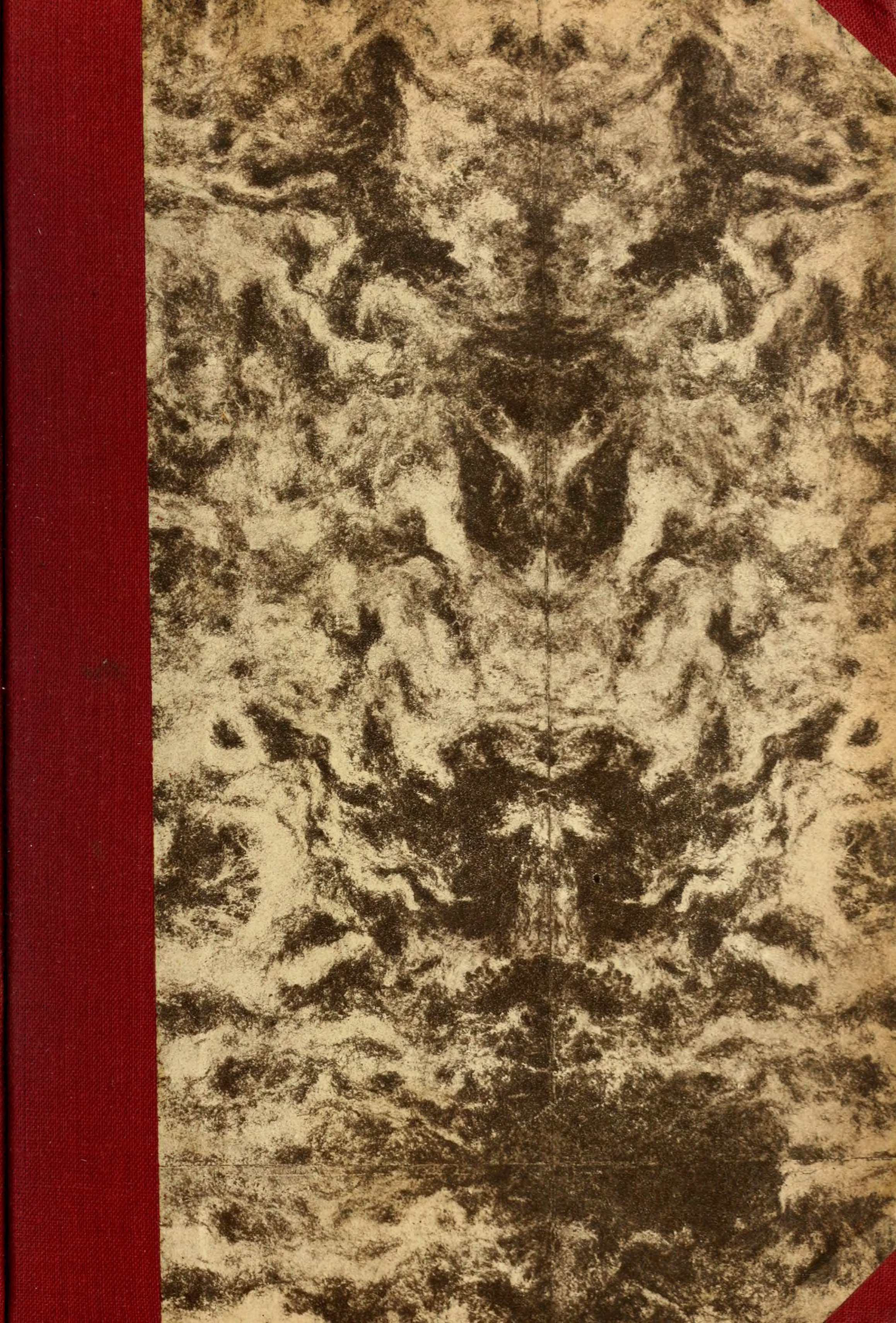

6

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Уредник, Јован Скерлић.

Власник, Богдан Поповић.

КЊИГА ТРИДЕСЕТА.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
1913.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРИДЕСЕТЕ.

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1913.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

Страна

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 1. — 1 јануар 1913.

МАТИ И КЋИ.

Подједнако високе и поносно витке, обучене у елегантне, безукрасне, свилене блузе и у енглеске једноставне сукње, с три крупна коштана дугмета доле, улазиле су оне, мати и кћи, у ручаоницу. На довратку девојачке собе застадоше, удубљене у важан говор, који их је узбудио. Кроз полуотшкринута врата белела се плоча с умиваоником и застор од белог крепа, који је са три стране закрилио девојачку постељу. Уз девојчин затегнути лист мазно се припијала зелена ангорска мачка с богатим вунастим репом.

Мати и кћи су говориле узрујано, али су им руке мировале у пасу. Тек су им прсти играли по њему, и девојка је била бледа. Она је дрхтавим гласом молила матер, заклопила очи, и као да се стресла од гађења, замишљајући неког, иза спуштених трепавица. — Али, мама драга, кад само помислим на њега, не могу, не могу. Бр-р! Не могу да га волим, не могу!...

Мати немо погледа на побочна врата, на што кћи, разумевши опомену, утиша глас:

— ...не могу..

Мати климну главом, као кад се разговор одлаже, па ухвативши је за руку, викну сасвим другим, безбрижним, породично милим гласом према другим вратима:

где су у два угла стојале наслоњаче од зелена броката са столовима и огрделом млетачке резотине, а у трећем углу жут и дуг концертни клавир на стакленом постољу. Био је отворен и на пулту му је расклопљена лежала једна Рахманинова сонатина. Катица расејано прелете прстима по диркама, а мати је обви око струка и посади крај себе на шезлонг, згужвавши под свој струк једно зелено јастуче, постављено с наличја плавим атласом.

Катици је лупало срце, као да се бојала материне јаке воље.

— Волиш ли ти кога? Како се мени чини, не. Да ниси још заборавила „малог композитера?" — питала је мати добре воље, уверена у своју моћ и у познавање своје кћери.

Катица се прво замисли, па озбиљно одговори:

— Не, мама,. Никога ја не волим. А „мали композитор"? Ах! то је био литераран сан. Каботенство. Истина, да се он никад заборавио да није гледао у мени само једну слушатељицу, да — али свеједно. Зашто ти то питаш сад, мама? Ја слутим...

— Да, добро слутиш. Хоћу да кажем, кад ниси заљубљена ни у тога, онда је твоја антипатија против Др. Манлића нереална, бесмислена. Да си заљубљена! Па и онда! Ја тебе добро познајем. Теби је данас двадесет и пет година, ти се више нећеш мењати. То би требало да буде какав велик душевни потрес који би твој карактер изменио. А до тог неће доћи више никада, кад није до твоје двадесете. Неће зато, јер ти и ако сањаш о томе, — свака девојка о томе сања, — данас си већ толико паметна, укус ти је толико развијен и сталожен да би сама устукнула пред сваким преломом. Велика љубав, la grande passion, иште пуну жртву, њој се све мора жртвовати, и угодност и укус, све оно што чини нашу фину атмосферу, у којој си већ израсла и без које би угинула. Знам ја тебе.

— Не знаш, мама слатка, не знаш ти мене још. Да ми је само наћи човека, савршеног човека, који је сав снага, ја бих без предомишљавања, пружила њему руку, све досадашње навике са слашћу жртвовала, и пошла да ме води. Затворених очију, или гледајући само у његове озбиљне, црне зенице, ишла бих мирна и срећна, не мислећи ни на шта, ма куда, свуда...

— Е, то је, видиш, мала моја, што ти никад нећеш наћи.

Баш то доказује да ја имам право, јер ти тражиш ту снагу памећу, а те нема, и тако се она не налази. Која је девојка предестинована на то да је нађе, да улети у велику пасију, та је налази срцем, та ће је увек наћи. Ко ступи пред њено наивно отворено срце први, она у њему и види свој идеал, ма какав иначе младић био тај исти, и затвори га у срце своје. Нећу сад да говорим о томе, како се и такве наивке после обично разочаравају. Може бити да се која никад ни не разочара, да вечито гледа у свој идол с првашњом екстазом, и признајем да је та заслепљеност, та блажена пристрасност и ограниченост највиша срећа, али на жалост, она није дана нама, интелигентнима и профињенима. То је привилегија сељакиња и припростих грађанских кћери, које свој душевни фонд не расточе на вољење других лепота, уметничких творевина, бираних речи и гестова, тоалета, намештаја, боја, звукова, мириса, путовања и других бескорисних игара, које сачињавају онај ваздух којим ми дишемо. Девичанство њихове енергије није окрњено, оне се могу потпуне да предаду једној јединој страсти. Ти си и сувише интелигентна, а да се можеш подјармити од једне ограничене страсти.

Катица, до срца намучена, склопила је очи своје од материна погледа, стискала руке коленима и очајно вртела главом у немоћи својој.

— То тебе можда боли, али буди до краја разборита, загледај смело и интелигентно у душу своју, буди доследна, и видећеш да ти ниси од тог грубог материјала, као железо које издржава усијање страсти. Ти си дете данашњег времена, дете навика, ћуди и чезнућа. Ти да и наиђеш на човека који ти се чини да је представник идеалне мушке снаге и воље, то би била тренутна ћудљива заслепљеност, и ти би се ускоро, сигурно, разочарала, а то би те учинило бескрајно несрећном, јер би те стало снова и твоје лепоте. Буди и ту паметна, па економиши паметно и са својим сновима. Чезни и воли из уверења чезнуће и страхуј од остварења. Бежи од њега, јер је оно неестетско, брутално и неразумно. Жена која чезне, која само кокетује са страстима, а стално високо диже своје непомућено глатко чело као глечер, остаје до смрти лепа, поносна, интересантна и ненесрећна.

— Не, не, молим те, мама, опрости, немаш право; ја, ја не могу да кажем што бих желела, не налазим израза, али

осећоу да ти немаш право. Ја бих желела да будем срећна и несрећна, али без ситничарења, потпуно. Макар само букнути једном, па после тињати и догоревати у беди. Али ово, оно рафинисано спекулисање у оброке, апотекарско одмеравање уживања и болова; тај култ некретности, то је ужасно себичњаштво; опрости, мама, и кукавичлук...

— О, мала моја, — и мати насмешено, и суморно погледи ћерку по врату, имаш ти донекле и право. Да, то је себичњаштво и кукавичлук; али дискретно и укусно промозгана, изигран, предупречен кукавичлук. Ми познајемо себе, ми знамо колико наши живци могу издржати, па се према томе равнамо. Ми заобилазимо, да се не би изненадиле и преплашено дрекнуле пред провалијом. Јер, врисак је сраман. Као јавна свађа и раздерана блуза. То је себичњаштво, јесте; али увек вишег степена од грамзивости и прождрљивости љубавног егоизма и љубоморе. Колико ружног, јер баш неправедног, антикултурног и нехуманог има у страху и чувању заљубљених. Ту се све мрзи, што се дотиче вољене личности. О, како је варварска жеља лишити сваког лепоте вољене жене, закривати јој плећа мртвим тканинама, и силом заглађивати женино несташне коврчице, и како је некултурна ускогрудост заљубљених жена, које раскрече перо ако им је драги писац, ужетом изгањају моделе ако им је драги сликар, и шаком затварају уста драгоме, ако је козер кога само многи погледи инспиришу да креше идеје и да дочарава друштву нове сензације. Велика љубавна страст разголићује, она јури и риче улицама као разјарени бик, означујући трагове своје усиреном крвљу по блату, по прашини, по камену и по сметлишту. А иза сваког усклика, кикота, трзаја и роптања остаје жаока стида, јер смо и опет изгубили нешто од своје потпуности као да је лептирски прах наших крила пао на погане ствари. Непризната, неизјављена, тиха и обазриве симпатија је граница до које се залази у коло туђе личности; лаганим покретом лактова, мировањем тела, равним погледом нераширених очију, олако дигнуте сукње, да се не опрљиш, пролазити путањом живота, сличном решетки на запаљеној пећи, кроз коју сукљају и плазе се пламенови, чују се лелеци и прскају разјапљена уста која дахћу! Ако те туђа бола растужи, и сузе ти навру, окрени главу у страну и утри их у рубац, а јецај само у самоћи и загњурена у душек;

али ти никад не растужуј другог: просјачки је својим сузама измамљивати туђе. А то ћеш све постићи кад резигнујеш на страстима, на извесности, на поседовању, на предметима и задовољиш ли с наклоностима са слутњама и са сенкама, мирисима, — одблесцима и звуковима ствâри.

Мати се занела, као од чашице финог и јаког ликера, дестилованог од ретких биљака, зеленог као смарагд и неодређеног куса. Она је волела биране речи, као и скупоцено цвеће од свиле, које не сплашњава и не удара на свенулост и које не прља одећу. Она је волела удешену природу, обезбеђену од зверова и бригантија, с туристичким клупама и колибама на најлепшим изгледима, и пејзаже с културним пољима и с дебелим швајцарским кравама, чија звонцад хармонично откуцавају у ватру.

Она се стресала од свега што је пресно и плотско. Све што је у човеку нагонско, испуњавало ју је с гнушањем Чак и јело и пиће само по себи и потреба хране њу је жалостила. Опомињала ју је на варење, на ружну и прљаву унутрашњост човека, и зато је и тој потреби давала облике и начине игре, лаког уживања. Она се с тога гадила и сама себе, кад год би се ухватила руком за своје мишиће, и никад није устима приносила исту, додирнуту страну своје сопствене чаше. И њен морални свет је био према томе обличен. Грех је код ње значио неукусност, и противно.

Волела је само своју кћер непосредно. Њена материнска љубав је била много страсна, страснија од обичне материнске љубави, која је заслепљена и не види никаквих мана у својој деци, или кад их види, онда је суморна Она их је примећивала у својој кћери, али их је посматрала са занимањем, осећала у њима извесну пикантерију као у каквим пријатним дисонанцима, и нежно исправљала.

Волела је Катицу потпуно и дичила се с њоме. Саревњиво је пратила њен развитак и док ју је као малу девојчицу само празником, ванредно лепо обучену и очешљану, водила за руку, и уживала да се сви смешe на ту најзлатнију бебу у читавом граду, замишљала је унапред, како ће тек после, кад јој се кћи развије у лепу девојку, ићи с њом у друштва; увек је водити са собом, васпитати је за своју најбољу другарицу. И после, како је дете дорашћивало, не пуштајући је никада из очију, пуних љубави и пажње, уништила

је у њој сласко устручавање и стидљивост девојке пред матером.

И што је Катица више расла, мати ју је све више љубили. Неговала ју је, као за себе, да сама ужива у њеној белини, у њеној виткости и у њеним девојачким грудима. И купале су се и спавале заједно, сама ју је трљала сунђером, прала јој косе и чешљала, облачила и намирисавала. Миловала је и љубила у плећа и по затегнутим свиленим чарапама.

— Ах, да те сад види ко, како си лепа! Нико нема тако лепу кћер као ја!

Према својој кћери она је била бар донекле права жена, оно просечно женско, које у свом и у туђем женском телу налире једну мистику, које особине очаравања другог женског тела доводи у одушевљење. То чудно тајанствено женско тело, које је на свакој пори узбудљиво, које свим својим деловима, треперењем и одисањем побуђује узнемиравање, буктање зеница и екстазу, и које у целини и у честицама прима љубавне искре и реагира. Жене мање више обожавају своје тело. Измишљају церемоније у његову почаст, хиљадугодишњим предањем гаје мађије којима повећавају његову привлачност, свеопштом женском солидарношћу таје пред мушкима нека бајалачка средства и начине очаравања, и прикривају ругобе његове сировости.

Разлика је била једино у томе, што је ова жена волела тако само једну жену, своју кћер. Но док друге матере и старије жене своје девојке, макако то вешто прикривале ипак свесно припремају за љубав једног човека, и љубе их у шипаричка црвена влажна уста, радосно дочаравајући страсти чији ће источник бити та врућа мека уста, дотле је госпођа Луја при такој помисли осећала не само љубомору већ бол с оскрнављења једне своје чисте и тајне светиње.

Никад је зато није пуштала ни да се сувише спријатељи с којом другарицом. А касније јој је главна брига била спречити да се не заљуби.

Чували ју је за себе и страховала: само да се не заљуби. Јер је била уверена да ће је онда изгубити и да ће се одмах проружнити. Као да је поносна била на њену савршену невиност.

Најзад се морала измирити с тим да је мора удати. По-

мисао да ће бити једног човека, и да ће евентуално постати мајком, била јој је непријатна. Али се морала с тим измирити. Само, само не сме бити слепо и глупо заљубљена у мужа.

— Слушај, мама, — рећи ће Катица одједном после дуже паузе и размишљања, савлађујући узбуђење — све је то тако, како ти говориш. Али, назови ме простом, бруталном и бестидном, али ја не могу замислити, да бих могла икад пољубити човека, кога не волим, и да би могла бити његова. Кад бих се удала тако како ти желиш, мислим да бих сваки пут кадгод би ме обгрлио, учинила нешто ружно и грешно, и против себе и против њега.

— Чудно, како из тебе, мала моја, у овим тренутцима, кад си одједном доведена на руб правог живота, избија стара крв. Губиш мирноћу и постајеш сувише сентиментална. Видиш. и то што си сад рекла није исправно. Ко вели да ти мораш волети мужа? Ти чиниш доста кад му допустиш да он тебе воли. Пусти да ти положи главу на груди. и нека слуша твоје лепо срце, и нека је положи у твоје крило, а ти га милостиво милуј по коси, јер је заслужио твоје симпатије кад те тако воли, и кад у твојој близини губи свест. Али ти је не губи. Подај му усне, стиснуте као шкољку, и кад он заклопи очи, ти их затвори до пола, јер тако је пријатно бити љубљена и бити у стању давати и даровати. Ти се никад не изгуби, вазда се задржи на висини богатог дароваоца, који дели милост, и нећеш никад постати обична, исцрпљена и одбачена. Тада ћеш увек ти владати и собом и њиме, и бићеш му непрестано, једнако примамљива.

— Добро, мати, — готово срдитим гласом прекиде кћи — а деца?

Мати испусти кћерину руку, и усправи се седећи.

— Шта, деца?

— Зар рађати децу с човеком кога ниси волела, чија никад нисам била сва? Деца која се тако роде, да се родитељи никад нису слили у једној великој љубави, у једном пољупцу, не могу бити лепа, не могу бити срећна!

Мати побледи олако и погледа скупљених обрва у кћер. Као да је хтела да сазна и сенке тих кћериних мисли, и као да је зазебла од неког страха.

— Од куда то опет? То су романтичне гатке. Изби такве мисли из главе!

— Не, не, мамице, то ти говорим искрено из срца. Ја не могу другчије да мислим. Па ето, драга моја мајчице. — и [illegible] загрли матер и пољуби је — и ти си мати, зар би ти могла мене родити и волети тако, да си ме родила без љубави? Је ли?

Госпођа Лујза поруменн до огрлице, скиде полако кћерине руке с рамена и дишући тешко, као да се очајно борила са собом и против наметљиве и болне жеље исповедања, осети слабост, очи јој се напунише сузама, и почне шапћући реч по реч:

— Зашто да живиш у обмани и у лажи? Рећи ћу ти искрено: — и ја сам се тако удала за твога оца.

Катица хтеде да викне, но само рашири очи, а на образима јој се згрчи неодређен страх.

— Ти ниси волела никад мога тату?

И спустивши главу и нехотице осети студену језу од те жене која ју је родила, а која јој се сад тако отуђила да се почела повлачити од ње.

Мати очајно виде преображај свог детета, ухвати се за главу, и покри лице рукама. Изгубила је власт над собом и над својим најдражим створењем.

— Нисам ти требала рећи. Ти више волиш лаж. Ти мене сада не волиш више! А да знаш колико сам патила!

Катица, чувши, пригушено и болно речену реч „патила“, погледа на мајку, на њена свијена, скрушена леђа, и на њене прсте на очима, који су дрхтали, и њено женско срце, на [illegible] друге несрећне жене заигра искреним саучешћем.

— Опрости, мати!

Госпођа Лујза диже главу, и Катица се пренерази од њене строгости, горчине и старости.

— Сви сте ви немилосрдни, ви сви!

— Опрости, мама, немој ми узети за зло. Разумем ја сада све, и волим те као увек.

Мати приђе да је загрли, а Катица, као забављена још увек једним питањем, расејано се дала миловати, док одједним охрабрена, не клече пред матер, обухвати јој колена, те [illegible], смешећи се упиљи у њене очи, али у гласу јој је

дрхтала непомирљива радозналост, и питање јој је звучало као преклињање.

— Зар ти никада, баш никада ниси волела никог?

Мати се пренерази и хтеде нагло устати, али ју је Катица држала чврсто. Најзад окрене главу и с благим немоћним пребацивањем одговори:

— То није лепо од тебе да од своје матере тако што питаш. То се не пита, и о том се не говори.

— Видиш, мама, опрости, немој се срдити, ја не знам хоћеш ли ти мене разумети, али, веруј, ја те не могу тако јако волети, ако ти ниси никад никог волела. Реци, молим те!

Мати положи хладни длан на своје, усијано чело и уздахну дубоко, загледавши се озбиљно у кћерине очи.

— Јесам. Волела сам једног човека.

Катица се узрујано припи уз мајку и настави једва чујно:

— Као жена?

Госпођа Лујза затвори очи.

— Да.

— Јеси ли га јако волела? Је ли био леп?

— Као што једна несрећна жена може волети. Лудо! Био је диван. Имао је суморне, мирне, модре очи, и глас као харфа. Борили смо се дуго с љубављу и једно с другим. Пет година, пет ужасних и најдивнијих година!

— И...

— — — —

— И .. а ја?

Мати се спусти до кћери и притисну јој тесно своје лице уз образ.

— Да.

Катица једва чујно цикну од среће која боли, и страсно загрли матер.

У том се притајено, детињасто и несташно отворише врата, кроз која стари поджупан пружи своју седу главу, с дигнутим наочарима на збрчканом челу.

— А где је Каћа? А, ту сте обе! Хајде, хајде шурујте само! Хе, хе, хе, ви женске — и повуче се натраг.

Катици се учини очев глас као стран, и уместо да полети одмах к њему, још чвршће стисну мајку. А кад се врата затворише, оне, две несрећне жене, грлећи се немо и грчевито, бризнуше у плач.

Вељко Петровић

ДУШИЦА.

Олењка, кћи колешког асесора у оставци Племјањикова, седела је замишљена у свом дворишту на улазним степеницама. Беше врућина, јако досађиваху муве, и беше тако пријатно мислити да ће скоро настати вече. Од истока се подизаху тмасти облаци и овда-онда ветар доносаше оданде влагу.

На сред дворишта стојаше Кукин, позоришни „антрепренер" и закупац „Тиволија", баште за увесељавање, који је живео у том истом дворишту, у засебној згради, — и гледаше у небо.

— Опет! — говораше он очајно. — Опет ће бити кише! Сваки дан киша, сваки дан киша — баш као у инат! То је просто — да се човек обеси! То је пропаст! Сваки дан грдна штета!

Он плесну рукама и настављаше, обраћајући се Олењки:

— Ето вам, Олга Сјемјоновна, нашег живота! Да се човек заплаче! Радиш, трудиш се, мучиш се, читаве ноћи не спаваш, све мислиш да што боље буде, — па шта видите? С једне стране публика, простачка, дивљачна. Дајем јој најбољу оперету, феерију, великолепне куплетисте, али зар то њој треба? Зар се она нешто у том разуме? Она тражи вашарску комедију! Њој да је какав простаклук! С друге пак стране, погледајте опет и то време! Скоро свако вече киша. Киша је започела падати од десетог маја, па после цео мај и јун, просто страхота! Публика не долази, али ја ипак морам да плаћам закупнину! Зар ја не плаћам мојим артистима?

Сутра дан пред вече опет се поч еше згушњавати облаци, и Кукин говораше са хистеричним смехом:

— Најпосле свеједно! Нека! Нема потопи ако ће и целу башту, макар и мене самог! Нека немам среће ни на овом, ни на оном свету! Нека ме моји глумци туже суду! Марим ја за суд! Идем ако ћете на робију у Сибир! Макар и на гиљотину! Ха-ха-ха!

Трећег дана то исто.

Олењка слушаше Кукина ћутећи, озбиљно, и неки пут би јој се очи напуниле сузама. На крају крајева Кукинове несреће је дирнуше у срце, она га заволе. Он беше малена

раста, сувоњав, жута лица, са зачешљаним зулуфима, говораше неким тананим тенорићем, и кад је говорио, кривио је уста; и на лицу свагда као да му беше исписано очајање, али он је ипак пробудио код ње право, дубоко осећање. Она је увек кога било волела, и није могла без тога. Пре је волела свога тату, који је сад седео болестан, у мрачној соби, у наслоњачи, и тешко је дисао; волела је своју тетку, која им је неки пут, једаред у две године, долазила из Брјанска; а још пре тога, кад се учила у прогимназији, волела је свог учитеља француског језика. Она беше тиха, добродушна, мекога срца госпођица — са кротким, меким погледом, врло здрава. Гледајући на њене пуне, ружичасте образе, на мекан бео врат са загаситим младежом, на добар безазлен осмех, који се виђао на њеном лицу, кад би слушала што пријатно, мушки би мислили: — „Да, није ружна“... па би се и они смејали, а гошће-даме не могаху се уздржати, да је наједаред, у сред разговора, не ухвате за руку, и да не рекну са необичним задовољством:

— Душице!

Кућа, у којој је она живела од дана рођења и која је у завештању била записана на њено име, налазила се на крају вароши, у Циганској Мáли, недалеко од баште „Тиволи“; у вече и ноћу она је чула, како у башти свира музика, и њој се чинило, да то Кукин војује са својом судбином и да на јуриш побеђује свога главног непријатеља — равнодушну публику; срце јој обузимаше слатка стрепња, никако јој се није спавало, и кад би се он пред зору враћао кући, она је тихо лупала на прозор из своје спаваће собе и, показујући му кроз завесе само лице и једно раме, умиљато би се смешила...

Он је запроси, и венчаше се. И кад је како треба видео њен врат и пуна здрава рамена, он пљесну рукама и рече:

— Душице!

Он беше срећан, али како на дан свадбе и после ноћу падаше киша, то са његовог лица не силазаше израз очајања.

После свадбе су живели лепо. Она му је седела на каси, пазила на ред у башти, записивала расходе, издавала плату, и њени румени образи, њен мио, наиван, налик на сјај, осмејак указиваху се на тренутак час на прозорчету од касе, час иза кулиса, час у бифеу. И она већ говораше својим позна-

ницима да је најзначајнија, најважнија и најпотребнија ствар на свету — позориште, и да се само у позоришту може добити правог уживања и постати образован и хуман човек.

— Али зар публика то разуме? — говораше она. — Њој је потребна вашарска комендија! Јуче се код нас давао „Фауст на наличје", и скоро све ложе су биле празне, а да смо ја и мој Вањичка дали ма какву грубост и простачлук, позориште би, верујте, било пуно-натучено. Сутра ја и Вањичка дајемо „Орфеја у паклу", дођите.

И што год је о позоришту и глумцима говорио Кукин, то је понављала и она. Публику је она тако исто, као и он, презирала због равнодушности према уметности и због простаклука, на пробама се мешала у рад, поправљала је глумце, пазила је на понашање музиканата, и кад би се у локалним новинама са неодобравањем писало о позоришту, она би плакала, па би после ишла у редакцију да се објашњава.

Глумци су је волели и звали „ја и Вањичка" и „душица"; она их је пазила и чувала и давала им је помало на зајам, а кад би се десило, да је преваре, она би само кришом плакала, али се мужу није жалила.

И зими су живели лепо. Узеше под закуп варошко позориште на целу зиму, и издаваху га под најам на краће време час малоруској трупи, час неком мађионичару, час тамошњим љубитељима дилетантима. Ољињка је бивала све пунија и сва се сијала од задовољства, а Кукин је мршавио и бивао све жући и жалио се на страшну штету, премда су послови целе зиме ишли добро. Он је ноћу кашљао, а она га је појила малином и липовим цветом, трљала га колоњском водом, замотавала га у своје топле шалове.

— Какав си ми добар! — говораше она, сасвим искрено гладећи га по коси. — Како си ми леп!

У велики пост он оде у Москву, да саставља позоришну трупу, а она не могаше спавати, док је он био на путу, непрестано је седела код прозора и гледала у звезде. И за то време она упоређиваше себе са кокошима, које такођер читаве ноћи не спавају и осећају немир, кад у кокошарнику нема петла.

Кукин се задржа у Москви и писаше да ће се вратити за Ускрс, и у писмима већ даваше наредбе у погледу баште Тиволија. Али у очи великог понедеоника, доцкан у вече,

наједаред се зачу злослутна лупа у капију; неко удараше у капијицу, као у бачву: — бум! бум! бум! Из сна пробуђена, буновна куварица, шљапкајући босим ногама по барицама, потрчи да отвори.

— Отворите, молим вас! — говораше неко за капијом потмулим басом. — Има једна депеша за вас!

Ољињка је и пре добијала депеше од мужа, али сад некако сва претрну. Уздрхтаним рукама она отвори телеграм и прочита ово:

„Иван Петровић умро данас изненада сумран чекамо наредбе сатана уторник“.

У телеграму збиља беше написано „сатана“ и још некаква неразумљива реч „сумран“; потписан беше режисер оперетске трупе.

— Соколе мој! — горко се заплака Ољињка. — Вањичка мој мили, голубе мој! Зашто сам се срела с тобом у животу! Зашто сам те познала и заволела! На коме остављаж своју јадну Ољињку, јадну сиротицу?...

Кукина сараниште у уторник, у Москви, на Вагањковском гробљу. Ољињка се врати у среду и, тек што уђе у кућу, она паде преко постеље и зарида тако гласно, да се могло чути на улици и у суседним двориштима.

— Душица! — говораху суседи, крстећи се. — Душица Олга Сјемјоновна, мáтушка, како јој је тешко!

После једно три месеца Ољињка се некако враћала из цркве, тужна, у дубокој црнини. Десило се, да је упоредо са њом ишао, такође враћајући се из цркве, један од њених суседа, неки Василије Андрејић Пустовалов, управитељ дрварског стоваришта трговца Бабакајева. Он беше у сламњем шеширу и у белом прслуку са златним ланцем, и личио је више на властелина, него на трговца.

— Свака ствар има свој поредак, Олга Сјемјоновна, — говораше он озбиљно и достојанствено, са сажаљењем у гласу: — и кад неко од наших ближњих умре, значи да је тако Богу угодно, и у таквом случају ми не смемо ни себе заборавити, и морамо покорно сносити.

Доведавши Ољињку до капијице, он се опрости и пође даље. После тога њој се целога дана чинило, да чује његов озбиљни глас и, чим би зажмурила, а њој се привиђала његова угасита брада. Он се њој врло допао, очигледно, и она

на њега учини утисак, јер после неког времена к њој дође на кафу једна старија дама, њој мало позната, која, чим седе за сто, одмах поче говорити о Пустовалову, — о том, како је он добар, честит човек, и да би се за њега са задовољством удала свака девојка. После три дана дође у посету и сам Пустовалов; он није седео дуго, десетак минута, и говораше мало, али га Ољињка заволи, тако га заволи, да сву ноћ није спавала, и гораше, као у грозници, а у јутро посла по ону старију даму. Ускоро је испросише, затим одржаше свадбу.

Кад се узеше, Пустовалов и Ољињка живљаху лепо. Обично би он седео у дрвари до ручка, затим би одлазио по пословима, и смењивала би га Ољињка, која сеђаше у канцеларији до довече, те писаше тамо рачуне и издаваше робу.

— Сад су дрва сваке године скупља за двадесет процената, — говораше она купцима и познаницима. — Та молим вас, пре смо продавели овдашњу гору, а сад Васа мора сваке године да иде по дрва у Магиљовску губернију. Па каква цена! — говораше она, са ужасом покривајући рукама оба образа. — Каква цена!

Њој се чинило, да она тргује дрвима бог зна, од кад; да су у животу најважнија и најпотребнија ствар — дрва и јапија, и нешто сродно, дирљиво чуло се у њеним речима: греда, летва, крајњача, баскија, дирек, талпа, шиндра... Ноћу, кад је спавала, она би сањала читава брда дасака и шиндре, дугачке, бесконачне караване кола, која вожаху дрва и грађу некуда далеко изван вароши; сањаше како читав пук грдних великих брвана, стојећи као војска, јуришаше на дрвару, како су брвна, греде и балвани ударали једно о друго, издајући јак звук сувог дрвета; све то падаше, и опет устајаше, гомилајући се једно на друго; Ољињка би викала у сну, а Пустовалов би јој говорио нежно:

— Ољињка, шта ти је, мила моја? Прекрсти се!

Какве је мисли имао муж, такве је имала и она. Ако је мислио, да је у соби врућина, или да радња сад слабије иде, онда је тако мислила и она. Њен муж није волео никакве забаве, и о празницима би седео код куће. И она такођер.

— И ви сте увек код куће, или у канцеларији, — говораху јој познаници. — Што не одете у позориште, душице, или у циркус.

— Ја и Васа немамо кад ићи по позориштима, — од-

говараше она солидно. — Ми смо људи од рада, нама није до залудница. Ја не знам шта налази свет у тим позориштима?

Суботом би Пустовалов и она ишли на бденије, о празницима на јутреће, и, враћајући се из цркве, ишли би једно поред другог, са блаженим лицима; од обојих се разилазаше пријатан мирис, и њена свилена хаљина пријатно шушташе; а код куће пијаху чај са колачима од масла и са разним слатким, затим би јели питу. Сваки дан у подне у дворишту и иза капије на улици укусно мирисаше на боршч и на печену јагњетину, или на патку. А у посне дане — на рибу, и човек не би могао проћи поред њихове капије, а да не зажели да једе. У канцеларији би увек врио самовар, и купце би увек частили чајем са перечићима. Једаред недељно супрузи иђаху у купатило и враћаху се оданде једно поред другог, обоје црвени.

— Хвала Богу, живимо лепо, — говорила би Ољињка. — Нека да Бог сваком да живи тако као ја и Васа.

Кад би Пустовалов одлазио у могиљовску губернију по гору, њој би било страшно досадно, и ноћу не би спавала, него би плакала. Неки пут би у вече долазио код ње пуковски марвени лекар Смирњин, млад човек, који становаше код ње у засебној кући у дворишту. Он јој причаше штогод, или играше са њом карата, и то је разонођаваше. Нарочито су занимљиве биле приче из његовог рођеног породичног живота; он беше жењен и имађаше сина, али се од жене беше раставио, јер га беше изневерила, и сад ју је он мрзио и слао јој месечно по четрдесет рубаља за издржавање сина. И, слушајући то, Ољињка би уздисала и махала главом, и беше јој га жао.

— Но, Бог вас чувао, — говораше она, праштајући се са њим и испраћајући га са свећом до степеница. — Хвала вам, што сте дошли, да заједно прекратимо време, Бог вас поживео, Царица Небеска...

И увек се она изражавала тако озбиљно, тако разборито, подражавајући мужу; марвени лекар би већ ишчезао доле иза врата, а она би га довикивала и говорила:

— Знате ли, Владимире Платоничу, требало би да се помирите са вашом женом. Да јој опростите макар због сина!... Јер дете јамачно све разуме.

А кад би се враћао Пустовалов, она би му причала полугласно о марвеном лекару и о његовом несрећном поро-

дичном животу, и обоје би уздисали и махали главом и говорили би о детету, коме је сигурно тешко за оцем; за тим би, услед некаквог чудноватог тока мисли, обоје стали пред иконе, клањали би се до земље и молили би се да им Бог да деце.

И тако проживеше Пустовалови тихо и мирно, у љубави и потпуној слози шест година. Али једаред зими Васили̂је Андрејић на дрвари, напивши се врелог чаја, изиђе без капе да изда дрва, озебе и разболи се. Лечише га најбољи лекари, али болест узе своје, и он умре, одболовавши четири месеца. И Ољињка опет остаде удовица.

— На коме си ме оставио, голубе мој? — горко плакаше она, пошто сахрани мужа. Како ћу ја сад, сиња кукавица, живети без тебе? Људи добри сажалите се на мене, јадну сиротицу...

Она иђаше у црној хаљини са плерезама и већ се била одрекла за навек шешира и рукавица, излазаше из куће ретко, само у цркву, и мужу на гроб, и живљаше код куће, као монахиња. И тек кад прође шест месеци, она скиде плерезе и стаде отварати на прозорима капке. Неки пут су је већ виђали из јутра, кад би излазила на пијацу са својом куварицом због домаћих потреба, али како је она сад у својој кући живела, и шта се радило у њеном дому, могло се само нагађати. Нагађали су, на пример, по том што су видели, како је она у својој баштици пила чај са марвеним лекаром, а он јој читао на глас новине, и још по томе што је, нашавши се на пошти са једном познатом дамом, рекла:

— Код нас у вароши нема правилног марвено-лекарског надзора и отуд има много болести. Мало, мало, па тек чујеш како се људи разболевају од млека, и заражавају се од коња и крава. О здрављу домаћих животиња треба се у ствари бринути тако исто, као и о здрављу људи.

Она понављаше мисли марвеног лекара, и сад је о свему имала онакво исто мишљење, као и он. Јасно је било, да она није могла проживети без љубави и оданости ни једну годину, и нашла је своју нову срећу у свом кирајџији. Неку другу би осудили за то, али о Ољињки нико не могаше помислити што рђаво, и све је било тако разумљиво у њеном животу. Она и марвени лекар никоме не говораху о промени која се догодила у њиховим односима, и трудили су

се да је сакрију, али им то не полазаше за руком, стога, што Ољињка не могаше имати тајни. Кад би код њега долазили гости, његови другови по служби у пуку, она би, сипајући им чај, или дајући им да вечерају, почињала говорити о куги код рогате стоке, о бисерној болести, о варошким кланицама, а он би долазио у страшну неприлику и, кад би одлазили гости, хватао би је за руку и сиктао би љутито:

— Та зар те нисам молио да не говориш о оном што не разумеш! Кад ми, ветеринари, говоримо између себе, молим те, не мешај се. То је већ досадно!

А она га посматраше запрепашћено и брижно, и питаше га:

— Владице, па о чему да говорим?!

И она га са сузама у очима грљаше, мољаше га да се не љути, и обоје беху срећни.

Али ипак, та срећа не потраја дуго. Ветеринар оде заједно са пуком, оде за навек, јер пук беше премештен некуд врло далеко, мал' те не у Сибир. И Ољињка остаде сама.

Сад већ она беше сасвим сама. Отац јој беше већ одавно умро, и његова наслоњача беше бачена на таван, сва прашњава, без једне ноге. Ољињка беше измршавила и поружњала, и они који би је срели на улици, већ је не гледаху онако, као пре, и не смешкаху се на њу: очигледно најбоље године њене беху већ прошле, беху остале натраг, и сад се почињаше некакав нов живот, непознат, о ком је боље и не мислити. Сада би Ољињка с вечера седела на кућним степенима, и могла је чути, како свира музика у „Тиволи“, и како шиште и пуцају ракетле, али то сад већ не изазиваше код ње никаквих мисли. Она без воље гледаше на своје опустело двориште, ни о чем не мишљаше, ништа не жељаше, а после, кад би наступила ноћ, отишла би да спава, и сањала би своје опустело двориште. Јела је и пила, баш као под морање.

А што је најглавније, и што је горе од свега, она већ немађаше никаквих мишљења. Она је видела око себе предмете и разумевала је све што се збивало око ње, но ни о чем није могла саставити своје мишљење, нити је знала, о чем да говори. А како је то страшна ствар немати мишљења! Видиш, на пример, како стоји флаша или иде киша; или се вози сељак на колима, али нашто та флаша, или киша, или сељак, какав је у њима смисао, не можеш да кажеш, и чак ни за

хиљаду рубаља не би могла ништа казати. Код Кукина и Пустовалова, и после код ветеринара, Ољињка је могла објаснити све и казала би своје мишљење о чему год хоћете, а сад јој је и у мислима и у срцу била онаква иста празнина, као и у дворишту. И тако тешко, тако горко, као да се најела бунике.

Варош се мало по мало ширила на све стране; Циганску Малу су већ звали улицом, а тамо, где је била башта „Тиволи“ и дрварске трговине, сад су већ израсле куће, и начинио се читав низ улица. Како брзо трчи време! Кућа Ољињкина је потавнела, кров зарђао, шупа се искривила, и све двориште обрасло коровом и љутом копривом. Сама Ољињка је остарела, поружњала, лети седи на кућним степенима, а у души јој је као и пре и празно, и тешко, и мирише на бунику, а зими седи код прозора и гледа на снег. Замирише ли пролеће, донесе ли ветар јеку звона са саборне цркве, — наједаред нагрну успомене из прошлости, слатко јој се стегне срце, а из очију јој потеку обилате сузе, но то је само на тренутак, а после опет празнина, и не знаш, зашто живиш. Црна мачкица Пйска умиљава се и мекано преде, али Ољињку сад не дирају у срце те мачије нежности. Зар то њој треба? Њој да је таква љубав, која би обузела све њено биће, сву душу, разум, — која би јој дала мисли, правац живота, која би загрејала њену крв која стари. И она стреса с крила црну Писку, и говори јој љутито:

— Хајд, хајд... Шта ћеш ту?

И тако дан у дан, из године у годину, — и ниједне радости, и никаквог мишљења. Што рекне Мавра куварица — то је добро.

Једног врелог јулског дана, пред вече, кад су улицом терали варошко стадо, и све се двориште било напунило облацима прашине, наједаред неко лупну на капијицу. Ољињка пође сама да отвори и, како погледа, сва претрну: пред капијом стојаше ветеринар Смирњин, већ сед и у грађанском оделу. Она се наједаред сети свега, не могаде срцу одолети, заплака се, наже главу на његове груди, не рекавши ни једне речи, и у јаком узбуђењу и не опази како су после обоје ушли у кућу, како су сели да пију чај.

— Голубе мој! — мрмљаше она, дрхтећи од радости. — Владимире Платонићу! Од куд ли те Бог донесе?

— Хоћу сасвим овде да се настаним, — причаше он. — Дао сам оставку и ево сам дошао да покушам срећу у слободи, да поживим сталним животом. А време ми је и сина да дајем у гимназију. Ја сам вам се, знате ли, помирио са женом.

— А где је она? запита Ољињка.

— Она је са сином у гостионици, а ја ето идем и тражим стан.

— Господе Боже, па узмите, слатки, од мене кућу! Зар то није добар стан? Ах, Господе, та не морате ми ништа ни плаћати, — узбуди се опет Ољињка и опет се заплака. — Живите ту, а мени је доста и кућа у дворишту. О Боже, како се радујем!

Сутра дан се већ фарбао кров на кући и кречили се зидови, а Ољињка, метнувши шаке на кукове, иђаше по дворишту и наређиваше. На лицу јој се засија негдашњи стари осмех, и она сва оживе, освежи се, као да се пренула из дуготрајног сна. Дође и жена ветеринарова, мршава, доста ружна дама са кратком косом и ћудљивим изразом, и са њом дечко, Саша, и сувише мали за своје године (беше му већ десета година), пун, са сјајним плавим очима и са рупицама на образима. И тек што дечко уђе у двориште, он појури мачку, и одмах се зачу његов весео, радостан смеј.

— Тетка, је л' то ваша мачка? — запита он Ољињку. — Кад вам се омаци, молим вас да нам поклоните једно маче. Мама се здраво боји мишева.

Ољињка се пусти са њим у разговор, почасти га чајем, и срце јој се у грудима наједаред разгреја и слатко се стеже, као да јој тај малишан беше рођено дете. И кад је он у вече, седећи у трпезарији, понављао лекције, она гледаше на њега сва срећна и са сажаљењем, и шапуташе:

— Голубићу мој, лепото моја!... Чедо моје слатко, гле како је паметно, па бело...

— Острвом се назива, — прочита он: — део суве земље, који је са свих страна опкољен водом.

— Острвом се назива део суве земље... — понови она, и то беше прво њено мишљење, које је она исказала после толико година ћутања и празнине у мислима.

Она је сад већ имала своја мишљења и за вечером је говорила са Сашиним родитељима о том како је сад деци тешко учити гимназију, али да је ипак класично образовање

боље од реалног, јер је из гимназије пут отворен на све стране: ако хоћеш — иди у докторе, ако хоћеш — у инжињере.

Саша поче ићи у гимназију. Мати му отпутова у Харков код сестре и не враћаше се; отац му сваки дан одлазаше некуда да прегледа стоку, те се дешавало да није живео код куће по три дана, и Ољињки се чинило да су Сашу сасвим заборавили, да им је он сувишан у кући, да он умире од глади: и она га преведе код себе у одвојену кућу у дворишту, и намести га тамо у једној малој собици.

И ево прође већ пола године, како Саша живи код ње у авлијској кући. Свако јутро Ољињка улази у његову собу; он крепко спава, метнувши руку под образ, не види се ни како дише. Жао јој је да га буди.

— Сашењка, — говори она жалостивно; — устај, роде Време је у школу.

Он устаје, облачи се, моли се Богу, после седа чај да пије; попије по три чаше чаја и поједе две переце и пола француског хлеба са маслом. Он још није сасвим дошао к себи од сна и стога није добро расположен.

— А ти, Сашењка, ниси баш добро научио на памет басну, — говори Ољињка и гледа на њега тако, као да га испраћа на неки далек пут. — Колико ми задајеш бриге! Приони, дете моје, око посла, учи... И слушај учитеље.

— Ах, оканите ме се, молим вас! — говори јој Саша.

Затим он иде улицом у гимназију, нема га шта видети, али је у великом качкету, са торбом на леђима. За њим полако, нечујно иде Ољињка.

— Сашењка-а! — виче га она.

Он се осврће, а она му тура у руку урму или бонбон. Кад свраћају у ону улицу, где је гимназија, њему је незгодно и стид га је, што за њим иде висока, пуна женска; он се осврће и говори:

— Ви, тетка, идите кући, ја ћу сад и сам доћи.

Она стане и гледа за њим, не трепћући очима, док се он не изгуби на улазу у гимназију. Ах, како га она воли! Од њених пређашњих љубави ни једна није била тако дубока, још се никад дотле није њена душа покоравала тако безусловно, несебично и са таквим уживањем, као сад, кад се код ње све већма и већма разгоревало материнско осећање. За тог туђег јој дечка, за његове јамице на образима,

за качкет, она би дала сав свој живот, дала би га са радошћу, са сузама милине. Зашто? А ко би то знао — зашто?

Испративши Сашу у гимназију, она се враћа кући тихо, тако задовољна, спокојна, пуна љубави; њено лице, које се подмладило за последње пола године, смеши се, сија се; који је сретну, гледајући на њу, осећају задовољство и говоре јој:

— Здравствујте, душице Олга Сјемјоновна! Како сте, душице?

— Тешко је сад учити гимназију, — прича она на пијаци. — Није шала, јуче су у првом разреду задали басну напамет, па латински превод, па задатак... Како ће мало нејако дете све то да научи?

И она почиње да говори о учитељима, о школским часовима, о школским књигама, — све оно исто, што о њима говори и Саша.

У три сата заједно ручају, у вече заједно уче лекције и плачу. Мећући га у постељу, она га дуго крсти и шапуће молитву, а после, лежући да спава, она машта о оној будућности, кад Саша сврши школе, па постане доктор или инжињер, кад буде имао своју сопствену велику кућу, коње, каруце, кад се ожени, и буде имао деце... Она заспи и непрестано мисли о томе, и сузе јој теку низ образе из затворених очију. А црна мачка лежи крај ње и преде:

— Мр... мр... мр...

Наједаред јак удар у капијицу. Ољињка се буди и не дише од страха; срце јој јако куца. Пролази пола минута, и опет лупа.

„То је телеграм из Харкова, — мисли она, почињући да дрхти свим телом. — Мати иште Сашу себи у Харков... О, Господе!“

Она очајава; охладни јој и глава, и ноге, и руке, и чини јој се, да на свем свету нико није несрећнији од ње. Али пролази још један минут, чују се гласови: то се ветеринар вратио кући из клуба.

„Но, хвала Богу“, мисли она.

Са срца јој мало по мало спада терет, опет јој бива лако; она леже да спава и мисли о Саши, који спава крепко у соби до ње и овда-онда бунца:

— П-показаћу ја теби! Марш! Ако те звизнем!..

Антон Чехов.

(С руског превео Јован Максимовић).

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXI (6)

Заспао је тек пред зору. Није ни чудо! Под ударцем тренутног, летњег вихора и он је тренутно осетио — не да је Ђема лепотица, не да му се она допада — то је и раније знао — него да ју је скоро... заволео! У тренутку, као онај вихор, налетела је на њега љубав. А сад тај глупи двобој! Тужна предосећања почела су да га муче. Па добро, нека га не убију... Шта може бити од љубави према девојци која је већ туђа вереница? Претпоставимо да тај „други“ није по њега много опасан, да ће и сама Ђема заволети њега, или га је већ заволела... Па шта с тим? Како шта? Таква лепотица...

Шетао је по соби, седао за сто, узимао лист хартије, писао неколико реди и одмах их брисао... сећао се чудног Ђеминог лика под звезданим зрацима, у мрачном прозору, сву развејану топлим вихором; сећао се њених мраморних руку, руку олимпијске богиње, осећао је њихову живу тежину на својим раменима... Узимао је затим ружу коју му је бацила, и чинило му се да ти већ у пола увели листићи имају неки други мирис нежнији од мириса обичне руже...

— А ако га убију или осакате?

Он није ни лѐгао у постељу — заспао је обучен, на дивану.

Неко га је потапкао по рамену...

Он отвори очи и виде Пантелеона.

— Спава као Александар Маћедонски у очи вавилонске битке! — узвикну старац.

— Па колико је часова?, упита Сањин.

— Четврт до седам; до Ганау има два часа колима, а ми морамо бити први на месту. Руси увек надмашају непријатеља! Ја сам узео најбоља кола у Франкфурту.

Сањин поче да се умива.

— А где су пиштољи?

— Пиштоље ће донети онај ferroflucto Tedesco. И доктора ће он довести.

Пантелеон се, изгледа, храбрио, као јуче; али кад је сео у кола са Сањиним, кад је кочијаш фијукнуо бичем, а коњи се сместа пустили у кас — бивши певач и пријатељ падованских драгуна изненада се промени. Збунио се, чак и уплашио,

Као да се у њему нешто прекинуло, сурвао се неки рђаво сазидани зид.

— Али шта радимо ми, Боже мој, Santissima Madonna! — изненада узвикну он пискавим гласом и ухвати се за косу. — Шта радим ја, стара будала, луди, frenetico?

Сањин се зачуди и насмеја, загрли Пантелеона око паса и подсети га на француску пословицу „Le vin est tiré — il faut le boire“.

— Да, да, — одговарао је старац — заједно ћемо испити ту чашу — али ја сам ипак безуман! Безуман сам! Све је било тако мирно, лепо... и одједном: та-та-та, тра-та-та!

— Као tutti у оркестру, примети Сањин са затегнутим осмејком. Али нисте ви криви.

— Знам да нисам ја! Дабоме! То је ипак... непромишљени поступак. Diavolo! Diavolo! — понови Пантелеон, уздишући и дрмајући ћубом.

А кола се котрљаху и даље.

Јутро је било ванредно. Франкфуртске улице, на којима се тек показивао живот, изгледале су тако чисте и пријатне. Прозори на кућама сјактили су се и преливали као калај; а чим су кола изишла изван вароши — озго, из неба још бледог, као да се просипаху звучни цвркути шеве.

Одједном, на завијутку пута иза високог јаблана показа се позната силуета, коракну неколико пута и стаде. Сањин погледа пажљивије... Боже мој! Емил!

— Па зар он зна нешто? — запита он Пантелеона.

— Та ја вам рекох да сам безуман — очајнички, с узвиком, јаукну готово сиромах Талијан. Тај несрећни дечко не даде ми мира целе ноћи, и ја му, најзад, јутрос све испричах.

„Ето ти твоја segredezza“, помисли Сањин.

Кола стигоше Емила; Сањин заповеди кочијашу да заустави кола и зовну к себи „несрећног дечка.“ Несигурним корацима приближи се Емил, сав блед, блед, као онога дана кад је имао несвестицу. Једва је стајао на ногама.

— Шта ви ту радите? — упита га строго Сањин. Зашто нисте код куће?

— Допустите... допустите ми да идем са вама, промрмља Емил дрхтавим гласом и склопи руке. Цвокотао је као у грозници. — Ја вам нећу сметати, само ме узмите!

— Ако имате за мрву оданости или поштовања према мени, проговори Сањин, ви ћете се одмах вратити кући, или у радњу код Г. Клубера; никоме нећете рећи ни једне речи, и чекаћете мој повратак!

— Ваш повратак, тужно изговори Емил, а глас му задрхта и прекину се, али, ако вас...

— Емиле! — прекину га Сањин и показа му очима кочијаша. Дођите к себи! Емиле, молим вас, идите кући! Послушајте ме, пријатељу мој! Уверавате ме да ме волите! Кад вас молим!

Он му пружи руку. Емил се наже напред, зајеца, притиште је својим уснама и, скочивши с пута, потрча натраг, преко поља, ка Франкфурту.

— И то вам је племенито срце — промуца Пантелеон, али га Сањин намргођен погледа... Старац се повуче у дно кола. Био је свестан своје кривице; осим тога, сваког тренутка се све више чудио: да ли је то одиста *он* постао сведок, *он* нашао коње, све удесио и оставио своје мирно обиталиште у шест часова изјутра! А и у ногама је осећао досадан бол.

Сањин је нашао за потребно да га окрепи, и погодио је у жицу, нашао је праву реч.

— Где је ваш пређашњи дах, поштовани сињоре Чипатола? Где је — il antico valor? —

Сињор Чипатола се усправи и намршти.

— Il antico valor? — рече он басом. — Non è ancora spento — (није још сав утрошен) il antico valor!

И поносито поче Пантелеон да прича о својој каријери, о опери, о великом тенору Гарчиа: — ведар и храбар стиже он у Ганау. Кад помисли човек: ништа на свету није снажније и слабије — од речи!

XXII

Шумарак у коме је требао да буде двобој био је удаљен од Ганау за четврт миље. Сањин и Пантелеон су стигли први, као што је старац предсказивао; кола су оставили пред шумом, а сами су отишли у дубину, у хлад доста густог и честог дрвећа. Чекали су готово цео један час.

Сањину се чекање није учинило нарочито тешким; шетао

је горе-доле по путањи, слушао је певање птица, посматрао летење вилинског коњица и старао се, као што то чини већина Руса у оваквим случајевима, да не мисли. Једном су га само обузеле мисли: спотакао се о младу липу, сломљену, свакако, јучерашњом буром Видело се да је умирала... све јој је лишће умирало. „Шта је то? предсказивање?“ — помисли он: али одмах поче да звижди, прескочи баш ту исту липу и пође путањом. А Пантелеон је гунђао, грдио Немце, уздисао, трљао час леђа час колена. Чак је зевао од узбуђења, и то је давало веома занимљив израз његовом малом, смежураном лицу. Сањин се замало није насмејао гледајући га.

Чули су се, најзад, и точкови по меком путу. — Они су!... — изговори Пантелеон, напрегну се да боље чује и исправи се; видело се да није био без тренутног нервозног дрхтања, које је, ипак, пожурио да сакрије узвиком: бррр! и примедбом да је данашње јутро доста свеже. Обилна роса као да је преплавила траву и лишће, али је врућина већ продирала у саму шуму.

Ускоро су се оба официра показала под њеним сводом; пратио их је мали, пун човек, равнодушног, безизразног лица; то је био војни лекар. Носио је у једној руци земљани бокал са водом — за сваки случај: торбица са хируршким инструментима и завојима висила му је о левом рамену. Видело се да је и сувише навикио на овакве излете; они су му били један од извора његове зараде; сваки двобој му је доносио осам червонаца[1] — по четири од сваке зараћене стране. Г. фон-Рихтер носио је кутију са пуштољима, Г. фон-Донхоф вртео је у руци — свакако „шика“ ради — омањи бич.

— Пантелеоне! — шапну Сањин старцу. Ако... ако ме убију — све може да се деси — узећете из мога џепа са стране хартијицу. У њој је завијен цвет. Даћете је сињорини Ђеми. Чујете ли? Обећавате?

Старац га суморно погледа и климну главом у знак одобравања Али бог зна да ли је разумео шта га је молио Сањин.

Противници и сведоци поклонише се један другом, као што је то обичај; само је доктор без и једног покрета сео, зевајући, на траву; „Мени, као да вели, није до те ритерске

[1] Стари руски златник.

учтивости.“ Г. фон-Рихтер предложио је Господину „Тшибадола“ да изабере место: Г. „Тшибадола“ је одговарао једва мичући уснама — („зид“ му се опет срушио): „Радите ви, милостиви господине, ја ћу посматрати...“

И Г. фон-Рихтер отпоче посао. Нашао је ту, у шуми, врло лепу, сву цвећем обасуту пољану; одмерио је кораке, означио две крајње тачке брзо издељеним палицама, извадио пиштоље из кутије, чучнуо и напунио их.

Једном речју, трудио се и радио из све снаге бришући непрестано белом марамицом знојаво лице. Пантелеон, који га је пратио, више је личио на човека коме је хладно. У току целог тог припремања оба противника су стајала подаље један од другога, подсећајући на два кажњена ђака којима је криво на своје старешине.

Настаде одлучан тренутак...

„Сваки узе свој пиштољ..“

Али тада Г. фон-Рихтер примети Пантелеону да би требало да он, као старији, пре него што ће објавити оно кобно: „један! два! три!“, обрати се противницима са последњим саветом и предлогом да се помире; и ако такав предлог нема обично никаквих последица и није, у опште, ништа више до једна формалност, ипак, испуњавајући и ту формалност Г. Чипатола скида са себе известан део одговорности. Истина, та мала беседа увек је дужност тако званог „непристрасног сведока“ (unpartheischer Zeuge); али, пошто га они немају, он радо уступа ту привилегију своме поштованом сабрату. Пантелеон, који је већ поспео да се прикрије за џбуном, тако да не види официра-увредитеља, испочетка није ништа разумео у целом говору Г. фон-Рихтера — у толико пре што је све ово било изговорено кроз нос; али, он се одједном трже, храбро искочи напред и, ударајући се грчевито рукама у груди, промуклим гласом викну на свом мешовитом наречју: „A la la la... Che bestialità! Deux zeun ommes comme ça que si battano — perché? Che diavolo? Andate a casa!

— Ја не пристајем да се миримо, журно проговори Сањин.

— И ја не пристајем, понови за њим његов противник.

— Е, онда вичите: један, два, три! — Обрати се фон-Рихтер збуњеноме Пантелеону.

Овај брзо поново јурну у џбун, и тек оданде, сав згр-

чен, зажмуривши, и окренувши главу у страну, дрекну колико је могао јаче: Una... due... e tre!

Први је пуцао Сањин — и није погодио. Куршум удари о дрво. Барин Донхоф пуцао је одмах за њим у страну, у ваздух — намерно.

Наступило је напрегнуто ћутање. Нико се није мицао с места. Пантелеон је слабо уздахнуо.

— Заповедате да се продужи? — проговори Донхоф.

— Зашто сте ви пуцали у ваздух? запита Сањин.

— То није ваша ствар.

— Хоћете ли и по други пут пуцати у ваздух? — опет упита Сањин.

— Може бити; не знам.

— Допустите, допустите, господо: — поче фон-Рихтер — они који се бију немају права на разговор. То није ни мало у реду.

— Ја не пристајем да пуцам, проговори Сањин, и баци пиштољ на земљу.

— И ја нисам намеран да продужавам двобој, узвикну Донхоф, и такође баци свој пиштољ. — А осим тога, готов сам да признам да ономад нисам био у праву.

Он мало постоја и несигурно пружи своју руку. Сањин брзо приђе — и стеже је. Оба младића погледаше насмејано један другом, и образе им покри руменило.

— Bravi! Bravi! — изненада, као суманут, дрекну Пантелеон — и пљескајући, ван себе, истрча иза џбуна; а доктор, који је седео у прикрајку, на посеченом дрвету, неоклевајући устаде, просу воду из бокала и, клатећи се лењо, пође ка изласку шуме.

— Част је задовољена, и двобој је свршен! — објави фон-Рихтер.

— Fuori! (фора), по старој навици, још једном узвикну Пантелеон.

Кад је Сањин, поклонивши се господи официрима, седао у кола осећао је у целом свом бићу, ако не задовољство, а оно неку лакоћу, као после издржање операције; али се у њему будило и друго осећање, осећање који је личио на срамоту. Учинило му се да је тај двобој, у коме је он малочас одиграо своју улогу, само лаж, унапред удешена комедија, оби-

чан официрски, студентски „виц“. Сетио се равнодушног доктора, сетио се како се он насмејао, управо намрштио нос, кад је видео Сањина како излази из шуме готово под руку са бароном Донхофом. Затим, како је Пантелеон пружао томе истом доктору његова четири червонца..

Ех, није баш све лепо!...

Да, Сањину савест није била мирна, било га је мало стид... али шта је друго могао да уради? Није, ваљда, требало да остави без казне дрскост младог официра, да буде други Клубер? Он је штитио Ђему, одбранио је... То јесте тако, али ипак, нешто га је тиштало, савест га је гризла, било га је срамота.

А Пантелеон је просто ликовао! Изненада га је обузела гордост. Победоносни генерал који се враћа са бојног поља победе не посматра са толиким задовољством све у наоколо. Понашање Сањина за време двобоја доводило га је до усхићења. Величао га је као хероја и није хтео ни да чује за Сањинова световања, чак ни молбе. Упоређивао га је са спомеником од мрамора или бронзе, са статуом командора у „Дон-Жуану“! Признавао је и сам да је осећао неки немир и неку збуњеност.

— Али ја сам артиста, приметио је. Моја природа је нервозна, а ви сте — син снегова и каменог стења.

Сањин просто није знао како да умири раздраганог артиста.

Готово на оном истом месту на коме су они пре два часа срели Емила — овај се поново помоли иза дрвећа. Са радосним узвиком на уснама, машући качкетом више главе и скачући, он полети право колима, замало не паде под точак, и не чекајући да се зауставе кола, успужа се кроз затворена вратанца и просто се припи уз Сањина.

— Ви сте живи, нисте рањени! — тврдио је он. Опростите ми ја вас нисам послушао, нисам се вратио у Франкфурт... Нисам могао! Чекао сам вас овде.. Причајте ми како је све било? Ви... сте га убили?

Једва га је Сањин умирио и натерао да седне.

Са много речи и очигледним задовољством испричао је Пантелеон све подробности двобоја, и, разуме се, није изоставио ни споменик од бронзе ни статуу командора! Чак је устао са свога места и раширених ногу — ради одржања равнотеже — прекрстивши руке на груди гледао је презриво, преко рамена — и представљао командора Сањина! Емилио

га је слушао са страхопоштовањем, и само би с времена на време прекидао причање узвиком, или би брзо скочио с места и брзо љубио свога јунака-пријатеља.

Точкови кола загрмеше по калдрми Франкфурта и зауставише се напослетку пред гостиоцицом у којој је становао Сањин.

У пратњи својих сапутника, пео се он уз степенице на други спрат — кад одједном из мрачног малог ходника изиђе брзим корацима једна женска: лице јој је било покривено велом; она се заустави пред Сањином, устукну мало, уздахну узрујано и потрча одмах доле, ка улици — и сакри се на велико чуђење келнера, који рече да је „ова дама више од сата очекивала повратак господина странца.“ Маколико тренутна да је била ова појава, Сањин је доспео да позна Ђему. Познао је њене очи под густом свилом кестењавог вела.

— Зар је госпођици Ђеми било познато?... — полако изговори он незадовољним гласом на немачком језику, обративши се Емилу и Пантелеону, који су ишли за њим. Емилио поцрвене и збуни се.

— Морао сам јој све испричати, промуца он. Она се досетила — и ја никако нисам могао.. Па то сада већ не смета ништа, — он живо додаде. Све се тако лепо свршило, и она вас је видела жива и здрава.

Сањин окрену главу.

— Ала сте обоје брбљиви! — проговори он незадовољно, уђе у своју собу и седе на столицу.

— Немојте се љутити, молим вас, нежно је говорио Емил.

— Добро, нећу да се љутим. (Сањин се одиста није љутио, а и, најпосле, мучно да је желео да Ђема *ништа* не зна). Добро... доста са грљењем. Идите сада. Хоћу да останем сам. Спаваћу. Уморан сам.

— Одлична мисао! — узвикну Пантелеон. Вама је потребан одмор! Ви сте га потпуно заслужили, племенити сињоре! Хајдемо, Емиле! На прстима! На прстима! Псссст!

Кад је рекао да ће спавати, Сањин је желео само да се отараси својих другова: али, кад је остао сам, баш је осетио доста велики умор у целом телу: целе прошле ноћи није скоро тренуо, и чим се бацио на кревет, одмах је заспао дубоким сном.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

ЈУТРО НА МОРУ.

У наранчастој магли Биокова
Још дрхће Сириј у косама зоре.
Зраке се њег'ве са сунчаним боре,
Кано са ветром свјетлост алемова.

И гасне задњи, ко пјеснички бл'јесак
У магли маште. Лице зори плине,
Башта јој рујна, кано санак, мине,
Кад сунце с горе скочи кано тр'јесак,

Већ царска глазба његовијех зрака
Побједу св'јетла у лазуру пјева;
Живота раскош и радост прел'јева,
Док покуњене бјеже чете мрака.

Весеља см'јешак мору лицем титра,
По њему тихе мрешкају се струје,
Ко по ахату избрушеном чује,
Док не макне их валом лађа хитра.

Шаролике медузе тихо возе
Маином плавом, живе морске руже;
И кад их сунце св'јетлом такне, пруже
Иридне ресе, к'о лишће мимозе.

Ври море, искри, пјени, ко под grädом:
То к сунцу стреме срделе и скуше.
Подаље дупин ваља се и пуше,
Заспљен јурећ' за сребрним стадом.

Уморан рибар са лађице гледа,
Пустивши весло, пјенушење скрупа,
И, ко кајућ' се, по челу се лупа,
Под св'јећу што се примамит' их неда.

Залуд је сву ноћ св'јевалом их иск'о,
Буцалом буц'о! Нигдје риби трага!
Сад памти гдје су. Можда она drägа
Да примами их, гдје би мрежом стиск'о.

Обале Брача свјетлуцају, горе,
Иверјем рек'би алемја посуте,
А пржине се кано злато жуте.
У мору висе окренуте горе;

И два се Бола на обали види:
Један у мору, други више њега
К'о галебова јато по дно бр'јега.
Из мора, рек'би, цвјетају му зиди

Опојни мирис пучином се шири,
Кано да море задовољством дише,
Кано да сунцу усхитом мирише,
Весеља химну канда лахор пири.

Мириса р'јека с планине се точи,
Испуња ваздух, море, плућа, машту,
Вилениту је претвара у башту,
Опојним сликам' чарајући очи.

Са Видовице тече златна лава:
К'о вулкан сад ће да потопи куће
Валовим' жутим оне р'јеке вруће,
И Бол ће прождр'јет' сад пучина плава.

Ал' не миче се лава златних вала!
То грмље жука по бринама цв'јета
И валовима мириса сал'јета
Пучину модру све до хварских жала.

Све пјева химну св'јетла и живота,
А огњиште се нег'во неугасно
Над гором диже ув'јек младо, красно,
Ко св'јесна радост толиких дивота.

А. Тресић Павичић.

ЖЕНА.

Ја сам своју душу у твој живот прен'о,
И све твоје мане, грехе и врлине
Заволео тамном страшћу, драга жено,
Страшћу ради које живи се и гине.

Ти си светост моје радости и туге
И молитва чиста срца у самоћи
Радост мојих снова у бојама дуге,
Вера мога бића у дану и ноћи.

Кад причешће дође душе коју звона
Зову вечном царству чистоте и мира,
Ти си моје вере велика Мадона
Пред којим се цели из светог путира.

Што живимо дуже, везани смо чвршће.
Ти си тамна тежња нагона и жуди
И разблуде моје, кад на мени дршће
Све, а похота се почиње да буди.

Кад инстинкт са свешћу стане да се бори,
Кад се вани проспе месечина бела,
Црвен пламен мојих страсти увек гори
На грешном олтару твог мирисног тела.

И сто тâмних веза у нама се спаја:
Веза раних снова о вечној лепоти,
Веза нашом децом, радости и ваја,
И перверсне страсти и душе и плоти.

Сима Пандуровић.

МОЋНА

Дошла је с љупком причом првих ружа
на уст'ма, и к'о заљубљена Хеба
с очима пуним модрог, жарког неба,
с жудњом к'о цвијет што латице пружа.

Ријеч јој не бијеше од пољупца дужа;
но сав свјет мојих жеђи усколеба,
и к'о ријеч красне Химере што вреба
зароби с безброј цвјетних, врелих ужа.

Загрљај њен пун сладосног клонућа
осјетих ко да вјенцем цвјећа врућа
душу ми ови; стог ми на свим снима

оста њен мирис пожудни што згрјева; —
и с кроком нимфе убаве што пјева
мину кроз златни пљусак мојих рима!

Задар. Мирко Королија.

КИКОТ.

Врућ као вихор ружа које горе
твој топли кикот кроз врте се расу;
зажубориште лимфе у том часу
к'о безброј малих срца која зборе.

Сва душа моја загрца у јасу
к'о да се жудно, ружичасто море
цјелова твојих најљепших што мòре
од једном на њу с цвркутањем сасу

Причух у магли што ми мисле стиште
к'о да под трком Менада што вриште
неке се стубе од кристала руше,

и пљушти цвјеће преко тјела наги';
док осјећах к'о вал пуповља драги'
дах твоје л'јепе и младачке душе!

Задар. Мирко Королија.

УСАМЉЕНИ ВРАБАЦ.

Са врха старе куле, усамљена птицо, одјекује пољем твоја песма, док не изумре дан, а хармонија влада овом долином.

Око тебе пролеће ваздухом сија и весели поља, а срце се разнежава посматрајући га. Ти чујеш блејање стада, мукање стоке; остале птице, задовољне, пролећу на све стране слободним небом, празнујући своје боље време: ти замишљен, у страни, све посматраш; без другова, не летиш, не тиче те се веселост, не волиш покрет; певаш, и тако ти пролази најлепши део године и твога живота.

Авај, колико мој живот личи твоме! Смех и забаву, које је донело пролеће, и тебе, љубави, нераздвојна од младости, — љути уздах прохујалих дана — ја не познајем, не знам како; шта више, ја готово бежим од њих далеко; готово пустињак и стран своме родном месту проводим пролеће свога живота.

Овај дан, који ево пада пред вече, празнују у нашем месту. Ти чујеш кроз тишину звук звона, често зачујеш свирку која одјекује у даљини, од куће до куће. Сва обучена свечано, наша младеж излази из кућа и хода улицама; гледа и гледају је, срца пуна радости. Ја, усамљеник, изишав у овај забити крај поља, остављам за друго време сваку забаву и игру: а сунце, које, залазећи за далеке брегове, после ведрога дана, ишчезава, рàни ми поглед, управљен у сунчани ваздух и изгледа као да ми вели да нестаје блажене младости. Ти, усамљена птичица, дошавши вечеру живота, које ће пасти са звездама, задовољна својим животом, нећеш јадиковати; јер свака ваша жеља плод је природе.

А ја — старости мрски праг не успем ли избећи — кад буду ове очи неме за туђе срце, и кад им свет буде празан, и сутрашњи дан досаднији и тужнији од данашњег, шта ћу ја мислити о тој жељи? Шта о овим мојим годинама? Шта о себи самоме? Кајаћу се, авај! и често, али неутешан, осврнућу се натраг.

Ђакомо Леопарди.

(Са талијанског превео М. Р.)

СЕБИ.

Одморићеш се за навек, уморно тело моје. Нестаде последње обмане: мисао да сам вечит. Нестаде је. Осећам добро, угашена је не само нада него и жеља других снова. Одмори се за навек. Доста си куцало. Ништа није вредно твојих откуцаја, нити је земља достојна уздисаја. Горчина и досада живот, ништа друго: а свет је блато. Утишај се једном. Још један, последњи, тренут очаја. Нашем роду судбина даде само да умремо. Презри природу, ружну силу, која, скривена, заповеда на општу штету, и неизмерну таштину свега.

Ђакомо Леопарди.

(Са талијанског превео М. Р.)

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ПРЕДСТАВНИЦИ ЦРКВЕ.

Два велика просветна радника, у почетку XVIII века, на столици београдско-карловачких митрополита, два знаменита новатора и инициатора у културно-просветном животу Српскога Народа, Мојсеј Петровић и Вићентије Јовановић. доживели су од савременика својих најгрђе поруге за свој родољубиви рад у корист Цркве и Народа. Слепи ревнитељи старине прогласише обојицу чак издајицама вере и народа свога-унијатима, и стављаху грдне сметње њиховим напредним реформама у скроз запуштеном црквеном и скоро подивљалом народном животу. Два доцнија врло одлична радника на црквено-просветном пољу народа нашег, ковиљски архимандрит Јован Рајић и горњо-карловачки владика Лукијан Мушицки, који су племенитим делима свога великог родољубља много задужили Цркву и Народ свој, препатили су такође безброј невоља од савременика својих. Ено само како тужи ојађено срце Рајићево у натпису што га је он сам себи саставио за надгробни камен: „За труди же и подвиг воспријах чест проричу во отечествији својем, сирјеч: гоненије, озлобленије и оиеправдаваније от правителствујушчих и лжебратији

мојих." А митроносни песник и велики родољуб Мушицки пред смрт своју овако даје одјека болу своме: „Мира нам не даје сила противних толпâ; посред многи наши трудова за опште благо, још држе грозне стрјеле за нас, с преда, с бока и с леђа; прекопавају нам светој цјели пут. Ал' ми стојимо и државамо, нити ћемо преклонити врата под та зла. Наскоро борба наша примиће конац за навјек У вјечан доспјећемо покој, јербо смо страдали много. Тамо нас чека друштво блажени' Срба."

Тако су, ето, пролазили код нас најодличнији представници Цркве наше и њени највећи добротвори. За велику љубав своју, која се показала у неуморном раду за добро Цркве и срећу Народа, морали су они да препате много баш од оних који су први позвани били да их потпомогну — од сабраће своје, виших и нижих представника Цркве. А тај жалосни појав управо је типичан кроз све периоде нашег новијег живота!

И на основу сличних многобројних чињеница могли би скоро с уверењем тврдити да би Доситеја Обрадовића, као калуђера, одличног родољуба, неуморног радника и великог реформатора, многи савремени му представници Цркве напали и онда да није онако оштро напао калуђерски сталеж и тако рећи осудио га на смрт. Ово потоње учинило је само то да се њихово огорчење попело дотле да му књиге прогласе за јеретичке, пале и спречавају нова издања. А осим тога, тај садржај његових књига дао је повода неким калуђерима, и далеко после његове смрти, да на њих истим очима гледају као и већина његових савременика. Они су шта више и даље пошли. Осећајући се немоћнима, да сами спреме необично јако ширење у народ нових издања Доситијевих дела, они су се потајно обратили чак Светом Синоду Васељенске Цариградске Патријаршије, да им он, ауторитетом свога суда, притекне у помоћ...

Највећи део свога уверења и своје филозофске критике савременог стања у народу нашем, као и своје погледе на важност правог и етичног хришћанства, изложио је Доситеј у две књиге свога живота. Стога су његови противници у првом реду те књиге узели на нишан и предали их анатеми. А што је за то доцније позвата у помоћ и Цариград-

ска Патријашија, изгледа ми да је био повод једна њезина забрана превода еванђеља на бугарски језик.

Наиме, почетком 1841 године цариградски патријарах Антим, са својим Синодом, осудио је превод еванђеља на бугарски језик, забранио читање и наложио да се сви примерци тога превода, — што их је манастир Рило и у Самоковску Епархију послао Србин Константин Огњановић, — имају покупити и у Цариград послати. Уједно је, поводом тога, патријарах послао једну посланицу свима подручним митрополитама и епископима, у којој се категорички тврди да Црква нипошто не дозвољава превод Јеванђеља на говорни језик „нити икако допушта да то благоверни и православни читају, ни у опште ни делимице, из разлога што којим било начином могу да се десе наопака тумачења и друге грешке, које наносе благоверним читаоцима душевну штету“; па стога позива све епископе у чијим епархијама нашао би се такав превод да „спрече благословене Хришћане служити се и читати га, било посебице, било скупа у светим црквама“. — Таква једна посланица послата је и београдском митрополиту Петру 1 маја 1841 године. („Весник Српске Цркве“ за 1911, I, стр. 30—32).

Лако је могуће да је ова забрана подстакла каковог ревносног калеђера из Србије да извести цариградског патријарха како је на очиглед митрополиту Србије, већ 1833 године, у државној штампарији Кнежевине поново издато дело Доситеја Обрадовића, у коме се налазе многа места противна црквеном учењу. И цариградски патријарх са својим синодом пише одмах митрополиту Петру (19 маја 1842 године) и кори га што, и поред недавне опомене, није довољно пазио да поверено му стадо буде обезбеђено „од против-верских ровења и иноверних учења, и од читања покварених и злошколских књига, које се издају на квареж Христоименог житељства“. А у самој посланици вели се: „Међутим преко сваког очекивања ових дана промину поред погледа ове Свете Цркве издање књига с насловним именом Доситеја Обрадовића *Живот*, напечатано на српском језику у београдској штампарији прошлих 1833 година спасења. Превод тих књига синодски смо прегледали и приметили да садржавају мисли и реченице сасвим вери противне и настране, па смо се чудили како мило нам Ваше Високопреосвештенство вршећи своју свету архи

јерејску дужност, није спречило издање и растурање тих покварених књига, чијим се читањем заиста квари Христом прозвано житељство, већ се показало нехатно, напустивши једну тако свету дужност своју, и то после добивеног наговештаја од Свете Матере Цркве о томе". Затим се налаже митрополиту да се сети онога што му је већ пре „наговештено о томе предмету" и да одмах „уложи своју архијерејску бригу и марљивост..., да испита и обавести се колико је примерака споменутих књига печатано, и на које су стране и Епархији раздате и растурене, па све да покупи и тако спречи кварење свога стада и других које непосредно прати читање књига... и вазда́н да бди како би сачувао стадо своје и од зломислених и подмуклих учења противу наше беспрекорне вере и од читања неваљалих књига у опште."[1]

Ова синодолна забрана Доситејева *Живота* поновљена је доцније једном окружницом и свима архијерејима, у чијим епархијама има Бугара, када су на бугарском језику издавани *„Пријатељски савети родитељима"*, који су такође увршћени у цариградски „index librorum prohibitorum".

Али, све ово беше без икаква успе̏ха, јер су баш најодличнији представници Српске Цркве, који су имали храбрости да горкој истини слободној у очи погледају, не само признавали оправданост многих осуђених навода и мисли Доситијевих, него су и јавно поносили се што је Доситеј поникао и развио се у крилу црквене јерархије. Такви велики поштоваоци његови, између осталих, били су и Лукијан Мушицки, патријарах Јосиф Рајачић, владике Никанор Грујић и Теофан Живковић.

Мушицки се није бојао, да као протосинђел архиепископа и митрополита Стевана Стратимировића, после смрти Доситејеве, у у манастиру Раковцу, испева и под својим именом изда песму, пуну похвале том одлучном непријатељу калуђерства. То је она песма Мушицкова, са написом *„Сѣни Досиөеа Обрадовича"*, коју је 1811 године у Будиму о своме трошку штампао карловачки грађанин и живописац Стефан Гавриловић. А доцније, када је Мушицки постао владика горњо карловачки, његов протођакон и конзисторијални бележник *Севастијан Илић*, по изворном рукопису, издао је у

[1] Исто дјело, стр. 32—33.

Горњем Карловцу 1830 године „*Првенацъ, ужица или Доситеева Буквица*“, са сликом далматинског Плавна, где је Доситеј учитељствовао...

Патријарах Јосиф Рајачић, на једној свечаној седници Матице Српске, с поносом је истакао и Доситеја Обрадовића као врсног књижевног радника из круга представника Цркве наше. Било је то у Пешти, о Преображењу 1843 године, када је Рајачић, полазећи на Дијету у Пожун, сврatио на скупштину Матичину. Тадашњи тајник Матичин, уредник „Летописа“, „Српског Листа“ и „Српских Новина“ Теодор Павловић, видевши Рајачића, потужи се у говору своме „да свештенство наше не потпомаже ни умно ни материјално књижевности српске“ и замолио митрополита „као врховну власт у Цркви“ да се код свештенства заузме за српску књигу. То је Рајачића увредило и он одмах одговори да та оптужба није основана на истини, па наведе „Рајића, *Обрадовића*, Мушицкога, Кенђелца и многе друге свештенике, а најпосле и преседника Платона...“[1]

А владика Никанор Грујић, родољубиви песник „Срб-Милутин“, читао је много и радо Доситејева дела, те је по нека места из њих знао и на изуст. Тако на пример, причајући у својој автобиографија о препирању своме о вери са римокатоличким калуђерима-професорима, вели: „Ја сам слушао као младић и код куће од оца и у Мухачу од проте Живковића, каква је разлика међу нашом вером и римском, па сам могао дишпутати о том, *што 'но вели Доситије, да се земља тресе пода мном*“, (стр. 21). А у својој проповеди од 29 јуна 1863 године, при освештању храма што га је подигао бачки владика Платон Атанацковић на Алмашком Гробљу у Новом Саду, каже Никанор, између осталог, да је име Платоново забележено „у књизи бесмртности — у речитој дружини књижевних посленика народних“. А за те посланике вели даље Никанор: „Не можемо превртати овога пута и овде свију листова те књиге; али кад загледамо у њу онде где нам је *отворена увек очима нашим*, налазимо ту на имена Рајића, *Обрадовића*, Трлајића, Стојковића, Соларића, Мушицкога и других још многих упокојених и

[1] „Автобиографија Никанора Грујића“, Сремски Карловци, 1907, стр. 49—50.

живих *свесних духова народних*, на које су силазиле и силазе, и од којих су се одбијале и одбијају се широм по целом народу у *спасоносним мислима и одушевљеним речима светле зраке добротворне просвете духовне...*“[1]

Исто тако и други златоусти проповедници Цркве наше, горњо-карловачки владика Теофан Живковић, у проповедима својим истиче значај Доситијев, и вештим поетичким фигурама осуђује оне представнике Цркве који су у своје време покушавали да препрече пут новомо животу, чији је Доситеј неустрашив и речит проповедник био. Тако на пример у беседи својој коју је држао у Кикинди на Св. Саву 1873 године, спомиње Теофан међу првим просветним раденицима и Доситеја, те вели, да је *Светога Саве „жеља и тежња* провела, по класичне древности свету: *Доситеја* и Соларића...“ („Проповједник Српске Народне Цркве“ од Теофана Живковића. Карловац 1892. стр. 127). А у беседи коју је држао 27 јануара 1877 године на гробу Лукијана Мушицкога у Карловцу, истичући значај појаве Мушицкове за српски народ у Хрватској, прича уједно какво је било време у доба његова доласка тамо, па вели: „*У зборовима под липама, недјељом и свецем, кад се изишло из Цркве, читао је народ књиге Доситејеве, као какве саборне посланице са далека мора: ма она новога живота искра што је заблискала његовом појавом у српској књижевности будила се онда тек, а под дебелим, од иструлих клада, пепелом што је свјетини од моћи и утлива још свет и неприкосновен био..*“ (Исто дјело, стр. 145–148).

Ово питање, у натпису истакнуто, заслужује читаву једну студију. Ја сам га се овом приликом само дотакао, набацивши неколико мисли и изложивши тек неке чињенице, које могу бити од помоћи при свестраном и потпуном проучавању великог српског народног просвјетитеља.

Бјеловар.

Радослав М. Грујић.

---

[1] „Црквене беседе Никанора Грујића“, Земун 1892, стр. 76—77.

НОВОПАЗАРСКИ САНЏАК.

(2)

IV Начин живота.

Сточарски тип, који је дошао услед саме природе земљишта, његове висине и климе, још одавно је код овог становништва определио нарочити начин живота. Али док су граничне области истог типа у Србији на путу брже еволуције, а спорије у Црној Гори и Босни, овде, на против, док се становништво стално обнављала, све је остало у застоју, као да је укочено и скамењено. Чудновато је да се овде налази у свој својој свежини појав који је, изузевши Албанију, можда једини у Европи: цивилизација са средњевековним или још старијим карактером, јер у извесном погледу изгледа да је овде било назатка.

Два су узрока који објашњују ову врсту анахронизма, ову одстрањеност од општег тока који преображава редом људе и ствари. Већ познатим узроцима географске природе — издвојен положај у односају према мору и великим равницама, тешкоће приступа и унутрашњег саобраћаја —, ваља додати и политичке узроке.

Доиста, не изгледа да је природа једино за то одговорна. Садашње стање није било увек овакво. Санџак је био некада пролазна област, око XII—XIV века, када је имао и цивилизацију, која је остала само у успомени. Онда су прелазила преко њега два врло стара пута целом дужином својом. Један полазећи од Дубровника и пролазећи преко Фоче, Плеваља и Пријепоља, састајао се у сјеничком басену са путем који је долазио од Сарајева преко Прибоја и Нове Вароши; одатле се настављао котлином Рашке, где се рачвао: један крак ишао је Рашком до Ибра и преко Копаоника на Ниш, а други преко Рогозна на Косово, Скопље, Солун и Серез. Овуда су пролазила посланства, овуда је цветала једна од најактивнијих трговина са напредним варошима далматинске обале, посредницима између Венеције и богатих талијанских вароши. У овом добу, с обзиром на промет, а нарочито с обзиром на моћ српске државе која је расла и чији је затак био у малој рашкој котлини, преко суседних висова на Косово и Метохију, и силазећи до саме обале на Југу и до

Скопља на Истоку, садашњи Санџак састављао је тада велику Расију (Rascia)[1] Становништво је било гушће и несумњиво имућније, како то потврђују не само народне традиције и велике количине развалина које датирају из овог доба, већ такође сведочанства путника[2], а нарочито број, величина и лепота верских споменика који су остали из овог доба.

Превласт Турака изменила је полагано ток трговине, који је, померајући се ка Истоку, тежио да усвоји потребни правац ка Северо-Југу моравском долином, правац који је и до данас одржан. Ипак, докле год су Босна и Херцеговина а остале турске провинције, Санџак је очувао известан живот, благодарећи врло активном центру Сарајеву и продаји стоке на морској обали. Али од 1878, од како је затворена граница на овој страни, и Санџак је постао потпуно усамљен, јер док га политичке међе заједно са природним препрекама затварају са три стране, дотле га маса Рогозна одваја од остатка турске царевине. Одбачен тако на крајње границе Турске, Санџак је једна од до сад најзанемаренијих провинција, и потпуно је сам себи остављен. Спорости и источњачкој некретности ваља додати осећања несталности власти, несигурност садашњице, неизвесност сутрашњице, општи утисак непостојаности, који кочи и оно мало иницијатива или жеља за активношћу које што хоће да се испоље.[3]

Тако је, изгледа, све припомогло да се одржи један врло стари начин прилагођавања који се може назвати па-

[1] Ово означење Рашке (Rascia) односи се на срце прве српске државе, и дуго је служило да означи целину саме српске расе. Још данас у Угарској Срби су познати под именом „Раци“.

[2] Види нарочито опис Brochard-a (Burkhart) 1308 (цитиран по Чупићевој „Годишњици“, 1894, стр. 32) То се односи не само на садашњи Санџак, већ такође и на равницу Косова: „Краљевина (Рашка) је врло богата у житу, вину, зејтину и месу, угодно испресецана текућим водама изворима и потоцима, искићена шумама и планинама, долинама и равницама, и пуна дивљачи свију врста“.

[3] За време трајања војничке окупације (1879—1908, Прибој, Пријепоље, Плевље) Аустрије је била предузела грађење модерних путева, везујући своју границу за ове три вароши. Ево већ три године како су се гарнизони повукли, а већ су она два-три начињена пута постала тешко употребљива. Запуштеност зграда и паркова саграђених са велики издацима у Плевљу подједнако сведочи о потпуној запуштености ове земље.

тријархалним. И тиј појав овде је најпоучнији за проматрања, док је у осталим српским земљама овај тип или потпуно застарео или се мање више јако изменио. Њега карактеришу три главне црте: режим својине, начин становања и облици насеља и социјалног живота.

Док се у Босни почиње примењивати закон о факултативном откупу, који је изгласан 1911, дотле Санџак остаје једина динарска земља где се режим непокретне својине, увек осниван на односајима између аге и чифчија — што је у осталом општа особина и за скоро целу осталу Турску. Ага је овде увек муслиманин и најчешће станује у вароши која је доста удаљена од његових добара.[1] Он узима $^1/_4$, каткад $^1/_3$ жита и $^1/_3$ или $^1/_2$ сена. У место да се ова ситуација побољша, она се двојако погоршала. Царски ферман од 1859 признао је закупницима босанског вилајета, чији је део био онда и Санџак, више права која су им гарантовала извесну сталност. Сада пак, кад је Санџак одсечен од Босне, ага обавезује свога закупника да потпише уговор од три године, по чијем истеку он је властан да га отера без икакве накнаде, и поред до тада признатог права. Ови уговори су постали опште правило, сем у кази Бјело Поље. Аге би хтеле овако, у случају када би овај предео био одвојен од Турске, да имају у својим рукама један акт, уговор који би им давао потпуно право својине на земљиште на које им је било признато обично господарско право. Ова трансформација није ништа друго до опасност за повраћање старог полу-номадизма породица које лутају од чифлука до чифлука. С друге стране усељавање скорашњих мухаџира, који су дошли из Босне, изазвало је једно ново погоршавање судбине чифчија због предавања досељеницима шума и пашњака, који су дотле сматрани као комунице. Тако се знатно смањило земљиште за кретање стоке, којој су потребни велики простори, јер она сачињава у највише случајева једини извор богатство ове земље.[1]

[1] Међутим, указали су ми на три фамилије српских бегова у Новој Вароши. Сјеничко поље је великим делом у рукама ага из Новог Пазара, новопазарско поље у рукама ага из Митровице, док је беранско поље у рукама ага из Гусиња и Пећи.

[2] Врло су ретки хришћански сопственици земљишта које сами обрађују: они се виђају нарочито на Западу (Ограђевица Бобово на

У тесној вези са режимом својине, који као што дави исто тако осуђује на застојалост, има још једна црта, која као што је патријархална исто тако изгледа врло карактеристична за саму расу: живот се још није индивидуалисао у ономе смислу у коме задруга постаје нормалан начин груписања, жива социјална ћелија земље.[1]

Док велике задруге скоро у целој Србији све више опадају по броју и важности, и на путу су нестајања или брзог преображаја, дотле оне, бројећи по 20—30 чланова у Старом Влаху, 50—60 или чак и више у области Бијелога Поља и Бихора[2], овде остају као правило и одржавају недирнуте старе принципе своје унутрашње организације. У опште, рад је овде специјализован. Задруга тежи да сама задовољи своје потребе. Она сачињава једну целину, она се покорава једном старешини, групише се око једног огњишта, носи једно исто име, и скоро увек сама образује једно „село“ које носи име саме фамилије. Израз село не одговара смислу у коме се обично подразумева, већ, поглавито означава, ма колико био број кућа, свако место насељено и обрађено изван вароши у пољу. Ово схватање, које је у осталом исто у целом динарском Југозападу, примењује се такође на свако земљорадничко настањивање, па ма ову целину чинила само једна кућа, окружена својим споредним зградама. Исто онако као што појам села и карактер раштрканости и насељавања по висијама подсећа у исти мах на двоструки планински и патриархални тип, свој-

Југо-Западу. Срби из вароши Плевља успели су да предузму у своје руке једну четвртину поља своје вароши. Откупи се чине само онде где нешто већа сигурност допушта земљораднику да покаже своје стање (као у околини Прибоја), као и онде где је муслимански елеменат мало или ни мало представљен: такав је случај малог предела Полице између Берана и пештерске висоравни.

[1] Мркоњић („Насеља Српских Земаља“, Св. I „Средње Полимље и Потарје“, стр. 225—356. 1912) на стр. 271) наглашава чињеницу да у народу нема ни трага ни успомене пространијих заједница, пошто су црногорске заједнице скорије унесене са Приморја, као што то и само њихово име показује (комунице), из чега он закључује да велика усамљена фамилија изгледа прави тип својствени раси.

[2] Проучавање цифара, које је дала званична статистика, допушта да се утврди да је број душа на кућу многобројнији код православних, и да је, према томе, задруга много боље развијена код њих него код муслимана. — О томе ваља водити рачуна при процењивању броја становника.

ствен овоме становништву које је још у сточарском стадијуму. Висина и раштрканост варирају, међутим, са областима земље; вода, трава и заклоњен положај изгледа да су увек одређујући чиниоци овога распореда. Места где се људи најрадије настањују јесу она где се појављује какав водени ниво у подножју кречњачког узвишења обраслог травом, на крају обрађеног чифлука, у близини простора по коме се креће стока (пашњаци и шуме). Насеља се тако размичу од 300—500 м, пењући се до нивоа од 1100—1200 м., а ретко више, употребљујући површ и њене окрајке, или избегавајући голе просторе, или помакнувши се на ивицу какве равнице, шћућуривши се у заклону каквог узвишења, или припивши се о страну какве стрмени у близини низа извора, окренувши леђа Северу, и гледајући према падини.[1]

Једнолика по изгледу и по грађи, *кућа* одаје верно и природу земље и њен културни ниво. Дрво је обично једини материјал за грађење. То је чатрља од наслаганих греда, које почивају на подлози било од дрвета или од камена, и скоро цела се не види под кровом од 8—10 катова шиндре; доле, нека врста штале, где се често зими смешта крупна стока; горе, стан за људе, обично подељен у два одељења: једно кујна или тачније „кућа“ са огњиштем и, друго, соба — то је у главним цртама кућа у целом крају. Такву кућу су изискивале клима и висина. Овим она спада у велику област алпијске куће, специјално босанског типа, с киме је она највише слична.

Ипак, ако су главне црте исте, појединости у конструкцији показују једну врло стару, нижу и рудиментарну форму, чак и онде где је изобиље дрва, нарочито чамовог, допуштало да се да известан засебан спољни тип. Кућа нема димњака, међупростор крова замењује га. Двоја врата, једна према другим, воде у кујну: улази се унутра непосредно, ако је кућа на каквој падини; иначе се у њу пење степеницама. Светлост дана улази у кујну само на обадвоја врата и кроз процепе крова. Она није патосана и само огњиште је издубљено у земљи: неколико горе повешаних дасака служе за сушење жита, меса, и тако даље. Соба је тако ниска

[1] Насеља хришћана су у опште разбијенија него муслиманска: она су такође увек радије смештена подаље од пута.

да се често у њој не може стојати усправно: она је осветљена са два мала прозорчета испод стрехе, али без окна; нема кревета, нити икаквог намештаја.[1]

У средини вајата, којих има више или мање према величини породице и богатства у стоци, у средини или у непосредном суседству имања, и — ако је матица задруга подељена — по две или три у групи, живећи својим особеним животом, ове куће образују као нека одељена бића. И поред њихове растурености, дешава се, ипак, да, доста често, благодарећи јасно означеним природним границама село, онакво каквога ми обично схватамо, одговара једној географској јединици: мале котлине притока Лима (Рутоше, Бистрица, Камидоле), клисуре са терасама (Кратово), речне челенке (Доња Матајуга за Челотину), мала поља (Отиловићи), закупци великих поља (Угло, Долиће, Суходо), и тако даље. Али колективни живот је овде јако ограничен, и изван ових случајева одмах пада у очи вештачки карактер сасвим административних заједница. Тако осим великих годишњих светковина, кад се купи хришћанско становништво око својих манастира, и осим извесних старих обичаја, као што је „моба“, социјалног живота нема у пољима: стварни додир утврђује се између њихових становника само у вароши, на пазару, средишту неопходних размена за потребе њиховога живота.

Санџак броји десетак вароши, број који изгледа доста велики према простору земље и броју становништва, но који је у вези са муслиманским елементом, у првом реду варошким, затим са тешкоћом унутрашњег саобраћаја, и најзад потребом за многостраним разменама овог сточарског становништва. Међутим све су ове вароши мале. Само једна (Нови Пазар) броји више од 10.000 становника. Једна њихова заједничка је особина да су у опште у таквој даљини једна

[1] Овај тип је подложан извесној варијацији. 1. Ако је шума ређа, онда је кров од сламе, а подлога од камена (Беране, Пештер); 2. Ако је кућа на висини или у улегнућима (област Лима, Рашке, Устибара), онда се осећа тежња да се употреби ћерпич са дрвеним пречагама: кућа има диванану и једну или две собе више.

Ако у њој станује једна муслиманска породица долази: висока ограда, зидови окречени, простор за жене. А ако је то хришћанска фамилија, онда има беднији изглед, сламни кров и зидове неокречене. На висоравнима ове разлике нестаје.

од друге да се највише за један дан на коњу може прећи размак који их одваја.

Половина су у долини Лима (Пријепоље, Бијело Поље, Беране, и велике варошице: Прибој, Брдарево). Само једна (Пљевље) на Западу је од Лима; и, са изузетком безначајног градића Рожаја, на Југу, на Ибру, остале (Нова Варош, Сјеница, Нови Пазар) ређају се на старом босанском путу дуж садашње српске границе. За разлику од села, све се у опште налазе у дну котлина: долине (Лима, Рашке) или поља (Плеваљско, Сјеничко). Међутим су ипак врло високе, бар оне које су изван великих долина (Пљевље 769, Сјеница 1069, Нова Варош 1073). Зато оне задржавају планински тип. Дрвени кровови, слични крововима сеоских кућа, опште су правило чак и онде (на пример Сјеница) где је цела област огољићена у великом простору, па и онде, како изгледа, где је с обзиром на нижи ниво и заклоњеније место (долина Лима) природа блажа и изгубила свој планински карактер.

Најзад, све ове вароши имају још ове карактеристичне црте: оне носе врло истакнуто муслиманско обележје, и у исто време, ма да су релативно скорашњег порекла, дају утисак врло старог варошког обчика, и тако се потпуно слажу са природом као и са целим начином живота земље.

Као што су то цифре могле показати, велика маса варошког становништва састављена је од муслиманског елемента. Настањивање неких српских фамилија са села (Сјеница) безначајно је, када се упореди са знатним бројем досељених муслимана из Босне. Само Нова Варош у близини границе, до јуче у већини хришћанска, сачувала је српски карактер. Свуда другде, ригоризам ових муслимана српске расе огледа се исто онако у типу грађевина (џамије и минарета, куће повучене од улице, сакривене од пролазника) и т. д., као и у разним појавама социјалног живота у коме једино човек има учешћа. Православни, станујући заједно с њима, можда из опрезности, подлегли су њиховом утицају, и у целом своме спољњем животу управљају се према муслиманима.[1]

[1] Ипак, одсутност дрвећа у високим варошима; издизање минарета изнад дрвених кровова, дубока сета коју пружа целина, у контрасту су са познатим изгледом јужњачких муслиманских вароши, пријатних боја, пуних зелених и текућих вода. То је као нека несагласност, која, у осталом ни мало не зачуђава код ових правоверних који знају само српски и немају појма о свом верском језику.

С друге стране, у главним својим потезима, у опште једнаки распоред ових вароши носи врло старо обележје и подсећа на почетке многих вароши европског Средњег Века. Већина (Сјеница, Нови Пазар, Бјело Поље, Беране) у ствари се поглавито састоје: 1° из једне мање-више старе тврђаве, скоро увек опале, подигнуте на омањој узвишици у самој средини или са стране садашње вароши; 2° из једног трговачког предграђа: улица обично калдрмисана и тесна (Сјеница, Бјело Поље) или врло широка (Беране и Плевље); каткад дужа од једног километра (Нови Пазар), оивичена и с једне и с друге стране низом малих дућанчића, пред којима је често стреја у виду галерије, тесно збијених један до других. Неједнакост облика, висине и сразмера ствари често дају врло живописну слику. Час се изнад једног од њих ређају мали прозорчићи турске каване, час се овај низ налази прекинут каквим великим ханом чија двокрилна капија зјапи на четвртасто двориште и пространу шталу која је у његовом продужењу. То је „чаршија“, животна артерија, елеменат врло карактеристичан за варош како типом грађевина једна на другу наслаганих, тако и начином живота који она концентрише.

Док је преко дан пазар врло жив (нарочито у Новом Пазару, Сјеници, Бјелом Пољу), чим наступи вече свако кретање нестане. Сваки великим дрвеним капцима затвара свој дућан, своју кавану или крчму, да би отишао да проведе ноћ у оном делу вароши где му станује породица. Око овог зачетног језгра, који чине тврђава и чаршија,[1] распоређени су разни квартови или „махале“, којих има понекад 8—9 (Плевље). Њих дели час једна обична улица, час растојање од 100—200 м. и више, са њивама и ливадама међу њима, а има и великих празних места одређених за пијаце жита, стоке и дрва. А у оним које су најближе центру станују најбоље и најстарије муслиманске фамилије. Хришћанске мале су најчешће удаљене и каткад као прогнане с друге стране долине (Бјело Поље, Плевље—Мочевац, Пријепоље, Нови Пазар). Свака од ових мала има свој сопствени живот, о чему сведоче не само њено име већ и њена црква или џамија као и њено гробље (Сјеница).

[1] То се често зове „варош“.

У унутрашњости мала̂ круже кривудаве улице између два реда тарабе, која увек прелази бар висину човека, каткад висину од 2—3 м, тако да се и коњаник не може да види од куће која се скрива до самог крова од шиндре. Свака је у својој огради у опште без споредних зграда и са чатрима иза њих. Код имућнијих муслимана оне се деле на „селамлук" и „харемлук", увек одвојени један од другог високом оградом. За разлику од чаршије где се живот креће и ври, на против, овде је све повучено: понека група деце или по каква забуњена силуета промакне с времена на време на завијутку какве улице. Овај контраст је врло уочљив.

Ове вароши не врше какав благотворан утицај на околну област. Оне изгледају да већ вековима живе истим животом, да испуњавају исту улогу Мада су све оне седишта административних власти (мутесариф, кајмакам, мудир), изгледа да њихов развитак тиме није био ни најмање кренут. Сва њихова улога је сведена да буду центри размене, мање или више активни према своме положају и богатству области. Стока сир, вуна, коже, мед, платно и дрва овде се сусрећу, измењују се за жита, со, дуван, каву и шећер донесене из даље. Трговина, дакле, оживљава ове вароши,[1] трговац је овде утицајан човек.

Сама ова трговина својом природом и начином на који се обавља до краја карактерише тип старог и рудиментарног живота, који је својствен целој овој земљи. У својој целини она није тако знатна, што се објашњава слабом густином и сиромаштином овог народа чије су потребе јасно обележене, као и коштањем преноса или тешкоћом и несигурношћу саобраћајних средстава. Према извештају аустријског консула у Митровици, целокупан промет у 1908 години био је 275.000 тона у вредности од 11 милиона круна, и 1909 — 310.000 тона у вредности од $11 \frac{1}{2}$ милиона круна[2]. Постављен између две

[1] Осим малих занатлија, које имају све турске вароши, не постоји никаква права индустрија. Фабрикација ћилимова код муслиманских жена изгледа да је постала безначајна, и поред једне мале стручне школе у Сјеници. Иначе, у Санџаку ништа се не ради слично оним богатим и финим везовима косовске равнице.

[2] Ове цифре односе се на трговину која иде преко Босне и Митровице. Директне размене са Србијом и Црном Гором могу се у ствари сада и не узимати у обзир, нарочито од затварања црногорске границе.

4*

железнице: Сарајево—Увац и Митровица—Скопље, Санџак се више окреће ка Југу; с ове стране нема царине, и, друго, има врло повољних услова кредита које нуди Солун. За време периоде окупације, Аустрија је на себе узимала највећи део свију размена, нарочито што се тиче увоза. Од 1908 јавио се известан обрт у корист Митровице. Овуда иде скоро цео извоз.[1] Овуда доспевају, за сву земљу, со, дуван, и, у последње време и жито. Само област на Западу од Лима и даље се обраћа ка Сарајеву и Трсту за фабриковане продукте, штофове и колонијалне намирнице, и остаје у пословним односима са банкама у Сарајеву.

Од Митровице и од Прибоја, сви се преноси врше коњима и све што се преноси, ма какве било природе, рачуна се на оке (1283 гр.). Само овде, у Епиру и у Јужној Албанији,[2] може се у Европи наићи у потпуном животу на антички начин преноса помоћу каравана. Мали, брдски коњићи по 15—20 у низу, а често и по 60—100, како зими тако и лети, вијугају путевима, често уским стазама, више пута фиктивним, које се од целог Санџака стичу ка Сјеници и Новом Пазару, а одатле ка Митровици. На дрвеном, врло високом самару доводе се у равнотежу врло разни терети, понекад толиког обима да једва извирује глава стоке. Често тежак ланац са једним великим катанцем виси о боку коња: он служи да га ноћу сачува од лопова. Изнад терета се показује једна велика зашиљена мотка која служи за товарење. Један или два човека иду на челу, остали иду са стране. У овим несигурним областима готово свако носи пушку и око прсију веома испуњене реденике. Исто онако као што коњи имају једног који им предњачи, тако исто и људи имају једног вођу, „калауза“, који се споразумева за цене, управља и заповеда целим спроводом и раздељује зарађени новац. Тако караван изгледа као нека врста привремене заједнице у путовању. Караван носи само једну врсту намирница: сира, масла, ка-

[1] Обрт кроз Митровицу:

	извоз тона	вредност	увоз	вредност круна
1908	50.795	2,409.973	109.205	4,599.559
1909	100.031	3,114.265	124.529	5.225.674

[2] Цвијић: „Основе“, III, стр. 998—1000.

трана и т. д. при одласку, а при повратку жито, брашно, соли, дувана и т. д.[1] Он зна колико ће дана пут трајати,[2] он зна где су воде: извори, чесме и бунари, где ће бити одмор и коћиште.

У лето често се спава на пољу око ватре на којој кључа вода за каву, док коњи образују круг око спавача. Зими, људи и стока, сви се збију у ханове. Ханови су нарочите гостионице за караване. Они су у толико многобројнији у колико су путеви живљи и у колико је путовање теже. У кланцима, у подножју, на страни или често на самом врху какве стрме косе, извесно је да ће се наћи какав хан. У прелажењу Рогозна, између Новог Пазара и Бањске, овде где пролазе сви спроводи, ханови се ређају на сваких 5—10 минута: нема их мање од петнаест поређаних на растојању од 7—8 км. Увек по изгледу масиван, хан тачно представља начин летњег логоровања под ведрим небом, са јединим разликом што дебели зидови без отвора са врло ниско спуштеним кровом заклањају цео караван од хладноће. Овде исто тако као и у пољу, ватра стално гори у средини, људи се греју у кругу или спавају са ногама према ватри, док са свих страна око њих њихови коњи једу и одмарају се.[3]

[1] Понеки од ових каравана тако пренашају 8—10.000 кгр., каткад и више, пошто се терет коња рачуна на 100 кгр.

[2] Највећи део ових каравана „кириџија“ данас се зауставља у Митровици. Обично иду од Берана и Пљеваља до ове вароши. Понеки, нарочито они који носе катран и смолу са Старог Влаха — малобројнији, са 10—15 коња — упорно иду старим путем на северу од данашње жељезничке пруге, и тако настављају чак до Приштине и Феризовића.

[3] Тип хана исто онако као и куће је претрпео извесне измене у појединостима, мада је потпуно задржао своју главну функцију велике штале за караване. Од Новог Пазара ка Истоку зидови од камена и кровови од црепа замењују ограде и кровове од дрвета од кога су увек начињени ханови на западу Санџака. Ако је крчмар муслиман, један угао је за његову фамилију, или има за њу са стране свога хана једну малу засебну кућу. Све више један други кутак образује засебну собу одређену за боље госте. У новим хановима овај простор заузима цео први спрат, који је као нека четвороугана одаја, чија једна страна наслања се на шталу: ту нити има постеље, нити ма каквог другог намештаја

Овако је изражен, вековима стилизован у својим намањим појединостима, овај начин преноса, који као што оступава намирницама цео предео исто тако показује прави елеменат живота, остајући увек у потпуној хармонији са физиономијом целине.

(Наставиће се).

Гастон Гравје.

(С француског превео Н. В.)

ПОГОВОР ЧЕХОВЉЕВОЈ ПРИПОВЕТЦИ „ДУШИЦА".

У библијској „Књизи Бројева" има једна дубока по смислу прича како је Валак, цар моавићански, позвао к себи пророка Валаама, да прокуне народ израиљски који у то доба беше дошао до његових — Валакових — земаља. Валак обећа Валааму за то много дарова, и Валаам, саблазнивши се на дарове, пође Валаку, али га на путу задржа анђео, којега је видела Валаамова магарица, али га не виде сам Валаам. Крај свег тог задржавања, Валаам дође код Валака и попе се са њим на брдо, где је био спремљен жртвеник са закланим теоцима и овцама ради обреда проклињања. Валак очекиваше проклетство, али Валаам, место да прокуне, благослови народ израиљски.

23 гл. (11) „И рече Валак Валааму: шта радиш ти то са мном? Ја те узех да прокунеш непријатеље моје, а ти их благосиљаш?

(12) Одговори му Валаам и рече: зар ја не треба потпуно да кажем оно што ми Господ метну у уста?

(13) И рече му Валак: ходи са мном на друго место... па их прокуни оданде.

И поведе га на друго место, где такођер беху спремљене жртве.

Но Валаам опет благослови, место да прокуне.

Тако би и на трећем месту.

24 гл. (10) „И разгневи се Валак на Валаама, и пљесну рукама својима, и рече Валак Валааму: ја те дозвах да прокунеш непријатеље моје, а ти их благосиљаш ево већ трећи пут!

(11) Одлази у своје место; ја хтедох да те обдарим, али ево те Господ лишава дара.

Те тако оде Валаам, не добивши дарова, јер, место да је проклео, он је благословио непријатеље Валакове.

То, што се десило с Валаамом, врло се често дешава и с правим песницима-уметницима. Саблажњавајући се обећањима Валаковим, популарношћу или својим лажним, олако и површно примљеним погледима, песник чак и не види онога анђела, који га задржава и којега види магарица, — па хоће да проклиње, али ето благосиља.

То се десило и са правим песником-уметником Чеховим, кад је писао ту дивну приповетку „Душица“.

Писац, очевидно, хоће да се насмеје јадном, по његовом мишљењу (али не по песниковом осећању), бићу „Душичином“, која час дели бригу и зебњу Кукина ради његовог позоришта, час се опет задубила у интересе дрварске трговине, час опет под утицајем ветеринара сматра за најважнију ствар борбу са сточном бисерном болешћу, час се, најзад, сва изгубила у интересима граматике и у интересима малога гимназиста у великом качкету. Смешно је и презиме Кукиново, смешна је чак и његова болест и телеграм који извештава о његовој смрти, смешан је и дрварски трговац са својом озбиљношћу и важношћу, смешан је ветеринар, смешан и дечко, али није смешна, него је света и дивна душа „Душичина“ са својом способношћу да се предаје свим бићем својим ономе кога она воли.

Ја мислим да кад је писац писао „Душицу“, тада је у његовој мисли, али не и у његовом осећању, лебдела нејасна представа о новој жени, о њеној равноправности са мушкарцем, развијеној, ученој, која самостално ради не лошије, ако не и боље него мушкарац на корист друштва, — о оној истој жени која је истакла и данас подржава женско питање, — и он је, почевши да пише „Душицу“, хтео да покаже, каква *не треба* да буде жена. Валак јавног мнења позивао је Чехова да прокуне слабу, покорну, одану мушкарцу, неразвијену жену, и Чехов је пошао на брдо, и били су већ постављени теоци и овце, али, почевши да говори, песник је благословио оно што је хтео да куне. Бар ја, крај свег дивног, веселог комизма у читавој Чеховљевој приповетци, ја не могу без суза да читам нека места те дивне приче. Мене дира и прича о томе како „Душица“ са потпуним самопрегоревањем воли и Кукина и све оно што воли Кукин, па

тако исто и дрварског трговца, и ветеринара, а још више о томе како јој је тешко, кад после остане сама, кад нема кога да воли, и како се она најзад са свом силом женског и материнског осећања (које сама непосредно није осетила) сва предала безграничној љубави према будућем човеку, гимназијалчићу у великом качкету.

Аутор чини те она воли смелога Кукина, ништавног дрвара и непријатног ветеринара, али љубав није мање света услед тога што ће њен предмет бити Кукин, а не Спиноза, Паскал или Шилер, и што ће се предмети љубави смењивати онако брзо као код „Душице“, и што неће бити стални у току целог века.

Давно ми се некако десило да сам прочитао у „Новом Времену“ диван подлистак господина Ата о женама. Аутор је исказао у том фељтону ванредно умну и дубоку мисао о женама. „Жене, — вели он, — труде се да нам докажу да оне могу радити све оно исто што и ми, мушки. Ја не само да не спорим противу тога, — вели аутор, — него сам готов и да се сложим с тиме да жене могу радити све оно што раде и мушки, па чак, можда, и боље, али невоља је у том што мушки не могу да раде ништа што би било приближно ономе, што могу да раде жене“.

Да, то је несумњиво тако, и то се односи не само на рађење, дојење и прво васпитавање деце, него мушки не могу да раде ни оно највише, најлепше дело, које највећма приближује човека Богу, — дело љубави, дело потпуног одавања себе ономе кога волиш, које су дело тако лепо и природно чиниле, чине и чиниће добре жене. Шта би било од света, шта би било са нама, мушкима, кад жене не би имале те особине и кад је не би испољавале? Без жена-лекара, телеграфиста, адвоката, научењака, без жена-списатељки, ми ћемо моћи опстати, али без матера, помоћница, другова, утешитељки, које воле код мушког све оно најлепше што је у њему, и које неприметним утицајем изазивају и подржавају у њему све то лепо, — без таквих жена зло би било живети на свету. Тада не би Христос имао Марију и Магдалину, не би Фрања Асиски имао Клару, не би било на робији жена декабриста, не би било у духобораца[1] њихових жена, које нису задржавале своје мужеве, него су их још подржавали

[1] Руски назарени

у њиховом мученништву за истину, и не би било хиљада и хиљада незнаних, најбољих (као и све незнано) жена, оних које су тешиле пијане, слабе, развратне људе, оне људе којима су љубавне утехе потребније но иком другом. У тој љубави, па била она упућена на Кукина или на Христа, налази се главна, велика, ничим незамењива снага женина.

Какав је чудан неспоразум — читаво такозвано женско питање које је обузело — као што то већ и мора бити са сваким ништавилом, — већину жена, па чак и мушких.

„Жена хоће да се усавршава“, — шта може бити оправданије од тога?

Али је дело женино већ по самом позиву друкчије од дела мушкарчевог. И стога идеал савршенства жениног не може бити онај исти што и идеал мушкарчев. Рецимо да ми не знамо, у чем се састоји идеал женског савршенства, но у сваком случају несумњиво је да то није идеал савршенства мушкарчевог. А међутим на постигнуће тог мушког идеала упућена је сад сва та смешна и рђава делатност модног женског покрета, који сад тако збуњује женске.

Бојим се да се Чехов, кад је писао „Душицу“, налазио под утицајем тога неспоразума.

Он је, као Валаам, намеравао да прокуне, али му је бог поезије забранио и заповедио му да благослови, и он је и благословио, те и нехотице заодео таквом чудном светлошћу тај мили створ, да ће он за навек остати образац тога шта може бити жена, па да буде срећна сама, и да усрећава оне с којима је судба доводи у додир.

Прича је та отуд тако лепа, што је испала и несвесно.

Ја сам се учио да трчим на велосипеду у мањежу, у ком се врше смотре дивизија. На другом крају мањежа учила се трчати једна дама. Ја помислих да како не будем на сметњи тој дами, и стадох гледати на њу. И, гледајући на њу, ја јој се почех и нехотице све више и више приближавати, и, макар што се она, приметивши опасност, журила да се удаљи, ја натрчах на њу и оборих је, то јест учиних сасвим противно од онога што сам желео, и то само стога што сам био упутио на њу појачану пажњу.

То се исто, само у обратном смислу, десило са Чеховим: он хтеде да обори Душицу те обрати на њу појачану пажњу песникову, и уздиже је.

Л. Толстој.

(С руског превео J. М.).

ПОЛНИ ЖИВОТ И УМЕТНОСТ.

Уметност нам представља покрете нашега осећајнога живота у хармоничноме облику. Што је тананије везивање уметности са елементима сазнања, у толико је она виша, у толико она већма утиче. Јачина њенога утицања пак зависи још нарочито од силине којом она покреће наша осећања. И уметности требају дисонанце, као год и у музици, да би се супротним учинима већма истакла хармонија њених осећајних тонова, да би у исто време утицала на душу моћније и разноврсније. Живим описивањем ругобе пробуђује се чежња за лепим. Но уметност мора бити спонтана, изнутра истинита. На њој се не сме запазити ништа намештано, удешавано по неком маниру, па ни интелектуална или морална школска правила. Уосталом, естетично осећање или чуство о лепоме веома је релативно и зависи у битној мери од филогенетичног прилагођивања човечјих чустава и од обичаја и нарави. За извесне бубе су ђубре и његов мирис зацело пријатни, али за нас су гадни. Хомосексуалац налази да је мушкарац лепши од женскиња. Дивљак и неотесан човек налазе да је нешто лепо што је за културног човека и за образованог зналца ружно.

Стога није никакво чудо што се у свима уметностима тако многоструко потреса баш она жица чији звук најсилније заталасава човечји чуствени живот, наиме полна љубав. Музика даје израза полним осећањима и њиховим психичким зрачењима помоћу тонова чежње, страствености, ликовања, жалости, разочараности и очајања, заносне преданости и усхићења. У вајарству и сликарству пружа љубав у свима својим преливима предмет који никада не пресушује нити пропада. У лепој књижевности тек слави полна љубав своје триумфе, а не ретко и оргије. Романи и позоришни комади у којима она не игра никакву улогу, могу се на прсте избројати. Ми не мислимо овде само на оне баналне љубавне приче и драме које, понављајући до досаде сентименталне и прежвакане мотиве, ипак још заталасавају осећања светине којој недостаје уметничка образованост. Виша уметност је кадра да представља веома узвишене и мучне, утанчане и заплетене сударе човечанских сексуалних осећања и њихових од-

сјајкивања, и тим да изазове треперења најдубљих и најскривенијих струна у осетљивих душа. Сетимо се само песника као што су Шекспир, Гете, Мисе, Хајне, Мопасан; музичара као што су Моцарт, Бетовен, Вагнер, Шуман, Леве, и т д.; сликара, као Тицијан, Мурило или Беклин; вајара, као што беху стари јелински, или данашња француска школа. Уметност и умност не чине супротности, оне су исто тако узајамно спојене као осећање и мишљење у човечјем мозгу, мада свака област има донекле своју самосталност. Свако уметничко излагање потребује интелектуалних стихија као основицу, као што се свако осећање обично везује за представе.

Уметник узима своју грађу из спољнега света, из живота и догађаја свих времена; духовне струје, погледи и тековине његова сопствена доба увек ће да одјекују у његовим делима; научни и технички напретци без сумње ће добро доћи при спољнем руковању његове уметности. Но права обрада грађе у заокругљену слику, у заокружено, јединствено дело, у хармонично проосећану слику; даље вештина да одузме грађи случајно и споредно, а напротив да упозна и да истакне битно, нужно и типично, тако да поједини догађај, поједини случај постане уметничким делом и символом општечовечанскога, што уопште важи, што говори сваком примљивом срцу са гануђем: то је све дело творачког уметничког генија, то ће рећи, пластичне маштине снаге, његова осећања.

Права уметност сама по себи нити је морална нити неморална. Овде важи изрека: *omnia pura puris* (чистима је све чисто). У огледалу нечисте душе може свака уметничка творевина, као и сви високи етички производи, да изгледа као наказна или порнографска карикатура, докле међутим чисти духови тамо налазе отелотворење узвишених идеала. Томе нису криве уметност и њене творевине, већ начин и особеност схватања појединих људи. Тако могу најлепша уметничка дела да изазову у прљавој, еротичној нарави простачка полна осећања, где би бољи људи осећали баш противно.

Но пошто смо напоменули ове основне чињенице, морамо још додати неколике које су за нас нарочито важне. Под заставом уметности плови мноштво човекових творевина које то име баш ни најмање не заслужују. Мало је

правих, узвишених уметника, а при том има хиљадама надри-уметника. О томе нема сумње. Многа лица којима муза никада није целивала чело, која немају ни осећања ни слутње о високом достојанству и озбиљности уметности, који је највише сматрају тек као краву музару, упражњавају место уметности, која им се никако не да̑, свакојаке вештине мање вредности, којима се они, ради успеха и новчане добити, обраћају ниским нагонима светине, место да закуцају на врата бољих људи, будећи њихова племенитија осећања.

Ну баш у овој области игра еротика моћну и жалосну улогу. Ту се не оставља неокушано ниједно средство, маколико било прљаво, само да заголица ниску чулност и тим да примами публику. Раскалашне песме, шкакљиви романи и позоришни комади, безочне игре и сличне тачке тингл-танглова, похотљиве слике и слично, све то без икаква трага од уметничке вредности, утркује се и погађа простачке еротске нагоне светине, да би јој измамило новац из џепова. То се све високопарно назива „уметношћу“. Овакве вештине узносе најпрљавије пороке, па и саме њихове патолошке израштаје. А при том је најжалосније што општи зачин ових надри-уметности тако поквари укус народу, да у њему убијају смисао за истинску, вишу уметност. Макар ме држао свет за мономана, морам овде поновити и нагласити: да при ближем испитивању увек и свагда налазим новчану корупцију и алкохолизам као земљиште које потхрањује ово изметање уметничког осећања и уметничког стварања у сексуалној области. Намерно велим: уметничког осећања и уметничког стварања, јер није довољно да само истински уметници стварају, већ они морају да нађу одзива у народу, у друштву, које треба да их појима. Једно иде напоредо са другим, као тражња и понуда. Тамо где опада у народу способност за осећање уметности, тамо опада и каквоћа уметничке произвоdње, и обратно. Угледни управитељ уметничке занатлијске школе у Диселдорфу, професор Беренс, изјавио нам је у једном своме јавном предавању своје потпуно слагање с нама што се тиче штетног утицаја алкохола на уметност.

Пошто смо ову чињеницу утврдили, морамо се обратити главном и најглавнијем питању. По чему ћемо разликовати праву еротску уметност од порнографске надри-уметности? Докле би неки фанатично-аскетични морални букачи у својој

ревности најрадије разлупали или сагорели сваку еротску уметничку творевину као порнографију, дотле видимо с друге стране извесне свештенике култа дегенерације, где сваку, па и најодвратнију порнографију покривају и заклапају штитом уметности. Који ће уметнички критеријум ту да решава.

Навешћу само неколико примера. Кад су у једном честитом и богобојажљивом крају Тиролске поставили јавно неколико голих, иначе посве невиних, кипова и попрсја. тамошњи сељаци су их одмах порушили, јер се тим њихово осећање стида било у највећој мери повредило, јер су налазили у представљању голог човечјега тела најсилније дражење на неморал. Њима се могло доиста довикнути: „Ви спадате у оне духове који се сраме своје сопствене природе, јер се кљукају само натприродним стварима“. Слично се могло рећи оном прослављеном полицијском управнику у Цириху, који је наредио да се уклони из излога Беклинова слика „Игра таласа“, сматрајући да је у најадама што се купају било опасности за врлину и морал циришких грађана.

Обратно, ван сваке је сумње да забавне игре нагих или полунагих особа, („bal des quat` z'Arts“), што су их приређивали млади париски уметници са својим моделима и пријатељима, не спадају никако у уметничке ствари, већ у покварене полне безочности које ваља одлучно сузбијати.

Кад се оваква изопачена или патолошка порнографија хоће да закити или покрије речју уметност, онда ја то називам преваром. Истина, може се и мора се извинити што уметничке природе, чија су осећања веома силна, врло често и патолошки пренадражена, чине у полном погледу чудновате скокове, што се показују у љубави несталнима, ћудљивима и претеранима. То спада у уметнички темперамент. Но амо не спада никако порнографија која се систематски негује, као и праве сексуалне оргије, које се најбезочније и у јавности испољавају. Све то најмање заслужује име уметности. Индивидуалне и патолошке слабости уметника и њихове ексцентричности, чије су жртве често пута и они сами, не смеју се бркати са самом уметношћу и њеним производима, а нарочито се не смеју јавно узети као правило за живот, нити подићи до обичаја.

С друге стране налазимо често пута еротизам скривен на местима где бисмо га најмање очекивали, наиме у из-

весним побожним књигама за моралисање и у такозваном ружичасто-воденим романима. И он ту не остаје без утицаја, мада старе уседелице и побожна госпоштина држе ове књиге по својим књижницама, препоручујући их као штиво које окрепљује.

Неки досетљивац је с правом приметио: „На голом кипу је непристојан смоквин лист, а не оно што је под њим“. Баш ти смоквини листићи, сликани, вајани, или и писани и изговорени, и ако употребљени у добром и веститом смеру, буде много више похоту него што је стишавају. То је исто као што се чулност много више распаљује полупровидним покривалима од газе и трикоа, испод којих се доста разговетно могу назрети предмети који се тобож хоће да прикрију, него ли чистом, природном голотињом. Еротизам који се игра жмурке утиче, једном речју, најсилније, и према томе се умеју врло добро управљати прирећивачи балета и сличних представа са свима својим ефектима помоћу газе и трикоа.

Како је тешко повући границу између уметности и порнографије, показаћу још на једном примеру. Познато је да је Гиј де Мопасан можда ненадмашан у својим романима, а нарочито новелама, у погледу утанчане психологије љубави и полнога нагона. Ја не допуштам да се његови описи — са малим изузетцима — смеју обележити као порнографски, и ако садрже најсмелије описе сексуалних ствари. Они нису порнографски стога што су дубоко човечански и истинити, и што се ругоба и неморал у њима не представљају жељенима, мада се и не куде моралишући. Стара досетка привидно светитељског еротизма баш се у томе састоји што се забрањени сексуални плод у највећој мери прижељкује под муселинском маском побожних фраза и речи пуних негодовања. Порок се истина проклиње, али се тако описује да читаоцу вода пљушти на уста. Ништа од тога нема у Гија де Мопасана, па ни у Золе. Обојица изазивају шта више у читалаца својим описима одвратност и жалост због полних порока, но што буде полну похотљивост. Сасвим друкче је схватио ствар издавач Мопасанових дела, коме је било пре свега до рекламе и велике прође. Он је додао уз уметничка дела Мопасанова такве порнографске слике да човек мора жалити писца. Ову ствар ће објаснити још једно поређење. Нека се сравне Хајнеове еротске песме са романима Мопасановим. Сваки ће одмах приметити да је у Хајнеа, и поред свих утан-

чаности његове уметности. порнографска црта кудикамо јача, пошто у њега морално осећање сваког тренутка пресушује, докле су Мопасанова дела ипак прожета њим.

Висока и утанчана уметност Јелина садржи врло много еротике са врло много голотиње, које ипак не утичу неморално, нешто стога што је јелинска уметност безазлена, а нешто стога што се јавља, нарочито у вајарству, са чистом лепотом која је још удружена са самониклошћу. Ради тога ваља само посматрати античке, нарочито грчке кипове; ваља прочитати само у Омира причу о Аресу и Афродити; ваља прочитати, ради уверења, пастирску идилу о Дафнису и Хлое. Не чини то голотиња нити природно представљање полних ствари, већ прљави смер представљача, његови скривени, нечисти, често пута и користољубиви циљеви утичу неморално. Ваља још једном нагласити да и најчистија уметничка творевина може бити порнографски повод за онога који је навикао да свугде уноси своју сопствену поквареност. свој неморал и своје ниско, прљаво мишљење. У осталом, не може се ипак порећи да су у старо доба, нарочито у староме Риму, често пута владале порнографија и цинична суровост. Рушевине у Помпеји и историја нам то довољно доказују. Но такве појаве обично иду напоредо са опадањем поменутих народа.

Па ко треба да буде судија? Ко треба да одлучи где престаје уметност, а где настаје порнографија, или докле сме да иде еротизам јавно у уметности? Ово је питање тако тугаљиво да ја себи не могу допустити никакав одређен одговор. из недостатка надлежности. Само верујем да кад једном буду побеђени владавина новца и обичаји алкохолних пића, тада ће се веома, скоро до ништавила, свести социјална опасност порнографије. С друге стране верујем да се и овде треба чувати од крајности у оба правца. Тамо где се порнографија јавља само као голо просташтво, лишено сваке уметности, друштво може и треба безусловно да се окоми противу ње. Појављује ли се напротив она у уметничком руху, онда мора у сваком посебном случају да се одмери уметничка вредност дела према његовим мање више скривеним нечистим тенденцијама, па да одлучује релативна мера оба елемента, у вези са свима другим околностима. Даље, мора да се брижљиво узме у вид и кварежни утицај извесних такозваних „уметничких дела или „уметничких“ представа на

народ, што се из искуства може утврдити, као на пример код многих врста тингл-танглова. Даљи недостатак наше модерне уметности налазу се у патолошкој црти њеној, која све више узима маха. Ово је нарочито веома важно у полној области. Овде се ваља само сетити француског песника Бодлера. Еротска уметност не треба да постане болница за сексуалне изметнике и болеснике; она не треба уових особа, правећи их јунацима и средиштем књижевних дела, да одгаји уверење да су они нарочито занимљиви и заслужни представници човечје врсте. Тим ће их она сама учврстити у његовој ненормалности, а покадшто окужити и права лица. Великом броју модерних романа, па и савремених слика, мора се одсудно пребацити да су патолошки. Ту се описују као типови љубавног и полног живота и његових психолошких зрачења такве особе које се находе само у санаторијима за живчане болеснике, или шта више у лудницама, па и такве који се уопште врзмају само у патолошкој глави пишчевој. Као што се не сме допустити да уметност покаскује за моралним школским проповедима, тако исто не смеју с друге стране уметници заборавити високи социјални позив своје уметности, који се у томе састоји: да се људи уздижу и да се одушевљавају за идеалне циљеве, а не да се заводе у нездраве баруштине.

Уметност је кадра да учини огромно много, пошто осећања руководе људима: да, као што увек морамо наглашавати, много јаче и силније него ли сви разлози разума. Уметност треба да буде здрава. Ако не мора да трпи морални учитељски прутић, њена је зато дужност да свој полет управља навише и да показује народу, који на њу полаже, пут ка небу, али не к небу сваковрсног веровања, већ ка небу бољега и срећнијега човечанства. Своју вечиту тему о љубави она не мора стога да обрађује без снаге и сока; она не треба да се лишава ни зачина еротике тамо где је то уметнички потребно; али она не треба да се проституише у служби прљавштине и изметања. Како ће она ићи за својим циљевима, то је цела ствар, то јест ствар истинског уметника. Њему немамо шта да прописујемо.

Ипак се не могу уздржати, а да не пружим савет извесним модерним уметницима. Кад хоће да обрађују у својим делима друштвено-етичка, лекарска или научна питања, они

треба да се причувају да не проучавају своју грађу у стручним научним књигама. Они би пре требали да се угледају на Мопасанов пример, и да покушају најпре да у животу огледају неке ствири, пре но што се подухвате да их уметнички прераде, иначе ће потпуно промашити уметнички ефекат, те ће се изменути у тенденциозне теоретичаре, у лоше научнике, моралисте или социјалне политичаре, а уз то ће престати да буду добри уметници. Метерленкова „Пчела“ није само стога лепа што је он одличан писац, већ и стога што он саме пчеле познаје, и што се његов уметнички производ оснива не на компилацији из књига, већ на сопственом проматрању.

Сем сузбијања развратног утицаја новца и алкохола, још ће свакако допринети угушивању лоше, порнографске естетике, и подизање уметничког укуса у народу. Глупа, неистинита, неприродна, еротском похотом зачињена сентименталност, која се шепури у безначајним и лошим делима што се пружају народу под именом „уметности“, испуњава здравом одвратношћу сваког човека од иоле уметничког укуса. Одвратност је овде без сумње благотворна духовна медицина, и ми не можемо делити мишљење оних строгих, аскетских душица, које веле да истинска етика нема никаква посла са уметношћу, или чак да све морално мора бити без уметности. Ови људи потпуно се варају и иду нехотично на руку порнографији, јер својом сухопарношћу и празноћом одбијају од себе сав свет, гонећи га противноме стожеру. Естетична и морална осећања морају, у складном савезу са разумом и вољом, да припомогну уздизању човечанства.

Др. А. Форел.

(С немачког превео Петар М. Илић.)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

1912 година.

Прошла година је једна од најважнијих година за историју балканских народа. У њој су се извршили неколики догађаји који чине периоду и у историји целе Европе. У тој години је решено питање о Турској у Европи. Турска као европска држава не може се више рачунати. Она ће постати једна азијска

држава, као што је у своме почетку била. Освајачка у почетку, Турска је то остала до краја. За шест векова свога бављења у Европи — у којој је имала кључеве од Истока, неколико мора, светске путеве и најразгранатију обалу морску. — Турска није успела да организује државу способну за заједницу с европским државама. Од свога зачетка само војничка и теократска, Турска није могла да се прилагоди начелима која су била слободна, либерална, и ако таквих начела проповеда и сам коран. Све революције у другим светским државама значиле су корак унапред у самосталноме развијању: у Турској су доносиле назадовање. Оне су се јављале обично као војничке завере, често су скидале са калифскога престола султане, али су за собом доносиле увек јачу дезорганизацију државне и народне снаге. Последња револуција у Турској довела је ову некада велику и силну царевину до тога да ће у Европи од ње остати само Цариград и нешто потребнога hinterland-а.

У току 1912 године су се и закључили савези међу балканским државама. Савези за које се држало у Европи и у Турској, па и у међу балканским политичарима, да су немогућни, постали су стварност. И сви ти савези постали су због држања Турске, која је све балканске народе, са више или мање вештине, остављала незадовољне. И сви ови савези били су наперени противу Турске, сви су имали један објекат: Турску, у којој су живели Бугари, Грци и Срби без заштите и права. Кад је дошло време, савезници су одбили интервенцију европских Сила када су ове опуномоћиле Русију и Аустро-Угарску да учине корак у Софији, Београду и Атини, односно реформама за Хришћане у европској Турској. Сви су они дали једнаке одговоре и Европи и Турској на представке о реформама за Србе, Бугаре и Грке који су живели под Турском. Савезници су као на један миг пошли да изврше циљ савеза и савезничке дужности. Свакп се сећа да је у један исти дан мобилисана војска у Бугарској, Грчкој и Србији; да су у исти дан издате ратне прокламације; да су савезничке војске у исти дан прешле у Турску. Ако је Црна Гора раније учинила упад у Турску, те заратила пре осталих својих савезника, то је морала учинити из специјалних разлога. И од дана ратнога стања савезници су извршивали своје обавезе и дужности. О резултатима њихових ратних

операција писано је. Они су били доиста такви да су изненадили све редом државнике и војнике. За шест недеља, од 6 октобра па до половине новембра, сва Стара Србија, Маћедонија, северни део старе Албаније, цела Тракија без Једрена, Тесалија и добар део Епира, заузеле су савезничке војске. Ови брзи и увек сигурни успеси, који су тражили доста жртава у крви и великим напорима, натерали су Турску да тражи мир.

После краткога примирја од две недеље дана, започети су у Лондону преговори за мир између савезника и Турске. Они нису дали још никакве ресултате, али је вероватно да ће бити закључени, на велику корист савезника, који су и у преговорима на конференцији показали једнодушност у свима питањима, и ако је могућно да у неким питањима међусобних интереса нису у свему сагласни.

Рат између Турске с једне стране и Бугарске, Грчке, Црне Горе и Србије с друге стране, од битнога је значаја за Балкан, јер је после њега признат у Европи принцип „Балкан балканским народима“. Њиме се и Аустро-Угарска користила, старајући се да Европа прими њен предлог о стварању нове балканске државе, Албаније. Европа је предлог Аустро-Угарске примила у начелу, да би за сада избегла један рат који је по резултатима могао бити од тешких последица за многе државе у Европи. Јаке војничке припреме у Аустро Угарској допринеле су знатно да она има успеха у овоме питању. Румунија, која је себе увек бранила да се јавља као балканска држава и да се у такве убраја, доживела је једно разочарење због тога. Она се није солидарисала са савезницима у питању реформама у Турској, и ако је истицала извесне претенсије на Арумуне у Маћедонији и Епиру. Кад су савезници урадили што им је дужност, Румунија се јавља са захтевима не толико за своје сународнике у Маћедонији и Епиру, колико са захтевом да јој Бугарска у Добруџи учини извесне уступке у територији, који се у дипломатским нотама зову ректификација границе. Она је, као год и Аустро-Угарска, предузимала извесне војничке мере да те своје захтева поткрепи.

У 1912 години отворено је питање о деоби турске царевине. Један део царевине већ је отишао у руке Талијана. Ушким миром Триполитанија и Киренаика престале су да буду саставни део отоманске империје. У Лондону на конфе-

ренцији за мир између Турске и Бугарске, Србије Грчке и Црне Горе, постављено је питање о целој европској Турској. Скуп амбасадора у Лондону и ова конференција поставили су основу за деобу Турске. Тешкоће су одмах у почетку показале велике, и заплети тек сад предстоје. Оне ће се расплести у 1913 го-години; у тој години ће се расправити један део Турскога Питања, за које је „Српски Књижевни Гласник“ одавно предвиђао скоро расправљање.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Hrvatska čitanka za prvi i drugi razred viših trgovačkih škola. Složio i uredio Dr. Dragutin Prohaska. U Zagrebu 1910; 8°, стр. 362.

Састављати читанке није лак посао. Имајући на уму основне захтеве књига те врсте: да буду разноврсне, да буду одабране и да буду занимљиве, чинило би се да треба само довољно познавање књижевних дела и механички посао: избележавање, исписивање и сређивање. Али коме је мало ближе познат сав тај рад он добро зна колико је тешкоће докле се прибере грађа и колико је труда докле се кроз најразноврсније прилоге проведе ипак неко јединство и све упути једном задатку.

Спремање читанака за стручне школе, нарочито у нас, скопчано је и с неким нарочитим тешкоћама. Пре свега, наше стручне школе и по наставницима и по ученицима тако су хетерогене, да ће читанка добра, можда и одлична у једној средини, бити неподесна или бар недовољна у истом разреду исте врсте школе ког другог краја; наставници наших занатских школа, који су радили у разним местима, несумњиво ће признати истину ових речи. С друге стране, наша стручна литература тако је малобројна, оскудна у разноликости и тако ретко литерарна. да се њом састављач читанке с тешком муком може послужити, но ће бити принуђен чешће позајмљивати из читанака туђих народа; да ли би, пак, одговарала свом задатку једна читанка готово од самих превода, лако је погодити.

Са овим сметњама имао је да се бори и Г. Прохаска, слажући и уређујући своју читанку за трговачке школе. Како и код Хрвата, и ако мало боље но код нас, оригинална стручна литература није довољна за избор са више захтева, морамо састављача унапред оправдати, што није у *Čitanku* могао унети само прилоге првога реда.

⁂

Čitanka Г. Прохаске има два дѐла: „Članci iz trgovačke književnosti“ и „Uvod u književnost pjesničku“. Као што се из самих натписа види, други је део управо поетика и историја књижевности. Ипак писац у предговору истиче, да је и тај део у главноме за читање: „Ne traži se od učenika drugo, nego da pročitavši u školi s učiteljem koji članak pokuša reproducirati čitano, i da se o tome porazgovori“.

Први део, нешто мало дужи од другог, има девет одељака: 1. „Savjeti trgovačkoj omladini“, 2. „Mrtvi kapitali“, 3. „Jndustrija“, 4. „Trgovina“, 5. „Jz trgovačkog zemljopisa“, 6. „Jz trgovačke povijesti“, 7. „More“, 8. „Uzori rada“, 9. „Uzoran narod slavenski“. Сами написи довољно казују садржину одељака. За девети треба напоменути да је цео из књиге Стјепана Радића „*Češki narod*“ (ланско коло књига Матице Хрватске).

Не може се рећи да овај одељак није разноврсан и занимљив. Напротив, обухваћене су све гране живота на којима може радити и развијати се један трговац. Чланци су, исто тако, узимани са разних страна: с енглеског (говор А. Карнеџија ученицима трговачке школе у Пицбургу „O uspjehu u poslovima“), руског (Толстојево „O svjetskom jeziku“), талијанског (Мантегацино „O pušenju duvana“, С. Романина „Vjenčanje mora“), немачког (Јиречека: „Dubrovačka trgovina u srednjem vijeku“), мађарског („O Bosni“ од O. Somogyi-a) и т. д. Оригиналних чланака је највише од Милана Крешића, Стј. Радића М. Граха и Р. Хорвата. Неки су узети из листова (Трстански „Lloyd“, „Pobratim“), неки из календара („Merkur“, „Jadran“), неки из извештаја појединих друштава или из књига.

Овоме одељку ја бих учинио две замерке.

Прва је за недовољно пажње Јужним Словенима уопште, Србима посебице. У целој читанци само је лист и по („Kraljevina Srbija“, стр. 96) намењен упознавању *свих* привредно-трговинских установа наших, и зато слика наша с те стране

није ни јасна ни потпуна. Уз то је и из наше прошлости, као и из садашњости, било подоста појединости заслужних да уђу у оваку књигу, неке од њих и неминовне, па ипак нису унесене. Да је уопште наша страна остала неупотребљена, види се и по томе, што није у читанку унесен ниједан писац Краљевине Србије. Зар је Србија збиља „туђина“, како излази по једној реченици на стр. 31?

Друга је замерка стилу и језику. Стил је у многим чланцима врло тежак, а у језику је много речи и израза који никако нису за скромно знање што га могу имати ученици на уласку у школу за коју је ова „Čitanka“ спремана. Да наведем само један пример. У Мантегацину чланку, на листу и по, врло је много особних имена, непознатих ученицима: Gosselin, Marschall, Borkhansen, Oxford, Cambridge, Balzac, Blatin. Laycock, Viktor Meunier, Moigne, Scalzi, Decaisne, нити им је изговор обележен, и чести изрази као: „osobito stanje, koje je među konvulsionim i letargičnim“, „Nekakva napola skeptična, napola cinična tromost“, „Veliki pušači imadu različne neuralgije i halucinacije“, „Možda je razlog tomu u oštrim empireumatičnim parama“ (сви ови случајеви без икаква објашњења) и т. д.

Други део, по моме уверењу, није оваквој читанци потребан ни као одељак за читање. Да ли је баш од преке потребе за ученике трговачких школа подуже расправљање о питању „l'art pour l' art“ и о тананим разликама између појединих песничких украса? Још треба додати да су дефиниције гдешто недовољне, а врло често замршене и тешке, и да навођени примери нису свуда најподеснији.

Неколико потврда.

На стр. 212 помиње се Марко и песма о његову орању, па се додаје: „Narod je u mašti stvorio junaka, koji će baš plugom da utuče neprijatelja i da tako istakne njegovu (чију?) volju.“ У истини тежиште је те песме у орању *друмова*, у Маркову *јогунству*, а никако у некој тамној алегорији. — Чланак о песничким украсима, на пример, почиње: „Jedno je veliko obilježje dogmatične poetike bilo u tom, što je tražila i priznavala samo ono što je l i j e p o. Tek je u novije vrijeme otkrio čovjek, da se u umjetnosti ne radi jedino o lijepom, nego o svemu što nalazimo u životu, dakle i o ružnome“ (232), па се истиче тежња за тоталитетом и Аристотелово гледиште о

цртању и добрих и лоших људи, наглашује да је боље звати „e s t e t i č k a sredstva“ а не „u k r a s n a“, и тек се онда прелази на говор о епитету, па и ту, место да се дâ проста и јасна дефиниција, или најпре наведу примери па из њих она изведе, почиње се фразом: „„Što su lavu pandže, to su pridjevi pjesniku““ — tako je rekla jedna stara poetika“. — Примери за с т а л н е е п и т е т е у народној поезији нису сви најподеснији: z e l e n o polje ређе је, на пример, него r a v n o polje, o š t r a sablja ређе него b r i t k a sablja, за кишу пре p l a h a него s i t n a (ово joj даје нарочито значење), h l a d n a gora тако исто није често као č a r n a gora, а уз то је h l a d n a за ученике амфиболија. — Између п о р е ђ е њ а и м е т а ф о р е (стр. 234) није разлика довољно истакнута. Метафора није само скраћено поређење; између њих је главна разлика у томе, што се код поређења (comparatio, poredba) украсна реч употребљава у *правом*, код метафоре у *пренесеном* значењу. — Дефиниција ироније „kojom se jedno kaže, a drugo misli“ (стр. 237) недовољна је, јер то у пуној мери вреди и за алегорију, а у неку руку и за све тропе. — Говорећи о полисиндету Г. Прохаска завршује, пошто је навео навео један пример: „Otkada je ušla u našu književnost struja realizma t. j. prikazivanje zbilje iz svakidašnjega života, učestao je ovakav stil gramatičkih figura (стр. 242). — На страни 244, као пример трохејскога ритма, наведени су и овако подељени стихови:

Kad se | ženi | srpski car | Stjepane, |
Na da | leko | zaprosi | djevojku |
U Le | đanu, | gradu | Latinskome, |
U la | tinskog | kralja | Mijaila. |

И кад се читају, и кад се уз гусле певају ови стихови, први се стих дели овако:

Kad se | ženi | srpski | car Stje | pane,

полове се и последњи делови 3. и 4. стиха, а исто се тако у 2. стиху други део не осећа као два дактила, већ као 3 трохеја: zapro | si đe | vojku, баш и ако не одговарају у свему захтевима за трохеј. — Нетачно је и тврђење: naša je dakle narodna pjesma trohejska i daktilska (стр. 244), кад се често могу да нађу и јамби. — На стр. 247 пети стих (Valove lijene šipkom taknu) није у ритму целе песме. — Није потпуно тачно

да је дужи размер, што је озбиљнији садржај (стр. 248). Може ли бити озбиљнијег садржаја од Његошеве песме „Црногорац свемогућем Богу" и Гундулићева *Османа*, а толико је песама код самих Дубровчана лакших по садржини, па су у дванаестерцу или још у дужем размеру; нити је у свему истинита напомена (стр. 249) да су се „наши стари Дубровчани *кроз вијекове* држали једнакога размјера и ритма за све пјесништво", као и да су једанаестерац и дванаестерац подједнако употребљивани, како би излазило по редовима на истој страни.

И т.д., и т.д.

*

Трећем одељку („Povijest pjesničkih oblika") мора се учинити неколико озбиљних напомена нарочито због крупнијих нетачности из историје српске књижевности; уз то и овде вреди она ранија напомена да је много апстрактности, стил местимице тежак, има неразумљивих тумачења и непотребних појединости за ученике којима је ова књига намењена (в. н. пр. стр. 259).

Истаћи ћу само крупније случајеве.

Код следбеника народне поезије и успелих покушаја у подражавању помиње се и Ђура Јакшић (272). Што је поменут Змај и Бранко, добро је и тачно; Јакшић не долази у ред добрих подражавалаца народној поезији.

Тврђење на стр. 274 о развитку наше идеалистичке песме наивно је и нетачно. По њему је наша патриотска лирика прекинута „једним нараштајем, који је пјевао материјалистички и социјалистички, то су пјесници тако зване Омладине (1869—1880) Ђура Јанковић, Коста Арсенијевић и Јаша Томић", па се опет идеалистички правац наставља песмама Николе Ђорића, Вл. Јовановића (?!), Милутина, Драгутина и Војислава Илића, и тако даље!

У одељку о развитку епске поезије нема поменутог ниједног српског песника. Бранко Радичевић, Његош, Ђура Јакшић, Јован Суботић могли су се поменути, кад се помињу и слабији хрватски епичари

У говору о роману (стр. 300) Прохаски се, уз ситнију грешку (да је и М. Видаковић из Угарске), поткрала много

крупнија: он тврди да се „стари Милован Видаковић“ придружио Богобоју Атанацковићу и Јакову Игњатовићу, и ако је он умро пре почетка рада и Игњатовићева и Атанацковићева. Није тачно ни тврђење (305) да се у српској књижевности јавља *натурализам* у причама Јанка Веселиновића и Матавуља, нити је „класични писац из народа“ Милорад Шапчанин (стр. 306), нити је Стеван Сремац уопште писац из народа у оном смислу који се на тој истој страни наглашује, нити је Л. Лазаревић „pisac seoske inteligencije“ (стр. 306), још мање се писци нижу оним редом који је на 306 и 307 стр. изнесен, а понајмање је Јанко Веселиновић „humoristički pisac“.

На странама о развоју драме Змаја није ни требало помињати као драмског писца (334), од Ћоровића се могло што друго поменути, а не само Ljubomoran из 1891 године, Нушићева драма је нетачно наведена (Na pučini), Трифковићево поменуто дело није најбоље (Školski nadzornik) и др., а кад је већ помињана модерна драма, онда је из српске нове књижевности могао бити споменут још ко уз Нушића.

На завршетку приказа морам истаћи да је писац књигу, што се тиче чистоте језика, правописа и штампања, врло пажљиво спремио и у угледну облику пустио у свет. Она има у себи мало више од онога што је имала некадашња митофилска школа: да у свакој ситници народне и уметничке литературе види што крупно и да и ученицима најчешће пружа сува, дубока и озбиљна тумачења и најобичнијих песничких речи. То је отежава и чини сувљом него што треба да буде оваква књига, и њен ће успех бити већи ако у другом издању буде што мање личила на старинске уџбенике. Кад се то издање буде спремало, морају се подаци о српској књижевности боље спојити са хрватским дêлом и подврћи оштријој ревизији.

Јеремија Живановић.

Вељко Милићевић: Беспуће. Сарајево, 1912.

Г. Вељко Милићевић је добро учинио што је у засебној књизи издао „Беспуће“, овећу приповетку — или „краћи роман“ како је сам назива, — која је првобитно изишла у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1906 годину (књ. XVI). Приповетка, осим једне нове главе, VI, готово сасвим је онаква

каква је пре шест година изишла. Без овог новог издања Г. Милићевић је био у опасности да готово буде заборављен као писац.

Случај Г. Милићевића је занимљив Он је почео писати још врло млад, као петнаестогодишњи дечко, 1901 у „Mladoj Hrvatskoj“. 1903 javио се у „Српском Књижевном Гласнику“, и то је био најмлађи сарадник којега је овај часопис икада имао. Његови први радови, „Мртви Живот“, „Беспуће“, „Вихор“, привлачили су пажњу зрелошћу мисли и извесним књижевним ставом, и на њега се одмах полагало као на једну од младих нада српске књижевности. Он је отпочео добро као ретко ко, и према првим његовим радовима веровало се у његову лепу књижевну будућност. Али Г. Милићевић је застао тек што је поче ићи, и десило му се оно што је најопасније за једнога писца: отишао је у новинаре. Књижевност је готово сасвим напустио, и тек са времена на време јављао се каквом мањом приповетком. Његове новије приповетке знатно су заостајале за првима, некоје, пак, као „Цроне Ријеке“, „Анархиста“, „Сентиментална авантура Андрије Тадића“, сасвим су слабе. Откуда и зашто то? На то би се могло дати неколико одговора, који један други не искључују. Али стоји чињеница да је Г. Вељко Милићевић боље писао када му је било око двадесет година но што пише сада када се приближује тридесетој, — критичној години када се човек или ломи или стаје на чврсте ноге.

„Беспуће“ је тешка, суморна приповетка, за коју је тешко замислити да је изишла из пера врло млада човека. Писац је са прага живота видео живогне тмине и ругобе, и много више предосећао, предвиђао и нагађао но што је преживео, видео и разумео. То је више морална аутопсија једног савременог младог Србина, којега је велика варош — као и Ива Полића у Ћипиковом роману „За крухом“ — помела, исушила и као исцеђен лимун одбацила у његов суморни завичај, на обалу Уне. Он се вратио у свој забачени родни крај и у мемљиву родну кућу, и тамо се „сакрио од живота.“ Цела приповетка је детаљно излагање оболеле воље, чамљења и мутних стања свести Гавре Ђаковића, невеселога јунака ове невеселе приче. Он је сасушени плод на дрвету цивилизације, млади старац који је душевно умро пре но што је и почео живети. Његов случај је ово:

„...овако кад му је умрла воља за све, кад не може да се снађе, кад нема снаге да се тражи, ни смјелости да се држи, кад га је укочила и скаменила мемла и чама једне плитке средине, он се осјећао тако сам, одвојен од свега, као у једној страшној бескрајној пустињи без хоризната. Гурнули су га у школе да буде господин, одвојили га од земље и народа, спријечили га да ухвати корјена у земљи из које је изникао, гурнули га у један живот у који кад је загледао, он се згрозио, ужаснуо, тргнуо. И пошао је натраг кад већ више мостова није било: у онај живот није се усудио да уђе, а овај други постао му је неприступан. И он је застао, остао тако стојећи, не идући ни напријед ни натраг, с презривим осмјехом према себи, са рукама на леђима, осјећајући горко сву биједу и глупост свога положаја." (Стр. 78).

По тим редовима дало би се извести да је Г. Милићевић — који је доцније стекао извесне социолошке претенсије, не много разумне, у осталом — хтео да развије познату идеју о „декласираним", коју је Морис Барес развијао у „Les Déracinés", Вјенцеслав Новак у „Титу Дорчићу", Г. Милутин Ускоковић у „Дошљацима". Али као и Г. Ускоковић, он је више дао дело моралног посматрања, психолошке анализе, рашчлањавања наизменичних стања свести једнога бедног младог неврастеничара. Његов јунак не пати зато што је из „корена истргнут", но просто зато што је пометен, „понесен па упуштен", оријенталски „бадаваџија" и словенски мрљавац, који своју урођену лењост, неспособност и нерад прикрива свакојаким „проблемима".

Јунак није ни мало симпатичан. Он је од оних себичних болесника који ништа друго не мисле до само о себи, и који цео свет гледају кроз своју физичку и моралну беду. Он чини утисак оних индијских факира који век проведу гледајући у свој пупак. Г. Вељко Милићевић није успео да нам свог кукавног јунака представи као жртву једног тешког социјалног преображаја, прилагођавања једне младе расе условима модернога живота. Али Г. Милићевић ако није успео као социолог, успео је као писац. Он је метнуо свога јунака на анатомски сто, и пред нашим очима стао сећи сав његов морални организам, разголићавати целу његову душу, рашчлањавати сваку његову помисао, бацати пуну светлост анализе у све мрачне кутове његове хаотичне душе. Са неким туж-

ним задовољством он се заустављао на моралној беди свога јунака, наглашававао болни неред у његовој души и излагао све његове душевне ране. Он се хотимично и свирепо зауставља, као да ножем дуби већ отворене ране. Местимично та оштра анализа чини тежак утисак, али је посао рађен са таквом ладном храброшћу, са таквом сигурношћу руке, са таквом продирном интелигенцијом, да све то задивљава код младог човека од двадесет година. У целој нашој најновијој књижевности тешко је наћи тако потпуну, удубљену, свестрану анализу безвољности и физиолошког умора од живота.

Свом својом садржином и основним тоном којим је задахнуто, „Беспуће“ припада оном периоду песимистичне клонулости и неврастеније, који је владао у нашој књижевности почетком XX века — периоду када је Иван Мештровић у мрамору стао проповедати „Нејуначкоме времену у пркос“. Но како књижевне струје брзо пролазе! Данас, у добу вере у живот и напор, снажног стваралачког националног оптимизма, тако сјајно оправданог последњим великим догађајима, „Беспуће“, мрачна слика једног „туробног, замишљеног, разочараног човјека“, који, као совуљага од сунца, бежи од живота, та црна и тешка поема животног умора и безнадежности, чини утисак нечег старог, прошлог и далеког!

Иначе, сама приповетка је добро срочена, складно развијена, писана књижевно, каткад са толико књижевне речитости да човек зажели више простоте и непосредности, а мање ритмично нанизаних одабраних речи. Г. Вељко Милићевић води рачуна о стилу, и пише добро, чудновато добро за једног почетника. (Стил у приповетци није мењан). — Примера ради, неколико места.

Необично га је нешто дирнуло у душу, и читаво тијело стресло му се неком стрепњом кад је опазио да се стари јаблан више куће осушио. Он га памти и воли још из детињства, ради његових витких, зеленкастих шибљика, његовог бледуњавог, уског лишћа, његовог звиског шума под вјетром, ради гнијезда која сједе међу његовим рашљама, ради оног бујног и гласног живота међу његовим гранама. А сада га је гледао како је сув и пуст, остарио, поцрнио и оронуо, како се немоћно испиње својим сурим стаблом; вјетар чудновато шуми у његовим гранама које клепећу тупим и сувим звуком под вјетром и откидају се и падају, ломећи се о тврду земљу. И у томе ударању умрлих грана он је наслућивао један самртнички ропац (стр. 49).

Има, поред осталих лепих описа, и једна жива и речита слика реке Уне, у чијем кориту се огледа недогледна беда сељакова.

„...обавија се око брежуљака, засијаних златуњавим јечмом, ниском и ријетком пшеницом и зеленом бујном зоби, вијуга преко поља, с обалама зараслим у врбе које натапају своје сјене и повијене, погнуте гране у води, шуми кроз сјеновите шуме и бучи разбијајући се о голе, оштре, тврде кршеве, и тече брзо, срдито и немоћно, збијена и стијешњена, док стијење пара и реже својим оштрим ртовима њезину глатку стаклену пут.

Запљусне га кадгод млаз сељачког живота из тих малих, неједнаких кућа, обиљежених муком и потребом, из којих дише биједа и сиротиња; заталаса се понекад у њима нешто мучно што дави; радници у туђини јављају да нема посла: рад стао, глад притисла; запомажу да им се од куће штогод пошље, док гладна кућа ишчекује помоћи од њих; замре и оно тужно весеље над животом, ма какав био; заћуте неродне оранице, зауставе се и престану да се окрећу витлови, док Уна пролази мирно и спокојно.

Или у пролеће, кад се разлијежу кавге над стопом преоране земље: он разумије ону луду, очајну љубав према земљи, над којом сељак, огрезао у тешком зноју, сатире свој живот и своју снагу; бочи се и носи с њом — у борби која замара, раздире руке, откида нокте и набија жуљеве на дланове, — да извади, отме, истргне из ње комад сувог, мршавог круха за се и за дјецу; у ту земљу он сахрањује своје мисли, наде, бриге и стрепње, и он је не да, јер је воли себичном, грубом љубављу, што је његова. Обневиде очи и узаври крв, замахне пруштац и одјекне негдје у пољу кубура кремењача. И ударају цестом по војнички чизме жандарма, тресу им се перјанице, бљескају бајонети. А пред њима, у крви која се са главе слиједила на кошуљу, с рукама у тврдим лисичинама, послушно, оборене главе, корача сељак. (стр. 54—56).

„Беспуће“ није само један сјајан почетак, обећање једног књижевног таланта, но и добар књижеван посао. Али то не треба да буде последња реч овога још младога писца који је тако добро почео. Г. Милићевић још млад, и тешко је веровати да је његова књижевна каријера завршена. Прерађивање и подгрејање старих ствари, то је посао исцрпених писаца који немају шта више да кажу. Надајмо се да ће криза која се опажа у књижевном раду Г. Милићевића срећно проћи, да ће он, са више воље, амбиције и снаге, поново наћи сама себе, и, напредујући и усавршујући се, давати још боље и зрелије ствари но што су његове ваљане књижевне првине.

J. C.

———

Станислав Винавер: Приче које су изгубиле равнотежу. Београд, Издање С. Б. Цвијановића. 1913

Када је 1911 Г. Станислав Винавер штампао своју прву књигу, у овом часопису (књ. 27, стр. 554) изишла је ова белешка: „Још врло млад Г. Станислав Винавер привлачи пажњу на се. Пожуривши се мало, он је публиковао своју „књигу стихова“ „Мјећа.“ Први утисак је да овај млади литератор има много литературе, и да код овога модерниста има стварног осећања и смисла за модернизам. Он је много читао и са љубављу улазио у уметности, и од свега тога му је много остало. У погледу опште, књижевне и уметничке културе, он стоји знатно над просечним песницима нашим. Још врло млад, Г. Винавер није имао времена да свари све што је од других примио, и још није нашао свој израз, свој тон, своју ноту. Његова несређена, неједнака и ћудљива књига је врло разнобојна, разнострана, *разнотона*, ако се тако може рећи. То је врло занимљива мешавина доброг и рђавог, јаког и слабог, зрелог и зеленог. Ту има интимних болова поред новинарских шегачења; високих мисли поред обесних детињарија. Ту се наизменично ређају стране са прилично оригиналности, снаге и покрета, са странама где се осећа имитација, где се усиљује да се песма истера до краја, и где се пише да би се писало. Поред сасвим лепих стихова и нових и ретких сликова, има слабих строфа са сликовима за невољу, натезања са речима и версификаторских вежбања. Поред великих слобода у метрици, често успелих, има и старинске метрике, и то баш оних песника којима се Г. Винавер најслађе смеје. Но свуда види се један млад и оригиналан таленат који превире и који тражи свој израз и свој пут.“.

Оно што се рекло за поезију Г. Винавер могло би се поновити и за његову прозу, коју је сада покупио у једну књигу. И као што то обично бива: песникова мане виде се боље када пише у прози. И ова занимљива и живахна књига даје исти утисак духовне живости, начитаности, писмености, оштроумља, лакоће писања, стилске окретности, али још јаче се осећа неповезаност и несређеност у идејама, грчевито усиљавање, циљање на ефекте, жеља да се читалац задиви или

скандализује. Г. Винавер, који је био и остао enfant précoce, осећа своју младу снагу, пропиње се и бацака се. Он воли да жонглира са идејама и да прави стилске бравуре. Ма колико да он презире *ћифту* и *бакалина*, очевидно је да полаже на његово профано мишљење, и очевидно му је драго да га задиви. То је једна врло романтичарска, са свим *Sturm und Drang*-црта овога хипер-модерниста.

Врло је тешко озбиљно писати о књигама Г. Винавера, јер није ни мало сигурно да он сам озбиљно узима своју литературу, или чак и литературу у опште. Све то прилично мирише на мистификацију, и бојазан је да иза Г. Винавера математичара по струци не стоји лакрдијашка силуета Трајка Ћирића, како се Г. Винавер назива у својим неумереним и не увек укусним шалама по политичким листовима. И Трајко Ћирић дискредитује Г. Станислава Винавера... Писац који сам себе не узима озбиљно не може тражити да га други узму озбиљно.

Г. Винавер је добра глава, али млада глава која се још пуши. Његова интелектуална снага и стилистичка виртуозност ја ван сваке сумње, али његов књижевни таленат има још да се докаже. Врење и превирање могло би се већ свршити. Г. Винавер улази у озбиљне године и треба да нађе своју духовну равнотежу, као и храброст да буде прост и природан.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Комшије“ — Најновија збирка мостарских приповедака „Комшије“ била је примљена за редовна издања Српске Књижевне Задруге, али ју је писац, услед једног неспоразума, тргао и објављивао редом у „Босанској Вили“. Одатле су те приповетке оштампане у засебну књигу, под именом „Комшије“. (Сарајево, 1912; 8⁰, стр. 256; добија се код Т. Дудића, књижара, у Мостару). „Комшије“ имају све лепе особине ранијих Г. Ћоровићевих радова, и заслужују сву пажњу и симпатије српске читалачке публике. — Од Г. Ћоровића ће

ускоро изаћи „Јарани" који су добили награду Матице Српске у Новом Саду, и „Дивљаци", омањи роман из модерног живота. Н.

„Реванш Балкана". — Г. Шарл Лоазо, један од најбољих француских познавалаца балканских ствари, написао је у „La Revue de Paris" (св за 1 децембар ове године) уман и важан чланак „Реванш Балкана" Тај чланак превео је Г. Др. Милан Ђ. Милојевић, и штампао га у засебну књижицу, додавши неколико умесних речи предговора. Н.

Излазак Србије на Јадранско Море — У познатом немачком географском часопису „Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justhus Perthes' Geographischer Anstalt" (свеска за децембар 1912) изишао је важан и документован чланак Г. Др. Јована Цвијића „Der Zugang Serbiens zur Adria". Писац разлаже досадашњи тежак и затворен географски положај Србије, износи могућности њених излаза на море, даје историјски поглед на старе комункације Србије и Јадранског Мора, представља данашње односе између Срба и Арбанаса, и расправља политичку страну питања изласка Србије на море. Уз чланак иде нарочита карта у којој су изнесене географске и културне комуникације Србије са Јадранским Морем. Н.

„Космолошке мисли". — У Лајпцигу, у издању књижаре Ф. Е. Фишера, изишла је популарно-философска књига В. Бараћа „Kosmologische Gedanken". Ту су јасно изнете извесна модерна схватања о постанку васиона и живота на земљи, о субстанцији, покрету, времену, простору, елементима, души, божанству, и т. д. Бриселски недељни лист „La Pensée" пише о овој књизи: „Ми живо позивамо оне наше читаоце који владају немачким језиком да набаве ово дело, које је у стању да њиховим убеђењима даде солидну философско-научну подлогу". Д.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXX, број 2. — 16 јануар 1913.

НЕМРЧИПУШКЕ.

I

Једног јутра рано стаде вика на Чеву:

— Ооо̂, Кињa Пуров!... Ооо̂, Мркиша Ђуканов!... Ооо̂, Менцо Мојичићу!... Ооо̂ Ђуза Буздовићу!... Ооо̂, Лале Милов!...

— А који зове, кооо?... одазиваше се сваки од именованих, овај из ове, онај из оне рупе, овај с овог, онај с оног краја простране чевске долине, кријештећи и истежући жољаве шије попут остарелих сабах-зорских кокотова.

— А ево ја, неборе, евоо... раструбари дозивалац, Јанко Татар, прозвани „сердар-Јанко“, саврх једног наткипљеног обера сасред Чева: — Но бржајте, неваљала војско, да се станемо на Плочу, ка' смо синој углавили, да ни се не смију Чевљани ка' и вазде!...

Па, од више зо́ра, би готов те потеже кубуром: та̂н, да се сва брда разлегоше. А на тај хабер свога „сердара“ одговорише тако исто пуцњем из пушака, сваки са свога краја, и Кињa, и Маркиша, и Менцо, и Ђуза, па и сами Лале Милов, за кога се тврдило да никад за свога живота пушке из своје руке није изметнуо.

Јутарњи ваздух уздрма се и полегути под њиховим пушкетањем и лармом, и громовитом брзином пренесе грохот пушака и дозивачку вику од брда брду, од главице главици,

од стране страни, од шуме шуми, од рупе рупи, и од колибе колиби. Све се бутум Чево узбуни. Мало и велико, мушко и женско, старо и младо, још и необучено и неумивено, истрча из кућа на секир и на џамалу. Па тако и чевски војвода Ђикан Мишковац.

И он ће, изнашавши распас и гологњат, и ставши насред каменог гувна пред кућом, погледати на ону страну откуд се пуцањ разлијегаше. Поглед му заприје на једну жалосну поворку од шест глибавих и дроњавих јадо̂ва̂, што један за другим, баш као непогодом раскидано и исакаћено уже напуштених ждралова, цо̂та̂ху и тапају се, вукући се, попут испретуцане змије ко̂њштулине̂, уза страну како ће на Чевску Плочу.

— А шта ј' оно, за божји хајтер?!... стаде се ишчуђавати и у чуду крстити војвода Ђикан. — Чесови су оно Габељи јутрос уз Чево? Па још отисли пушкетат' и којевитезат', бога ми, ка' да нијед живе душе осјем њих јутрос на Чеву и нема! Ану, Туро, рђа те не била, кликни пе̂'-шесторо од те момчади из села, неће л' им запас' горје на Јаму, те им надодават', да се пипају за бубреге док су гој живи, да добро упамте кад су прошли проз Чево, урлакајући и пушкетајући зором сабахиле, пасја џе̂ка гурбетска, да би ли и...

— А да нијесу оно, војвода, ничесови Габељи, нити циганскога уза има међу њима, божја ти вјера; но ено се дига' „сердар" Јанко у чету, па пуца и кликће ка' сиви соко, не било примијењено!... рече барјактар Туро, први комшија и десна рука војводи, осмјехујући се и ударивши се, при посљедњим ријечима, шаком по устима.

— Који Јанко, чесов ли сердар?! Шта збориш, Туро, јутрос наште срца?! Јеси ли се помамио?... обрецну се војвода и разрогачи очи на сабесједника...

— Не ја, војводо, ваистину! Још сам, чини ми се, у свијест; ема да се Јанко Татар, и Киња Пуров, и Маркиша Ђуканов, и Менцо Мојичин, и Ђуза Буздовић, и Лале Милов, нијесу помамили, у то се не бих смио зарећ'. Но знаш ка' с' ово цијело Чево шпр̂да̂ и шо̂ка̂ ш њима, они ти с' окупи јуче и здоговори и задај вјеру један другоме: да иду у чету у Ерцеговину, и да оли до̀ждену̂ плијен и донесе сваки по главу од Турчина, оли да сви оставе кости и нијeдан своје куће не види. И ето ђе су кренули на њихов зли пут јутрос.

Па не да ђаво ђаволу шућет' и ић' мучкê, но с' ето напали дериљат' и пушкетат', бога ми к'а да им је по стоти пут и ка' да ће у сватове. А бож'а ти вјера, прије ће амо но тамо, и што незрелиће.

— А није, ни да' Бог ?!... заучиње војвода Ђикан, па се извали на парапет од гувна и ухвати објема рукама за бокове, па: ки-ки-ки: мртав да буде од смијеха. Повративши се од заценутости, стаде се поново крстити од чуда, и, вас црвен и надувен од смијеха као напуњена паприка, ходе говорити с Туром:

— А да ко их на то натѐнта, за бож'и хајтер?... И они у чету! Они?... Јанко Татар, и Киња, и Менцо, и Маркиша, и Ђуза, и Лале... Анаћема те, ђаволе, по сто и по хиљаду путах, а не по једном! Ко би то мога' икад промишлит'; коме ли је и та' кастиг на ум па'?!.. И бож'а ти је вјера, ово ти је најбоље знаменије, ё се турској царевини потпетило а султану нафика у натраг окренула, ка' им с' и оваке немрчипушке почеше у главу куцат' и на њих пушке окретат' и пуцат'. Но слушај што ћу ти рећ': и видиш их димно и чујеш како су пошли; а занаго их више никад нећеш ни чут' ни вијет', нити ће ти један кӯкāлӣ главе износит' и жив се на ове стране враћат'. А ако се који и врати, доћи ће ни, не по дану и с пушкетањем и пјеванијом да их вас свијет види и чује, но усред глуво поноћи, пӧбаӯчкē и крӣшом ка' глуве кучке, да их ни црна земља не чује и не види. И осим ово мало јутрос о'ден граје и пуцњава што су учинили, није ти га више, тâ ђä'ољôм, ни загрејат', ни запуцат', ни пушке омрчит' неће — ти се на мени закуни! Алä, ће их ђаво надари да иду да гину и да својом ѓризином и мртвијем тјелесинама гноје оранице бега Мушовића!...

— Велике штете! Е, у јад, што ће с' ископат' Црна Гора за онијем пустијем љуђима! Таман их упутио таксират на прави пут: да се више не брука Чево с онакијех поганӣ и мртвӣкā прескубанијех. Но не дај, Боже, да ми се врате читави, ка'ће!..

— Нека, Туро, јадан, не гријеши се. И они су потребни некоме; на првом мјесту њиховијем јацо-вамељама: домаћини су им и хранитељи и бранитељи, па какви су да су; а потадера нама: ко ће ни пршкат' проз ове долине и мљет' у жрвњи и тимарит' коње и чуват' стоку, док ми четујемо и

ратујемо̀ ако ни њих нестане? Јер, знаш, Туро, колико се, с једне стране, брез свакога и брез свачега може, толико, чо̀че, с друге стране, нема никога и ничеса што је непотребно. Вељу ти, жа̀ ми је овија јадо́ва̂х и градо́ва̂х ё ће изгинут' у тӧма̂х; ема, кад су накастили, нека их; д'а̂ко ђаво нанесе — пошто Бог тун̀ посла неће имат̀ — да и они омрче и окрваве. Ама није прилике ё ће гром у коприве.

II

Међутим, док су најмеродавнији на Чеву такав разговор о њима водили, дотле су наши четници већ били изгазили из села и латили се подножја од тврде и врхлетне Ластве. Ишли су, или, боље рећи, гавељали су све један за другим, као покајнице. Нацо́гили дуге пушке, неки о рамену а неки преко рамена, и размахали се стручетинама, тако да су личили издалека више каквим страшилима из кукуруза̂, него живим и правим људским бићима. Пред свима се гигао и првачио им, као харамбаша, „сердар“ Јанко.

То вам је један дугулијента, да му по висини није била равна Катуњанина: за читаву је главу надмашао све, и мушко и женско, на сабору пред црквом светог Арханђела. Ама колико је био дуг и висок, толико га је Бог узео од ширине, да су га с правом чевска деца звали час „Мртвом полугом“, час „коњском сӧво̂м“, а час „то̀ва̂рино̂м“. Гладовање и сиротовање га је толико било испило и омршало да би га готово могао провући кроза стап под свим рухом и салтанетом. Шија му је била дугачка за пола најдужег чибука, а наврх ње се климатала наказна главетина с избуљеним зеленим и подмукло-блесастим очима, глупим и грежбавим челом, брзарастим и занеобријањеним образима, клинастом носином, и с неколико длака жућкастих бркова. Ишао је увијек бос и гологњат, опасивао се уривком, од свега одијела имао је на себи неке вё̄де̄ пеленгаће, чађави и поставом и закрпама од врећа̂ искрпљени гуњѐтак, и једну бијелу струку, која му је још од оца остала, а на којој је више но и на каквој мапи било ша́ра́ и цртежа од сваке руке. Још од ђетињства се био прибио уз кућу војводе Ђикана, те му најамниковао, слушао га, радио му око стоке, тимарио коња, чистио појату, пунио му симсију, и додовао му ватру на њу. Војводи му је за све то бацао по неку цркавицу, колико да

живот пренесе и своју породицу исхрани кртолом, несланом кашом, и водом дрењиновом. Кад није било рада код војводе, ишао је те аргатовао по селу, сегѐнтао и продавао своју издрту снагу за суху кору црна круха и отрцани дроњак извештала руха. Копао је и хендекао. па чак и женама за ваган брашна вуну чешљао. Тај за пушку и тијесни кланац није хтио да чује. Но, докле су се његови ратоборни сељаци сабирали и у чете ходили, плијенили турске браве и сијекли душманске главе, дичили се отетим токама и доламама, а зо́рили под срмајли оружјем и ђеисијом. скинутим с ага и бегова, дотле је он пу̏рио своје жишкама испецане гњатине уз пријеклад, у својој убогој колибетини за „кућом војводином“, пиљио жени у вилице и гонио се с неко петоро ћи̏ми̏ћâ, потпуно нагих и тавних и мршавих као и глад и невоља које су их испиле. Цијело Чево де́гало се с њиме; сеоски а́лчаци уз гусле га помињали и пјесме подругачице о њему кнȁди̏ли; народ га, од више руге, и „сердаром“ про звао; и о њему је ишао хâк и хȁлâк кроз сву Катунску Нахију. Он је за све то хајао и не хајао, кесио се сметењачки и продужавао сегентати и аргатовавати. А који год би се пут врнула из Херцеговине која чевска чета, грдна и разби јена, са мртвим и рањеним, те док би се цијело Чево слегло те кукало и лелекало из свега гласа над погибаоцима, дотле би се „сердар“ Јанко једино задовољно чешао по потиоку, и, блесасто се осмјехујући, стао би покрај пута којим покојнице пролазе, те прстима из деснице добошао по својој грдној глави, хотећи ваљда тиме рећи: боље и с мотиком у рукама па с главом на раменима, но с џефердаром о рамену па с главом у торби! И колико је дана у години, толико је поднио бу̏ботâкâ у ребра од сеоске ђеце и од чобанчади; није било једног цигло четника који му својом чибучином није измјерио леђа, нити пак иоле љуће домаћице да му није изломила преслицу око ушију. Он је трпељиво сносио све. кесио се и клембесио на све, поги̏бао се и покоравао свима, радио за све, и патио се мимо све.

Ки̏ња Пу́ров, који за својим дичним харамбашом грећаше сустопице, допирао му је једва до рамена, ма да се и он у највисочије Чевљане могао урачунати. Ако од Јанка горе пушке није било на свему Чеву, од Киње опет преску-

бенијe подрепнице није било у цијелом озриниħском племену; и кад год је Јанко, као „сердар“, у пјесми споменут, и Киња му је, као прва лала и „барјактар“, придодат. Главна му је пак разлика с Јанком била у томе што Киња није хтио да ради и сѐкâ по селу као његов харамбаша, него је лендовао и излежавао с неком кратком чибучином у зубима. Бивало их је да су му људи од шале ради турали у уста печене кртоле, крушке или јабуке, а он их дочекивао у зубе као пас коске, и румао за трен ока и облимѝцê прождирао и то све једну за другом. Изјеша и прождрљивко да му пáра није било.

Маркиша Ђукапов је опет био за пола главе мањи од Киње, па се ипак бројао у више Црногорце. Био је млађи од обојице, ема гори од обојице и неваљао за обојицу. Горе тамо-ње зäмлатê и више лопуже-пилиħара није било у цијелој Катунској Нахији. Вијек му је прошао шуњајући се око појата и öбōрâ, те крадући сир, хљеб, вуну, кокоши и јаја. Кад се нећe по ноħи био привукао у нечији кàтӯн на Ластви, те стао локати млијеко и скоруп с карлице, причуј га планинка, промисли да је кучак, па дочепај òжег те њим зажe и несретног Маркишу по зубима пљâс: сломи му десну вилицу сву у комаде; — и отада је остао муцав, али се није опаметио ни лупежања откапио. Другом се опет увалио у куħу чевскога попа, те попадији зӥнзао квас из наħава и онако га пријесна изио, — а за то га војвода Ђикан пресудио да му се одвали двадесет и пет тојага посред Чева. Мислило се да ħе се, иза таке срамотне казне, ова немрчипушка оставити шушњарења — али узалуд: што дикла навикла. Маркиша се од свога заната не одучи, а Чевљани опет не престадоше да му надодају свак са своје стране: неко облутком у ребра, неко чибуком преко сáпй, а неко бога ми и јатаганом пљōштимицê, да му је сва кожа била ишарана и фашàницâма прекривена као везена опрѐжина.

Мéнцо Мојичиħ је био за читав чепéрак мањи, за цијелу подланицу тањи, а за двије године млађи од Маркише. Иако га није срце вукло боју и тијесну кланцу као ни остале, иако пушке у својим рукама и јатагана за појасом никад није ни осјетио, ипак ђегод би се састао с непознатим лицима, па било то мушка или женска, причао им је и измишљао: како је био у том и том окршају, посјекао тога и тога

бега, плијенио толики и толики мâл, па чак за своја гласовита јунаштва добио и коласту звијезду од царице московске. А умио је лагати и да му је није било друга у лажи од Ловћена до Кома и Острога. Сем тога, био је сплеткарош и и смутљивац, да би два ока у глави завадио. Ишао је од огњишта до огњишта, те слушао шта ко збори, па то опет препричавао ђе треба и ђе не треба, наравно, на свој начин, да се, услед његових лажи и сплетака, у два-три маха Чевљани умало не исклаше међу собом. Зато га је сваки мрзио и гонио; а, како је био грдан, јадан и сиромашан, то се и потоњој сеоској бабетини над њим било лако осветити.

Ђуза Бу́здовић је опет био за цијелу пêд нижи од Менца, исто тако глибав и одрпан као и он, али у пола дебљи и крошњатији него му иједан из дружине. Што ти је тај умио да залече и закука — то је било за причу! Није било покајнице која је тако умјела да нариче као он; а заплакати је могао, и то истински заплакати са сузама сваком колико љешник, кад год је хтио. То га је и хранило: ишао је од покајања до покајања и од сахране до сахране, те лелекао и нарицао над умрлим и погинулим Црногорцима, и с дôма добијао по пуну торбу хљеба и мр̂са, те свој камени живот превлачио из дана у дан — себи на штету, цијелом братству на застиђе, а племену на поругу.

Шести и посљедњи четник, Ла́ле Милов, је био најмањи и најнечемурнији од све дружине. Црн као главња, фр̂љ, хром, десна му рука дужа од лијеве, а лијева нога од десне, грбав, јадан — права наказа. Па ипак није било невјесте на гласу ни виђеније ђевојке у племену за којом овај ћакнути богаљ није пристао и нудио јој неку бакрену прстенчину, тражећи од невјестâ ашик, а ђевојке просећи за се. Све су се, наравно, спрдале њим; примале му прстен; сагибале се тобож да се пољубе с њим уста у уста, па, кад би он зинуо и разврнуо вилице за пољубац, враголице би му утуриле прстен у жвале, па утекле кикоћући се на сав глас. А он би онда ударио у кукњаву, стао кидати од гњијева са себе одијело, колутати очима и шкрипати зубима од муке, млатарати рукама и лупати ногама о тле. И, докле се он кидао и вриштао, дотле су се весели сељаци грохотом смијали и ћеферичили за јефтине паре.

И ето, такви витезови се јутрос упутише границама [illegible]

турске царевине, да јој — на очиглед све Црне Горе и свих седам краљевина и „ђевојке московске царице“ — кр̏ну̑ и ударе изненада, па шта им да Бог и срећа јуначка! И то да знају ђе ће и куда ће и да имају с ким и с чим, па ни пола јада! Јанко се једини упријечио некаквом старом исхрбаном лу̑нто̑м, коју би и најбољи познавалац оружја прије у̏зео за др̏нду или какву сȍву, него за пушку. Киња, Маркиш и Менцо закрхали за пас по некакву чађаву кубуретину, увезану нека ли̏ком а нека опутом, а ни на једној нема ча̏рка ни кременице. Ђуза се опет упријечио с једном јатаганчином без са́пи̑ и с ка̏мза̑ма од тене̏ће̑, на чијем је ти̏лу̑ту више зуба но на бугарској пи́ли. А Лале Милов, мјесто сваког оружја, задио острага испод ремника од колана једну криву и тупу косјерину, па цо̑та̑, и прича и галами, и одмахује својом чађавом чибучином, тако да је све сеоске псе раздражио и подаракао, те се сфо̀рцали на њ и заокупили их лавежем и урликом, да сва чевска котлина јечи као да сто ђавола у њој завијају.

III

И збиља, откако се закопитило „Чево равно, гнијездо јуначко, а крваво турско разбојиште“, такве се чете и таког харамбаше из његових долина није подизало; нити је пак једну по једну чету толико народа на пут испраћало, колико јутрос ову. Живе душе није остало да није изишла пред кућу, или се попела на први ȍбе̑р, да сехири одлазак ових дивотних осветника косовских. А ђетета није било, колико чевске ва̏ле̑, да није, које босоного, које гологлаво, а које гологњато, пристало за четницима и стало их, свако са свога краја и на свој начин, дозивати, смијати им се, бацати се на њих каменицама и роговима, и ругати им се и добацивати им нештедимице шта коме прије на ум пане и на уста испане. Чобанчад напустила тек изјављену стоку, па се начетала по бреговима поред пута куд ће чета проћи, и стала их граја и кикот да се сваки за трбух од смијеха ухватио. А сеоски калца̀кани надали се сустопице за четом, па све скакућући с ноге на ногу, вичу и халачу, ударају гњатима у саксије, разапињу на штаповима опрегљаче мјесто барјака, и дозивљу поименице једног по једног:

— О „сердаре“ Јанко!... Ако Бог да, јутрос, чо̑че?

— Ја ево у чету пут 'Ерцговине, а да кућ!..

— А да био ти сретњи пут! И да-бог-да главу бега Мушовића донио и на Табију је побио, оли твоју пси огладели! Ема није прилике ни једно ни друго: нити је Мушовићу од твоје шпагарице ризично, нити ће се пашчад од твоје главетине потроват' — заврши и искали што је на срцу имао први калцакан.

— Чувај, Маркиша; умјесто турскија бравах и добарах, не ископај ми оно мало кртоле у Ластви, ё ће т'у за' час данашње јутро осванут'!... наставља други.

— Ох, тешко га булама, ако им се Лале у харемеували!.. додаје трећи.

— Чувај, Менцо, не нагони хата у Растоке, јер, ка'си то плах и муњевит, бојат' ти се да те вода на брзутак не занесе, те да ни опусти и у црно завије Чево за твојом главом! А вила ни љуцка и сиви соко и бијаше — не било те!... кнäдй четврти.

— А, тешко га травничком везиру од посјеклице Киње Пурова, коме је вазда пуцала ђе му је кучка за тором штуцала! И ако му се ова сила горскаували у мрс и у карлице и сандуке и ризнице, изјешће му и проносак од магарице!... довикује пети.

— О, Ђуза Буздоване!... дозива шести.

— Ево ме, хȍ!.. одазива се Ђуза.

— А да, чȍче, наставља дозивалац: како би било, да појашете чесове кобилетине, а поведите им ждребад уза се, па да ждребад свежете наврх Царинскога Дола, те ако ве ђе заокупе Турци, неће ли се кобиле сјетит' ждребади и побјећ' на ону страну ђе су им остала, те дȃко ве унесу да ће и једнога жива...

А два алчака салећела „сердара" Јанка, један с десне а други с лијеве стране, па онај с десне удара прстима у губице те гуди баш као уз гусле, а овај с лијеве пјева из свега грла:

— А какав је сердар Татар-Јанко!
На глави му капа вучетина,
Кроза њу му перчин пропануо —
Да је нова, и ваљала би му.
На плећи му долама од јежа,
Кроза њу му лакти испанули —

Да је нова, добра би му била,
На њему су гаће и чакшире,
Кољена му кроз њих испанула —
Да закрпи боље би му било,
Да измјери претегли би конци.
Јаше Сердар коњца наопако.
На коњцу му самар дрвеница.
О бедрима гласита сердара
Облијеће кућељ' и преслица,
Из корица језик исплазила,
Те му хата по трбуху љушти:

Смијех, жалак и цумбус, као икад од Косова!

Јанко харамбаша стао па се цери, искесио зубе, па ни ријечи; иде и гига се као ђерам на чатрљи; и с времена на вријеме потегне из своје дугачке чибучине, ма да му у лули не бијаше ни труњке ни дувана ни пепела од њега. Па, како он, тако и остали, сви осим грлатога Лала, који би се, баш као да га обад пецне, махнуо струком и чибуком на ђецу и калцакане, и брецнуо се:

— Нека-те, ђаволи, ђаволи ђаволи — шта сте загрејали?! Да ли не жнате ё ве могу турске уводе чут', па ни неће лашно бит' ни нама, па, мȁјде бож'а ви је вјера ни вама пȍтадêра!..

Али што четници не могоше спријечити у својом моћи, ту им сама ластовска стремен би од помоћи. Читав сат пута ићи уза њу и нада се, као уз длан, и газити вртоломне јој кршеве, тешко је и преко срца и оним што морају, а како ли не тек оним што их на то никаква сила, сем пуке обијести, не нагони. И чета не бијаше достигла још ни до ублова што се на средини Јамине Стране налазе, а већ за њима не бијаше ни једног ђетета, ни једног калцакана; само што по ђекоје чобанче шћаше повирити с пококог ждријела или главице, те кликнут' овог или оног четника и пожељети му срећан одлазак и срећнију погибију, и то све мање и све ређе, док најзад и они не ȕтркмӣшê.

Иде чета, пење се, пуже, гамиже, гавѐљâ, гига се, и вијуга попут гујанице на глибу. Жарко сунце разасуло наранџасту огрију са свога златног колача, и у њој просуло штедру нафаку новог дана на све и сваког. Све се присојне стране, колико око може догледати по кршевитој црногорској громади, огрнуле у злату вѐлêнцу; само осојна страна,

уз коју се наша чета пење, још је у залатку: јер како је овим и оваким четницима кризи дио од људи, тако им је и од Бога, те им ни сунце не даје чак ни оно и онолико на што цијели свијет има права.

Сунце одскочи за читаво копље над брдском громадом на истоку, а чета изби на бијелу и равну гласовиту Чевеку Плочу, — зборно мјесто катунских хајдука и почивало жедних и уморних, — која се бјеласала на ивици врлетне Ластве.

(Свршиће се).

Невесињски.

СТЕПЕНИЦЕ.

I

Мој стриц је био стари магарац, објашњавао ми је онај луди Ракун, стари магарац али честит човек; моја стрина је била стара суклата, али је била жестоко смешна.

Становали су у Пиј-л'Евек, у једној страшној рупи у вандомском крају.

На крају вароши, одмах крај старих бедема, обитавали су једну двоспратну кућу, коју су од јутра до мрака испуњавали својим непрестаним свађама. Та кућа је остала моме стрицу од његова оца, овом је остала од његова оца, коме је опет остала од деде мога стрица, и тако у бескрај. Од незапамћених времена, један нараштај предавао је другом нараштају ову кућу, као што у игри карта иде из руке у руку. Сваки сопственик ју је дотеривао по укусу свога времена, подмлађујући кров или приземље, али она је увек остајала наерена, изгледајући некако двојако, налик на човека који је на ноге обукао кратке панталоне из XVII века, а на главу ставио модерни цилиндер.

Између четири зида те куће, стриц и стрина свађали су се као пас и мачка, у инстинктивној антипатији коју је полако изоштрило тридесет и пет година живота у двоје, празнина једног страховито глупог и бесциљног паланачког живота. Довољно је било да једно од њих каже једну мисао, а да друго одмах стане на сасвим супротно гледиште. Зашто? Ко би то знао! Ни због чега, из задовољства. И тако

су се смишљено узајамно изазивали и дражили; она, насртљива, пакосна, језична; он, исмејавајући, презирући, јачи својим увредљивим слегањем раменима и ћутањем.

Треба да знаш да кућа мога стрица колико је било мало на криво насађена споља, толико је била мало угодна за становање изнутра. Иначе, била је добро саграђена, са чудном глупавошћу, непредвиђеним распоредом, таман за две особите осице које су у њој становале. Тако на пример, соба за спавање, на другом спрату била је у вези за трпезаријом, која је била на доњем спрату и тачно испод ње. Из соба за спавање силазило се у трпезарију једним бесмисленим ходником, широким као каква колица и дугим као гладна година. Ходник се завршавао не мање бесмисленим степеницима, које су биле мрачније и кривље но душа најгорег зајмодавца. Ништа лакше није било но ту скрхати врат, девет пута на десет.

Најзад, једнога дана, моја стрина поче да говори како би било потребно изменити то' стање ствари, и везати обе собе широким, правим и ограђеним степеницама.

Мога стрица запрепасти ширина те замисли. И одмах схвати као своју дужност да изјави да је тај пројекат глуп и бесмислен. Последица тога била је да је стрина онога часа наредила да се степенице праве. Како је у њеним рукама био новац, она дозва столара и зидара, који, на брзу руку, са својим радницима, свршише посао за осам дана. Стриц их је гледао како раде, звиждућући и пушећи лулу. Када су отишли, он рече стрини:

— Сада си задовољна, и красно си посао урадила. Дивне степенице, одиста! И елегантне! и угодне! и како кућу красе! — Али ја њима нећу пролазити.

Моја стрина то није очекивала.

Она побледе.

— Нећеш да пролазиш тим степеницама? упита она.

— Никада док сам жив! одговори стриц.

— А зашто нећеш да пролазиш? упита још стрина.

— Јер ми, одговори мој стриц, не приличи да њима пролазим.

Он се смејао, задовољан собом. Стрина, запрепашћена, заћута. Али се није могла савладати, и бесно закључи:

— То је преко сваке мере, одиста! Али ти се ја заклињем да ћеш проћи њима!

— А ја, одговори стриц, са мирном сигурношћу, ја ти се заклињем да нећу проћи.

И свађа оста на томе. Стриц је три дана триумфовао; али у недељу у јутру, када је од стрине затражио седамдесет и пет пара које му је она недељно давала за његова ситна уживања, доби одговор: да нема новаца за јогунасте глупаке.

Инат, ништа друго! Стрицу дође да је изудара! Али се уздржа, начини равнодушно лице, и чак одзвиждa кроз зубе једну веселу мелодију. Шта више, као што је обично радио сваке недеље, изиђе после ручка, прошета се читава четири часа по улицама, под пљуском и без пребијене паре у џепу, и врати се у мрклу ноћ, посрћући тобож као човек који се мало поднапио, и заплећући језиком, колико да његова жена помисли да „јогунасти глупаци“ имају у вароши повише пријатеља који су у стању да им плате пиће.

И та глупава комедија одигравала се толико пута колико су месеци имали недеља. И муж и жена су сматрали за питање части да не попусте једно другом. Шта више, нису говорили, престали су да се познају, спавајући заједно као два странца које је случај саставио у једну постељу у препуној гостионици. Обоје су утркивали ко ће достојанственије и презривије доћи на обед у трпезарију, свако разним путем, осећајући како се у њима развија опака и неутољива мржња.

II

Једнога дана, силазећи својим степеницама — својим! — стрицу се омаче нога. Он се са лупом скотрља и остаде на на леђима, у мраку подрума, рокћући као прасе.

Био је сломио ногу.

Моја стрина, као што је било у реду, притрча, засја се од задовољства и среће, и стаде викати:

— Двадесет динара!... Да ми је ко дао двадесет динара не бих била тако задовољна!

— Матора вештице! викао је разгневљен стриц, стара несрећо! Је ли ико видео тако чудовиште од жене!

Али она се на то није освртала! Она се тресла, грцала и својим прстом, на јабучици, показивала како од силне веселости није у стању да говори! Ах, то је била

красна душа! Најзад, одлучи се да пошље по лекара, који преви рањенику ногу, и нареди му потпун мир. То је значило тражити нешто немогућно!

Рањеник слегну раменима; баци покривач на очи, као Цезар што се покрио крајем тоге, и храбро стаде чекати смрт.

Није могло више бити речи о миру код мога стрица; он је на грудима носио отворену рану. Скрхана нога није била ништа; срце му је било погођено, у часу када су му се панталоне цепале у паду низ *његове* степенице.

Ах! да је моја стрина бар попустила задовољству да раструби своју победу и да је разгласи по свима крововима!... Али не, то је била јака жена, која је познавала људско срце и презирала безочност у успеху, знајући врло добро да у извесном случају извештачена скромност победиочева је као усијано гвожђе на рани побеђенога. За једанаест дана колико је стриц био у постељи, она се ниједанпут није заборавила; ниједном двосмисленом речју, ниједном слатко-киселом алузијом, ниједним заједљивим подразумевањем, она није упрљала недотакнути сјај свога триумфа.

Она је просто задржавала озарено лице, загонетан осмејак, урезан у куту њене усне, чија је свирепа иронија гонила стрица, улазила му у срж костију, као безброј усијаних игала. Ладно, свесно, стрина га је убијала — негујући га у исти мах, зашећеравајући му шоље са липовим тејом, растапајући се у учтивој пажњи, у мрској деликатности непријатељице која је свесне своје снаге.

Под тим условима, појмићеш, стриц није могао дуго трајати. Једног лепог дана дође грозница, бунило; стриц поче да држи беседе као каква пијана жена, говорећи да се стрина забавља пекући га на лакој ватри пошто га је живога исекла, да је запалила лампионе на четири краја његова ноћна стола, и да, у знак задовољства, баца ракетле по целом стану, — цела једна светковина 14 јула која је избила у болесном мозгу једног обешчашћеног ћифте.

То се морало свршити катастрофом, и одиста, пошто је тридесет часова играо комедију пред људима, самртник заковрну оком.

И дошло је оно што увек долази у таквим приликама, то јест: трговац за посмртну спрему са својим слугама. Носиоци метуше мога стрица у његов ковчег и издигоше га на

рамена вичући: „доле!“ И када се, у дубоком мраку ходника, чуо одјек поткованих ципела тих добрих људи, када су нестала светлуцања њихових шешира и леђа њихових углачаних капута, — моја тетка се јави, и лагано, показујући прстом на ходник, рече:

— Е, чујете! погрешили сте пут. Овуда, овуда!

И када је послушаше, она, стегнутих вилица, наслоњена на ограду, посматрала је у триумфу како косо и клатећи носе покојника *њеним* степеницима.

— Јесам ли ти рекла да ћеш проћи њима! рече ова изврсна жена.

Жорж Куртелин.

(С француског превео Н.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXIII.

Неколико часова беспрекидно Сањин је спавао тврдим сном. Сањао је после, да се поново бије на двобоју, да је пред њим Г. Клубер као противник, а на јели седи папагај и тај је папагај — Пантелеон, ударајући кљуном и стално понавља: један-један-један! један-један-један!

„Један... један... један!!“ — чу Сањин већ и сувише јасно: створи очи, диже главу... неко је куцао на врата.

— Слободно! — викну он. Уђе слуга и рече да је уваженој госпођици неопходно потребно да га види.

„Ђема“! — помисли он... али, испало је да је то била њена мати, Госпођа Леноре.

Чим је ушла, села је на столицу и почела плакати.

— Шта вам је, моја добра, драга Г-ђо Розели? — поче Сањин. Седе поред ње и тихо и нежно миловаше јој руку. Шта се десило? умирите се, молим вас.

— Ах, Herr Dimitri, ја сам веома... веома несрећна!

— Ви несрећни?

— Ах, веома! Зар сам се могла надати? Одједном, као гром из ведра неба...

Она је једва дисала.

— Али шта? Објасните! Хоћете ли чашу воде?

— Не, захваљујем. — Госпођа Леноре обриса марамицом сузе и поново заплака.

— Али ја све знам! Све!

— То-јест, како: све?

— Све, што се данас десило! И узрок... такође ми је познат! Ви сте поступили као племенити човек. Али тако несрећан стицај околности! Није ми се узалуд тако мало свиђала та шетња у Соден... није узалуд! (Г-ђа Леноре није ни говорила ништа слично овоме на сам дан шетње, али јој се сада чинило да је и тада већ предосећала „све“). — И дошла сам вама, као благородном човеку, као другу, и ако сам вас први пут видела пре пет дана... Али ја сам удовица... Моја кћи...

Сузе угушише глас госпође Леноре. Сањин није већ знао шта да мисли. — Ваша кћи? — понови он.

— Моја кћи, Ђема, — оте јој се у вапају готово, испод марамице влажне од суза — објавила ми је данас да не жели да пође за Г. Клубера и да му ја морам одрећи!

Сањин се чак и одмаче мало: овоме се није надао.

— Не говорим већ о томе — продужавала је Г-ђа Леноре — да је то срамота и да нигде у свету не постоји да вереница напушта вереника; али то је пропаст за нас, Herr Dimitri! — Пажљиво и брижно сави она марамицу у тврдо и мало клупче, као да је хтела ту да сакрије сву своју тугу. — Живети приходима од наше радње ми више не можемо, Herr Dimitri!, а Г. Клубер је веома богат и биће још богатији. И зашто да му одрекне? Зато што није одбранио своју вереницу? Рецимо да то баш није лепо од њега, али он је грађанин, на универзитету се није васпитавао, и као озбиљан трговац морао је да презре лакомислену шалу једног непознатог официрчића. И каква је то увреда, Herr Dimitri?

— Дозволите, Госпођо Леоноре, — ви као да мене осуђујете...

— Ја вас нимало не осуђујем, ни мало! Ви сте сасвим друго нешто; ви као сви Руси, официр...

— Дозволите, ја баш нисам...

— Ви сте странац, путник, ја сам вам благодарна — продужавала је госпођа Линоре, не слушајући Сањина. Сва се задихала, махала је рукама, одвијала поново марамицу и брисала нос. Само, по начину, на који се изражавала њена туга, видело се да није рођена под северним небом.

— Па и како би Г. Клубер могао трговати кад би се тукао са својим купцима? То ни мало не доликује! А сада још морам да му одрекнем! Али од чега ћемо живети? Пре смо само ми правили „девојачку кожу“[1] и „алвицу“,[1] те су сви су долазили код нас; а сада сви праве „девојачку кожу“!! Замислите само, и овако ће већ цела варош говорити о вашем двобоју... зар се то може сакрити? А свадба се одједном покварила! Та то је скандал! скандал! Ђема је дивно девојче; она ме веома воли, али је јогунаста републиканка и презире туђе мишљење. Само је ви можете убедити!

Сањин се запрепасти. — Ја, госпођо Леноре!

— Да, само ви... Само ви. Зато сам и дошла код вас; ништа више нисам умела да измислим! Ви сте тако образован и тако добар човек. Ви сте је и узели у заштиту. Вама ће она поверовати. Она вам *мора* веровати — та живот сте свој на коцку ставили! Ви ћете јој доказати — а ја већ више ништа не могу — да ће она упропастити и себе и све нас. Спасли сте ми сина, спасите и кћер! Сам вас је Бог послао овамо... Готова сам да вас клечећи молим...

— Г-ђа Леноре! Забога! Шта мислите?

Она га грчевито ухвати за руке. — Обећавате ли?

— Госпођо Леноре, помислите, на основу чега бих ја....

— Обећавате ли? Ви нећете хтети да ја овде, одмах, пред вама умрем?

Сањин се збуни. Први пут у животу имао је посла са запаљеном талијанском крвљу.

— Учинићу све што вам буде по вољи! — узвикну он. — Разговараћу са Г-ђицом Ђемом...

Г-ђа Леноре узвикну од радости.

— Само, заиста, не знам какав би могао да буде резултат...

— Ах, немојте ми одрећи, немојте ми одрећи! — проговори г-ђа Леноре гласом што моли: — пристали сте већ. Резултат ће насигурно бити одличан. У сваком случају *ја* већ више ништа не могу. *Мене* она послушати неће!

— Зар је тако одлучно изјавила да не жели да пође за Г. Клубера? — упита Сањин после извесног ћутања.

— Као да је на пању пресекла! Сва је на оца, на Ђован' Батиста! Огањ је то!

[1] Врста колача.

— Огањ? она? — полако понови Сањин.

— Да... да... али то вам је и анђео. Вас ће послушати. Хоћете ли доћи, хоћете ли брзо доћи? О, мој драги руски друже! — Г-ђа Леноре, нагло загрли главу Сањина, који је седео пред њом. — Примите мајчин благослов — и дајте ми воде!

Сањин јој донесе чашу воде, даде часну реч да ће одмах доћи, и отпрати је низ степенице до изласка; а вративши се у своју собу, удари руком о руку и разрогачи очи.

„Ето помисли он: ето, сада се тек завитлао живот! Завитлао се тако да сам и главу изгубио“. Није се ни постарао да баци поглед у дубину душе, да разуме шта се тамо збива: збрка — и доиста! какав ли је то дан данас?!! — нехотице му шапутаху усне. „Огањ је то... каже њена мати... И ја треба да саветујем *њој!* И шта да саветујем?!“

Глава му се заиста вртела — а над целим тим вихором осећања, утисака и недовршених мисли, лебдео је стално Ђемин лик, лик који му се тако дубоко урезао у памети оне топле, муњевито-узрујане ноћи, под зрацима звезда што се роје!

XXIV

Несигурним корацима приближавао се Сањин дому Г-ђе Розели. Срце му је јако куцало; осећао је јасно, чак и чуо како удара о ребра. Шта ће да каже Ђеми, како ће да започне разговор са њом? У кућу није ушао кроз посластичарницу, него кроз двориште. У предсобљу се срео са Г-ђом Леноре. Она му се обрадовала и уплашила га се.

— Чекала сам вас, чекала, — проговори она шапатом, стежући његову руку час левом час десном руком. — Идите у врт, она је тамо. Па пазите, на вас се надам!

Сањин оде у врт.

Ђема је седела на клупици поред стазе, и из велике и пуне котарице одабирала најкрупније вишње на тањир. Сунце је полако залазило — било је већ око седам часова предвече — а у његовим косим зрацима, који обасипаху мали врт Г-ђе Розели, осећало се више црвенила него ли злата. С времена на време, нечујно, као без журбе шапутало је лишће међ собом, задоцнеле пчеле испрекидано су зујале, прелећући с једног цвета на други, а у даљини гукала је грлица једнолико и неуморно.

На Ђеми беше онај исти округли шешир који је имала у Содену. Она погледа Сањина испод извијеног обода и поново се наже над котарицом.

Приближавајући се Ђеми, Сањин је и нехотице ускраћивао сваки корак, и... и... И није умео ништа друго да каже, већ само запита зашто то треби вишње?

Ђема није хитала да одговори.

— Ове су зрелије — изговори најпосле она: — биће за слатко, а оне за пуњење колача. Знате, ми продајемо... такве... округле колаче са шећером.

Изговоривши ове речи, Ђема још више саже главу, а десна јој рука застаде са вишњама у ваздуху, између котарице и тањира.

— Могу ли да седнем поред вас? — запита Сањин.

— Можете. — Ђема се мало помаче. Сањин седе поред ње. Како да почнем? — мислио је. Али му Ђема поможе:

— Ви сте имали двобој данас — живо проговори она и окрену му своје дивно лице, које се покри стидљивим руменилом — а колико дубоке благодарности беше у њеним светлим очима. — А тако сте мирни! За вас, дакле, опасности не постоје?

— Па, молим вас, ја се нисам никаквој опасности излагао! Све се свршило срећно и добро.

Ђема махну прстом пред очима, лево и десно... Опет талијански покрет. — Не! Не! Не говорите тако! Мене нећете преварити. Пантелеон ми је све испричао!

— Нашли сте коме да верујете! Је ли ме упоређивао са статуом командора?

— Изрази његови могу да буду смешни, али није смешно ни његово осећање, нити је смешно оно што сте ви данас учинилили! И све је то због мене... за мене... Никад нећу то заборавити.

— Уверавам вас, Г-ђице Ђема...

— То нећу заборавити — полако изговори она, још једном га пажљиво погледа и окрену се.

Он је сад могао да посматра њен нежан, одређен профил, и чинило му се да никад није видео ништа слично овоме и да никад није осећао ово што сад осећа.

Пламен се будио у његовој души. „А моје обећање!“ сети се он.

— Г-ђице Ђема... поче он после тренутног колебања.

— Шта?

Она се није окренула, продужавала је да одабира вишње, пажљиво их крајем од прстију узимала за петељке, брижно склањала листиће... Али колико је нежности било у звуку те једне речи „шта“!

— Је ли вам ваша мати говорила штогод... односно...

— Односно?

— Односно мене?

Ђема баци одједном натраг у котарицу вишње које је узела.

— Зар је мама разговарала са вама? — упита сад она.

— Да.

— Па шта вам је казала?

— Казала ми је да сте се ви... да сте се ви изненада решили да промените своје пређашње намере.

Ђемина глава се опет наже и сва се изгуби под шеширом; видео се само врат, гибак и нежан као стабљика крупног цвета.

— Какве намере?

— Ваше намере... односно... вашег будућег живота.

— То јест... Ви то говорите о Г. Клуберу?

— Да.

— Мама вам је казала да ја не желим да будем жена Г. Клубера?

— Да.

Ђема на клупи учини лак покрет. Котарица се накрену и паде... неколико вишања се откотрља на стазу. Прође један минут... два...

— Зашто вам је она то рекла? — чуо се њен глас. Сањин је још увек видео само Ђемин врат. Груди јој се сад надимаху и спуштаху брже но пре.

— Зашто? Ваша је мати помислила — пошто смо се ми за кратко време, тако рећи, спријатељили и ви сте дали израза извесном поверењу према мени — да сам ја у стању дати користан савет и да ћета ме ви послушати.

Ђемине се руке тихо спустише на колена... Она поче нервозно да скупља боре на хаљини.

— Па какав ћете ми савет дати, monsieur Dimitri? — запита она после кратког времена.

Сањин виде да јој прсти дрхте на коленима... И боре је скупљала само да би сакрила то дрхтање.

Он полако спусти своју руку на њене бледе, уздрхтале прсте.

Она брзо пребаци натраг, преко рамена свој шешир... и погледа га право својим благодарним и као препуним поверења очима. Чекала је да он проговори... Али изглед овог лица збуни и ослепи Сањина. Топао сјај вечерњег сунца обасјавао је њену младу главу, а израз те главе био је светлији и јаснији и од самог сунчаног сјаја.

— Ја ћу вас послушати, monsieur Dimitri, — поче она смешећи се помало и једва уздижући обрве: — али какав ћете ми савет дати?

— Какав савет? — понови Сањин. — Ето, видите ли, ваша мати налази да одрећи Г. Клуберу само зато што се се он није пре два дана показао нарочито храбар...

— Само зато? — проговори Ђема, наже се, подиже котарицу и метну је поред себе на клупу.

— Да... у опште... одрећи му — није промишљено с ваше стране; да је то такав корак, чије последице треба добро проценити; да, најзад, само стање ваших послова, налаже извесне обавезе сваком члану породице.

— То је све мамино мишљење, — прекиде га она: — то су њене речи. То ја знам, али какво је ваше мишљење?

— Моје? — Сањин ућута. Осећао је да га је нешто стегле око грла, да га гуши... Ја такође налазим, — поче он.

Ђема се исправи. — Такође? Ви — такође?

— Да... то јест... Сањин није могао, коначно није могао да дода ни једине речи.

— Добро — рече Ђема. — Ако ми ви, као друг, саветујете да променим решење... то јест да не мењам моје пређашње решење — ја ћу се размислити. — И не примећујући шта ради, она поче враћати вишње из тањира натраг у котарицу...

— Мама се нада да ћу вас ја послушати... Ко зна?... ја ћу вас може бити заиста послушати...

— Али, дозволите, Г-ђице Ђема, ја бих прво желео да сазнам који су вас узроци побудили...

— Ја ћу вас послушати — понови Ђема, а обрве јој се све више приближаваху једна другој и образи почеше да

бледе. Гризла је доњу усницу. — Ви сте ми толико учинили, да сам и ја дужна учинити оно што ви хоћете. — Дужна сам испунити вашу жељу. Ја ћу рећи мами .. размислићу. Ево и ње, у осталом.

Заиста, Г ђа Ленора се показа на вратима, што воде из куће у башту: нестрпљење је мучило, није могла више да издржи По њеном рачуну, Сањин је већ одавно свршио објашњење са Ђемом — и ако њихов разговор није трајао више од четврт часа.

— Не, не, не, Бога ради, не говорите јој ништа — журно, готово уплашено изговори Сањин. — Причекајте... рећи ћу вам, написаћу вам... а ви дотле не решавајте ништа... причекајте...

Он стеже Ђемину руку, скочи с клупе, и, на велико изненађење Г-ђе Леноре, протрча испред ње, уздижући лако шешир, промрмља нешто неразумљиво — нестаде га.

Она приђе кћери.

— Реци ми, молим те, Ђема... Ова се диже од једном и загрли мајку. — Мила мама, да ли можете да причекате мало, врло мало... до сутра? Можете? Али с тим да до сутра — ни једне речи... Ах!....

И светле, изненадне сузе, чак и за њу неочекиване, грунуше јој низ образе. То још више зачуди Г-ђу Леноре, јер израз Ђемина лица не беше ни мало тужан, напротив, радостан.

— Шта ти је? — упита она. — Ти никад не плачеш, и одједном...

— Ништа, мама, ништа! Само причекајте! Обе треба да причекамо. Не питајте ништа до сутра – него хајдете да требимо вишње, док сунце није зашло.

— Али, хоћеш ли бити паметна?

— О, ја сам веома паметна! — Ђема климну значајно главом. Држећи вишње високо, пред порумeнелим лицем, она их је везивала у мале ките. Сузе своје није брисала: осушиле су се саме.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

НОЋНЕ БОРБЕ.

(Из нештампаних „Тренутака“).

Сву ноћ се о мене отимаху страсти,
Док фијуком ветар гоњаше духове,
Као да у мрачне поноре ме зове
Глас демона. Разум немађаше власти
Над сликама дивљим што ствара осама,
Нити међа беше безумним жељама.

Преко опустелих поља и брегова
Месечину мртву ветар је титрао.
И к'о одјек бо̑них, фантастичних снова
Уздах се из груди мојих у ноћ крао.
Нигде једног зрачка да души посветли, —
А већ ено зору објављују петли!

Но кроз капке тешке светлост не продире.
У јецања моји уздаси прелазе.
Море искушења све шире и шире
А обале нигде, нити има стазе
На пучини; и кад ветар капке ху̑ком
Затресе, душа се одзове јауком.

О много је ноћи пролазило тако,
Па јутро суморно стизало досадно,
И дан протицао бесплодно и јадно,
И опет, из тиха, подмукло и лако,
Вече спуштало се глухо из далека,
Као паук што у мрежи жртву чека.

Вребала је поноћ у пустој самоћи —
Притајеном снагом наслућених сласти —
Мој високи триумф савладаних страсти,
И стизала бура удвојеном моћи.
Копнела је младост у те жарке часе,
И животом штурим судба титрала се.

Док пролазе дани неповратном снагом,
Немилосном стопом време док све гази,
Без ослонца ступам по суморној стази
С колебањем худим у животу нагом.
Под капцима врелим замућено око
Непобедну жудњу прикрива дубоко.

1903. Београд.

Даница Марковић.

ЈАБУЧИЛО.

Дурмитор сину. Све засја. Би рек'о
К'о да у ноћи избијати поче
Трепетни пожар и праскање неко
Из свих грмова, камења и плоче...

Оно се хитри Јабучило вину
Под господаром Момчилом и с кри̏ла̀
Огњеве пусти и стога ноћ сину
И порумени њена црна свила...

О како хрли к'о небесни знамен!
К'о бура нагла борове кад ори!
Густа му грива, као мрки пламен,
Пуна звијезда, лепрша и гори..

Како ли у ноћ Момчилова сабља
Расипа ватру из два ока дивна,
Кô меку цр̏вен по једру корабља
Јадранска зора с њедара и гривна...

Па како ли се из ноздрве крепке
Широка пара Јабучилу жари,
Као при сјају разбуктале цјепке
Студени бакар са шлемова стари'...

Куда ли лети вран с баном витешким?
Тамо, у Скопље, где се снова вије
Свилени крсташ и китама тешким
Гвоздене плећи барјактара бије...

Тамо, где Царских двора плоче стоје,
Силан да опет захрже у жару...
И, копајући ногом, с гриве своје
Сјајне звијезде поспе по Вардару...

Мостар.

Алекса Шантић.

ОСВЕТНА КАНЦОНА.

Побѣдную пѣснь пою!

Мољасмо: „Горе, горе,
из пећина што хукте,
из урвина што зјапсћи пријете,
из гудура што слукте,
из брина што се оре,
о, горе наше, горе пуне свете,
величанствене сјете
и поносите слутње,
ђе оста бâт корака
честитијех јунака,
ђе кроз богазе тутње
као змајице пуне мучне љутње
поносне пјесме наше,
ђе жалан Марко живет' проклињаше
пет печалних вјекова, —
родите, мајке горе, поклич бурни
што ће, к'о вјетар журни
плиме горских пупова,
развити снове наше
што гордо пропупаше!"

Кумисмо: „Море, Море,
с хиљадама валова,
к'о с хиљадама успјењених уста,
што клокте крај жалова,
и што чекају пуста,
прими, откликни поклич ког ће горе
родити, ништећ тморе!

И с безброј шумних вала;
к'о с безброј уста, право
кажи нам ђе крваво
пјенушећи к'о хала,
мутећи Море од жала до жала,
утону топуз грдни
што с Урвине одбаци Марко срдни!
И с хиљаду таласа,
с хиљаду уста с којим ријеч снаге
збориш кроз наше драге,
о, Море пуно јаса,
сакликћи нас и води
Обнови и Слободи!“

Кликтасмо: „Сунце, сунце,
ти јарки свједок буди
дјелима нашим новим и големим!“ —
Мољасмо; и у груди,
к'о орлујске младунце
широким крилом и ћутањем нијемим,
удесом испуњени,
прекрисмо снове будне.
Кумисмо; и све смјеле
жудње наше, к'о вреле,
узвитлане и чудне
буктиње, огње разасуше жудне.
Кликтасмо и на челу
свом осјетисмо сву тежину врелу
вијенца побједнога.
И зацептасмо слуктећи у тами.
Ах, поносни и сами,
слушајућ сваки свога
срца куцање зорно,
чекасмо неуморно!

И тада, попут грдне
буктиње, сред даљине
букнуше свети Ђурђеви Стубови,
разгонећ' помрчине
к'о аждајине срдне!

Синуше на пламену што се пови
к'о крвави цвјетови
све покосовске сузе,
све сузе неизмјерне
кроз вјекове чемерне.
И огањ што обузе
старинску лавру зборити нам узе
с племеним језицима
моћно к'о Господ с горе изабранима.
Рече: „нек' жар мој сиђе
у дјела ваша: буктиња ћу бити
која ће бљеске лити
на ваше крше риђе:
свјетлићу пут вам прави
Мору, Слободи, Слави!“

Рече. И тада сви се
његовим жаром листом
окрстисмо к'о орлови над стјењем
муњиним љутим блистом;
свак њиме причести се;
свак знаменова његовим знамењем!
И једним магновењем
у сваком зби се тако
дивно чудо и пламно:
свак осјети помамно
у сваку мис'о, свако
чезнуће, сваки покрет руку, како
сиђе му огањ бујни
што задужбину ови у вир рујни!
Свак гњев свој зубма стисну,
мјерећи ода њ своју снагу зорно;
спусти свој удес орно
на мачев рез што блисну;
надом се свак огрну
и срну у ноћ црну!

Пођосмо! А пред нама
сртаху снови наши
као змајићи расипљући бјесно
огањ што тре и страши.

Пређосмо пуне чама
утрине, горе, Косово удесно.
Гртасмо урнебесно
к'о грдна олујина
што с грмљавином гази
и смрћу пут свој рази!
Сукљасмо са планина
к'о узјарена огњена лавина!
Јурисмо! А ђе стасмо,
ту крвавијем словом биљежасмо
побједу што зло мрви!
И што у зо̏ру захватисмо плахом,
све доби једним махом
млад ритам наше крви,
и сву љепоту смјела
немањићскога дјела!

Ови нас Куманово
у гримиз наше вреле
крви к'о младе Стефане и славне,
и уведе нас смјеле
у Скопље Душаново!
У светој Пећи, у сред цркве давне,
нађосмо староставне
књиге што кажу смјерно
на ком је царство холо!
Призрен нам чело голо
озари неизмјерно
Самодршчевом круном што нас вјерно
чекаше од давнине!
И под Прилипом у сред ноћне тмине
чусмо уз циктај бојни,
ђе попут мрачне јужине што звизга
и пјене бјесне бризга,
завришта Шарац гојни
на ком уз друме наше
змај Марко јездијаше!

У љутом Вучитрну
поизваћасмо трње

из тјела Мајке Велике што живо
зајаса и претрње!
Вај, и на Скадру црну,
куд Бојана подгриза стјење сиво
сопћући јаростиво,
прошикља крв из дојке
млађане Гојковице!
Не поникосмо нице.
Већ жудне, на напојке,
као вучићи написмо се стојке
младе крви и рујне!
И тада, попут мрачне и олујне
морске пијавичине
што у ковитлац клиснув смртно врше,
уз Дукађинске крше
назресмо из пучине
ђе Марков топуз свети
излази и пријети!

Зајасасмо; и стасмо.
Васкрсно дјело наше
згледасмо ђе к'о сунце што изгријева
над Морем буктијаше;
згледасмо, запјевасмо
побједну пјесан с равни и кршева!
Стаде нам да отпјева
с валима и плимама
Море крај хриди сиви!
Ах, сви мртви, сви живи
наши тог днева с нама
пјеваху иза петвјековног чама;
пјеваху гробља хола
Косовом широм, пјеваше и гола,
језива Ћеле Кула;
док из вјекова тамних, страшан, смјео,
велик к'о народ цјео
обновљен из расула,
Марков се сјен огромни
узнесе уз крш ломни!

Ал' тада зарикаше
градови наши будно,
цептећи, попут поносних лавова;
и закликташе жудно
побједе нове наше
над нама попут сивих соколова;
и запјеваше снова
јата бијелих вила
с планина пуних бајка!
И ту Велика Мајка
срца тврда не била,
већ једну сузу радосну пролила!
Но, рекосмо: „о, Мати,
не може једна суза среће страти
чемерних суза мора
што вјековима исплака и проли;
прељути бјеху боли,
предуга твоја мора!
Још с мишљу јад сав мини.
И чекај у тишини!“

Канцоно, буди вила
с крилима и окриљем,
и својим врелим биљем
видај, извидај понос ком су крила
рањена љуто била!

Задар.

Мирко Королија.

ГРАФИЦА РОЗЕНБЕРГ И ЊЕНИ „МОРЛАЦИ“.

Једино неколико привилегованих библиофила и библиографа, неколико књижевних историчара које је иницирао случај или дужност, знају данас за Ђустиниану Вин, графицу Орсини-Розенберг, писца *Морлака*. Ни Сејус, ни Г. Виржил Росел, у својим прегледима заграничне француске књижевности, немају једне речи за ову Англо-Италијанку, аустријску

племићку, која је оставила неколико интересантних свезака француске прозе; колекције и антологије старих писаца за њу су потпуно затворене; енциклопедије и биографски речници, са ретким изузетком, не познају њено име.

Међутим, у своје време, последњих година XVIII века, графица Розенберг уживаше славу. Један од читалаца *Морлака*, њеног главног дела, не беше нико други до Гете, који се читавих четрдесет година сећао тога далматинског романа. Опат Ћезароти, угледан талијански критичар свога доба, преводилац Макферсоновог *Осиана*, славио је *Морлаке* као „поезију којој није потребна версификација као што Венус, да буде љубљена од Париса, немаше потребе ни за одећом, па чак ни за појасом“.[1] Немачки превод, убрзо прештампаван, и две одушевљене талијанске верзије најбоље сведоче оновремену њихову популарност; једна страна *Корине* Г ђе де Стал инспирисана је лектиром *Морлака*: Шарл Нодје, који је имао у својој библиотеци један од ретких екземплара оригиналног француског издања, називао их је „најпријатнијом и најверпнијом сликом најоригиналнијих нарави у Европи.“[2]

Овај роман, данас потпуно заборављен, заслужио је бољу судбину: ако не од велике публике, у најмању руку од књижевне историје. Поред свих својих недостатака (њих има и о њима ће бити речи у овом чланку), *Морлаци* су дело оригинално и интересантно. Ова књига један је од првих романа на француском језику у коме се описује живот једног страног народа са старањем да се унесе оно што је доцније названо *локални колорит*. Још више, код њенога писца јасно се виде дубоке симпатије за дивљу природу и примитивне нарави: ствар такође ретка и изузетна за 1788 годину, кад је она публикована. А то је све довољно да графици Ро-

[1] *Giornale encyclopedico di Vicenza*, 1789 или 1790. Чланак је преведен на француски и штампан у листу *l' Esprit des journaux*, јули 1790, стр. 225—249; ми га наводимо по том преводу.

[2] Charles Nodier, *Mélanges tirés d' une petite bibliothèque*, Paris, 1829, стр. 187—194. — Постоји и једна рукописна белешка Нодјева, приложена уз његов примерак саме књиге (објавио барон А. Ернуф), где изјављује: „Познато ми је врло мало књига новијих, пријатнијих и занимљивијих; то је веома верна слика најоригиналнијих нарави у Европи и усуђујем се рећи да ни на једном језику не постоји тако потпуно дело о овом предмету“.

зенберг да право бар на кратку белешку међу претечама романтичарског егзотизма. За српског читаоца, међутим, графица Розенберг, која је у исти мах француска преводитељица Качићевих песама, има интереса што је она у опште први страни писац који чини покушај да у белетристичном облику пружи слику народног живота једне наше покрајине.

I

Ђустиниана Вин рођена је у Венецији око 1735 године.[1] Отац јој је био Енглез и протестант; мати левантска Италијанка, ревносна католичкиња. Мешавина ових раса, мргодног Севера и насмејаног Југа, нарочито религиозни контраст, изгледа да објашњују сву неуједначеност и неуравнотеженост њеног карактера. „Од самога почетка свог живота стављена између два супротна верска утицаја, она је претрпела једну моралну трзавицу чије се последице нису дале ничим избрисати. Њене идеје измениле су се у додиру са светом фриволним и скептичним, али изгубивши веру она је ипак сачувала егзалтацију. Ништа није могло уништити у њој клицу оне дубоке осетљивости коју је наследила од своје матере, осетљивости која, великим делом, даје вредности њеним делима“.

Између три сина и две кћери она је била најстарија. Имала је четрнаест година кад јој отац изненада умре од капље, оставивши је да и сувише рано осети све горчине несрећног изгнанства. Туробни ексцентрик, иако пун мржње према земљи коју беше напустио, није имао љубави ни за своју нову отаџбину. Био је остао поданик Велике Британије

[1] *Notice sur la vie et l' œuvre de Justine Wynne*, par le baron A. Ernouf, *Bulletin du Bibliophile*, 1858, p. 997 и даље. Увод у њене *Essays moral and sentimental*, London, 1785. Наведени чланак Шарла Нодјеа. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, von C. v. Wurzbach (s. v. „Rosenberg-Orsini“). Franz Miklosich, *Ueber Goethe's „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga“*, Wien, 1883, стр. 50—52. — Један француски ерудит, познати хеленист д'Анс де Вилоазон, који се бавио у Венецији 1782 године и блиско познао графицу Розенберг, говори често о њој у својим писмима упућеним исте године, из Вајмара, своме пријатељу Џону Стрецу, енглеском посланику у Венецији. Ова писма налазе се у Британском Музеуму у Лондону (B. M. Eg. MSS. 2002, листови 112-120, 127, 130, 138, 145, 155, 167, 181), и још су неиздата, па чак и неупотребљена, иако садрже занимљивих бележака о Гетеу.

и његова породица морала се покорити одредбама енглеских закона. Лорд Холанд, аристократ-филозоф, би наименован за стараоца младе девојке и њене браће и сестара. По праву којим је располагао, хтео је одвести у Енглеску целу ову породицу, тамо удати кћери и дати синовима добро енглеско васпитање. Али тврдоглава и саревњива Г-ђа Вин бранила је као лавица своју децу од протестанта. Два пута је била натерана да дође с њима у Енглеску (1751—1756), и оба пута успела је да их врати у Италију, пошто је претходно вештим интригама убедила судије да је северна клима штетна по њихово здравље.

Најзад, ипак је морала изгубити синове и дати их Енглеској. Један од њих, Ричард, постао је англикански свештеник и оставио је трага као писац граматика и других филолошких радова. Требало је мало па да и његова сестра Ђустиниана не постане Енглескиња, кад је један догађај, који она у својим делима стално назива *несрећном комбинацијом*, одвоји за навек од породице.

Та *несрећна комбинација* била је њена удаја за графа Розенберга-Орсини, аустријскога амбасадора у Венецији.

Лепа, амбициозна и увек жељна да се допадне, водећи љубавне авантуре од своје шеснаесте године, млада графица, како изгледа, није била особито задовољна својим мужем. У својим списима, у којима иначе даје доста велики број аутобиографских фрагмената, она прелази са ћутањем преко свог брака. Зна се само да је имала неколико дужих бављења у Немачкој, и да се умела лепо забављати цело то време, које сама назива „пет најлепших година“ свога живота.

Удовицом је остала у Венецији, млада и без деце. „Била сам тада дражесна, пише она сама много доцније. Данас ми је допуштено то рећи, јер сам наџивела своју лепоту: није смешније хвалити се оним што смо били некад но састављати сами себи свој епитаф“. Пуних двадесет година (1760—1780) духовита графица била је једна од краљица галантне венецианске аристократије, играјући важну улогу у овом добу кад је женска свемоћ имала тако видног удела у политичким пословима Пресветле Републике.

Кад су године почеле показивати и сувише трага на њеној лепоти, Ђустиниана Вин дала је најбољег доказа да је увек била жена од духа: умела је осетити старост и ужи-

вати је. Док је већина њених савременица продужавала своје љубавне подвиге далеко преко доба које би се могло назвати младошћу, или док је тражила нових емоција у страсти коцке, она се повукла и начинила пустињкињом.

Тада почиње њена књижевна кариера. Настанивши се са својим књигама и својим псима у вилу *Alticchiero*, ексцентричну грађевину свога старог пријатеља сенатора Анђела Квирини, она се предаде литератури. Писала је много, чак и сувише много, енглески и француски; али је штампала врло мало, за приватну употребу, у незнатном броју примерака. У предговору својих *Моралних и сентименталних огледа*, она је сама описала постанак својих првих књижевних покушаја. „Док сам била лепа жена, имала сам бар толико духа да разумем да ће ми остати један дуг живот после сјајног живота младости. Посветила сам била читању сувишно време које друге жене сачувају за своје псе или мајмуне. На срећу, у то доба нисам волела животиње; данас их волим и поклањам својим псима време које сам тада поклањала својим обожаваоцима. Књиге ми још увек остају, као и неколико пријатеља који ми помажу да сносим дане покајања“.

Међу тим пријатељима налазили су се, осим Анђела Квирини, сенатор Дандоло, доцније проведитор Далмације, познавалац „Морлакије“ и „морлачких“ ствари, коме графица Розенберг јамачно дугује више но један детаљ о земљи у којој се дешава њен роман, опат Алберто Фортис, путописац и преводилац „морлачке“ *Хасан-Агинице*, Џон Стренџ, енглески дипломат и љубитељ старина, лорд Фредерик Хервеј, Фортисов мецана, и неколико талијанских књижевника англомана. Али најсталнији гост виле *Alticchiero* био је конте Бартоломео Бенинказа, космополитски авантурист са дипломатским амбицијама, литератор у слободним часовима и главни помагач грофице Розенберг у њеним књижевним радовима. За ове пријатеље она је писала и штампала своје књиге, у малом броју примерака, избегавајући широку јавност, радећи дискретно и са пуно такта списатељке без претенсија: што је и узрок да су оне данас врло ретке и на цени код библиофила.

Прва од њих, *Alticchiero, par Mme J. W. C. D. R.* [Женева, 1781?] није ништа друго до детаљисан опис чувене Квиринијеве виле, упућен у рукопису Г. Хиберу, из Женеве

познатом Волтеровом пријатељу. Издање је приредио Г. Хибер о свом трошку. Године 1787, Квирини је прештампао тај рад, додавши му велики број илустрација и једну посветну посланицу из пера Бенинказина.[1]

Позајмљујемо барону од Ернуфа опис те оригиналне грађевине: „Мање сјајна но њене горде сусетке, виле Пизани, Фоскарини и друге, *villa Alticchiero* имала је ипак своју засебну драж и репутацију. Један део имања био је посвећен пољопривредним огледима; вртови су били уређени *à la française,* по моди која је тада владала; али је пријатно било свуда жртвовано корисном, са систематичном и често врло оригиналном нежношћу. Шумарци, честе, алеје били су искључиво састављени од благородних воћака и декорисани симетрично статуама паганских богова, бистама великих људи старе и модерне историје, између осталих, бистама Волтера и Ж.-Ж. Русоа. Ту су се могли видети Херкул и Венус у шуми поморанџа, Марс на стражи у средини једне квадратне леје лубеница, и један *олтар посвећен Фуријама*, саграђен у срцу једног лавиринта од винове лозе испреплетане по летвама“.

Ипак, изгледа, сва привлачност тог оригиналног пољског добра није била довољна да преко целе године задржи повучену графицу. Неколико недеља велике „сезоне“ она је и даље проводила у Венецији и, већ 1783, штампала једну кратку релацију о путовању руског престолонаследника Павла Петровића (доцније Павла I) и кнегиње од Виртемберга.[2] Као и *Alticchiero*, ово делце (писано у облику писма упућеног Ричарду Вину) нема никаквог књижевног интереса.

Две године доцније, трудом пријатељâ у Лондону, штампане су две свеске њених *Моралних и сентименталних огледа*, у исти мах у француском и енглеском издању.[3] Између ових *огледа*, најинтересантнија је *Венецианска плебејска новела*, штампана на крају целе збирке. У њој графица

[1] Падова, велика 4-ина; 5 л. и 80 стр. са једним планом и 29 бакрореза. (Примерак Британског Музеума).

[2] *Du séjour des comtes du Nord à Venise, en janvier 1782.* Venise, 1783.

[3] *Pièces morales et sentimentales* de Mme J. W., C-T-SS- de R-S-G, écrites d'une campagne sur les rivages de la Brenta dans l'État vénitien. Londres, J. Robson, 1785. — *Moral and sentimental Essays*. Исти датум, исти штампар.

Розенберг даје слику из живота гондолиера, у то време још оригиналних и истински живописних. Доследан ученик Ж.-Ж. Русоа, она се буни против модерне цивилизације која квари човека, али иде и даље и, права романтичарка, жали нестанак егзотичних народа и егзотичних слојева друштва. „Тим што имају толико веза једни с другима, људи су најзад дошли до тога да сви наличе једни на друге; без разлике, они замењују национални карактер манирима и идејама од опште конвенције. То брише физиономије народа“.[1]

Ипак, поред свих својих симпатија за гондолиере, писац ове плебејске новеле оставио је у рукопису једну скандалну кронику високог друштва у Венецији из друге половине XVIII века, која је још и данас неиздата.

1788, пошто је наштампала *Морлаке*, графица Розенберг хтела је да последњи пут види Енглеску, у коју није ишла дуго година. У пратњи свога повереника и сарадника Бенинказе, провела је скоро годину дана код свога брата Ричарда. При повратку, они се задржаше у Паризу, у јеку Револуције; Бенинказа се прослављао својим ватреним беседама по републиканским клубовима, али се њој тај узрујани Париз од 1790 није много свиђао. Кратко време по повратку у Италију, умрла је на пречац.

II

У предговору *Морлацима*[2] графица Розенберг излаже нам јасно свој план: жеља јој је да да слику једне земље која „показује лик природе у примитивном стању друштва какво је оно морало бити у најдавнија времена. Пре но што каква нова револуција не *промени природу и изглед* ове земље, нека се она види у свом данашњем стању, много ин-

[1] Постоји талијански превод ове новеле, штампан 1786 у Венецији, под насловом *Il Trionfo de' gondolieri.*

[2] *Les Morlaques*, par J. W. C. D. U. & R. Venise, 1788. Две свеске у једном тому, 358 страна вел. осмине. Насловни лист резан, као и један лист на коме је посвета Катарини II, са пуним именом писца. Изгледа да има примерака где пуно име фигурише и на насловном листу, као и примерака без посвете. Ж.-Ш. Брине наводи и једно издање *Modène*, Société typographique, in-4° [1788?] (*Manuel du libraire*, t. V, col. 1486). То је свакако исто издање са новим насловним листом.

тересантнијем од најсавршеније цивилизације, чије су нам добре и зле стране одавна и подједнако познате“.

Та идеална земља, то је *Морлакија*. Дивљи словенски сељаци које је Европи открио њен пријатељ Фортис, четрнаест година раније, у своме *Путовању у Далмацију*, то су ти срећни смртни који увек имају „тихе насладе једног живота који се слаже са наклоностима природе“ и који „за данас не познају других закона до закона природе, другог права до силе“.

У средини једног света блазираног и фриволног, графица Розенберг гајила је нарочитих симпатија за мушку поезију простих и варварских нарави. Она, која је једном узела за хероје плебејске гондолиере, отишла је у *Морлацима* много даље и потпуно изашла из света цивилизације. Не слави она у том делу само дивљу природу Морлакије: њено море и њено стење, неме јелове шуме, зелене водопаде, тајанствене поноре и пећине, — у том величанственом декору где цвета задовољство она нам представља једну срећну породицу која „над свима осталима распростираше својим примером дух благе друштвене једнакости“.

Њен Еден лежи у долини Дизмо, у подножју планине Кризице, на обалама Цетине, најпријатнијем и најлепше обделаном куту целе Морлакије. Ту станује племе Нарзевица, потомци *старешине* Пецирепа, хајдука који се прославио на челу своје чете, жудне плена и крви, страшне Турцима и свима суседима. Стари планински курјак, пошто је целога века пљачкао и палио, богат, уважен и опеван у народним поемама, склонио се у Дизмо, засновао своје племе и умро у дубокој старости, оплакан као добротвор и нежни прародитељ свих Нарзевица.

Перван, његов потомак, управља сада овом Аркадијом. Поштују га, јер је добар и правичан, јер се у младости прославио својом храброшћу. Он је отац и судија целом племену, а под његовом управом влада *мир, добар ред и поштовање народних врлина*. Чувена су његова јунаштва; још и сад, старац-удовац, пева он уз гусле како је отео лепу Анку од свог непријатеља, богатог поморца Сидранића, и како се оженио њом. Поред њега су два честита сина, Стијепо и Жервас. Старији, Стијепо, већ је ожењен врлом Дашом; млађи је још момче. Али је од неколико година старца оп-

хрвала туга: Даша је нероткиња и *старешина* Нарзевица нема унука.

Жервас је његова једина нада. Срећом, он је заљубљен у Јелу, лепу кћер Топоснића, *старешине* једног суседног племена. И Јела воли њега, те се стари Нарзевица већ готово сматра пријатељ са Топоснићем. Али Жервас има једног страшног такмаца, извесног Марковића, човека богатог и храброг али свирепог и убојице. Марковић је дуго година служио у млетачкој флоти, видео много света, и са презрењем гледа на своје земљаке.

Једне недеље, после службе Божје, Жервас се братими са Топоснићевим сином: Јела се сестрими са једном својом другарицом. Пошто је поп отпевао песме за ту прилику, сви се грле и љубе пред олтаром. Жервас се није могао савладати: пољубио је Јелу посред уста, „зауставивши јој у грлу крик који је хтела бацити“.

После свечаности, гозба код Топоснића; пије се, пева, игра. Гуслар рецитира песму о јунаку Марку Краљевићу. Ту су сви угледни Нарзевице; сви Топоснићи. Ту је и мрачни Марковић, несрећни љубавник Јелин. Он је горд и дрзак, јетко вређа Жерваса, тражећи фамилиарно пића од Јеле, која служи госте. Жервас је љубоморан; између њега и Марковића искрсне свађа и у мало не падне крв.

— Одговори ми, Марковићу, вели Жервас, јеси ли ти купио Јелу у каквом караван-серају у Босни, или је она твоја жена да те служи као да ти је робиња?

— Шта се усуђујеш да ми кажеш, дрски сине Перванов? мрко му одговара Марковић, сучући свој брк и стрељајући га зверским погледом. Домаћин који нас овде позива не штеди своје жене више него осталу стоку да би своје госте што боље задовољно: *старешина* чини само оно што је дужан да нам чини. Шта се то тебе тиче, момче голобрадо? Теби ли имам да дајем рачуна о ономе што чиним? Јело, рече са горким осмехом, још једну чашу у здравље Топоснићево!

На ову увреду Жервас се нагло диже од стола.

— Бестидни ратниче, моја те младост чини дрским. Али иако моја мишица није још замахнула сабљом против непријатеља свога владара, она је довољно снажна да је обоји крвљу онога који ми тера крв у лице.

Марковић, бесан и обневидео, исуче сабљу. Крв би пала да се стари Перван и Топоснић не бацише међу противнике.

— Станите, викну Перван. Ти, мој сине, од кога си научио да вређаш оне који су старији од тебе? Шта се тиче тебе да ли Јела мање или више служи госте свога оца?... Погледај њене руке: да ли ће се оне плашити тешке *пакларе* вина коју ће јој тражити стотину пута? Погледај дебљину њених ногу: хоће ли се оне уморити што носе њено тело око стола? Жервасе, твоја је јарост неправедна; попусти Марковићу: наређујем ти. А ти, наш храбри пријатељу...

Первановe лепе речи ублажише Марковића. Сви се грле и љубе, пију; песма се наставља. Марковић се стишао и почео топити у вину „гнев који је морао бити страховит“.

Али ће се тај гнев пробудити и морлачка идила свршити крвавом трагедијом.

(Наставиће се).

Војислав М. Јовановић.

ХРВАТСКА ПИСМА.

V

У доба мржње и међусобне хрватско-српске негације било је и са једне и са друге стране оптуживања, да је Хрватство створила Аустрија и да је Српство створила Аустрија. Чуло се тужби да су Хрвати украли Србима језик, пјесме и писце, и да су Срби то исто украли Хрватима. Чуло се са хрватске стране приговора Србима да нису добри Словени и да не воде народну политику, а чуло се истих приговора и Хрватима са српске стране. Спадало би међу баналитете унитаристичке аргументације кад бих пошао да о тим стварима говорим као о заблудама националних шовинизама и да доказујем како су ови приговори неумјесни. Али ја нећу да аргументирам, ја би хтео да експлицирам ову карактеристичну појаву, која је за *психологију* наших јужно-словенских национализама и за стање духа међу нама далеко занимљивија и важнија него за идеологију тих национализама и наших политичких сеператизама.

Као год што је међу Србима била увијек жива статистичка савјест и народна традиција, исто је тако било и код

Хрвата. Велика је пак разлика била у томе што је та свијест код Срба, нивелизираних турском владавином, била подржавана и насљеђивана у народу, међу сељаштвом, са народним обичајима и народним пјесмама, дочим је код Хрвата та свијест била жива само код интелигенције, код људи од књиге и науке, подржавана умјетном литературом и писаном традицијом. Национална и етатистичка свијест код Срба била је уједначена, јер је мал не цио народ био уједначен јединим и јединственом турском владавином, неподијељен и нераспарчан. Била је опћенита и дубоко осјећана, јер је дистанца времена од пропасти царства све више и више ретуширала реалну историју, а успомена на прошлу моћ све више брисала успомену на невоље и на грјехе средовјековних народно-феудалних режима. Хисторија је постајала све више легендом, а легенда прелазила све више у кости, у месо, у крв и у дух народа. Тврда турска сила будила је жељу за старом силом властите и слободе државе. Легендарна хисторија је живела у машти, у жељама и сањама, она је постала осјећај и религија, више него спољни факат, више него идеја.

Посве је другачије било код Хрвата. На западу народ није могао да буде уједначен просто због тога што његова држава није пала од једном тако да би једна једина катастрофа остала у успомени свију као симбол народне жалости; није пала ни од руку једнога непријатеља, тако да би сав народ био један у једној мржњи и знао и осјећао једнога душманина; него је та држава падала постепено, на више страна, под ударцима више утјецаја и више непријатеља, од којих су се некоји често приказивали и пријатељима. А како није никада било потпунога и свакоме видљивога катастрофалнога рада, и како није кроз неколико стољећа било никада праве слободе и самосталности државне, и како су непрестане кризе брисале, полагано али сигурно, из памети народа свјетле успомене доцније, владавине, све више корумпираних и све мање националних елемената, који су у оно доба једини стварали и репрезентирали државу, елемената духовне и свјетовне господе, остављала само трагове несреће више социјалне него националне, тако је мјесто свјетлих успомена остајала само непосредна успомена на невоље јучерашњице и данашњице. Национална хисторија није могла да се трансформира у легенду, а и кад је то бивало била је та легенда више

чемерна него ли свјетла. Хисторија је живјела у актима, архивама, књигама, написима и у памети учених и просвећених глава: она је била нешто вештачко, нешто сентиментално, она је била више идеја него ли осјећај, више спољњи факат него ли унутрашња истина, више скуп знања него ли скуп вјеровања; била је више дипломатска, него ли политичка, више вештина јуристераја, него ли инстинкт осјећаја права и тежње за слободом.

Државну катастрофу су Срби осјећали као националну несрећу, и ово је за њих била срећа у несрећи. Непретргана, али и све тања нит континуитета кукавне државности хрватске, био је заправо несрећа у лажној срећи. И због тога је српски дио народа, који је живио под турским барбарством, боље прошао и брже се ослободио, у пуном смислу те ријечи, од хрватскога дијела народа, који је живио под тешком уцењивачком и отровном заштитом „културне“ Европе. Одупирућ се Турцима задржао је остатке, за право сурогате, државне континуираности. Овај хисторијски факт уједно је и једна хисторијска поука за моралом, који је и данас актуелан, за моралом, који је онај најжешћи, али најнационалнији и најетатистичнији хрватски шовинист Старчевић упознао, због чега је и мрзео, елементарном и суровом мржњом примарнога народњака, најближи запад, а осјећао извесну слабост спрам Турске и Оријента, називајући народним злотворима оне који су у име Крста а за туђ рачун пирили устанке у Босни, спремајући окупацију, које се он бојао. Диференције које се због тих прилика показују у национилном развоју, духу и схватању између западнога, хрватског, и источног, српског, дијела народа, нијесу органске природе, него имаду свој хисторијски извор, који се даде тачно истумачити. Оне имаду акцидентални карактер. Доказ да је тако пружа и сам српски дио народа. У старије су се вријеме они Срби, који су живели у западним странама, мало, осим у вјерско-националној традицији, одвајали од Хрвата. Срби, који су живјели на територији хабсбуршке монархије као и Хрвати, изврнгнути једнаким утјецајима као и Хрвати, задржали су још дуго послије ослобођења Србије менталитет за који се и данас може казати да се знатно разликује од менталитета србијанскога, који је тек послије неколико деценија борбе добио значење опште српско. Нововјеки културни и политички развој српства показује еволу-

цију од аустро-угарског српства србијанском српству. Романтика са побједом Вука трансформира менталитет западнога Српства, које је нужно и постепено препуштало своју водећу улогу источном ослобођеном српству. Менталитет западних Срба, изузев старе националне традиције, био је у ствари једнак менталитету хрватском. Црквено-народна култура Осамнаестога и почетка Деветнаестога Вијека, политика рекриминација и одбране привилегија, водство више-мање аристократске интелигенције, спајање националнога буђења за духом клера и конзервативизма, све ово паралелише са сличним појавама код Хрвата. Случај да је Србија ослобођена скоро три деценија раније него што је хрватство године 1848 афирмирано довољно објашњује зашто је препорођено национално хрватство спорије унифицирано и теже национализирано. Али да је оно већ у својој почетној илирској форми замишљено посве национално и осјећано као део веће националне цјелине доказује овај факат: да је код Хрвата прије него ли код Срба дефинитивно и опћенито прихваћен Вуков принцип. против принципа језичнога дијалектнализма и књижевнога традиционализма. Чист народни језик јужнога нарјечја, култ народних обичаја, народна поезија као темељ литератури, ово постаје у шездесетим годинама заједничка база културнога рада Срба и Хрвата. Из те заједничке базе развиле се двије гране, које се тек у најновије доба опет састају и унакрштавају: хрватска литература и хрватски културни рад са центром у Загребу, и српска са центром у Београду.

Зашто се развиле двије гране и зашто су почеле да дивергирају? За нас у ствари не би био имао никакове пресудне важности факат да су до Деветнаестога Вијека Срби припадали источној, а Хрвати западној културној сфери. Илирска романтика је веома добро интуирала позицију нашега народа и његову улогу посредника између Истока и Запада, посредника који има да синтетизира обе културе. Синтеза је био велики идеал југословенства Штросмајеровога, које је настављало илирску романтику у рационалнијој форми. И Срби, нарочито угарски, у читаво прво вријеме, нарочито пак они који су усупрот црквеној словенштини и традиционализму прихватали нове идеје, радили су заједнички са Хрватима. У шездесетим годинама, па и у седамдесетим, владала је скоро већа узајамност него у данашње доба. Прави разлог дивер-

генцији је хисторијско-политички, а испољава се у све већем, и напослијетку посвемашњем растављању Загреба од Београда.

Све дотле док је општа европска и наша словенска романтика имала оправданих или фиктивних разлога вјеровати у оствариност идеала словенскога уједињења, све дотле док се је вјеровало у могућност да се Монархија Хабзбурга трансформира у средње-европску неутралну, претежно словенску власт, све дотле је илирска или југословенска идеја била жива и није се појављивало шовенских сепаратизама. Може се казати да је снага те идеје и слабост сепаратизама била у правом размјеру са оним надама. У години 1848, када су биле наде у трансформацију монархије најсмионије, била је и југословенска узајамност најбезусловнија, и ми видимо како и Србија посве спремно помаже устанке Срба и Хрвата, и како хрватски бан, српски кнез и црногорски владика раде споразумно. А у том часу триунфира и унитаризам литературе и културе. У шездесетим годинама и све до почетка седамдесетих, када је та иста монархија била услијед спољних недаћа присиљена да даје уставе и обећава слободе, опет расте југословенска идеја а културна сарадња се манифестира у сваком погледу: највише у оснутку Југословенске Академије, и у тијесним везама између српских и хрватских књижевника и културних радника.

Усупрот томе, у раздобљу апсолутизма у времену за које би се могло претпостављати да ће натјерати народне елементе да траже додира за заједничку одбрану, у глави некадашњега Илирца Старчевића таложе се сепаратистичке мисли, зачиње се идеја ексклузивнога Хрватства и Велике Хрватске и почима сазревати мржња на српско име. Ово се јавља код њега, за чудо, паралелно са мржњом на Беч. Даље: у вријеме када су пале и послиједње наде да ће дуализам бити пролазан, у седамдесетим годинама, под Мажуранићевим режимом у Хрватској, који су подупирали штросмајеровски Југословени и у ери југословенске „народне странке“ у Далмацији, почињу спорови хрватско-српски, хрватски и српски шовинизми и негације. У деведесетим годинама, када су сви духови били утучени непромијенљивошћу режима, за који се је чинило да ће бити вјечан, опет избија хрватско-српска борба и кулминира у познатим загребачким новембарским изгредима. Али у часу када су Мађари почели показивати вољу да ки-

дају дуализам и да се боре за независност, када је изгледало да ће бити у томе кичмастији, а систем слабији, не јавља се само ријечка него и задарска резолуција, и док она прва доживљује неуспјех, она друга политички учвршћује темеље унитаризму хрватско-српскому.

У ово треба да се замислимо и да видимо да ови чудновати паралелизми нису проста случајност.

Свака ситуација која је уништавала наду у уједињење двоименога народа изазивала је сепаратизме и шовинизме. Онаква ситуација стварала је у душама најбезусловнијих, уједно најемотивнијих, националиста засебно неко психичко стање, у коме су они негирали афирмирање друге гране народа не због тога, што би своју грану хтјели изолирати, него због тога што су своју хтјели ојачати апсорбирањем оне друге гране. Бијес због подвојености, осјећај слабости у часовима несреће и безнађа, тежња за величином у часу највеће скучености, ово је био психолошки movens оне нелогичне и апсурдне помисли да се међусобном бороом може уклонити мотив борбе. Ови су људи из мржње наподвојеност стварали и ширили раздор. Ови националисте нијесу ишли за тим да униште Србе или Хрвате, него српство као политичку мисао и хрватство као политичку мисао. Они су били присташе народнога унитаризма, али толико радикалнога да су мислили да је циљ толико свет да посвећује и она апсурдна средства која у ствари руше циљ који их је посвећивао. Ова морбозна појава је имала свој извор у једној погрешној романтичној идеологији, али је она ипак била у основу психолошкога карактера. То је просто био бијес скучених Хрвата на ону идеју Српства која је атракцијом слободне Србије десинтересирала дио аустријских Срба за словенско и хрватско питање у Монархији. Био је то бијес Срба, ослабљених хрватским државоправним аспирацајама које су могле да слабе позицију Србије. У часовима највеће снаге система Хрвати су, без наде у излаз, постајали државоправни јуристи, јер им није друго преостајало него позивати се на владарске обавезе, на присеге и на устав. Срби су у таквим часовима сањали, као сваки сужањ, најсмионије сне. Једни су се тешили документарном хисторијом, други традиционалним народним осјећањем.

Због чега је било тако? Мени се чини да је узрок веома прост: у тешким и безнадним временима осјећала се

је на једној и на другој страни потреба утјехе и наде, потреба јачања свијести, и свака је страна у таковим часовима ексцесивно наглашавала моменте за које је држала да би могли да дјелују на скучене духове: хрватска је страна дизала из прашине и лијепила на барјак пергамене, а српска страна силазила у сељачки свијет и напајала се народном традицијом и пјесмом. Архиве су, наравно, цртале широке државоправне границе које су поједини завојевачи у старини начем заокруживали, а народне традиције и народни дух ширио је границе другога дијела у још већем опсегу. Сукоби су морали да се јаве. Осим тога не смијемо да заборавимо да је то било доба романтике. Романтичари су волили борбу и узбуђивање због борбене гесте, они су волили упрошћавање и фантастично увеличавање свију идеја, а страсно потенцирање свију осјећаја, они су фантазији давали већу реалну вриједност него стварним фактима. Романтични патриоте на обим су странама били иритирани народним дуализмом и они су умјесто ријешавања проблема негирали факта. Они су у часовима народне тјескоте, у којима није било могуће помишљати на уједињење читавога народа двају имена и двају традиција, хтјели да свој дио народа ојуначе, утјеше мегаломанским романтичким фантазијама на рачун другога дијела. Коликогод је ово донијело зла донијело је и добра: допринијело је освијештењу и развијању народне резистентности. Посвема је разумљиво да су српски шовени све оно што је на хрватскај страни било писано на живом штокавском народном језику сматрали српском својином, коју Хрвати краду, и да су Хрвати у томе видјели крађу Срба. Јасно је да су Хрвати у српском романтичком ексклузивизму видјели слабљење Словена у монархији, дакле несловенску политику, а да су Срби у хрватским опортунизмима од невоље, којих је било веома много, видјели „аустријанштину“. Ова сплетена и немогућа ситуација стварала је у часовима невоље морбозна психичка расположења и морбозна узбуђивања, која је романтика потенцирала до страсних ексцеса.

Свега је тога нестајало у временима добрих конјунктура, и нестајало је тако нагло и тако потпуно да је то најбољи знак да су оне грознице биле послиједица умјетно спреченог редовитога функционирања народнога организма и циркулације његове крви. Овакве грознице и пертурбације јав-

љају се код људи, који су затворени у просторијама без ваздуха, чије елементарне функције не могу да слободно дејствују, који не могу да се слободно крећу. А лијече се слободом, ваздухом, кретањем, погледом на шири хоризонт. Радост живота јавља се у часу када се јави нада у могућност нових комбинација и када се осјети олакшање притиска. Тјескоте нестаје и плућа се шире, циркулација крви оживљује тијело радошћу, мозак ради живахније и схвата бистрије.

Али један читави народ не може да трајно остане у положају у коме зависе све његове најелементарније функције о случајним приликама, које он не ствара и на које не утјече. Јавља се напокон и његова властита снага и он почиње да сам ствара ситуације које су му потребне. Ово се дешава у часу када народни организам довољно ојача. Овај моменат наступио је тек у почетку Двадесетога Вијека. Романтика није могла да створи овакову ситуацију. А романтика је код нас Хрвата и Срба трајала веома дуго, и ако је мијењала облике. Код Хрвата она је имала три етапе: Илирску, Југословенску и Правашку, а паралелно, и ако у другојачијим облицима и у другим маскама, развијала се и српска романтика. И она је имала три етапе: ранију Југословенску, каснију Свесрпску, када су људи само „србовали", и напокон радикалску, која је проповиједала западно-европске радикалне демократске и социјалне идеје, али која је у својим хуманитаризмима и радикализмима носила још многе ознаке романтике. Занимљиво је да омладинска романтика пада у исто вријеме када и хрватско Југословенство и да Марковићев радикализам пада некако у исто вријеме када и бујање старчевићанизма. Између обају покрета, између диспозиције духа на обим странама имаде ванредно много аналогизама. Разлика је у формулама: праваштво је полагало све на хисторију и хисторијско право, а радикализам на савременост и народно право. Ова диференција је посвема објашњена оним што је раније речено: хрватска народна традиција је била сва у књигама и документима, а српска у живом народу и његовом духу. Због тога су народски људи на једној страни били хисториомани, а интелигентни и модерни људи на другој страни хисторијофоби.

Романтика је морала да себе и свој систем доведе до апсурда и да се у властитој грозници консумира, па да се

на тај начин преболе дјечије болести и младеначке кризе народа, да се створи ново расположење духа, које ће олкшати стварање нових ситуација и нових могућности. Ово расположење уноси међу Хрвате и међу Србе новија генерација. Занимљиво је, да је то код Хрвата она реалистична антиромантична генерација, коју реализам одвраћа од хисторије, приклања народу и народном духу, у коме налази све елементе истовјетности двоименога народа, а да је код Срба то она генерација, која се приклања култури и идејама модерне западне Европе, и најпослије налази да је задатак народне интелигенције пространији од пукога снизивања до сељака, које се често промеће у демагогију, и да ју више ништа не може да дијели од хрватске интелигенције, наклоњене западној култури. Хрвати налазе у народу, којега почињу тек сада да посве добро разумијевају, јак. примарни елеменат свога национализма, а Срби почињу да схватају позицију Хрвата и важност њиховога културнога рада и великим напорима скоро вјештачки одржане и развијене народне мисли у западном дијелу народа. У правом размјеру са развијањем и удубљивањем једнога и другога схватања стоји напредак и удубљивање опште народне унитарне мисли, културе и политике. Унакрштавање на свим подручјима народнога рада почиње тек сада. Диференције падају редом. Болести престају. Мирни се и здрави погледи јављају. Крв почиње да живље струји жилама, мисли постају ведрије, наде веће, вјера чвршћа. Организам оздрављује и почиње да се афирмира у сваком погледу као цјелина. Све што је српско почињу и Хрвати освјећати као своју примарну дједовску својину, све што је хрватско почињу Срби цијенити као нешто што је вриједно да усвоје као плод напора и вештине једнога дијела себе самих. Хрвати, постајући савремени и демократични, враћају се коријену општег народног бића, а Срби, постајући западњаци и интелектуалци, машају се цвијећа које је успјело да се расцвате у западном дијелу народа. Најважније је у том процесу да Срби схвате и уважењем процијене суштину и природу, психу и менталитет, напоре и успјехе Хрвата, и да Хрвати схвате душу Србинову, да оцјене жртве и крепости Срба. Ово схватање није још потпуно, процјењивање није још довршено. Али о степену до кога ће доћи ово схватање и ово оцјењивање зависи савршеност ди-

фузије и јачина наше хомогености из које једино може да никне велика и нова национална култура, а с њом и такова литература, која ће имати све услове да постане европска, баш за то, јер неће бити више регионална, ни племенска, него интегрално национална. Они духови који су претекли остале у схватању и оцјени и код којих је синтеза проведена, дали су већ прве нацрте веледјела и доживјели прве тријумфе ове нове културе и умјетности: то су Војновић и Мештровић!

Милан Марјановић.

НОВОПАЗАРСКИ САНЏАК.

(3)

Области у унутрашњости Санџака.

Особине високе области на динарском ободу скоро неприступачног коридора, — који је давао само бедан заклон људима исте расе, истог језика, осталих на истом ступњу цивилизације у једној истој политичкој држави, — нису биле довољне да обезбеде јединство онога што се обично назива: Новопазарски Санџак.

Кад се прође њиме врло брзо, схвата се његова разноликост, разноликост која се огледа у његовој прошлости, о чему увек сведоче садашњи народни појмови. Још мање од научника, историчара и географа, који се ослањају на природна, историјска и етничка разматрања да би Санџак прогласили географском целином и политичком мореузином, ни народ нема једно опште име које би обухватио целину земље. Име Босне је још доста често употребљавано да назначи не само земљиште него и говорни језик, али његова вредност је специјална у устима муслимана; шта више, на супрот изразу Румелије, он изазива поглавито, и поред велике сродности обликâ и изгледâ, сећање на једну стару административну поделу, на Босански Вилајет, са средиштем у Сарајеву, чији је саставни део дуго био садашњи Санџак.[1] Што се тиче самог израза Новопазарски Санџак, ово такође административно

[1] Име Рашке (Rasca) за коју изгледа да се у Средњем Веку протезала на једну много већу територију, потпуно је застарео.

назначење које је ушло у текући језик дипломатâ па чак и географâ, престало је такође да има икакав смисао, јер нема више Санџака Новог Пазара, али има Санџак Плеваља (Таслиџа) за западну страну и Санџак Сјенице за Доњи Колашин и целу област на Истоку Лима.[1]

Локализација и отпор разног стења, са мањом или већом брзином распадања, и разни услови који отуд проистичу за живот и биљака и људи, објашњују постанак разних „области", јасно индивидуалисаних у унутрашњости Санџака. Илак велико попречно улегнуће долине Лима, широке реке са поточним водама, често дубоке до 4 м, без других мостова до мостова код Пријепоља (камени) и Бијелог Поља (дрвени), природно дели Санџак на две велике области. На Западу становници се зову Херцеговцима: границе се додирују, много изгледа тако слично,[2] одело, физиономија и акценат су тако аналоги, да ово назначење, које такође има поглавиту вредност историјске успомене,[3] одговара једном делу

[1] На Југу, казе Берана и Рожаја (Трговиште) придодате су пећском Санџаку, док су каза Новог Пазара с оне стране Рогозне и каза Митровице додељене приштинском санџаку.

[2] Главе са чалмама, мали прслуци са дебелим гајтанима, широки појаси са шареним бојама, плаве, набране доколенице припијене уз ноге, широке чакшире, потпуно подсећају на херцеговачко одело. С оне стране Лима, ова живописност се смањује, бо̂је су тамније; оне се потпуно губе на северу Старог Влаха, са саруцима од мрке вуне и црним, кратким и широким чакширама. На Југу и Југо-Истоку одело је од беле вуне, избраздано црним гајтаном, са свим припијено уз тело, са белим дугачким шалом који притеже слепоочнице, и са белом, малом капицом која већ наговештава прелазак у Албанију. Костими, чије верно одржавање је такође једна црта ове нарочите цивилизације, имају потпуну вредност једног географског атрибута. Овде су могле бити назначене само главне ствари, јер појединости се мењају из једног краја у други: често за насеобине оне имају толику важност да се само по њима може симболисати схватање области. Некад практичнији, а некад више угађајући оку, извесни костими развијају се на штету других, и понекад се опажа известан поремећај —, у напред или у назад —, у схватању које се придаје „областима".

[3] У неколико прилика власт господара Херцеговине (феудалност у XV веку, везирство у добу Турака) распростирала се на сву ову област. Задуго је она била привезана за мостарску митрополију, док је епархија рашка, са седиштем у Новом Пазару, била придодата призренској митрополији. Нова административна подела на два Санџака (Плевље и Сјеница) у ствари је потврдила старо стање ствари.

стварности. Пејзаж је у целини стеновит, површине су прошаране долинама, а долине се уздубљују у олуке. Услед распадања, ова страна, не тако висока, али исеченија од источне, показују велику разноликост: шуме и обрађивања су овде боље заступљене. На против, с десне стране, Лима, прави карстни пејзаж је ређи и више локализован. Високе равни са слабим, али врло пространим улегнућима постају правило; овде је све обрасло у трави. Између Лима и Ибра су пространи и лепи пашњаци Санџака.

На западу, православни елеменат чува боље своје положаје и становништво је стабилније, тип као и говор чистији, мелодичнији, пун неког архаичног чара. У додиру са две анектоване провинције, између чисто српских земаља, ова област је боље очувала своју индивидуалност. А самим својим положајем није подлегла искључивом утицају Митровице; она и даље погледа ка Сарајеву, људи и намирнице пролазе кроз Босну, и аустријски новац иде у целој земљи лево од Лима. С десне стране муслимански елеменат све више предоминира, несигурност је већа, власт слаба, исељавања многобројнија; близина Албаније и присуство албанског елемента делају све јаче и јаче, исто онако као што је утицај жељезнице Митровица-Скопље обухватио целу област у економској сфери Косова, Скопља и Солуна[1].

[1] Појединачно изучавање несумњиво ће допустити, уз припомоћ погодних прилика, да се расветле уочљиви контрасти између разних типова насељења, контрасти који до сад нису имали ни времена ни прилике да ослабе, од којих се понеки од њих одмах осећају. Тако, између Лима и Таре, човек је у опште стаса високог и витког: одаје утисак снаге, лакоће; он цени пре свега храброст и лепоту. Међутим ови одсечни карактери нису својствени муслиманском становништву; вредно је споменути, на пример, да је највећи део устанака године 1875—1876 (Бобово, Добриње) букнуо у овој области. Ту су такође земље Ограђевице и Бобова, слободне од сваке незгоде господарских права. Овај тип улази у велику категорију коју је Цвијић квалификовао: тип „динарски напрасити Срби“ („Преглед“, Сарајево, 15 марта 1912 године. Стр. 113—120). На против, источно од Лима, изгледа да су типови већма измешани. На Северу раса већ није тако лепа: стас губи у висини, а човек, хришћанин сељак, постаје дежмекаст, а у котлини Рашке он се већ погрбљава. А поред напраситог типа, који се лако загреје, појављује се и други, који је гипкији и препреденији, чак са нешто хумора.

Западно од Лима.

Са свим на Северу између долине Лиме, садашње босанске границе и високог кречног узвишења које се под именом Градине управља према Побјенику и Златару, увлачи се један мали крај, угнута зона, у облику угла, оласт врло свежих шкриљаца са раширеним, масивним и меким облицима, са множином долиница, са великим шумама испресецаним пашњацима, са великим кукурузним и житним пољима на косама, а у дну са малим плодним басенима испуњеним неогеним иза кратких кланаца. Овде протичу Поблачница, Сутјеска, Баботина, поток Касидола, највећи део наводњени великим изворима који истичу из кречњака, и све доспевајући у дубоку бразду Устибара, у меридијанском правцу у коме иде пут од Руда у Плевље. Пошумљеност и свежина овог малог краја, поред висине и крајње раштрканости његових насељења, чине га јако сродним великој области Старог Влаха с којим се граничи и чији је он био део, као што то сведоче извесни документи, заједно са народним предањем. Сада, у најужем смислу, Стари Влах се распростире у Санџаку на цео крај који се налази на Северу од Златара, са Новом Вароши као главни средиштем, у Босни на целом крајњем Југо-Истоку, у великом савијутку који чини Дрина на висији Вишеграда и у Србији на целом Југо-Истоку од масива Таре до масива Голије. Ова велика целина, поглавито окарактерисана непробојним земљиштем (шкриљци и серпентини), развитком својих високих пашњака и својих великих шума (четинари, смоласто дрвеће, нарочито), висином и раштрканошћу насељења, и ако испресецана трима границама, сачињава једну од најодређенијих природних области, чија ће се студија у појединостима обавити у једном наредном реду.

Остављајући тако свежи и весели устибарски крај, где нема никаквог дивљачног, стеновитог и оголелог облика, удара се на Југу на једну стрмен која каткад достиже до 5—600 м. Ово је северни обод високих кречњачких висоравни залеђа. Он се даје прелазити само на два места: на Северо-Западу и путем који води од Чајниче ка Плевљу, после дугог пењања на сам превој Метаљке (1335 м.) и још више на Исток путем Рудо-Пљевље, где се зауставља на уласку дивље клисуре коју је Сутјетска издубила. У маси Ожаља

овај пут се наставља стазом која води до саме ивице, на више од 1300 м. Кад се пређе ивица, указује се нов крај, који даје утисак праве Херцеговине. Пространа висија која се протеже од Северо-Запада до Југо-Истока,[1] широка 6—8 км. у центру и 15—20 км. ка Истоку, простире се гола, стеновита, једноставна по изгледу, без икакве долине или улегнућа, али са избушеним вртачима, често поређаним у низове, у ствари час каменита, час бусенаста са местимичним залуталим јелама и брезама. Местимично брдовита, она се вијугаво уздиже са малим ланцима од 80—100 м. највише[2] и дели га на одељења, кој као да сачињавају толико области са врло карактеристичним именима: Камено Поље, Жедно Поље, и тако даље. За разлику од Истока, крупна стока је овде ретка. Овца је стока великих стеновитих просторија са мршавим бусењем. Каткад у дну какве вртаче појављују се понеке кртоласте биљке, скоро сасвим ново обрађивање за онога који долази са Северо-Истока. Овде-онде, такође на мање стрменитим и мање стеновитим странама, пење се по који крајичак *каришика* (мешавина ражи и крупника). Ово је најсушнија[3] и најнегостољубивија област Санџака. Она изгледа скоро опустела и једва се примећују из далека мале групе кућа, насељених на доњој страни једне велике вртаче. Оне образују велика села, као што је Бабиње, у оквирима који су назначени самим неједнакостима платоа.

Пошто се пређе ова висока стеновита и уска зона, на Југу се спушта према једној угнутој зони од 3—400 м. од прилике. На западу врло стешњена, најчешће сведена на врло уску клисуру, долина се развија у центру у једно поље поље у облику месеца, са издубљењем окренутим ка Југо-Истоку, дугачким 9—10 км., широким 5 км. (25 км.). То је једна од највећих и истовремено најнижих поља (769 м.) целе

[1] На крају Северо-Истока, а у близини долине Лима, подударајући се са максималним развитком платоа, показују се неколико сувих долина (Сува Рijека, Бразда).

[2] Плато у својој долини обухвата висију од 1150—1400 м., пошто је ниво од 1200—1260 нарочито истакнут.

[3] Исто онако као и у Херцеговини, како изгледа, још недавно ова област није била толико оголићена као што је то данас: на пример сви путници који су овуда пролазили у XVI и XVII веку говоре са страхом о огромним шумама источно од Пљевља, о крају који је данас са свим оголео.

области. Дно му није подједнако (Пљеш 911 м.), на оквиру угибају се широки стеновити гребени, највећим делом голи, сем на Западу, и подижу се у облику неједнако очуваних тераса до ивице платоа од 1150 м. (на Истоку Милетино Брдо 1183). Дебео слој слатководних седимената (сиве и беле кречне глине на више од 20 м. дебљине) покрива дно поља. Велики извори на прелому ивица (Тирдаш, Брезница на Северо-Истоку) наводњавају мале потоке, али врло обилне, који прелазе све поље да би се саставило са Чотином. Она долази са Југа већ формирана, да би ускоро примила у се своју главну притоку која долази такође са Југа, Везичницу. Богата водом и са врло дебелим и плодним земљиштем, котлина Плевља је данас већ са свим без шуме, сва обрађена. Кукуруз, жита и друга ситна храна, покрива скоро целу просторију. Чатрље сељака, усамљене или у малим групама, размичу се на периферији на домаку чифлука.

Овде, измакнуто такође на ивицу, наслоњено на северну страну, и силазећи са својим предграђима до Чотине, окреће се према изласку сунчевом Пљевље (турски Таслиџа), велика и једина варош целе ове области западно од Лима.

Независно од својих димензија и своје плодности, плеваљско поље заузима централни положај за сву ову облат. Оно је, шта више, дуго било на пролазу пута за Дубровник; а чак и данас овде се састављају путеви Фоча—Мостар, Чајниче—Сарајево, Прибој—Пријепоље, Бјело Поље, Мркојевићи—Колашин, Црна Гора.

Стара муниципија за време Римљана,[1] једно просто место у Средњем Веку под именом Брезница, а за доба Турака за дуго село, затим седиште паша од Херцеговине[2], Плевље, и поред свога положаја, изгледа да није добило извесну стварну важност пре краја XIX века.[3] После окупације Босне и

[1] Многобројни остатци стубова, надгробних споменика, изрезотина и записа, нађених у близини западне стране вароши, сведоче да је овде било доста знатно насељење у доба Римљана (В. Ірреп, стр. 57).

[2] У 1682 године 700 кућа, распоређених у 10 махала, од којих су 5 муслиманске а 5 хришћанске; 200 дућана (нарочито пушкара) на пијаци су. (Према турском путнику Ев. Челебији, „Гласник Земаљског Музеја“, Сарајево, 1908, стр. 306—307.

[3] Бус (Boué) у 1837 процењује становништво на 3.000 душа, најмање. Jtinéraires II, 31, и Хиљфердинг, двадесет године доцније, (стр. 225) на 6000, од којих 1/3 хришћана.

Херцеговине, поставши центар нарочитог санџака, одговарарајући доста тачно својој утицајној сфери, и, нарочито, изабрано као седиште за три аустријска гарнизона, и ако му је граница за Запада, Плевље је имало своју периоду напретка (1880—1908), због које је брзо прешло у ред првих вароши овог краја. Са повлачењем трупа овај вештачки прираштај живота је ускоро опао. Дућани се затварају, људи емигрирају ка Србији, Босни и Америци. Међутим, и данас својом великом пијацом и чистим улицама, Плевље је доста измакло од осталих вароши Санџака.[1] Како се шума све јаче удаљавала, употреба дрвета је све више опадала: само старе куће у хришћанских малама очувале су босански тип. Кровови од црепа су све многобројнији. Од глине, која се налази у дну поља, прави се опека, од које је саграђен највећи део зидова. А виде се већ и минарета и неколико кућа истесаних у лепом, нежном и жућкастом кречнику, одличном за грађевине, који се налази на северној страни Пљеша.

На Југо-Истоку од пљеваљског поља, и увек саобразно динарском правцу, ређају се неколико других поља, мање правилних, краћих, узвишенијих. Њихова физиономија је знатно различна, јер како су као поређани једно на друго, неједнако су додирнута карстним процесом.

За разлику од плеваљског поља са заокругљеним облицима, са дренажом, на путу корисне еволуције, са ниским дном, покривеног дебелим слојем талога и скоро целог обрађеног, поље Отиловића, издужено скоро елиптично, није обезбеђеног од правилног подземног отицања (Суви Поток), и у колико је то случај, то је само привремено на његовом јужном крају (једва 1/3 површине). Мада је већ 200 м. узвишено, кречна глина и кречњак су се сасвим очували у најнижим деловима, али кукуруз више не сазрева на овој висини, само по нека њива овса, крупника и кромпира заузима дно улегнућа. Један широк прашњив пут иде по средини. У подножју висија, застртих шумарцима и растовима, леском и крушевином, опет се појављују куће од дрвета у

[1] Са својом српском гимназијом Плевље настаје да постане у садашњости као неки мали интелектуални центар за хришћански елеменат предела и граничних области. Затим, у самом Плевљу се образовало удружење трговаца (Бајровић и Комп.), централизујући највећи део промета у Санџаку.

групама од 2—5, опкољене својим многим појатама (каткад по 20 на броју), и све образујући у средини поља једну велику целину.

Пењући се све више, достиже се поље Матаруга (1050 м. од прилике на најнижој тачци), које је без отицања и у основи врло неједнако, без очевидног трага глинастог талога, једино са песком и силицијским шљунцима на источној граници. Пејзаж нема још ничега стеновитог. Облици су врло благи: у великој прерији која све обухвата указују се неколико великих вртача са дијаметром од 80—100 м., потпуно у трави, и каткад замењујући какав усамљен или груписан црни бор. По неке ретке ивице овса завлаче се у ова заклоњена удубљења чије висине достижу 1200 м. Ипак на овој оволикој висини, свуда се праве куће од дрвета и свуда се такође примећују велика стада оваца и говеди. Изгледа да су прилике овде биле најповољније, и поред земљишта и висине, за развитак сталног сточарског живота, који показује извесну густину насељења и известан релативан напредак

Но, изглед се мења чим се достиже до нивоа 1240—1280. Дугачки стеновити прстен Црног Врха (Рачево Брдо 1492 м.) затвара хоризонат са источне стране. Стари облици и врло стара улегнућа опет се појављују. Пејзаж се пошумљује: јасике, брезе и тополе обично покривају ниже делове, док гомилице смреке, велики, црни и врло усправни борови, јеле високе 3—4 м., захватају сва узвишења, где се црнина јасно издваја према белим и пепељавим стенама. Куће постају све ређе. Оне се увлаче у шуме, које су око куће све више посечене, изгледа као да се запушавају својим кровом, врло често од коре, који се на крају повија у облику абсида и силази до земљишта. Муслимански тип преоблађује све више и нови костими се опет појављују: сасвим бели и са црним пругама. Већ се улази у Доњи Колашин.

Ако се, пошто се напусти Плевље, у место да се иде на Исток, одмиче у правцу Југо-Запада, између угнутог дела који обележава долина Чотине и дубока пукотина Таре, прелази се на највишу зону целе области (Врх Љубишња 2239 м., Краљева Гора, Лисац 1767 м.). Шуме и пашњаци покривају врхове, који придржавају с једне и друге стране висије не тако високе (1100—1300 м.), чак развијене на Север и склапајући на Југу у продужењу Црногорског Језера скрајке

оголићених површина (до 1700 м. — Равна Гора), у опште углављене између узвишених делова и формирајући тако велика, најчешће затворена поља.

Често, они су спојени са клисуром Таре кратким и сувим долинама, које нису имале ни времена ни начина да следују издубљењу ове долине. Тара доприноси много сувоћи овога краја, јер, утичући јако привлачном снагом на сву воду која је пала на површину, она се брзо увлачи у кречњачке масе и опет се појављује у виду великих извора на странама долине, који чешће на изласку нећина обележавају крај подземних пролаза. Ова десна обала Таре, затворена са свију страна, можда је најусамљенија и најтеже приступачна област целога Санџака. Ниједан пут је не пресеца. сем рђава и скоро неупотребљива стаза која води из Плевља у Никшић.

Од Северо-Запада до Југо-Истока ређају се области Ограђевице и Бабова, Битине и Крупице. Прве две су највише, никад ниже од 1400 м., и сачињавају мале природне целине, сасвим обележене. Оне су у исто време и најсувље. Овде су кречњаци најдебљи и делање Таре најмоћније. На Ограђевици нема ни једног извора. У лето, стока мора да иде на раздаљење од неколико часова, да би могла да се напоји. У борби против суше, човек је морао да ради као што се обично помаже у великим карстним просторијама: провизије снега нагомиланог у подрумима и покривеног сламом; природне или избушене рупе у стени и покривене плочама, ради спречавања испаравања; вртаче са блатавим дном, које набијају коњи удружених сељака, тако, да спречавају улажење воде у земљу и одржавају воду у виде баре. Положај и усамљеност ових двају области учинили су да су ова два краја насељена само хришћанима, растуреним у малим засеоцима, настањеним овде још одавно. Одвојени од осталог Санџака и с друге стране у близини данашње Црне Горе, они су увек уживали, и ако без своје сопствене земље, доста јаку независност и врло велике привилегије, о чијем одржању увек су суревњиво водили рачуна (побуна од 1875. године). Настављајући ове две области увек ивицом Таре и на Западу Стожера поља Битине и Крупице састављају област под врло старим именом Кричака. Обадва су истегнута Северо-Западу и Југо-Истоку и свако има од при-

лике 12 км. дужине; најшире Крупица, има 5—6 км. Дно им је врло неједнако, али стене се указују тек на ивици, које су сасвим изрешетане вртачама, где се често заклањају четинари. Мада су врло сиромашна у води, са мало привремене текуће воде која брзо понире, ова два поља су сасвим у прерији јама (према херцеговачкој речи: „рудина") и за разлику од првих, скоро су потпуно оголићена. Зими као и лети она хране велика стада оваца и говеда. Разликују се од првих и тиме што, у низији немају сталних људских насеља, ако се изузму само неколико фамилија које станују стално на пољу Битини. Ништа се друго не види до колибе пастира са кровом од коре. Најзад, друга нарочита црта области Кричака, за коју се у опште сматра да улази у Доњи Колашин, јесте што има врло истакнуто муслиманско обележје, јер је служило као прибежиште исламизованим Србима, који, од анексије ових територија, морадоше да напусте садашњу Црну Гору.

(Свршиће се).

Гастон Гравје.

(С францускoг превео Н. В.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Српски листови у 1912 години.

Број српских књига, као и број часописа и новина, из године у годину бива све већи. Израђених и потпуних библиографија нема, али, и по ономе што има, бројно увећавање се даје лако приметити. Данашњи часописи и новине далеко су одмакли како по броју, тако и у погледу своје садржине, — и ако изузетци не оскудевају. Пре тридесет и осам година, на пример, 1884, било је свега 118 српско-хрватских листова, од којих је само 55 штампано ћирилицом. У Србији је излазило свега 29, и то 25 у Београду, а само 4 у унутрашњости. Десет година доцније, 1894 било је 200 српско-хрватских листова; напредак је учињен за 82. Од тих листова 112 штампано је ћирилицом, 84 латиницом и 4 латиницом и ћирилицом. У Србији је излазило свега 81 и то 56 у Београду а 25 у унутрашњости. По једној доста непотпуној би-

блиографији, 1904 у Србији је излазило 90 листова, и то 72 у Београду и 18 у унутрашњости. Године 1909, од 169 српских листова у Србији је излазило 116 листова, и то 79 у Београду и 37 у унутрашњости. 1911, од 225 српских листова у Србији је излазило 143, и то 97 у Београду и 46 у унутрашњости. Најзад, 1912 од 296 српских листова у Србији је излазило 197, и то 126 у Београду, у унутрашњости 71, у областима где Срби живе 99

Као што се види прираштај је био у 1912 за 71 лист. Тај број су знатно увећали дневни партијски листови, који су се јављали због прошлогодишњих избора у Србији. У Београду је прираштај био 33, у унутрашњости 25. У Београду је и ове, као и ранијих година, излазило највише листова не само у Србији већ у целоме Српству. 1911 било је у Београду дневних листова 17, а 1912, са 9 нових, свега 26. Ти листови, према броју година излажења, иду овим редом: „Српске Новине“, „Дневни Лист“ (свега неколико бројева), „Трговински Гласник“, „Вечерње Новости“, „Српска Застава“ (отпочела при крају године), „Мали Журнал“, „Занатлијски Савез“, „Одјек“, „Штампа“, „Радничке Новине“, „Самоуправа“, „Правда“, „Политика“, „Ново Време“ (престало), „Трибуна“, „Пијемонт“, „Стража“, „Балкан“, „Реч“ (престала), „Борба“ (само неколико бројева), „Народни Борац“ (престао одмах после избора), „Нова Србија“ (престала), „Нови Журнал“ (свега неколико бројева), „Преображај“ (престао), „Телеграм“ (престао) и „Ратни Свет (престао).

Политичких и шаљивих листова, који не изилазе сваки дан, 1911 било је 9, а 1912 године 11: „Брка“. „Маћедонија“, „Абштос“, „Ђаво“, „Република“, „Једнакост“, „Комуна“, „Радни Народ“, „Напријед“, „Дармар“ и „Млада Србија“.

Књижевних, научних и политичких часописа било је 1911 године 14, а 1912 године 20 (нових 6): „Просветни Гласник“, „Учитељ“, „Наставник“, „Српски Архив за целокупно лекарство“, „Дело“, „Српски Књижевни Гласник“, „Архив за правне и друштвене науке“, „Словенски Југ“, „Светлост“, „Босна“, „Венац“, „Гласник Српског Друштва за дечју психологију“, „Учитељска Борба“, „Напредак“, „Гласник Српског Географског Друштва“, „Економист“, „Звезда“, „Српски Омладински Гласник“, „Поклич“ и „Ратна Кроника“.

Године 1911 излазило је у Београду 57 стручних ли-

стова, или органа појединих друштава и установа. 1912 тај се број попео на 69: „Тежак“, „Ратник“, „Домаћица“, „Службени Војни Лист“, „Београдске Општинске Новине“, „Хришћански Весник“, „Стрељачки Гласник“, „Српски Технички Лист“, „Поштанско-Телеграфски Весник“, „Весник Српске Цркве“, „Земљорадничка Задруга“, „Народно Здравље“, „Ловац“, „Гласник Православне Цркве“, „Узданица“, „Типографски Гласник“, „Мала Србадија“, „Полициски Гласник“, „Рударски Гласник“, „Пастирска Реч“, „Српска Пчела“, „Здравље“, „Српски Железничар“, „Добротвор“, „Светлост“, „Царински Гласник“, „Српска Књижевна Задруга“, „Српска Војска“, „Народне Новине“, „Трезвеност“, „Трговачки Помоћник“, „Свест“, „Шумарски Гласник“, „Апотекарски Гласник“, „Ветеринарски Гласник“, „Српски Витез“, „Општина“, „Пореска Служба“, „Савремена Пошта и Телеграф“, „Занатлијски Гласник“, „Полиција“, „Соколски Гласник Душана Силног“, „Духовни Свет“, „Фармација“, „Фарамацајтске Новине“, „Соколски Гласник“, „Дете“, „Заштитник“, „Српски Есперантист“, „Наоружан Народ“, „Саобраћајни Преглед“, „Одбојник“, „Хришћанин“, „Шивачки Радник“, „Металски Радник“, „Савезник“, „Српски Пчелар“, „Књижарски Гласник“, „Мода“, „Поштански Гласник“, „Поштанско-Телеграфски Преглед“, „Пчела“, „Рад“, „Слога“, „Спиритиста“, „Српски Соколски Гласник“, „Српски Стрелац“, „Српско Јединство“ и „Банкарски Гласник“.

У унутрашњости Србије 1911 излазило је 46 листова, а 1912 тај се број попео на 71. Посланички избори, као и у Београду, а доцније рат, изазвали су покретање многих дневних листова, који су, већином, одмах после избора престали излазити. После Београда у Нишу је, као и пређашњих година, излазило највише листова. Само, Ниш је ове године не само на другом месту у Србији, већ у целом Српству по броју листова. Године 1911 имао је 10, а 1912 године 17 листова: „Општинске Новине“, „Глас Епархије Нишке“, „Кића“, „Нишка Окружна Самоуправа“, „Слобода“, „Трговина“, „Србадија“, „Позориште“, „Зора“, „Нишки Гласник“, „Вапај“, „Велика Србија“, „Народни Суд“, „Нишки Одјек“, „Нишка Трибуна“, „Сунце“ и „Трговачка Писма“. Према броју листова остале вароши иду овим редом: Крагујевац 9: „Радник“, „Крагујевачка Окружна Самоуправа“, „Полет“, „Борба“, „Народна Слобода“, „Шумадија“, „Чувар Здравља“, „Дро-

герист“ и „Репортер“: Пожаревац 8: „Грађанин“, „Окружне Новине“, „Наша Народна Школа“, „Пожаревачка Самоуправа“, „Народни Пријатељ“, „Мали Одјек“, „Покрет“ и „Наша Црква“; Шабац 8: „Шабачки Гласник“, „Народњак“, „Шабачки Занатлија“, „Подринске Новине“, „Слобода“, „Стари Радикалац“, „Подрински Одјек“ и „Препорука“; Неготин 5: „Крајински Одјек“, „Крајина“, „Крајински Радикалац“, „На Тромеђи“ и „Весник Општинских Писара“; Ваљево: „Окружна Самоуправа“ и „Задруга“; Врање: „Врањски Гласник“ и „Народно Здравље“; Горњи Милановац: „Рудничка Самоуправа“ и „Школски Радник“; Зајечар: „Тимочанин“ и „Соко“; Пирот: „Пиротска Окружна Самоуправа“ и „Пиротски Одјек“; Ћуприја: „Моравске Новине“ и „Самосталац“; Ужице: „Окружна Самоуправа“ и „Учитељска Борба“; Крушевац: „Крушевачке Новине“; Лесковац: „Ђачки Напредак“; Петровац: „Наша Школа“; Чачак: „Окружна Самоуправа“; Алексинац: „Борац“; Смедерево: „Смедеревски Гласник“; Прокупље: „Топличке Новине“; Параћин: „Наша Пошта“; Богатић: „Мачванин“ и Врњачка Бања: „Бањски Гласник“.

Ван Србије излазило је 1911 године 83 листа, а 1912 тај број се попео на 99. По броју листова вароши иду овим редом: Сарајево 16: „Сарајевски Лист“, „Босанска Вила“, „Источник“, „Гласник Земаљског Музеја“ (ћирилицом и латиницом), „Српска Ријеч“, „Просвјета“, „Српска Школа“, „Гајрет“ (ћирилицом и латиницом), „Вјесник“, „Глас Слободе“, „Отаџбина“, „Преглед“, „Народ“ и „Нови Мусават“; Нови Сад 14: „Летопис Матице Српске“ (најстарији српски часопис), „Застава“ (најстарији политички лист), „Позориште“, „Браник“, „Женски Свет“, „Невен“, „Врач“, „Трговачке Новине“, „Стармлади“, „Школски Гласник“, „Српство“, „Слобода“, „Жена“ и „Добротвор“; Сремски Карловци 7: „Нови Васпитач“, „Бранково Коло“, „Српски Пчелар“, „Богословски Гласник“, „Српски Митрополијски Гласник“, „Српски Соко“ и „Ђачки Пријатељ“; Скопље 6: „Вардар“, „Српски Учитељ“, „Законитост“, „Социјалистичка Зора“, „Глас Народа“ и „Српска Школа“; Загреб 5: „Србобран“, „Привредник“ са додатком „Задругарство“, „Српско Коло“ и „Српски Гласник“; Сомбор 3: „Голуб“, „Слога“ и „Гусле“; Митровица: „Православље“ и „Српски Рад“; Земун: „Српски Одјек“ и „Сремац“; Бјеловар: „Сељак“ и „Пчелица“; Дубровник: „Dubrovnik“ и „Срп-

ска Зора“; Вршац: „Банаћанин“ и „Будућност“; Панчево: „Споменик“ и „Грађанин“; Велика Кикинда: „Српски Глас“ и „Народни Лист“; Цетиње: „Глас Црногорца“ и „Цетињски Вјесник“; Беч: „Зора“ (ћирилицом и латиницом) и „Трговачки Вјесник“; Пешта: „Њива“ и „Омладина“; Госпић: „Србин“; Шид: „Право Народа“; Рума: „Радикал“; Мостар: „Рад“; Приједор: „Нови Живот“ и Задар: „Гласник Православне Далматанске Цркве“.

У Америци је 1911 излазило 15 листова, а 1912 године 22, и то: Њу-Јорк 6: „Лесковац“, „Радник“, „Србобран“, „Отаџбина“, „Српски Дневник“ и „Библиотека“; Питсбург 4: „Српски Родољуб“, „Американски Србобран“, „Српски Свјет“ и „Слога“; Чикаго 3: „Балкан“, „Уједињено Српство“ и „Радничка Стража“; Бјут-Монтана 3: „Ослобођење“, „Народна Мисао“ и „Српски Глас“; Сан-Франциско: „Српски Гласник“ и „Воља“; Сен-Луј: „Slobodna Tribuna“ (латиницом и ћирилицом) и „Звоно“; Пуебл: „Србин“, и Принц-Рупер (Канада): „Отаџбина“.

При бележењу листова, као и књига, често је врло тешко, готово немогуће, да се извесни листови забележе као искључиво српски или хрватски, јер је подела између оба дела нашег народа све мања и неприметнија. Отуда су овде бележени листови који су штампани ћирилицом, ћирилицом и латиницом и неколико латиницом, који су српски или српско-хрватски. Ипак, можда се за неке од њих даје учинити каква примедба, али, у накнаду зато, несумњиво ће бити листова који овде нису ушли, а којима би пре место било у српском него у хрватском делу наше књижевности.

У. Џ.

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

Ограничавање поља и постанак својине.

(Из „Острва Пингвина“).

[Блажени Маел, који је своју младост провео у молитви, учењу, размишљању, поучавању младежи, оснивању школа, болница, радионица сваке врсте, и чији је „живот текао полако као река у којој се огледа небо и која оплођава

поља“, по извесном знаку позна како му је мудрост Господња одредила да буде апостол. Он полази да проповеда хришћанство и покрштава незнабошце. Али једном приликом, Ђаво, који не спава него о злу смишља, превари га и заведе на океан по коме су пливале ледене санте. Маел се искрца на једно острво на коме му се учинило да види људске прилике скупљене у амфитеатру од стена Светлуцање леда, снега, иња, блесак поларног сјаја, био је заслепио очи старцу, и он, преварен мудрим држањем, достојанственошћу и извесном далеком сличношћу, покрсти тице пингвине, држећи их за људе. На небу се дигне узбуна, и Бог, после дугог већања са свецима, одлучи да те тице, пошто су већ примиле свету тајну крштења, претвори у људе].

Острво није задржало онај некадашњи сурови вид, који је имало кад је, у сред покретних санта, у амфитеатру од стена, служило као склониште тичјем народу. Његов снежни врх расплинуо се и од њега је остао само један брежуљак, са чијег виса могле се сагледати обале Аморике,[1] покривена вечитом маглом, и океан засејан мрачним стенама, сличним чудовиштима у пола издигнутим из бездне.

Обале острва сад су биле врло протегнуте и дубоко засечене, и њихов облик подсећао је на дудов лист. Оно се нагло покри сланом травом, укусном за стада, врбама, античним смоквама и високим храстовима. Ту чињеницу потврђује пречасни Бед[2] и неколико других веродостојних писаца.

На северу, обала је имала облик дубоког залива, који је доцније постао једно од најславнијих пристаништа свега света. На истоку, дуж стеновите ивице о коју удара пенушаво море, пружала се пуста и мирисна равница. То је била обала Сенки, на коју се становници никад нису усуђивали ићи, из бојазни од змија које се биле угнездиле у шупљини стена, и из страха да ће тамо срести душе умрлих, сличне модрим пламеновима. На југу, воћњаци и шуме ивичиле су млаки залив Гњурацâ. На тој срећној обали, старац Маел саградио је цркву и манастир од дрвета. На западу, два потока, Кланж и Сирела, заливали су плодне равнице Дала и Доиба.

[1] Старо име данашње француске покрајине Бретање.

[2] (675—735), калуђер и историчар енглески.

Једног јесењег јутра, блажени Маел, који се шетас долином Кланжа у друштву једног калуђера из Иверна, по имену Билоха, виде како путем пројоше гомиле свирепих људи, натоварених камењем. У исто време зачу како са свију страна крици и преклињања дижу се из долине ка мирном небу.

И он рече Билоху:

— Са тугом ја запажам, сине мој, да се становници овог острва, од како су постали људи, понашају мање мудро него пре. Кад су били тице свађали су се само у доба љубави. А сад се гложе у свако доба; замећу кавгу и лети и зими. Колико су пали са оне мирне величанствености која их је, владајући над скупом пингвина, чинила сличним сенату какве мудре републике!

„Погледај, сине мој Билоше, тамо према Сирели. Баш сад се у свежој долини налазе дванаестак људи-пигвина, и они се труде да једни друге премлате ашовима и будацима којима би боље било да раде земљу. Међутим, још свирепије од људи, жене ноктима раздиру лица својих непријатаља. Авај! сине мој Билоше, шта је узрок да се они тако кољу?

— Дух удружења, оче, и предвиђање будућности, одговори Билох. Јер, човек је по превасходству створ од предвиђања и дружеван створ. Такав је његов карактер. Он не може себе да схвати без извесног присвајања ствари. Ови пингвини које видите, о учитељу, присвајају земљу.

— Зар их не би могли присвајати са мање жестине? упита старац. Борећи се, они се грде и прете једни другима. Ја им речи не разазнајем. Судећи по тону, оне су гневне.

— Они се узајамно оптужују за крађу и отмицу, одговори Билох. То је главни смисао њиховог говора.

У том тренуткну, свети отац Маел, склопивши руке, пусти из груди дубок уздах:

— Зар не видиш, сине мој, оног манитњака који зубима одгриза нос свом обореном противнику, и оног другога бесомучника који под огромним каменом размрскава главу једне жене?

— Видим их, одговори Билов. Они стварају право; оснивају својину; они установљавају начела цивилизације, полажу основе друштава и темеље државе.

— Како то? упита старац Маел.

— Граничећи своја поља. То је порекло сваке власти која бди над редом и безбедношћу. Ваши пингвини, о учи-

тељу, врше најузвишенији посао. Њихово дело законодавци ће, кроз векове, сматрати за свето, судије ће га потврђивати и бранити.

Док је калуђер Билох изговарао те речи, један крупан пингвин беле коже, риђе длаке, силазио је у долину, носећи стабло целог једног дрвета на рамену. Приближивши се једном малом пингвину, који је, сав опаљен од сунца, заливао своју салату, он му повика:

— Твоје поље је моје!

И, изговоривши ту моћну реч, он своје дебло сруши на главу малог пингвина, који паде мртав на земљу обрађену његовим рукама.

На тај призор свети отац Маел задрхта свим својим телом и проли обилне сузе.

И гласом пригушеним од ужаса и страха, он управи небу ову молбу:

— Боже мој, Господе мој, о ти који си примио жртву младог Авеља, ти који си Кајина проклео, освети, Господе, овог невиног пингвина, који је пао као жртва на своме пољу, и учини да убица осети тежину твоје руке. Има ли гнуснијег злочина, има ли крупније увреде твојој правди, о Господе, од овога убиства и ове отимачине?

— Ви заборављате, оче мој, рече Билох благо, да је оно што ви зовете убиством и отимачином у ствари рат и освајање, свети основ царствима и извор свију врлина и све величине људске. Нарочито, имајте у виду да, осуђујући великог пингвина, ви нападате својину у њеном пореклу и у њеном начелу. Ја ћу вам то без муке доказати. Једна је ствар обрађивати земљу, а друга бити поседник земље И те две ствари не треба мешати. Кад се тиче својине, право првозаузећа несигурно је, и рђаво подупрто. Право освојења, на против, почива на чврстом темељу. Оно једино заслужује поштовање, јер оно једино зна прибавити себи поштовање. Својини је једино и славно порекло сила. Она се рађа и одржава помоћу силе. У томе је она неприкосновена и уступа само другој сили. Због тога је право рећи да је сваки поседник племенит. И, у тренутку кад је онај велики риђи човек премлатио тог земљорадника да би му отео поље, он је основао једну врло племићску кућу у овој земљи. Идем да му честитам.

Проговоривши тако, Билох се приближи великом пингвину, који се, стојећи на ивици окрвављене бразде, наслањао на своје истргнуто стабло.

И поклонивши се до земље, рече му:

— Господару Греточе, кнеже који страх уливаш, дошао сам да ти одам част као оснивачу законите власти и наследног богаства. Лобања пингвина-простака кога сте ти премлатио, закопана у твом пољу, сведочиће за навек света права твог потомства на ту земљу, коју сте ти начинио племићском. Благо твојим синовима и синовима твојих синова! Они ће бити породица Греток, војводе од Скила, и завладаће острвом Алка.

Затим, подигавши глас и окренувши се старцу Маелу, рече:

— Оче мој, благословите Гретока. Јер свака власт долази од Бога.

Маел остаде непомичан и нем, очију дигнутих небу. Он је осећао болну недоумицу како да пресуди доктрину калуђера Билоха. Па ипак је та доктрина имала да претегне у времену више цивилизације. Билоха можемо сматрати као творца грађанског права у Пингвинији.

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ћ.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Позоришни Годишњак за годину 1911—1912.

Најновији позоришни алманах, чије је објављивање због изванредних прилика у којима смо, мало закаснило, износи службене податке и статистику о раду Народног Позоришта у позоришној години 1911—1912.

У списку особља којим „Годишњак“ почиње неколико је промена. Прво, два нова редитеља: Г. Александар Ивановић Андрејев, који је у исти мах главни редитељ и директор позорнице, и Г. Милутин Чекић, ранији члан Књижевно Уметничког Одбора; затим, нов сталан позоришни сликар Г. Владимир Владимировић Балузек; неколико имена у списку прошлогодишњих сталних чланова мање и неколико млађих редовних чланова више: Г. г. Богић, Гошић и Г-ђа

Стокић. Осим приличног броја пензионисаних и разрешених чланова приликом увођења новог Закона и Уредбе у јуну 1911, у сезони 1911—1912 Народно Позориште изгубило је једног од најбољих својих чланова, Богобоја Руцовића, који је умро 1 априла 1912 и Јирину Шубертову, даровиту и интелигентну младу глумицу, која је после врло лепог успеха морала напустити позорницу због слабости.

Статистика рада за 9 и по месеца ове релативно кратке сезоне, од 10 септембра 1911 до 27 јуна 1912, бележи укупно 226 представа, од којих су 153 представе преведених комада, 73 српских комада; 136 вечерњих, 90 дневних (57 дневних празничних и 33 уторником у 5 часова по подне.). Прираштај дневних представа дошао је дакле од уторничких представа, чији је успех врло добар, и по томе што су, финансијски срећније, замениле једно слабо вече у недељи, и што су, захваљујући публици којој су намењене, појачале уметничку размеру репертоара. Представе уторником у 5 часова стално су добро посећене и обично износе књижевнија дела.

Премијере су у овој сезони, као и у ранијој, извођене обично средом, каткад четвртком. У последњој сезони изведено је 18 нових комада (5 српских) и 4 велике репризе (1 српска), које се новином превода, опреме и инсценације могу убројити у потпуне новине. Заслужују да се истакну нарочито новине: Потапенков „Битанга“, Волфова „Лутке“, Михаелисова „Свадба под Револуцијом“, Кајаве-Флеров „Буриданов магарац“, Баров „Концерт“, Мисеово „С љубављу се не шали“, Ришковљев „Државни Стан“, затим Ћоровићев „Зулумћар“ и Војновићева „Госпођа са сунцокретом“. У обновљеним комадима су три интересантне и врло успеле режије редитеља Андрејева: „Бура“ од Островског, „Магбет“ и „Кориолан“ од Шекспира и исто тако интересантан покушај редитеља Сто-кића са Јакшићевом „Јелисаветом“, која је стилизована по једном од начина на који се на модерним позорницама изводи Шекспир. У овим великим репризама, као у премијерама Ришковљевог „Државног Стана“ и Војновићеве „Госпође са сунцокретом“, нови главни редитељ, Г. Андрејев кренуо је режију — ову тако значајну страну позоришног рада — путем којим ће се несумњиво сваког дана све више успевати у добром извођењу дела, подизању глумачке игре и јачању репертоара. Како је ова прва година била покушајна (на не-

довршеној позорници и с редитељем коме је то била прва година рада на српском језику) и ипак врло успешна, наде на све веће успехе нису неосноване. У главном може се рећи да су све премијере и репризе у овој сезони изведене у осетно бољој изради и опреми но у ранијим сезонама.

Према укупној књижевној статистици представа редовних и ванредних (туђих трупа и дилетаната), 110 комада изведено је 272 пута. Један комад игран је у сезони просечно 2,47 пута, дакле у округлој цифри просечно два и по пута. То је свакако још врло мало, али је сталан и знатан напредак према ранијим годинама, у којима је један комад игран просечно 2 пута (сезона 1909—1910) или мање од два пута (у ранијим сезонима). У српском репертоару представљана је највише комедија и народни комад с певањем од писаца Војновић (15 пута) и Нушић (14 пута), од дела „Госпођа са сунцокретом (10), „Коштана“ и „Пут око света“ (7 пута). У страном репертоару играна је највише модерна драма, по литератури на првом месту, као увек, француска: од писаца Шекспир (21 пут), Кајаве и Флер (12), Потапенко (8), од комада „Магбет“ (10). „Битанга“ (9) и т. д. У преведеном репертоару приличну размеру стекла је руска драма (20 пута). Желети је само да се та размера увећава и даље, и то у корист свесловенске драме, која у овој сезони није била заступљена никојом другом литературом осим руске. Свакако, крајње је време да се у Београду, у коме се више но и у једном другом словенском граду проповеда идеја словенске солидарности и културне заједнице, почне нешто стварно радити на томе.

Статистика прихода показује један велики скок у сталној скали успеха за последњих неколико година. За последњих пет година цифре прихода од представа су 126.28[illegible] динара (1907—8), 120.828 (1908—9), 139.250 (1909—10), 150.93[illegible] (1910—11) и *167.659* (1911—12). Последња сезона пребацила је дакле претпоследњу — која је такође била успешна — са читавих седамнаест хиљада динара, и ако је релативно била краћа од ранијих. У њој је просечни приход једне представе достигао 708 динара.

У укупном билансу рада последње сезоне прва места заузимају дакле успеси режије и позоришних прихода. Строго цењени, оба су успеха у главном материјална. Дојакошњи успех

режије је у главном технички: београдска позорница почела је озбиљну израду комада као хармоничних целина, израду сцена, слика, става и покрета личности и гомиле, сликарску стилизацију, и најзад београдска позорница почела је приличније декоративно (декором, костимима, намештајем), опремати представе. Напредак је несумњиво велики, али је он до данас више дао оку но уху. За овај други виши ступањ успеха добре режије потребно је свакако више времена, али ће Народно Позориште у овој сврси, поред брижљиво израђиваних представа — које ће несумњиво постепено усавршавати природну и лепу дикцију глумаца — морати што пре предузети систематско образовање млађих глумаца.

Од крупнијих догађаја у овој сезони Позоришни Годишњак истиче гостовање Народног Позоришта у Софији (у мају 1912), коме ће, надамо се ускоро, следовати долазак софијског Народног Театра у Београд. Од страних уметника у сезони 1911—12 гостовали су Сузана Депре и Лиње По, директори париског позоришта „L' Oeuvre“, које је за последње три године неколико пута представљало у нашем Народном Позоришту, затим чланови Француске Комедије Г-ђа и Г. Силвен; Жилиета Кларел; талијанска оперска дружина Кастеланова, и московска глумица Хаљутина-Андрејева.

Међу осталим важнијим подацима које пружа кратки позоришни летопис од јула 1911 до јула 1912 могу се поменути још: решење да се преправка зграде Нар. Позоришта подели у два дела, а предњи део оставе за рад у пролеће 1913; долазак у августу 1912 у Београд Хрватског Осечког Казалишта, које је у хотел „Касини“ приредило низ оперетских и драмских представа; интересантан покушај Луке Поповића на оснивању Српског Позоришта у Америци; оснивање Српског Дилетантског Позоришта у Сарајеву; закључење споразума о новом гостовању Хрватске Опере у Београду, које је доцније онемогућено забраном Хрватске Владе; рад одбора за израду правила о повлашћеним путничким позоришним дружинама, која су уведена у живот ове јесени; преговори и уговори с неколиким страним трупама и уметницима, (Басманово позориште из Одесе, Анриета Роже, баритонист Бакламов, сопранискиња Надина Ван Брант, и тако даље), који су раскинути стицајем околности прво на далеком европском истоку, затим на Балкану.

Најзад „Позоришни Годишњак“ доноси у овој години 2 илустрације: сцена из премијера (из „Магбета“ и „Госпође са сунцокретом“), трупе Народног Позоришта пред зградом софијског Народног Театра, и слике умрлих: Василија Лучића Далматова, почасног редитеља Народног Позоришта, и Богобоја Руцовића, коме је посвећен читав чланак. Постепено проширивање ових рубрика и летописа на крају (у коме су кратко забележени сви догађаји, лични податци и значајнији службени акти), „Позоришни Годишњак“ развиће у једну сталну, добро уређену позоришну публикацију, која треба да обухвати сва обавештења од интереса и за данас и за историју нашег позоришта, и која, нарочито, мора вршити корисну улогу за време док Словенски Југ не добије свој позоришни часопис, за који се данас у Београду, Софији, Загребу, Љубљани, Новом Саду и Осеку осећа заједничка потреба и верује да има услова за његов живот и напредак.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Нерешена питања.

Лондонска Конференција за закључење мира имеђу Турске и Балканских Држава обуставила је рад. Турска није могла никако да попусти у питању о Једрену и о острвима. Њени делегати су изјавили да ће ићи пре у рат него што ће уступити. То становиште Отоманске Царевине нису прихватиле Силе, већ су упутиле једну ноту која је врло одлучна, али и пуна обазривости. Она указује Турској на све опасности које могу настати, ако изнова започну непријатељства, као и на одговорност коју ће примити, ако не попусти савезницима у питању о Једрену, а питање о острвима не остави Силама да га реше. Турска је издржала једну кризу; није вероватно да ће моћи с успехом да улази поново у рат. Говори се да су њене трупе сад свесне и пуне поуздања. То треба примити са неповерењем, јер за месец дана не може се спремити оно што је недостојало турској војци; а да је много недостојало види се из тога што су савезници брзо успели да униште две велике војске, вардарску и тракиј-

ску. Силе се нуде Турској да јој помогну у организовању онога што ће остати од Турске у Азији. У тој понуди је у исто време и претња. Њоме се хтело да каже Турској да је у њеноме интересу да не поставља питање о Азији. Јер, ако рат поново почне, онда ће се јавити нова питања: јерменско, ливанско, сиријско, арапско, друга питања која могу за Турску узети сасвим неповољни обрт.

Краљевина Румунија се показује исто тако непопустљива у питању о Добруџи. Њена дипломатија тражи од Бугарске Силистрију и један део дуж садашње границе добруџанске (отприлике Силистрија—Балчик). Бугарска влада би пристала на неку исправку границе, али без Силистрије, и не пре но што се њена нова граница определи. Румунија оснива то своје тражење на томе што се држала благонаклоне неутралности докле је Бугарска ратовала; што јој треба стратегијска граница у Добруџи, што ће се Бугарска толико увећати да ће пореметити равнотежу на Балкану, и што је на Берлинскоме Конгресу решавано да се уступи ово што тражи, и што Румунија то сматра као услов за будуће добре са Бугарском. Бугарска се брани од те румунске напасти и тиме што не зна шта ће јој све припасти, и тиме што не може без Великога Народнога Собрања уступити део државнога земљишта, и најзад, што ће сви Бугари бити противу тога. Непопустљиви Румуни почели су мобилисати војску, и показују озбиљну намеру да силом узму оно што траже. Савети Сила до сада нису помогли, а у Лондону се воде живи разговори о томе питању између румунскога посланика и председника Народнога Собрања Данева.

Питање о острвима у Архипелагу, која су Грци заузели, стоји тако исто као једна озбиљна сметња за мирно и брзо решење Балканскога Питања, створенога догађајима од октобра месеца прошле године. Грци желе да задрже за себе сва острва у Архипелагу, полажући права на њихово становништво, и због историјских веза и традиција, — јер Грци из данашње краљевине Грчке стално себе сматрају као потомке старих Јелина и наследнике византијских Грка, — и због права које су ратом стекли. Они, тога ради, дају и обавезе да острва која се налазе на улазу у Дарданеле неће никад бити употребљена за војничке циљеве. Велике Силе се не слажу у овоме питању. Докле Русија тражи

да само четири острва: Лемнос, Тенедос, Имброс и Самотрака, при улазу у Дарданеле, остану Турској, а остала да припадају краљевини Грчкој, дотле Тројни Савеза захтева да поред ова четири острва остану Турској и острва Хиос, Родос, Кос и Митилена. Тројни Савез пристаје да се овим острвима дадне аутономија потребна према етнографскоме принципу.

Колико ће питање о острвима задевати тешкоће, толико ће и питање о граница будуће Арбаније. За сада има три предлога о томе питању. Један је српски, другије аустро-угарски а трећи је предлог Тројнога Споразума.

Српско становиште, дакле Србије и Црне Горе, овако обележава границе будуће Арбаније. Од малога Драча, код гребена Радони, па правом линијом до места где се састају санџаци скадарски и призренски, а одатле готово правом линијом на Југ где се код реке Ахерона деле воде за Јадранско Море на Западу, а за црни Дрим и Охридско језеро на Истоку. Другим речима: од Спаса на Црноме Дриму, преко Лурије, Борова и Семице до извора Шкумбе, југозападно од Охридског Језера, а за тим преко Комне и горњим током Девола, а одатле преко грамоских планина дуже реке Чарсове, па северном границом садашњега Јањинскога Санџака до Мора у висини северне обале Крфа. (Што се тиче ове јужне границе нове Арбаније Грци имају овакво становиште. Садашњи санџаци: Јањина, Превеза, Гумеџица и Аргирокастро су готово чисто Грки; што се тиче бератског санџака, у њему има, поред 60.446 Грка, много више Арбанаса, само каза Авона је чисто грчка. У горња четири санџака по статистици турској, има 275.791 Грка. У јањинскоме санџаку има 339 школа грчких од свих 345 школа; у аргирокастронскоме санџаку има 238 грчких школа, у превеском 75 школа, а у гоменичкоме 96 школа. Ове школе је походило 28.000 ученика са 975 наставника. У сва четири санџака има 1928 православних цркава и 149 грчких манастира. Према томе, продужење аутономне Арбаније до Авлоне значило би не само лишити неколико хиљада Грка националне свести и права, него одузети Епиру једино пристаниште. Одузети Епиру Авлону значило би задати смртни ударац његовоме економскоме животу, развоју и саобраћају. Јер Гуменица (Решадије), Сајада и Санти Каранта не представљају ни са гледишта физичкога, ни са гледишта географ-

ског, трговачкога и индустријскога, готово никакву вредност. Зато нова граница на Југу треба да буде реке Аксас и бреговн Војос]. Аустро Угарска заступа гледиште да нова Арбанија треба да буде доволно јака за отпор, јер верује да ће је убрзо Срби напасти. Према томе граница нове државе на Истоку је требала би да буде вододелница која дели воде за Јадранско Море и Бело Море. Другим речима, у ту нову Арбанију требали би да уђу Скадар, Пећ, Ђаковица, Призрен, сва места до Шар-Планине, Дебар, Охрид, Јањина. Становиште Тројнога Споразума у овоме питању је да Скадар, Пећ, Ђаковица, Призрен, не могу ући у нову Арбанију, а Дрим и Црни Дрим да буду границе на Северу и Истоку нове аутономне државе. Италија је што се тиче Скадра, који би имао да припадне Црној Гори, уз Тројни Споразум, а што се тиче осталих граница уз Аустро-Угарску.

Врло је вероватно да ће и питање о Солуну дати доста посла; јер свакојако не може се рећи да може бити равнодушно Силама и појединим балканским државама хоће ли Солун бити бугарски, или грчки, или condominium балканских савезника, или слободан град, или неутрализовано пристаниште, или што друго.

После ових крупних питања, долазе и друга државно-финансијска питања о којима се мора водити брига при коначноме решењу садашњега балканскога питања. Ту су питања: о царини, о монополима, о турским државним дуговима, о турским жељезницама, и о многоструким приватним предузећима, која се налазе у Турској.

До сада је у Турској сва роба увезена са стране плаћала само 11% ad valorem. Сада ће требати да се расправи питање: хоће ли се и даље плаћати на територији која ће припасти балканским државама та стопа царине до трајања уговора о томе, или ће се морати подврћи ревизији уговори који регулишу питања. То ће исто важити и за монополе, који су свуда у важности у Балканским Државама.

За државне дугове је исто тако важио како ће се у будуће исплаћивати. Ти дугови се деле на оне којима управља тако звани Савет Државних Дугова, и оне којима овај не управља. Они први су унификовани, 4% зајмови, лутријски зајмови, и конвертовани зајмови из 1906 године. За исплату ових зајмова служе као залога приходи од монопола соли и

дувана, жиговина, трошарина на алкохол. Они други су дугови код Енглеске Банке и Ротшилда, Отоманске Банке и Немачке Банке, код Француских Банака, а за исплату им служе разни приходи (трибути Египта, Кипра, Јемена и др.) Постоји још један дуг од 20 милиона турских ливара, и у боновима државне благајне сума од 170,000.000 динара.

У европској Турској постоје три железничка друштва. Друштво Источних Железница, друштво Солун—Битољ, и и друштво „Jonction Salonique—Constantinople“. Пруга Друштва Источних Железница својина је турска државна, а друштво има право управљати железницом до 1957 године (Солун—Ристовац, Скопље—Митровица косовска). Настаће питање: хоће ли железницама управљати и даље друштва, хоће ли остати власницима: хоће ли прећи у својину других или државну својину, и у овом последњем случају како ће се регулисати питање о накнади, о возном материјалу, о гарантијама предвиђеним за сваки поједини километар.

Поред ових питања остају и питања о дуванској режији, којој истиче рок 1914 године, о пристаништу и кеју солунском, о кулама светлиљама на Јадранскоме, Беломе, Јонскоме и Црноме Мору, о предузећима за путовања и градњу мостова, и тако даље.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Акерманска Конвенција“. — Српска Краљевска Академија је, из фонда Нићифора Дучића, наградила студију из дипломатске историје Г. Др. Гргура Јакшића „Акерманска Конвенција, закључена између Русије и Турске 25 септембра 1826 г.“ Та студија је изишла у засебној књизи. (Београд, 1912; 8°, стр. 126; цена 1·50 дин.). Писац је радио по архивској грађи коју је нашао у архивама министарства спољних послова у Петрограду и Паризу и у архиви Пољске Библиотеке у Паризу. Ова иста расправа, проширена новим, накнадно нађеним подацима, изићи ће и на француском језику. Н.

Брошура Г. Ј. Цвијића у талијанском преводу". — Студије Г. Др. Јована Цвијића „Балкански рат и Србија", која је изашла и у „Српском Књижевном Гласнику", преведена је и на талијански и штампана у Риму. (Dott. Jovan Zvijić dell' Università di Belgrado: La Guerra balcanica e la Serbia). Преводилац је Г. Миодраг Ристић, који је написао и нарочит предговор за талијанску публику. Н.

Г. Јован Храниловић. — Г. Храниловић коме, као добром хрватском пјеснику старије школе осамдесетих година нитко није порекао вредности, био је задро још пред неких четрнаест година у литерарне борбе између „старих" и „младих", бранећи литерарну традицију и конзервативност старих смјерова противу модерних, и то све младеначком вехеменцијом и упорношћу. Учинио је, по моме мнењу, много штете у оно доба: не због тога што је осуђивао „модернистичке настраности", него због тога што је у полемику о чисто литерарним питањима уносио метод политичке партијске борбе, велика, компликована питања модерне културе и литературе најпростијим старим формулама и фразама свео на ниво кафанске плитке дискусије, и што је његова критика била одвише јасно пријатељска и партизанска.

„Млади" од онда су били компликованији, и далеко мање на један калуп прављени него што је то на силу у свом шаблонизирању хтео да прикаже Г. Храниславлевић. Велики дио тих „младих", дилетаната и снобова, ушутио је, изгубио се. Ондашња „Модерна" имала је лепих и светлих момената, али је имала мало унутарњега јединства, и она је као књижевна група пала и на посљетку је банкротирала. И ја, који сам у оно време био у најжешћој борби са Г. Храниловићем и његовим кругом, већ сам 1904 године констатовао (у књизи „Иза Шеное") неуспехе „Модерне".

Али док су сви они од „младих", који су наставили да активно раде и даље на литерарном пољу већ одавна преживјели „модернистичке настраности", Г. Храниловић није у ово четрнаест година ни за корак одмакнуо са временом унапред. И због тога изгледа доста биједно и комично када Г. Храниловић још и данас употребљава исту ону фразеологију и исте оне полемичке испаде, који су били бар некако разумљиви пре четрнаест година, али који су данас просто депласирани анахронизам.

Г. Храниловић је и сада, у божићном додатку новосадскога „Српства", написао нешто сухопарнога наклапања о „савременој хрватској књижевности" и љуто се пожалио на то што „Српски Књижевни Гласник" штампа „књижевна писма" из хрватске књижевности у којима „модернистички рушигради", „ничеанци", „рушитељи патриотске књижевно-

сти“ и т. д: не говоре са респектом о величинама старе генерације и праве „збрку појмова“.

На све ово што иде и на моју адресу, одговарам Г. Храниловићу само ово: неукусно је и нехонетно служити се још и данас подвалама о антипатриотизму и задртом неком „модернизму“ хрватских млађих референата у српским књижевним часописима, након четрнаестогодишње еволуције и након толико факата, који засведочавају не само критичност до самоодрицања, приступност свакој разумној еволуцији и на посљетку делотворни и жртвама засведочени патриотизам многих од тих нападаних „модерниста“, који с пуним правом могу да упитају, ако већ не самога Г. Храниловића, али свакако многе од оних његових другова, које он ставља за узор патриотизма: када и где и чиме су на делу показали своје осећаје, и како се слаже њихово пјесничко проклињање тобоже ненационалне млађе генерације са властитим додворавањем народним противницима, са њиховом највећом плашљивошћу и каријеризмом?! Било би боље да Г. Храниловић не отвара скречене гробове...

М. Марјановић.

О данашњој српској књижевности. — Чешки, недељни часопис „Veřejné Mínění“, који излази у Прагу, донео је у свом 15—16 броју преглед савремене српске књижевности („Literární Srbsko“). То је већ и извод из одељка „Данашња Књижевност“ у „Историји Нове Српске Књижевности“ од Скерлића. К.

„Атила у Емони“, — У „Ljubljanskom Zvonu“ (1912, св. VIII—XII) изишао је последњи већи спев Антона Ашкерца под насловом „Atila v Emoni“, а недавно је отштампан и у засебну књигу. Емона је био стари град где је садашња Љубљана, и опевајући Емону, Ашкерц је опевао стару Љубљану. Догађаји из спева дешавају се у дане када се граду приближавао хунски краљ Атила са својом варварском хордом. Између свију споредних личности и догађаја истиче се љубавна историја Марцеле и Аелиана. Лепа Марцела, чији је драган нашао смрт под разореним емонским зидинама, постала је Атилина робиња и умрла у његовом наручју, не могавши да преживи свога Аелиана и стару Емону. Спев је подељен у седам делова, испеван је на познати начин ранијих Ашкерчевих епских спевова; поменута љубавна историја испричана је доста живо, са неколико успелих лирских места. Али, и ако је ово последњи спев Ашкерчев, не значи да је и најбољи. — Издање је приредио професор Вестер и дао на крају књиге потребна обавештења. Рукопис је нађен у песниковој заоставштини и издат по спремљеном тексту за

штампу. Ашкерц је добио предмет од Др. Шмида, доцента Универзитета у Грацу и написао је цео спев од 15 фебруара до 2 априла, 1911 године. Спев је назвао романцом, давао му неколико наслова, а издавач је последњи задржао.

У. Ц.

Једна књига о Албанији. — У јесен 1908 пропутовао је руски публицист Александар Башмаков, пошавши из Црне Горе, пределе северне Албаније. У главном, он је кроз Албанију и Северо-Западну Стару Србију путовао ради тога да проучи терен за јадранску железницу. У јуну 1908 била је одржана у Паризу конференција капиталиста и политичара који су заинтересовани за грађење железнице Дунав-Јадране. На тој конференцији није било дошло до потпуног споразума у бирању трасе, и Башмаков је, због тога, предузео путовање да сам лично испита терен.

Али поред чистих теренских испитивања, руски публицист је истовремено вршио, самом силом околности, и испитивање дивљих племена, кроз чије је насеобине пролазио. Он је прво прошао цео скадарски санџак и проучио поделу и унутрашњу организацију арнаутских племена. Од Тузиа, он је уз горњу Сему пошао на Гусиње и Плав, и из Плава у Пећ. Његове путне белешке о томе делу пута, који је дотле важио као непроходан за Европљане, врло су интересантне. Нарочито је интересантан опис предела и људи на путу од Плава за Пећ, преко разбојничког гнезда Ругова.

Пишући о Метохији, Александар Башмаков проучава друштвену организацију и односе између арбанашких малих феудала и хришћанске раје, која тим феудалима плаћа откуп да би била заштићена. Ти податци се, у главном, тичу времена до Берлинског Конгреса, када се утамањивање Срба није још спроводило као државна политика. Од Берлинског Конгреса, дивља арбанашка раса постаје разбојничка. Истребљење Срба спроводи власт. Глава се више ни дажбинама главарима не може сачувати. Башмаков даје једну страшну статистику уништења српских породица. Једна интересантна појединост, коју Башмаков наводи у белешкама о Призрену, показује најбоље докле је такво стање отишло. Руски путник је присуствовао једном арнаутском суђењу, расправљању крвнине. Судиле су се убице од којих је сваки имао на души по 20—30 убистава!

Своје путне белешке издао је Александар Башмаков 1911 у Петрограду. Сада оне излазе у једном српском опширном изводу, под насловом: „Пут Руса Александра Башмакова преко Црне Горе и кроз земљу Гега“. Извод је направио Коста Кулишић. Књига је изишла у Новом Саду. Цена је 1 круна.

М. Л.

Дворски живот у Византији. — Недавно је изишла из штампе мала по обиму, али врло интересантна књига Карла Дитриха под насловом „Дворски живот у Византији" „(Hofleben in Byzanz" von Dr. Karl Dietrich, Leipzig, 8°, стр. 100). Ту је скупљена грађа из аутентичних споменика о дворскоме животу и обичајима у старој Византији, који су се временом одатле раширили и дуго живели у читавој Источној Европи и великоме делу Средње Европе: Турци су, између осталих многобројних византијских културних остатака, у многоме очували и византијски дворски начин живота; даље: Југословени Румуни, Руси, Готи, па чак и римске папе, Каролинзи у Француској и Отони у Немачкој, примили су не само византијски сјај, већ и рафинирани луксуз и многе појединости церомонија, отменога живота, начина опхођења и обичаја цариградског двора. Грађа из Дитрихове књиге је од нарочитог интереса за српску, нарочито дворску културу, чији је главни извор био у Византији. Византијски писац Тодор Метохит, који је 1298 посетио двор краља Милутина, изриком казује да је у њему било „све удешено по ромејском укусу и по церомонијалу царског двора (византијског)". („Тодора Метохита посланица о дипломатском путу у Србију, поводом женидбе краља Милутина са Симонидом, године 1298", с грчког превео М Апостоловић", „Летопис Матице Српске, књига 216, стр. 42). И целина и појединости о крунисању царева, веридби, пријему царице, њеном крунисању, венчању, купању, свечаностима о рођен-дану царева, о рођењу и шишању принца, повратку цареву из рата, о победним свечаностима на форуму, цареву погребу, дворској жалости: даље о црквеним и народним свечаностима, на којима и двор учествује, и т. д — о свему томе говори грађа ове књиге. Све то има несумњивих веза са истим стварима у нашој прошлости.

Т. Ђ.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга у 1911. — У последњем броју листа „Српске Књижевне Задруге" изишао је преглед: „Број задругара XX кола (за 1911 годину) по местима, окрузима и покрајинама". У току 1911 Задруга је у 292 места имала 419 повереника, са 10.121 чланова (8.977 чланова оснивача и улагача и 1.144 добротвора). Највише је чланова било у Србији: 5.900. Од вароши на прво место долази Београд (1.105), затим Крагујевац (339), Ниш (311), Крушевац (218), Шабац (160), Зајечар (149), Неготин (125), Прокупље (122), Књажевац (114), Пожаревац (100), Врање (90), Ужице (88), Чачак (86), Свилајнац (83) Пирот (74), Велико Градиште (71), Ваљево (70), Јагодина и Смедерево (63), и т. д. По окрузима на прво место долази крагујевачки округ (448), нишки (437), тимочки

(310), ваљевски (299) моравски (296), крушевачки (272), подрински (267), пожаревачки (262), врањски (217), ужички (168), топлички и крајински (157), пиротски (114), чачански (113), руднички (64), београдски, без Београда (61). У Србији је већи део чланова Српске Књижевне Задруге, (5.900, док на све српске крајеве пада 4.219 На прво место долази Босна и Херцеговина (913), Срем (620), Далмација (563), Банат (432), Бачка (357) Хрватска (349), Славонија (312), Црна Гора (109). Од места ван Србије на прво место долазе: Сарајево (136), Мостар (134) и Нови Сад (133), потом Карловци (112), Осек (104), Земун (97) Сплет (90). Митровица (77) Херцег-Нови (70). Загреб (69) Панчево (67), Дубровник и Сомбор (62). Тузла (55), Книн и Рума (47) Брчка (46), Арбанаси у Далмацији (45) Бањалука (44), Јасеновац у Славонији (42), Котор (41), Никшић, Карловац и Шид (40) Ириг (35), Столац (34), Босанска Градишка (31), Пакрац и Стара Пазова (30), Цетиње (37), Дарувар и Перлез у Банату (27), Добој (26), Бела Црква и Надаљ у Банату, Врлика у Далмацији, Бијељина, Босанска Крупа, Велики Бечкерек (25). X.

Друштво за Српско Народно Позориште — И бројем чланова и материјалном имаовином Друштво за Српско Народно Позориште у Новоме Саду напредује. Данас оно има: 516 живих чланова (и 147 умрлих) са најмањим улогом од 100 круна, три задужбине, чија вредност износи око 70.000 круна и Глумачки Мировински Фонд. Целокупна друштвена имовина износи преко 150.000 круна По свему, а у првом реду по родољубљу војвођанских Срба судећи. Друштву ће прилазити све више чланова и оно ће новчано све боље стајати. Можда ће то донети и напредак уметности у Српском Народном Позоришту у Новом Саду, који се, сада, не види. Јер, и ако је овогодишњи „Извештај о раду и стању Српског Народног Позоришта“ непрегледан, ипак се из њега читају редови који не говоре утешно о уметничким квалитетима новосадског позоришта.

„Извештај“ обилује китњасто-фразастим извештајима Управног Одбора, Позоришног Одсека, па чак и *Економског* Одсека. Ми смо водили рачуна о томе да се то подноси Скупштини, и да је то намењено ганућу родољубивих срца. Али, има пуно других речи које су непосредни изрази родољубља и које једино доликују озбиљности посла. „Извештај Управитељев“, међутим, који је још и невешто редигован, пун је претенциозности и одаје схватања Г. Управитеља која су добра само за то да даду једно објашњење о рђавом репетроару.

Г. Управитељ узима позу великог реформатора, и нарочито истиче потребу — „комађа с певањем“, оркестра, му-

зике. Он предлаже, док рад треба усредсредити на драму, расписивање награде за такво „комађе“. Ми имамо, отуда, пуно право да у Г. Управитељу видимо главног иницијатора да Српско Народно Позориште у Новом Саду има и у „новом реформисаном стању“ премијере као што су „Дротар“, „Луксембуршки гроф“ и „Доларска принцеза“.

Намера ове белешке, у осталом, није толико да се дуже задржи на избору комада и да да́ критику главног рада Новосадског Позоришта, колико да покаже како ова установа издаје рђаво свој годишњак; због тога и не говоримо о размери представа српских драма и писаца („Јанковић Стојан“ 6 пута, „Максим Црнојевић“ 3 пута; Веља Миљковић, Данкулов, Шапчанин), као ни о томе како изгледа репертоар страних комада са „Шољом Теја“, „Трима бекријама“, „Низом бисера“, „Женидбом при фењерима“ и тако даље, а са једним јединим комадом од Шекспира. Нека остане, дакле, за доцније говор о томе како је време да Српско Народно Позориште у Новом Саду схвати свој посао и као уметност, а не само као *радњу* и као примитивну националну установу. Јер није довољно само гостовати по Хрватској, Далмацији и Босни; треба *освојити уметношћу*, а не користити се родољубивом болећивошћу.

Али, ако је то тежи задатак, није било тешко дати добар годишњак, позитивне извештаје и у њима тачна назначења времена о ком се говори. Од свих фраза више би вредили опширнији суви податци о репертоару позоришта у самом Новом Саду и у местима гостовања, о глумцима, о важнијим догађајима у позоришту. Неразумљиво је, после, како се то у годишњак за 1911-1912 годину уносе имена часника Управног Одбора и чланова Позоришта из 1910-1911 а не из 1911-1912 године! Наслови рачунских извештаја су погрешно дати; а актива „Фонда друштваа за српско Народно Позориште“ једног истог дана (31 децембра 1911) у једној таблици (страна 21) износи више него у другој таблици (страна 28). О техничкој изради „Извештаја“ и да се не говори.

Рад Српско Народног Позоришта је несумњиво интензиван; то с правом истиче и потврђује „Извештај“. Само, циљ није у интензивности него у вишој врсти делања. И то у свему, па и у уређењу једног обичног годишњака.

Е.

Јубилеј Словеначког Позоришта. — Прошле године навршило се двадесет година од подизања сталне позоришне зграде у Љубљани и четрдесет и пет година од оснивања Драмскога Друштва, које је највише учинило за подизање позоришта и развој словеначке драме. Затим, 1912 године Словенци су

после дуге и напорне борбе, извојевали да могу давати у својој згради представе само на словеначком језику, и створили везу између свију позоришних дружина у Словеначкој. Сви ти разлози били су повод да се недавно у Љубљани прослави скроман јубилеј, после кога је илустровани лист „Slovan“ (1912, св. XII) донео чланак „Позоришни Јубилеј“ од Франа Говекара. Тај кратак и прегледан чланак даје општу слику развоја драме, драмске уметности и борбе око подизања позоришта код словенаца. Прва драма на словеначком језику „Županova Micika“, од Антона Линхерта, управо слободна прерада Рихтерове веселе игре „Die Feldmühle“, приказивана је још 1789 године. Друга Линтхертова прерада приказивана је годину дана доцније, а 1803 Валентин Водник трећу. После празног Прешерновог обећања да изради прву словеначку трагедију и ових драмских покушаја, учињен је знатан напредак тек 1848, када је основано „Словеначко Друштво“ у Љубљани са Др. Јанезом Блајвазом и Франом Малавичем на челу. То друштво са дилетантима образује трупу и приређује 12 представа. Године 1851, за време познате апсолутистичке владе, Друштво је морало обуставити свој рад и у драми се осетио знатан застој. Десет година доцније у Љубљани се оснива „Читаоница“, која је са дилетантима приредила до 1867 године 36 представа. Те године 18 априла оснива се „Драмско Друштво у Љубљани“, са специјалним циљем да усаврши драму и подигне сталну позоришну зграду. После мучних борби јачи рад се осећа тек 1887—1892. 1892 свечано је отворена стална позоришна зграда оригиналном драмом „Veronika Deseniško“, од Јосипа Јурчића. Словенци су морали уступати своју зграду за представе и на немачком језику. У почетку је број таквих представа био већи, затим се изједначио, бивао мањи, и 1912 године биле су представе само на словеначком језику. Године 1892—1893 било 50 представа на словеначком језику, а 1911—1912 тај се број попео на 150. Позориште је имало досада 10 управника, 10 драмских и 13 оперских режисера и 6 капелника. Са страних језика преведено је око 800 драма од најпознатијих драмских писаца свију народа. Драмско Друштво издало је много драма у 60 свезака под општим насловом „Slovanska Talija“. За развој словеначке драме и драмске уметности Друштво има великих и неоспорних заслуга, и, ступивши најзад у везу са осталим позоришним дружинама, заједничким радом показаће још веће резултате. У. Ц.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 3. — 1 фебруар 1913.

НЕМРЧИПУШКЕ.

IV (Крај.)

Ту се, по обичају, као и сви остали, чета заустави, посиједа по простртим струкама по камену, ко има задувани, а ко нема стаде опљуцкивати, а сви се дадоше у тешке мисли и осјећања, као није то шâлнй посао дијелити жељу с Чевом и мирним и безбједним животом у њему уочи једног таког посла као што је четовање.

Поглед им обухвати с југо-западне стране без мало сву Црну Гору с двоглавим Ловћеном као двоглавим Душановим Орлом на крају; а од Сјеверо-Истока, Војник и Дурмитор с турском Херцеговином, полèглôм у некој сивој сумаглици, као у праву копрену тамног робовања.

Четничка срца се стегоше па раширише, па опет стегоше и раширише; крв им наврије из пета у главе, а из глава у пете; сви им удови уздрхташе као шибље на вјетру: а очи им се налише сузама, нешто од страха а нешто од жалости, при помисли шта остављају под Ловћеном, а шта ли их под Војником очекује. Али каква ли се тек чуда напунише харамбашине очи и какво ли му се тек горчило сали у срце, кад угледа, иза једног цйкȳља под Плочом а себи за леђима, дванаестогодишњега Живка Лèлека, свога сестрића, ђе чучи и зври као гладно штене.

— А шта ћеш ти ту, Живко?... разврну Јанко велице, да му се, гледајући га са стране, и на самим устима могао прочитати знак питања с тачком на бради.

— Хоћу, ујаче, и ја у чету... одговори мали Живко некуд поносито и самопоуздано.

— Какву чету,... јеси ли се помамио?! Ђе ћеш ти у чету толи̑цни̑?

— Ма да хоћу, бож'а ти вјера, чо̂че, хӓ! И теби је првина: па ђе мо'ш ти, ма̀јде ћу моћ' и ја... кликну мали Лелек, и лупи се шаком у прси.

Скочи ти нато „сердар" Јанко, наскочише и остали четници, те моли, те преклињи и наговарај Живка да се врати, па бога ми му и пријети, па најзад га заокупи и чибукати један с једне а други с друге стране — не помаже: дијете за̀рзну̀ло, па хоће с њима у чету те хоће, и. све да би га на парам-парче сасјекао неће назад. А кад му дотужише дружевски чибуци, те га призабоље, би готово те одскочи у страну, на неколике стотине корака од чете, заокупи се камењем, па, иза једног кршевитог заклона, стаде гађати своје гониоце, тако вјешто и тако јуначки, да се овим не мога на ино но да оставе ђавола ђаволу, па да се крећу на срећни пут.

Чета загази преко ломне Ластве, кроз чије се крше и гудуре ходе ломити и лелујати као пребјена змијурина преко валовитих откоса. Мали Живко је не изгуби из вида, но се упути за њом сустопце; и, и пратећи је непрестано и без одмора поиздаље и на̀зочице̑, успје да се у исто доба, кад и она, неђе око по̀паса, нађе с њоме на другу страну Ластве, под клисастим Будошем, пограничном циљану између Црне Горе и Херцеговине, тамо ђе су га четници, шћели-не шћели, морали примити за друга, ако нијесу ради да га ђе кроз шкр̏ке и јаме вуци раскубу или каква турска чета сасијече.

— Па нека га!... рекоше најпослије: — нека га ђаво носи, кад му се ништа не може! Може неђе што послушат', торбе ни поприdržат', али ни воде у кр̏буљи донијет'. И нек 'не је седам ка' данах у нeђељи!...

И примише га у дружину.

Сунце се цилитну на подневну висину. Подневни жар и свјетлост паде и прекри уморну и паћеничку земљу; а зној и љетња жега оћера у хладове и к још непресахлим вре-

лима и ријекама све што дише и бол осјећа. А чета, гладна, жедна, трудна и уморна, изби наврх брда Будоша, што се, као какав погибалачки мрамор, усићио и раскарванио на мртвој стражи над крвавим Никшићем, кључем од све Босне и Херцеговине, а страшилом раје и брђана.

Ставши на највиши врх, што се, као сарук око главе охола балије, разбагашио и зашиљио камену будошку тјелесину, пред четницима, на пет пушкомета даљине, пуче широко никшићско поље, испресијецано са шест вијугавих ријека као шест оловних бразда, а уоквирено вијенцем сивих брда и сурих планина. Никад прије невиђена им раван и пространство udари у очи и заслијепи их страхота поља и брда и турскога града насред поља, а на пупку планинскога повијарца.

— И-и-и-и, Боже мили, колика ли је ова Бошна!... кликну харамбаша Јанко што га од глади и жеђи и умора изнемогло грло служи, и показа мршавом и поцрњелом руком, баш као огорелим потика̄чем, на Никшић и околину му.

Остали сви зинуше од чуда; свакоме се оте из гркљана једно велико „лӧ!": и, избуљивши очи као тенци остадоше као приковани, ђе се који нађе.

Али их сунчана жега брзо образуми и трже из за̑па̑ње-ности, оћеравши их с обера у прву дубодолину, у густу будошку кигу, под окриље стољетних букава и њихова дебелога хлада.

Ту, посиједавши ђе ко прије стиже, поскидаше своје о̀бра̑мице те из њих извади ко што мога: неко комад суха круха и главицу лука, неко брзар качамака, а неко који чмањак кртоле, те се заложише. Мали Живко, не имајући ни торбе ни ништа у њојзи, зареди од четника до четника, те од неког кору хљеба, од неког гуку качамака, а од неког по кртолу, скуна̀тори̑ себи ручак и попуни своје улекнуте бокове; па се даде у потрагу за водом: нађе је у једној ду́пљи неке петстогодишње букве: пљушти кору с брезе, од ње, за ти̑ли̑ час, начини кр̀буљу, у коју захити воде, те, из захвалности за удијељени о̀бро̀к, напоји изгорелу од сунца и жеђи дружину.

Окријепивши се пивом и јестивом, одмором и хладом, четници потегоше своје чађаве чо̀крње: насукијаше их неко кр́џом, неко ци̑мо̑м од кртоле, а неко оструготинама од ремника, те задуваниште, сваки са свога краја, да се од ба̑зда и

дима њихова „дувана“ све змије и сви шумски мишеви и комарци суновратаце разбјежаше. Пушећи и мозгајући: куда ли ће и на коју страну, „сердару“ Јанку опет се оте поглед на никшићску котлину и заприје на град на Оногошту; те ће, онако преко чибука, кривећи шију као рањена гуска, рећи дружини:

— А да, слушајте ме, љуђи! Кад би Бог наредио, да само ово што је Нѝ'шѝћах посвојимо од Турака, и ма̏јде би за̑на̏го било дости и земље и баштине за сву Црну Гору и седморо Брдах...

— Би, бож'а ти је вјера!... потврдише остали, сви у један глас.

— А шта мислите... настави харамбаша, охрабрен и по̀зо̑рен једнодушним одобравањем прве му паметне бесједе: Како би то било лијепо, па да нас шестина данаске освојимо Ни'шић и ишћерамо Турке из њега, а̑?... Ала би се зачудили Чевљани и Катуњани! И онадар би се ми ругали ш њима, ка' што с' они садако дегају ш нама. Може да̏-ти Бог навит' да и то бидне, тёке ако бидне нас данас...

— Биће, ма ти бож'а вјера, ка' неће! Било нê вазди ђе треба и кад је за прешу, па ће не бит' и данас.. гра̏шну̑ се, тобож увријеђен, Менцо Мојичић.

— Та̑ ти ваља, Менцо! Има не, занаго, да би на јаде био од нас и цар у Стамболу, а то ли смрдељиви Ни'шић тун под стрехом црногорском... вели Лале.

— Добро, љуђи, но дајте да се здоговоримо: како ћемо и кудијена ћемо да му крнемо. Ја вељу да идемо право уз поље до под бедеме; па сердар нека дозове капетана Мушовића и позове га на предају и да му ижнесе од града кључеве; а ми ћемо се другизи сви раздријет' из једнога гласа и дић' грају и пушкетање, да се градске куле и зидови из темеља затресу. И, ма ви бож'а вјера, бит' не може никако, што ни се, та' мах, Ни'шић неће покорит', а Грађани се од наше силе и зо́ра нездрелице разбјежат'... бу̏са̑ше се и мудроваше Кића Пуров.

— И ја се те твоје држим, Кићашу... пофѐрма му Ђуза.

— И ја... И ја... заграјаше остали.

— Е, па добро!... зађе харамбаша: — кад сте сви за то, и ја сам зато. Но ево освојисмо Ни'шић; па шта по̏та-

дѐр? Не можемо да-ти све Турке пуштит' да утеку, но ни неке, оне главније, треба и посјећ', да ни се не шпрдају Црногорци ё нијесмо ни окрвавили. Па онадар треба да поставимо суд и главаре на освојеном земљом: а потадера да засједемо, те издијелимо између себе градске куле и чардаке, пољске луке и читлуке, и беговска добрета, и благо, и ма̑л, и, и оруж'е, и оћело, и хате, и...

— И буле, чо̑че... упаде му у ријеч Лале.

— Па како мишлите, како ћемо то?... доко̀на „сердар“.

— Лашно, ваистину... отповрну му Маркиша дим у дим: Ти си харамбаша, и жна ти се старешинство: посјећеш капетана Мушовића, засјес' на његову столицу, посвојит' његову кулу и луке и добрета, и...

— И доста ти је.. упаде опет у ријеч Лале. — Харем бега Мушовића припада мени!

— Ада неће, чоче, но харамбаши. А ти узми други: Љуцин, Грудин, Бауков, и чи' ти драго, теке нё Мушовића.

— А-да нећу, ма̀ ви бож'а вјера, ничи' но Мушовићев, и за мене је! Па нека се једном прича и уз гушли поје: како се бијешни Лале Милов оженио булом бега Мушовића, ка' Сењанин Тадија сестром Гојичић-Алије... цичи Лале.

— Муч', у̏кле̄тво, не уклетвај тунако!... продрије се „сердар“ Јанко на њ: — Ето те, вас би свијет тобом опросио, богаљу ниједан!..

— Ко богаљ, рђо препредена и пӧга̑ни ӧд пога̑ни!... раздрије се Лале, па скочи и зграби косијер иза паса, те замахну како ће јадо-харамбашу између оба ока.

И, како овај и не мрдну собом више но да је мртвац, може бити да би га и одаламарио, па да се не уплѐка мали Живко. Ђи̏сну̀вши као рӓди̑ш између кавгаџија, ђетић зграби Лала преко рука, заоши̏ја и тресну њим о земљу баш као врећом окла̀си̑на̄ И оте му косијер, па се с њим удаљи у споредну рупу.

На то се грохотан смијех осу у дружини, — и кавга се сврши, као да си је ножем прекинуо. Али се с њеним прекидом прекиде и разговор о диоби турских глава, главарства, имања и харема по Никшићу.

V

И, умјесто да се, одморна и окријепљена, чета диже на нове лагане, те се, по угледу правих хајдука и четника, спустио у Никшићско Поље и промјерка: неће ли ђе закучити крд турских брава, или запанути турском каравану у бусију те посјећи коју турску главу и уловити добар шићар — наше немрчипушке остале су непокретне на истом мјесту ђе су се и прилијепиле. Некако им се није кретало ни на једну страну; излежавале су као сивоње и једино с времена на вријеме одбијајући по који мршави дим из загорелих им лула, давали знака живота о себи и од себе.

И, док су они ту наврх будошке ките тако лендова́нили, преживали и дубоко мо̀згали и страшне планове о пропасти турске царевине сновали, дотле се сан, господар свију дихања, овим лупежима лагано и лупешки дошуњао, те у ћарлијању лахора, зузуку инсеката, певању птица и игри свјетлости, облетио око њихових неочешљаних глава, залијепио им се за очне капке и трепавице, и огрнуо их и повио у се као мајка чедо у повоје. И не потраја дуго, а по травној халузи наврх Будоша разлеже се хрка од шест заспалих Чевљана.

Једини је, у дубрави ниже њих, још бдио мали Живко Лелек. Берући и зобљући већ зреле јагоде и дивље малине, чупајући травке и кидајући докољене и божурове, разгонећи мухе са себе и хватајући обадове на себи и лептирове по цвијећу, дијете је скакутало од жбуна до жбуна, из рупе у рупу а од крша кршу, замарињавало се и чувало стражу дружини.

Над њим и око њега се смркла хиљадугодишња гора. Црна јеловина извила своје танковрхе бр̏кље небу под облаке, те их чешља, док најнижим својим гранама чеше земљу по хрбату. Плашљиве јасике успрепетале, па их само стоји дрхат, као да наслућују крв и покољ. По липама и шумском цвијећу зује пчеле као у уљанику Занесен свим што му ухо чује, а опојен тим што му око види и кожа осјећа, мали Живко сједе под један зелени ду̏бић, и задуби се у напуњену крбуљу јагода, малина и боровњача. Јео их је о̀блимицē, присмачујући суху и тврду жӳју, коју је мало прије од дружине испросио.

„Ђе ће губа но на јаре, ђе ли лопов но на паре“, — а ђе ли тек читаво јато комараца и обадова но на овог полуналог, босог, гологњатог, гологлавог, разбарушеног, глађу и жеђи исцијеђеног јадо̀ва. Заокупили па зује и облијећу, и то све око њега као коњи око стожера у гувну, па, којигод пут пани и почини на њ, сваком га пёци и зари му своје бр̏идљивê жаоке у сиромашко тијело, да је јадник пола крбуље набратих јагода просуо, бранећи се од ових бездушних људождераца. А кад је један, големи колико пола ораха, обад дрско налетио на њ и дрскије му од свих осталих своју бодљу у младу кожу ринуо и окрвавио га, сиротни је Живко стрецнуо свом снагом и тијелом, цикнуо од бола као очепљено дв̏изе, хитио руком на рањено мјесто и у трену́т ока зграбио насртљивог инсекта; па, киван а осветољубив као и сви његови крвопилски земљаци, ишчупао једну травку искрај себе и забо је у стражни дио дебелога тијела обадова.

— Ето ти га сад! Нека, чоче, и ти пожнаш како боли кад се боде. Не био ти мене тицат’, па не бих ни ја тебе. Овако: шило за огњило. А сад иди у Турке, па им реци: ё и њих чека иста та работа и таксират од Живка Лелека и његове гласите дружине. Набадају и они нашу браћу на коље, па д’а̂ко с’ и од нас ко нађе да и њима одудари жа’ за срамоту!... гласну се осветилац. И, то рекав, пусти обада.

Инсекат зукну, и, онако с травком у тијелу, одлеће у зрак и вину се низ планину; па, као да му сами враг калаузи, зађе све од камена до камена, од дрвета до дрвета, с кланца у до а из дола на кланац, лёт-лёт док не слеће до дно вратоломног Будоша, прелеће већ пресушено корито ријеке Зете, загази преко Будошких Ба̑ра̑, и улеће међу турске косиоце, што се, сад око по́дневи, одмараху под врбама у хладу. Ту би готов, па прилеће једној од најопаснијих гомила, и изабра најстаријег и најстрашнијег злицу-потурицу, те му паде на рукав од антерије.

Балија хи̏ти̑ очима, и, чим угледа травку кроз обадово тијело, разрогачи очи, па заучиње:

— Аох, до Бога, ђе изгибосмо данас! Ха̏ ко је Турчин, за свеца Мухамеда, на ноге! Ево неђе црногорске чете ђе нас прёшка̑ из тијех шкр̑ка̑ у Будошу. У по̏то̑ч!...

Скочи он, скочише и остали, па за оружје. Дадоше хабер и другим никшићским косцима по ливадама, те се за час окупи

сто турских крваваца под оружјем и салтанетима, све готових за го нож зубима ухватити. И, уколико би дланом о длан ударио, чета се распореди — као кад је то сваком по стоти пут у животу — и отисну уз Будош: радија ићи у крвав сусрет и на јуначки напад но кукавички чекати непријатеља у барама и бранити се иза пласова по сјенокосима.

И још је страшна чета страшног харамбаше и „сердара“ Јанка Татара храбро спавала и јуначки дрњцала у дубокој дубрави наврх Будоша; још су јој се можда привиђали лијепи снови о освојењу Никшића богатим пљеновима брава и шићару турског блага и оружја, кад су се никшићски Турци, све вучки и пöбаучки, припели уз будошку стр̏мêн, и, попут карике, све више и више стезали живи и смртоносни влачег око чевских спавалаца И натрапали би на њих и направили меса и за врана и за гаврана и за вука и за баука, да ни би и опет малога Живка.

А он ожеднио, па се надао од букве до букве, а од стијене до стијене, тражећи дупље или каменице с водом. Одједном ће га тргнути ѐргâње камења и куцањ гвожђа. Хитиће погледом пода се, кад али има шта виђети: пред њим се, у грању и по грмењу, црвене турски фесови и свијетле пушчане цијеви и седефли табани турских џефердара.

Чим их види, ђетету се окрени око главе сва она брда, а пред очима му од страха узиграј и дрвље и камење. Цвокоћући зубима и дрхтећи указаним кроз продрте гаће чу̏кљима, Живко се дај у бијег, па, све између грања и стијења, баш као пу̏вâћ, дотрчи без душе и даха у дô међу дружину, и стани га кривњава као јарчића:

— Хâј, ко је витез, на ноге, ё ни ударише Турци!...

Утолико и турске пушке припуцају... Оспи се пуцањ са три стране: олово се зȁрй у дрвље и стијене изнад Чевљана, те одбијено грање стани полијетати, а крши се одваљивати и падати изнад глава извањених немрчипушака.

Ови се, на толику вику и пуцањ др'ни иза сна, збуни и помути као ждралови на мећави, и, видећи смрт пред очима, остави и торбе и струке и чибуке и оно јȁдо-оружја што је који имао, да све један мимо другога бр̏доножицê и с главе на реп, а с репа на главу, кроз један кланац наврх Будоша, па преко Будоша, па с ону страну Будоша, па уз Ластву.

А дугогњати и дуговрати „сердар“ Јанко пред свима Хрт га не би стигао а зрно из пушке та̀нчице престигло, колико краче и како скаче.

И сви заборави на малога Живка, сем Бога и — Живка. А он, чим Турци заалачи и оспи плотун, немади куд-камо, но загон што га год срндаћске ножице носе, па кӱба̑ц, те наврх ујака Јанка; припни му се на рамена, прије но је овај успио и да се исправи; прицапај му се објема рукама око грла; и тако побјези с њиме а на њему, баш као на коњу, а да га бијесни харамбаша у страху ни чуо ни видио ни осјетио није.

Тешки и уморни од пењања и пентрања за читава два сата уз ололијасти и вратоломни Будош, а к том при прибојавајући се од засједе и црногорске ја̀чи иза Будоша, Турци, пошто би наврх Будоша и прећерај Чевљане у Ластву, окани се и боја и пуцњаве и даље поћере, па се суврни натраг те покупи побацане и напуштене четничке прње и оружје, па отоле свога си пута к барама и косама и откосима у њима.

А Чевљани бјежи а бјежи и бјежи, попут преплашених оваца кад их заокупе гладни вуци; и не осврћи се нити се заустављај нигдје, докле сву Ластву не прегази и на Чевску Плочу не изби. А ту се осврни за се, и, пошто види да их нико не гони, пани по камену таман ђе се ко деси, те се, једва предишући, опрући колико је који дуг и широк.

„Сердар“ Јанко појми да савије своје дуге џо́лане те се спусти на тле, и отирући рукавом зној што је као капавица са стрехе пљуштао са његова погрежбаног и опанчинастог чела, превали очима преко дружине, стрецну и забезекну се и јекну као да га ко ножем зба̀нда:

— Аох, љуђи, наше погибије! Виђесте ли ђе упушћасмо данас оно јадно дијете, да ни га Турци кољу и разносе на ножеве! Лӓ, грехоте и црн` образа!... Куд ћемо с овакијем хабером међу Чевљане?!...

А док мали Живко, ка' иза врата и с рамена „сердаревих“:

— А ево ме, ујаче, и жива и здрава, у здравље твоје! Зар ме не видиш?!...

* * *
*

А сјутра-дан, у нејељу, на сабору пред црквом светог Арханђела на Чеву, ни о чему се друго није причало до о

четовању и доживљајима гласовитога „сердара“ Јанка Татара и шесторице његових четника немрчипушака. И никад се ту толико као тога јутра смијеха није разлијегало, откад овај људски пâс памти.

Невесињски.

ТРЕНУТАК.

— Биће, друже, буре.

— Јест, капларе, биће јака бура. Добро ја познајем овај источни ветар. Биће јако немирна ноћ на мору.

— Нека свети Јосиф заштити наше морнаре. Рибари су имали времена да се склоне.

— Ипак погледајте: ено тамо, чини ми се, видим једро.

— Није, то је промакло тичје крило. Од ветра се можеш заклонити иза стубића на бедему... Збогом, смена ће бити после два часа.

Каплар оде, а стражар остаде на бедемчићу омање тврђаве, са свих страна окружене узљуљаним таласима.

И збиља, бура се приближавала. Сунце се смиривало, ветар је постајао све јачи; запад је буктао у модрикастом црвенилу, и у колико су се пламенови ширили по небу, у толико је морско плаветнило постајало све гушће и хладније. Овде-онде већ су његову тамну површину просецали бели врхови таласа, и тада је изгледало као да се то тајанствена дубина океана, опака и бледа од дуго уздржавног гнева, труди да погледа напоље.

И на небу настаде ужурбано комешање. Облаци, пружајући се као дугачка платна, летели су од истока на запад и тамо се један за другим разгоревали, као да их је оркан бацао у ждрело усијане пећи. Дах блиске непогоде већ се ширио над океаном.

По тамним усколебаним таласима, баш као крило преплашене тице, промицало је једро. Одоцнели рибар, бежећи од буре, извесно се већ није надао да ће стићи на удаљену обалу и управио је своју барку ка тврђави.

Удаљена обала одавно је потонула у таму водених млазова и сумраку блиског вечера. Море је хујало силно, не-

прекидно, а талас за талом јурио је у даљину ка осветљеном хоризонту. Једро промиче, час га нестане, а час се појави. Барка шеврда тамо амо, с муком се уклања од таласа и приближује острву Стражару, који је с бедема тврђаве гледао у њу, чинило се као да се сумрак и море с ужасном свесношћу журе, да ту једину барку покрију маглом, силином и пљеском дивљих таласа

На бедему тврђаве блесну светлост једанпут, други, па и трећи пут. Барка се више није видела, али је рибар могао видети светлост неколико треперавих пламичака над бескрајним, усколебаним океаном.

II

— Стој! Ко иде? виче стражар с бедема и узима барку на нишан.

Али је море страшније од претње. Рибар не сме да пусти крму, јер ће талас у часу бацити барку о камење... Сем тога старе шпањолске пушке непогађају баш тако добро. Барка сматрено, баш као тица кад плива и очекује успљускивање, окреће се на самом врху таласа и одједном спушта једра. Снажан талас баци је напред и њено дно склизи по шљунку у мајушни залив.

— Ко иде? опет викну стражар, који је болећиво мотрио на опасно кретање барке.

— Пријатељ, одговори рибар. Отворите врата, тако вам светог Јосифа! Видиш каква је бура.

— Очекни, сад ће каплар доћи.

На бедему почеше промицати сенке, затим се отворише тешка врата, блесну фењер, чуше се разговори. Шпањолци примише рибара. Иза бедема, у војничкој касарни, он ће наћи склоништа и топлоте преко целе ноћи. Пријатно ће бити у миру се сећати о љутитом хујању океана и о страшној тами над провалијом, где се мало пре љуљала његова барка.

Врата залупише, баш као да се тврђава затвара од мора, по коме тајанствено светлуцају пламичци фосфорне пене. Већ јурну први вихор као широк млаз преко целог океана.

Кроз прозор куле на углу несигурно је светлуцала свећица, а барка притерана у залив љуљала се и тихо шкрипала под ударима одбијеног и растуреног, али ипак још снажног таласа.

III

У кули била је ћелија шпањолске тамнице. Црвенкаста светлост, што је кроз њен прозор сијала, часком потамни, а иза решетке указа се човечја силуета. Неко погледа отуда на мрачно море и одмаче се. Светлост опет затрепери црвеним одблесцима на врховима таласа.

То је био Хуан-Марија Хозе Мигуел-Дијац, бунтовник и гусар. У прошлом устанку Шпањолци су га заробили и осудили на смрт, али после, по нечијем милосрђу, био је помилован. Поклонили су му живот, то јест довели су га на то острво и бацили у кулу. Овде су му скинули окове. Они нису били потребни: зидови су од камена, у прозору је дебела гвоздена решетка, а иза прозора — море. Живот му се састојао једино у томе што је могао кроз прозор гледати на удаљену обалу... И сећати се... Па, може бити, још и надати се,

У прво време, кад су дани били ведри и кад је сунце сијало по врховима модрих таласа и јасније истицало удаљену обалу, он је дуго гледао на ту страну, разгледао брегове свог родног места и кланце који су нејасним вијугама залазили у једва приметне сенке далеких села... Нагађао је где су заливи. путеви, планинске путање, по којима му се чинило да промичу лаке сенке, од којих је једна некада била њему драга... Он је чекао да се опет на бреговима засветле пламичци и извију праменови дима од пушчане паљбе, да се отуд са удаљене обале крену лађе са њему милом заставом — знаком побуне и слободе. Он се спремао на то и стрпљиво, обазриво и неуморно дубио камен око зарђале решетке.

Али године су пролазиле. На обали све је било мирно, у кланцима лежала је модрикаста магла; од обале полазила је само омања товарна лађа шпањолске страже и још су мирне рибарске барке промицале по мору као морски галебови кад јуре за ловом.

Мало по мало сва прошлост постаде му као сан. Као у сну дремала је у златастој магли умирена обала и као у сну промицале су по њој привиђене сенке давне прошлости... А кад се од обале одвоји дим и секући таласе појури војничка товарна лађа, он је знао да то довозе на острво нову смену стражара и тамничара.

И још је година прошло у том мртвилу. Хуан Марија-

Мигуел-Хозе Дијац смири се и поче заборављати чак и своје снове. Већ је и на удаљену обалу гледао с тупом равнодушношћу, и одавно престао копати око решетке... Шта му то вреди?...

Једино кад се подигне источни ветар, који је нарочито у тим крајевима силан, и кад таласи стану лупкати камењем о падину малога острва, у дубини његове душе, као и оно камење на дну мора, почне се потмуло јављати нејасна и немоћна чежња. Од маглом покривене обале чинило му се да се опет одвајају некакве сенке и јуре изнад морских таласа и нешто вичу гласовито, ужурбано, жалостиво, узнемирено. Он је знао да то само море хучи, али није могао а да и нехотице не ослушкује ту вику... И у дубини његове душе будило се тешко и нејасно узбуђење.

У његовој собици, дијагоналом из угла у угао, била је обележена по каменом поду удубена путањица. То је он босим ногама утапкао камен, јурећи у бурне ноћи по свом кавезу. Некипут, кад су биле такве ноћи, он је опет гребао зид око решетке. Али одмах сутрадан, чим је море стишавши се благо запљускивало камене заравни острва, и он се смиривао и заборављао минуте помаме...

Он је знао да га ту не држи решетка... Њега је држало то подмукло, љутито и примамљиво море, и још сањива тишина удаљене обале, која лено и немоћно дрема у магли...

IV

Тако прође још неколико година, које су се већ чиниле као сан. Сан не оставља у свести никаква појма о времену, а његов је живот био сам сан, туп, тежак и без икаквих последица.

Међутим од неког времена опет су се у том сну почела јављати чудна привиђења. У веома ведре дане на обали се подизао дим од логорских ватара или од пожара. У тврђави је настајало необично кретање: Шпањолци су се давали на оправку старих зидова; рушевине, које су у годинама непомућеног мира постале, журно су се дозиђивале; чешће него пре промицале су између обале и острва парне лађице са шпањолском војничком заставом. Двапут су, баш као претоварена лађа морских чудовишта, тромо проловили монитори с кулицама над мирном водом. Дијац је гледао у њих

потамнелим очима, у којима се каткад јављало чуђење. Једном, кад је био веома сунчан дан, њему се чак учинило да се по кланцима и заравнима њему познатога брда подножу бели праменови дима од пушчане паљбе; мали колутићи као чиодина глава одједном се помоле на тамно зеленој основици и лагано се расплину у светлом ваздуху. Једанпут је дуга црна пруга монитора одјурила на удаљеној обали и неколико кратких испрекиданих пуцњева допрло је с мора и потресло његов прозор. Он шчепа решетку и снажно је задрма. Она звекну и задрхта. Камичци и малтер посукља из рупа, где су гвоздене шипке биле углављене.

Али прође још неколико дана... Обала се опет утиша и задрема; на мору нигде никог, таласи лагано, сањалачки скачу један на другог и као из беспослице ударају о камену обалу... И он помисли да је то опет био сан...

Али овог дана море га је опет још изјутра почело раздраживати. Неколико таласа већ се преваља преко насипа око залива, а на левој страни чуло се како камење са дна узлеће на заравни обале. Пред вече непрестано су испред четвртастог прозора промицали блистави млазови пене. Запљускивање отпоче своју опасну песму, обала одговори страховитим јечањем и хујањем.

Дијац само слеже раменима и науми да што раније легне Нека море говори што год хоће, нека се како год хоће избави из ускомешане гомиле таласа и она одоцнела барка, коју је он кроз прозор видео. Ропска барка са ропске обале... Њему није стало ни до ње, ни до гласова с мора.

И он леже на своју постељу.

Кад је стражар Шпањолац у одређени час донео фењер и из ходника га наместио у рупу изнад закључених врата, светлост обасја цео стас и бледо лице са заклопљеним очима онога што је на постељи лежао. Изгледало је да Дијац мирно спава, само му се по кадшто обрве наберу, а по лицу прелети израз потајне патње, као да се у дубини успаване свести кретало нешто потмуло и тешко као и оно обалско камење у морској дубини...

Он се изненадно пробуди, баш као да га неко по имену зовну. То је вихор, прелетавши целокупан преко насипа, ударио о сами зид. Испред прозора витлали су се праменови фосфорне пене, па чак и кад се тутање стишало, соба је

била пуна хујања и фијука Одјеци су пролазили и кроз закључана врата и разлегали се по ходницима. Рекао би нешто је збиља страховито прелетело изнад острва и у даљини се стишава и умире...

Дијац одједном скочи. Њему се чинило да је само неколико секунада спавао. Он погледа кроз прозор, надајући се да ће видети у даљини бело једро са барке. Али је прозор био мрачан, море је беснело у потпуној тами, и чули су се усколебани фијуци вихора који се удаљавао.

И ако такве буре нису биле честе, ипак је он добро познавао и тај тутањ, и фијук, и пиштање, и подземно дрхтање камените обале. Али сад, кад се та разуздана хука почела стишавати, поред ње чуо се још некакав звук, нешто тихо, мило, непознато...

Он јурну прозору, опет шчепа решетку обема рукама и погледа у помрчину. Море је било бесфосфорно и дивље. Удаљена обала сва потонула у густу маглу. Само за неколико тренутака указа се између ње и облака црвен замагљен месец. У даљини, овде-онде, затреперише дрхтава одсјахивања на врховима бесних таласа и угасише се. Само остаде хујање, силно, дивље, јасно, бурно и весело мамљиво...

Хозе-Марија-Мигуел-Дијац осети како све у њему дрхти и таласа се као и море. Душа му се буди из дугога сна, свест се разбистрава, оживљавају давно изумрле жеље. И наједанпут он се живо сети онога што је пре неколико дана на обали видео... Дакле, то није био сан! Како је он могао мислити да је то сан? То је било кретање, то је било пуцање из пушака... То је био устанак!...

Опет се подиже вихор, опет пролетеше светлуцави млазови и опет се кроз фијук и пљесак чуше пређашњи звуци непознати и умиљати. Дијац јурну решетки и у наступу необичног одушевљења силно је задрма. Опет посукља малтер и камичци, паде и неколико каменова и решетка лако искочи из оквира.

А под прозором у заливу њихала се и шкрипала барка.

V.

У то време на бедему се смени стража.

— Свети Јосифе... Света Марија! прошапта нови стражар и покривши главу јакуљицом склони се иза испупченог

зида. Широм целога мора јурио је нови вихор и подижући се и спуштајући беласао се у помрчини својим запенушеним врховима. Ветар је, рекао би, побеснео, острво је већ унапред дрхтало и јечало. Са дна, као бледе авети, искакало је на заравни огромно камење, које је годинама у дубини лежало.

Вихор дојури баш у оном тренутку, кад Дијац искочи кроз прозор. Одмах га вода запљусну, заглуши и обори... Неколико секунада лежао је он онесвешћен, а изнад њега витлало се нешто огромно, дивље, љутито...

Кад се хука мало стишала, он отвори очи. По небу су јурили црни облаци, без просјахивања, без одређеног облика. Пре се осећало но што се видело кретање тих црних кула, које су тако неодољиво јуриле на запад. А у даљини опет се дизало нешто невидљиво, али страшно, и тутњало потмуло, опако, непрекидно...

Само су камени бедеми тврђаве стајали чврсто и мирно у сред овог општег комешања. У помрчини могла су се назрети уста топова што су из мазгала вирили. Из удаљене касарне, кад тренутно мало одујми хука, допирали су звуци вечерње молитве. Добош залупа да се војници враћају у касарну. Рекао би да се тамо, иза зидова, сва тишина закључала. Свећица у његовој кули сијала је тихо, без треперења.

Дијац устаде и као премлаћено псето пође тој светлости... Не, море је лажљиво и страшно. Он ће ући у своју ћелију, углавиће решетку, лећи ће у угао на своју постељу и заспаће тешким, али безопасним сном заробљеника.

Само се мора решетка смотрено наместити, да не би стража опазила.. Још могу помислити да је хтео ове бурне ноћи да побегне... Не, он неће да бежи.. На мору чека смрт...

Он се ухвати рукама за зид, подиже се до прозора и застаде.

У собици је било пусто и према спољашњој хуци мирно. Тиха жућкаста светлост из фењера падала је на зидове, на угажени под, на постељу, што је била у крају. Изнад узглавља, дубоко урезан у камен, видео се натпис: „Хуан-Марија-Хозе-Мигуел-Дијац, бунтовник. Живела слобода!“

И свуда по зидовима видели су се ти исти натписи, и крупни и ситни, и дубоко урезани и једва обележени: „Хуан-Мигуел-Дијац.. Мигуел-Дијац...“, и цифре.

У почетку он је бележио време данима, онда недељама, а после месецима. . „Мајко Божја, већ две године!. . Три године... Господе, одржи ми памет... Дијац... Дијац...“

Десета година била је забележена само цифром, без узвика. Даље бројеви престају... Само се још име виђа, урезано ослабелом, леном руком... И на све то падала је хладна, тиха, жућкаста светлост из фењера.

И наједанпут изиђе Дијацу пред очи како на његовој постељи лежи човек и тешким сном спава. Груди му се лагано и с немоћном мирноћом подижу. Зар је то он? Тај Дијац који је ушао овде пун снаге и љубави према животу и слободи?...

Нови вихор с хуком и тутњем јурну на острво... Дијац отпусти руке и опет скочи на обалу. Вихор појури и поче се стишавати. Тиха светлост опет је сијала кроз прозор у помрчину.

VI

Стражар на бедему, окренувши леђа ветру и обгрливши обема рукама пушку, да му је олуја не би отела, читао је у себи молитву, ослушкујући паклени тутањ мора и помамни фијук ветра. Небо још већма потамнело; изгледало је као да је већ целу васиону прогутала та безоблична тама, која је подједнако обухватала и облаке, и ваздух, и море. Само с времена на време, усред хујања, тутњања и страховитог и изненадног запљускивања, назирали су се бели врхови таласа, који су скакали на острво и преко ниских зидова на далеко одбацивали своје млазеве.

Очитавши све молитве које је знао, стражар се окрете мору и скамени се од чуда. Дуж залива, где је било неког малог затишја, једва се у тами назирало како се барка креће и приближује оном месту, где је море, незаклоњено од ветра, кипело и ваљало се у помрчини. Наједанпут бело једро се подиже и ветар га рашири. — Барка се заљуља, појури и нестаде је...

У том тренутку Дијац погледа назад и учини му се да се мрачно острвце заљуља и пропаде у провалију заједно са тихом светлошћу која га је дотле пратила својим мртвим сјајем. Пред њим је био само хаос и бора. Ватрено одушевљење испуни његову охладнелу душу. Он снажније стеже

крму, затеже једро и што игда може узвикну... То је био узвик неуздржљиве радости бескрајног одушевљења, пробуђеног или осећеног живота... За њим се чу потмуо пуцањ пушке, затим се разлеже топовска рика, испрекидана и разбијена орканом Са стране дојури вихор, и дочепа барку... Она се подизала, подизала, рекао би читаву вечност. Хозе-Марије-Мигуел-Дијац, набравши обрве сигурним погледом, гледао је само напред, и оно исто одушевљење испуњавало му је душу... Он је знао да је слободан и да се нико на свету не може с њим поредити зато што сви хоће да живе... А он... Он само слободу хоће.

Барка се подиже на сами врх таласа, уздрхта, zaљуља се и стаде се спуштати. С бедема су је последњи пут смотрили... Али је мала тврђава још задуго, овда-онда, слала пуцањ за пуцњем у побеснело море.

VII.

Сутрадан сунце се опет родило на сјајном модром плаветнилу. Последњи прамичци облака још су ускомешано промицали по небу; море, љушкајући се, стишавало се, баш као да се стиди свог ноћног урнебеса. Модрикасти, тешки таласи све су лакше ударали о камење и весело светлуцали на сунцу својим сјајним млазовима.

Удаљена обала, освежена и окупана непогодом, јасно се видела у прозрачном ваздуху. На све стране смешио се живот, који се после бурне ноћи пробудио.

Омања лађа крстарила је дуж обале и остављала на таласима дуг траг мркога дима. Гомилица Шпањолаца гледала је за њом са бедема тврђаве.

— Извесно је пропао, рече један; та то је било право безумље... Како ви, дон Фернанде, мислите?

Млади официр окреге говорнику замишљено лице.

— Јест, извесно је пропао, рече он. А може бити гледа с оних брегова на своју тамницу. У сваком случају, море му је бар за неколико тренутака дало слободу. А ко зна да ли један часак правог живота не вреди читавих година животарења!

— Ама шта ли је оно тамо? Погледајте... И официр показа на јужну страну бреговите обале.

На једном најближем брежуљку, где су логоровали уста-

ници, кроз модрикасту пругу стадоше гомилицама промицати бели праменови дима. Звук се није чуо, само што су се ускомешани праменчићи дима појављивали и гасили, и чудно оживљавали пусте кланце. С мора, као одговор, с треском рикну топовски пуцањ, и кад се сав дим сталожи на светлуцаве таласе — опет се све утиша. И обала и море ћутали су.

Официри се згледаше... Шта значи та непојмљива живост на позицијама побуњених урођеника?... Је ли то одговор на питање о судбини бегунчевој?,.. Или просто случајно припуцавање услед изненадне узбуне?...

Одговора није било.

Светлуцави таласи загонетно су се смешили, јурећи на обалу острва, и с хуком разбијајући се о камење...

Владимир Короленко.

(С руског превела С. Ђ. Г.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXV (8)

Готово трчећи вратио се Сањин у свој стан. Осећао је, знао је, да ће само тамо кад буде на-само моћи објаснити себи шта му је, шта је то са њим? И заиста: није доспео ни да уђе у собу, није доспео ни да седне за сто за писање, кад одједном, налактивши се обема рукама и наслонивши лице на дланове, он узвикну тужно и потмуло: „Волим је, волим безумно!“ Душа му се сва зарумени као угаљ са кога се отро једним дахом нарасли слој мртвог пепела. Тренутак... и он не могаде више да разуме како је могао седети поред ње... поред ње! разговарати са њом и не осећати да обожава последњи крајичак њена одела, да је готов, као што се изражавају младићи, „умрети крај њених ногу.“ Последњи састанак у врту решио је све. Сада кад је мислио о њој није је више замишљао са развејаним власима, у сјају звездâ: видео ју је, како седи на клупи, како одједном баца шешир с главе и гледа га тако поверљиво... и узбуђење .. и жудња за љубављу прођоше га целим телом. Он се сети руже коју је већ други дан носио у своме џепу: брзо је извади и са тако грозничавом снагом припи уз усне да се и нехотице намршти од

бола. Он већ није више ни о чему размишљао, ништа није разумевао, рачунао, предвиђао; одвојио се од прошлости, скочио је у напред: са монотоне обале свога усамљенога, момачког живота јурнуо је у весео, моћан поток што ври — и неста туге, и он неће више да зна куда ће га тај поток изнети, да ли ће га о стену разбити! То не беху више тихе воде Уландовске романсе што га још скоро успављиваху. . Ово су силни, ненадмашни таласи! Они лете и скачу напред и он лети са њима.

Узе лист хартије и без прецртавања, скоро једним потезом пера написа:

„Мила Ђема!

Ви знате какав сам савет узео на себе да испоручим вама, ви знате шта жели ваша мати и о чему ме је она молила — али ви не знате, и ја сам дужан да вам сада кажем: да вас ја волим, волим свом страшћу срца што први пут воли! Овај пламен се разгорео изненада, али са толико снаге да ја немам речи! Кад је ваша мати дошла код мене и молила ме, он је тек тињао у мени: јер бих ја, као поштен човек насигурно одрекао да испуним њену поруку... Исповест коју ја чиним сада јесте исповест честита човека. Ви треба да знате с ким имате посла — и неспоразума не сме бити међу нама. Сами видите да ја не могу да вам дајем никакве савете... Ја вас волим, волим, волим — и ништа више ја немам ни у души ни у срцу!!

Дим. Сањин.“

Свивши и затворивши писамце, Сањин је хтео да зазвони по собара и по њему да пошље... „Не! незгодно је... Преко Емила? Али ићи у радњу, тражити га међу осталим помоћницима, такође је незгодно. Осим тога, напољу је већ мрак, и он је, сигурно, већ изишао из радње.“ Размишљајући тако, Сањин метну шешир и изиђе на улицу, зађе за један угао, за други, и на велику своју радост виде пред собом Емила. Са торбицом под пазухом, са завежљајем хартија у руци, одушевљени младић журио је кући.

„Не каже се узалуд да сваки заљубљен има своју звезду — помисли Сањин и позва Емила.

Овај се одмах окрену и притрча му. Сањин му не даде да се одушевљава, него му објасни коме ће и како предати писмо... Емил га је пажљиво слушао.

— Да нико не види? — запита он са тајанственим и значајним изразом лица! „Ми већ разумемо у чему је сва ствар!“

— Да, пријатељу, — изговори Сањин мало се збуни и потапка Емила по образу... А ако буде одговор... Ви ћете ми га донети, да? Ја ћу бити код куће.

— Не брините о томе! — весело шапну Емил, потрча, и уз пут му још једном махну главом.

Сањин се врати кући, и, не запаливши свећу, баци се на диван, забаци руке више главе, и сав се предаде осећању тек сазнане љубави који не вреди описивати: ко га је познао — знаће сласт и бол његову, ко га не зна — објаснити му нећеш.

Врата се отворише, и показа се Емилова глава.

— Донео сам — рече он шапатом — ето вам одговора!

Он показа и диже у вис увијену хартијицу.

Сањин скочи с дивана и оте је из Емилове руке. Страст се у њему и сувише разгорела: није му било до сакривања осећања нити до правила учтивости, чак ни пред овим дечком, њеним братом. Стидео би га се и савладао би себе — кад би могао!

Он приђе прозору и при светлости фењера с улице, прочита ове речи:

„Молим вас и преклињем *немојте долазити, немојте се показивати код нас цео сутрашњи дан.* Мени је то потребно, неопходно потребно — а затим ће све бити решено. Знам ви ми нећете одрећи, јер...“

„Ђема“.

Сањин два пут прочита писанце. О, колико му се дирљив мио и леп учини рукопис! — Размисли мало и обративши се Емилу, гласно га позва по имену; овај, желећи да се разуме колико је он скроман младић, стајао је окренут зиду и гребао га ноктем.

Он одмах притрча Сањину.

— Шта заповедате?

— Слушајте, пријатељу...

— Monsieur Dimitri — прекину га Емил тужним гласом: зашто ми не кажете „ти“?

Сањин се насмеја. — Па добро. Слушај, пријатељу (Емил подскочи лако од задовољства) — слушај: рећи ћеш тамо

да ће све бити тачно испуњено. — (Емил стеже усне и важно климну главом) — а ти... Шта радиш сутра?

— Ја? Шта радим? А шта би ви хтели да радим?

— Ако можеш дођи код мене изјутра, раније, те би до мрака могли шетати по околини Франкфурта... Хоћеш?

Емил опет поскочи. — Забога, шта може на свету бити боље? Шетати се са вама, та то је просто чудо! Доћи ћу насигурно!

— А ако те не пусте?

— Пустиће!

— Слушај... не говори *тамо* да сам те звао на цео дан.

— Што бих говорио? Ја ћу просто отићи! Велика ствар!

Емил срдачно пољуби Сањина и отрча.

А Сањин је дуго шетао по соби, и легао је доцкан. Предао се опет нежном и пријатном осећању, радосноме страху пред новим животом.

Био је веома задовољан што се сетио да зовне Емила за сутрадан. Емил је личио на сестру. „Подсећаће ме на њу“, мислио је.

Али га највише чудило како је могао бити јуче други него што је данас. Чинило му се да је Ђему „вечито“ волео, и то баш онако као што је воле данас.

XXVI

Сутра дан у осам часова изјутра, Емил, са Тартаљом на узици, дође Сањину. Да је био пореклом од германских родитеља, не би могао показати већу тачност. Код куће је слагао: казао је да ће до ручка шетати са Сањиним, а по подне ће у радњу. Док се Сањин облачио, Емил је, и ако доста неодлучно пробао да започне разговор о Ђеми и прекиду односа са Клубером; али Сањин, место одговора, свирепо ћутао. Емил се учини да разуме зашто не треба додиривати ту важну тачку, те се више и није враћао на то, само се с времена на време правио забринут и строг.

Попивши каву, оба пријатеља се кренуше, пешке разуме се, у Хаузен, мало сеоце опкољено шумом, које лежи близу Франкфурта. Цео ланац Таунуелих планина видео се отуд као на длану. Време је било дивно; сунце је бљештало и горело, али није пекло; свеж ветар весело је лармао међу зеленим лишћем. Као мале мрље, сенке великих, округлих

облачића, пливали су по земљи брзо и лако. Младићи изиђоше брзо из вароши, и корачаше весели и ведри по глатко прочишћеном путу. Заћоше у шуму и дуго лутаху у њој; нахранише се после добро у сеоској крчми. Пеху се на брда, уживаху у изгледима, бацаху са висине камење, и гледајући како оно занимљиво и необично скачу као зечеви, пљескаху — све док их невидљиви човек из низине не изгрди звучним и јаким гласом; лежаху, испруживши се по краткој и сувој маховини жуто-љубичасте боје; пише, затим, пиво у другој крчми, утркиваху се у трчању, скакању, кладећи се ко ће даље? Нађоше одјек, разговараху са њим, певаху, дозиваху се, борише се, ломише суво грање, искитише шешире папратовим лишћем, чак се и играше. Тартаља, у колико је могла и умела, учествовала је у свима пословима: камење, доиста, није бацала, али би се као клупче сурвавала за њима, урликала кад су младићи певали, чак је и пиво пила, истина, са одвратношћу коју није умела сакрити: томе занату научио ју је студент чија је она била некад својина. Емила је, у осталом, слушала рђаво, не онако као свога газду Пантелеона. Кад би Емил заповедио да „говори“ или „кија“, она је само репом махала и плазила језик савивши га у трубицу.

Младићи су се разговарали између себе. У почетку шетње, Сањин, као старији и паметнији, поче о томе шта је фатум или предрешење судбине и шта је и у чему се састоји позив човека; али разговор убрзо узе мање озбиљан правац. Емил је распитивао свога друга и покровитеља о Русији, о начину двобоја, о томе јесу ли тамо жене лепе, и да ли се руски језик да брзо научити, и шта је Сањин осећао кад је официр нишанио на њега? А Сањин је са своје стране распитивао Емила о његовом оцу и мајци, о породичним стварима у опште, старајући се на сваки начин да не спомене Ђемино име, и ако је само о њој мислио. Он управо није мислио о њој, него о сутрашњем дану, који ће му донети незнану срећу што још никад није постојала! Као да пред његовим умом виси завеса лака и танка, виси и лако се лелуја — а за том завесом он осећа... осећа присуство младог, непокретног божанственог лика са нежним осмејком на уснама и строго, привидно строго спуштеним трепавицама. Тај лик није Ђемино лице, то је лице саме среће! И ето, настао је, најзад, његов час, завеса се лагано уздиже, уста се отварају, трепавице мичу — божанство га је

видело. Светлост, сунчана светлост, и радост, и безконачно усхићење — све је ту! Он мисли о том сутрашњем дану и душа му опет радосно страхује у занемелој чежњи све већег чекања!

Али ово чекање, ова чежња не смета ни чему. Не смета, мада прати сваки његов покрет. Не смета му ни да добро руча са Емилом у трећој крчми; и тек с времена на време, као кратка муња, сене му кроз главу мисао: кад би само когод на свету знао! То му чежња не смета ни да се игра после ручка са Емилом „труле кобиле“. Играју се на слободном зеленом лугу... али колико је запрепашћење и збуњеност Сањина, када он, уз пргаво лајање Терталье, раширених ногу, прелећући као тица преко сагнутог Емила, опази пред собом на самој ивици зеленог луга два официра. Познаде одмах свога јучерашњег противника и његовог секунданта, Г. Г. фон Донхофа и фон Рихтера! Сваки, наместивши мало стакленце на око, гледа, смешећи се. Сањин пада на ноге, окреће се, брзо навлачи збачен капут, говори нешто набрзо Емилу, који се такође облачи, и обоје се одмах, неоклевајући, уклањају.

У Франкфурт су се вратили доцкан. — Грдиће ме, говорио је Емил Сањину, праштајући се: — али све једно! Ја сам зато дивно, дивно провео овај дан!

Вративши се у гостионицу Сањин је затекао писамце од Ђеме. Давала му је састанак сутра дан у седам часова у јутру, у једном варошком врту који је опкољавао са свију страна Франкфурт.

Како му задрхта срце! Како је задовољан био што је послушао без једне речи. И Боже мој, шта ли му је све обећавао... шта ли отимао тај незнани једини немогући и сигурни сутрашњи дан!

Упио је очи у Ђемино писамце. Дугачак и грациозан завијутак слова *ђ*, које је стајало на крају листића и којим се почињало њено име, подсетио га је на њене лепе прсте, на њену руку... Помислио је да му усне још нису додирнуле те руке... „Талијанке су покрај свег причања стидљиве и строге... А Ђема у толико више! Царица... богиња... чисти, недирнути мрамор...“

„Али ће доћи време — оно није далеко“.

Био је те ноћи у Франкфурту један срећан човек... Спавао је; али је могао казати о себи речима песника:

Ја спавам... али ми нежно срце бди...

И куцало је оно онако лако као што маше крилима лептирић припијен уз цветак и обасјан летњим сунцем..

XXVII

Сањин се пробудио у пет часова, у шест је био обучен у шест и по је шетао по варошком врту. у близини малога ладњака који је Ђема спомињала у писамцету.

Јутро је било тихо, топло, сиво. Чинило се по неки пут да ће пасти киша; али пружена рука није ништа осећала и тек по рукаву од одела могли су се спазити трагови малих, као најситнији бисер. капљица; али је и њих убрзо нестало. А ветар — као да није ни постојао на свету; звуци нису летели него су се разлегали по околини; у даљини се белела једва згуснута пара, а ваздух је мирисао на резеду и бели багрем.

Радње се још не отвараху по улицама, али се по који пешак већ показивао: с времена на време топотала су по која усамљена кола... у врту није било шетача. Баштован изравњаваше лопатом стазе и једна нејака старица у црном чојаном огртачу прође рамајући по путањи. Сањин није могао ни тренутка посумњати да је то бедно створење Ђема. али му срце ипак закуца, и он пажљиво праћаше очима црну мрљу што се удаљавала.

Седам! прогуди часовник на торњу.

Сањин застаде. Је ли могуће да неће доћи? Језа га прође по целом телу. Она се понови минут доцније, али узрок беше други. Сањин чу за собом лаке кораке и лак шум женског одела... Окрену се: она!

Ђема је ишла за њим по стази. На њој је био сив огртач и мали шешир. Погледа га, окрену главу у страну, стиже га и прође даље.

— Ђема! — проговори он нечујно. Она му лако климну главом и продужи напред.

Он пође за њом.

Дисао је испрекидано. Ноге га нису слушале.

Ђема прође ладњак, скрену десно, прође мали и пљоснат базен, по коме се брижљиво брчкао врабац, заобиђе џбун густог јоргована и седе на клупу. Место је било пријатно и заклонито. Сањин седе поред ње.

Прође минут — ни он, ни она не проговорише ни речи:

она га чак и није гледала, а он јој није гледао лице, него склопљене руке у којима је био мали кишобран. Шта је требало рећи? Шта се могло казати што би се по свом значају дало упоредити бар са њиховим присуством овде, заједно, на само, тако рано, и тако близу један другоме?

— Ви се... не љутите на мене? — запита најзад Сањин.

Тешко би било Сањину рећи нешто глупље од ових речи... он је то знао... Али, барем, ћутање је било прекинуто.

— Ја? — одговарала је она. — Зашто? Не.

— И верујете ми? — продужавао је он.

— О ономе што сте написали?

— Да.

Ђема саже главу и ништа не проговори. Кишобран јој исклизну из руку. Она га журно задржа пре него што је пао на стазу.

— Ах, верујте ми, верујте ономе што сам вам написао — узвикну Сањин; стидљивости одједном нестаде, и он продужи ватрено: — ако на земљи постоји истина, света, права истина — то је да вас волим, волим страсно, Ђема!

Она баци на њега кос, тренутни поглед, и за мало опет не испусти кишобран.

— Верујте ми, верујте ми — тврдио је он. Молио је, пружао је руке и није смео да је се додирне. — Шта хоћете да учиним... да бих вас убедио?

Она га опет погледа.

— Реците, M. Dimitri — поче она: — прекјуче, кад сте дошли да ме саветујете, ви, значи, још нисте знали, нисте осећали...

— Осећао сам — прихвати Сањин, али нисам знао. Заволео сам вас још оног тренутка кад сам вас видео, али нисам одмах схватио шта сте постали за мене!... Уз то сам чуо да сте верени... Што се тиче поруке ваше мајке, како бих јој ја, пре свега, могао одрећи? А после, *тако* сам вам је испоручио, чини ми се да сте се ви могли досетити...

Чуше се тешки кораци. Један крупан господин са путничком торбицом преко рамена, странац очигледно, показа се иза џбуна и без церемонија, којом се одликују гости-путници, промери погледом пар на клупи, гласно се накашља и пође даље.

— Ваша мати — проговори Сањин, чим се тешки ко-

раци удаљишс — казала ми је да ће ваш отказ проузроковати скандал (Ђема се мало намршти): да сам ја сам дао донекле повода причању које не доликује, и да је... према томе на мени извесна обавеза да вас убедим да не одрекнете вашем вереннку Г. Клуберу...

— Monseur Dimitri, -- проговори Ђема и заглади руком косу са стране окренуте Сањину, не називајте Г. Клубера мојим верепиком. Ја никад нећу бити његова. Одрекла сам му.

— Одрекли се му? Кад?

— Јуче.

— Њему лично?

— Њему лично. У нашој кући. Он је био дошао код нас.

— Ђема! Па, значи... ви ме волите?

Она му се окрете:

— Да није тако... зар бих ја била овде? — шапну она, и обе јој се руке спустише на клупу.

Сањин прихвати те нејаке руке, окренуте длановима горе, притиште их уз своје очи, усне... Ето сад се подиже завеса што му се јуче привиђала! Ево те среће, ето тог светлог лика!

Он уздиже главу и погледа Ђему отворено и смело. Она га је такође гледала -- али од озго на доле. Поглед њених затворених очију једва је треперео, замагљен лаким, блаженим сузама. А лице се није смешило — не! оно се смејало блаженим смејом без звука.

Хтеде да је привуче к себи на груди, али се она одмаче и смејући се стално истим смејом, махаше главом. „Чекај“ говораху, чинило се, њене срећне очи.

— О, Ђема! — узвикну Сањин! — јесам ли могао мислити да ћеш ме ти (срце му уздрхта, као танана жица, кад му усне изговорише први пут: „ти“) да ћеш ме ти заволети?

— Ја се сама нисам томе надала — тихо проговори Ђема.

— Јесам ли могао мислити — продужавао је Сањин, јесам ли могао мислити, приближавајући се Франкфурту, где сам требао да останем свега неколико часова, да ћу ту наћи срећу целог мог живота?

— Целог живота? Зар?... — запита Ђема.

— Целог живота, навек, вечито! — узвикну Сањин са новим одушевљењем.

Лопата баштована зашкрипи изненада на два корака од клупе, на којој су седели.

— Хај'демо кући — шапну Ђема, — хајдемо заједно, хоћеш?

Да му је казала тога тренутка: Баци се у море — *хоћеш?* — она не би имала времена да доврши последњу реч — летео би већ стрмоглавце у бездан.

Из врта изиђоше заједно и кренуше се предграђем, а не градским улицама.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

ГЕНЕЗА.

Осјећам: у крви, у срцу, дубоко,
Већ је дуго носим. Не дам да ме такне.
Нетом зв'јер се грдна у свом куту макне,
Хватамо се нагло, рвемо жестоко.

Какова је? Кад је она ушла у ме?...
Лав је, штоно гладан испод палме-спава,
Удав хладни што се у чвор омотава,
Окрутна пантера на дну топле шуме.

Баханта је б'јесна што ми душу сише
И ватру ми кобну у све жиле бије,
Ор'о што ме кљује, крилима ме бије,
Док ме сунцу носи, све више и више.

Рвемо се. А кад скршив снаге своје,
У црн прах се борац покрај борца сруши,
Из крви нам свеле, што се јоште пуши,
Ниче црвен-цв'јеће, ове пјесме моје.

Каства.

Владимир Назор.

ВИ УМИРЕТЕ...

Кад у зору росна ће јутра да свану,
кад злаћано у сунцу цакли се подне
ријекама бистрим сред јесени плодне,
и запад небеску кад открије рану,
кад ноћи за Брдима скупе се црне,
— Балканом свуд крваве цвјетају руже,
за многима лузи Шумадије туже,
вас хиљада у бој за хиљадом грне:
Ви умирете!

Сад погледи горе и диљке вам пламте,
ви Некрсту јуначке пружате груди.
То Косово осветне ратнике буди,
то стољећа Плевну, Термопиле памте.
И спомињу како су гинула браћа
на гаришту дома сред крви и муке,
и жене и дјеца од крвничке руке.
Ви за њих сте правда што зулуме плаћа:
Ви умирете!

О, тамо са Југа из страшног расула
коликопут вапај је мор'о да плаче,
зар икад се у помоћ итко и маче?!
Не, није га Европа кршћанска чула.
Ал' Балкан је чуо. Низ врлет и њиву
сад бујица иде; за четама чете,
не отимат' туђе, тек своје да свете...
Сад и ви тек зато, да браћа вам живу,
Ви умирете!

Позлатиће жито та бојишта грозна
и цвијет ће осут' по гробљима траву,
ал' вазда још вашу ће причати славу
и стољећа нова и унучад позна
у јесени бујне и прољећа млада

и спасена земља и груда јој свака,
и молитва дјеце и пјесма јунака.
И ви ћете живјет', јер за њих сада
Ви умирете!

Загреб.

Драгутин М. Домјанић.

ИЗ РАТА.

I

Комите.

Вуку — Војину Поповићу.

Лагано и мирно дан студени гасне,
Октобарско сунце за стење се скрива
У даљини ватре светлуцају јасне,
Полегла је магла врх пôља и њива.

Другови се крећу, као сенке смрти,
Газећ' преко вода и стења и глиба,
Опрезни и смели. Свако пушку прти;
Оштар, студен ветар суво класје гиба...

Тамо у даљини ужегнуте ватре.
Пустили су напред извидницу јаку —
Ноћас треба душман у прах да се сатре.
А мистичне сенке губе се у мраку...

И дубоко некуд у мрак су замакли —
Један к'о и други јуначина сушта:
У свачијем оку сјај победе цакли —
И на свачје чело Смрт пољубац спушта.

Младо Нагоричане.

II

Мртва стража.

Војска далеко. На пустоме пољу
Никога живог; само мртве straже.
Пре но што почну војске да се кољу.
Њих два се мотре и очима траже.

Целог је дана ту у влажној рупи;
Ни капи воде, ни залогај хране,
Часом се дигне, час се брзо скупи —
Душман га вреба са супротне стране.

Он руку стално на орозу држи,
Држи и чека, али је не пали, —
Ко буде само за трен ока бржи,
Душмана свог ће у опкоп да свали.

Стражари тако неко дуго доба —
Никога живог њих су двоје сами.
У једном часу дигоше се обе —
Праснуше пуцњи у вечерњој тами.

И један јекну и у ров се пружи,
Поглед се мути, крв из ране лину.
Последња мис'о одведе га кући —
Матери, жени, младости и сину...

А други скочи к'о дивља мачка,
Притрча борцу ког малочас смлати,
Похлапно паде да рањеног пљачка —
Освету своју златом да позлати.

Пребира журно, сав се послу преда;
Рањеник ћути, гњев му лице пали —
Чини се мртав, жмури, али гледа...
И рука маче један покрет мали.

Нов пуцањ цикну. И пљачкаш се сруши,
Ничице паде баш на жртву саму...
И све се стиша, крв се само пуши,
А вече скрива њину страшну драму...

Кад свану јутро прохладно и свеже,
Мртвој се стражи нова смена јави —
Један крај другог укочени леже,
Поглед им блуди у недовид плави.

Штип.

III

На Овчем Пољу.

Крваво сунце одмиче на Запад
Пољана пуста, дуга и дубока
Почива мирно. Завршен је напад.
И докле хвата поглед оштра ока
Тишина мртва при смирају дана —
Мир к'о у порти горског самостана

А тамо даље, пољаном и друмом,
Лешине људске разбацане леже.
Сунце се гаси за заспалом шумом,
Сјај крвав баца на лешине свеже.
Ваздух мирише на крв с њиних ра̂на —
Мир к'о у порти горског самостана

Вече се спушта к'о џиновски паук
Да свије земљу што је крви сита,
Нит' се чу узвик, нити један јаук,
Само кроз сумрак црно јато хита,
На крвав обед јато црних врана —
Мир к'о у порти горског самостана

Ноћ давно пала. Свод небесни звездан
Покрива жртве и јунаке пале,
Преко њих пада заборава бездан,
Једино звезде што за њима жале.
Сутра већ биће гавранима храна —
Мир к'о у порти горског самостана.

Овче Поље.

М. П.

СРЕЋА.

Љубав према Отаџбини је прва љубав и последња љубав после љубави према Богу, то је ватра која се пали кад засветли дан у којем наш поглед сја као небесни пламен, то је као дан крштења божанским капцима дечјих очију, као шум зоре

у ушима тек отвореним, то је ваздух који као цвет испуњује груди, пролећни ваздух испуњен мирисом ру̑мени.

Дете расте, осећа земљу под својим корацима како га носи, уљуљкује, како га, добротворка, храни и како му, благотворна, о обедима гаси жеђ ликером, слашћу и духовним сјајем.

Онда дете постаје младић или девојка, и док расте његово тело пуно дражи, његова душа извија се из круга породице и тражи сродну душу, тело које обавија, и кад је нашло ту душу и то тело, оно рађа другу децу, цвеће цвећа из којег ће се опет развити млада и мила башта поколења̄, која́ остају овде и не одлазе другде.

Човек има свој позив а жена свој, и свако од њих иде својим путем. Жена, неодмењена чуварица огњишта преко целог дана, чува у ноћи непорочност као свети пламен. — човек је обузет ван куће тешким старањима: радови, реч коју води с поуздањем у оно што она вреди — реч строга и поштена и блага, и опора према лажним беседама, и тек ноћ га враћа у загрљај драгих руку.

Обоје, тако мирољубив је њихов земаљски пут, умреће благословени синовима и стари у отаџбини.

Али, нека црни демон, Рат, подбоде обода, нека се рођени ваздух обоји црвеним одблесцима покоља, нека туђин крочи на старо хранилачко тле, — као народи свију крајева, као Сарагоса, Москва, као Рус, Шпањолац, као Француска из Деведесет Треће, — човек ће, изненада озарен величином, подићи се на своје дело, и трагичан, и класичан, и врло јак, и врло миран, бориће се за своју кућу или ће се тући за своју раку, умреће мислећи на своје, или ће им задобити победу.

Ако надживи, почеће ток свакидашњег живота, подизаће своју децу у страху Бога предака̂ и процветаће његове љубави у крилу жене занете узвишеном игром.

Зрело доба је доба строгих мисли, брижних нада, завидљивог пријатељства, то је и час накупљених праведних мржњи, и кад на јавном месту, капути и блузе, несагласни грађани у гласним борбама (и како јако болним за њихово братство!) отржу дужности и права — о, не ради добити већ ради строге правичности — он учествује са свирепим, али светим бесом у своjем срцу, плачући што убија али

страшан, и убијајући без милости, као у другим биткама, док око њега крв прска у млазевима.

Убивен, његово име — славно или не — остаје честито. Прогнаник или не, он умире срећан, у сваком случају, што је свој живот и све посветио Светом Месту, које га је од малог веселог дечка учинило човеком и свим.

Његова удовица и његови мали сачуваће његову успомену, земља ће бити лака овом верном детету тамо где ће благи ветар Отаџбине, у наборима славе, дрхтати као застава сва задахнута Њоме.

Пол Верлен.

(С француског превео Е. Н.)

ГРАФИЦА РОЗЕНБЕРГ И ЊЕНИ „МОРЛАЦИ".

(2)

По повратку у своје село, стари Нарзевица нареди снахи да запали луч „којим осветљавају колебу", да изнесе на сто половину печена јагњета, „остатак синоћне вечере", неколико главица бела лука, „омиљеног зачина сваког морлачког јела", и, најзад, велику зделу кисела млека, „красног напитка", којим су овога пута заменили вино: на гозби код Топоснића пило се и тако и сувише. Док је искупљена породица полако вечерала, Перван настави корити свога сина: — „Твоје држање у Топоснићевој кући, Жервасе, било је одвећ дрско: не приличи млађима да чине замерке својим старијима. Ја сам загладио увреду коју си ти нанео Марковићу, али да је он имао онолико жестине колико си је имао ти, потоцима би потекла крв тамо где треба да влада само игра и уживање. Пријатељски дом није место где се показује мушка одважност, сине... Ти дугујеш поштовања свима онима који су, као Марковић, храбро одбијали нападе непријатеља Отаџбине. Ни ти, кад будеш стекао то поштовање, нећеш допустити да ти наносе увреде људи млађи од тебе."

На те прекоре Жервас не одговара ништа. Он је погружен, утонуо у своје мисли, и само понекад дубоко уздахне. Стари Перван гледа га неко време, забринут и сам, па се затим дигне од стола, јер је већ час кад треба отпочинути.

И онда једна слика тихог домаћег живота морлачке породице. „Уморни *старешина* леже у своју постељу, на којој су поврх простртe сламе бачена овнујска руна; иста *кабаница* која га је преко дана штитила од хладноће служи му ноћу као покривач. У другом куту, Стијепо намешта на исти начин своју постељу; испод његових ногу леже врла Даша. Жервас и слуге пружају се на клупе око пећи. Млади Нарзевица намешта за узглавље своју *јачерму* (sic),[1] у коју је пре тога увио своје пиштоље и свој нож; *кабаница* га покрива док сања лепу Јелу и веселу сеоску игру на коју води своју драгу.“

Стари Перван примећује љубавне бриге свога сина и покушава да га разведри. Пуна три дана он задаје посла Жервасу: води га да обиђу стоку, њиве, амбаре; иде с њим у лов, у риболов. Жервас га прати и слуша, али су његово срце и његове мисли далеко Не једе ништа, тужан је и ћутљив; не пева више лепе *писме* о Пецирепу и Марку Краловићу. Перван разуме све то и, најзад, говори му отворено о љубави на коју је до сада са задовољством гледао из потаје. — „Ти волиш: не брини, Јела Топоснићка (sic) биће твоја.“ Старац познаје ту девојку; слушао је о њој само добра. Он зна да ће она бити добра домаћица, јер јој је знао матер, „послушну и добру жену“, која је „умела певати, па чак и састављати, најлепше морлачке поеме“. Његове похвале нису углађена речитост цивилизованог и поквареног човека; под грубом кором наивне простоте скрива се топла и срдачна родитељска љубав и свето осећање за срећну будућност целога племена. „Таква жена као што је била њена мати могла је родити само добру кћер: добра кобила не рађа раге.“ Он увиђа да је дошао час кад треба узети озбиљно љубав и не пустити сина да вене. — „Иди у дом Топоснићев, вели он Жервасу; види Јелу, говори с њом, и вечерас ми донеси њен одговор. Ја ћу дотле позвати *просце* за сутра.“

Жервас, пресрећан, не чека да му се понове овакве речи. У трку је похитао кући да се спреми за своје путовање. „Обукао је свечано одело са сребрном пуцади, чизме сребром оковане. Из широког појаса види му се нож, на коме се сија лажно драго камење утиснуто по дршци и у дну канције од

[1] Курзивом штампане речи наведене су српски у француском оригиналу.

позлаћеног жутог бакра Сабља и пиштољи блистају се на сунцу. Своје брке лепо је усукао, а са избријаног темена бије га по врату оплетен перчин црне и сјајне косе. Тако накићен, Жервас изгледа још лепши стасом и одаје сву своју поноситост и слободу. На прекрасном дорату свога оца он лети у село Топоснићево: чак нема времена ни да запева путем."

Кад је стигао у близину Топоснићеве колебе, Жервас срете на путу једну девојку где носи ведрицу воде са оближњег потока. Познао је одмах: то је била Јела. Скочио је с коња и, без оклевања, изјавио љубав својој лепој. Питао је хоће ли поћи за њега.

— Жервасе, одговорила му је она, ти ниси први човек који ми је тако говорио, али ми се нико није свидео као ти. Незнам да ли ме отац обећао коме: изгледа ми да Марковић жели да ме проси. Али се не бој, Жервасе; шаљи одмах *просце:* примићу чашу вина и јабуку којом ће ме даровати. Ако мој отац буде одбио јабуку, скупљај браћу *дивере*, рођаке и пријатеље *свате* и *просце*' па ћеш ме отети кад будем ишла у цркву.

Пресрећни Жервас извади јој свој први дар: нож од појаса и два лепа паунова пера. Јела му даде везену *мараму*, и он, пијан од усхићења, скаче на коња, пали своја два пиштоља више себе у ваздух, полети у трку, као муња, да јави радосну вест *старешини* Нарзевица.

Сутра дан зором, *просци* се појавише пред Первановом колебом. Цела се породица спремила да их дочека. Гозба почиње, али гости још незнају зашто су позвани. Први међу њима, достојанствени Морвица, обраћа се Первану лепо бираним речима: — „Реци нам, Нарзевица, каквим си нас поводом сазвао данас код себе, ô наш добри *старешина* и оче? Да ли се *хајдуци* нису појавили у близини твога дома? Чак и кад би они хтели узети само твоју најгору овцу, ударићемо на њих и растерати их... Да није име Нарзевицâ когод увредио, било увредивши тебе, било увредивши кога од твоје деце? Наше оружје и наше мишице увек су спремни да те освете... Или си нас можда позвао да просимо девојку твоме доброме сину Жервасу, који ће нам у својој деци дати праведне старешине, да управљају нашом децом као што си ти управљао? Говори: наши су коњи на твоме прагу, пут је увек отворен пред нама; имај вере у нама и ми ти се кунемо да ће храбри младић имати своју лепојку".

Перван захваљује *просцима* и јавља им зашта их је сазвао. Искупљени Нарзевице радосно кличу кад чују да треба просити кћер „честитога Топоснића“. Одушевљено се грле и љубе с Перваном: пијанка, весеље, игра, песма трају до мрака. Кад сунце поче да залази, Жервас их потсети да им треба ићи. Окићени пауновим перјем, *просци* се крећу Топоснићу, шенлучећи из пушака и певајући весело. Враћају се још веселије, јер их је Топоснић примио добро и обећао повољан одговор кад буду дошли да му просе кћер.

Читавих неколико дана чине се у Первановој кући велике припреме за дочек Топоснића и његове породице. Даша са слушкињама чисти богато посуђе, намешта најлепше овнујске коже, вади из сандука старинску породичну одећу, оружје, наките, који се чувају само за свечане прилике: „красне кошуље, *мараме* свилене и златом везене, *калпаке*, драгоцености које су „заједничка својина целе породице“, лукове и стреле, „негдашње оружје Морлака“, мачеве и топузе. Перван, Стијепо и Жервас чисте зејтином и чохом сабље, пиштоље, пушке и јатагане; размештају их по зидовима да би се што боље видело старо оружје јуначког племена...

И, једнога дана, гости долазе. Јела се диви богатству Нарзевица̄. Староме Топоснићу показују пуне амбаре, безбројне волове и овце, широке њиве. — „И то није све имање што га имају Нарзевице, објашњава му Перван. Од обала Цетине до подножја камените Клапавице, све припада нама. Свака кућа у нашем племену живи од плодова те заједничке земље, и ја се старам за све“.

Најзад, просидба, свечана просидба Топоснићеве кћери. „Врло умешни човек за овакве важне мисије“, Ловрић, предводи *просце*. Вечерају, пију у здравље домаћиново, „док Јела стоји крај стола и држи у руци луч који им светли“. У сред гозбе, „величанствени Ловрић“ устаје, вади из недара јабуку, из појаса златни новац који забада у јабуку, и пружа их Јели: — „Узми ово, Јело, вели јој; нека будеш видела у овом злату изобиље које ти обећавамо у дому Нарзевице. Као што је ова јабука слатка, таква да и ти будеш у њему; она је румена као што си и ти“.

Јела узима јабуку и даје је своме оцу. Топоснић устаје и обраћа се Ловрићу и *просцима*: — „Мило ми је, вели им,

што ми тражите кћер за младога Нарзевицу. Али дајући вам Јелу, ја је губим за себе, губим корист коју сам имао од ње у својој кући... Шта ми дајете за моју Јелу?“

Просци му веле да цене не знају; он, који јој је отац, који је познаје, знаће то боље. Топоснић не пристаје, већ их пита шта му нуде па ће они по његовом одговору видети да ли је задовољан откупом.

— Лепо, вели Ловрић; ти знаш да се за девојку ретко кад даје више од десет цекина. Јела нема цене, и ја доносим за њу од богатих Нарзевица педесет златних цекина, лепо одбројаних у овој кеси.

И Ловрић извуче кесу из појаса и звецну њом победоносно око целог стола. Све званице запљескаше рукама и весели жагор испуни колебу.

Топоснић се показа задовољан. Рече гостима да се утишају, узе у једну руку кесу, другу руку пружи Ловрићу и обећа му да ће Јелу одвести здраву Нарзевицама. — „Кћери, рече затим, спремај се да ускоро промениш господара: Жервас Нарзевица биће ти муж“

Док се у обадве *старешинске* куће чине припреме за свадбу, Перван Нарзевица нема мира. Нека потајна слутња узнемирава га; узалуд гони од себе помисао на Марковића, мрачног, јетког и одважног такмаца Жервасовог. Он је забринут, јер не може да заборави њихову кавгу и страхује да приморски убојица не спрема какву несрећу. Сећао се добро своје сопствене женидбе, отмице лепе Анке и пораза Сидранићевог; нису му могле изаћи из памети гробови побијених сватова на друму код Имоског, у Дрвенићу, код Закучца, крвава битка око лепе Вукосаве. Зато, једнога јутра он појаши коња и, кришом од Жерваса, упути се Топоснићу.

Нађе га у средини његове деце, у друштву једног пречасног *калуђера* који ту скоро беше дошао из Русије. Видећи Првана Нарзевицу погруженог, Топоснић га разуверава: никад му Марковић није тражио Јелу; не може полагати никакво своје право; нема разлога страховању. У осталом, Марковић је оставио Морлакију чим је чуо за рат између Руса и Турака: „ратоборни занос букнуо је у њему, те је отишао да потражи славе са једном четом храбрих Есклавона [Срба] коју је одвео у помоћ браћи Русима против заједничког непријатеља“. Никакве опасности нема од његове стране. —

„Хвале је достојна, Перване, твоја мудра смотреност: обазривост је твоме духу оно што је штап твојој старости: али знај да овога пута можеш ићи без бојазни“.

Перван, утешен и умирен, са задовољством остаје да руча код свога пријатеља. „Био је врло радознао да дозна што опширније о Русима, за које је једва био чуо по имену(!) Чудио се тако давнашњој братској вези између Срба и Руса, па је желео да му кажу што из историје ова два народа“. Топоснић, који је био писмен и важио као ученији, извињавао се својим рђавим памћењем; али ту је *калуђер*, који све много боље зна и који ће умети много боље објаснити.

Пуних дванаест штампаних страна, „док се јагње окреће на ражњу уз ватру и док жене секу купус“, *калуђер* излаже историју Славена, — Срба, браће која су напустила Русију јер им је тамо било хладно и јер се неплодна земља била пренаселила, — и Руса, браће која су остала верна земљи. И једни и други патили су од туђинских господара, али данас једна генијална жена, Велика Катарина, „част човечанства и божанство Есклавона“, „бриљант који улепшава небо и привлачи погледе становника васцеле Земље“, Велика Катарина, којој је и посвећена цела ова морлачка драма, ослободиће и уједињиће два братска растављена народа.

> „Катарина је жена, али од жене она има само дражи нежну осетљивост, и ништа више. Она може да развије љубав и да створи бол; она осећа и дубоко жали јад који не може да спречи. Видео сам је својим рођеним очима, овим истим којима гледам вас: њена круна и њен скиптар уливају мање поштовања но што оданости и поверења изазива љупки израз њенога лица. Живи Катарино! О кад би могла живети бесмртно као што ће живети твоје име! Одагнај варваре који својим безакоњем и својом свирепошћу каљају лепе крајеве које сунце већ обасјава својим првим зрацима! Распростри нашу веру, наш језик и твоја доброчинства све до планине Старнаре! Ми ћемо бранити од непријатеља њене пролазе. Једнога дана ми ћемо их прећи да поздравимо нашу браћу у равницама с друге стране: измењаћемо с њима наше кћери, оне ће васпоставити старе везе. Поред огња, у нашим колебама, певаћемо заједно старе песме наших храбрих очева. Они ће нас учити песмама где се слави твоје име и сви наши честити Морлаци узвикнуће тада: ЖИВЕЛА БЕСМРТНА КАТАРИНА! предмет љубави свога народа, ужас варвара, божанство целе земље!“

Тако је говорио руски калуђер, упаљених очију, снажнога гласа, живих покрета. Морлачке старешине који га слушаху, дирнути до дна душе, загрлише се и пољубише узбуђено. Храбра славенска браћа са Севера! Катарина! Низ њихова лица озарена срећом капале су сузе радости.

(Наставиће се).

Војислав М. Јовановић.

НОВОПАЗАРСКИ САНЏАК.

(4)

Долина Лима.

Долина Лима се спушта од 800—1000 м. између Ливака, Црног Врха (1492), Побјеника (1420), Бича (1378) на Западу, и Обровца (1450), Гиљева, Садовника (1650), Златара (1478) и Соколца на Истоку. Прелазећи преко Санџака, и ако нигде не пружа велике алувијалне равнице, она ипак даје једну угнуту зону, каткад широку 12—16 км, влажну, топлу и врло заклоњену са свију страна.[1] Она сачињава предео који је врло карактеристичан, па чак нешто и егзотичан по изгледу, између високих предела који га стешњавају на Западу и Истоку. Народ је означава речју „Полимље“, то јест земља обала Лима.[2]

Ова долина добија своју праву вредност тек од Бијелог Поља, или, још боље, изнад ове вароши, на самом месту где једним наглим завијутком Лим мења правац од Југо-Истока—Северо-Запада на Југ—Југо-Истока—Северо—Северо-Западу, правац који ће одржати за време целог прелажења Санџака.[3]

[1] Један од малих басена изнад Пријепоља носи карактеристично име Жупе, име које се не да превести на стране језике, а служи да означи плодан крај, добро заклоњен, са умереном влажношћу и топлотом.

[2] „Изгледи обала Лима били би достојни сликарске кичице због контраста културе и дивљаштва планина“, A. Boué, „Itiniraires“ II, p. 129.

[3] Неки знаци омогућавају претпоставку интервенције какве тектонске акције у формацији ове долине (еруптивне стене у близини Бијелог Поља и Прибоја, кисела вода код Бијелог Поља и топли извори код Бање, 35° ст. нагнута тераса код Читлука близу Прибоја на читавом километру са падом скоро од 100 м).

Овде сасвим напушта високу планину, и његово корито се спушта до испод 600 м. Од овог тренутка он губи свој веома бујни карактер. Мада му нагиб остаје још врло јак (од 2 на 1 хиљаду од Бијелог Поља до Прибоја), и мада је уливање „Зелене Реке“ још нагло и силовито[1], његова помицања губе много у ширини, и он постаје мирнији; обале врло често изравњавају се са нивоом земљишта по коме буја трава место шљунака и шумарака.

Горњи Лим.

У оном делу свога тока изнад Бијелог Поља, а између малих котлина које пресеца Лим (Гусиње, Андрејевица). котлина Берана је највећа (2 km широка, 7—8 km дугачка), а у исто доба и најплоднија.

На Западу падина, сва покривена шумом, спушта се врло стрмо нагибом од 7—800 м., са великим изворима на подножју. На источној страни види се читав низ степанастих коса као наслаганих једна на друге и јасних израђених. До половине нагиба, то јест до 1000 или 1100 м., достижу обрађене земље; а одмах изнад њих настају шуме испресецане пашњацима. А с оне стране, са Руговом, почиња албански крај и говор.

До релативно недавног доба, котлина Берана је морала бити заузета каквим језером, чији се ниво уздизао до 830 до 740 м.[2] Читав један сплет тераса, највећи део још врло нов, потврђују поступне фазе одступања. Мрки угаљ, врло млад по формацији, такође се налази по површини котлине. За разлику од малог басена Плава, језеро је овде потпуно ишчезло кроз кратку клисуру епигенетичке природе, истесану у стењу Тиврана.[3] Изгледа, међутим, да се оно још

[1] 1897 Прпјепоље је било у пола порушено и један мост однесен.

[2] У Пољицама се налази једна мала кречњачка висораван на С. И. котлини Берана; сва површина са назначеним нивоом, покривена је кречном, беличастом и сивкастом глином, што сведочи неоспорно хоризонтални неоген слатке воде.

[3] Улегнуће „Корита“ са браздама песка од 940 м. висине, као да обележава прелаз старе долине, или какве старе притоке језера, претходном издубљивању ове клисуре.

сваке године опет појављује, али само за неколико дана, док воде Лима, набујале топљењем снега, покривају цело дно котлине. На најнижем делу котлине (670 м.) Лима, са његове две главне притоке, Бистрицом с леве и Будимском с десне стране, показују се и две велике, широке, ниске (18—20 м.) веома свеже, алувијилне терасе нарочито развијене на левој обали.[1]

Садашње корито, широко од 300—400 м., показује све особине корита какве велике бујице, која се приближава изласку и која је на крају високе планине. Међу белим пољима од самих шљунака, Лим тече брзо, необуздано, приморавајући човека да се повуче на крајње ивице котлине.

Ова мала котлина, у народном језику звана „Равни Хас“, углављена на Западу долином Бистрице са „Горњим Селима“ на С. И. Пољицем, малим пољем са врло зеленим глинастим дном, и на Ј. И. Крчевом, на страни Смиљевице, сачињава Берански Крај. Мада аминистративно припада Пећском Санџаку, мада се по предању сматра као део територије означене под именом Новопазарски Санџак, у ствари својим положајем према Лиму, иза високих црногорских врхова и снежних маса Проклетије, релативно отворен у правцу Севера, овај крај српске расе и језика, православне вере, издвојен на Западу строго одређеном границом, на Југо-Истоку, на граници албанских или албанизованих, муслиманских или католичких предела, географски се привезује за целину коју обухвата ова студија.

Поред своје сразмерно мале површине, поред свога забаченог положаја, у једној од најузвишенијих планинских група Полуострва, беранска котлина, ниска, врло заклоњена, са плодним земљиштем, добро навођавана, изгледа да је од вајкада била центар привлачности.[2] Сталне борбе којих још и у нашим данима има, то довољно потврђују. Ста-

[1] Опажања која сам могао да чиним била су, на жалост, недовољна да би омогућила да се утврди сигурност да ли горња тераса носи флувиоглацијалне особине. Она се састоји скоро једино из великог, каткад огромног камења, врло неправилно заокругљеног и често избразданог.

[2] Велика хумка у Пољицама; надгробни камени са римским натписима у равници Берана; народна традиција „Латина“: у Средњем Веку овај крај је био један од првих огњишта српске културе: цитадела Будим; прво владичанство које је основао Св. Сава и чије је седиште било Будимље; велики манастир Ђурђеви Ступови, разрушен баш ове године.

новништво које га насељава, сада скоро искључиво хришћанско,[1] сишло је са висија Црногорских Брда, од прилике пре два века. Оно припада великом племену Васојевића, чији је центар у Црној Гори Андријевица. Васојевићи у Турској, према својим саплеменицима, који су остали у црногорским планинама, јесу Доњи Васојевићи. Они су очували исти тип, исте обичаје, исте навике: то је једно исто становништво с једне и с друге стране границе.

Они станују у 48 села, расејаних у групама од 2—3 куће највише, чак до самог дна котлине, где су, разуме се, најмногобројнији (20). Једна зона гушћа становништвом примећује се у подножју западног нагиба, изложеног право према источном сунцу, са обилним врелима, са широким терасама које се пред њим шире, док су горе шуме и пашњаци у близини границе, где се у случају потребе може лако наћи какав заклон, а да се и не прелази Лим. Док рудине са пољима овса и ражи заузимају цео обод котлина на десној страни, Хас са чувеним воћњацима (трешње, шљиве, јабуке и крушке), са великим пољима дувана и кукуруза, под којим расту пасуљ и диње, где јуре брзе воде у широким браздама. Хас, без зелених ливада, али врло богат у житу, има већ као неку меридионалну боју у срцу ових високих планина. Нов тип куће још више доприноси да се појача овај утисак. После доби кад је све било предато пламену у бурној периоди од 1860—1870, поред традиционалне дрвене куће са каменим темељом, средоземни тип, сав од камена, са ниским кровом од ћерамида, одиста је све више заступљен.[2]

И ако су постали земљорадници, Доњи Васојевићи нису

[1] Довољно је да се изузму муслиманске породице, које станују у Беранама, Срби муслимани Доње Ржанице и неколико албанских породица у Горњој Ржаници и Пепићу, који, међутим овде знају и говоре сви српски.

[2] Ове куће које су саградили зидари из племена Куча, несумњиво скупље и мање топле, имају ипак особину да трају много дуже, да су мање подложене пожару и да боље одговарају интересима одбране. С друге стране, шуме, а нарочито четинари са којима се по правилу саграђују куће, већ су ређи. Свака нова кућа захтева најмање по једну стотину јела. Шта више сваки домаћин има још по једну кућу у планини. За време једног људског века није ретко да једна породица види 2—3 пута своју кућу попаљену. Дешава се такође, као у 1863 години, да је на заповест власти уништена сва шума дуж путева на ширини од 4 км.

зато напустили свој традиционални живот. Увек остају донекле горштаци и сточари. Богати у стоци, они имају своје пашњаке; једни лево од Лима: на Бјелашници, на Црном Врху и у области Шишке на црногорском земљишту; а други десно од реке: на Смиљевици у области Крчева Сасвим као у брдима, свако село горе има своје „катун“, који се данас раштркава у „станове“. Стока станује на планини скоро целе године, она се обично догони кући само за време пролећних месеца, и враћа се горе чим се косидба сврши. У опште, само крупна стока проводи зиму у доњим селима.

У центру котлине, Беране се пружа на ивици прве алувијалне терасе на обе обале Лима: десно, једна дугачка муслиманска улица, — лево мȃла мешовитог типа, са великом пијацом и надлештвима. Недавно, 1862 године, Беране је постало од једног трговачког предграђа. које се појавило у близини турске тврђаве. Муслимански трговци долазили су нарочито из Црне Горе, а Срби из Пећи и Призрена. Средиште је живе трговине, али много ометано затварањем црногорске границе.[1] Беране са својим широким улицама, са новим кућама, од којих су многе од камена, са разноврсном ношњом, има изглед једне варошице, правилнијег типа, не тако застарелог као што су многе вароши Санџака, показујући већ доста сличности са овом или оном црногорском варошицом.

Доњи Лим.

Два елемента се разликују у овој дугачкој, угнутој траци коју образује долина Лима испод Бијелог Поља. Прво, само дно долине, низ издужених малих „лука“, које одвајају кречњачке резе све краће што се ниже спушта; њих заузима кукуруз, дуван и жито, насеља се ређају, груписана у малим „махалама“ на њиховим ивицама. А друго, од прилике 3—500 м., виша једна врста широке терасе, која местимично обухвата скоро сву ширину улегнућа. Ова горња зона, економски привезана за прву, има своја сопствена имена (Скендерија, Комарани, у свему онаква као доња зона (Горња

[1] И поред јако појачаних такса, Берански Крај ипак и даље исхрањује житом скоро половину Црне Горе (Васојевићи, Колашин) и извози ка Подгорици највећи део своје крупне стоке, својих свиња, своје шљивовице, док ситну стоку шаље скоро сву на Митровицу, у правцу Солуна.

и Доња Жупа, Иване, и т. д.). Његова десна страна, не тако пошумљена као западна, сматра се за најплоднију: у осталом то је с те стране где је и највише развијена: кречњаци су се повукли даље и силазећи ка дну долине често се извршава под видом „cuesta“, која су нарочито типична на југозападној ивици Пештера (Иванска планина, Гиљево). На Северу кречњаци ближи Лиму завршују се великим вертикалним стрменима, чија се белина примећује врло далеко (Садовник, Златар). Још даље на Север, кречњаци не појављују се другојаче изнад ове терасе него под видом усамљених брда (Бањско Брдо, Бич). Кукуруз, али нарочито жита као пшеница, доспевају до ове висине на 1000—1100 м. и са ражју и хељдом остављају трави врло незнатно место. Најзад, шуме допуњују физиономију ове зоне углављене између висоравни стеновитих на Западу и травних на Истоку: сама шума узима сасвим други изглед него што изгледа на висинама суседних висоравни: у место буковине, брезе, јеле и борова, ту су храстови, који су овде главна врста дрвећа, проређена шумска формација са мирисним жбуњем и бусењем кад је земљиште кречњачко. Ораси у врло великом броју још јаче истичу физиономију својствену овој великој бразди, која, прелазећи целу земљу без разграњавања, свима својим цртама изгледа да је као неки случај природе, толико су контрасти уочљиви.

Становник овде има свој говор, своје сопствено одело, као и свој тип села; тај тип, под утицајем система својине, обележава очевидни прелазак између раштрканости сточарског типа висија и типа јаче груписаних ниских долина. Како земљоделство све више заузима место пашњака, и како, с друге стране, овде недостаје простор, фамилије обделавају највише положаје и збијају своје куће у малим групама или малама.

Мале вароши долине Лима тако исто се разликују од вароши на висоравни цртама које су им сасвим својствене. Највећим делом оне су врло старе (Бијело Поље, Бродарево, Пријепоље), свака има своје мало поље и истовремено чува један пролазак реке.[1] Својим бројем, својом старином, оне подсе-

[1] Њихова имена су веома изразита (Бродарево, Бјело Поље, Пријепоље).

ћају да је око XI века басен Лима[1] био центар државе Немањића, и у исто време као нека стаклена башта где се развијала цела једна цивилизација од које се још данас налазе поређани трагови с једног краја на други крај долине (манастир Бања, Милешево, Давидовац, црква Св. Николе, Св. Петра у Бијелом Пољу и т. д.).[2] Ове вароши нису тако испредвајане на одвојене махале, као што су то вароши висоравни, већ, или се издужују као улице (Пријепоље, Прибој), или силазе са какве терасе збијене у облике лепезе (Бијело Поље). Изгледају као да су утопљене у зеленилу и већ уочљиво црвенило појединих кровова од ћерамида увесељава тамну масу других дрвених кровова. Ни једна од ових вароши не изједначује се по важности са Плевљем и Новим Пазаром. Њихови басени су сувише мали, сувише уски, а стешњавања сувише дуга и дивљачна. Нема правог саобраћаја, у уздужном правцу, осим између Пријепоља и Прибоја. И привлачни утицај ових малих вароши једва да прелази узвишену ивицу високих, суседних висоравни.

Доњи Колашин и Бихор.

Налазећи се с једне и с друге стране долине Лима према Бијелом Пољу, ова два мала краја одговарају угнутој и влажној зони која обележава распрострањеност шкриљаца на јужној ивици високих, кречњачких висоравни. У непосредној зависности од долине Лима, они су без свога сопственог центра, и у овом случају то је Бијело Поље.

Мада се на Западу простире до области Кричка и прелазећи на север на кречњачку висораван чак до Матаруге, крај, означен под именом Доњи Колашин, обухвата поглавито са масом Стожера мали басен Вранеша, одвојен од долине Лима са дугачким гребеном Лисца (превој Мокрог Дола 1026). Кречњаци се појављују тек на крајњем северу, у прочељу долине, стрменима изнад шкриљаца (Коврен). Сам Стожер посматран са севера, приказује се као једна велика маса шкриљаца, придржавајући на себи острво од сивог и пепе-

[1] Ст. Новаковић: „Српски проблеми“: „Archiv für slavische Philologie“, Berlin 1912, Bd. 39, p. 211.

[2] Према народној традицији, 70 манастира су се ређали уздуж Лима од Гусиња до Вишеграда, Хиљфердинг, стр. 220.

љастог кречњака са проређеним шумарцима и џбуњем Пластика у целом крају је врло блага. Земљиште је састављено од белог лапора, са уметнутим слојевима пешчара и кречњака, који се издвајају у танке листове и постају као каква дебела прашина прљаве белине.[1] У овим мекшим стенама поток Вранеша издубио је једну дубоку долину, мало проширену на горе, добро заклоњену и врло свежу. Воде су обилне а клима блага. Доле је већ пролеће, док снег још покрива висоравни Али долина је сувише тесна да би обрађивање могло да узме какве шире размере.[2] Одгајивање говеди нарочито остаје главни извор богатства.

Докле су горе, куће у раздаљењу по 3—500 м., растурене по косама, у близини извора и испод њих су њиве зоби, а изнад њих, шуме и паше У Доњем Вранешу куће, приближујући се дну долине, теже да се групишу (Павино поље, Шаховићи); кукурузи, воћњаци и нарочито ливаде заузимају цело улегнуће: леске, грабићи и дивље крушке пузају се на првим косама у шумарцима. У целини пејзаж је јако привлачни, док је у самој области несигурност највећа.

То је зато што је сада овде становништво у највећем делу муслиманско. Ови муслимани су већином дошљаци. После анексије садашњег Горњег Колашина од стране Црне Горе (заузет 1857—1863, а предат Берлинским Конгресом 1878) сви муслимани које су тамо становали повукли су се и сишли су да се настане у крају који образује данашњи Доњи Колашин. Они су очували према Црногорцима силну мржњу, али у исто време, донели су из свог завичаја свађаличку, ратничку, напраситу и недисциплиновану ћуд. Старинске традиције, крвна освета и отмице су увек код њих у пуној снази Они одржавају истовремено организацију на племена и велике фамилије, али без очевидних манифестација које су некад посвећивале старо јединство.[3] То је горштачка

[1] При силажењу с градског брда у басену Вранеша три главна нивоа тераса од 1120—30, 1040—50, 960.

[2] До сада људи из Доњег Колашина морали су сваке године да увозе жита да би подмирили своје животне потребе.

[3] Ипак, женидбе се не чине између удаљених рођака, крвне везе одржавају се; сваки зна колико пушака може да снабде ова или она породица. Чим га запитају за име, он га увек означава према називу своје велике фамилије.

раса, врло лепо[1] развијена, горда са своје лепоте, са нечим мачјим у своме држању, опорим у гласу, оштрим у погледу, врло незналичка, врло фанатичка, која воли разбојништва, не одваја се никад од свога оружја, неповерљива према странцима као и према властима, од којих је увек далеко живела и којима се покорава силом, она много подсећа свима својим цртама на албански тип са којим су често хтели да је помешају.[2]

Али у ствари овде нема ништа друго до аналогија, извесна спољна сличност. Својом крвљу, својим језиком, својом прошлошћу као и својим духом, овај муслимански елеменат Доњег Колашина, и поред своје мржње, остаје тесно срођен са горштацима Брда, онаквим какви се налазе с ону страну границе.

Десно од Лима, предео Бихора одговара доста добро пределу доњег Колашина. Област меких стена, састављa исто тако једну угнуту зону[3], која се заокружује на подножју висоравни Пештера.[4] Ипак, у место да чини једну велику бразду, као што је то у Вранешу,[5] она је састављена од неколико малих долина, управљених право ка Лиму (Бистрица, Љешница); скоро потпуно лишена шума, интересантна је са својим низом малих села, која су се попела врло високо (11—1200 м), на западној страни Пештера, у подножју стрмог кречњака, онде где нагиб постаје блажи и где у додиру са шкриљцима воде свуда избијају, у близини мршавих пашњака са раштр-

[1] По изузетку многобројних гушавих, којих има у оба пола и у свима годинама.

[2] Северна албанска ношња, тежећи да се све више уведе у овом крају, морало је много допринети овој пометњи.

[3] То је баш ово улегнуће, што су хтели употребити немачки инжињери, који су били упућени да проуче 1869 трасу железничког пута кроз Босну, Санџака, Косово ка Солуну. Пошто је следовао Лиму до Биоцеа, па онда ниже мало испод Берана, овај би се пут пео одавде Лешницом, и пошто би прешао један превој (1380 м.), он би се Рожајем поново дотакао Ибра, спуштајући се ка Митровици. B. Geiger und Lebret Studien über Bosnien und die Herzegovina und die Bosnische Bahnen. Wien 1873 стр. 23 са картом.

[4] Исто онако као у Доњем Колашину.

[5] Хришћанско становништво је такође знатно опало пред муслиманским елементом: сразмера је данас знатно иста у оба краја.

каним њивама зоби и кукуруза на подножју, са великим усамљеним растовима и многобројним воћњацима, који производе чувене јабуке у целом крају.

Источно од Лима.

Чим се пређу кречњачке стрмени, које десно према Јадовнику све више сужавају Лим, одмах се излази на пространу висораван, која привидно продужује северо-западну висораван скоро сасвим истог нивоа али много пространију. Како је много мање начет карстним процесом, и скоро сасвим без текућих вода, он нема дубљих отворених поља, нити велике угнуте зоне као што је Чотинска. Са изузетком појединих врло благих испупчења, такође нема ни стеновити и сувопарни изглед, сав начичкан вртачама, као на пример висораван Бобиње, који му одговара с друге стране Лима. Уздижући се степенасто ка Југу, Југо-Западно, он сачињава једно огромно травно поље, где као да нема дрвета, нека врсту високе степе, без икаквог села, икаквог видног насељења.

Пејзаж остаје поглавито исти на целом великом простору, који на Југу и Западу граничи линија стрмени, које се спуштају ка долинама горњег Ибра и Лима; према Северу долина Миљешева, затим, српска граница и, најзад, на Истоку бразда Људске, притока Рашке, затим ивица котлине Новог Пазара до Рогозне.[1] Ако, се, у целини физиономија не мења, ипак се две велике области јасно одељују: једна на Северу, Сјеничка, чије је седиште једно пространо отворено поље, и чије је становништво искључиво српске расе; друга, с јужне стране је Пештерска, уздижући се степенасто до једне високе и пошумљене зоне, подељене између више поља, без отицања на површини, и насељена скоро искључиво арнаутским становништвом.

Висоравни Сјенице и Пештера су раздвојене Гиљевом, које оивичава на Југу басен Увца и истовремено обележава с ове стране северну границу „Арнаутлука."

Предео Сјенице одговара тачно области коју исушује Горњи Увац, пре него што, спојен са Вапом, продре у кли-

[1] Пошумљени делови долине Лима, Златара, српске границе, шуме котлине Рашке, Јелеча и на Југу долине Ибра, могле би исто тако бити сматране као изврсна природна граница на ободу ове високе оголићене висоравни.

суру која га стешњава до Лима: овај се састоји у исто време од праве висоравни 1140—1200 м.; добро развијена, нарочито према Северу, испред српске границе, и с друге стране на Југу поља где се налази Сјеница и где се укрштају Вапа, Јабланица, Грабовница и Увац.

Дејство Увца на висораван није се нигде испољило до на непосредно суседство његове клисуре. Мале долине, које су с ове стране могле доспети да се споје са реком су у трансверзалном пресеку врло оштре. Њихове врло стрме падине најчешће ишчезавају под вегетацијом џбунастог типа (ситна гора), где преоблађују изданци младих ораха (1 м. 20—1 м. 50), заједно са јаворовима, трњем и дреновима. Површина висоравни је сва у таласастим пашњацима, са понеким једва приметним улегнућима и овде-онде по какав камени гребен, који одаје природу земљишта. Бусења је мало, али је густо, трава тврда, јер има да се бори против сувог ветра. Неколико чатрља, чији се сламни кровови указују иза високих плотова је, и велика стада оваца густе вуне са дугим роговима, једино откривају присуство човека у овим просторима.[1] Много мање растурена него на Западу, нарочито онде где станују муслимани, села, која су тражила воду и добар заклон против ветра склонили су се у прочељу, или су сишла на осунчану страну и чак до дна малих долина, онде где је извесна мања рашпреност допуштала да се настане, обрађујући около неколико њива овса и кромпира, а у тесном и влажном дну конопљу за подмирење потреба куће. За разлику од села суседне Србије, бескрајно жалостан утисак одају ова села са својим мрачним кућама, без отвора који их осветљава, скоро са прикривеним крововима, без ограде, без воћака у наоколо, бедног изгледа, који је још беднији, ако је тај становник хришћанин.

Сјеничко Поље је најпространије поље у целој области. Скоро у виду круга, има 4—6 км. пречника и упада од 120—280 м. између оголићених гребена које га опкољавају са свих страна. Посматрано са једног од тих гребена оно изгледа као каква котлина врло слабо уочљива, са врло равним дном,

[1] Киприан Роберт у 1844 (цит. дело I и II стр. 41): „Од Сјенице, мале варјаве са четири куле, која доминира једну пространу равницу, прелази се до Новога Пазара десет миља неравни предео са стрмим бреговима и висоравнима сасвим остављена пашама стоке“.

са једва приметљивим нагибом према Северу где протиче Вапа. Само један поглед обухвата га целог: нема никакве препреке на површини, никаква вегетација не задржава поглед. Само једна[1] омаља, а бела испупченост, на крају Југо-Истока, а то је Сјеница, привлачи пажњу. А поље је једна апсолутна празнина, која управо даје илузију фата-моргане. По која њива ражи и зоби губе се у зеленилу трава, које су овде пуније, више и гушће, јер су на мекшој, црнкастој, богатијој и влажнијој земљи него на висоравни Најзад, долазећи да исправи први утисак усамљености, распознаје се, као сакривена на самом подножју гребена, збијена уз окрајке падина, понека мала сламњара чифчија у групама по 4—5, повучена од пута, заклоњена од ветра, у близини воде и чифлука.[2]

На једном окрајку, Сјеница не изгледа ништа друго до једна од ових малих заселака. Још у 1837, приликом проласка A. Boué-a („Itineraires,“ II, 122), „село Сјеница“ бројало је само 150 кућа. Данас је Сјеница после Новог Пазара и Плевља, са Пријепољем најнасељанија варош Санџака.[3]

(Свршиће се).

Гастон Гравје.

(С француског превео Н. В.)

---

[1] A. Boué бележи да је видео велике мотке које служе за означавање пута у недостатку макаквог другога знака, за време снегова. „Itin.“ II стр. 187.

[2] Ово је она област Санџака за коју изледа да је очувала најнедирнутији карактер неразвијености, што је општа црта овог краја. Природа облика терена, као и начин насељења, ношње и живота у опште, све доприноси да дâ утисак као неке скоро непокретљивости једног врло старог стања ствари. У тесном односају са пластиком, тип кола, који се само овде налази, довољан би био, сам по себи, да окарактерише овај са свим примитивни стадијум: масивна кола, сва издељана од дрвета, са врло размакнутим, ниским и дебелим точковима, врло грубо заокругљеним, које са крајњом спорошћу вуку 3—5 пари волова, што прати једно ужасно шкрипање.

[3] По последњем турском попису има 3.882 становника од којих 626 хришћана. Према Т. Станковићу, 647 кућа, од којих 500 муслиманских 240 дућана, 24 крчама у 1897. Цитирано дело. стр. 184.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Нови омладински листови и наш нови нараштај.

Српска Омладина. Власник Смаилага Ћемаловић, уредник Ђорђе Пејановић. Сарајево. (Излази од 1 септембра 1912).

Нови Србин. Часопис Срба средњешколаца у Угарској. Уређује одбор. Сомбор. (Излази од септембра 1912).

Etudiants serbo-croates en Suisse: Union. Rédacteur Milosch Stanoyévitch, étudiant ès-lettres. Genève. 1913.

Naprednjak. Nejunačkome vremenu u prkos! Šibenik (Излази од 1911 године).

Омладински листови нису ни нова ни ретка појава у српској књижевности. Четрдесетих година, када се наш јавни живот и наша књижевност стали организовати, јавио се и млађи нараштај као засебна целина „Младеж“, „млади Србљи“ онога времена, како се називала тадашња омладина, одликовали су се од старијега нараштаја битно романтичарским менталитетом, славенофилством, све наглашенијим српским национализмом, „србскошћу“, политичким либерализмом, љубављу за нове идеје „слободе, равенства и братимства“, и пристајањем уз језично и правописно реформаторство Вука Караџића, „Светога Вука“ како ће један од њих рећи у почетку шездесетих година.

Та нова омладина, која се знатно и све више разликовала од династичких и конзервативних, „црквbooарских“ старих нараштаја, која је речју хтела да придобије српске духове за своје идеале, имала је пред 1848 своје алманахе, као што је било *Славјанка* и *Невен-Слоге*, а 1848, окупљена око „Друштва Српског Напретка“, лист *Напредак*, који је 1848 и 1849, за доба Револуције, излазио у Карловцима и Земуну под уредништвом Др. Данила Медаковића. Омладински покрет шездесетих и с почетка седамдесетих година има такође своје алманахе: београдску *Лицејку*, 1862—1862, пештанску *Преодницу*, 1863, листове као *Застава* Светозара Милетића, од 1866, београдска *Србија* Љубомира Каљевића (1867—1870), и свој, службени орган *Млада Србадија* (1870—1872). И реалистички покрет седамдесетих година има своје ђачке алманахе, као београдско *Побратимство* (1871), и листове, као *Преодница*.

(1873—1874)). Осамдесетих година јавља се један нов омладински покрет, чини се покушај за обнављање старе Уједињене Омладине Српске, само са примесама социјализма и радикализма. У тим идејама је орган београдске великошколске омладине *Побратимство*, (1881—1882); *Омладина*, лист „Уједињене Омладине", који под уредништвом Саве Кукића, 1887—1888, изилази у Београду. Деведесетих година нови покушаји: поновно покретање *Побратимства*, „гласника великошколске омладине", које је овога пута националистичко; затим, 1892 године, долази *Омладина*, орган Академске Омладине у Загребу, 1894, и публикација уједињене хрватске и српске академске омладине у Загребу *Народна Мисао* (1897—1898). Почетком XX века нови покушаји: *Словенски Југ*, који је у свом почетку, 1904, био ђачки лист, и који је био значајна и утицајна појава, *Омладински Гласник*, лист бечке омладине, 1903—1905. Затим, у тренутку оштрих политичких борби у Србији, партијски омладински листови београдске универзитетске омладине: радикална *Победа* (1907—1908), радикално-демократски: *Ослобођење* и *Демократ* (1908), националска: *Национална Борба* (1908). Од листова тога последњега периода најдуже се одржала и најдубљег корена је ухватила *Зора* (од 1910 у Бечу, потом у Прагу), кренута прво као „гласило српске напредне омладине у Бечу", поставши напредан српско-хрватски омладински часопис, који систематски ради и повољно утиче на модерно и национално образовање млађег српско-хрватског нараштаја.

Сви ти листови, од пре шездесет година па на овамо, нису били дуга века: обично су изилазили по годину дана, ретко две или три, и престајали су због недовољног одзива читалачке публике, а и због растурања ђачких група које су их покренуле. У своме почетку, шездесетих и седамдесетих година, они су имали су много више значаја но што су их имали последњих двадесет и тридесет година. У доба када је „цео српски народ био омладина", и када су ван млађега нараштаја били врло ретки школовани и активни људи, омладински листови су стварали и упућивали јавно мњење, образовали политичке странке и водили политички живот — као што је то био случај са либералним омладинским листовима шездесетих и радикално-социјалистичким листовима седамдесетих година. Загребачка *Народна Мисао* из 1897—1898 која је била клица

будуће Хрватско-Српске Коалиције, била је последњи омладински лист који је имао непосредног политичког значаја. Чим је настала диференцијација у српском друштву, када се интелигенција и бројно и вредношћу подигла, када су се политичке странке створиле и јаван живот канализовао, омладински листови су изгубили свој некадашњи велики значај. Данас су они занимљиви као израз расположења и тежња нараштаја који долазе, од извесног утицаја су само на младе који тек улазе у живот и који траже свој пут. Али и ако омладински листови не значе оно што су значили некада, када се у бечкој *Зори* и београдском *Побратимству* стварао нови политички живот и нова књижевност у српском народу, они су увек симпатични и добро дошли, увек корисни, па ма како краткога века били, и онда када су слабо и невешто уређивани, као израз воље за радом и тежње једног нараштаја да се определи и изрази, у сваком случају као барометар душевног живота нашега, оцртавање слике оних које долазе и који ће кроз двадесет и тридесет година водити јаван живот у нашем народу.

* * *

Историјска 1912 година, која може да буде година нашег новог народног живота, Српске Обнове у најширем и најдубљем смислу речи, донела нам је неколико нових омладинских покушаја, неколико нових листова, у којима се даје осетити куцање младих срца и наслутити правац рада новога нараштаја.

Сарајевска *Српска Омладина* кренута је са одређеним националним програмом, за национално васпитање и националну акцију. У уводној „Првој ријечи" вели се: „Не правећи разлику ни у вјери ни у занимању, српска омладина у Босни и Херцеговини хоће да поправи садање стање омладине, хоће да ради на систематском омладинском васпитању, како појединца тако цјелине за вршење своје националне дужности, хоће да омладини даде одређене мисли, идеале и циљеве, и да ради у свим правцима на стварању онакве омладине какву траже прилике и интереси ових земаља и српски национални интереси уопште... „Српска Омладина", сматрајући да је за правилно васпитање, организовање, развијање и спремање народне омладине и за њено успешно судјеловање у нацпи-

оналном раду безусловна основна потреба широка и јака развијена национална свијест, омладинском ће органу бити главни задатак да у својим и другим народним слојевима, а особито нижим, без разлике вјере, буди, гаји, шири и утврђује српску националну свијест“.

У Босни и Херцеговини, где више но и у једном крају нашем старе религиозне предрасуде парчају и коче народну снагу, и где је још данас, у пуном XX веку, последња велика борба за национални опстанак изгледала средњевековним духовима као борба између „Крста и Полумесеца“, било је нарочито потребно нагласити интерконфесионални карактер данашњега национализма. *Српска Омладина* са разлогом обраћа особиту пажњу националном опредељивању муслиманске омладине у Босни и Херцеговини, која у последње време показује срећне склоности да се отргне од уско вероисповедне и анационалне политике старијих муслиманских нараштаја, и да се прилагоди модерним идејама и модерном животу. Цео 3—4 број посвећен је заслужном и честитом покојнику Осману Ђикићу, који је јасније но ико међу босанско-херцеговачким муслиманима осећао потребу напретка, — на супрот биготној и феодалној, јефтино опортунистичкој политици старих, који се осећају ближи индијским муслиманима, алгирским Арабљанима и азијским Курдима но једнокрвним Србима и Хрватима, људима своје расе, свог језика са којима су од увек били и са којима морају навек бити. Ђикић је отпочео национално васпитање омладине, демократско подизање муслиманског небеговског, народног, „малога пука“, занатлије и сељака, и за кратко време имао је лепа успеха. Његова личност је нестала, пре времена, на жалост, и у пуном јеку рада, али су остале његове идеје, које су једино у стању да подигну наше муслимане. Чињенице: да је власник овога листа један одличан муслиман; чланци у овом листу Г. Г. Мехмеда Зилџића, Хаџи Хамида Сврза, Хасана М.; скорашње одлуке муслиманске, српске и хрватске, напредне омладине у Бечу и Загребу, — све то даје наду на напредак свести и национализовање муслиманског дела нашега народа.

„Српска Омладина“ као омладински лист је добро уређивана, и сасвим одговара постављеном задатку. Од нарочитог су интереса два чланка: „Стил, дијалекат, интерпункција“ (бр. 1) од Г. П. Слијепчевића, и „Нове Генерације“

(бр. 5) од Г. Боривоја Јевтића. Г. Слијепчевић, после доброг образлoжавања, тражи: реформу средњешколске наставе у правцу књижевне културе: усвајање јачег, распрострањенијег, лакшег, једноставнијег, „савршенијег источног дијалекта," чиме ће се учинити још један корак у напред ка народном јединству; примање логичне, француско енглеске интерпункције, којом се данас све више пише у Београду, у место немачке, граматичне интерпункције. — Г. Боривоје Јевтић даје добру карактеристику „Нових генерација," и овако излаже основно душевно расположење нове омладине: „Извесно да се данас међу српском омладином осећа друкчија живост него пре неколико година. Нова омладина има јаснија схватања, више одређене жеље и остварљивије идеале. Она их је конкретизовала, ако се тако може рећи. Осећа се корисно таласање у њеним редовима; она је одлучнија. Док је некада волела песме пропасти, расула и ништавила, она данас воли живот не ради живота, него ради идеја и дела којима га испуњава. Више жива, она се креће лагано, али стално, као сказаљка на једном вечитом сату. Она се спрема, васпитава. подиже, и ако све у мањим размерама. Она воли зрачне перспективе и искључиво живи за будућност. Што има у њој застрањивања, застоја, трзавица, то јој не може спречити пут, не може је уништити, и ако је, извесно, слаби. Само, тај свој живот она тежи сугестивно да пренесе и на шире народне масе; да буде од користи и стварно; да подигне дух који се успављује; да солидно испресеца и среди бразде куда ће ићи. И да је освоји и препороди национална вера. Јер, по дубоким речима Карлајловим, вера је велика, животворна. А историја једног народа постаје плодна. уздиже душу, велика, чим тај народ верује."

* *

До пре неколико месеца, највећа бојазан је постојала за онај део нашег народа који је остао у Турској, у Старој Србији и у Северо-Западној Маћедонији где су Срби били систематски истребљивани и где смо били у опасности да као нација нестанемо. Данас, Срби у Угарској налазе се у најнеповољнијим приликама; српски народ ту је разбацан по оазама, и две стотине године културног живота као да умарају расу. И нигде као ту национално васпитање није толико потребно. Ту

велику националну потребу увидели су покретачи сомборског *Новог Србина*, који је у првом реду намењен српским ђацима који се школују по мађарским гимназијама и који често не само да немају појма о савременом стању српског народа, но који нису више у стању ни да се потпуно изражавају на свом матерњем језику. „Сваком младом Србину кога су родитељи дали да учи гимназију у којој професори нису Срби, у којој се не предаје српском речју, и не учи из српских књига, овај лист је намењен да му накнади оно што се у такој школи прећуткује: да му рекне како су и Срби, као и сви остали европски народи, примили културан, просвећен начин живота, па развили, и све више развијају, своју науку, своју уметност и свој друштвени живот". Препородитељске идеје народног самопоуздања и саморада које *Нови Србин* проповеда, неограничена вера у животну снагу и моћ нашега народа, најмногобројнијег и национално најсвеснијег на целом Југо-Истоку Европе, дају се свести, како је рекао Г. Адам Прибићевић, у „оне избавитељске ријечи, ријечи велике одлуке: смијемо све!"

Са искреним одушевљењем, *Нови Србин* је почео проповед тих идеја народнога препорода, и желети је само да његове речи нађу одјека, и да то здраво семе падне на плодну земљу.

Националан потрес од 1908, који је пробудио и оне које су мртвим сном спавали, ставио је на ноге целокупну српску омладину. Чак и париска омладина, која је годинама, у сталном и највећем интересовању за резултате отејских и лоншанских трка, била противна свакој идеји о организацији, створила је своју, српско-хрватску *Зору*, а у Женеви, где је некад животарила малокрвна *Вила*, српски и хрватски студенти искупили су се за заједнички рад. Они пред јавност излазе са часописом на француском језику *Union*

У првој речи новога листа, „Наши снови и наше идеје", исти национални и социјални идеализам: „Јест, ми почињемо сновима, идејама, и, можда, утопијама. Славни енглески песник Милтон рекао је да једно лично и неодвојиво право јединице или једне групе јединства јесте: сневати и идеалисати. Да бисмо дошли до својих циљева, до остварења наших мисли,

треба савладати све што изгледа несавладљиво, треба погледати у очи свим тешкоћама, које су каткада само провидне, и, најзад, не треба се показати слаб у тешким кризама". Лист женевских српско-хрватских студената хоће да се бори за националнa права српско-хрватског народа, -за његово праведно и достојно место у заједници западних културних народа.

У нарочитим, више информативним чланцима говори се о најновијим политичким појавама које се тичу српско хрватског народа. (Г. М. Тадић говори о аустријском питању, Г. Б. Кристинов о Албанији, Г. Драг. Антоновић о Србији и Црној Гори, Г. М. Антић о балканском рату, и т. д.; у другом броју су прештампани чланци: Г. Јована Цвијића „Балкански Савез и Велике Силе", Г. Гастона Гравјеа „Економско развиће Србије" и црногорског народног посланика Г. М. Ђурашковића „Албанско питање и аустро талијански интереси", „Српска војска пре рата", „Изборне реформе у Угарској", ит.д). Млади сарадници „Union" требало би нарочиту пажњу да обрате на тај информативан део, да западно јавно мњење, готово редовно рђаво обавештено, тачно и потпуно обавешавају о нашим стварима, да што боље одговоре своме постављеном циљу: „бити у средњој Европи посредници идеје српско-хрватског јединства". Ми имамо својих озбиљних мана, али у сваком случају вредимо више од репутације коју нам је систематски годинама стварала извесна непријатељски расположена штампа. Као што је рекао један одличан путник који је недавно путовао нашим крајевима: „Срби добијају када се из ближе упознају".

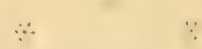

Далмација је једна од најмањих политичко-административних јединица у којима живи наш народ, али ипак ретко где је националан дух тако борбен и смео. Осећа се добро да на далматинске обале душе свежи ветар „Треће Италије"... Далмација је последњих година дубље и доследније но икоји други наш крај прихватила идеју народног јединства, и слободније но игде у њој се воде националне борбе. И природно је да далматинска омладина, са одличним младим људима на челу као што су Г. Г. Аугустин Ујевић и Владимир Черина, стоји у првим редовима нове, борбене, „Уједињене Националистичке Омладине" српско хрватске. Она је у један мах била окуп-

љена око кратковременога спљетског *Vala*, а сада се прикупља око шибеничког *Naprednjaka*.

У почетку свог изалажења, 1911, *Naprednjak* је био локалан орган хрватске демократске напредне странке: данас је дошао у руке младих, и постао нека врста органа далматинске уједињене хрватско-српске омладине. „Почесмо малим, веле они, представљајући се „српско-хрватско словеначкој публици“, радимо ради велике сврхе.. Наш је циљ јасан и отворен. Наше идеје скромне, али велике. Наш идеал је коначна сврха, пошљедњи акт: Народно Уједињење“. Поред листа излази и „Biblioteka za naciju“, у којој је као прва свеска, већ у два издања, изишла врло занимљива књижица Г. Владимира Черине *Beograd bez maske*, интересантна слика нетеатралног Београда који је у јесен 1912 вршио своју велику националну дужност, а у скоро ће изићи „Meštrović“, од Г. Димитрија Митриновића, једнога од главних идеолога и најбољих писаца младог нашег нараштаја. *Naprednjak* није сасвим изгубио покрајински карактер, али врло енергично и доследно ради на делу народнога васпитања, и доследније но иједан наш лист заступа идеју потпуног јединства оба дела нашег народа. Разуме се да такав дубок рад не иде без препона, и често пола листа излази са белим ступцима. Лист је стекао симпатија широм целе Далмације, и најбољи њен живи писац, онај који је Дубровнику повратио један део старе књижевне славе, Г. Иво Војновић, писац *Dubrovačke Trilogije* и *Смрти Мајке Југовића*, недавно је писао младим борцима око *Naprednjaka*: „Пратим живо вашу борбу. Једина која има будућност за себе“.

У последње време прављена је у Француској врло занимљива и значајна анкета о духовном и душевном расположењу младога нараштаја, и на основу тога учињена је прогноза националне и социјалне сутрашњице француске. Тако је познати борац против „Нове Сорбоне“ који се крије под шифром Agathon дао дело *Данашњи младићи* (Jeunes gens d'aujourd'hui), а Емил Анрио (Henriot) писао је: *О чему сневају младићи* (*A quoi rêvent les jeunes gens*). Један млађи француски писац, Гастон Рну, написао је књигу *У ослушкивању Француске која долази* (Aux écoutes de la France qui vient), где је покушао

да изнесе како осећа млади нараштај француски и чему се Француска има од њега надати. Он је показао како песимизам, скептицизам, досада, која је „социјалан факат, класно осећање“, све те одлике ранијих нараштаја, нестају, и како данашњи нараштај, „ослобођен од неизвесности“, има здраву љубав према животу, борбену енергију и готовост за акцију, дубоко и плодотворно национално осећање.

Готово исте одлике дају се јасно опазити код нашега најмлађег нараштаја, код „Српства које долази“. И наш данашњи нараштај у првом реду има вере у живот и наду на бољитак. Последњих година наше прилике су јако измениле, несумњиво на боље; догађаји су ишли напред и људи за њима. Србија данас не изгледа као једна мрачна и безнадеждна „Страдија“, како је Радоју Домановићу изгледала још пре десет година, у доба кад је Божидар Кнежевић писао своје туробне *Мисли*. Ко би данас прижељкивао „мрачну, добру раку и вечни мир“, ко би данас певао гробља, De Profundis, Finale, Miserere, Нирвâну, „поеме смрти“, „пепео срца“, „мору живота“, „поднебље умрлих опела“, „задах труо старог распадања“; ко данас пише књиге са црним корицама погребних листа и са крвавим сузама? Сви ти костими и декорације су отишли у музеј књижевних старина, заједно са „бајним невама“, „бледим месецом“, „нежном пастирком“ старе романтичарске поезије. Очевидно је да је ветар живота моћно духнуо нашим земљама, чела су се подигла и леђа исправила. Место „статике“ још недавнога жалосног, малокрвног и клонулог доба, како би рекао Г. Митриновић, јавља се у велико „динамика“ данашњице, један нов дух вере у живот, љубави за рад и стварање, националне енергије. То је нови дух који је надахнуо Г. Ивана Мештровића када је у камену опевао косовску епопеју и у Краљевићу Марку отеловио неисцрпну душевну и физичку снагу нашега народа, народа који је жив сишао са своје Голготе и који у свету још није рекао своју последњу реч. То је онај исти нови дух који се огледа у беседама Г. Николе Велимировића, у циклусу *Косово* Г. Милана Ракића, у родољубивој поезији Г. Алексе Шантића, у *Родољубивим Песмама* Г. Вељка Петровића и у националним канцонама Г. Мирка Королије. То је онај нови дух који се у велику јесен 1912, као грмљавина снаге и одушевљења проломио на бојним пољима на Пчињи, Лабу, Ибру и

Вардару, и који је донео српском народу дане какве није видео од XIV века.

Затим, нови нараштај, је у најбољем и најактивнијем делу своме, дубоко националан, са култом националне енергије и акције. И ништа природније и ништа потребније данас од те вере у себе и решености своје право подржати својом снагом. Ми живимо у добу културног назатка, оживљавања мрског „права песнице“, када су човечански идели, право и правда бачени под ноге, и када се у немилосрдном гажењу малих и слабих чује варварски крик: тешко малима, тешко побеђеним. Брутална сила једино има реч, и канцелари великих сила, када се ради о праву на живот малих народа, говоре језиком из доба када су тевтонски ритери „мачем и огњем“ истребљивали балтичка словенска племена. Човечанство улази у један од оних безумних вртлога када се у потоцима крви мењају границе држава и будућности народа. Данашње доба и сувише подсећа на крваве и ратовима богате периоде првих година XIX века и доба од 1848 до 1871. За десет година свет је видео четири велика рата, и свак осећа страшну буру у ваздуху. Петстогодишња царства крхају се као црвоточива дебла, и нико није сигуран за своју сутрашњицу. И ко би у оваквим жалосним временима могао сневати, заједно са племенитим идеалистима из прве половине XIX века, да је човечанство сазрело и да је дошло доба општега мира, међународне правде и човечанског братства! Ко би данас могао са Хајнеом тврдити да је Демократија велика отаџбина, и да нема отаџбина но странака и сталежа; ко би смео понављати речи величанствене „Марсељезе Мира“ Ламартинове: „Ја сам суграђанин сваке душе која мисли. Истина, то је моја отаџбина!“

Данас су наши видици мрачнаји, ужи и нижи, и сваки разуман јасно види да је прво потребно истрајати и живети као народ, и да очекујући човечнија и праведнија времена. треба, простонародно говорећи, сачувати прво своју кожу. И млади су то јасно видели, и национализам су ставили на прво место. Али има национализма и национализма. Национализам новога нараштаја не треба узети у уском смислу једног политичког правца, ни у смислу оног романичарског, антизападњачког, и више вербалног национализма од пре пола века. Нови национализам је у ствари животни нагон једне за живот способне расе, самоодбрана једног снажног националног ор-

ганизма, манифестација неодвојивог права једног народа да живи својим животом и да буде господар своје судбине, високо осећање солидарности која у једну складну целину сједињује све нараштаје и све делове. То није онај стари, традиционалистички и фаталистички национализам, који је живео у сновима о прошлости, сву наду стављао у европске катеклизме које никако нису долазиле и веровао да ће спас доћи од састанака царева и конгреса дипломата. Нови национализам значи веру у себе, ослањање на своју сопствену снагу, „отказ свему сужањскому" и у себи и око себе, поуздање у стару и вечну истину да „у ствари слободе има се само оно што се узме." Национализам самопоуздања и индивидуалног и националног напора могао би за своју девизу узети реч старога Лукијана Мушицког: „*Тешко мени без мене!*" И значајна чињеница је да нови нараштај поклања толику пажњу свом физичком и вољном васпитању. соколству и трезвености (која је једна гимнастика воље). Нови национализам је рационалан, реалистички и демократски. Његов је први извор у благородном Доситеју Обрадовићу, „родоначелнику наше свести", како вели *Нови Србин*: он није ствар маште но свести и разума, не вајкање за оним што је било и прижељкивања онога што се снива, но оно што може да буде и што је корисно да буде; не некултурна и непаметна мржња на „Трули Запад", но свесна амбиција да се српски народ подигне до висине развијених западних народа и да као равноправан и слободан члан уђе у велику заједницу модерне цивилизације. Нови национализам је у свом реализму демократски и социјалан, не за љубав звучних речи и лепих формула, но зато што се ослања на широке масе народне, које су извор снаге нације, и што за свој природни циљ сматра пуно, материјално, интелектуално и морално подизање тих темеља и стубова нације. Нови нараштаји показују ведрију главу, здравију душу и јачу вољу. Они су чвршћи и мужевнији; то су људи од воље и акције; они не стоје и плачу крај реке живота, но се бацају у њену матицу. То су сејачи и жетеоци једне велике жетве...

Најзад, — а то је практички тако важно да би се могло ставити на прво место — одлика је новога нараштаја што је дубље и доследније усвојио идеју народног јединства српско-хрватског но што је то био случај код ранијих нараштаја. Оно што је некада била једна тврдња филолога и историчара, платформа

појединих политичких странака, више једна лепа жеља но жива стварност, код најмлађег нараштаја је аксиома од које све потиче, први члан његовог символа вере. Остављајући на страну прошлост, верску подвојеност, традиције и предрасуде, млади у свом реализму полазе од једне просте чињенице: да десет и по милиона људи говоре једним језиком и имају једну душу, и да никакав *distinguo*, филолошки, антрополошки, теолошки или политички, не може од једног направити двоје. Са изузетком Босне и Херцеговине, — где су још у Средњем Веку биле најјаче верске борбе у нашем народу, и које су по свом религиозном фанатизму увек биле наша Шпанија, Шпанија растргнута борбом Мавара, Јевреја и папинаца, — у свима другим крајевима српско-хрватским омладина се осећа као једна национална целина. Реч Србо-Хрват, за њу је, да се послужимо изразима лингвистике, *јукстапозиција* а не *композиција*, не Србо-Хрват но Србохрват. У наведеном цитату они пишу: „српскохрватској-словеначкој публици". И то није само једна проста комбинација речи, но стварност. У млађем нараштају, нарочито у Далмацији, која је увек предњачила, има их доста који се осећају исто тако Србима као и Хрватима, и обратно, и који неће и не могу да деле та два назива једног истог народа.

У читању нових омладинских листова, и оних који излазе на страни, у Бечу, Прагу и Женеви, и оних који се, као водени цветови, јављају у Босни, Херцеговини, Хрватској, Далмацији, старој Војводини, одасвуд се чују исте речи вере, наде, енергије, самопоуздања и борбе. Те нове гласове не треба ни прецењивати ни потцењивати. Не значи да ће све те проповеди прећи у дело, и да ће ти млади људи остварити своје широке програме. Много што-шта од свега тога остаће на лепим речима и празним надама. Сви ти листови биће кратог века, све те организоване групе ће се растурити, и млади ентузиасти новога нараштаја осетиће исто што су осетили и њихови старији који су корачали истим стазама: одушевљење ће се поступно ладити, живот ће све мање изгледати прост а посао лак, у редовима младих бораца осетиће се све веће празнине, и најбољи међу њима доживеће горка осећања усамљености и сумње. Али извесних резултата биће. Покрет је очевидно ту, он је захватио најјачи део и српске и хрватске омладине, он је већ дао не само апостоле но и мученике.

чије жртве не могу никада бити некорисне. Исто онако као што је извесно да ниједан нараштај није у стању да уради онолико колико је сневао и сновао, исто је тако извесно да ниједан напор не остаје без плода, да се ниједан атом енергије не утроши без резултата. Човеково је да врши своју дужност, без обзира хоће ли својим очима видети плод својих напора и жртава. „Неуспех није грех, рекао је један од хероја Француске Револуције, „организатор победа“ Лазар Карно, неуспех није грех када је човек све учинио да заслужи победу.“ У данашњим данима где нам се судбина одређује, као што нико није неопходан нико није излишан. И где би био крај једнога народа у коме би сваки чинио не целу своју дужност, зашта се хоће хероји, но само један део своје дужности, што могу чинити и обични људи!

J. Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Живи Леш“, драма у шест чинова (12 слика) од Лава Толстоја.

Предмет „Живом Лешу“ узет је из једног истинитог догађаја. Председник суда у Москви Давидов испричао је једног дана Толстоју чудноват случај с неким Гимером за кога се неколико година држало да је мртав, док је он жив и здрав уцењивао своју преудату жену и њеног другог мужа. Догађај је скорашњи, јер му нема више од петнаест година. Као Толстојев јунак, Гимер је нестао, удесио лажно самоубиство како би ослободио несрећне брачне везе своју жену и омогућио јој други брак. Али доцније, падајући све више у порок пијанства, Гимер је прво почео уцењивати а најзад је и потказао полицији своју преудату жену и њеног другог мужа. Сензационо откриће чини и Толстојев јунак у неурачунљивом стању, али нехотично. Ту малу промену у фабули Толстој је извео у складу с типом свога јунака, како га је он схватио, и с идејама које су га руководиле у овом делу.

У дванаест слика своје драме Толстој развија трагедију брака Лизе и Феђе Протасовог. Лиза, безлична и конвенцио-

нална жена, помирено сноси и продужује несрећну везу: Феђа, слободан и индивидуалан карактер буни се и хоће да је прекрати. Али и ако Феђа осећа и не подноси лажан положај свој и своје жене, он нема снаге за велике и одлучне подвиге ослобођења. И зато он заборавља на све и на себе у распусном веселом друштву, у коме се — одвећ касно — срео са својом истинском изабраницом, лепом Циганком Машом. И Лиза воли другога, само, спутана обзирима друштвеним и верским, она нема храбрости да дâ маха својим осећајима према Виктору Михајловићу Карењину, другу Феђином. Поред свих разочарања Лиза моли Феђу да се врати кући Да ослободи своју жену и омогући јој другу срећнију везу, Феђа се потпуно повлачи: немогући да прими на себе инсценисану комедију развода брака, са свима недостојним условима које закони и религија за тај случај постављају, Феђа се решава на самоубиство. Али, у последњем тренутку, када немајући храбрости за тај одсудни чин Феђа у очајању баца из руку револвер, у собу улази Маша, и саветује му излаз много простији. Као Рахметов, јунак у Достојевсковом роману „Шта да се ради?", Феђа ће удесити привидно самоубиство: послаће опроштајно писмо жени, оставиће своје одело на обали реке, и нестаће исто тако потпуно као да је нестао смрћу. И Феђа је доиста тако нестао, продужујући живот своме лешу, и нестао би, за оне за које је требало да нестане, за увек, да једнога дана, случајем — једним од оних многобројних случајева који опредељују цео развој ове драме — несмотрено, у пићу, не открије своју тајну. Лиза, Феђа, и Лизин други муж Карењин долазе под суд, пред којим Феђа моли Лизу и Карењина за опроштај што их је унесрећио, затим, на бесмислена формалистичка питања истражног судије, изговара своју оптужбу друштвеног правосуђа: „Пишите, вели он, на протоколу судском. Бар ће први пут у протоколу бити забележене паметне човечанске речи Живе њих троје: ја, он, и она. Њихови односи су врло сложени, борба је то између зла и добра, једна душевна борба, о којој ви немате појма. Та се борба свршила решењем које је решило све. Сви смо умирени. Они су срећни, по добру ме се сећају. Ја сам у своме пропадању срећан тиме што сам учинио што је требало учинити, што сам ја, пропали човек, оставио сâм живот, да не бих сметао онима који су добри и пуни живота. И тако

ми сви живимо. Одједном појави се један подлац, уцењивач, који је хтео и мене да увуче у то уцењивање. Ја га отерам. Он се онда обрати вама, борцу за правосуђе, чувару морала. И ви, који сваког двадесетог добијете свој грош за своју пакост, обучете мундир и подсмевате нам се, нама, људима којима нисте ни за мали прст и који вас не би пустили ни у своје предсобље... Али ви можете да нам напакостите и задовољни сте... „Ја се не бојим никог, јер ја сам само леш, и са мном не можете ништа; нема положаја који би био гори од мога...“

У последњој слици, на суђењу, Феђа се убија. Он је окружен свима својима, и у својим задњим тренутцима угледа још једном своју несуђеницу Машу, која овог пута доцкан стиже, као што је у опште доцкан стигла у животу Феђином. „А, Маша, задоцнила!“ — вели он умирући.

„Живи Леш“ дугује не само свој предмет но и саму инспирацију једном случају. То се види не само у особености догађаја у драми, но и у узаности идеје и краткоћи даха с којима је Толстој дело извео или само скицирао, како то веле биографи великога писца, и ако је рукопис „Живога Леша“ за дванаест година лежања на столу Толстојевом претрпео прилично допуна, измена и преправака. Очевидно „Живи Леш“ није једно од оних великих пишчевих дела, спонтаног и дубоког надахнућа, развијених свом ширином његових уметничких потеза, загрејаних и обасјаних свим жаром његових апостолских убеђења. Прича московског председника суда Толстоја је заинтересовала, он је у њој видео један занимљив социално-етички моменат, али ствар га није захватила дубоко. Толстој у њој није нашао видик своме погледу и своме замаху. Записав Гимерову историју — као многе друге ствари које су занимале његову упечатљиву природу — Толстој је скицирао из ње, поред многобројних ранијих у свом делу, један нов особен случај човечје трагедије, и враћао се на ову занимљиву скицу, допуњујући је и развијајући је. И „Живи Леш“ на крају развио се у богат албум миниатурних слика и студија, али је дело у главном остало на томе: ни довољно комбинована и синтетички развијена целина, ни широко развијена и снажно поткрепљена идеја: као такво оно дакле не представља потпуно ни Толстоја писца ни Толстоја мислиоца.

Али, ако онима који нису читали Толстоја, „Живи Леш“ не би дао верну представу о великом писцу, онима који га знају „Живи Леш“ је исто тако драгоцен документ, као ма који други у делу Толстојевом. Као у каквој богатој збирци кредом и оловком скицираних детаља великих сликара, у „Живом Лешу“ је читава ризница мотива у којима се види уметност исто колико идеологија писца „Рата и Мира“, „Ане Карењине“ и „Васкрсења“. У тих дванаест хронолошки поређаних, али органских довољно неповезаних слика, пуно је сцена које као засебне целине немају разлога и не представљају много, али у читавом делу нема реченице која не казује што изразно и лепо, и нарочито, ни једне личности, чак ни оне с монологом од пет речи, која нема карактеристичну силуету.

Побуде и дела опредељују се често нарочитом Толстојевом моралном психологијом, али личности остају живе и истините. Идеалан алтруизам избија из свих карактера, у колико их тешка мрежа друштвених предрасуда, свирепог законодавства, верског формализма, празне таштине и подивљалог егоизма, не спутава и не дави. Најнесрећнији између свих, изгубљени, од свих окривљени Феђа, најбољи је. Он жртвује све, сем свога ја, и жртвовао би и њега, да оно може донети среће коме. Поред свих молби Лизиних, он се не враћа у несрећан брак из простог разлога што то продужење лажи не може донети срећу ни њему ни њој. У свом најдубљем паду он чува, како он то вели, као драгоцен дијамант, чисту и чедну љубав према Маши, коју воли с тога што јој је увек чинио добра, док Лизу не може волети с тога што се о њу огрешио. Племенити нагони његове у основи добре природе донели би извесно и њему и свима око њега срећу, да су га околности живота поставиле где треба и на време кад треба. Феђа, у коме је из основа измењен јунак сензационе московске судске афере, тешко би могао стварно постојати. Као Некљудов или као Каћуша у „Васкрсењу“, он је оваплоћење једне идеје Толстојеве, али и с тим очевидно досликаним иконописним ореолом, у комаду он има врло живу и изразну физиономију. И кад се у његовим апстракцијама и проповедима изгуби јунак драме, увек у њему живи узбудљива реч и фанатична вера писца-апостола.

Око идеалисаног јунака ређају се у главном три групе

споредниjих али реалистичниjих фигура. Прва група je породица: конвенционална Лиза, вулгарна мати Ана Павловна, суревњива сестра Маша, горда матрона Ана Карењина, као сат одмерени и дресирани Карењин, матори момак кнез Абресков, себични отац и мати Машини, циганин Макаров и циганка Анастасиjа, идеална, али родитељским ланцима окована Маша. То су типови породице, производи што су их од добрих људи — jер су они сви у суштини добри — начиниле предрасуде, скученост, себичњаштво jедне несрећно скалупљене и изрођене институциjе. Другу групу чини суд: опаки истражни судиjа коме je дужност и задовољство изналазити што дубље кривице: занатски бранилац Петрушин, гладиатор с параграфима: безобзирни типови слепог и свирепог бирократизма, од наjвиших чиновника до последњег осионог вратара: одвратни доставља Артемjев такође jедан од фактора правосуђа; наjзад немилосрдна радознала публика коjу судски претрес мами и забавља као сваки сензациони роман: све су то производи друге, више институциjе озакоњених предрасуда, параграфске правде, апсурдне друштвене организациjе коjа je више од свега изопачила природни живот човечjи. У трећоj групи je збирка наразновրсниjих типова: несрећних, угњетених, палих, разочараних, одбачених или одбеглих испод окова друштвених, коjи у алкохолу, у оргиjи песме и игре, краj веселих жена, у кафанском диму забораваљу, и траже илузиjе задовољства. Непомирљив с конвенциjама али немоћан за хероjске подвиге, Феђа се кроз таj неразмрсив сплет лажи, стега, страсти, своjих слабости, троши, разбиjа док не заврши катастрофом.

Таj кинематографски филм од дванаест слика, кратких, неразвиjених али разноврсних, дуги низ диалога брзих, лапидарних, увек из уста нових лица, и наjзад сам таj карактер занимљиве сензационе мелодраме коjи „Живом Лешу“ даjе сентиментална пустоловна историjа Феђе Протасовог, на позорници нису без ефекта. Они у неколико надокнађуjу одсуство jедног, jедноставног, дубоког сукоба страсти у овом искиданом, постепеном и меланхолично резигнираном, више хронолошком но драмском развоjу догађаjа, и они у неколико спасаваjу техничке невоље у овом комаду с паузама већим од чинова. И сам Толстоj тражећи помоћи на тоj другоj страни подлегао je искушењу несразмерно експлоатишући занимљиве

епизоде и детаље (пример: оргија код цигана) који нису у правој сразмери и хармонији с предметом. Али, поред свега тога, ни тај изглед на успех пријатне занимљивости није преластио писца „Царства Мрака“: „Живи Леш“ остао је за све време живота Толстојева на столу или тачније рећи у фиоци пишчевој, дванаест година.

Та објашњива скрупула не умањује у заоставштини Толстојевој вредност једном делу које није савршено али није недостојно његовог великог имена. У сваком случају „Живи Леш“ је позоришту не само једно драгоцено наследство писца „Царства Мрака“ и „Плодова Просвећености“, но један документ више који показује колико би позориште добило да је драма заузела више места у делу Толстојевом.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Садашња Турска — Абдул-Хамид.

Докле су делегати савезних балканских држава и амбасадори Великих Сила очекивали Портин одговор у питању о Једрену и острвима у Архипелагу, дотле су се у Цариграду догодиле значајне промене. Младотурци су насилним путем оборили владу Ћамил-паше, и од султана изнудили ираду којом нову владу састаља Махмуд Шефкет-паша, познати јунак мартовских дана из 1909 године. Енвер-беј, такође јунак турске јулске револуције, са 200—300 софта принудио је, после убиства генералисима турске војске Назим-паше, највећега противника Младотурака Ћамил-пашу да поднесе писмену оставку, у којој је морао уписати и речи, при напереноме револверу: „пошто војска и народ траже“. Нова турска влада, у којој су од познатих Младотурака само Талат-беј и Махмуд Шефкет-паша, поднела је одговор на ноту Сила.

Делегати савезника за преговоре о миру нису сачекали овај одговор, него су раније турским делегатима упутили овакву изјаву: „Пошто смо узалуд очекивали три недеље одговор турских пуномоћних делегата на наше предлоге, пошто нови догађаји у Цариграду остављају мало наде да

се дође до мира, то смо, на нашу жалост, принуђени да прекинемо преговоре започете у Лондону 3 децембра прошле године". Савезнички делегати су известили о овоме кораку енглеску владу и одмах су отпутовали. Бугарски шеф главнога штаба одмах је упутио турскоме заповеднику војске депешу да ће примирје истећи 21 јануара и да ће непријатељства почети тога дана у 7 часова увече.

Нова турска влада је упутила Аустро-Угарској, Енглеској, Италији, Немачкој, Русији и Француској ноту у којој се налази одговор на питање о Једрену и о Архипелагу... „Како је Једрене чисто турска варош и друга престоница Турске, и на тај начин везана нераздељивом везом са отоманским царством, то је и сам глас да ће се уступити изазвао у целоме царству осуду и узбуђење које је довело до оставке прошлога кабинета. Па ипак, да би дала највиши доказ своје помирљивости, отоманска влада је вољна да остави Силама да реше о ономе делу Једрена који се налази на десној обали Марице, задржавајући себи део на левој обали. Мошеје, гробови и други историјски споменици на левој обали Марице морају остати у власти отоманске владе, без тога она би изложила земљу таквим догађајима који би могли довести до најозбиљнијих последица. — Што се тиче јегејских, острва нека, која се налазе у непосредној близини Дарданела, неопходно су потребна за одбрану престонице, а друга су, као саставни део азијских поседа, неопходна за безбедност Мале Азије. Свака одлука која би ишла за тим да умањи ауторитет отоманске владе у њима, имаће за последицу да од острва створи средишта за агитацију која ће се пренети на целу обалу. На тај начин створило би се оно стање које је до скора владало у Маћедонији... Блистателна Порта би могла пристати да Силе реше судбу окупираних острва водећи рачуна о потреби да се очува целокупност поседа Дарданела, што Блистателна Порта сматра као питање од највећега европскога интереса. Свако друго тражење балканских савезника она неће моћи примити. — Блистателна Порта узима на повољно знање, расположење Сила да помогну турску владу и морално и материјално да се штете нанете ратом поправе. Зато је потребно да јој Силе признаду право да уведе аутономну царинску тарифу, да закључи трговинске уговоре на начелима модернога права, да примењује на њи-

хове поданике исте финансијске законе које примењује и на отоманске поданике да допусте, докле се то не оствари, примену повећане са 4% досадање царинске тарифе. Турска влада мисли да је неопходно потребно укинути стране поште у Турској, а тако исто и режим капитулација...“

Корак савезника није наишао на одобравање у Европи. И ако акција њихова не буде брза и успешна, онда ће у Европи бити још незадовољни савезницима. Турски одговор учинио је повољнији утисак код Сила. Уступање онога дела Једрена који се налази на десној обали Марице сматра се као доказ искрене намере попуштања. Савезници сматрају да има двоје да се учини: или рат или предаја Једрена, може бити с условима које су дали Талијани у Триполису приликом закључења мира у Ушију.

За Султана Абдул-Хамида II, који је пренесен из Солуна у Цариград, а затим у Азију, кажу да је оставио ове успомене и мисли о политици отоманске царевине, а о њеном положају према Европи, о држању Сила према Турској и о балканском питању:

„Крсташки рат против Турске није никад потпуно престао. Гледстон, тај загрејани брбљавац, узео је на себе улогу Пија II. Па ипак, царство Османлија, које Хришћани толико мрзе, било је у Средњем Веку, кад су владали најстрашнији верски ратови, уточиште за све који су били гоњени због вере.

„Кад је у Шпанији ликовала Света Инквизиција, која је спаљивала Јевреје или их протеривала, ми смо их помогли и примили. Полумесец је свакад давао сигурно прибежиште онима које су гонили из њихове земље, било због вере било због политике. Али, ко то на Западу зна нашу историју? Ко се труди да је проучи?

„Шта, на пример, разуме „велики старац Гледстон“ источно питање? Кад бих хтео да окарактеришем тачно његово схватање, његове погледе на моју владавину, за коју вели да не почива на законима него на насиљима, ја бих рекао да је то само неотесана увреда.

„Како је са једренским ужасима тако је са свирепствима у Бугарској. Зар није већ давно доказано да су енглеске новине штампале о томе лажне извештаје. Оне су доносиле вести о уништавању хришћанских села и о истребљењу сео-

скога становништва, а та су села живо и даље напредовала, а њихово становништво живело у слози са својим муслиманским суседима.

„Ја мислим да ће сваки човек који је обишао источне земље, а у стању је да буде објективан, рећи да смо ми муслимани најбољи људи, ако нас упореде са хришћанима на истоку. Шпањолци су чинили много горе ствари од нас кад су почели своја истраживања по свету. Французи су били свирепи при освајању Алгира. Такви су исти били Енглези у Индији. Белгијанци у Конгу: а шта да се рече тек о руским свирепостима у Сибиру?

„Зар се треба чудити што је у стрпљивих Турака који су били мазили Јермене, узаврела крв кад су ови почели нападати Турке у њиховој властитој кући? Зар се Јермени нису, као прави анархисти, служили ножем и динамитом? Силе неће да ми будемо господари у својој кући, и увек излазе са својим предлозима, својим капитулацијама, и т. д. Све што би било добро у макојој другој држави на свету, па макар и у Монаку, хришћанске силе то нама не би признале. Крсташки рат против Турске помажу у тајности Силе...“

„Мој стари вртар из Јилдиза имао је право кад ми је о балканским агитацијама овако говорио: „Јабука, крушка, шљива, храст и бор расли су напоредо, али тако близу један другом, да су им се гране додиривале. Храст је остале растом надвисио, али остали су толико узимали ваздух и светлост својим доњим гранама, да су ове морале увенути, иструлити и отпасти. Борећи се за место на сунцу, јабука, крушка, шљива, бор и храст, морали су се међусобно тући. Ларма и вика је била толико велика да их је чуо и Алах на небу. Он им се јави и рече им: Зашто се тучете? Ви имате сви право да живите. Сви сте ви једнахи. Сваки је велики на своме месту.“ Тако је и са Балканом. Јабука је Румунија, шљива Србија, бор Грчка, крушка Бугарска, а Турска је храст која је оставила мртво грање, — што је, по моме мишљењу, добро урадила; јер оне шупље гране што смо погубили, биле су штетне за живот целога стабла..“

„Мој царски комесар у Софији, Неџиб, донео ми је један интересантан документ. „Још није дошао тренутак, — пише руски амбасадор у Цариграду Зиновјев моме васалу Фердинанду — да Бугарска буде независна. Нека Ваше Краљевско

Височанство причека бољу прилику. Русија сада не може дати обећања. Пре свега добро је одобровољити Аустро-Угарску".

„Лукави Нециб није морао потрошити толики новац да добави ово писмо. Мој амбасадор у Бечу одавно ми је јавио да Фердинанд у Бечу, на све стране, ради да добије помоћ за проглас независности и отцепљења од Турске.

„И ако је и љубазан и покоран, кнезу Фердинанду не треба поклонити наше поверење. Кад би само смео да се прогласи краљем! То ми нећемо, и не бисмо требали никад допустити осим ако нећемо да се одречемо престижа велике Силе. У томе случају наше трупе треба да марширају право на Софију. Руси ће се добро промислити пре него се умешају. Аустро-Угарска би учинила велику погрешку ако помаже Бугарску у њеним амбицијама да постане велика сила.

„Шта вреде сва уверавања кнеза Фердинанда и покушаји умиравања бугарске владе? Двадест хиљада четника опасали су нашу границу, а Европа се чуди што ми мобилишемо и што хоћемо најзад рат са Бугарском да обезбедимо себи мир. Већ се Русија споразумела с Аустро-Угарском да пошље противу нас један мешовит корпус, а Француска је послала један ратни брод у наше воде. Руске новине предлажу савез међу балканским државама. Србија, Бугарска, Румунија, Грчка, сви са хришћанима из Маћедоније, Босне и Херцеговине, треба да створе савез који би везао, по руској штампи, 18 милиона људи. Међусобице и узајамно неповерење осуђују балканске државе и на потпуну неспособност и да буду оруђе трећих. Наша владавина у Европи оснива се баш на овоме неспоразуму међу балканским државама. Како руски новинари мисле да се уједине балканске земље? Бугари и Срби се не воле; Бугари мрзе Румуне; Грци и Бугари су смртни непријатељи. Бугари тврде да је у Маћедонији надмоћна бугарска раса, а Грци опет да су Маћедонци силом побугарени Грци Верска борба (1870) разделила је Грке и Бугаре за вечита времена .."

„Шта Русија друго жели него да прошири панславизам до Босфора? Бугари су само руска предстража, они су покорна оруђа царева. Само Грци и јелинизам могу послужити као брана за Турке противу панславизма. Хвала буди Алаху. Грци и Бугари се мрзе као ватра и вода. Бугарска је не само руски него и енглески агенат... Русија и Енглеске пот-

копавају темеље нашој кући. Француска је била некада за нас јазавичар кога смо могли, у повољноме тренутку пустити на ова два пацова; али Француска је све више негативна. Хвала Алаху ми смо нашли Немачку место ње; њу можемо употребити да их све држи у шаху...

„За нас је права срећа што је Русија упутила на Далеки Исток сувишни део своје снаге, јер ће се на тај начин одбити од Црнога Мора. Чим се опораве од пораза (рат с Јапаном), они ће одмах противу нас. Ако не начине од Источнога Мора Руско Море, они ће се старати да то од Црнога Мора створе... Велике руске реке Волга и Дњепар излазе у Црно Море, и руска сила гура напред кроз мореузе у Дарданеле, те је зато наш животни интерес да чувамо за себе мореузе. Да нема тога питања, могли бисмо бити са Русима најбољи пријатељи...“

„За Бисмарка се у опште мислило да се разликовао од других дипломата тиме што није једно говорио а друго мислио. Може бити да је тако; али његова реч да „Исток не вреди костију једнога померанског војника“ неће бити да казује његову праву мисао, јер, кад би то било, морао бих га сматрати за кратковидог државника.

„Да ли он није рачунао да још није дошло време да своје очи пред светом упире Истоку? Али, да је раније признао да је јака Турска готово животно питање за Немачку, боље би било за обе земље. Штета што нас Бисмарк није узео у Тројни Савез. Раније је то било могућно. Цар Вилхелм би требао да има смелости да нас придружи Тројноме Савезу. У место да растура по свету сувишак снаге своје и добија колоније од којих никада није било вајде, Немачка би боље урадила да упути своју радњу ка персијскоме заливу Тамо бисмо добили, и они и ми.“

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Branko Drechsler: Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova. Preštampano iz „Hrvatskog Kola VII. Zagreb, 1912.

Ова студија, која приказује почетке рада Старчевићева, дио је веће радње, заправо читаве књиге, у којој је Г. Дрекслер покушао да напише монографију о Старчевићу. У овој студији, од седам глава (Ђаковање, Књижевни првенци, Филозофске козерије, Књижевна критика и полемика, Старчевић и Матица Илирска, Старчевићева „Речословница"), сабрао је Г. Дрекслер све главне податке из првог књижевног периода Старчевићева рада. Занимљиво је да је ово четврта радња која се бави овим темом. Први који је студирао и писао о Старчевићевој младости био је Милан Шарић, један од оних омладинаца који су започели из Прага („Хрватска Мисао", „Ново Доба", 1897 и 1898) хрватско српски напредни покрет. Шарић је у другој серији „Хрватске Мисли" (Загреб 1902), па онда у осјечкој „Народној Обрани" и у засебној брошури изнео Старчевићев рад за време илиризма и апсолутизма. У исто доба је и загребачки каноник Иваковић издао брошуру, памфлетске тенденције, у којој је било података о Старчевићевој младости. Пред двије године је напокон Херубин Шегвић издао у повећој књизи биографију Старчевића.

Радња Г. Дрекслера је најпотпунија, и доста критична. У њој имаде много података и доста материјала, јер је прегледао све часописе у којима је Старчевић у оно вријеме писао. Радња свршава са разочарањем Старчевића и његовим повлачењем са књижевнога поља на коме је много, са великим заузимањем и пожртвовањем, радио, али на коме није успио.

Не знам да ли је ова радња овако како је штампана читав први дио Дрекслерове монографије о Старчевићу, или само извадак, у коме је писац морао да има обзира на донекле везан и литерарни карактер едиције („Кола") у коме је штампана. Ако је ова радња имала да буде једино „књижевна студија" (тачније би било речено: „књижевни приказ") из доба апсолутизма, онда је посвема успјела и заслужује сваку хвалу, јер и ако оно што нам писац приказује није у

цјелини више никакво откриће непознатих ствари, ипак је због потпуности слика и због много нових детаља важан прилог познавању литерарних прилика онога доба и значајно утврђење знатне улоге коју је у њему играо Старчевић, кога су до сада сви литерарни хисторици скоро по свема прешућивали или омаловажавали. А при крају ове радње имаде још и занимљива карактеристика групе Личана (Дошен, Шиме Старчевић, Фран Курелац и Анте Старчевић) у хрватској литератури.

И ако је ова радња у целини први дио монографије о Анти Старчевићу, не би се могло рећи да је успјела „студија“ једнога периода Старчевићева живота и деловања. Ово би значило да још увијек чека Старчевић (о коме се неизмерно много политизирало, али кога се страшно мало анализовало, проучавало и схватило) аналитичку и синтетичну студију.

Кад буде Г. Дрекслер издавао целокупну књигу о Старчевићу, морат ће свакако да поред излагања и утврђивања спољних факата даде и аналитичку анализу идеја и карактера Антуна Старчевића. Дрекслер је и овде дао боље и више него Шегвић, али, у иначе непотпунијој својој радњи, М. Шарић показао је више нагнућа спрам анализи.

Од особитога би интереса била анализа и студија формирања Старчевићевих познијих идеја и метода, чији зачетак пада у ово доба апсолутизма. У козеријама, сатирама које Г. Дрекслер цитира, имаде доста елемената који могу да послуже као основица за овакву студију, а у многим афоризмима, које је Старчевић у исто доба писао, и које Г. Дрекслер не цитира могло би се наћи још више тих елемената.

Од велике је важности Старчевићев боравак у Пешти, његова лектира и утицај околине у Загребу. О свему томе имаде нешто података код Шегвића, али још увијек није ни из далека довољно разјашњена генеза свега онога што је Старчевићевом животу, деловању и његовој науци ударило толико осебујан и карактеристичан печат.

Задовољени, дакле, оним што нам је Г. Дрекслер дао о Старчевићевом литерарном дјеловању у време апсолутизма, очекујемо да ће нам за што раздобље доскора дати и добру,

праву студију о формирању личности и идеја Старчевићевих, барем толико опсежну као што је ова. Без тога би навођења Старчевићевога рада и његових наука остало и даље неразумљиво и површно.

Милан Марјановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Сабрана Дела Ксавер Шандор Ђалскога. — Хрватски романсјер Ђалски (Љуба Бабић) почео је пред Божић да код „Дионичке Тискаре" у Загребу, у властитој накнади, издаје своја сабрана дела, па је већ изишла прва серија коју чине три књиге оних занимљивих и лепих загорских новела, које су учиниле име Ђалског необично популарним и цењеним.

Можда је ово велико издање започето у незгодно време, када је цео југословенски свет заузет историјским догађајима и њиховим великим политичко-националним реперкусијама, пак није посветио довољно пажње овом предузећу. Можда ће услед тога ово предузеће, које свакако значи велики приватни ризик за наскладника-аутора, наићи на финанцијалне тешкоће. Али баш би због тога било нужно да сви пријатељи наше књижевности учине све што је могуће да ово предузеће успије са финанцијалне стране, барем толико да га предузимач у пуном опсегу како га је замислио до краја изведе, и да наша књижевност добије потпуну колекцију дела најкултурнијег и најбољег модерног хрватко-српског романсјера. Ђалски је писац друге половине осамдесетих и прве половине деведесетих година. Овај деценij је време његове кулминикације, и он је најсвестранији представник тога доба. Оно што је написао у другој половици деведесетих година и у првом деценију овога столећа показује знакове декаденције и репетиције. Доста дуга шутња, па иступи на политичком пољу, у последње су доба имену и појави Љубе Бабића затамнили ауреолу. Љуба Бабић и сам осећа, већ неколико времена, да је затурен, а у дневном животу, у новинству и у свагдашњој литерарној републици било је почело и име Ђалски да добија карактер пусте декоративности.

Али ово није у реду, јер није праведно, и јер није корисно: није корисно за нашу књижевност. Ђалски живи у последње доба доста повучено, али ако је изишао на јаву сам, о свом ризику са колективним издањем својих дела, он

је тиме учинио далеко више него да је написао које ново дело: он је тиме задужио у напред и литературу, а оптужио понова наше књижевно накладничке прилике, јер је већ одавна морало да се нађе начина и средстава да се дела Ђалскога издаду у накнади којега удружења или којега књижара. Ђалски, поред свега тога што је већ од десет година престао да интензивно ради, није изгубио актуалитета и занимљивости, а вредност његове литерарне радње и његове литерарне појаве не може да још дуго и дуго изгуби на цени, и још ће дуго морати он да остане светли пример млађима, пример једне чисто књижевне и европејски културне појаве, једне отворене главе, широке интелигенције и ћутљиве, топле и естетске душе Ђалскијев језик, његов начин изражавања, његов философски импресионизам. све то може данас да му пред критиком нашкоди. Али има нешто што стоји и што ће још за дуго времена стојати изнад ових недостатака, и што ће принукавати и кригику и литературу и публику да се чешће враћају Ђалскоме и да га дижу до заслужене висине.

М. М.

„Ко не дође на бој на Косово...“ — Никада догађаји нису толико одјекнули у оба дела нашега народа, и код Срба и код Хрвата, као што је то било последњих месеца. Рат од 1912 исто тако је потресао хрватску душу као и српску, и опеван је исто толико у хрватској књижевности као и у српској. Г. Др. Антун Тресић Павичић, хрватски песник и посланик у бечком парламенту, испевао је снажним српско-хрватским патриотизмом надахнуту пригодну песму „Ко не дође на бој на Косово...“ Песма је испевана на дан „23 листопада 1912, на дан када Срби, након 523 године, ступише побједним барјацима опет на Косово,“ штампана је у Бечу, и продаје се у корист српског, црногорског и бугарског Црвеног Крста. Цена јој је: 1 динар, перпер, лев или круна.

Д.

„Српско-хрватска граматика“. — У познатој немачкој колекцији Гешен изишла је „Serbokroatische Gramatik“, коју је написао Г. Др. Владимир Ћоровић. Пре но што пређе на сама граматична излагања, писац је дао опште појмове о стварању и прошлости српско-хрватског језика и српско-хрватске књижевности. Књига је рађена по последњим резултатима словенске и српске лингвистике, врло је прегледна и јасна, и биће од знатне користи странцима који уче наш језик.

М.

„Албанија и њене границе". — Једно од најзамршенијих и најопаснијих питања у садашњој балканској кризи јесте вештачки створено „албанско питање". Обележавање, разграничавање Албаније, која није чак ни „географски појам", даје највећих тешкоћа европској дипломатији. О том питању се у штампи пасало доста, али без знања и обавештења, на памет и пристрасно, како се те ствари обично раде Нико није боље поставио албанско питање и определио праве границе Албаније но Г. Гастон Гравје, који је географ по струци, и који је у два маха путовао тим спорним крајевима, у лето 1912, и јесенас, заједно са српском војском до Призрена и Ђаковице. Свој озбиљан, скроз научан чланак, врло објективан и исцрпно документован, „Албанија и њене границе" („L' Albanie et ses limites"). Г. Гравје је објавио у двема последњим свескама „Le Revue de Paris". Г. Гравје је тим чланком не само учинио велику корист праведним тежњама Србије и Црне Горе, но је дао најбоља и најтачнија обавештења страним политичарима и научницима који претресају то отворено питање. X.

Један прилог арбанашком питању. — У маси литературе о Арбанији, врло различите вредности, која се последњих дана, поводом политичких догађаја на Балканском Полуострву, јавила, велики је број књига и тенденциозних брошура сумњиве вредности. Констатујући ову књижевну болест, наводимо једну књига о Арбанији од некаквог Др. Д. Клементија, под насловом „Један прилог арбанашком питању" (Ein Beitrag zur albanischen Frage, 1913 Wien und Leipzig, 8°, страна 32), која је типични представник такве литературе. Т.

Балканске песме. — Познати чешки песник Јан Рокита (Адолф Черни) написао је, поводом последњих догађаја на Балкану, низ лепих песама, које је штампао по разним чешким часописима. Известан број од њих (Ze „Zpěvu balkanských") изишао је у прашком „Besedu Času" (бр 47, 49, 51, за 1912). Некоје од тих песама тичу се специјално Срба („Matko Jugovičů", „Zvony," „Orlové)"

„Алманах чешких позоришта." — Врло добро уређивани прашки часопис „Позориште" („Divadlo") дао је као своје издање и ове године „Алманах чешких позоришта („Almanach českých divadel", 1913, 12°, к. 2, 185.) То је осма година тог „Алманаха". То је укусно израђена књижица у којој је календар са кратким књижевним одељком и великим информационим делом о свима позориштима у Прагу и главним позориштима на Словенском Југу. Уз податке о управи, глумцима и репер-

тоару позоришта, дато је увек неколико редова о историји и важним догађајима појединих позоришта, као и слике позоришних зграда и планови седишта. Књига је одличан „вођ“ кроз чешка и југословенска позоришта. Е. Н.

„Балканске жене.“ — У часопису „Le Magazin Pittoresque“ (1 и 15 децембар 1912) изишао је чланак Г-ђе Мариле Маркович: „Les Femmes des Balkans.“ Говорећи о српским женама, списатељка прави разлику између српске вароши, где женски тип све се више примиче типу западне жене, и српског села, где жена још живи у патријахалним приликама, које се са нестајањем старих задруга такође све више губе.

Н.

Hugo Berdach: Unsere Zukunft auf dem Balkan. Wien, 1912. — Ово су опажања једног бечкога трговца после балканскога рата. Она су у овоме: успешним ратом створена је нова ситуација, њу треба признати и постарати се да Аустро-Угарска поврати старо место на Балкану као увозник и да стече мудрим и добрим начином себи пријатеља и потрошача међу балканским народима. Ин.

Dem. Georgiadès: (Les déceptions de la Diplomatie dans le conflit balkanique. Paris, 1912). — Брошура о стварима које су претходиле Балканскоме Рату. Нема великога интереса ни за ширу публику, ни за појединце посвећене више у послове балканске политике. Ј.

Неколико нових књига о балканским земљама. — Ове зиме Балкан је био на дневном реду у балканској јавности. Велики број књига јавио се о балканским земљама и о балканском рату. За сада нека буду забележена ова дела: Dr. Albert Ritter: „Die Kaisermächte und der Balkan“ (Stutgart, Verlag A. Dolge); V. Kučera: „Das Heldenland Montenegro in per Geschichte“ (Berlin, Verlag K. Marschner); Rifat Gozdovic Pascha: „Zwanzig Jahre in der bosnischen Fremdenlegion (Prag, Verlag K. Bellmann); Hamberger: „Illustrierte Geschichte des Balkankrieges“ 1912. (Wien, Verlag Hartleben); le baron Descamps: „L' avenir de l' Albanie“ (Louvain, Editeur Ch. Peeters); Alessandro Dudan: „La politica antitaliana in Austro-Ungharie“ (Roma).

К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 4. — 16 фебруар 1913.

ЈЕДНА ЉУБАВ.

У великој бечкој кавани састајало се нас неколико Далматинаца сваке вечери. Неким случајем западе међу нас и једна стасита бановкиња, те од прве вечери предсједаваше нашем столу.

До касна у ноћ стајали бисмо и чаврљали о свему и свачему, док неком на ум не паде да сваки од нас приповиједа о својој љубави, сваки своју вечер, како на кога ред дође.

Прва је госпођица започела, али њезина приповијест не бијаше о једном изабранику, она је причала као да чита из какова дневника, гдје на свако десет редака наилазимо на једно ново име, на једну нову љубав.

„Тако сам ја љубила“, завршила је касно у ноћ, „и све што ми остаде од љубави толицине, остаде ми два албума пуних пјесама, пуних заклетава. Па кад гдјекад по њима пролистам, изникну ми у срцу тужне и веселе успомене о љубави без љубави, и листам мирно напријед. Али кад дођем на страницу гдје ми неки обожаватељ, пјесник, остави своју успомену, два ретка:

како дошло,
тако прошло!

не могу се никада од смијеха уздржати. И то је моја „најљепша љубавна успомена“.

Тако је редомице, сваке вечери, по један причао, али од свих тих највеће ми се свидјела приповијест Дубровчанина Ивана М.

И ево је.

⁂

Како знадете, ја сам негда био пјесником. То морам споменути, јер је то, ваљда, главним узроком тој мојој „љубави“, започе Иван.

Нећу вам рећи да је то била прва моја љубав, јер ја прве љубави, по свој прилици, још и не доживих: назвах љубављу оно неколико дана кад сам мислио да сам се у истини заљубио.

Кад је упознах био сам у другој години свеучилишта, а она се љубакала озбиљно и јавно с неким другим свеучилишним ђаком. И прије сам је виђао, али ме ни најмање не занимаше. Пролазила је мимо мене, као и много њих лијепих и присталих, а да на мене не чињаше никаква утиска: још не бијаше права „госпођица“, тек у развитку. И тако је засјењиваху одраслије, не, можда, љепше, али проглашеније. Дјевојка, да тако речем, постаје преко ноћи лијепа и призната.

Упознах је једне вечери на Страдуну, и нетом је упознах, након неколико обична разговора, пређосмо на њезину љубав. Неким чудним усхитом причаше ми о својој љубави, као да прича о највећој својој срећи. А ја сам смјешком слушао њезино причање, као приповиједање несташна дјетета кад нам о својим луткама тако озбиљно прича.

Али кад сам се те вечери одијелио од ње, опазио сам да сам ипак нешто од тог сусрета са собом понијео, и то: спомен на њезине велике, плаве очи, окружене модрим колутима, које ми изгледаху тако дубоке, те ми се чинило да кад би се човјек позорније у њих загледао, да би им у дубини видјео душу.

⁂

Сутрадан у јутро сусрех је у бијелој одори. Поздравих је, а она ми смјешком и поклоном одговори и настави свој пут. А мени запе око за њезине расуте власи, које на доњем крају држаше црвена, свилена подвеза. Низ плећа јој се просуле, па, не знам зашто, породи ми се у срцу жеља

да те златне власи, што се блистаху на сунцу, у руку скупим и погладим, јер ми се чињаше да би мекане под мојом руком зашуштале као свила.

* * *

У вечер је опет видјех. Бијаше с њиме. Она ми се прва насмијала, а ја јој одвратих смјешком и поздравом. И у тај час тај ми се њезин смјешак не причини обичним пријатељским смјешком. Кратко вријеме остах на Страдуну, имађах посла, али цијеле вечери бијаше ми непрестано на памети онај њезин поздравни смјешак: био је тако лијеп и изразит, као да ми је њим казати хтјела: покушај!

* * *

Од тада сам ју сваки дан сусретао и једанпут је пратих. Не хтједох о другоме ничему говорити само о њезиној љубави, а она ми причаше како је отац њега ради кара, али да му је све залуду, јер да ће она њему бити заувјек вјерна.

И идући тако ми се успесмо на Градац. Мало је ко још тамо био. Сунце је било високо, па сједосмо на једну клупу у засјенку, с погледом на море.

Далеко доли видио се оток Св. Андрије, а она, сјетивши се тужне сиротице, рече неочекивано: „Видите, ја бих била без страха, као и она, само кад љубим!“ И исти час ме тако чуствено и одрешито погледа, да јој не знађах што одговорити, само климнух главом, као одобравајући

Дуго смо ту остали Напокон ме замолила да јој рецитирам неке своје пјесме, и ја јој их рекох много. Ћутио сам да их нијесам никада тако лијепо говорио. И чудно ли? Тада су ми се те луде, младеначке моје сањарије чиниле тако лијепе, тако савршене, као у најбољих пјесника. Ћутио сам се срећан, блажен.

Кад се дигосмо, она ми је чудно рекла: „Како мора бити лијепо љубити пјесника!“ — а ја тада ни не помислих што је она с тим казати хтјела. Био сам собом узнесен.

На растанку обећах јој пјесму.

* * *

И сутра јој донијех пјесму. „Тако брзо!“ ускликну, а на лицу јој се опази задовољство и љубопитност, као у дје-

тета кад очекује дар што му га је отац донио. Сјећам се још нечеса из те пјесме, и то друге китице, која гласи:

Низ рамена ти шумом точи
млаз твојих л'јепих златних власи,
твоје су тако тужне очи,
да у њим' луди смијех се гаси.

Кад сам свршио била је луда од весеља. „Дароваћете ми ју? Хоћете ли“, запита — а ја је даровах без околишања.

* * *

Након неколико дана сам јој открио љубав. Зашто? Мислио сам да сам се заљубио. А кому се није то догодило, кад баш ни мрвице љубави нема? То може само да запази кад се од узрока те „љубави“ одалечио. Онда увиди како ју је тако заборавио, тако лако и без бола, да је првог дана потражио какву нову авантиру и смијао се сам себи и својој „љубави“.

Она је без нећкања, застидјевши се, признала и дуго, дуго причала како је она првог пута, нетом се са мном упознала, оћутила, да није „он“ оно што је она мислила, да има још нешто више. „А ми тежимо к савршенијему“, рече смијући се.

И од те вечери почимље наша „љубав“.

* * *

Прођоше неколики дани и доћука се о нашој љубави. „Он“ је био као луд. Гдјегод би ме видио, непрестано ме гледаше, тако да се већ прочу глас и о нашем двобоју. А мени је то све силно годило. Како је чудна сила себељубље! Ја се држах јунаком дана.

С њом нијесам могао нигдје говорити. Ако проти „њему“ бијаше њезин отац, проти мени бијаше све у кући. И псето њихово, кад сам једанпут испред њихових врата прошао, зарежа на мене. Кажу да оно режи на свакога, али тог часа ја и у псету видјех неки израз противности његових господара.

* * *

Имао сам друга посве противне нарави него ли је моја, пјесника у чијим пјесмама цветаху непрестано љиљани, плављаху се небеса, царевала чистоћа и црвенио се стид. Неко

га у шали назва пјесником женских самостана и пучких учитељица.

Једне мјесечне, љетне вечери шетасмо се пут Св. Јакова, прислушкујући шум мора и удишући мирис сухе траве, што нам га вјетар из високих вртова донашао. Дубоко под нама, са стране пута, баш у провалији, шумило је море, а ми идесмо између алоја са високим, чудним цвјетом, који чека да процвате сваке стоте године. Недалеко полегао Локрум, таман од шуме борова, а подаље њега на морској површини, проузрочено зракама и отсјевом мјесеца, као да се створило језерце жива сребра.

На крају нашег пута, окружен низом дудова, бијелио се на мјесечевом свијетлу пусти самостан. Растворени прозори, с гњилим, нахереним капцима, гледали чудно у нас, а кроз таман, растворен, портал, чињаше ми се, као да ће на овај час изаћи дуга, црна поворка фратера, уз црну, туробну псалмодију.

У тој мисли иза угла пустог самостана запазих групу људи. Инстинктивно се скупих уз друга, а нека чудна језа прође ме читавим тијелом. Ваљда ми се и придушен крик измаче, јер се и пријатељ устави, и он некако изненађен, ваљда највише мене ради. Тако смо час остали, кад разабрасмо двије жене и једног човјека.

Кад су нам се мало приближили, трнци ме прођоше: био је „он“, она и њезина сестра!

Пођоше тик нас. Она је пригнула главу, очито збуњена и, можда се, само нехотице, одалечила неколико од њега. А ја на себи оћутих побједнички поглед његов, премда га и не погледах. Ћутих како ми се он изругава, како ме исмијехава пред њом, па, кад смо већ били далеко од њих, вину ми се из срца крик узбијешњела себељубља.

Рекох све пријатељу. Он се препаде, па кад сврших, ваљда из страха, не рече ми ништа. Готово половицу пута не говорисмо ни ријечи, а кад дођосмо на мјесто растанка он се са великом журбом растаде од мене. Бојао ме се.

* * *

Сутрадан је сусрех. Сама ми се прва приближила и пружила ми руку с покликом: „Отјерах га!“ Била је сва весела; само очи, оне бијаху увијек исто тужне.

Зачас нијесам могао ништа говорити, тако ме је то изненадило.

— А он? најпослије запитах.

— Снизио је главу и мучао... увијек мучао. Ал' кад смо код куће били, пружио ми је руку и рекао: „Збогом! пуштам вас у миру; не требам љубави која се постизава силом!“

Она је смјешком свршила, очито увјерена да ће ме то освојити.

А мени тог часа бијаше тако као да ме ко ножем у срце ударио: нијесам вјеровао да ће он тако брзо одступити. Неко чудно незадовољство ме обузело. Ћутио сам де сам остао са̑м на попришту, и то ме баш није задовољавало. Сада кад остадох побједник, кад нема више борбе, кад је она моја, оћутих да она не може бити моја, да ју не волим. Оћутих да је то све било само лудо себељубље, уживање да ме над друге воли.

И тог часа развеза ми се језик, и рекох све, па кад сврших, не очекујући одговора, поздравих је и отидох.

А она је плакала. Искрено мене ради или тога ради што је тако лудо и „њега“ изгубила? Ко ће знати?

Једино што ме још угодно на ову „љубав“ сјећа, то су њезине тужне очи, тужне и дубоке, тако дубоке да ми се чинило кад би се у њих позорније загледао, видио би им у дубини душу.

Дубровник. Јосип Миличић.

ДИАЛОЗИ.

I Диалог продавца каталога и пролазника.

Продавац. — Календари, нови календари; нови месечници. Треба ли вам, господине, календара?

Пролазник. — Календари за нову годину?

Продавац. — Да, господине.

Пролазник. — Мислите ли да ће бити срећна ова нова година?

Продавац. — Ох, извесно да, поштовани господине

Пролазник. — Као ова што је прошла?

Продавац. — Знатно, знатно више.

Пролазник. — Као претпрошла?

Продавац. — Много, много више, преславни.

Пролазник. — Као која онда? Да ли, може бити, не желите да нова година буде као нека од последњих?

Продавац. — Бога ми, господине, не бих желео.

Пролазник. — Колико је нових година прошло од како ви продајете календаре?

Продавац. — Биће их, преславни, двадесет.

Пролазник. — Којој би сте, од тих двадесет година, желели да личи идућа година?

Продавац. — Ја? Не бих вам умео рећи.

Пролазник. — Не сећате се зар никоје године нарочито, која вам изгледа срећна?

Продавац. — Не, заиста, преславни.

Пролазник. — Па ипак, живот је леп. Зар не?

Продавац. — То се зна.

Пролазник. — Да ли бисте се повратили да проживите тих двадесет година, као и цео живот, почевши од вашег рођења?

Продавац. — Ех, драги господине, дао би Бог да је то могуће.

Пролазник. — Али кад бисте морали да проживите потпуно исти живот, са истим уживањима и незадовољствима, који сте прошли?

Продавац. — То не бих хтео.

Пролазник. — А какав бисте други живот хтели? Живот којим сам ја живео, или кнежевски, или који други? Мислите ли да ја или кнез или ма ко други не бисмо одговорили управо као ви; и да нико не би хтео да понови живот, кад би имао да живи оним истим животом којим је живео?

Продавац. — То вам верујем.

Пролазник. — Ни ви не бисте хтели тако да се вратите изнова, кад не можете на други начин?

Продавац. — Не, заиста, господине, не бих се вратио.

Пролазник. — Какав бисте онда живот хтели?

Продавац. — Живот тако, како ми га Бог пошље, без икаквих других услова.

Пролазник. — Случајан живот, о коме не знате ништа унапред, као што се не зна о новој години?

Продавац. — Управо тако.

Пролазник. — Тако бих желео и ја, кад бих имао понова да се вратим; тако и сви остали. Али то је знак да је случај, све до сада, са свима рђаво поступао. И јасно се види да свако сматра да је добио више зла но добра, и да му је прво било теже од другог, кад нико не жели да понова проживи свој пређашњи живот, под условом да има све његово добро и све зло. Живот који је леп, није живот који ми познајемо, већ онај који не познајемо; не прошли, већ будући живот. Новом годином случај ће отпочети да поступа добро са вама, са мном и са свима другима, и отпочеће срећан живот. Зар није тако?

Продавац. — Надајмо се.

Пролазник. — Покажите ми онда најлепши календар који имате.

Продавац. — Ево, преславни. Овај стаје тридесет марјаша.

Пролазник. — Ево вам тридесет марјаша.

Продавац. — Хвала, преславни; до виђења. Календари, нови календари; нови месечници!

II Дијалог Маламбруна и Фарфарела.

Маламбруно. — Подземни духови, Фарфарело, Чириате, Баконеро, Астароте, Аликино и како се зовете, преклињем вас именом Велзевула, и заповедам вам моћи своје вештине, која може месец да искрене и да прикује сунце насред неба, нека дође један од вас по слободној заповести вашега господара и пуном моћи да употреби сву снагу пакла мени на службу.

Фарфарело. — Ево ме.

Маламбруно. — Ко си?

Фарфарело. — Фарфарело, на служби.

Маламбруно. — Доносиш ли мандат од Велзевула?

Фарфарело. — Да, доносим га: могу да учиним за тебе све што би и сам мој краљ могао учинити, и више но што би могла сва остала бића укупно.

Маламбруно. — Добро. Имаш да ми оствариш једну жељу.

Фарфарело. — Бићеш служен. Шта желиш! Племство, старије од племства Атрида?

Маламбруно. — Не.

Фарфарело. — Богаство, веће од богатства које ће се наћи у граду Маноа кад буде откривен?

Маламбруно. — Не.

Фарфарело. — Царевину, велику царевину за коју се вели да ју је сањао једне ноћи Карло V?

Маламбруно. — Не.

Фарфарело. — Да твојој пожуди приведем жену, упорнију од Пенелопе?

Маламбруно. — Не Мислиш ли зар да би ми за то био потребан ђаво?

Фарфарело. — Части и срећу, таком угурсузу као што си?

Маламбруно. — Пре би ми ђаво био потребан кад бих хтео ствари супротнe тима.

Фарфарело. — Шта заповедаш онда од мене?

Маламбруно. — Учини ме срећним за један тренут.

Фарфарело. — Не могу.

Маламбруно. — Како не можеш?

Фарфарело. — Заклињем ти се својом савешћу да не могу.

Маламбруно. — Савешћу честитог ђавола.

Фарфарело. — Извесно. Знај да има честитих ђавола, као што има таквих и људи.

Маламбруно. — А ти знај да ћу те обесити репом за један од ових стубаца, ако ме не послушаш одмах, без речи.

Фарфарело. — Ти ме можеш пре убити, но што те ја могу задовољити у томе што тражиш.

Маламбруно. — Нека те ђаво носи онда, и нека дође Велзевул лично.

Фарфарело. — Баш кад би дошао и Велзевул са свом Ђудеком и свима Болђама, не би могли учинити срећним ни тебе ни ма кога другог човека, више но што бих ја могао

Маламбруно. — Ни за тренут?

Фарфарело. — Исто је толико могуће за један тренут, за пола тренутка шта више, и за хиљадити део њега, колико за цео живот.

Маламбруно. — Кад не можеш ни на који начин да ме учиниш срећним, да ли бар имаш моћи да ме ослободиш несреће?

Фарфарело. — Ако можеш да успеш да не волиш себе неизмерно.

Маламбруно. — То ћу моћи по својој смрти.

Фарфарело. — Али за живота то не може никоје биће, јер би вам ваша природа пре допустила све друго но зло.

Маламбруно. — Тако је.

Фарфарело. — Волећи, дакле, себе највећом љубављу која ти је могућна, ти неминовно желиш, највише што можеш своју срећу; и пошто никада не можеш ни из далека да будеш задовољен у тој својој жељи, која је највиша, излази да ти ни на који начин не можеш да избегнеш да не будеш несрећан.

Маламбруно. — Нити у тренуцима у којима осетим какво задовољство, јер никоје задовољство ме неће учинити ни срећним ни задовољеним?

Фарфарело. — Никоје, заиста.

Маламбруно. — Ни тада, пошто не могу постићи природну жељу среће која ми лежи у души, то неће бити никакво задовољство; и у то исто време док ми задовољство траје, ја ћу непрестано бити несрећан?

Фарфарело. — Бићеш несрећан, јер код људи и осталих бића лишавање среће, ма да без бола и без икакве несреће, и у време онога што ви називате уживањем, условљава изричну несрећу.

Маламбруно. — Тако да, од рођења до смрти, наша несрећа не престаје бар за један једини тренут?

Фарфарело. — Не; престаје: кад спавате, не сањајући, или кад добијете несвестицу, или што друго због чега вам чула не раде.

Маламбруно. — Али ипак никако док се осећамо у животу?

Фарфарело. — Никако.

Маламбруно. — Тако да, говорећи апсолутно, не живети боље је но живети!

Фарфарело. — Ако је не бити несрећан боље од несреће.

Маламбруно. — Дакле?

Фарфарело. — Дакле, ако хоћеш да ми предаш своју душу пре времена, ево ме готова да је однесем.

Ђакомо Леопарди.

(С талијанског превео М. Р.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXVIII (9)

Сањин је ишао час упоредо са Ђемом, час мало позади ње, смешећи се непрестано и не скидајући са ње погледа. А она је по мало хитала... по мало се заустављала. Истина, обоје су корачали напред као занесени, он сав блед, она сва ружичаста од узбуђења. То што су заједно учинили пре неколико тренутака — давање своје душе другој души — било је тако силно и ново и тешко; све се тако нагло пореметило и променило у њиховом животу, да нису могли доћи к себи, и били су само свесни да су у власти вихора, истог оног ноћног вихора што их једном већ за мало не баци у загрљај. Сањин је корачао и осећао чак да он друкчије посматра Ђему: спазио је тренутно неколико особина њеног хода, њених покрета — и Боже! колико му оне беху бесконачно миле и драге! А она је осећала да је Сањин *тако* посматра.

И Сањин и Ђема волели су први пут, и сва чудеса прве љубави имала су моћ над њима. Прва љубав — то је револуција: једнолико правилан ток већ удешеног живота разбијен је и срушен на један миг; младост стоји на барикади, високо јој се вије сјајна застава — и ма шта је чекало тамо напред — смрт или нов живот, она свему шаље свој усхићени поздрав.

— Ко је то? биће наш старац? — проговори Сањин, показујући прстом замотану фигуру, која је журно пролазила са стране, старајући се да остане неопажена. Покрај свег превеликог блаженства, Сањин је осећао потребу да говори са Ђемом, не о љубави — то је била решена, света ствар — већ о нечем другом.

— Да, то је Пантелеон, весело и срећно одговарала је Ђема. — Сигурно је пошао од куће мојим трагом... Он сумња!...

— Он сумња! — усхићено понови Сањин. Шта би Ђема могла да каже, а да он не буде усхићен?

Он је замоли да у појединостима исприча све шта се десило јуче.

И она одмах поче да прича журно, збуњено, с осмејком

и кратким уздасима, гледајући се са Сањиним кратким и светлим погледима. Испричала му је да је мати послеономадашњег разговора хтела да добије од ње, од Ђеме, нешто позитивно. и да се она ослободила од Г-ђе Леноре обећањем да ће јој саопштити своје решење у току дана: једва је измолила тај рок, и то је било веома тешко. Г. Клубер се појавио сасвим неочекивано, званичан и укрућен више но икада; изразио је своје негодовање поводом детињастог, неопростивог и за њега, Клубера дубоко увредљивог испада малопознатога Руса. — Он је подразумевао *твој* двобој и тражио је да *ти* се одрекне пријем у нашу кућу. „Зато — додао је он — Ђема је ту подражавала глас и његов начин говора — што то баца сенку на моју част; као да ја не би умео одбранити своју вереницу, кад бих нашао то за потребно или корисно! Сав Франкфурт ће сутра знати да је туђин имао двобој с официрем због моје веренице — и на шта то личи? То прља моју част!“ Мама се слагала са њим, замисли! Али му онда ја изненада рекох да се он узалуд брине о својој части и својој личности, узалуд га вређају приче о његовој вереници, јер му ја вереница више нисам и жена му никад нећу бити! Истина, ја хтедох прво да говорим с вама... с тобом, пре него што бих му коначно одрекла: али он дође... и ја се не могах уздржати Мама чак викну, уплашивши се, а ја изиђох у другу собу и донесох му прстен — ти ниси приметио, ја сам га још пре два дана скинула — и дадох му га. Он је био ужасно увређен: али пошто је веома самољубив и сујетан, није много разговарао, већ оде. Разуме се да сам имала много да претрпим од маме, и веома ме је болело што је она огорчена: помишљах да сам мало похитала, али ја сам имала твоје писамце у рукама, а и без њега сам знала...

— Да те волим — прихвати Сањин

— Да... да си ме заволео.

Тако је говорила Ђема збуњено, смешећи се, а кад би когод ишао у сусрет или пролазио поред њих, она би спустила глас или сасвим ућутала. Усхићен слушао је Сањин, уживајући у звуцима њеног гласа, као што је у очи тога дана уживао у њеном рукопису.

— Мама је веома огорчена — поче поново Ђема — а речи су јој брзо трчале једна за другом: — она никако неће да узме у обзир да је Г. Клубер могао да ми по-

стане одвратан и да сам се ја и верили не из љубави, већ услед њене упорне молбе... Она сумња.. на вас... на тебе: то јест она је управо уверена да сам те ја заволела, а то је у толико више боли што јој то ономад није ни падало на памет, јер је поручила теби да ме убедиш... А била је чудна та порука — не? Сада она тебе... вас назива лукавим човеком, говори да сте ви обманули њено поверење и предсказује ми да ћете ме преварити...

— Али, Ђема — узвикну Сањин — зар јој ти ниси казала?

— Нисам јој ништа казала! Какво сам ја имала право на то док са вама нисам говорила?

Сањин пљесну рукама. — Ђема, надам се да ћеш јој барем сада све признати и довешћеш ме код ње... Ја хоћу да докажем твојој мајци да нисам варалица!

Груди се Сањину надимаху од превелике великодушности и ватрених осећања.

Ђема га погледа великим очима.

— Ви заиста хоћете сада да пођете са мном код маме? код маме, која уверава да је... све то немогуће између нас и никад се остварити неће? — Била је једна реч, коју Ђема није смела да изговори... Она јој је пекла усне, али у толико радије изговорио ју је Сањин.

— Да се узмемо, Ђема, да будем твој муж — ја веће среће не знам!

Ни љубав његова, ни великодушност, ни одлучност нису имале граница.

Ђема, која се била зауставила за тренутак, пође још брже, кад чу те речи.. Као да је хтела да побегне од ове сувише велике и неочекиване среће!

Али одједном, ноге почеше да јој клецају... Иза угла мале улице, за неколико корачаји од ње, појави се Г. Клубер, прав као стрела, са увијеном косом као у пудлице, у новом шеширу и новом капуту. Спазио је Ђему, спазио је и Сањина — и са назад нагнутим гипким стасом, надувен, кицошки, пође њима у сусрет. Сањин се најежи, али погледавши Клуберово лице, чији се сопственик старао — у колико је умео — да да̄ израз презривог чуђења, чак и саучешћа, — погледавши то румено, банално лице, Сањин одједном осети љутњу и коракну напред.

Ђема узе његову руку, мирно и одлучно пружи му своју

руку, и погледа свога бившег вереника право у лице... Овај зажмирка очима скупи се, крену у страну и процедивши кроз зубе: „обичан свршетак песмице“ — (Das alte Ende vom Liede!) — прође даље истим кицошким ходом са неосетним подскакивањем.

— Шта рече неваљалац? — запита Сањин и хтеде да потрчи за њим; али га Ђема задржа и пође за њим даље, не извлачећи своју руку из његове.

Посластичарница Розели показа се у даљини. Ђема се још једном заустави.

— Dimitri! monsieur Dimitri — рече она, — ми још нисмо ушли тамо, ми још нисмо видели маму.. Ако хоћете још да размислите, ако... ви сте још слободни, Димитрије!

Сањин јој место одговора стиште руку на своје груди и поведе је напред.

— Мама — изговори Ђема, улазећи са Сањином у собу, у којој је седела Г-ђа Леноре: — ја сам довела правог вереника!

XXIX

Да је Ђема казала да доводи са собом колеру или саму смрт, Г-ђа Ленора, сигурно, не би могла с већим очајањем примити ту вест. Она сместа седе у угао лицем ка зиду, а сузе јој грунуше, зајеца, готово закука, као права руска сељанка над гробом мужа или сина. У први мах, Ђема се толико изгуби, да чак и не приђе мајци, него застаде посред собе као кип; а Сањин се сасвим збуни — дошло му да и сам заплаче! Читав час трајао је тај неутешни плач: читав час! Пантелеон је решио да је боље закључати спољна врата од посластичарнице да не би ушао који туђин, јер је још било рано... Старац је и сам био у недоумици и, свакако, није одобравао ужурбаност у поступку Ђеме и Сањина; али, он се није решавао да их осуђује, у осталом, и готов је био да их заштити у случају потребе: и сувише је мрзео Клубера! Емил се осећао посредник између свога друга и сестре, и готово се поносио што је све тако добро испало! Никако није могао да схвати зашто је Г-ђа Ленора тако убијена, а у души је решио да и најбољим женама недостаје способности за досетку. Сањину је било најгоре. Чим би се он приближио Г-ђи Ленори, она би на глас плакала и махала рукама; уза-

луд је он неколико пута покушавао да на извесном растојању гласно узвикне: „Молим за руку ваше кћери!" Г-ђи Леноре било је нарочито криво што је могла да буде толико слепа да ништа не види! „Да је жив мој Ђован' Батиста" — тврдила је она кроз сузе, — „овако што не би се ни десило!" — Боже, шта је ово? — мислио је Сањин: — то је већ, најпосле. глупо! — Нити је он смео да погледа Ђему, нити се она решавала да подигне очи к њему. Ограничила се на то што је стрпељиво неговала мајку, која ју је у почетку одгурнула..

На послетку, мало по мало, бура се стиша. Г-ђа Леноре поче да плаче, дозволи Ђеми да је изведе из угла, одакле се није мицала за све време, да је посади на наслоњачу поред прозора, да јој да воде са поморанџиним цветом: допустила је Сањину — не да се приближи.. о не! — него да бар остане у соби (пре је тражила да се он удаљи) и није га више прекидала у говору. Сањин је, не оклевајући, употребио то примирје и дао израза великој говорничкој способности: невероватно је да би чак пред Ђемом умео да искаже своје намере и осећања са толико ватре и убеђења. Та осећања била су најискренија, а намере најчистије — као код Алмавиве из „Севиљског Берберина". Он није крио ни од Г-ђе Леноре ни од самог себе незгодне стране тих намера; али те незгоде су само привидне! Истина, он је странац, упознали су се скоро са њим, ништа позитивно не знају о његовој личности. нити о његовим средствима; али он је готов да наведе све потребне доказе да је поштен да није сиромах; позваће се на несумњива сведочанства својих земљака! — Нада се да ће Ђема бити са њим срећна, да ће он умети да јој надокнади растанак са својима!... Подсећање на растанак, само та реч: „растанак", за мало не поквари целу ствар.. Г-ђа Леноре сва се узнемири и задрхта. Сањин журно додаде да би растанак био сасвим привремен и да, најзад, можда га сасвим неће ни бити!

Сањинов леп говор није био узалудан. Г-ђа Леноре је почела да га погледа без пређашње одвратности и гнева — и ако још горко и прекорно: дозволила му је затим да приђе. чак и да седне поред ње (Ђема је села с друге стране): почела је да га кори. али не погледом, но речима, што је већ значило извесну помирљивост срца: почела је да се жали. и жалбе су јој биле све мирније и мекше. испрекидане пита-

њима упућеним час ћерци час Сањину: затим му је дозволила да јој узме руку и није је тргла одмах... заплакала је поново, али сасвим другим сузама... После се тужно насмешила и зажалила — али већ у другом смислу но пре — што нема Ђован' Батиста... Прође тренут и оба кривца. Сањин и Ђема, већ су клечали пред њом, а она им је наизменце метала руке на главу. Прође још тренут — они су се већ грлили и љубили, а Емил, са лицем светлим од усхићења, утрчао је у собу и бацио се тесно сједињеној групи.

Пантелеон завири у собу, насмеши се и намршти у један исти мах — и оде у посластичарницу да откључа спољна врата.

XXX

Прелаз од очајања к тузи, а од туге ка „тихој резигнацији“ брзо се свршио код Г ђе Леноре; али и у тој тихој резигнацији није требало много па да се претвори у тајно задовољство, које се ипак, пристојности ради, свом снагом крило и од кога се она уздржавала. Сањин се, од првог дана познанства, у души свиђао Г ђи Леноре; навикнута сад на мисао да ће јој бити зет, она није више налазила ништа непријатно код њега, и ако је сматрала за дужност да сачува у неколико увређен... или пре, забринут израз лица. Уз то све што се десило последњих дана било је тако необично... Али шта је — ту је! Као практична жена, као мајка, Г-ђа Леноре је сматрала за потребно да постави Сањину разна питања! А Сањин, који није, полазећи у јутру на састанак са Ђемом ни помишљао на женидбу — истина, он ни о чему тада није ни мислио, јер се сав предао чежњи за својом страшћу — Сањин је са пуно готовости и, може се рећи, одушевљено играо своју улогу вереника и на сва распитивања одговарао тачно, подробно и радо. Уверивши се да је он родом прави племић, и зачудивши се мало што није кнез, Г-ђа Леноре, са пуно озбиљности, хтела је да му „благовремено да на знање“ да ће бити са њим безобзирно отворена, јер је на то приморава њена света дужност матере! — на шта је Сањин одговорио да се ничем другом од ње није ни надао, и да је сам најозбиљније моли да га не штеди.

Тада му Г-ђа Леноре примети да Г. Клубер (изговоривши то име она лако уздахну, стеже усне и мало застаде) — Г. Клубер, бивши Ђемин вереник — има већ сада осам

хиљада форината прихода, и да ће се та сума сваке године знатно повећавати; а он, Г. Сањин, колико прихода има?

— Осам хиљада форината — понови растегнуто Сањин .. То је, на наш новац, около 15 хиљада рубаља у асигнацијама... Мој приход је знатно мањи. Ја имам мало имање у тулској губернији. — Са добрим газдовањем, оно може дати, мора дати до пет или шест хиљада... А ако бих ступио у службу, ја бих лако могао имати још плате око две хиљаде.

— Служба у Русији? — узвикну Г-ђа Леноре. — Ја се, дакле, морам растати са Ђемом?

— Ја бих могао изабрати дипломатску кариеру — прихвати Сањин: ја имам извесне везе... Онда бих служио на страни. Или, ево што би се још могло учинити — то би било најбоље: продати имање и уложити капитал у неки рентабилни посао, на пример, побољшање ваше посластичарнице. — Сањин је осећао да говори неприкладне ствари, али га је обузела неразумљива одважност! Чим би погледао Ђему, која је само устајала, ходала по соби и поново седала од како је почео „практичан“ разговор, чим би је погледао — пред њим је нестајало препрека и био је готов да удеси све, сад одмах, на најбољи начин — само да се она не узнемирује!

— Г. Клубер је такође хтео да ми да извесну суму новаца ради поправке посластичарнице — проговори после мало колебања Г-ђа Леноре.

— Мајка! Бога ради! Мајка! — узвикну Ђема на талијанском.

— О тим стварима треба говорити благовремено, кћери моја, — одврати Г-ђа Ленора на истом језику.

Она се понова обрати Сањину и поче га питати о руским законима односно брака, и да ли постоје препреке за брак са католичкињама као у Пруској? — (У оно доба, четрдесетих година, цела Немачка је памтила свађу пруске владе са келнским архиепископом поводом мешовитих бракова). Кад је, пак, Г-ђа Ленора чула да са удајом за руског племића, њена кћи постаје и сама племићка — изразила је извесно задовољство. — Али ви ћете морати прво отићи у Русију?

— Зашто?

— Па како ћете? А дозвола од вашег владаоца?

Сањин јој објасни да је то излишно... биће, вероватно,

17

потребно да он оде пре свадбе на веома кратко време у Русију (кад рече ово, срце му се болно стеже, а Ђема, која га је гледала, разумеде, поцрвене и замисли се), али постараће се да употреби свој боравак у отаџбини и прода имање... свакако, донеће оданде потребни новац.

— Ја бих вас такође замолила да ми донесете оданде лепог астраханског крзна за огртач — проговори Г-ђа Леноре. — Оно је, по чувању, веома лепо тамо и веома јевтино.

— Насигурно и с драге воље, донећу и вама и Ђеми — узвикну Сањин.

— А мени сребром извезену капу од сафијана — умеша се Емил, вирећи кроз врата суседне собе.

— Добро, донећу и теби... и Пантелеону папуче.

— Али нашта то, нашта? — примети Г-ђа Леноре. Ми говоримо сада о озбиљним стварима. Дакле, још нешто — додаде практична госпођа. — Ви кажете: продати имање. Па како ћете то учинити? Продаћете, значи, и сељаке?

Сањин као да осети неку жаоку. Он се сети да је сам више пута уверавао, — разговарајући са Г-ђом Розели и њеном ћерком о ропству сељака, које је по његовим речима будило у њему дубоко негодовање, да своје сељаке никад продати неће, јер такву продају сматра као неморално дело.

— Ја ћу се постарати да продам своје имање човеку чије ћу добре особине познавати — изговори он са извесним устезањем: — или ће можда сами сељаци пристати да се откупе.

— То је најбоље — пристаде и Г-ђа Леноре. — Јер, продавати живе људе... — Barbari! — промрмља Пантелеон, који се појави код врата за Емилом, махну ћубом и сакри се.

„Рђаво!“ помисли у себи Сањин и кришом погледа у Ђему. Она, изгледало је, није чула његове речи. „Али не мари!“ — помисли он опет.

Тако се продужавао тај практичан разговор скоро до ручка. Г-ђа Леноре сасвим се најпосле припитомила, звала је Сањина: Димитрије, нежно му претила прстом и обећавала да ће се осветити за његово лукавство. Много је и у појединостима распитивала о његовој родбини, „јер је и то веома важно“; тражила је подробан опис церемоније брака по обреду руске цркве, и унапред је била усхићена Ђемом у белој хаљини са златном круном на глави.

— Она ми је лепа као краљица — проговори госпођа, пуна материнског поноса: — а и краљицâ таквих нема у свету!

— Друге Ђеме у свету нема!... прихвати Сањин.

— Да; зато је она и Ђема! (Познато је да „Ђема“ на талијанском језику значи: драги камен).

Ђема обасу пољупцима своју мајку... Чинило се да је она тек сада слободно дахнула и да је тек сада спао терет што ју је мучио.

А Сањин се одједном осети тако срећан, срце му се напуни дечјом радошћу при помисли да су, ето, остварене оне маште којима се он ту скоро предавао у овим истим одајама; све биће му је тако заиграло да је одмах пожелео да по сваку цену тргује за тезгом, као пре неколико дана... „Та сада ја имам на то пуно право! Ја сам укућанин!“

И одиста, оде за тезгу, одиста поче да тргује; продао је фунту бомбона двема девојчицама, али место једне даде им две, наплативши пола цене.

За ручком је седео званично, као вереник, поред Ђеме. Г-ђа Леноре продужавала је своја практична размишљања. Емил се сваки час смејао и досађивао Сањину молбом да га узме са собом у Русију. Било је решено да ће Сањин отићи кроз две недеље. Само је Пантелеон био натмурен, а Г-ђа Леноре га је чак прекорела. „А био је чак и секундант!“ — Пантелеон само погледа испод ока...

Ђема је ћутала, скоро, све време. Лице јој никад није било лепше и светлије. После ручка она позва Сањина на неколико тренутака у врт и зауставивши се код исте клупе, где је пре два дана требила вишње, рече му: — Димитрије, не љути се на мене, али хоћу још једном да ти напоменем да ти не треба да се осећаш везан...

Он јој не даде да доврши...

Ђема склони у страну своје лице. — А што се тиче онога, мама је спомињала — сећаш се? — о разној религији — ево!..,

Она ухвати крстић од граната, који јој је висио на танкој узици о врату, повуче је нагло, прекину и даде му крстић.

— Ако сам ја твоја, и вера твоја — моја је вера!

Сањинове очи беху још влажне, кад се заједно са Ђемом вратио кући.

Пред вече је све узело свој обичан ток. Играли су чак и тресете.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

СЕЋАЊА.

(Из „Сељанчица“).

I

Три месеца — три године,
Много ли је! много ли је!...
Снага копни, вене, гине,
Драго, благо најмилије.

Мила твоја уста медна,
Кад целивом мед с њих пијем;
Тих целива ја сам жедна,
Да их пијем, да их пијем!...

Најмилије руке јаке,
Што под њима снага трне,
Ја умирем за јунаке
И јуначке ноћи црне.

Три месеца — три године,
Много ли је!... много ли је!...
Снага копни, вене, гине,
Драго, благо најмилије!

II

Три месеца порта мала
Затворена. Дуго ли је...
Дуго... дуго!...
Лака шарка зарђала,
Тужно ли је, тужно ли је,
Туго... туго!...

Испред порте уска стаза,
И ње нема!... Успомено,
Рано љута!
Нигде стазе ни богаза,
Кад ми дође, да ми војно
Не залута!

Хај, да ли ће шкрипнут' шарка,
Што скорије, што скорије...
Надо, скори!...
И изаћи мајка старка,
Обе порте своме зету
Да отвори.

Три месеца порта мала
Затворена. Дуго ли је
Дуго... дуго!
Лака шарка зарђала,
Ружно ли је, тужно ли је,
Туго... туго!...

III

Синоћ коло заиграло,
Под шандудом — од кад није!
И у колу сви играчи,
Голобраде аџамије.

Коловођа коло води,
Ал' у залуд коло тресе;
Нема кола ни играча,
Док он коло не понесе.

Коло води и у колу
Поскочице лаке броји,
Док играче и свираче,
Не умори и ознoји.

Милорад М. Петровић.

ЖАЛОСНА НОЋ.

Сада изнад наших глава
К'о паук испреда јесен,
Заклања небеса плава,
И бол је велики снесен.

Ох, магла на варош пада:
Ваздухом плачеви круже.
Ох, туга на душу пада:
Жалосно. Умиру руже.

Прљаве засторе магле
Ветар нија дуж домова,
Липе тужно гране сагле,
Разлеже се крик ждралова.

Збогом, топли летњи дани!
Јесен је. Ветре, замани!

Гдегде шкиљи светлост жута
У магли. Жури погнут свет.
У кафани, преко пута,
Јауче у ноћ кларинет.

Збогом, топли летњи дани!
Јесен је. Ветре, замани!

На тужне помишљам ствари:
Пратња наилази нека.
Магла се спушта — не мари!
Чујем звона: ра̏ка чека.

Збогом, топли летњи дани!
Јесен је. Ветре, замани!

То је јесен... То је јесен...

М. Л.

НАСТАВАК.

Када се увије дан у црно: вече,
У моме се јадном срцу туга ствара;
Понавља се мога срца туга стара:
Увече се јави, изјутра отече.

У њему се јато успомена буди;
Наново се пале мртви пламенови;
Мени непознати сахрањени снови
Дижу се; поворке деце, жена, људи

Промичу лагано, и трепере боје.
И оно шапуће: „Та доба промакла
Мене су се ледним рукама дотакла“.
Јадно срце моје! Јадно срце моје!

Каткад уздах тајни зачује се јаче.
Ти си препатило, срце! — Оно плаче.

Све тајне велови заборава које
Застиру зна оно. И свисне ли нетом,
Оно јадно опет тугује за светом.
И трагови патња небројених стоје.

Јадно срце моје! Јадно срце моје!

М. Л.

СТАНЦЕ МАРКИЗИ.[1]

Маркизо, ако је на моме лицу покоја црта остарила, сетите се да у мојим годинама и ви нећете другачи бити.

Време и најлепшим стварима квар наноси: оно ће увенути ваше руже, као што је избраздало моје чело.

[1] Ову чувену песму, без које је ретко која антологија француског песништва, испевао је Корнеј, у својој педесет и другој години, глумици Терези де Горла, којој је било двадесет и пет година, и која је у Моли-

Наши дани и ноћи теку као што се и звезде крећу: ја сам био оно што сте ви; ви ћете бити оно што сам ја.

Али ипак ја имам извесних чари које су прилично привлачне, толико да ме одвећ не буне та пустошења времена.

Ви имате чари које се обожавају, али чаре које ви презирете могу још дуго трајати када ваших чари буде нестало.

Оне ће моћи спасти славу очију које ми изгледају миле, и кроз хиљаду година чинити да се мисли о вама оно што се мени буде допало.

Код онога новога света, где ћу ја имати некога угледа, бићете сматрани за лепу у толико колико ја то будем рекао.

Помислите на то, лепа Маркизо; и ако се од старца глава окреће, боље је добро бити са њиме, када је он такав као што сам ја.

Пјер Корнеј.

(С француског превео Л.)

КО ЗНА ГДЕ.

(Битка код Колина. 6 јун 1757).

На крв и лешеве, развалину и дим, на летњи врт који су коњи погазили, пали су сунчеви зраци Спуштала се ноћ. Борба је свршена, и понеки се неће из Колина никад кући вратити.

И један заставник, још дечко, који је данас први пут омирисао пушчани прах, морао је у борбу. Ма колико да је високо носио заставу, смрт га је приморала да падне у њено наручје.

Поред њега је лежала побожна књига, коју је заставник носио увек са собом о балчаку. Један пешак из Беверна нашао је малу, земљом упрљану, свеску и подигао је.

еровој трупи била позната под именом „ди Паркове“ или „Маркизе“. „Ова дивна песма, вели Емил Фаге, — који је још назива „бесмртном“ — није само проста забава једног великог духа. Она је врло искрена и обележава једну заиста болну епизоду у односима између Корнеја и ди Паркове“.

Журећи кући, он је однео оцу овај последњи поздрав који се није хорио весело. Тада је дрхтава рука уписала у књигу: „Колин. Мој син је зачепркан у песку. Ко зна где“.

Онај што је испевао ову песму, и онај што је чита, иде кроз живот још чио и весео. Ипак, једном ћу и ја, једном ћеш и ти, бити зачепркан у песку, за вечни покој. Ко зна где.

Детлев фон Лилиенкрон.

(С немачког превео Е. Н.)

НАТКО НОДИЛО.

(Im memoriam).

Човјек и књижевник, чији је губитак тако живо осјетила интелигенција ове земље, и којему смо вољни да овдје оцртамо строгу и симпатичну физиономију, спадао је у коло оних писаца о којима се у јавности много више говори, него ли се у истини познају. Широј публици Нодило је био готово непознат: он не бијаше, у вулгарном смислу ријечи, никад популаран, а то му служи само на част. Између чувености и популарности, разлика је огромна. Шекспирови *Сонети* су, примјера ради, у свијету чувени, али популарни не бјеху никада, чак ни у самој Енглеској. Да би извјестан писац ушао у вољу и постао љубимац ширих кругова, он треба да се одликује оним истим својствима лаке допадљивости којим се публици удварају неки популарни музичари, и која су у сликарству, примјера ради, изнијела на глас живописе Дефрегерове. Та својства су међутим Нодилу, покрај свега његова начелног демократизма, недостајала сасвим; његова мисао је имала друге амбиције: она је племенити гизд претпостављала вулгарној разбарушености, и стога је много подеснија била да се допадне елити, него ли свјетини. Од његова књижевног рада, према томе, слабо ће што прећи у насљедство шире публике: али ће овај даровити писац зато остати у пријатној и трајној успомени људи изабраних, људи који воле интелектуалне пробираче и гајитеље душевне еуритмије.

Започевши своју каријеру као средњошколски професор и политички новинар (1862 године), Нодило је у животу свом

прошао кроза све части университетске наставе и академских достојанстава, узимајући учешћа у свима наградама што их јавни живот може да дā умноме раднику; али је он, с друге стране, био и остао равнодушан према оној врсти јефтиног гласа који се лако стјече, али се још лакше губи, угађајући вулгарним страстима и метанишући пред гомилама.

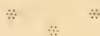

Као јавни посленик јавља се Нодило већ око заранака уставне ере у аустро-угарској држави. Он се стазом живота упућује као наставник, али га политика убрзо привлачи к себи, и млади супленат задарске гимназије замјењује скоро професорску катедру са уредничким столом и ступа на чело истом покренутог органа народне странке: *Il Nazionale*. Национални покрет у Далмацији водио се, као што је познато, под лозинком сједињења с Хрватском, за које су своје силе залагали и најугледнији Срби (Љубиша, Петрановић, Сундечић, итд.) подједнико као и Хрвати. По признању још живих ветерана оне знамените војне, који су се с Нодилом раме уз раме за народну ствар борили, новинарска акција Нодилова била је од непроцјењиве користи за развијање народне свијести у Далмацији. Као уредник првог *народног* листа (тада још претежито на језику италијанском), он је највише допринио да се национална борба у овој земљи заподјене на здравим основима и крепко поведе циљу. Касније, кад је народна странка почела да скреће са утрвеног пута и да, у неку руку, напушта либерално стајалиште утврђено у изворном програму, Нодило сађе са уредничке столице и заузе поново своје наставничко мјесто. Као професор историје на задарској гимназији, он је, ради своје свестране и сјајне спреме и свога слободног умовања, био прави љубимац својих ђака, од којих су се неки касније у јавном животу прочули, као на пример пок. Сава Бјелановић, и доскорашњи предсједник министарског савјета у Црној Гори, Др. Лазар Томановић. Али Нодило није био само вриједан наставник; он је, уз то, био и врстан, свестрано образован књижевник, који је у „Програму“ задарске гимназије, пером у руци, своје ђаке учио како треба мислити и своје мисли исказивати.[1] „Ако пошту-

[1] У „Програму“ је Нодило објавио прве резултате својих студија из преисторијске археологије и историографије, а под натписом: *L'uomo primitivo, Babilonesi è Assiri*, итд.

јем Нодила — написаће о њему Сава Бјелановић као зрео човјек и уредник *Срйског Лисша* — ако поштујем Нодила као човјека који ме је учио како треба мислити и осјећати, и који се на нашем небу блиста попут скромне, али зато не мање јасне звијезде, ја га поштујем још већма ради непорочности његова карактера, ради племенитог му родољубља и у нас већ толико ријетке искрености и питомости у народнијем расправама".

Доцније, ученици Нодилови на загребачкој универзи имали су још бољу прилику да се диве „великој толеранцији и пространом знању" овога човјека „у ком се бјеше спојила доброта и скромност, естетика и слобода". (Др. Л. Војновић). Његова предавања из опће историје дјеловала су тако сугестивно на његове ђаке, да су се они од свога професора одвајали задивљени и испуњени истинским одушевљењем. Један од тих ђака, данас и сам приљежан радник на пољу домаће историографије, Др. Фердо Шишић, описује овако у *Савременику* своје импресије са тих Нодиловних лекција:

„Предавања су његова имала нешто чаробно у себи. Он је умио приказати онај древни египатско-асирски свијет, као и грчки прије перзијских ратова, или римску републику, па доба сеобе народâ и крвавим мачем створене државне творевине плавих Германа, па по нас толико важне почетке Ислама и његове културе, а тако исто и разлоге француске револуције. Он је све то умио приказати толиком бистрином, језгровитошћу и отменошћу, да смо не једном напросто застали са обичајним ђачким биљежењем, те се сасвим подали ријетком душевном ужитку, који ће нама свима остати незаборављен. Нијеси знао на што би више пазио, да ли на сам прекрасни начин приказивања ове или оне згоде, да ли на онај музикални ромон језика хрватскога, који му је тако угодно и лако излазио из устију у бираним ријечима и у дивотном слогу, а све то у неком управо нама необично савршеном складу. Ко није Нодила предавача слушао, тај тешко да себи може и само замислити елегантност, гипкоћу и чаробност нашега језика".

И даље:

„Да је оваково предавање снажно дјеловало на нас, мислим да ће ми свако потврдити. Оно је било оригинално, његово, тако да нам га никакова књига, ма била како ври-

једна и призната у науци, није могла не само да замијени. него ни допуни. Ма читао ти што си хтио и могао, вазда си осјетио да то није оно исто, ма да је ова или она књига о истом предмету говорила. Онда нијесам могао те појаве схва тити, али данас знам да је то био зрео и сладак плод његове ријетке интелигенције, опширнога стручнога знања и самосталнога схваћања у тој големој науци, у опћој историји.

„Но и личност Натка Нодила бијаше у савршеном складу са свим оним што сам о њему као професору и научењаку казао. Љубазан, благ, управо мио, састајао се са сваким, с ким би долазио у дотицај. Ту није било ништа неприродно, ништа вјештачко, ништа присиљено, што се иначе вазда осјећа, па макар се настојало ма како сакрити. Јасноћа и отворена мушка самосталност главне су ознаке Натка Нодила. Кад би га̀ когод упитао за ово или оно, одговарао би врло спремно и увијек радо: ако пак на упит можда није потпуном сигурношћу знао дати јасна одговора, он би то одмах нагласио. На предавања долазио би вазда с неким пријазним смијешком, који је изазивао у нас ђака искрену привржености спрам њега; привrженост, која би нас тако угодно расположила на оне ријечи што би час доцније заромониле с катедре“.

По душевни склоп и менталитет Натка Нодила ове су успомене његових некадашњих ђака од особите важности. Оне су нарочито карактеристичне за џентлменски склоп Нодилове личности и, у опће, за красну еуритмију његове душе. У данашњем међусобном саобраћају наших јавних људи, нарочито у јавној штампи, као да је у нас Срба и Хрвата угинула сасвим она лијепа традиција, по којој се у полемици, а и иначе у јавним дискусијама, много полагало на форму, на његовање стила и књижевнога облика. Значи ли то, у опће, да су данашњи писци подивљали, или да је у читалачке публике осуровио укус, понестало оних интелектуалних потреба и навика, о којима је списатељ, особито новинар, дужан да води рачуна? То је мучно изрећи. Свакојако, судећи по фактима, рекло би се да је данашњој публици највећма до тога да су јој новине начичкане ситним догађајима из покрајинског политичког циркуса, и да су им чланци прилично запапрени страначком полемиком. Посљедица је томе да се штампана ријеч у нас све то већма удаљује од некадашњег литерарног облика и постаје с дана у дан све то суровија

Како ли је то сасвим друкчије било код Натка Нодила као политичког новинара! Смисао за лијепу форму, то основно обиљежје романских мајстора, бијаше јако развијен у овог њиховог ђаха са источне обале Јадрана. Листајући прве годишњаке двојезичног *Nazionale*, и читајући у њему неке Нодилове саставе, изгледао ми је очевидан мар и старање око језика и стила, мада му нашка фраза овдје-ондје још прилично рамље. На сваки начин, види се јасно да је уредник сваку ријеч на танке теразије мјерио и да је савјесно бдио над сваким потезом својега пера. Имајући на уму естетички темпераменат и велику научну спрему овог новинара од елите, свак мора увидјети како у овом случају Нодилов пријелаз са уредништва *Народног Листа* на катедру свеучилишта загребачког не бијаше никакав скок: то је била проста етапа у дјеловању човјека који је и овдје назирао само згодан положај, изврсну прилику да корисно примијени еминентне особине свога племенитог ума и оно што је сматрао за „строгу дужност слободна човјека и грађанина“.

* * *

Те изванредне одлике духа и карактера Нодилова запазило је оштро око хрватског историка Фрање Рачкога, који се подухвати да младог приморског професора изнесе на историјску катедру истом основаног загребачког универзитета. Ту је наш земљак тек могао да да̂ пуну мјеру своје душевне агилности и своје научничке спреме. Што је Нодило био кроз мал' те не тридесет година учитељевања свога, то знају најбоље његови ученици и они ријетки ширег образовања људи у нашем народу, који прате рад и читају издања Југославенске Академије. Овај еминентни човјек није, на том истакнутом положају, имао великих геста. Одан својој омиљеној струци, радио је као прави научник, не хајући за хвалу и одобравање множине. Осамљен са својим погледима, он је за најжешћег српско-хрватског народносног трвења настајао увијек да међу завађену омладину протурује идеју народног јединства и братске слоге. „Увјерен да плима и осјека равнају тако морским дубинама, како и народним гомилама — вели у једном есеју о Нодилу професора Јанко Кохарић — чекао је стрпљиво да дође час оним идејама, оним начелима, за која се борио, и рад којих се бијаше боја оставио“.

И тај час напоком дође. Године 1897, уједињнна хрватска и српска омладина издаје *Народну Мисао*, истичући међу својим политичко-народним постулатима оно за чим је душа Нодилова од вајкада чезнула. Јединство Срба и Хрвата бјеше, збиља, камен темељац његове политике. На упит омладине што ли мисли о новој оријентацији, он ће потпуно одобрити преокрет у младој генерацији и казати енергично: „Ви, нараштаји бољи од старијега, спор ето рјешавате племенитим надахнућем врелог срца. Мимо сићушне поводе препирци и свађи, прегосте да гајите љубав међусобну, а баш у тој љубави и лежи цијело ријешење.“ Србе и Хрвате, по његову схватању, може да дијели само вјера или јалова утакмица око умишљених хегемонија у прошлости. „Но ако вјера има да дијели — закључује Нодило — онда то равнало, негда уобичајено, за данашње народе не важи. Чини ли се диоба због историјске прошлости, онда би Хрвате и Србе требало меканом руком и дужним поштовањем пратити у музеј старина, на тихи и вјечни почитак“.

Ако је омладина, својим апелом на старију генерацију, од ове тражила санкцију за своје идеје и за свој рат; треба признати да она ту санкцију није могла чути из уста достојнијих и компетентнијих. Једно од Нодилових омиљених начела, и које му је често на уста навирало, бјеше начело да је наука позвана не само да освјетљује путове живота, већ да постојано стоји у његовој служби. Он је, према томе, био одлучно противан застарјелом погледу да се знаност отуђује од живота, и у друштвеном раду, на неки начин, дјелује за себе; он је, насупрот, имао амбицију да својим вршњацима и својим сународницима буде од користи. Стога се у згодном часу није ограничио на то, да својим ауторитетом подупре нову унитарну струју у хрватској и српској омладини, него је од тога часа и сам почео да узимље учешћа у јавном раду, примивши се предсједништва Друштва Хрватских Књижевника. Остало своје вријеме дијелио је између Универзе и Академије. „На Универзи отварао је ученицима својим далеке видике у повијест свјетску; тумачио запад класичног свијета и каос варварског; у Академији ронио је у дубине митолошке, ускршавајући Словенима прастаро вјеровање или издајући повјесне споменике земље Далмације, завичаја свога. Знамо и за глас његов о постанку папинске свјетовне власти; од-

јекнуо је упоредо с гласом Штросмајеровим на ватиканском концилу; али ректорски његов говор на Универзи одаје га кршћанином, који тумачи својим слушаоцима како „кршћански народи болују, али не умиру". Бјеше он либерал, али од оних што, вјерујући у Бога, не хвастају се сваком приликом да су им познати „путови божјег промисла". Либерализам његов почивао је на „оној чврстој стијени, на којој је једино могућ људски напредак, на гранитној стијени Слободе"; а ми додајемо и — Истине".[1]

Још 1878 године издаде Нодило своје прве опширније историјско дјело: *Постање свјетовне папинске власти, или педесет година талијанске историје (724—774).* У том дјелу свом, које је израђено сасвим самостално и по непосредним изворима, показао је писац у језгри све оне трагалачке и књижевничке одлике које ће у даљем раду још боље нагласити. Треба се управо дивити како је Нодило у том првенчету свом знао да се нађе у лавиринту сухопарних кроника из варварског доба, те да их оживи и за своју тезу употреби. А теза му је, као што је познато, била да побије са клерикалне стране често истицану легитимност постања папинске такозване „свјетовне власти", у чему је писац управо сјајно успио, дошавши до закључка да у историјским изворима нема трага „сухом злату легитимности", већ да је папинска држава постала „дјеловањем посве развратним". Нодило се у своме трагању ограничио на објективно проучавање ове доиста замршене тачке свјетске историје, напустивши сасвим питање: да ли је у опће потребита главару католичке цркве свјетовна власт и комад италијанске земље, коју „ватикански сужањ" и данас упорно својата. Али се, при читању његове књиге, човјек не може опет да отме утиску као да је писац, сјећајући се Константиновог тобожњег поклона папи Силвестру, морао више пута с италијанским пјесником уздахнути:

Ahi Costantin, di quanto mal fu madre
Non la tua conversion, ma quella dote
Che da te prese il primo ricco padre!

(*Inferno, XIX*).

Ријетке особине Натка Нодила као историографа и стилиста засјале су у пуној мјери нарочито у његовој великој

[1] Јанко Кохарић, у есеју *Натко Нодило*, Сињет, 1901.

историјској анкети о узроцима пропасти римскога царства. У првом дијелу својих магистралних студија о томе предмету, које обухватају три дебела свеска,[1] оцртао је писац самртно трзање и конац оматореле римске државе која издише, тако рећи, од старачке клонулости. Нодило нас за руку води кроз пространо царство, које се на истоку распада у трулој зачмалости, а на западу угиње под ударцима варварских народа. Варвари, дуго времена најамници Рима, постају најзад његови гробари. Према приликама и према ћуди појединих императора, Рим се против својих непријатеља служи некад силом, а некад лукавством; он их пљачка, десеткује, одводи у ропство и баца у чељусти дивљој звјеради; или их подмићује новцем, унајмљује као војнике, учи питомости и снабдијева оружјем. А та опасна игра наставља се све дотле, док се притајено звијере не осили и свог злосрећног кротитеља не растргне шапама.

Књижевни историчар који у будућности буде вољан да се осврне на психичке утјецаје што овог нашег писца одведоше трагом римске историје, мораће у првом реду да се сјети града Спљета и његових величанствених старина, које су несумњиво морале снажно дјеловати на уобразиљу Натка Нодила, као гимназијског ђака. У вароши Диоклецијановој морао је мисаони младићак осјетити сву важност историјског момента и сав замашај човјека, који бијаше утувио трагику удеса и римску империју упутио ка великом прелому. којим је у историји обељежена епоха, или боље примицање епохе, којој ће потоњи историчар Нодило посветити своје перо.

„Римски свијет на домаку пропасти и Варвари", рушитељи тога свијета, то је дакле било поље на ком је највољније радио повјесничар из Диоклецијанова града. У трима свескама, у којима је своја проучавања издао, разасути су

[1] „Historija srednjeg vljeka za narod hrvatski i srpski." Од овог знаменитог дјела изишла су свега три свеска: год 1898 „Rimski svijet na domaku propasti i varvari"; год 1900 „Vizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana (476 565);" год. 1905 „Varvarstvo otima mah nad Vizantijom do smrti cara Heraklija (566—614)." — Осим овог најомашнијег дјела свог, издао је Нодило старе дубровачке летописе: „Annales Ragusini Nicolai de Ragnina" (1883) и „Chronica Junii Restii" (1893), те у „Раду" Југославенске Академије опсежну своју оригиналну радњу: „Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi narodnih pjesama i govora narodnog" (1888).

тамо-амо, али опет зато дивно међу собом везани, разни призори варварских упада и римских слабоћа. Из свега тога насликао је писац живу и веома сложену трагедију, која је дуго трајала, чије се перипетије одиграше на толико страна, и у којој су главне улоге играли малаксали господари свијета и њихово покварене слуге, лукаве вође осиљених Варвара; трагедија која се у потоњу расплиће неминовном пропашћу преполовљене римске империје.

Ове је дјело Нодилово изв̀јесном приликом један анонимни критичар у загребачком *Савременику* назвао компилацијом. Ми не знамо, додуше, које дјело античке историје није данас — након толико решетања, и у колико се тиче догађаја — више или мање вјешта компилација. Али има компилацијâ и компилацијâ Признаће нам се, међутим, да једна историјска радња за коју је писац самостално ревидирао изворе, а некоје сасвим снова испитао, дошавши у своме трагању до сасвим нових резултата, не може да има оно исто презриво значење које се у великим литературама обично везује за ријеч „компилација“. Ми држимо, шта више, да је Нодило, у доба кад је историју требало у многом погледу из основа пречињати, заузео видно мјесто међу проницавим трагаоцима и вјештим обнављачима античке историје. Он је несумњиво имао основно својство добра историчара: оштар и широк поглед, који је способан да у прошлости запази сваку важну појединост и да у широком видокругу обухвати цјелину. Он је потврду за своја нагађања тражио у поузданим документима, које је запиткивао обазриво, а употребљавао врло смотрено. Факта која је он на тај начин утврђивао, давала су му — зналачки груписана и доведена у свезу са својим узроцима — подлогу за сасвим ново тумачење неких појава о којима је дуго времена међу историчарима владало мишљење, у неку руку, традиционално. Примјера ради, њемачки историографи назиру готово листом узрок пропасти римскога царства у друштвеној корупцији, „којој је требало свјеже германске крви“. Они, према томе, упад Варвара приказују као неко спасоносно дјело, удешено Промислом, да би се покрштени Запад избавио од грчко-латинске корупције. Али Нодило забацује сасвим то произвољно тумачење једног доста сложеног историјског проблема, и трагајући дубље и свестраније, налази узроке римској пропасти, између осталога,

у опадању становништва огромног царства, у поромећеним државним финанцијама и — нарочито — у рђавој организацији римске војске и у новачењу најмљених Варвара. На тај начин овоме писцу наше крви пошло је за руком да разборитом индукцијом ријеши, или бар к новом ријешењу упути, једно заплетено питање, на којему су разном срећом своје снаге кушали ранији истириографи древног Рима, од Монтескјеа и Гибна до Мишлеа и Ферера.

* *
*

Из овог хитног прегледа Нодилова умног склопа, могао је читалац да увиди које су биле главне идеје што су га у животу руководиле, и у чем је била суштина његове доктрине. Да бисмо у том погледу још боље освијетлили пишчеву физиономију, додаћемо овдје још неколико значајних потеза узетих из разних Нодилових списа, нарочито из његових есеја објављених у *Савременику*.

Ако сви знаци не варају, Нодило је био далеко од тога да би с данашњим ултра-демократима дијелио наивну вјеру у неограничени напредак науке. Шта више, он је морао двоумити чак и о утјецају уопће науке на шире друштвене стихије. Развикана наука XIX и XX вијека, којом се неки њезини представници толико хвастају, није јоште успјела да нам објасни тајну о зачетку живота, о тако званој „првој целули“, а живот је најпреча ствар за човјечанство, управо објекат његове филозофије. Стога је он с једнаким неповјерењем предусретао и козмогоничне теорије Ернеста Хекела, „пророка недоказаног монизма“, и Ничеове испаде против хришћанске просвјете и хришћанског морала. По његову схватању, модерна цивилизација почива у главном „на етичком осјећању којим је кршћанска мисао свијет обдарила и обогатила“. Зато се у социјалном раду не смије да трпи ни робовање, према науци сјеверног пророка Заратустре, ни аморалност, или чак перверсност, по рецепту Оскара Вајлда. У опће је Нодило — сљедбеник платонске филозофије и етичких традиција грчко-латинске културе — зазирао од њемачког модернизма, а нарочито од њемачке метафизике и насртљивог њиховог рационализма. Под нагомиланим формализмом њемачке науке не могаше да уочи њему тако омиљену „синтезу“. Његове су симпатије, према томе, биле махом за земљу „esprit“-а и

здравог разума, за земљу Француску. Мајстори француске историографије, с Монтескјеом на челу, били су његови најмилији угледници. Њемачка историјска школа, са својом укоченом педантеријом и својом микроскопском „документацијом“, није годила овоме научнику који бијаше навикао на широку синтезу и простране видике историчарâ из старине и историчара француских. Од њемачких историка одвраћаше га, у осталом, и њихов историјски детерминизам, постојано и упорно наглашавање да је оно што се у свијету, односно у историји збило, било неизбежно, по неком неминовном удесу. Он је, на против, људској енергији признавао много већу слободу кретања: ослушкујући глас своје савјести и осјећајући потребу да као писац очитује своје симпатије или своје антипатије према предмету којим се бавио, он не могаше да се измири с науком „гвозденога детерминизма“, који искључује сваку моралну оцјену над дјелима људским.

Код таког етичког стајалишта, сасвим је природно било што је овај књижевник наш, као посматрач и лични учесник у литерарном покрету свога народа, зазирао од формуле „l'art pour l'art“ и устајао сваком приликом за умјетност (књижевност) на основу хуманом и националном. Као сви они који су, у млађим годинама, своју књижевну жеђу гасили на изворима класичних литература, Нодило је био противан не само прекрутом натурализму и књижевној еротици, неко и сваком артизму који је сам себи сврха; али је, с друге стране, био увијек зато да се књижевнику не спутава слободна воља у име вјере, лажног морала или зло схваћеног патриотизма. „Књижевник је — рећи ће он једном приликом — као творац сасвим аутономан, али треба да га стеже добар укус“.

И овдје кроз Нодилова уста проговара дух грчко-латинске еуритмије, оно фино осјећање мјере и здржаности, које се таке рјечито испољава у стиху чувеног редитеља књижевнога укуса у Французâ:

Qui ne sait se borner, ne sut jamais écrire.

(Boileau).

Натко Нодило човјек остаће у памћењу људи, који су га познавали једна живо истакнута и свијетла личност, а тако исто и Натко Нодило књижевник. Човјек из простога народа,

он са својим поријеклом дично. Али за чудо дивно! Овај морнарски син био је снабдјевен утанчаним духом и оном атичком ведрином схватања која је била одличје савременика Сократових и Алкибијадових. Има људи који су, као писци и умјетници, изванредно углачани, но који су, на против, у животу прави геаци. Нодило је међутим у приватном животу показивао ону исту присебност, онај исти декоративни мар и смотреност којим се одликују његови списи. Стога је конверсација с њиме била право душевно уживање. Мишљења која је он у разговору изрицао о људима и о дневним питањима, узимала су облик заокругљености и необичне тачности, а понекад и отмјене каустичности. Па и кад је вољан био да се о некога малко „очеше“, држао се увијек на извјесној висини. У осталом, као сви умни скептичари или полу-скептичари, био је од природе склон попустљивости. У интимном разговору, кад би се дотакао каква омиљена предмета, његово лице би засјало, а у очима, пуним доброте, блистао се осмијех ведре доброћудности.

Човјек скромних навика, живео је чедно, задовољавајући се тиме што га је за софром живота допао и најскромнији оброк. Одан кући и породици, љубазан супруг а још љубазнији отац, умро је — као што се таком витезу идеала и доликовало — мал' те не голи сирак.

У идеалној имаовини народâ, најдрагоценије су богаство и најмилије благо: слобода и народни прегаоци; прегаоци, хоћу да кажем, у најширем смислу ријечи: прегаоци на јуначком мегдану, прегаоци по грађанским врлинама, прегаоци по брчноме перу. Српски и хрватски народ којему, након толико витешког страдања као да је почела свитати зора ведријих дана, сахранио је у Нодилу једну ефективну вриједност, једног храброг прегаоца.

Народи који страдају за слободу и знају да поштују своје великане дају тиме најљепши доказ о своме мужевству и своме благородству; они се тиме показују достојни и слободе и оних који се за њу залажу.

Марко Цар.

ГРАФИЦА РОЗЕНБЕРГ И ЊЕНИ „МОРЛАЦИ“.

(3)

Пуни блаженства и поносити што моћна руска покровитељка бди над маленим и јуначким Морлацима, *старешине* најзад дочекују свадбу своје деце и прослављају је као велику племенску радост уз опште учешће свих Нарзевицâ и Топосницâ. Женидба се у Морлакији сматра за најважнији догађај у животу и изводи се на свечан начин коме нема равна. „Варварин потпуно дивљак не придаје никакву важност и не обележава никаквом свечаношћу избор друга у животу, најпријатнији од свих окова које нам је Природа припремила. Човек потпуно цивилизован прави од женидбе, најчешће, ствар обичаја или ствар интереса. Чак и онда кад срце води његов избор, то није, по правилу, најзначајнија ствар његовог живота. Али народи подједнако удаљени од ова два ступња друштвеног развитка, или бар нешто ближи ступњу просте Природе, сматрају женидбу као најглавнији догађај у животу и том приликом расипају сву своју машту у спретним алегоријама и изразитим церемонијама; тада они славе нарочите светковине у сјајном изобиљу; тада признају и моле Божанство, дајући под његовим окриљем религиозну санкцију овој узајамној обавези“.

Ти свадбени обичаји очаравају нашу списатељку; са богатством детаља и ванредним ентузиазмом за њихову живописну страну, она слика у једној читавој глави свадбу Жерваса и Јеле. Фортисово *Путовање у Далмацију* и *Примедбе* на исто дело од Ивана Ловрића,[1] два главна извора целога романа, ту су експлоатисани до крајности. Прикупљање и полазак *сватова*, дужност *дивера*, *првинаца*, *старог свата*, *кума*, *барјактара*, описани су са свима подробностима које се

[1] *Osservazioni di Giovanni Lòvrich sopra diversi pezzi del „Viaggio in Dalmazia“ del Signor Abate Alberto Fortis, coll' aggiunta della Vita di Soçivizca.* In Venezia, MDCCLXXVI. pp. 260, in-4⁰. — Име *Нарзевица* сковала је графица Розенберг свакако по аналогији са именом Станислава Сочивице, хајдука европског гласа, чија се биографија налази у додатку Ловрићеве књиге. (*Vita di Soçivizca* преведена је одмах на немачки, француски и енглески језик и прештампавана неколико пута све до 1816).

налазе забележене у одељцима које ови писци посвећују обичајима код Морлака. Са нарочитом пажњом говори се о богатој гозби која траје неколико дана у дому Нарзевицâ. Уз *пакларе* вина и чаше *ракије*, држе се *здравице* и слушају *писме*. Гуслар Радомир, вечито жедни и гладни цин, удара песницом по столу, тражи мир и импровизује свадбене поеме, испија своју *паклару* док свати пљескају. Снаха Јелина, Даша, која служи око стола (у Морлакији су жене, на жалост, много више потчињене но у цивилизованим земљама), моли плашљиво Первана за допуштење да напије у здравље младенаца и да им отпева уз *гуслу* „своје задовољство и срећу". Те морлачке стихове, — наведене у француској прози, коју и ми претпостављамо да наведемо, — она пева „гласом пријатним и нежно меланхоличним":

> L'amour de la femme est aussi tendre, ausssi doux que le lait de son sein qui se forme près du cœur.
>
> L'ardeur de l'époux parcourt & remplit ses veines, comme la liqueur de *rakia* en allume le sang qui les gonfle.
>
> Le fier hennissement des chevaux précède la bataille: Radomir avec sa mâle voix a mené les jeunes époux au combat.
>
> Les murmures de la tourterelle annoncent les plaisirs goûtés: c'est la voix caressante d'une femme qui doit chanter le reveil délicieux des nouveaux époux..
>
> Au milieu des ténèbres les féconds embrassemens de Jella préparent le jour à mes neveux;
>
> Tu sera mère, o Jella: & tes enfans seront les miens & mon cœur me trompera en les caressant.
>
> L'ombre irritée d'Anka notre mère s'est radoucie envers moi: elle va me pardonner mon crime involontaire...

„Ови морлачки стихови, примећује списатељка, импровизирани у таквој једној прилици, изгледаће сувише слободни само човеку кога је цивилизација покварила и подвргла законима лепог понашања". Морлакија је земља идеалног поштења, и ови добри и наивни људи немају никаквих рђавих помисли опевајући ове ствари.

Последњега дана свадбене гозбе, Перванове званице представљају један морлачки комад, игру о *Кадији*, „чији је смисао, како изгледа, да исмеје њихове непријатеље и суседе Турке". Комад је прост и наиван; „испитујући га из близа,

то је можда њихов први корак к драмском роду: али вероватно Морлаци неће ни отићи даље“.[1]

Најзад, се гости разилазе, и Перван Нарзевица продужава свој тихи домаћи живот, „углед породичног мира и среће“. Он и даље бди над благостањем целог свог племена. „Довољно имућан и вредан, *умео је разумети да је земљорадња извор свега богатства*... Плодна земља задовољавала је његове потребе за живот; сувишне производе давао је у замену за оно што му је недостајало... Могао је чак помагати и своје суседе онда кад би им град уништио летину или кад би им пожар прогутао имање“. Нема просјака у Морлакији: сви имају довољно свега што им треба. Новцем се служе једино као украсом. Сплећанин Драганић, пријатељ и гост Перванов, који се занима трговином, долази им једном годишње и донесе своју робу, „неопходне потребе људи и ограничену раскош жена морлачких“. Плаћа му се земљорадничким производима, пријатељски: његов долазак сматра се као светковина: натоварена кола. улазе у Дизмо у триумфу.

Природа, добротворка човечанства, најбољи је учитељ Морлака. И стари Перван, кад му једнога дана јавише срећну вест да ће Јела ускоро бити мати, не заборавља да јој изложи морлачке погледе на неговање и васпитање деце. Млади Морлак мора бити здрав и снажан: то је све што се тражи од матере. Чим дете дође на свет, треба га окупати у хладној води; што чешће га купати у потоку, — хладна вода очвршћава удове. Кад год мати иде на извор да перс рубље или на ливаду да музе краве, треба да поведе дете и да га остави само: оно ће се прво ваљати, затим баугљати, најзад усправити и зачудити изгледом неба и звезда. Ако детету дође жеља да загази у Цетину, треба га пустити. Кад се буде нашло у опасности, Природа ће га научити да плива, исто онако како ће га научити да не падне при ходу. Глава и груди треба да су увек голе, и на сунцу и на мразу: тако детиња душа и машта неће знати шта је страх...

Затим, велика радост Перванова: Јела је родила сина. — Нарзевице објављују пуцњавом из пушака да су добили будућега *старешину*.

[1] Податак о овој популарној шали нашла је графица Розенберг у Ловрићевој књизи (стр. 161).

Пролазе четири године задовољног живота. Мали Жервасић расте, одгајен по свима традицијама морлачког природног васпитања. Дошло је време кад му треба први пут подсећи косу — догађај који се у Морлакији обележава нарочитом свечаношћу; — и Перван чини велике припреме да та свечаност буде што сјајнија. Драганић ће доћи из Сплета: сви Нарзевице скупиће се да врше своје куповине. Том приликом Перван ће се *побратимити* са својим старим пријатељем и прославити ВЕЛИКУ КАТАРИНУ.

Наизменце гротескна и до адна, подједнако апсурдна, та шеста глава *Морлака* с разлогом је изостављана и скраћивана од преводилаца овог романа. Укус који је уредио градину виле *Alticchiero* јавио се и овде својом бизарношћу. Кога је могла одушевити једна грубо израђена статуа Катарине II у морлачком народном оделу, у венчаној хаљини Анке Нарзевице, опасана сабљом Пецирeповом? Па ипак, та велика лутка коју је Перван изненада открио иза једног застора искупљеним Нарзевицама, са глобом у десној руци, маказама у левој, нафарбаних образа, очију од „црног бисера“, окићена нискама цекина, била је за пресрећне Морлаке „лик једнога Божанства“ пред којим се отпевала молитва Катарини, подсекла коса малом Жервасићу и саслушала одушевљена тирада гуслара Радомира:

> О Драганићу, ô стари пријатељу Морлака из Дизма! О куме најмлађега између Нарзевицâ! Погледај ову свечаност, види нашу радост, и сећај их се у далеким земљама! Учини да Катарина баци свој поглед и на узвишене вр̏хове планине Клапавице!

Тронут до дна срца, Драганић се опрашта са Нарзевицама, жалећи што мора оставити њихову патриархалну републику. Његов живот, живот једног „цивилизованог“, тежак је и жалостан; тек сада је увидео у чему се налази права срећа: идуће године оставиће Сплет, оставиће своју трговину и настаниће се међу њима, у „боравишту честитости, боравишту јунака“.

На његову несрећу, то није доживео. Жеђ за новцем, која га је целога века горела, довела га је до пропасти: на путу бродом за Венецију удавио се приликом једне страшне буре у Кварнеру. Ерзе Драгананић, његов син, и његов слуга Филиповић, јављају Првану смрт старога *побратима*.

О земљо, заједничка мајко људи! нарицао је стари слуга. Ти која им дајеш све што им треба, само ако те мало преврну, ти која храниш многобројна стада да нас покривају својом вуном и поје својим млеком, земљо, зашто си допустила да ти људи раскидају утробу тражећи онај несрећни метал који је начинио човека робом човеку? Зашто се ниси склопила над безбожником који се први спустио у твоје бездне?

Ожалошћен смрћу старога Драганића, Перван намерава да задржи код себе његовог сина и да од њега начини доброг и срећног Морлака. Али Ерзе Драгананић воли Италију, воли трговину, воли новац, и искључена је свака нада да ће почети живот „складан с Природом“. Још више, он покушава да заведе на странпутицу младе људе из Дизма, доносећи им ствари за које они нису осећали никакве потребе: скерлет златно прстење и сребрне копче, и у томе буде имао успеха.

„Мудри и честити Перван“ једини је одолео искушењу. „И мој отац и ја живели смо срећно, говорио је он у себи, а нисмо знали за те прекрасне ствари. Зашто и моји синови не би могли живети онако како смо живели до сада?...“

Млади Драгананић уживао је све већи углед међу Нарзевицама, али није ни сумњао колико им је помутио срећу. Стијепо и Жервас, опијени причањима о приморју и богатим градовима, крећу се с њим на пут.

Прво једно путовање у Спљет. Јелина страховања, ружна предсказања, пророчанство *вештице Баорнице* у њеној живописној пећини, повратак Марковића, очајног и свирепог кад је дознао да се Јела удала. Узалуд одвраћа Перван синове од даљних путовања, излаже опасности сувише удобног живота и таштину префињених нарави; узалуд страшан Јелин сан и њене патетичне молбе: Жервас и Стијепо, решени су да иду за Драгананићем. Жудни чудног живота велике вароши о коме су толико слушали, крећу се за Венецију. Јела, видећи да их ништа не може задржати, полази с њима.

Тај пут почиње несрећно. *Старешину* суседног племена Марнана, код кога су требали преноћити прве ноћи, налазе мртвог. Ново изненађење у трогирском пристаништу: док су се укрцавали за Венецију, Марковић на једном броду са раширеним једрима спреман је за полазак. Он не отпоздравља на њихов поздрав, јетко наређује да се дигне котва. Полети

као стрела на пучину, да измакне од њих, да ублажи бес који га је гушио и растрзао.

Док Нарзевице спавају, Драгананић напушта Трогир; о заласку сунца њихов брод стиже у Задар, где морају да преноће. Да изненади и разгали своје забринуте пријатеље, Драгананић им кришом припрема сјајан ватромет, кад у пристаниште стиже један мали брод и баца котву поред њиховог. То је био Марковићев брод. Љути поморац био је бесан што што је стигао после њих, што ће морати да проведе ноћ у близини свога противника и да буде присутан весељу својих непријатеља. Његову душу подгриза гнев и љубомора, док се од једном ракета коју је Жервас запалио не распрште на једру Марковићевом. Ватра букну; Марковић је био тврдо уверен да му је Жервас нарочито хтео нанети ову увреду. Његов гнев био је на свом врхунцу; хтео је да се одмах свети. Триколац, капетан брода, задржава га с тешком муком и наговара да одложи ствар до сутра.

Сутра дан, доиста, Марковић врши своју страшну освету. Сазнавши да је Жервас изашао на обалу и отишао у град, Марковић му тражи траг; најзад је нашао свога непријатеља, самог.

> Док је Жервас остављао Трг, Марковић је узбуђено корачао крупним корацима преко улице и ишао му у сусрет. Ускоро виде из далека морлачку шубару, очима чији је вид оштрио бес; удвојивши корак познаде човека кога је тражио одавна. — „Ево га! Ево га! узвикну. Хвала ти, судбино!“ Извуче своју сабљу и у три скока паде на Жерваса:
>
> — Познај Марковића и брани свој живот од најбеснијег од твојих непријатеља, о Нарзевица!... Ја хоћу твоју смрт.
>
> Изненађени Жервас одговори му:
>
> — Ти ме чудиш али ме не плашиш. Никада Нарзевице нису знале шта је то страх...
>
> — Хоћу твоју смрт, урлао је разјарени морски вук... Један Марковић вреди десет Нарзевица, добацио је презриво, одбијајући помоћ капетана Триколца који је хтео да мучки нападне Жерваса.

Раздражен овим речима, Жервас напада непријатеља. Њихове се сабље укрштају; варнице одскачу: свет се купи око њих, али се нико не усуђује да их разводи. „Страх који

су Морлаци из планине уливали ненаоружаним становницима градова, њихова неустрашима лица и дрски брци, глас који је њихово оружје уживало, уздржавали су преплашене гледаоце.“ Обадва противника повукоше се истовремено за неколико корака уназад, заузеше став, и ударише онда са пуном жестином један на другог.

Жервас је био виши и хитрији од свога непријатеља, неколико тренутака, и он је већ на њему. Сви његови ударци намењени су глави Марковићевој. Марковић се заклања, избегава, извија; Жервасова сабља клизне, удара Марковића по рамену, расеца му одело и задаје рану. Крв је потекла и обојила сабљу.

— Рањен си, Марковићу, узвикнуо је Жервас; јеси ли задовољан? Моја мишица исто је тако јако као твоја: будимо пријатељи.

— Пријатељи? одговори тигар. Твоја смрт, само твоја смрт могла би ме умирити. Да се пакао отвори пода мном, бацио бих се у њега само кад бих те могао повући са собом.

У исто време, Марковић се очајно баца на противника и брзим, учестаним, ударцима бије по сабљи којом је Жервас махао око своје главе, бранећи се од нападача. Природни осећај великодушности према рањеном непријатељу био је изменио начин борбе код честитог и јуначког ратника; изгледаше да Жервас није више хтео да напада већ једино да се брани. Разјарен оваквим отпором, побеснео видећи своју леву руку у крви која се сливала са рамена, Марковић је шкргутао зубима од гнева док му не паде на ум једно лукавство, које је, на жалост, имало и сувише последица. Кад је увидео да његов племенити противник не намерава да напада и да, можда, мисли да га победи кад буде изгубио снагу, Марковић га пушта себи. Њихови балчаци ударају већ један о други; он одступа, али у исто време и крије своме противнику неколико камених степена које је требало сићи. Марковић им је знао број и висину. Видећи га где пада, Жервас је држао да је изнемогао и да подлеже: нагло му се приближи и сагну да га ухвати и натера да се преда. У тренутку кад је силазио низ степенице, Марковић се изненада измаче назад; Жервас не примети ништа, изгуби тле испод ногу и паде, ударивши лицем земљу. Марковић баци сабљу, извуче свој нож и полете на Жерваса, који се полако дизао, збуњен

падом. Несрећни младић виде како му се нож блиста пред очима и узвикну:

— Марковићу, љубави Јелине ради, остави ми живот!

— Љубави Јелине ради, прими смрт! одговори му подли убица и заби му нож у бок.

Жервас прошапта само: „Боже! Умирем!“ И паде понова на земљу, у крв која је шиктала из распореног бедра.

На тако свиреп начин казнила је добра Природа злосрећног младог Морлака за његово љубопитство и неверство према њој. Жервасе Нарзевицо, Задар није био достојан твога Дизма!

(Наставиће се).

Војислав М. Јовановић.

НОВОПАЗАРСКИ САНЏАК.

(Крај.)

Без сумње да је разлика знатна, али ипак исто тако стоји да појава ове агломерације, на висини изнад 1000 м, веома изненађује на овој отвореној равници, једва насељеној и скоро искључиво сточарског типа. Међутим, независно од своје улоге средишта, размена и снабдевења за своје поље и суседне висоравни, заједно са Пештером, Сјеница се налази на рачвању пута који долази од Новог Пазара, водећи с једне стране ка Босни кроз Нову Варош, Прибој, а с друге стране ка Херцеговини кроз Пријепоље и Плевље, док се један други пут, важан како за трговину тако и за сеобу, одваја у правцу Југа ка Бјелом Пољу и црногорском Колашину. Ипак се Сјеница није користила својим положајем све до прошлог века. После ослобођења Србије и задобивеног проширења у 1833, Сјеница се нашла удаљена четири часа од српске границе, на самом изласку важног преласка Јавора.[1] Због тога је она добила велику стратегијску важност за Турке, који су овде оставили посаду и, доцније, после 1878, од ње начинили седиште новог Санџака, док је Нови Пазар спао на ред просте казе.

[1] Експедиција Карађорђа 1807 и 1809. Српска војска ђенерала Заха у 1876.

У исто време Сјеница је постала један од већих трговачких центара: у обиму свога утицаја она обухвата Нову Варош, Бјело Поље и Пријепоље, од краја војничке окупације. Она је данас за цео део косовског вилајета на северу од Скопља и скопске Црне Горе највеће место за пијацу крупне стоке[1], исто онако као што је Призрен за вуну и козе. Становништво је прирасло од свог сопственог повећања и нарочито путем досељавања: 1. Муслимани, а нарочито Срби који су дошли из непосредних околина због веће сигурности и нових прихода[2]; 2. Муслимани, који су дошли из Херцеговине, садашње Црне Горе. Док се пијаца проширивала, нешто удаљена од старих развијених малâ, стварале су се и нове мале, имајући свака своју засебну физиономију, остављајући између себе према средини велике, празне и слободне просторе за разне пијаце (дрва, жита, вуне, стока).

Област Пештера, на Југу Сјеничког Поља, у опште је узвишенија, пространија је (50 км. Северо-Јужно 60 км. Западо-Истоку) и сложенија. Она се више не састоји поглавито из једне велике површине, у коју се олако удубљује отворено, врло пространо поље са релативно правилним обликом. Али независно од своје наслагане структуре, она обухвата најмање два велика затворена басена (Угло—Суходо и Коштан) и обадва се деле на неколико одвојених одељака.[3]

Посматрајући само висину, намеће се прва диференција. Постоји оно што би се могло назвати Горњи и Доњи Пештер. Сва област која се издиже изнад површине 1240—1260 м. има свој сопствени изглед. Она обухвата цео јужни предео и саставља се с ове стране са облашћу Рожаја. Састављена од белих сјајних кречњака, врло чистих и врло тврдих, не

[1] Сваког четвртка, о дану пијаце, а особито на великим годишњим вашарима, нарочито коњи, који се доводе на хиљаде, предмет су знатног промета.

[2] Најстарија српска кућа, датира од прилике на 80 година. 1857 год. их је свега 4 (Хиљфердинг, стр. 91), данас их има више од стотине (105 у 1910 год.), подељених у две махале.

[3] Поље Угло-Суходо са ивичном облашћу сачињава Пештер у ужем смислу, али, између осталих заједничких црта, природа земљишта као и тип становништва исти су у целој назначеној области: тако се и објашњава и оправдава проширење које је дато овом изразу, у осталом употребљеном у народном језику.

показује велике правилне простране равнице.[1] Пејзаж постаје испресецан и нарочито на ивици накострешава се шкрипама (lapiez) са шиљатим, оштрим и живахним облицима, удубљује се у дубоке вртаче, врло често без очевидне поређености и у највише случајева са стеновитим дном. Ово је пошумљена зона целог Пештера: велике јеле и црни борови усправљају се врло проређени, дајући понекад да се између њих примети понека кржљива буква или бедна бреза и изданци смрче. Онде где стење не достиже, између малих шумарака, расте ниско, али густо бусење, са многобројним миришљавим биљкама, са врло шареним цвећем. Никакво стално настањење на овим висијама, или врло ретко: овде-онде и само према низини, појављују се неколико бедних пастирских чатрља, кугластог облика, са једном округлом рупом при земљи као једини отвор.

Док висинска зона пада на Југ и на Југо-Запад са једном врло одсечном стрмени, на мекше стене Рожаја и Бихора, Пештер силази на Север у врло благим и врло развученим облицима, у ниским гребенима са заокругљеним странама, које одвајају поређане катове, где каткад мирује по каква округла бара са трскама и брезама на ивици. Дрвеће нестаје и понека сива стена још се распознаје на страни каквог гребена. Трава је све освојила, и све покрива. Достигнута је велика површина Доњег Пештера, где се једва спушта, као у сјеничком крају, једно благо велико улегнуће. Сличност се одмах истиче. Али на супрот висоравни Сјенице, висораван Пештера остала је једна велика област без отицања. Изгледа да ју је делање текућих вода поштедело до сада, и она целој области пружа најповољније услове за проучавање старих облика. Нарочито испитивање пластике за поље Угло-Суходо треба да буде најпоучније у овом смислу. Ово поље[2] у целини није ни најмање округло, као што је то Сјеничко, већ се издужује према основи протегнутој Северо-Западу и Југо-Истоку. Облици, међутим, немају ничега правилног. У ствари је сложено из више рукава, сачињавајући толико малих,

[1] Ово је бар случај за онај део области који сам сам прошао (највише пењући се до 1395). Врло је могуће да је другојаче на Истоку, где се узвишење појачава и према мапи прелази 1600 м.

[2] Мапе за овај крај нарочито 1:75000 су потпуно недовољне или нетачне.

засебних поља, сваки са сопственим именом, одговарајући који је у њему (Угло, Суходо, Биоч, Долице, Крњејка). А цело поље, без центра, нема никаквог нарочитог ознака за своју целину.[1] Најзад, у место да има један нагиб, ма колико слаб и у место да се његове воде сабирају ка једној одређеној тачци, као у Сјеничком Пољу, његово дно је сасвим равно.[2] На самој површини земљишта, жућкаст међу пашама, један вијугав траг од 4—5 м. ширине, сав заузет дебелим песком и понеком ретком барицом, обележавао је у почетку јула ток Боровнице, одводећи је после 2—300 м. на једну издвојену стену у пољу, где изгледа да изчезава а да више и не остави траг.

Правац осовине, очуване испупчености на самом дну, кривудава тераса која прати њен обод, трагови кременских пескова веома распаднутих које сам нашао испод ове терасе, — све су то толики знаци који нас побуђују да видимо у овом угнућу део једне врло старе пластике. Тако би изгледало да ово поље Угла, са својим благим и ниским странама, својим једва приметним нагибом и својим широким рукавима, представљајући толико секундарних долина, остаје као стуб какве старе долине, чије воде су морале отицати према северу, у правцу Буђева, то јест у смислу општег нагиба земље.

Данас, кишна вода или претвара средиште поља у пиштаљине, (Коштан Поље), ако је дно глинасто, или продире врло брзо у кречњачку масу, да би се поново појавила у јаким врелима на обиму. (Извор Јабланице у Дојкама, сјенички крај; извор Рашке у Сопоћанима, новопазарски крај).

Још више него сјенички крај, ова област Пештера изазива појам једне велике травне густине, коју једино оживљавају велика стада говеда и оваца. Нема више великих насеља, нема више живих путева: једино по некад спори пролазак каквог каравана као да допуњује илузију пустиње. На црнкастом и гипком земљишту поља, мршаве њиве ражи и зоби, појављују се више као случаји, на крајњим

[1] Али се понеки пут назива Суходо, то је због тога што је ово село било административни центар једне казе до 1865.

[2] Бар у средишњем делу, и не узевши у обзир 2—3 кречњачке грбе које вире са дна.

ивицама улегнућа. Једино на гребенима, на голом земљишту, залутали су по неки изданци малих смрека

Тако опет се појављује изглед својствен сјеничком крају, али ипак још више истакнут због саме јаче висине у целини и веће забачености ове висоравни; и овај утисак затвореног краја, негостољубивог, без дрвећа, скоро без воде и непрестано шибаног ветровима, још се више ојачава када се има у виду његово становништво. Од целог Санџака, крај Пештера је у ствари једина област коју заузима елеменат стран српској раси. Са изузетком села Суходо, Буђево и Дојке, која су потпуно или делом српска, остала су арнаутска. Овде је најиздвојенија група на Северу велике масе која се позади притеже све до морске обале. Међутим, за разлику од Арнаута, који су настањени на Косову, на Шар-Планини или још више на Истоку, сведоци једног сразмерно недавно продирања, муслимански Арнаути Пештера на против допрли су овде пре скоро два века. Они су дошли да попуне велике празнине[1] проузроковане с ове стране моћним покретом емиграције Срба око краја XVII и почетком XVIII. Они су се настанили по фамилијама из разних племена Југо-Запада (Клементи, Кучи, Шаље, Хоти, итд.). Са својом древном организацијом они су изгубили своју отпорну снагу, живећи у сталном додиру са Србима који су били заостали или се вратили у овај крај; у место да утичу на словенски елеменат, као у Метохији и на Косово, тамо где су све силнији и многобројнији, овде, на против, они су подлегли утицају Срба; научили су њихов језик и чак примили и извесне њихове обичаје, док се њихов сопствени језик знатно удаљио од језика којим говори остатак Гега.[2]

[1] Кречњачке плоче (нарочито многобројне у пољу Коштана), које се налазе у средини поља, врло бливске, једва провирујући из земљишта, са круговима грубо истесаним на њима, сведоче да је ту било једно старије становништво: означење „латинско гробље“ недовољно је да би се оно могло утврдити.

[2] Међутим, један скорашњи преобрт се наговештава, последица у исто време методичког истребљења хришћанског елемента, а нарочито повлашћеног режима који уживају Арнаути у Царевини. Усељени муслимански Срби, без икакве националне свести, изгледа да више нагињу на ову страну где осећају више снаге и где виде повластице. Арнаутски утицај има два пута да би продро у Санџак: један, који полази из Пећи кроз Рожај и Пештер, други, долазећи од Косова кроз Митровицу,

Ипак ово становништво[1] очувало је обележје своје расе. Нико, па ни мали пастир не одваја се од своје пушке. Турска власт је остала само по имену. Крвна освета бесни као у сред Албаније. Несигурност је овде већа него ма где на другом месту у Санџаку. Села ових Арнаута, и без угледања на села из краја њиховог порекла, у опште не броје више од 26—30 кућа, веома лако се распознају по свом веома збијеном изгледу, са свим различном од раштрканог типа сјеничке области, где су, међутим, природни услови доста слични. У самој средини Пештера, два суседна села као Суходо (српско) и Угло (албанско), скоро се противстављају с ове тачке гледишта: прво сасвим растурено, друго, са својим поређаним и скоро ушореним кућама, удаљеним 50 до 100 м. највише. За остатак, две друге црте, по изгледу више етничке него географске, допуњују карактеристику насељења овог становништва Пештера упоређеног са сјеничким крајем. Прво, овде на самим ивицама поља, док се села повлаче у побочним заклоњеним угнућима, појављују се групе привремених „станова“, од којих сваки припада по једном истом селу; овде стока проводи целу зиму иза високе ограде, свако од ових настањења састоји се поглавито из једне куће, која по спољашњости у свему изгледа слична сеоској кући, сем што је нешто мања, и од једне или две појате са малим крстинама фуражи са стране, оставом за зиму. С друге стране, и сама кућа показује још примитивнији тип него северно од Пештера. Најчешће без подрума, она је проста приземница. Нигде, или скоро нигде она није окречена. Сламни кровови су опште правило, и, обично је усамљена, подвојена, без споредних зграда, а често и без ограда.

Јужно од Пештера, источно од Смиљевице и северно од Мокре Планине, заглавље Ибра увлачи се у великој по-

и Рогозно. Већ се арнаутска ношња примиче и прелази област насељену Арнаутима. С друге стране, без претеривања стварности ни близине опасности, важно је напоменути да Нови Пазар већ броји тридесетак арнаутских фамилија, које су дошле из Пећи и Ђаковице, као што их Сјеница има већ двадесетак, док пре двадесет година није било ни једне једине. Већ су неки богати бегови из Пећи купили њиве чак до сјеничког поља.

[1] Ирен цени на 30.000 број ових Албанеза, заједно са Арнаутима из Рожаја.

вршини од 1140—1250. Ово је Рожајски крај, у опште привезан за Санџак, мада данас, исто онако као и Беране, административно зависи од Пећи.[1] Висока, врло свежа и шумска (нарочито четинарска) област, са пашњацима, кућама високо окаченим по косама, сасвим различна од равница Метохије, на Југу које су топле, са богатим жетвама, са масивним каменим кућама, већ јужног типа, — Рожајски крај показује у свему географске особине области коју проучавамо. Ипак својим положајем, исто онако као и својим становништвом, он се издваја од целине Санџака: сав се окреће ка Пећи и његовој области.[2] Одатле је удаљен само десетину часова: али прво има да се пређе високи врх Жљеб 1769 м. („Oesterreich", 353/28). Но како се сви преноси чине коњима, ова висина се лако прелази: становници Рожаја редовно походе пећски пазар. С друге стране својим становништвом, као и Пештер, Рожајски крај је скоро цео арнаутски, ако се изузму фамилије босанских муслимана и православних Срба који су успели да се одрже у неколико села.[3] Благодарећи сталном додиру са народом пећске области, не само да се арнаутски тип није ублажио као у Пештеру, већ све више тежи да удари своје обележје на цео крај (језик, обичаји, брзо опадање српског елемента.)[4]

Ново-Пазарска котлина са Рогозном.

После дугих травних степа високих висоравни, затим ниских стеновитих гребена који им обележавају ивице, сасвим

[1] До 1865, Рожајски крај чинио је део босанског вилајета: и образовао је једну казу са Пештером. Те године био је одвојен да би сам образовао једну казу (Трговиште), зависну од Пећског Санџака.

[2] Пут који Ибром силази кроз Стари Колашин ка Митровици релативно мало је похођен због тескобе долине и, нарочито, због несигурности краја. Сама река је употребљена за спуштање дрва, највише за Митровицу, где ради једна велика парна стругара, својина једне немачке куће.

[3] Према „Вардару", српском листу у Скопљу (од 6 октобра 1911), било је још 35 села насељених делимично или потпуно Србима; но није било ниједне једине хришћанске школе у целом крају и ни једна српска кућа у средишном месту Рожаја (Трговишту).

[4] Boué, 1838. („Itinéraires") II p. 149: „Становништво ових места је мешавина босанске крви и Албанеза-Гега. Одело је највећим делом албанске нације, но језик је још босански"

на Северо-Истоку Санџака отвара се једна нова област, једна угнута зона са више долина, са младом пластиком, која, врло подривана, показује активно дејство вода: дрва и шуме поново се појављују на високим врховима, док им је подножје обрађено.

По непосредној ивици кречњачке стрмени која пада до 200—300 м., и у пола је скривена шибљацима, храстићима и трњацима, долазе високе шуме, и мало после, ка дну, онде где се топлина кречњака прелама влажним шкриљцима, јавља се права збрка од зеленила, пуна жубора текућих вода; то су дивни кукурузи, воћа[1], и за још мало, у колико се одмиче у напред, излази се у саму котлину.

У своме главном делу, дугачка 6—7 км. од Запада ка Истока, широка од 7—800 м., сразмерно доста спуштена (560—590 м. висине између висоравни Пештера и масе Рогозна, — ова мала котлина, која и поред својих димензија и свога ексцентричног положаја, имала је и има и даље највећи значај у области, несразмеран значај према својим сопственим средствима.

Ова важност зацело проистиче, са доста слабим уделом, од привлачне снаге коју она испољава на високим околним областима скоро искључиво сточарског типа, као топли, влажни и плодни крај, као нека врста јужног језичка, за свакога ко силази са Пештера. Али за разлику од великих топлих источних равница, ова мала котлина чува кроз целу годину свежину која им је иначе непозната.[2] Воде су изобилне и са навођњавањем још доприносе да увеличају плодност земљишта, које, већ сам од себе веома родно, покрива цело дно котлине.

[1] Ту постоји један мали „крај“ који се у народном језику назива „Подгор“.

[2] На дну има толико влаге да од тога здравственост Новог Пазара много пати: проценат морталитета је врло висок у овој вароши. Колерична зараза у 1912 је у њој покосила скоро десетину становништва (1100 мртвих).

Разликујући се са западне висоравни разноврсношћу својих шума и обрађених поља, и у исто време од источних и јужних равница лепотом својих пошумљених и зелених природа, котлина Рашке је из више обзира тесно срођена својим изгледом са пределима Србије, обележеним умереном и примамљивом живописношћу.

Док је јужна страна стрмена и највећим делом покривена шумом и шипрагом, северна страна јако развијена, оголићена и скоро потпуно заузета пољима кукуруза, дувана, пшенице и, на више, ражи и зоби.

Приватна моћ и експансивна снага својствена котлини Рашке је још удесетостручена самим фактом богатства у разграњавањима као и њеним сопственим географским положајем.

Врло неправилних облика, у суштини она се указује као звезда са три гране од којих једна, најпространија и најобрађенија, она где протиче Горња Рашка, протеже се од Запада на Исток; друга, обележена долином Јошанице, протеже се од Југа на Север и, најзад, трећа Југ-Југо-Запад и Север-Северо-Исток, долина доње Рашке скоро у продужењу Јошанице. И на свакој од ових грана накалемљују се друге, које зраче у разним правцима; све то заједно чини на овоме врло ограниченом простору једну целину од 10—11 малих долина: једне (Људска, Горња Рашка, Сопочева) нагризају кречњачке стрмени Запада и тако олакшавају пењање височоравни разним путевима који се удаљују према Сјеници, Белом Пољу, Берану, Рожају и Ипеку; друге (Доња Рашка, Дежева, Трнава), проширујући се у шкриљцима, пешчарима или серпентинама, отварају слободан пролаз путевима које воде за српску границу или за Митровицу (Трнава). И без свега богатства у разграњивањима, мала котлина Рашке налази се с једне стране на самом прагу великог и високог ходника, тако тешко приступачног као што је Санџак у својој целини, и она доминира над свима његовим пролазима; с друге стране, иза ње нема ништа друго до масивни гребен Рогозна, последња препрека која дели ову високу област од великих побочних равница.

Ове тако повољне прилике објашњавају у исто време зашто је ова мала котлина, колевка династије Немањића, као и језгро њихове прве државе, почетни центар експанзије српске силе у Средњем Веку.[1] Исто тако оне објашњавају

[1] Цео овај крај је препуњен успоменама из овога доба. Овде су биле прве престонице: Рас, Трговиште, Дежево. Овде још могу да се виде, у мање више добром стању, црква Св. Петра и Св. Павла, можда најстарија од свих српских цркава, седиште рашке митрополије, црква Ђурђеви Ступови, па нарочито Сопоћани, врло велика, сва од цигље и од мра-

зашто после дужих оклевања, када је садашњи Санџак сачињавао већ велику Рашку, покрет силажења је превагнуо; експанзија је пошла одлучно ка Истоку и Југо-Истоку, повукавши као последицу прикључивање византијској култури. На против, пењање на Запад наилазило је на тешкоће разне природе, а нарочито географске, и историја показује да свагда кад су Немањићи успели да завладају Босном и Херцеговином, ово поседовање је било увек врло привремено.

У добу Турака, Нови Пазар појављује се баш на сусрету трију већих долина, на раскрсници трију путева. И поред њеног ексцентричног положаја, варош, самом природом предела, остаје чвор свију комуникација, и стратегијски она је кључ целога Санџака, нарочито данас кад је четири часа само од српске границе. Врло дуго то је била једина главна варош предела, по њој данас цео крај носи име, и она је ту још увек највећа варош[1] и истовремено најактивнији трговачки центар.

У подножју планине, са својим минаретима и црвеним крововима, вирећи из зеленила, Нови Пазар од свију вароши Санџака из далека пружа најпримамимљивији изглед. Заузимајући цело дно долине, он се на две стране и по мало пење на обадве падине, где се ређају куће, са огромним гробљима иза њих. Врло дугачка чаршија прелази варош од Севера на Југ, и око ње се групишу разне махале. Одсуство дрвених кровова које замењује ћерамида или слама, зидови од слабог материјала, ослоњени на немалтерисаном камењу без темеља, број текућих вода, изобиље зеленила, итд., дају вароши већ јужњачко обележје које се слаже са општим цртама угнућа.

мора, са сликама веома свежих боја, и т. д. Овде је као полазна тачка српске народности, јер само ту, још данас, хришћани се означавају једино именом „Срби". С друге стране распрострањеност и употреба израза „Рашке и Рашана" доста оправдавају историјску важност која треба да буде приписана утицају произашлом из ове мале котлине. (Види Др. J. Цвијић: „Основе", III св. стр. 1151—1155).

[1] Нови Пазар спомиње се увек као најнасељенија варош на дубровачком путу. Око половине XVII века, турски путник Евлија Челебија рачуна на 3000 кућа и 100 дућана, 23 џамије и 7 цркава (српских, бугарских, латинских) у овој вароши. А. Буе процењује њено становништво у 1898 на 8000 становника. Хиљфердинг, 1856, на 12000; Цвијић 1910 на најмање 2000, док према последњој службеној статистици у њој има 13.846 душа, од којих 1.543 немуслимана.

Ако се изостави стара кожарска индустрија, која се служи моторном снагом Рашки под видом једне тридесетине малих млинова који су поређени скоро у самом срцу вароши (израда турских седала, хамова), то цело становништво живи скоро[1] искључиво од трговине: било посредно преносом робе, јер Ново-Пазарци великим делом, набављају коње и људство каравана, између Митровице и вароши унутрашњости; било директно, самом трговином. Дужина и живот чаршије вароши показују важност њене трговине, као и присутност јеврејскога елемента (једно 50 кућа) који се само овде данас налази у целом Санџаку. Све што је извезено или увезено у Митровицу пролази кроз Нови Пазар који при увозу има главну улогу расподељивања. Од свију путева који пролазе кроз Нови Пазар, сигурно је најважнији пут који преко Рогозне све каналише ка Митровици, затим долази пут који води ка Сјеници и одатле разграњава се ка Северу и Западу. Што се тиче путева који води ка Берану и Рашкој, ка садашњој Србији, за активност трансита, они имају много мањи значај него прва два, али они су врло важни као путеви миграције.

Рогозна обележава на Истоку природну границу Санџака. И ако не достиже висину и ширину ни јединство већине планинских околних маса, Рогозна ипак сачињава једну географску границу, најјаснију која се може наћи.[2]

То име се распростире на планински скуп који, обухваћен унутрашњошћу лакта Ибра између Копаоника на Северу и Сухе Планине на Југу, између Митровице на Истоку и ново-пазарске котлине на Западу. Али тачније оно се примењује на дугачки гребен протегнут од Северо-Запада на Југо-Истоку, оивичен на Западу долинама Избичке и Трнаве, на Истоку, долинама Бањске и Плаконице, коса којом иде на целој њеној дужини (тридесетина км.) — једини пут, Митровица—Нови Пазар, којим се прилази Санџаку с ове стране.

Самом својом структуром, Рогозна већ показује област

[1] Осим агинских породица које живе од прихода својих имања која се налазе у самој котлини Рашке, у Сјеничком Пољу или чак у Митровачком крају.

[2] Види Др. Ј. Цвијић „Основе“, св. III стр. 1147—1149.

са свим различну од области која је на Западу. Она нема ничега карстног, али је поглавито састављена, на ново-пазарској страни, од пешчарских и шкриљастих слојева, које од Брђанског Хана ишчезавају под масом серпентина, у којој је моделисана цела горња површина као и падине на Истоку.

Облици терена исто онако као пејзаж снажно оцртавају ову разноликост стена. На Западу шуме се пењу косама у заокругљеним вијугама, све покривеним шумарцима храстића, за којима одмах иду велике шуме црвених букава; док су горе испресецане пашњацима. Ове шуме ниже се проређују пред пољима кукуруза, жита и зоби, која су раскрчили мухаџири, чије раштркане куће од 2—300 метара изгледају као да прате померање шуме. — У осталом с ове стране обрађена поља пењу се чак до висоравни која се горе указује без икаквих пашњака као што је то на Западу; овде већ од шума ништа друго не може се приметити до њихове крајње листине у дубоким граничним долинама. Сем проређених шумица на малим узбрдицама, високим од 50—100 м., које обележавају појаву еруптивних, тврђих стена, сав остали део је само једно поље зоби, хељде, ражи и кромпира, по коме се пењу мале куће са сламним крововима до висине близу 1250 м. Према Истоку крчевине се повећавају по броју и по простору: обрађивања ишчезавају. Сада земљиште добија изглед час црвених опека (једно село се зове Црвени) час, зејтинасте црнине, тако својствене серпентинима. С времена на време провирују на површину тврђе стене са металним одблесцима, сјајно црним или бакарно зеленим. На страни по какав шипраг, а горе је све оголићено. — Дубоко ојаруган, сав у оштрим косама, у исперсецаним облицима, у купастим одвалинама, источни бок Рогозне не одговара својом голином, својом неплодношћу, својим пустим жалосним изгледом са стране Новога Пазара. У превојима терена неколико шумарака једва успевају, без траве и шибља по тлу, да прикрију црвенкасту боју земљишта испод њих. Исти пејзаж са бојом печене глине, оголићен, сув, скоро без икаквих насеља, наставља се према Истоку у правцу Копаоника, сачињавајући једну велику угнуту зону, која се проширује ка центру, где се увлачи долина Ибра.

Овде за човека има једна важна граница, означена при-

родом, зона усамљености између две велике области сасвим одвојеног типа. На Западу је једна са свим висока област, са ретким, мајушним угнутостима, област која је део велике динарске целине и својим правцем и својом природом, највећим делом карстном, област врло сиромашна, која је остала на једном скроз примитивном и искључивом ступњу сточарства. На против, на Истоку и на Југу почиње област великих стропоштавања, карактеристичних за Стару Србију и сву Маћедонију. Од Митровице отвара се једна дуга и пространа равница са дубоким земљиштем и топлијим поднебљем, где на место шума и ливада, обраћена поља (кукуруз, јечам, дуван и мак) могу да напредују.

Насељење мења се из једне области у другу. На Западу, то је област врло високих и врло раштрканих села, са кућама где је само или скоро само дрво употребљено. На Истоку, од подножја Рогозне[1] почињу ниска села и груписана, са кућама од слабог материјала чији су кровови скоро равни и покривени са ћерамидама. Област дрвене куће, која се на Северу пење до Алпа, додирује овде крајњу јужну границу.

Становништво, најзад, знатно се разликује с једне и с друге стране. Санџак, висока област, тешко приступачан и скоро од једног века у додиру са Србијом,[2] сачувао је много чистији словенски тип Довде су само српски говори, и још боље, словенска средина је имала такав утицај да су досељеници били изложени опасности асимилације. С оне стране Рогозне све се измењује. Муслиман није више Словенин. По чаршијама Косова српски језик има да се бори са арнаутским и турским. Србин учи арнаутски, док Арнаут не учи више српски. Овде земљорадник Словенин је мање у стању да се опире него на Западу на својим високим травним висоравнима: затим, он престаје да бива у непосредном додиру са макојом групом своје расе, пошто га арнаутска зона од Лаба и Горње Мораве одваја од садашње Србије. И напослетку кад се косовски Срби засебно посматрају, они које су довеле

[1] Село Бањска на источном подножју Рогозне, настањено босанским мухаџирима и у исто време као што је то било у Трнавској долини на западној падини, даје својим збијеним типом, на супрот раштрканости у Трнави, најбољи пример одлучне улоге географског чиниоца на начин насељења истих људи, у истоме добу, на раздаљини од 15 до 20 км.

[2] Косовска област додирује Србију тек од пре тридесет и пет година.

струје имиграције разноврсног порекла, показују се као један много сложенији тип него на Западу Рогозне.

Историја је само могла да потврди, на свој начин, важност ове границе Нови Пазар—Митровица, тако лепо обележене природом. Још под Римљанима, онда кад је садашњи Санџак потпадао под Илирикума, Косово је чинило део Дарданије. Од велике расподеле IV века и за време целог Средњег Века, ова зона је служила за границу Источне Империје и Румелије Турака. Онда се Босна почиње звати крај с оне стране Рогозна. После турског освојења, све до 1718 године, ту је био нарочит пашалук за Рашку (Rascia), затим, од 1718 до 1874, овде се поново сусретоше Босански вилајет са средиштем Сарајево и Призренски вилајет, данас Косовски вилајет са средиштем у Скопљу. Ако су од онда, услед политичких и административних разлога, старе расподеле морале бити промењене, ипак народ, очувавши и осећање природне старности и сећање на старо стање ствари, наставља исто онако као и у прошлости да под именом Босне и Румелије означава тако различне области, које јасно раздваја Рогозна са долином Ибра.

Гастон Гравје.

(С француског превео Н. В.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Једна добра књига.

(Б. Т. Маколеј: *Огледи*. Превели Б. Кнежевић и Вл. Савић. 143 св. Српске Књижевне Задруге. Београд, 1912).

У овој књизи су два Маколејева есеја: о Милтону и о Бекону. Други је два пут већи од првога. И бољи је. Маколеј је јачи у историји, него у литератури, и много је више моралист него естетичар. У овој последњој области он није потпуно поуздан и довољно снажан. Хтео је изнети оригинално мишљење о Милтону као песнику *Изгубљеног Раја*, али му је излагање нејасно и неодређено. Његово гледиште на поезију и песнике уско је и готово примитивно, као да се сва поезија

састоји из фантастичног епа и митолошке епопеје. Маколеј сматра као битну особину сваке поезије оно што је било њено обележје и њена форма само у извесној епоси и у специјалној врсти. Поезија се, међутим, непрекидно преображава, али не губи ни за часак свој поетски карактер. Наивна и детињска машта повлачи се испред јаких осећања и високог интелекта. Поезија је постала озбиљнија и ученија, ближа животу и загрејанија за људски напредак, али то је није ни сасушило ни поружнило. Данас разборит читалац мора слећи раменима пред тврђењем Маколејевим да песник, ако хоће да буде велики, „мора заборавити много од онога знања које му је дотле може бити једино давало права на звање вишег човека“. Напротив, највиша знања и велике мисле не само не сметају песнику, него чине његово дело моћнијим и трајнијим, и распростиру његов утицај и по ширини и по дубини. Пример су за то: Гетеов *Фауст*, Игова *Легенда Векова* и *Јадници*, Шекспиров *Хамлет*, Његошев *Горски Вијенац* и слична песничка дела! Утицај поезије ни данас није слабији него у давној прошлости, кад су, како Платон каже, грчки рапсоди добивали грчеве певајући Омира. Пример Маколејев с Индијанцем који „једва осећа нож који му дере кожу по лобањи док пева своју смртну песму“ мало је претеран и преувеличан, и, уз то, није доказ о чаробном утицају поезије, него само о религиозној екстази, каква се покашто јавља чак и у најновије доба. Данашња поезија не само да потреса читаоца тренутно, него прерађује човека стално и поуздано. Тврди се да је Гетеов *Вертер* повећао сентименталност чак и у иначе здравој и трезвеној германској раси, у којој се више венчава и плоди, него што се сања и уздише. Тургењев је читава поколења руске омладине задахнуо скептицизмом, а Достојевски је многе своје читаоце затровао својим очајним песимизмом. Треба ли наводити утицаје јаких психолошких драма и силну моћ патриотских и револуционарних песама, „којијем се пјане покољења“, како вели наш највећи пјесник?

Да оставимо Маколеја естетичара и да пређемо на Маколеја историка. У тој улози он је необично симпатичан, и ако је бунтовна и немирна природа, отпадник од историјског правца у ком се држе само хладног излагања факата. Маколеј и у историјским расправама, а још више у есејима, иде много даље но други историци. Он се не задовољава само тиме да

нађе истину у догађајима и чињеницама, нити да открије даље и ближе узроке фактима. Послу историка он додаје дело моралиста. Савестан, частан и поуздан, он неће никад затајити истину и сакрити какав факат. Али, слободоумна духа, пријатељ слабих и угњетених, хумана и топла душа, Маколеј не узима према људма и догађајима маску непристрасног посматрача и објективног испитивача. Он не разматра историјску прошлост с незаинтересованошћу с којом природњак посматра било фосиле, било јединке живог органског света. Пред Маколејевим очима људи нису само историјске чињенице и психолошки објекти, него морална бића, одговорна за свој рад чак и после читавог низа векова. Маколеј има своје доста либералне мере којима одмерава акцију историјских личности и оцењује њихов каракер. Тешко томе ко не испадне под меру! На њега се оспе бујица оштрих и заједљивих напада, који, као лавовски зуби и орлове канџе раздиру организам кога се докопају... „Тада наступише дани који нагоне стид у образе, дани понизности без лојалности и разврата без љубави, дани сићушних дарова и диновских порока, рај хладних срдаца и ограничених умова, златни век кукавица, бигота и робова. Краљ ласкаше своме такмацу, да би могао газити свој народ, понизи се до француског васала и стрпа у џеп, с мирном бестидношћу, француске увреде које понижавају, а и њено злато које још више понижава".[1] Како се морају мрштити и јежити мирни и богобојажљиви историци, Ранке на пример, кад прочитају ове јетке оптужбе, оштре али правичне, ово кипљење праведног гнева, који у души поштеног човека изазивају акта подлости и срама. Али, зар се не може казати да у оваким пасусима престаје историја а настаје политика; да излагање и тумачење уступа места расправи и полемици? Да, кад би било речи о савременим догађајима и партизанским интересима, могло би се донекле тако расуђивати. Али Маколеј говори о прошлости, и никакав себичан интерес, никаква нарочита корист партије или групе не крије се у овим љутим и оштрим пресудама над временом које је од Маколеја удаљено читава два века! Маколеј говори у име слободе, хуманости и морала, у име великих принципа који требе зло из друштва, распростиру благостање у најшире

[1] *Огледи*, стр. 41.

слојеве потиштене масе и стварају тиме истински друштвени напредак. Али он ипак није од оних страсних занесењака који се заљубљују у принципе, и у њима гледају волшебно оруђе за препорођај друштва. Он воли слободу свесно и разумно: воли је што без ње нема добра човечанству; воли је поред свих њених слабих страна, без којих се ни она не може проћи. „Има само један лек против зала који доноси ново стечена слобода; а тај је лек слобода... Сјај слободе и истине може из почетка заслепити и подстаћи лудило народа који су постали полуслепи у робовању. Али пустите их нека гледају на њ и они ће наскоро бити у стању да га поднесу.“[1] Тако говоре трезвени духови и истински слободоумни људи, који не обожавају слободу само док су потиштени, да би је проклињали кад постану моћни, као што је у нас, на жалост, најчешће обичај. Маколеј је умерен и у питањима морала и не тражи од великих људи да буду у том погледу ни хероји ни аскети, него да не изостају у моралу иза свога доба, ако већ нису у стању да му предњаче. Због те умерености у захтевима Маколејеве пресуде морају се сматрати као извршне. Против њих не може бити апелате, толико су правичне. Маколеј не осећа никакво злобно задовољство кад је принуђен скинути какву велику личност са заоблачних висина и приказати њену моралну изопаченост. Напротив, његов тужилачки глас дрхти од боног узбуђења, и кроз његове оптужбе често се поткрадају уздаси. Кад побија лабаву Монтегијеву одбрану некоректних поступака Беконових, Маколеј не може да сакрије тугу што мора тако немилосрдно да касапи једног од најсветлијих духова што их је човечанство имало. Он говори у моментима врло болећиво, као да би кроз сузе хтео казати великом философу: зашто си био тако кукавички снисходљив према моћнима, тако подло неверан према добротворима, тако безмерно лаком на звања и почасти, тако мрачњачки зао према борцима за слободу, тако безочно подмитљив у својим пресудама?...

*

Маколејев есеј о Бекону ставља нас пред једно питање о којем постоје супротна гледишта. Треба ли рушити легенде које је народна традиција сплела око појединих великих људи

[1] *Огледи*, стр. 36.

и сјајних догађаја? Треба ли улазити у сумрачје давних времена, да би се изводили на суд велики глумци који су играли главне улоге у историјским догађајима и културним покретима? Треба ли једног победоносног војсковођу, једног умног философа, једног генијалног уметника, једног сјајног државника, оцењивати не само по ресултату рада него и по особинама карактера? Маколеј је одговорио са *да*, и ми прихватамо без речи његов принцип. Нашто крити истину, кад је реч о науци и о фактима из прошлости? Ми разумемо конвенционалне лажи савременог живота, нарочито кад су добродушне и доброчине. Обманути непријатеља своје отаџбине у часу опасности сматра се као дело патриотизма. Рећи туберкулозном болеснику кад је већ закорачио у смрт да ће оздравити, то је акт хуманости. Изјавити да нам је мило упознавање с неком личношћу према којој смо, у ствари, сасвим равнодушни, то је доказ углађености. Најпосле, и у поезији можемо донекле примити и призводе који не одговарају стварности. Духови и сабласти из гатки и бајки врше погодан утицај на наше уображење, коме је често потребна нега и окрепа, да би доцније могло послужити у науци и уметности. Романтичне слике људског савршенства у добру и греху указују на порок и врлину у највишем степену и у најчистијем стању. То управо и није лаж, него, најпре, издвајање једне појаве од других које је у животу неизбежно прате, затим, микроскопско увеличавање њено, и најпосле, нека врста експеримента: посматра се и проучава како би се у разним животним приликама држала једна хипотетична личност. То се све може и разумети и одобрити. Али у науци није тако. Тамо је често врло опасно, а готово увек штетно, служити се било измишљеним фактима, било погрешним тумачењима, било хотимичним прикривањима. Наука има своје методе рада, које имају огромну важност и за практичан живот. Из чињеница се изводе емпиричке поставке, из тих поставака формирају се шири закључци: из тих закључака прелази се у најгенералније законе. Научни закони промењују се у животу, и на тој промени почива велики део људског напретка. Ако су чињенице лажне, какви могу бити закључци? Ако су закључци погрешни, какве могу бити уредбе и установе основане на њима? И најмања погрешка често може порушити читаву једну научну зграду. И најситније заблуде могу често омести ствар прогреса. Исто-

рија је препуна примера крваве борбе за најлуђе химере. То се никад не може потпуно избећи, али је дужност људи од науке да сваким даном смањују пространу област људског незнања, и да одгоне из науке сваку ма и најмању лаж. Нарочито никад не треба допустити да се учини атак на научникову савест. и да се из каквих сентименталних разлога, или из класних интереса, или из ниских побуда, намерно увуче неистина у производе ума научниковог. Она тамо има разоран утицај и, попут црва у дрвету, разгриза здраве основе једне науке. Нема ситних и крупних неистина! Кад се уђе у лаж нема спаса: ту се човек дави као у живом песку. Ако изопачите само један факат, нагнани сте тим самим да кварите други, да дотерујете трећи и поправљате четврти, како бисте их довели у склад с првим. Тако се фалсификује читав низ чињеница, и несавесност стеже свој пљен све јаче и јаче. Ако учините једну лажну поставку и неверно тумачење, морате кварити читаву масу тврђења и закључака који су с њиме у вези. Данас сте хтели заклонити од моралне одговорности једну личност, сутра ћете бити принуђени да то чините с једном групом, прексутра ћете прећи на једну странку, затим на читаву епоху или целу једну нацију. Пример Монтегијев који нам износи Маколеј врло је инструктиван у том погледу. Да би одбранио Бекона, Монтеги је обедио читаво једно доба, потурајући му рђава морална уверења која то доба није имало. Такав неисправан начин рада ствара погрешна убеђења, распростире лажна учења и даје маха штетним политичким и социјалним експериментима...

Има још један разлог који захтева да се у оцени историјских личности држи праве истине. То је *правда*. Она се мора подједнако одати и мртвим и као живим, малим као и великим. Не треба сакривати мане Беконове, као што није требало увећавати грехе краља Вукашина и Вука Бранковића. Монтеги је погрешио што је у место да буде праведан судија Бекону постао његов адвокат, као што је погрешио и Панта Срећковић узимајући у историји улогу државног тужиоца! Не сме се бити неправично строг према малима, ни удворички снисходљив према моћнима. То се на жалост догађа и сувише у животу, те је прави грех уносити такав метод и у историјску науку. Нека се тамо разлуче праве моралне величине од лажних, и поштени и пријатељи човечан-

ства од његових разузданих непријатеља. Нека се Вашингтон и Гарибалди, који су помагали напредак борећи се за слободу подјармљених одвоје од Цезара и Наполеона, који су, тлачећи друге, богатили себе а изнуравали свој народ. Нека се разликује истински моралист Епиктет од разметљивог декламатора моралних максима, какав је био Сенека. Нека се Иго, који је ставио своје перо у службу светој ствари опште слободе и заштите права народних уздигне изнад Гетеа који је проводио лепе и пријатне дане у хладовини милости владалачке. Не морају се ипак проклињати они који су раскошном богатству духа додали просјачко убоштво карактера, али не треба ни крити њихову слабост испред очију потомака, да се не би поколења васпитавала у читавом сплету неистина и заблуда! Треба разумети да се у психичком развитку појединих људи извесне особине развијају на рачун других, као што се у слепца чуло питања префињује на рачун вида. Једна моћна одлика неке личности баца на друге одлике сенку, која им не дâ да се развију до потребне јачине. Добро је рекао наш народ: никад сва добра на једном човеку! Увек има једно *али*, веће или мање. У Бекона је то *али* било до зла Бога ружно, па ипак зато његова философија не губи своју узвишеност, што је њен аутор био низак човек. Бисер је драгоценост, и ако га лучи болесна шкољка...

*

У Маколејевом есеју о Бекону има једна погрешка. Нападајући стару философију због њеног презирања стварног живота, Маколеј је претерао. Стара философија губила се, доиста, у апстракцијама које немају никакве везе са животом; замарала се вербалним препиркама, које су, у место дубоких погледа, биле пуне духовитих софизама; истицала је моралне идеале којима или није требало или се није могло подражавати, и пре свега другог, отресала се сваког утилитарног карактера. Али не стоји да је сав утицај те философије био тај што су „класичне препирке развијале способности препирача“. Стара морална философија помогла је, те још како, да се и у Грчкој и у Риму однегују неколики снажни и јаки морални карактери, који чине част роду људском Њен утицај, и ако слабији, одржао се неколике десетине векове, и понеки узвишени карактер из последњих времена европске историје оснажио се баш на томе извору. Маколеј загрејан по својој

ватреној полемичкој природи и сувише за Беконову философију пада у заблуду и чини смешне истовести: „Што се нас тиче, кад бисмо били приморани да учинимо избор између првога обућара и писца трију књига *О љутњи*, ми бисмо се изјаснили за обућара. Можда је горе бити љутит него мокар. Али ципеле су сачувале милионе од влаге; а сумњамо да је Сенека икога сачувао од љутње“. Овакве досетке, ма колико биле духовите, не доликују озбиљном мислиоцу, а најмање историку. Тако говорити значи порицати утицај моралних идеја на формирање карактера. Често пута нека морална теорија, сазнана први пут, може спасти човека од какве погрешке, само ако та погрешка не долази од јаке навике, ако није резултат специјалне душевне конституције, ако није у јакој вези са органским потребама у даном тренутку, и, најпосле, ако склоност к таквим погрешкама није наслеђена од предака. Али проучавање моралних теорија и ако не препорађа човека нагло, васпитава га поступно. Међу мотивима за моралне акције и интелектуални мотиви заузимају видно место. Они су покашто толико јаки да надвладају чак и тежњу за намирењем неопходних органских потреба. И само основно осећање: одржање свога бића губи се пред каквом великом моралном идејом! Морална мисао је та која је гонила Тирена и Хенриха IV да, дрхтећи од страха, јуре у најжешћи окршај; она је та која је оспособила Епиктета да трпи без јаука варварска мучења; она је Бруту стегла родитељско срце, те је могао изрећи смртну пресуду својим синовима; она и данас нагони људе да без устезања иду тамо, куда их чека поуздана смрт!

Маколеј, осуђујући стару философију, тражи од науке и философије да служе „умножавању људских задовољстава и ублажавању људских патњи“. Доиста, ништа лепше и племенитије од те сврхе! Али питање је: како и на који начин наука и философија могу да постигну тај свој високи циљ? Хвалећи Бекона као философа, Маколеј тражи да науке буду утилитарне и да се старају за унапређење материјалних тековина народних. У свакој науци он гледа поглавито на практични циљ. Он се одушевљава научним истинама у колико оне доводе до техничких проналазака и побољшања материјалне културе, као што се практичан родитељ радује талентима свога сина, кад ти таленти доносе добар приход. Његов пример о заједничком путовању једног Епиктовог и једног

Беконовог ученика ванредно је духовит, али се у самом његовом дну крије један софизам. Да је боље пелцовањем спасти децу од богиња него тешити родитеље идејом о пролазности човечјег живота, то је сасвим несумњиво. Да је хуманије помоћи бродоломнику да помоћу гњурачког звона дође до свог блага, него га упућивати на Епиктетове моралне идеје, и то можемо веровати. Али има случајева где никаква вештина не може спасти болесника, где ниједно гњурачко звоно не може домашити потопљено благо, и где никаква лампа безбедности не може сачувати од рударске катастрофе. Је ли ту од штете уздизати дух крепком философијом и тражити у размишљању утехе у тешким часовима животног искушења? Ми се можемо сложити са Спенсером који за одгајење омладине ранжира науке по њиховој корисности за људски род. Можемо проширити ту идеју и тражити од научника да не заборављају ни практични циљ науке. Али то је све. Ставити научнику и философу у дужност да једнако гледају до какве ће практичне користи довести њихове идеје, то значи омести њихов дух у тражењу истине и начинити научне раднике плашљивим и несмелим. Не треба заборавити да научно истраживање долази и са мотива који немају никакве везе ма са каквом практичном идејом. Емоција акције и осећање радозналости нагоне често на научно испитивање без икаква обзира било на личну било на општу корист. Али и ван тога врло је тешко вршити цензуру над радом научниковим и сваки час контролисати: да ли ће се од његовог испитивања унапредити која грана радиности, повећати број техничких проналазака и створити бољи или гори систем државне управе. Ви идете за једном истином за коју вам се чини да ће вас брзо одвести к „умножавању људских задовољстава и ублажавању људских патњи“. Вама се њена утилитарност чини тако очигледном, као да је већ држите у рукама. Али што даље идете, то се ваша истина све даље измиче и даље вас одмамљује као што је бела кошута мамила кинеског краља или зелена птица индијског принца. И у тренутку кад сте се најмање надали ви прелазите границу сазнаемог и залазите у област несазнаемог, да се послужим овим архаичним изразима. Други пут дешава се обратно. Научник прави излет у област трасценденталних питања и метафизичких проблема, па се ипак врати с каквим корисним проналаском, коме се није ни

најмање надао. И у науци као и у животу често бије лед одакле се човек сунцу нада. Ко би могао рећи где је међа између практичне науке и чисте теорије, и докле треба ићи па да се има непосредне, опипљиве користи по човечанство. Извесне, по изгледу безазлене научне теорије, изазвале су често љуте борбе и сукобе у друштву и помогле напредак друштвени, док су велики технички проналасци у извесним временима наносили тешке ударе благостању народном. У осталом, баш и најкориснији проналасци нису увек резултат систематског и методског реда на науци, него су често последица случаја или чак и заблуделих идеја. Не треба од науке тражити да само цуња по крајичцима, како би обогатила човечанство с каквим практичним изуметком. Нека она врши своју велику мисију откривања природних тајана до најширих граница. Нека се уздиже високо, да би могла видети боље и поузданије. Нека открива много факата и појава, нека поучава безброј детаља, нека испитује изукрштану мрежу која везује међусобом разноврсне појаве спољног света, нека објашњује генезу свега што постоји и тражи узроке свему што је у нама и око нас, нека ствара законе којима ће најбоље протумачити сва та факта и све појаве! Биће у томе послу и узалудних тумарања и лутања, и луксузног расипања духовних моћи на безначајне ствари, и излишних појединости, које ће остати неупотребљене при генералисању, али то су неизбежни пратиоци сваког људског рада. Потрошња енергије ретко је кад у тесној сразмери са добивеним резултатом. Без обзира на све тешкоће треба ићи напред и трагати за истином. Грех је кад се намерно бежи од практичне користи до које се може доћи науком, али није за препоруку тражити од науке да непрекидно има на уму само практичне циљеве. Ван граница друштвене и индивидуалне користи има чисто интелектуалних уживања, као што има и чисто естетичких задовољстава. Добро је, чак је и потребно, водити рачуна о „умањивању људских задовољстава и ублажавању људских патњи", али нико није поуздан каквим се средствима и начинима, и којим идејама и научним тековинама најбоље постиже та сврха. За то не треба стављати философској мисли и научникову раду никаквих препрека, док раде свој посао, јер се не може предвидети колико ће бити чији удео у појачању општег благостања друштвеног!

Јаша М. Продановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Без среће", драма у три чина, написала Адела Милчиновић. — „Змија-девојка," комедија у четири чина, од Виктора Ришкова.

И ако се у дневној критици није могло одолети каламбуру који намеће сентиментални новелистички наслов ове реалистичне драме, треба одмах рећи да дело Г-ђе Милчиновић није било без среће. И најоштрији суд одао је, и овом приликом, признање таленту писца, књижевној вредности дела, и његовом, делимице, несумњиво драмском успеху. Драмски покушај Г-ђе Милчиновић дочекан је с пажњом, на позорници се представио у приличној слици, постигао неколико јаких момената, и у критици изазвао је занимљиво претресање. Драма „Без среће" није дакле прошла као равнодушан датум ни за књижевност ни за позориште.

Ако почнемо врлинама, прва похвална страна дела Г-ђе Милчиновић је средина: „Без среће" износи једну сељачку драму из Славоније. И не само натуралистичким маниром, но у истини укупним тоном, стилом, језиком, свежином мотива, сликање средине у драми је непосредно, по природи, с познавањем и схватањем. Драма се развија у једном селу крај Брода, данашњих дана и из свакидашњих догађаја.

Први чин је у дворишту газда Томе Кузмановића, у рану летњу зору. Село се буди, младеж с песмом полази у поља, један сиромах хита у шуму да крадом насече дрва док шумар није устао, две баке у дворишту туку лан, препричавају дневну сеоску хронику и упознају нас с јунацима драме. Домаћин, Тома Кузмановић, ожењен по други пут лепом младом женом, Фрањком, живи распусним животом. Док му на дому млада жена и Личанин слуга Миле раде све, он се проводи по граду и околини, пије, забавља са кафанским цурама и сатире коње гонећи их као без душе кад се напит враћа дома из Брода. Није чудо онда што се двоје напуштених, Фрањка и Миле, привучено једно другом трудом и младошћу, заволело. Понижен, мучен завишћу, љубомором, гневом према том матором пијаници који ужива о туђем зноју, и још уз то злоставља и њега и Фрањку, Миле се једног

дана реши да ту сметњу својој срећи уклони. Он разваљује мост којим се Тома једне ноћи као обично пијан из Брода враћа кући, и Тома се заједно са коњима стропоштава у поток. На крају првог чина, који је у ствари предигра драме, у свануће ове крваве ноћи, мртвог Тому доносе кући. — Други чин је једна ноћ крај мртваца. Он почиње сукобом две жене крај мртвачког сандука. За већу свирепост те језовито бестијалне и врло драматичне сцене, борба између две супарнице, жене и љубазнице покојникове, чело мртве главе његове, није борба о мртвога Тому но о његовог убицу, слугу Мила. Манде Тадина, обесна сеоска намигуша за којом манита цео свет, бацила је око на кршног и лепог Личанина. Али то супарништво две жене не би било довољна подлога заплету да опака Манде Тадина није господар крваве тајне. Необјашњиво довољно, откуд и како, Манде Тадина видела је злочин Милов, и она сад постаје зао дух у драми. Сукоб две жене којим се почиње и завршује овај чин, заузима само две сцене: цео чин међутим испуњен је занимљивом и живописном сликом сеоске седељке крај мртваца, у којој се уз гричу, смех, лулу и ракију говори о свему осим о покојнику крај кога се бди, и на кога се потпуно заборавља. Сурова и окорела природа славонског сељака показује се у свој својој нагонској простоти: ни болећиве сентименталности, ни конвенције, ни религиозности: само онај један једини примитиван мистичан страх затрепери покадшто паламарима њихових здравих живаца, и сујеверје за тренут распали маште њихових тврдих, коштатих глава, у којима је свести таман колико је потребно да виде потребе и циљеве свога чулнога живота, преко кога они не гледају и не виде. Зато се они више радују око живога Зелена, лепог Томиног коња који се спасао у оној несрећи, но што туже око одра његовог мртвог господара. Тај круг препланулих, окорелих лица око стола под лампом, с лулом и ракијом, на позорници оживљава једну лепу слику, која подсећа на живопис холандских реалиста. У тој једној слици дата је атмосфера читаве средине исто као што је у овом једном — другом — чину, најбољем у овом делу и једном од најбољих реалистичних чинова на нашој позорници, развијена сва драма комада „Без среће“. — Трећи чин је испаштање. Као Толстојев Никита, Миле се ваљује из греха у грех. С Фрањком која још ништа не зна о злочину

и која се још непрестоно нада на срећне дане, имаће ускоро дете, чији долазак на свет он не жели. Јер он није више слободан. Од оне страшне ноћи крај мртваца он је у власти Манде Тадине која *зна све*. У сталној зебњи, нарочито, од истраге која ће у село доћи по делу смрти Томине, Миле је неспокојан, плашљив и слаб пред Мандом Тадином. И ти нераскидљиви окови постају све тешњи и тежи, док најзад једнога дана очајан, изведен из стрпљења обешћу своје мучитељке, избезумљени несрећник не дигне руку на нови злочин, и у сукобу с Мандом Тадином не баци је у зажарену пећ за креч,

У реалистичној слици славонских сељака у првом плану развија се једна криминална историја. Она није била ни циљ ни основа драми, она је само неминовна, природна и толико честа да је скоро карактеристична појава бруталне драме страсти ових примитивних људи — рећи ће писац, и себи у прилог навешће — поред грозота у драми од грчких трагичара до Емила Золе — широку размеру сликања нарави средине, психологију карактера, који показују сасвим другу тенденцију дела. Али се том одбраном не може одбранити ни од те једне ни од других замерака које се могу учинити комаду. Прво, с разлогом се може рећи да чак и у животу и судару страсти тих малих, јадних, непробуђених и нагонских људи има драме и без злочина, и нарочито без злочина на позорници и у овом бруталном облику. И друго, да и злочини у драми, и кад су најјезовитији, од оних у Софокловом „Едипу“ до Шекспировог „Магбета“ или Толстојевог „Царства Мрака“, могу бити сношљиви на позорници само као моменти једне друге, широко развијене и дубоке унутарње драме, као неодољиви моменти једне плаховите и високе страсти, развијене и доведене до катастрофе читавим сплетом узбуђења, и улепшане дубоким фанатизмом једне идеје или чаробном уметношћу аутора. У драми „Без среће“ злочини су изнесени на позорници у најсуровијем облику, заузимају размеру и места која мењају карактер делу, и не осећају се као неодољиви. Последња одбрана пишчева била би да је у царству мрака које слика драма „Без среће“ злочин обичан, ненадан и брз. Може бити. И злочини у драми „Без среће“ су природни и доследни, али природност и логика нису још све што се од једногдогађаја у драми тражи. Злочин

у делу Г-ђе Милчиновић криминална страна истакнута је нарочитом размером. Први чин који је очевидно промашен, иза неколико равнодушних диалога експозиције завршава се — потпуно непотребним — доношењем леша убијеног Томе; кроз цео други чин у задњој соби гледамо мртваца на столу; трећи, краћи и површније развијен од првог, завршује се бацањем у пећ Магде Тадине. Три језовита момента у три кратка чина који не трају два часа. Први је, видели смо, потпуно излишани и нелагодан, други, најблажи и најоправданаји даје позадину живописној слици нарави другога чина и сенчи сву драму у њему, трећи је доследно изведено али слабо развијено и врло несрећно решење једне иначе добро постављене ситуације на крају комада, и изведено на несрећан начин. Ако се већ морамо да миримо да је једно од многобројних решења овој ситуацији убиство Манде Тадине, немогуће нам је помирити се са особеним случајем да се она баца у зажарену пећ за креч. Тај грозни начин излази чак из сценичне природности, и у овом пресудном тренутку као ефекат непоуздан је за публику, која не мора да знати конструкцију пећи за печење креча коју несумњиво види први пут и на позорници и у животу у опште, и која не мора бити приправна да тај нов случај убиства одмах без двоумице схвати како треба и осети као неминовни трагични крај дела.

Развијена на штету унутарње психолошке драме, криминална драма навела је аутора на другу странпутицу. И ако је иначе цело дело прожмано добрим осећањем средине, и ако писац у овим људима жуљевитих руку, сурових нагона и алкохола види и казује колико су они жртве сила моћнијих од њихових непробуђених савести, карактер Манде Тадине изведен је мелодрамски. Сву своју симпатију писац је утрошио на Фрањку и Мила. Манде Тадина остала је површан и злочест карактер без објашњења и мере, један од оних професионалних опаких типова старе мелодраме, који су рођени без душе, који лако, с осмехом на уснама чине зло, из ћуди, из самог задовољства што га чине. У комаду Манде не изгледа да дубље воли Мила но њу писац, и из сцене у сцену она с необјашњивим цинизмом слади своју пакост. Тај узани видик и недовољна објективност за једног реалиста, свакако нису књижевне слабости Г-ђе Милчиновић, која је иначе

и у самом овом делу показала стварније осећање средине. То су омашке првог огледа у драми, који није лак и који је навео на сличне странпутице и поузданије реалисте. Сликање у роману и драми очевидно има две различне перпективе. Површна једностраност у карактеру Манда Тадине, свакако није дошла од узаног схватања типа колико од промашених мотивација и прелаза. Несумњиво је да би израђенији тип Манде Тадине и њено јаче учешће у комаду дало више истине и снаге и њеној личности и читавој драми.

Да Г-ђа Милчиновић — нарочито у сценама независним од акције драме — уме да гледа, да слика по природи, да истакне карактеристично, да компонује у тону, види се из пуно и лепих примера. Најбољи је од њих други чин, који је и занимљив и живописан и јак. Епизодних личности има кроз цео комад с врло обележеним типовима. Цртеж је сигуран, каткад сув, ситан, без боја и топлине, али кад је компонован у тону, као у овом другом чину, импресиван је. Уз таленат пишчев види се прилична књижевна вештина: две три реченице само у Миловој натуралистичкој апотеози земљи и њеним работницима у трећем чину мало су и одвећ књишке. Писменост је иначе такође једна јака страна драме Г-ђе Милчиновић.

У овом летимичном прегледу ми смо их навели неколико. После једног оволико потпуно успелог огледа какав је други чин „Без среће“, на њима се с поуздањем може зидати даље.

„Змија-девојка“, или „Змијица“ како комад гласи у руском оригиналу, је водвиљ из пера једног друштвеног сатиричара. Као у својим идејама и у својој шали Ришков уме да буде слободан, смео и разуздан чак, али не одвећ весео, или бар не увек, трајно, и срдачно весео. Смеха је било и у „Државном стану“, и више га је још у „Змији“, али он чак ни овде није без жаоке, подсмеха и проповеди. И у водвиљу Ришков развија тезу.

Син из добре куће, млади студент Даља, заволео је девојку коју му родитељи бране да узме из стотину лицемерних конвенционалних разлога, које Ришков одголићује и побија, стављајући на искушење коме је подлегао наивни младић три

генерације његове породице. Дед, отац и ујак Дањин заљубљују се у исту девојку и готови су на лудости бесмисленије од његове природне младићске љубави. За тај смели и екстравагантан оглед писац се служи исто тако смелим и екстравагантним средствима. Целу интригу водвиља, до њених најраскалашнијих перипетија инсценише једна млада девојка, а морал комада кроз сва четири чина у име пишчеве проповеда један циничан распусник.

У брзом току живих диалога, каламбура и досетака, те неприродности ситуација и карактера не боду очи толико колико расположење отежава и збуњује неизбежно суморан вербализам сатиричара, који се вуче кроз цео комад, и који на крају комада уопштава водвиљске пустоловине Лутугинове породице као нарави данашње младежи. У публици не остаје веровање да би она где таква могла постојати, и мање још да би се с тим наравима могла смејати колико јој то жели писац.

Једна је добра страна Ришковљевог комада што су ситуације и карактери, и ако вештачки скројени, у позоришном смислу добро скројени, и што глумци у њима налазе лака средства за своје ефекте.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Нови рат. — Румунско-бугарски спор. — Нова Албанија.

Прекид преговора за мир између Турске и балканских савезника довео је до обнове непријатељстава. Рат се наставља око Скадра, на тракијскоме бојишту. На Југу, у Епиру и у Егејскоме Мору рат није ни престајао. Две главне турске позиције, око којих и ради којих се води рат, Једрене и Скадар, нису још у рукама савезника. Савезници који су до обнове непријатељстава доста млако опсађивали ова места, из тактичких разлога и из жеље да не руше два тако стара и добро насељена града, одлучили су сада да не раде тако. Нова појачања за ту нову борбу послата су из Србије, и у војсци и у модерним топовима, досадањим савезничким трупама око Једрена и Скадра.

Нађања нове турске владе у нове свеже трупе, у неки бољи морал војске донесен из Арабије и Курдистана, појачан тобож присуством Енвер-беја, нису се остварила. Турска војска и флота само су понова дале пример неспособности за какву озбиљну акцију. Дезорганизација и неспремност у војној управи, глад, голотиња, болести, недисциплинованост, финансијска исцрпеност, општа немоћ, показале су се сад само још јасније. Покушаји на Чаталџи, на Галипољу, покушаји искрцавања и у Галипољу и код Деркоса на Црноме Мору, пропали су на трагичан начин. Држање Скадра и Једрена не може се узимати у заслугу нове турске владе. Два добра војника, Шукри-паша и Хасан-Риза беј, од октобра месеца прошле године, бране јуначки Једрене и Скадар. Шиљање у Лондон бившег великога везира Хаки-паше, — под чијом управом је дошло до рата с Италијом, — и Габријел Норадунгијан ефендије, бивши министар спољних послова, који је са презрењем и подсмехом говорио о Србији и Бугарској у месецу септембру 1912 године, докази су да се у Цариграду мисли исто онако као и пре четири недеље. Турска није више у стању да буде европска држава, она треба да се жури да закључи мир, како би очувала Цариград и своје азијске тековине. Цела царевина се расклиматала, опасност је да се сва и не распадне још сада. Закључивши мир што пре, може бар један део још коју годину очувати. Тако је мислио пре месец дана стари Ћамил-паша, који је дочекао да плаћа погрешке своје политике из 1908. године, када је могао међу балканским савезницима наћи пријатеље.

Румунско-бугарски спор није још расправљен. Између Румуније и Бугарске изгледа да је био у Лондону постигнут неки споразум, али као да није био примљен у Букурешту најбоље. Нешто владини људи, а нешто и јавно мнење и опозиција били су незадовољни тим споразумом, те су се пренели разговори о томе у Софију. Румуни су тражили одлучно Силистрију, а Бугари су били одлучно противни томе, нудећи на Истоку и на Црноме Мору накнаде. Кад је у једноме тренутку припретила опасност да Румунија уђе са трупама у Бугарску, неке Велике Силе су учиниле миролубиве представке те је спор изгубио од своје оштрине. Но и ако је изгубио од оштрине, са њим није још дошло дотле да се расправи олако. Бугари се показују готови да учине уступке, који

обалу до вароши Каварне на Црноме Мору, па можда и мало даље — и да поруше силистријска утврђења, с тим да их више не подижу. Румуни дају овоме питању све више облик једне примамљиве тезе. Пошто ће Бугари добити толико, и територије и мора, те ће пореметити балканску равнотежу: за Румунију је опасност оставити своју границу у Добруџи овако отворену. Румунија тражи не компензације него гарантије за себе, баш за очување добрих односа са Бугарском. Имајући то што тражи, обезбедиће се од будућих ултра-националистичких тежња Бугара, и створиће погодбу, може бити, за једну нову политичку оријентацију. Кад Румунија буде у Добруџи имала стратегијске положаје, онда ће моћи ступити у коло балканских народа, чији су виши интереси доиста заједнички. Имајући то, Румунија ће бити у могућности да помогне и Србији и Грчкој да спрече тежње за хегемонијом, које су се, пре садашњега рата с Турском, тако силно истицале у Софији... У историји Европе има примера које Румунија данас, можда само у маломе, подражава.

И ако су прекинути преговори балканске конференције за мир, разговори европских амбасадора у Лондону нису престајали. Они су свршили само један посао: одбили су предлог владе Махмуд Шефкет-паше да посредују за мир. Одбили су зато што им она није поднела нове и конкретне предлоге за закључење мира. О другим питањима разговори теку споро. Управо, о једноме питању се разговара: о границама арбанске државе. У томе питању су још велике разлике између Аустро-Угарске и Русије. Аустро-Угарска и Италија траже још да у ту нову балканску земљу уђу Скадар, Ђаковица и Дебар. А Русија још стоји на томе да Ђаковица, Скадар и Дебар треба да остану савезницима. Разлози које наводи аустро-угарска дипломатија јесу увек исти: кад се ствара нова држава онда треба да буде таква да може сама и опстати и бранити се. Руска дипломатија има друго мишљење, њој се чини да се хоће да створи једна држава која би имала да буде нека против-сила Србији, нека брана противу Словена на Југу и Јадранскоме Мору; она мисли да се Арбанија ствара само као нека врста моста преко којега ће Средња Европа моћи да има непосредни утицај на цео Балкан. И ако аустро-угарска дипломатија тражи да у ту нову Арбанију уђу Скадар, Пећ, Ђаковица, Призрен, Дебар и Охрид, то она чини

због политичких потреба ради којих је и тражила и добила стварање нове албанске државе. Руска дипломатија осећа кад се то тражи, да то налажу само политички саобраћајни интереси аустро-угарске двојне монархије, а да то не потиче из начела народности. Зато руска дипломатија није до сада попустила у држању које је противно схватању Аустро-Угарске. Ово попуштање није настало ни онда када је дошао у Петроград кнез Хохенлое са својеручним писмом аустријскога цара, које је имало помирљив карактер. Није попуштања било када је кнез Хохенлое донео слично писмо рускога цара као одговор на оно прво. Руска дипломатија остала је на своме становишту још и онда када су urbi et orbi објављене намере те мисије и званично саопштени повољни ресултати. Ако тако и даље буде, онда дани тешкоћа и криза нису прошли. Гледишта су данас тако супротна да ће им се наћи са муком додирне тачке.

Енглеска и Француска у питању о границама Арбаније иду увек са Русијом, и ако се тражи, као и у Берлину, неки пут да се два супротна становишта измире.

Држање Италије у овоме питању није још на чисто изведено. Везана оним негативним споразумом из 1897 године са Аустро-Угарском, Италија иде са њом, али је врло опрезна и пушта Аустро Угарску испред себе. Докле је јавно мњење у Аустро-Угарској отворено уз становиште владе у питању о границама Албаније, дотле је у Италији јавно мњење као и италијанска влада.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Др. Мита Костић: Руско-српска књижарска трговина терезијанског доба. (Једна глава из монографије о Курцбековој штампарији). Из „Извештаја српске православне велике гимназије карловачке за школску годину 1911 12“. Карловци. 1912

XVIII век, који је био од толиког значаја по нашу културу и књижевност, све се више проучава. Једно од најважнијих питања тога доба, питање о руском културном и књижевном утицају на Србе, нарочито је проучавано, и о њему

имамо неколико монографија (Н. Петрова, М. Н. Сперанског, П. А Кулаковског, П. Н. Заболотског). Раније је било забележено како је у то доба била жива књижарска трговина између Русије и Срба у Јужној Угарској, и како су „Московн“ или „Москаљи“ са читавим товарима књига сваке године походили српске вашаре.

О томе појаву више говори Г. Др. Мита Костић у расправи „Руско-српска књижарска трговина терезијанског доба“. која је једна глава из његове веће монографије о штампарији Ј. Л. Курцбека у Бечу. Г. Костић се служио необјављеном архивског грађом, и попунио је сл ку која се имала о том појаву.

Срби у Угаарској, верски угрожени, били су неповерљиви према свима ћириловским књигама које нису биле штампане у Русији, и за црквену и школску употребу доносили су књиге из Русије. За шест година, пред 1770, по рачуну једног унијатског бискупа, увезено је из Русије у Угарској за 200.000 форината књига. Да толики новац не би изилазио из земље, а нарочито да би се могла вршити контрола над самим књигама за православне, установљена је Курцбекова штампарија у Бечу. Она је добили неку врсту монопола, и у исто време био је забрањен увоз свих православних књига из Русије. Са забраном је ишло тешко, отпочело се кријумчарење руских књига, и то је трајало све до почетка XIX века.

Сачуван је опис како је једна руска књижара у XVIII веку трговала са Србима. Мужици племића Сергија Васиљевича Поздејева и Димитрија Ивановича Бутурлина, каткада са четрдесет товара књига, ишли су у наше крајеве, преко Пољске. Украјине и Галиције. У пољском делу Украјине караван се делио на два дела: једни су ишли на Молдавију, Влашку и Бугарску, други преко Лавова и Јарослава у Угарску. Они су поред крзна и икона, носили товаре црквене књиге, јако тражене код Срба и Румуна. „Москаљи“ су обилазили вашаре и вароши од Будима до Саве, а неки су ишли чак и у Далмацију. На књигама није била означена цена, и Руси су их продавали скупо, често двоструко скупље но што су вределе. Пошто распродају ствари и већи део коња на којима су били ствари, враћали су натраг, купивши уз пут токајског вина за своје господаре. Са разних страна скупљали су се најзад

у Лавову, мењали дукате у руске рубље и у пољски новац, и пред нову годину враћали се дома. На пролеће спремао се нов караван, и тако су годинама Срби били књигама снабдевани.

Државна забрана те трговине није је могла потпуно спречити. Као и протестанти и Јевреји, који такође нису смели увозити књиге на страни штампане, тако су се и Срби помагали кријумчарењем. 1770 године бечки надбискуп жали се непрестано како све већма расте број некатоличких књижара и „њихове потајне мајсторије". Угарски Јевреји су се нарочито одали том кријумчарењу забрањених књига, тако да им је царица Марија Терезија 1770 забранила сваки посао са увожењем књига. Срби су исто тако продужили кријумчарење „московских књига", у толико лакше што је на крају XVIII века готово сва транситна трговина у Угарској била у рукама Срба и Грка. У два маха, 1775 и 1779, државне власти поооштравале су наредбу о забрани увоза књига на страни штампаних. Срби су ту забрану тешко примали. „Књиги нам се наше од наших једновјерних куповати забрањујет", жале се будимски Срби. А 1778 године тужи се панчевачки Срби темишварском владици: „намећу нам се и деци нашој од Немаца штампане књиге, катихизис, псалтири и часописи, од чега се ми доиста имамо худом напретку у нашој вери надати".

Требало је да прође још неколико десетина година, док нису знатно престала верска гоњења православних, па да се Срби навикну на књиге које нису штампане у Русији.

J. C.

Haus und Hausrat im Katholischen Nordalbanien, von Dr. Baron Franz Nopcsa. Mit einer Tafel und 50 Abbildungen im Text. Sarajevo, 1912.

Г. Нопша је био у згодној прилици да констатује, опише и дâ слике једног значајног дела арбанашке материјалне културе у „Католичкој Северној Арбанији", како је он назива. Опажања, описе и слике изнео је у књизи, чији је наслов овде у заглављу, са доста марљивости и пажње.

У почетку књиге помиње Г. Нопша, узгредно, најпримитивније облике станова Северне Арбаније (страна 11—13): пећинске станове код племена Груда, трњане колибе у при-

морским баровитим долинама, у којима рибари привремено станују, и плотаче по планинама, у којима се станује по неколико месеца. Сматрајући да ово још нису прави станови, и ако им не одриче вредност за упознавање културног ступња и облика економије у Северној Арбанији, Г. Нопша прелази на праве станове, па констатујући њихову зависност од материјала који је на расположењу, он их дели на дрвене и камене, и тако их и описује у свима облицима, у којима се јављају. У камену кућу убраја и кулу, која има специјалну намену да сопственика заштити од непријатеља. Интересантно је што Г. Нопша, на основу статистичких података о крвној освети, које је сам покупио, тврди да свуда где има камена на расположењу, множина кула иде напоредо са множином крвне освете, и да је одступање од тога слагања зависно од других околности (недостатак камена, специјални облик освете).

После куће прелази Г. Нопша (под насловом који мало одговара предметима, о којима говори: „Die Einrichtung des Hauses", стр. 50—84) на описе огњишта, осветљења, вериге, софре, столице, постеље, колевке, посуђа, казана, авана за крижање дувана, разбоја, млина, плуга, крушача, водовода, кола, путева, пловних средстава, затвора на вратима и коњских букагија.

Књига Г. Нопше могла би бити од важног научног интереса, јер јој је предмет врло слабо проучена материјална култура Северне Арбаније. Због тога је велика штета што је Г. Нопша, намерно, или што није био упознат са циљевима којима овакве књиге имају да послуже, пренебрегао појединости које радове ове врсте не само попуњују, већ су неразлучни њихов део. Није довољно само утврдити постојање, дати опис и тачну слику предмета, већ треба испитати и изнети све оно што те предмете културно-историјски објашњава, колико је год могуће прецизније. Тиме им се даје вредност за научну употребу. Са мало познавања циља или можда воље за то, Г. Нопши није било тешко да са свога посла отклони сваку замерку. На име, Г. Нопша није било тешко забележити за сваку ствар коју је поменуо још и њено локално име, као што је на неколико места, узгред, и учинио, јер називи у највише случајева казују и порекло и историју предмета. Немачки називи не одводе даље од констатовања предмета. Даље, Г. Нопша нигде не помиње да ли

описане предмете граде локални или страни мајстори. Има се разлога не веровати, на пример, за куће Северне Арбаније, да су све производ домаћих мајстора, већ на против.[1] Исто се тако даје лако тврдити да и знатан део других предмета које Г. Нопша описује није дело самих мештана. Најзад, Г. Нопша нигде не помиње, сем два три изузетака, ни време уласка у употребу појединих предмета, ни место откуда су дошли, ни везу са ма којом страном, ни старије облике, ни зависност од локалних, економских, културних и других прилика

Оваква као што је, књига Г. Нопше је мало успела. Она је непотпун инвентар, чији предмети само обликом могу бити предмет научног поређења: остало је све у њој пропуштено. Скупљач грађе не мора бити и њезин обрађивач, али, ако жели да је користан, не сме лишавати доцнијег обрађивача података без којих није могуће радити.

Тих. Р. Ђорђевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Савремена српска Књижевност. — Руски дневни лист „Рѣчь“ донео је (бр. 14, од 14 јануара 1913) чланак „Савремена српска Књижевност“, од Н. Новича, који је до сада дао приличан број превода из српске књижевности на руски језик. Садржај чланка, не одговара потпуно наслову. Под поменутим насловом дат је, наравно у најкраћем изводу, преглед српске књижевности од шездесетих година до данас. Као представници романтизма поменути су само Змај и Јакшић. Оцена њиховог књижевног рада кратка је и и тачна, али не и потпуно оригинална. Тек после њих поменут је Бранко Радичевић, кога је као старијег ваљало поменути раније, или дати који датум из кога би се то могло видети. Затим је учињен огроман скок и поменут савремени песник Милорад Петровић, „који пише у старом духу“. — За писца прелазног доба — од романтизма ка реализму — узет је Светозар Марковић, о чијем обилном и значајном раду говори се више. — Као приповедач и под руским утицајем поменути су само Лаза К. Лазаревић и Јанко Веселиновић, а о Глишићу и Ранковићу нема у опште ни речи. Од позни-

[1] Th. A. Jppen чак тврди да и у Албанији, као и у великом делу Балканскога Полуострва, куће граде мајстори из Дебра (Theodor A. Jppen, „Skutari und die Nordalbanische Küstenebene“, Sarajevo, 1907, стр. 37).

јих приповедача узети су Симо Матавуљ, Стеван Сремац и тек после њих Јаков Игњатовић. После свега овога долази кратко излагање савремене српске књижевности. У. Ц.

—

УМЕТНОСТ.

Партитуре за певачка друштва. — Савез Српских Певачких Друштава у Сомбору издао је I свеску партитура за певачка Друштва. У свесци има 17 композиција: 11 за мешовити а 6 за мушки хор. Од композитора заступљени су: Исидор Бајић са три композиције, са по једном Стеван К. Христић, Стеван Марковић, Јосиф Маринковић, Душан Јанковић, Божа Јоксимовић и Роберт Толингер. Стеван Ст. Мокрањац је дао један од најјачих à capella хорова наше литературе „Козар“ и XII Руковет. По две композиције су Савезу за ово издање уступили Петар Ј. Крстић, Милоје Милојевић и Петар Кранчевић. У овој збирци је и Кранчевићев мешовити хор „Одби се бисер-грана“, који је добио прву награду на конкурсу за хорске композиције што је Савез прошлога лета био расписао

Непотребно је доказивати да нам је ова збирка хорова добро дошла. И Савез не треба да застане на овом путу. Његов је задатак и велики, и на њему је да даљим издањима створи српским композиторима прилику да своје композиције штампају у што шире слојеве народа прошире. Осим тога његова издања треба да унесу потребне нијансе у наш и сувише једнолик репертоар хорских концерата. Идуће издање, само, треба да има и композиције Ст. Ст. Биничког и П. К. Божинског. Без њихових хорских композиција ни једна збирка музикалија за певачка друштва неће бити потпуна. I свеска стаје 20 динара; штампана је у Лајпцигу код Редера, а то значи да јој је и слог и техничка израда одлична.

М. М.

Robert Schuman, Eine Biographie von W. J. von Wasielewski, herausgegeben von Waldem von Wasielewski, 4. Auflage. — Један пријатељ најизразитијег преставника немачке романтичарске музике, Роберта Шумана, написао је једну добро документовану књигу. Са пуно интересантних опажања пропратио је Васјелевски уметнички развој овога „мајстора малих облика“ и покушао да верно изнесе живот и душу једнога од најтоплијих музичара не само свога доба. В. Васјелевски који је припремио четврто издање ове интересантне књиге, допунио је излагање новим податцима, тако да се ова биографија може сматрати као најаутентичније дело о животу Роберта Шумана.

М. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 5. — 1 март 1913.

НИКАД.

Било јој је педесет и две године кад је умрла.

Да не дижемо из заборава њено име — да је зовемо просто Она.

Нико за њом није носио црнину, јер никога блискога није имала. Али неколико младих девојака искрено су јецале онога дана кад се говори збогом ономе који више не чује

Умрла је као девојка. Међутим, била је лепа, образована и богата, и многи ваљани људи желели су да је назову својом женом. Али она није пристајала. Зашто?

Зато што је волела једног човека за кога се није могла удати. Био је то човек каквих је мало у свету. И кад се Она вратила са стране и познала га, он је већ био ожењен добром, милом женом која га је обожавала, и ако није разумевала шта вреди. Имао је двоје деце, и изгледао сасвим срећан. Она је разговарала с њим, и њега је заинтересовала њена интелигенција, а можда и лепота. И он јој је с вољом одговарао на њена, мало у оно доба за девојку чудна питања. И тада, још тога првога дана, Она је осетила да га је заволела љубављу која је вечна и која не престаје никад. Зато није ни покушавала да га избегава и да се лечи, као што други раде. И кад би веровала да се може излечити, она не би хтела. Јер, лепша од среће и живота и јача од смрти, чинила јој се

та њена нова велика, дивна несрећа, њена љубав. И она, сироче без игде икога, дете једне изумрле породице, пригрлила је с очајном радошћу ту љубав и крила је од свакога, а највише од њега, крила је своју љубав, своје богатство, као што ноћ крије богатство земље и лепоту дана. Па он је био срећан! После тога шта је она могла да тражи за себе и чему да се нада!

Живела је у својој кући, у једном мирном крају Београда, где у лето миришу липе и где куће у зеленилу и ограђене зидовима имају нечега старинског, тајанственог, готово харемског. У таквој једној кући, налик на лепу тамницу, живела је Она сама и савршено слободна. Само стара служавка која памти њено рођење живела је с њом у кући и била јој бескрајно одана.

Несрећна љубав, јача од смрти и лепша од среће и живота, ушла је сад у ту кућу и завладала њоме. Јадна девојка, млада и здрава, од меса и крви, од маште и разума, лепа и жељна живота — шта ће да ради она с таквом љубављу? Да се затвори, па да јадикује? О, не, она је била срећна, срећна као човек који је изненада све сазнао и све разумео. Питајте слике по њеној соби, питајте ствари и чућете да је била срећна и да су на све њих падали осмеси, као сунчани зраци, и да је она по сто пута понављала: „Данас сам га видела, видела и поздравили смо се; данас сам га видела издалека и склонила се, да се не бисмо опет морали поздравити, јер он мене није видео; данас, о среће, случај је хтео да се мало поразговарамо!“ И тако даље.

И необично, ретко лепа била је она у својој срећи. Витка и гипка, кад подигне руку, да што дохвати или наслони главу, да сања, изгледала је као да има у њеној крви и сока од вреже, а у линијама њенога тела неке чудне сличности с биљкама пузавицама. Њена коса је била црна. Цела једна страст живела је и беснела и нежила се у тој коси, цела једна бура у ноћи с црним великим, дивним, густим таласима. Од те косе као да јој је глава била тешка, и она ју је приклањала на једну страну, као што се повијају понеки крупни, тешки летњи цветови.

Зуби ситни и бели и мало при дну рецкави, као да је неко поређао цветиће од ђурђевка, необично лепо су изгледали кад се црвене усне насмеју, као ситни пламичци неке

чудне ватре од које се снег зуба не топи и која се од влаге не гаси. Али више свега биле су лепе њене црне очи, очи затворено црне и за свет затворене. У њима се само слутило нешто дивно, али шта је то оне нису дале да се види. И чинило се човеку да сања и да су у њима затворене љубав. лепота и срећа. Да, ко је њу видео, почињао је да сања и да опет, као у детињству, верује у чуда.

А човек, коме би она с бескрајном срећом могла поклонити сву ту лепоту, није ништа слутио о њеној љубави и о њеним радостима и болима. Само кад би је видео или се сетио ње, нехотице би казао: „Чудна, чудна девојка!“. Она се, дакле, добро чувала. Волети ожењеног човека и оца двоје деце, она је сматрала за грех, Али, мислила је, грех није грех док нико од њега не пати и кад нико за њега не зна. И веровала је да нико никад неће ни дознати. Ипак, она се врло бојала да се не ода, да не задршће, да не поцрвени, да се не збуни, да не побледи. И свом својом снагом чувала се да се не изда. Она је свуда тражила њега. Она би погледом тражила њега, и кад би морала да отпутује на крај света и кад би знала да је он остао. Таква је љубав: она свуда тражи. Кад би ишла улицом или шетала по парку, она би готово пре осетила него видела, али би видела увек пре него ико други од њенога друштва кад би се однекуд из дељине појавио он сам или са својом женом. Срце би јој тада силно залупало, али док би се он приближио, она би се већ мало савладала, и нико ништа не би приметио. Она се допадала његовој жени, и оне би можда постале пријатељице. да се лепа девојка није осећала кривом пред том женом и да не би сматрала себе за издајницу кад би допустила да дође до тога пријатељства које је његова жена баш желела, И никад Она не би допустила да се преко пријатељства с његовом женом приближи њему.

Он читаве две године није о томе ништа знао. Али зар је могло тако да остане? Десило се једаред да је посумњао. Посумњао, зачудио се, и зажелео да се увери. Зашто? Ко би то знао?

Она је приметила то, и одмах осетила да је пропала. Почела је да га избегава, да се мучи и да се страховито збуњује при изненадним или неизбежним сусретима. И тако се он уверио.

А она је очајавала, очајавала.

После месец дана мучења и колебања, написала му је овакво писмо:

„Господине, опростите што вам пишем. Морам, као што морам да живим. Мислила сам умрећу од стида, па сад видим да се од стида не умире. Ви сте видели шта се десило са мном. Ја нисам хтела то. То је само дошло. Ја сам се старала да не дознате, али се није могло. Стихија се не може закључати у срце.

„Хтела бих да вас молим за опроштај. Ви можете рећи: „Шта се то мене тиче!“ То баш и хоћу овим писмом: да знате а да вас се не тиче, али не непријатељски. Хтела бих да ме не сматрате за глупу, ни за дрску, да вам не буде досадна ни непријатна мисао да вас ја волим. Будите равнодушни. Јер, на послетку, нема ту никаквог понижења и увреде за вас што вас воли једна девојка као ја. Ја нећу никад постати досадна вама, нити тражити да вас видим чешће него што случај хоће. Ја знам да је моја љубав луда, али је другом паметном не бих заменила никад.

„Хтела бих још нешто да вам кажем: много ми је стало до тога да знате да нисам нимало нескромна. Кад хоћу у вас да гледам, ја морам да дижем главу *горе*. Ви сте као сунце за мене човека. За мене жену ви нисте човек — ви сте Бог. Опростите за ове речи; много ме напора стаје да сабијем у уздржљиве фразе своја осећања и да вас поштедим од њих.

„Ви сте добри. Ја то осећам. Иначе не бих вам смела писати. Олакшаћу много својој души кад будем знала да знате како ми је, али да знате лепо, равнодушно, добро, да ме не презирете, да се не осећате увређеним. Лакнуће ми много кад не будем морала да се претварам, да мислим да не знате и тиме нагонила још и вас да се претварате као да ништа не примећујете.

„Кад се с вама сретнем и ви ме, као пре, поздравите лепо, љубазно, готово пријатељски, ја осећам да је бескрајно блаженство познавати вас. Па оставите ми то! Ја *сад* не иштем ништа више, него што сам имала *пре*. Зар сам ја крива што *морам* да вас волим? Немојте ме, дакле, кажњавати ничим, немојте ми одузимати ништа. Будите добри као пре, будите исти као пре. Само то молим од вас.

„И опростите ми ово писмо. На часну реч, оно ће бити и последње. И молим вас да ми га вратите; бојим се врло да случајно неко не буде због њега несрећан. А ја свима вашима и вама желим велику срећу.“

Он јој је вратио писмо с речима:

„Поштујем вас толико да не могу да вас сажаљевам. Кад бисте могли да оздравите, радовао бих се. Ваше је писмо лепо и поштено. Ја сам вам пријатељ као и пре, и још више него пре.“

Кад је добила то писмо, Она се смирила и била понова срећна. Само понекад, кад би је његове очи пажљиво погледале и она, сећајући се свега, изненада јако поцрвенела од среће што се он не љути на њу, опазила би и на њему неку промену, неко узбуђење, и то ју је узнемиравало. Он се узбуђује због ње! Зашто? Да ли га ипак нешто вређа или мучи? Или је сажаљева? И она је проклињала себе и своје срце, па после се радовала мислима да он ипак осећа нешто за њу, и да је то нешто добро, можда велико сажељење, а оно је једна врста љубави. Досадни људи се не сажаљевају. О, кад се тицало њега, она није била сувише горда; задовољавала се и малим.

Дешавало се да се они два-три пута у години нађу у каквом друштву близу једно другом. И тада би се разговарали лепо, просто и она се није збуњивала више. И чудновато, чинило јој се тада да се некако удаљавала од своје луде љубави, и веровала је да би је он можда могао излечити и постати јој братски пријатељ само кад би могла тако чешће да се разговара с њим. И после тога бивала би слободнија и казивала би своје мисли јасније, и, срећна што га је заинтересовала, осећала је да их њихов разговор односи изнад њих самих. Он је, разуме се, све то јасно читао у њеним очима које су пред њим биле отворене и светле, и веровао је и сам у оно што је она веровала и осећао задовољство од тога. О, срца и људи вечито ће се варати!

Тако је она живела и чинило јој се да иде ивицом између среће и очајања. И није била задовољна. Понекад чак осећала је мутну, горку жељу да скрене са свога вечито истога пута, па макар пала и у провалу очајања, кад већ о срећи не сме да мисли.

Кад је прошло шест година од њиховог познанства, дође он једнога дана њој у посету. Како се изненадила! Обоје су били страшно бледи кад су се руковали слеђеним рукама. И љубав понекад залеђава. Она га покретом понуди да седне; била је нема. А он, смешећи се с муком, рече:

— Ви сте изненађени? А чега ту има тако необичнога што сам дошао к вама? Истина никад ме нисте звали...

Она се охрабри и проговори:

— О! Ја нисам смела. Али, ето, ви нисте гледали на то и дошли сте. То је лепо.

Ипак њене су га очи гледале у недоумици и некако уплашено. Он се обазре по соби и рече:

— Кажу да вам је соба лепа, да имате дивних слика и неколико ретких књига... Да, заиста је лепо код вас.

Као да се она нечему другоме надала и као да се бојала од тога што је желела и као да се обрадовала сад, кад је чула да је он дошао због нечега другога, а не због онога што је она очајно желела — ах, чудан је човек! — она поруменe на његове речи, као зрела јабука са сунчане стране, и зазвуча својим дивним гласом:

— О, само ако вам што треба!...

Он устаде.

— Али не, не, нисам ја зато дошао. Дошао сам да вам кажем... да и ја вас волим...

Она побледе, пожуте, као јабука с оне стране што је у хладовини лишћа расла и никад сунца није видела. Очи њене су се далеко шириле и биле бескрајне: једно море изражавало је очајање, и једно небо више њега екстазу. И она није била свесна речи које су њене усне шаптале:

— Тешко мени! Благо мени!

А он је говорио даље, и она је чула, и ако јој се чинило да више није била ту, у својој соби.

— Хтео сам да вам кажем, да знате, да будете срећни и несрећни, као ја... да нам судбе буду исте... Али мила... (он је назва по имену), ви сте страшно бледи. Приберите се, молим вас. Иначе ћу се покајати што сам казао...

— О, не!... Ја сам срећна... очајно срећна, као никад.

— Треба да нам је доста само то што знамо да се волимо. Више ништа. Ви сте несрећно заволели. Ја сам још несрећније одговорио. Можда вас интересује како се то де-

сило? Ја ни сам не знам. После вашег писма, ја сам често мислио на вас. После смо се још неколико пута срели и онда сам још чешће, а затим увек и непрестано мислио на вас. И разумео сам вас целу, и почео да се радујем, лудо да се радујем што ме волите. И кад сам се једном озбиљно запитао шта то значи, било ми је јасно да и ја вас волим како никад никога нисам волео. Ви знате да о срећи не може бити речи. Али мало радости ипак можемо имати. Дакле, само да знамо да се волимо. Више ништа, ништа, никад.

— Никад! — понови она.

— Хоћете ли моћи? Јесте ли јаки?

— Јака, бескрајно силна!...

Они су се гледали. Чинило им се да су погледима давали једно другоме целу душу, давали, давали и нису се могли надавати. После, најзад, он одлучи:

— Сад треба да идем. Збогом!

И узе је за обе руке и помилова их, Она их стеже. Он учини један одлучан покрет и рече:

— Само једанпут и више никад! — и пољуби је у чело, тамо где се обрве састају.

Она га је гледала изблиза. Он се одмаче. Она га је гледала издаље. И дрхтала. И непрестано осећала да држи нешто и била је свесна да је то што држи бескрајно драгоцено: то су његове руке. А он је казао збогом, значи, хоће да иде, значи да треба да пусти те руке. Она их подиже до своје браде и као да хтеде да се наслони на њих. Али не, она их брзо пољуби, једну за другом, и пусти их, и рече:

— Збогом.

Он као да хтеде да протестује, али одустаде и не рече ништа. Она се осмехну. И он исто тако. Како су се разумевали без речи! Он оде.

Чинило јој се умрла би од среће да није отишао, угушила би се као сувише изгладнео и ожеднео човек кад нагло пије и једе. А кад је отишао, она је плакала, плакала од среће и осећала да је њен усамљенички живот одједном процветао, као голо црно дрво кад се под првим топлим загрљајем пролећа завије у бело и румено цвеће бехара.

И он њу воли! И он њу воли! И она је била очајно, очајно срећна. И благосиљала живот и њега, њега и живот.

Трајала је та срећа читав месец дана, а после..

У почетку они су се сретали с бледилом на лицу и поздрављали се страшно озбиљно, не зато да преваре свет, већ што им је тако било у души. Јер њихова је љубав била дубоко озбиљна, очајно озбиљна. Колико је болних дрхтавих струја она осетила кад види да и он, он, због ње побледи, и колико срећних, радосних струја опет зато што, ето, и он због ње побледи. Али после месец дана, она поче да очајава да машта, да га тражи, да га жели. Чинило јој се да на све то има права сад, кад зна да је он воли. У њеној лепој соби нису више светли осмеси падали на ствари. Њене очи потамнеше, као море кад га обавије магла јесењег вечера. Њени покрети се увијаху од некога унутрашњег бола, а глас јој је звонио друкчије, не као ускршње звоно, већ као погребно. Промени се лепотица у неку сасвим другу, у много већу, бајнију, другу, очајно несрећну лепотицу. Сад, кад је знала да је воли, она га је хтела, ту, близу, сваког дана, сваког часа. И постаде луда. Почела је да пуши. Требало јој је да нечим умори и опије своје нерве, и пушила је страсно, и то само ноћу. Запалила би кандило пред лепом сликом Рафаелове мадоне, не из побожности верске, већ да јој буде лепше, из уметничке побожности, угасила би лампу, запалила цигарету и извалила се на постељу, и у густом диму тражила њега и налазила га и разговарала с њим дуго и дивно. Понекад би се трзала од страха да је то можда већ почетак лудила, и онда се с највећом вољом и страшћу предавала раду и читању. И ту, у свакој књизи, она је њега налазила. Читала је, па је остављала књигу и питала некога: „А шта ви мислите о овоме?“ И погађала је шта би јој он одговарао, и од тога разговора постала би видовитија и кроз љубав разумевала би науку боље и лепоту осећала дубље, скроз и до дна. Али то је није чинило нимало срећнијом, јер он је воли, а она га нема, и неће га имати никад. И болесна и измучена од јада, она је сад тражила да га што чешће види.

Разуме се, он је ту промену одмах приметио. У његовим погледима било је обожавања и молбе. Она је разумевала те погледе и осмехивала им се оним највећим осмесима који тако много личе на очајање, али у којима ипак срећа триумфује. Она је била свесна да би пре месец дана за такав поглед пристала да умре. Али сад, она није хтела више да умре: она је хтела да живи и да осети срећу какву нико

није осетио никад. Али то је било немогућно, и она је осећала да је бескрајно несрећна и да ипак ту несрећу не би заменила неком другом срећом без њега никад.

Случајно, или што су били обоје толико озбиљни, или што свет није био у стању да схвати једну такву љубав, нико их није осумњичио, нико их није, као друге, оговарао. Само су њу често питали да није болесна, и с оном бригом туђих људи опомињали је деликатно на њену изумрлу фамилију и саветовали да иде лекару. Она је, смешећи се, одговарала да се и њој чини да је болесна и да хоће да се лечи.

А он? Како је њему? Зар није и он њу волео? И с њим се то исто десило. И он се кајао што јој је казао да и он њу воли, и страховао и патио што она пати и опет био срећан што јој је казао и што она тако силно пати. И почеше да се траже. Не договарајући се никад, они су се тражили, погађали, испитивали где је које и налазили се. Погледају се, поздраве се и проговоре неколико речи, и више ништа. Не, више ништа: озбиљни њихови погледи говорили би уз то много, много других речи које нико не би чуо. Понекад, ретко, он би јој са одважношћу човека сам прилазио и разговарао подуже, лепо и слободно, па ипак колико их је болела мисао да се они разговарају као два туђинца, они што су душу и све мисли дали једно другом. Међутим они се нису бојали од света: они су се бојали од самих себе. Он је дужност дизао више љубави, а она је његов карактер више ценила него своју срећу. Понекад, кад би му се дала прилика, он ју је молио: „Преклињем вас, пазите на себе; ви сте страшно ослабели, ви ужасно изгледате." — „Ужасно?" — питала је она, и осмехнула се осмехом само за њега створеним, кратким и дивним као муња која пада на њега, а не убија га, осмехом сјајним и руменим, од кога је постајала од тужне лепоте чаробница. Од тога осмеха он би поцрвенео, па побледео и рекао: „Ужасно дивна, ужасно дивна! Али, тако вам Бога, немојте се смејати!"

Ах, где има на свету јаких људи? Упркос својој вољи и упркос обећању њему да ће бити силна, она је била слаба. Она је била слаба, јер је њена љубав била јака. И она је понекад тихо јаукала: „Не, овако се више не може издржати. Ја ћу да га зовем." И није га звала. У мислима га је молила да дође једном само, ноћу, да га нико не види, и обећавала

себи и њему да неће тражити да га ни једанпут пољуби, да неће тражити чак ни да се рукује, само да би искупила пред собом грех што га зове, само да би могла да задовољи своју очајну жељу да га се нагледа у својој соби, да се наслуша његових речи сама, без туђих људи, без сведока. И није га звала. Јер је знала да она то само лаже себе, знала је да жели и да тражи да га пољуби и да, кад већ једном дође, онда... онда ће желети да га има увек, да ту остане. Она је познавала себе.

(Свршиће се.)

Л. Михајловић.

СЕЉАЧКО ЧАСТОЉУБЉЕ.

(Cavalleria rusticana).

Туриду Мака, син прија-Нунцијин, откако се вратио из војске, сваке недеље се разметао по тргу својом берсаљерском униформом и црвеном капом, баш као у оног што изнесе сто са канаринкама у кавезу и погађа срећу. Девојке да га поједу очима, кад су ишле на мису са носем затуреним под мараму, а дечурлија је облетала око њега као муве. Донео је и лулу, и на њој краљ на коњу као жив, и палио жижицу о чакшире позади, дижући ногу као да ће њом некога ударити. Па ипак Лола газда-Анђелова није се дала видети ни на миси ни на хору, јер се верила за једног Ликођанина, кириџију, који је имао у штали четири сортинске мазге. Чим је за то дознао Туриду, хтео је, бога ми, најпре да му исуче црева из трбуха, тамо њему, оном Ликођанину! Па ипак није урадио ништа, већ се истутњио, испеvавши под прозором своје драгане све пркосне песме што их је знао напамет.

— Зар нема другог посла овај Туриду прија-Нунцијин, — говораху суседи — него да проводи ноћи певајући као усамљен врабац?

Најзад сусретне Лолу кад се враћала са сабора „Госпе од Опасности“, и кад га је угледала није ни побледела ни поцрвенела, баш као да је се ништа не тиче.

— Благо оном који вас види! — рече јој.

— О, кум-Туриду, казали су ми да сте се вратили првог од месеца.

— А мени су још нешто други казали! — одговори он. — Је ли истина да се удајете за кум-Алфија кириџију?

— Ако буде божја воља! — одговори Лола, повлачећи под брадом два краја од мараме.

— Вама је Божја воља пусти-остави, како вам кад иде у рачун! И Божја воља била је да се вратим из далеког света и чујем ове лепе вести, прија-Лола!

Покушавао је сиромах да се покаже одважан, али га издаде глас; и ишао је за девојком потресајући кићанком на капи, која му је одскакала тамо амо по раменимо. Њој, право рећи, било је жао гледати га онако одуљена лица, али ипак немађаше срца да га лаже лепим речима.

— Чујте, кум-Туриду, — рече му најзад — пустите ме да стигнем своје другарице. Шта би казали у селу кад би ме видели с вама?..

— Тако ти је то, — одговори Туриду, — сад кад се удајете за Алфија, који има четири мазге у штали, не треба дати свету да оговара. Међутим, моја мати, сирота, морала је продати нашу мазгу дорушу и оно мало винограда на друму, док сам био у војсци. Прошла су она лепа времена, и више се не сећате кад смо оно разговарали с прозора у дворишту, и кад сте ми, пре него што ћу поћи, поклонили онај рубац у који сам богзна колико суза пролио одлазећи у далеки свет, те сам заборавио и како се зове наше село. А сад збогом, прија-Лола, било па прошло, нашем пријатељству дође крај.

Прија-Лола удаде се се за кириџију; и у недељу је стајала на хору, држећи руке на трбуху, да јој се види све крупно златно прстење које јој је поклонио муж. Туриду је једнако чепао уличицом са лулом у устима и рукама и џеповима, тобож немарно, и намигивао на девојке, али се у себи кидао што Лолин муж има оно силно злато, и што се она прави да га није ни приметила је кад пролазила. — А ма оправићу јој баш на очи, оној кучки! — гунђао је.

Кум-Алфију преко пута становао је газда Кола, виноградар, који је, говораху, богат као свиња, и имао је ћерку у кући. Туриду тамо-амо успе најзад те ступи код газда Коле

за пудара, и поче шврљати по кући и девојци добацивати слатке речи.

— Што те лепе ствари не кажете прија-Лоли? — одговарала би му Санта.

— Прија-Лола је велика госпођа! Прија-Лола сад се удала за краља с круном!

— Ви више вредите него стотина Лолâ, и знам некога ко не би ни погледао ни прија-Лолу, ни њеног свеца, кад сте ту ви; јер прија-Лола није достојна ни да вам принесе ципеле, дабоме!

— Кад лија није могла доспети до грожђа...

— ...рекла је: како си лепа, моја киселице!

— Еј, к себи руке, кум-Туриду.

— Да се не бојите да вас не поједем?

— Не бојим се ни вас, ни вашег Бога.

— Знамо, де! да вам је мајка Ликођанка! Погана крв! Ух! очима бих вас појео!

— Поједите ме очима, ако хоћете, нећете ме смрвити; него боље скините ми тај сноп.

— За вас бих скинуо целу кућу, бих бога ми!

Она, да не поцрвени, хитну се на њ цепаницом, и срећом га не погоди.

— Пожуримо, јер слатке речи купуса не масте.

— Да сам богат тражио бих жену као што сте ви, прија-Санта.

— Ја се нећу удати за краља с круном, као прија-Лола: али свој мираз имам и ја, кад ми неког Господ пошаље.

— Знамо, де! да сте богати!

— Кад знате, пожурите се; јер отац тек што није дошао, и не бих рада да ме затече у дворишту.

Отац је почео да мршти лице, али девојка се претварала да не примећава, јер ју је кићанка берсаљерске капе била заголицала у срцу и једнако јој играла пред очима. Кад је отац избацио Турида из куће, она отвори прозор, и разговарала се с њим целог вечера, те је све суседство само о томе говорило.

— Полудећу за тобом — говорио је Туриду — не могу да спавам ни да једем.

— Није него!

— Хтео бих да сам син Виктора Емануела, па да те узмем!

— Није него!

— Госпе ми, појео бих те као залогај хлеба!

— Није него!

— Бих! части ми!

— Јао, мамо моја!

Лола је то сваке вечери слушала скривена иза саксије са босиљком, и гледела и црвенела, па једног дана зовну Турида.

— Зар тако, кум-Туриду, не јављају се више стари пријатељи?

— Ах! — уздахну младић — благо оном који вам се може јавити!

— Ако хоћете да ми се јавите, ви знате где ми је кућа! — одговори Лола.

Туриду се тако често јављао, да је то Санта приметила, и залупила му прозор пред носем. Суседи су показивали с подсмехом или климањем главе кад би прошао берсаљер. Лолин муж био је по вашарима са својим мазгама.

— У недељу ћу ићи да се исповедим, јер сам сањала црно грожђе — рекла је Лола.

— Та остави! — молио је Туриду.

— Не, сад је близу Ускрс, те ће мој муж хтети да зна зашто се нисам исповедила.

— Ах! — шапутала је Санта чекајући на коленима свој ред испред исповедионице где је Лола спирала своје грехове.

— Душе ми, нећу те за покору послати у Рим!

Кум-Алфијо се вратио са мазгама, пун пара, и донео жени за поклон лепу нову празничну хаљину.

— Имате и зашта да јој доносите поклоне, јер док сте на путу, ваша вам жена кити кућу!

Алфијо био је од оних кириџија што носе капу на уху, и кад чу да тако говори о његовој жени, промени боју као да су га пробуразили. — Тако ми Бога! — повика — ако нисте добро видели, нећу вам оставити очију да се заплачете! Ни вама ни целој вашој родбини!

— Нисам навикла да плачем! — одговори Санта. — Нисам плакала ни кад сам видела како је Туриду Нунцијин ушао код ваше жене у кућу.

— Добро — одговори Алфијо — хвала.

Сад, кад се вратио мачак, Туриду није више шврљао

дању по улици, него је растеривао досаду у крчми са пријатељима: и у очи Ускрса имали су пред собом тањир кобасице. Чим уђе кум-Алфијо, само по оном како му је упиљио у очи, Туриду разумеде да је дошао због оног посла, те прислони виљушку на тањир.

— Имате ли што да ми заповедите, кум-Алфијо? — рече му.

— Никаква молба, кум-Туриду; одавно вас нисам видео, па хтедох да говорим с вама, знате, о оној ствари.

Туриду му најпре беше понудио чашу, али је кум-Алфијо одби руком. Тад Туриду уста и рече:

— Ево ме, кум-Алфијо.

Кирицција га огрли рукама око врата.

— Ако хоћете да дођете сутра у јутру у индијанске смокве у Канцирији, моћи ћемо разговарати о оној ствари, куме.

— Чекајте ме на друму, чим гране сунце, па ћемо поћи заједно.

Тим речима измењаше пољубац двобоја. Туриду стисну зубима ухо кирицијино, за тим му дâ свечано обећање да неће изостати.

Пријатељи, покуњени, оставише кобасицу и испратише Турида до куће. Прија-Нунција, сирота, чекала га је доцно сваког вечера.

— Мати — рече јој Туриду — сећате ли да сте мислили да се нећу више вратити, кад сам отишао у војску. Пољубите ме као онда, јер сутра идем далеко.

Пре него што се изданило, узме свој нож који је био сакрио у сено кад је отишао у регруте, и упути се у индијанске смокве у Канцирији.

— Ох! Пресвета Богородице! Куда то журиш? — вајкала се Лола престрављена, док се њен муж спремао да изиђе.

— Идем овде близу, одговори кум-Алфијо — али би за тебе било боље да се не вратим.

Лола, у кошуљи, молила се пред постељом и притискала на усне бројанице које јој је донео фра-Бернардин из Светих Места, и призивала све „богородице дјево“ које ју могаху разумети.

— Кум-Алфијо — започе Туриду — пошто је превалио добар део пута поред свога друга који је ћутао, са капом

спуштеном на очи. — Као што је праведан Бог значи да сам крив и пустио бих да ме убијете. Али пре но што ћу поћи овамо. видео сам своју старицу која је устала да ме види кад пођем, под изговором да распреми кокошињак, као да јој је срце говорило. И тако ми Бога, убићу вас као псето, да не плаче моја старица.

— Лепо, лепо — одговори Алфијо скидајући прсник, — удараћемо јуначки обојица.

Обојица су били добри борци; Туриду први доби ударац, и стиже да подметне мишку: како га је вратио, вратио га је добро, и потегне замахнувши змијасто,

— Ах! кум-Туриду! ви баш намеравате да ме убијете!

— Јест, казао сам вам, од кад видех своју старицу у кокошињаку, чини ми се да ми је једнако пред очима.

— Отворите добро очи! — повика Алфијо, јер ћу вам вратити добром мером.

Како се чувао сагнут, придржавајући левом руком рану која га је болела, и скоро лактом тукао по земљи, брзо зграби шаку прашине и баци је у очи противнику.

— Ах! — заурла Туриду заслепљен — погибох.

Гледао је да се спасе скачући очајнички уназад; али Алфијо га стиже другим ударцем у трбух и трећим у грло.

— И три! Ово је за кућу што си ми је окитио. Сад ће ти се мати манути кокошију.

Туриду се мало поведе тамо-амо међу индијанским смоквама, па падне као клада. Крв му је клокотала у грлу пенушећи се, и не могаде изустити ни: јао, мајко моја!

Ђовани Верга.

(С талијанског превео Т. К.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXXI (10)

Сањин се пробуди сутра дан веома рано. Он је био на врхунцу људске среће; али му није тад осећање сметало да спава: животно и судбоносно питање на какав ће начин продати што пре и што повољније своје имање, узнемиравало је његов

покој. Најразновснији планови укрштавали су му се у памети, али решења још није налазио. Изашао је из куће да се разведри и освежи. Само са одређеним мислима, никако друкчије, хтео је да оде Ђеми.

Чија ли је то фигура са дебелим ногама, потешка, пристојно одевена, што иде пред њим, клатећи се и рамајући по мало? Где је он видео тај потиљак са праменовима плаве косе, ту главу као посађену право на рамена, та мека и дебела леђа, пуначке, млитаве руке? Је ли могуће да је то — Полозов, његов стари друг из интерната, кога је он, ето, већ пет година изгубио из вида? Сањин га престиже, окрену се... Широко, жућкасто лице, мале очи као у свиње, са белим препавицама и обрвама, кратак, пљоснат нос, крупне, као слепљене усне, округља ћосава брада, израз лица лењ, зловољан и неповерљив — да, сасвим: то је Иполит Полозов!

„Да ми то опет моја звезда није дошла у помоћ" — помисли Сањин.

— Полозов! Иполите Сидоровићу! Јеси ли то ти?

Фигура се заустави, подиже своје малене очи, почека мало, и одлепивши, најзад, усне, изговори сипљивим гласићем:

— Димитрије Сањин?

— Он, главом! узвикну Сањин, и стеже руку Полозову; руке су му као и пре, без живота висиле низ округле бутине, у тесним рукавицама сиво-пепељаве боје. — Је си ли давно овде? — Одакле си допутовао? Где си одсео?

— Дошао сам јуче из Висбадена — одговарао је Полозов без журбе: — купујем ствари за жену, и данас се враћам у Висбаден.

— Ах, да! Та ти си жењен — и кажу, узео си лепотицу!

Полозов погледа лењо у страну — Да, говоре.

Сањин се насмеја. — Видим да си исто онако... флегматичан, као што си био у интернату.

— А што бих се мењао?

— И говоре — додаде Сањин, наглашавајући нарочито реч „говоре" — да ти је жена веома богата.

— И то говоре.

— А зар је теби, Иполите Сидорићу, то непознато?

— Ја ти се, брате, Димитрије... Павловићу? — да, Павловићу! не мешам у женине ствари.

— Не мешаш? Ни у какве ствари? Полозов опет погледа лењо у страну — Ни у какве, брате. Она је за њен рачун... а ја сам за мој.

— Па куда идеш сада? — упита Сањин.

— Сада не идем никуда; стојим на улици и разговарам с тобом; а кад свршимо разговор отићи ћу у моју гостионицу и тамо ћу ручати.

— А примаш ли и мене у своје друштво?

— Је ли ти то питаш односно ручка?

— Да.

— С драге воље, много је веселије ручати заједно. Ти, рекао бих, ниси брбљив?

— Чини ми се не.

— Е, добро.

Полозов се крену напред. Сањин пође поред њега. Усне Полозова поново су се слепиле, он је ћутећи стењао и клатио се, а Сањин је размишљао: како ли је испало за руком оваквој мечки да улови лепу богату жену? Он сам, нити је богат, нити чувен, нити паметан; у пансионату су га сви сматрали за мртвог, тупавог и вечито успаваног дечка, за прождрљивца, а надимак му је био „балавко“! Право чудо!

„Али, ако му је жена веома богата — причају да је кћи неког закупца, — можда ће купити моје имање? И ако овај рече да се он ни у какве женине ствари не меша, — али зар се томе може веровати! Поред тога, ја ћу и цену назначити згодну и повољну! Што не би покушао? Може бити је и ту моја звезда... Решено је! покушаћу!“

Полозов доведе Сањина у једну од најбољих гостионица у Франкфурту, у којој је већ имао, разуме се, најбољу собу. Столови и столице беху претоварене кутијама, палетима, завежљајима... „Све су ти то, брате, куповине за Марију Николајевну!“ (тако се звала жена Иполита Сидорића). Полозов седе у наслоњачу, промрмља: „Ех, врућина!“ и одреши кравату. Зазвони затим по главног келнера и брижљиво му поручи обилан ручак. „А у један час да ми буду кола готова! Чујете ли, тачно у један!“

Момак се ниско поклони и понизно удаљи.

Полозов откопча прсник. Само по томе како је дизао обрве, дисао тешко и мрштио нас, дало се видети да ће му говор бити теретан и да очекује са извесном страхом хоће

ли га Сањин приморати да покреће језик, или ће сам на себе узети труд да разговара?

Сањин је разумео расположење свога пријатеља и зато га није ни оптерећивао питањима; ограничио се само на најнужније; дознао је да је две године имао службу (као улан! леп ли је изгледао у кратком мундирчићу), оженио се пре три године, и ето већ друга година како живи на страни са женом, „која се лечи од нечега у Визбадену“, — а затим ће у Париз. Сањин му, такође, није много причао о своме прошлом животу и о својим плановима; прешао је право на ствар, то јест почео је о својој намери да прода имање.

Полозов га је слушао ћутећи и с времена на време погледао на врата, са којих је требао да се појави ручак. Ручак се појави најзад. Главни келнер у пратњи двају слугу унесе неколико јела под сребрним заклопцима.

— Је ли то имање у тулској губернији? — проговори Полозов, седајући за сто и намештајући салвет за јаку од кошуље.

— У тулској.

— Јефремовски срез... знам.

— Ти знаш моју Алексејекну? — упита Сањин такође седајући за сто.

— Знам, дабоме... Полозов напуни уста добрим залогајем кајгане са гомољиком. — Марија Николајевна, моја жена, има у суседству имање... Отворите ову боцу, келнер! Земља је прилична — само су теби сељаци сву шуму исекли. А зашто продајеш?

— Треба ми, брате, новац. Продао бих јефтино Ето, кад би ти купио... Таман згодно.

Полозов испи чашу вина, обриса се салветом, и опет поче да жваће — лагано и гласно.

— Да...а... — проговори он, најзад... — Ја не купујем имања: капитала немам. Него, ето, жена би можда купила. Ти би с њом поразговарао, ако не тражиш скупо — јер она иначе не презире такве послове. Што су ти Немци магарци! Рибу не знају да зготове. Шта је, међутим, лакше од тога! А још причају „треба ујединити фатерланд“. Келнер, ево вам ова страхота!

— Па зар твоја жена сама газдује... по имању? — запита Сањин.

— Сама. Ето, котлети су добре. Препоручујем. Рекао сам ти, Димитрије Павловићу, да се ни у какве женине послове не мешам — и сада ти то понављам.

Полозов је и даље жватао.

— Хм... Али како би се ја са њом могао договорити, Иполите Сидорићу?

— Врло просто, Димитрије Павловићу. Отиди у Висбаден. Одавде није далеко. Келнер, имате ли енглеске слачице? Не? Скотови! Само не дангуби! Ми путујемо прекосутра. Дозволи, чашицу да ти сипам: вино је миришљаво, није сирће.

Лице Полозова поцрвене као да се пробуди; само се онда и будило кад је јео... или пио.

— Збиља, ја не знам, како бих то учинио? — проговори Сањин.

— А што с тиме хиташ толико?

— У томе је и ствар што хитам.

— Је ли ти велика сума потребна?

— Велика.. Ја... како да ти кажем! Мислим... да се женим.

Полозов врати на сто чашицу коју је принео устима.

— Да се жениш! — проговори он рапавим, од чуђења рапавим гласом, и прекрсти своје пуначке руке на стомак. — Тако брзо?

— Да... брзо.

— Вереница ти је у Русији, наравно?

— Не, није у Русији.

— А где је?

— Овде, у Франкфурту.

— Ко је она?

— Немица; то јест не, Талијанка. Овде живи.

— С капиталом?

— Без капитала.

— Љубав је, дакле, велика?

— Што си смешан! Да, велика.

— И паре су ти зато потребне?

— Па да... да, да.

Полозов испи вино, испра уста, опра руке, брижљиво их обриса о салвет, извади цигару и запали је. Сањин га је посматрао ћутећи.

— Има један начин, прогута, најпосле, Полозов, забацивши назад главу и испуштајући танак дим. — Иди код моје жене. Она, ако хтедне, сву ће ти бригу растерати.

— Али како ћу видети твоју жену! Кажеш са̂м да путујете прекосутра.

Полозов затвори очи.

— Знаш шта ћу ти рећи — проговори он, најзад, уздишући и преврћући цигару у устима. — Иди кући, спреми се што пре, и дођи овамо. У један час ја полазим. Кола су ми пространа — ја ћу те узети са собом. То је најбоље. А сада ћу мало да спавам Ја ти, брате, чим једем морам да заспим. Природа ми то тражи — и ја се не противим. А ти ми не сметај.

Сањин је мислио, мислио — затим нагло уздигао главу: решио се!

— Па добро, пристајем! и хвала ти! У дванаест и по ја сам овде, поћи ћемо заједно у Висбаден. Надам се да се твоја жена неће љутити...

Али је Полозов већ хркао. Промуцао је: не сметај! ногама заклиматао, и заспао као дете.

Сањин још једном баци поглед на његово тешко тело, главу, врат, на уздигнут, округао као јабука подваљак, и, изишавши из гостионице, упути се брзим корацима ка посластичарници Розели. Требало је известити Ђему.

XXXII

Затекао ју је у посластичарници заједно са мајком. Госпођа Леноре, нагнувши се, мерила је малом џепном мером растојање између прозора. Кад спази Сањина, она се исправи и поздрави га весело, али, ипак, донекле збуњено.

— После ваших јучерашњих речи — поче она — никако ме не напуштају мисли о поправци наше радње. Ето ту би, чини ми се, метнула два орманчета са полицама од огледала. То је, знате, сада у моди. Затим, још...

— Врло добро, врло добро, — прекину је Сањин — све ћемо то испланирати... Него, ходите овамо, имам да вам кажем нешто. Он узе Г-ђу Леноре и Ђему под руку и одведе их у другу собу. Г-ђа Леноре се узнемири и испусти из руке меру. И Ђема се забрину, али погледа пажљивије Са-

њина и умири се. Лице му, беше, истина, забринуто, али у усти мах ведро и енергично.

Он замоли даме да седну, а сам остаде стојећи пред њима. Машући рукама и гладећи сваки час косу, исприча им све: састанак са Полозовим, план о путу у Висбаден, могућност, да се имање прода. — Замислите моју срећу — узвикну он, најзад: ствар се тако окренула да ће, можда, мој пут у Русији бити излишан! И свадбу ћемо може бити, празновати много раније него што сам мислио!

— Кад морате ићи? — упита Ђема.

— Данас, кроз један час; мој пријатељ је узео кола, па ће ме он и одвести.

— Хоћете ли нам писати?

— Одмах! одмах после разговора са том госпођом, јавићу вам се.

— Та је госпођа — ви рекосте — веома богата — упита практична Г-ђа Леноре.

— Веома! отац јој је био милионар, и све јој је оставио.

— Све — само њој? — Е, то је ваша срећа. Само, пазите, немојте сувише јефтино продати ваше имање! Будите паметни и не попуштајте! Ја разумем вашу жељу да Ђема буде ваша што пре... али, обазривост пре свега! Не заборављајте, у колико скупље продате имање у толико ће више остати вама и вашој деци.

Ђема се окрену, а Сањин поново махну руком. — Можете веровати у моју обазривост, Г-ђо Леноре! Ја се, у осталом, нећу ценкати. Рећи ћу јој праву цену: ако да̂ — добро, ако не — опростићу се са њом и — свршено!

— А познајете ли је... ту госпођу? — упита Ђема.

— Никад је очима нисам видео.

— Па када ћете се вратити?

— Ако се ничим не сврши цела ствар — прекосутра, а ако ми све пође за руком — можда ћу бити приморан да останем дан-два више. Свакако, секунду нећу продангубити узалуд. Ја душу своју остављам овде, не? Али ја сам се распричао, а још треба пре поласка отићи кући... Дајте ми руку, Г-ђо Леноре, да ме срећа прати — код нас у Русији увек се тако ради.

— Десну или леву?

— Леву, ближа је срцу. Доћи ћу прекосутра са штитом

— са њим, или на њему! Нешто ми шапуће да ћу се вратити као победилац! Збогом добри моји, мили моји!

Он загрли и пољуби Г-ђу Леноре, а Ђему замоли да пође са њим у њену собу, на минут, јер има нешто веома важно да јој каже. Хтео је, просто, да се опрости са њом на само. Г-ђа Леноре је разумела и није била радознала да сазна која је то тако важна ствар...

Сањин још никад није био у Ђеминој соби. Све чини љубави, сав њен пламен и усхићење и пријатан страх забуктали су у њему, улетели му у душу, чим је прешао преко тог светог прага... Бацио је у наоколо поглед пун среће, пао на колена пред драгом му девојком и прислонио лице њеном стасу...

— Је си ли мој? — шапутала је она: хоћеш ли се брзо вратити?

— Твој сам... вратићу се — тврдио је он дишући тешко

— Ја ћу те чекати, мили мој!

Кроз неколико тренутака, Сањин је већ трчао по улици ка своме стану. Није ни приметио како је одмах за њим из врата посластичарнице истрчао Пантелеон сав разбарушен, викао нешто и махао, као да је претио уздигнутом руком.

Тачно у један мање четврт Сањин пође код Полозова. Кола са четири коња стајала су пред вратима гостионице у којој је одсео Полозов. Видевши Сањина, Полозов само изговори: „А! решио си се!“, обуче шињел, каљаче, метну шешир, запуши уши памуком, ма да је било летње доба, и пође ка изласку. Слуге су по његовом налогу распоредиле по колима многобројне пакете, наместили му по седишту свилене јастучиће, кесице, завежљаје, спустиле код ногу котарицу са храном и привезале кофер на бок. Полозов за све плати господски, и уз понизну помоћ учтивог вратара, који га је придржавао с леђа, уђе захуктан у кола, угодно намести све око себе, изабра цигару, запали је и тек онда зовну прстом Сањина: „улази, као вели, и ти!“ Сањин седе поред њега. Полозов заповеди преко слуге поштару да тера као што треба, ако жели напојницу; гвоздена пречага залупа, вратанца се затворише и кола кренуше.

XXXIII

Од Франкфурта до Висбадена има сада мање од једног часа путовања железницом; у оно доба засебна пошта стизала је за три часа. Коње су променили пет пута. Полозов је по мало дремао, по мало се клатио са цигаром у зубима; говорио је врло мало и ниједном није провирио кроз прозор: живописни предели нису га занимали и чак је рекао да је „природа — његова смрт!" Сањин је такође ћутао и није уживао у пределима, јер му није било до тога. Сав се предао размишљањима и успоменама. На свакој станици Полозов је плаћао тачно, пазио по часовнику на часове и награђивао поштаре више или мање, према њиховој марљивости. На по пута извадио је две поморанџе из котарице са јелом и, изабравши себи бољу, понуди Сањину другу. Сањин пажљиво погледа свога сапутника — и одједном се засмеја.

— Што се смејеш? — упита овај, марљиво скидајући кратким белим ноктима кожу са поморанџе.

— Што? — понови Сањин. — Па, забога, овом нашем путу.

— Зашто? — по други пут упита Полозов и стрпа у уста једну од оних дугих кришки, на које се дели месо од поморанџе.

— И сувише је, брате, чудан! Јуче, право да ти кажем, мислио сам о теби исто онолико колико о кинеском цару, а данас путујем с тобом да продам моје имање твојој жени, о којој немам никаквог појма.

— Свашта се дешава — одговори Полозов. — Што ћеш дуже живети, све ћеш се више нагледати. Можеш ли ти, например, да замислиш мене у улози ордонанса? А био сам! и велики кнез Михаило Павловић заповеди: „У кас, у кас овог дебелог питомца! Бржи кас!

Сањин се почеша за уво.

— Реци ми, молим те, Иполите Сидорићу, каква је твоја жена? Какве је нарави? Требало би да знам.

— Лако је њему заповедати: „у кас!" — плану неочекивано Полозов — а мени... а како је мени било? И ја помислих: узмите ви све ваше чинове и еполете — нека иду бестрага! Да... ти ме о жени питаш. Каква је моја жена? Створ као и сви. Само, знаш, са ватром се код ње не треба

шалити. Она то не воле. Главно је — причај јој што више... да би се могла смејати. Испричај о твојој љубави, тако нешто... само, знаш, што занимљивије.

— Како занимљивије?

— Тако. Па ти си ми причао да си заљубљен, да намераваш да се жениш... Е, па ето, то јој и опиши.

Сањин је био увређен. — Шта је ту смешно?

Полозов само лењо погледа у наоколо. Сок од поморанџе цурио му је по бради.

— Је ли те то жена послала у Франкфурт по куповине? упита Сањин кроз кратко време.

— Јесте.

— Па какве су те куповине?

— То се зна: играчке.

— Играчке? зар имаш деце?

Полозов се чак одмаче од Сањина. — Таман! На шта ће ми деца? Женске дрангулије. Украси. За тоалету.

— Па зар се разумеш у томе?

— Разумем.

— Па ти ми рече да се ни у какве женине ствари не мешаш?

— У друго шта — не. А ово — што не бих? Од досаде може се. А и жена верује у мој укус. И ценкам се добро.

Полозов је почео да говори задихано. Већ се уморио.

— Је ли ти баш много богата жена?

— Богата је, богата. Само више за себе.

— Изгледа, ипак, да се и ти не можеш потужити.

— Зато сам јој муж. Да се не користим! И користан сам јој! Добро... ћари поред мене! Ја сам јој згодан!

Полозов обриса лице фуларом и тешко хукну: „поштеди ме као вели, не терај ме више реч да изговорим: видиш да ми је тешко.“

Сањин га остави на миру јер и њега мисли поново обузеше.

Гостионица у Висбадену пред којом су се зауставила кола беше као неки двор. Звонца зазвонише, чу се узнемиреност и кретање; учтиви људи у црним фраковима трчаху око главног улаза: вратар, сав у злату, отвори једним покретом вратанца од кола.

Као неки триумфатор сиђе Полозов с кола и пође уз миришљаве и ћилимима застрте степенице. Један човек хитро притрча, одлично одевен такође, али руског лика — његов лични слуга. Полозов му примети да ће га од сада увек узимати са собом, јер су јуче њега, Полозова, оставили на ноћ без топле воде. Слуга се постара да изрази ужас на лицу и, нагнувши се лако, скиде господину каљаче.

— Је ли код куће Марија Николајевна? — упита Полозов.

— Госпођа је код куће, облачи се. Госпођа ће изволети ручати код грофице Ласунске.

— А! код ње!... Стани!... Све оне ствари из кола извади и донеси сâм. А ти, Димитрије Павловићу, додаде Полозов: — узми себи собу и кроз три четврти часа дођи. Ручаћемо заједно,

Полозов пође тешким и равним корацима даље, а Сањин затражи скромнију собу. Пошто се одмори и дотера, он оде у велики апартман, у коме је становала Његова Светлост (Durchlaucht) Кнез von Polosöff.

Затекао је тога „кнеза", где важно седи у раскошној кадивеној наслоњачи у величанственом салону. Флегматични Сањинов пријатељ доспео је већ да се окупа и обуче у скупоцену собну хаљину од атласа; на глави је имао црвени фес. Сањин му се приближи и посматраше га неко време. Полозов је седео непокретно као идол: чак ни главу не окрену, лице му оста непомично, ни једне речи не проговори. Призор беше, заиста, величанствен! Уживајући, тако, неколико тренутака, Сањин хтеде да отпочне разговор и наруши ту свету тишину. Али се врата суседне собе одједном отворише, и на прагу се показа млада, лепа госпођа са брилљантима на рукама и око врата, у белој свиленој хаљини са црним чипкама — Марија Николајевна Полозова. Густа, руса коса падаше јој низ леђа у сплетеним недигнутим витицама.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

ПОСЛЕДЊА ЗДРАВИЦА.

Ја брат вам нисам!... Тече мојим жилама
Крв друга; њоме утроба је богиње
Прао̀ца мога хранила.
Не, брат вам нисам... Бјеше моја кол'јевка
Од злата; њу је мрк горо̀стас зибао,
И двјеста пред њом стражило је робова.
...Ја памтим јоште: глава скинута
Са грдног трупа душманина очева
Бје моја прва играчка.
...И памтим још кента́вра тврда копита,
На чијем хрпту ја сам шумом гонио
Још млад и зелен чопор лавова:
У руци лу̑к ми блистао,
О раме тулац лупао,
А поклик мој се као соко̄ грабљивац
Пут сунца сјајна дизао.

Ох, л'јепи граде, што те у прах поруших
У земљи л'јепој преко мора сињега!
Ох, добри краљу, што ти прса погазих
На прагу двора твојега!
Ох, б'јела, мека постељо,
На којој стрепећ' као голупче,
Ал' уст'ма пуним медних цјелова,
Ал' грлом пуним слатких гугута,
Кћи краљева је чекала!
Ох, лађо моја оштра премца висока
И сјајна мједен-трозуба,
Из тебе ја сам на зид градски скочио,
Кад у дом дон'јех плијен велики
И прву славу јуначку!
...Ја имах двјеста ропкиња
У б'јелом двору својему,
И двјеста коња рзало
У мојим ширним стајама
И чисту јело зоб.
Гдје штит је мој и лук и кацига?

И гдје су кола брза, лагана,
На којима сам негда стајао
Кô млађан бог?

Повратите ми, што ми отесте,
Ви пусте, црне године,
Ви дуги, мрачни вјекови!
...Повратите ми, браћо-небраћо,
Отáцâ мојих л'јепу баштину:
Све коње оне грива ватрених,
Све ропкиње лакáтâ бијелих,
И мач и лук и онај штитац мједени
И кола на кйм ја сам сјајан стршио
Кô млађан бог!
И вратите ми, вратите ми изнова
Плам срца оног што је негда горио
На врху копља мог!
...Ох дајте бар ми пехар дједа мојега,
Што три је града вр'једио,
Да налијем га вином њива старинских:
Прê него тужан у Хад сиђем нијеми,
Ја хоћу да га још једȁнпут испијем
У славу мртвих богова!...

Каства.

Владимир Назор.

СВАКИДАШЊА ПЕСМА.

Дани, како тутњи ваш циновски хŷк!
К'о распукло звоно плачу зоре ваше,
К'о на пиру смрти разлупане чаше,
Како пун је стрȁве прȍшлих ноћи мŷк!

Дани, уставите свој демонски тȑк!
Младост неће доћи више с венцем ружâ,
Гробар брзо блȁтна затегнуће ужâ
И к'о предзнак пашће лист свео и мрк.

Сунце му̏чно бије кроз облака слој.
Развејава бу̏ра расцветани бадем,
А ја залуд мирис, залуд сунца крадем,
Јер јулских је дана све то мањи број.

О не даље, дани, нека Кронос ста̏р
Да̂ ми вечно Данас да ме сунцем доји,
С ветром нек Лепота „Еое!“ запоји:
Још хоћу да срчем испечени на̏р.

Милутин Бојић.

СТРАХ.

Ви што Бизант тресли сте пун силе,
Копљем дворско пробијали кубе,
Чијих коња копите су риле
Црвен мрамор и бронзане стубе,

Што јесење кад вас засу иње
Тражили сте манастирска бдења?
Нашто тамјан, смирне магле сиње?
Место пира, кипарис и вења!

О, што нисте с трубама и хордом
Химне звонке просторима вили,
Крвили се са татарском чордом,
Из лубања празних вино пи̏ли?

Зашто нисте јесен дана̂ стрли
Бисер-пићем из змијскога пакла
Кап последњу срчући, док грли
Врат вам она, што нас с неба смакла?

О тада бих певао вам хи̏мне,
Јер бих знао да су моји преци
Из биљура, не из чаше ли̏мне
Пили живот, и мрели у звеци!

Мене плаши ваша црна риза
И велика манастирска бдења:
И потомку можда нога клиза,
Можда и он тражиће спасења

Испод грања чемпреса и вења.

Милутин Бојић.

— —

ПОСЛЕДЊИ ИМПЕРАТОР.

Паук је исплео мрежу своју у царској палати
Совуљуга је закликтала своју ноћну песму на кулама Афразијаба.

Персијски стих.

Хор модрих звезда мрким небом плови,
Љубичаст вео изнад мора блиста.
Ноћ византијска. Сладострасна, иста
К'о она кад се роди Господ нови

А само сенке с лицем к'о од лйма,
Последњи борци царевине штуре,
Чувају куле и зидине суре,
Као прост војник, цар је њихов с њима.

Плећа му дршћу, а из магле тýгње
Азијски хати и бљешти врх воде
Сребрн реп шајки што по мору броде;
И хуји поноћ пуна смртне слутње.

Чује се рзај коња који стижу.
Царе, да ли ће војска испивена,
Из чијег ока кикоће се жена,
Разбити ветре што за влашћу сижу?

Сав народ клечи у стравичној пошти.
Царе, чујеш ли сва црквена звона?
На свету војну позивљу те она,
Да спасеш свете иконе и мошти.

Цар, опустивши мач, гледа где гази
Нараштај нови стазама долина...
Но гле! Последњи херој срамног чина
Замахну мач, јер кроз ноћ к'о да спази

Два плава ока тек рођена сина.

Милутин Бојић.

САВИТРИ.

(Маха-Барата)

Да спасе свога мужа, Савитри се заветова да стоји, три цела дана и три целе ноћи, мирно, и да не покрене ноге, груди или очне капке: укочена, како рече Вјаса, као колац.

Ни твоји свирепи зраци, Курја, ни умор који у поноћи просу Чандра по врховима, не ослабише — у њиховом узвишеном напору — мисао и пут жене са племенитим срцем.

...Нека нас обвија заборав, мрачни и суморни крвник, или нека упире на нас своје горке стреле завист — као Савитри, учинимо се неосетљивим, — само, као она имајмо у души узвишен смер.

Пол Верлен.

(С француског превео Е. Н.)

ПОГРЕБ СЕРА ЏОНА МУРА.

Ни један једини удар добоша није одјекнуо, нити се чула једна једина труба кад пренесмо његово тело на бедем. Ни један једини пуцањ није казао збогом нашем хероју над раком у коју га сахранисмо.

Сахранисмо га тихо, у мирној ноћи, раскопавши бусење својим бајонетима, при мутним месечевим зрацима и бледим пламеном фењера.

У непотребни ковчег не скрисмо његове груди, нити их покрисмо мртвачким покровом; као јунака који остаје да снива свој вечни сан, положисмо га увијена у његов војнички шињел.

Малобројне и кратке беху молитве које очитасмо; не изустисмо ни једну реч туге. Само смо укоченим погледом гледали лице које је било мртво, и горко мислили на сутра.

Док смо копали његову уску постељу и равнали његово усамљено узглавље, мислили смо да ће можда непријатељ и странац газити ногом преко његове главе онда кад ми будемо далеко на мору!

С подсмехом ће они говорити о духу који је ишчезнуо и ругати се над његовим хладним пепелом, — али ће то њега мало дирати, ако га буду оставили да почива у гробу у који га је положио син Британије.

Половина нашег тешког посла била је свршена кад куцну час за повратак, и ми чусмо далеки топ из кога је непријатељ пуцао усамљено и туробно.

Полако и жалосно оставили смо га на бојишту свежем и крвавом од његове бесмртности; нисмо му отесали ограду, нити подигли камен — оставили смо га самог у његовој слави!

Чарлз Вулф.

(С енглеског превео Х. Х.)

ХРВАТСКА ПИСМА.

VI

Хисторија Хрвата и хисторија Срба писана је већ више пута, али још није покушано да се напише хисторија хрватско-српскога народа. На хрватској страни је у прво доба рада Југославенске Академије у Загребу учинио почетак у овоме правцу Фрањо Рачки, у великој радњи о покрету Јужних Словена за време Сигисмунда. За писање овакве хисторије био је најпозванији и најспособнији покојни професор Нодило, али ни он се није дао систематски на овај посао. Али, и ако

се можда може да нађе овђе или онђе почетака писања хисторије Срба или Хрвата са југословенскога гледишта, нема још ни трага покушају да се напише хисторија формирања јединственог хрватско-српског народа. О овој теми нема још ни студија, нема још ни јасно схваћене потребе да је потребно њоме се позабавити, јер је у нас у опће слабо развијена *хисториографија савремености.* А ипак би то била једна од најинтересантнијих тема из подручја филозофије хисторије. Права хисторија се о том предмету и не може писати, јер се процес још ни из далека није довршио, јер се то формирање баш сада пред нашим очима, или боље рећи у нашим душама врши. Али ако и није још време за писање хисторије тога процеса, време је за његове студије.

Оваква студија била би од највећега интереса, јер би то била студија формирања једнога модернога народа у модерно доба.

Сви европски народи, који су формирани као народи прије XIX стољећа, постали су народи под утицајем хисторијских сила и идеја, које данас више не можемо да сматрамо савременима и нововјековнима. Многе од тих народа створиле су јаке централистичке тежње владара који су умјели да скрше партикуларизме моћних вазала. Тако је створено јединство народа француског, већим дијелом шпанскога, и у највећој мјери рускога. Некоје народе је створила поред тога географска заокруженост њихове постојбине и вјерска сепарација. Тако је створен енглески народ. Талијански народ је поред географских момената у главном створила јединствена романска културна традиција, јединствени језик вештачке литературе и културни подвизи. Немачки народ је доста касно створен као један јединствени народ, али извијесна свијест заједнице била је од најранијих времена најтјесније везана за царску њемачку круну.

Од новијих народа, који су се појавили, или боље рећи пробудили, у XIX вијеку, и који ће као народи да напредују (а то су махом мањи народи), сви су обновљени на бази национализма, сви су више препорођени него ли створени. Чеси су као модеран народ једноставно надовезали на ранији народно-државну хисторију. Мађари исто тако. Пољаци нису у XIX вијеку додали ни један нови елеменат који би их учинио више народом него што су биле прије диобе Пољске. Румуни

и Бугари су демократска маса, која се је подигла против Турака и уз помоћ других сила добила властите државе.

Код нас Хрвата и Срба је ствар битно другојачија. Наше формирање у народ не врши се и не може да се врши ни под утјецајем централне монархије, нити под утицајем религије, јер ни ова није јединствена, нити географских природних граница, јер их нема што је баш било увијек сметњом народном уједињењу, нити културе и културне традиције, нити једноставнога обнављања, јер је наш народ имао неколико разних држава и државних традиција, нити једноставном побуном масе, јер до данас тај народ живи у више држава.

Тај народ, као модерна социјално-хисторијска, хисторијско-политичка и национално-културна јединица се тек сада ствара и почетци његове формације не сижу даље од почетка XIX вијека. То није народ који се пробудио, већ је то *народ који настаје.*

Силе које дејствују на његово постајање и формирање савремене су силе, силе савременога живота, нових потреба и схватања, то су искључиво оне силе, које су остале у снази или које су се јавиле послије велике француске револуције. Тај народ не ствара ни једна од оних хисторијских сила које су карактеристички препондерантне и доба прије револуције. Тај народ не ствара ни државна власт владаоца или династије, ни географска заокругљеност постојбине, ни дипломатија, ни религија, ни ратна сила, ни интерес једне социјалне класе (као на пример код Пољака и Мађара). У нашем случају је баш обрнуто: наш се народ ствара мимо и против сваке од ових сила.

Које га дакле силе стварају?

Ево првога питања у низу занимљивих проблема који се јављају након констатирања чињенице да се наш народ тек ствара и након резултата анализе негативних елемената у том стварању.

На прелазу XVII у XIX вијек живела је у нашим крајевима једна етничка скупина или боље рећи једна маса свијета који није *више* имао државе и државнога живота, а која маса није *још* била никакав народ ни у цјелини ни у појединим честима.

Ова маса људи, који су ипак имали све потребне елементе да постану једна етничка цјелина, била је (и у глав-

ном је остала) повезана јачом адхезијом једино у неколико *рајонских група* са типичним карактеристикама. Доста се мало писало, а још мање се водило рачуна о факту који је био и који је остао од великога утицаја, о факту да у нашем народу постоји неко седам рејона са типичним особинама и разликама, условима и начином живота. Посве добро можемо да разликујемо ове групе: 1) Старо-србијанску, 2) херцеговачку (са Црном Гором и дијелом јужне Далмације), 3) босанску (са дијелом средње Далмације), 4) србијанску, 5) славонску (са дијелом босанске посавине, Сремом, Мачвом, Бачком и Банатом), 6) горње-хрватску (старо-хрватски провинцијал) и 7) личко-приморску.

Ове диференције се не базирају на расним разликама, јер су расе испремијешане и не диференсирају се у толикој мјери. Али се не може порећи да сваки од ових рејона имаде засебне карактеристичне типове. Диференције које постоје између ових група имаду и свој хисторијски корјен, али су се оне испољавале и као фактор у нашој културној, националној и политичкој хисторији.

Географске и хисторијске прилике утјецале су на формирање различитога начина живота, схватања, изражавања, опхођења и дјеловања. Равнице, у Јужној Угарској и Славонији (Срему), богате и питоме, удариле су становништву и његовим навикама, толико засебан печат, колико и херцеговачко-црногорске крши, или приморске обале са безбројним острвљем, или питома, хумовита горња Хрватска, или некад шумовита Шумадија. Хисторијски и културни утјецаји су исто тако ударили свој скоро неизбрисиви печат: у најисточнијим, старо-србијанским крајевима, као и у најзападнијим, приморско-далматинским, сачуван је најјачи архаизам, јер се ту најраније развио народни државни живот, али је на западу одлучан романски утјецај, док је на истоку јак византијски, па онда турски. У Хрватској је јак утјецај феудализма, германизма и уставнога аутономизма, у Славонији и у Јужној Угарској утјецај мађаризма, а поред тога се опажа помањкање државне традиције. Шумадија и Херцеговина, сродне по зајединству расе, сродне су и по том што немају давних засебних традиција и укорјењених културних утјецаја, него је традиција хајдуковања, жеље за слободом, борбе за живот, оставила своје трагове у карактеру и у схватању

њиховога становништва. Босна је и у прошлости живела неким засебним животом, а и данас репрезентира неку засебност због свога централнога положаја.

Занимљиво би било студирати неке нарочите аналогије и сродности између ових група. Тако би се нашло да је највећа сродност између типа херцеговачког и србијанског, те типа у далматинској Загори. Онда између типа горње хрватског и босанског. Као што је Шумадија била насељена већим дијелом херцеговачким елементом, тако је исто између Босне и горње Хрватске било много етничке измјене: занимљиво је споменути да велик дио загорског хрватског племства вуче своју лозу из Босне. Напокон има неких заједничких карактеристика које су типичне за горњо-приморски (хрватско приморје и Истра) и старо-србијански живаљ.

Хтео сам, не улазећи за сада у потанкости, да све ово констатирам и упозорим, да хисторичар формирања нашега народа мора постојање ових група уочити и уважити, па анализирати њихову улогу у народном животу. Засебни живот и самостална иницијатива појављивала се у свакој од тих група у ранијој или скоријој прошлости. У току наше хисторије свака је од тих група стварала више мање властиту државу, или је барем била за неко време центар државе. Свака је развила своју друштвеност, а често и своју регионалну литературу. Ми имамо у различитим раздобљима литерарне центре у Старој и Новој Србији, у Зети и у Босни, у Приморју и у Славонији, у Хрватској и у Угарској.

У току хисторије ове су групе у нашем народу репрезентирале онакове елементе какове су у раније доба старогрчке хисторије репрезентирале поједина племена и републике, борећи се за хегемонију, или у Италији поједине вароши и државице, или у Немачкој бројна племена и државе. Ми знамо, да су поједине групе, или поједини владари, владали и над другим групама а центри се и размјери сила непрестано мијењали. Модерни хисторичар би морао нашу хисторију писати са онаковога гледишта са каковога пишу њемачки и талијански хисторичари своју хисторију: као конгломерат и испрекрштавање мноштва хисторија појединих династија, центара, група, племена, утјецаја, а не као двије нацијоналне хисторије, јер тих није било, и јер је права деоба у два центра и

дуално концентрисање појава XIX вијека. Ипак има једна знатна разлика између нас а Немаца или Талијана: код Немаца и Талијана је много раније унифициран књижевни језик, литература и култура, и дејствовала је и традиционална идеја старих империја (Код Талијана идеја римске Италије, код Немаца идеја немачко-римског царства). Али је веома карактеристично да су и ти народи прошли еволуцију коју ми данас пролазимо. Код старијих Немаца, као и код старих Француза, од литерарне и језичне распарчаности, од регионализама до јединства води еволуција преко дуализма: и у Француској и у Немачкој имамо најприје два дијалекта као књижевна и двије литературе: сјеверну и јужну, као код нас западну и источну. И ево, ја и опет наглашавам, да наша нова, модерно национална хисторија, хисторија стварања хрватско-српскога народа почиње тек онда када над регонализмима побјеђује дуализам хрватски и српски. А хисторија рађања и организовања ове дуалности је хисторија предувјета живота и припрема за стварање нашега модернога народа.

Наша хисторија, од после сеобе народа, има три битно различите епохе: средовјековни, до турскога освојења, у којој се формирају и надбијају разне државне творевине, под доминантним дуалним утјецајем Византа и Рима. Данас није закључена само књига оних давних времена него не остаде нити једне хисторијске силе од онда, која данас може да буде мјеродавна. И за то је свако надовезивање или позивање на традиције и факта онога доба у данашњем народном животу била и јест опасна романтика и јалова работа. Друга епоха, епоха турске разорне инвазије данас је већ и формално и дефинитивно закључена за све дијелове народа. Али ова епоха је у ствари завршена још у првој половини XIX вијека, са Наполеоновим војнама за западни, а са ослобођењем Србије за источни дио народа. Што је односно Турака, било послије тога, то је било само посвршавање послова, ликвидација закљученога посла, али на народни живот, с обзиром на будућност, нема више никаковога битнога дејства. Морамо дакле што прије затворити књигу ове епохе. У овој епохи је скоро потпуно избрисана старија прошлост и извршена нивелизација. Ово је епоха народнога робовања и вегетирања, али и унутрашњега регенерирања. У то се време збиле велике

промјене, велике унутрашње сеобе или велика размјештавања, велике мјешавине и велике дифузије.

Са XIX вијеком почиње трећа епоха, епоха националнога живота, епоха стварања нашег новог народа на основици онога што је оставила друга епоха. Ако је прва епоха значила досељење, намештавање, аклиматизирање и била скоро посве племенско-државна: друга епоха је значила етничко стварање јужнословенске народне масе под страшним притиском турске инвазије. У овој другој епохи су племена диспостирана и као државотворне јединице уништена. Трећа епоха је посве национална, и у њој се на основици етничке уједињености или боље рећи испремијешаности, без обзира на старе племенске елементе, на основу новије дуалне хисторијске групације, ствара политички, национални и културни дуализам, који носи у себи све елементе унитаризма, као његове последње национално-логичке, политичко-стварне и културнопсихолошке крајње консеквенције.

У току ове наше хисторије, селе се центре нашега живота са југа на сјевер. Поред државних центара овако су се преселили и културни. У другој половини XIX вијека су Загреб и Београд сконцентрисали народне напоре и апсорбирали старије центре у Далмацији и Угарској.

Процес овога дуалнога сконцентрисања је ванредно занимљив; анализа његових узрока и сила које су га произвеле веома је поучна.

М. Марјановић.

ГРАФИЦА РОЗЕНБЕРГ И ЊЕНИ „МОРЛАЦИ“.

(4)

Колико је племенитост душе карактерна особина „примитиваца“, толико је саревњивост нераздвојни пратилац, зли дух, „цивилизованих.“ И као што су жудња за прекоморским земљама и жеђ за „проклетим металом“ најзад донеле смрт доброме Драганићу, као што је гусарско славољубље сагоревало самоубилачким гневом храброга Марковића, тако је

кобни вртлог сувишности одвео у пропаст лакомисленог становника честите Морлакије који се усудио да презре своје родно тле. Природа је неумитна и тешко свима онима који изазову на себе њену освету!

Зато и Марковић, и ако још јунак неустрашив као и сви његови земљаци, не пропушта да покаже наук који је примио од друштва углађеног: убија мучки и бежи подло као прави Венецијанац. Замакнувши за угао, оставља Жерваса у локви крви и одлази да превије своју рану: осетио је непријатеља у близини. И доиста, неколико тренутака доцније, Ерзе Драгананић избија на Трг, наилази на онесвешћеног Жерваса, преноси га у крчму и покушава да га поврати у живот. Али узалуд. Жервасова је рана смртна, и он ускоро издише на рукама Јелиним.

Сви су пуни бола и јарости. „Освета! Освета!“ узвикује Јела гневна и очајна, јеца и заклиње се да ће осветити свога Жерваса. И једна сцена, најпатетичнија и најужаснија од свих, одиграва се у том тренутку.

Ликовање Марковићево било је кратко. Једва што је превио своје ране, кад га поче гристи помисао да је Жервас још можда жив. Са неколико мрнара појурио је натраг да нађе свога такмаца и да му одузме живот, ако га буде нашао у животу. Легендарна славенска храброст понова је била избила у њему: његов бес постао још жешћи кад је сазнао да је Жервас још дисао кад су пренели у крчму. Као курјак облетао је око куће где је лежао његов непријатељ, насртао на врата и прозоре, урликао од бола гледајући кроз једно окно целу породицу искупљену око његове жртве. Слушкиња Ника, чувши ларму, изиђе на балкон и престрављено зајаука. Јела, ужаснута и разјарена, као лавица полете прозору, дохвати своју децу у руке да се њима заклони од убице. Марковић је вриштао и сиктао од једа, грчио се и борио са собом, појурио вратима да их обије, понова скочио пред прозор, и, најзад, стао бегати као пас, с беснилом у срцу, „проклињући матер, децу и урођено мекуштво које му није давало да искали сву своју свирепост.“

Стијепо и Ерзе нададу се за њим, али га не стижу. Чим се дохватио свога брода, Марковић је развио једра и кренуо се пут Трста, иако је беснела бура.

Гониће га сутра. Треба оплакати брата и пријатеља, испратити његово тело у Дизмо. Жале га у тужбалицама: Стијепо је певао „храброст и јунаштво свога брата“, Драгананић „његову благост и доброту“, Јела „љубав према њој и према своме оцу“:

„Ветар са црне планине ишчупао је лепо јабуково дрво из наше баште...

„Најлепшу кошницу преврнула је злобна вештица која се крије у пећинама на Карнару. Нећемо више имати меда при јелу...

„О! смрти, зар не можеш променити своју жртву? Дај му мој живот; ја ти га дајем. Нека умрем место њега; нека живи место мене а нека незна за то.

„Боже, који ме слушаш, зар смрт није најстрашнија казна за злочин? Шта сам учинила да ме казниш већим болом него што је смрт?

„Црна и кобна небеса, падните на једну очајну жену, завршите њену несрећу.“

Међутим, долазе два мрнара Есклавонца и јављају Стијепу да је Марковић погинуо од руке свога капетана Триколца и описују цео догађај. Услед велике буре, Триколац није смео остављати Задар; Марковић га је натерао са сабљом у руци да изађе на море. „Видећи да се опрезни капетан трудио да приближи брод једној острвској луци, он скочи на њега и дохвати крму у своје руке. Раздражени капетан крио је свој гнев и правио се да нешто поправља на броду, очекујући тренутак кад ће му Марковић бити окренут леђима. Тада му зададе по глави такав удар сабљом да му расцепи лобању на две половине.“

Кад завршише своје причање, мрнари развише један завежљај који су носили собом:

— Ево, рекоше, доносимо ти окрвављено одело твога непријатеља, ô Нарзевица, као доказ да је истина све што ти рекосмо. Марковић је мртав. Нека да благи Бог да Жервас гледа са рајских висина на муке свога убице у паклу и ужива у њима у друштву добрих анђела.

Познадоше Марковићево одело. И тек што га Јела, Стијепо и други видеше, кад се сви бацише на њега као изгладнели вуци на плен, поцепаше га у хиљаду парчади

зубима, ноктима, ножевима... Стијепо је тражио крвава места, сисао их и расецао својом сабљом; Јела показивала поцепане комаде деци и давала сину једну велику иглу укосницу, означавала му места која треба да прободе ..

И кад од бола за сином пресвисли Перван остави Стијепа за *старешину* Нарзевицама, цело се Дизмо припрема да изврши покољ Марковићевог племена. С тешком муком задржавају своје пријатеље стари Топосниħ и Ерзе Драгананић. Тумаче им узрок целе несреће. Нека би им овај страшни пример послужио као наук да сва зла долазе од сувишне радозналости и незадовољства; човек припрема своју пропаст „удаљујући се од благодати које му Природа пружа“.

III

Из овога што претходи није тешко увидети (ако у опште има потребе поћи за трагом главне идеје у *Морлацима)*: Русо није без разлога имао своју статуу у градини ексцентричне виле *Alticchiero*. Човек је од природе добар, покварен је чим на њега утиче оно што је он сâм створио: није звонило много ново године 1788; невешто и неједнако спроведено женско одушевљење чини извесне стране *Морлака* несвесном пародијом: неколике и сувише очигледне противречности колебају веру у укорењену искреност саме списатељке: све то довољно објашњава неоригинални и неинтересантни изглед који у први мах има ова књига.

Али, писац *Морлака* не задржава се само на томе да дâ слику једног пастирског народа и да слави врлине патриархалног живота, како су то представљали себи извесни недовољно стрпљиви читаоци *Морлака*. Прво, сам предмет романа, трагична историја морлачке саревњивости, изгледа да је имала за узор један аутентичан догађај који се збио у Венецији, на *Славенској обали*, око 1781: сукоб и очајна борба између два Далматинца, смртна непријатеља услед супарништва у љубави, борба која се свршила, вели писац *Морлака*, смрћу срећнијега такмаца.[1]

[1] „Ce trait incroyable, ainsi que le combat & la mort du jeune Morlaque avec les circonstances principales qu'on rapporte, est arrivé à Venise, il y a peu d'anneés, devant une quantité de témoins, sur le grand quai dit

План графице Розенберг био је да ту романтичну фикцију протка од почетка до краја описима народних обичаја њених јунака:

> Природни развој догађаја у једној морлачкој породици представиће нам нарави и обичаје тога народа на начин много осетљивији но што би то учинио хладан и методички путопис. Није се сматрало за потребно прибећи романтичном или фантастичном. Факти су истинити, и национални детаљи верно изложени. *Нарави, обичаји, празноверице, карактери, локалне прилике: све ће проистицати из самих догађаја и личности које играју улогу. То је можда најпријатнији начин да се да тачна идеја о једном народу чије су мисли, говор и акције друкчији од наших.*[1]

Треба прибележити ову намеру „да се да тачна идеја о једном народу чије су мисли, говор и акције друкчији од наших“. Занимљиво је, доиста, видети једну жену-писца која формулише ту намеру двадесет година пре но што је Г-ђа де Стал изјавила да данас „треба имати космополитски дух“, пре Валтера Скота, пре но што је била пронађена и сама реч „локални колорит“, најзад.[2] Али, оно што је најзначајније графица Розенберг није се задржала на голом теорисању, она је покушала да оствари своју идеју. Та њена велика преокупација остаје за нас стално видљива; она је и произвела најоригиналније стране *Морлака*: живо сликање снажних страсти које покрећу јунаке ове крваве драме. Било би неправедно сматрати *Морлаке* као просту илустрацију идеја Русовљевих: има код графице Розенберг један нарочити разлог са кога она жали нестанак примитивног Друштва. — њена артистичка тачка гледишта, ствар које је 1788 била

des *Esclavons.* Cet évènement tragique excita ma curiosité & mon intérêt pour cette nation peu connue & occasionna cet ouvrage aussi singulier peut-être que les Morlaques eux-mêmes. (*Les Morlaques,* pp. 326—327). Мислимо да нема разлога сумњати у вероватност ове индикације.

[1] Предговор *Морлацима.*

[2] Односно „локалног колорита“ *Морлака,* опат Ђезароти писао је: „Чак се врло често пребацивало француским књижевницима да њихови јунаци, Турци, Кинези и Американци, нису у ствари ништа друго до маскирани Французи. Овде, на против, све што се види и чује, *морлачко* је; све одговара своме месту, све је у обичајима земље и све истинито (*L'Esprit des Journaux,* juillet 1790, p. 247.)

беспоречно оригинална. Писац *Морлака* жали нестајање живописних костима (на чијим се описима дуго задржава), варварских обичаја, простонародних веровања (у вампире, вештице, *баорнице*), чак и незнање. Русо би се ужасавао празноверица које је графица Розенберг толико волела, — права литерарна дилетанткиња.

Јер, ако се буду тражили утицаји који објашњују (до извесне мере, разуме се) ову манију за „примитивним“, наћи ће се у оном другом извору романтизма: осианичким поемама Џемса Макферсона, поемама где се налазе идеје и осећаји драги Русоу, иако између њих нема узајамног утицаја.[1] Не треба заборавити да су *Морлаци* писани за време највеће славе „келтског Омира“, и од тога се виде веома јасни трагови. Опат Ћезароти, критичар од утицаја, велики обожавалац шкотског барда и, шта више, његов талијански преводилац, био је интимни пријатељ графице Розенберг. Ништа, дакле, неће бити чудно ако се у аркадијској Морлакији ове духовите госпе буде нашла и дивља монотонија, меланхолично осећање прошлости, нејасност пејсажа, „мржње затворене у дну срца“, — осећаји епохе, којима је Фингалов син дуговао највећи део свога успеха, — него (и нарочито) и ова друга црта осианичких поема, много оригиналнија и лакша за распознавање, *права келтска црта*, „срећна заблуда народа који живе под Великим Медведом“ и који „незнају за најстрашнији од свих страхова, страх од смрти“[2]: љубав за страшне катастрофе и фаталне масакре, глорификација убилачке мржње коју свечано скандира патетична фраза плачнога барда. Та осианичка инспирација не само да се огледа у крвавом убиству Жерваса Нарзевице и бајроновског гусара Марковића: она је духнула на неколико места у *Морлацима* ону исту псевдо-архаичну прашину коју је Макферсон бацио поврх своје ритмичке прозе.

Али тај двогуби утицај Русоа и Осиана није био сам по себи довољан да доведе, 1788, писца овог егзотичног романа до закључка да модерна цивилизација уништава живописне ствари, да она „брише физиономије“ народâ и индивидуа, да је убиствена по литературу и да треба отићи у варварске

[1] Упор. Joseph Texte, *Jean-Jacques Rousseau et le cosmopolitisme littéraire*, Paris, 1895, pp. 384—440.

[2] J.-J. Jusserand, *Histoire littéraire du peuple anglais*, tome I, p. 7.

земље па нађи оригиналне хероје, најзад, кад сте их нашли, да треба дати „тачну идеју“ о „њиховим мислима, говорима и акцијама“ који су „друкчији од наших.“ Ма колико да су јаки ти утицаји, они ипак непотпуно објашњују порекло ове чудне књиге. Има у *Морлацима* толико места стварно лепих, која издају испод свег космополитизма духа једну такву женску осетљивост да је немогуће невидети колико је дубока и искрена, скоро хистерична, била љубав графице Розенберг за просте и живописне „примитивце“.

IV

То показују, на првом месту, морлачке народне баладе, *пӣсме*, којима је она посветила толико простора у *Морлацима* и по којима се данас тај роман највише спомиње. „Морлак је рођен песник и музичар, вели она једном. По својој вољи прави он и пева своје стихове о љубави, слатким осећањем потребе кога изазива сама љубав“. У сваком важнијем догађају свога живота Морлак даје песмом израза своме расположењу; весеље, жалост, свадба, пратња, пораз или победа: све се прати поезијом, традиционалном или импровизованом. Играјући коло, морлачка младеж пева у хору *Песму о Пецирепу*, „националну кантику“, у славу хајдука прародитеља:

> Пециреп је ништио своје непријатеље као што се чупа трава *мӣтиља*, смртоносна по стоку.
> Пециреп је неговао пријатеље као што се негује винова лоза, из које потиче анђеоска роса...

Док узнемирени Жервас чека са стрепњом одговор Јелина оца, Перван га храбри певајући му уз гусле своју женидбу са Анком *(Histoire d'Anka)*, исто онако као што и при братимљењу у цркви, и на Жервасовој свадби, и на свечаности у част Катарине II, одјекује и *гусла* и *тӣмбура*, док весели Нарзевице напијају здравице у стиховима. Сви су песници и импровизатори, „јер је овај дар општи дар Морлака, као што је општи дар Осиановнх Келта“.[1] Јела је умела да удара у *тӣмбуру* „исто онако добро као ма која жена из њеног краја“ и хитала је у коло чим би чула песму:

[1] Cesarotti, *l'Esprit des Journaux*, juillet 1790, p. 232.

Ходи у коло, душо моја!
(Viens dans le rond, ô mon âme!)

Перван учи свога унука песмама о Марку Краловићу, „где се вели да је јахао краљевског коња *(sic)*, једном га змијом зауздавао а другом се служио као камџијом“.[1] Слушкиња Ника пева Јела „la chanson du roi *Uladimir* & de *Kraglia Stipana*“,[2] жалостивне баладе које Јела није могла саслушати без суза, нарочито у овој другој „тренутак кад се враћа Краљева кћи коју су отерали онда пошто је краљ бугарски имао већ с њом једно дете“. Пред своје путовање по Приморју, Жервас говори у сну стихове о „лепом Селимиру“, „како је напустио нежну Косару да броди по мору“. Да разгали забринуту породицу за време Жервасовог одсуства, Јела пева о вечери *Песму о смрти Дабромировој*, пуну осианичке меланхолије:

Светлост дана бледи: мрак се диже одасвуд; велика завеса ускоро покриће небески свод.

Страховита ноћи, ти чекаш последњи ропац самртника да га увијеш у твоју таму.

Остави бар један отвор његовој души која одбеже у диму и меша се са маглом вечности.

Непријатељска стрела заломила се у срце Дабромирово. Нека је не ваде док не дође брат његов да му чује последње речи...

Трчи, пада на свога брата: бол му раздире душу; зарио је главу у земљу да угуши своје јецаје.

„Ја умирем, вели Дабромир, све је свршено. Дошло ми је време, али гусар је ухваћен, побеђен, убијен.

Његова крв обојила је воду мора које је пустошио. Обала коју ћу обојити ја, слободна је сада за рибаре који ће хранити моју деце и твоју“...

Његово је лице мирно и тихо као небо лепе ноћи.

[1] „Sa chanson nous dit que monté sur le cheval des Rois, une vipère lui servait de bride, une autre de fouet“. *(Les Morlaques*, p. 132.) Забуна долази са небрижљивог читања Ловрићева превода:

„Marko *de' Re'* sul suo destrier cavalca:
„Una vipera in man per briglia tiene,
„L'altra di spron gli serve“.

(G. Lovrich, *Osservazioni*, p. 131.)

[2] Качићеву *Писму од краља Владимира* и *Писму од женидбе краља бугарскога.*

„Пријатељи... храбри ратници... живео сам као ви... умрите као ја... увек ћемо бити заједно.

„Идите у Кланац. Наћи ћете тамо моју удовицу и сирочиће, реците им:

„„Дабромир је далеко: он лебди са небеских висина над вашим главама, као орао дугих крила над својим гнездом““...

„Косларе, твога брата нема више! Реци његовој деци: „Пепео Дабромира оца вашега почива овде, али пепео његових непријатеља развејан ветром блуди по обалама Мандранора“...

Старац Перван, растужен још више помишљу на одсутне синове, пребацује Јели што је овакво време изабрала да пева овако жалосну *пісму*, „онда кад мртви лутају око гробова“. — „Зашто, добра моја Јело, вели он, зашто призиваш пред мој отпочинак ове туробне и мрачне снове? Боље, певај ми о синовима Котромановим и њиховој сестри Дианици која је била тако драга Богу да је постала светитељком: молићемо је сви да притече у помоћ нашим путницима.“

Јела учини напор, подиже небу своје очи надувене од суза, послуша свога побожног свекра и поче певати:

Песма о блаженој Дианици.

Ох како три бора и топола дижу своје поносите главе усред Јакца града!

Синови истог тла, у висини једнаки, њихове зелене игле су подједнако густе и пуне боја: њихове су се гране испреплетале, њихове сенке саставиле.

Али најлепши борови са планине Крантара нису тако лепи као три јунака, синови старог Котромана.

Најлепша топола са обала Вране није лепша од Дианице сестре њихове, заручнице краља угарскога!

Котроман, срећни старац од Јакца, дао је своју снагу својој деци: они су потпора његове старости.

Неваљале *вештице*, вас боли срећа деце, нада родитеља! Лепота, пријатељство, нежне везе природне које спајају честите људе, муче ваше пакосне душе!

Вада, добри дух који станује у планини Крантару и понавља песме и узвике Славена који пролазе, чула је речи што је *вештицама* упутила њихова краљица, гадна Пруиска са совуљагиним кљуном:

„Која од вас зна најлепше изазвати ватру раздора, просути отров зависти, посејати мржњу једовиту?

„Она која буде обасула несрећом породицу Котромана и довела његову децу до смрти, добиће на управу лепу земљу око Дунава, све до обала великога мора плавог“.

„Дај ми да владам лепом земљом око Дунава, све до обала великога мора плавог, вели *Скарнуска*, крвница, и ја ти се кунем да ћу Котромане бацити у несрећу и злочин“.

У спуштање ноћи она улази у Јакце увијена облаком непогоде из кога баца гром и руши куле које су људи подигли.

Задахнула је на браћу и сестру најјачи отров, бацила на њих најзлотворније чини: али су све њене муке узалудне, сав њен бес ништаван.

Добри Хришћани, послушни синови, гостољубиви и храбри Славени не боје се чаролија. Котроман је благосиљао сваке вечери своју децу која су падала пред њега на колена.

Скарнуска лети на најузвишенији врх планински и кликну гласом прекрасним који годи ушима и опија срца

„Послушајте бани од Босне, славни витези! Спрема се против вас завера у граду Јакцу. Синови Котроманови и њихов отац казали су између себе:

„„Даћемо нашу сестру, лепу Дианицу, краљу угарскоме; његов брат Владислав краљеваће с нама над Босанцима.

„„Ратници из Панoније су наши: даћемо им велики град Јакце.

„„Град и земља око града биће предати пламену; жене и благо похараћемо. Постаћемо најмоћнији у целој Есклавонији.““

„Пробудите се, бани од Босне, настављала је Скарнуска. Погубите подле одметнике који припремају вашу пропаст“.

Бани се прикупљају, узимају оружје, бацају се на коње; диже се прашина око зидова града Јакца.

Бежите, децо Котроманова! Поведите собом вашег старог оца и лепу Дианицу! Како је могуће одупрети се потоку који све обара и руши!

Бежите бану од Карловца: сакрите се у стародревни Епидаур! Лаж безбожне вештице биће ускоро откривена!

Вратићете се у Јакце, пошто будете отпевали тужбалицу над гробом остарелог Котромана, али нећете вратити Дианицу!

Она је одвратила своје очи од незахвалне земље и гледа на Небо. Њему се само обраћа, презирући земаљске жеље.

Видим је како прелази море, силази на обалу Италије и корача Светом Граду.

Пролази римске цркве: њена слаба колена и обле мишице убијају се на светим мраморним степенима које залива својим сузама и таре својим рукама.

Дианичине молитве услишио је Господ. Котроман, који јој је дао живот, њој дугује своје спасење, њена браћа срећу да победе непријатеља.

Дианицо, подсекла си своју лепу косу, заменила си златне хаљине расом од кострети. Сиромах иде за тобом: верни те поштује и призива.

Славенска девица оставља ова боравишта смрти и греха: њена чиста душа улази у анђеоски хор. Рим доцкан зна за кћер славнога Котромана.

Њено је име на устима путника у опасности, јер је и она много лутала на земљи.

Морлачки поклоник чита на њеном гробу: *Овде почива блажена Дианица Котромана, есклавонска девица, драга Богу са својих патња и својих врлина.*

Кад Јела сврши песму, помолише се сви блаженој Дианици да чува путнике и избави их од погибељи.

(Свршиће се.)

Војислав М. Јовановић.

КОРИСНОСТ УМЕТНИКА.[1]

I

У очи вернисажа, сретох Огиста Родена у Салону Националног Друштва. Пратила су га два његова ученика, који су и сами постали мајстори: изврсни вајар Бурдел, који је ове године изложио једног дивљачног Херкула који стрелама туче тице симфалског језера, Деспјеа, који моделише попрсја изредне финоће.

Сва тројица су се била зауставила пред једном приказом бога Пана, кога је Бурдел, у својој уметничкој фантазији, извајао сличнога Родену. Аутор тога дела извињавао се што

[1] Последња, XI, глава из знаменитога дела: Auguste Rodin: *L' Art.* Entretiens réunis par Paul Gsell. (Paris, 1911). Као што је Екерман средио своје разговоре са Гетеом, тако је Пол Гзел забележио разговоре са великим вајаром, његова схватања и идеје о уметности у опште.

је ставио два мала рога на чело свога учитеља. А Роден рече, смејући се:

— Ви сте то морали учинити, јер сте представљали Пана. У осталом, и Микел-Анџело дао је сличне рогове своме Мојсеју. Они су ознаке свемоћи и свемудрости, и ја сам врло поласкан тиме што сте их и мени ставили.

Како је било подне, учитељ нас позва да ручамо у каквом оближњем ресторану.

Изађосмо. Били смо у авниу Јелисејских Поља.

Под младим оштрим лишћем кестенова, аутомобили и запрегнути екипажи клизили су у блиставом реду. То је било искрање париског луксуза у његовом најзрачнијем и најзаноснијем оквиру.

— Где ћемо ручати? упита Бурдел са смешном зебњом. У ресторанима овога краја обично служе момци у фраку, а то ја не могу да подносим: јер те особе ме плаше. Како ја мислим, требало би ићи негде где се скупљају кочијаши.

Тада Деспјо:

— Одиста, тамо се боље једе но у раскошним ресторанима где су јела прекрштена. И то је тајна мисао Бурделова: јер тобожња скромност његова укуса није нешто друго до изешност и разумевање у јелу.

Помирљиви Роден даде се одвести код једнога малога гостионичара који се скривао у једној улици близу Јелисејских Поља. Ту изабрасмо један угодан кут, и поседасмо како нам се свидело.

Деспјо је веселе и задиркивачке ћуди. Он рече Бурделу, додајући му једно јело:

— Служи се, Бурделе, и ако не заслужујеш да будеш рањен, јер ти си уметник, а то ће рећи некористан човек.

— Ја ти опраштам ту дрскост, рече Будел, јер половином она пада и на тебе.

Свакако је пролазио кроз привремену кризу песимизма, јер додаде:

— У осталом, нећу да ти противречим. Извесно је да ми нисмо ни за шта.

Када се сетим мога оца, који је био каменорезац, ја себи велим: тај је радио посао потребан друштву. Он је спремао грађу којом су дизани станови људи. Ја га и сада видим доброг мог старца, како савесно сече своје камење,

зими као и лети, у радионицама под ведрим небом. То је био силан радник, какввих нема више.

Али ја..., али ми, какву услугу ми чинимо нашим ближњима? Ми смо пеливани, играчи на ужету, химеричне личности, ми занимамо публику по вашарима. Једва ако се и интересује за наше напоре. Мало људи је способно да их разуме. И ја не знам да ли смо и достојни људске благонаклоности, јер свет би врло лако могао бити без нас.

II

А на то Роден:

— Држим да наш Бурдел не верује ни у једну реч коју је казао. Што се мене тиче, ја мислим сасвим обратно оном што је он малочас рекао. Ја мислим да су уметници најкориснији људи.

А Бурдел, ударивши у смеј:

— Љубав вашег заната заслепљује вас.

— Ни најмање, јер мој суд оснива се на солидним разлозима које вам могу рећи.

— Учитељу, ја јако желим да их сазнам.

— Узмите мало овога напитка које нам домаћин ове куће препоручује. То ће вам дати боље расположење да ме саслушате.

И када нам је насуо да пијемо, рече:

— Једна прва примедба. Је ли вам падало на ум да, у модерном друштву, уметници, хоћу да речем: прави уметници, јесу готово једини људи који свој занат раде са задовољством.

— Извесно је, узвикну Бурдел, да је рад сва наша радост, сав наш живот...; али то значи само да...

— Чекајте! Оно што највише оскудева нашим савременицима, како ми изгледа, то је љубав према свом занимању. Они свој посао врше тек са одвратношћу. Они га преко колена и несавесно раде. Тако је од врха до дна друштвених степеница. Политичари на својим положајима гледају само на материјалне користи које могу из њих извући, и изгледа да више и не знају за задовољство које су осећали некадашњи државници вешто водећи послове своје земље.

Индустријалци, у место да одржавају част своје марке, траже да зараде што више новаца, фалсификујући своје про-

изводе: радници, осећајући према својим послодавцима више или мање оправдано непријатељство, на врат на нос раде свој посао. Готово сви данашњи људи изгледа да гледају на рад као на страшну нужност, као на какав проклет кулук, док би требали да га сматрају као наш разлог опстанка и као нашу срећу.

Не треба мислити да је увек било тако. Већина предмета који су нам остали из ранијих доба, намештај, оруђа, посуђе, тканине, све одаје велику савесност код оних који су их израђивали.

Човек исто тако воли да ради добро као што воли да ради рђаво; ја чак држим да му је милије радити добро, јер то је саобразније његовој природи. Али он слуша час добре, час рђаве савете; у овај мах он радије слуша рђаве савете.

А, међутим, колико би човечанство било срећније када му рад не би било откуп за живот но циљ живота!

Да се изврши та чудесна промена, довољно је да сви људи пођу за примером уметника, или, још боље, да сви и сами постану уметници: јер за мене реч уметник, у свом најширем смислу, означава оне који имају задовољства у ономе што раде. Желети је да има уметника у свима занатима: уметника столара, срећних да састављају жљебове; уметника зидара, који месе леп са љубављу; уметника кочијаша, поноситих што добро поступају са својим коњима и што не газе пролазнике. То би образовало једно дивно друштво, зар не?

Видите да наук који уметници дају другим људима може бити ванредно плодан.

— Добро је брањено, рече Деспјо. Ја повлачим реч, Бурделу, и признајем да заслужујеш своју храну. Узми још шпаргла, молим те.

III

Обраћајући се Родену, рекох му:

— Учитељу, ви ван сваке сумње имате дар убеђивања. Али, на крају, нашто доказивати корисност уметникâ? Свакако, као што сте ви показали, њихова страст за радом може бити добар и користан пример. Али сам посао који они извршују зар није у свом основу некористан, и зар није баш у томе њихова вредност у нашим очима?

— Како ви то разумете?

— Хоћу да кажем да, на велику срећу, уметничка дела не рачунају се у корисне ствари, то јест у оне ствари које служе да нас хране, да нас облаче, да нас заклањају, једном речју да задовољавају наше телесне потребе. На против, уметничка дела отржу нас од робовања практичном животу, и отварају нам очарани свет посматрања и сна.

— Драги мој пријатељу, рече Роден, свет обично вара у ономе што је корисно и некорисно.

Нека се назива корисним оно што одговара потребама нашег материјалног живота, ја пристајем.

Данас, у осталом, сматрају се исто тако корисним богатства која се излажу једино из таштине и да би се изазвала завист: а та богатства не само да су некорисна, но су и на сметњи.

Што се мене тиче, ја називам корисним све оно што нам пружа срећу. А ништа нас у свету не чини срећнијим но посматрање и сан. То је оно што се у наше дане сувише заборавља. Човек који, заштићен од оскудице, ужива као мудрац у безбројним чудесима које му сваки час искршавају пред очима и духом, иде земљом као какав бог. Он се опија дивљењем лепих бића пуних животнога бујања која око њега шире своју дрхтаву снагу, поносити примерци људске врсте и животињских раса, младе мускулатуре у покрету, дивне живе машине, гипке, витке и нервозне; он проноси своју радост по долинама и брежуљцима где се пролеће расипа у дивотним зеленим и цветним светковањима, у бујицама мириса, у зујању пчела, у шуштању крила и у љубавним песмама; он се раздрагава над сребрним борама, које се убирају и као осмејкују на површини река; он се одушевљава посматрајући напоре које чини Аполон, златни бог, да развеје облаке које земља, у доба обнављања, подиже између њега и ње, као стидљива љубавница која оклева да се открије.

Који међу смртнима срећнији је од њега? И пошто нас уметност свему томе учи и помаже да уживамо у свим тим радостима, ко ће одрицати да нам је она неизмерно корисна?

Али није реч само о духовним уживањима. Реч је о нечем много вишем. Уметност указује људима њихов разлог опстанка. Она им открива смисао живота, обавештава их о њиховој судбини и према томе их води у њихову живовању.

Када је Тицијан сликао једно чудесно аристократско друштво, у коме је свака личност носила написану на свом лицу, жигом ударену у покретима и обележену у оделу, гордост духа, власти и богатства, тада је уметник износио венецијанском патрицијама идеал који су они остваривали.

Када је Пусен састављао пејзаже у којима као да влада Разум, толико је ред у њима јасан и величанствен; када Пиже надима мишиће својих јунака; када Вато заклања под тајанствене сенице своје красне и меланхоличне љубавнике: када Худонваја осмејак Волтеров и лагане трке Дијане ловице; када Рид, вајајући своју *Марсељезу*, призива у помоћ отаџбини старце и децу, — ти велики мајстори француски глачали су, једни за другим, неки облик наше националне душе, неки ред, неки енергију, неки отменост, неки духовитост. неки хероизам, сви радост живота и слободног рада, и сви они су развијали код својих земљака нарочите особине наше расе.

Највећи уметник нашега времена, Пивис де Шаван, није ли се трудио да проспе на нас благу озбиљност којој сви тежимо? Његови узвишени пејзажи, где света Природа као да нија на својим грудима човечанство љупко, мудро, високо и просто у исти мах, нису ли за нас и дивни науци? Помагање слабих, љубав према раду, оданост, поштовање високе мисли, он је све изразио, тај неупоредиви геније! То је чудесна светлост просута на наше доба. Довољно је видети једно од његових узор-дела, *Свету Геновеву*, *Свети Гај* у Сорбони, или његову величанствену *Почаст Виктору Игу* на степеницима Општинске Куће, па да се човек осети способним за племенита дела.

Уметници и мислиоци су као безмерно деликатне и звучне лире. И вибрације које из њих измамљују прилике једнога доба продужују се код свију других смртних.

Без сумње, ретки су људи који су у стању да уживају у врло лепим уметничким делима; у музејима и по јавним местима њих гледа само ограничен број посматралаца. Али осећања која та дела садрже на крају крајева ипак продру и до гомиле. Испод генија, други уметници од мањега замаха усвајају и вулгаризују схватања учитеља; сликари утичу на писце, као што књижевници утичу на уметнике; постоји тако стална измена мисли између свију мозгова једнога нараштаја: новинари, популарни романописци, илустратори, цртачи слика

доносе до људских гомила истине које су моћни духови открили. То је као неки духовни поток, као прскање у капљице преко многобројних водопада, док се не створи велика покретна равна површина која представља духовност једнога времена.

И не треба рећи, као што се то обично чини, да је посао уметника само одблесак осећања њихове средине. И то би већ било много. Јер није од штете поднети људима огледало и помоћи им да сами себе познају Али уметници чине нешто више. Свакако, они обилно захитају из заједничке имаовине коју је традиција нагомилала, али они исто тако увеличавају то благо. Они су одиста изналазачи и вођи.

Да се увери у то, довољно је опазити како су већина мајстора, и често у многоме, ишли пред временом у које ће победити њихово надахнуће. Пусен је сликао под Лујем XIV велики број уметничких дела чија уредна племенитост предсказује карактер идуће владавине. Вато, чија немарна грација као да је лебдела над целим добом Луја XV, није живео под тим краљем, но под Лујом XIV и умро је за време Намесништва. Шарден и Грез, који, славећи грађанско домаће огњиште, као предсказујући демократско друштво, живели су под монархијом. Придон, мистичан, благ и заморен, тражио је посред пискавих фанфара царских право човеково да воли, да се повлачи у себе, да снева, и показао се као претеча романтичара... И ближе нашем добу, Курбе и Миле приказивали су за време Другога Царства уморе и достојанство раднога света, који је после, под Трећом Републиком, задобио тако претежно место у друштву.

Не велим да су ти уметници упутили велике струје у којима се познаје њихов дух. Ја само кажем да су они несвесно припомогли да се те струје створе; велим да су они били саставни део духовне елите која је створила те тенденције. По себи се разуме да та елита није састављена из самих уметника, но и од писаца, философа, романописаца и публициста.

То још доказује да мајстори доносе своме нараштају нове идеје и нове склоности, а често имају муке да учине да се те новине приме. Уметници каткада проведу цео свој век у борби противу рутине. И што више имају генија, у толико дуже остају непризнати. Коро, Курбе, Миле, Пивис

де Шаван, — да се наведу само они, — једногласно су величани тек на крају свога живота.

Не може се некажњено чинити добра људима. Ако ничим другим, а оно бар том упорношћу у богаћењу људске душе, мајстори уметности заслужили су да им име остане светло и после смрти.

Ето, пријатељи моји, шта сам вам хтео рећи о корисности уметникâ.

IV

Изјавих да сам убеђен.

— Ја сам само то и тражио, рече од своје стране Бурдел; јер ја обожавам свој занат, и мој парадокс од малочас био је израз без сумње какве пролазне меланхолије; или, што је вероватније, желећи да чујем похвалу свога занимања, урадио сам као кокетне жене које се жале да су ружне само да би изазвале комплименте.

Наста неколико тренутака ћутања: сви смо мислили на оно што је малочас било речено. Апетит се иначе није губио, и виљушке су живо радиле у време тога застоја у разговору.

Мени паде на ум да је Роден, указујући на духовни утицај мајсторâ, скромно себе заборавио, и рекох му:

— Ви сами сте на своје доба вршили утицај који ће се извесно продужити и над нараштајима који ће доћи.

Славећи са толико силине наше унутрашње биће, ви сте припомогли развијању модернога живота.

Ви сте показали огромну вредност коју сваки од нас придаје својој мисли, својим нежностима, својим сновима и често и застрањењима своје страсти. Ви сте обележили љубавна пијанства, девичанске сањарије, бесе жеље, вртоглавице размишљања, полете наде, кризе скрушености.

Без престанка, ви сте ронили по тајанственом дну индивидуалне свести, и ви сте је откривали све ширу.

Ви сте приметили да у добу у које улазимо, ништа нема толико важности за нас колико наша сопствена осећања, наша сопствена интимна природа. Ви сте видели да сваки од нас, човек од мисли, човек од делатности, мајка, девојка, љубавница, од своје душе прави средиште васељене. И ту склоност која је код нас била готово несвесна, ви сте је открили нама самим.

За Виктором Игом, који је величајући у поезији радости и туге приватнога живота, певао матер крај колевке свога детета, оца на гробу своје кћери, љубавника пред успоменама своје среће, ви сте изразили, у вајарству, најдубље, најтајније узбуђаје душе.

И нема сумње да моћни вал индивидуализма који пролази преко старога друштва мења га мало по мало. Нема сумње да, благодарећи напорима великих уметника и великих мислилаца, који позивају свакога од нас да сматрамо себе као довољан циљ за саме себе и да живимо по своме срцу, нема сумње да ће човечанство најзад збрисати све тираније које стешњавају јединку и укинути друштвене неједнакости која подјармљују једне другим, сиромаха богаташу, жену човеку, слабога јаком.

Ви сте много урадили, искреношћу своје уметности за поступно долажење тога новога реда ствари.

А на то ће Бурдел рећи:

— Никада се правичније није говорило.

А Роден, са осмехом, рече:

— Ваше велико пријатељство даје ми одвећ лепо место међу борцима модерне мисли.

Истина је, до душе, да сам ја тражио да будем користан, формулишући што ми је могућно било јасније моју визију бићâ и ствариˆ.

Деспјо кушао је као познавалац чашицу старога вина.

— Сачуваћу адресу овога ресторана, рече он.

— Вере ми, рекох, ја бих овде дошао стално на храну када би мајстор Роден долазио овде свакога дана да разговара са својим ученицима.

— Ако сам нарочито ударио гласом, и ако још нарочито ударам гласом на нашу корисност, то је стога што тако схватање у свету у коме живимо може нам привући симпатије на које ми имамо право.

Данас се мисли само на интересе: ја бих желео да се ово практично друштво убеди да има исто толико интереса да уважава уметнике колико фабриканте и инжењере.

Огист Роден

(С француског превео X.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Милош Обреновић. Књига трећа (1827 до 1835). Написао *Др. Мих. Гавриловић.* Београд 1912.

У овој трећој књизи свога великог дела о Милошу Обреновићу, Г. Михаило Гавриловић обухвата онај период Милошеве владе који се простире од Акерманске Конвенције (1827) до Милошевог пута у Цариград (1835). Ради бољег прегледа, Г. Гавриловић се у овој књизи ограничава на спољашњу политику Милошеву, остављајући унутрашњу политику за четврту књигу која има тек да дође. Зато се на пример у овој књизи не помиње ништа ни о Милетиној Буни ни о Сретењском Уставу, и ако ти догађаји падају пре Милошевог пута у Цариград.

Говорећи о Милошевој спољашњој политици од 1827 до 1835, Г. Гавриловић поглавито прича о томе како се дошло до хатишерифа од 1830 и хатишерифа од 1833. Та два хатишерифа нису била ништа друго него извршење Букурешког Уговора од 1812, који је читавих осамнаест година остао неизвршен. Тим уговором Порта се била обвезала према Русији да ће даровати Србији унутрашњу самосталност; поред свега тога, она се једнако устезала издати један званични акт, један хатишериф, којим ће се унутрашња самосталност Србије формално признати и обележити. У пракси, Милош је био успео да унутрашњу управу Србије одузме београдском паши и присвоји себи, али то је било само фактичко стање о коме се није знало да ли ће и колико трајати. У хатишерифу од 1830 први пут, добило се од Порте званично признање српске аутономије, — и Милошева влада поставила на правну основу.

Као у ранијим свескама, тако и у овој, Г. Гавриловић је прикупио много нове грађе. Према податцима које он износи, мораће се у многоме чему променити мишљење и о држању руске дипломатије и о држању Милошевом у времену од 1827 до 1835. Милошеве заслуге, нарочито, изгледају још веће но што се до сада узимало, премда се оне ни до сада нису потцењивале. Са својом познатом исцрпношћу, сигурношћу и јасноћом, Г. Гавриловић, у својој трећој свесци, приказује Милоша на врхунцу његове дипломатске вештине.

У ранијим свескама, Милошеву вештину имали смо прилике да видимо махом у његовим односима с београдским пашама; сада, ми видимо Милоша у једној вишој сфери, видимо га у додиру с руском дипломатијом, у додиру са Султаном и његовим министрима, — и у тој вишој сфери он не изгледа ништа мањи човек него раније. Ко хоће да се увери да Милош није био само бистар и лукав сељак, него прави политички талент чија се снага осећала и на пољу велике дипломатије, тај треба само да проучи трећу свеску Г. Гавриловића. Ми ћемо се овде задржати само на томе, како је Милош дошао до наследног кнежевског достојанства, и како је присаје динио Србији шест нових нахија. Међу резултатима постигнутим 1830 и 1833, та су два без сумње била најважнија.

I

Раније, кад су се код нас историјски догађаји оцењивали с једног наивно либералног гледишта, тврдило се да наследно кнежевство које је 1830 Милош добио од Султана, није значило никакав народни успех. То је била више или мање празна титула, за којом је Милош жудио нешто из личне таштине, нешто из породичног егоизма, али тек не ради народне користи. Данас, пак, и сувише је јасно да је наследност кнежевског достојанства била у интересу наше народне самосталности. Није било сасвим свеједно да ли ће Србијом управљати један кнез који свој престо не дугује Порти него на њега долази по праву наследства, и кога Порта није у стању да збаци, — или ће њоме управљати један кнез кога Порта по својој вољи поставља и збацује, и који стога није ништа друго него један турски чиновник. У првом случају, Србија се могла надати да постане полусамосталном државом; у другом случају, она је била у опасности да остане турском гуверн ијом.

Али, и ако је наследно кнежевство било једна народна потреба, то није била ни најважнија ни најпреча потреба, — и питање се стога поставља да случајно, ради наследног кнежевства, Милош није попустио од других наших захтева на Порти који су били пречи и важнији... Из књиге Г. Гавриловића јасно излази да ту погрешку Милош није учинио. И на пример пред руско-турски рат од 1828, Порта је кушала Србе да види да ли би се они задовољили и мањим уступ-

цима но што су им обећани Акерманском Конвенцијом, и да ли би пристали да своје ствари сврше с Портом непосредно без руског мешања. У том тренутку Милошу се могло учинити (погрешно, у осталоме), да би жртвовањем Акерманске Конвенције лако дошао до наследног кнежевства, али, и ако је тај утисак имао, он ниједног часа није помишљао да Акерманску конвенцију жртвује. Истина, он је био готов да наследно кнежевство прими од Порте непосредно, без руског мешања, као награду за своју посведочену верност. Али — и с тим је ваљало бити на чисто — ту заслужену награду није хтео искупљивати никаквим попуштањем од уговорних права српског народа. Што се тиче своје благодарности према Порти, њу је био намеран посведочити великим новчаним поклонима, и ничим више... Доцније, пред хатишериф од 1830, кад је ствар с наследним кнежевством имала већ да се прекине, Порта је покушала да уцени Милоша: она му је обећавала наследно кнежевство, али под условом да он нешто попусти од народних захтева. Ни овога пута Милош није хтео ништа попустити од тих захтева... Исто је тако карактеристично његово држање кад је једном био признат од Султана за наследног кнеза: никада у преговорима с Портом није се показивао тако енергичан, непопустљив, чак и прек, као после тог великог знака Султанове милости. На Порти су се чудили његовој неблагодарности и претили му одузимањем наследног кнежевства. На Порти нису знали Милоша. Они су поступали с њиме као с једним од оних бунтовних паша какви је било доста на периферији Отоманске Царевине, гледали да га привежу за Султана даровима, орденима, титулама. Милош није био један господски одметник као какав босански капетан или скадарски везир: он је био вођ једне сељачке буне и носилац једне народне револуције, — и стога је њега било немогућно задовољити и умирити без обзира на народну масу која је иза њега стојала.

Кад је Милош кренуо питање о наследном кнежевству, изгледало је да тражи што не може добити. Букурешки Уговор, та правна основа за све српске захтеве, није говорио ништа о томе да ће Србија имати свог наследног кнеза. Порта је одгађала и одбијала испуњење чак и својих писмених обвеза по Букурешком Уговору; ко се онда могао надати да ће она испунити један српски захтев који тим уго-

вором није био ни предвиђен? И то један захтев који се ни иначе није слагао с турским појмовима. По турским појмовима само је Султаново достојанство било наследно: сва су друга била привремена, зависила од Султанове милости. Шта хоће сада Милош? Да постане у свом достојанству онако сигуран као Султан?

Ипак, Милош је постепено успео отклонити све тешкоће са свог пута. Без сумње, био је знатно потпомогнут и руском дипломатијом. Неки ранији историјописци наши тврдили су да је Русија била противна наследном кнежевству Милошевом, и да је Милош доспео до те части не само без њене помоћи, него и без њеног знања, управо кришом од ње. Г. Гавриловић је показао сву нетачност ових тврдњи. Русија је знала да Милош тражи наследно кнежевство, одобравала је ту његову тражњу, и ишла му код Порте на руку. Али, пошто је та тражња постала независно од Букурешког Уговора, Русија је није могла подупрети оном истом енергијом којом друге наше захтеве који су проистицали непосредно из Букурешког уговора. Док је за те друге захтеве могла протестовати на Порти што се не испуњују, за овај специјални захтев о наследном кнежевству могла је Порти само пријатељски саветовати да га испуни.

По самој руској потпори, Милош, вероватно, не би био дошао до *правог* наследног кнежевства него до неког полунаследног а полуизборног. Пред издавање хатишерифа од 1830, Русија и Турска биле су се сагласиле „да Милоша наследи његов старији син Милан, а после да народ бира кнеза у породици Обреновића“. Србија је имала да буде изборна монархија с правом избора ограниченим на породицу Обреновића. Милош је био незадовољан тим решењем. „Ако се не узможе придобити права наследственост“, говорио је он, „нигда соизволити нећу, да избор у фамилији мојој бива и да сâм семе неизбежимог раздора, међусобног гоненија и Бог зна какви безделија у племе моје посејем... Нигда се склонити нећу, да тако рећи сам нож наоштрим и деци и потомству мом оставим, да се њиме међу се кољу“. Али, и ако је Милош имао јаких разлога да праву наследност претпостави половној, руска дипломатија, изгледа, није била у стању склонити Порту на праву наследност.

Како се онда десило да Милош ипак добије праву наследност? Одиста, у хатишерифу од 1830 стоји да ће достојанство кнежевско бити „својствено“ Милошевој фамилији, — дакле, наследност без икаква ограничења. У берату који је Милош за тим добио као наследни кнез, каже се исто тако да ће, после његове смрти, кнежевско достојанство прећи на његовог сина, па онда на његовог унука, и тако редом, остајући увек „у његовом семејству“.

Овај неочекивани успех Милошев објашњује се сасвим просто. Оно што није могла да учини руска дипломатија, учиниле су Милошеве паре: оне су увериле Порту да је права наследност боља од половне. Од првог дана, Милош је знао да мора одрешити кесу да би добио што је желио. „Све што сам досад штедио и од уста својих укидао, све сам за ове дане штедио“. Он је бацао паре и десно и лево, чинеће богате поклоне свакоме о коме је мислио да му може бити од помоћи. Својим посланицима у Цариграду писао је енергично: „Употребите сва средства, ударите главом на све капије“. Изгледа да су сви важнији министри и чиновници на Порти примили нешто од Милоша; чак је и Султану било обећано 800.000 гроша. На Порти је, стога, поред свега њеног отпора српским захтевима, владало у потаји извесно добро расположење према Милошу лично, као према човеку који, истина, много тражи, али ништа за бадава. Доведени једном у добро расположење према Милошу, Турци су се брзо досећали свима оним вишим политичким разлозима због којих је Милоша ваљало задовољити. После хатишерифа од 1830, који је дао Србији потпуну унутрашњу самосталност, власт је Портина над Србијом постала знатно слабија, — и баш зато Порта је требала да гледа да бар српскога кнеза лично привеже за себе. Његова лична верност била је још једино јемство за лојалност једне аутономне Србије.

Кад је реч о поткупљивању Порте, има један детаљ на коме се ваља задржати, јер је карактеристичан за Милоша. Мало час је поменуто, да је он и самом Султану учинио један поклон од 800.000 гроша. Од ове суме само је 300.000 положено у готовоме; осталих 500.000 гроша дано је у признаницама. Те признанице имају своју дугу историју, коју ради Милошеве карактеристике треба испричати.

Почетком 1829, за време руско-турског рата, Порта је

затражила од Милоша „да се прими куповања хране у Аустрији за турску војску по градовима на Дунаву“. Милош је пристао, али под условом да му она одобри довозити со из Влашке. Од кад је настао руско-турски рат, који се водио у Влашкој и на Дунаву, и Србија и Босна и Бугарска и Арнаутлук осећали су велику оскудицу у соли, пошто су били одсечени од Влашке, одакле су дотле со набављали. Милош је тражио од Порте један ферман за све паше на Дунаву, да изузетно пропуштају ону со коју би он довозио из Влашке (која је тада била заузета руском војском). Он је тај ферман добио и постао главни набављач соли за све турске области које су, због рата, изгубиле везу с Влашком. Оне исте лађе које су односиле храну турској војсци враћале су се натоварене сољу. Под таквим условима, снабдевање турске војске храном испало је врло лукративан посао за Милоша, који је и као кнез увек показивао много трговачког духа.

Милоша је само тиштало што он руски пријатељ, снабдева храном турску војску у њеном рату с Русима. Да би умирио савест, он је известио Русију о својој погодби с Турцима, и показао јој да та погодба може и за њу бити корисна. Његови трговачки агенти које је Порта слободно пуштала Дунавом, могли су, узгред, купити и достављати Русима вести о кретању турске војске: с једне стране, турски лиферанти, — с друге, руски шпијуни. Сем тога, Милош није био врло ревностан у снабдевању турске војске; слао је храну споро, у слабо натовареним лађама; извештавао Русе о тим транспортима да би их ови уз пут потопили или опљачкали. На тај начин, доводио је у склад своје дужности према Русији, свом протектору, са својим дужностима према Турској, свом сизерену.

До обрачуна с Портом ишло је све лепо. Кад је дошло до обрачуна, Порта је одбила да плати и оне транспорте који су уз пут били потопљени. Ту штету имао је да сноси Милош, што, кад се узме како је вршио експедицију, није било ни неправо. На несрећу за Милоша, у питању је била велика сума, 500.000 гроша, и он никако није могао пристати да му тако велико потраживање пропадне... Свој тренутак дочекао је онда кад је требало Султану учинити поклон за наследно кнежевство: од 800.000 гроша намењених Султану, он је одбио тих оспорених 500.000, опростио великодушно

тај непризнати дуг, — и то су биле те „признанице“ које је дао поред готовог новца. Чак и у тој свечаној прилици кад су га уздизали на достојанство наследног кнеза, Милош се показао мали сеоски ћифта који не може да прежали пропалу вересију и покушава да је за што било „пребије.“

Али на томе детаљу не треба се сувише задржавати, Задобивање наследног кнежевства остаје ипак један од највећих успеха Милошевих. Поред све помоћи руске дипломатије, успех је тај поглавито његов лични успех. Он је сам од себе, без дошаптавања руске дипломатије, мимо Букурешки Уговор, дошао на мисао да тражи наследно кнежевство. Та му се мисао јавила невероватно рано, одмах после Карађорђевог убиства (1817), изгледајући тада руској дипломатији једна утопија. На остварењу те утопије Милош је радио пуних тринаест година, док најзад није добио што је тражио. Истина, он је наследно кнежевство добио за паре, али да би га могао купити, требало је дочекати или припремити такву ситуацију у којој су све сметње толико изгубиле од своје чврстине да су се могле с помоћу новаца отклонити. По нашем мишљењу, највећа је заслуга Милошева у томе што је за то време од тринаест година толико порастао у очима и Руса и Турака, да су се његови кнежевски прохтеви морали озбиљно узети. Не треба заборавити да је Милош из почетка био само најстарији међу народним главарима београдског пашалука, првак међу рајом: човек без берата и звања у Царевини: да тај човек постане наследни господар Србије и признати вазал султанов, да се Коџа-Милош претвори у Бег-Милоша, — за то се тражио велики лични напор. Пре свега, било је потребно да он, властитом снагом, завлада над српским народом као његов неоспорни старешина, коме само још владалачка титула недостаје: обуздати пак српски народ, — народ устаника и хајдука, горштака и сточара, — није био лак посао. За тим, требало је да Милош задобије у исто време и руско и турско поверење, што је било у толико теже што су Руси тражили од њега једно, а Турци друго: Русима се морао представљати као душа народног покрета у Србији, а Турцима као султанов послушник. Поред свега још, с Турцима није смео бити увек исти: морао се час удварати а час претити, час повити а час усправити, јер његова верност само је тако била на цени, ако се свакога часа могла прометнути у неверство

и бунтовништво. Милош се налазио у тешкој ситуацији у којој је требало имати много политичке вештине, и не мало политичког глумаштва, али тој тешкој ситуацији он је био дорастао. Он је успео уверити Порту, а исто тако и Русију, да се њена политика у Србији не може водити преко подеснијег човека од њега. Он се толико натурио пажњи и једне и друге силе да оне нису могле замислити Србију без Милоша; управо, Милош је постао за њих Србија. Добивши толику важност у њиховим очима, он је смео тражити чак и наследно кнежевство, а да не изгледа да тражи нешто што му не приличи. Зар онда није тачно рећи, да за ту високу титулу он има на првом месту да захвали својој личној умешности?

(Свршиће се.)

Слободан Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Тајфун“, драма у четири чина, од Мелхиора Ленђела.

„Тајфун“ је мађарска драма, с космополитском темом, и Јапанцима као главним јунацима. По пишчевој идеји она треба да се догађа у Берлину; у немачком преводу догађаји су пресељени у Париз, француски превод држи се оригинала, не отимајући се за ту част. У ствари драма би се могла догађати, с толико исто мало разлога, ма у коме европском граду у коме се може претпоставити живот јапанских студената, и у коме се кроз најшире ауторске наочари могу замислити нарави и догађаји који су потребни за развијање чудновате тезе ове драме.

„Тајфун“ је никао у јапанској грозници која ја владала Европом после руско-јапанског рата. У њему се слика опасност Нипона, гигантске расе човечуљака с азијског истока, која се, наоружана искуством и цивилизацијом Европе, креће на освајање света. Надчовечанска снага њиховог егзалтираног патриотизма представљена је у главном јунаку Токераму, жртви свирепе дужности. У драми он завршује катастрофом, у тешком сукобу Јапанца и *човека* — који се у једном тренутку слабости пробудио у њему. У многобројној јапан-

ској колонији замишљене велике европске вароши X. доктор Токерамо је нека врста вође колоније и поверљивог представника Јапана. Др. Токерамо проучава европску цивилизацију, одабира из ње оно што из ње вреди и може користити његовој отаџбини. Према догађајима у комаду, типовима и идеји коју писац развија, читава колонија Јапанаца живи у нераздвојној заједници, као чета или нека врста каравана. Токерамов стан је нека врста штаба јапанског. У њему се Јапанци с времена на време, о својим свечаним данима искупљају, и у своме затвореном интимном кругу оживљују живот своје домовине: обучени у јапанске „кимоно"-е, поседају на асуру, око топла чаја, и, у полутами, причају своје родољубиве приче и уз гитар певуше своје песме. Та једна, наивна и намештена сцена преображаја париске собе у токијску, за трен ока и простим притиском електричног дугмета, садржи сву егзотичну и живописну страну комада. Јапанизам сва четири чина иначе није нимало живописнији ни аутентичнији од фигура на порцеланском прибору за чај или фантастичних новинарских анегдота на трећој страни. У комаду се дакле не само не разазнаје ниједна могућа средина и не могу и приближно замислити где сличне нарави и типови, но чак не налази ни занимљивости.

Наивност с којом је писац обележио површност и необазривост европљана на супрот дубини и лукавости жуте расе, парадоксална, новинарско-театрална идеологија, детињаст заплет, све у једној мелодрами и склопом и типовима и тоном, чини ову каботенску драму једва сношљивом на позорници. Она се једино још подноси, по невољи, у доброј игри глумаца (колико у овом лажном комаду и лажном тону може бити добре игре), који у овој егзотичној сензацији налазе занимљиве театралне творевине.

Г. Михаило Исајловић, који је у улози Токерама с успехом прокрстарио сву Америку, хтео је показати се у њој и на позорници своје отаџбине. Г. Исајловићева типична физиономија, врло израђена и занимљива игра, једина су добра страна и једино оправдање ове вечери у Народном Позоришту.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Нови покушаји за мир. — Арбанашки Конгрес — Румуни и Бугари.

Никаква одлучна битка ни код Једрена, ни код Скадра. Јаке хладноће и припреме до сада су задржавале сваку акцију савезничких војсака. Код Турака је радња била управљена на измену ратнога плана код Галипоља, где је турска војска претрпела губитке. Докле је на војишту владало такво стање, дотле је турска влада била активнија на другој страни. Најпре је имала доста посла да унутрашње врење сузбија. Тај посао се јавља у угушивању завера, већих и мањих, које се нижу једна за другом, а јављају се код противника младотурскога режима, нарочито официра. Затим се јавља посао у питању о изналажењу финансијских извора за потребе војске и државних администрација. Државни бонови продаја терена, давање концесија, продаја скупоценог старинског ратног плена који се чувао у царским ризницама у Цариграду, добровољни прилози људи и жена, — главна су брига владе Махмуд Шевкет-паше и Младотурака. Ова брига и посао ипак не смета влади да и своје противнике доведе у шкрипац пред муслиманима, оптужујући их специјалноме суду за све досадање поразе. Сем свега овога, Порта је, преко својега нарочитога изасланика Хаки-паше, понова тражила од Европе медиацију, дајући унапред изјаву да ће се повиновати њеноме решењу у питању о миру између ратујућих страна. Европски кабинети Сила примили су се мисије, под условом да медиацију приме и балкански савезници. Балкански савезници још нису дали своје одговоре у овоме питању, које они свакојако неће примити у истоме облику у коме су га Турци понудили. Балкански савезници могу примити медиацију Сила, али свакојако не и арбитражу. Савезници морају поставити извесне услове под којима могу примити мир. Колико се до сада зна, услови које савезници могу да поставе јесу: уступање Једрена и Скадра, источна граница Бугарске, ратна оштета, острва у архипелагу. Питање о Скадру и ратној оштети задаће још доста тешкоћа дипломатији балканских држава, али не мање и владама Сила. Још сада се предочава да Скадар тешко може доћи у део савезницима, и да

Силе неће моћи финансијски исцрпену Турску пустити да плаћа ратне оштете. Аргументи за ову последњу намеру нису довољни, јер је до сада било правило да побеђени. поред онога што изгуби у земљишту, плати и ратну штету.

Питање о границама Арбаније, о форми владавине у њој. о владару, нису још решене. Ратне операције доста сметају решењу овога питања; а неслагање у мишљењу Русије и Аустро-Угарске што се тиче граница Арбаније тако исто омета расправљање овога питања. У последње време се, ипак, и у томе питању знатно коракнуло у напред. Остало је још питање о Скадру и Ђаковици; Призрен, Пећ. Дебар, Охрид и Јањина не чине више предмет спора између две групе Сила, Тројнога Савеза и Тројнога Споразума. Како између Беча и Петрограда прилично попушта досадања затегнутост, која се може манифестовати у постепеноме распуштању резервиста које обе државе, с обе стране границе, држе већ добра три месеца, то се могу очекивати више мање повољна решења и за ова два места.

Ради Арбанскога Питања састао се у Трсту у половини месеца фебруара један арбанаски конгрес. Они који су узимали учешћа у раду конгреса нису свакојако представљали оно оно што Арбанаси имају најбоље. На томе конгресу, о коме су највише писале бечке новине, виђали су се Арбанаси који су често сретали по канцеларијама разних министарстава спољњих послова. Они који нешто значе нису били на Конгресу. Сва питања која су за једну државу животна, расправљана су са недовољно и спреме и ауторитета. Конгрес је донео одлуку да се обрати Силама и да тражи да се блокада и рат што пре обуставе, да се дадне Арбанији што већи део досадање Турске. Питања о азбуци, о језику, о разним вероисповестима, о облику владавине и начину управљања, о владару и о државној независности, нису расправљана. Конгресу су присуствовали и узели учешћа у расправама и неколико Куцовлаха, који су тражили да се дадне Куцовласима аутономија, а куцовлашка аутономна област да уђе у састав будуће арбанашке државе. И ако су на Конгресу Арбанаси и Куцовласи утврдили братство, ипак су тврђења Арбанаса да их има око 1,700.000 душа Куцовласи с неповерењем примили, као што су Арбанаси опет скептично саслушали куцовлашко тврђење да њих у Арбанији има око .700000.

Између Румуније и Бугарске није дошло још до решења питања о исправци границе. Бугарска је оставила да питање о томе спору расправе Силе, обећавајући да ће се покорити њиховоме решењу. Румунија није одговорила да ли ће примити арбитражу која јој је понуђена преко Русије и Италије. У Бугарској много мирније гледају на то него у Румунији, где нису одмах умели да нађу праву меру за своје држање. Спор још траје. Против румунских захтева Бугари се бране одлучно и веле да Румуни немају право што траже један део бугарске територије. Ако су Румуни били квази-неутрални за све време трајања овога рата, неутралне су биле и остале државе у Европи; неутралност је био један историјски и човечански дуг; захваљујући неутралности других Румунија је данас моћна и напредна. За очувану неутралност Румунија тражи накнаде зато што се Бугарска увећала, и ако није то уговором, обећањем или иначе предвиђено; све Силе су одрекле сваку територијалну корист за наступеле промене на Балканскоме Полуострву. Румуни траже накнаду у територији и зато што су Бугарска, Грчка и Србија пред рат изјавиле да ће тражити од Турске само аутономије, а сад деле турске земље. Бугарска, Грчка и Србија су тражиле доиста то од Турске, али Турска је место одговора прекинула дипломатске односе и изазвала рат. Значи да је она сама хтела ратној срећи да остави решење овог питања. Па и саме Силе, после Куманова и Лозенграда, измениле су своје решење о чувању statusquo а решењем да ће балкански народи очувати оно што оружјем задобију, и објавиле начело: Балкан балканским народима. Ако Грчка, Бугарска и Србија сад што и добијају' добили су скупо плаћеним жртвама. Румунска изјава да је Румунија још 1903 године објавила да ће се војском умешати ако се на Балкану поремети равнотежа, не вреди данас. Та изјава је дошла у оно време кад су Румуни рачунали да ће Бугарска оружјем помоћи устанак у Маћедонији и Старој Србији. Од тога доба прошло је девет година, и многе су се ствари измениле. Бугарска је постала независна, Аустро-Угарска је антектирала Босну и Херцеговину, Турска је добила новог суверена и уставни режим, споразум руско-аустро-угарски склопљен у Мирцштегу је пао у воду, Румунија се зближила с Турском. Сви ти нови и многобројни догађаји су знатно изменили балканску равнотежу. Догодило се нешто још и

више, Србија, Грчка и Бугарска и Црна Гора склопиле су савез и објавиле рат Турској. Румунија је изјавила да ће бити неутрална и ништа друго. Румунија хоће да се позове на принцип балканске равнотеже који је у Берлинском Уговору постављен. Да ли има права? Тај принцип равнотеже је непрестано гонио балканске народе да се уједине. Садашња румунска влада налази да Румунија није примила границу која јој је на Берлинскоме Конгресу одређена према Бугарској, јер јој је дато мало за њене напоре у руско-турскоме рату. А која је од ратујућих страна из тога доба била задовољна границама? Русија се пред рат с Турском договорила с Румунијом да ова пропусти преко Дунава руску војску, а Румунија да добије целокупно јединство и независност. После су Руси тражили и војску, и Румуни су дали војску за Плевну. За ову услугу Румунија је добила независност и Добруџу; Добруџа је за неких 5000 [ ] км. већа од Бесарабије, коју је Румунија тражила. То је више него што су добили тада Срби, коју су имали два рата с Турском. Данас Румуни не траже Бесарабију или друге земље, него траже опет комад од Добруџе. Ради чега да исправе границу у Добруџи? Да се осигурају? Најбоља граница нису брда и река него добро суседство и трајно пријатељство. Најглавнији град који тражи Румунија јесте Силистрија, а тражи га за то што су ту у већини Румуни и Турци и зато што је у XIV веку била румунска. Кад би се то узело за тачно, онда би Бугари имали право да траже многе крајеве крај Дунава у којима живе они Бугари који су у своје време побегли од Турака и више се нису повраћали у Бугарску, не губећи ни свога имена ни своје народности. И онда би изишло да би Бугарска имала да тражи више од Румуније него ова од ње. Историја зна да су војводе Радул и Мирче владали Силистријом свега четвртину века, а после да је Добруџа, па и Силистрија, пала у турско ропство и ту остала до 1878 године, када је додељена Бугарској. Једино где се за право може дати Румунији то је ако устражи за Куцовлахе, који ће доћи у нове савезничке државне територијалне приираштаје, да очувају своје име и језик, и то ако они сами то устраже.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Димитрије Руварац: Библиографија. 1864—1912. Сремски Карловци, 1912.

Г. Димитрије Руварац је сам приредио и издао потпуну библиографију својих многобројних радова. За скоро пола века непрекидне делатности, он је урадио материјално врло много, као ретко ко од наших научних и књижевних радника, и његова „Библиографија“ садржи на 900 нумера књига, расправа, брошура и чланака, радова сваке врсте из наше црквене, културне, политичке и књижевне историје XVIII и XIX века.

Г. Руварац се одликовао од оних многобројних школованих црквених људи наших, који, седећи годинама, под врло повољним приликама, у Карловцима, где се налази наша највећа и најдрагоценија архива, никада се нису хтели ни прихзатити архивских истраживања, можда незахвалних али ванредно корисних. У кошници „Српскога Сиона“, где је било више трутова но чела, Г. Руварац је, по изузетку, био вазда вредна и трудољубива челица. Г. Руварац је имао много симпатичне радозналости и ретке вредноће, која га ни у старим данима не оставља, он је трагао и објављивао своје изналаске, и благодарећи њему ми имамо велики број објављених важних докумената о нашој црквеној, културној и књижевној прошлости. Без његових радова наша знања о нашој прошлости била би још непотпунија но што јесу. Да је међу карловачким професорима Богословије, за цео један век, било још десет људи интересовања и вредноће Г. Димитрија Руварца, колико бисмо ми више и потпуније знали о добу када се формирао наш модерни духовни и књижевни живот! Његове расправе о митрополитима Мојсеју Петровићу и Викентију Јовановићу, о Јовану Рајићу и Захарији Орфелину, о фрушкогорским манастирима у XVIII веку, прилози о Христифору Жефаровићу, Лукијану Мушицком, Јосифу Рајачићу, Иларионy Руварцу, заслужују нарочиту пажњу. „Библиографија“ Г. Димитрија Руварца пуна је корисних, често и значајних прилога, биографских, библиографских и историјских, који добро долазе свима испитивачима наше прошлости.

У свим својим пословима Г. Руварац је био више скуп-

љач и објављивач научне грађе но критички и систематски историчар, и његов обилни прикупљени материјал захтева модерну и критичну обраду. Треба упоредити коју од монографија Г. Руварца са „Уставобранитељама“ Г. Слободана Јовановића, са „Милошем Обреновићем“ Г. Михаила Гавриловића и са „Ђорђем Бранковићем“ Г. Јована Радонића, — па одмерити сав напредак који је наша историјска наука учинила, и садржином, и начином рада, и обликом. Поред тога, Г. Руварац је стално грешио што је у своје радове уносио своју одвећ полемичку, или боље рећи свађаличку нарав, — ако случајно није у томе подражавао свога брата, заслужнога Илариона Руварца. Он није историчар *sine ira*... Добар део његових радова јесу полемике, са свим и сваким, поводом свачега, често врло неумерене и у подигнутом кавгаџијском тону, који се тешко даје помирити са црквеним чином и седом косом старога Г. протојереја. Неколико наслова из ове „Библиографије“ дају идеју како Г. Руварац полемише: „Доле образину г. др. Емилијану пл Радићу!“, „Доле образину др. Стево Павловићу“, „Доле научну образину г. Радославе М. Грујићу“, „Убришите нос, млади господине!“, „Образ радикалски — Сабор без образа“, „Нитковлук радикалски и кукавичлук“, „Пукле тикве радикалске“, „Масни лонци“. „Историчко трабуњање“, „Автономне млекаџије“, и тако даље! И тај неодмерени тон није само у политичким полемикама, где се човек у тренутној страсти може и заборавити, но и у научним и књижевним полемикама, где се одиста није имало ради чега жестити. Г. Руварац не може да схвати научан рад без подигнуте песнице и грубих речи, и у недостатку живих он замеће кавгу чак и са мртвима који већ две стотине године леже под земљом. Неизлечиве старе навике из доба више-мање научних песничења Илариона Руварца и Панте Срећковића!

Али, Г. Димитрије Руварац је врло стар човек, у годинама када се више не мења, и њега данас треба примати онакав какав је. Ако није научан радник и писац како бисмо ми данас желели, он је свакако једна занимљива, оригинална, живописна личност наше старије науке, један од најбоље обавештених познавалаца наше прошлости у XVIII и XIX веку, користан човек који је својим многобројним и разноврсним радовима знатно припомогао проширењу наших историјско-књижевних знања. Његов обилан и неуморан, скоро педесетогодишњи не може обићи ниједан наш историчар. J. C.

Глацијација Шар планине и Кораба од Ристе Т. Николића. „Глас Српске Краљевске Академије“ LXXXVII. Први разред, 36.

Шар-планина има нарочити значај у историји испитивања Балканског Полуострва. За њу је везано неколико научних заблуда о географским приликама Балканског Полуострва, које се одржале све до прошлог века, и од којих су неке у науци владале преко две хиљаде година. Разне фазе кроз које су те заблуде пролазиле, времена и прилике у којима су оне владале, представљају главне црте у историји географског испитивања целог Балканског Полуострва. Још класични географи, Страбо и Птоломеј, унели су у географске карте представу о централном балканском планинском билу, које се пружало северним делом Полуострва од Црног до Јадранског Мора. Као најважнији чвор у томе билу представљана је Шар-планина (Scardus), која је у току од две хиљаде година на картама имала разна имена. У прошлом веку, све до 1890. година она је сматрана као највиша планина на Балканском Полуострву, и узимало се да је висока 3050 м.

Заблуду о централном билу разбио је познати географ *Киперт* године 1808, а заблуду о њеној висини Г. *J. Цвијић* који се године 1890 пео на њу, и нашао је да њена висина износи само 2740 м. Бечки географски институт доцније је мерио висину Шаре, и нашао је да је њен врх Љуботин висок само 2510 м. Премда Г. Цвијић мисли да још није речена последња реч о висини Љуботина („Основе за географију и геологију“, књ. III, стр. 1083), ипак је он у своју карту унео висину бечког географског института (Карта Србије и Црне Горе. Треће издање. Београд 1911), док је чувени Штилеров Атлас (Gotha, Justus Perthes, 1907) задржао број 2700 као висину Љуботина.

Глацијални трагови на Шар-планини су опажени већ давно, и Г. Цвијић се на питање о глацијацији Шаре у више махова враћао. Заслуга је Г. Николића што је обишао цео главни гребен Шаре, и што је детаљно и савесно описао све глечарске трагове на самоме билу. Доцнијим испитивањем глацијалних трагова у долинама разних шарских река, и у опште у подножју и околини Шаре ваља овај материјал попунити и проверити неке закључке који су добивени проучавањем прилика на самоме билу.

Главно било Шар-планине има облик планинског гребена са више засебних врхова или група од врхова, и са знатним бројем нижих и виших превоја, преко којих је вршен известан саобраћај између нижих области источно и западно од Шаре. У већем броју врхова нађена су корита старих глечара (циркови), у којима су се очували разноврсни трагови глечерског ерозивног и акумулационог рада. У цирковима су се одржала језера глацијалног порекла којих ће бити на целој Шари око 25. По висини и природним особинама дели их Г. Николић на две групе, од којих су прва на висинама од 2201 до 2439 м. махом усамљена, дубља, у стеновитим басенима, воде модро-зеленкасте, и друга на висинама од 1952 и 2338 м., која су плића, пространија и залађена моренским материјалом. Поред ових, као сигурни глечерски трагови нађене су морене (крајње, подинске, ивичне и централне), заробљени камчићи и флувио-глацијални материјал у долинама појединих шарских река. Висине снежне линије није се могла конструисати за целу Шару, већ само за поједине њене делове. Узимајући снежну линију Г. Цвијића за групу Љуботинску (1600 м,) и карниколску (2150 м.), констатује да се она даље према Истоку све више пење (на Џинибелу 2217 м., а на Корабу 2217 м.).

На свима досадашњим картама и географским делима Љуботин је сматран као највиши врх Шар-планине. Међутим Г. Николић је нашао још четири врха које он сматра вишим од Љуботина, и од којих је Џинибел (2571 м.) највиши. Не зна се у колико су ови бројеви тачни, као што се не зна ни то каквим начином мерења се дошло до њих, али ако би се потврдила тачност Г. Николићевих мерења, која не изгледају сасвим без основе, Шара би поново добила ранг највише српске планине, јер би била виша за 45 м. од Дурмитора, који је за последњих десет година сматран као највиша српска планина.

Кораб представља типски планински гребен који је 64 км. дуг, правца Север-Југ, у основи састављен од филита, док су највиши врхови од кречњака. За разлику од Шаре његови највиши врхови Мали и Големи Кораб се налазе у средини гребена, који, како се учинило Г. Николићу, достижу висину од 2770 м. Због веће висине и нарочите пластике необично је богат снежаницима, који су били много већи од

оних на Шари. Глациални феномен био је нарочито развијен у централном делу, где су глечерски трагови каткад много боље очувани од оних на Шари, Целу планину Г. Николић није испитивао већ само циркове Ујткалар, Прходе и Профјел. Први и трећи су у филитима и због тога су деформисани, а глечерски трагови су слабије очувани. Прходе представљају групу од три цирка, од којих је у једном био развијен глечер са два крака, који је оставио највеће и најбоље очуване глечерске трагове од свих проматраних циркова на Шари и Корабу. Г. Николић је видео још више циркова које није могао испитивати. Његова заслуга је што је први констатовао глечерске трагове на Корабу. За описане глечерске трагове на Шар-планини и Корабу мисли да су вирмске старости. У овом раду истакнуо је писац да „има трагове и од старијих глацијација“, и споменуо је три крајња моренска гребена као знакове тих старијих глацијација. Колико је свега било глацијација у овом раду није тако јасно казано као у чланку у „Гласнику Српског Географског Друштва“ (св. I. стр. 78—79), који преставља извод из ове расправе, где је на основу крајњих морена, разних нивоа у речним долинама и флувио-глацијалног материјала, изведен закључак да су на Шари и Корабу биле изражене четири глацијације.

Због познате анархије које је до сада владала у овим областима, ове планине су спадале у ред оних планина Балканског Полуострва које су биле најмање познате и најслабије испитане. Г. Николић због доскорашњих прилика није имао претензију да овим радом потпуно реши питање о глацијација Шаре, јер би за то било потребно детаљно испитивање глацијалног феномена у појединим речним долинама на Шари и Корабу, али овај рад несумњиво попуњава једну осетну празнину, и може се сматрати као озбиљан прилог за проучавање глацијалног феномена на планинама Балканског Полуострва.

J. Дедијер.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Преглед Српске Књижевности“. — Прво издање овога дела Г. Павла Поповића изишло је 1909, а сада је, у издању Г. Кона, изишло и друго издање. (8°, стр. XXII, 354; цена 4 динара). У ново издање писац је унео извесне „измене и допуне које ни у колико не мењају карактер дела“. Унети су резултати последњих научних истраживања. Библиографија је нарочито проширена. X.

„Албански Проблем“. — Један од најпознатијих публициста српских, под шифром Balkanicus, написао је брошуру „Албански проблем и Србија и Аустро-Угарска“. (Београд, 1913; 8°, стр. 111; цена 1·50 дин.). Писац је изнео схватање којега се држала и држи Србија у процени импровизованог „албанског питања“, и опширније расправља о односима између Србије и аустро-угарске монархије. Као прилог уз ову књигу иде сада први пут објављена оставка Јована Ристића, председника министарског савета 1880 године. Оставка је значајан документ за познавање аустро-угарских односа у последње време. Ова брошура је забрањена за земље аустроугарске монархије. Н.

Издање Матице Хрватске за 1912 годину. — У 1912 години Матица Хрватска је, као редовна годишња издања, дала седам књига. Од дела домаћих аутора ту су „Hrvatski Kraljevi“ од Владимира Назора, „Bes Sreće“ драма од Г-ђе Аделе Милчиновић, и „Povijest filozofije“, књига трећа, од Г. Др. Алберта Базале. О првим двема књигама говорено је посебно у овом часопису. Г. Базала у својој „Pripovijesti filozofije“ обрађује философију новијега доба, заустављајући се на најистакнутијим представницима појединих праваца.

Као и прошле године, Матица Хрватска издала је и једну књигу из српске књижевности. Ове године је издала „Priče“ Г. Бранислава Нушића, са предговором Г. А. Г. Матоша. Од превода, Матица је издала „Čistilište“, други део Дантеове „Божанствене Комедије“, у преводу Г. Исе Кршњавија, и „Petar Veliki“, роман познатог руског писца Димитрија Сергијевића Мерешковског, у преводу Г. Јосипа Пасарића. Роман припада чувеној трилогији „Христос и Антихрист“, коју сачињавају још два романа: „Јулијан Отпадник“ и „Леопардо Да Винчи“. Уз ово коло иде и научно-књижевни алманах „Hrvatsko Kolo“, у коме је овога пута заступљено више аутора него прошлих година.

Као изванредна издања Матица Хрватска је издала три књиге: „Požar strasti“, драму од Г. Јосипа Косора, „Gospođa sa suncokretom“ од Г. Ива Војновића, и Хомерову „Ilijadu“ у преводу Г. Т. Маретића, са предговором Г. Др. Ђуре Керблера. Ускоро ће изићи и четврта књига изванредних издања: „Hrvatska Povijest“, књига трећа, од Г. Др. Ферда Шишића.

М.

Забавна Библиотека — Кр. Земаљска Тискара, у Загребу, покренула је Забавну Библиотеку и као прву књигу, издала приповетке Ф. М. Достојевског. Књига носи наслов прве приповетке, „Krotko Janje“, у којој се на фантастичан начин износи историја једног нескладног брака. Сам Достојевски вели: „Ова ствар управо и није приповетка, а нису ни обични записи. Замислите мужа, коме се жена убила, и лежи пред њим на столу. Он је страшно смућен, јер није још успео да прибере мисли. Пролази кроз собе и стара се да сам себи објасни догађај „концентрацијом мисли у једну тачку“. При том је хипохондрист, један од тих који на глас мисле. Зато и говори сам собом, прича цео догађај и „објашњава“ га. Уједно, и себе оправдава и жену оптужује. Неправилна и смућена приповетка се продужује неколико сати. Несрећник говори час као самоме себи, час као невидљивом слушаоцу чак као судији. Догађаји се ређају као по записивању стенографа. Тако се често и догађа у животу.“ У истој књизи налазе се још две приповетке: „Bobok“ и „Sen smiješnoga čovjeka“. Све ове приповетке падају у последње и најзрелије године приповедачева рада и штампане су у „Дневнику Списатеља“. Преводилац је Г. Др. Никола Андрић. Й.

„Нова српско-хрватска генерација.“ — Прашки часопис „Veřejné Mínění“, у 23 броју, донео је чланак „Nova generace srbochorvatská“, већи извод из књижевног прегледа Г. Ј. Скерлића „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, који је изишао у „Српском Књижевном Гласнику“ (св. за 1 фебруар 1913). — Исто тако већи извод из тога чланка донео је „Српски Глас“ у В. Кикинди, бр. 9—10. Н.

Arsène Perlant: Eternelle Turquie. Paris—Neuchâtel, 1912. — Писан пред сам почетак рата између Турске и четири хришћанске самосталне државе, овај дневник има доста докумената не само о младотурскоме режиму него и о самој Турској. Ти документи утврђују да Младотурци и њихов режим нису ни у чему променили стање у Турској, да Турци нису народ способан да се отргне из сањивости и отресе учмалости. А. Перлан је навео примере своје и туђе, скупљене на извору живота у младотурскоме режиму, који потврђују да Турчин и кад се тргне остаје онај који је био

кад је ступио први пут у Европу, да руши и пустоши. Данас, кад се Турци повлаче онамо одакле су дошли, ова књига има интереса за онога који хоће и даље да прати историју једнога народа који је шест векова задавао бриге Европи, било својим завојевачким бесом, било својим лаганим пропадањем. J. M. J.

—

Adalbert Nickisch v. Rosenegk: Balkanbund oder Türkei, für oder gegen die Balkanstaaten? Berlin, 1912, Anthropos Verlag. — Писац је поставио најпре ово питање: да ли су балкански народи у праву што ратују с Турском? На то питање је одговорио да је рат и историјски и морално и на време с правом предузет. Затим је поставио ово питање: треба ли бити за или против балканских држава? То је питање разгледао с историјске, религиозне и културне, привредне и моралне стране. С историјске тачке гледишта писац налази да победе балканских држава треба са радошћу поздравити; па тако исто ставља се на њихову страну кад је претресао религиозну, културну, привредну и моралну страну данашњега рата. Најзад, он пориче право Силама на земље на Балканском Полуострву и његова је последња реч: „Балкан балканским народима“. Није скоро краће а јасније речена симпатична реч за балканске народе и њихово дело. J. M. J.

—

Otto von Gerstner: Albanien, Wien & Leipzig, 1913. W. Braumüller. — Материјал је позајмљен из туђих књига, а лепе фотографије из туђих албума, те је створена ова брошура, са намером да упозна аустријску публику, колико-толико, са Арбанијом. Арбанија је од вајкада била пријатељска земља за Аустрију, те за то се овај фелдмаршал-лајтнант у доба стварања Арбаније решио да пожури с овом књигом. За читаоце који не воле оне које не познају, а о којима бечке новине сваки дан говоре, ова брошура је била добро дошла. У седам одељака изнесено је све што треба за познавање арбанашкога питања и аустријскога становишта у томе питању. Ин.

Alexander graf von Gersdorff: Balkankrieg, Berlin, 1912. Eckstein & Engel. — На крају прошле године изишла је ова брошура. У њој су са доста тачности изнесени узроци садашњега рата, историја односа Турске и балканских држава, и подаци о бројноме стању непријатељских војски. Закључак је пишчев да треба признати што пре начело: Балкан балканским народима, и старати се тако исто да се обезбеди велики интереси прво Германије на Блискоме Истоку, па онда и Тројнога Савеза. Велики интереси Немачке јесу да Тројни Савез буде јачи од Тројнога Споразума, а никада да Енглеска буде надмоћнија од Немачке. Ин.

УМЕТНОСТ.

Hermann Kretzschmar; Geschichte des neuen deutschen Liedes. I. Teil. Von Albert bis Zelter. Leipzig, 1912. Поодавно је већ учињен покушај да се да историја развоја соло песме. Дела која су у шесетим и седамдесетим годинама прошлога века изишла (Lindner, Reissmann, K. E. Schneider, B. Seyfert) нису задовољила „не само што се тиче музичке и књижевне стране, него и чисто научне. Тек са појавом опсежнога дела берлинског професора М. Фридлендера „Немачка песма у XVIII веку“ осетила се сва важност ове музичке врсте и сва потреба детаљнијег историјског и естетског испитивања њеног. Пред нама је данас једно дело које је може боти најбоље написана књига савремене музичко научне литературе, а позитивно најпотпунија књига о овоме предмету: Кречмарова историја соло песме. Славни берлински ординариус за музичке науке, проучавајући изворе и располажући са довољно оригиналног музичког материјала, дошао је до позитивних и нових резултата обрађујући овај предмет. По њему, развој немачке соло песме са пратњом инструмента почиње делима првог немачког оперског композитора Хајнриха Шица (Schütz). И пре него што се појавио Хајнрих Алберт, „прави специјалист нове песме“, са успехом је обрађивао ову врсту лајпцишки томас-кантор Јован Херман Шајн. Са много духовитих опазака Кречмар даје критику хамбуршке и линебуршке школе и истиче важност Риста, Габриела Фоингтлендера, фон Цезена и Швигера. XVII век је са групом композитора у Дрезди и Лајпцигу, затим, једна здрава основа за даљи развој соло песме. У XVIII веку од Шемелиа до Шулца и Рајхардта овај уметничк. облик био је у непрестаном развоју, док га није Целтер прихватио и развио до онога ступња који је био потребан да би се ова врста у доба новог и модернијег музичког полета за време Бетховна и после њега могла одржати и развити до висине на којој се данас налази. Нарочито је то доба када је берлинска школа, којој је Целтер главни представник, практично доказала оправданост својих естетских принципа, проучених са многе нове светлости. Књига је изишла у Лајпцигу код Брајткопфа и Хертла, и стаје 7·50 марака. И културни историчар и музичар ће са истим интересом прочитати ову књигу, живим стилом написану.

М. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске одржао је своју 1 седницу 25 јануара 1913. Награђена приповетка „Јарани“ Г. Светозара Ћоровића штампаће се, у споразуму с писцем, због своје дужине, засебно, као Књига Матице Српске бр. 44 а не у „Летопису“. — Оцене, прикази,

прегледи, извештаји и белешке у „Летопису“ који су досад хонорисани с 15 п. од штампаног реда, ако прелазе 4 штампане стране, хонорисаће се по штампану табаку. — Не примају се рукописи: „Из илирских елегија“, песме С З, и студија о Алферду Момбергу. — Прима се за „Летопис“, као оглед, једна глава из већег рукописа Дра Ђ. Дере „Квинт Хорације Флак“. У појединостима уредник „Летописа“ споразумеће се с писцем. Н.

Социјална Матица. — Сем Словенске, Глазбене и Школске Матице, Словенци имају и Социалну Матицу, чији је председник Др Богумил Вошњак, потпредседник Др. Фран Илешић, а остали чланови Управе су виђени просветни радници из свију крајева Словеначке. Социјална Матица је основана у циљу да шири, у првоме реду, социјално-политичке и научне списе у народу, и да на тај начин јача народну свест и подиже просвету. То она постиже издавањем таквих списа и стварањем уже организације из свију просветних радника. За члана Матице може се јавити сваки, али нарочити одбор решава о појединим пријавама за ступање у чланство. Чланова има двојаких: утемељачи, који одједном плате 100 круна и добијају сва Матичина издања бесплатно, и чланови који плаћају годишње по 5 или 3 круне (сељаци, и уопште сиромашнији сталежи) и добијају сва издањи у пола цене. Да би успешније вршила свој задатак и брже дошла до циља, Матица је недавно издала и нарочити проспект којим позива на уписивање у чланство и излаже детаљније свој будући програм рада. Словеначки социјално-политички и научни рад развио се у последње време јако и настало је акутно питање: како да се организује књижевни трг за списе те врсте. Ти списи су јако потребни народу, као и други списи са поучном садржином „који су писани занимљиво и свакоме разумљиво. Таква популарно-поучна литература, која се рашири у широке народне масе, најбољи је подстрекач народне душевне моћи.“ Најзад, у просвети је „велика умна снага и стваралачка моћ.“ Социјална Матица је из тих разлога и створена, а сада је ставила себи у задатак да начини везу између књижарских тржишта и нада се да ће успети да њени чланови могу добијати извесне књиге по сниженој цени. То ће бити издања која су већ изишла, или која ће изићи у „Научној књижници Омладине“, „Политичко-социолошкој Књижници“, „Просветној Књижници“ и у „Социјалној Матици“. За поменуте публикације Матица је, у главном, успела, као и за научни словеначки лист „Veda“, који ће њени чланови добијати по сниженој цени. Матица ће се потрудити да, после ових успеха, пружи својим члановима још неке књиге по спуштеној цени.

Социјална Матица је сада тако организована да неће

шкодити ни једној другој словеначкој културној установи. Управа је свесна да је њен посао скопчан са многим тешкоћама, али, знајући да је сваки почетак тежак и „да од малога постаје велико“, она ће истрајно радити на подизању културе у свом народу. Знајући са колико различитих и мучних тешкоћа има да се бори словеначки народ, а познавајући његов напорни и истрајни рад на политичком и културном пољу, ми искрено желимо успеха Социјалној Матици и препоручујемо њена издања од којих ће многа исто тако добро доћи и нашем народу. У. Ц.

Читуља.

Анђело де Губернатис — За своје седамдесет и три године, овај талијански писац радио је историју књижевности и књижевну критику, и митологију и лепу књижевност, и дао, извесно, највећи број књига који је икоји писац XIX века дао. Несрећа је његова што он, у место што му је ласкало да га назову „калеидоскоп“ и да буде *интернационални* писац, није претпоставио да буде добар једнообразан народни писац. „Зато је савет неких мојих пријатеља — вели он сам о себи — који су се старали, више но ја сам, за мој мир, за мој добар глас, да не пишем толико, да лакше пишем, да пустим да боље сазру моји списи како би били брижљивије израђени, остајао без утицаја на мене“. И зато је његова судбина, властитом му кривицом, била трагична.

Рођен 1840 године у породици, која је, како он вели, у половини XV века прешла из Грчке у Провансу, а доцније у Пиемонат, он је био прерано духовно развијен и дететом и младићем. Он није био свестан тако просте истине да човек стиже само дотле докле има снаге, а не докле жели да стиже, или, Крочеовим језиком, да човек казује само онолико колика је у њега моћ *израза*. Лак, врло лак главом и вољом, он је био убеђен да његова лакоћа представља гениалност, и то универсалну гениалност, док је она била, у ствари, само врло сигуран знак његовог неуравнотеженог духа, некритичности и беспримерне површности.

О њему су се казале толике сурове речи. Али нико није био према њему тако суров, као што је био он сам, у једној својој рођеној књизи. Са искреношћу, како је он мислио, са безграничном таштином у ствари, он тамо вели да му у другом разреду гимназије, после Корнелија Непота и Плутарха, „од једном паде на памет“ да изради „Речник Славних Људи“. О школском одмору те године, он спрема „Историју јеврејског народа“. Кад му је четрнаест година, он чита разне историје књижевности, налази у њима празнине и, мало по мало, оне му се учине толике да се већ тада подухвата великог подузећа да напише „Историју талијанске књижевности“. Он до шеснаесте го-

дине није никако видео позориште, али када је видео „Хамлета“, сутра дан, потражи у библиотеци Шекспира, и, читав месец дана, само њега чита. Три месеца по првој позоришној представи коју је видео, он је готов са првом својом трагедијом. Мало доцније њему су довољна три реда из Дилерове „Историје“, да добије предмет за нову драму „Вернер“, коју изради за непуна два месеца. — Он је још и неизмерно сујетан. Без и најмање уздржљивости, поводом ма какве ситнице из његова живота — а он је сваку најмарљивије забележио за потомство — он ће изазивати имена Дантеа, Леопардија и њихове околине! Он не заборавља ниједно име, шумно, вредело оно заиста или не, да покаже са којима је све био у вези, ко је све долазио у његову кућу, у коју су улазили сви странци од имена, кад наиђу у Италију. И, треба имати на уму, да Губернатис све ово пише о себи са највећом озбиљношћу, да себе стави за углед омладини.

Од тог великог броја књига које је написао, ниједна га није преживела. Ни његове драме и трагедије, ни „Пјер дела Виње“, ни „Катонова Смрт“, ни „Ромоно Аугустоло“, као ни драме са индијским мотивима. То све, као и оно што није поменуто, има вредност најслабијих романтичарских ствари. Његове студије из историје и књижевности, његова изучавања Дантеа на пример, којим се бавио целог века, немају вредности. Његови фељтони у *Popolo Romano*, који су требали да буду нешто као Сент-Бевови *Lundis*, са свим су слаби, без духа, без живота. „Биографски речник савремених писаца“, и да је успео, не би био препорука за књижевну солидност овога „кнеза биографа“. Од свих студија којима се бавио, нису се одмах потопили само његови послови из митологије: „Животињска митологија“, објављена на енглеском и преведена на немачки и француски, и „Митологија биљака“, публикована на француском и, као и прва, превођена. У своје време оне су имале нешто успеха, а и данас могу да се консултују не сасвим узалудно.

У једном српском часопису, дужност је поменути, кад се о њему говори, да је Губернатис написао и једну књигу о нама: „Србија и Срби“.[1] На жалост, ни та његова радња није ништа друкчија од осталих његових послова: површна, празна, сиромашна опсервацијом, без аргумената, богата вербалним симпатијама према нама, најјевтинијим симпатијама.

Миодраг Ристић.

[1] (La *Serbie et les Serbes*, lectures et inmpressions, Florence, Seeber, 1897).

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 6. — 16 март 1913.

НИКАД.

(Крај.)

Једне вечери, око једанаест часова, кад је ноћ напољу била густа и црна, као њена коса, и кад је ветар беснео, као њена страст, лежала је она уморна од празних жеља у полумрачној соби на дивану, и шаптала њему очајне речи, очајни позив, и мислила: „О, само кад би ме чуо, он би морао доћи!" Наједанпут неко куцну на прозор. Она скочи. Да није он? — то је била прва мисао. Она се не би изненадила да дође он у тај позни час, јер је толико пута већ замишљала да је дошао и толико га пута узалуд чекала. Али не, она је луда: то није он; то је некаква депеша. Она отвори прозор и упита гласно и без страха:

— Ко је то?

— Ја сам. Пусти ме унутра — са зимом и помрчином уђоше те речи у топлу собу. Она познаде глас: то је био он. Она задрхта свим телом и журно навуче преко своје беле спаваће одеће свој дугачки свилени капут и изиђе, да му отвори. И уведе га унутра. Нису пали у загрљај једно другом, само су се држали за руке и гледали. И дрхтали обоје, као злочинци, не као злочинци, но као људи који се боје себе самих, као поштени људи пред злочином.

— Шта се десило? — упита она у страху.

— Дошао сам теби... — одговори он.

— Зашто си дошао, шта се десило?

— Опрости! Имао сам да бирам: да се убијем, или да дођем к теби.

— О! — она га стеже за руке — хвала ти што си дошао!

Она није ни примећавала да јој он сад говори: ти, и чинило јој се сасвим природно што и она њему, своме Богу, говори ти. Друго страшно било је јаче од овога срећнога и лепога, и она је питала и очима и устима:

— Говори, молим те! Каква се несрећа догодила? Има нешто страшно, осећам.

— Смири се мало, молим те. Да, има нешто: ја сам казао жени да волим тебе... да волим другу — поправи се он. — И она сад очајава.

И он опет виде оне исте очи које су се шириле у очајању и екстази.

— Тешко нама, тешко нама! — говорила је она и бледела све више, више него што би се могло поверовати да жив човек може побледети. Па ипак поред речи „тешко“, која је била пуна несреће и зле коби, звонила је реч „нама“, пуна блаженства.

— О, причај ми, причај како је то било. Брже, угушићу се!

— Ја сам крив и пред тобом и пред њом, то осећам, Али ко је крив за моје патње за моје личне и за ове друге још горе, за патње због болова двеју жена, једне добре и благе коју више не волим и коју сам сад унесрећио, и тебе коју волим више од живота и коју сам такође унесрећио? Хоћеш да кажеш да си ти крива? Ћути, мила. Јесте, и ја осећам, и ако нисмо криви ни пред собом ни пред животом, да смо ми ипак заједнички криви пред мојом женом И дошао сам код тебе, свога сукривца, да се заједнички бранимо пред собом од себе. Погрешно је то што ми осећамо. Ја, који сам мислио да много знам, тек сад сам увидео да је то погрешно. Ја сам изгубио своју највећу веру: веру у човечју вољу. Тврдо сам био убеђен да ја свој живот држим у својим рукама и да га водим куда ја хоћу, и да ћу га увек моћи тако водити. Ја сам се преварио. Живот се отео. Живот је сад узео мене у своје руке. И ја се осећам страшно немоћним, и видим да је моја воља била само лађа коју је стихија раз-

била и мене бацила у морску струју. И као очајник који говори своју последњу молитву, пре него што потонем, ја сам дошао теби, да ти се овако слаб изјадам, теби која несрећу од мене примаш с радошћу, дошао сам ноћу теби, девојци, ја, частан човек, чија жена код куће очајава, јер је дознала истину... Како си ти дивна! Ти је жалиш, то јасно видим у твојим чудним очима. Хоћеш о њој да ти причам? Добро. Има већ више времена како је она осетила промену на мени, и постала тужна. Често ме је брижно запиткивала шта ми је. Она је добра, а ја зао, јер сам несрећан. Мене је мучила њена пажња и одговарао сам понекад нервозно да ми није ништа. То: „нервозно" то на искреном језику значи: грубо. Ја сам се стидео после, али сам се још више стидео да то поправим, јер то би била лаж. Она ми неколико пута тужно пребаци да је не волим више. Ја сам ћутао, као презирући те ситне глупости, а у себи мислио: „О, да ти знаш како ја волим другу!" Вечерас ми је било рђаво. Она ми приђе нежно. Погледах је и видех да је некако промењена. Било је нечега много сестринскога у њеном гласу и погледу. Ја се изненадих. Она рече: „Ти патиш, то се види. Али зар ја не могу дознати узрок тој патњи? Ја те волим више него себе, и ако ти мене више не волиш, кажи ми. Ради твоје среће ја бих могла да поднесем жртве и да ипак будем задовољна што си ти срећан. Кажи ми, исповеди се, као сестри. Можда ћу и ја нешто знати да ти помогнем." О, лажне фразе људске самообмане! Она је искрено веровала да може испунити што тако неодређено обећава, а ја, егоист, шта ли сам ја мислио, чему сам поклонио веру и у шта сам се понадао? Моја жена, мати моје деце, детињасто ми нуди неко одрицање ради моје сруће, а ја сам се завео искреним гласом, а можда сам и пожелео сестринске утехе и искрене исповести, да олакшам себи. Од своје жене — сестринске утехе! Ја сам веровао да сам паметан човек; сад више то не верујем. Ја се преварих и рекох јој: „Очајан сам, јер волим другу". Ах, шта сам урадио! Како смо слаби и неспособни на жртве. Она се одрицала онога што није ни помишљала озбиљно да може изгубити. Она изгуби свест, тихо, без речи, без прекора, само се завали. Ухвати ме очајање. Повратио сам је и преклињао сам је да се умири. Обећавах да ћу да се лечим, молих је да ми опрости и да буде добра према мени, јер ја

нисам грешник, већ несрећан човек. Преклињао сам је да ми помогне да се излечим, да ми ништа не пребацује, да ме поштеди за неко време, па ћу ја успети да се савладам и да победим то лудило што ме је ухватило. Она се расплака. Она је нежна и добра, и због тога ми још теже пада моја кривица. Али она је и некако мало детињаста и лаковерна. Она се умири и поче да ме теши. Она ми је сасвим поверовала. А ја сам осећао како лажем и упоређивао сам је с тобом и — видео сам опет да те обожавам, и да се нећу од тога излечити никад. Приморах је да легне, а ја сам изишао и лутао по ноћи и нешто много јаче од мене довело ме је к теби. Девојко, дивна девојко, тешко теби што волиш мене! Јер моја је љубав несрећа. Оваква љубав може зликовца да подигне на највећу висину и поштенога човека да сруши у блато.

— Је ли питала за име? — прошапта она, дршћући, кад је он ућутао.

— Није. Она је толико несрећна била, да се тога није ни сетила. Али из њенога говора сам разумео да она однекуд мисли да је то жена кога од мојих пријатеља.

— Још није све пропало — рече она више за себе. — А деца?

— Она спавају. Ништа и не слуте.

Он поцрвене. Њен велики, дивни човек поцрвене од стида. И она поцрвене од стида.

— Не, ово се не може издржати — рече он. — Питао сам се: да се убијем одмах, или да дођем к теби. Прво да идем њој, па после...

— Ћути, ћути, не плаши ме. Ти ћеш живети, ти мораш, ти си дужан да живиш. Ти си потребан другима, ти си користан људима. И мени си потребан, мени, која те волим безгранично, мени, коју ти волиш коју данас волиш више од себе, више од породице, више од највишега. О, како сам срећна! Дошао је мој час: ноћас је мој дан; данас си ти мој!.. Како си озебао, како си ми блед, како си несрећан! Све то због љубави према мени. Па ходи, да ти дам ту љубав, да те угрејем, да ми порумениш, ходи да се срећом наплатимо за све болове.

Она му је пружила своје лепе руке. А он је стајао очајан и нем, јунак, а побеђен, побеђен, а још јунак, он је стајао нем и чврст као камен, и погледом је молио да га не зове.

— О, зашто? Шта то значи? Нећу ништа да разумем. Ја знам само да ме волиш и да си дошао к мени. Ништа више не знам.

Она збаци са себе црни свилени капут и остаде у белој дугачкој спаваћој хаљини. Коракну ближе и обави своје дивне руке око његове главе и рече:

— Драги мој, велики мој, због мене си постао мањи. О, да знаш колико те волим! — и пољуби његова уста једним од оних пољубаца у којима се даје цео живот.

Он се са силним напором воље ослободи двеју страсти и рече сав уздрхтао и блед:

— Молим те, немој ме мучити! — Зар не знаш да ја нисам слободан? Зар не знаш да морам бити јак? Зар да учиним злочин, па да после презирем и преклињем себе? О, мила, помогни ми да будем јак. Осећаш ли колико те волим? Више него себе, више него себе!..

Она диже главу и погледа га у очи.

— Ти ме хоћеш, ти ме желиш? О, па узми ме! Ја сам слободна, и поклањам ти себе. И зато од тебе ништа не тражим. Ја сам сама на свету, ја нисам ничија, само своја. Ја ти дајем себе. Хоћу да будем твоја, твоја садашњошћу, прошлошћу и будућношћу. Хоће ли? Нећеш? О, хоћеш, ја знам да хоћеш. Жељом хоћеш, а вољом нећеш. Али ја ћу да победим ту вољу која мисли да треба да те мучи због мене. Ја ћу да те занесем, да те опчиним. Ја сам жена. Ја сам лепа. О, како волим сад што сам лепа!..

Она просу косу и појурише црни таласи и поплавише бело платно на њеним плећима и просуше се по леђима и рукама. Она смаче с врата везену огрлицу и засијаше бела рамена лепша од Венериних, лепша, јер су жива. И загледа се испитивачки у њега.

— О, како си диван! Шта све видим у твоме погледу! И дивљења, и страсти и жеље, али ничега, ничега нимало ружнога. И колико душе има у свему томе, колико много душе у целој твојој дивној љубави! Мили, веруј, ни код мене нема ничега ружнога, само ја те волим бескрајно, без граница...

И она одједном силно поцрвене, и плануше чак и лепа рамена неким тихим руменим сјајем, као да је сунце кроз њих прошло. Она поцрвене и журно спусти платно на своје тело.

Као орао крила, он снажно рашири руке. И загрлише се бесно, очајно, лудо, срећно.

Да ли га је још мучила побеђена воља? Јер он је био као луд и стежући је дивљачки потмуло шапну:

— Сад ћу да те угушим!... Њено тело се угибало од бола, али она осети само радост. Завали главу, погледа га у очи и рече:

— О, какво би то блаженство било за мене!... Само кад би ти могао после да живиш и да те не гризе савест... А ја овако да завршим... — и она заклопи очи.

Његове руке попустише и дивљину замени бескрајна нежност. И она отвори очи и виде другог човека и осети пољупце каквима се никад није надала, и чу речи о којима чак није ни сањала.

Те је ноћи љубав триумфовала и доказала им да је она већа од свега на свету, од свега што је природа створила и што су људи измислили.

Одједном она престрављено скочи.

— Шта је? — узвикну он уплашено.

— Ах, треба да идеш! Видела сам колико је часова.

— О, зашто ме тераш? Тек је три часа после поноћи.

— Не, нећеш још да идеш. Хоћу да се разговарам с тобом нешто озбиљно, врло озбиљно. О томе шта сад треба радити. Ти ћеш отићи својој жени и слагаћеш је, — овога пута мораш слагати, али зато више никад у животу нећеш слагати — рећи ћеш јој да си ове ноћи лутао у очајању по мраку, да си много размишљао и да си видео да имаш само два изласка: да се убијеш, или да победиш себе и да се вратиш њој и деци. Ти си изабрао ово друго као достојније човека, и осећаш да ћеш имати снаге. О, како ће се обрадовати сирота жена! Истина, лепше би било признати јој истину, али... немогућно, немогућно! Она би би била дубоко несрећна. Овога пута *мораш* слагати. Рећи ћеш још да никад нећеш учинити ништа рђаво. И одржаћеш реч: нећеш више доћи к мени никад, никад. И кад те буде вукла овамо твоја љубав, и кад будеш осећао да те моја љубав зове овамо, нећеш доћи никад. Обећај ми! Тако ћемо платити ову срећу и искупити овај грех. Обећај ми!

— Не, не могу, не могу! — говорио је он и гледао је као нешто ново непознато и појимао шта она хоће, и то га је доводило до лудила дивљења.

— Обећај ми! — молила је она.

— Не, не, никад! Сад да те оставим, сад! Ја те сад обожавам више него икада. Не, ја сам сад прогледао. Ти и ја, ми имамо права на живот. Ја ћу да се разведем са женом на леп начин. И деца.. кад порасту, они ће ме разумети и неће ме осуђивати, Напослетку, свеједно, нека и изгубим све: имаћу тебе. Зар тебе да оставим? Шта би ти радила сама сад?

— О, како те волим, како те волим! Али чуј моју последњу реч, озбиљнију и од саме смрти. Кунем ти се својим животом и својом љубављу већом од свега на свету, кунем ти се овим својим грехом који је највећа срећа једина срећа у моме животу, који ће и остати једина срећа и за који се ја никад нећу покајати ако ми обећаш то што тражим, кунем ти се тобом самим, тобом који си мој свет, који си ми већи од смрти и дражи од живота, тобом се кунем — чујеш ли? — тобом, да ћу се од данас па за пет дана убити, ако ми не обећаш то што тражим. Обећаваш ли?

— Обећавам! — јекну он. — Обећавам, али зато што морам, не што хоћу. Ах, шта сам учинио, шта сам учинио! Како сам себе сматрао за јаког и великог онда кад сам ти казао да те волим и кад сам био убеђен да можемо при томе остати. А докле сам сад дошао? Шта сам учинио? И шта ћеш ти сад радити сама, шта ћеш ти, како ћеш живети сама без мене?

Она га је гледала с осмехом обожавања и захвалности и рече сва румена од среће:

— Ја? Ја ћу *сад* живети лепо, срећно, можда више лепо него срећно, али несрећна више нећу бити никад. Ја нећу бити сама; ти, један ти, остаћеш овде код мене. Ја те сад знам, и ја те имам, и имаћу те до смрти.

Он је плакао. Велики њен човек је плакао и питао је:

— Каква је то незнана сила што не да људима да буду срећни, каква је то сила што не да да се воле онима који то највише заслужују? Јесу ли ту силу уплашени људи с правом назвали оном великом речју: Бог? Ја све то досад нисам разумео. Кажи ми шта ти мислиш и зашто хоћеш то што хоћеш? Ја сам се изгубио...

— И ја ништа не знам о тој сили да кажем, али сам је осетила. Догодило се нешто у мојој души, нешто велико. Слушај, да се разговарамо сасвим просто. Ти заиста данас не видиш добро. А знаш ли зашто? Само зато што се осећаш крив преда мном, а то је страшна погрешка. Зашто ти мислиш да си *ти* требао да будеш уздржљив, и зашто сматраш да сам ја учинила неку жртву, дала много а нећу добити ништа? Зашто ти тако погрешно гледаш на ту ствар, ти, паметни човече? Да није можда зато што је жена слабо неурачунљиво створење, и што треба други о њој да се брине? Зашто ти себе сматраш да си ти одговоран зато што сам ја сама хтела да узмем део своје среће, једини део који сам могла узети, али који је најдивнији на свету? Зашто ти осећаш да си ми нешто дужан и да треба да ми се одужиш макар по коју цену? Говориш о разводу. На то ја не бих пристала никад. Не, никад: само кад би твоја жена била неко рђаво пакосно створење и кад ти не би имао деце. Ти си волео ту жену. Ти си је волео у раној младости, а из тога доба су успомене свете. Може бити да те је та љубав и та рана женидба сачувала од опасности којима подлежу други младићи Може бити да ниси њу волео, ти не би ни постао овакав човек какав си и каквог те ја обожавам Ти си је волео. Ти је и сад поштујеш. И ја је поштујем. Она је твоја жена, она носи твоје име, она је мати твоје деце, она те воли. О, па то јој отети сад!... Ја свом душом осећам шта би значило отети јој то — убити је. Па онда деца. Ти их волиш. И ја их волим. И једнога дана биће твоја родитељска љубав већа од љубави према мени. Ја нећу да твоја деца буду нимало несрећна од тога што си ти мене волео. Ја нећу твоме сину да отмем мајку, ја нећу да твојој ћерци отмем оца. Ја нећу никоме ништа да отмем. Зар би ти могао бити срећан и зар бих ја, и ако поред тебе, могла бити срећном кад знам да сам друге начинила несрећним? Никад!... Јесте, Бог нам неда срећу, и њему се морамо покорити...

Он ју је слушао задивљен.

— Говори, говори даље, чаробнице! Скидаш ми боле и бриге, али од њих постаје љубав, и још расти та љубав а ја сам мислио да већ више не може бити већа.

— Дакле, о разводу и о браку нема смисла ни говорити. Па шта нам онда друго остаје? Само то да будемо

љубавници, да долазиш ноћу тајно, да се кријемо, да крадемо, да лажемо и да страхујемо. Зар *ти* да лажеш због љубави према мени? Зар ја лажју да окружим и тако да чувам своју светињу? Зар нашу љубав тако да понизимо? Ја сам већ опазила да се ти још сад већ нечега стидиш: чини ти се да си постао налик на лакомислене, неваљале људе који заборављају дужности и остављају жену и децу, па иду другим женама. То свет осуђује, то сам и ја осуђивала и гнушала се таквих људи. И ти, који мене волиш и поштујеш, ти си већ почео да осуђујеш себе зато што си био слаб, а ниси слободан. Ти би већ после неколико дана пребацивао себи што си ми узео спокојство кад ми не можеш дати срећу. Али ја нећу то, ја не дам да ико тебе осуђује и не дам да се сам осуђујеш. Ти, мој велики човече, да личиш на мале, ситне и рђаве људе! Ја, која се поносим што те разумем, хоћу да будем достојна тебе и захвална за ону срећу без које би мој живот био страховито празан. Ја се нисам могла одрећи сасвим; иначе можда не бих могла издржати живот и самоћу; али сад се осећам јаком, заиста јаком, јер ми је живот поклонио оно што ми није обећао. Други, који нас не разумеју, назвали би нашу љубав падом. Зато други неће ни знати за њу. Ти ниси обичан човек. И ја бих хтела да макар у нечему личим на тебе. Сад смо се испели на врхунац лепоте, зар не? Да останемо ту горе, драги мој! Јер све друго било би падање, склизавање у ниskост, у лаж, у стид. Само једанпут и више никад! Ја ћу моћи да будем срећна. Верујеш ли ми?

— Никад, никад нисам могао замислити да жена, да ико може тако волети!...

Она га је једнако гледала у очи, али тек сад виде да гледа доле и да он клечи пред њом и да плаче.

— Чини ти се да сам велика, је ли? То је стога што волим великог. Устани.

Али не, он је клечао и даље, и плакао. И није био нимало смешан. Био је диван. И она се наже, као над дете, па га је миловала по коси.

— Знам сад да ћеш увек мислити на мене, али, молим те, немој никад бринути о мени. Веруј ми да нећу патити. Ми морамо обоје бити срећни, јер је лепо и велико наше одрицање. Немој никад штогод пребацити себи. Ја се ни иначе никад не бих удала кад за тебе не могу. Дакле, немој да ме

жалиш; у самоћи имаћу тебе драгога; бићу срећнија него жене које имају мрске или досадне мужеве, о много, много срећнија! И зато се немај бринути о може самотном животу; остави ту бригу добрим, равнодушним, досадним људима који о свему овоме неће ништа знати. Како сад осећам, ја сам уверена да нећу патити. Али ако буде требало, ја ћу отпутовати негде на краће или дуже време... Зашто си побледео? Зашто си сад поцрвенео?... Ах, не, нисам мислила на то!.. Ето, сад сам и ја поцрвенела. А то је баш глупо. Не, нисам мислила на то. О, кад би то било!... Једно дете од тебе, једно дете твоје и моје! Мислиш да бих се уплашила од света? Ја бих била срећна. Али да њега сачувам од непријатности и да не видим како се понижава оно што ми је најдраже, ја бих отишла негде далеко, где ме нико не зна и где су људи друкчији, и не бих се вратила никад. Све то мени би било лако да поднесем, јер немам никога од рода да постидим и ожалостим, а имам новаца. Али то неће бити. Некако свом дубином своје душе осећам да то неће бити и да ћеш ти остати једина срећа мога живота. Али, да би та срећа била што потпунија, хоћу да ми испричаш цео свој живот, све чега се сећаш, откад памтиш за себе, па досад, све, све, хоћу да имам цео твој живот. Пожури; треба да одеш пре свитања, да те нико не види, да нико не дозна никао. Седи овде поред мене, дај ми руке — и очи. Тако! А сад причај.

Он је слушао с детињском покорношћу, и она је осећала да сад има неку божанску лепу власт над тим силним човеком.

Горело је кандило и свећа, а она је упалила још и лампу, да га боље види, да запази сваки израз на његовом лицу

И он је причао, причао је одушевљено, грозничаво, с великом речитошћу задивљена човека. Причао је о своме богатом, несташном детињству, о мучним годинама школовања и борбе, о својим првим радовима причао јој тако, као да је и он њој хтео да поклони целу своју прошлост и своју садашњост, кад се већ она тако великодушно одриче његове будућности. Причао јој је и о својим замишљеним будућим радовима и обећавао јој да ће сваку мисао у њима посвећивати њој и да ће због тога они бити много бољи од досадашњих. Он је хтео, дакле, и у будућности да јој ипак да нешто од себе, нешто најлепше.

И често он би у току разговора наједанпут застајао и

питао њу: — „А ти, у то доба, како си живела?“ И она му је кратко и брзо причала о оскудном детињству богатог сирочета, о младој девојци која се у туђини одушевљавала науком, лепотом природе и уметностима, а није готово ни познавала људе, и напослетку о жени која је видела њега и прогледала, и разумела свет и живот.

— О, како сам сад бескрајно богата! — узвикну она кад је он довршио. — Али треба да идеш, треба да идеш!..

Да, било је крајње време. Он пође. Ноћ је још онако исто била црна, као да је хтела да буде саучесник, само се ветар утишао, као њихова страст.

У тамном предсобљу још један загрљај, још један пољубац, последњи, очајан, највећи, у коме је сва сила љубави и сав бол растанка за увек. Требало је да се пусте већ, а они су се све више стезали, као да су хтели једно другоме да оставе отиске, трагове на грудима, на врату, на уснама. Али најзад руке клонуше и уста се откидоше, и са њих обојих споји се само шапат речи: „Збогом!“.. И кроз црну ноћ оде човек, а жена је остала на вратима. И ништа се није видело. Само од ње кроз ноћ и хладноћу оде к њему глас пун очајања и воље:

— Никад!

— Никад! — одговори из мрака, као неослабљен одјек, глас пун воље и очајања.

И шта је после било? Десило се нешто лепо и чудновато, много чудновато и лепо. Они су заиста били срећни и мирни. Као да је нестало страсти, а остала само љубав. Она није морала да отпутује, и они су се виђали. Нису се никад избегавали, али се нису ни нарочито тражили, а кад су се случајно нашли било им је пријатно и лепо. Ни трага од пређашњег бледила и дрхтавица. Они су се сретали широким великим споразумним погледима, као људи који су учинили неко велико добро дело и који су срећни што о томе не знају и други људи.

И никад човек није обожавао женину душу тако као он. Он ју је погледом питао и као одговор налазио у њеним очима бескрајну срећу која као да је гласно говорила: — Не, не, нећу се покајати никад, нећу зажалити никад, нећу престати да те волим никад

Било јој је још боље него што је и мислила. Понекад само кад би је напала мисао о томе какву је срећу могла добити да је он случајно био слободан, онда је на њу наилазила туга, као нагла зима. Али је она увек умела од ње да се отме. Радила је, старала се о сиромашним девојкама и помагала их двоструко: и новцем и душом. И била весела међу тим младим девојкама, весела и добра. И оне су се одушевљавале њоме, као што само младе девојке могу да се одушевљавају.

А кад је била сама, она је мислила само на њега, понављала његове речи и гледала пред собом цео његов живот. И поносила се њиме и собом.

И тако су године пролазиле. А људи, који увек воде туђу бригу, саветовали су је да треба да нађе себи друга док не буде доцкан, и правили алузије на њену лепоту и младост које пролазе. А она је одговарала да је сасвим задовољна својим животом и неће да га мења. И при томе би се осмехнула, и тај осмех као да би за тренутак залепршао завесу и показао нешто од оне велике среће која се крила у њеним очима и у њеној души. И тада су људи измишљали којешта, јер истину нису могли да погоде.

И тако су опет пролазиле године. И тако је старост почела да се ближи. И што је он више старио, све је више захвалности њој било у његовом погледу. Он је постао човек у годинама, имао је брига породичних, имао је много послова јавних и много је користи починио, али мисао о њој никад га није напуштала, мисао лепа и велика. И нико на свету није тако разумео, ни осетио његове радове, као она.

Она је била онако заносно лепа све до четрдесет година. Тада се разболе и кад је устала, сасвим се променила. Коса јој је брзо проседела, њена виткост се изгубила, њено лице се изборало. Само њене очи биле су увак младе и лепе

О, вечита историја човечјег живота! И он је остарио и оседео много. Његова деца су порасла: син му постао човек, а ћерка се удала, и он је постао деда. И тај деда често је сад с неком тихом великом нежношћу и бескрајном захвалношћу прилазио њој, доста старој и слабој госпођици и разговарао дубоко пријатељски. И брижан је био понекад његов поглед, и као да је говорио: „Ја сам срећан у старости, имам породицу, унуче, огњиште — све то ти си ми сачувала. А ти?

Да ли ти је много тешко? Жалиш ли свој живот? Да се ниси покајала?“ И увек, увек исте очи, лепе и младе, и исти осмех и поглед одговарали су оно вечито: „Никад!“

Они су остарили, али њихова љубав није остарила никад. Она је задобила вечност, бар ону вечност којом човек влада.

У педесет другој години разболе се она по други пут, последњи пут, да више не оздрави. Њени пријатељи се забринуше, девојке су очајавале, а она се само смешила. Кад је осетила да је близу крај, зовну једну своју питомицу која је код ње становала и већ довршивала школовање, и рече јој да јој извади из фијоке неке хартије. И даде јој и рече:

— Иди у своју собу и прочитај то, па онда опет донеси.

Девојка оде и кад се вратила, плачући, срете у предсобљу једног високог, седог господина, који је одлазио од њене Госпођице. И он је плакао. Девојка задрхта и одјури њој. Она се смешила, па рече:

— Он није одржао реч; опет је дошао... Али сад не мари... Ти си га видела, али нећеш никоме рећи да је то био он.

Девојка клече, па јој је љубила руке.

— Ти ме не осуђујеш? — насмеши се она.

— О, никад! — узвикну девојка.

— Слушај. Те хартије баци сад у ватру. Могла сам ти рећи да то учиниш и пре, али ме је било жао да нико не дозна никад. Та је љубав трајала скоро тридесет година, а ја бих волела да не престане никад. То је немогућно. Зато бар нека не умре самом. Кад прођу неколико година и кад ме свет заборави, ти испричај коме. Нека ме преживи макар мало, кад је већ немогућно да се не заборави никад... Имена не треба да кажеш — због његове деце — никоме никад...

Девојка је обећала. И тако се дознало за ту љубав.

Кад је Она умирала, добри људи су је саветовали да се исповеди и причести. Она је у самртним мукама ћутала. Али пре него што ће да издахне, насмешила се и казала својој околини: „Ја сам у целом своме животу имала само један грех и мислим да ми га је Бог опростио, и ако се нисам покајала никад.“

Л. Михајловић.

„КАПИЈА СТОТИНЕ БОЛОВА."

Ако ја могу да одем у Рај за једну пару, зашто ви морате бити завидљиви?

Пословица пушача опијума.

Ова приповетка није моја. Мој пријатељ Габрал Мисквита, англо-индуски мелез, испричао ми је целу, између заласка месечевог и зоре, шест недеља пред своју смрт. Ја сам је забележио са његових усана онако како је он одговарао на моја питања. Ево:

„Капија Стотине Болова" лежи између Котларске Јаруге и Чибугџијске Мале, на стотину метара у правој линији од Везир-Канове Џамије. Немам намере да макар коме говорим о њој, али чикам га да нађе „Капију", ма колико добро да мисли да познаје варош. Можете чак пролазити стотину пута јаругом у којој она лежи, па опет да незнате ништа. Ми смо јаругу звали „Јаругом Црнога Дима", али је њено право име, разуме се, друкчије. Магарац са товаром не може проћи између зидова, и, на једноме месту, баш пред „Капијом", једна кућа се толико испречила да се мора ићи сасвим по ивици.

У ствари то и није никаква „Капија." То је кућа. Стари Фанг-Чинг узео је први пут пре пет година. Он је био обућар у Калкути. Веле да је тамо убио своју жену кад је био једном пијан. Зато је и оставио рум и предао се Црном Диму. Доцније, отишао је на север и отворио „Капију" као место где можете пушити у миру и тишини. Немојте сметнути с ума да је то била *пака*, отмена пушачница опијума, а не једна од оних загушљивих и прегрејаних *ченду-кана*, каквих можете наћи на сваком кораку у вароши. Не; старац је скроз познавао свој посао и био и сувише чист за једног Кинеза. Он је био једнооко ситно створење, не много више од пет стопа, без два средња прста. Ипак у увијању црних куглица, то је био највештији човек кога сам икада видео. Изгледало је да му пушење никада није ништа чинило; и што је узимао дању и ноћу, ноћу и дању, била је опрезност. Био сам код њега пет година, и у погледу пушења могу са сваким издржати утакмицу; али према Фанг-Чингу био сам дете. Поред свега тога, старац је био тврд на новцу, веома тврд; и то је

оно што не могу да разумем. Слушао сам да је оставио на страну велику суму пре но што је умро, али то је све сада наследио његов сестрић; старца су вратили у Кину да га тамо сахране.

Велику горњу собу у којој су се скупљали његови најбољи гости држао је чисту као нову иглу. У једном углу стајао је Фанг-Чингов домаћи идол — скоро исто онако ружан као Фанг-Чинг — и под његовим носем увек су гореле свеће; али се њихов мирис није осећао када су луле почеле бивати учестаније. Према идолу био је Фанг-Чингов мртвачки сандук. Он је на њега био утрошио добар део своје уштеђевине, и кад год би какав нов гост дошао у „Капију“, тај сандук би му био показан. Био је од црнога лака, са црвеним и златним натписима, и ја сам слушао да га је Фанг-Чинг донео чак из Кине. Незнам да ли је то била истина или не, али знам да сам испод њега простирао свој душек. То је био склонит угао, и нека врста поветарца долазила је кроз прозор с времена на време. Осим душека није било никаквог намештаја у соби — једино мртвачки сандук и стари идол, сав зелен и плав и црвен од старости и лака.

Фанг-Чинг никад нам није казао зашто је назвао ово место „Капијом Стотине Болова“. (Он је био једини Кинез кога сам знао који је употребљавао ружно-звучећа имена. Иначе су она највећим бројем цветна. Као што ћете видети у Калкути.) Слагали смо се у томе да за нас не приличи то име. Ништа не утиче тако снажно на вас ако сте од беле расе, као Црни Дим. Жути људи су друкчије створени. Опиум готово не оставља на њима трага, али белим људима и црнцима наноси много. Истина да има људи на које опиум не утиче много више но дуван, први пут. Они тачно узму онолико колико је потребно да заспу природно, и идућег јутра готово су сви способни за рад. Тако, и ја сам био један од тих кад сам почео, али сам пет година пушио стално, и сад је друкчије. Имао сам једну стару тетку, близу Агре, која ми је после смрти оставила нешто мало. Око шездесет рупија сваког месеца. Шездесет није много. Сећам се времена, изгледа ми пре стотине и стотине година, када сам зарађивао три стотине месечно, и имао још и узгредних прихода, када сам радио у једној великој стругари у Калкути.

Нисам могао дуго остати на томе послу. Црни Дим не допушта много друге послове. И ако је на мене мало утицао, ја не бих могао радити један дан да ме убијете. На крају крајева, шездесет рупија месечно то је све што ми треба. Док је стари Фанг-Чинг био жив, он ми је узимао тај новац, давао ми од прилике половину да живим од тога (ја једем врло мало); остатак је задржавао за себе. Смео сам излазити из његове куће у свако доба дана и ноћи, могао сам пушити и спавати кад год ми је била воља, тако да нисам имао никаквих брига. Знао сам да је стари Кинез добро зарађивао на мени, али ме се то није тицало. Ништа ме се више не тиче. На крају крајева, свеж новац долази сваког месеца.

Било нас је десеторо кад се „Капија" први пут отворила. Ја, два Индуса, енглески чиновници негде у Анаркалију, али их одпустише из службе и нису могли плаћати (нема човека који може дуго времена да издржи дневни рад и пушење опиума); један Кинез, Фанг-Чингов сестрић; једна продавачица која је на некакав начин била стекла много новаца; један енглески беспосличар — мислим да му се име почињало на Мак... али сам заборавио, — он је пушио много, али је изгледало да никада ништа не плаћа (говорило се да је он спасао живот Фанг-Чингу на неком суђењу у Калкути, у време кад је био адвокат); један други Англо-Индус као ја, из Мадраса; једна жена, исто тако, и два човека који су говорили да су дошли са севера. Мислим да су морали бити Персијанци, или Афганци, или тако нешто. Сад нас има само петоро, али долазимо редовно на пушење. Незнам шта је било са Индусима, али је продавачица умрла после шест месеци које је провела у „Капији", и мислим да је Фанг-Чинг узео њене огрлице и њену гривну за нос. Али нисам сигуран. Енглез је пио исто онако добро као што је пушио; једнога дана свршио је. Један од Персијанаца погинуо је једне ноћи у једној тучи на чесми близу Џамије. Полиција је затворила чесму, јер је вода заударала на трулеж, веле. Нађоше га мртвог на дну. Тако, као што видите, остали смо само ја, Кинез, Англо-Индускиња, коју зовемо *Мемсахиб* (живела је са Фанг Чингом), други Англо-Индус и један од Персијанаца. *Мемсахиб* изгледа сада веома стара. Мислим да је била млада кад је „Капија" отворена, али сви смо остарили од тог доба. Остарили за стотине и стотине година. Врло је тешко водити рачуна

о времену у „Капији“, и, најзад, време ме се ништа не тиче. Свакога месеца пристижу ми мојих свежих шездесет рупија. Давно, врло давно, када сам зарађивао три стотине и педесет рупија месечно, и имао још и узгредних прихода, на великој стругари у Калкути, имао сам жену од реда. Али је она сада мртва. Веле да сам је убио тим што пушим Црни Дим. Можда јесам, али је то било тако давно да ме се ништа не тиче. Понекад, у време када сам почео долазити у „Капију“, осећао сам да сам због тога несрећан. Али све је прошло и све је свршено одавна; свакога месеца примам мојих свежих шездесет рупија и потпуно сам срећан. Нисам срећан-*пијан*, знате, већ увек миран и тих и задовољан.

Како сам почео? У Калкути. Пробао сам у својој кући, толико колико да знам на шта то личи. Никада нисам отишао сувише далеко, али мислим да је моја жена умрла тада. На некакав начин нашао сам се овде и познао Фанг-Чинга. Не сећам се тачно како је то било; знам да ми је говорио о „Капији“ и ја сам почео тамо ићи и, овако или онако, нисам после више ни излазио одатле. Немојте сметнути с ума да је „Капија“ била отмена пушачница у време Фанг-Чинга, место где се можете наћи удобно, а никако слична *ченду-канама* где иду црнци. Не; била је чиста, и мирна, и никад пуна света. До душе, било је и других осим нас десеторо и сопственика; али смо увек имали засебан душек и напуњени вунени јастук, све покривено црним и црвеним аждајама и животињама, баш као на мртвачком ковчегу у углу собе.

На крају треће луле, аждаје су почињала да се крећу и да се бију. Гледао сам их по читаве ноћи тако. Удесио сам моје пушење према њима, и сада ми треба дванаест лула да их изазовем. У осталом, оне су све поцепане и прљаве, као и душеци, а стари Фанг-Чинг је умро. Умро је пре две-три године, и дао ми је лулу коју сада пушим — сребрну лулу са чудним зверима које се обвијају око боце испод чаше. Пре тога, мислим, пушио сам на једну дугачку лулу од бамбусова дрвета са бакреном чашом, врло малом, са зеленом дршком за сисање. Била је нешто дебља од обичне палице и пушење је било слатко, врло слатко. Изгледа да бамбус упија дим. Сребро не упија, али морам да га чистим с времена на време. То је велики посао, али ја пушим на ту лулу за љубав старога Кинеза. Он мора бити да је начинио од

мене красну ствар, али ми је увек давао чисту простирку и јастук, и најбољу робу коју у опште можете набавити.

Кад је он умро, његов сестрић Цин-Линг узео је „Капију“ и назвао је „Храмом Трију Заноса“, али ми стари и даље смо знали само за „Стотину Болова“. Сестрић је врло бедно водио послове; мислим да му је помагала *Мемсахиб*. Она живи с њим, исто као што је живела са старцем. Њих двоје пуштају да долазе свакојаки ниски људи, црнци и други, и пушење није више онако добро као некад. Толико пута налазио сам у мојој лули пржене мекиње. Стари Кинез умро би кад би се то догодило у његово време. Па онда, соба се никада не чисти, душеци су сви поцепани и исечени по крајевима. Мртвачки сандук је отишао — отишао натраг у Кину — са старим Фанг-Чином и две унције Црног Дима поред њега, у случају да га зажели на путу.

Идол нема више онолико свећа да му горе пред носом; то је несрећан знак, поуздан као смрт. Цео је потавнео и нико се не стара о њему. То је све дело *Мемсахибе*, знам ја. Кад Цин-Линг хоће да сажеже златну хартију пред њим, она му вели да је то расипање новца и да ако свећа буде горела врло споро, идол неће приметити разлику. Тако сада имамо свеће у којима има много лепка и које горе пола часа дуже и испуњују собу ружним мирисом. Не могу послови да иду добро када се такве ствари раде. Идол то не воли. Ја то видим. Доцкан у ноћ, понекад, он мења све врсте чудних боја — плаву и зелену и црвену — исто као што је то чинио док је стари Фанг-Чинг био жив; преврће очима и удара ногом као ђаво.

Не знам зашто не оставим ово место и не одем да мирно пушим у мојој рођеној собици у базару. Вероватно, Цин-Линг би ме убио кад бих га оставио — он од мене вуче сада шездесет рупија — а затим то је тако тешко, ја сам се навикао на „Капију“ и веома је волим. Није тешко гледати. Није оно што је била у време старога Фанг-Чинга, али не могу да је оставим. Видео сам толико њих који су умирали овде на душецима, па ме је страх да не умрем на улици. Видео сам много ствари које би други људи назвали чудним, али кад се пуши Црни Дим ништа није чудно, изузев Црни Дим. И ако је тако, то није ништа. Фанг-Чинг био је врло пажљив према својим старим гостима и никада није пуштао унутра

људе који би нас узнемирили тим што би умрли овде, прљави и слични измету. Али сестрић није пажљив ни за половину. Он свуда прича да држи кућу „првог реда“. Никад се не труди да прими људе тихо и пружи им све удобности као што је Фанг-Чинг чинио. Зато је и почела „Капија“ да бива нешто више позната него раније. Нарочито међу црнцима. Сестрић се не усуђује да пусти унутра беле људе или, што се тиче тога, људе мешовите крви. Он има да нас држи, нас троје, мене, *Мемсахибу* и другог Англо-Индуса. Ми смо оса његове куће. Али неби нам на веру дао ни једну једину лулу да испушимо.

Ускоро, мислим, умрећу у „Капији.“ Персијанац и Мадрасанин страховито су слаби. Имају једног дечка који им пали луле. Ја то још увек могу сам да чиним. Не верујем да ћу надживети *Мемсахибу* или Цин-Линга. Жене се много дуже време опиру Црноме Диму, а Цин-Линг има у себи много крви старога Фанг-Чинга, и ако он пуши јефтину робу. Продавачица је на два дана раније знала да ће умрети; умрла је на чистој простирци и лепо испуњеном јастуку, и стари Кинез обесио је њену лулу више идола. Замишљам да је он њу увек веома волео. Али јој је ипак узео њене огрлице.

Волео бих да умрем као што је умрла продавачица — на истом, новом душеку, са лулом доброг опиума у устима. Кад будем осетио да је дошао час да одлазим, тражићу све то од Цин-Линга, а он нека прима и даље мојих шездесет рупија месечно, увек свежих, докле му је воља да их прима. Онда ћу да се забацим, тихо и удобно, гледаћу црне и црвене аждаје како бију своју последњу велику битку, и онда...

Добро, али то ме се не тиче. Ништа ме се много не тиче — само бих желео да Цин-Линг не меша пржене мекиње у Црни Дим.

Руадјард Киплинг.

(С енглеског превео Х. Х.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXXIV (11)

— Ах! извините! рече она смешећи се доста збуњено и мало подругљиво, прихвативши руком брзо крај једне витице, и гледајући Сањина право својим великим, сивим и светлим очима. — Нисам мислила да сте већ дошли.

— Сањин, Димитрије Павловић, мој пријатељ из детињства — рече Полозов, показујући прстом на њ', и не осврћући се ни сада.

— Да... знам... Ти си ми већ говорио. Драго ми је. Него, ја бих хтела да те замолим,879Иполите Сидорићу .. Данас је моја собарица тако неумешна...

— Да ти наместим косу?

— Да, да, молим те. Извините — понови она с истим осмејком, климну Сањину главом, нагло се окрену и нестаде је за вратима... оста само брз, али грациозан утисак ванредног врата, дивних рамена и дивнога стаса.

Полозов устаде и клатећи се тешко уђе у иста врата.

Сањин није нимало сумњао да је домаћици било добро познато његово присуство у салону кнеза Полозова. Сва је ствар била у томе да се покаже коса, која је била, заиста. лепа. Сањин се у души чак и обрадова оваквом поступку Г-ђе Полозове; ако сте, као вели хтели да ме задивите и преда мном да покажете сјај лепоте своје, можда ћете, — ко то зна? — бити попустљивији у цени за имање. Душа му је била тако пуна Ђеме, да остале жене нису биле ни од каквог значаја за њега; једва их је опажао; и овог пута ограничио се само мишљу; да, „истину су ми говорили, ова госпођа није ма шта“.

А да није био у тако изузетном душевном расположењу, изразио би се, сигурно, друкчије. Марија Николајевна Полозова, рођена Калишкина, била је личност врло занимљива. Не може се рећи да је била чувена лепотица: чак су се и трагови њеног плебејског порекла опажали доста јасно. Ниско чело, меснат, мало уздигнут нос; није се могла похвалити ни нежношћу коже, ни лепотом руку или ногу — и, онда, шта је значило то? — Није се пред „светињом лепоте“ — да ка-

жемо речима Пушкиновим — заустављао сваки ко би је спазио, већ пред чарима, моћног, нити руског нити циганског, једрог женског тела .. и не би се нехотице зауставио он!

Али Ђемин лик чувао је Сањина, као троструки оклоп о коме певају песници.

Кроз десет минута Марија Николајевна се опет појави у пратњи мужа. Пришла је Сањину... а ход јој је био такав, да су понеки чудни људи у она, авај! већ далека времена само од тога хода померали памећу. „Ова женска када прилази — као да сву срећу живота твога у сусрет ти носи“, говораше један од њих. Она приђе Сањину — и, пруживши му руку, проговори на руском језику својим милим, донекле дискретним, гласом: — „Ви ћете ме сачекати, да? Ја ћу се вратити брзо“.

Сањин се поклони с поштовањем, а Марија Николајевна, ишчезну за завесом излазних врата, и, ишчезавајући, окрену опет главу назад, преко рамена, опет се насмеши и опет остави после себе пређашњи, грациозан утисак.

Кад се смешила на сваком образу јој се појављиваху — не једна, не две — него читаве три јамице... И очи јој се тад смејале више но усне, више но њене румене, велике, пуне дражи усне са два мала младежа с леве стране.

Полозов уђе тешким корацима у собу и опет се смести у наслоњачу. Ћутао је као и пре; само с времена на време, неки чудан осмејак развукао би му безбојне, већ смежуране образе.

Био је старолик, и ако само три године старији од Сањина.

Ручак, којим је он почастио свога госта, задовољио би, разуме се, и најстрожиг гурмана, али Сањину се он учинио бесконачан и несносан. Полозов је јео полако, сладио са задовољством сваки залогај, нагнувши се над тањиром и мирушући готово свако парче; прво би испрао уста вином, онда га тек прогутао и пљаскао уснама. За печењем се тек распричао — али о чему? — о меринским овцама, од којих се спремао да поручи читаво стадо; причао је врло подробно са пуно нежности, тепајући им разна имена. Попивши шољу вреле, као кључала вода, каве (неколико пута је споменуо слузи раздраженим и плачућим гласом да су му јуче дали каву — хладну, хладну као лед!), одгризао је врх од хаван-

ске цигаре својим жутим и кривим зубима, и по своме обичају одмах задремао на велику Сањинову радост. Сањин поче ходати горе-доле нечујним корацима по меком застирачу — и сањати о своме животу са Ђемом и о вестима које ће јој однети. Полозов се, међу тим, пробуди, раније но обично — што и сам примети; спавао је свега час и по и, попивши чашу селтерске воде са ледом, прогута око осам кашика слатка, руског слатка, које му је слуга донео у мрко-зеленој, правој „кијевској“ тегли, и без кога он, по њиховим речима, не би могао живети. Затим, пажљиво погледа Сањина надувеним очима и запита га не жели ли да игра мало „дурака“? Сањин радо пристаде. Бојао се да Полозов не почне опет о јарићима, јагањцима и киргиским овцама. Домаћин и гост одоше у салон, слуга донесе карте, и игра отпоче, разуме се, без новца.

Крај овог невиног занимања затече их Марија Николајевна, која се вратила од графице Ласунске.

Гласно се засмеја чим уђе у собу и виде карте и отворени коцкарски сто. Сањин скочи са столице, али она узвикну: — „Седите, играјте. Само да се пресвучем, одмах ћу вам се вратити,“ — и ишчезну опет, прошуштавши хаљином и свлачећи уз пут рукавице.

Она се, заиста, врати врло брзо. Своју китњасту хаљину заменила је широком свиленом блузом љубичасте боје, опасаном дебелим, упреденим гајтаном са отвореним рукавима, који су висили. Она седе поред мужа и, сачекавши да он остане „дурàк“, рече му: — Е, сада, буцмасти, доста је! (код речи „буцмасти“ Сањин је зачуђено погледа, а она се весело насмеши, одговарајући погледом на његов поглед; све њене јамице показаше јој се на образима) — доста; видим да хоћеш да спаваш; љуби руку и иди, а Г. Сањин и ја поразговараћемо се мало.“

— Спавати нећу — одговори Полозов, дижући се тешко с наслоњаче, — а да идем — отићи ћу и руку ћу пољубити. Она му пружи длан, смешкајући се без престанка и гледајући Сањина.

Полозов га такође погледа и оде, не опростивши се.

— Дакле, причајте, причајте, — живо рече Марија Николајевна, наслонивши на сто оба нага лакта одједном и луп-

кајући нестрпељиво ноктима једне руке о нокте друге. — Је ли истина, што кажу, да се жените?

Изговоривши ове речи Марија Николајевна чак и главу наже мало у страну да би пажљивије и дубље загледали Сањину у очи.

XXXV

Слободно понашање Г-ђе Полозов сигурно би збунило у први мах Сањина — и ако није био новајлија и видео је света, — да није сматрао њену слободу и фамилиарност као добар знак за ток целе своје ствари. „Да чинимо по вољи ћудима ове богате госпе!“ — решио је он у себи и одговорио јој је исто онако слободно, како га је она питала: — Да, женим се.

— Кога узимате? Странкињу?

— Да.

— Ви сте се скоро са њом упознали у Франкфурту?

— Тачно.

— Ко је она? сме ли се знати?

— Сме. Ћерка посластичара.

Марија Николајевна погледа великим очима, и подиже обрве.

— Та то је дивота — изговори она лагано: — то је чудо! Ја сам мислила да такви младићи, као ви, више на свету не постоје. Ћерка посластичара!

— Вас, то видим, чуди — примети Сањин не без достојанства: — али прво, ја немам оних предрасуда...

— *Прво,* то мене ни мало не чуди — прекину га Марија Николајевна... — предрасуда немам ни ја. Ја сам сама сељачка кћи. А? Шта ћете сад? Мене чуди и радује то што се човек, ето, не боји да воли. Ви је волите, не?

— Да.

— Је ли врло лепа?

Сањину би мало непријатно ово последње питање... Али одступати већ се није могло.

— Знате ли, Марија Николајевна, поче он: — свакоме човеку лице жене коју воли чини се лепше од свију осталих; али моја вереница, одиста је лепотица.

— Збиља? Каквог типа? Талијанског? античког?

— Да; црте лица врло су јој правилне.

— Немате са собом њен портре?

— Не! (У оно доба о фотографији се није ни спомињало. Дагеротипи тек су се појављивали).

— Како се зове?

— Име јој је Ђема.

— А ваше?

— Димитрије.

— По оцу?

— Павловић.

— Знате шта, — изговори Марија Николајевна истим лаганим гласом: ви ми се веома допадате, Димитрије Павловићу, — Ви сте, сигурно, добар човек. Дајте ми руку. Да будемо пријатељи.

Она му стеже руку својим лепим, белим, јаким прстима. Рука јој је била само мало мања од његове, али много топлија, глађа, мекша и пуна живота.

— Само, знате, шта ми пада на памет?

— Шта?

— Нећете се љутити? Не? Она је, кажете ваша вереница. Али, зар... зар је то морало бити?

Сањин се намршти. — Ја вас не разумем, Марија Николајевна.

Марија Николајевна се тихо засмеја, и једним покретом главе забаци натраг косу, што јој падаше на лице. — Нема сумње — он је диван — рече она нити замишљено нити расејано. Витез! Идите па верујте после тога људима који тврде да су све идеалисти изумрли!

Марија Николајевна је сви време говорила руски необично чистим, московским језиком, са народним а не племићским нагласком

— Ви сте сигурно васпитани у старинској породици, где се Бог и свеци поштују? — упита она. — Из које сте губерније?

— Из тулске.

— А! па ми смо земљаци. Мој отац... Вама је познато ко је био мој отац?

— Да, познато ми је.

— И он је родом из Туле. Оданде је. Е, добро (ово

„добро“ Марија Николајевна је нарочито изговорила палачким нагласком).[1]

— Е, хајде, сада да отпочнемо посао.

— То јест... како то, да почнемо посао? Шта хоћете тиме да кажете?

Марија Николајевна погледа га жмиркајући. — Па због чега сте дошли овамо, а? (код оваквог погледа очи су јој добијале нежан и мало подругљив израз; кад би их ширила — у њиховом светлом, скоро хладном сјају, било је нечег злог... нечег што прети. Нарочиту лепоту добијале су јој очи од обрва, густих, мало намрштених, црних као гавраново крило. — Ви хоћете да вам купим имање? Вама је за венчање потребан новац. — Зар не?

— Да потребан ми је

— Да ли вам треба много?

— У први мах ја би се задовољио са неколико хиљада динара. Вашем супругу је моје имање познато. Ви се можете и са њим посаветовати, а ја бих затражио скромну цену.

Марија Николајевна махну главом у лево и у десно. — *Прво* — поче она заустављајући се и ударајући врхом од прстију по Сањиновој јаци на капуту: — ја немам обичај да се саветујем са мужем, изузев, о тоалети — за то је одличан; а *друго*, зашто говорите да бисте назначили скромну цену? Ја нећу да се користим тиме што сте ви сада веома заљубљени и готови на сваку жртву... Ја жртве од вас не тражим. Како?... Место да повлађујем... како би то боље рекла?... племенитим осећањима, шта ли? ја ћу да вас глобим? То не спада у моје навике. Кад се деси, ја људе не штедим, само не на такав начин.

Сањин није могао да разуме да ли му се она подсмева или говври озбиљно? Само је у себи мислио: „о, поред тебе ваља добро отворити очи!“

Слуга уђе са руским самоваром, посуђем за чај, бисквитима, павлаком и другим на великом послужавнику, распореди то благо по столу између Сањина и Г-ђе Полозове и удаљи се.

[1] Овако: „хершо̀о (хорошо-добро). — По изговору ове речи, обично, распознају се месне особине говора: малорус ће рећи: хо́ро́шо, великорус ха́ра́шо, и тако даље. Преводилац.

желите, ја више волим да сачекам ваше решење односно мога имања; остаћу овде два дана.

Она му усу шољу чаја. — Не замерате ми? — упита она спуштајући прстима шећер у шољу. Мале машице беху ту, поред ње.

— О, молим!... Из такве прекрасне руке...

Он не доврши реченицу и замало се не загрцну гутљајем чаја, а она га је гледала пажљивим и јасним погледом.

— Зато сам поменуо скромну цену мога имања — продужи он — јер, пошто сте ви сада на страни, ја не могу претпоставити да имате много непотребног вам новца. и, најзад, ја и сам осећам да продаја или куповина имања. поред оваквих услова, није нормална, и то морам узети у обзир.

Сањин се бунио и муцао, а Марија Николајевна лагано се завалила у наслоњачу, скрстила руке и гледала га истим пажљивим и јасним погледом. Он, најпосле, ућута.

— Ништа, говорите, говорите, — рече она као да му је хтела помоћи — ја вас слушам, мени је пријатно да вас слушам, говорите.

Сањин поче да описује своје имање, колико у њему има десетина[1], где се налази, каквих има домаћих удобности, каквим се добитима човек може користити... спомену и живописан положај виле; а Марија Николајевна, гледала га је, гледала и даље, поглед јој је бивао све сјајнији и пажљивији, а усне јој се тек-тек мицале, али без осмејка: она их је гризла. Сањин се најзад осети нелагодно; ућута по други пут.

— Димитрије Павловићу — поче Марија Николајевна и замисли се. . Димитрије Павловићу — понови она — знате шта: ја сам уверена да је куповина вашег имања за мене ствар од добити и да ћемо се ми споразумети; али ви ми морате дати... два... да, два дана рока. Ви сте у стању да се на два дана растанете са вашом вереницом? Више вас. против ваше воље, нећу задржавати, дајем вам часну реч. Али ако вам је одмах потребно пет до шест хиљада динара. ја сам готова да вам их са највећим задовољством позајмим — а после ћемо се разрачунати.

Сањин се диже. — Морам вам се захвалити, Марија Николајевна, на вашој срдачној и љубазној готовости да помогнете човеку, скоро сасвим непознатом. Али, ако ви баш тако

[1] Руска мера за мерење земљишта.

— Да, ја то желим, Димитрије Павловићу. А то ће вам бити тешко? Врло? Реците?

— Ја волим моју вереницу, Марије Николајевна; растанак са њом није ми лак.

— Ах, ви сте златан човек! — с уздахом рече она. Обећавам да вас нећу дуго мучити. Ви идете?

— Већ је доцкан — примети Сањин.

— Да, ви треба и с пута да се одморите а и од „дурака" са мојим мужем. Реците ми, јесте ли ви велики пријатељ Иполиту Сидорићу, моме мужу?

— Ми смо се васпитавали у истом интернату.

— Је ли он и онда већ био такав?

— Какав „такав"? — упита Сањин. Марија Николајевна одједном се засмеја, засмеја се тако да јој све лице поцрвени; она принесе марамицу устима, устаде са столице и, клатећи се, као заморена, приђе Сањину и пружи му руку.

Он се поклони и пође вратима.

— Сутра изволите што раније — чујете ли? — викну она за њим. — Излазећи из собе он погледа натраг и виде да је она поново села у наслоњачу и забацила обе руке за врат... Широки рукави од блузе спали су скоро до рамена — и морало се признати да став тих руку, и цела та слика беху чаробно лепи.

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

НА КОСОВУ.

(Из епипископских пјесама „Освећеног Косова".)

Горе села наоколо, к'о високи жртвеници,
А на њима изгарају задњи српски мученици:
Задње жртве несмиљеној, крвожедној, тврдој Коби;
Патњама је и јуначким умирањем Србин доби:
Задње жртве грозној Коби!

Дим и пламен с пропланака уздижу се до небеса.
Још се више вије мирис мученичких из тјелеса.
Жарко сунце са запада Чичавици врхе руји,
А кроз сутон с Грачанице захвалницу звоно бруји:
Алилуја! звоно зуји.

Већ замукну рик топова и стрељачких цик стројева,
А приштинске са мунаре сад мујезин акшам пјева;
Ал' му пјесна нујно звучи, к'о џеназа, тужна дова:
Врх тулбета Муратова стравно хукну сура сова;
Страшног мрака кобна сова...

Косовом је б'јесна битка прошла, кано ршум нагли.
Арнаута и Турака у сутонској неста магли;
А за њима, гракта̄јући, навалише црни врани,
Са Косова за в'јек селе; неће више да их храни...
Дуго ли их тужно храни!

К'о растова посјечена шума пусти леши леже,
Тер на удес отвореним бјесни оком к'о да реже;
И питају ледном зјеном н'јемо небо: „Зашто, зашто?
Јер ту некад побједисмо?... Проподасмо сада таштo?"
Пет вјекова јечи: „Зашто?"

Али гледај, како Србин до Турчина лежи мирно!
Удес једног к'о да другог од бода је дубље дирнô...
Умируħ' се загрлише, канда један другом прашта.
Не уби их мржња љута; то Судбина Коб испашта:
Једна другој све опрашта...

Гле, већ иду побједници, кано јањци, не к'о лави;
Ходочасте окајници к Светилишту гологлави.
Босоноги к светом гробу и скрушени иду тихо;
Једва срце куца, једва да би који јаче дих'о.
К светом гробу иду тихо...

На прсте се ногу дижу, канда газе поврх цв'јећа;
Канда хоће лакши бити на нечему што осјећа...
Што је вјечно, живо, свето; што оскврнут' не би рада...
К'о поворка плахих сјена на Косово војска пада...
Канда ступа поврх цв'јећа..

Мрки вуци, којих звиждук не уплаши врућих стр'јела;
Што сртаху, кано на пир, на топовска на ждријела,
К'о јагањци кротки иду: остави их дах и живот;
Тер се боје да погазе тешком ногом свети ћивот!
Све је поље један ћивот!

И ступише у храм дивни, задужбину српског рода,
Ком су кости мученика мраморнога мјесто пода;
Којему су кров небеса, зв'језде сјајне вјечне св'јеће,
А стубови српска повјест, којих вр'јеме срушит неће:
Задужбину српског рода.

Пред њима је војевода, Јанковић се јунак зове,
А достојан насљедник је бојне славе Стојанове.
Крај тулбета Муратова узе барјак барјактару:
„Овдје — рече — усади га дивске жртве на олтару:
Милошеву на олтару!"

Тад ничице ц'јела војска лицем к црној земљи паде:
К'о распело откупљења побожно је грлит' стаде.
Н'јема уста земљу љубе и росе је сузе н'јеме,
Да оперу са ње злочин и завјета скину бреме.
Зачуђено стаде вр'јеме...

Не дон'јеше свете воде, прах отаца да пошкропе,
Ал' из рана отворених обилно га крвљу топе.
Нико рану не завија; повезану који има,
Развеже је, нека тече мученика по костима:
Прах отаца крвљу шкропе.

Не ромони глухом ноћи бојна пјесма побједника,
Не ијуче пуста радост, нит' побједе стоји цика.
Гробни мук се пољем стере. Права радост нема гласа;
Већ што дубок јецај миља Косовом се усталаса:
Другог радост нема гласа.

К'о што дјеца расплакана на криоцу усну мајке,
Док им она о прошлости слатко шапће чарне бајке:
Тако, сјетно јецајући, заклопише очи снене,
А лахор им са Косова шапће славне успомене,
На криоцу земље мајке.

Тамна ноћ се с гора спусти и покри их мрака плаштом;
А санак их крилом драшка, прхута им живом маштом.
Меко перје и душеци, баршун, свиле маховине
Тврди кам су према крилу откупљене отаџбине.
Санак пири живом маштом...

Откад Давор земљу бије, никад војска побједника
Не позаспа на бојишту слађим санком праведника,
До косовских осветника; нит' ће икад праведније
Неправедни рат да крвцу, за одмазду свету, лије,
До косовских осветника!

Т'јело спава, али душа божанствене слике гледа:
Давна прошлост ненадано из тврдога санка преда.
Чујеш жубор? Јесу л' гусле? Ил' су бајно прошаптали
Мутног Лаба и Ситнице давне славне приче вали?
Машта чарне слике гледа.

Рана пече... Сваки сања да је јунак Орловићу,
Или Милош, ил' Топлица, или Иван Косанчићу:
Нада њега се красна дјева, танка, б'јела, кано вила,
С два кондира суха злата, да га кр'јепи, наслонила;
Танка, б'јела, кано вила.

Умива му водом ране, причешћује вином рујним,
Залаже га хљебом б'јелим, и тјеши га гласом нујним;
Па када га у животу нађе, вјерна вјереница,
Скочи... сухи бор загрли... он од миља зелен клица...
Гле! све сухо с нова клица...

Гледај сјајну мјесечину, гдје се диже из кладенца!
Засија се ц'јело поље од царскога на њој в'јенца...
Како зрака од уштапа лелуја се с'једа брада...
То се глава Лазарова над Косовом с т'јелом склада...
Сјај се просу с царског в'јенца...

И оживи ц'јело поље: К'о језици пламни мави
Уздижу се споља дуси, и од њих се в'јенац сави
Око сјајне мјесечине: к'о алеми неки чисти,
Неки рујни, к'о рубини, к'о љубични аметисти,
Зелен смарагд, сафир плави.

Бесмртнијех од драгуља Лазарова круна бљеска:
Милош гори попут сунца, а Страхинић попут тр'јеска;
К'о хризолит Богдан с дјецом, кано берил Мусић сјаји,
А Милица, кано бисер, чистим св'јетлом очи раји:
Васкресењем небо сјаји...

Мањи дуси небројени, к'о бокори шарна цв'јећа.
Савише се око поља, звјездан в'јенац вјечних свјећа.
На осами мучаљива величајна жена сјела:
Има очи соколове, лабудова крила б'јела,
Узвишена, невесела...

Гледа Лазар по Косову, како храбра војска снива.
Па подигну десну руку, тер јунака благослива.
Тада пјесна из тихана заромони вјечног збора,
И све јаче и јасније до звјезданих лети двора,
Лазар војску благослива:

Химна духова осветницима.

Блажени да сте, храбри витезови,
Што млади живот бациште на вагу
Судбине тешки кизмет да одвагне
Српскоме пуку!

Провидност вашу требала је руку,
Оружјем Правда да неправду свлада,
Да несталности плахијех времена
Доврши м'јену.

С очију наших ви ужасну мрену
Вјековних грозних растргосте сања;
Сломисте ужас ледених и тамних
Ропскијех уза.

О драга дјецо наших горких суза,
Ваша је душа рођена из пјесме,
Искре божанске, из потопа што се
Косовског вину,

Лучи што ропску разгањаше тмину,
Вјечитог огња српскога живота,
Кој' га топлином од ужасна леда
Смртнога спаси.

Из наших мука никоше јој гласи,
Из наше крви процвјета јој цв'јеће;
Да сад у вашој божанским уроди
Крепости плодом:

Даде вам крила за лет за слободом,
Којима тмине прелетјесте ропства,
Тер бјелозори нав'јестисте зору
Нових времена.

Блажена била ваша успомена,
Блажене ране, из којих будућност,
Живот и понос извиру и слава
Подвиге ратне.

Ви наше душе урајисте патне,
Које се нису упокојит могле,
Док не видјеше на Косову свјетлост
Барјака српских.

Слава вам, дични узори јунака,
Срећнији од нас, а храброшћу равни;
Док жарком сунцу на плаветну небу
Сјај не потавни.

Пригнуше се према земљи они свети пламенови,
И цјеловом усна сваки јунацима ране ови,
Душе нових мученика тад прхнуше у свјетлину,
Кано младе лепирице, из чахуре кад се вину;
К'о крјеснице с'јекућ' тмину.

Из крви се мирис диз'о и јуначких из тјелеса,
И пршио све то више, свети тамјан, до небеса;
А на њему дизаху се узвишене жртве оне
Према зв'јездам' и Божанству дињем пусте васионе:
Неумрле жртве оне.

Трептила је нека радост косовскијех око гора,
К'о звјездана свјетлост, кано будућности славне зора
Кано сјајна мјесечина Лазарова света глава
Дизала се, с мањим зв'јездам', у небеса ведра плава.
Косовскијех поврх гора.

И по војсци успаваној блага свјетлост ромињаше:
Радост сузам' звјезданијем благе синке зал'јеваше.
Третпећ' миљем све се душе на тамјану дижу гори
Само једна заостаје, и нешто јој душу мори:
Страшном муком мраку збори...

На осами величајна оста жена невесела,
Очи има соколове, лабудова крила б'јела.
Стоји до ње лавеж лâвâ, стоји тужни клик журица.
Стоји вриска бојних коња, и цвиљење сиротица,
И кукање удовица,

Не диже се на мирису у небеса звјездовита...
Зачуди се Богдан стари, к њој се спушта, те је пита:
„Што се с нама не узвијаш и не л'јеваш миља сузе?
Кад су данас сухе очи, када ће ти да просузе?
Што не л'јеваш миља сузе?

Трагична се жена дигну, жалостивно тер зајеца:
„Сва се јоште не вратише у мајчино крило дјеца.
„Још имамо удовица и сирота које пате;
„Не проплаках од радости, док се к мени сви не сјате,
„И у крило Мајци врате..."

Беч.

А. Тресић Павичић.

ХРВАТСКА ПИСМА.

VII

Продужујем тему прошлога писма. Кушаћу да оцртам процес стварања и формирања нашега нововјековнога народа као и факторе тога процеса.

Главни су фактори ови: 1). хисторијско-политичка потреба, 2). географска позиција, 3). социјално-економска подређеност и угроженост. Па онда: 4 национално освјештење, 5). снага демократије и 6). тежња за културном афирмацијом.

Ово су главне хисторијско-социјалне и идејно-моралне силе које и данас дјејствују.

Национално-патриотска идеја створила је западни (хрватски) дио народа, а *снага демократије* источни (српски). *Тежња за културном афирмацијом* ствара јединство народно.

Хисторијско-политичка потреба формирала је Хрватску као западну народно-политичку јединицу, а *социјално-економска подређеност* раје испод турскога јарма и угроженост живота и слободе формирала је Србију. *Географска позиција*

унутар народа предестинирала је Хрватску и Србију као центра, а географска позиција читавога нашега територија у Европи присиљава нас на јединство. Ово су силе које су дјеловале на почетак формације и на даљњу еволуцију. Али у часу када је сазрело питање јединства ове исте силе дјелују њему у прилог: и национално освијештење, и снага демократије, и културне тежње, и хисторијска потреба, и географска позиција, и подређеност (угроженост) појединих дијелова и цјелине. И на тај начин *оне исте силе које створише дуализам, стварају јединство*, што значи да је тај дуализам био предувјет јединства и да је први продукат оних сила у ствари битно једнак другом, вишем продукту.

Све ово имала би да узме у обзир, да утврди, да анализира и коначно синтетизира хисторија наше савремености, или боље рећи: философија наше новије хисторије. Без оваковe анализе и без овако широкога погледа тешко је схватити нашу новију хисторију, вредност и смисао њених појава, циљеве којима смјера наша савременост и задатке које нам стаља за будућност. Без тога је Србину тешко схватити и уважити све што је хрватско и Хрвату што је српско; без тога нема дубоко свијеснога појимања народнога јединства, оцјењивања свих појединачности као чести јединства и нема обогаћивања садржине јединства свим позитивним тековинама регионализамâ и сепаратизама.

Помицање центара нашега државнога живота је резултат хисторијске механике у вези са нашом географском позицијом.

Док су оба главна тежишта европске велике политике била на југу Европе, били су и центри нашег државног живота на јужним странама. Они су центри у Средњему Вијеку били с једне стране Италија са Римом и Венецијом, а са друге стране Визант. Погледамо ли на мапу зачудит ће нас прецизност хисторијске механике: сви центри наше државности леже на правцима који спајају Рим или Венецију са Византом.

Преплавом Турака и падом Византа мијења се размјештај хисторијских центара. Цариград остаје источни центар, али западни се помиче на сјевер. Одбрана од Турака концетрише се у правцу њиховога надирања. Тај правац иде средишту Европе, иде природним путем Подунавља, иде на Беч. И ево како у поводу тога постаје Беч престолница једне немачке династије и једне старе Немачке Марке (Остмарке), стје-

цајем прилика, центар једне све веће и јаче монархије, која расте притежавањем и агломерацијом угрожених и са југоистока потискиваних кршћанских народа.

Са јачањем турске инвазије и бечкога организаторнога утицаја, помичу се и центри нашега народно-државнога живота, као да их мичу невидљиве али јаке полуге, све више на сјевер. Лазарева Србија помакла се сјеверније од Душанове, још сјеверније настаде босанска држава, још сјеверније се помакнула хрватска држава, која је раније имала средишта у средњој Далмацији, у Лици и горњем Приморју. Напокон се сеобом Срба у Угарску и српски центар помаче још више на сјевер. Сада су била тежишта велике хисторијске равнотеже: Венеција и Беч, и на правцима који њих спајају са Цариградом налазе се наши центри.

Турско надирање преплавило је Балкан и разорило све балканске и подунавске државе осим остатака двеју: Угарске и Хрватске. Изгледа као да се је сва резистенција стијештила пред линијом Венеција—Беч, у горском терену који на овој линији чини неке руке баријеру и насип. У овом мучном пиложају стијешњених између похлепних и непробојних Млечића и Немаца и барбарских Азијата, пуцале су кости и Хрватима и Мађарима, и они се бранили и очајавали су заједно између турскога чекића и кршћанскога наковња.

Сви други крајеви, који су били по страни од главних линија, нису могли доћи до вредности. Дубровник је, на примјер, поред највеће интелигенције, свијести и културе остао оаза и ништа више.

Кад је сила Турака почела да пада, њихово надирање да слаби и њихове хорде да узмичу, окренуо се само смјер хисторијскога гибања, али је линија овога гибања остала иста. Ова линија је дапаче изгубила дивергенцију, јер је снага Венеције падала. На тај начин је Угарска почела да јача у већој мјери од Хрватске, која се налазила на споредној линији.

Ојачана Угарска тражила је (посве по закону механике) место најмањега отпора и почела тежити на југ, мору, преко остатака Хрватске. У правцу Беч—Цариград терен се све више чистио од Турака. Послије Угарске и Славоније, гонио је Беч Турке из Србије, и ако најприје само провизорно.

У часу кад је офанзивна снага Турске била дефинитивно немогућа и кад је стварањем Бугарске била њена судбина у Европи запечаћена, Цариград, бар с обзиром на нас. све већма губи важност и главна сила из Беча, тражећи и опет место најмањег отпора, скреће нешто јужније, према Солуну. У то исто време се ствара нова јака сила у полеђу Аустрије, Немачка, која постаје фактор свјетске политике, и она натурује своју политику подунавској монархији. Данашњи хисторијски правац је Хамбург—Трст на једној страни, а Берлин—Беч—Солун, на другој. Онај први је споредан, овај други је главни.

Географска позиција и хисторијски моменат предестинирали су за нова центра оне крајеве (ако буду имали довољно осталих предувјета) који леже на новој линији Беч—Цариград и Беч—Солун. Постепеност којом је хисторијско гибање ишло са сјеверо-запада југо-истоку предодређивала је да то буду они наши крајеви који су ближе западу. Ово гибање, које је након великих потискивања Турака у XVIII вијеку изазвало преузетне и мегаломанске алирс у Бечу, испољило се спрам Хрвата, Мађара и Срба у облику јозефинске германизације и централизације, па је изазвало реакцију на свим странама. Буђење Срба у Угарској, борбу Угарске за устав и секундирање Хрватске у тој борби. Хрватска, као највише ослабљена, а национално још по свема неосвијештена, пала је године 1879 посвема у наручај Угарске, што је пробудило још већу агресивност Угарске према Хрватској.

Хрватска се без прекида одупирала Угарској, али је борба била неједнака све дотле док је Угарска наступала у име национализма и нових идеја које је бацила у свијет Француска Револуција, а Хрватска се бранила позивањем на застарјеле привилегије феудалних племићских конституција, и према мађарском језику бранила се — латинским. Хрватска је онда репрезентирала крајњи конзервативизам и архаизам, и била би пропала да је код тога остала. Спасло ју је национално освијештење, национална идеја, која се појавила са Илиризмом. Илиризам је творац народа. Да је створио народ свједочи и то што је национализам разбуђен на једном фиктивном основу, на једној романтичној, неодрживој и нехисторијској теорији, на претпоставци да су Хрвати и сви Јужни Словени Илири. Али прави зачетници Илиризма нису

били само сањари и теоретичари. Новија истраживања (Др. Шурмина и Др. Шишића) показала су да је Гај био у првом реду политичар и да је стварање Илирства имало политичке циљеве: спасти Хрватску од Мађара стварањем модернога народа у Хрватској. Ово се није могло постићи без једне базе на којој би се могли окупити сви словенски елементи на југу. Ондашњу малу, распарчану, између Аустрије, Угарске и Турске у неколико покрајина подељену, Хрватску, чији територий стоји на путу Угарске до мора, ту Хрватску може да од мађарског шовинизма и од германизаторнога бечког централизма спасе једино словенска идеја, која има да Монархију федерализира, и јужно-словенско јединство које може да буде способно да само предузме баштину Турске. У оно доба није ни једно регионално ни племенско име могло да окупи цио народ, и због тога је Гај одабрао име илирско, и изфабрицирао илирску теорију. Гај није успио да створи Југославију, али је спасао Хрватску; он није створио Илирски Народ, али је Југословенству привео и спасао западни дио народа, Хрвате. Илиризам је, како се зна, веома брзо прешао на политичко поље, и на том пољу је репрезентирао политичко-национални отпор и одбрану Хрватске. У доба рата са Мађарима он је показао несумњиве тежње за политичким ослобођењем Хрвата и Јужних Словена, и данас се налази све више докумената који свједоче да су творци Илиризма сањали о потпуној самосталности Хрватске и сусједних земаља југословенских. Илиризам је створио Хрватској народ: он је у Хрватској хрватство концентрисао, он је створио модерни западни народни центар.

Хрватска је била предестинирана, како сам поменуо, да постане један од центара оним часом, кад се народ на западу национално освијести. Њу је као центар формирала хисторијска нужда. Њу је, као остатак једног умртвљеног старог организма, у прошлости сачувала њена географска позиција, њу је од бечкога централизма сачувала ојачана Угарска, њу је од препотенције Угарске одбранио онај славизам и оно Илирство, које Беч није ни на који начин створио или изазвао, али којега је и преко воље морао подупрети да у њему нађе упориште против Мађара. Морао га је подупрети, јер се морао бранити од Мађара, а Илиризам је, као слабији, морао тражити потпору од Беча и давати му помоћ, јер до спо-

разума са Мађарима није никако могао да дође, јер је непосредна опасност била толика, да је тражио помоћ гђе ју је могао наћи, а великог избора није имао. Он је морао увјеравати Беч да је нужна узајамна помоћ, али је Илиризам у исто доба имао на уму, да се неће борити за бечке циљеве, јер је, као у оно доба сви Словени и Југо-Словени, мислио да ће се Монархија преустројити, или да ће се моћи да оствари Југославија.

Хрватска и њена засебност била је једна нужда за Хрвате, за Јужно Словенство, за Словенство, и за Беч. И она је нужно формирана као један национални центар, као резултат толиких хисторијских компонената. Та Хрватска није формирана ни као аустријска, ни као шовинистичка, ексклузивно хрватска, ни као анти-српска Хрватска. Она је носила све ознаке нечега средњега, нечега компромисног, али увијек са искрено словенском базом. И баш те ознаке, о којима је било говора и анализе у свим пређашњим мојим писмима, најбоље утврђују тезу да је она као западни центар народа природан резултат хисторијске нужде.

Међутим су све прилике у којима се на почетку XIX вијека налазила цјелина нашега народа дејствовале тако да се морао створити још један центар, центар на источном дијелу и за источни дио народа.

Факат да је Србија ослобођена раније него што се Хрватска афирмирала као народни центар не може да докаже ништа друго него то да су за политичко ослобођење (али само за политичко) биле онђе прилике повољније раније него на западу. Србија је иначе постала много касније опћи национални центар за сав источни дио народа. Србију је предестинирала као центар слободе географска позиција исто тако, као и Хрватску. Она је лежала равно на линији Беч—Цариград. Њу су ослобађале и држале привремено војске бечкога цара. Она је послије Угарске и Славоније била прва на реду да се, на тој линији, ослободи. Она репрезентира једну етапу на путу за Цариград и Солун. Али Србију није формирала хисторијско-политичка потреба толико, колико Хрватску, нити је источни дио народа у оно прво вријеме створила *идеја* народности Србима толико, колико је та идеја створила Хрвате. Националност је код Срба била јача и чишћа него код Хрвата, али се сам национализам није јавио много

раније него код Хрвата. Србе није освијестила и створила национална идеја толико колико нешто друго. Српски дио народа је — како сам већ у ранијим писмима нагласио — био под турским јармом више уједначен и услијед тога јачи у племенској свијести, традицији и солидарности, од хрватског дијела. Али оно што је њега дигло на ноге и што му је дало националну адхезију, није била идеја европскога национализма, него снага његовога демократизма. Код Хрвата је стјецајем прилика Хрватску спасла идеја народна, пак се преко националне идеје прешло демократији и демократизовању, у чему су Илири видјели ојачање и консеквенцију народности и државе. Код Срба је било нешто другачије: Срби су национализам схватили као оправдање и конзеквенцију свога демократизма. Они нису стварали народ за Србију, него је Србија нуждан резултат њихове националне демократије. Сама Србија никнула је на територију који није био хисторијски центар народа и чији дијелови нису увијек, и само за кратко време, припадали старим народним државама. Модерна Србија је посве нова Србија без ичега давно хисторијскога. Њу није формирала хисторијска традиција него њезин географски положај, који је у извјесном хисторијском моменту био такав да се налазила на мртвој тачки главне хисторијске линије, на тачки на којој је *био могућ* успјешан устанак и у моменту када ни Турска ни Аустрија нису све своје силе управљале правцем те линије. Србију је дакле мање створила хисторијска потреба него ли хисторијски згодан моменат на географски згодној тачки.

Главни фактор њенога устанка, а тиме и постанка, јесте она крајња запетост између социјално-економски подређене и у опстанку угрожене раје српске, и турских бијесних, али већ декадентних господара. Раја је хтјела слободу, личну и имовинску слободу, и безбедност. Устанак је био спонтана експлозија која је успјела, јер је пала, након ранијих неуспјелих покушаја, у згодан час. Факат да је устанак почет и извршен посвема одоздола, од људи неписмених, који нису били надахнути модерном идеологијом, него само старом традицијом борбе и устаништва, најбоље потврђује ову тезу. Ако је баш у Шумадији снага демократије триумфирала томе је узрок у том што је на томе мјесту те снаге било највише, јер није свијет био убијен безнађем као у Старој Србији, јер је био

на граници крајева већ ослобођених, јер је терен на коме је живио у оно доба био за ондашњу турску силу скоро непроходан, јер је тај свијет од вајкада хајдуковао, будући да је био састављен од оних најнемирнијих, најмање покорених и највише отпорних елемената који су се из јужних крајева склонили у шумадијске шуме да слободније живе. Извјесна селекција из свију крајева, која је давала најотпорнији елеменат, и крај који је омогућавао релативно највише личног отпора, дали су шумадијску демократију, која је у погодном часу на географски згодној тачки створила прије свега себи самој Србију, да ова доцније постане центар свега српског дијела народа, баш за то јер је репрезентирала слободу и демократију.

Једном ријечи: природна тежња за одржањем и слободом, природна одбрана од насртаја и угрожености, створила ја посве нужно центре народнога отпора и организовања, створила је нужно два центра, јер су у истом часу на двије тачке биле прилике подесне и нужда крајња, створила је Хрватској Хрвате а Србима Србију, раздвојила народ да му даде организациона средишта, и да га спасе од распарчаности, раздијелила га да припреми његово уједињење. Јер тај је народ био подијељен у двије моћне хисторијске државе и било је посве природно, да из отпора спрам њихова притиска у свакој од њих створи по једно средиште. Српски дио народа, који је онда (у почетку XIX вијека) био у Аустрији (Угарској) више мање досељеник и гост, није могао да створи у Монархији центар слободе, а хрватски народ, који је у Турској био посве малобројан и несвијестан, није могао (како је то један час сањао Старчевић, помишљајући на Босну педесетих година), да у Турској створи центар просвјећеног национализма. И као што у Турској није могло бити правог национализма, тако у Монархији није могло бити чистога демократизма. Проблем у Турској је био прост: устанак, и по том слобода. Проблем у Монархији је био сложен: освијештење, национализовање, просвијећење и политички компромис.

М. Марјановић.

ГРАФИЦА РОЗЕНБЕРГ И ЊЕНИ „МОРЛАЦИ“.

(Крај.)

Једно злослуто предсказање испуњује страхом и саму Јелу; *вештице* припремају неку несрећу Нарзевицама: треба видети врачару Баорницу и чути њено пророчанство. На путу за чаробну пећину у којој она станује, верна Ника покушава да разведри своју господарицу песмом, том утешитељком морлачком. Повест о несрећној кћери краља Стипана или о сужњу Владимиру нису за овако тешке тренутке. „Певај ми тужну песму о храброј Крунослави, вели јој Јела, њена јадиковања кад је, отргнута од драгога Бојнослава, обукла мушко одело и тражила свога мужа на путу за Јајце.“ Ника није знала ову поему, а није хтела овога пута предложити другу, „бојећи се да не увелича Јелину жалост.“ Доцније, она јој пева „лепу песму“ о Тјешимиру и Вукосави, његов одлазак у бој и њене патње на дому. „Нека *гусла* и *тамбура* пропрате праведна јадиковања једне остављене нежне жене и њену радост кад се љубљени муж вратио“:

Песма о Тјешимиру и Вукосави.

Од Котара бан хоће да казни одметнике: он позива у помоћ снажну мишицу храброг зета свога Тјешимира.

Тјешимир хита у бој као што је хитао на своју свадбену гозбу, кад постаде муж Вукосаве, кћери бана од Котара.

Вукосава плаче месецима то мрско одсуство, проклиње одметнике и призива Тјешимира да јој се врати пре но што би је бол стао живота, и њеног и чеда кога носи под срцем:

„Зашто сам примила у дом гласнике мога оца који те позиваше у бој, Тјешимире драги?

„Зашто им опрах ноге и оплетох косе, кад су били гласници бола?

„Они су ми носили дарове моје мајке, али ми одведоше мужа: да ли је све то злато било вредно блага које ми одузеше?

„Задрхтах кад сам видела несрећно писмо које те звало: ô зашто нисам имала снаге да га поцепам пре но што су га прочитали!

„Хтедох те задржати, свирепи Тјешимире. Како да имам снаге за то, после онога што си ми казао држећи ме у загрљају?

„„Твога оца задесила је беда; он ми тражи помоћ против својих непријатеља. Ако не пролијем њихову крв, хоћу ли бити достојан крви његове коју ми је даровао у теби?

„„Устави сузе, ō Вукосава! Оне ће начинити слабим дете које носиш под срцем. Устави сузе, кунем се да ће оно бити снажно и племенито као његови претци.

„„Онда кад се месец буде шести пут показао у пуној својој величини, кад се буде шест пута подмладио и остарио, вратићу ти се са својим ратницима.

„„Ти ћеш ми помоћи да окитим зидове Требиња победном пљачком коју ћу донети од непријатеља твога оца.

„„Најлепша хаљина љубе Бранка, дрске главе одметничке, биће плен Вукосавин...““

„Вино котарско је силовито: гозбе мога оца често су се свршавале бојем; од вина се мути ум и губи сећање.

„О Тјешимире, мешај слатку воду од Надина с вином које ће ти лепе слушкиње мога оца служити у сребрним *пакларама* и ти нигда нећеш заборавити твоју Вукосаву...“

Облак прашине диже се у даљини, од Котара; чује се коњски топот, усклици јунака.

Подигни главу, о Вукосава! Веруј женама, деци, народу у веселој граји: погледај и веруј својим рођеним очима!...

Једва што је видела и осетила, кад од радости изгуби и вид и свест. Долази себи и види о своме врату бисерну огрлицу љубе Бранкове...

Три дана после тога, лепа Вукосава родила је сина Тјешимиру: показала га је сама своме мужу и он га назва Прелимиром.

Готово на свакој страни *Морлака* спомиње се, или чак и наводи у целини, простонародна поезија јадранских Славена, којом су се, неколико година раније, одушевљавали Клопшток, Хердер и Гете. Једном, то је чувена *Хасан-Агиница*, преко које је Фортис и открио ту поезију ученој и књижевној Европи. Дајући Драганићу упутства за путовање по далматинском приморју, Марковић му нарочито спомиње: „Кад будете дошли у Трибоко, нека бисте срели сен доброга Папице: он ће вам још запевати уз *гуслу* смрт лепе љубе Хасан-агине или љубав Али-бегову; ако му само затражите, он ће вам још знати да одговори песмама које ствара у тренутку, као што је то чинио у доба кад је пролазио певајући кроз острва Шибеника и по обалама језера Вране.“ Други пут,

над мртвим ростарским старешином Марнаном, морлачке покајнице рецитују тужбалицу, исто онако као што Жервасова родбина оплакује свога покојника једним далматинским *вочером*. Поетска црта у националном карактеру Србо-Хрвата повучена је веома снажно у *Морлацима*.

V

Од десет балада које графица Розенберг даје у своме роману као примере „морлачке“ поезије, данашња критика не признаје ни једну као аутентичну. Миклошић, који се први опширније бавио њима, прогласио их је за апокрифе и тврдио да немају „никаквог интереса ни за историју [српске] народне песме, ни за етнографију.“[1] Чисто и просто, оне су лажни фолклор, лична творевина, као Чатертонове *Rowley Poems*, као Верковићева *Веда Словена*, као Ханкин *Кралодворски Рукопис*. — То Миклошићево мишљење, иако опште-примљено, остало је до данас још увек непроверено: књижевни историчар прелази преко *Морлака*, лепи им презриву етикету „мистификације“ *(sic)*, али их не чита. Међутим, као што ћемо покушати да покажемо, нити су ове прозне песме каква „мистификација“, нити је њихова садржина потпуно без интереса за историју српске народне поезије.

Пре свега, начин на који је сама књига рађена, само је за препоруку, чак и кад је довео до неуспеха, као што је овде био случај. Истина је да графица Розенберг никада није видела „Морлакију“, и да све што зна о тој земљи зна из друге руке. Истина је да и то што зна из друге руке није било ни мало довољно да јој заслужи похвале њених савременика за неку тобожњу тачност и веродостојност у сликању „морлачкога“ живота: Шарл Нодје, *који је био у Далмацији* и који говори са ауторитетом познаваоца, потпуно се вара тврдећи да су *Морлаци* „најпријатнија и највернија слика најоригиналнијих нарави.“ *Морлаци* су једна литераторска „дрога“, груб фабрикат као што су то, у већем или мањем степену, сви егзотични романи са „локалним колоритом.“ Српском читаоцу, који се налази у положају да оцени њихову „тачност“ и „веродостојност,“ они изгледају чак и много

[1] Miklosich, *Über Goethe's „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga“*, Wien, 1883, SS. 50—52.

грубљи но што су у ствари, кад се гледају у скупу егзотичне литературе друге половине XVIII века. Али ко зна са колико се мало скрупула фабриковао „колорит", не у 1788, кад се за њега тако рећи није ни знало, — и ту констатацију не можемо никада сувише истаћи, — већ педесет година доцније, у доба кад су романтичари држали да је велеславни „колорит" њихов највећи проналазак, — са колико неповерења треба примати и онај који се фабрикује у наше дане, и од најпознатијих писаца, — најзад, у опште, са колико сумње треба гледати у могућност једног успелог „егзотизма у времену и простору" : тај ће само са једним осмехом прећи преко оних места где графица Розенберг разнежено описује како у новембру месецу „стеже зима а јадни Морлаци немају топлог одела, Драганић не долази с робом да их понови" („leurs chemises étoient usées, leurs *opanka* avoient besoin d'un nouveau cuir"), како стари Топоснић хвали „обле и жилаве руке своје кћери," која му сади купус, пере рубље, музе краве и овце, и „приправља млеко на двадесет разних начина," — на послетку, како наивни Перван прославља врлине ВЕЛИКЕ КАТАРИНЕ.

Јер, поред свега тога, *Морлаци* су рађени једним добрим методом : графица Розенберг се увек *документује*. Мало је места у њеној књизи којима није могућно пронаћи порекла у њеним изворима, понајчешће у Фортисовом *Путовању* или Ловрићевим *Примедбама*. Схватање патриархалног живота морлачке породице, описи свадбеног церемониала и других обичаја, одела, оружја ; топографски и историјски детаљи: све је брижљиво побележено и извађено из тих путописа, распоређено и постављено на одговарајућа места. „Морлачке" речи и имена (у колико нису унакажена штампарским грешкама): *starescina*, *tambura*, *marama*, *zdravizce*, *jaçerma*, *diveri*, *proszi*, *kum*, *kalpaki*, *Velika Gubavizca*, *Clapavizza*, *Trau*, *Lovrich*, и друго, копирано је из поменутих књига, као и помени о „Марку Краловићу," о „лепој љуби Хасан-агиној" о гуслару Папици ; стих :

Хоци у коло, душо моја !
(Vieni in cerchio, anima mia !)

узет је из једне од њих, као и име хајдука Пецирепа, о коме се прича да је „налазио забаве у томе да натиче на ражањ

живе Турке и да их онда пече на ватри.“[1] У Фортисовом *Путовању* публикован је један леп бакрорез који представља *il Vajvoda Pervan di Coccorich*; графица Розенберг није хтела да јој се пребаци неаутентичност имена старога Нарзевице и позајмила је његово име из *Путовања*.

Зато, кад је из књига својих обавештача видела да је народна поезија једна од важних карактерних црта морлачких, она се одлучила да јој посвети почасно место, и да на крају књиге чак и штампа један списак песама чије је текстове дала.[2]

Шта су у ствари ове песме? Г. д'Ернуф, биограф графице Розенберг, уверава нас врло озбиљно да су извесне од њих преведене из једне „збирке херојских песама коју је штампао у XVIII веку извесни далматински калуђер, О. Морвица. Друге, још неиздате, донели су и превели графици Розенберг њени пријатељи из Венеције. По времену постанка, ове песме припадају врло разним епохама; једна од најстаријих, *Тјешимир и Вукосава*, свакако је старија од муслиманске инвазије.“[3] Шарл Нодје, који је симулирао знање „илирског“ језика, тврди исто тако да су „примери есклавонске поезије“ у *Морлацима* „врло добро изабрани,“ да је стил превода сачувао нешто од наивности, осетљивости и боје оригинала.“[4] Али, као што смо већ видели, данашња критика сматра ове тобожње српске народне песме за личне саставе графице Розенберг; она им одриче „наивност, осетљивост и боју оригинала“ које им је Нодје тако великодушно признао.

Тачно је да су извесне од њих оно што се мисли назвати „мистификацијом.“ *Histoire d'Anka*, на пример, у којој се пева хајдучки напад на сватове и отмица девојке, није ништа друго до обрада података које даје Ловрић говорећи о Женском Кланцу на друму за Сплет, на седам миља од Сиња: место *Мојанка* зове се по нарицању девојчине матере: „Анка

[1] Lovrich, *op. cit.*, стр. 133 и 228.

[2] *Chanson de Pecirep, Histoire d'Anka, Épithalame de Radomir aux noces de Jervaz, Épithalame de Dascia aux noces de Jervaz, Prière à l'image de Catherina, Chanson de mort de Dabromir, Chanson de la bienheureuse Dianiza, Chanson de Tiescimir et Vukossara, Chanson de mort pour le Staréscina de Rostar, Chanson de mort de Jervaz.*

[3] *Bulletin du bibliophile*, 1858, стр. 1005 и 1011.

[4] Ch. Nodier, *Mélanges tirés d'une petite bibliothèque*, pp. 189-92.

моја, моја Анка.“ Песме у славу Пецирепа, Катарине, тужбалице и свадбене песме, такође изгледају обичне пастише, прошаране алузијама на детаље из путописаца. Али постоји у *Морлацима* неколико песама које показују да је француски биограф графице Розенберг имао донекле права говорећи о „извесном далматинском калуђеру, О. Морвици.“ *Chanson de la bienheureuse Dianiza,* коју смо целу навели у преводу, и сама је један превод, превод Качићеве *Писме од Котромановића.* Поређења ради, навешћемо неколико стихова с почетка и с краја:

Три су бора упоредо расла,
Међу њима јела танковита;
Нису оно три бора зелена
Нит је оно јела танковита.

Већ су оно три мила брајена
Три брајена Котромановића
И Даница њихова сестрица,
Усрид Јајца града одгојена.

Три се браца липо миловаше
И заједно складно прибиваше
Гледале их из горице виле,
Гледале су тер су бесидиле:

„Ко би ону браћу завадио,
Завадио оли погубио,
Његова би била бановина
Од Дунаја до сињега мора.“

. . . .

Латини је липо укопаше
И на гробу писмо учинише:
„Овде лежи Даница босанска,
Од славнога народа дивојка.“

Oh que les trois sapins & le peuplier élevent leurs têtes altières au milieu de la ville de Jakze!...

Mais les plus beaux sapins de la montagne de Krantar sont moins beaux que les trois guerriers, enfans du vieux Kotromane...

Vada, l'esprit innocent qui habite la montagne de Krantar... a entendu les paroles adressées aux *vieschize* par leur reine, l'infame Pruiska au bec de hibou.

„Laquelle de vous autres sait le mieux exciter le feu de la discorde, répandre le poison de l'envie, semer la haine virule?

„Celle qui comblera de malheurs la famille de Kotromane... aura dans sa dépendance le beau païs qui environne le Danube jusqu'au rivage de la grande mer aux ondes bleues.“

. . . .

Le pélerin morlaque lit sur sa tombe: *Ci-gît la belle & bienheureuse Dianiza Kotromane, la vierge esclavonne, chère à Dieu par ses malheurs & par ses vertus.*

Превод је слободан, како се најчешће и преводило у XVIII веку (такви су, у осталом, и латински преводи Качићевих песама од Емерика Павића[1]), али се у главноме држи оригинала. Он је можда по оригиналу директно и израђен (ипак можда по каквој рукописној талијанској верзији): колико је нама познато, никакав штампан превод *Писме од*

[1] M. Ogrizović, *Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev Razgovor ugodni,* у *Nastavnom Vjesniku* за 1904 годину.

Котромановића није постојао у време кад су *Морлаци* писани. Може се само нагађати на какав је начин графица Розенберг (која није разумевала „морлачки“ језик) дошла до ове песме, али држимо да ће бити највероватније да се за Качићеву збирку добро знало у кругу Стренц—Хервеј—Дандоло—Бенинказа, који је о Далмацији био обавештаван од самога Фортиса, да је један примерак *Разговора угодног* тим путем и доспео до писца *Морлака*. Извесне алузије на поједине Качићеве песме, извесна особна имена *(Selimir, Kosara* и друга) сведоче да је венецианска списатељка познавала доста добро збирку „О. Морвице“, врло могућно по Фортисовим нештампаним преводима, каквих је и иначе сачувано неколико.[1]

Много независнију употребу *Разговора угодног* показује *Chanson de Tiescimir et de Vukossava*, која је само заснована на податцима из *Писме од краља Тјешимира*, док је њен предмет нарочито подешаван да пружи извесне сличности са самим романом; ипак, извесна места из ње очигледна су имитација Качића:

Послушајте, господо сватови!
Ви по избор бани и кнезови!
Кад дођете у Котаре равне,
К бијеломе двору дивојчину,

Пазите ми синка Тјешимира,
Којино је јединак у мајке,
Здрава ми га натраг повратите,
И дивојку младу доведите.

Котарци су људи силовити,
Ви немојте с њима вино пити:
У вину их кажу кавгаџије,
Кавгаџије, тешке мејданџије.

Донит ће вам вина тролитњега
И ракије од девет година,
Пазите се бана од Надина,
Ви не пијте брез водице вина.

...Отидоше свати по дивојку,
Вукосаву по избор Котарку.

Le vin de Kotar est puissant: les querelles se succédoient souvent aux festins de mon père: le vin trouble la raison & fait perdre la mémoire.

O Tiescimir, mêle la douce eau de Nadin au vin que les belles servantes de mon père t'offriront dans le *pakklara* d'argent: & tu n'oubliera jamais ta Vukossava.

На тај начин, као што је Фортис, штампајући у своме *Saggio d'Osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero* (1771)

[1] Видети наш чланак: *Deux traductions inédites d'Albert Fortis. Archiv für slavische Philologie,* XXX. Band, SS. 586—596.

Качићеву *Писму од Милоша Кобилића и Вука Бранковића*, као што је Хердер, преводећи у својој познатој збирци ову исту *Писму* и „писме“ *Од Радослава* и *Од Секуле Јанкова нећака*, графица Розенберг хтела је своме читаоцу дати идеју о националној и популарној поезији „морлачкој“, служећи му парафразе и имитације из *Разговора угодног* О. Андрије Качића-Миошића. И ако су Вукове збирке дошле сувише доцкан за ове прве љубитеље наших народних песама, — које су постале пре славне него што су биле познате, — они су преводима Качића подржавали репутацију коју је у то време била утврдила *Жалостна пјесанца племените Хасан Агинице.*

VI

Иако штампани у малом броју примерака и ненамењени промету, *Морлаци* су имали извесног успеха.

Љубазни Чезароти написао је одмах о књизи своје пријатељице дуг и одушевљен приказ у *Новом енциклопедиском листу из Виченце.*[1] За њега, *Морлаци* су дело оригинално; треба га узети као такво ако се жели уживати у лепотама које оно пружа. У доба кад је један текст Аристотелов још био „једини оракул песничке вештине“, *Морлаци* би рђаво прошли, баш по ономе што чини њихову главну вредност. „Педантерија катедре одгурнула би их у категорију бизарних и хетерогених производа, који више служе да одржавају куриозитет него да увеличавају богатства природе.“ Прво, шта је у ствари ово дело? Историја или роман? Проза или поезија? „Ако је поезија, где су стихови?“ Затим, чудна мешавина озбиљног и неозбиљног, херојског и фамилиарног, трагичног и комичног. Какве је врсте ово дело?

„Срећом, одговара он, живимо у добу кад таквим питањима нема више места. Све је то споредно: остављамо докторима бригу да нађу име које приличи оваквој књизи, или да је оставе без имена и дефиниције, ако хоће.“ Главно је да читаоци од укуса нађу да је она „интересантна и висока.“ У осталом, „баш стога што она не припада ни једном роду, она садржи у себи све добре особине и заслужује скупа све похвале које пристоје сваком роду посебно.“

[1] *Nuovo giornale enciclopedico di Vicenza,* Luglio 1789, pp. 37—64. — Чланак је преведен на француски и штампан у листу *l'Esprit des journaux,* јули 1790, стр. 225—249; ми га наводимо по том преводу.

Хоћете да знате да ли је ово историја или роман? *Морлаци* су и једно и друго. Они имају сву веродостојност историје, сву вероватност и сво вештачко јединство романа. Поезија или проза? Сва простота прве, сва узвишеност друге, налазе се у овом делу.

Оно је ново, оригинално, занимљиво: не само по својој форми већ и по садржини. „Славна графица Розенберг, пошто је оцртала са успехом који сви познајемо извештачене нарави и рафинирана осећања изображеног друштва“, успела је да пружи једну слику потпуно противног рода, потпуно нову, „и у толико тежу што је било потребно да се у неку руку одвоји од себе и да заборави извесне од својих најбитнијих особина: своју сјајну културу и свој дух.“ Потребно је имати много дара, па успети у томе. „Замислимо једног малог Амора који хоће да се прерушн у Сатира. Имитира га тако добро да му пође за руком да превари своју рођену матер.“

После опширне анализе самог дела, за коју изјављује да је само једна „несавршена скица једне велике слике пуне топлине, покрета и живота,“ Чезароти брани *Морлаке* од прекора извесних критичара који су им пребацивали сувишну минуциозност у детаљима: „сви ови посредно служе што јачем истицању главне акције, бацајући врло живу светлост на физиономије јунака.“ Он брани писца и од другог прекора извесних критичара, који су у *Морлацима* нашли тривиалности: сасвим природно, они који желе да своје лепојке виде увек набељене и нарумењене неће разумети да природу треба гледати онакву каква је. „Чак се врло често пребацивало француским књижевницима да њихови јунаци, Турци, Кинези и Американци, нису у ствари ништа друго до маскирани Французи. Овде, на против, све што се види и чује, *морлачко* је; све одговара своме месту, све је у обичајима земље и све истинито.“ Нарочито хвали верно сликање морлачких страсти, живописност израза у говорима, „који су од највеће лепоте и који се слободно могу наводити као узори поезије коју су некад звали источњачком и за коју су данас нашли да је заједничка свима народима на истом друштвеном ступњу.“

Тако занимљиво дело морало је наћи не само читалаца него и преводилаца, плагиатора, имитатора: већ две године доцније, Самуел Бирде отвара серију првом свеском немачкога превода. Популарни талијански глумац и драматичар,

преводилац Коцебуа. Камило Федеричи (1749—1802) преноси *Морлаке* на позорницу, у комаду *Морлачка Свадба*. Роман графице Розенберг инспирише неколико пута либретисте и композиторе.[1] Он се и чита. Гете, у своме чланку о *Српским песмама* (1824), тврди чак да је, педесет година раније, из *Морлака* превео своју *Хасан-Агиницу*. Грешка је утврђена: нити *Морлаци* садрже ову песму, нити је он могао из њих да је преведе, чак и кад би је они садржавали, из простог разлога што још нису били штампани у време кад је преводио *Хасан-Агиницу* (1775 или најдаље 1776).[2] Г-ђа де Стал, оцртавајући у својој *Корини* (1807) карактер „Морлака“ и „морлачке“ поезије, служи се искључиво податцима који се налазе у књизи графице Розенберг. Са врха торња Светога Марка у Венецији, Корина и лорд Нелвил гледају море. „Та Далмација коју видите одавде, вели Корина, и која је некада била насељена једним тако ратничким племеном, сачувала је још нешто дивљачнога. Далматинци тако мало знају шта се десило ових последњих петнаест векова, да Римљане још зову *свемоћнима*. До душе, они имају и модерних знања, и вас Енглезе зову *ратницима мора*, јер сте се често искрцавали у њихове луке.“[3] Алузије су довољно јасне; доиста, графица Розенберг тврди на неколико места да „Морлаци у својим песмама називају старе Римљане *свемоћнима*“, да под *ратницима мора* подразумевају Енглезе.[4]

Библиофил Шарл Нодје набавља око 1823 један примерак ове ретке књиге и посвећује јој један дужи чланак у пријатном приказу најзанимљивијих нумера своје лепе библиотеке, с толико већим задовољством што је, десет година пре тога, и сам живео у једној југославенској земљи и што је, потпуно непознавајући *Морлаке*, и сам дао неколико покушаја „илирске“ народне песме, од којих је најважнији његова фантастична књига *Смара* (1821). Ови „романтични снови“ садрже, између осталога, један превод *Хасан-Агинице*, развучен и улепшаван, и *Спалатин-Бега*, „националну романсу есклa-

[1] В. белешку на крају овога чланка.

[2] В. Miklosich, *op. cit.*, pp. 50—52.

[3] Јован Скерлић, *Француски романтичари и српска народна поезија*, Мостар, 1908, стр. 8—9.

[4] *Les Morlaques*, pp. 9, 52, 167.

вонску“, — у ствари његов оригинални састав, израђен на начин сличан ономе на који је графица Розенберг била израдила своје *Морлаке* и на који ће, 1827 године, Мериме израдити своју *Гуслу*: помоћу података из Фортисовог *Путовања у Далмацију*. Нодје је очаран *Морлацима*, проглашава их „најбољом књигом о предмету,“ и искрено жали што је, неколико година раније (у опште пре но што је читао сам роман), тврдио да то „није ништа друго до парафраза, нешто растегнута, једне главе из *Путовања у Далмацију*“.

Иначе, сами *Морлаци* нису могли ни у колико утицати на Нодјеова занимања „Илиријом“, као ни на ова писца *Гусле*. Све сличности у „колориту“ између њих и познијих дела о истом предмету долазиле су од једног заједничког извора, Фортиса, док је, исто тако, неједнако познавање (и непознавање) других извора проузроковало све разлике између њих. Ни у *Смари*, ни у *Гусли*, нема трага од качићевских елемената *Морлака*. Куриозно дело графице Розенберг, чији је главни успех био у иностранству, било је већ свршило своју улогу; француски романтизам одбацио га је и потиснуо у библиографију и библиофилију, пре но што је оно у опште могло имати неког уплива на његов развој.

ПРЕВОДИ И ИМИТАЦИЈЕ „МОРЛАКА“.

Die Morlaken, von Justine Wynne, Gräfin von Ursini und Rosenberg. Aus dem Französischen übersetzt von S. G. Bürde. *I. Theil*: Breslau, G. Löwe, 1790. SS. XII. 255, 12⁰. — *II. Theil*: Halberstadt, Gross, 1795. SS. 256, 12⁰. — Ново издање: Leipzig, Rauch, 1807. — Преводилац је изоставио посвету Катарини II, држећи да то „неће ни у колико умањити ни заслуге ове велике Царице, ни таленат списатељке, ни уживање читаочево“, али је за то додао један свој предговор. Превод се, у главном, држи верно оригинала.

Iala, *Das Morlakische Mädchen*. Leipzig, 1797. — Плагиат *Морлака*, израђен по Бирдеовом преводу. (Нав. Valentinelli, *Bibliografia della Dalmazia*, 1855, p. 92.)

Costumi dei Morlacchi. In Padova, 1798. Per il Conzatti a S. Bartolommeo. pp. VIII. 340, 8⁰. Frontispizio. (Примерак Г. Јована Н. Томића.) — Превод доста слободан; поједине главе су скраћене, песме изостављене све, осим *Песме о Анки*, која је преведена у прози, и почетка од *Песме о Пецирепу*, преведеног у стиху. Анонимни преводилац пропратио је текст многобројним примедбама и објашњењима, од којих је највећи део позајмљен из Фортиса и Ловрића.

I Morlacchi. Versione di Monsignore Giovanni Domenico Stratico, con illustrazioni originali dello stesso, e di altri valenti scrittori. Zara, tipografia Demarchi-Rougier, 1845. (Нав. Valentinelli, *op. cit.*, p. 90.) — О Ђ.-Д. Стратику (1733—1799) в. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, XXXIX. Theil, SS. 299—301; S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Zara, 1856, p. 392.

Federici (Camillo), *Le nozze de' Morlacchi*. Commedia. — Штампано у разним издањима његових скупљених драмских списа.

Један „историјски балет", *Продаја робова*, игран је у Берлину за време карневала 1802 године, на једној забави код португалског амбасадора, у присуству пруског краљевског пара. Сам комад није никад штампан, али се види из извода који је објавио барон Ернуф (*Bulletin du bibliophile*, 1868, pp. 385—390) да је једну од главних улога играо извесни „Морлак". — Париски *Енциклопедијски магазин* бележи, јула 1806, да се у бечком Варошком Позоришту играо „нов балет, *Морлаци*", који није имао успеха. — Најзад, опера *Морлаци* представљана је у Грацу 1817. — (*Les Morlaques*, opéra en deux actes, musique du baron de Lannoy, texte [italien] de Rossi. — Нав. Miklosich, *op. cit.*, S. 38.)

Војислав М. Јовановић.

ЦРНА ГОРА — АЛБАНИЈА.

Путне белешке.[1]

У зору, оставио Дубровник. Неразговетан у јутарњој магли, град наговештава своје куле, своје бедеме, утопљен у ружичасти жар, меша се са глиновитим стењем које га надвишава и окружује.

Море, загасито плаво, плаво као свила и увек исто, одвећ непокретно, монотоно са својим кршевитим стеновитим обалама, без жала, без котви, без ичега што би сведочило о

[1] Овај путопис кнеза Божидара Карађорђевића написао је у „Париском Прегледу", у свесци од 1 новембра 1894. На првој страни француског текста, на примерку са кога је овај превод, налази се оловком написана руком краља Александра ова забелешка на француском језику: „Доста добро написано, и ако стил није природан, течан, већ тражен, срачуњен на ефекат по начину нове школе. С друге стране, мало ласкаво за српско племе, и зато би ове стране пре могле бити потписане од каквог репортера с булеварског тротоара, врло површног и лаког". („C'est assez bien écrit, quoique le style ne soit pas naturel, au courant de la plume, mais recherché, visant à l'effet dans le genre de la nou-

животу крај њега: тужније у своме, непрестано истом сјају. још плавље у колико се сунце диже.

Пред нама затон широк, дубок, окружен растињем. завршен тамо доле, у дну, грдним камењем: Которски Залив. Слика живи, вода оживљава, мења своје тонове, бојадише се Дрвеће огледа своје зеленило, пресецајући мрачним прамењем глиновито-жуте пеге, одблеске земљишта, које таласи лелујају. Ветром прошибан ваздух боље се дише. Један водопад, врло далеко. прşти на сунцу, шуми сасвим тихо.

Село Кастелнуово начучерено је на једној стени: само неколико кућа спуштају се до мора. Грдне далматинчине с црвеним капицама на глави, у широким чакширима, у доколеницама, са сандалама на ногама и о раме само пребаченим капутима чији се рукави лепршају. погледају нас за часак, па продужују своју игру карата, стојећи на окрајку пристанишном, под пуним подневним сунцем... и из далека ми им чујемо смех.

Пераст.. Велики лепи дворци, с дугуљасто облим прозорима, и ружом у врху, — само, авај! ови дворци су полурушевине. Насред Великог Трга, на стубу високом око два метра, лав Светога Марка величине једне доге... У овим улицама кроз које нико не пролази то је једно тако неочекивано подсећање на Венецију, на једну Венецију која касда за увек спава на своме стинутом мору, на Венецију умрлу. заборављену.

Села непрестано, али све проређенија, у колико планине постају више, пењу се тамо ка високом стењу где почиње Црна Гора. У дну залива, Котор.

velle école. Par contre c'est peu flatteur pour la race Serbe, et ces pages auraient dû plutôt être signées par un reporter de l'asphalte du boulevard, très superficiel et primesautier.")

Писане овлаш, лапидарно, импресивно, с уметничким потезима, али без етнографског и националног интереса и без стварних појединости, у маниру од кога је иначе од кнеза Божидара остало неколико врло лепих примерака путописне литературе, путне белешке овог кнеза-артиста о Црној Гори и Албанији доиста не садрже оно што је краљ Александар, као српски читалац, у њима тражио. При свем том, име писца и пут којим је прошао (Дубровник—Котор—Цетиње—Скадар—Призрен) дају овим белешкама данас много интереса. Прквод.

Из даљине чујемо аустријске трубе, звона која позивају на вечерњу молитву; и, кроз ваздух чист као на широком мору, врло разговетно, допире шум гласова.

На пристаништу, између официра аустријских, виде се већ и Црногорци, у плавим чакширама, чизмама, великим белим доламама предвојеним разнобојним појасом, у коме једна празна преграда означава место за пиштоље.

Њихове мале црвене капице, извезене златом, опшивене су црном свилом, црнина за великом Србијом, црнина коју ће скинути тек када се васпостави Душаново царство: „Колико је царства великога, ни сам цар га свега не знађаше", као што вели предање што га пастири певају тамо горе у планини.

И у Котору — кроз који ми само пролазимо — понеке успомене на Венецију, само врло неразговетне пошто су врло далеке: лавови Светога Марка у рељефу изнад врата на дворовима, дворовима затрпаним међу грађевинама, утонулим, забаченим у уличицама.

Пред мрак, полазимо за Цетиње. Изнад вароши, врло широки пут вијуга у дугим обиласцима, загребава у планини један широки потез који се постепено сужава. Мали коњићи, које наш кочијаш ободрава гласом, касају ситно, тресу своју звонцад, у непокретној тишини коју не помућује ни крекетање жабе ни кукање ноћне тице. Последње светиљке у Котору губе се иза дрвећа. Море доле, све мање, углављено изм.ђ високих планина, сад већ налик на какво језеро, затим на брилијант, замрачује се такође у магли која га изједначује са стењем.

Са високе висоравни, ми видимо Которски Залив. Гомила плавих громада, магловитих у подножју, које се у висини оцртавају врло јасно, оивичене сенком, у ведром плаветнилу неба. То се пружа далеко, далеко пред нама, и све се чини као увећано у хладној непомичности месечине, даје утисак каквог замишљеног пејзажа бесконачности.

Одмор у једној крчми, у којој се једна жена у пола успавана миче измеђ великих четвртастих боца понамештаних на келнерају и столовима. Мала задимљена лампа једва осветљава једну општу собу, с ниском таваницом. Жена, у великој белој долами, која се раширила преко сукње отво-

рене боје, и она с црном капицом на глави, буновним покретима као месечарка, сипа нам неку страшну ракију из једне од четвртастих боца; и пошто ми одбијемо, она нам доноси... pale-ale.[1] Крећемо се понова. Око нас нема више ни биљака, ни зеленила. Камење, камење и опет камење.

Ја у колима спавам, и с времена на време, пробуђен труцкањем, скоро се уплашим, толико је оно што ме окружава чудновато, голо, мртво. И ми и даље тако кроз читаве часове пењемо се, спуштамо кроз камење, час округло, налик на огромне голите, час као зидине од наслаганог стења, испуцано широким одронцима, али увек сиво, једноставно сиво које се бели при хладној светлости месечевој. Звезде се сјаје као злато, веће су но што сам их икад видео, и када месец ишчезне, оне осветљују потпуно, натапају контуре неком благом светлошћу, која даје скоро мекости овом суровом пејзажу.

Зора нам открива Цетиње, сасвим мало, шћућурено у једној котлини између две високе планине, и ми пролазимо кроз варош још успавану, у којој наш пролазак буди лавеж свих паса.

*
*

Пред конаком, седи кнез Никола. Издалека ја видим једног човека како му предаје неко писмено. Друга двојица објашњавају се пред њим, призивају његову правду, којој они придају много више значаја но пресуди суда. И врло љубазан, потпуно Парижанин, поред све своје народне ношње, која му ипак врло добро пристаје, кнез ме дочекује најбоље, одводи ме к њему и кроз читав час тражи да му причам... о Паризу.

Затим одем код престолонаследника, код кога нађем Мирка, његовог млађег брата. Они свирају у четири руке на гласовиру дивне српске арије и циганске игре: после чега Мирко ме пита чедним гласом својих четрнаест година: „Знаш ли ову арију... класичну?“, и свира ми „Тарарабум“.

И могао бих помислити да сам другде а не у Црној Гори, у овој библиотеци престолонаследниковој, у којој су енглеске пушке најновијег модела, бичеви, алпијски штапови измешани

[1] Бело енглеско пиво. Пр.

с фотографијама великих војвоткиња и звезда париског Водвиља или Варнетеа.

По подне, lawn-tennis, у дворском врту. Кнегиња је у бањи са кнегињицама, и зато кнез прима сам; врло заинтересован кад дођемо на игру коју играју престолонаследник, Мирко, графица од Серсеја, жена француског отправника послова, и први руски секретар.

За време тениса, свирају престолонаследникови свирачи. Они свирају српске арије, рапсодије, затим бечке маршеве, с финоћом мало баналном аустријских војних музика, с великом помоћу цимбала и бубњева.

Мирко лично диригује један комад, као право дете, дивно невешт, али сав предан своме послу, наглашава forte, разгаља, утишава piano, и укида последњи тон одсечним покретом, скоро цигански. И наставља се играње тениса... Дипломатско је тело ту, цело на окупу, и у разговору се претреса последња париска новост, која је тек стигла јутрошњом поштом.

У вече, код Серсејевих, како је сувише топло у салону и чак под дрвећем у башти, ми просто износимо своје столице пред кућу, и тамо, насред улице, разговарамо о свему... о Паризу... о Академији... и о Црној Мачки.

Више Цетиња, на врху Ловћена, једна мала капела, бела тачка, гледана одоздо. Тамо горе, ван домашаја Турака, дуго је лежао сахрањен Свети Петар, који је четрдесет и осам година био кнез-владика Црне Горе. Сада Свети Петар почива у цетињској цркви, под Ловћеном. Десно од олтара, покривен златотканим покровом, његов ћивот отвара се о великим празницима. Тада се појављује светац, врло добро очуван, само мало пергаментисан, без ичега језивог, гробног, без ичега мртвачког, умотан у огромну одежду од крутог броката.

Близу цркве, надвишујући целу варош, једна стара зграда, која личи пола на тврђаву, пола на манастир: то је митрополија. Близу капеле, опет на једном брежуљку, кула: барутана, пред којом стоји стражар. На мазгалама око куле, трулиле су, вековима, неколике одсечене турске главе, увек обнављане у непрекидним чаркама Црногораца са својим мухамеданским суседима.

У вароши, на кућама, још трагови од свечаног освет-

љења, диреци побијени по улицама. Венци око Зетског Дома, где се налазе заједно Позориште и Библиотека: — неколико дана пре нашег доласка, прослављена је петстогодишњица оснивања штампарије у Црној Гори... А последња књига изашла из Државне Штампарије јесте *Песник и Вила*, прекрасна збирка песама кнеза Николе.

У сунчев заход, идемо на Белведере, четврт часа од Цетиња, на путу који води за Скадарско Језеро. Озго с пута, испод нас, спушта се планина, и пред нама се протежу миље и миље. Најпре једна велика котлина, затим црногорске планине, све ниже што се ближе примичу језеру. На махове указује се вода између висова, сачињава велики празан простор, потискујући у позадину, чак у недоглед, албанске планине, ружичне, љубичасте, замагљене, у топлом сунчевом заходу. Изнад језера, за које кажу да је најбогатије рибом у Европи, крстаре тисуће птица: бело-ружичасте тачке, — то су гемови; — друге, сиво црне, пресецајући ваздух својим брзим летом, — чапље, — и безброј водених кокоши, пловки, шљука, завитланих у великом лепршању пред ноћни смирај.

Колима, остављамо Цетиње. Два часа путовања: пролазимо Белведере, гледано опет у блеску залазећег сунца: планине ружичасто обасјане, које се губе чак тамо у зажареним облацима. Пут се спушта, стиже у Ријеку, кнежево зимско обиталиште на обали Скадарског Језера.

Права играчка, ова мала Ријека, и њен мост са два неједнака лука, тако стар, тако трошан; њен трг где се у широм отвореним дућанима виде радници који поткивају, кују метале, шију, обасјани светиљкама чија се светлост цеди кроз велике боце пуне воде. На свима кућама, дрвени балкони, пуни мирисног цвећа, чије цвасти висе додирујући пролазнике.

Изван Ријеке, ка језеру, зимско обиталиште кнежево. Две велике куће спојене под правим углом, и, разбацани по пространом врту, мали шалеи.

У великој гостионичкој дворани где вечерамо, слике кнеза, кнегиње, престолонаследника и две руске велике кнегиње. Слике са посветама поклоњене крчмару, једном гордом цину, који има Данилов орден, и који, са својим пиштољима

и јатаганима за појасом, личи на што год хоћете, сем на гостионичара.

У *лондри*, плитком, узаном чамцу, са врло дугим кљуном изнад воде, идемо на кнежеву јахту, укотвљену даље на језеру. За мало, стрме обале с обе стране канала којим пролазимо; затим се, одвисно, дижу камените планине. Поступно, канал се шири. Неколико врба и топола избија у дну једне заравни; најзад нам се указује језеро. Отворено, врло пространо, оно се шири у недоглед, позлаћено сјајем пуног месеца. Лево, месечина гаси боје црногорских планина; десно, истиче зелене гребени турских брда.

Лађа јури брзо. Намештамо на крову кревете, с узглављима из кабине, и ја гледам како промичу планине обасјане језером, под јаком месечевом светлошћу, у непомичном зраку.

Пред нама, помаљају се минарета иза дрвећа; једна тврђава, више рушевина него град, на једном брегу; у једној удољици, назире се више минарета кроз грање: то је Скадар.

У часу кад се заустављамо, месец залази. Близу нас, турски стационер, без иједне светиљке; на језерској обали, такође, изгледа да нема никога живог, и тек после неколико минута назиремо кроз густу помрчину једна кола на којима се пале фењери. Наш капетан довикује једно талијанско име; и, сасвим из далека, један глас му се одзива. Један возар прилази и узима нас у *лондру*, и ми на мах улазимо у неку врсту улице, између колеба саграђених на кољу. Језерски станови, најпримитивнији што могу бити: четири дирека и, на метар изнад воде, редак под од дасака; обешене о диреке, асуре граде зидове; и кров је од асура.

На жагор са нашег чамца, колебе се осветљавају: светлост се расипа по води кроз прореде на патосу. Мичу се сенке иза асура, питају неки гласови... Наш возар одговара: „*Јок*“, цакћући језиком.

Затим, на обали, један стари црнац, у одрпаној униформи, прегледа нам пасоше, прегледа их и наопако, и, пошто нас је нагнао да просричемо наша имена, пушта нас да прођемо.

У помрчини, тресу нас кола. Куће, дрвета, ливаде, промичу. Пролоканим друмом, идемо непрестано; опет куће, ливаде, и најзад хотел.

Шетња кроз варош. Близу хотела, шумно тржиште, са великим излозима воћа, оваца обешених о стреје од месарница, бакарних ствари, гвожђарије. Деца, слепци, натоварени коњи гамижу сред свега тога, газе по ситној оштрој калдрми каква се налази свуда по Турској. Затим једно гробље, проломљени путеви; и кад ми се чини да смо већ далеко, ван Скадра, ево пред нама џамија, касарна, амами, и варош опет настаје, залудна, глупо протегнута, са кућама које деле велике запарложене њиве, по којима неколико наерених каменова означавају место старих гробова.

Куће се примичу једна другој, и ево нас на једном другом тргу. Врло тесна улица: између кућа, градећи колевку, витлају се вињаге, а, местимице, рубље разастрто с једног краја улице на други, кроз које пролазе сунчани зраци, баца своје шарене боје на оружје, посуђе, грнчарију, воће, поређане скоро до самих ногу коњâ који непрестано пролазе, натоварени ћумуром, или сувим, скалупљеним јагњећим кожама, које личе на изрецкане картоне.

У једном дућану, пијући кафу, гледамо пролазнике. Преко пута, један *бабушчик* (папуџија) умива се, па онда клања. Поред њега, у другом дућану, отац и син брижљиво претресају непродато грожђе, и једу отпала зрна.

Сјајне рите, остатци златних везова, црвена кадива, фесови дречећи, или похабани, избледели, отворено-црвени, Арнаути одевени сасвим у бело, и старе жене, патријархалног изгледа, круте, умотане у црне тканине са ситним црвеним везовима, — све то промиче горе-доле, или ужива у колутима дима из наргила, у опојном сунцу и жагору. Ја готово више не запажам тела, видим само увек обновљене покретне пеге, беле, црне, црвене.

При повратку, прошао кроз католичко гробље. На гробу једнога миридитског војводе, чије је племе од пре много година у рату са султаном, овај натпис: „Овде почива један миридитски вођа, упокојен али не побеђен."

После тродневнога тражења и захваљујући Господину Д..., врло љубазном француском конзулу у Скадру, нашли смо коње, које је сасвим тешко набавити за прелазак преко албанских планина, где су, услед непрекидних буна противу

султана, путеви врло несигурни, и где се, изгледа, ми излажемо великој опасности да нас нападну разбојници.

Раге испалих ребара, слабих грбина, које се, изгледа, једва држе. Уместо седала, дрвени самари које облажемо шалом да бисмо их умекшали. Наш караван састоји се из четири особе: мој сапутник, ја, наш вођ-тумач, човек без икакве вредности, и чувар коња, један Арнаутин, глупавог и поноситог изгледа, животињског лика, на коме би наједанпут засјао поглед, осмејак благ као у детета. Он је одевен у бело с чакширама утегнутим у колену и раширеним око стопала, с укрштеним напршњаком, врло кратким и потпуно отвореним копораном, све то од сукна с црним испускама.

Усред њива засађених кукурузом и дуваном, равницом, пут који постаје час друм по готову колски, час путања која прелази у јаругу.

Један Арнаутин, наоружан дугом пушком, с огромном фишеклијом о пасу, то је чобанин који чува неколико оваца.

Сусрећемо људе наоружане старинским острагушама. Њих петорица прате неку високу личност што прозаично јаше на магарцу, заклоњена од сунца једним зелено постављеним сунцобраном.

У дну равнице, планине, које, у зраку врло чистом, врло лаком, добијају, у пркос врућине, ледене, прозрачне тонове као у Норвешкој, боје чисто плаветне помешане са зеленом.

Око подне, ваља нам прећи Дрим. После дугог чекања, скелеџија се решава да дође по нас. Ми се пењемо у два чуна привезана један за други, и, мада је брзак врло јак и чамци, просто издубљена у деблима дрвета, тешки, наша два веслача превозе нас помоћу кривих, исквварених, увезаних весала, која се једва држе.

Застали смо да ручамо у једном бедном, убогом, прљавом *хану*, где нам јадни грозничави, згурени људи дају четири једина јаја која имају и блатаве воде која није за пиће.

После доручка, стали смо да се пењемо уз брежуљке поступно све више, затим да силазимо низ њих. На врху једног брежуљка, једна огромна стена, преломљена на двоје, служи као оквир пределу који се указује испод нас. Пред нама, једна планина од црвене и зелене кадиве, заистински од кадиве, толико је њена боја кадивасто мека, светли се, одблескује на кривинама и ивицама. Црвена глина, обрасла

зеленим џбунићима с лакшим тоновима на граничним линијама и на врховима: чудна планина, зелена и црвена, с бојом знамења Ислама.

Путеви постају стазе, одсечне узбрдице, где се камење непрекидно одроњава испод коњских ногу. Дошла је и киша, која пере све, претвара у јаруге ове мало сигурне стазе где наши коњи поклизавају и посрћу на сваком кораку. И ми силазимо да бисмо се опет пели, и пењемо се опет да бисмо наново силазили: — један пут који ја више не разумем, који изгледа да се окреће око самог себе, доводи нас тамо одакле идемо и ставља нам пред очи увек исту планину, час црвенију, час зеленију, али по облику истоветну са претходном, истоветну са потоњима.

Чувар коња иде испред нас. Седећи озго на пртљагу којим је натоварен један коњ, с ногама које се климатају, он виче и пева неку попевку, све исту још од Скадра; попевку где је реч о једној девојци, једној пушци и једној острузи... Он пева и забацује своју пушку у ваздух, витла њоме у круг, замахује је, виче на коње, смеје се сам, не хајући за пљусак, зрачећи од радости.

Ноћ се спушта, киша пљушти, а нама све кажу да ћемо на идућој окуци сагледати Пуку, где треба да паднемо на конак.

Најзад у мркли мрак, тамо горе, указа се неодређени облик неке зграде, где сија једна светиљка: то је хан.

Хан, бакалница и коњушница, где застајемо, окупљене око мршаве ватре, један караван који преноси зејтин. Праве нам места крај ватре; не једу нам се страшне ствари које миришу на лој, и ми лежемо гладни. — По земљи покривач: то је постеља.

Ватра готово не светли више. Људи спавају, и једино коњи и даље клопарају трзајући своје уларе. Ова необична штала, испуњена мирисом зејтина и димом од ватре и од цигарета, ови подозриви у бело одевени Арнаути, полегли ту, поред мене, са оружјем које им се светлуца за појасом, све то буди у мени очајање што сам далеко, далеко... обузима ме туга која прелази у мо̀ру.

Полазак, јутрос, скоро по разведреном небу. Али киша почиње поново, и траје целог дана. Земљиште увек исто; високи брегови уз које се пењемо, и низ које силазимо.

Предео истоветан, иста планина зелена и румена, час виша, час нижа, иста по облику, заобљена на врху, ширећи се благо ка подножју, непрестано зелена и румена... Близу нас, ништа: ни стене ни дрвета да задрже око: и непрестано, у даљини, зелене и румене планине...

По киши, како су спране стазе, идемо по јаругама; затим, добар део дана, корито једне упола пресушене реке, служи нам место пута. И, тражећи брода, прелазимо преко воде двадесетину пута, оквашени, смрзнути, држећи се једва у седлима која на сваком кораку хоће да се изврну.

Предвече, четири човека, окрутна изгледа, наоружана пушкама и јатаганима, уливају нам „наду“ да ће доћи до сукоба. Али, ништа од тога... Они пролазе звиждућући, назвавши бога сопственику коња. У осталом, сви људи које срећемо наоружани су; сви, воће, мазгари, пастири, носе пушку о кајишу преко леђа; и, пред малим бакалницама (јединим кућама на путу), виси по једна пушка под стрејом.

Кад се мало разведрило, чувар коња испаљује пушку, да би уживао мало у пуцњави; и, с друге стране јаруге, одазива му се један пријатељ: он се тада смеје, показујући, своје лепе зубе, и за читав час остаје раздраган.

Опет по киши, стижемо увече у Флет; опет хан, где ноћимо, пошто смо одбили локалну храну, и појели кувана јаја што смо понели.

Исти јучерањи караван прави нам друштво у штали.

Данас, подневни одмор, непрестано по киши. Немогуће да се иде даље од Спаса, где стижемо у подне. Вода је однела један мост преко којег треба да пређемо, те морамо чекати до сутра, а можда и више... док не нађемо брод... ако вода опадне.

А киша пљушти непрекидно, по зеленој и руменој планини пред нама, по овим зеленим и руменим суседама, које блистају као рубини и смарагди, обливене водом.

Полазак у освит, да се стигне увече у Призрен. Прешли величанствене мостове: уметничка дела, тако складна, тако смела као у бајци, који се уздижу до вртоглавих висина пружајући се преко широког речног корита. Један мост има осам неправилних сводова; други, пет. Дижу се са обала, оцрта-

вају у ваздуху угао готово оштар; рецкасти украси, везови од камена, савршено отмених размера, уменичка чудеса, залутала у ову земљу без културе, без цивилизације, скоро без становника...

Мостарина на другом мосту. Ја сам измакао далеко испред својих сапутника, и хоћу да прођем пошто-пото, трудећи се да објасним Араутину, чувару моста, да су код вођа наши пасоши, и да ће он платити... Али, човек мирно напери пушку на мене, и ја сам принуђен да чекам док му се не плати: после тога, он се благонаклоно насмеши, и пушта нас да прођемо.

Опет, као пејзаж, увек иста планина; и најзад, по подне, на једној окуци, врло далеко, један шиљаст брег, прави стеновити врх, испод кога је Призрен.

Ми тада идемо без предаха, чак покушавамо нагнати коње у кас...

Пред вече, срећемо читав караван, двадесетину добро наоружаних коњаника, у лепом оделу, на прекрасним коњима. Вођ говори с њима, а затим ми каже: „Биће ускоро крви. То су разбојници, који су ишли у Призрен на последње суђење због њихове парнице; и изгубили су парницу. У питању је једна девојка из њиховог племена, коју су Призренци украли једног пијачног дана. Никада више девојка није пронађена, нити су пронађени њени отимачи, а суд не дâ разбојницима тражену оштету... Зато ће ускоро лећи крв.“

С врха последњега брежуљка, у дну једне широке равнице, у плавој сенци једне планине, указује се Призрен, избоцкан белим минаретима.

У врло чистом зраку, равница, која нам је изгледала да има само пет-шест километара, дужи се, дужи... Призрен се сада удаљује... ми више не одмичемо. Кад смо се довољно приближили да разазнамо град који се уздиже изнад вароши, куће које почињу да се осветљују, један заклон од дрвета сакри нам Призрен... Ноћ пада врло брзо, брише све, и ја губим наду да ћемо икада стићи... Међутим, кроз потпуну помрчину, ми непрестано идемо за својим вођом... Фењери се указују, једна осветљена џамија промиче... Затим бескрајне улице, врло мрачне, врло узане, где греде од доксата додирују наше главе. У једној другој осветљеној џамији, један човек у бело моли се, клечећи на асурама... и ми најзад стижемо у гостионицу.

*

Једна варош још турска, без ичега западњачког: уске улице, куће с наднесеним првим спратом, прозори с решеткама.

Дућани широм отворени: трговци, врло мирни, као поспани, гледају нас како пролазимо, равнодушни.

Чак ни на тргу, усред гамизања коња и људи, усред погађања, никакве журбе, никаквих покрета, по готову никакве ларме.

Врло лепе џамије, некадање цркве које су Турци отели од Срба, после Косова.

Српска деца воде нас кроз варош, показују нам џамије, мостове, куће у којима станују високе личности.

Затим, тамо горе, на брежуљку, одакле видимо развалине на окомку једне стене, — орловско гнездо, некадашњи српски замак опустошен од Турака, — они нам говоре о „српској земљи" за коју се чврсто надају да ће је видети обновљену, о празнику који светкују сваке године на дан Косовске Битке... да би сачували у срцу успомену на слободу.

И, као прави Словени, они проткивају те озбиљне приче смејом, гурањем и крупним пошалицама на рачун Турака, с којима терају шегу, кад не могу да их се ослободе.

Поред једне византијске капеле, у пола разрушене, једно српско гробље. Две жене, једна стара и једна млада, препиру се. Млада је била снаха бабина; оставши удовицом, она се преудала. То су отворили гроб њенога првог мужа: старица хоће да покопа поред свога првенца свога мезимца који је умро. Још врло лепа са својим седим власима, под црним велом који је прекрива целу, она тера младу:

— Врати се у свој нови род, остави ми моје синове; ја имам само за њихов спомен да живим.

А млада бризне у плач:

— Ја не дам да се мом мужу ремети вечни сан; и ја сам га волела. Ја сам купила ову земљу од султана. Не дам да се у њу дира.

На то ће гробар:

— Покојници немају више никаква посла са султаном. Они почивају у миру Господњем, а Господња је воља да два брата почивају један уз другога.

И он наставља да копа док ми одмичемо.

Остављамо Призрен, у каравану кочија, с читавим једним друштвом врло веселих Срба, који певају и гуде уз гусле успут. Два војника нас прате...

Пролазимо кроз широку равницу Косовску, над којом лебди предање о Душану, равницу коју опевају српске песме, равницу обагрену крвљу, — данас сву зелену, оивичену на видику високим плавим планинама, које слојеви снега шарају светлим браздама.

А затим, у вече, ту је Феризовић, железница, свакидашњост вагона који нас односи ка Солуну.

Кнез Божидар Карађорђевић.

(Превео с француског Н. Н.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Радови Јернеја Копитара о Србима.

Одмах чим је изишла прва свеска „Вукове Преписке" јасно се видело колики је био утицај Јернеја Копитара на Вука Караџића и колики је био велик његов посредни утицај на српску књижевност. Г. Др. Матија Мурко, професор словенске филозофије на университету у Грацу, скренуо је пажњу на то у чланку „Kopitar in Vuk Karadzić" у „Ljubljanskom Zvonu" za 1908. Руски славист Н. М. Петровски, писац једне врло добре монографије о почетку књижевне делатности Копитарове („Первые годы дѣятельности В. Копитаря", Казан. 1906), дао је сада једну потпуну библиографију радова Копитаровних. Под насловом „Библіографическій списокъ трудовъ В. Копитаря" изишла је та библиографија у „Русскомъ Филологическомъ Вѣстнику" у Варшави.

У тој библиографији може се видети шта је све Копитар писао о српским стварима, и сада је још јасније колико је Копитар учинио за пречишћавање појмова о језику и правопису код Срба, колико је припомогао послу око скупљања српских народних песама, и колико његовог труда има у стварању гласа српским народним песмама у западним романтичарским књижевностима. До сада се о томе код нас није могао имати тачан и потпун преглед.

Копитарови списи који се тичу само Срба јесу ови:

1) „Biographie. Demetrius Obradowitsch. ein geborner Serbe aus dem Banat, erster serbischer Volksschriftsteller, dermahl Senator, Ober-Schulenaufseher und Erziecher der Kinder von Cerni-George in Belgrad". „Annalen der Literatur und Kunst in den österreischen Staaten", 1810.

2) „Bruchstücke aus der serbischen Selbst-Biographie des Demetrius Obradowitsch, eines österreichischen Illyriers", „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat", 1810.

3) „Serbien oder Servien". Vaterländische Blätter..., 1810.

4) „Geographie von Bessarabien, der Moldau, Walachei, Bulgarien, Bosnien, der Berge Athos und Montenegro." „Archiv für Geographie, Historie, Staats— und Kriegskunst", 1811.

5) „Vollständiger Auszug aus der serbischen Selbstbiographie der Demtrius Obradović"... Archiv für Geographie..., 1811.

6) „Dositej Obradović", „Vaterländische Blätter", 1811.

7) „Beiträge zur Übersicht der serbischen Literatur in dem österreichischen Kaisertaate" „Vaterländische Blätter"., 1811.

8) „Serbisch-Slavische Literatur". „Annalen der Literatur und Kunst...", 1812".

9) „Serbische Literatur: Sjeni Dositheja Obradovicsa und Oda mojem prijatelju Michailu Vitkovicsu"..., „Wiener Allgemeine Literaturzeitung", 1813, № 49.

10) Serbische Literatur: „Новине Сербске изъ царствующега града Вїенне"..., „Wiener Allgemeine Zeitung, 1814. (У писању ове оцене узео је учешћа и Вук Караџић.)

11) „Serbische Literatur: Писменица Сербскога Іезика, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Сербијанцем." „Wiener Allgemeine Zeitung", 1815, № 26.

12) Немачки превод прве „Пѣснарице" Вука Караџића (1814), који је нађен у рукопису у Гетеовој архиви, и од кога почиње велико интересовање за српске народне песме у Европи.

13) „Смѣсице книжествене. Примѣчанїя Господина Ярослава о досадашнѣмъ книжевству (литератури) Грчкомъ и Србскомъ". „Новине Сербске", 1815, бр. 172.

14) Serbische Volkslieder". „Wiener Allgemeine Zeitung", 1815, № 39.

15) Serrbische Literatur: „Народна Србска Пѣснарица.

издана Вуком Стефановићемъ. Честь втора.“ „Wiener Allgemeine Zeitung“, 1816, № 20—21.“

16) Pränumeration auf Vuk's serbisches Wörterbuch.“ „Wiener Allgemeine Zeitung“, 1816, № 27.

17) Заједничко уређиваіье са Вуком Караџићем „Новине Серскихъ“ у 1817, бројева 41—42, 43(?), 44, 94—97.

18) „Der Aufstand der Serbier gegen die Dahijen 1804“. („Ein serbischen Volkslied“, „Archiv für Geodraphie...“, 1818, № 10—12.

19) „Noch einige Rhapsodien serbischer Homeriden der 19 Jahrhunderts“, „Archiv für Geographie“, 1814, № 36—38.

20) „Litterarische Nachricht“ [о Караџићевом „Српском Рјечнику“] „Oesterreichischer Beobachter“, 1818, № 119.

21) „Serbische Literattr in Osterreich“, „Vaterländische Blätter“, 1818, № 54.

22) „Ueber Wuk's serbisches Wörterbuch, und — ob der Haupt-Grundsatz aller Literatur, die Muttersprache, blos bey Serben (und Neugriechen) nicht gelten soll“. „Jahrbücher der Literatur“, 1818, November-December.

23) Literatur [оцена о „Српском Рјечнику“]. „Oesterreichischer Beobachter“, 1819, № 56.

24) Оцена о „Житију“ Герасима Зелића. „Jahrbücher der Literatur“, 1824, May-Juny.

25) „Der Tod des Kralewitsch Marko. Serbisch“. „Morgenblatt“, 1824, № 169; „Kunst und Alterthum“, 1824, V.

26) Оцена о другом издању „Народних српских пјесама“ Вука Караџића и превод српских песама од Талфијева, упоредо са Фориеловим збиркама грчких народних песама. „Jahrbücher der Literatur“, 1825, May-Juni.

27) Оцена о преводу српских народних песама Еугена Веселог (Пешта, 1826), Џона Бауринга (Лондон, 1827). „Jahrbücher der Literatur“, 1829, Januar-März.

20) Slavische Literatur [оцена о преводима библије Катанчића и Палковића, о граматици Брлића, о „Serbische Lesekörner“ П. Шафарика и о збиркама народних песама Вука Караџића]. „Oesterreichischer Beobachter“, 1833, број од 8 децембра

Како је Копитар много писао, по разним листовима, често под шифрама и без потписа, Г. Н. М. Петровски допушта да његова библиографија ипак није сасвим потпуна. М.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Милош Обреновић. Књига трећа (1827 до 1835). Написао *Др. Мих. Гавриловић.* Београд 1912.

II (Крај.)

Друго питање у коме вреди изближе видети Милошев начин рада, то је питање о повраћању шест нахија. Кад је 1812, у Букурешту, преговарала с Портом о српској аутономији, Русија је тражила аутономију за све оно земљиште које је до тог времена Карађорђе био очистио од Турака. Други Устанак, који је после три године букнуо под Милошем, није обухватио целу Карађорђеву Србију него само београдски пашалук; с тога се и Милошева власт, после његове погодбе с Марашлијом, простирала само на тај пашалук. Милошева Србија била је за шест нахија мања од Карађорђеве. Тек доцније, пошто је Русија покренула питање о извршењу Букурешког Уговора, Срби су тражили да се београдском пашалуку присаједине и оних шест нахија које су у време Букурешког уговора држали у својим рукама.

Преговори руско-турски о извршењу Букурешког Уговора завршени су 1827 Акерманском Конвенцијом. У том акту, ваљало је бар приближно означити тих шест нахија које су се имале вратити Србији: Букурешки Уговор био је начињен пре петнаест година, и границе које је Србија тада имала, биле су се већ почеле заборављати. Али Руси нису били прецизни у Акерманској Конвенцији; само су у опште говорили о неким отргнутим нахијама, управо „дистриктима“, које треба вратити; чак ни број тих нахија нису били утврдили. После Акерманске Конвенције, која је остала неизвршена, дошао је нов руско-турски рат, који се окончао 1829 Једренским Миром. У том новом уговору Русија је опет имала прилике да тачно утврди нове српске границе; потпуно побеђена, Турска би без поговора примила ту граничну линију коју би Русија повукла, — али, на нашу несрећу, Русија није била ништа прецизнија у Једрену него у Акерману. Замољени од турских делегата да именују те нахије које траже за Србију, руски делегати нису били у стању да их именују: они су знали само толико да постоје неке нахије које треба Србији вратити.

Кад је било време да се изврше Једренски Уговор и Анкерманска Конвенција, Порти је добро дошла та околност што ни у једноме од та два акта нису биле прецизиране нахије које треба Србији вратити. Порта се испрва правила као да не зна о којима је нахијама реч. Била је једна ранија молба српска да се дигну муселими из шест нахија београдског пашалука. Порта је питала, јесу ли то те нахије на које су Руси мислили? Ако јесу, Порта је готова да одмах задовољи српски народ: сви ће муселими бити одмах дигнути са својих места. Руски амбасадор Рибопиер имао је муке да објасни Порти да те нахије које се налазе у границама београдског пашалука већ припадају Србији; да се Србији не може враћати оно што она в·ћ има, -- и да опозивање муселима није то исто што и враћање нахија.... Принуђена да промени начин одбране, Порта је доказивала да Срби немају права на шест нахија него на шест каза, и да у тих шест нахија које они траже, има неких петнаест каза, — дакле. два пута више но што им припада (у тексту Акерманске конвенције није било речи ни о нахијама ни о казама, него о дистриктима; Порта је налазила да је тај израз довољно неодређен да се може узети и у смислу каза). Још је Порта тврдила да тих шест нахија које Срби траже, обухватају врло велики простор, — око три стотине сâти... Ово је изненадило Рибопиера. — Како три стотине сати, кад од Београда до Цариграда има само сто осамдесет четири? — Јесте, али простор ових шест нахија Турци су рачунали „унакрст“. .... Најзад, после дугог разговора, Порта је као признала да Срби имају права на шест нахија, али због тога што те нахије нису у Акерманској конвенцији поименце назначене, Порта је тврдила да њој стоји до воље које ће нахије уступити Србији; главно је да их уступи шест, и ниједну мање.

Читава година дана протекла је у оваквим преговорима. Русија је једва успела склонити Порту да се пошљу у Србију један руски и један турски комисар, који ће на лицу места саставити карту нових српских граница. Та су два комисара стигла крајем 1830. Турски је комисар, одмах рекао, и при томе остао стално, да он не зна које су то нахије које треба вратити Србији. Руски комисар такође није знао, али он је имао бар добру вољу да се обавести. Узев собом свога турског колегу, он је пошао дуж наших граница да испитује

мештане за које се крајеве памти да су 1812 припадали Србији. Али одмах на првом кораку наишло се на једну формалну тешкоћу. Пограничне паше нису били извештене од Порте ни о каквој руско-турској комисији, и, у недостатку упутстава, нису јој допуштали рад у својој области. Кад је та формална тешкоћа отклоњена, јавила се друга једна, много озбиљнија. Народ је, истина, памтио који су крајеви 1812 били под Србима, али из страха од турских власти устезао се да казује што је знао. Мало по мало, руски консул је ипак дознао право стање ствари, и израдио једну карту Србије од 1812, којом су Срби у главноме били задовољни. На основу те карте, маја 1831, руски амбасадор Бутењев тражио је од Порте ове крајеве за Србију: Крајину с Кључем; Црну Реку с Гургусовцем, Бањом, и Сврљигом; Алексинац, Параћин, Ражањ; један део Старог Влаха и Брвеник; Јадар и Рађевину.

Али Порта није журила с одговором. Пољска се била побунила, и Порта је чекала да види да ли ће Русија успети да савлада ту буну. Према једној Русији збуњеној унутра, држала је да не мора чак ни своје уговорне обвезе испунити. У једној ноти коју је, после извесног времена, упутила Русији о српском питању, Порта је тврдила да она нема шта да враћа Србима; да су њихови захтеви неоправдани, али да је она готова да им нешто драге воље да, — разуме се ни у ком случају онолико колико они траже.

У исто време, Порта је покушавала да се погоди с Милошем иза леђа Русије. Она му је нудила Крупањ, Лозницу, Параћин, Ражањ, Бању, Црну Реку или део крушевачке нахије до Јастрепца. Свега осталога имао се одрећи. Али Милош није хтео чути за тајне преговоре с Турцима, за компромисе и попуштања. Он је тражио све што му је по руској карти припадало; ничим се мањим није задовољавао. Он је сазвао Народну Скупштину поглавито ради тога да би се чуо и народни протест противу турског држања. Његов план је био да затегне с Портом, — и, да га Руси нису одвратили, био би јој припретио обуставом данка.

Милош се држао чврсто, али код руске дипломатије опажало се неко колебање. Руски комисар, који је израдио онако добру карту за нас, био је лично мишљења да Срби не треба да траже све оно на шта би по његовој карти имали

права. Поред тих максималних граница. он је на своју руку израдио и неке минималне границе, којима би се Срби могли у крајњем случају задовољити. Руска влада прихватила је мишљење свога комисара; крајем 1831 она је већ била решена да не тражи за Србију максималне границе, које је у први мах тражила, него да тражи оне минималне. Али тешкоћа је била у томе, што су, по мишљењу Порте, и те минималне границе биле још увек врло велике.

Тако се завршила и друга година од закључења Једренског Мира. Порта је имала да забележи један велики успех: својим одгађањем, иззијањем и непопуштањем, она је принудила Русију да се, на неки начин, одрече својих уговорних права и да пристане на „поравнање". Поравнање је значило погађање и цењкање, а у томе је Порта била већи мајстор од Русије. Порта се осећала у тако повољном положају да је октобра 1832, говорила о томе да шест нахија никако и не враћа Србији, него само да им призна исте привилегије као и Србији. То би биле исто тако аутономне области као и Србија, али би имале своје засебне старешине, у место да потпадну под Милоша.

Догађаји су, међутим, упућивали Русе на све већу попустљивост. Мисирски вице-краљ Мехмед Алија био се побунио. Његови успеси на бојном пољу били су тако велики и тако неочекивани, да је изгледало да су за Отоманску Царевину дошли последњи дани. У тим критичним тренутцима, Русија се залаже сва за Турску и покушава да је спасе од пропасти. Бранилац и спасилац Турске. она саветује Србима стрпљење. умереност, попустљивост. Турска је у тако ровитом стању да је треба поштедити од сваких, па и најмањих потреса.

Али Милош је био другог мишљења. У место што би попуштао ослабљеној Порти, он је мислио да је боље користити се њеном слабошћу, па отети оно што она не би никада драговољно дала. У нахијама које је тражио на основу Букурешког Уговора, постојало је и раније народно незадовољство због насиља спахијских и читлуксахибијских, а нарочито због отмице девојака. То незадовољство подржавао је и Милош са стране. Кад се једном решио да метне Порти нож под гушу, њему није било тешко да народно незадовољство распири у прави устанак. Као по команди. нахије су се једна за другом побуниле и збациле турске власти. Под

изговором да повраћа ред, Милош је послао своју војску у побуњене нахије, — и она је ушла у те земље да из њих више не изиђе. Пошто су нахије биле већ заузете војно. Милошу је стигла руска порука да Срби прецизирају уступке које би могли учинити Порти у питању о нахијама. Та порука била је дошла и сувише доцкан.

Милош је заузео све оно на шта је по руској карти имао права. Није се одрекао ниједне нахије, ниједног дела од нахије. Његова смелост прошла је без рђавих последица. Стављена пред свршени чин, Порта се пожурила да тобоже драговољно уступи Србима све то што су узели од ње силом: отуда хатишериф од 1833 којим се утврђују нове границе Србије. Шта више, кад је после тога Милошев посланик Аврам Петронијевић стигао у Цариград, он је био примљен од самог Султана, са свима почастима које се указују страним посланицима.

Било би сувише рећи да је хатишериф од 1833 лично дело Милошево, али он без сумње има великих личних заслуга што се до тога хатишерифа дошло. У неку руку, он је тај који је први покренуо питање о шест нахија. Као што је Г. Гавриловић још у првој књизи показао, Милош је био тај који је обратио пажњу руској дипломатији, да по Букурешком Уговору Срби имају права на још шест нахија. Букурешки Уговор, истина, није набрајао српске нахије, али Милош је тврдио да се, при закључењу тога уговора, унутрашња самосталност хтела обезбедити оноликој Србији колика је тада, 1812, постојала, а на оној мањој Србији која се тек три године доцније, после другог устанка, образовала. Милош је први разумео да потпуно извршење Букурешког Уговора, које је Русија захтевала од Порте, може донети Србији проширење граница. У даљем току преговора, он је стално гледао да свих шест нахија отргне. Руси су му саветовали да не тражи баш свих шест нахија. Да је њихове савете послушао, он би изгубио од прилике данашњи тимочки округ, стари алексиначки округ, један део данашњег крушевачког округа. Побуњивање нахија било је чисто његово дело. У својој великој бризи да спасу Отоманску Царевину од побуњеног мисирског вицекраља, Руси се ничега нису толико плашили као једне нове буне у Турској. Њихов цариградски амбасадор претио је Милошу губитком царевог благовољења,

ако не остане миран. Тај план да силом реши питање о нахијама, Милош је дуго носио у глави, јер је држао да ће Порта само пред силом попустити. Али за остварење свога плана није могао наћи згодну прилику. Врло обазрив, он је остајао миран док су се дешавале мале локалне буне, за које није био сигуран да ће толико збунити Порту да неће моћи од његове буне да се брани. Он је пошао напред тек кад се десила Мехмед Алијина буна, која је потресла Отоманску Царевину из основе и њену војну снагу разорила. Милош, који је дотле оклевао, сада је радио с великом брзином, и за неколико недеља заузео нахије које је желео. Он је умео да споји стрпљење с брзином одлучивања, као што је Мирабо саветовао политичарима.

Присаједињење шест нахија значило је за тадашњу Србију врло много. Она је, као што каже Г. Гавриловић порасла за половину своје дотадашње просторности; дошла до својих природних граница, Дрине и Тимока; захватила један необично богат крај, Кључ с Крајином. И до свега тога Милош је дошао истина споро, али јевтино, путем једне буне без крвопролића, после које су његови односи с Портом остали исто онако добри као и дотле, а он и даље важио као веран вазал Султанов.

После књиге Г. Гавриловића види се јасно шта нам ваља мислити о руској дипломатији и о Милошу у овом периоду од 1827 до 1835, — и у колико су мишљења наших ранијих историка погрешна. За руску дипломатију не може се тврдити да је српску ствар помагала без правог пријатељства и потпуне искрености; чак се не може тврдити да је, и ако наклоњена Србији, била нерасположена према Милошу лично и његовим династијским интересима. Руска дипломатија је стално, искрено, доследно, бранила на Порти и српске народне и Милошеве династијске интересе. Али она их је бранила на свој руски начин. Српско питање није било ни једина ни с руског гледишта најважнија ствар о којој је руска дипломатија имала да брине у Цариграду. Као и увек, тако и тада, руска дипломатија се сувише била раширила, хтела сувише ствари од једном да обухвати, ризикујући, по оној француској изреци, да ниједну од њих не стегне како ваља. Због других за њу важнијих питања, она је од времена на време заборављала на српско питање, или чак чинила у српском питању уступке само стога што је у тим важнијим питањима хтела да затегне.

Српско питање, које је за нас било једно животно питање, за њу је било само један детаљ у једном великом политичком плану, и отуда је долазило да је многим нашим историцама руско држање према нама изгледало недовољно искрено. Чак је и Милош морао у једној прилици узвикнути: „Сербија је један пут непријатељством Русије прама Порти била поробошчена, нека је нека и други пут због пријатељства и верногa сојуза истога двора с Портом поработи се. Ако се она при томе покровитељства свога пред лицем Европе не постиди, ја се с народом нећу имати чега постидети.“ — Затим, руска је дипломатија била врло спора; она је ишла корак по корак, с дугим, неки пут необјашњивим прекидима. Од Букурешког Уговора до његовог потпуног извршења прошла је двадесет једна година. Преговори који су се после Једренског Мира отворили о повраћању шест нахија, трајали су скоро три и по године дана; у тим преговорима од једне руско-турске конференције у Цариграду до друге протекло је, једном, читавих девет месеци. — Најзад, руски дипломати нису били људи који су мислили с довољно прецизности. Неки од њих схватали су суштину српскога питања врло бистро: неки од њих у одбрани наших интереса на Порти, показивали су врло много темперамента; али скоро ни за једнога од њих не може се рећи да је српско питање проучио и да га је знао у свима појединостима. Српско питање они су увек више осећали но што су га разумевали, и код њих је било много више добре воље него вештине, да нам помогну.

Што се тиче Милоша, он, после историјских радова Г. Гавриловића, изгледа још већи него дотле. При задобивању два хатишерифа, оног од 1830 и оног од 1833, он је показао много досетљивости и иницијативе; он се сетио да тражи наследно кнежевство; он се сетио да тражи натраг шест Карађорђевих нахија; — и оба та захтева он је смео да изнесе, први 1817, други 1820, онда дакле кад је њихово остварење морало изгледати сасвим неизвесно. Милош је имао ту особину великих људи да жели ствари које изгледају немогућне, и које вероватно и јесу немогућне, — свакол другом сем једном великом човеку. Оба та захтева које је Милош поставио, руска дипломатија је озбиљно прихватила; без њене помоћи, Милош не би могао ништа; опет

зато, у коначном успеху има исто толико његовога удела колико и њенога. Руска дипломатија је свршила ствар само у пола. Она је склонила Порту да призна Милошу једну непотпуну кнежевску наследност; ако је Порта у последњем часу ипак признала потпуну наследност, то је било стога што је Милош просуо паре у Цариграду. Исто тако, руска дипломатија није била у стању склонити Порту да врати Србији свих шест нахија на које је Србија имала права, — и онда се Милош дигао с војском и узео тих шест нахија сâм, без претходнога Портиног пристанка. Оба пута, дакле, Милош је био тај који је, новцем или оружјем, коначно решио једну ствар коју је руска дипломатија успела само у пола решити. У спољашњој политици, одиста, Милош није био прост и неук сељак кога руска дипломатија води за руку и упућује шта и како да уради. На свој начин, Милош је био исто тако вештак у дипломатским пословима као и руски амбасадори, — и, ако је због свог малог и скромног положаја, морао оставити њима прву улогу у преговорима са још великом и моћном Отоманском Царевином, он им је бар „секундирао" на један врло вешт и сасвим оригиналан начин.

Слободан Јовановић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Нови услови за мир. — Убиство грчког краља. — Питање о Скадру.

Владе савезничких балканских држава дале су Великим Силама одговор на њихов предлог о медијацији за што брже закључење мира између Турске, Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе. Погодбе на основу којих балкански савезници пристају да закључе мир јесу ове: границе између Бугарске и Турске може бити Родесто Мидија (од Мраморнога до Црнога Мора); 2) предаја Једрена, Скадра и Јањине; 3) острва у Јегејском Мору да припадну савезницима; 4) острво Крит не улази у преговоре о миру; 5) ратна оштета; 6) регулисање положаја у верскоме погледу оних Срба, Грка и Бугара који остану још на територији турској; 7) непрекидање

непријатељстава до закључења мира. Велике Силе су нашле да су услови претерани, нарочито о граничној линији Родосто-Мидија и о ратној оштети, али да ипак нису такви да не могу послужити као основа за преговоре, управо за даљи рад Сила. У току разговора о томе, Јањину су заузели Грци а Једрене Бугари и Срби, те су и ти услови отпали.

Велике Силе су, примивши једнаке одговоре Бугарске, Грчке, Србије и Црне Горе, изјавиле да ће формулисати своје становиште у питању о основици на којој би требало проговарати за зокључење мира. После извеснога краткога времена. Велике Силе су саопштиле преко својих представника, софијскоме, београдскоме, цетињскоме и атинскоме кабинету једну колективну ноту у којој су предложени прелиминарни услови за мир. Ти су услови у главноме ови: 1) граница између Бугарске и Турске да буде линија од Еноса реком Марицом и реком Ергене, па да изиђе код Мидије на Црноме Мору; сва територија на западу од те линије припала би савезницима, изузевши Албаније, о којој би имале Силе да донесу одлуку, како у погледу њених граница тако и у погледу режима у њој; 2) исто тако Силе задржавају право на одлуку о острвима у Архипелагу; 3) Турска напушта за увек острво Крит; 4) Силе не могу бити повољно расположене да савезници добију ратну оштету од Турске, али би пристале да савезници исто тако и Турска узму удела у дебатовању париске међународне комисије, да би се могло правилно расправити питање о деоби турскога дуга и финансијским теретима са којима је оптерећена она територија коју су савезници заузели.

Одговор на ове предлоге неће дуго чекати. Ови предлози су, сем онога о оштети, такви да се могу примити. И како се свуда већ осећа потреба да се једном заврши ова историјска епоха, бар у ономе што је најглавније, могућно је да ће се приступити брже него што је до сада ишло закључењу мира. Погрешка лондонске конференције неће се више поновити. Шест недеља накнаднога рата и његови резултати најсигурније су јемство.

Балкански савезници, у међувремену ових преговора и разговора, имали су један велики губитак. Грчки краљ Ђорђе убијен је у Солуну. Један Грк из Волоса, егзалтиран или не, то је свејелно, убио га је на месту из мале пушке, при једној

шетњи. Откако је почет рад на стварању Балканскога Савеза, грчки краљ Ђорђе је био онај који га је одлучно и стално помагао. Умерен, разложан, пун искуства и знања балканских прилика и људи, он је увек давао савете који су познату балканску мегаломанију довољно искључили из тако важнога дела као што је био Балкански Савез. Кад је Турска покушала да одвоји Грчку од Бугарске и Србије, и то баш у очи самога рата, краљ Ђорђе је био тај који је врло много учинио да се пресеку такви оријентални покушаји. А, кад је рат почео, кад су због успеха бугарских и грчких у Маћедонији, дошли грчко-бугарски сукоби, овај владар је учинио врло много да се они или сасвим изгладе или бар изгубе онај оштар карактер. Кад су Грци узели Солун, он се уселио у њега, може бити и противу своје жеље, решен да чека ту крај рата. Ту, у Солуну је нашао неочекивани крај. Његове велике разгранате родбинске везе међу европским владарским кућама, сем његове личне вредности, бивале су и могле су бити од користне помоћи савезницима. Сем савезника и грчки народ губи једнога доброга владара, који је Грчком управљао педесет година, вешто и мудро. Проћи без штете кроз онолике грчке разнолике унутрашње и спољашње кризе, чувајући увек Устав и свој лични ауторитет, могао је само један човек, паметан и вешт, хладнокрван, али и патриотичан. Умирући овако трагично, овај увек добро расположени владар учинио је Грчкој и грчкоме народу последњу услугу. После крви проливене у Солуну, тешко ће бити спорити коме треба да припадне Солун. Краља Ђорђа ће наследити његов син Константин, који је у последњем рату стекао популарност срећнога војника. Колико су га Грци после несрећног грчко-турскога рата 1897 године проклињали, толико га данас благосиљају, нарочито после пада Јањине.

Питање о Скадру узело је нов правац. Одлучан да га најзад заузме пошто пото, владар Црне Горе, помогнут савезницима, предузео је успешну опсаду. Први резултат је био тражење Аустро-Угарске да се допусти неборцима да могу напустити Скадар и оставити у њему само борце. Други резултат је био хапшење посаде са једног аустријског трговачког брода. Трећи резултат је био рђаво поступање с католицима у окупираним пределима. Због првога, чиниле су све Силе корак код црногорске владе. До сада је овај корак

остао безуспешан. За други случај владар Црне Горе је наредио строго ислеђење и обећао задовољење. За трећи, црногорска влада је дала одговор да су то њене унутрашње ствари. Одговори нису много задовољили, а нарочито тон којим су дати. Каква оштрија акција против Црне Горе може лако да произађе, а из овога и друга замршена питања. Силе не воде довољно рачуна да је Скадар још турска тврђава, коју бране турски војници, са које турски топови обарају савезничку војску, и да ратујућа страна има право што чини све отежице онима који непријатељу олакшавају положај

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Из Отаџбине". — Г. Петар Кочић, који се на жалост све ређе јавља у књижевности, бацио се сасвим на политику. Из свог политичког листа „Отаџбине", који је до недавно излазио у Сарајеву, оштампао је он неколико чланака, који су одиста заслуживали да буду сачувани од заборава. Он нарочитога су интереса два чланка: „Бошњаклук", плаховита, можда претерана, извесно неопортуна слика једног муслиманског феудалца у Босни, и речит и оштар чланак „За Српски Језик", праведан протест против кварења народног језика у Босни и Херцеговини. Цела књижица заслужује да је прочита сваки који се интересује приликама у Босни и Херцеговини. У овом свом последњем делу Г. Кочић у службу својих политичких идеја ставља свој знатан књижеван таленат. Он не пише чланке баналним и безбојним новинарским језиком, но оним живим, живописним, свежим и крепким језиком којим је раније писао своја лепа књижевна дела. X.

„Економско стање Старе Србије и Македоније." — У све већем низу пригодних књига изазваних последњим историјским догађајима ваља забележити и ову брошуру, која је изишла у Београду. Писац, који се потписује „Моравац", излаже привредне и социјалне прилике у Старој Србији и Маћедонији пре ослобођења, послуживши се штампаним материјалом и личним посматрањем. Н.

Српска књижевност у 1911 и 1912 години. — Познати чешки часопис „Slovenský Přehled" доноси, у свом последњем броју, међу извештајима о стању појединих словенских књижевности у прошлој години, чланак Г. Александра Арнауто-

вића о стању српске књижевности у 1911 и 1912 години. То је прегледно излагање с српском књижевном стварању за време две последње године У њему је забележено и са неколико речи оцењено све што је у појединим областима књижевности произведено: у поезији, приповетци, драми, критици.

Исти часопис доноси и две песме Милана Ракића у преводу уредника, Г. Адолфа Черног. И.

— —

ЧИТУЉА.

Др. Михаило Вујић. — На Сушаку, у Хрватском Приморју, умро је 1 марта ове године Др. Михаило Вујић, државник и научник српски, један од најкрупнијих наших људи, који је много учинио за напредак Србије у последњим годинама.

Родио се у Београду 26 октобра 1853; отац му је био Владимир Вујић, професор и писац старих српских уџбеника реторике и поетике. 1871 свршио је филозофски факултет београдске Велике Школе; потом је отишао на страну, где је у Минхену, Бечу и Берлину, једно време и у Паризу, изучавао филозофију и политичку економију. Ратови од 1876—1878 прекинули су његове научне студије. 1879, у Лајпцигу, код професора В. Рошера и В. Вунта, положио је докторат филозофије. 1879 изабран је за професора политичке економије на Великој Школи. На томе месту као један од најбољих и највише слушаних професора, остао је све до 1 јуна 1887, када је постао министар финансија у радикално-либералном кабинету Јована Ристића. Од тада настаје његова промењива политичка кариера: неколико пута бивао је министар, бацан у пензију за време реакционарних владавина, 1899 прогнан из Србије. 1900 постављен је за српског посланика у Паризу, 1901—1902 био је председник министарског савета, потом државни саветник до државног удара 1903, када је опет пензионисан. У новом стању, после 29 маја 1903, отишао је за посланика у Беч, где је остао све до 1906, одакле је отишао у Берлин. 1907 је по пети пут пензионисан; 1909 постављен је за посланика у Риму. У последње доба болест га је савладала, и он је умро далеко од послова.

Није овде место да се говори о политичком раду Михаила Вујића, једног од главних људи старе радикалне странке, о раду у коме је било светлих тренутака, као што је његов посао при узимању железница у државне руке и санирању српских финансија, и тамних тренутака, као што је његово несрећно министровање 1901—1902. Вујић није био од оних људи који ван политике ништа не значе, и који, да нису политичари по занату, не би били нико и ништа. Као професор и научник он је ушао у политику са солидном репутацијом. Он је оставио известан број научних дела од стварне вредности. У младости се више бавио филозофијом („Историја као наука“ у „Гласнику Српског Ученог Друштва“, књ. XLV, 1877; „Положај и задатак филозофије“, Београд, 1879; докторска дисертација

„Über Substanz und Causalität“, Лајпциг, 1879). Доцније се сав бацио на политичку економију, на њену практичну примену и историју економских доктрина код Срба и Хрвата. Из те области су његове расправе: „Наша економска политика“, Београд, 1883; „Теорија и практика новчаних (емисионих) банака“, Београд, 1886; приступна академска беседа „Најновији обрт у трговинској политици“, Београд, 1903, значајно дело у коме је свестрано развијена идеја о економској еманципацији Србије од Аустро-Угарске и њеној привредној независности. Резултат његових предавања на Великој Школи јесте велико и систематско дело „Начело Народне Економије“, књ. I—III, Београд, 1895, 1896, 1898. У томе најбољем економском делу на српском језику, Вујић је са великим познавањем ствари, са потпуном обавештеношћу и упућеношћу у савремену науку, са широким и напредним модерним идејама, необично јасно и прегледно, изложио позитивне основе те тако важне науке. Вујић је оставио и три врло добре и оригиналне монографије о нашим старим политичким теоретичарима и економистима: „Крижанићева политика“, Београд, 1895; „Економно-политички погледи Дубровчанина Ник. Вида Гучетића“, Београд, 1900; „Прво научно дело о трговини Дубровчанина Бенка Котруљевића“, Београд, 1908.

Један од млађих економиста наших, Г. Др. Коста Јовановић, секретар Трговачке Коморе, у посмртном говору, овако је оценио рад М. Вујића као економиста: „До њега, економија је у нас била приповетка, апстрактна дисциплина, која скоро никакве везе са нашом земљом и са нашим народом није имала: идеје енглеског либерализма с једне, француског утопизма и руског нихилизма с друге стране пуниле су нашу духовну атмосферу без велике критичности; чиста политика, или боље речено кметовско питање, обузимало је скоро сву политичку делатност нашега народа; у спољној политици пресудне су биле симпатије и антипатије државних поглавара и владајућих кругова. Светлости у ову судбоносну таму унели су у ширем обиму тек радови Мише Вујића. Прожет дубоким сазнањем да је привредно напредовање једног народа основа и прави смисао сваке добре политике, он је највећи део свога живота посветио проучавању привредних питања и показао пут којим треба у њиховом решавању ићи. Он је идеје седамдесетих година очистио од последњих трагова утопизма, и један од највећих наших друштвених покрета коначно оспособио за управљање државом, формулишући му практичан економски програм, на чијем је остварењу и он сам најенергичније радио. И тај програм, коме је он дао јаснија израза но ико пре њега, постао је програм не само његових савременика него и будућих покољења.“ Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 7. — 1 април 1913.

Д И В Љ А К.

I

— Диван је био кад је говорио! — заносно узвикну млади Милојевић, пажљиво отресајући мркојасти пепео са танке, миришљаве цигаре у дубоку, сребром оперважену пепеоницу, препуњену водом. — Јеси ли га само чуо?...

— Мени се сузе свртиле од узбуђења! — тихо одговори Плетикосић, друг му, и, извадивши из шаренкастог прслука малу, седифасту четкицу, поче гладити бркове. — У мало нијесам заплакао!...

— „Твоји јади и моји су јади, народе мој; твоји болови и моји су болови“, — поче Милојевић декламовати живље. — „Живот ћу дати да тебе усрећим!...“ Какве су то ријечи!... И са каквим их одушевљењем изговорио!...

— Па како ли је напао старе трутове, нерадине, одметнике народне! — прихвати Плетикосић, куцкајући четкицом по столу. — „Не замамљуј се сиренским гласовима туђих скутоноша, народе, и не вјеруј им више јер су те преварили по стотину пута!... Не иди за њима, јер ћеш отићи у пропаст своју!... Јуда је продао Исуса само једанпут и остао је проклет за сва времена, а они тебе продају сваки дан, и још их проклео ни одбацио нијеси, мучениче сињи!... Због својих

рачуна газе твоје интересе, због својих џепова заборављају невоље твоје!...“

— Пјесник!...

— По срећи, своју пјесму није узалуд отпјевао, — весело рече Плетикосић. — Ипак је изабран!...

— Живио нови начелник! — узвикну, иза леђа им, правник Станишић, омалено, буцмасто момче, са овећим затубастим носом и ситним водњикавим очима. И, лако одгурнувши оштре листове палмине, који се попут растворених лепеза ширили поред њега и шкакљили га по лицу, исправи се. — Живио!...

Сви гости, окупљени око два омања стола, осврнуше се, погледаше их. Стари, гојазни газда-Милош, који је заборављен од свакога дријемао у једном прикрајку са склопљеним рукама на свиленом траболозу, нагло се пробуди, прену, хитно опусти ноге што их био прекрстио на столици, и, мислећи како и он треба да се јави, такођер узвикну:

— Живио!...

Висок, витак, елегантан господин, нагиздан и заглађен, помоли се испод плавичастих, плишаних завјеса, што су прикривале велика, широм растворена врата друге, побочне собе, — из које се чуо измијешан жагор, кикот, смијех и непрестани поклици, — застаде мало и наклони се. Затим, љубазно се осмјехујући, приступи Станишићу, и, пружајући му меку, бијелу руку, препуну прстења који су се блистали и одсијевали, прошапта:

— Хвала, хвала пријатељу!... Немојте само претјерати са манифестацијама!...

— Не можемо ми претјерати, — живо дочека Станишић, клањајући се дубоко, да је изгледало е ће га пољубити у руку. — Ми, управо, и не знамо на какав бисмо други начин могли дати израза нашој радости, што смо... што смо...

— ...добили једном човјека, чија нам је прошлост најбоље јемство за његов рад у будућности, — нагло се уплете Милојевић.

Неколицина подигоше се са својих мјеста, и, приљубивши се један уз другога, опколише их.

— Али су и били избори! — узвикну један, старајући се да се приближи началнику.

— Бурни!...

— Ја сам, у неко доба, мислио да ће доћи и до туче, — рече Плетикосић хвалисаво, — и био сам се припремио за хрвање.

— Ја сам се и оружао, — додаде Милојевић јаче, ударајући се по џепу из кога му је провиривао бијели држак од револвера.

Газда Милош прогура се напријед, гласно зијевну и немилосно поче тапшати начелника по рамену:

— А ја... ја се само оружао парама и куповао гласове — избаци задовољно. — Ха ха... Ја сам...

— Али тата!...

Сви застадоше. Чист, јасан, звонак глас задрхта, разли се изнад њих и као да све омађија. Помакоше се, одступише, клањајући се и правећи пут. Висока, необично лијепа, гиздава жена, чије набрекле обнажене груди, прошаране богатим накитима, као да су буктиле, гориле под меком, пуном свјетлошћу позлаћених електричних свјетиљака, а мирисава, готово провидна, свилена хаљина, шуштећи и таласајући се, прелијевала се и блијештила, — појави се међу њима. Са високо уздигнутом главом, готово и не гледајући на госте, приступи газда-Милошу, па, ухвативши га за руку и гледајући га својим крупним, отворено плавим очима, њежно протепа:

— Молим те, тата... Немој...

— Шта?... Криво ти зар што причам? — као љутну се газда-Милош, и, тапкајући на мјесту, поче се кочоперити. — Зар је то нешто ружно?... Пазар је пазар, а ја купио-платио...

— Али...

И мале, румене ноздрве раширише јој се, а блиједи, пуначки образи зарумениише се.

— Па ништа, ништа... Шалим сам се само, брзо протепа газда-Милош, обарајући главу и умиљавајући се. — Сви знају да је шала.

Млада се жена окрену и оштро погледа Милојевића.

— Нијесте били болесни? — запита развучено, с подсмијехом.

Милојевић се збуни, поцрвени:

— Ја?...

— Нијесам вас одавно видјела. Не јављате се.

— Био је у послу око избора, — живо упаде начелник смјешкајући се. — Један од наших најбољих агитатора...

— Поправи машну... накривила ти се, — примјети она хладно, очито незадовољна што се уплео у разговор.

Па се одвоји од њих и заставши узгред пред великим, тешким огледалом, — које је, опкољено двјема палмама, прекривало читаву трећину наново обојадисаног зида, приказивало слику читаве собе и дружине, и неједнаким, промјенљивим блистањем засјењивало очи, — оде, ишчезну у другој соби, одакле се све више и више разлијегали жагор, кикот, повици и усклици...

— Тамо, како изгледа, необично се забављају, — рече Плетикосић тихо, завирујући у своје чисте ружичасте нокте.

— Одлично!... Одлично!... — узвикну начелник јаче, као са неким заносом. — Дружина да не може љепша!...

— Привирићемо и тамо.

— Изволите...

Узевши Плетикосића испод руке, пође с њиме. За њима пристаде и газда-Милош и још неки. Остали опет засједоше, и, запаливши цигаре, упустише се у разговор. Само се Милојевић одвоји од свију, оде покрај прозора, и, заклоњен за танке, извезене завјесе, прислони се леђима уза зид, обје руке држећи у џеповима.

— Хоћеш ли да се играмо сакриваче? — запита га Станишић, лијено пристајући за њим.

Милојевић не одговори.

— Пошто је осмијех један, љубавниче тужни?...

— Данас си усиљено духовит, — осијече Милојевић суво и окрену се од њега.

— Запјевај му! — добаци неко из прикрајка, одижући руку. — Пјевај!...

— Запјевај! — повикаше још неки и почеше тапшати.

— Али није ред...

— Море, какав ред!... Запјевај ти само!...

Станишић се приближи Милојевићу, и, лагано му спустивши руку на раме запјева:

Мирјано, ој Мирјано,
Имаш црне очи, Мирјано,
Дај да их љубим ја...

Мек, топао, пријатан глас одјекну кроз читаву собу, изви се, затрепери. Све као да застаде, занијеми пред њим.

Из друге собе наврвјеше неколико њих: и домаћин са домаћицом која је изгледала узбуђена, и газда-Милош, и Плетикосић са некаквом угојеном дамом која му се немилосно објесила о руци и свега га искривила на једну страну. Дође и један мршави господин са позлаћеним цвикером на улупљеном носу, и још једна дама са папагајским носем и избуљеним очима, те, на пошљетку, весело, живахно дјевојче, са врелим, зајапуреним образима, са свијетлим ужагреним очима и са великом као свјежа крв ружом на прсима. Сви се окупише око пјевача, опколише га. Нетренимице га гледајући као да се сви спремали да с њим заједно запјевају:

- Дај Мирјано црне очи
Дај, дај...

Пошто и задњи акорд изумрије и као истопи се у танким завјесама које се лагано њијале и повијале, сви запљескаше. Дама са папагајским носом измакну два-три пута и јаглуком и, малко накривљене главе, поче превртати очима према Станишићу. Господин са цвикером зналачки узмахну главом и поче запиткивати Плетикосића о композитору.

— Е имаш грло као булбул! — избаци газда-Милош раздраган, и три пута млатну Станишића по рамену. — Још само памтим Хасан-Циганина да је уз тамбуру знао тако запјевати...

— Али тата... — отегну домаћица пријекорно и подиже главу.

— Ништа... ништа, — брзо запетља газда Милош, измичући се на леђа. — Ја ово само у шали... Сјетно се Хасан-Циганина...

Плетикосић се приближи Милојевићу, и, кришом указујући на домаћицу, прошапта:

— Зар није отмена?...

— Познаје се да је васпитана и на страни...

Па, лагано се погуравши, дође до дјевојчета.

— Госпођице Јованка, био сам се забринуо за вас. — рече полугласно.

— Због мене?... А зашто?...

— Па... бојао сам се да се нијесте негдје изгубили, — протепа Милојевић смешкајући се. — Нијесам вас цијеле вечери видио...

— Да сте потражили, можда бисте ме нашли, — брзо одговори она.

— Да вас тражим?... Гдје?...

— Свакако не на биралишту, — дочека заједљиво домаћица, која је и нехотице прислушкивала разговор. Затим, указујући на њега, проговори Јованци: Сад се дао само на ловљење бирача, а пошто ми нијесмо бирачи, овдје не може наћи него — отирач...

— Баш сте немилосни! — узвикну Милојевић зачуђено. — Зар сам за себе радио?...

— Да сте за се радили, казала би вам и да вриједите нешто, — дочека домаћица јаче.

Угојена дама, узалудно очекујући Плетикосића, приступи Станишићу и, као пренемажући се, рече:

— А *Азру* зашто не запјевате?... *Азру?*

— Извините, али то не знам отпјевати, — слага Станишић лагано узмичући.

— Не знате?

Und mein Stamm sind jene Asra
Welche sterben wenn sie lieben..

— Чудо како ви то не знате!...

— Јер за таку пјесму треба и друкчији пјевач! — упаде Плетикосић са стране, палећи цигару.

Неки се засмијаше. Газда Милош, опрезно табајући да не би посрнуо на клизавом паркету, пође према угојеној дами.

— А знате ли Ви *Младо Пастирче?* — запита намигујући.

— Како?... Шта је то?...

И угојена дама као да се замисли.

— Старинска, наша пјесма:

Младо пастирче, унило
А што си се тако снуждило,
К'о да ти је стада нестало?...

— Чудо како ви то не знате!...

— Али тата!... Шта је теби? — нервозно узвикну домаћица.

— Ништа, ништа... Ја само онако...

Изненада се појави међу њима кршан, силан, стасит момак јаких, широких прсију и необично развијених, атлетских мишица, преко којих му затегли тијесни рукави као да ће по-

пуцати. Дуги бичеви бујне, кудраве косе пали му по челу, по великим црним очима које се чудно свијетле и по блиједим образима преко којих се разлило лако руменило, а густа грива спустила се по снажном врату и расула се чак по раменима. Наклонивши се учтиво према Милојевићу и Јованци, — а и не погледавши домаћина и домаћицу, — прође покрај огледала и сједе на једну фотељу. Извади цигар и запали.

— Оклен сад *он*? — блесасто запита газда-Милош и, окрећући се, погледа у кћер и у зета. — Ко га је звао?...

Нико не одговори. Збуњени, сметени, изненађени, само су се комешали, оствртали и кришом погледали на незванога госта. Домаћица, лако поблиједивши, ухвати се за мужа и пријуби уз њега; началник као да се сад тек сјети како му машна стоји на криво, те је поче поправљати.

Као да се најпрви прибра Сганишић. Он, непрестано пазећи да буде што даље од угојене даме, приступи придошлици, и, пружајући му руку, рече с осмјехом:

— Ипак нам се вратио, Младене?... А?...

— Знам, да бисте ви сви волили да се нијесам вратио, — одговори Младен мирно, узваљујући се на фотељи. — Зато сам баш и дошао...

— На против... Мени је баш мило што те видим...

Младен, зажмиривши, отпусти густ млаз дима.

— То је домаћин требао да ми рекне, — осијече кратко. — Он увијек говори онако како не мисли...

Дама с папагајским носом окрену се господину са цвикером и тихо га запита:

— Ко је тај?

— Ја га не познајем...

— Како је дрзак!...

— Неваспитано чељаде... Таких овдје има и превише...

Домаћица, која је нијема и као окамењена стајала уз мужа, као да се поче прибирати мало. Окрену се према огледалу и, токорсе, поче намјештати укосницу која јој се била извукла.

— Госпођу домаћицу као боли глава, — избаци Младен оштро, премјеривши је погледом. — Блиједа је...

— Она се врло добро осјећа, — одговори началник хладно, преко рамена.

— Увијек кад ја дођем, заболи је глава, — дочека

Младен заједљиво. — Зато сам почео био вјеровати да сам баксуз човјек...

Угојена дама увуче главу међу рамена и снажно стисну зубе, како се не би засмијала. Некако испод ока, испитујући, погледа домаћицу. Затим заклони уста јаглуком и на силу се закашља.

— Дивна је ово слика! — уплете се Плетикосић, старајући се да окрене разговор на друго. И свима показа на велику, скупоцјену слику, са широким, златним жицама извезеним оквиром од орахова дрвета, на којој се, у неколико отворених, готово дречећих боја, блистала гиздава црква Светог Марка, у Венецији, са големим ишараним кубетима, са четири златна коња своја, и са читавим јатима голубова, који облијећу око њих или се спуштају и даље, до отворених врата, и падају на рамена богомољцима и разним путницима, што су, — ко зна због чега, — обучени у некаква необична и разнобојна одијела.

— Мајсторско дјело, — зналачки додаде и господин са цвикером, и, држећи руке у џеповима, важно затресе главом.

— Газда-Милош мора да је добро платио, — окреса Младен весело и опет се узвали на фотељи.

— Ја?...

И газда-Милош презриво отпрсну:

— Таке беспослице домаћин купује!...

— Ипак сам мислио да си ти платио, — дочека Младен веселије, гњечећи цигару, — јер имаш обичај да све скупо плаћаш, почевши од зета...

Мале, румене ноздраве домаћичине нагло се раширише, у крупним, плавим очима засвијетлише се сузе. Брзо се окрену, и, не гледајући ни на кога, изађе, уклони се.

— Шта је?... Шта је? — уплашено запита газда-Милош и потрча за њом. И обје даме, и она угојена и она са папагајским носом, усплахирише се и пођоше.

— Ја сам казао да ће је заболити глава, — окреса Младен мирно, поцупкујући ногом. — Бадава!... И сад сам баксуз!...

Началник му лагано приступи и, не гледајући му у очи, рече пригушено:

— Грубим шалама овдје не може бити мјеста... Свак их не може подносити...

— Према домаћину удешавају се и шале, — пркосно одговори Младен. — А ја заправо не знам коју *ти* не би могао поднијети.

Па се лијено диже и потапша га по рамену.

— Стари смо ми знанци... Је ли?...

— На жалост, јесмо, — прогунђа началник мукло као да самом себи говори. — А то ме једино и задржава да се не заборавим...

— Ни ја ни ти не смијемо бити заборавни, — прекиде га Младен, нарочито нагласивши задњу ријеч. — А никаква смисла нема што си споменуо неку „*жалост*“... Барем *ти* не знаш ни за жалост, ни за... сажалење...

И, наклонивши се дубоко према свима, оде из собе.

Началник, збуњен и изненађен, окрену се. Застаде. Не знајући како би прикрио забуну, са усиљеним осмјехом погледа по гостима и, опазивши Јованку, оштро је прекори:

— Ти си барем могла изићи... Ти га нијеси требала слушати.

(Наставиће се).

Светозар Ћоровић.

СИТАНЦЕ.

Шта јој би? Света Богородице! Шта јој би? Зашто је вриснула, пала у несвест, а кад смо је повратили била онако снуждена и преплашена? Не знам, не разумем. Можда ћете ви, господине, погодити. То је баш чудо што сте ви ушли баш у часу кад она врисну: „Тата!“ и паде у несвест. И каквим је гласом вриснула! Је л'те? Као да ми неко нож у срце заби, ноге ми се подсекоше! Тако је вриснула као да је страшило угледала, или као да је когод ножем у срце удари, је л'те? Шта јој би? Ја не знам. Можда ћете ви, господине, погодити... Мене овај догађај страшно дира, јер ову госпођу знам од детињства... Ах, каква срећа што се ту десише две моје госпођице и што ви уђосте, јер бар има сведока да јој ја нисам ништа рђаво учинила, а да смо биле само нас две, бојала бих се да не кажу да сам ја ту крива.. Она не би! Она ми сигурно ништа рђаво не би учинила. Како зло! Она је увек била добра срца, а знамо се тако

одавно; али њен муж, тако чувен и моћан човек, могао би једним прстом згњечити сиротицу као што сам ја... Срећа те сам имала сведока... али ми је врло жао и вечерас морам отићи до ње, да видим није ли се разболела. Ви знате како се она зове и ко јој је муж, и из које је породице? Одмах, одмах ћу казати, све ћу казати, само да обиђем моје госпођице, хоће ли брзо свршити хаљиницу вашој ћерчици, јер не треба да дуго чекате...

За четврт часа, најдаље за двадесет минута биће готова; већ би сад била готова да се није десио овај случај, који нам је одузео мало времена. Никад немамо много времена, јер имамо грдан посао, чак и сувише велики за ово неколико радница... хвала Богу... Будите љубазни и поседите за часак на наслоњачи. Хаљиница ће бити за четврт часа...

Ох, Боже, како сам узбуђена овим догађајем! Вид'те, господине, ја сам дванаест година служила код њених родитеља. Дошла сам код њих као девојчица и код њих се научила свему што сад знам и од чега живим. Били су добри људи, Бог им дао у рају насеље... честити људи, нарочито он, јер она је, и ако веома добра, била мало сујетна и можда преко мере волела угодности, забаве, лепе хаљине.. Него, то је ситница. Иначе су обоје били честити и врло добри. Бог им је дао само једну ћерчицу, ето ову Броњу... Кад сам код њих ступила у службу било ми је шеснаест година, а Броњи три, или четири. Пред мојим очима је расла, на мојим рукама, може се рећи на рукама свих нас, јер су сви, од господина и госпође па до последњега слуге, гинули за њом. Девојчица је била лепа, али још више мила. Жива као искра, брбљива као сврака, вечито се смејала, брбљала, љубила, умиљавала; све ја веселила, нико није био радостан и весео без ње. Господин и госпођа нису били много богати, али су имали свега. Имање не велико, али ни мало, двор простран, послуге много; дете је имало свачега у изобиљу: мајка га је гиздала, отац учио. Почео је да је учи још врло малу: посади је на колена па јој прича разне приче, показује слике, а како је моја служба била таква, да сам једнако морала бити око њих, он нареди и мени да седнем, позове још кога слугу, па онда сви са Броњом учимо шта је Богу драго, шта је било у старо време, читање, писање. Госпођа је наредила да ме у гардероби уче да шијем хаљине, господин ме звао кад год је што детету

причао и показивао... за све имам њима да захвалим, а сад се ово деси њиховој кћери у мојој кући... ух, ала ми је то жао! Поред све своје доброте, кад се тицало важних ствари господин је био мало строг. Било му је криво и љутио се што Броња није при учењу пажљива, и што је, вели, лакомислена. Звао је ситанцетом. „Што год научи, каже, заборави: што данас жели, тога се сутра и не сећа; све, вели, пролази кроз њу као кроз сито.“ И то је било истина; чак ми слуге, и ако прости и глупи, па боље запамтимо него она што од господина чујемо, а што се тиче вољења и жеља и укуса, то се код Броње мења за дан по десет пута; сад уме, сад не уме; сад воли, сад не воли; сад хоће, сад неће. То је дете било оличена живост и самовоља. Иначе, добро као анђео, никад никога не увреди, нити коме чини неправду; кад затреба и може, помогне свакоме, само ако може одмах, јер ако прође један сат, она заборави и туђу невољу и своје обећање: забави се нечим другим, игра се, а кад се почне играти, онда нека свет пропадне, она неће погледати на ту страну. Ја то све може бити не бих ни опазила ни запамтила, да господин није о томе понекад говорио и грдио је за то. Он је преко мере волео своје *ситанце*, али га је ипак доста често кажњавао. Али је она, чудна ствар, њега највише волела, изгледа више но и матер. Као да је у њему осећала избавиоца тако је приањала уза њ и својим малим срцем и ручицама. Кад га обгрли око врата и привије му се на груди, не одазва је ни на какву игру нити је намами колачима, на које је била врло лакома. По некад ју је, и ако не често, занимало чак и његово причање. У трпезарији, доста пространој, висило је по зидовима много портрета разних давних људи. Господин је о сваком казивао: ко је, како се зове, где је живео, шта је радио. Она је те историје портрета волела више него друге науке, може бити и с тога што је и господин у тим лекцијама уживао више но у осталиме. Он је тако о томе причао, као кад најлепша музика свира, као да речима слика: и ма да није био млад, очи му се зажаре као угљевље или сијају као звезде кроз маглу. А и она, кад се наслуша тих прича, кад их научи на памет, после игра с тим портретима разне комедије. Много ли је уживања било с тим дететом! Било јој је можда већ десет година, али је била слатка као да јој је пет. Бела, румена, злаћаних власи које је је госпођа сваки

дан бреновала, згодна као луткица на опруге. Уђе, понекад, у трпезарију, подигла сукњицу с обе стране са по два прстића па се пред сваким портретом поклони до саме земље: „Добар дан!“ или: „Добро вече, господине тај и тај! Како сте? Ране вас више не боле? Да ли Академија у Замосћу напредује? Ја знам колико је било Турака код Хоћима и врло бих волела видети живе камиле! Много ми је било жао, много, кад су вас код Цецоре убили. Чак сам се расплакала, те ме је тата читаво четврт часа љубио! А и вас сам много жалила што сте се утопили.“

Тако се она пред сваким клања и свакомо по нешто уме да каже, а при том је тако слатка, да ти дође воља да је поједеш. Али је међу свима један портрет највише заволела, да ли с тога што је господин о њему најлепше причао, или што је био насликан најјачим бојама: ено онај онамо, што сад код мене виси, онамо... будите љубазни и погледајте, на оном зиду, према огледалу. Кад сам излазила од господе, или боље од госпође, јер је јадни господин тада већ био умро, штедро су ме наградили, а међу осталим успоменама имам и тај портрет. Њега је баш Брońа највише волела. Другима се поклони само једанпут, а њему по три пута, па још и главу обори: „Добар дан, господине Стефане! Какву лепу доламу имате! Тата ми је причао како сте лепо препливали ону реку и шта сте радили у Данској. Ја вас веома волим. Кад улазим у трпезарију увек ми се чини да ме тако лепо, тако лепо гледате, као да и ви мене волите. Је ли истина да ме волите?“ И обрнувши се на прстима, певајући, машући главицом, право у крило. „Већ сам се, тата, са свима поздравила и сви су ме погледали врло лепо, али најлепше је гледао господин Стефан.“ Тако је то дете било мило, одгајено у срећи, али за кратко. Господе Боже мили, за кратко! Почели су некако да опадају с имањем, господин се гризао, па, како ни пре тога није био особитога здравља, разболе се и умре. Госпођа, као свака жена неискусна у тим стварима а не умејући да се умери, убрзо сасвим презадужи имање, тако да није било спаса; допадоше сиротиње и она и Броња, којој је тада било петнаест година. Али куд ће оне да сиротују: госпођа онако нежна и болешљива, госпођица размажена и жељна весеља! Имали су неку фамилију у врло великој некој вароши и некакву парницу, коју су им рођаци

обећавали да добију; спремише се и одоше. Ја сам тада изишла од њих, јер и ако су хтели да поведу и мене, жао ми беше све своје да оставим и више сам волела овде сиротовати него уживати тако бестрага далеко. Пред поласком Броња је била врло радосна. Радовала се што ће се настанити у огромној вароши, што су код богате породице велики салони и честе забаве, што ће, кад добије парницу, и она имати салон и увек се најлепше одевати; али није то ни чудо, била је тако млада, скоро дете. Кад се праштала са мном, љубила ме, грлила и плакала, али о старој кући, коју је за навек остављала, о оцу умрлом пре две године, није код ње било ни помена. Ситанце!

Петнаест година је прошло. За то сам се време удала, остала удовица, однеговала два сина који већ од неколико година иду у школу... Зарађујем лепо и ма да, хвала Богу, не гладујем, ипак сам због деце, особито пошто сам обудовила, доста препатила и пребринула, и у томе, признаћу вам, на Броњу сам скоро и заборавила. Нисам је за петнаест година видела ни једанпут, нити сам чула о њој што. Понекад, ноћу у несаници, или молећи се у цркви, кад споменем своје добротворе, и она ми је као жива излазила пред очи, али то само за часак, па је после опет настајао мучан и тежак живот, при чему је слике лепога и веселога девојчета нестајало задуго из памети. Кад једном, баш ове зиме, идем ја улицом с једном својом познаницом, са женом онога, можда га познајете, књиговесца, и разговарамо о својим невољама и јадима, а из једне побочне улице излетеше велике, простране саонице са коњима у највећем касу, па право на нас. А ми, Господе Боже! не можемо ни лево ни десно, но бежи, спотичи се по замрзлом снегу, и већ ни саме не знамо како да избегнемо од смрти или осакаћења, а у ушима нам само звони, бубња, виче, звижди, и смеје се, па се све заценује од смеха. Звонила је и бубњала тако опрема на коњима, викао кочијаш: „с пута! с пута!“, а смејало се и заценивало од смеха, сигурно не због нас него због неког занимљивог разговора, друштво у велим пространим саоницама. Ништа нам не би; извукосмо се некако, само је књиговешчева жена побола нос у снег, а ја сам се одржала на ногама и, као у сну, као кад муња сене, угледах — Броњу. Возило се или боље летело је више њих, мушких и женских, међу којима је била

и она. Пристала бих да ме на комаде исеку, ако то није она. Оно исто белило и руменило лица, оне исте очи боје као тиркиз. она иста насмејана и загасито црвена уста, она коса плава, онако златна испод даброве капице... Сва је била у крзну, а у ушима јој, као варнице из снега, блистају бриљанти! Ма да су саонице већ далеко одлетеле, ја сам једнако гледала за њима, и, поред тога што је улицом пролазило много света и кола, дуго су сву ларму најдачавали звецкање њихове опреме и кочијашева вика: „с пута! с пута!“ — и гласан смех: „ха ха-ха! ха-ха-ха!“ Кад дођох к себи, гле чуда, поред мене пролази један познаник, који многи свет познаје. Ја га ухватим за руку и питам, зна ли случајно која је она госпа што се тамо одвезла. Знам, вели он, и каза ми њено девојачко име.

Дакле познала сам је! Али од куда она овде, и у онако богатом оделу и у онако веселом друштву? И то ми је неко чудо! Дошла је с мужем, тим и тим, човеком врло чувеним и богатим. Враћајући се кући једнако сам мислила: о-о-о! о-о-! хм, хм, хм!, а после помислих: па! — одманух руком и вратих се својим шваљама. Посла је било много, требало је журити, а на њих, ма да су честите, треба добро пазити. Уз то ја увек сама кројим струкове и украсе морам увек ја да удесим.

Али после једно месец дана госпођица Ружа (то је моја надзорница за струкове), враћајући се из вароши, упаде у радионицу и, задувана од хитања, виче:

— Кола! Кола! Брзо дочекајте! Нека врло лепа госпа дође на колима!

Потрчим, и већ кроз крозор од предсобља видим да пред вратима стоје лепа једна кола са црним, врло великим коњима. Упадам у ову собу, но већ у предсобљу чујем звонак, јак гласић: „да ли се овде шију хаљине? — Овде, овде! — одговарам ја и отварам врата широм, а на прагу, сва у крзну, као оно онда, Броња. Кад је тако изблиза видех, кад она својим зеленим очима погледа у мене, заборавих да се дуго нисмо виделе, да је она сад велика госпођа, заборавих на све... узвикнух: „Броња!“ и грунух у плач. Она се много зачуди, јер ме није познала, али кад јој казах своје име и девојачко презиме (родом сам од ситног племства, господине), одмах се сети нашега старога познанства, па ме загрли и изљуби. Љубећи ме и кад сам је на ту фотељу посађивала једнако се смејала и говорила:

— О, драга Казимира, од кад те себе нисам видела! Никако се нисам надала овом изненађењу! О, душице моја! Шта, ти дакле шијеш хаљине? Него си остарила! Куд ли се део онај твој некадашњи стас? Али, очи су ти као некад! Како ми је мило што те видим и што ћеш ми баш ти шити! Али прво ми мораш сашити костим за маскен-бал, после две хаљине, једну са шлепом а једну кратку; а и јутарњу хаљину морам имати брзо, брзо...

Ту ђипи са канабета и истрча у предсобље:

— Михал! Михал! донеси одмах ствари из кола!

Донела читаво стовариште. Чега ти ту није било! Разних штофова, чипака, пантљика, тилова, цвећа, напуни целу собу.

— Имаш ли журнале? — Ја имам много модних журнала и све метнух пред њу. Кад стаде бирати, превртати, правити ужи избор, премишљати, комбиновати, мене сву зној обли. А она, као риба у води! Задовољна, чини се да има толико крила колико је разних ствари око ње. — Сигурна сам, вели, да ћеш ти то лепо удесити. Моје познанице су ми причале да ти врло лепо шијеш и много су те препоручивале, само су ми казали неко друго презиме.

— По мужу се тако зовем.

— А, удала си се! Но, и ја сам се удала! Али да знаш како! Волео је он мене, а и ја њега... не умем да ти кажем. Показаћу ти га једном. Леп човек! Кад смо се узели он није био на положају на каквом је сад, али нам је ипак било добро... и сад, разуме се! Дођи некад к мени, видећеш како је код мене дивно! Но, душице, дођи сигурно.

Опет ме је пољубила неколико пута.

— Него шта ћемо са овим чипкама? сувише су уске, је ли? Можда ћеш ти наћи шире. Но, а овај костим? Онако као што рекосмо...

Ја слушам, одговарам, саветујем, мерим, а једнако чекам кад ће она да поведе реч о старој кући, о оцу, о старим познаницима. А имала је много познаника и из вишега и из нижега сталежа. Сигурно ће запитати: да ли су живи? Како им иде? Боже сачувај! Ни о коме и ни о чему не проговори. Много је причала о својој срећи, о томе како је муж много воли и мази, како има двоје лепе деце, како се лепо проводила тамо где је пре становала, како јој и овде, и ако је варош мала, весело пролази време.

Ја је бојажљиво упитах: а мама?

Она се растужи. — Умрла је, душице, у јуну ће се напунити пет година како је умрла. Али је последње године провела у изобиљу, имала је свега и свачега, у болести су је лечили најславнији лекари...

Онда погледа у часовник, узвикну да је већ доцкан, и облачећи журно бунду рече да ће данас ићи негде на ручак, да сутра каваљери приређују дамама огромну забаву, да јој је син исти отац а кћи иста она, да костим треба да буде готов за недељу дана, и да ја треба да јој одем, свакојако да одем...

Пошла сам. Кад је требало пробати костим нисам послала Г-цу Ружу, као што чиним обично, него сам ја пошла. Био је већ сумрак, на њеним степеницама светло и лепо као у цркви. Одмах се отворише врата, и, као ветар из дворишта кроз отворен прозор, дочека ме из стана громко: ха, ха, ха! ха, ха, ха! Али нисам дуго слушала, јер се немадох кад ни осврнути кад одскочих, као лопта нека, скоро до саме ограде од степеница. То ме је лакеј у фраку и белим рукавицама тако учтиво склонио и, показујући прстом на ниже, викао љутито и брзо: — кроз споредни улаз! Ја се на ту лакејеву безобразност толико наљутих, да бих можда штогод врло неучтиво рекла или и учинила, али чух само како се залупише врата и онога простака нестаде. Ваљда сам читава два минута стајала ту, дршћући од љутине, али после одмахнем руком и пођем тражити споредни улаз. Нашла сам га и ушла у једну собу, у којој су седеле три служавке, а међу њима и једна моја познаница. Она ме одмах одведе у ложницу и оде да каже лакеју да ме јави. Кроз затворена врата чујем велики жагор; саме мушке гласове, а међу њима њен сребрни гласић само звони. Понекад само разговарају, а понекад иза затворених врата јекне и захори се громко: ха, ха, ха ха, ха, ха!

У ложници ружичасто и бело као сребро. Постеље од резбарије, сто за тоалету у чипкама, као у снегу, једна велика лампа са шеширом гори на столу, друга, мања, сија у куту. Ја разгледам, загледам, кад ти ме неко шчепа, загрли и стаде ме окретати по соби, као у валцеру, па ти ме окупи љубити по глави, по лицу, по ушима, а мени само оне две лампе играју и у ушима звони: ха. ха, ха! ха, ха, ха! И, шта мислите! И ја се стадох смејати, тако је она била занимљива

и лепа. А шта је било при пробању, то вам нећу ни да причам: триста чуда. Била је костимом врло задовољна, а кад је опет обукла своје одело и метнула све прстење, брошеве, гривне, рече ми: — Стани ти овде, душице, а ја ћу одшкринути врата да ти покажем свога мужа и свој салон.

Ја учиних како је рекла, јер сам била радознала како изгледа не толико салон колико муж. Леп, нема се шта рећи: леп човек, отмен. Мало риђ, висок, руке као млеко. Стојао је наслоњен на некакав стуб и разговарао, размахујући оним белим рукама. По самим тим покретима могао се познати човек који заповеда. А наоколо, у белом и златном салону црни се од одела мушкараца, којих је било око двадесет. Једни ходају, други седе, а сви говоре. Жагор. По столовима лампе, поред зидова свећњаци са свећама, патос сија, на прозорима плишане завесе, у шареним вазама цвеће. Парада! Гледам, слушам, а она ми, стојећи иза мене, у само ухо шапуће: — Видиш, душице, данас је код нас ручак. Муж га приређује овој господи. Сви они обиграваjу око мене, и маколико жена да има, ја сам за њих увек прва, краљица. Мене то занима, али чим неко претера, ја га одмах усекнем. Мужа волим, скандала се бојим, блато не трпим.

После тога ме узе за руку и проведе кроз две собе, у једној се од њих играло са боном двоје деце, и одведе ме у трпезарију. Ту је, осим дугачкога, лепо постављенога стола, био још бифе, око кога су тумарали лакеји, и на земљи пуна леда, сребрна кантица из које су вирили грлићи од боца. Она ме увуче до бифеа и стаде ми трпати у џепове и корпу, у којој је био њен костим, разне ђаконије. Узалуд сам се ја бранила, љутила, молила да то не чини; натрпала ми поморанаца, колача од шећера, теста, после чега, опет ме пољубивши, потрча гостима, али се на прагу срете са ћерчицом, и, узевши је на руке, стадоше брбљати. А ја стала па слушам то њихово брбљање, а ноге као да су ми прирасле за земљу, и у очима осећам неке иглице. Кад сам пролазила кроз предсобље споредног улаза, а оно опет иза некога зида, или иза врата, као ветар из дворишта, куљну на мене из тога стана: ха, ха, ха! ха, ха, ха. Кад сам се вратила кући, дуго сам премишљала: а-а-а-а-! а-а-а-а! хм, хм! и у очима сам имала као иглице, али после помислих: па! махнух руком и одох да мећем хладне облоге на ноге своме малиши.

После је читава три месеца нисам никако видела, госпоћица Ружа је ишла к њој са хаљинама које је наручивала: а она је свагда говорила Г-ци Ружи да сам ја неучтива и нисам добра што јој не одлазим, али се она ипак не љути на мене и сигурно ће, сасвим сигурно доћи неки дан к мени на дуг, дуг разговор. — Није дошла, а кад су све хаљине биле већ готове и однете, опет сам престала о њој што знати и слушати. Није чудо! Шта сам ја према њој? А уз то она је — ситанце!

Тек пре неколико дана, кад се почело отопљавати, она ми посла лакеја с молбом да Г-ца Ружа оде к њој, јер хоће да наручи пролећне хаљине, а не може сама да дође јер је нешто слаба. Ружа одмах оде и за почетак донесе француски фулар, врло леп и врло скуп.

— Молила је — вели мени Г-ца Ружа — да хаљина буде готова за недељу дана; а за пробу ће она доћи.

— Па кад је болесна — кажем ја.

— Ех, смеје се Г-ца Ружа, њена болест је боља но наше здравље. Видећете како она изгледа!

И одиста. Кад је данас искочила из кола и утрчала овде, ја сам мислила да је пролеће ушло. Ви сте је често виђали издалека, али њу треба познавати као ја што сам је познавала, па оценити како је дивно изгледала. Њој је 30 година па и 31, знам то добро, а ко би јој дао више од 18, но... највише 20? Чело глатко као у девојчице, уста румена, очи сјајне. И све је код ње тако сразмерно, младо, као да је никад ништа није ни уболо ни уштинуло, ни расхладило ни ожегло. А опет, молим вас, тога бодења, штипања, хлађења и тих опекавања толико је у свету, да се то, изгледа, не може избећи. Она је избегла и, претуривши тридесету, остала од осамнаест година. А због пролећа је добила још више боје, сјаја у очима и живости у покретима, те кад је обукла плави фулар са разнобојним шарама и стала пред огледало, све су моје девојке стале запањене и зинуле од дивљења. Она је била врло задовољна хаљином, смејала се и ћаскала.

— Душице, како си дивно удесила ову хаљину! Како лепо струк стоји!

Али је огледало у радионици било сувише мало за њу, одиста премало, јер је она тако висока; ја је дакле доведох овде у собу пред ово огледало, да би се могла лепо видети

цела. И она се огледала лепо неколико минута, хвалила струк, говорила како ће је муж у тој хаљини веома волети, јер је његова омиљена боја плаво, и при том се загледала са свих страна, поправљала косу, звецкала гривнама, блистала накитом... на једанпут диже мало главу и случајно погледа овај портрет који се одбијао у огледалу. Видим ја то и мислим, да ли ће познати овај портрет, који је негда онолико волела, или неће. Видим: гледа у њега једнако, руке отпустила, на хаљину заборавила. Мало као побледела, уста јој се отворила, па онда диже руку колико год може ка портрету и рече: „Господин Стефан!“ То је рекла тихо, као у сну, много већ бледа, и усне јој почеше дрхтати.

— Шта је вама?... — почех да питам, али не доврших, јер она, не спуштајући са портрета из огледала очију које су све јаче шириле, ухвати ме за руку и тако јако стеже да ја умало нисам врснула од бола.

— Како ме гледа! — прошапута — како ме страшно, како страшно гледа!

Малчице се повукла, покрила очи рукама, па тек врисну: „Тата!“, мене у само срце нешто убоде, ноге ми се одсекоше, а моје раднице чуше и све дотрчаше овамо, преплашене. Она је тако врснула као да је видела самога ђавола, или као да ју је неко ножем ударио посред срца; при том се заљуља, онесвести се, и једва сам са Г-цом Ружом и вама могла спречити да не падне. Ви сте видели како је, пошто се повратила из несвестице, кад смо је у радионици преобукли, протрчала кроз ову собу тако бледа, да су јој чак и усне побелеле, оборених очију, брзо, брзо, као да бежи од нечега. Није се са мном опростила нити ма где погледала, а на хаљину је, изгледа, сасвим заборавила. Могло би се помислити да јој је неко силом отро боју са лица, прилепио капке за очи и залепио уста. Тако је села у кола и отишла. Ох, како сам ожалошћена тим догађајем! Али шта јој је било, Господе Боже? Шта јој је било? — Не знам, не разумем. Можда ви знате?

Ево и Г-ца Ружа носи хаљиницу ваше ћерчице. Већ је готова.

Елиза Ожешкова.

(С пољског превео Л. Р. К.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXXVI (12)

Доцкан по поноћи горела је лампа у Сањиновој соби. Седео је за столом и писао „својој Ђеми“. Причао јој је све, описао Полозове — мужа и жену — и ако се више, у осталом, заустављао на личним осећањима, а на завршетку писма заказао јој састанак кроз три дана!!! (са три знака чуђења). Рано у јутру однео је писмо на пошту и упутио се шетње ради у врт курхауза, где је већ свирала музика. Света је било још мало; зауставио се пред ладњаком, у коме је био смештен оркестар, саслушао потпури из „Роберта Ђавола“, и, попивши каву, отишао у побочну, усамљену стазу, сео на клупицу, и замислио се.

Дршка од сунцобрана удари га брзо и доста јако по рамену. Он се трже... Пред њим је стајала у лакој сиво-зеленој хаљини од делина, у белом шеширу од тила и рукавицама од јеленске коже — Марија Николајевна. Била је свежа и румена као летње јутро и ако се разнеженост спокојнога сна још осећала у њеним покретима.

— Добар дан — рече она. Ја сам данас слала по вас, али ви сте већ били отишли. Тек што сам попила моју другу чашу — мене, знате, приморавају да пијем воду — Бог ће знати зашто... Ако ја нисам здрава!... И ето, морам да шетам читав час. Хоћете да ми правите друштво? А после ћемо пити каву.

— Ја сам већ пио — проговори Сањин дижући се: — а шетаћу са вама врло радо.

— Е па онда дајте ми вашу руку... Не бојте се! Ваша вереница није ту, неће вас видети.

На Сањиновом лицу појави се затегнути осмејак. Он се осећао увек нелагодно, кад је Марија Николајевна спомињала Ђему. Али се ипак брзо и послушно наже... Рука Марије Николајевне полако и нежно наслони се на његову руку као да клизну, као да се припи његовој руци.

— Хајдемо овуда — рече она забацивши на раме отворени сунцобран. Ја сам у овом врту као код своје куће. Него, знате шта (она је често употребљавала ове две речи) — ми нећемо сада говорити о тој куповини, после ручка бе-

седнћемо о њој; ви ми сада морате причати о вама... да знам с ким имам посла. А после, ако хоћете, ја ћу вам о себи што год рећи. Пристајете?

— Али, Марија Николајевна, шта може вас да занима..

— Чекајте, чекајте. Ви ме нисте добро разумели. Ја не желим да кокетујем са вама. — Марија Николајевна слеже раменима. — Вереница му је као античка статуа, а ја ћу с њим кокетовати?! Него ви имате товар, а ја сам купац. И ја хоћу да знам какав је тај товар. Де, покажите ми какав је? Хоћу да знам не само шта купујем, него и од кога купујем. То је било правило мога оца. Дакле, почните... Не морате од детињства, него, ето, јесте ли давно на страни? И где сте били до сада? Само идите лакше, немамо куд да журимо.

— Дошао сам овде из Италије, где сам провео неколико месеца.

— Вас, изгледа, нарочито привлачи све талијанско. Чудо, што *тамо* нисте нашли своју љубав. Волите ли вештине? слике? или више музику?

— Ја волим уметност... све што је лепо волим.

— И музику?

— И музику, такође.

— А ја је сасвим не волим. Допадају ми се само руске песме, и то на селу, у пролеће, уз игру, знате... црвене тканине, ђердани на глави, на пашњаку млада трава, мирише дим... дивно! Али није о мени реч. Говорите, причајте.

Марија Николајевна је, корачајући, сваки час, погледала Сањина. Била је високог раста и њено лице било је скоро напоредо са његовим.

Сањин је говорио, испрва, нерадо, неспретно, али доцније се расприча о, чак и разбрбљао. Марија Николајевна је слушала веома паметно: сама је изгледала тако отворена да је свакога, и нехотице, изазивала на отвореност. Она је имала у себи онај велики дар интимности — „le terrible don de la familiarité“ који помиње кардинал Рец. Сањин је говорио о својим путовањима, о животу у Петрограду, о својој младости... Да је Марија Николајевна била светска дама врло одабраног понашања — он никад не би дозволио себи толику слободу; али она је сама себе називала „добричином која не трпи никакве церемоније“; тако је себе и представила Са-

њину. А у исти мах, та „добричина“ корачала је поред њега мачјим ходом, наслонивши се лако на њ, и загледајући му у лице; ишла је у облику младог женског бића, које буди око себе ону тиху и ватрену саблазан што дражи и мори, саблазан којом су способни да муче нас, грешне, слабе људе — само по неке — и то нечисте, са потребном мешавином — само по неке словенске природе.

Шетња Сањина са Маријом Николајевном, разговор Сањина са Маријом Николајевном продужаваху се више од једног часа. Ни једном се нису зауставили — ходали су, ходали беспрестанка по бесконачним стазама врта; час су се пели на брдашце и уживали у изгледу, час се спуштали у низину и губили у густом хладу — све под руку. Сањину беше, у моментима, криво: са Ђемом, са његовом милом Ђемом није никад овако дуго шетао... а сад, одједном, ова госпођа завлада њиме — и свршено! — Да се нисте уморили? — питао је он неколико пута. — Ја се никад не умарам, — одговарала је она. С времена на време сретали су шетаче; сви јој се, скоро, јављаху — неки с поштовањем, неки чак понизно. Једноме од њих, врло лепом, отмено обученом црномањастом господину, она викну из далека одличним париским нагласком: „Comte, vous savez, il ne faut pas venir me voir — ni aujourd'hui, ni demain.“ Овај, без речи, скину шешир и ниско се поклони.

— Ко је то? — упита Сањин, по рђавој навици радозналости коју имају сви Руси.

— Овај? — Један мали Француз — много их се овде врти... Удвара ми се и он, такође. Али време је да пијемо каву. Хајдемо кући; ви сте већ, сигурно огладнели. Мој дражајши ваљда се до сада већ начмавао!

„Дражајши! начмавао!“ понови у себи Сањин... „А тако добро говори француски!... Чудна ли је!“

Марија Николајевна није се преварила. Кад се са Сањином вратила у гостионицу — „дражајши“ или „буцмасти“ седео је већ за постављеним столом са обавезним фесом на глави.

— Начекао сам те се! — узвикну он, направивши кисело лице. Хтео сам већ без тебе да пијем каву.

— Ништа, ништа — весело одврати Марија Николајевна. — Ти се љутиш? То је здраво за тебе: иначе би се

сасвим следио. Ја сам, ето, довела госта. Звони брже. Дајте нам каву, каву — најбољу каву у саксонским шољама, на застирачу белом као снег!

Она скиде шешир, свуче рукавице, и пљескаше рукама.

Полозов је погледа испод ока.

— Што сте се толико размрдали, Марија Николајевна? — проговори он полу-гласно.

— То се вас не тиче, Иполите Сидорићу! Звони! Димитрије Павловићу, седите и пијте каву по други пут! Ах, весело ли је заповедати! На свету нема другог задовољства!

— Када слушају — прогунђа муж.

— Да, да, када слушају! Зато сам ја и весела. Нарочито поред тебе. Зар није тако, буцмасти? Ево и каве!

На огромном послужавнику, који је донео слуга, налазила се позоришна листа. Марија Николајевна је ухвати.

— Драма! — рече она незадовољно: — немачка драма. Свеједно: боље је него немачка комедија. Заповедите да ми се узме ложа — у партеру — или не... боље Fremden-Loge — обрати се она келнеру. Чујете ли: неминовно Fremden-Loge.

— Али ако је Fremden-Loge већ узео Његово Превасходство управник вароши — (seine Excellenz der Herr Stadt-Direktor) усуди се слуга да примети.

— Дајте Његовом Превасходству десет талира — а ложа да буде моја! Чујете!

Слуга саже главу понизно и жалосно.

— Димитрије Павловићу, ви ћете ићи са мном у позориште? Немачки глумци су страшни, али ви ћете ићи... Да? Да! Како сте љубазни! Буцмасти, ти нећеш, је ли?

— Како ти кажеш — промрља Полозов у шољу, коју је принео устима.

— Знаш шта: остани. Ти у позоришту све једно спаваш, а немачки разумеш рђаво. Боље ће бити да урадиш ово: напиши одговор настојнику — сећаш се, о нашој воденици... односно сељачког млевења... Кажи му да ја нећу, нећу и нећу! Ето ти забаве за цело вече.

— Разумем — одговори Полозов.

— Е, врло добро. Ти си ми увек паметан. А, сада, господо, пошто смо се сетили настојника, да поразговарамо о нашој главној ствари. Ето чим слуга склони са стола ви ћете нам испричати, Димитрије Павловићу, све о вашем имању

шта је, како је, колику цену тражите, колико хоћете капаре у напред — једном речју, све! („Једва једном — помисли Сањин — хвала Богу".) Ви сте ми већ по нешто казали, врт сте ми, сећам се, дивно описали, али буцмасти није ту био... Нека саслуша — и он ће коју промрмљати! Мени је врло пријатно мислити да вам могу помоћи да се ожените — а и обећала сам да ћу вам посветити после ручка; а моја обећања ја увек испуњавам; — зар није тако Иполите Сидорићу?

Полозов протрља лице шаком. — Што јесте — јесте, ви никог не варате.

— Никад! и никад никога нећу преварити. Дакле, Димитрије Павловићу, изложите вашу ствар, како се то у нашем сенату каже.

XXXVII

Сањин поче да „излаже" ствар, то јест, поново, по други пут да описује своме имање, сад већ не спомињући лепоте природе; с времена на време позивао се на Полозова ради потврде наведених „чињеница и цифара". Али Полозов се само ограничавао на „хм", „хм" и вртео главом — да ли одобравајући или не — ни ђаво га неби разумео. Марији Николајевни, у осталом, није било ни потребно да он учествује. Она је испољила такве трговачке и административне способности, да се човек могао само чудити. Све тајне домазлука биле су јој одлично познате: о свему се тачно распитивала, у све улазила; свака јој је реч постизала циљ, метала тачку на ј. Сањин се није надао таквом испиту: он није био спреман. А испит се продужавао читав час и по. Сањин је осећао све што осећа осуђеник који седи на узаној клупици пред строгим, оштроумним судијом. „Та то је читаво саслушање", тужно шапташе он у себи. Марија Николајевна се смешкала све време, као да се шалила: али Сањину од тога лакше није било: а када, у току саслушања, он није имао јасан појам о речи „подела земље", „орање" — чак га је и зној облио.

— Е, добро! — реши најзад Марија Николајевна. Сад знам ваше имање... као ви. Дакле, колико тражите од главе? (У оно доба, цене имању одређивале су се, као што је познато, по главама).

— Па... мислим... да мање од 500 рубаља не може се

узети — једва изговори Сањин. (О, Пантелеоне, где си? Ето кад би поново узвикнуо: Barbari!)

Марија Николајевна подиже очи горе, као рачунајући.

— Па... проговори она најпосле. Та цена ми се чини повољна. Али ја сам добила два дана рока — и ви морате причекати до сутра. Надам се да ћемо се сложити, а ви ћете онда рећи колико вам је капаре потребно. А сада, basta cosi! — прихвати она, опазивши да Сањин хоће нешто да примети. — Доста смо се бавили презреним металом... à demain les affaires! Знате шта: ја вас пуштам сада... (она погледа на мали, задевени за појас, часовник од емаља)... до три часа... Треба и вама дати одмора. Идите, играјте мало рулета.

— Ја се никад не коцкам — примети Сањин.

— Збиља? Та ви сте савршенство. У осталом и ја не играм. Глупо је бацати насигурно новац на ветар. Идите у салу за коцкање, посматрајте лица. Има их веома занимљивих. Има једна старица са фероњером[1] и брковима — право чудо! И наш један кнез је тамо — и он је красан. Стас величанствен, орловски нос, а чим мете талир — кришом се крсти испод капута. Читајте новине, шетајте, једном речју радите шта хоћете... У три часа чекаћу вас... de pied ferme. Мораћемо раније вечерати. Позориште почиње код ових глупих Немаца у шест и по. Она му пружи руку. Sans rancune, n'est-ce pas?

— Боже мој, Марија Николајевна, за што би се љутио на вас?...

— А зато што сам вас мучила. Чекајте само, још ћу вас друкчије... — додаде она жмиркајући, а јамице јој се све одједном показаше на зарумененим образима. — До виђења!

Сањин се поклони и изиђе. Весели смеј чу се за њим и у огледалу, поред кога је он пролазно у том тренутку, виђела се ова сцена: Марија Николајевна намакла је мужу фес на очи, а он се немоћно бранио обема рукама.

XXXVIII

О! Како је дубоко и радосно уздахнуо Сањин кад се осетио у својој соби! Заиста, Марија Николајевна је рекла

[1] La ferronnière — женски накит у облику обруча, који се још у Средњем Веку носио око чела и главе. Прев.

истину — одмор му је био потребан, одмор од свих тих нових познанстава, сусрета, разговора, од те магле што му је притисла мозак и душу, од те изненадне и нежељене близости са женом која му је тако туђа! И када се дешава све то? Скоро другог дана после тога кад је сазнао да га Ђема воли, кад је постао њен вереник. Та то је оскврнављење! Хиљадама пута молио је у мислима своју чисту и невину голубицу да му опрости — и ако у ствари није имао зашта себе да криви; хиљадама пута љубио је крстић што му је она дала. Да није имао наде на брз и повољан свршетак ствари ради које је дошао у Визбаден, одлетео би сместа тамо, натраг, у мили Франкфурт, у драги му, сад већ његов дом, к њој, бацио би се својој драгани пред ноге... Али све узалуд! Треба испити чашу до дна, треба се обући, отићи на ручак, затим у позориште... Кад би га она барем сутра што пре пустила!

Још га је нешто бунило, љутило: пун љубави, милоште и племенитог усхићења, мислио је он о Ђеми, о заједничком животу, о будућој срећи која га чека, а међутим, та чудна жена, та Госпођа Полозова непрекидно је лебдела... не! није лебдела — штрчала је. . тако се баш изразио Сањин са нарочитом злобом — *штрчала* је пред његовим очима, и он није могао да отера тај лик, није могао да не чује њен глас, да се не сећа њених речи, да не осећа тај нарочити мирис, нежан, свеж и јак као мирис жутог крина, на који је мирисало све њено одело. Јасно је да га та госпа прави лудим, да му подилази на разне начине... Зашто? Шта јој треба? Је ли могуће да је то само ћуд размажене, богате, скоро неморалне жене? И тај муж?! Какав је то створ? Какви су његови односи према њој? Али, на шта му досађују та питања, њему, Сањину, кога се, управо, ни мало не тиче ни Г. Полозов, ни његова супруга? Зашто он не може да отера тај наметљиви лик чак ни онда кад се свом душом обраћа другом, светлом и јасном као Божји дан? Како смеју да се показују *ове*, иза оних скоро божанских црта? И не показују се само — оне се дрско смеше. Те суве, грамжљивог израза очи, јамице на образима, витице као две змије — зар се све то залепило за њ, и он не може, нема снаге да их стресе и одбаци?

Којешта! све је то лудост! Сутра ће ишчезнути све без трага... Али, хоће ли га пустити она сутра?

Да... Ставио је себи Сањин сва та питања — а три часа се приближавало... — и он обуче црни фрак, прошета мало по врту и пође код Полозових.

У њиховом салону затекао је дугачког предугачког, секретара немачког посланства, плавог, са коњским профилом и раздељком на потиљку — (онда је то била новина) — и... гле чуда! кога још? Фон Денхофа, оног истог официра, с којим је пре неколико дана имао двобој! Најмање се надао да ће га ту баш срести и нехотице се збуни, али ипак поздрави са њим.

— Ви се познајете? — упита Марија Николајевна. која је доспела да примети Сањинову збуњеност:

— Да... ја сам већ имао част — проговори Денхоф и, нагнувши се лако у страну ка Марији Николајевној, додаде полугласно смешећи се: — Онај исти... Ваш земљак... Рус...

— Није могуће! — узвикну она такође полугласно, припрети му прстом, и одмах поче да се праштa и с њим и с дугачким секретаром, који је, по свима знацима, био смртно заљубљен у њу, јер је чак и уста отварао сваки пут, кад би је гледао. Денхоф се, не оклевајући, удаљи са љубазном покорношћу кућног пријатеља, који разуме после полу-речи шта се од њега хоће; секретар је пробао да се противи. али га Марија Николајевна испрати без икакве церемоније.

— Идите код ваше високе особе — рече му она (у Визбадену је живела тада нека принчипеса ди Монако, која је необично личила на рђаву лорету). Што бисте седели код таквог плебеја као ја?

— Молим, Госпођо, — уверавао је несрећни секретар — све принчипесе из целог света...

Али Марија Николајевна била је без сажаљења, и секретар оде заједно са својим раздељком.

Одело Марије Николајевне те вечери „имало је за њу све авантаже“ као што говораху наше старамајке. Ружичаста свилена, гласе хаљина са рукавима à la Fontange, два крупна брилијанта у ушима. Очи су јој сјале као ти брилијанти: изгледала је расположена и врло весела.

Сањину је понудила место поред себе и почела му при-

чати о Паризу, камо се спремала да путује кроз неколико дана, и о томе како су јој Немци досадили; да су глупи кад се праве паметни, и да су неумесно паметни кад говоре глупости. И одједном, изненада, — à brûlepourpoint — запита га да ли је истина да је он са тим истим официром који је сад овде седео, имао ово дана двобој због једне даме?

— Откуда ви то знате? — промрља зачуђени Сањин.

— Знате, Димитрије Павловићу.... „заклела се земља рају“.. У осталом, ја знам да сте ви имали право, по хиљаду пута имали сте право и понашали сте се као витез. Реците, та дама — била је ваша вереница?

Сањин намршти обрве...

— Де, нећу, нећу — брзо рече Марија Николајевна. — Вама је то непријатно, опростите ми, нећу! Немојте се љутити! — Полозов уђе из суседне собе са новинама у рукама. — Шта је? или је ручак готов?!

— Ручак ће сад донети, него види шта сам ја у „Северној Пчели“ прочитао... Кнез Громбој је умро.

Марија Николајевна диже главу.

— А! Царство му небесно! Он ми је сваке године — обрати се она Сањину — фебруара месеца за мој рођен-дан украшавао сву собу камелијама. Али то још није разлог да се живи зими у Петрограду. Па, имао је више од седамдесет година? — упита она мужа.

— Имао је. Пратња му је у новинама описана. Цео је двор био присутан. Ево, поводом тога и песме кнеза Ковришкина.

— Врло добро.

— Хоћеш да прочитам? Кнез га назива великим човеком, државником...

— Не, немој. Какав велики човек! Био је просто човек Татјане Јурјевне. Хајдемо на ручак. Жив човек на живот мисли. Димитрије Павловићу, вашу руку.

Ручак је био, као и јуче, ванредан и сви су били врло расположени. Марија Николајевна умела је да прича... ретка способност код жена, па још код руских! Она није бирала изразе; нарочито није штедела своје земљакиње. Није се један пут засмејао Сањин на понеке смеле и оштроумне речи. Највише је мрзела лицемерство, фразе и лаж... А налазила ју је

готово свуда. Као да се хвалила оном бедном средином у којој је почео њен живот; причала је доста необичне анегдоте о рођацима из свога детињства; називала је себе „сељакушом" као и Наталија Кириловна Наришкина.[1] Сањину је било јасно да је она за свога живота видела и преживела много више од велике већине њених вршњакиња.

А Полозов је јео промишљено, пио пажљиво и само с времена на време бацао час на жену, час на Сањина своје беле, на први поглед, слепе и ако врло доброг вида очи. — Како си ми паметан! — узвикну му Марија Николајевна — како си све моје поруџбине у Франкфурту добро испунио! Пољубила бих те у чело — али ти се много не отимаш.

— Не отимам се — одговори Полозов и засече ананас сребрним ножем.

Марија Николајевна гледала га је и лупкала прстима по столу.

— Па хоћеш да се кладимо? — рече она значајно.

— Хоћу.

— Лепо. Ти ћеш изгубити.

Полозов испружи врат. — Е овога пута, ма колико се уздала у себе, мислим да ћеш изгубити ти, Марија Николајевна!

— Каква опклада? Могу ли знати? — упита Сањин.

— Не... сада не, — одговори Марија Николајевна и засмеја се.

Искуца седам часова. Слуга јави да су кола готова. Полозов испрати жену, и одмах се врати назад, својој наслоњачи.

— Пази! Не заборави писмо настојнику! — викну му Марија Николајевна из предсобља.

— Написаћу, не брини. Ја сам тачан човек

(Наставиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

[1] Мати Петра Великог.

БУДУЋИМА.

Магична рука силе закотрљаће бескрајном линијом дана црвену сунчану куглу...

У звуцима харфа космичних сфера примиће прса ваша милост зачећа живота...

И ви ћете расти, вјечно расти кô океан у слаткој пјесми страсне олује...

А око вас ће шумити струје времена и ријеке вјечности, да вам кô у сну сласти умива чула и душу...

И руке ваше, слободне од прастаре клетве рада миловаће тек кô с танка повјесма златну нит божанскога живота...

О шта су према вама краљи у плашту хисторије, дјецо космоса, дјецо будуће мајке вјечности, ви самозвуци у двору кристалном безданог простора, ви самосвјетла својих неизмјерних путања!... Шта подигнути анђели пали у одсјеву новорођеног миља вашег!...

Ну кад вам заогрне живот ноћи тешки плашт, — мимо вас у црном, подмуклом бљеску крочиће у своме величанству Мистика, што рађа у људској души почетну мисô: проклетство свега. Будите на опрезу и — — не мислите! Заман око вас дува нека ледена страва, по вашој крви струје и гризу трнци и риче пакао око уха вашег, бдијте и не мислите! Нек' су вам очи упрте за магичном линијом дана, гдјено утону живот, велико пурпурно сунце!... О не мислите; Богови ћете бити, у вашим рукама плануће срца — бакље!...

Из прахисторичне таме и трулих, завидних гробова, подигнемо ли се ми отровним жалцем у ваше слатке сање, баците по нама трачак ноћног свјетла свог, и аветима нестаће трага, а нас ће још и труле завист гристи, да смо живјели у лудо...

Ну кад доспијете у зенит зријења вашег, кад као свегољено крило око вас кружно буде пурпур космичног истока и ви сами постанете творци с гестама ноћи и дана; ми надодаћемо бол и жуч, и наше кости, наша гробља, обратиће се силом бола у трубље и лире, да загрме уз олују свјетла ваше прославе, у триумф вашег величанства...

Јосип Косор.

НАДА

У прњама се роди, и никад није знала
за осмех доброг лица, за љубав ни за цвет;
ал' њена два су ока к'о два алема сјала
и гледала су мирно у непознати свет.

Гледала како небо сву црну љутњу просу
и како се под ветром савија чемпрес црн,
и лутајућ', без циља, нејаку ногу босу
крвавила у ходу о многи оштри трн.

И задрхта јој срце гледајућ' пусте јаде
сиротиње и страсти необуздани миг,
и многа врела суза низ бледо лице паде;
на бледо чело туга утисну дубок жиг.

Ал' не спусти главу; диже два бистра ока
ка небу, гдено црне облаке проби сјај:
зрак бледи беше звезде што дрхташе с висока
к'о пут у неслућени и жељковани рај.

А боја лица била све блеђа и све блеђа,
ледиле јој се ноге од умора и од стра̂,
ал' бистра, црна ока два, испод тамних веђа,
у сјај су онај бледи упорно гледала.

И кад је срете слабу прилика страшна једна,
те је за руку прими и шану: „Смрт сам, знај!“,
не сврну поглед с неба... И преко лица ледна
први се осмех осу... блед, нем к'о звезде сјај.

Рикард Николић.

МЕСЕЦУ.

О нежни месече, сећам се како сам, — сад је година — излазио пун туге, на овај брег, да те посматрам: ти си и онда лежао над овом шумом — као што сад лежиш — и сву је обасјавао. Ја сам посматрао лице твоје, мрачан и дршћући

од плача, који је влажио моје трепавице. Како је тужан био мој живот! Такав је и сада, нити ће се променити, о предраги месече мој! Па ипак, ја волим успомене и испитујем дужину свога бола. Ох, како је драго у доба младо, кад су жеље још изобилне, а памћење сиромашно, сећати се прошлих ствари! И онда кад су оне тужне, и онда када бол траје!

Ђакомо Леопарди.

(Превео с талијанског М. Р.)

СУМРАК МИСТИЧНОГ ВЕЧЕРА.

Успомена са Сумраком румѐни и дрхти на ватреном видику распламтеле Наде која одмиче и расте као тајанствен застор на којем се пуно цвећа — георгина, љиљан, лала и љутић — лелуја у сплету, и кружи посред болешљивог издисања тешких и топлих мириса, чији отров — георгина, љиљан, лала и љутић — потапајући моја чула, моју душу и мој разум, меша у бескрајну несвестицу Успомену са Сумраком.

Пол Верлен.

(С француског превео Е. Н.)

БЕЛИ МЕСЕЦ.

Бели месец светли у шуми; са сваке гране полази један глас испод грања.

О драга.

Рибњак, као дубоко огледало, одблескује сенку црне врбе у којој ветар плаче...

Сањајмо: то је час.

Пространа и нежна благост као да слази са небесног свода који звезда боји дугиним бојама...

То је прекрасан час.

Пол Верлен.

(С француског превео Е. Н.)

ЦРКВЕ И ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА.[1]

Давно је утврђена истина да је у хабсбуршкој монархији, нарочито после верских ратова у Немачкој. државна политика била нераздвојна од верске пропаганде. Утицај римске цркве на ток државних послова у Аустрији никад није био јачи, изузевши доба Против-Реформације, него под царевима Леополдом I, Јосифом I и Карлом VI. Видели смо већ на другом месту колико је после ослобођења Беча од Турака. језуитска околина цара Леополда I утицала на овога владаоца да се рат продужи и да се Турци истерају из Европе. Нема, дакле, сумње да је један од главних мотива ратовима онога времена била жеља да се земље које су дотле биле под влашћу Турака, покоре цару не само у интересу државе, него и у интересу католичке цркве, која није пропуштала ни једну прилику а да у новим крајевима не развије верску пропаганду чим би их војска заузела оружаном руком.

И ако се принц Јевђеније Савојски, изазвавши нови рат, чије последице су биле освојење Београда. Србије, Баната, Мале Влашке и северне Босне, у првом реду руководио политичким интересвма монархије, истичући живу потребу њезина ширења према истоку, ипак је, нема сумње, римској курији и извесним дворским круговима у Бечу, напојеним духом непомирљива католицизма, пред очима лебдео интерес римске цркве. Сви ратови са Турском, па и овај најновији, имали су у неколико верски карактер, али не у ширем смислу ослобођења Хришћанства од муслиманског јарма, него у најужем смислу чисто католичке пропаганде, која се за своју ствар била сва заложила и сву своју пажњу обратила да се народи у освојеним земљама, у колико нису припадали католичкој цркви, ма на који начин нагоне да приме римску веру.

Несумњиви докази су за ово: говор који је папа Климентије XI држао после освојења Београда 1 новембра (п. н.) 1717 својим кардиналима, обраћајући им се молбом да им помогну „да се земље отргнуте од старе вере и од Хришћанства, опет врате у наручја исте“; купљење прилога

[1] Одломак из „Историје Београда“.

у католичким црквама за утврђивање Темишвара, Београда и осталих градова у освојеним земљама, и одлука царева од 20 маја 1719 (дакле још пре закључења Пожаревачког Мира), којом се усваја предлог дворског Камералног Већа да се пошљу у Србију мисионари „у славу божју и за утеху и спасење душа“. (Zur beförderung der Ehre Gottes auch zum Trost und Seelheyl). А нарочито се то види из инструкције коју је добио принц Александар Виртемберршки, примивши у своје руке врховну управу над Србијом, у којој се одмах у првој тачци расправљају црквени односи. Православни су добијали потпуну слободу вероисповести у селима и градовима, где становништво није измешано са католицима, а где је измешано, ту је била слобода већ сужена. Инструкција је нарочито наглашавала да треба радити на унији православне и католичке цркве, и то опрезно: не преоптеретити свет сувишним бројем свештеника и мисионара, јер му је то тешко издржати; а за тим треба из Турске привући што већи број Хришћана.

Што се ове жеље и намере римске пропаганде нису оствариле онако како се то испрва очекивало, има се захвалити нешто сталним Леополдовим повластицама из времена народне сеобе под Чарнојевићем, које су се, бар донекле, морале респектовати, нешто вечитом страху Аустријанаца од Турака, што је дворске кругове упућивало да одрже српски народ у добром расположењу, а понајвише отпорној снази народа. Преданост српског народа православној вери и народним обичајима, пре и после овога времена, била је толико јака, његова истрајност у борби за стечена права и привилегије тако неодољива, да су сви покушаји римске пропаганде да у српским земљама заведе унију, до краја остали јалови.

Да се, нарочито из почетка, у бечким дворским круговима мислило да се бар у градовима католичкој цркви осигура превласт и оснажи католички елеменат, и да су из тих побуда потицале све наредбе које су се односиле на поделу становништва у варошима на цркву и школу, па и на само неједнако примењивање закона према католицима и некатолицима, то јасно сведочи инструкција Дворских Већа, у којој се Српској Администрацији наређује: да изврши поделу београдског становништва на немачку и српску општину; да

Србима не допусти да се стално настане у Немачкој Вароши; да протестанте (Лутеране и Калвине) не прима у грађанство Немачке Вароши; да ово право сме признати само католицима, и, најпосле, да српску и јерменску народност може трпети, али да при том вазда треба да има на уму да у Београду немачко католичко становништво увек мора бити бројем јаче од српског шизматичког становништа.

Узевши ово у обзир, није никакво чудо што је у Немачкој Вароши одмах после освојења Београда римско свештенство било моћно и угледно. Оно је дошло у Београд, тако рећи, у пратњи војске. За време „провизориума“ од 1717—1718 вршили су војни свештеници парохијску дужност све док нису стигли први „мисионари“, т. ј. језуити, који су и без питања себи присвојили право да управљају парохијом у Немачкој Вароши. Тек 29 маја (п. н.) 1718 решио је цар на молбу Стевана Динарића, далматинског провинциала језуитског, да се тројици мисионара језуита да годишње из камералног буџета 1000 форината у име награде за вршење црквене и парохијске дужности (Ecclesiasticum und Parochiale), а сем тога да им се одреди удобна кућа за становање. Командант граф О. Двијер одмах је изврши ову цареву наредбу, која би несумњиво добила и силу закона да јој се није противио принц Јевђеније, који није волео језуите и који се бојао да њихова сувишна ревност не учини пре штете но добра. Он је био сталног мишљења да није саветно језуитским калуђерима поверовати толику власт над световњацима, и да је, шта више, много пристојније предати „старање о душама“ мирским свештеницима („denn, er, der Prinz sei der beständigen Meinung, dass die cura animarum den weltlichen Priestern zu übergeben anständiger sei“). Овај принчев протест имао је у толико успеха што је постављење београдских језуита за управљаче варошке парохије оглашено као привремена мера и што је католичким становницима стављено у изглед да ће се њихова парохија првом згодном приликом предати у руке мирском свештенству.

Убрзо за језуитима, чији број се стално множио, настанили су се у Немачкој Вароши у Београду и калуђери осталих католичких редова, који су почели, неки раније неки доцније, зидати своје манастире и манастирске цркве, наиме: Тринитарци, Минорити, Бенедиктинци, Фрањевци и Капуцинци. Међу

овима су се по богаству своме, нарочито у доцније време, истицали језуити, чији манастир у Трговачком Сокаку у Немачкој Вароши (данас Душанова улица) био је највећи и најукрашенији: по броју својих чланова и своје браће били су први капуцинци, којима је била допуштена прошња по вароши и у унутрашњости земље.

Одмах првих година по освојењу Београда и увођењу сталне управе било се у њему намножило толико католичког свештенства без права и занимања, да је Дворско Ратно Веће наредбом својом од 17 јануара 1720 морало забранити вршење свете тајне причешћа оним католичким свештеницима који би се у Београду настанили и у њему вршили свештеничке дужности, позивајући се на папину булу, а немајући зато овлашћења од Дворских Већа у Бечу. Па како се чак ни овом мером није могло стати на пут множењу свештеника у Београду, то је наредбом Дворског Ратног Већа од 20 маја исте године једанпут за свагда забрањено католичким свештеницима становање у вароши, ако зато немају нарочиту дозволу од Дворских Већа, дакле од највише световне власти у Бечу.

Католици у Србији и у Београду нису испрва имали своју епископију. Она је тек доцније установљена. Установљавање београдске католичке епископије није извршено глатко и без велике муке, јер су се око нове дијецезе ломила копља шефова Дворских Већа и представника Угарске Дворске Канцеларије. Ово краљевско надлештво, које је de facto и de jure заступало интересе угарске краљевине, позивало се при установљењу београдско-смедеревске католичке епархије на несумњиво право апостолског краља угарског, по коме је носилац круне Св. Стевана могао установљавати нове епископије у границама своје краљевине. Како је, по угарском схватању, Србија некада била под влашћу угарском, и како је сада опет враћена круни Св. Стевана, то не подлежи никаквој сумњи да право угарског краља, односно решавања верских питања, и сада постоји у потпуној сили и снази. Ово схватање, коме се чак ни цар као угарски краљ није могао противити, изазвало је најјачи отпор Дворских Већа у Бечу. Већ године 1724 захтевао је сремски католички бискуп Фрања Јосиф Вернић да се Србија споји са сремском бискупијом, те да се његова власт распростре над Смедеревом и Београдом, јер су

обе ове вароши некада била седишта католичке бискупије и као таква потпадале под црквену јурисдикцију архидијецезе барске. Овај захтев сремскога бискупа није наишао на одобравање дворских кругова, јер се овима инкорпорација овако велике црквене области, каква је била српска, у дијецезу сремску, чинила неупутна. Још је мање одзива нашао други предлог[1] по коме би нова бискупија имала потпасти под стару барску архидијецезу, која је била ван граница монархије. Као да је највише изгледа имао пројект, по коме је нова београдска бискупија имала доћи под врховни надзор бечке архидијецезе, али се на крају, из разлога практичности, одустало и од ове намере. Крајњи резултат овом дуготрајном саветовању Дворских Већа био је: установљење сасвим нове и самосталне смедеревске епископије са седиштем у Београду. У исто доба признато је цару као угарском краљу право да може поставити новога бискупа. У самој ствари, дакле, није било више разлике између гледишта, што су га у овом питању заузимала Дворска Већа с једне и Угарска Дворска Канцеларија с друге стране. Спорно питање било је чисто формалне природе, јер је ваљало решити на чији предлог ће се нови бискуп поставити; да ли на предлог Дворских Већа, да ли пак на предлог Краљевске Угарске Канцеларије.

Установљење смедеревске бискупије извршено је царском резолуцијом од 14 априла 1726. О овој ствари дакле није могло бити даљег разговора.

Но док су се Дворска Већа саветовала о томе колика ће бити плата новом владици и његовим каноницима, и колико ће се жртвовати новца на здање катедралне цркве и бискупске резиденције у Београду, протекло је две пуне године. Тек 12 априла 1728 поднесе председник Дворског Ратног Већа и председник Дворске Коморе, граф Дитрихштајн, мотивисан предлог за коначно установљење смедеревско-београдске епископије и за постављење ђурског каноника, графа Антона Турн-Валсасине, за новога бискупа. Цар, примивши овај акт на решење и потпис, одлучи да је „презентацију“ ове бискупије већ раније извршила краљевска Угарска Дворска Канцеларија, онако како је и пре био обичај.

Против овога решења царевог живо је протестовао принц Јевђеније. Он никако није могао одобрити овај начин постављења београдског владике, јер му се чинило да се

тиме даје прилика Маџарима да се могу мешати у туђе послове. Још живље се Јевђеније опирао кад је цар на исти начин, 1731, поставио за сремског и славонског бискупа загребачког каноника Патачића, доказујући да цар, и ако има право као угарски краљ да установљава нове епископије, ипак није дужан да зато тражи дозволу од Угарске Дворске Канцеларије.

Новопостављени београдски бискуп граф Турн-Валсасина — његово постављење извршено је 1 јуна 1728, а декрет му је предан из канцеларије Дворског Ратног Већа — примио је крајем исте године своју нову дужност.

Чим је стигао у Београд, имао је да реши спор који се годинама повлачио између језуита, који су стварно вршили парохијску дужност, и мирског свештенства, које је на вршење ове дужности имало законом ујемчено право. Било је већ помена о томе како су језуити одмах из почетка себи присвојили право да се старају о душама католичких становника у Београду и да врше редовне парохијске функције, као и о томе како им је принц Јевђеније оспоравао ово право и како се био сав заложио да им се оно узме из руку. Нови бискуп заузео је у овом питању сасвим правилно гледиште које је имао и принц Јевђеније, али није могао одмах успети у овом послу, јер су језуити имали моћне заштитнике у царевој околини. Најзад је успео да реши спор у корист мирскога свештенства, јер је царском резолуцијом од 26 јануара 1733 каноник Хартинг (Harting) постављен за пароха београдског. Али је ова резолуција остала неизвршена, јер је међутим бискуп граф Турн-Валсасина постављен за бискупа у Печују (Fünfkirchen), па је услед тога неко време бискупска столица остала упражњена. Тек под новим бискупом графом Енгелом (graf Engel von Wagrein), 1735, коначно је одузета београдска парахија језуитима и предата у руке мирском свештенству.

Буџет католичке цркве за Београд и Србију није био тако мален, јер је износио колико половина камералног буџета: 13.000 форината. Из те суме плаћан је владика (8.000 форината), дотирани су свештеници и трошило се за црквене потребе (2.000 форината за школу, музику и црквене утвари, и 4.000 форината за четири каноника). 1730 године католички Београд био је толики да се осећала потреба још за 4 каноника.

У опште се може казати да је католицизам у Србији не брзо, али стално напредовао, и да се бројно увећавао и то више новим колонистима, а мање конверзијом православних урођеника.

За ово последње нема непосредних доказа у архивама, јер све жалбе представника православне цркве у Србији, наперене су — као што ће се доцније видети — против политичке администрације, која је хтела да сузи привилегије српске цркве. Свакојако је католичка црква у Београду, као владајућа црква, уживала најиздашнију заштиту највиших власти у Бечу. Питање католичке цркве сматрала су се онде увек као тако прешна и важна да је о њима, и кад изгледају сасвим ситна, често расправљано у заједничким седницама Дворског, Ратног и Камералног Већа. И ако је између калуђера и мирског свештенства, између грађана и појединих манастира. и најпосле између самих манастира, као на пример између језуита и тринитараца, било спорова, сви ови елементи одмах би се удружили кад су били у питању интереси католичке цркве, којој беше намењена мисија да у освојеним земљама шири и распростире католицизам.

Оваку исту улогу имала је у Београду и немачка католичка школа. Нарочито се имало да пази на учитеље: јесу ли довољно спремни да уче и васпитавају децу у католичком духу. Речено је на другом месту да је општина у Немачкој Вароши плаћала и издржавала своју основну школу и учитеље. Ови учитељи су имали пред језуитима полагати испит. и тек су онда добијали места.

Поред основне школе установљена је била и нека врста гимназије. Царевом одлуком од 14 априла 1726 и рескриптом упућеним 8 маја исте године Српској Администрацији. установљена су четири разреда латинске школе (Lateinschule). У њој је било два професора језуита. Доцније је језуитски старешина (Superior) Фрања Ксавер Зунго (Zungo), тражио да се постави још и трећи професор за поезију (V разред) и реторику (VI разред), јер у синтакси (IV) има доста ђака. те царским декретом 1729 би постављен још један језуит. Професори су добијали по 200 фиорината годишње плате. Сем тога је давано језуитима по неколико пута доста пара за зидање језуитског манастира и латинске школе, а сем тога

велики плац у вароши, потребан материјал за грађење куће и цркве и изван вароши велика башта.

Латинска школа изгледа да је била добро посећена, и да су чак и Срби Београђани били склони, сигурно ради учења језика, слати децу у њу. На ову појаву као да се пријатно гледало у администрацији, јер се веровало да ће временом српска деца, а с њима и њихови родитељи, прећи у католичку цркву.

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

ХРВАТСКА ПИСМА.

VIII

Процес унификације хрватско-српскога народа резултира из закона оне исте хисторијско-социјалне механике, који су произвели бицентричну организацију. Јер од првога почетка наше национално формирање — а то се у први мах може да запази — није имало карактер стварања двају посве независних кругова, него напротив карактер једне *елипсе* са два средишта. Колигогод је била притежност појединога центра јака, ипак нису везе између њих никада престале и никада нису претргане линије спајања тако да би се српски или хрватски круг посвема затворио и заокруглио. Чини се као да је постојала некаква равнотежа између притегљивости и одбијања. Колигогод би се елипса растезала, она се ипак никада није растргла. Елипса је била много еластична, али је увијек задржала свој карактер елипсе. Од великога је значаја, да није на нашем територију било никада оштрих граница између Хрватства и Српства, али да је било зона које су биле неутралне и на којима се је народ најкасније почео да одређује: овакове зоне су биле дијелом на периферији (Далмација), дијелом на среди правца Загреб—Београд (Славонија) У овим крајевима је фактички била најјача адхезија.

Шта је произвело овакав елиптички карактер наше народне структуре? Географска позиција наше народне цјелине и унутрашњи састав народа. Притисак са запада (Талијани), сјеверо-запада (Немци) и сјевера (Мађари) стабилизирао је За-

греб као један од центара и није дао да се хрватски дио посвема утопи у Западу и да тежи још више на Запад. Притисак са сјеверозапада (Беч—Пешта) и резистенција са истока (Бугарска), југа (Турска) и југозапада (окупација Босне) нису дозволили да се други центар помакне даље на југоисток. Да се то догодило и да је у раније време можда Скопље постало српски центар, елипса би се вероватно била растргла и данас би имали два посве закворена круга: хрватски и српски, јер би адхезија у средњој зони била попустила. Али географска позиција народне цјелине, позиција преко које надире германство на југоисток, а мађарство на југ, стварала је све већу угроженост цјелине. Данас је свакоме јасно, да пут германизма, који имаде свјетски циљ: пробијање на Солун и Малу Азију, води преко Србије, а пут мађаризма, који имаде скромнији циљ: излаз на Јадран, води преко Хрватске. Али можда се није у довољној мјери оцијенила чињеница да је послиједњих деценија и један и други притисак одабрао средњи пут, осјећајући, да је тешко продријети изравно преко центара, пак је ударио на зону најмањег вероватног отпора: преко Бачке, Славоније (Срема) на Босну. Тачно најприроднијим прометним путовима који воде овом зоном умножавају се насеља немачка и мађарска. До срца Босне иде заједно продирање германско и мађарско, а онда се дијели: Мађари сањају о пробијању на Јадран код Неум-клека (у близини Метковића), ургирајући изградњу властите луке, а германски пут водио би кроз Санџак преко Старе Србије на Солун.

Успјех овога забијања клина значио би кидање наше средње зоне, посвемашње растављање центара и дефинитивно сепарирање Хрвата и Срба. Али свака акција има у живом и здравом организму и своју реакцију. Сва пажња Хрвата и Срба обраћала се постепено на Славонију (Срем) и Босну. Организам почиње да реагира и да, услијед борбе за одржање, јача своју мускулатуру, да јача адхезију на угроженим зонама.

У часу крајње нужде оба центра пружају један другоме руку; Далмација, која је увијек била најмање ексклузивно хрватска или српска, а највише словенска и југословенска, постаје због свога географскога положаја и важности својих красних морских обала, врх једнога трокута чију базу чини правац Загреб—Београд. Са тога врха Далмација има

могућност да добро мотри и успјешно дјелује. Али она постаје све више и заједнички објект пажње, постаје природна врата за све наше крајеве, који постају свијесни да су њезино залеђе. Ово вреди нарочито за Босну. И тако се све више, услијед заједничке нужде, угрожености и увиђавности, под притиском положаја цјелине народне јача свијест јединства и испољава се све видније и активније.

У часу крајње нужде спасао је народ свој опстанак од фаталне угрожености пресудним једним подвигом: Балканским Ратом, могло би се рећи у дванаестом часу, обезбедио је чврсто тло на коме може да упре ногом у крајњем напору, подигао је бариеру која има да заустави једно опасно гибање које иде са сјевера на југоисток. Ослобођењем и присаједињењем Старе Србије, битком код Куманова и уласком у Скопље, решена је можда судбина опстанка српских држава, али је свакако сигурно решена судбина хрватско-српскога народа као цјелине. Јер да тога није било, и да су Арнаути са поновним устанцима успјели да створе Албанију која гута читаву Стару Србију и дио Маћедоније, ово не би значило само посвемашње истребљење Срба у свим турским крајевима или растављање Србије од Црне Горе и мора, него би то значило, да је уништењем отпора у тим крајевима, силама са сјевера успјешно омогућено пробити пукотину, расцијепати народно тијело у зони: Славонија — Босна — Санџак са једне, а Херцеговина — Море са друге стране. Када би пукотина настала, било би олакшано отворање и природнога пута преко моравске долине.

Данас је то спречено и послије сређења прилика, без обзира и без прејудицирања на политичке форме и дневне ситуације, настаје овај размештај важнијих центара: Скопље је предестинирано за главни југоисточни народни прометни и привредни центар, а Спљет мора прије или касније да постане западни народни прометни центар. Најближи и најприроднији излаз на море за Скопље је Скадар—Медова, за Загреб је Ријека. Центрани излаз на море за Загреб и Београд је Спљет, чије је залеђе читава средишња зона нашега народнога територија, дакле Босне, Славоније, Бачке и Баната и западне Србије. Нови распоред разних центара помиче линије средње зоне понешто на исток тако да ће она у будуће ићи поред Београда. Борбе за опстанак и напредак народних је-

диница имаду своју стратегију и о позицијама које запремају, о форми геометријских фигура које својим размјештајем на извјесној географској основици попримају од највећега су утјецаја. Центри народнога живота су жаришта народних дефанзивних и офанзивних сила. Јачањем народне унитарне мисли у Босни, оснажењем народнога елемента у Славонији и у њеном центру Осијеку, новим пробуђењем народнога отпора у јужној Угарској, диже се резистенција средње зоне и цјелокупни наш народни географски распоред добива облик оштрога троугалника, чији је врх окренут на сјеверозапад, чија су база југоисточне границе Старе Србије, једна страна јадранска обала, а друга страна угарска Подравина и Подунавље. То је једном ријечи клин окренут на сјеверозапад са јаким упориштем на нациоално обезбеђеном Балкану. Овај клин својим положајем може много лакше да издржи притисак сјеверозападнога надирања на исток, може да струју делимице и раздваја, а притисак на западни врх и сјеверну страну даје трајну важност сјеверним центрима — (Загреб и Београд), од којих сваки имаде своју нарочиту улогу: Загреб, због свога западнога положаја, који парализује мађарско политичко и национално надирање (што није тешко), има задаћу претежно културну, има да постане врата западне културе, а као јак културни центар да сузбија атракцију и евентуални лош утјецај сусједних туђих културних средишта. Београд, због свога источнијега положаја, налазећи се на линији Беч—Солун, има да буде најважније утврђење за Балкан, да буде кључ његов и наш, чувар принципа политичке и националне слободе. Овако заштићена сјеверна, главна граница, омогућила би пун и несметани развој свију народних сила и способности на југу.

Ова схема националне механике, овај линеарни нацрт, резултат је географско-хисторијских сила и прилика, код чега је претпостављено да има један носилац силе: а то је унутрашња структура народа.

Споменуо сам раније (VI писмо), да је турска инвазија извршила један пресудан процес с обзиром на ту структуру. Да није било те инвазије не би било ни силних унутрашњих сеоба и испремјешавања, него би се била под утјецајем двају држава већ у првој половици новога вијека одређено формирала два посве засебна народа: хрватски и српски. Али

оне сеобе и мјешавине нису само механички, него и органички повезале етничке честице једне сродне масе, која преко дуалне организације нужно постаје најприје двоједан народ са тенденцијом да постане посве једним са једном организацијом. Ове мјешавине није у већем опсегу било једино у посве источним и југоисточним крајевима (Србија и Стара Србија) и у посве западним (хрватски Провинциал, горње Приморје, острва и Истра). Сви остали крајеви су испремијешани старо-хрватским и старо-српским елементима. На западу су пак хрватски елементи испремијешани са словеначким, талијанским и немачким елементима и остацима старих барбара баш тако и не у већој мјери него што су у источним крајевима српски елементи испремјешани са бугарским, цинцарским и осталим балканским, те азијатским елементима. У том погледу дакле не можемо једни другима пребацивати нечисту крв и стране утјецаје. Али баш та чињеница, да је на западу онај хрватски елеменат који је „чист“ од Српства, натруњен страним западним елементима, а на истоку онај српски елеменат, који је „чист“ од хрватства оријенталним елементима, а да је онај средњи дио испремијешан понајвише само српским и хрватским елементима, и да је то највећи дио народа, та чињеница нас може да утврди у увјерењу да се хрватско-српски народ, у новом свом раздобљу, није никако могао да дефинитивно раздвоји поред све дуалности центара и организације и да би га могло раздвојити само физичко сепарирање које би извео какав клин странога елемента, што би се утиснуо између источне и западне гране. И у хисторији нашој у XIX вијеку ми доиста видимо како су само ненационалне странке, или елементи који су били подвргнути више страном утјецају него народном осјећању, заступали, сепаратистично гледиште двају народа између којих треба повући границу. Народни људи су, на против, просто осјећали да ово није могуће, пак су унитаризмам проповједали и хтјели да преведу у двије форме: једни су хтјели да дуализам превладају неутрализацијом (југословенство, илирство), а други свехрватским или свесрпским ексклузивизмом.

Ова чињеница доказује још нешто: она доказује да су право народни а уједно просвијећени људи осјећали да *ни хрватски ни српски дио народа није и не може да буде потпун народ и потпуно народ,* потпуно свој и потпуно мо-

деран народ. Срби без културне приморске зоне не могу да уђу посве у културу европску заједницу, а Хрвати без независности не могу да буду потпуно самосталан и обезбеђен словенски народ — и једни и други због позиције и прилика у којима се налазе. Хрватска без ослона на истоку не може да се спасе, Србија без изласка не Запад не може да се развије.

Али осим ових спољних чињеница има веома важних унутрашњих особина и карактеристика, које су се развиле под утјецајем разних прилика и које даје особинама самога Хрватства или самога Српства карактер једностраности, непотпуности.

Већ раније (V писмо) напоменуо сам многе од ових једностраности, као што и узроке тих појава. Код Хрвата су национализму прилике дале форму патриотизма, који је спасао денационализацију народа. Код Срба је националност, као консеквенција демократије, спасла народу и повратила му земљу и домовину. Хрвати су ушли у XIX вијек као социјално диференсован народ, који се постепено демократизовао и приближавао Србима у оној мјери у којој су са превладавањем демократских елемената ишчезавале хисторијске анахронистичке традиције, илузије и хисторијски атавизми. Срби су ушли у XIX вијек као скоро посвема недиференсован демократски народ, који је имао да истом створи своје „друштво“ (sociatè) и са цивилизовањем и осјећањем виших потреба, те стварањем извјесне социјалне, а још више културне диференсијације напредује и процес унификације са Хрватима

Хрватска, као стара земља „конституције“ и социјално дифренсиранога друштва, била је врло подесно тло да се на њему развије нагнуће господству и господском животу, макар и на рачун не само масе народа, него и на рачун економскога солидитета, личне карактерности, достојанства и личне слободе. Ово нагнуће је до шестога деценија XIX вијека имало своје репрезентанте у средњем и малом племству, (тако звани „шљивари“), а касније, кад је услијед новога реда економско социјалних прилика то племство пропало, нашло је оно нагнуће своју форму израза у бирократији у коју је под дојмом читавога друштвеног система срљао и покапућени сељачки, демократски школовани елеменат. Српски крајеви (њихов већи дио), били су опустошено гробље, прегажени кра-

јеви бесправности. Народно није било оно што је било моћно и господско, него оно што је било ниско и презрено. Па и онда кад су се српски крајеви ослобађали и ослобођени организовали, ново господство извесних слојева није било социјалнога карактера, него је то било господарење угледних и моћних војводских породица, која се нису ни по чему до по угледу и сили издвајали од остале масе. Једина диференсијација од важности била је та да је на српској страни био јак трговачки сталеж, али се ни он није одвајао много од осталога свијета. Тако је остало до у најновије доба, јер је неповјерење Обреновићских владара и поновна струја демократизма убрзо и у Србији зауставила процес стварања оне неке аристокрације које је евентуално могла да се развије.

Хрвати, више патриотични него национални, Срби, више народски него народни, развили су се први више у правцу спољних форама, а други у правцу унутрашње снаге. Поред тога су Хрвати свој препорођај тражили у провијећењу, Срби у ослобођавању Хрватске просвјетне тежње имају јак интелектуални, али слаб морални печат, а српске национално-политичке тежње велику моралну снагу. Код Хрвата, са диференсованим друштвом, слаб је унутрашњи солидаритет цјелине, и можда због тога се толико говори, пише и пропагира потреба „организације“, „слоге“ и „узајамности“. Код Срба, са једноставним друштвом, јака је унутрашња веза, солидарност и пожртвовање. Хрват хоће да живи, Србин је спреман да гине: можда за то први само животари, а други бјесније живе. Хрват, као интелектуалац, жели да што више зна, спозна, схвати, критизује, па је за то више контемплативан, више опрашта, слабије реагира, више је скептик, чак до цинизма, него фанатик. Он се осјећа вишим и онда кад је ниско пао, јер интелектуализам води релативизму и неактивности. И можда је баш за то толики моралиста, што има тако мало моралне снаге. Србин није моралист, али има јак морал, морал активитета и реагирања, морал косовски, морал окајавања и освете. Његова тежња није да све *схвати*, него да што више *може*. Хрватство репрезентира статику, а Српство динамику, Хрватство потенцијалну, а Српство кинетичку енергију нашега народа. Хрватство је рефлексија, Српство акција. Хрват ће више реагирати на дојмове од Србина, а Србин ће реагирати на притисак више од Хрвата.

Ове карактеристике има цио наш живот, наша политика и наша литература. Ово су једнострасности које се често освећују и које су самим Хрватима и самим Србима прибавиле већ доста неприлика. Ове једностраности су положај једних и других, кад су били раздвојени, чиниле лабилним и неодрживим, и у периодама раздвојености су увијек и једни и други осјећали помањкање потпуности, што су онда хтјели да надокнаде тражењем помоћи код туђинаца. Ова једностраност је једне нагонила на то да поричу или омаловажавају вредност других. А ипак су и једни и други репрезентирали по једну форму народне енергије, народнога отпора, народне снаге, репрезентирали су елементе стабилитета народне будућности. За ту будућност имају обе групе елемената једнаку стварну вриједност. Ова спознаја мора да обе стране доведе до праведне оцјене и процјене, до пунога уважења, и до усвајања специјалних особина једних и других.

Овако ће и бити, јер мора да буде и јер сви они фактори који су нас оваkове створили дејствују у томе правцу. Национална идеја, која је прожела оба дијела справља и јединствени патриотизам баш онако фатално као што хисторијско-политичка потреба постепено формира из читаве наше територије једну отаџбину. Социјално економска подређеност народа на западу уједначава његове слојеве у демократизму у коме се запад изједначава са истоком. А као што географска позиција наше укупности, стварајући једну цјеловиту запреку новом хисторијском гибању и надирању, ствара из свих наших крајева једну цјелину отпора, исто тако ова наша позиција на раскрсници великих свјетских културних зона, изазива све јачу реакцију на хаос који је у нама изазвало унакрштавање утјецаја тих култура. Ми смо у положају, у ком ћемо моћи да оправдамо свој засебан опстанак и противљење силама које нас угрожавају прегазивањем само на тај начин, да се учинимо и да се покажемо способнима не само да културу и цивилизацију примамо, (јер дочим би нас активно одупирање култури и цивилизацији ставило у положај Турске или Африке, пасивно примање не би оправдало нашу активну националну одбрану), него да ју обрађујемо, стварамо и ширимо. Као што је наш задатак у турско доба био да физичку разорну силу азијатску физички ломимо и задржавамо, тако је данас наш задатак да се сили запада, која насрће оружјем културе

и цивилизације одупремо истим оружјем. Једном ријечи: изражај наше народне потенције и резистенције, *израјаж нашега опстанка и наше будућности, може и мора да буде у све јачој и све интезивнијој тежњи за културном афирмацијом.* Ова тежња јест и мора да буде експонент нашега јединства, она, стварајући га, репрезентира наш народ као једну цјелину. Ово је био сан Илирâ, ово је богодуха формула Штросмајера, ово је смисао свих културних напора и манифестација у Београду у послиједњем деценију. А културна афирмација, која би могла да у свијету нешто значи, просто је немогућа, апсолутно је искључена на сепаратистичком основу једностранога Српства или једностранога Хрватства. То су одавно осјетили наши умјетници и књижевници, то треба да осјете и сви други, а у првом реду културни хисторичари и критичари, пак да се не троши сувишна енергија и вријеме на двоструки рад на две стране на једном пољу за један народ.

М. Марјановић.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Прво издање Теодосијева Житија Св. Саве.

Познато је како је натпис Теодосијева Житија Св. Саве немило искварен у свима сачуваним рукописима и како ми збрку што је због тога настала ни данас не умемо поуздано протумачити. Није било много боље ни с целим штампаним издањем тога дела. Године 1860 издао га је Ђура Даничић по једном рђавом рукопису, који је на много места због искварена текста сасвим неразумљив, и то још под именом Доментијановим. То се међутим код нас Срба знаде и наши писци имају то на уму, и редовно добро цитирају ово издање као дело Теодосијево. Али то није и свима странцима тако добро познато и зато их има и сада који цитирају ово издање Теодосија као Дометијана. Ипак је то само изузетак, али за издање Кирила Живковића, „Житија Свјатих Сербских Просветителеј Симеона и Сави", које је штапано у Бечу 1794 године, до

недавно се није ни мало сумњало да је израђено по Доментијану и да је према томе његово прво штампано издање.[1]

Ми смо, међутим, једном приликом, и само узгред, споменули да је ова књига Кирила Живковића скраћена по Теодосију, али мала примедба у једној стручној повесничкој расправи („О неким господарима града Просека на Вардару", „Летопис Матице Српске", књ. 260, стр. 39) није без сумње ни примећена од литерарних историчара. После тога је писао о Кирилу Живковићу и његовим ружним делима, која не би било лако изbројати, Димитрије Руварац („Бранково Коло", 1911, стр. 684—5). Он је наишао на скраћено Житије Св. Саве од Теодосија што га је имао Кирило Живковић, и у ком је он на последњој страни опет показао своје већ иначе познато невальалство, кад је ту страну исекао и на идућем чистом листу преписао завршетак Житија с додатком да га је он сам цело преписао. Није никакво чудо што је Димитрије Руварац мислио да је овај рукопис Патријарашке Библиотеке у Карловцима (бр. 118) био Кирилу Живковићу једина подлога за његово издање, јер би то доиста био најлакши посао, а и најбољи, будући да је овај извод једно ваљано израђено дело. Добро упућени и пажљиви писац узимао је овде из Теодосија само оно што је збиља важно, те је с великим пиететом према тексту саставио извод који за невољу може заменити оригинал, а овај штампани увек. Сам текст што је пред извођачем стајао био је врло добар, и зато смо тек с овим изводом могли разумети многа места која су нам досад била у Теодосијеву Житију Св. Саве неразумљива.

Нека нам је допуштено само једно тако место, за карактеристику, споменути: У Даничићеву издању (стр. 105) с великом нејасношћу говори се о том како је бугарски династа Стрез дошао до Просека (Демир Капија на Вардару, данас), и не види се да ли су га предали бугарски великаши или Стефан Првовенчани. Овај пак извод лепо и јасно каже да су угледни Бугари, који су Стреза знали као рођака Калојанова и великог јунака, сами га позвали да заузме пуст Просек, а Стефан Првовенчани га је у том помагао, како

[1] Стојан Новаковић: „Српска библиографија", бр. 141, стр. 34, обазриво вели да се види „по наслову" да је ово дело Доментијаново. П. Поповић: „Преглед српске књижевности", стр. 393; у руском преводу стр. 249.

смо ми то добро наслутили („Летопис“, књ. 230, стр. 31). Одмах ћемо споменути да је Кирило Живковић (стр. 36) ово место из Теодосија врло комотно скратио и чак пронашао да је Стефан Првовенчани Стрезу поклонио Просек. Ми овде не можемо даље доказивати како је овај карловачки извод добар и поуздан, јер томе није у овом листу ни место ни прилике, али ко буде спремао критично издање Теодосијева Житија Св. Саве врло рђаво ће урадити ако не буде тражио савета и помоћи у овоме савесно израђеном изводу. Па ипак га Кирило Живковић није једноставно дао штампати! Пажљивим поређивањем ми смо се лако уверили да је издање Кирила Живковића опширније од овога извода, слободније, и да је он поред њега имао и пуну редакцију Теодосијева Житија Св. Саве и много је употребљавао. Из њих је дакле он, какав је иначе био, још прилично савесно састављао своје „Житије Свјатих Сербских Просветителеј Симеона и Сави“, и уз пут га допуњавао светогорском традицијом и својим тумачењима где год је мислио да га читаоци не би могли иначе разумети. Што се тиче духа који веје кроз цело издање, морамо нагласити да је Кирило Живковић још више него ли Теодосије истицао српско име и важност великог просветног рада Св. Саве. Но иначе су његове измене незанимљиве колико за њега, толико и још више за читаоце којима је он ову своју књигу наменио Он зна што нема код Теодосија: да је жена Немањина Ана кћи византијскога цара Романа (стр. 3), и ми смо у згодној прилици да кажемо од куда он то зна? Тако се у оно доба приповедало у Хилендару, где је он често бивао, и ту је исту традицију забележио и Василије Глигоровић Барски (Странствованія... по святымъ мѣстамъ Востока съ 1723 по 1747 г.“, издање Ник. Барсукова, III, стр. 228). Из свога светогорскога живота знао је Кирило Живковић допунити Теодосија и рећи коме је посвећен пирг хилендарски (стр. 7 и 29) и како се тада звао мастир Зиг (стр. 23), али ти додатци нису толико интересантни колико онај додатак где он на своју руку прича о постављању Св. Саве за архиепископа (стр. 43 и н.). По Теодосију је Св. Сава, како је доиста морало и бити, све о архиепископству удесио само с царем, и овај је касније позвао патриарха и саопштио му шта је одлучио. Кирило Живковић није знао власт и улогу византијских царева in ecclesiasticis, те зато

непрестано место цара истаче патријарха, чак и синод, да само нико не би, ваљда, посумњао у ваљаност српске автокефалности! Тако је према своме знању, а и назорима својих савременика, изменио и Теодосијево приповедање о крунисању Стефана Првовенчанога (стр. 47 и н.), и није се ни у том хтео држати ни пуне редакције ни извода који су пред њим стојали. Међу осталим изменама и додатцима имају важност где он говори о чуду с ледом (стр. 50), како је Радослав крунисан у Студеници, место у Жичи (стр. 52), где тврди да су Св. Сави дали калуђери манастира Св. Саве Освећенога његов жезао (стр. 52), где прича о доношењу моћи из Јерменије (стр. 56) и купању мртва тела Св. Саве (стр. 58). Али треба пазити на онај његов додатак кад пушта цара Асена II да говори како су и Бугари православни и „вси в Христје братија, и по плоти сродници“ стр. 59), јер, чини се, да се то тиче свих Срба, а не само баш Владислава, зета Асена II. Овај је додатак већ и зато чудан што се Кирилу Живковићу пред крај Житија јако журило, и ту је само скраћивао, а није додавао. Његова тумачења, која је у загради додавао, нису толико важна колико су интересантна. Тако он мисли да мора разјаснити шта је: част — порцијон (стр. 17), сват — пријатељ по сродству женидби (стр. 23), царске грамате — дипломе и привилегије (стр. 23), Евергитица — благодјејателница (стр. 24), пирг — столп (стр. 47), палатка — шавра (стр. 49); (Те речи палатка нема код Теодосија, него у пуној редакцији, код Даничића, стоји на овом месту, обитељ (стр. 154), а у овом изводу стоји колимог (f. 81 v.).

Кирило Живковић није дакле у овом свом издању скратио Доментијана, а није ни штампао овај карловачки извод из Теодосија, који је био његов, него је из пуне редакције Житија Св. Саве од Теодосија и овога извода саставио нов извод, допунио га, изменио и протумачио где је за добро нашао, и зато је он рекао да је „сокрашчено и очишчено“. Према томе, није Теодосијево Житије Св. Саве први пут штампано 1860 године, него, скраћено, још 1794.

Никола Радојчић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Просидба, од А. Чехова. — Њих четворо, од Габриеле Запољске. — Литература, од А. Шницлера. — Елга, по Грилпарцеровој новели, од Г. Хауптмана.

Једна од бољих малих сцена Чеховљевих, *Просидба* подсећа на класичан руски хумор Гогољевог *Ивана Ивановића и Ивана Никифоровића*. Просидба Ивана Васиљевића Ломова само је повод да се оцртају типови руских *йамјешчика*, скучених госа чији поглед не допире даље од њихових спахилука, и чији се морал своди на примитивну, скоро дирљиву саможивост. Дошав у посету да проси Наталију Степановну, кћер свога суседа Степана Степанића, Ломов се посвађа с њима око тога чије су Воловске Ливаде, и чији је пас бољи, и његова срчана мана, која прекида свађу и завршава је браком (то јест преноси је у брак), долази у добри час да мало открави ова замрзла срца.

Важнији део ове словенске вечери јесу *Њих четворо*, „трагедија глупих људи“, од савремене пољске списатељице Габриеле Запољске, која сада први пут излази пред српску публику, у књижевном преводу нашега познатог пољског преводиоца Г. Лазара Р. Кнежевића.

Приповедач од темперамента, неспокојног духа, Запољска је у једно време била представник пољског натурализма, приказујући живо нагонског човека и жену. Вешта да карактерише личност радњом и гестом, она се убрзо посвећује писању драма. И сама глумица, она проводи пет година (1890 до 1895) у Паризу, и глумује у Слободном Позоришту, — бављење које је на њу имало пресудног утицаја.

У француски дух и манир, она уноси своју узрујану словенску душу, и своје живо интересовање за психолошке и друштвене проблеме. Последњи њени комади повезани су извесним заједничким идејама, те чине циклусе. Интересујући се друштвеним проблемима, она у *Несйоразуму* расправља питање о обавезама деце према породици, у *Дресираним душама* смело покреће питање о корупцији штампе и јавнога мњења. Писани при том живо и импресивно, са до-

брим познавањем драмског заната, њени комади, по једном пољском суду, „премашају својом вредношћу обичан француски репертоар, од кога по готову живи пољско позориште“. Више од друштвених питања, њу интересује узајамни однос човека и жене, чиме се бави у већини својих драма. Тип њеног човека то је Карољ, у комаду *Мушкарац*, који се жени празном и нервозном Нином, па кад му она досади, даје срце простосрдачној и осетљивој Јелци, да најзад напусти и њу, и понуди га њеној сестри, озбиљној и мудрој Јулији. Тај љубавни Ахасфер у ствари је бруталан и ненасит егоист, вечито жедан свежих емоција, који ради њих кида обавезе, руши туђу срећу, и гази по гробовима и срцима. Пошто се тако искалила над људима, Запољска се окреће жени, коју познаје боље и у чију психологију може да уђе дубље. Ту је Жабусја, јунакиња истоимене трагикомедије, која живи чисто физички, лишена сваке душевности: ту и *она* из *Њих четворо*...

Бадње вече. Јелка. За постављеним столом само њих троје: муж, жена, дете. Муж: научник, „расејан, занесен“; жена: „накинђурена, вечито намргођена и иронична, жмири очима кад гледа у мужа, — оличена глупост“; дете: девојчица од десетак година, „одевена гиздаво као каква лутка, усиљена, бојажљива, *још* ништа, крупних плавих очију које молбено гледају час оца час мајку...“ Прве речи откривају нам сву беду ове на силу породице: вечити неспоразум због супротних осећања и жеља. Муж са дететом одлази у посету својој мајци, да би могао доћи онај четврти: љубавник Федицки, глуп и весео ладолеж, *њен* „шећерни слонић“. Бљутава љубавна сцена, достојна кћери чија мати држи хемијску перионицу и овога хидалга који исповеда својој драгани, између два пољупца, да је купио још један грамофон, „на отплату“. Тај грамофон и ми имамо задовољство чути у другом чину, у Федицковом стану, код једне бедне лаковерне удовице којом се он свирепо титра. Долази и *она*, пошто је оставила дете да је чека на углу улице, у колима. Из једног писамцета муж је међутим дознао за састанак; прати је, затиче код Федицког, и раскида с њом. Пошто су се сви разишли, појављује се на вратима кочијаш водећи за руку Лилу, и удовица му плаћа подвоз, с налогом да дете одвезе кући. У трећем чину, на Нову Годину: свиће; у хладној соби на дивану спава мала Лила, покривена

огртачем; Мања, једна шваља којој се свиди професор, уноси мало топлоте у ово хладно јутро: залаже ватру, спрема доручак, сазнаје од служавке шта се десило, брине се о детету, теши и саветује професора. Преварени муж гони љубавника да се ожени његовом женом, али овоме то није ни на крај памети: он предлаже својој „златној мачкици" да прода своје ствари, па да отпутују у Монте-Карло, где ће се он обогатити на коцки. Она пристаје, сва срећна. „Трагичан пар глупака", квалификује их професор, и прориче им да ће тамо завршити као коцкар и кокота. У најмању руку.

Пре свега пада у очи бледа личност мужевљева, коју у недостатку радње треба да карактеришу стереотипне професорске наочари и неизбежни реденгот. Очевидно немоћна пред психологијом човека, Запољска је далеко срећнија кад црта вулгарну жену, њену очајно празну душу и њена поражавајућа резоновања. „Имати два човека према којима си била добра, *верна*, честита, које си волела, па бити напуштена од обојице!" — вапијућа неправда, за коју су само људи способни. Међутим комад је занимљив, и тече лако, с пуно духовитих опажања (на пример, женина брига о каљачама, у сред катастрофе). Нарочито други чин. — У главном, Г-ђа Стокић живо приказује жену. Г-ђи Паранос не полази за руком да буде нежна.

После словенског, једно немачко вече. Али као код *Њих четворо*, тако и овде, неизбежан француски утицај. Шницлерова *Литература* има занимљив предмет, вешто оцртане личности, писана је духовито, мада не без *литературе*, којој се руга. Али је то очевидна копија францускога духа и, чак, стила, врло успела у осталом, и од писца који се поноси што је бечки Француз.

Г-ђа Таборска је добра Маргерита; Г. Гавриловић има леп став у Жилберту. Г. Богићу јако сметају његови куси гестови, и његова задихана дикција.

По Грилпарцеровој новели *Манастир код Сендомира*, написао је Герхард Хауптман *Елгу*, која је евокација једне средњевековне брачне трагедије.

У сутон, један витез пада на конак у манастир, и добија преноћиште у очараној кули старог замка. Један мрачан ка-

луђер улази да му заложи ватру у камину: то је негдашњи господар замка, граф Старшенски, кога је изневерила жена у часу кад је био најсрећнији. Понуђен чашом шпанскога вина које пали, он измења неколико речи са витезом, од кога дознаје да има лепу жену и лепо дете, и да је сав срећан. „Нека нико не зида своју срећу на жени и детету", изриче калуђер језовитим басом, и кроз отшкринута врата показује зачуђеном витезу развалине свога замка, које обасјава месечина, док се из цркве разлеже тајанствени хор калуђера са бденија. Са овом визијом, уморни витез заспи на негдашњој љубавној постељи Елгиној... и пет идућих слика васкрсавају Старшенскову историју: његову луду љубав према својој жени, њено издајство, свирепу смрт љубавника.

Једна развучена мелодрама: ту је стара, достојанствена мајка, ту лукава жена, ту њен лепи рођак, па тајни улаз, верни настојник, мужевља одмазда.. Један комад који би имао великог успеха у кинематографу. Замислите стари готски замак, живописне костиме сцене на месечини, тајанственог уходу, мужевљи бес, па капелу, два свећњака пред распећем, бледога Огинског на црној постељи смрти, и Елгу која пада преко њега, обасјана месечином. Међутим Хауптман драму није наменио кинематографском успеху, као ни Сјенкјевић свој *Quo vadis*, чија чаробна инсценација у овај мах привлачи цео Париз... Елга је имала да буде као нека средњевековна кобна жена: она тежи нечему, као Ибзеновска јунакиња, досадно јој је, нешто је вуче горе, „ближе сунцу, небу"; она жели да живи посред опасности, као каква Ничеовка: „Смрт иде поред човека, готово видљива, и гони га све дубље у живот, час хладна, час топла..." Међутим, знате зашто она не пристаје да побегне са Огинским, кога воли, и који јој нуди своје мало наслеђе? „Треба ли ја кошуље и чарапе да перем!" (Ја задржавам рогобатни текст превода, који је слаб код оба немачка комада.)

Приказ је био доста добар. Г. Г. Љ. Станојевић и Гавриловић имају живописне улоге у графу Страшенском и у настојнику Тимоски. Г-ђа Таборска, која је улагала сав труд да уђе у своју нејасну улогу, није крива што није за „фаталну жену".

Миодраг Ибровац.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

После Англаде, или о философији порцулана.

Из Холандије уморне и суморне, приближавајући се Англади, одзвањале су из даљине и освајале су ме несазнане никад, развијале се и разливале свечано и освежујући ведре и јарке хармоније у лила интонацији: свечана и као подложена сребром нека жива и сочна небеса са слашћу су избљескивала једну дубоку модрину и блистала су пролећем. Никад нечувен и најмешовитији, сложан и јак један збор, пун и распеван од срца, широко је појао, не знам коме, епитиламиј, и прослављао је извесно спасење или триумф; размахивала се и проламала је слојеве млаког и устајалог галеријског ваздуха симфонија непознато сладострасних уживања и живосне и раздрагане младости. Имало је перивоја из бајке што зачараваше детињу машту; тропски је било бујно, све бљештаво и силовито обојено. Јака је била светлост, прозирност ведраца; вазухом, удахнутим прерадосном модрином неба, плинула је тешка топлина; мирисала је нека сенсуална смирна, задах скупоцених уља. У које краљевство раскоши треба прећи и у коју опојну љубично-сребрну земљу прелетети?

Шумно весеље, граја од чаврљања, кикотање и певање, бучање и свирање — било је одавање последњих почасти здравом разуму и несташна манифестација против реакционара који намећу законик форме уметности сликања. Представљало се заседање на престо неважности која је помпозна, бесмислице што украшава живот; комешање и засмехивање, бацање богатих букета и пролажење кроз раскошне и шарене гирланде; општа споразумност да је ово права вештина: измислити своје уживање, и да је последња од свих мудрости: играти се. Хидалзи и махе ките заљубљене речи и поклањају их и наклањају се једни другима; срцу је дана реч, а наслада је оно што треба; уздише се и задихало се; опијају замамљиви парфеми, шуме неодољиви жипони, мирисање и топло дисање волуптуозних младих телеса, јужњачко крв у главу, етиопско губљење памети. Богате су покладе и врење је и карневал, елегатни урнебес и галантне комедије. Гости се дочекују са лармом одушевљења и моле се, преклињући

их и бацајући им се под ноге, да уђу. Кад сам ушао, анархија Англада Камараса била је изван себе од весеља, пљескала је, одобравајући ми и сва срећна, цела поворка, сва дворана или све улице или све ледине или сви гајеви; бучало је и врило као у циркусу после једне торжествене пијесе харлекинове. Две дражесно бедасте, деформисаних телеса, лецидерски измоловане, кастиљске коломбине са свечаном безазленошћу и беспрекорном љупкошћу предадоше ми за добродошлицу пукет папирнатова цвећа парфимисаног хелиотропом, поздравише ме декоративним срцима, пожелише добру забаву и све добро. Остало радосно људство се љубазно клањало и почело да избацује неартикулисане гласове; најодушевљенији и најугледнији од њих стадоше да ми показују своје акробатске елеганције и да ми се радују пућпуричући и салтоморталирајући кроз гирланде и преко славолука у славу неозбиљности. Тек, пресрећна, и сва зачарана од мене, који се, гладних очију, и изнурен нордичком јесенско-сумрачно-кишљивом замишљеношћу и тегобом, враћах из Холандије, од недаровитости савремених холандијских молера тек што не изгладнео и разболео се, закликтала је сва шарена и с ума сашла гомила порцуланских платна Англадиних и податно ме заволела. Остаје умешати се без бојазни и заузети своје место; искупих по поду просуте конфете и разнобојним пахуљицама посух златокосу перику и седефски деколте прве до мене. „Оставите се сваке важности, ви који улазите", писало је изнад врата у не знам коме декоративном есперанту. То је била посебна сала, колективно представљање једног што прославља модерну Шпанију и што га изнемогла отаџбина признаје још мање него Игнација Зулоагу, другог што ју прославља. *Hermen Anglata y Camarasa* је аутор овога карневала, насликаних ових псалама бесмислици што украшује и што ослобођује.

Ова религија порцулана и философија декорације педагогија је епикурејства, један завршетак свих проблема, једно елегантно, сликом изражено После Свега. И почетак је свега уједно. Декорација је начело, а порцулан је пратвар; свет је створен ради жене, а људска је дужност на овоме свету обожавати женство где год га има, љубити га свом својим срцем и декоративно га сликати на порцулану. Треба дакле сликати; жену; на порцулану; жену, и женство, и све што је женствено.

Јер је оно мирис, и страст, и грација: а треба живети љубећи. У женином декору је најелегантнија од свих последњих речи, и унети женство у порцулан је сликарска уметност; то је прво и последње Оно Што Треба и од чега живи овај свет. Сликарство Хермена Англаде је велика песма у славу свеобимности и неисцрпивости људских чула, и крепост, висока вештина, одлична заслуга овог чудноватог чудотворца и подоста неодредивог миљеника муза, у томе је што је он, изневши целину душе као целину чула, изнео пун тај интегритет у својој уметничкој речи, интегрално изнео људска чула, сву боју и мирис и окус и опит и шум у нама. Један од најбизарнијих међу најређим, он је до дна уронио у поноре наше најниже душе и упознао, хотимице или нехотимице, свесно или несвесно, заједнички извор свих чула из подсвесних и несвесних тмина душиних где кључа свесилни нагон воље за сласт и воље за себе. Овај певач блуда и плоти донео је целу душу чула и сву лепоту плоти, сву обајну насладу разблуде и сву безмерну немогућност бити несрећан док око види, нос мирише, језик куша, јагодице пипају, ухо чује, док је воље за сласт, способности за уживање у нама, а сласти је и те способности док нас има. Представљен у јединој разини вида, свет је код Хермена Англаде, магијском бојом његовом, асоцијацијама, аналогијама, еквивалентима и симболима. преведен уједно и на све друге чулне разине. Та боја мирише, има окусе своје, сугерише насладе опипа, пева свој глас који се доимље душе и осваја и опија чаробним консонанцијама, дубоком чулношћу у себи; тај говор Англадин нашем оку, то наше испијање његове боје, уједно је и испијање све сласти која је прошла кроз Англадино човечанство, и то је испијање, из дубина исцрпљивање, свих других једних чула свим својим чулима. Тако је то једна поезија чула, цела, ретко широка за свих наших пет незајазних глади уживања, једна насликана симфонија целог, чулног душевног живота, цела потпуност најниже и најјаче душе у нама. И та зачарана симфонија сва је начињена од жене, и сва сведена на декор, и сва насликана на порцулану.

Не улази се у ову господску лепоту са млечно меденом благом и добром радошћу у срцу и не посвећује се ко уђе унутра: непосвећено треба приступати овој елегантној сенсуалној причести Англаде Камарасе, а ко нема срца за чула нека пости читајући немачке Естетике Садржаја и нека се

просвећује Културном Педагогиком. Улази се унутра као патриције међу искупане и намирисане робиње у римским хамамима пред крај Царства, и ушавши, човек бива расположен да буде фараон и да испремлаћује све што је мушко у седам краљевстава. Како савлађује тај тропски мирис Англадин, и како прожима човека! Узбуђење кипи као сифон и срце је готово да неврастенично затрепеће, почиње да се елегантно батрга и хоће да се распршти и испрлепљује међу безгрешне оне и медене путанелице испрулепљиване по љубици и по наранчи и по морбидном ружичном трњу оних стакала, мајолика, фајанса, порцулана Англадиних! Задахне свом силином, из дубине продирно, јаки тај дах чула ушуња се, не знамо како, у душу и замамљује до беснажности и до клонућа; оштар је тај мирис, ни најмање здрав као вареника и као планински ваздух оног славног, скромног и гордог малог павиљона у Риму што је био Србијин, него мирис један насилно свеж, измудрено бујан и напето наврио, расплињујући се посвуд: по разблудно страсним женствима миришљив, по уљима за косе, по луксузној, не знам којој, колоњској води, по парфемима што се парализује њима засићен историјом собни ваздух. Крајња чулност; букнуло је све у пожар, и гори, и побеснело је све и изван себе је од порока плоти и од врлине блуда: блешти боја од засене; страст пламти. И та блистава јачина, богата модрина неба, из унутрашњости осветљено и оживљено порцуланско плаветнило; и коњићи ти, у сапима измоделовани и пребојени дувановим лишћем и невеновим латицама, а у грудима изрезани из картона и премазани густим и масним црвенилом црвеног и модрилом модрог патлиџана; и каваљери ти, молитвено предани љубазницама, овим ликерски слатким и свилено-бонбонским, циганкама овим господственим које се хране непознато којим кастиљанским халвама и решедијама и које пију из биљурних врчева миришљаву медовину: воће то, јужно, победоносно бујно и шарено бојом; цвећа та, пренатрпана и измајсторисана на зеленим велурима и ружичастим атласима, слатка и топла као прелесне очи оних безгрешница и мирисни као масне и улепљене њихове косе: сам ваздух тај што га дишу та слабо вероватна створења, крај тај њихов, и венци ти и славолуци, и фесте и баханалије, свет тај цео Англаде Камараса, побуњен против паметности нашег важног живовања, — наслада је сав и у свему, саздан каприсом сликаревим за славу вечног женства од ког је немогуће осло-

бодити се, славу декорације која ће прелепом нејакошћу и префином неодрживошћу да замени и надокнади строгу и вечиту непроменљивост банално велике уметности, за тријумфалну славу порцулана, што треба да сликарско људство изведе из натурализма и да постане вечит и никад довољно надивљен, за већу славу неважности! Перфектно је вероватно да рајске јабуке нису првом двома биле неодољивије искушење од ових овде насликаних златних јабука, којима је једини грех што се њима не могу осладити уста сасушена од оштре римске врућине и од пригусте прашине по изложеним салама; а зар смета нешто што су оне тако изгњечене и спљоштене, масне од уља које их је измазало и измагијало, изобличене и исприлепљиване као и ове фигуре несумњиве људске, једне мушке, друге женске, као и ове фигуре које извесно представљају коње, и као ове куће овде које нису ливаде и као ова позитивна месечина овде, пријатељица љубовања, са цекински жутим овим крупним и електрично-сијаличким звездицама Англадиним? Излози су то луксуриозних радња егзотичним цвећем или радња са јапанском свилом и оријенталском манифактуром; једна бајка о бојама што су биле зачаране и о животу што се претворио у блистање. Пенушава и топла, незадрживо наврела радост, прокључала, праскава, гласна из свег грла; ове љубичасте мајолике, зелени порцулани, наранчасте фајансе, мрка стакла, дебела она и непровидна од боца за пиво.

Пева он дакле жену, декоративно, на порцулану, и меће у насликане своје женске цео свој смисао живота и сву радост што је жив на овом пресрећном свету. Жену, жене, женскост, пева он обајан и уз све тимпане; и зачарава жена коју је насликао и испевао, и њени смо, и нема се куда. Мефизика је свршила своје, и унутрашњи је морални закон да се треба заљубити у Англадине лецидерско-колачке женице. Безгрешне оне владичице, у златним стихарима, опасане жутим епитрахиљима, оне бљештаве, одебљале од скорене раскоши боја, кастиљанско-англадске одеће њихове хијератичне и помпозне као одежде византинских мозаика и Сан Аполинаре Нуово у Равени, оне искривљене и недоцртане, промазане и као притуткаљене на платно девице процветалих лица као дивље руже и слатко и меко ружичастих и гњецавих тела, нежних оних, као стамбулски ратлукуми, књегињице оне цигānске напудране и накнивене са ђинђувама њиховим и танким

плетивима и веловима полунасликаним полузамрљаним, свет онај што неће да умре чак ни за декорацију и што му се не умире баш ни најмање, најсрдачније и најраздраганије среће, — онај свет је неопходно нужно волети, најбезлобније среће до краја, декоративне и безопасне целом важном свету што га има; безбрижно то порцуланско људство треба волети које се свнебива у својој гиздавости и живи за рачун свога каприса. Шта вас се тиче што су ове лепотице прикуцане на платно и поизлазиле и својих простора, из каква се несрећа десила што су слике у којима оне пирују померене у перспективи и побуњене против закона естетике сликарства? И да је њино англадско месо ратлокумско и одвећ морбидно и ликвидно, много слађано и пребогато ружично, оно сладострасно меко и топло тело и месо, прозирније и тананије од њиних хаљина, и да су им луксузне хаљине овде лаке да их човек отпире а онде теже него само тло по ком се вуку? Можда је вероватно, на жалост или на радост, да је све изванредно и да ништа није немогуће у једној господској вољи да се створи лепо; не знам ништа; тек, утврђена је чињеница да им је безмерно мило кад се обожавају, и да су све безобзирно наше чим нас угледају. Још, очевидно је да се веома воли овај декоративни немогући свет међу се; значи да ту где има тако поштеног пожртвовања има и божјег благослова, а и конспиратор против овоземног живота и адвокат онога света, онај што је побегао и из Јасне Пољане, признаје да овај свет живи од љубави. Требало је бити од срца заљубљен у ове грациозне бесмислице на лила порцулану да би човек имао храбрости и озбиљно да их наслика и с претенсијама да их излаже и да стави у њих своју амбицију и у њих стави на коцку своју вредност; требало је имати душе за срце и срца за најдоњу и највише свачију душу да би се човек могао овако неважно заљубити и овако важно терати до краја. И требало је унети неко човечанство у те декоративне љубави да бисмо им и могли саосећати и радовати им се, не штедећи своју позу мудрости. Тако се десило да се не може натраг: љубав је по среди, Англада је ту. Сликар је донео новост. Критичар је довољно бескичмењак да је прими, и не само на знање, но на уживање. И на захвалност.

Рим, маја 1911.

(Свршиће се.)

Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Балкански савезници.

Још балкански савезници нису ни свршили свој посао са Турцима, а већ се јављају опасни знаци нездравих шовинистичких тежњи. Балканска штампа је већ почела у велико расправљати питања која су раније највише сметала слози Грчке, Бугарске и Србије. Фактима се може утврдити да је тај рђави посао почео један знатан део софијске штампе, тражећи да Бугарској припадну све земље од линије Родосто—Мидија па до реке Дрима, тако да будућој Србији остане Призрен, Ђаковица и Приштина, а Грчкој једва део Тесалије. Куманово, Скопље, Серез, Солун, Битољ, Корица, Дибар, Тетово да буду бугарски. Овакви испади изазвали су и одговоре београдске и атинске штампе. Прегоњења су имала свога злога одјека у Маћедонији међу Грцима, Србима и Бугарима, а и међу Словенима у Европи. Ово стање су пооштрили и агитатори који су почели у свима местима Маћедоније радити оно што и у доба Турака, агитовати противу ослободилаца, често без икаквих обзира. То је довело до неких жалосних догађаја у Furthermore Собоцкоме, у Нигрити, у Велесу, у Прилипу.

Прави пријатељи балканскога савеза морају одлучно устати противу старих и опасних мегаломанских идеја шовиниста, и у почетку, за времена, сузбити тежње које ће неминовно упропастити слогу и савез балкански. При дефинитивној ликвидацији Балканскога Питања, треба створити такве односе међу трима државама да се они могу у будућности само на боље развијати. У чврстоме и присноме балканскоме савезу за сада се налази здрава погодба за њихову самосталност и њихово развијање. Него да изложимо у кратким потезима садашња разлагања, пред решење о границама будућих савезника.

Бугарско становиште је овакво. Ми смо у овоме рату дали највише жртава; без нас не би могло бити ништа. Главна турска сила је била противу нас. Да није било Лозенграда, Луле-Бургаса и Чорлу, Срби и Грци не би ништа учинили. Ми смо саломили главну турску силу, и за то је право да ми добијемо и највећи део европске Турске.

Сем тога, Маћедонија је бугарска земља, у њој је становништво бугарско. Затим, између нас и наших савезника постоје уговори који одређују шта има коме припасти од турске царевине у Европи. Савезнички уговори морају бити поштовани, ако савезници неће да заслуже прекоре целога света, ако неће да се метну у данашњу улогу Румуније, ако не желе да упропасте савез који је толико добра донео. А Бугарска је била та која је највише радила на остварењу четворнога савеза; да није било ње никад се тај савез не би склопио. И кад не би постојало све што је наведено, има нешто што је важније у овоме питању. Сад је прилика да Бугарска оствари своје националне идеале, а то ће бити ако јој се да цела Маћедонија. После остварења тога Бугарска нема шта више желети, него радити на своме културноме напредовању и јачању снаге којом би помогла своје савезнике Грчку и Србију да остваре њихове идеале. Грци имају неуједињене браће преко мора, а Срби нису још сви уједињени. Ако Србима и Грцима лежи савез на срцу, како то они говоре, они би требали да чак и драговољно понуде све оне пределе које Бугарска сматра као саставни део целога бугарскога народа. Кад Бугари добију Скопље, Куманово, Велес, Прилип, Битољ, Охрид, Воден, Солун, Серез, они немају шта више желети него да Срби и Грци доврше своје уједињење. У противноме случају, Бугарска мора имати тежњу да, милом или силом, пригрли сва ова места која јој данас два савезника споре. Природно је да ће Бугарска у томе случају потражити другога ослонца, и да ће изићи из заједнице која се показала себична и неправедна. Али, онда неће бити она крива за за распад савеза, већ њени савезници. Распадање савеза може бити фатално баш по Србе и Грке, те се Бугарска нада да ће се наћи државника који ће у интересу својих отаџбина очувати тако скупоцен савез као што је овај четворни савез балкански.

Грци не признају тезу да су Бугари све и сва били у овоме рату. Они налазе да су урадили колико и други савезници. Њихова флота је држала затворене Дарданеле, и на тај начин очувала сигурну позадину бугарску. Флота је омогућила Лозенград, Лиле-Бургас и Чорлу, Куманово и Битољ. Грчке победе се равнају победама бугарским по свему, не рачунајући тешкоће које је њена флота имала од Европе

приликом проглашавања блокада у Јегејскоме и Јадранскоме Мору. Грци немају писан уговор са Бугарском, а стоје на своме староме становишту да Маћедонија није сва бугарска. Они признају да у њој има Бугара, али никад не могу бити сложни с тим да су Солун, Серез, Корица, Јенице, Флорина, Атонско Полуострво, Битољ, Крушево, бугарска места. Доста је од Грка што су, и ако са врло тешким срцем, решени да оставе Бугарима оних 300.000 Грка у Тракији, да пусте Бугаре у Кавалу и Дедеагач и напусте обалу Јегејскога Мора, која је увек била грчка, и на тај начин прекину свету везу са својим старим Константинополисом. Грци су најоданије привржени четворном савезу, и баш зато и не могу допустити да се Бугарској уступи Маћедонија. Они су сада, у последњему рату баш стекли ново и свеже искуство да Бугари остаје највећи непријатељи Грка. Ако се њима дадне поред Тракије и Маћедонија, онда је Грцима одзвонило и у Маћедонији и у Тесалији Зато Грчка мора одсудно тражити да се очува равнотежа међу савезницима, и одлучно устати противу тежња које би се у најближој будућности ишчауриле у велику опасност за њу. Сем свега овога, Грчка, необавезна уговором, има право да задржи све оно што је својом војском заузела.

Српска теза је оваква. Кад се сврши рат видеће се шта је који и како урадио у овоме рату. Сад се зна да кад се био бој код Лозенграда, тада се био бој код Куманова. Те две битке биле су одсудне за пропаст Турске у Европи. Отада, Срби су сами, за шест недеља, узели и Маћедонију, Стару Србију и северни део будуће Арбаније. Срби су послали један корпус своје војске под Једрене у помоћ Бугарима заједно са својим топовима. Да тога корпуса није било, ко зна како би се свршила битка на Марици. Уговором о савезу са Бугарском Срби нису били обавезни слати помоћ у војсци: изгледа чак да су је, према истоме уговору, требали очекивати од Бугарске. Срби нису морали слати своје нове топове, храну, и још по што-шта, па су учинили, чинећи своју дужност, рачунајући на дужности и с друге стране. Тај уговор је чинио извесна предела и места неспорним, а извесна места оставио као спорна за Бугаре и Србе. Маћедонија је подељена на два дела. Исти уговор је даље у себи имао за Србе целу територију на запад од Дрима до мора, а за Бугаре

Тракију. Сад ће Срби морати да се врате са мора и повући се чак до Дрима, а Бугари ће остати у Тракији и добити Једрене, и толики део Белога Мора. Без мора и на југу и на западу, укљештена између силом створене арбаније и Велике Бугарске, Србија не би могла дуго бити мирна нити сигурна. Искуство с Аустро-Угарском која ствара арбанаску државу, и прерано објављене живе симпатије бугарске за Велику Арбанију, дају довољно разлога Србији да се, колико толико, још сад осигурава за будућност, тражећи да у њене будуће границе уђу и Прилип и Битољ и Охрид и цело Овче Поље. Њено право на то појачава околност што су нарочито Прилип и Битољ плаћени скупим људским жртвама. Србија се налази у положају у коме и Грчка: мора се обезбеђивати од претераних амбиција једнога народа који се не може још лако упутити само на путеве културе и унутрашњега развијања.

Црна Гора, тражећи Скадар не чини то у намери да задовољи неке своје пусте амбиције, она хоће да обезбеди себи опстанак и будућност. Сад се ствара Арбанија, која ће бити већа од Црне Горе и која ће бити под туђим утицајем. Арбанија ће бити непријатељски расположена према Црној Гори, и зато Црна Гора мора имати Скадар у садашњости, а у будућности мора бити уз оне који ће чувати равнотежу на Балкану, и који неће с Арнаутима за циљеве своје политике правити споразуме и савезе. Црна Гора ће због тога бити зато да садашњи савез остане у снази не кварећи равнотежу.

Онда кад је савез засниван прилике су међу савезницима биле друкчије. Ситуација на Балкану је друга, различне прилике су и у Европи. Савез је предвиђао уже циљеве и скромније резултате. Кад је он рађен, главна је основа била „Балкан балканским народима“, а та основа је у себи садржала елеменат равнотеже међу балканским државама. Без тога елемента није балкански савез могао постати; без њега није могао постојати; без њега би био тело без душе. Без равнотеже, и то у простору земљишта и у броју становништва, без равнотеже која је и пре рата постојала, савез међу балканским државама било би немогућно одржати. По закону еволуције, по логици историјскога развијања народа, онај који би после овога рата изишао преко мере већи од осталих ишао би за хегемонијом.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Књиге Матице Словеначке у 1912 години.

Збирка песама „Po cesti in stepi“ Радивоја Петерлина-Петрушке, најплоднијег песника „Ljubljanskog Zvona“ и „Slovana“ за последњих пет-шест година, чини прву књигу прошлогодишњег кола Матице Словеначке. Растурене по листовима, ове песме нису привлачиле на се нарочиту пажњу, али овако покупљене могу дати извесан утисак и слику о целокупној Петерлиновој поезији, која по форми опомиње на поезију Отона Зупанчића. Само, додајмо одмах, то није мисаона, сликовита и лепа поезија Зупанчићева, већ лака и проста, испевана више у духу народне поезије, где је често, поред лакоће стиха, погођен тон народних песама (стр. 14, 30, 31, 71, 87, 95, 98). Оскудица мотива осећа се јако, и ако на први поглед не изгледа, а слабе стране дају се лако и често запазити.

Петерлин не даје нарочито запажање, нову појединост, не уноси скоро ни један финији прелив. У многобројним љубавним песмама, којих има највише, нигде нема јаких места, са више осећања и страсти, са утиском преживљеног момента и непосредно датог. То су обичне љубавне песме са познатим мотивима и фразеологијом, или је хладно причање скоро исте љубавне успомене. Међу песмама о природи најчешће је цела песма само опис, који није увек успео (стр. 23, 24, 28, 33, 118), јер се даје оно што се види на први поглед, што сваки види и осети. Ретко се нађе карактеристична појединост (11), јаче поређење (7), подесан тон (12) и живља, пунија и боља слика (52, 53, 85, 94, 107, 117). Можда је још најбоља „Poletna slika“ (102), која јако опомиње на успеле декоративне песме Милете Јакшића. Неколико покушаја са баладама, као и филозофских песмама, неуспели су, док су боље песмице у којима су дате слике и успомене са села, као код нашег Милорада Шапчанина, у којима се осећа, поред бољих слика, и искрена песникова чежња за родним крајем (42, 43, 57, 62).

Иначе ове песме и песмице, неједнаке, јасне и понекад искрене нису најбоље што може словеначка поезија за последњих неколико година да покаже. Петерлин није ни један

од модерних, ни један од најбољих словеначких песника, и можда је он сам дао најтачнију оцену о својој поезији рекавши: „Моје су песме јасне, припросте“ (стр. 5).

Велика приповетка из сеоског живота „Tujski promet“, од Др. Франа Детеле, иначе већ јако цењеног приповедача, чини XIX књигу „Knezove Knjižnice“. — Иван, син богатих родитеља, напушта технику после очеве смрти и враћа се у родни крај, који јако воли и који му изгледа најлепши на земљи. Он жели да од свог сиромашног и дивљег краја створи Швајцарску и Тирол, да привуче странце, да „tujskim prometom“ обогати себе и своју околину. Млад, одушевљен, и без искуства не прима паметне разлоге своје мајке, да у Швајцарску и Тирол не долазе странци због хотела, већ, сматрајући да је то главно, сазида леп хотел. Сељаци, жељни добити, пристају на све, али ништа не дају своје, и он се помало задужује. Лепа и весела служавка Зефа, васпитана у немачкој средини, постаје предмет пажње и хвале свију странаца, који долазе после многих новинарских огласа, и Иван, заљубивши се у њу, у последњем тренутку када му се учинило да ће му је одвести tujec — странац, ожени се њоме. После свадбеног пута, од просте служавке постаје госпођа, по оделу и навикама. Забавља се са странцима, не ради, троши и чини будалаштине док муж све више пада у дугове. Најзад, када је „tujski promet“, дело Иванових руку, успео и донео користи свима, он је приморан да прода хотел и имање човеку који је врећао и њега и његову жену и кога је мрзео. Вративши се тог дана са излета, она није могла добити ни преноћишта у хотелу. Хотел је добио нове газде и масу гостију, а Иван, пропивши се, помаже као слуга и пише сељацима писма. Зефа у оронулој кућици облачи оца у старе поцепане хаљине да више добије у прошњи и шаље синчића да нуди странцима јагоде и цвеће. Кад се Иван увече враћа пијан кући, он застаје на по пута, замисли се и, махнувши главом, враћа се натраг, јер се боји да га таст, жена и син не избаце из куће што им не доноси новац.

Сем овог главног догађаја ниже се низ споредних епизода и слика, које су повезане за главни предмет, али некад јако развијене и тако опширно излагане (историја Зефине сестре и њиховог оца) да се тренутно губи из вида главни

догађај. Али, у накнаду зато, те епизоде, као и маса слика сељака и сеоског живота, дају делу живота и утисак обилности.

Село и сељаци нису идеализовани, као што су чинили и наши и словеначки старији приповедачи. Сељаци су лукави, препредени, груби, способни на све, воле кафану, опширне разговоре и парничење, пију „slivovku" и често су пијани. Један брат улази ноћу кроз прозор у сестрину собу, када ње није било, а други доводи њеног вереника испод прозора да све то види (стр. 42). Све је то учињено само зато, да се не би удала и као мираз добила један бедни кућерак. Доцније се исти брат увлачи у собу мртве сестре, покупи новац којим је требало да се сахрани и дозволи да се због тога подигне парница (стр. 105). Поред ових и доста других реалних и грубих сцена, има и тачних запажања и појединости. (Пропали кројач, нерадник и пијаница, стално гледа у туђа одела и критикује израду; сељаци се изваљују на све диване у новоме хотелу, жене пипају сваку тканину и процењују вредност и т. д.).

Иван, главна личност, рађен је доста сигурним потезима, али је понекад сувише неувиђаван, наиван и неодлучан. Он, носилац нових идеја, један од „младих", који у почетку ради све, не слушајући никога, у жељи да створи нешто ново, доцније не учини ни један одлучан покрет. Његова судбина је решена унапред, он мора да буде жртва „tujskog prometa", односно пишчевих конзервативних идеја, јер је устао противу традиција и патриархалног живота. Отуда се и сувише осећа при крају да је „тако морало бити". Приказивање његових душевних борби дато је на неким местима постепено, добро и са нијансама. Остале личности су рађене добро, чак и врло добро (кројач Петан); локална боја често избија, дијалози су живи.

Први део је местимично развучен, развијање догађаја је нешто споро, а доцније све оживи, слике се брзо мењају, сцене једна другу изазивају, импресивније су и последња даје тежак и најачи утисак. Композиција је у том погледу доста добра, главе су повезане, и ако би желели да је веза јача, и све воде једном циљу. Све те лепе особине, поред јасног стила, дају прво место овом делу међу оригиналним књигама овога кола.

У „Zabavnoj Knjižnici" (књига XXIV) дата су три при-

поведача. Новела „Zločinci“, од Ф. Милчинског прича о пропалом алкохоличару, који се једног дана удави и буде случајно извађен. Спасилац га поврати и док се удаљио, пијаница се опет опије дочепавши боцу с коњаком, ода се, и спасилац га тада, познавајући иначе породичну беду, из племенитих побуда опет баца у воду и постаје убица. У новели има нешто живота и описа и није без интереса, нарочито у другом делу, где је причање живо. — Исти писац дао је и „Mladih zanikarnižev lastni životopisi“. То су „аутобиографије“ младих лопова без икаквих коментара, које представљају врло сирови материјал за правог приповедача, јер Милчински је можда добар правник, али, судећи по овоме, слаб приповедач. — „Madež“ од Јосипа Премка дуга је психолошка анализа старе девојке — учитељице, која је волела, а треба да се уда за другог. У последњем тренутку она се, недољно објашњено, враћа у село са својим сновима. — Символична приповетка „Mojster Roba“ од Ивана Лаха, прича о младом уметнику „кога живот зове а рад мами“ и он, одушевљен и заљубљен, ствара велика дела. По предмету не сасвим нова, али писана лако, књижевним стилом, са полетом, са пријатним описима, несумњиво је најбоља и најкњижевнија ствар у овој књизи.

Четврта забавна књига овог кола је „Zapiski iz mrtvega doma“ од А. М. Достојевског у врло добром преводу познатог словеначког песника Владимира Левстика. Овај превод чини осму свеску серије „Prevodi is svetovne književnosti“.

Наука је у овом колу заступљена најмање, док је у пређашњим по некад бивала на првом месту. У XIV књизи „Zbornika“ налазе се само два чланка. Први „Abbe Martin Kuralt“ од Др. М. Ремеша, који је с чешког превео Др. Винко Зупан, не значи никакав велики прилог за изучавање словеначке књижевности. Име Мартина Куралта (1757—1845), слабог песника „будитеља“, писца чланака из богословије, филозофије и о пчеларству, мало је познато, и ова, иначе оскудна и непотпуна монографија, неће ни мало подићи Куралтово име. Није без интереса коресподенција, која је дата уз чланак између Куралта и Антона Линхарта (1756—1795), једног од првих словеначких драмских писаца. — Други чланак је „Slomškov učitelj Ivan Anton Zupančič“. Зупанчић (1788—1833) је био плодан пригодан песник, историчар, добар говорник, одушевљен родољуб и као професор имао је великог утицаја

на своје ученике: Сломшека, Муршеца, Кочевара, Миклошића, Враза, Даворина Трстењака и т. д., који су у доба словеначког препорода били и одлични родољуби и добри писци. Чланак је документован, писан прегледно и лако.

Две добре књиге, које је Матица издавала до сада, нису ушле у ово коло: „Slovenska Zemlja“ и „Slovenske narodni pesmi“. Прва је престала још 1911, а друга је можда обуобустављена само за 1912 годину због смрти њеног приређивача Карла Штрекеља. Најзад, и књига из хрватске књижевности изостављена је.

У. Ц.

G. v. Hochwächter: Mit den Türken in der Front im Stabe Mahmud Muchtar Paschas. Berlin. 1913, E. Siegfried Mittler & Sohn. 4 карте и 13 слика.

Овај немачки официр, инструктор турске коњице, дао је у овој књизи одбрану Муктар-паше, који је једини од свих турских паша био рањен. „Већ и сама развијена линија источне војске била је сувише далеко на запад повучена и сувише дуга у фронту. Требало је остати на чаталџанској линији докле се она потпуно не развије. Да се мобилизација једне тако велике војске не може брзо извршити знало се у напред, а министар војни је рекао отворено у министарскоме савету да војска није спремна. Али највећа је погрешка била што се сувише рано прешло у офанзиву, и после пораза код Лозенграда није се могло извести паметно повлачење. И ако је Муктар-паша из Вице јављао Назим-паши да нема још у рукама сву војску, и ако није имао ни нове муниције нити профианта, опет су га присиљавали да иде напред. И кад је пошао напред, други корпуси нису га заштићавали; зато је морао натраг да спасава што се могло спасти... Мобилизовање је ишло врло споро; шиљање муниције и хране било је недовољно, више него недовољно. За снабдевање храном није се ништа учинило. Муниционих колона у данашњем смислу није ни било. Активна војска је била доста добра, добро опремљена и прилично извежбана. Како још нема добре резерве, то су у батаљоне долазили неуки људи. Редифи су при доласку изгледали добро, али су од дуга пута били уморни, рђаво

надгледани, изгладнели. Међу њима је било инвалида и слепих; старих војника султана Абдул-Хамидових који нису никад ни један метак из пушке избацили. Држали су их два-три дана затворене у Цариграду, па су их пуштали у рат. Ко је само видео ове хорде није се надао ничему добром од њих: официра није било никако. Успут се људи нису могли учити. Било је војника који нису ни знали како се отвара магацин у пушке; они су знали само за предњаче. Многи нису били навикли на велике маршеве... Прост војник није изгубио битку него они који су га у рат водили. Нека човек замисли у каквом се расположењу налази азијски сељак који долази из топле климе, а не зна зашто га гладна воде кроз непознату земљу, њега који никога до својих није виђао; коме утрапе пушку којом не уме руковати и чији нишан не уме употребити. Остављен самом себи, преморен и изгладнео, рђаво обућен, спавајући на влази без крова, мора рано изјутра опет у борбу. Па тек што је пробавио један сахат у пушчаној ватри, а већ нема више муниције, ни он ни онај до њега, а треба се бранити. Па и кад дође муниција у сандуцима, они су толико закуцани да их не може човек ни бајонетом ни сабљом да отвори. Војник мисли на ненадгледане рањенике који су јуче пали на бојноме пољу и ту остали. Страх и смрт гледа пред собом, а не може да се помогне. Он се враћа назад, за њим и други, почиње бежање, ето и панике која носи собом све. Путеви су затворени, испроваљивани, потоци набујали, мостови потопљени, села горе, а непријатељска ватра брише редове. Ништа није страшније од оваквога бежања. Ту човек постаје животиња. Ко је то видео никад више неће заборавити.

По мишљењу овог немачког официра, Бугари су имали више среће него чега другога. Он њих не цени онолико високо колико су то у почетку рата неки кореспонденти чинили. Бугари су, по његовоме мишљењу, трипут учинили неопростиву погрешку што су оставили Турцима времена да се скупе. Да ли нису имали довољно коњице, или нису били добро обавештени о стању код Турака, или су и сами толико били ослабљени да нису смели напред, — то није утврђено. Главно је да Бугари нису знали неколико дана да је турска војска код Лозенграда и Луле Бургаса сасвим сломљена. На Чаталџи Бугари нису дорасли отпорној снази Турака; од Ча-

талије су се тргли крваве главе и толико тучени да је за њих могла бити катастрофа само да су од Деркоса могли изненада Турци напасти на њих. Код Папас-Бургаса узели су учешћа и Срби у битци, што је са бугарске стране порицано.

Књига има вредности јер казује мишљење једне стране.

Ин.

L'Avenir de l'Albanie, par *Le baron Descamps*, ministre d'état, sénateur, membre de l'Academie Royale de Belgique, de l'Institut de droit international et de la Cour permanente. Louvain, 1913.

Ратни успеси Савезних Балканских Држава допринели су да се коначно реше два најспорнија питања — маћедонско и старо-србијанско — сложеног Источног Проблема. Поред ова два питања за дуго се у европским, научним и публистичким круговима, додиривало и албанско питање. Ипак њему се није придавала особито велика пажња, јер су Арбанаси били, поред Турака, једини од свих осталих народности Европске Турске, који су имали све привилегије господареће класе. Кад су Младотурци покушали да Арбанасе подвргну земаљским законима, настале су познате арнаутске побуне. У то доба почиње се у извесним европским градовима, на посе у Букурешту, Риму, Софији, Бечу, Њујорку, покретати питање о стварању аутономне Албаније. Пронађено је и неколико авантуриста који су се истакли као заступници албанске националне идеје у европској јавности. Одређенији облик за стварање аутономне албанске области дао је први граф Берхтолд, аустро-угарски министар спољних послова, својим познатим прошлогодишњим предлогом кабинетима Великих Сила да се у Европској Турској примени што јаче децентралистички систем управе. У бечким политичким круговима држало се да ће се овим системом првенствено користити Арбанаси. Пошто је ратом из основа измењен територијални statu quo на Балканском Полуострву, настало се у извесним аустро-угарским и талијанским политичким круговима да се створи једна аутономна албанска област.

У низу брошура које су се, последњих месеца, појавиле о арбанашком питању, особиту пажњу заслужује расправа Г. барона Декана. Писац се ставио на чисто научно гледиште

и први покушао да ближе одреди унутарње државно-правно уређење будуће Албаније, као и њен међународно-правни положај. Г. Декан указује на тешкоће које онемогућавају чисто и просто стварање једне аутономне албанске државе. Он предочава и озбиљну опасност по мир у Европи, ако би Албанија потпала под протекторат једне или више Великих Сила, или ако би била подељена између Србије, Грчке и Црне Горе. Услед тога, налази да би се Албанија могла одржати као самостална област са свима правима и привилегијама независне државе, ако би јој се, по угледу на Белгију и Швајцарску, колективно загарантовала од стране Великих Сила стална неутралност. Само као неутрална држава, Албанија би одговарала потребама свога нормалног развијања и у исто време корисно би послужила за одржавање међународне политичке равнотеже. Као одличан познавалац међународно-правних принципа, Г. Декан предвидео је идеолошки сву конститутивну грађу за подизање албанске државе.

Настаје питање: да ли арбанашки народ има у себи потребних етничких, социјалних и политичких особина да оствари ту идеалошку државну структуру? Г. Декан тврди да ће се албанско племе прилагодити новој политичкој ситуацији, коју ће прописати конференција амбасадора у Лондону. „Раса здрава, снажна, гипка, горда, пуна животне снаге, одржава нагон солидарности, врло је прилагодна за примање напредних идеја и већ је дала веома велике личности.“ Да је раса здрава и снажна то нико не спори; али је одвећ смело тврдити да код Арбанаса постоји нагон солидарности и особите способности за примање културе. Зна се да Арбанаси живе на Балкану као посебна етничка група више од две хиљаде година. За то време, као што и сам писац „Будућности Албаније“ признаје, они нису успели дати ни један видан знак својих културних способности. Они не само што немају никаквих трагова од свога законодавства, своје књижевности и уметности, него и до данас чак немају ни своје азбуке. Осим тога на целом простору где су Арбанаси провели столећа као привилегисан живаљ, нема ни једне грађевине, утврђења, моста или пута, за које би предање говорило да су творевина албанског народа. Од како се зна за њих, историја их обележава као рушиоце културних творевина Римљана, Византинаца и Срба.

Ако се идеја о аутономној Албанији приведе у дело, то ће бити резултат чисто међународних политичких прилика. Будућност Албаније неће зависити од система њене унутарње управе, већ од опште међународне политичке ситуације. Као што се сада ради на стварању Албаније изван њених граница и без икаквог озбиљног учешћа самога народа, исто ће тако она, ако буду настале друге политичке прилике, ишчезнути без икаквих озбиљних протеста својих пасивних држављана.

М. Ђ. Милојевић.

L'Albanie inconnue par *Gabriel Louis-Jaray*. Préface de *M. G. Hanotaux*, de l' Académie française. Librairie Hachette et C-ie. Paris, 1913. (Collection des ouvrages illustrés.)

Књига Г. Габриела Луј-Жареа није велика тековина у богатој литератури о Ближем Истоку. Две трећине свога дела писац посвећује описивању крајева и градова које је пропутовао (Скопље, Приштина, Митровица, Пећ, Призрен, Ђаковица, Орош, Скадар). Опис пута преко Косова не само што не пружа никаквих интересантности, већ показује да је Г. Луј-Жаре био у опште само површан посматралац. Он убраја у „непознату Албанију“ Скопље, Приштину, Митровицу, Призрен!... На путу од Призрена до Скадра писац је прикупио мало корисних података о обичајима и економским приликама онамошњих Арбанаса. У исто време он је оцртао и велике опасности по живот на путу кроз „љуту Љуму“, преко малисорских и миридитских предела. Ови живописни податци још су и имали интереса пре улаза српске војске у те крајеве; данас ми можемо бити задовољни што смо врата „непознате Албаније“, те мистерије аа Европу, широм отворили и тиме извршили једно велико културно дело. За извршење ове културне мисије, ма како се даље развијали међународни политички догађаји, неоспорно ће нам бити захвални сви просвећени кругови Европе. Већ и Арбанаси почињу осећати благодети безбедности на своме огњишту и на своме имању. Сумње нема, и њихова захвалност неће нам изостати што смо их ослободили хаоса у коме су живели већ толико доба.

Г. Луј-Жаре дао је и систематски преглед многобројних железничких пројеката који имају омогућити саобраћај кроз

српско-албанске пределе и довести у непосредну везу Грчку са Србијом, као и излаз Србије на Јадранско Море. Писац је нарочиту пажњу поклонио Скадру. Кад се буде саградила железница до Скадра, он ће поново постати важан трговачки центар, као што је био и раније, пре стварања независних балканских држава, и нарочито пре подизања железнице од Београда до Солуна и од Солуна до Митровице.

Што је Г. Луј-Жаре, услед непознавања језика, обичаја и многих месних прилика, површно описивао поједина места, још се даје разумети и оправдати, али његова политичка расуђивања о Балканском Савезу, Албанији и о улози Француске у коначном решавању Источног Проблема, показују да он у основи погрешно схвата политику Француске Републике на Истоку. Управо у доба кад два главна европска фактора (Тројни Споразум и Тројни Савез) воде један велики дипломатски двобој односно стварања новог балканског политичког статута, и кад француско јавно мишљење одсудно и једнодушно заступа гледиште да се балканских хришћанима повери политичка управа над целим Полуострвом, Г. Луј-Жаре излази са некаквим магловитим теоријама и страховањима да се не угрозе „албанске слободе“. Услед тога обраћа посебну пажњу Француској да ова буде једновремено чувар и Балканског Савеза и права и привилегија Албаније.

Ова бојажљивост цењеног писца да се не спутају слободе албанском племену потпуно је неоснована. Балканске хришћанске државе дале су довољно доказа о својим културним способностима. Стога ће сав муслимански живаљ, па и Арбанаси, који буде прешао под њихову политичку управу, само добити могућности да се мирно развија привредно и културно.

Тешко је разумети да Г. Ханото, бивши министар спољних послова, даје моралне потпоре теоријама Г. Луј-Жарева, које су у отвореној супротности са плановима и тежњама и француског јавног мњења и свију меродавних политичких фактора у Француској.

М. Ђ. М.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Kosovke“. — У Дубровнику, ове године, изишла је свеска пригодних патриотских песама „Kosovke“ од Јакова Царића. Ови патриотски пригодни стихови су још један нов доказ колико је мисао народног јединства ухватила корена и код Хрвата и код Срба, и како су последњи историјски догађаји исто тако дубоко утицали на хрватски део нашега народа колико и на српски. Овакве књиге доказују да од свога досељења у ове крајеве Срби и Хрвати никада се нису више но данас осећали као једна душевна целина. X.

Српски писци на словеначком. — Код Словенаца све више се обраћа пажња на српску књижевност. Појава „Дошљака“, Г. Милутина Ускоковића није остала незапажена код Словенаца. После неколико похвалних бележака у разним листовим, илустровани часопис „Slovan“ (XII св., 1912) донео је недавно у верном и лепом преводу прву главу „Дошљака“ под насловом „Preporod“, која у оригиналу има наслов „С Пролећа“. Свега на два три места учињена су мала испуштања и слабије су преведени неки локални изрази. На крају исте свеске налази се информативан приказ целог романа са неколико ситних замерака, са поређењем Кремићева карактера са Нехљудовим и истицањем неколико пишчевих добрих особина.

Исти часопис донео је затим приповетке „Не разумем“ (св. II 1913) од Радоја Домановића и „Стари свети Спиридон“ (св. IV, 1913) од Ива Ћипика. Оба превода су, у главном, добра. Само, први је рађен са мање пажње, јер поред слободније преведених места има читавих израза и реченица непреведених. Друга приповетка доста је изгубила од своје локалне боје, јер се њен локални језик, и ако се свуда тачно разумео, није могао дати и словеначком преводу. Дала би се, најзад, учинити још једна замерка. Обе преведене приповетке нису ни од најбољих ни од најизразитијих Домановићевих и Ћипикових приповедака, па чак ни у збиркама одакле су преведене.

„Slovan“ је за десет година свога излажења донео неколико превода и чланака из српске књижевности и врло много бележака о српским књижевним појавама. У последње време, нарочито под уредништвом Г. Др. Франа Илешића, рад у томе правцу осећа се у много јачој мери, и много ће допринети узајамном књижевном упознавању. Поред поменутих превода, једна од последњих свезака (св. II, 1913), доноси чланак: „Косово“, приказ хумористичних „Приповедака“ Бра-

нислава Ђ. Нушића, које је прошле године издала Матица Хрватска, кратак и леп чланак о Г. Стојану Новаковићу са сликом, слике Грачанице, Звечана, Дечана, Косова и т. д.

У. Ц.

Немачки превод Душанова Законика. — У Бону на Рајни изишао је немачки превод Душанова Законика под насловом „Duschan's Gesetzbuch (1349—1354). Verfassungsurkunde des Serbischen Kaiserreiches im Mittelalter. Deutsche Uebersetzung mit Anmerkungen won Jewrem Gerasimowitsch. Цена делу је 3 марке. Д.

Нов преводилац српских народних песама — Женевски лист „Union", у свом 4 броју доноси да Dr. Georges R. Noyes, професор словенских језика и књижевности на Университету у Калифорнији, предузео је да преводи српске народне песме у збиркама Вука Ст. Караџића. Н

„Сурови стихови." — Велике победе балканских народа нашле су одјека и у књижевности на страни. Емил Жању штампао је, у Лозани књигу слабих стихова под насловом „Rimes brutaels". Књига садржи 9 поема и сонета, и посвећена је „слави балканских јунака." II поема носи наслов „Аврамче, Јеврејин са Куманова". Г.

„An der serbischen Front". — Швајцарски лекар Др. Адолф Л. Вишер, штампао је у Базелу књигу „An der serbischen Front" (Erlebnisse eines Arztes auf dem serbisch-turkischen Kriegsschauplatz 1912); Basel, 1913; 8⁰, 153. Уз дело иде на педесет оригиналних и лепих фотографија. Писац је један од ретких страних лекара који су били на самом бојном пољу, и био је очевидац крваве битке код Битоља. Он је верно саопштио своје личне утиске и опажања, и саопштења овога непристраснога странца потпуно су повољна по Србију и њену војску. Књига ће остати као један добар документ за историју овога рата, и припомоћи ће да се разбију многе заблуде и лажи са планом ширене на рачун Србије. Већи извод из ове лепе и поштене књиге почео је доносити београдски „Одјек". Н.

Dr. H. Fr. Blunk: Die Zukunft Mazedoniens Richard Hermes, Hamburg 1912, стр. 52). — Пред сам садашњи рат написана је ова књига, која је имала да послужи као путовођа за трговце, путничке агенте и новинаре. Први део је географски, историјски, етнографско-политички преглед за

онај део турске царевине о коме је од 1897 до 1912 под јесен толико много писано. Писац је умео вешто да обиђе оштре углове националних тежњи и међусобице Бугара, Грка, Румуна и Срба у тој области, давши добру слику целокупнога живота живота у њој. Други део односи се на целокупну привредну снагу те области, као и о свему ономе што може требати немачкој индустрији и немачкоме трговцу кад је намеран да продаје своју робу. Књига може доиста да послужи корисно онима којима је намењена. Колико ми знамо ни на српскоме, ни на бугарскоме, ни на грчкоме језику нема израђене овакве књиге. Она је још актуална.

J. M. J.

МУЗИКА.

„Ратни поход“. — Г. Јосиф Маринковић, песник „Трубача“ и „Славије“, најпризнатији представник традиционалнога романтичарско-патриотскога правца у нашој музици, издао је једну нову композицију: „Ратни поход“ за мушки хор и клавир. Речи су од Г. Ст. Самарџића, проте, који је свој пук, у коме је као ратни свештеник служио, на дан објаве рата поздравио песмом „Ђуте маче опашимо...“ И ако је Маринковић ову песму компоновао прилике ради, а не што су га сами стихови могли одушевити за музичку обраду, и ако и сама музика нема сав полет којим се одликују друге Маринковићеве композиције ове врсте, ипак се не може рећи да „Ратни поход“ неће задобити публику. Већ и због тога што је стил ове музике врло приступачан, став звонак и чист, и његова хомофонија добро дошла и певачким друштвима која не располажу са много снаге. Мени се лично допада основна мисао ове композиције, један цитат, који може бити и случајан, али је врло успео. Маринковић је онај марциални B dur мотив из „Поздрав краљу“: „Са заставом на Косову“ овде употребио као уводни мотив у c-moll-у и у Coda га преобратио у c dur: изгледа као да је после туге са косовске пропасти дошла радост са освете Косова. Dur-moll-ски завршетак као да каже: „Косово је освећено, али народни идеали још нису испуњени“. Издавач Г. С. Цвијановић добро је урадио што је издао најбољу композицију од свију које су се до сада јавиле изазване приликама у којима се налазимо.

M. M.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Чупићева Задужбина. — 31 јануара био је годишњи састанак Задужбине, на коме је деловођа и благајник Живојин П. Симић прочитао извештај о раду Одбора и о имовном стању Задужбине у 1912 години.

1. Књижевни рад. На својим састанцима у 1912 години Одбор се бавио оценом списа поднесених за Годишњицу, и примио је ове: 1. Ст. Новаковића: „Неколика тежа питања из српске историје“, наставак из претходне „Годишњице“ и свршетак: 2. Јована Миодраговић: „Наше учитељске школе — њихово постање, њихова прошлост, садашњост и будућност“: 3. Андре Гавриловића: „Из живота Др. Јосифа Панчића“; 4. Андре Гавриловића: „У граду кнеза Прибине“; 5. Богољуба Јовановића: „Самоубиства у Краљевини Србији од 1898 до 1907“; 6. Ивана Иванића: „Српске манастирске. сеоске и варошке школе у Турској — култура српска у Старој Србији и Македонији од XV—XX века“. Према овлашћењу датом председништву да може по препоруци појединих чланова Одбора и по својој оцени примити још који рукопис до потребне величине „Годишњице“, Председништво је примило још ове рукописе: 7. „Бомбардање Београда 5 јуна 1862 године“, мемоарске белешке из девојачког дневника пок. Јеле Ст. Новаковић; 8. Јеремије Живановића: „Један Његошев пут“. по савременим белешкама; 9. Др. Јована Радонића: „Donade da Lezze и његова Historia Turchesca“, прилог критици извора за историју југо-источне Европе XIV и XV века; 10. Проте Милоша Велимировића: „Гусињска Нахија с погледом на Малесију“. Сви ови чланови ушли су у 32 Годишњицу, која је изнела књижевнога текста 359 страна, и која је наштампана у 500 егземплара.

2. Имовно стање. Стални капитал фонда код Управе Фондова 73.270 дин. Прихода преостало из 1911 год. 2.021·75 дин Примљено прихода у 1912 години 3 922, свега 5.943 75 динара. На хонораре, штампу и остало издато 2.998·80 дин. Предато рачуну за 1913 годину 2.944·95, свега 5.943·75 дин.

Председник саопштава да је Министар Просвете изјавио да у прошлој години због извесних препрека није откупио известан број Годишњица, као што је то био обећао, али да ће то учинити у овој години.

Стојан Новаковић пријављује за Годишњицу чланак Др. Миленка Веснића: „Имбро II. Ткалац — први помен“. Одлучено је да се чланак прими за Годишњицу. Деловођа саопштава да је остала за наредну Годишњицу друга половина чланка Ивана Иванића: „Српске манастирске, сеоске и варошке школе у Турској“, од којега је прва половина изишла у овогодишњој Годишњици.

Председник предлаже да се изабере нова управа. Одлучено је да и даље остане председник Доброслав М. Ружић а деловођа и благајник Живојин П. Симић.

ЧИТУЉА.

Еразмо Барчић. — 23 марта, на Ријеци, умро је у дубокој старости Еразмо Барчић, бивши председник Хрватског Сабора и велики народни борац. Рођен 1830, у једној старој хрватској племићској породици ријечкој, васпитан на талијанским университетима у доба најживље борбе за ослобођење, Барчић је још 1848 године улетео у борбу за народну ствар, и од тога доба, до последњега дана, није излазио из борбе, у најтежим приликама и на најопаснијим местима. Латинску гимназију свршио је на Ријеци, а права у Загребу. Почео је да служи у судској струци, али како је у њега било јаче осећање правде но закона, и како је изнад свега волео своју савест и независност, оставио је државну службу. 1869 улази као посланик у хрватски сабор, коме је у два маха, 1905 и 1908, био председник. У национално угроженој Ријеци он је био заставник чистог Хрватства, око кога су се груписали сви народни људи.

Код Мацинија и Гарибалдија он је нашао своје идеале и примере, и тим идеалима и тим примерима својих великих учитеља остао је веран до последњега часа. То је био тврд, несаломљив борац, један од оних који никада нису задрхтали и поклизнули. То је био човек врсте Светозара Милетића и Анта Старчевића, са свима врлинама њиховим, а без Старчевићевих застрањивања. Његове јуначке борбе у хрватском сабору и у јавности, извесне његове беседе и узвици. улазе у историју.

Слободан дух, либерал у високом смислу речи, племенит идеалист, какав се само могао формирати у духовној грозници и идеалистичном заносу пред 1848 — Барчић није духом старио, срцем је у својој осамдесет трећој години остао исто тако млад као када му је било осамнаест година, и стално био са младима у свим напредним покретима и у новим борбама. Као и сви најбољи духови у нашем народу, Барчић је од увек био присталица српско-хрватскога народнога јединства, заточник те идеје онда када су је предрасуде и туђинске сплетке биле помрачиле, и доследније и енергичније но ико у свом нараштају ишао до краја у примени те идеје. Нагла смрт старога народнога „витеза без страха и прекора“ биће искрено ожаљена у целокупном нашем народу, и код Срба и Хрвата, који подједнако данас гледају у њему једнога од својих најславнијих људи, једног од оних изабраника који високо оличавају душу и савест целе једне нације и постају симбол душевне снаге и енергије целе једне расе. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 8. — 16 април 1913.

Д И В Љ А К.

II (2)

Пошто је кавену шољу спустио на шарену плитицу, на чијем лиснатом первазу блистао се овећи монограм, домаћин отра кратке, подстружене бркове чистим ланеним убрусцем. и, окренувши се жени, отегнуто запита:

— Ти си и јутрос суморна, Љубице?...

— Одиста имам главобољу, — тихо одговори она, гледајући некуда у страну.

— А тако сам био расположен! — ускликну он живо, кушљајући убрусац у руци и бацајући га на крај стола. — Поразио противнике, однио побједу на изборима, окитио се лијепим друштвом, и...

— Зашто си само позвао ону угојену ругобу? — прекиде га Љубица нервозно, а очи јој се чудно засвијетлише. — Рашта ти је треба он?

— Па... познаници смо, — одговори он шапатом, као правдајући се.

— Али он *сада* не приличи нашем друштву. . Неваспитан је, неучтив...

— Неучтив?

— Јеси ли видио како ме је гледао, како је пазио на сваки мој покрет?...

Начелник се наклони према њој и благо је прекори:

— Али мораш признати да си била неопрезна... Нијеси се знала савладати.

— А ти си се необично савладао! — дочека она некако презриво и окрену се од њега.

Начелник спусти меку, бијелу руку на сто, и, са неком необичном насладом, гледаше своје танке, дугачке прсте, окићене прстењем.

— Не знам само откуда је и кад ли је дошао, — рече полугласно као да сам себе пита. — И шта сад мисли?...

— Она не одговори.

— Бојим се, да ћемо тек сада имати неприлика с њиме.

— Бојиш га се?...

И, успивши уснама, као сажаљевајући додаде:

— Јуначе!...

Он се намргоди.

— Ти би, зар, волела да сам га избацио из куће? — запита, премјештајући прстенове с прста на прст. — Или би хтјела да га прогоним?...

— Ја ништа нијесам рекла, — одговори она брзо и исправи се. — Зар сам ти *то* споменула?...

— Нијеси споменула, али сам ипак познао шта желиш, — дочека он, па се подиже и, утуривши руке у џепове, поче шетати по соби. — А ја то не могу, — додаде одлучније. — Ја ипак имам према њему извјесних обавеза које ми то бране...

Приступивши прозору, отвори га. Читава соба расвијетли се и замириса мирисом орошених јоргована и рузмарина. Одсијев сунчаних зрака, који прелише растворена стакла прозорска, заигра на дебелом ћилиму, којим је био прекривен читав један зид. Прохладан јутарњи вјетар заигра се злаћаним витицама Љубичине косе, које су јој падале по ушима и повијале се изнад минђуша са брилантима, што су се блистали и свијетлили као двије крупне капље росе.

— У оној кући, у *њиховој* кући, — узвикну начелник јаче, прстом указујући на комшијску кућу, на чијој обијељеној стрехи љубиле се двије разигране кумре, — провео сам готово читаво дјетињство. Кад сам остао без оца, они ме као неког даљег рођака доведоше из касабе, примише себи, дадоше у школу... Он, Младен, и ако млађи, одмах се приљубио уза ме, и, све док нијесам свршио школе, није се

одвајао од мене... Залогаје је са мном дијелио... И кашње, кад сам отишао на страну да наставим школовање, слао ми је често поклоне...

— ...које је каткада и крао из куће... Знам већ... Причао си ми то, — оштро га присијече Љубица.

— Кад сам ти то већ причао, остало и сама знаш, — настави начелник ватреније, и опет поче ходати по соби. Знаш, кад сам се повратио са школа како смо увијек били заједно, заједно почели радити у народу, заједно писати чланке по новинама...

Љубица, наслонивши се на сто, подсмејхну му се:

— Само што нијесте заједно лежали у хапсу, — рече заједљиво. — Због твога чланка он је одлежао два мјесеца у затвору...

— Он се сам пријавио суду као писац онога чланка, а ја га нијесам молио, — живо дочека начелник, грицкајући нокте. — Мислио је да би осуда могла нашкодити мојој каријери, па је... Ех, ту се заиста жртвовао за ме...

— И због тога има права да нас напаствује?

— Не због тога... Не због тога...

И, узевши јој главу међу руке, узвукну узбуђено:

— Ти сама најбоље знаш зашта ми се овако свети...

На вратима јаче закуца неко, и, прије него што су могли одговорити, уђе Милојевић. Сав зарумењен у лицу, весео, раздраган, притрча Љубици и поздрави се с њоме. Затим се окрену начелнику.

— Јеси ли читао како те сад хвале? — викну сједајући за сто и вадећи искушљане и замашћене новине из џепа.

— Хвале?... А ко?... — запита начелник брзо и приступи му.

— И званичне и полузваничне новине Владине, — готово запјева Милојевић. — Прије пет дана нападали те, а сад пронашли како си једна од најумнијих глава у земљи, отмен, фин, прави џентлмен!...

— Охо!...

И начелник му оте новине из рука и, окренувши се у страну, према прозору, поче их прегледати. Милојевић се налакти на сто и погледа Љубицу.

— Љутите ли се и сад на ме? — запита меко, нежно, улагујући се.

— Боже сачувај! — одговори она нехајно, не гледајући га.

— Опростили сте, дакле?

— Ви знате све шта се гдје прича, — отегну Љубица забринуто, шарајући прстом по столу, — па сте, сигурно, чули штогод и о нама?...

— О вама?...

— Говори ли се што о синоћњем сијелу?...

Милојевић, осмјехујући се, поче трљати руке.

— Сви га хвале... Сви... Станишић, на примјер, прича свакоме како је био одушевљен, како је пјевао и како сте га ви закитили ружом...

— А госпође?

— Оне још никако немају довољно ријечи којима би нахвалиле ваш нови намјештај...

— Зар само то?...

Па, понудивши га цигаром, узе и сама једну и принесе је устима. Он брже-боље укреса и дубоко се наклонивши понуди јој да припали. Затим поново сједе, пребаци ногу преко ноге и поче отпуштати димове.

— А о Г. Поповићу ништа нијесу причали? — запита полугласно, снажно гњечећи цигару.

— Хм...

— Причали су нешто? — запита она јаче.

— Па о њему се и прије причало, али никад лијепо...

— Много има особа које би ме вријеђале кад би лијепо причале о мени...

Милојевић је зачуђено поглеца. Као да је погледом питао: зашто је то рекла?... Она забаци главу унатраг, и два танка, плавичаста млаза дима испусти кроз нос. Замисли се.

— Одиста лијепо пишу, — рече начелник задовољан и баци новине на сто. — Пријатно изненађење!

— Одиста!...

— Ко би то очекивао од њих?

У собу утрча Јованка, свјежа, ведра, задихана, носећи пуну руковијет орошеног цвијећа, којим читава соба замириса. Опазивши Милојевића застаде мало и постиђено, брзо сакри цвијећем лице. Затим, заобилазећи, приступи Љубици и полугласно прошапта:

— Секционшеф фрајхер фон Хофман поручио је да ће доћи у посјету...

— Јутрос?

— Око подне.

Љубица брзо устаде и, исправљајући се, одбаци цигару у пепеоницу.

— Богдане, јеси ли чуо?... Барон Хофман ће нас јутрос посјетити, — рече узбуђено, и, ни сама не знајући зашто, поче се пипати по коси, као да би да види: је ли јој у реду...

— Барон Хофман? — отегну началник зачуђено и заломи прстима. — Хоће, зар, да честита?... Мени?...

Љубица притисну електрично дугме, зазвони.

— Иди, па се уреди, — заповједнички рече мужу, гледајући га преко рамена. — И пази на машну, ако Бога знаш!... Никада је не намјестиш како треба!...

Па, климнувши главом према Милојевићу, пође вратима.

— Хајде са мном, — рече љепушкастој слушкињи која се помолила на прагу и као да их погледом питала шта желе. — Опет се морам облачити.

Милојевић, гладећи брчиће, приближи се Јованци и наклони се.

— А ми шта ћемо? — запита тихо, жмиркајући. — Куд ћемо ми?...

— У башту, — одговори она кокетно, играјући се са цвијећем. — Тамо је најљепше!...

И живо истрча из собе. Он за њом. У два маха покуша да је ухвати, стисне, али му се оба пута вјештачки измакла и, кроза смијех, ругајући се, одмахиваше рукама према њему и као брањаше се. Стрчавши у дно баште, поскочи, сакри се за широку, расцвјетану ружу, — *Љубичину ружу,* како су је сви звали, — и, лукаво провирујући кроз мокро, мекано лишће, онако румена и зажарена, и сама је изгледала као лијепа, набујала ружа, која сва пламти, гори у сунцу...

— Нијесам знао да сте тако брзи, — изговори он задихано, притрчавајући. — Као птица!...

— А ја нијесам знала да сте тако спори... Као пуж!...

Изненада се изви и јогунасто набравши обрве поче измахивати руком.

— Јао!...

— Шта је, забога?...

— Убола сам се!...

— Је ли рана од пребола, госпођице?...

— Како сте пакосни!...

Па, сисајући прст, протепа размажено:

— Боли!...

Изненада, иза леђа им, пуче пушка. Јованка врисну и сва се скупи, и полеже; Милојевић, стрекнувши, одскочи у страну. Мали, угојен врабац, са опуштеним, окрвављеним крилом, паде преда њих. Два-три пута раствори кљунић, два-три пута трзну панџицама, па затрепери, задрхта, издахну. Малаксала, опуштена глава као да ишчезну, изгуби се у трави; још је само извиривао напола растворени кљун, на чијем врху блистала се капља крви слична изгубљеном мерџану...

— Опростите ако сам вас поплашио, — јави се, прије него се они и прибрали, јак, мушки глас, и Младен провири из своје баште, стресајући сасушену траву са хаљина и опирући се о велику пушку, двоцијевку. Обучен је био у суро, ловачко одијело, у коме је изгледао још крупнији и снажнији; по плећима га ударала некаква стара, изанђала торба са закрпама; низ широку бедру висио дугачки нож са дршком од ноге јеленове.

— Опростите, — рече понова наклонивши се према Јованци и скидајући изгужвани шешир. — Пошао сам у лов и не мислећи да овуда пуцам. Али кад сам опазио врапца, нијесам могао срцу одољети а да га не убијем...

Како су обоје ћутали, настави ватреније:

— Знате, ја ужасно мрзим отимаче туђих гнијезда... А врапци су у томе безобзирни; једино наш нови начелник ако би их могао надмашити... Зато их и не треба штедети.

Па се опет наклони, устаче шешир на главу и оде низ башту.

— Ко је то? — након дуже почивке запита Јованка, непрестано гледајући за њим.

— Ваш први комшија, — мукло одговори Милојевић, мргодећи се.

— Поповић?

— Ви га не познајете, јер је он отпутовао прије него вас је Богдан и довео овамо.

— Али какав је ово?... Какав? — запита Јованка јаче, пропињући се на прсте.

— Никакав.

Милојевић отрже једну ружу из бокора и поче је чупкати.

— Боље да о њему и не говоримо, — суво окреса.

— Зашто? — зачуђено отегну Јованка.

— Јер је мангуп, лола, распикућа...

Јованка обори главу и скупљајући сочне, румене усне као за се прошапта;

— А лијеп је!... Лијеп!... Лијеп!...

— И пуст, пуст, пуст, — дочека Милојевић живље и оштро је погледа. — Нигдје се никад није могао смирити, ни у школи чак... Из гимназије је побјегао; кашње га дали у реалку гдје је узбунио читав разред против професора, те га истјерали... Два пута се одметао од куће и тумарао негдје, по свијету...

Јованка. подавивши сукњу, сједе на траву и, накививши главу према Милојевићу, наивно избаци:

— Па то га прави још интересантнијим!... Молим вас причајте даље!...

— Даље?....

Спусти се и он према њој, на траву, и клечећи настави:

— Ни даље се о њему ништа љепше причати не може... Кад му се, зар, додијало тумарање, повратио се амо заједно са Богданом... Под упливом Богдановим, изгледало је, као да се нешто смирио... Почео се бавити књижевношћу, почео писати и новинарске чланке, састављати омладинска друштва... Тада га, ради једног чланка, осудише и...

— И?...

— ...и то га опет поврати на стари пут... Чим је изишао из затвора, поче живити једним најчуднијим животом. Окупи око себе двије циганске банде, са свима Циганкама, удружи се с њима, сједини. По дану пио, пјевао с њима заједно, расипљући новце прегрштима; по ноћи водио их улицама, нагонио их да вриште и сам врискао уза њих, врискао до промуклости. Под прозорима дјевојачким, — о томе би госпођа Љубица још понајбоље причала, — бацао је хаљине с Циганака и пијан, запјенушен, бијесан, док су остали свирали, грлио их, дизао на рукама, гризао, уједао...

— Хахахаха! — раскалашно се засмеја Јованка и весело запљеска рукама. — Баш бих волила да сам га *таквог* видила!...

— Али то је и учинило те га је Богдан одбацио, —

узвикну Милојевић љутито и брзо се придиже. — Одбацио га управо онда, кад се вјерио с Љубицом, јер га је стид било да са таким човјеком другује... Наскоро га је, након тога, и нестало... Опет је некуд отумарао...

Јованка се лагано диже и пође према кући...

— Зар само зато да га одбаци? — тихо запита, гледајући преда се и играјући се јаглуком. — Зато?...

Милојевић не одговори. Суморан, невесео ишао је поред ње, гледајући на страну и гунђајући нешто. И као да је сам себи пребацивао: зашто јој је причао о свему овоме... Зашто?...

III

Ни у кући Поповићевој као да се нијесу много обрадовали повратку Младенову. Чим је допутовао, одмах су и познали да ће настати сасвим нов ред, управо неред, у читаву дому. Неколико необичних пратилаца довео је са собом и узбунио сву чељад. Када, мјесто пртљага, носачи донесоше у кућу: два кавеза с папагајима, два са голубовима, један са мајмуном и три са пауновима и некаквим приморским кокошима, када уз то доведоше још око десетак паса, разних величина и разних пасмина, домаћица, од чуда, пљесну се по кољенима и готово јаукну:

— А што ће ми то чудо у кући, ако Бога знате?... Зар ћемо овдје отворити менажерију?...

— Не бој се, снашо, — одговори Младен мирно, играјући се с пашчадима, који га опколише и вртећи реповима и ситно жевкајући почеше оптрчивати, ускакати му уз бедра. — Мирне су ово животиње.. У комшилуку имате опаснијих...

Дјеца братовљева, са заглушујућом дреком, нагрнуше, окупише се око њега. Помијешаше се с пашчадима, сабраше се око кавеза. Настаде једна чудна трка, игра, комешање. Ситни, пискутљиви гласови дјетињи и лавеж паса измијешаше се, одјекнуше кроз авлију, разлијегоше се по комшилуку. Кокоши, у кавезима, узнемирише се, паунови почеше кријештати. Овећи, зелени папагај, поче ударати кљуном о жицу и љутито дречати:

— Магарац!...

— Магарац! — задречаше и дјеца усхићена, и са још већом жестином навалише на кавез. — Магарац!...

— Куку, шта ће рећи свијет?... Куку, шта ће нам се

казати? — поче се вајкати домаћица, подбочивши се мршавим рукама о кукова и тромо вртећи главом. — Јао, осрамотићемо се!... Јао, обрукаћемо се!...

— Куку, и владика ће нас проклети! — поче се вајкати и Младен, ругајући се. — Куку, и душу ћемо изгубити!

Па се окрену дјеци и поче их миловати.

— А вама сам донио трубе и пиштаљке, — рече меко, тепајући. — Свакоме по трубу и пиштаљку!

— И по пушку?

— И по пушку малу.

— Ихааа!...

И дјеца налетеше на њега, јуришише и почеше га грлити и љубити. Збацише му и шешир са главе, и замрсише косу, и раскопчаше прсник... А он се само пустио, одобровољио се, па се смјешка, смјешка:

— Голубови моји!... Малишани моји!...

Никола, брат му, кад дође кући затече га тако, опкољена дјецом и пашчадима. И застаде човјек код прага и прекрсти се од чуда.

— Ипак си дошао, — рече набусито, приступајући му и пружајући руку.

— Ипак, — одговори Младен кратко, дотакнувши, у знак поздрава, кажипрстом до шешира.

— Сигурно ти је понестало пара...

Руковаше се и пољубише. Никола оштро подвикну на дјецу, која се преплашена распршаше на све стране. Узе Младена за руку и поведе у кућу.

— Надам се да си се сад нешто опаметио, — рече, привлачећи широку, плетену столицу и сједајући. Понуди, затим, и њега да сједне. — Ваљда си се смирио мало?...

— Боже сачувај! — одговори Младен безбрижно и опружи ноге до големог стола, који се покривен везеним потрпежњаком ширио на средини собе.

— И све си потрошио што сам ти послао? — запита Никола зачуђено.

— Остало је још нешто ситнежа...

Никола га забринуто погледа:

— Па шта сад мислиш, несрећниче? — запита тихо, лактовима запирући о столицу која је пуцкарала.

— Нека ми буде дозвољено да сада не мислим ништа...

И, узваливши се на столици, Младен поче звиждукати.

Домаћица сјетна, невесела, замишљена, донесе боцу са ракијом, и, не говорећи ништа, остави је на сто. Никола наточи и себи и Младену. Главом јој даде знак да их остави саме.

— А знаш ли ти, јадан брате, да још врло мало имаш свога? — запита опет, нудећи га ракијом. — Знаш ли да ти сад сво заостало нашљедство не вриједи неколико хиљада круна?

— Знам.

— Па?

— Ништа.

Никола љутито удари руком по столу, да су све чаше зазвечале.

— Па ћеш, напошљетку, да те ја храним као слијепца, — гневно узвикну. — Је ли?...

Младен се лагано диже и, протегнувши се, пође према вратима.

— Збогом!

— Куд ћеш? — повика Никола изненађен и брзо потрча за њим. — Куда?...

Стигнувши га, узе га за раме и поче теглити из све снаге.

— Куда, несрећниче?...

— Не бој се да ћеш ме икада хранити, — одговори Младен хладно, отимајући се. — Твоје залогаје не бих могао прогутати. Збогом!

— Али стани!... Стани, човјече!...

Снажно му обави руку око паса и на силу га поново поврати у собу. Доведе га до столице.

— Сједи! — изговори мекше и опет наточи ракију. — Да разговарамо као људи,..

— Боже! у твоје руке предајем дух свој! — болно застења Младен и дубоко уздахну.

Никола се приближи, сједе поред њега, и спустивши му руку на кољено тихо запита:

— Зашто сад не би прихватио за какав посао, осим те ђавоље књиге и књижевности?... Млад си, здрав си, снажан си...

— ...Могао би теглити дилижансу, — додаде Младен отворено, ругајући се.

— То не велим, али... видиш каква су времена... Све скупо... Ако човјек нд ради, пропада... Ја ево имам велику радњу, лијепу, па опет...

— Опет?...

— Бојим се, ако не бих радио, да може доћи вријеме кад нећу имати чиме ни бријачине да платим.

Младен се лијено маши у џеп и дуго тражећи и пребирајући напипа два гроша.

— Ево, нек имаш за бријачине! — окреса, смијешећи се.

Једно дијете плашљиво отвори врата и, промоливши рашчешљану главу иза каната, затруби. Младен такођер извади трубу из џепа и поче трубити према маломе. А то Николу збуни. У први мах не знаде ни шта да рекне, ни шта да учини. Изненада као да се досјети, окрену се, крочи и, размахнувши на широко, опали шамар дјетету. Настаде писка, трка, комешање. Младен брже-боље уграби прилику, устаде, скупи се и кроз отворен прозор искочи на авлију.

Чим је Никола отишао из куће, он сиђе у башту и о великој шљиви заврзе љуљајку. Опет зазва дјецу из куће, окупи их.

— Хајде да се љуљамо! — узвикну весело, па и сам сједе у љуљајку и, запирући ногама о земљу, поче се љуљати. — Хајдете!...

Једно псето затрча се и ускочи му на крило. И дјеца заграјаше и почеше ускакати.

— А кад началник наљегне улицом, треба да добро трубите! — опет ће он, одижући их и успињући на раме. — Он необично воли кад му се добро труби...

— А шта ће нам дати? — лукаво запита једно дијете, научено зар да све наплаћује.

— Ко буде најбоље трубио, ја ћу му дати грош!...

— Зар?...

И зар да одмах опробају ко ће добити награду, сви затрубише сложно, праћени страшним и дивљим урликањем паса и несносним კријештањем кокошију и паунова.

А домаћица, немоћна да их растјера и умири, отирући крупан зној са чела, очајно поче ломити прсте и гласно јадиковати:

— Куку, шта ће свијет рећи!... Куку, шта ће нам казати!...

(Наставиће се).

Светозар Ћоровић.

ИСПОВЕСТ ЈЕДНОГ АКАДЕМИЧАРСКОГ ФРАКА.

То јутро било је јутро једног лепог дана за вајара Гијардена.

Наименован недавно за члана Института, он је требао малочас први пут да понесе, испред свих пет Академија искупљених у свечану седницу, свој академичарски фрак, диван фрак са зеленим палмовим гранчицама, који се сав блистао од нове чоје и свиленог веза. Добросрећни фрак, развијен, готов да се обуче, био је раширен на наслоњачи, и Гијарден га је гледао с љубављу, завезујући своју белу кравату.

Нарочито, не треба се журити... Имам пуно времена..., мислио је добри човек.

Доиста, али у свом грозничавом нестрпљењу, он се био обукао два часа раније; а лепа Г-ђа Гијарден — увек врло спора на облачењу — била му је изјавила да ће тога дана, нарочито, она бити готова тачно на време; ни минута пре, разумете добро!

Злосрећни Гијарден! Шта да ради да утуче време дотле?

— Хајде да пробамо наш фрак, рече он.

И полако, као да узима тул или чипке, он подиже драгоцену хаљину, и, навукавши је бескрајно пажљиво, стаде пред огледало. Ох! да дивне слике коју сагледа у њему! Какав леп, нов новцат академичарчић, дебељушан, срећан, насмејан, просед, с трбушћићем, са сувише кратким рукама које су се у новим рукавима мицале укочено и аутоматски достојанствено! Очевидно задовољан својом спољашношћу, Гијарден је ишао горе-доле, поздрављао као да улази на седницу, смешио се на своје колеге из лепих вештина, заузимао академске ставове. Али, макако човек био горд својом личношћу, не може остати два часа у свечаном оделу, стојећи пред огледалом. Најзад се нашем академичару досади, и бојећи се да не изгужва свој фрак, одлучи се да га скине и да га остави пажљиво на његово место, на наслоњачу. Сâм он седе спроћу њега, у други кут камина; затим, опруживши ноге, скрстивши руке преко свога новог прсника, утону у пријатне сањарије, гледајући свој зелени фрак.

Као што путник који је једва једном стигао на своју

мету, воли да се сећа путних опасности и тешкоћа, тако је и Гијарден прелазио у памети свој живот годину по годину, од дана када је почео вајарство у уметничкој радионици Жуфровљевој. О! почетак је тежак, у том врашком занату! Он се сећао зима без ватре, ноћи без сна, јурења за послом, и оног потајног беснила које човека обузима при помисли да је сасвим мали, изгубљен, непознат, у огромној гомили која вас гура, мува, обара, гази. А међутим он је сам, без заштитника, без новаца, успео да се издигне одатле! Једино талентом, мој господине! И завађене главе, у пола склопљених очију, утонуо у блажен занос, поштовања заслужни уметник понављао је гласно самом себи:

— Једино мојим талентом. Једино мојим тал...

Грохотан смеј, опор и дрхтав као у стараца, прекину га наједанпут. Гијарден, мало изненађен, погледа около себе по соби. Он је био сам, сасвим сам, сам са својим зеленим фраком, том академичарском сенком свечано раширеном спрођу њега, с друге стране ватре. А међутим безобразни смех орио се непрестано. Онда, кад је погледао боље, вајару се учини да види да његов фрак није више на месту на коме га је оставио, већ да одиста седи у наслоњачи, са задигнутим скутовима, с рукавима одупртим о наслоне са стране, с грудима испршеним као да су живе. Невероватна ствар, то се *он* смејао, Да, из тог чудног зеленог фрака долазио је тај манити смех који га је тргао, тресао, савијао, затурао, чинио да непрестано подигравају његови скутови и да се с времена на време оба рукава одупру о слабине, као да хоће да зауставе тај ванприродни, бескрајни кикот. У исто време чуо се један препреденьачки и заједљив гласић који је говорио, грцајући: „Боже мој! Боже мој, пући ћу од смеја!... Пући ћу од силна смеја!

— Ма који је то враг ту? запита јадни академичар разрогачивши очи.

Глас настави, још препреденији и заједљивији: То сам ја, господине Гијардене, то сам ја, ваш фрак с палмовим гранчицама, који вас чека да идете на седницу. Молим вас да ми опростите што сам у тако незгодан час прекинуо ваше сањарије; али заиста било је тако смешно чути вас где говорите о свом таленту! Ја нисам могао да се уздржим... Реците је ли то озбиљно? Мислите ли ви доиста да је ваш таленат

био довољан да вас одведе тако брзо, тако далеко, тако високо у животу, да вам дā све што имате: почасти, положај, име, богаство... Мислите ли ви да је то могуће, Гијардене?.. Сиђите у самог себе, пријатељу, пре него што одговорите. Сиђите још, још, доста! Сад ми одговорите. Ви видите да не смете

— Ипак, промуца Гијарден с комичним устезањем, ја сам... ја сам много радио.

— Да, много, огромно. Ви сте трудољубац, надничар, човек који обара посао као ништа. Ви рачунате своје дане на сат, као кочијаши. Али искра, драги мој; златна пчела која пролеће мозгом правог уметника, остављајући у њему сјај и зӯк својих криоца, кад је вас походила? Ниједанпут, ви то добро знате. Божанска пчелица увек вам је задавала страх. А међутим, једино она даје прави таленат. Ах! ја их знам доста који такође раде, али друкчије но ви, са свим узбуђењем, свом грозницом људи који траже, и који неће никад доспети где сте ви... Хај'те, признајте једну ствар, док смо сами. *Ваш* таленат био је у томе што сте се оженили једном лепом женом.

— „Господине!...“ викну Гијарден, сав се зарумснивши.

Глас настави без узбуђења:

„Врло добро! Допада ми се тај гнев. Он ми доказује оно што цео свет, у осталом, зна: ви сте несумњиво више глупи но што сте неваљали... Но, но, не треба да ме гледате тако горопадно. Најпре, ако ме се дотакнете, ако ми направите ма и једну бору или подеротину, не можете ићи на седницу; и Г-ђа Гијарден неће бити задовољна. Јер најзад, *њој* припада сва слава овог лепог дана. *Њу* ће пет академија примити мало час, и ја вам јамчим да, кад бих дошао у Институт обавијен око њеног лепог стаса, увек витког и правог и поред година, ја бих постигао друкчији успех но са вама. Шта ћете, Господине Гијардене, треба извести ствари на чистину! Ви дугујете за све овој жени; за све, за вашу кућу, ваших четрдесет хиљада динара прихода, ваше ордење, ваше ловорике, ваше медаље...“

И, покретом саката човека, зелени фрак показивао је злосрећном вајару својим извезеним рукавом славне оквире обешене о зиду његове спаваће собе. Затим, као да је хтео, да би више намучио своју жртву, да се покаже у свим ви-

довима, у свим положајима, тај грозни фрак примаче се камину, и нагнувши се напред на својој наслоњачи старачки и поверљиво, стаде говорити пријатељским тоном као каквом давнашњем другу:

„Како, дражајши мој, изгледа да ти пада тешко што ти ту причам. Треба међутим да и ти знаш што цео свет зна. А ко ће ти то рећи, ако не твој фрак. Де, хајде мало да рачунамо. Шта си ти имао оженивши се? Ништа. Шта ти је твоја жена донеле? Ни пребијене паре. На који начин онда ти објашњујеш себи своје садашње богатство? Ти ћеш ми опет рећи да си много радио. Па, несрећниче, радећи дан и ноћ, уз сву благонаклоност, све поруџбине од стране државе, којима си био засипан откако си се оженио, ти ниси никад зарадио више од петнаест хиљада динара годишње. Мислиш ли ти да је то било довољно у кући као што је ваша? Сети се да је лепа Г-ђа Гијарден увек била истицана као врло отмена дама и да се увек кретала у друштву где се расипа... Врага! ја знам добро да, заточен од јутра до мрака у својој радионици, ти ниси никад мислио на ове ствари. Ти си се задовољавао да кажеш својим пријатељима: „Ја имам чудну жену; што се она разуме у послу! Поред живота који водимо, она тако распореди моју зараду, да још по нешто заштеди“.

Није твоја жена, но си ти био чудан, јадан човече... У истину, ти си узео једно од оних лепих чудовишта каквих има у Паризу, једну жену славољубиву и распусну, озбиљну према теби и лакомислену према себи, која уме подједнако да се стара за ваше послове и своје уживање. Живот таквих жена, драги мој, наличи на балски ред игара где би се уписивале једно за другим цифре на место имена играча. Твоја је овако размишљала: „Мој муж нема талента, ни пара, ни отменог понашања; али то је красан човек, услужан, лаковеран, и нимало на сметњи. Нека ме остави да се мирно забављам, ја ћу се побринути да му дам све што му недостаје“. И од тог дана новац, наруџбине, ордени свих земаља, стали су да пљуште као киша у твојој радионици са својим лепим металним звуком, својим разнобојним врпцима. Погле само овај низ... Затим, једно јутро, госпођу је обузела жеља — жеља једне зреле лепотице — да буде жена академичара, и њена рука у финим рукавицама отворила ти је

једно за другим сва врата од светилишта... Чуј, мили мој, колико си платио да би могао понети зелене палмове гранчице, једино би ти твоје колеге могле то рећи...

— Ти лажеш, лажеш! цикну Гијарден, гушећи се од беса.

— А не, мили мој, ја не лажем... Погледај само око себе малочас кад уђеш на седницу. Ти ћеш видети подсмеха у свима очима, осмејака на свима устима, док се буде шапутало куда будеш пролазио: „Ево мужа лепе Г-ђе Гијарден“. Јер ти ћеш у животу увек бити једино то, драги мој: муж једне лепе жене...

Овај пут, Гијарден више не могаде издржати. Блед као крпа од беса, он скочи да дограби и баци и ватру тај безобразни и трабуњави фрак, пошто најпре здере с њега његов лепи зелени вез; али ево где се отворише једна врата и где га један добро познат глас, с неприметним изразом презрења и благе снисходљивости, трже баш кад треба из његовог ужасног сна:

„А, такви сте ви, разуме се!... да заспите трај ватре на овакав дан!...“

Г-ђа Гијарден стајала је пред њим, висока, још лепа, и ако мало одвећ упадљива са својим готово природним руменилом испод напрашене косе, и претераним сјајем њених црном бојом опточених очију. Покретом једне одрешите жене, она узе фрак са зеленим палмовим гранчицама, и хитро, с финим осмејком, поможе свом мужу да га обуче, док је јадни човек, још сав мокар од зноја који га је облио у његовој мöри, дисао лакше и мислио у себи: „Каква срећа!... То је био сан...“

Алфонс Доде.

(Превео с француског Н. Н)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XXXIX (13)

Позориште у Визбадену 1840 године било је по спољашности рђаво, а његова трупа, по својој речитој и бедној просечности, по марљивој и баналној рутини, није се ни на длаку уздизала над оном површином која се до сад могла сматрати као нормална за сва немачка позоришта; међу њима

се, у последње време, могла ценити као савршенство трупа у Карлсруе под „чувеном“ управом Г. Девријента. Позади ложе узете за „њену светлост Г-ђу фон Полозоф“ — (Бог ће знати како ју је слуга набавио — тек није, збиља, подмитио управника вароши!) — позади те ложе налазила се омалена собица са малим диванима. Пре него што је ушла у њу, Марија Николајевна замоли Сањина да навуче завесе које су делиле ложу од позоришта.

— Нећу да ме виде — рече она: — јер ће одмах сви поврвети. Она му понуди место поред себе, тако да му леђа буду окренута сали, те је ложа изгледала празна.

Оркестар одсвира увертиру из „Фигарове Свадбе“, завеза се диже и представа поче.

Био је то један од многих домаћих комада, у којима су начитани, али недаровити писци изводили неку „дубоку“ или „савремену“ идеју одабраним, али мртвим језиком, пажљиво но нескладно и представљали такозвани трагични сукоб и натеривали досаду... азијску досаду, као што постоји азијска колера. Марија Николајевна је стрпељиво слушала пола чина, али кад је први љубавник, сазнавши о превари своје љубазнице (обучен је био у кестењави капут „с баушима“ и „плисираном“ јаком; пругасти прсник са седефским дугметима. зелене панталоне са лакованом узицом под ђоновима и беле рукавице од шведске коже), — када је тај љубавник, друвајући се песницама у груди, пружао лактове напред под оштрим углом и заурликао као вук. — Марија Николајевна није издржала.

— Последњи француски глумац у последњој вароши у унутрашњости природније и боље игра но прва немачка звезда — с негодовањем узвикну она и пређе у малу собицу. — Ходите овамо — рече она Сањину лупајући поред себе руком по дивану.

Сањин се покори.

Марија Николајевна га погледа. — А ви сте, рекла бих, као мекана свила! Вашој жени биће лако са вама. Овај пајац — продужи она, показујући крајем од лепезе глумца што урликаше (имао је улогу домаћег учитеља) — подсетио ме је на моју младост: ја сам такође била заљубљена у учитеља. То је била моја прва... не, моја друга страст. Први пут сам се заљубила у ђакона донског манастира. Било ми је дванаест година. Виђала сам га само недељом. Носио је ка-

дивену мантију, мирисао се лаванском водом, и, пролазећи са кандилом кроз гомилу, говорио би дамама на француском: „pardon, excusez“; очи никад није дизао, а трепавице је имао — ето толике! — Марија Николајевна преполови ноктем палца половину свога малог прста и показа Сањину. — Учитељ ми се звао Monsieur Gaston! Треба вам рећи да је био веома учен и необично строг човек, Швајцарац, врло енергичног лица! Залисци црни као смола, грчки профил, а усне као од гвожђа саливене! Ја сам га се бојала! У моме животу само сам се тог једног човека и бојала! Био је домаћи наставник мога брата, који је доцније умро... удавио се. Једна Циганка је и мени предсказала неприродну смрт — али то је којешта! Ја у то неверујем. Замишљате ли Ииполита Сидорића са мачем?

— Не мора се само од мача умрети — примети Сањин.

— Ах! Којешта! Зар сте сујеверни? Ја — нимало. Од судбе се побећи не може. Monsieur Gaston је становао у у нашој кући, више моје собе. И по неки пут, кад се пробудим ноћу, ја чујем његове кораке — легао је врло доцкан — и срце ми обамре од поштовања... или неког другог осећања. Отац мој био је скоро неписмен, али дао нам је добро васпитање. Знате ли да ја разумем латински?

— Ви? Латински?

— Да, ја. Научио ме је monsieur Gaston. С њим сам и *Енеиду* прочитала. Ствар је досадна, али има лепих места. Сећате се, кад је Дидона с Енејем у шуми...

— Да, да, сећам се — журно проговори Сањин. Он је давно заборавио латински и о *Енеиди* је имао врло мало појма.

Марија Николајевна га погледа по своме обичају мало са стране и испод ока. — Немојте мислити да сам ја врло учена. Ах, Боже мој, не — ја нисам учена и никаквих талената немам. Не умем, готово, ни да пишем... бога ми; ни да читам гласно, ни да свирам на гласовиру, ни да цртам, ни да шијем — ништа! Ето ме — сва сам оваква!

Она рашири руке. — Причам вам све ово — продужи она — прво, зато да не слушам ове будале (она показа на бину, где је у том тренутку место глумца пиштала глумица, пружившн опет лактове напред), а, друго, што сам вам дужна: ви сте ми јуче о себи причали.

— Било вам је по вољи да ме запитате — примети Сањин.

Марија Николајевна нагло се окрете. — А вама није по вољи да знате каква сам ја, управо, жена? У осталом није ни чудо — додаде она, наслонивши се поново на јастучиће од дивана. Човек се жени, и то из љубави, па још после двобоја... Где би се сећао чега другог?

Марија Николајевна се замисли и поче грицкати дршку од лепезе својим крупним, равним као млеко белим зубима.

А Сањину се чинило да му мозак притискује опет она иста магла, од које не може да се ослободи, ето, већ други дан.

Разговарали су готово шапатом, и то га је још више дражило и узбуђивало.

Кад ће се, најзад, свршити све то?

Слаби људи никад сами не свршавају, него увек чекају свршетак.

На бини је неко кинуо; писац је унео то кијање у свој комад као „комичан моменат“ или „елеменат“; другог комичног елемента, разуме се, није било, а публика се задовољила тиме и смејала се.

И тај смеј љутио је Сањина.

Било је тренутака, када, заиста, није знао: да ли је љут или радостан, да ли му је весело или досадно? О, кад би га Ђема видела!

— Заиста, чудно је то — поче одједном Марија Николајевна. — Човек тако мирним гласом објављује: „Ја, вели, хоћу да се женим“; а нико вам не каже мирно: „Ја хоћу да скочим у воду“. А међутим, каква је разлика? Чудно је то, заиста.

Сањину би криво. — Разлика је велика, Марија Николајевна! По некога није страх ни у воду да скочи: уме да плива; а, осим тога... што се тиче чудноватости у браку... ако ћемо већ о томе...

Он одједном ућута и уједе се за усну...

Марија Николајевна удари лепезом о длан.

— Довршите, Димитрије Павловићу, довршите; знам шта сте хтели рећи. „Ако ћемо већ о томе, милостива Госпођо, Марија Николајевна Полозова“ — хтели сте рећи, — нешто чудноватије од *вашег* брака тешко је замислити... јер вашег супруга ја познајем из детињства!“ Ето шта сте хтели рећи, ви што умете да пливате!

— Допустите! — поче Сањин...

— Зар није истина? Зар није истина? — тврдила је Марија Николајевна. — Погледајте ме, ето, у очи и реците да нисам рекла истину!

Сањин није знао куда да дене очи. — Па лепо: истина је, кад баш тако хоћете — проговори он, најпосле.

Марија Николајевна махну главом. — Тако... тако... Но, а да ли сте, ви што умете пливати, питали себе, какав може да буде узрок тако необичном... поступку са стране жене... која није ни сиромашна... ни глупа... ни ружна. Вас то можда не занима; али све једно. Рећи ћу вам узрок, само не сада, него чим се сврши одмор. Све се бојим да не уђе когод!...

Није доспела Марија Николајевна да изговори ову последњу реч, кад се спољна врата у пола отворише и у ложу провири црвена глава, масно-знојава, још млада и ако већ без зуба, са правом, дугом косом, дугачким носем, огромним ушима као у слепог миша, са златним наочарима врх радо-зналих очију тупог израза и са prince-nez на наочарима. Глава погледа у наоколо, спази Марију Николајевну и гадно се зацерека. Жилави врат пружао се за њом.

Марија Николајевна замаха марамом: — Нисам код куће! Ich bin nicht zu Hause, Herr P...! Ich bin nicht zu Hause! Ишшш! Ишшш!

Глава се зачуди, принуђено засмеја, проговори као да је јецала подражавајући Листа, крај чијих се ногу некад ваљала: Sehr gut, sehr gut! — и ишчезну.

— Ко је овај створ? — упита Сањин.

— Овај? Визбаденски критичар, вајни књижевник или лакеј, како хоћете. Овдашњи закупац најмио га је, те му је дужност да хвали све и да се свачим усхићава. И ако је сâм препун гадне жучи коју не сме да испољи. Бојим се: сплеткаш је велики и одмах ће отрчати и испричати да сам у позоришту. Но, све једно.

Оркестар одсвира валцер и завеса се поново диже... На бини опет поче кревељење и кукњава.

— Дакле — поче Марија Николајевна, седајући поново на диван: — пошто сте у клопци и морате седети са мном место да уживате у присуству ваше веренице... не преврћите очима и не срдите се! Ја вас разумем и већ сам вам обећала да ћу вас пустити на све четири стране света. А сад слу-

шајте моју исповест. Хоћете ли да знате шта ја волим највише на свету.

— Слободу — додаде Сањин.

Марија Николајевна спусти своју руку на његову. Да, Димитрије Павловићу, — рече она, а у звуку њеног гласа беше нешто нарочито, нека несумњива искреност и озбиљност: — слободу, пре свега и више од свега. Не мислите да се ја тиме хвалим, нема ту ничег достојног похвале — само то је *тако* увек било и биће за мене *тако* до саме моје смрти. У детињству сам се сигурно много нагледала и натрпела ропства. А и M-r Gaston, мој учитељ отворио ми је очи. Сада, ви можда разумете, зашто сам пошла за Иполита Сидорића: поред њега сам слободна као ваздух, као ветар... И ја сам знала пре свадбе да ћу бити слободна као тица на грани!

Марија Николајевна ућута — и баци лепезу у страну.

— Рећи ћу вам још нешто: ја доста волим да размишљам... то је весело, а и мозак нам је зато дат; само о последицама онога што чиним ја никад не размишљам и кад се шта деси, не жалим себе ни „*толицко*“ — не вреди. Ја имам изреку: „cela ne tire pas à conséquence“ — не знам како бих то руски рекла. И заиста: шта tire à conséquence? — Од мене неће нико тражити рачуна *овде*, на овој земљи; а тамо (она диже прст у вис) тамо, — нека раде шта хоће. Кад буду мене судили *тамо*, онда *ја* нећу више бити ја. Слушате ли ме? Није вам досадно?

Сањин је седео нагнувши се. Он диже главу. — Није ми ни мало досадно, Марија Николајевна и слушам вас са радозналошћу. Само... право да кажем... питам се, зашто ви мени све ово говорите?

— Говорим вам све ово — продужавала је Марија Николајевна мирним гласом, који, ипак, није потпуно одговарао изразу њена лица: зато што ми се веома допадате; да, не чудите се, ја се не шалим; зато што после сусрета са вама било би ми непријатно мислити да ћете имати о мени ружну успомену... или не ружну, то ми је све једно, него нетачну. Зато сам вас примамила овамо, зато остајем са вама на само и говорим тако отворено... Да, да, отворено. Ја не лажем. И обратите пажњу, Димитрије Павловићу, ја знам да сте ви заљубљени у другу, да је узимате за жену... Дакле, будите

праведни према мојој непристрасности! У осталом, ето случаја да и ви кажете: cela ne tire pas à conséquence!

Засмеја се, али смеј јој се изненада прекину и она оста непомична као да су и њу, њене сопствене речи поразиле. А у очима, иначе тако веселим и смелим, показа се нешто што је личило на стидљивост, на сету.

„Змија! ах, змија је то! — мислио је, међутим, Сањин; — али тако лепа змија!“

— Дајте ми мој доглед, — рече одједном Марија Николајевна. — Да видим да ли је заиста ова jeune première тако ружна. Збиља, човек би помислио да су је власти послале ради моралних циљева — не би ли се младићи мање заносили.

Сањин јој додаде дурбин, а она, узимајући га, обухвати обема рукама брзо, једва осетно његову руку:

— Немојте се уозбиљити — шапну она с осмејком. — Знате шта: ланцима се ја недам стегнути, али ни ја ланцима не стежем. Ја волим слободу, не признајем обавезе — али не само за себе. А сада, помакните се мало, да слушамо комад.

Марија Николајевна наведе дурбин на бину — и Сањин тада упути свој поглед тамо. Седео је поред ње у полутами ложе и нехотице удисао топлину и мирис њеног прекрасног тела и нехотице претурао у памети све што му је она рекла у току целе вечери, нарочито у току последњих тренутака...

XL

Комад је још трајао више од часа, али Марија Николајевна и Сањин брзо престадоше да гледају на бину. Разговор поново отпоче, изабра пређашњу стазу, и упусти се њоме... Само овог пута Сањин није толико ћутао. У души је био љут на себе и на Марију Николајевну; старао се да јој докаже сву неоснованост њене теорије, као да су њу теорије занимале! Почео је да се препире са њом, чему се она у души обрадова; чим се препире, значи уступа или ће уступити. Пришао је мамцу, попушта, није виши дивљи. Она је одговарала, смејала се, одобравала, бивала замишљена, нападала... а међу тим лица им се приближаваху, а његове очи не одвајаху се више од њених... њене, као да су лутале, прелетале преко његових црта, и он се на то смешио, учтиво, али се смешио. Годило јој је већ и то што је он водио апстрактне разговоре, размишљао о узајамном поштењу, о дуж-

ности, о светињи љубави и брака... Позната је ствар: те су апстракције врло и врло подесне за почетак, за полазну тачку...

Људи, који су добро познавали Марију Николајевну уверавали су да, кад се у њеном силном и јаком бићу будило изненада нешто нежно и скромно, нешто девојачки стидљиво ма да се човек пита одакле је могло доћи?... тада... да, тада би ствар узимала опасан правац.

Очигледно, тим се правцем и сад упутила. Презрење би Сањин осетио према себи кад бу му испало за руком да се на тренут прибере; али он није имао времена нити да се прибере, нити да презире.

А она није дангубила. И све се то дешавало због тога што он није био ружан! И нехотице ће се рећи: кад ли се добија, а кад губи?

Комад се свршио. Марија Николајевна замоли Сањина да јој набаци шал, и не покрену се док јој је он увијао меком тканином њена величанствена рамена. Затим га узе под руку, изиђе у ходник и замало не викну: поред самих врата ложе, стрчао је, као нека авет, Денхоф, а иза његових леђа вирила је гнусна фигура визбаденског критичара. Масно лице књижевника сијало се од злобе.

— Не желите ли, госпођо, да вам нађем ваша кола? — обрати се Марији Николајевни млади официр са дрхтањем од рђаво скривеног беснила у гласу.

— Не, благодарим — одговори она: наћи ће ми слуга. — Останите! — додаде она заповедничким шапатом и брзо се удаљи одводећи Сањина са собом.

— Идите до ђавола! Што сте ми се прикачили — дрекну одједном Денхоф на литератора. Требало је на неком искалити љутњу.

— Sehr gut! sehr gut! — промрмља књижевник и нестаде га.

Слуга Марије Николајевне који је чекао при изласку, нађе за тренут њена кола. Она се брзо попе, а за њом ускочи Сањин. Вратанца се залупише а Марија Николајевна прсну у смеј.

— Што се смејете? — упита радознало Сањин.

— Ах, извините ме молим вас... али, паде ми на памет: ако вас Денхоф сада .. због мене позове на двобој!... Право чудо, не?

— А ви се с њим интимно познајете? — упита Сањин.

— С њим? С тим дечком? Он је код мене за трчкарање. Не брините се!

— Та ја се нимало и не бринем...

Марија Николајевна уздахну. — Ах, ја знам да се ви не бринете. Него слушајте — знате шта: ви сте тако добри и не би сте требали да ми одрекнете ову последњу молбу. Не заборављајте: кроз три дана ја путујем у Париз, а ви се враћате у Франкфурт... Кад ли ћемо се наћи!

— Каква је то молба?

— Ви, разуме се, јашите?

— Јашем.

Е, ето шта. Сутра, у јутру ја ћу вас узети са собом и поћи ћемо заједно ван вароши.

Имаћемо одличне коње. Затим по повратку, свршићемо ствар — и амин! Не чудите се, не говорите да је то ћуд, да сам луда — све је то могуће — само реците: пристајем.

Марија Николајевна окрену му лице. У колима беше мрак, очи јој се светлише у тами.

— Лепо, пристајем — проговори Сањин с уздахом.

— Ах! уздахнули сте? рече Марија Никозајевна, ругајући му се. — Ето шта значи: упрегнут си — тегли... Али не, не... Ви сте дивни, ви сте добри, а ја ћу моје обећање одржати. Ето вам моје руке без рукавице, десне, послене. Узмите је и верујте њеној искрености. Каква сам ја жена не знам; али сам створење поштено, и пословати се са мном може.

Сањин ни сам није добро разумевао шта ради — и принесе ту руку уснама.

Марија Николајевна полако је трже, одједном ућута и ћуташе све док кола не стадоше.

Она сиђе... Шта је то? да ли се Сањину учинило, или је он заиста осетио на образу брз и ватрен додир?

„До сутра" шапну на степеницима Марија Николајевна осветљена канделабрима са четири свеће које је принео ливрејисан вратар чим се она појавила. Очи јој беху спуштене. — „До сутра!"

Вративши се у собу, Сањин је нашао на столу писмо од Ђеме. Он се на први мах... уплаши, а затим обрадова, да би што пре сакрио од себе своју плашњу. Писмо је било од неколико реди... Она се радовала срећном „почетку ствари",

саветовала му да буде стрпељив и додала да су у кући сви здрави и радују се у напред његовом повратку. Сањин је нашао да је писмо доста хладно, али ипак, узео је перо, хартију... и бацио их у страну. Шта да пишем? Сутра ћу се сам вратити... време је, време је!"

Он брзо леже у постељу и постара се да заспи што пре. Да је остао на ногама, будан, сигурно би мислио о Ђеми — а било га ипак.. стид да мисли о њој. Савест је проговорила. Али он се тешио да ће сутра бити све за навек свршено и он ће се за навек растати са том екцентричном госпођом и заборавити све бесмислености!...

Слаби људи радо употребљују енергичне изразе у разговору са самим собом.

Et puis... cela ne tire pas à conséquence!

XLI

Ето шта је мислио Сањин лежући у постељу; али шта је помислио сутра дан, кад је Марија Николајевна нестрпељиво закуцала на врата коралском дршком бича, кад ју је он видео на прагу своје собе са шлепом загасито-плаве амазонке преко руке, са малим мушким шеширом поврх крупно сплетених витица, са велом забаченим преко рамена, са изазивајућим осмејком на уснама, у очима, на целом лицу — шта је он тада помислио — предање ћути о томе.

— Но! Јесте ли готови — чу се весео глас.

Сањин закопча капут и ћутећи узе шешир. Марија Николајевна баци на њега јасан поглед, климну главом и брзо потрча низ степенице. И он потрча за њом.

Коњи су већ стајали на улици пред уласком. Било их је три: златно риђа кобила од расе, мршаве и коштуњаве главе, црних, избуљених очију, са ногама као у срне, повисока и сува, али лепа и жива као ватра — за Марију Николајевну; снажан широк, потежи вранац без белега — за Сањина. Трећи је био за слугу. Марија Николајевна лако скочи на своју кобилу... Кобила затапка ногама и поче да се окреће дижући реп и падајући на задње ноге; али Марија Николајевна (одличан јахач!) задржа је на месту: требало се опростити са Полозовим, који се појави на балкону у раскопчаној собној хаљини, у фесу као увек — али без икаквог осмејка, напротив, намргођен. И Сањин узјаха свога коња; Марија

Николајевна махну Полозову бичем, затим ошину коња по врату; овај се пропе на задње ноге, скочи напред, пође ситним, стишаним ходом и трзајући се целим телом, подавијао је врат због затегнутих узда, скупљао задње ноге, уједао ваздух и испрекидано фркао.

Сањин је јахао позади и гледао Марију Николајевну. Поуздано, лако и гипко нијао се њен танак и витак стас згодно и слободно обухваћен корсетом. Она окрену главу и позва га очима. Он је стиже.

— Ето, видите како је пријатно — рече она. Кажем вам пред растанак: ви сте дивни, и кајати се нећете.

Изговоривши ове последње речи, она климну главом неколико пута, као да је хтела да их потврди и да му помогне да и он осети њихов значај.

Она је изгледала толико срећна да јој се Сањин заиста чудио; имала је онај смирен израз лица, који се опажа само код деце кад су врло... врло задовољна.

Јахали су кораком све до краја вароши, затим пођоше крупним касом по друму. Време беше лепо, право лето: поветарац им је пирио у сусрет, пријатно шумио и свирао у ушима. Осећали су се пријатно: сазнање младог, здравог живота и слободног, брзог кретања напред, обузимало их је и расло сваког тренутка.

Марија Николајевна притеже узде и опет пође кораком; Сањин учини исто то.

— Ето, — поче она после дубоког и блаженог уздаха: — ето, тога ради вреди живети. Испало ти за руком да учиниш нешто што си хтео, што ти се чинило немогуће — па нека ти душа сада до краја ужива. — И она махну руком испод грла. — Како се тада човеку чини да је добар! Ето ме сада... како сам добра! Чини ми се цео бих свет загрлила! То јест не, не цео свет!... Ето овога не би загрлила. — Она показа бичем на старца што у просјачком оделу пролазаше са стране. — Али сам готова да га усрећим. Ево, узмите! — викну она гласно на немачком и баци старцу кесицу под ноге. Тешка кесица (онда се још новчаници нису ни спомињали) удари о земљу. Пролазник стаде запрепашћен, а Марија Николајевна грохотом се насмеја и потера коња у галоп.

— Толико сте весели што јашите? — запита је Сањин пошто је стиже.

Марија Николајевна опет нагло притеже коња: друкчије га није ни заустављала. — Хтела сам само да побегнем од благодарности. Ко ми благодари — квари ми задовољство. Ја сам то учинила не њега, већ себе ради. Како сме да ми благодари? Нисам чула шта сте ме питали.

— Питао сам... хтео сам да знам што сте данас тако весели?

— Знате шта, — рече Марија Николајевна: она или није чула Сањина опет или није налазила за потребно да одговара на његово питање. — Ужасно ми је досадио овај слуга што штрчи за нама и сигурно само мисли када ли ће се господа кући кренути. Како бих се од њега ослободили? — Она брзо извади из џепа бележницу. — Да га пошаљемо са писмом у варош? — Не... То не иде. А! ево шта! Шта је то пред нама? Крчма?

Сањин погледа куда је она показивала. — Да, чини ми се, крчма.

— Врло добро. Заповедићу му да остане у тој крчми и да пије пиво док се ми не вратимо.

— Али шта ће он помислити?

— Шта нас се тиче! Та он неће ни мислити; пиће његово пиво, и ништа више. Но, Сањине, (она га први пут назва само по презимену) — напред, касом!

Кад су дошли до крчме, Марија Николајевна позва слугу и рече му, шта је хтела од њега. Слуга, човек енглеског порекла и енглеског темперамента, ћутећи принесе руку ободу качкете, скочи с коња и узе га за узду.

— Но, сада смо слободне тице! — узвикну Марија Николајевна. — Куда ћемо? на север, на југ, исток или запад? Гледајте! ја сам као мађарски краљ на крунисању: (она показа крајем бича на све четири стране света). Све је наше! Не, знате шта: видите ли како су лепа она брда и колика је шума! Хајдемо тамо у брда, у брда!

In die Berge, wo die Freiheit thront!

Она скрену с пута и потера коња по узаном, нетрвеном путу, који је, изгледа, заиста водио брдима. И Сањин потера коња за њом.

(Свршиће се.)

Иван Тургењев.

(Са руског О. Г.).

ВИНОГРАД.

Гаврани гракћу, магла бријег притисла;
Негдје под кулом уз плач мутних врутака
На жутом лишћу, што је пало с јасена,
Очајно, глухо касна јесен умире.

Похитај, Иво, моме двору суморном!
Ми ћемо тихо сјести покрај огњишта,
И дуго ти ћеш држати ме за руку:
„Какав ти, друже, камен пао на срце?“

А ја ћу онда да ти причу отворим:
„Виноград имах на свом брду родноме.
Копах га, тр'јебих и пјев сунцу дижући
Садих у њему б'јелу лозу винову.

„Дадох му радо сву крв своје младости
Костију срж ми и сок ових мишица;
Прашан и знојан на лог падах увече,
Мокар од росе у цик зорин устајах.

„Дуго сам чек'о... а кад сунце побједи,
Виноград сину, ал' ми роди вињагом.
Срце ми вагај... онда суди, пријане,
Између мене и њиве ми нехарне“.

А ти ћеш: „И ја лијеп садих виноград,
Ал' други од њег' чекао сам благослов:
Пуштах, док птице моје грожђе зобале,
Рука што проси да ми крушке покида.

„Пламом и вољом, слатким медом прољетним
Пунио био све сам души кутове:
Дадох све даре своје њиве податне
За кришку хљеба и мир срца својега.

„Слађано за ме уз пјев врелâ умире
Уморна јесен испод твојих прозора:
Усне су н'јеме, ал' у њеним очима
Трепере сузе многих прошлих радости...“

Тако ћеш рећи. Пањ ће јаче цврчати
У ватри, пламен сијат' ће нам свјетлије,
Топлом ће собом, гдје сам прије зебао,
Воњати смиље, дуња и мед пчелињи.

Из дна ће душе, што је лудо клонула,
Жилама мојим да нов врутак прокључа;
У срцу моме на врт налик процваст' ће
Виноград родни што га дуго жељковах.

Кастав. ВЛАДИМИР НАЗОР.

РАСПЕТА ЗЕМЉА.

Распели су тебе на крст, као Христа;
Приковали оштрим чавлима за дрво.
Са челичним копљем што у крви блиста, —
Док ти се дух моћни с паклом био, рв'о,
А дрхтало срце и удови голи, —
Ребра су ти вита крвнички проболи.

Капала је дуго крв из твојих рана
На сирово дрво и камене плоче;
У страшном си грчу мрела сваког дана,
Од часа кад грозна трагедија поче.
Вековима, тако, ни Бог, јадна Мати,
Твојој патњи лека није знао дати!

Ал' свачему има краја, па и томе.
Ни Исуси вечно на крсту не трпе.
Нису могли да те разбију, ни сломе;
Да те грубом силом униште, исцрпе;
Да ти милу главу откину и крила:
Од џелата својих ти си јача била!

Заман туђа злоба и клевете жучне,
Залуд нож у леђа крвника ти злога;
Бог је с тобом био у часове мучне:
Чувао те благо, као Сина свога.
И кроз искушење, све ново и ново,
Јаче ти је срце за будућност ков'о.

Твоји нови дани препуни су вере,
Као јужно небо плавила и наде;
С твог се дивног сунца мрки облак дере:
Ти си пуна снаге, одважне и младе.
    На огњишту суза, разбојишту старом,
    Блеснула је светлост новим светим жаром.

Знај да ће све проћи: покори и злости,
Што нас огњем љуто сажижу и пеку,
Што кидају ребра, мозак, срце, кости.
Ја гледам у твоју будућност далеку.
    Са пламеним срцем сунчанога Југа,
    Ти ћеш сићи с крста, подмлађена, друга.

Али још се мора ићи и још бити
На том страшном крсту очаја и мука;
Још треба јед жучи, смрт отрова пити,
Борити се снагом рањенога вука.
    Још те чека патња, ужасна и цр̂на,
    До свечане круне од бисерних зрна.

Но клонути немој. Уздај се у Бога,
У свој дух и снагу, мудра, чиста, мила.
Нису залуд патње, ни страдања многа:
Тебе напред води Невидљива Сила.
    Историја Звезда, Свемира и Света,
    Крвницима твојим смерове омета.

Пребродићеш славно све препреке пута,
Извидаћеш ране соком горска биља;
Звезде ће ти небо синути са скута:
Удружена, сложна, доћи ћеш до циља —
    По трновој стази, што крвави, бо́де,
    До свог дивног циља, Правде и Слободе.

На трагичној мети две супротне моћи,
Два сукоба страже, два раскршћа стара:
Ускрс лепшег дана иде после ноћи,
Сјајни лавор твој се у мукама ствара.
    Сам Највиши, Бог, ти вечну славу нуди.
    Земљо, Мати моја, чврста, ведра буди!

Прока Јовкић.

НЕМАЧКА РАЈНА.

Немачка Рајна, од Бекера.

Они је неће имати, слободну немачку Рајну, и ако је траже у својим крицима као грабљиви гавранови.

Доклегод она буде текла, мирна, у својој зеленој одећи, доклегод весло буде ударало по њеним таласима,

Они је неће имати, слободну немачку Рајну, доклегод се срца буду појила њеним ватреним вином,

Доклегод се стене буду дизале над њеним брзацима, доклегод са високе катедрале буду огледале у њеном огледалу.

Они је неће имати, слободну немачку Рајну, доклегод се млади људи буду удварали витким младим девојкама.

Они је неће имати, слободну немачку Рајну, доклегод кости последњег човека буду почивале у њеним таласима.

Немачка Рајна

Одговор на Бекерову песму.

Ми смо је имали, вашу немачку Рајну. Она је била у нашој чаши. Једна песма која се пева не отире охоли траг копита наших коња утиснутих у вашој крви.

Ми смо је имали, вашу немачку Рајну. Њена недра носе отворену рану, од дана кад је победилачки Конде раздерао њену зелену одећу. Куда је прошао отац, проћи ће и син.

Ми смо је имали, вашу немачку Рајну. Шта је чинила ваша германска храброст, када је наш свемоћни Цезар својом сенком прекрилио ваше равнице? И где су пале те последње кости?

Ми смо је имали, вашу немачку Рајну. Ако ви заборављате своју историју, ваше девојке извесно боље су сачувале успомену на нас; оне су нам точиле ваше бело винце.

Ако је ваша, ваша немачка Рајна, оперите у њој своју ливреју. Али говорите мање охоло. Колико вас је било гавранова у черупању орла на умору?

Нека мирно тече, ваша немачка Рајна; нека се ваше готске катедрале скромно огледају у њој; али бојте се да ваше бахичке песме не пробуде мртве из њиховог крвавога почивања.

(С француског превео М. М.) Алфред де Мисе.

ДАНТЕ.

Данте, стари Ђибелинче, када видим у пролазу бели и тамни гипс моћне образине коју нам је уметност оставила од твоје божанствене главе, — ја не могу а да не задрхтим, о песниче! Толико је рука генија и рука несреће ударила на те жиг бола.

Под уском капом која ти стеже уши, да ли боре годинâ или бразде бдењâ прелазе обилно преко твога чела? Да ли се у изгнанству, у понижености, твоја уста заклопила од силног проклињања? Је ли твоја последња мисао била у оном осмеху који је смрт својим рукама приковала на твојим уснама?

Ах! презирање приличи Дантеовим устима, јер се он родио у бујном граду, и калдрма родног му места била је од шљунака који су задуго дерали табане његових ногу. Данте је, као и ми, гледао људске страсти како се око њега комешају и котрљају; видео је грађане како се кољу у по дана, како се сатрвене странке понова дижу; видео је како на ломачама горе жртве; видео је тридесет година како теку таласи злочинâ, и како је реч отаџбина бачена да је ветрови носе, без користи за народ и за слободу.

О Данте Алгиери, песниче Флоренције, ја разумем данас твоју самртну патњу. Љубавниче Беатричин, на изгнанство осуђени, ја разумем твоје упале очи и твоје мршаво чело. Одвратност од ствари овога света, она воља за повраћањем, она дубока мржња која те је чинила свирепим, преплавише жучи и твоје перо и твоје срце. И према животу свога родног града, уметниче, ти си насликао фаталну слику, и приказао си његову поквареност са толико снаге и истине, да мала деца када су те виђала како даљу, у Равени, прелазиш преко каквог удаљеног трга, говорила су, гледајући твоје тамно и бледо чело: ето, ето оног који долази из пакла!

(С француског превео М. М.) Огист Барбје.

ОДЛАГАЊЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ.

Рад у парламенту регулисан је у свима земљама нарочитим одребама. Најнажније од њих улазе у Устав; друге се уносе било у специјалан закон, било у правилник који издаје сама Народна Скупштина. У Србији, Устав је обухватио главне одредбе о сазивању, конституисању, отварању, одлагању, закључивању и распуштању Скупштине, затим верификацију мандата, поделу у секције, заклетву посланика, јавност седница, кворум, начин гласања, право интерпелације, истраге, анкете и оптужбе министара; одредбе о имунитету посланичком; однос између Скупштине и министара, одржање реда у Скупштини од стране председништва, финансијске атрибуције скупштинске, најважније одредбе о поступку са законским предлозима, и, најпосле, индемнитет посланички. Остале одредбе о начину рада у Народној Скупштини регулисане су *Законом о пословном реду*, који Скупштина изгласава, а Краљ потврђује.

Међутим, ни уставне одредбе, ни закон или правилник о пословном реду нису довољни за добро функционисање Народне Скупштине. Парламенат је врло жива, покретљива и промењива организација, подложна јаким утицајима бирачког тела, Круне, владе, странака и јавног мнења. Живот у парламентима, чак и кад су они врло давног порекла, стално и упорно бежи од регулисања. Сваки час искрсавају нове појаве, које се нису могле предвидети ни кодификовати. Зато се у свим парламентима писане одредбе пословника допуњују праксом, да се не би сваки час мењале, јер је та процедура често спора, као што је у нас случај. Само, ваља имати на уму да никаква пракса не сме истиснути и заменити писане одредбе пословника, а још мање Устава, него их може само допуњавати. У нас се, међутим, праксом уништавала важност писаних одредаба пословника и Устава, и то не само у прошлости, него и у садашњости, после велике државне кризе у 1903. години.

*

У овој расправи ја ћу говорити само о једној врсти неправилне парламентарне праксе — *о одлагању скупштинских*

седница. Ту је било погрешака и од владе и од саме Народне Скупштине и од председништва скупштинског. По чл. 54 Устава Краљ има право да одложи *седнице* Народне Скупштине за два месеца. По чл. 101 Устава „Народна се Скупштина сазива редовно у престоницу за 1 октобар сваке године“. Одредба овога члана категорична је, и датум који Устав одређује за редован годишњи Сазив Народне Скупштине не може се променити, а да се Устав не погази. *Пре* тога рока Народна Скупштина може се позвати само у ванредан сазив; сазивање *после* тога рока очита је повреда уставне одредбе из чл. 101 Наш Устав није дао Народној Скупштини права да се сама, без ичијег позива и без указа, састаје у Уставом одређен дан. као што је то случај у Француској, Белгији, Шведској и Португалији. Али тако исто Устав није дао Краљу право да произвољно одређује тај рок, нити да га мења, него је утврдио дан кад треба Краљ да сазове Народну Скупштину. Устав је везао руке и Краљу и Народној Скупштини: Краљу је ставио у дужност да сазове редован годишњи сазив 1. октобра, а Народној Скупштини није допустио да се тога дана и без указа састаје.

Ако ма из каквих разлога Краљу није угодно да Скупштина ради од 1 октобра, он има право да њене *седнице* одложи, чим се Скупштина буде конституисала и почела свој рад. Текст Устава у том погледу врло је јасан: Краљ може одложити не Скупштину, него њене *седнице* То право је дискретно. Оно је дато Краљу да га употреби не као редовну меру, него у изузетним случајевима: кад се унутрашње политичко стање замути; кад рад у Скупштини изазове сукобе између владе и Скупштине, који се не могу одмах расправити, и који прете да се све више заоштре што је Скупштина дуже на окупу; кад се непосредно пред редован састанак промени влада; те нови кабинет нема с чиме да изађе пред Скупштину, или кад наступе озбиљне спољне компликације, те влада не може у исто доба да ради и са Скупштином и да земљу спасава од спољних опасности. Али у сваком од тих случајева мора се Скупштина сазвати у редован сазив за 1 октобар, и може се одложити чим се конституише и пређе на дневни ред. Једина штета од тога сазивања тиче се материјалних издатака, али се не може и не сме допустити да се материјалне

уштеде, чак и кад би биле велике, чине на огромну моралну штету коју народ и држава трпе од гажења Устава.[1]

*

Друга повреда Устава и закона о пословном реду у Народној Скупштини, у погледу на одлагање седница скупштинских тиче се неправилног рада председника Скупштине. Дешавало се више пута да сам председник, закључујући једну седницу, закаже другу за неколико дана доцније. Он тиме у ствари врши одлагање скупштинских седница, и ако на то нема никаква права. Ниједан једини члан Устава и пословника не допушта председнику скупштинском да може одлагати седнице Народне Скупштине, и ни један парламенат не даје толику власт своме председнику. Напротив, одредбе закона о пословном реду ограничавају председника у отварању и затварању седница. По чл. 61 пословника председник затвара скупштинске седнице с пристанком Скупштине. и затим *објављује* дан и сат у који се има сазвати идућа седница. Израз *објави* не значи што и израз *одреди*, него означава да председник има да саопшти Народној Скупштини дан који је *одређен* за идућу седницу. А ко је одредио тај дан? То нам казује чл. 41. пословника. Он *одређује* да се седнице држе сваког дана, сем недеље и празника кад су по закону затворене радње. А и у те дане могу се држати, ако сама Скупштина то реши. И не само да је пословник прописао дане у које се држе скупштинске седнице, него чак и часове кад почиње и кад се свршава седница. Председник Скупштине не може помаћи не само дан, него ни час у који се држи седница. Затварајући једну седницу, он мора објавити другу за први идући дан (радни), и то за осам часова пре подне. Једино сама Скупштина може изменити час отварања и затварања седнице и решити да се ради и по подне, и у дане недељне и празничне.

Ипак, има један случај кад је председник Скупштине господар једне седнице, те је може и прекинути и затворити

[1] Ја помињем ову врсту неправилног одлагања Народне Скупштине стога што је учињена и 1904 године, одмах иза Мајске Револуције. Ја сам и онда, као члан главног одбора удружених радикалних странака, протестовао у одбору против такве праксе и доказивао да је противна Уставу...

без скупштинског одобрења. Чл. 60 пословника даје председнику то право кад је Скупштина бурна, и кад наступи неред. Али и то је право ограничено. Најпре председник мора „опоменути Скупштину да ће прекинути седницу, ако се мир не поврати“. Ако се Скупштина не умири „он ће обуставити седницу за неко време“, и по истеку тога времена поново је отворити. „Али ако се опет на истој седници појави неред, председник ће затворити седницу и заказати идућу седницу сам објавама *за први дан* у који Скупштина ради“. Ни тада, дакле, кад због нереда није у стању да консултује Скупштину, председник не може заказати седницу после једног или више дана, него одмах првог радног дана.

Не само да председник нема права заказати скупштинске седнице за после неколико дана, него чак не може ни појединим посланицима дати одсуство, осим „у изузетним хитним случајевима“ кад нема могућности да о томе решава сама Скупштина. То одсуство не сме бити дуже од пет дана, и не сме се дати толиком броју посланика, да се онемогући кворум. Чим би наступио такав случај, председник мора позвати потребан број посланика да се врате у Скупштину и пре истеклог одсуства. Јасно је, по свему овоме, да председник не само не сме правити никакав прекид у свакодневном састајању Скупштине, него чак и онда, кад би сама Народна Скупштина, давањем одсустава посланицима, проузроковала прекид рада, мора се старати да се тај прекид избегне.

*

Трећа неправилност у погледу одлагања Скупштине извршена је 10 октобра прошле године. Пошто је исцрпен дневни ред те седнице, председник је Скупштине рекао:

„Ја мислим да је Скупштина по разговорима, које сам имао са врло много г.г. посланика, сва сложна у томе, да у садашњим приликама Скупштина може да се одложи, да није потребно да она и даље ради. И ја молим, почем ће према сагласности Скупштине овај састанак бити последњи у овом кратком трајању скупштинских седница, пре него што се Скупштина опет састане, да дате овлашћење, да председништво може потврдити протокол данашњега састанка, да не би било тога ради нарочите седнице“. (Одобрава се).

На то је упитао народни посланик Г. Ст. Рибарац: Кад

ће бити друга седница? Председник је одговорио: у споразуму с владом председништво ће објавити.

Од тога доба прошло је пет месеци и десет дана, па је тек 21 марта Народна Скупштина продужила свој рад.

У овом последњем одлагању скупштинских седница учињене су три неправилности. Прва је што је Скупштину одложио сам председник, а он на то нема права. Истина он тврди да је о томе „говорио с врло много г.г. посланика", али тај приватан разговор не може ни у ком случају заменити правилно донесену скупштинску одлуку. Ни факт да је Народна Скупштина прећутно примила такав поступак председников не смањује његову неправилност. Пословник не предвиђа никаква прећутна одобрења скупштинска. Своје одлуке Народна Скупштина доноси гласањем. То је гласање нарочито потребно кад Скупштина *има да промени ред који пословник утврђује за држање седница.* Гласање је тројако: тајно, поименично и седењем и устајањем. (Чл. 120 пословника) Никакво друго гласање не постоји у Народној Скупштини: ни акламацијом, ни прећутно...[1]

Друга је неправилност садашњег одлагања што је *без рока.* По чл. 41 пословника скупштинске седнице држе се сваки дан сем недеље и празника, кад су по закону затворене радње. По чл. 61 председник по затварању једне седнице „објављује дан и сат у који се има сазвати идућа седница". У случају о коме је реч председник то није учинио. У место да одреди дан и сат идуће седнице, као што наређује пословник, председник је рекао: „у споразуму с владом председништво ће објавити" (кад ће бити идућа седница). Такав поступак је очигледна повреда закона о пословном реду у Народној Скупштини. Ни влада ни председник Народне Скупштине нису власни располагати по својој вољи скупштинским радом. И сам Краљ кад указом одлаже седнице Народне Скупштине дужан је у истом указу означити дан у који се има наставити прекинути рад. То важи и у случају распуштања Скупштине; и тада се у указу мора означити дан првог

[1] Акламацијом може Скупштина одобрити какав поступак председништва или владе за који су они сами надлежни, али желе да га саопште Скупштини и добију њену моралну потпору, њено солидарисање с тим поступком. А одлуке за које је једино Скупштина надлежна морају се доносити правилним гласањем.

састанка Народне Скупштине. А и кад се закључује Скупштина зна се тачно да нова сесија мора почети 1 октобра, јер тако Устав наређује (чл. 101). Било да се привремено прекида рад једног сазива, било да се сазив закључује. било да се Скупштина распушта пре него што сврши целу периоду, било да се сврши цела периода, увек је одређен рок за наредни састанак скупштински. Никад и нико не може прекидати седнице скупштинске или ма како обуставити рад у Скупштини *на неодређено време*...[1]

*

Трећа је неправилност овог последњег одлагања Народне Скупштине у *времену* које је протекло између једне и друге скупштинске седнице. Претпоставимо да је Народна Скупштина одложена правилним гласањем, са означеним роком идућег састанка (21 март), и ако у ствари није било учињено ни једно ни друго. Ипак се намеће питање: може ли Скупштина сама одложити своје седнице? Ни у Уставу ни у пословнику нема ниједне одредбе којом би се признавало Скупштини то право. Сва права на сазивање, отварање, одлагање, закључивање и распуштање Народне Скупштине припадају Краљу, под извесним оградама о којима смо већ говорили. Скупштина се не може *сазвати* без Краљевог указа; не може се *отворити* било без Краљеве посланице, било без указа, било без престоне беседе; не може се ни *закључити* ни *распустити*, ако о томе не изиђе Краљев указ. Ниједно од тих Краљевих права није наша Скупштина покушала присвојити: она се никад није сама ни сазвала, ни отворила, ни закључила ни распустила. Једино право које је Скупштина узела и за се, то је право одлагања својих седница. Она је то учинила *праксом* која није наишла ни на какав отпор ни код Краља, ни код владе, па ни у самој скупштинској средини. За ту праксу Скупштина није имала никакав позитиван ослонац у Уставу и пословнику. На против, чл. 1 закона о пословном реду у Народној Скупштини готово као да забрањује Скупштини да прекида свој рад. Он гласи: „У очи

[1] Чак и у случају министарске кризе и прекида рада, кад нема посла за рад, одређено је време идуће седнице. У првом случају Скупштина се састаје чим се нова влада образује, у другом чим буде готов ма који предмет за стављање на дневни ред.

онога дана, у који је Народна Скупштина сазвана Краљевим указом, сви посланици дужни су бити у месту где ће Скупштина држати своје седнице (чл. 101 Устава) и ту остати и скупштинске послове радити све док Скупштина не буде закључена, или распуштена или док њене седнице не буду одложене". Редакција овог члана, нарочито завршне речи, показује да се овде мислило на Краљево право закључивања и распуштања Скупштине и одлагања њених седница. Сем тога по чл. 41 пословника Народној Скупштини остављено је право да мења само *часове* свога састанка, да одређује седнице и по подне, и да може, *изузетним кворумом од две трећине*, решити да се ради недељом и празницима кад су по закону затворене радње. Да је законодавац хтео дати право Скупштини да одлаже своје седнице извесно би тражио већи кворум од обичног, кад га већ тражи за недељне и празничне седнице. И несумњиво је да би ограничио и време за које Скупштина може одложити своје седнице. А свега тога нема у пословнику. За право Народне Скупштине да сама одлаже своје седнице има у Уставу само једна слаба индикација Кад је реч о сазивању, отварању, закључивању и распуштању Народне Скупштине, Краљ је ограничен извесним уставним одредбама, али је потпуно независан од ма каквог суделовања Скупштине у тим акцијама. Она о њима нити решава, нити даје своје мишљење. Код одлагања ствар је нешто друкчија. Краљ може само једанпут одложити скупштинске седнице без припита саме Скупштине. Ако жели да то учини и по други пут, потребан му је скупштински пристанак. Скупштина, дакле, има у извесним случајевима право решавања о свом одлагању. Али много више но та индикација право да Скупштина сама одлаже своје седнице проистиче из природе скупштинског рада. Има случајева кад се морају скупштинске седнице одложити. За један дан оне се одлажу кад је погреб каквог знаменитог човека, или каква важна национална манифестација и т. д. За неколико дана оне се одлажу кад наступи министарска криза, или кад нема ничега за рад. Има ли смисла да Краљ и у тим случајевима употреби и исцрпи своје право да одлаже седнице указом? Није ли боље и правилније да Скупштина сама одложи своје седнице?

Да би се питање о праву Скупштине да сама одлаже

своје седнице правилно решило, треба добро разумети смисао одредаба из чл. 54 Устава. Оне нису само владаочеве прерогативе, него у исто доба, и готово у већој мери, скупштинске привилегије. Некад је и у Србији и у другим земљама парламенат био сасвим у рукама владаочевим. Он га је сазивао кад је хтео, држао колико је хтео, одлагао докле је хтео и закључивао и распуштао по својој вољи. Политичком борбом, која је често пута била и дуга и напорна па и крвава, поједини народи успели су обезбедити парламенте од самовоље владалачке. Они су ограничили права владаочева према парламенту. Тако је било и у Србији. Уставом је одређен дан у који је Краљ дужан сазвати редовну сесију парламента (чл. 101). Везано је закључивање сесије за изгласавање буџета и одговоре на интерпелације (чл. 101 и 121). Краљ може сам одложити скупштинске седнице само за два месеца и свега једанпут. (Чл. 54). Најпосле, кад распусти Скупштину Краљ мора одредити нове изборе у најкраћем року од четрдесет и пет дана и у најдужем од два месеца (чл. 98. изборног закона и 54 Устава), а нова Скупштина мора се састати најдаље за три месеца од дана распуштања њене претходнице (чл. 54). Свима овим одредбама циљ је да обезбеде извесно трајање парламентарног рада и да онемогуће владаоцу да сведе то трајање на произвољан минимум. У неким земљама Устав предвиђа најмањи рок трајања једне сесије, који се може скратити једино распуштањем Скупштине (у Француској пет месеца; у Португалији, Бугарској, Шведској[1] и Турској[1] четири месеца; у Белгији четрдесет дана; у Холандији двадесет дана). Увек је за парламенте било опасности да им владаоци и сувише не скрате трајање рада, а никад да га не продуже преко одређеног минимума. По нашем Уставу Краљ не може закључити сесију пре решења буџета, али је не мора закључивати кад тај посао сврши, него може продужити њен рад до дана Уставом одређеног за сазив нове сесије. С друге стране, Устав је имао за циљ да обезбеди Краља од дугог трајања парламентарног рада, и зато му је дао права да одлаже седнице, да закључује Скупштину чим сврши буџет, и да је распушта кад нађе за потребно. У Данској је Уставом предвиђено да сесија не може трајати без

[1] Овај се рок у Шведској може смањити на захтев парламента, а у Турској може га сам султан и скраћивати и повећавати.

одобрења владаочевог дуже од два месеца. Јасно је по томе да чланови 54, 101 и 121 нашег Устава имају двојак циљ: обезбеђују Скупштини известан *минимум* рада, и дају Краљу право да одреди *максимум* трајања скупштинске сесије. Из француске парламентарне праксе најбоље се види тежња да се државном поглавару онемогући скраћивање скупштинског рада испод уставног одређеног минимума, а самом парламенту да се спречи повећање свога рада. Ако председник Републике одложи парламенат, то време за које је парламенат одложен не рачуна се у оних пет месеци, које уставни закон француски предвиђа као минимум трајања једне сесије. А ако се сам парламенат одложи, то се време рачуна у оних пет месеци, као да је парламенат и тада радио...

Ова факта, с обзиром на праксу у другим земљама и на природу скупштинских послова, утврђују ме у мишљењу да Народна Скупштина има права да сама одлаже своје седнице. Она тиме ни мало не спречава право које владалац има да указом одлаже скупштинске седнице. И не повећава ни стварно трајање свога рада, нити смета ма у чему влади и Краљу. Напротив, одлажући сама своје седнице, кад је то одлагање немогућно избећи, она чини услугу владаоцу, омогућавајући му да задржи своје право да сам, без пристанка Скупштине, може одложити њене седнице кад нађе за потребно. Сем тога. Скупштина никад не може одложити своје седници ако влада на то не пристане. Чим би Скупштина то урадила супротно жељама владиним, створио би се сукоб између владе и Скупштине и изазвало или распуштање Скупштине или кабинетска криза. А влада се не може сложити са Скупштином у питању о одлагању скупштинских седница, ако је Краљ противног мишљења, јер би се тиме створио сукоб између Круне и владе и изазвала и кабинетска криза и распуштање Скупштине...

Колико времена може Скупштина одложити своје седнице? Јасно је да и ту мора бити извесне границе. Та је граница одређена у ствари самим Уставом. Народна Скупштина не може одложити своје седнице на дуже време него што по Уставу Краљ има права да их одложи. Пракса не може дати Скупштини већа права но што их Устав даје владаоцу. У последњем одлагању скупштинских седница то време, међутим, износило је пет месеци и десет дана, и по томе оно је неправилно. Још нешто! Одлука Скупштине о одлагању њених

седница треба да је донесена једногласно. Пракса скупштинска не треба да се заводи простим надгласавањем, јер би се у том случају сужавала права мањине.

Још једно питање треба расправити. Шта ће бити ако се укаже изненадна а важна потреба да се Скупштина састане пре рока до кога су одложене њене седнице? Ако је одлагање извршено Краљевим указом, то ће се другим указом позвати Скупштина да прекине свој одмор. А ако је сама Скупштина одложила своје седнице? Не остаје ништа друго него да се и у том случају Краљевим указом прекине одмор. Како тај указ потписује надлежни министар и како се он не може издати без споразума с владом, то ће влада бити политички одговорна ако је без разлога прекинула скупштински одмор. Тако се ради у Енглеској. Круна има право позвати Домове да прекину свој одмор ако је већи од четрнаест дана. Домови су дужни да се састану у року од шест дана од кад је изишла Краљева прокламација.

Признајући право нашој Скупштини да сама одложи за два месеца своје седнице, мора се последње њено одлагање обележити као неправилно и противно духу Устава и пословника. О њему није било правилног гласања; трајало је не два месеца, него више од пет месеци и није при самом одлагању одређен дан нове седнице. Нећемо рећи да су ове неправилности намерно учињене, али оне у сваком случају поткопавају основе нашег младог парламентаризма. Дужност је свих пријатеља парламентарног система да брижљиво избегавају све што би могло компромитовати овај систем, за чије је завођење утрошено много жртава.

Јаша М. Продановић.

ЦРКВЕ И ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА.

(2)

Колико је ова претпоставка била погрешна и колико су се варали дворски кругови у Бечу у карактеру српскога народа кад се тицало вере и народних обичаја, то су показале борбе које су одмах по заузећу Србије и Београда настале између царских власти и нашега народа око привилегија.

Католички свештеници и дворски кругови, којима је испрва била непозната суштина поменутих повластица, а ценећи српски народ, коме је пре свега било стало да се ослободи Турака, по готовости којом је у свако доба верно и одано служио цару и за њега се залагао, ваљда су мислили, да ће католичка пропаганда барем у Србији успети, кад већ није успела у оним крајевима у Угарској у којој су живели Срби још из времена сеобе под Патријархом Чарнојевићем, па још и из раније из времена националних мађарских краљева. У томе погледу било је разочарања доста, а да и не помињемо како је доцније, услед отпора српског народа и услед његове жилавости у поменутој борби, римска пропаганда бивала све мање агресивна па се на крају само о томе старала да католичка, као „владајућа вера“ (religio dominans), по сваку цену одржи превласт над православном црквом, кад већ није могла успети да ову потчини примату римског папе. Тако су и дворски кругови, уверивши се да је унија православне цркве са римском у српским земљама скопчана са великим тешкоћама, па чак и немогућна, скренули сву своју пажњу на то да се Србима, у којих се вера и народност беху слиле у једну целину, не даду све оне слободе и права што су их по гласу повластице цара Леополда I, како се не би и сув осилили и једнога дана били опасни двору. Кад се већ није могло извести унијаћење народа, онда му је ваљало сузити права која су му давала могућност да се помоћу привилегија, које му зајемчавају неку врсту политичке автономије, не развија као народна целина, која би временом загрозила ауторитету државе. Српски народ опет, имајући здрав инстинкт о томе да ће се само тако одржати ако не допусти да му се крње стечене повластице, које му уjемчавају не само слободу вероисповести, него и слободу вршења народних обичаја, живо се борио да одбрани своје привилегије и да одржи јединство српске цркве, гледајући у њему и јединство народа. Само са овога гледишта треба посматрати положај наше цркве у времену о коме је реч и о борби која се тада водила око народних привилегија и око сједињења карловачке и београдске митрополије.

Освојење Београда и Србије под принцом Јевђенијем (1717) затекло је на епископској катедри у Београду митрополита Мојсеја Петровића, који је још под Турцима од 1713

на овамо управљао овом епархијом. Аустријска влада имала је тада према православној цркви у Србији одрешене руке; она је могла организовати српске црквене власти како је хтела. То јој је ваљда из почетка давало наде да ће моћи остварити унију. Принц Јевђеније, пак, коме се не може пребацити верски прозелитизам, и који је у првом реду водио рачуна само о чисто државним и политичким интересима монархије, сав се био заложио само да се одржи начело, изречено познатом царевом резолуцијом, по коме се Србија има сматрати као „својина царева". Не хотећи да се Маџарима допусти ма и најмање мешање у послове око уређења ново освојених земаља, он се живо старао да се у Србији, коју су они били прогласили као своју територију, заведе политичко и црквено уређење потпуно независно од утицаја угарских власти.

Овим жељама и намерама Дворских Већа и принца Јевђенија као да је изишао на сусрет београдски митрополит Мојсеј, када је још пре закључења Пожаревачког Мира 12 Фебруара 1718 похитао у Беч са молбом да буде потврђен за архиепископа и митрополита београдског.

И ако је митрополит карловачки Вићентије Поповић, знао за ово путовање Мојсејево, као и за његову молбу да буде утврђен на архиепископској столици у Србији, он је ипак сазвао народне прваке на збор да против овог Мојсејевог умишљаја поднесу тужбу. Митрополита и народне прваке нагнала је на овај корак бојазан да ће отуда претрпети штете карловачка митрополија, која је све дотле стајала под заштитом царских привилегија. Ова бојазан Срба из Угарске, Хрватске и Славоније у неколико је била оправдана. Установљење и организација нове београдске митрополије била је у самој ствари подела српске цркве и српског народа на двоје. Да би у том случају бечки кругови знатно поткресали народне привилегије, па чак их народу и одузели, у то су тврдо веровали сви који су знали да се из Беча попреко гледа на ове народне повластице и да се само чека прилика да се оне сузе.

Но ова тужба карловачког митрополита и народних првака није ништа користила. Познато је гледиште које су у овом питању заузимала Дворска Већа. Уз то је Мојсеј Петровић био човек кога су у Бечу ценили, јер је још за време Турака стојао у тајној вези са царским двором, спремајући

у народу земљиште за ослобођење Србије од Турака. Сем тога имао је у овоме случају принц Јевђеније одлучну реч. А она је само могла испасти у корист Мојсејеву, који је принцу био мио још из времена пре рата, када су чињене спреме за освојење Београда и Србије. Али је најглавнији разлог што се Јевђеније био заложио за установљење београдске митрополије био тај што је тиме, као што се принцу чинило, једанпут за свагда, отклоњена опасност од мађарског утицаја, који би се несумњиво јавио да је православна црква у Србији дошла под власт карловачке митрополије.

Све ово скупа допринело је те је цар утврдио Мојсеја Петровића у његовом положају. Конфармационом дипломом од 30 августа (10 септембра) 1718 буде он потврђен и признат за архиепископа и митрополита у краљевини Србији. У истој цар Карло VI наводи „како се Мојсеј показао у разним приликама особито веран и одан царском двору, и како је он, још пре доласка аустријске војске у Србију, био изабран и потврђен за митрополита, а нарочито како га сам ондашњи „илирски“ или „рашки“ народ захтева за свога пастира“.

Овом дипломом створена је нова независна српска црква. Београдски епископ носио је дотле по грчкој практици само титулу митрополита и није имао никакве власти над осталим епископима у Србији, а сам је потпадао под власт српског патријарха у Пећи. Сада пак био је он глава православне цркве у Србији и у истини архиепископ и митрополит београдски, чији су суфрагани били епископи ваљевски, а доцније, као што ће се видети, и православни епископи у Банату и Влашкој.

Мојсеј Петровић, и ако је био човек пун амбиција и јаке воље да се истакне као јавни радник, ипак је вазда имао на уму интерес свога народа и своје цркве. Још за свога бављења у Бечу он је, користећи се добрим расположењем дворских кругова, а нарочито благовољењем принца Јевђенија, успео да унесе у конфирмациону диплому одредбу која га карактерише као реална и далековида политичара. Наиме у његовој дипломи је речено и то: да може и сме отправљати све митрополитске дужности своје цркве и вере у Србији и да се може без икакве сметње слободно и мирно кретати по целој епархији својој, докле се његова

митрополитска дужност протеже, као и то, да цар милостиво одобрава и потврђује „непрекидно трајање пређашњих као и садашњих привилегија, које је потврдио и дао архиепископима и митрополитима и свима духовницима грчкога обреда и целом народу илирском и рашком“. Са овим свечано изреченим царским обећањем постављена је православна црква у Србији у положај не само толерисане него и повлашћене цркве, онако исто као што је била и православна црква којом је управљао митрополит и архиепископ карловачки. Цар и његова влада, испрва вољни да српској цркви у краљевини не даду нарочита права и нарочите слободе, попустили су као увек, кад би се налазили пред несавладљивим тешкоћама, које у овом случају треба тражити у претензијама Угарске Дворске Канцерије, која је нову српску митрополију тражила за круну Св. Стевана.

Ова бојазан од угарског утицаја имала је својих последица нарочито при одређивању граница, до којих би се имала простирати власт новог митрополита. Како је Пожаревачким Миром и Тамишки Банат, који је дотле био у турским рукама, дошао под власт цареву, то су бечка Дворска Већа, не обзирући се на то што је по гласу привилегије од 21 фебруара (4 Марта) 1695 вршачка епархија имала доћи под црквену власт карловачког митрополита, поднели цару на потпис такозвану „проширену диплому“, којом се власт митрополита београдског проширује и на Банат, где су постојале две српско-романске дијецезе са седиштима у Темишвару и Себишу. Тако је Мојсеј Петровић као архиепископ и митрополит београдски имао власт сем над архидијецезом још и на дијецезама ваљевском, темишварском и карансебешком.

Оснивање ове нове српске митрополије, маколико да је изгледало корисно за народ у Србији и поменутим епархијама ван ње, није налазило одзива у тадашњем Српству. Као што је већ на другом месту речено, српски народ је толико зебао од католичке пропаганде и онда кад се у Бечу можда и није на то мислило, да је почео и јавно давати израза своме нерасположењу према овој новој црквеној институцији, у којој је назирао добро смишљен план бечких кругова, да се осујети народно груписање око једног црквеног и национаног центра. Зато се он био упео из све снаге да ово стање измени. У борби, која сада настаје између српског

народа и владајућих кругова у Бечу око тога хоће ли и даље постојати две митрополије или ће бити само једна митрополија и једна црква, заузима видно место као тумач народних жеља, онај исти човек, чијим је постављењем за београдског архиепископа управо и дошло до поделе српске православне цркве у Аустрији на две цркве и две митрополије. Тај човек је Мојсеј Петровић.

Користећи се расположењем народа, митрополит Мојсеј убрзо се после извршене организације нове цркве истиче као поборник идеје о сједињењу обе митрополије. Но он прилази остварењу ове мисли мудро и опрезно. Уверивши се да болест од које је боловао карловачки митрополит Вићентије Поповић стално напредује, он се са народним првацима договори како би Вићентију требало поставити коадјутора. Сабор држан у Варадинском Шанцу (Новом Саду) 23 јуна (4 јула) 1722, доиста је изјавио жељу, да се оболелом митрополиту постави за коадјутора београдски митрополит Мојсеј, као и то, да се, у случају смрти једног од двојице митрополита, удова архиепископија више не попуњава, него да и њоме управља митрополит који је остао жив. Царском инструкцијом било је на овоме сабору забрањено учешће посланицима из Србије и Баната. Самоме пак митрополиту речено је од стране врховне команде у Београду да би његово присуство на сабору могло имати по њега лично злих последица. У пркос овој забрани, Мојсеј је отишао на Сабор, на коме је донесен поменути закључак о његовом коадјуторству.

Све ово учинило је те су у Бечу почели сумњати у митрополита Мојсеја. За дворске кругове као да је било јасно да се у Варадинском Шанцу ради на сједињењу обе митрополије. Зато се не одазваше жељи сабора и не потврдише његове закључке.

Карловачки митрополит Вићентије Поповић после дугог боловања умре 23 октобра 1725. Као што је тада био обичај, владике и народни прваци, искупљени у Карловцима при погребу умрлог архиепископа, изберу депутацију, која ће ићи у Беч да цару поднесе молбу да могу држати нов Сабор и на њему изабрати новога главара цркве.

Цар Карло VI допусти држање Сабора у Карловцима, сазваног за 7 фебруара 1726, на коме је било сем посланика из Угарске и Хрватске и Славоније, први пут 20 посланика

из Баната и 12 посланика из Србије. У инструкцији, коју је добио царски комесар ђенерал граф О'Двијер (негдашњи заповедник Београда а сада командујући ђенерал у Славонији), изреком се каже да се избор београдског митрополита не сме допустити, јер би то значило сједињење обеју митрополија, чин, који се противи интересима монархије. Комесару је стављено у задатак да свим силама спречи овакав избор, и ако у томе никако не успе, да узме на знање закључак Сабора и сачека даље решење Дворских Већа.

Народни посланици, потајно руковођени мудрим и вештим митрополитом београдским, показивали су се до крајности смерни и лојални, но у исто доба и непопустљиви у жељи да изберу Мојсеја за митрополита карловачког. Одбивши најпре тројну кандидацију, коју им је био предложио царски комесар, они при избору митрополита дадоше свој глас митрополиту београдском, поред свега тога што их је ђенерал О' Двијер преклињао да то не чине и што их је уверавао да цар неће потврдити Мојсејев избор и да митрополит београдски има доста посла у Србији и Банату, па би га нова дужност оптеретила још већим послом. Посланици на ново гласаше, али је резултат био исти. Тад комесар позове сва три сталежа (војнички, свештенички и световњачки) да сваки од њих посебице гласа, надајући се, да ће их на овај начин пом'ести у њиховој намери. Но како ни ово ништа не поможе и како поново сви посланици гласаше за „Кир Мојсеја", царском комесару не оста ништа друго. већ да прекине седнице саборске и да сачека даље решење из Беча. Бечка влада, налазећи се пред замршеном ситуацијом и видећи да се силом не може учинити ништа, попусти као увек у озбиљним приликама, у којима је ваљало „српски народ одржати у добром расположењу", те заповеди ђенералу О'Двијеру да у име царево призна избор митрополита Мојсија и да га свечано уведе у звање као архиепископа и митрополита карловачког, што је извршено 27 фебруара 1727.

Том приликом објавио је царски комесар у цркви искупљеном клиру и народу да је Мојсије инсталисан само за карловачког митрополита. Али како по извршеној инсталацији сабор састави молбу на цара у којој је захтевао да се обе митрополије у смислу привилегија споје уједно и да се Мојсеј Петровић потврди за обе, то цар реши да нови карловачки

митрополит до даљега царског решења има управљати и београдском митрополијом. Већ 1 априла 1727 изда му цар конфирмациону диплому као карловачком митрополиту и архиепископу, којом му се у исто време уступа на управљање Србија, Тамишки Банат и Мала Влашка, а 24 маја исте године потврди га цар као краљ угарски, и то преко Угарске Дворске Канцеларије, за карловачког митрополита.

Као што се из овога види, спајање обе митрополије није извршено онако као што се то желело у српском народу. Постављењем митрополита београдског за митрополита карловачког, али без стварног сједињења карловачке и београдске митрополије, створена је нека врста персоналне уније, која је имала да траје само док је Мојсеј Петровић жив Дворски кругови су без сумње рачунали да ће се ситуација после смрти овога митрополита изменити и да ће се онда у српској цркви моћи опет повратити стање какво је било пре његова избора. Но у томе као да су се — као што ће се доцније видети — преварили, јер се ни под Мојсејевим наследником у томе није ништа променуло. За сада је било обема странама поможено. Срби су признавали само једног митрополита, а двор је живео у уверењу да постоје две митрополије. Мојсеј Петровић био је митрополит карловачки и администратор митрополије београдске, што је потпуно одговарало начину његова избора и постављења. У ствари пак он се осећао као митрополит београдски, који је у исто доба управљао и са митрополијом карловачком. Мојсеј се није никад друкчије ни потписивао него само као митрополит и архиепископ београдски. Његова резиденција је била у Београду. У овој вароши се тада стицало све што је имало везе са централном управом српске цркве. У главноме је дакле народна жеља била задовољена.

Да се и толико могло постићи, има се у првом реду захвалити сталном и смишљеном раду митрополита Мојсеја. Вредно је, дакле да се за часак обазремо и на ранији живот овог интересантног човека, који као народни политичар, као реформатор наше цркве и школе у Србији, па најпосле и као рођен Београђанин, заслужује да му се име у историји наше престонице помене са највећим пијететом.

Мојсеј Петровић рођен је у Београду 1677 од оца Петра и матере Јелисавете. По прелазу патријарха Арсенија III Чар-

нојевића у Угарску (1690), пошљу родитељи Мојсеја у двор Патријархов у Сент Андрији на науку. Он се ту по свршеним наукама заһакони, и као такав буде на скоро ради неких народних послова послат патријарху Калинику у Пеһ Ту се закалуһери, па се отуда врати у Карловце, где га владика и администратор митрополије крушедолске (тако се називаше у то време карловачка митрополија), Стефан Метохијац, рукоположи за јеромонаха свештеника. Вративши се наново у Пеһ, Мојсеј буде тамо произведен за протосинђела. Као патријаршки протосинђел буде 30 октобра 1690 у Пеһи посвеһен за епископа (митрополита) дабро-босанског са седиштем у Сарајеву на место умрлога митрополита Висариона.

У Сарајеву се нови митрополит није дуго задржавао, јер је по послу патријаршије шиљан на разне стране Тада се, без сумње, Мојсеј извештио у воһењу политичко-црквених послова, за које је имао дара и све потребне способности. Од тога доба настају у његовом животу бурни дани. Вршеһи народне послове, он се бавио час овде час онде. После смрти патријарха Калиника, 16 августа 1710, пошао је у Пеһ на сабор, одкуда се, по закључку епископског сабора 28 септембра 1710 мораде кренути за Цариград, али је веһ 6 јануара 1711 учествовао у избору новог патријарха Атанасија, па се отуда вратио у Сарајево. 20 фебруара 1711 видимо га са патријархом Атанасијем у турском Темишвару, а за тим и у турском Београду, одкуда је 11 августа исте године отишао у Сарајево. На крају 1711 и на почетку 1712 видимо га опет у Београду са патријархом Атанасијем, који услед интрига од стране својих тамошњих сународника, беше допао турског затвора. Лежеһи пола године као апсеник у Кули Небојши у Доњем Граду, патријарх се озбиљно разболе. Оставивши Мојсеја да исплати његове дугове, Атанасије, кога су једва пустили из затвора, крене се својој куһи у Пеһ, где је 23 априла 1712 умро. Свршивши патријархове послове, Мојсеј Петровиһ крене се у Темишвар, а отуда 22 маја на сабор. Са овога пута врати се натраг у Темишвар, у ком се бавио дуго, јер му се ваљало ослободити темишварског паше, који га не пушташе из заточења. Тек се 6 јула исте године могао отиснути из Темишвара да купи „таксил“ ради којега се посла беше и кренуо на пут. Том је приликом Мојсеј у месту свога роһења, у Београду, био затворен 46 дана, од-

куда се избавио, пошто је — као што сам каже — платио Ајактерију Мумбаширу 100 гроша и 50 гроша харача.

Октобра 1713 буде Мојсеј премештен у Београд за митрополити, где је остао, вршећи дужност епископску у Београду а у исто време и у Ваљеву, све до освојења Београда под принцом Јевђенијем 1717.

У очи самога рата Мојсеј Петровић као да је живо радио на ослобођењу Србије и Београда од Турака. Доказа зато има у његовој преписци са карловачким митрополитом Вићентијем Поповићем од 1713—1718 и у царској конфирмацији, у којој му се признаје ревност коју је показао у политичким пословима у очи рата с Турцима. Знајући да ће доћи до рата, он је своје имање „поради сего смушченога нињешњаго времена“ дао на аманет које манастирима, које појединим својим пријатељима. Тако је послао 1716 Стоји, ћурћији иришком, на аманет новац своје матере монахиње Јелисавете, а епископу бачком Димитријевићу новац своје сестре Граце.

Колико се тада живо радило око ослобођења народа у Србији и како је и на оној страни патња нашега света изазивала највеће сажаљење, види се из једног Мојсијевог записа од 15 маја 1717 (дакле још пре Јевђенијева похода на Београд), у коме се каже да је Мојсеј Петровић исплатио за откупљено српско робље од Турака у име митрополита Вићентија Поповића 353 гроша.

Држање Мојсијево за време рата 1717 и опсаде Београда било је примерно, јер се у свако доба залагао за Србе хришћане. Нема сумње да је он баш у то време стекао највеће симпатије својих суграђана у Београду, јер су га ови после рата највеше потпомагали, кад је ваљало у Бечу порадити да га цар потврди као митрополита и архиепископа београдског. А колико је био вољен у целом српском народу, то смо видели мало час, кад смо испричали догађаје услед којих је Мојсеј Петровић својим мудрим и вештим држањем умео да испослује сједињење карловачке и београдске митрополије, те да тиме задовољи и своју амбицију и у исто доба да оствари и народну жељу.

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Напад, комад у три чина, од Анриа Бернстена.

Док се још завеса није дигла, до нас допире велика граја. Очекујемо сукоб: са Бернстеном се није шалити. Међутим, пред нама се указују четири господина који седе у фотељама и мирно пуше после ручка, у салону једне виле. Они се договарају о имену своје странке, која се спрема да на изборима добије већину. Наши глумци су на свој начин схватили ту политичку дискусију, и дигли шаблонску грају. Александар Мерител, вођ странке, говорник и организатор, сутра можда председник министарства, предлаже просто име „друштвена странка“. Његов пријатељ Гарансје и његови синови Даниел и Жилиен прихватају га одушевљено. Њима се придружује и Рене, пријатељица Мериталове кћери Жоржете, која код ње проводи лето у гостима. Пошто смо из њиховог разговора дознали што треба, они су излишни, и зато одлазе у обли жњу вилу да играју тенис, код својих суседа Ривонових. Мерител остаје да пише писма. Рене такође. При поласку, Жоржета наваљује на Рене „да му каже“. Шта? Пажња се напреже.

Диалог. Мерител је предложио пре неки дан Рени да пође за Даниела. Она му сада одговара да не може, да према њему не осећа „велику љубав“: „Ја се нећу удавати ако не понесем мужу велику љубав“. Даниел је сувише строг, много виши од ње; њој треба нежности и милоште; она се осећа тако слаба, несавршена... У осталом, Даниел више не мисли на њу. Њему се допада Јелена Ривон... Мериталу је то жао. Настаје мучно ћутање... Он је желео да њен дух, њена свежина, она морална лепота што се крије у њеној лепоти... да све то остане у њиховој кући. Рене је ганута... Али он неће да наваљује: „Ви чекате љубав, ви је призивате... Имате право, то је нешто велико!... Али љубав ће вам задати бола, јадна моја мала! — Јадна моја мала... Како ви то кажете... Ви тако слатко казујете обичне речи... Ви, ви сте тако милостиви!... — Ја, ја сам само стари тата“. На ту реч, Рене прикупља сву храброст, устаје нагло дршћући, и трудећи се да га гледа у очи: „Ви нећете да вам будем жена?“ — Типична Бернсте-

новска смелост и брзина. Сцена на нашој позорници није произвела пун свој утисак. Г-ђа Таборска, место да буде очајно одлучна, као дављеник који се хвата за котур за спасавање, оклева, ћути, домишља се... — Меритал је изненађен, збуњен. Публика такође. Али јест, она га воли већ четири године, и у њему гледа своју срећу, и поред његових педесетих година. Она је чак била уверена да и он њу воли. Меритал се труди да је разувери, али на против открива самом себи да и он њу воли, ову отмену „малу Поезију“. Ипак одбија ову изненадну срећу која га плаши; али њене сузе су јаче, он је теши, и најзад пристаје, мора се признати, доста нагло.

У том слуга пријављује једну нову личност, Фрепоа, Мериталовог политичког пријатеља и уредника *Браниоца*. Улази Г. Тодоровић, и уноси драму у ову необичну љубавну идилу. Он је јутрос из Париза, иде у свој изборни округ, па је свратио узгред да јави Мериталу једну важну ствар... али не озбиљну... све ће се лепо свршити. Изишао је један клеветнички чланак у *Стентору*, у коме неки Марк Лабел тврди да је Меритал, као адвокатски писар у Греноблу, украо четири хиљаде динара своме шефу Далбоу, Лабеловом ујаку; да је овај одустао од тужбе из сажаљења, али да га је одмах отпустио... Миритал томе не придаје значаја: преко тога треба прећи ћутке и с презрењем. Фрепо не мисли тако; он у свему види прсте политичких противника, председника владе; држи да Мерител треба одмах да оптужи Марка Лабела; он је већ једном белешком „свечано оповргао“... Мерител плане, замера Фрепоу на тој пренагљености без његова питања, стиша се: размислиће. И они се растају хладно.

Жоржета се вратила, сазнала је од Рене, полети и обисне се оцу о врат. Али Мерител је замишљен, он предосећа одсудни напад, јуриш који неминовно мора да издржи сваки човек ако покушава да се уздигне, нарочито у политици, и моли Рене да за извесно време заборави оно што се међу њима десило. Она не пристаје, али мора да се покори. Чекаће, али увек уза њ.

Клевета се разбуктала, и као авет кидише са свих страна. Светина се узрујала, и други чин такође почиње звиждањем и грајом: демонстрацијом под прозорима Мериталовог стана у његовом изборном месту Блоа.

Лабел је оптужен. Кроз два часа почиње претрес. Ме-

ритал је напуштен од пријатеља. И сама његова деца су пуна зебње, немају довољно поуздања у свога оца: клевета је ђаволски вешто сплетена; објављена је копија Далбовљеве тужбе; утврђено је да је он после неколико дана повукао тужбу, и да је одмах затим Мерител изишао од њега, напустио Гренобл, преселио се са женом у Париз... Непријатан стицај!... Марк Лабел тврди да ће на суду изнети нове доказе. Далбо му је ујак. Кажу да има неко писмо... Само Рене има неограничено поуздање.

Мерител је нестрпљив. Он очекује Фрепоа, кога Гарансје по сваку цену треба да доведе из Париза... Нашто тај Фреповљев изненадни долазак? Публика почиње да страхује за Меритала.

Најзад, ево Гарансјеа. Сам је... Фрепо ће за који час; отишао је до телеграфа. Мерител онда открива Гарансјеу и нама да је Фрепо смислио, извео и платио целу ову кампању против њега, из зависти и амбиције, да га потисне и замени у вођству странке. Наивни Гарансје не може да дође себи.

Најзад Мерител и Фрепо су један према другом, — омиљени двобој Бернстенов, — као Робер и Лебур у *Вихору*, Брашар и Жером у *Самсону*. Каквим оружјем ће да се бори Мерител против овога вештог и опрезног непријатеља? Он нема велики избор, и маша се за што може. У чувеној афери с Коринтским Каналом, Фрепо, ондашњи посланик, био је главни учесник, „крокодил дружине“: то је тајанствени Z из списка криваца, који је остао непознат и некажњен. Извор његовог великог и наглог богатства потиче из пола милиона примљеног мита. Мерител је дуго трагао, и сада има у рукама доказе: неколико поткупљивачевих писама, која, доведена у везу са дневним догађајима, јасно одају кривца, и које Мерител чита пораженом Фрепоу. Узалуд се он отима, прети, уверава, моли. Мерител га стеже све јаче. Има један једини излаз: да Марк Лабел, који је његов човек, порекне своје клевете. Има још час и по времена: један скок до Гранд-Хотела. „Али, сто му громова, шта хоћете да му кажем! — Само једну реч: Колико?“ Фрепо нема куд. Ићи ће. Пружа руку. Мерител оклева, и најзад му даје руку као милостињу.

Наилази Рене, и Мерител јој објављује своју сигурну победу. „Да“, одговара она мирно. „Та вам вест не изазива узвик олакшања? — Која вест?... Ја сам то знала“. Мерител

је узбуђен. Он је мирно одолевао хајци, ћутке подносио напуштање пријатеља, чак неповерење своје деце. Али ова оданост, ова љубав... Он више не може да се уздржи. Мора да одговори потпуном искреношћу, да јој призна: „Рене... да ли бисте ме могли ипак волети да сам... да сам украо четири хиљаде динара Господину Далбоу?... Да, да, истина је“. Из жеље за моралном једнакошћу, он јој одаје своју мучну тајну, и одлази у суд, остављајући је утучену.

Овај други чин је снажан и узбудљив, нарочито његов крај. У њему су Г. Г Гавриловић (Меритал) и Тодоровић (Френо) имали своју најбољу сцену.

На претресу, Лабел се повлачи: не доказује ништа, прича свој живот, правда се, и бива осуђен. Меритал односи победу. Пријатељи ничу са свих страна Његовој деци је пао терет са срца, и она дају сувише одушке томе олакшању. Њега то боли. Он мисли да је изгубио Ренеину љубав. Али не, она га још више воли, каје се што је малочас онако примила његову исповест, доказ његове љубави; уверена је да он није могао учинити ништа ниско... Он јој онда исповеда свој грех. Био је у младости суров: имао је несрећно детињство, проведено у раскоши, без матере. Оженио се из љубави у Паризу. После очевог самоубиства и губитка свег имања, ступио је у Греноблу код Г. Далбоа за писара. Оскудица их је притискивала. „Једнога дана дошао сам изненада кући и затекао Жаклину на коленима како пере под. Увек ћу видети на гадном суром отирачу њену малу, дивну руку... Очекивали смо рођење Даниела. Помисао да Жаклина неће имати угодности и неге доводила ме је до очајања“. То га је нагнало на крађу... Платио је дугове. Далбо, адвокат и пријатељ његовог оца, сажалио се на његову жену и дете, и није хтео да га ухапси. Само га је отпустио... Он је смрвљен. Мисли на самоубиство. Али једна неодољива мисао обузима његов узрујали дух: „Треба да вратим ове четири хиљаде динара. Хоћу да живим само зато да вратим ове четири хиљаде динара... У том суровом облику избио је код мене први морални појам“. Они се селе у Париз. Живе у крајњој беди; он нема зараде, тако да је једном спао до тражења милостиње. Он ради дан и ноћ, наилази на свога добротвора Обриа, отрже се, успева најзад да пошље прву отплату. Кад је исплатио трећину, изнурен, он пада у постељу за пет месеци. Најзад, Обри му позајмиа, и он враћа целу

суму. „Хтео сам да лично однесем новац. Стигао сам у Гренобл изјутра; и затекао сам Г. Далбоа за његовим столом као што је био оног дана кад ме је назвао лоповом и опростио ми, онога дана кад ме је доброта први пут додирнула. Спустио сам новчанице на сто: „Изволʼте“. Он их је најпре избројао. Пословна навика! Затим је рекао: „Честитам, Меритале!“ Лице му је зрачило радошћу. Јадни пријатељ! Њега је овај обрачун радовао! Био је узбуђен... Подигао се, пришао ми, узео ме за крајеве од капута, и притиснуо ми на образ пољубац. И после толико протеклих година, ја још осећам на образу тај пољубац, храпав мушки пољубац, неспретан, влажан... И сад ми негдашње узбуђење стеже грло. Видите, мала моја, огромно је за мене оно што се десило тога јутра у сиромашној адвокатској канцеларији са зидовима пуним објавâ... То је... то је највећа успомена мога живота! Спустио сам главу на раме овом старом судском чиновнику, и јецао сам као какав деран... После... Ће, оно даље није занимљиво! После сам био срећан...“

Опростиће нам се оволики навод, јер је ова патетична исповест сама за себе читава драма, и најбоље место у комаду, и оно што одликује *Напад* од ранијих Бернстенових драма.

Меритал је победио, али он не може да се користи овом лажном победом, коју је морао извојевати због своје деце, своје странке, својих начела. Он је решен да напусти политику... кроз годину дана... наћи ће изговор... неће се кандидовати идућих избора, уступиће место Даниелу, који је уздрман у своме изборном округу. Он има Ренеину љубав.

Ко је видео *Вихор* и *Самсона* (да не помињемо *Израиља*, који код нас није даван), тај не би веровао да је *Напад* од истога писца. Виолентан и груб, Бернстен је досада само рушио, и његове су се личности грчиле од страсти, посртале и падале под вихором живота. Г. Бранко Лазаревић, духовити кроничар *Гласников*, кога ми за невољу замењујемо, писао је о Бернстену на овоме месту, поводом *Вихора*, да је „писац снажне и елементарне простоте, неисцрпне енергије, крупних судара, писац који огњем и мачем оперише кроз драму“. У *Нападу* је вихор одуминуо, страсти су се стишале. Комад одаје нове пишчеве обзире, веће психолошке и моралне преокупације, и пун је хуманог праштања људских слабости. И сам носилац неморала, Фрепо, човек је љубазан

и одмерен, скоро симпатичан, нарочито кад га приказује Г. Сава Тодоровић. Нема самоубиства, ни очајања, ни великих гестова. Али зато има више психологије и искрености.

Што нарочито изненађује у овом комаду, то је ново Бернстеново схватање љубави. Досада скоро искључиво саможива и чулна, она је овде великодушна и чедна. Један једини пољубац, и тај после веридбе, на крају драме. Како смо далеко од прељубе и њених разорних последица! Љубав Ренеина велика је и лепа, али врло смела и... тугаљива. Ова бојажљива девојка воли зрелог човека, који има два одрасла сина и кћер на удају. Потребно је приказати Меритала са много отмености и ауторитета да би се ова љубав кроз цео комад одржала на достојној висини, да се ниједном не поколеба наша симпатија, и да се избегне несклад који води у смешно.

Овај комад чини етапу у развоју Анриа Бернстена. Место театралних гестова и крупних судара, из комада веје обична поезија живота: она што се крије у каквом летимичном погледу, у каквом бојажљивом гесту, у обичном свакодневном призору, који често пролазе незапажени. Она не букти; само блесне с времена на време, као искра из кремена.

Тезу комада није потребно формулисати после испричане садржине. Она избија из саме радње, и у том је њена вредност и снага. Раније би Бернстен друкчије решио проблем испаштања једног греха из младости. Сада је правичнији и хуманији: кривац не пропада, он одолева искрслој утвари из прошлости, свестан да је грех искупио, и да му је савест мирна.

Те психолошке преокупације избијају још више у последњем Бернстеновом комаду *Тајни (le Secret)*, која је приказана у Паризу пре месец дана. У њој се износи урођена пакост извесних природа: жена која не може да подноси туђу срећу, из просте злобе, без разложне мржње, зато што је та срећа дошла без њеног удела.

Тиме се Бернстен приближује с једне стране мисленој драми Пола Ервијеа, који приказује друштвену неправду, сву трагичност људске природе, њену ропску потчињеност неумитном нагону самоодржања *(Клешше, Свеши пламен, Познај самога себе)*, а с друге нежној драми Анриа Батаја, која сва дише људским саучешћем *(Свадбени марш, Скандал)*.

Г. Гавриловић (Меритал) није Гитри; далеко од тога; али он у главном добро приказује тешку улогу Меритала.

Овај наш једини глумац за модерну драму, макако био несавршен, одскаче неколико копаља од осталих. Он је носио комад, истина посрћући где-где, али тек носио га је. Можда је могао бити нежнији, и поузданији. Али ви погађате узрок томе... Стара његова слабост, на коју смо већ навикли. Г-ђа Таборска је савесна уметница, једна од ретких код нас које моделирају своје улоге. Њена Рене је доста наивна, али искрено заљубљена и чедна. Г. Тодоровићев Фрепо је изразит, али доста сув и крут. Г. Тодоровић је потпун господар свога гласа и свога геста. Он зато увек својом појавом улива поверење, — ствар пресудна за успешну игру.

Остали су били досадне навијене лутке, које се смеју и плачу на команду. Својом неуком декламацијом и својим паралитичарским гестовима, они руше око себе сваку илузију. Они Бернштенову прозу, просту и непосредну, рецитују емфатично као Ростанове стихове. Ни једног тренутка не осећају што кажу. Због оваквих је Алфонс Кар рекао да сваке године треба јавно обесити по једнога глумца, другима за пример... И не само да не умеју да говоре, него ни да слушају кад им ко говори, што у осталом није много лакше. Нека гледају како Г. Тодоровић слуша Мериталова открића у другом чину: свака реч га погађа, и он реагира гестом, мимиком, очима. Нека гледају Г. Илију Станојевића у другом чину *Шелеровог пансиона*: његову изразиту и обилату мимику, и његове сугестивне округле гестове...

Миодраг Ибровац.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

(Крај.)

После Англаде, или о филозофији порцулана.

Победиле су те свилено бонбонске жене, и наша је та лецидерско-колачка лепота. Љуби се на тим сликама. Сликар је целим бићем љубио; љубили смо и ми: потребно је мирбожити се и безусловно опраштати. И како су неспособне да буду зле и како неотпорне, колико неодољиве у љупкости и несавладиве у волуптуозности, слабачке те и танке младе англадке! И како је неопозиво учињен крај нашем сујеверју у цртеж и у обрасце лепоте за вазда о којима много пише у ученим књигама; и како смо изврсно лаки у души, и како

одморни у глави! Нешкодљиво заводе и не напаствујући изазивају; и не бива сасвим ништа; а толико је женства и толико најрафинисаније и најизмишљеније чулности; има само мала тајна о том шта кажу и шта је било у ствари. Ништа није било. Били су декоративни панои место више сликарске речитости, и био је украс место израза. Порцулан не воли да се замишља; и добро је за нас важне изврґнути руглу моралну симболику, џиџајући је и кинђурећи. И изванредно се добро живи у тој декоративној анархији; портретисано је задовољство. Ваздух је задовољан као и светлост, личности као живине, предмети у соби или у природи као и свилене мараме што украшавају груди. Или она сукња онде што је масивнија од целе подобе, отежала од злата и пурпура богато изливених по њој; хоће се човеку да целива ту боју као свештеников фелон блештаво жут, везен златним концима на црвеној свили; и не зна се да ли треба помиловати тај луксуз или испити тај тон задахнут страшћу; или слизати у сласт слаткоћу и масност тога комада боја, поскидати ту материју која дражи опип и укус и мирис, размазати је по кришци хлеба као неки шарени мед рајски, не зна се који егзотични и храниви и јаки окусом, преслатки, кризоберилни, смарагдни, рубински, сафирски неки мед. Или главе оне и маске њихове, мушке и женске, лутке оне детиње млечне и ружичне са смехуљавим изгледом и разгрогаченим очима, шта има да се учини од њих? Јер, очевидно је, оне траже да се нешто збуде с њима; или они коњичци Англадини, достојанствено и неважно намрштени коњићи они, подупрти земљом или забодени, двоплошни или троплошни, али царски богато премоловани и опремљени, разнобојни и извезени, горећи од шаренила као јапански ћилими, врло помпозних држана и с укрућеном виткошћу дечјих играћих коњчића. Одломити треба барем ону једну грану, па понети кући, ону најпретрпанију цвећем, украсти неке бресквe декоративне или букет барем један придигнути потребно је неопходно; или понети једну од оних кнегињица са собом, барем маску јој, или насмешљиву слађану главицу, или целу, ако је колико толико организована; одвећ сумњиво изгледају у пасу, као кукац танке и с кичмом чврстом као да је од теста. Или вазе оне треба понети (жалиће цела сала ако одем увредивши је) складне оне вазе и стасите што су решиле све проблеме на

свету, што знају све и не брину се ни зашто, оне млечне боје и боје споменка изливене у порцулану, уклете мале красотице, навезене миловањем и незлобивошћу нежних Англадиних шара, радосне од своје лепоте, невино поносне оне вазе плаве и што одсјајкују, за које би једина мудрост била налити их нардовим уљем и поклонити их краљици с молбом за једно фараонско иза паравана. Те су декорације Англадине љубав једна, и љубав коју значи Англадино дело декоративно је; љубав огртач, љубав свила, љубав кадифа, мараме, велови, везови; болест нијансе, упокојење здравља. Насладе се тражи, а бити снажан је неинтелигентно; здрављем се не дичи аристократија. Задриглост од здравља је врлина пука, а морал је крепост оних који су неспособни да буду неморални; треба бити болестан.

Тако је ова симфонија чула, толико знаменита, јер значи интергитет једне наше душе, и то баш оне најобимније код свакога од нас и најчешће да се сусреће у овом грешном земљином животу; једна симфонија болесних парфема најразнобојних и најотровнијих; јер то су сва чула душе која није сва и која је без највишег, лепоте оне треће душе, најдоње, Платоновог Филеба. Потенција за уживање је пренапрегнута и воља за насладу је померена, визије које трују, парфеми који су гној. Сласт греха, гађење на душу; радост облити се раздраживим смрадовима, опијати се слаткоћом загнојавања. Ратлокумског меса те раслабљене и извитоперено сликане, изобличене и накарађене жене, преразнежене и клонуле од жудња, униле и тек што не исплинуле и нестале од женских страдања, и мушкарци ти, декоративни, беснажни, бескелетни, папагајски шарени и силни у боји, сва та уљена масност Англадине боје ликвидно-морбидне и топло пастозне, јака та, и сва чулна и запаљена, подивљала та боја разболела се од сладострасти и немоћна је, издише и прелива сјајем порцулана да би уминула у елеганцији и завршила декорацијом. Сав тај бес стакленог одсјајкивања конкаван је и мимоишао се, и сва та елеганција сумњиво измиче и не да се погледати у зеницу; има лажи, лажности, лагања унутра, и вољног самообмањивања, невољног бежања од истине, увијања и извијања нечувеног у себи, стрмоглављивања и срозавања у бесмисао да би се ослободило од савести. У Политери би овај насликани блуд био забрањен државно да се сладу-

њави и не раслабљује младост, а у данашњици се треба у њој, не одвећ жалосно, али и не радујући се врло много. огледати, прилично јадно се огледати, и видети како је болна сласт нас данашњих, и како су нам испод части декорације којима се поносимо. Рђаво каже та усијана лепота и та преслатка срећа о томе веселом људству и о том веселничком сликарству; философија порцулана још је више за дискусију него политика демократије или културна политика. Јер је то егзалтација очајања, то увесељење бесмислицом; и врло је зло за Хермена Англаду што то очајање његово не раздире и не вапи на небо, што не ломи око себе и што се не скрха од побеснеле снаге у себи; његово је очајање декоративно елегантно, и не завршује се елеганцијом која је скупо плаћена, него се и почиње елеганцијом која је нескупо декоративна. То је истиница овога карневала боја и овог хименеја целом свету кога евоцира философија овог порцулана; а заједничка нам је злосрећа, и нас којима је сликано и онога који је сликао што је истина те истинице не само насликана него и пресликана. Век наш није само експансија и конвулсија, тражење нових болова и последње докрајчивање свих старих, бол који цепа и реч која урличе, него је и пастичерија и галантерија и дрогерија и парфимерија; наједеност свих глади и тешко преживање, богато и дуго је дно после ручка, немоћно измишљање непознате глади коју треба још заситити. О мизерности епикурејства нашег је реч. Хермен Англада Камараса је декоративно сликарски херолд тих нас; јер смо једно сви који живимо заједно. Не сносе се само греховн отаца него и бесловесности оних што нас застиђују не познајући нас и не осећајући нас баш ни најмање; елегантна им вила била далеко од наших потлеушица!

То слатко загнојавање и то труњење што је миришљиво, то је чиљење убогог тела и вређајуће страдање душе; не што би млело болом него што милује топлим и поуљеним памуком. Не боли ова уметност, али и не спасава човека: куњати би му се хтело, излежавати се, љубити по мало, декоративно миловати; обљубљивало се у јуначким српским песмама, и то је за инфериорне од здравља. Него исисати јој онај компот из очне дупље, преслатки и сочни онај морбидни од трешања, присмочити оних пошећерених кајсија што су јој уснице, одгристи султанбродски носић, појести јој у

сву сласт целу руку детињасто сликану и темељито бескоштану, руку десну, и леву, и прса грациозна заједно са седам свила што их крију, и фелоне њезине и епитрахиље и папуче и вoћe што га држи, и коњичка оног доста дебелог, што се на њ наслонила и даје се обожавати. „Ја ћу тебе да састружем кад облаци блијеђет' стану", мислим ја у себи, а Камараса ће да се досети јаду и престане моловати колаче и ратлокуме на сликама, па били они и декоривни панои и представљали, кроз Англаду гледане, фесте, не знам сасвим које, у Валенцији. Али оним зачараним пангалозима част и удивљење без резерве, оним ћурликавцима што смешнозрачној луни чине англадски декоративну и омски излудирану серенаду! Треба имати суперiорног презира за духовни пук да би се имало инфериорне храбрости узвисити се над просечност мудрости и стрмоглавити се у безданост будалаштине; и кад се силази с ума, треба саћи у безопасној помпозитности. Цилитнути се у бесмисленост је веома лако и већином је још бесмисленије и мање за поштовање него укрутити се у правоумности и скорити се у свезналаштву. Али треба имати за собом погреб својих нерава и имати поштено уверење у неизлазивост из лабиринта. Вероватно је да Хермән Англада није Емил Верхарен и да је сликарев лабиринт одвећ личио на салон да би био безмерна изгубљеност у себи и страховите тамнице у дну себе, и можда код њега и нема поштеђеног уверења у неизлазивост из лабиранта. Позитивно је ипак да је Англада, изврсно изсвијао своје нерве и да му је душа вруће искувана од доживљаја, слична турским јелима што се под залепљеним поклопцем кувају у својој пари, и факат је да се елеганција Кастиљанчева праћака по низинама бесмислице и премлаћује саму себе претварајући се у насликанане бургије. То није више кликтање од радости и није више смех што значи џумбус ових заљубљеника у Јаки или ових оргијаља у индијској флори; то је излаз из цивилизације, опраштање за вазда са нама хвала Богу здравим, и прелаз на поманиталу обалу, другу једну, ону седму, у неартикулисане гласове, кукурикање једно разроко-промукло и кокодакање од весеља, ћурликање и пребацивање себе у пету димензију. Елегантно је бити Англада Камараса; прохтева ми се да измолујем неке душевне неподопштине у боји свилене жуто-беле какаду и у гордом певању надменог и накострешеног ћурана или друге

још неподопштине њих неисцрпиво много, да измолујем, осим у ставу и у покрету, у гласу аустралијског кукувикавца ког нисам никад чуо и у боји једној која се не може дешифровати, боји коју боли зуб и која је перфектно дезастрозна за оманђијаног гледаоца-слушаоца, младо и добро невинашце што ме држи недогледним изражаваоцем свега.

После крајње префињености чулне долази у уметности брутално дречање тона и шкрипање линије, и после тонске сладострасти Англадине, порцуланске сјајности и чистоте његове долази бачва масла, и кухиња, и менажерије, кафарнаум импресија, замешателство плаветнила са сланином, ликера са пламењем пера на рејници, компота и торта с румом са рајским вртом, целе парфимерије са целом апотеком, целог сликарског атељеа са хемијским лабораторијем. Место чисте страсти душине, човеку се овде једе и пије и карневали, и мирише му се и разонуђује; место идеје моралне и симбола њеног, ту је сплињавање најчулнијих мириса и најнадраживијих окуса. Кафе су ту и тејеви, игде и зовине, мошуси и седукције, балзами и екстракти; и ту су стамбулски мироћијска јела од којих се човек помуји или појусуфи или постане леопард или папагај кад их се наблагује, баклаве и јахније, лонци и ђувечи, и бананане су ту и кокоси и ананаси и они до јаукања преслатки жуто-зелени грозничави пипуниводени. Има болести у саздању њиховом, неких јеврејских и хананских страдања од страсти, боних уживања, изнемоглог жуђења, распадања и растањања чулне снаге и труњења и усмрђивања живота од унутрашњих паклова, има рђавих изобличености, вратова са гукама и изломљених кичама; болест је што захвата човека, воља докрајчити се од страсти, срећа од наопакости, смисао за богомрско. Разболела се од страсности ова уметност и пресрећна је од свог умирања и жуди свој спровод; леже већ у порцулански сандук и декорира се венцима, многим венцима, скупим, од вештачког цвећа, ружичножутим хризантемама парфемиманим мошусом. И хоће се овој уметности бриљантна театрална пратња која блешти од свечаности као ова фосфоресценција колористичког луксуза на порцуланским платнима која јој значе живот. И у тој бахалалској трагедији права је човечност ове уметности и од ње срце боли човека; врло је тужна песма овог дитирамбиста плоти и псалмиста порока, и она је врло искрена у својој

лажи. Говор је о савлађивању живота падањем и о победи искушења подајући им се; газимо преко мртвих.

Сахранимо га у порцулану, волећи човечанство које представља и које нас вређа и понижује својом несрећом; и да се иде даље. Треба градити. Наше човечанство на сву срећу, не представља само Хермен Англада и Густав Климт; још нашкије га представљају Иван Мештровић и Фердинанд Ходлер. И ако га представља Габријеле Данунцио и Оскар Вајлд, представљају га, осим Ф. Т. Маринетија и Ђованија Папинија, још и Аугуст Стриндберг, и Бернард Шо, и представља га Емил Верхарен. А доброта идиотског срца и непротивљење злу насиљем довољно су све те ствари да би биле апартне и да би биле свирепо и ослободитељки наше. Тих двају бесловесно словенских и безмерно човечних срца треба бити достојан; философија порцулана је чак и мање перверзна од философије Гијана.

Рим, маја 1911. Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Неколико историјских докумената о садашњој источној кризи.

Представници Великих Сила у Цариграду предали су Порти ноту којом јој саопштавају основу на којој мисле да би се могли водити преговори за закључење мира међу ратујућим странама. У тој ноти се помиње: 1) границе отоманскога царства у Европи биће одређена по правој линији Енос—Мидија; 2) сва територија на запад од те линије уступиће Турска савезницима, сем Арбаније, о чијим границама и режиму донеће одлуку Силе; 3) уређење питања о острвима биће остављено одлуци Сила; 4) Турска ће коначно напустити острво Крит; 5) Силе се не могу показати наклоњене да ратну оштету Турска плати, али ће допустити да сви узму учешћа у дискусијама међународне комисије у Паризу за правично учешће савезничких држава у дугу отоманскоме и теретима које ће давати од заузетих територија; 6) чим се приме претходне основе за мир, непријатељства ће се обуставити. На ову ноту турска влада је одговорила да, ценећи

благотворна дејства мира, прима без одлагања, пријатељско посредовање Сила, како би се прекинула непријатељства између отоманске царевине и балканских држава. Порта је примила у целини прелиминарне основе за склапање мира, остављајући Силама да се што пре дође до мира.

Балкански савезници су због Црне Горе морали мало више да одложе са давањем свога одговора, јер је она тражила да у услове за будући мир уђе и предаја Скадра. Најзад се ипак дошло до споразума и предат је одговор Великим Силама на њихов предлог о основама за преговарање о миру. Тај одговор је у овоме: „Савезничке државе захваљују Силама за њихове напоре да се дође до закључења мира, а желећи искрено да Силама олакшају рад на томе, примају њихове услове, али под овом резервом: 1) линија коју су Силе узеле у Тракији за дефинитивну границу између Бугарске и Турске неће служити као таква, него само као база за преговоре; 2) острва у Јегеском Мору уступиће Турска савезницима; 3) савезници сматрају да морају претходно сазнати које су границе за будућу Арбанију, надајући се да ће бити сообразне границама које су предложене у Лондону; 4) захтев о ратној оштети треба да се призна у начелу, остављајући бригу о утврђивању цифре комисији која ће изучавати финансијска питања, с тим да и савезници узму учешћа у раду те комисије; 5) савезничке државе пристају да се престане одмах с ратним операцијама чим се ови услови повољно приме.

Пре него је овај одговор предат, Силе Тројнога Савеза и Тројнога Споразума предале су у Београду и на Цетињу ноте које се тичу Скадра, Арбаније и арбанаскога становништва. Нота Сила Тројнога Савеза има ову садржину: „...извештава се краљевска влада да су се Силе потпуно сложиле о границама северне и северо-источне Арбаније, и како на тај начин Арбанаско Питање није никако у вези са настављањем ратних операција, Силе позивају краљевску владу да дигну опсаду од Скадра, да прекине непријатељства на територији која ће припасти Арбанији, и да пожури са повлачењем трупа са те територије; Силе сматрају у исто време да би требало што пре предузети мере да се обезбеди стварна заштита католичког, муслиманског и арбанаскога живља на територијама које су уступљене Србији и Црној Гори“. Нота

Сила Тројнога Споразума је исте садржине сем последњега става, који је другчији: ...Силе сматрају у исто време да би требало што пре предузети мере да се обезбеди права слобода вероисповести католичкога, муслиманскога и арбанаскога живља на територији које ће бити уступљене Србији Црној Гори".

На ову ноту Краљ црногорски је одговорио овако: „Црна Гора у погледу споразума закљученога између Сила о северној и северо-источној граници Арбаније задржава себи право да се посаветује са својим савезницима. — Односно саопштења Сила да Црна Гора има престати са непријатељствима код Скадра и на заузетим територијама, да Црна Гора напусти Арбанију и евакуише заузете територије, Црна Гора не може да одговори жељи Сила, јер ратно стање између Турске и савезничких држава још траје, а Силе су савезницима свечано изјавиле још у почетку рата да оне ни у колико неће спречавати ратне операције савезника и да ће очувати потпуну неутралност. — Односно тражења да се предузму хитне мере ради ефективне заштите становништва албанскога, муслиманскога и католичкога, на територијама уступљеним Црној Гори, црногорска влада допушта себи да напомене да једино задобијање земљишта за Црну Гору и њене савезнике може бити после закљученога уговора о миру с отоманском царевином. Односно становништва католичкога и муслиманскога у Арбанији, оно се налази под заштитом црногорских закона који му дају стварна јемства за религиозну и грађанску слободу без разлике народности и вероисповеди".

Српска влада одговорила је да се Србија још једнако налази у рату с Турском и да, према томе, не може да одустане од непријатељстава, али да ће она, чим се мир закључи, или се Скадар освоји, повући своје трупе из Скадра. Што се тиче напуштања албанскога земљишта влада је поновила ранију изјаву са напоменом да јој треба саопштити границе нове Арбаније. На захтев односно гарантија за обезбеду вероисповести, влада је одговорила да не може на њ пристати, јер се он противи праву државнога суверенитета, а и Устав и остали државни закони дају довољно јемства за најширу слободу свих вероисповести у Србији.

После оваквих одговора Црне Горе и Србије, операције око Скадра су настављене журније, јер је Црна Гора тра-

жила савезничку помоћ од Србије, и ако су биле обе на чисто да Скадар неће моћи припасти Црној Гори, баш и у случају да га освоје. Велике Силе су тада окренуле другим путем. После неколикодневнога разговора између Сила, одлучено је да се приступи заједничкој флотној демонстрацији у црногорским водама, и на тај начин Црна Гора нагна на попуштање. Свака Сила, сем Русије, послала је по један ратни брод пред Бар; Аустро-Угарска је једина послала више бродова. Русија се уздржала из добро схваћених разлога, и ако је саветима Црној Гори била уз остале Силе. Енглески вице-адмирал Бернеј је упутио 24 марта председнику владе овакав телеграм: „Имам част саопштити вам да се међународна флота састала у барскоме пристаништу, да протествује зато што Црна Гора није испунила жељу великих Сила. Обраћајући вашу пажњу на присуство међународне флоте, као и на знак да су Велике Силе сагласне и вољне да им се, без дугог одлагања, испуне захтеви, ја вас молим да ми саопштите одмах да ли је влада готова да испуни жељу Великих Сила".

Влада Црне Горе одговорила је да се не може повиновати жељама Великих Сила, и да неће престати да ратује са Турском. На овај негативан одговор дошло је двоје, повећан је број ратних бродова, а у исти мах је одлучена блокада целе црногорске обале. Докле је то дошло, приспеле су српске трупе, управо један део трупа, један део дивизије, која је због разних елементарних незгода морала да очекује свој одлазак у грчким водама. Због овога настала је јака дипломатска пресија на Србију да повуче своје трупе од Скадра, и ако је Србија била већ ангажовала борбу под Скадром. Та дипломатска акција се свршила одлуком Сила која се садржи у овоме телеграму вице-адмирала Бернеја, команданта међународне флоте, упућеноме цетињској влади: „У име међународне флоте, која представља Велике Силе, објављујем блокаду обале од Бара до утока Дрима. Блокада обухвата сва пристаништа, све заливе, утоке и острва, и то противу свих бродова без разлике какву заставу да носе".

За овим је обустављено шиљање трупа од оне дивизије која је била намењена опсади око Скадра, а ускоро затим обустављено је и само опсађивање Скадра. У овоме питању спремала се друга фаза.

Поводом овога питања руска влада је издала један ек-

спозе о својој политици коју је имала у балканској кризи. Експозе је у свакоме погледу значајан, и за то ћемо дати његову целину.

Главна сврха руске владе, речено је у овоме експозеу, била је да обезбеди балканским савезницима резултате њихових победа. Мучни и заплетени преговори су, најзад, приведени повољноме крају; савезници су могли имати успеха својих победа, и то само зато што се Силе нису умешале. Да би се могла оценити права вредност услуга које је Русија учинила балканским државама, треба представити себи како је била замршена међународна ситуација и сукоб противних интереса. Локализовање рата могло се само под овим погодбама постигнути: 1) ако се Силе одрекну и територијалних накнада и других посебних користи; 2) ако ниједна Сила не предузме никакву посебну акцију; 3) ако се изврши ревизија ситуације после рата како ће одговарати интересима Великих Сила, интересима које Силе не могу напустити, што зависи опет од европске заједнице која доноси одлуку у име целе Европе. Дакле, одвојена акција појединих Сила могла је бити спречена само тако ако све солидарно признаду обавезну снагу одлука Европе. Под таквим погодбама сазвана је у Лондону конференција амбасадора, и она је довршила тешки задатак одређивања северне и северо-источне границе Арбаније. Интереси Албаније били су у опреци с ивтересима Црне Горе и Србије, јер ове две државе имају, што је природно, експанзивне тежње.

Са друге стране опет, интересе Арбаније су штитили Аустрија и Италија, које су сматрале одржање status quo у Јадранскоме Мору као свој животни интерес о коме нису хтеле да се дискутује. Одржање status quo тицало се и самога опстанка арбанаске области. Отуда и потреба да се прошире што више сувоземне границе Арбаније у коју су имале да уђу што једноставније масе арбанашке народности. После дугих преговора, дошло се до споразума чинећи узајамне уступке. Сачувавши Словенима: Призрен, Ђаковицу, Пећ и Дебар, Русија је сматрала за потребно да пристане на анексију Скадра Арбанији. Тај уступак је учињен у намери да се очува мир, јер би очигледно неразумно било због Скадра, који је чисто арбанашки град и седиште католичкога митрополита, реметити мир. Ови разлози се налазе и у извешта-

јима рускога вице-консула у Скадру који показује војничку улогу Црне Горе која није била у стању за тридесет и пет година да асимилише Арбанасе муслимане и католике. Ако се изврши анексија једнога дела скадарскога санџака Црној Гори, у коме има око 100.000 становника туђе вере, крви и језика, могло би бити опасности да Црна Гора не постане црногорска Арбанија, сем опасности од странога утицаја преко тих иновераца.

И ако Краљ Црне Горе није одржао реч да извести Русију кад буде намеравао да објави рат и потражи њен пристанак, руски Цар је великодушно помагао Црној Гори дајући јој помоћ. Кад је питање о Скадру решено он је био пријатељски обавештен о великој одговорности на случај да буде и даље противустајао. Њему је даље саветовано да чува земљу од некориснога проливања крви; али Краљ Никола је рачунао да ће га у његовој личној политици помагати Русија и да ће доћи до европскога рата. И руска влада је морала пристати на решење Сила. Руска влада не губи наду да ће Црна Гора попустити у својим напорима и да неће сматрати за увреду што се покорава вољи Европе, која је ту вољу поткрепила и јаком флотом. У томе случају Европа ће наћи начин да олакша положај народа који је поднео превелике жртве.

Руска влада не може губити из вида своју основну одговорност пред руским народом, која налаже дужност да не пролије ни кап руске крви докле не захтевају интереси отаџбине. Русија, велика православна држава, никада није штедела ни помоћ ни жртве за своју браћу, али та браћа имају дужност да поштују савете Русије и да се сећају да су, кад је она поносита њиховим успесима, ти успеси постигнути помоћу Русије, која је те народе створила, и да она њих помаже и у радости и у жалости, а нарочито у узајамној слози и измирењу, без којих не могу добити снаге и јачине...

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Мирко М. Косић: Модерна Германија. Велика Кикинда, 1912.

„Никако ми није намера дати неку историску радњу о еволуцији Нове Немачке... вели писац у предговору. Ова књига је без и најмањих литерарних или научних претензија. Оно је сасвим sui generis. Није путопис, иако има по који опис градова; није етнолошка радња, и ако говори о особинама немачкога народа. Она је у главноме историја садашњице, одговара на питање: „Како мисли и осећа модерни Немац средње интелигенције?“ и „Каква је његова морална и естетска суштина?“ Пратићемо га на жељезници, броду, гледаћемо га у позоришту, *Reichstag*-у, у војсци, у школи и на пиву...“ Том постављеном задатку писац остаје у главноме веран; у засебним поглављима описује главне црте савременог немачког живота, немачку кућу и породицу, администрацију и војску, управо бирократизам и милитаризам, свемоћ Вилхелма II, књижевни и уметнички живот, просвету, религиозно и социјално питање, политичке борбе, народни отпор у пољским крајевима и у Алсас-Лоренској, колонијалну политику.

Писац је као ђак провео неколико година у Немачкој, слушао је добре професоре и читао добре књиге, имао је довољно духовне радозналости и интересовања, гледао је, поредио, размишљао, и бележио своја опажања и утиске. Затим, корисно се послужио обилном литературом о модерној Немачкој, која је постала проблем за социологе и политичаре Цела књига има више компилативни карактер, изгледа више опис живота савремене Немачке, вреди по многим занимљивим, често врло живописним податцима, које ће српски читалац моћи читати са великим интересовањем и знатном коришћу. Има делова који су врло добро израђени и који би заслуживали још ширу обраду, можда и засебну књигу, као глава о ванредно поучној борби Пољака против германизације.

Г. Косић је знатно слабији када од описа и анализе прелази на синтезу, када развија опште идеје и хоће да прави синтетичне закључке. У свој посао он несумњиво уноси

извесне интелектуалне способности. Али, у опште, врло тешко је радити једно такво синтетично дело; амерички професор Барет Вендел само је у пола успео у сличном делу „Данашња Француска“, а још мање је могао писати човек у врло младим годинама са неколико година живота на немачким университетима. Не само Г. Косић, но нико у тим годинама и са тако недовољним личним искуством не би био у стању да напише монографију о сувременој Немачкој. Да ли су његове констатације тачне, да ли су слике верне, да ли његови закључци одговарају стварности? Писац ових редова живео је свега неколико месеца у Немачкој, зна Немачку по одличном делу Анриа Лиштанбержеа „Еволуција модерне Немачке“ и по занимљивим анкетама Жила Ирea. То је недовољно, и праву оцену о овој књизи моћи ће изрећи позвани, који су тамо дуже живели и целу ствар дубље изучавали. Али општи утисак остаје да су испитивања, разлагања и тврђења Г. Косића врло брза и смела, и да сасвим одају млада човека у срећном добу када се зна све, када је све јасно, просто и лако, када нема тешкоћа, у блаженом добу самопоуздања и вере у себе. „Сви ми имамо амбицију, вели млади писац, да створимо ново, да правимо бравуре. Зато и одмичемо споро“ (стр. 117). Ох! како треба бити врло млад, па писати овако као што Г. Косић пише: „Придружио сам се мишљењу Канта...“ (стр. 128); „Ја се решавам — против Зомбарта — за последњу поделу“ (стр. 203); „Нисам Лампрехтова мишљења да је подлога спољне политике Рајха национално-језична и економска диаспора...“ (стр. 246). Г. Косић ће ући у године када човек види сложеност, многостраност и тешкоћу питањâ и недовољност људске снаге; како је интелигентан човек он извесно неће више писати овакве реченице, и по свој прилици гледаће са благим осмејком на свој покушај: да још на ђачкој клупи пише велику студију о целој једној земљи.

Затим, има извесних ствари које му нису добро познате, а о којима врло одлучно пише. Он као да није имао у рукама права научна дела француска, или гледа на њих очима каквог немачког професора, пишући, данас када се француској науци баш пребацује претеран „сциентизам“, аналитичност, чак и педантерија „Самовољна конструкција је основа већине француских научних дела“. Каква је то фран-

цуска научна дела он читао? Може се наслутити по томе што он у „геније“ убраја не само Сорела но и — Левасера и неког Клемана и Фелиса, а у „велике таленте“ рачуна и Густава Ле Бона, кога је у Србији пронашао Г. Др. Миленко Веснић.... „Слушао сам, вели даље, стотине обичних Француза и Талијана говорити са највећим поуздањем о стварима о којима нису имали ни појма“ (стр. 180). Рекао би човек да је Г. Косић правио своје студије о Французима у штразбуршким пиварама где се скупљају трговачки путници; у сваком случају они који су живели у Француској и познају данашње француске интелектуалце нису могли да учине та опажања. Само онај који не зна јачину регионалистичког покрета у Француској и ваљаност појединих њених универзитета у унутрашњости, може одсудно да вели: да у Француској „провинција тоне у површности“ (стр. 183). У колико је Г. Косић добро ушао у немачке ствари, у толико мање зна француске ствари. Да би човек судио један народ и његову културу, треба пре свега да зна добро његов језик, а Г. Косић не зна француски. Он Госпођу де Стал назива „Госпођа Стаелка“, пише: Морис *Баре*, Сузана *Деспре* (за коју вели да је „славна француска феминисткиња“), роман Гонкура назива: „la Fille Elise“, пише: „монстрезан“ (monstrueux), миље (milieu), „culte de passé“, „fair un livre à allemande“!...

Г. Косић пише о Француској тако јер је не познаје, и исто тако пише о Србији, јер је такође не познаје. У свом наивном критицизму он пада у схватања старих доносилаца „просвјешченија“ из тридесетих и четрдесетих година прошлога века. Он на неколико места говори неповољно о Србији, и на једном месту, по свој прилици несвесно, не водећи рачуна о тежини речи, чини јој грубу увреду и убраја је у „наше *физично* слободне крајеве“ (стр. 43). Од извесних писаца из бивше Војводине, срећом малобројних, навикли смо да чујемо такве ствари. Врло је карактеристично да док остали наш свет, и Срби и Хрвати, у аустро-угарској монархији, показује склоност да прецењује Србију, поједини Срби из Војводине хоће да је подцењују, каткада врло неправедно и грубо. Г. Милан Л. Поповић, уредник новосадског „Српства“, написао је 1912 књижицу „Срби у Угарској и Србија“, у којој је, горе но какав бечки или пештански новинар, писао о Србији као земљи где је политичка борба „страшна и срамна“, народ „не-

поверљив и непросвећен", „погледи на просвету, религију и морал пометени, искварени, изопачени", а у целом Србијином националном раду видео је — „политику авантира". Г. Др. Светислав Стефановић, духовни син и песнички наследник Лазе Костића, који на књижевној позорници српској успешно игра улогу „непризнатог генија", недавно, још 1911, (у „Бранкову Колу", бр. 33—34), писао је о „културној заосталости" Србије, „која у свима *позитивним* облицима свога живота, спољашњег и унутрашњег, показује слику једног неутешног хаоса са пуном масом директно антикултурних тенденција". Стварност, 1912, побила је све те ружне речи недовољно обавештених или недовољно паметних или недовољно националних људи, али остаје чињеница да се из редова угарских Срба често чују рђаве речи о Србији. А то је исто тако за осуду као и уопштавање у повици на „пречане" у Србији и „куфераше" у Босни и Херцеговини.

Најзад, неколико речи о Г. Косићу као писцу. Његова књига писана је слабим српским језиком, као и известан број других књига које изилазе код аустро-угарских Срба. Тамо се у последње време књижевни језик све више квари, и зло је узело толико маха да се мора враћати старој пракси од пре двадесет година: на крају оцене саме књиге писати о њеном језику. Г. Косић у главном пише живо и занимљиво, и има чак и извесних стилских способности. Овде-онде опази се траг немачкога читања, и фраза постаје трома, претрпана, развучена, као теретни воз, како је речено за немачку фразу. („Многи разлогом немачке озбиљности и рационалном ставу према свима важним питањима друштвеног и државног живота сматрају околност, да Немци немају темперамента, оног основног расположења појединих народа, које одговара покретима и гласом брзо, без премишљања о правичности и пробитачности свога чина по спољашње и унутрашње утиске", Стр. 115). Негде, са фантастичном интерпункцијом, он упада у нервозно, задихано писање књижевних невропата, које је у исти мах и стил депеша и американских репортера, — све друго само не коректан стил. („Наше доба је доба маса. Демократизације културе. Вулгаризације. Журналистика убија књишку образованост. Кинематограф (Kino, Kinema, Kintopp) онемогућује одгајање укуса у позоришту. Лехар је победио Листа, Фал Менделзона. Како ће бити позориште социјали-

стичког поретка? Ренесанс?". Стр. 148.). Затим, Г. Косић продужава онај смешан обичај, који једино постоји у српској књижевности, да се писци маловарошки фамилијарно зову по имену, тепајући им често имена у диминутиву, називајући Ђуру Јакшића — Ђура, Јакова Игњатовића — Јаша, Лазу Лазаревића — Лаза, Павла Марковића-Адамова — Паја, и тако даље. Г. Косић је отишао у том погледу најдаље, и написао ову комичну, невероватну, типску реченицу: „Бранко и Војислав нису први, и бар кад би Радоје и Милорад, Владимир и Силвије, Кете и Александар били последњи!" (стр. 182).

Наши писци из северних крајева, са периферије нашега народа, где је језично осећање ослабело, и где се народни језик укочио, греше се о књижевни језик на два начина: или се слепо држе још неразвијеног језика којим су некада писали Караџић и Даничић, или прелазе преко сваких граматичких правила и норми, и гњече, извијају и злоставе језик како им падне на памет. Г. Косић, имајући да бира између школе Јована Живановића и Лазе Костића, решио се за Костића, и пише једним фантастичним српским језиком. И ми који смо пре петнаест година устали против тираније изопачених филолога, неинтелигентних епигона Вука Караџића и Ђура Даничића, морамо се данас оградити од таквих следбеника који компромитују, бунити против распасаности и анархије која се одомаћује у нашем књижевном језику. Данас мако пише како му се свиди, провинцијални говори ремете јединство књижевнога језика, поједини писци безобзирно уносе речи које су ван књижевности и ван логике, сакатећи речи које постоје или самовољно кујући нове. Док добри писци хрватски пишу све бољим народним језиком, Г. Косић из дневне хрватске штампе узајмљује локалне и рђаво сковане речи које код нас нико не разуме: бахатост, осебујност, устрелити се (у смислу убити се), разред (у смислу сталеж), паришки, изниман (изузетан), намештеник (службеник), Тросавез, твртка (фабрика), ваљка (валс). Он стално употребљује реч „једнота", која му се особито допала. Ко од нас зна шта значи реч „дежица" („дежица хладне воде") и „цип" („ципом учим биологију")? Он употребљује вулгарне провинцијализме: „нунуче", „гњаврче". Лаза Костић је писао жас, жур, вап, гуд, тез, кив и дуј — и Г. Косић са

исто толико права и смисла пише: похтев, растап, тврђа. огрешај, примак, уносан, потхват, подук, расип, примак, паска, и т. д. Све то може бити врло оригинално, али то није српски, у сваком случају то је рђав, фантастичан српски. Против тих све чешћих варваризама треба најодсудније устати. Нико нема права да злоставља језик, и онога часа када човек узме перо да пише, он не сме да спроводи своје језичне фантазије и да своје незнање и невладање језиком облачи у пусту генијалност. Иначе, нема више књижевног језика.

За све што је овде споменуто, као и за друге ствари које нису споменуте, Г. Косић има за извињење своју младост, своје животно и књижевно неискуство. У осталом, ова књига је „без и најмањих литерарних или научних претензија“; она је једно поучно обавештење о савременој Немачкој, које ће више користити широкој публици но самом писцу. Поред свих својих недостатака и слабих страна, „Модерна Германија“ попуњује једну празнину у нашој књижевности, и својом врло актуалном и занимљивом садржином, занимљиво писана, заслужује да буде читана.

J. C.

P. Bianconi, Georges Bienaimé, André Chéradame, Raymond Perraud, de Wesselitzky, G. Yakchitch: *La Question Albanaise*. Avec une carte. Paris. Librairie Hachete et C-ie. 1913.

Француска јавност била је изврсно обавештена о албанском питању, и француска штампа заступала је правилно мишљење. Г. Гастон Гравје, лектор университета у Београду, који је у два маха путовао по западној Старој Србији, и који је ишао са српском војском у јесен 1912, написао је одличну расправу „L' Albanie et ses limites“, о којој је у своје време било речи у овом листу, и на коју се у француској штампи често позивало у дискусијама о албанском питању. Поред тога о истом питању писао је у француским листовима још један известан број француских и наших публициста. Српска колонија у Паризу прикупила је најважније од тих чланака, и штампала их у засебној књизи са горе исписаним насловом.

Ти су чланци: „Албанија и Албанци“ од Ф. Бјанконија, инжињера и географа, у „Le Temps“-у; „Границе Албаније“ од познатог публициста Андреа Шеродама, једног од најбољих

познавалаца Балкана, у „l'Illustration"; „Срби и Албанци", пет чланака Г. Др. Гргура Јакшића у „le Temps"-у; „Европска важност албанског питања" од Жорж Бјенеме-а, у часопису „La Vie"; „Организовање Албаније" од Ремона Пероа, у часопису „l'Opinion"; „Садашње стање Албаније" у „le Temps"-у од Божидаревића де Веселицког, познатог лондонског кореспондента руског „Новог Времена".

На молбу српске колоније у Паризу написао је нарочити предговор Г. Ф. Бјанкони, као стручњак и писац неколико цењених дела о Европском Истоку. Г. Бјанкони у том предговору посматра албанско питање нарочито са политичке тачке гледишта, онако како се то питање данас развија. Он је пропутовао Албанију, и констатовао „незнање које граничи са варварством Арнаута сељака, њихову злу ћуд, њихов тако претеран фанатизам који их ставља испод Турака-Османлија". „И таквим људима хоће да се дâ хегемонија над осталим расама, хришћанским расама, које теже ка слободи и цивилизацији! И са таквим елементима, толико удаљеним од модерне цивилизације, тако противним нашим принципима једнакости, извесни европски државници хоће да створе једну аутономну државу усред Европе, у непосредном додиру са цивилизованим и хришћанским државама! Ми ћемо видети да ли ће се ти пројекти остварити, а они који су били у могућности да прођу кроз те крајеве и који су, у интересу правде и истине, о томе каткада писали, биће принуђени да се врате на тај предмет, и да Великим Силама укажу на опасност по европски мир од стања ствари које се поставља у Албанији".

Исто мишљење заступа и Г. Шерадам: „што територије Албаније буде мања, у толико ће европској дипломатији бити лакше у будућности... Не треба се варати, будућа албанска држава биће огњиште интрига, аустријских, талијанских, црногорских, српских, грчких, албанских, над којима треба стално да се врши контрола и гарантија шест Великих Сила! Каква перспектива! У тим условима, прост здрав разум указује да у колико албанско „стршљеново гнездо" буде мање пространо, у толико ће бити мање бриге Великих Сила о том предмету. На против, што балкански савезници буду више узели, у толико ће бити пространије поље цивилизације. Оно што су Грци, Црногорци и Срби већ знали учинити на територијама некада отргну-

тим од Турака јесте сигурно јемство за добротворно дело које ће они знати извршити у својим новим поседима“.

Уз ову књигу иде и карта Албаније, са албанским, аустријским и савезничким предлогом њених граница. Карта је првобитно изишла у париској „l'Illustration“.

К.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Из рата“. — Г. Милорад Павловић је био у Првој Армији, која је за месец дана прелетела Стару Србију, Маћедонију, од Ристовца, преко Куманова, Скопља, Велеса и Прилипа, до Битоља. Он је бележио што је видео и чуо у тим историјским данима и у засебној књизи издао 33 анегдота, слика и утисака из рата. И ако каткада има мелодраматичности и старинског литераторског патоса („Бол“, „Сања“, „Сиротица“), књига као целина је занимљива и угодна за читање. Има у њој дирљивих слика, као „Највећа радост“, и успелих слика, као „Улазак у Прилеп“. Публика је лепо примила прву књигу „Записа“ Г. Павловића, и он обећава да ће ускоро издати и другу свеску својих ратних бележака. Н.

Ново издање „Горског Вијенца“. — „Горски Вијенац“ и „Смрт Смаил-аге Ченгића“ остају најпопуларнија, највише издавана и најчитанија дела целе српско-хрватске књижевности. „Горски Вијенац“ је до 1912 године имао 18 издања, од којих 2 у Бечу, 5 у Новом Саду, 6 у Београду, 2 у Задру, 2 у Загребу, 1 у Панчеву. Тамо где је постао, на Цетињу, „Горски Вијенац“ до сада никако није издаван. Сада, 1913, у спомен стогодишњице песникова рођења, изишло је једно ново издање на Цетињу, и то је сада 19. Толико до сада ниједна српска књига није издавана. Издавач, цетињска књижара Рајнвајна, требала је издати „Горски Вијенац“ онако како га је приредио Др. Милан Решетар. Х.

„Срби под Једреном“. — У лепом издању и у добром преводу, под насловом „Срби под Једреном“, изишли су дописи Г. Анриа Барбија, штампани у париском „Journal“-у. (Београд, 1913; 8⁰, стр. 75; цена 1·20 динара). Г. Барби био је једини од новинара који је гледао опсаду Једрена изблиза, једно време живео је са српском војском у рововима и земуницама, и његови извештаји нису фантастична измишљања, као на пример извештаји аустријског поручника Вагнера, до-

писника „Reichspost“-а. Г. Барби познаје српску војску, он је са њом издржао целу кампању у Маћедонији, видео је на делу под Једреном, и био је позван и у стању да каже своје мишљење о њеној вредности. У нарочитом предговору он одаје највећу хвалу српској војсци и српском народу, као што у самој књизи, писаној живо и занимљиво, у виду дневника, даје лепу слику како је изгледала опсада Једрена у српским секторима. К.

„Универзална Библиотека“. — У издању Ј. Шмитрана, у Сарајеву, почела је да излази „Универзална Библиотека“, са задатком да, по угледу на Рекламову Библиотеку у Лајпцигу, пружа за јевтину цену одабрано штиво. До сада су изашле две свеске, обадве посвећене руским писцима. У једној су приповетке Максима Горког, у другој приповетке Леонида Андрејева. Али ни једна ни друга свеска не одговара задатку коме библиотека треба да служи. Приповетке нису са сигурношћу биране, преводи су слаби и местимично нетачни. То је врло слаб почетак за једну библиотеку која рачуна на будућност и сматра да има нарочит књижевни задатак.

И. Г.

„Турско-Балкански Рат у 1912“. — Француски потпуковник Букабеј (Boucabeille) написао је дело: „Le guerre Turco-Balcanique 1912. Thrace — Macédoine — Albanie — Epire“. (Paris, 1913; Librairie Chapelot; 5 francs). Дело је убрзо доживело четири издања. Писац стручњачки разлаже војне операције на свима балканским бојиштима, дајући уз то 11 карата и 10 крокија, и синоптички преглед упеха савезничких војски од почетка рата до краја новембра. Писац закључује да су битке на Куманову и на Луле Бургасу значиле „пад турскога царства“. X.

Oberstleutuant Richard v. Flech: Über den Balkankrieg 1912, Wien, 1913, — Seidel & Shon, са три карте. — Ова брошура ће бити сигурно добар прилог за историју рата 1912 године. Писац се старо да као војник, у крупним цртама, прикаже слику рата; операције војне и тактика на бојноме бољу нису изнесене, јер томе није још време. По свему би се рекло да су му податци које износи о бројноме стању војски, о распореду, и другоме приближно тачни.

Ин.

Leo Freuhdlich: Albanies Golgotha, Wien, 1913. — Бивши социјал-демократ, од свуда напуштен, нашао је прибежишта у србофопскоме листу „Reichspost“-у, под чијем је

заштитом издао и ову књижицу, која је скуп дописа и чланака о тобожњим зверствима почињеним над Арбанасима у областима које су Срби окупирали, и после рата.

Ин.

Две словеначке књиге о балканском рату — Балкански Рат 1912—1913 побудио је код Словенаца највеће интересовање и најтоплије симпатије. Међу осталим појавама, имају се забележити и дела која се тичу последњих балканских догађаја. Др. В. Шарабон и А. Сушник, у издању католичке штампарије у Љубљани почели су у свескама издавати дело „Vojna na Balkanu 1912“. Словеначка Соколска Матица у Љубљани издала је спис Др. Ивана Оражена „Med ranjenimi srpskimi brati“. Родољубиви и честити Словенац, Г. Оражен је као лекар дошао у помоћ српском санитету, у часу када су болнице биле препуне рењеника, и он је своја опажања и утиске забележио у ову лепу књижицу која сва одише топлим братским симпатијама. М.

Словенски Календар. — У Бугарској је далеко више него код нас због ратних прилика књижевни живот био је сведен на дневне листове и информативне књиге о ратишту: часописи су обуставили излажење, белетристика носи само ратно одело: телеграми, географске карте и етнографско-политичке брошуре су скоро једина лектира. И „Словенски Календар“ („Славянски Календарь“, Софија, 1913, 8°), који је издало ове године Словенско Добротворно Друштво у Софији, и који је и за прошлих пет година имао борбени панславистички тон, није никако ван духа данашњице. Поезија која слави, као Врлицкови стихови, сневано доба „кад ће сваки ићи за својим плугом слободно“, усклици као песма „Све напред! Непрестано напред!“ од Пенче Славејкова, апострофа престоници Византа какву је управљао наш Љубомир Ненадовић; илустрације књижевника, јавних радника, владарских домова, министара, војних шефова, дипломата, код Срба, Бугара, Хрвата, Словенаца, Руса и других словенских народа; химне и народни маршеви свих Словена; преглед пун обавештења о Словенцима, Чесима и Хрватима — све то понавља стихове словеначког песника „Напреј заставе Славе!...“

Е. Н.

Читуље.

Др. Васа Јакшић. — 28 марта умро је у Великој Кикинди, у Банату, Др. Васа Јакшић, један од најбољих представника млађе српске интелигенције у Угарској и један од најумнијих вођа ондашњега српскога народа. Рођен у Црњи 1872 године, у старој и угледној српској породици, која је Српству дала песнике Ђуру Јакшића и Милету Јакшића и црквеног историчара Милутина Јакшића, свршио је права у

Пешти, и постао адвокат у родном месту. Он је од Велике Кикинде, највеће српске вароши у Угарској, направио знатан политички центар српски, основао нову демократску странку, и кренуо ваљани „Српски Глас“. Својим списима и предавањима, својим говорима на Сабору у Карловцима, где је био посланик од 1906 године, он је у политички живот угарских Срба уносио један нов елеменат, нова схватања модерне демократске и позитивне националне политике. Његова рана и нагла смрт, која га је задесила у пуном јеку рада и у часовима када су његова спрема и родољубље били најпотребнији, велики је губитак за српски народ. Л.

Оскар Дир. — 21 Марта умро је у Загребу, након дугога боловања Оскар Дир, учитељ грађанске школе, (рођен 1877). познат иначе као добар, и ако не плодан, књижевник, одличан педагошки писац и конференсијер. Дир је био од првих почетака члан хрватске омладине која је од године 1897 па на даље, издавајући листове „Нова Нада“, „Свјетло“, „Хрватска Мисао“ и т. д., обнављала хрватски културни и политички живот, пропагирала модерне назоре у књижевности и животу, и радила на народном јединству. Дир није био особито активне природе: више посматрач и уживалац, био је протанчани естет, који нада све воли лијепу фразу и гест, био је по природи и наслеђу декаденат, али, и ако је то био у књижевности и животу, распојас и недисциплинован имао је опет необичну страст педагошку, па је био необично цијењен као теоретски и особито као практички педагог.

Дир се од своје петнаесте године бавио књижевношћу. Није много написао, јер није волио да много пише. Оставио је свега петнаестак новелета и цртица поетске или символичке прозе. Волио је литературу минијатуре и лијепе форме, поезију нежних ствари, патос естетизма у животу. Он је уносио више литературу у живот него живот у литературу. Није био ни човјек ни литератер енергије, али је био особито аперцептиван и финих осећаја. У низу онога доста великога броја хрватских млађих писаца који су пошли трагом естетизма, символизма декаденства и код којих је у већем дијелу овај смјер био снобизам, Дир је био највише искрен и непатворен. Оно што није сам учинио, а о чему је увијек говорио, учиниће његови пријатељи послије његове смрти: издаће у једној књизи његове литерарне радове.

М. Марјановић.

Ка чланку „Цркве и школе у Београду“. — Примедбе и референције које иду уз овај чланак изостављене су, да би се добило простора у листу, и ући ће у цело дело „Историја Београда“.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 9. — 1 мај 1913.

УВОД „ЛАЗАРЕВОМ ВАСКРЕСЕЊУ“.[1]

Ја нијесам хтио да прикажем у овоме драмскоме дјелу један историјски чин, онако потанко са свијем податцима имена, мјеста, времена, обичаја и згода како се то чини кад се пише права историја или кад се расправља о знанственим предметима, — јер јуначка смрт Лазара Кујунџића и другова му, па херојска геста Јованке, Лазареве мајке, причинише ми се да су нешто више него ли обична историјска

[1] „Лазарево Васкресење“ је назив нове драме Г. Ива Војновића, које је предато на приказивање управи Народног Позоришта. Првобитан, ироничан, наслов је био „Јер велике силе тако хоће“, али из обзира према цензури у Аустро-Угарској писац је свом делу дао други, симболичан, наслов, „Лазарево Васкресење“, који боље одговара схватању и стилу драме. Дело ће изићи у издању Матице Српске у Дубровнику. Добротом писца и издавача ми доносимо врло интересантан увод у саму драму.

„Лазарево Васкресење“ има ову лепу посвету:

Родитељицама Побједе
Српскијем Мајкама
На Олтар
Мученичке Им Славе
Овај Лист
Дубровачке Пôме
Писац
Харно Полаже.

Прим. Уред.

епизода петстогодишњега мучеништва Српскога Народа, — *Europa consentiente!* — Те су крваве и величајне појаве, са свом смјесом живинских грозота и надчовјечног им идеализма, управ синтеза задњих очајних борба Српства против Османства у очи дана Великог Обрачунања.

Зато, занесен слободним летом пјесничке инспирације, али увијек у границама психолошке истине и позоришне вјеројатности, — намјестих Лазареву Смрт и Мајчину Жртву у посебан оквир сценичке и сликарске расвјете, по прилици онако како су то чинили сви мајстори портретисте од Ђамбелинија до Рајнолдса, — да им модели вјечно живе обиљежјем универзалности и трајања над пролазним укусом времена. Итензивност изражаја душевне физиономије такових портрета овиси понајвише о стилизовању околине коју је сликар-умјетник хотомице саставио од најразличитијих елемената реалности, осјећања и фантазије.

И зато сам у својој слици премјестио догађаје неколико година касније, бива у пролеће године Спасења 1912, зато се Лазарова мајка зове Стана, зато сам њу раставио од сина, да живи далеко од њега с његовом сирочади, зато сам од свих импресија и милих успомена у Србији створио типове Косаре, Јованчета, Василије, школске дјечице и осталих, зато сам у Арнаутском Аги издигао горди симбол старог освајалашког Османства над звјерство арнаутских џелата, зато погиба Лазар сâм на ломачи, зато сам све зулуме и крварине задњих година истијештио у једну јединствену страхоту, и т. д. и т. д. и т. д. — и зато је до напокон Христос на брду Свога Светога Преображења васкрснуо вјечнога Лазара: — *Народ наш!*

На малој и склонитој позорници душе моје, расвјетљеној звјезданим гранама драгих очију што око мене још бдију, ја *видјех* моје дјело управ овако приказано како ја написах и *како се могло* догодити, — документованих сцена из јаднога живота раје на Балкану у бљеску осветне олује која се полако и неизмјерно на далеком обзорју пење. — То је све проста историја, и то је све.

Да ли су, услијед тога, ликови Лазара и Мајке добили у мојој слици сву интензивност свјетла и осјећаја, што сам у толикој згуштености и разноличности пјесничких интенција и симбола хтио да имаду, нека суди наш врховни судија,

који се зове *Публика*, — то јест онај исти који кад у Музеју прође мимо какав стари портрет, стане и нефаљено га процјени једном осудном изреком: — „Као да је жив!"

А да сте тек видјели оригинал оне Старице, која угледа Дан Господњи, — јер ено је сада на гробу Лазара сина да му каже: — „Дјецу ти спасих! — домовина те освети!" — — — Милостиве ме руке, лањског усудног љета, доведоше до „сунчане авлије" — и ја угледах *Њу*, — Мајку, — управ онако, као у мојој драми, гдје „пере и простире рубље". — Она ме загрли, па још трудна од посла, приповиђе ми — (ко ће игда заборавити оне очи утрнуте од суза и оне руке дрхтаве а црвене од прања!) — сву грозоту и светост свог јада. Кад се поклоних толикој невољи у величанству надчовјечног јој удеса, погледах на излазу прашни друм и усијано небо, па рекох пратилицама својим: — „Само ће нам Српске Мајке Побједу породити!"

И оне је породише!

Дјеца њихових суза, њиховог вјечног ћутања и вјечног им спомињања, ослободише Српску Домовину — од Дунава, до Јадранскога Мора. — Побједа је дошла, јер је душа Српскога Народа, — душа нијемих мучеництава, — управ у тузи својој несломива, несавладљива. Живот ју је пребио о хрид, привезао уз ропство, приковао уз Турчина, — али њу није сломио. Она је укапала мртве и садила цвијеће, — она је гледала како тече крв дјеце њезине, а мијесила је погачу дјеци уморене дјеце, — она је стењала под крстом, а сањала је о Краљевићу Марку, — она је ћутала, ћутала и тихо се гвожђем пасала, — она је Мајка свих Лазара, — она је *Осветница Косова!*

Ево што ја хтедох да кажем у пјесничкој визији Лазаревог Васкресења.

Као што сам у дневима туге, пишући *Смрт Мајке Југовића*, вјеровао у Спасење, тако сам у авлији Лазареве Мајке чуо далеку грмљавину топова *у славу живих а на част мртвих Осветитеља*.

У Дубровнику 30 марта 1913. Иво Војновић.

ДИВЉАК.

IV (3)

Начелник, замишљен и суморан, сједе за свој сто за писање и, узевши некакве списе и хартије што су лежали у крају, под тешким сребрним притискачем, поче их прегледати.

— „Молба Маре Симићеве, удовице са шесторо дјеце, за потпору“, — прогунђа полугласно и, не читајући даље, брзо записа на полеђини „не може се *засад* удовољити“. (Ово „засад“ два пута подвуче, како му се не би пребацило е је коначно одбио). — „Молба Петра Станишића, колара, за примање у општинску службу.“ — Хм. — И опет записа: „не може се засад удовољити“... — „Молба Гаше Петровића за подјелу стипендије и“... До сто ђавола. — „Не може се удовољити!“...

Па тресну артијама о сто и нагло устаде:

— Мисле да располажем милијонима, па да свуда могу дијелити!...

Учини му се као да неко закуца на врата. Исправи се и укрути.

— Слободно!

Нико се не јави.

— Хм...

Прошета неколико пута по соби, па зазвони... Јави се лепушкаста слушкиња...

— Је ли ико долазио, Марија? — запита меко, гледајући јој у обло, пуначко лице, које се свијетлило, и чврсте, обнажене мишице, на којима су набрекли гуштери лако поигравали.

— Долазила је мљекарица, праља, — протепа она као стидећи се, са полусклопљеним очима.

— Не питам за њих, — окреса начелник кратко, и, приступивши, снажно је ухвати за мишицу. — Је ли долазио ко од господе?

— Нико.

И ђаволасто се осмјехнувши и погледавши га испод дугих трепавица, истрча из собе.

— Какав је, неће ни доћи, — прошапта начелник растегнуто и оборивши главу опет настави шетњу. — И поново ће ми правити неприлика и чак и дјецу дизати против мене..

Врата се с треском отворише и Младен уљезе у собу. Како се верао некуда кроз шибље, руке му биле изгребане, избодене, хаљине изгужване; на шеширу му прионуле неколике сасушене сламке; панталоне, нарочито на кољенима, земљаве и запрашене. Опазивши началника, застаде мало, набра обрве, па мирно прође у врх собе и сједе на меко, плавичастом свилом превучено, канабе.

— Није вриједно да се један паметан човјек одазива твоме позиву, — рече нехајно, спуштајући шешир поред себе и подмећући мало, везано јастуче под лакат. — Али ја сам ипак дошао, из радозналости... Да видим шта ми имаш казати..

— Много ти имам казати, драги Младене, — одговори началник меко, трљајући руке и усиљавајући се да буде што љубазнији. — Одавно се нијесмо разговорили овако, у четири ока, и, наравно, ради тога се заправо и нијесмо могли објаснити...

— Ја уопште нијесам пријатељ никаквих објашњавања, дочека Младен хладно, зијевајући. — При њима се обично много лаже...

— Али у отмену свијету ..

— ...највише се и лаже... Ту је готово све лажно и извјештачено.

И, звиждућући, поче цупкати ногом.

— Не звижди, молим те... Нервозан сам, — рече началник јаче, па сједе поред њега и лако му се наслони раменом на раме. — Ти знаш да смо ми стари другови и пријатељи... Знаш колико смо се поштовали, волили...

— Ти си увијек необично волио себе, — упаде Младен нагло. — То је чиста истина...

— Не прекидај ме, молим те... Пусти ме да говорим... И спустивши му руку на кољено, началник настави живље: Знаш колико смо имали радосних и тужних часова, колико лијепих и, да се банално изразим, слатких снова...

— ...које си на јави обично заборављао...

— Ми смо управо били и творци једног покрета и стубови читаве опозиције код нас...

— Ти си је, да се дочепаш власти, створио, и ти ћеш је сада, кад те је подигла, потпуно изневјерити...

Младен се диже и измахну шеширом изнад главе.

— Нијесмо пензионирци, — рече одсјечно, — па да сад потежемо старе приче... Зар си ми само то хтио казати?...

— Не само то, него... — Началник метну прст на уста и замисли се. — Хтио сам те још запитати, — рече тише, гледајући преда се, — како си лако могао заборавити на све то и како сад можеш да ме мрзиш оволико?...

— Ја не мрзим него само презирем, — осијече Младен оштро и погледа га преко рамена...

Па прекрсти руке на широким, јаким прсима, и подругљиво запита:

— А ко је *први* заборавио на другарство и љубав нашу?... Ко је први пљунуо на све?...

— Ја бих рекао...

Началник, не смијући да му у очи погледа, збуни се, замуца. Нагло прихвати некакве хартије са стола и тобож поче их размјештати, уређивати...

— Шта би рекао? — запита Младен пакосно, изазивачки, указујући јаке, бијеле зубе. — Зар имаш још нешто рећи?...

— ...да нико није крив и да је остао само неки ситан неспоразум међу нама, — доврши началник покуњено. — Само неспоразум...

И Младен се неприродно, усиљено засмија:

— Премамити дјевојку коју сам толико волио, премамити је и запросити баш онда кад си требао да угладиш неке несугласице између нас?... То ли је твој „неспоразум"?

Началник, као да се мало прибра, осоколи. Нагло остави хартије, одступи од стола, и, заставши на сред собе, опружи руку према Младену.

— Мило ми је што си то први споменуо, — рече одсјечно, оштро, — а баш сам желио да ти праву истину кажем... Ако је ико у тој читавој ствари крив, онда си крив само ти... нико други!...

— Ја?...

И Младен лако задрхта, стресе се.

— Ти!... Јер нијеси озбиљно мислио, јер си се само играо са дјевојком, — осијече началник немилосно.

Младен се изви, искриви, затресе бујном гривом и готово врисну од узбуђења.

— Играо се?... С *њоме?...*

— Лакше...

И началник га пажљиво узе за рамена и, као јогунасто дијете, силом посади на канабе.

— Признајем да те је Љубица искрено волила... То она признаје и сама, — отегну не пуштајући га и сад му гледајући право у очи... И ти си, такођер, мени се исповједао како је волиш „силно, страсно, безгранично“, и тако даље, али...

Младен, завађен на канабету, мучећи се и савлађујући, мукло застења:

— Али ?...

— Али јој ничим нијеси и доказао толику љубав... Ничим! — И началник се поносито исправи и кажипрст, окићен големим прстеном, подиже у висину. — Шта више изгледало је често као да гониш неки неоправдани инат, као да је желиш понизити, сломити, уништити...

— Лажеш !...

Са искривљеним уснама и стиснутим шакама полети Младен према њему, а црни бичеви косе пали му по великим очима које горе, свијетле кроза њих као звијезде у јабланову лишћу.

— Лажеш !...

— Ништа не пече толико колико обнажена истина, — рече началник мирно, осмехујући се и као дражећи га. — А ја само истину говорим... Само истину...

— Доста !... — Престани, или ћу те убити ! — дрекну Младен бесомучно и, тресући се као у грозници, извади из чизме велики, ловачки пож. — Ни ријечи више !...

Началник, не узбуђујући се и не збуњујући, прође поред њега и сједе за сто.

— Чекај !... Чекај, — осијече суво и наглашујући сваку ријеч настави: — јер ти мораш запамтити ово. Цура је видила ништа озбиљно не узимаш, а то сам видио и ја... И да учинимо крај читаву кијамету и свјетским оговарањима, ми се — вјерисмо... Да си био паметнији, можда би се све друкчије свршило...

— Све сам знао, али да си толико дрзак и безобразан, то још знао нијесам, — гњевно узвикну Младен, грчевито стежући држак у ножа. Ти, ти који си морао пањкати, који си морао лагати, само да је што више одвојиш од мене... ти који си само волио мираз њезин а никако њу саму...

И снажне прсте завуче у косу и немилице поче чупати

— Ти си убио све што је имала лијепа и добра у себи, а ја... а ја...

Неко закуца на врата тихо, поплашено, несигурно. Начелник као да је једва чекао да се још когод појави. Брже-боље се окрену и викну гласније:

— Слободно!...

У собу уђе ситна, мршава прилика нека, у старом поабаном одијелу, које као да се једва држало на њој. Опазивши богат намештај смете се, поплаши још више. Застаде код врата, шћућури се... Сада тек као да могоше они распознати да је то неки човјечуљак, болестан, слаб изнемогао, чија су кољена подрхтавала, а глава му непрестано падала на прси, јер је није могао држати узгор.

— Ко га је пустио! — љутито узвикну начелник и лако удари по столу. — Кога тражите? — суво запита придошлицу.

— Милостивог господина начелника молим, — зајаука човјечуљак пригушено, придржавајући се за зид, — и љубим му руке и ноге — да ме прими у болницу...

Начелник одмахну руком и прекиде га одлучно:

— Драги мој, зато се обратите управи болнице...

— Ишао сам...

— Па?...

— Кажу: нема мјеста, не можемо примити.

— Тхее... Ако нема мјеста, нема, — отегну начелник с досадом, слијежући раменима. — Силом се ништа не може.

И бијелим, окићеним кажипрстом указа се на врата.

— Али ако милостиви господин начелник препоручи, биће мјеста, — опет зајаука човјечуљак, и сав се преви, смота некако. — Сви кажу: биће мјеста...

Начелник заклопи десно око и као да рачунаше нешто.

— Па... ја ћу видити, — отегну топлије и заклима главом. — Хајдете ви само па, па ако буде... можда ћу и препоручити.

— Стој! — Он те ништа препоручити неће! — узвикну Младен још једнако узбуђен, па приђе дошљаку и узе га испод руке, исправи. — Ништа!... Него ти, брате, њима лијепо плати, па ће те примити!... Ако немаш новаца, ево... И свој нови сахат извади из џепа и утутну му у руку. — Хајде, пријатељу!...

Лагано, пажљиво изведе га пред собу.

— То је разметање с дарежљивошћу, — рече началник подругљиво, биљежећи нешто. — Стара болест!...

— То си, опет, дарежљив само према својима, али на туђ рачун, — дочека Младен ватреније. — Милојевићу и Плетикосићу нашао си мјеста у општини, ухљебио их... Зар и то није дарежљивост?...

— То су дивни момци! — нагласи началник јаче.

— Одлично ласкају, а, према томе, морају се и наградити.

— Људи од рада награђују се свуда!

Затим помакну столицу, склопи руке међу кољенима и, климајући се настави:

— Дакле, драги Младене, да се опет вратимо на старо, те да ти и опет кажем: да никад озбиљно волио нијеси. Праве љубави у тебе није било. И, након мога вјенчања, у теби се није распалила одбачена љубав, него увријеђено самољубље... Криво ти је што је могла једна цура да другога претпостави теби... Због тога си омрзнуо и мене и њу, и ударио у декламације и проклињања... Наравно, да би сад вријеме било да се опаметиш и да заборавиш на све... Ми бисмо и опет могли бити добри пријатељи...

— Никада! — узвикну Младен и стиснувши шаку поче пријетити. — Никада!

— Али...

— Никада!... Никада!... Никада!...

Па брзо зграби шешир, и, не поздравивши се, оде из собе.

V

Слуга, жагорећи и препирући се, почеше намјештати столове, уређивати, прекривати. Највећи поставише испод големе, шатористе тополе, покрај чијег напуклог стабла, кроз кратку покошену траву пробијао се плитак трокраки поток, блистајући и одсијевајући. Марија, весела, безбрижна, раздрагана, вадила је из овеће корпе нове сребрне ножеве, виљушке, тањире са плавим монограмима на первазу, чаше са позлаћеним стопама, меке, чисте убрушчиће, и додавала смијући се, задиркујући остале. Кроз прашњаво лишће тополино, које је непрестано играло и треперело, засипали јој се сунчеви зраци по коврџавој, замршеној коси, заигравали по њој, клизили низ обнажене чврсте мишице, слијетали, сасипали се у бујна.

распучена њедра. Сва се свијетлила некако, горила, пламтила. И, опазивши како је пожудно гледају, прже је погледима, још се више гицала, извијала, ломила. Дражила их непрестано и непрестано чаврљала, чаврљала...

— Сто це се господа веселити данас!... Их, сто це се веселити! — узвикивала је обијесно, као хотимице бирајући ријечи са словима т и ш које никако није умјела изговорити. Бице једна слава каква никада била није!... И сто ће секционсеф бити весео!... Ух!... Имацемо добар тринкгелд...

— Откако нам господин секционшеф долази, ја примам вазда добар тринкелд, — добаци Јован, послужитељ, који је, да изгледа важнији, запустио браду оног истога дана кад му је господар постао началником, а кога је госпођа, из неких особитих разлога, прозвала Францом. — Мени је вазда лијепо с њиме.

— Али мени је јос љепсе, — дочека Марија живо, спуштајући боце са пићем у воду и звекекући њима. — Мени је боље!...

— Лажеш!

— Не лазем...

— Лажеш... Не може теби бити љепше, кад смо се *ми*, — и Јован се поносито исправи и удари се у прси, — ја главом, и господин барон, и милостива наша госпоја, заједно извозили у шетњу и кад сам их чекао... ено онамо... по два дебела сахата, док би се вратили из шуме...

— А ја... ја сам док су они заједно разговарали, пазила са прозора: иде ли милостиви господин?...

Јован ђаволасто намигну и снажно је потапша по полуголим плећима.

— Ти вазда пазиш на милостивог господина, а и он пази на те, — избаци изазивачки.

Марија се нагло исправи и, подбочивши се рукама о кукове, плану:

— Па?.., Па?...

— Па... ништа... — И Јован слегну раменима. — Ја само онако кажем: ви вазда пазите једно на друго.

— Ти... ти, свињо!...

Замахну руком и потрча да га удари, али се спотаче о столицу и посрну... Јован је брзо обухвати око паса, привуче е и, подижући, пољуби у образ...

— Ко тебе каменом, ти њега хлебом!...

Опет је пољуби.

— Даћу ти, — додаде загрејан и надражен, — читав тринкгелд, само да те се сит наљубим!...

— Бестијо!...

— Похитајте, јер ће сад доћи! — љутито узвикну други послужитељ, Аћим, гледајући на Јована са злобом и завишћу, и кезећи крњаве, почађале зуб према њему. — Како вас није стид?...

— А како тебе није стид да нас опомињес? — окоси се Марија оштро и зажмиривши исплази му језик. — Ти... ти свети Августине!...

— Ето их! — узвикну и Јован поплашено и прстима чешљајући браду, потрча према цести. — Они су!..

Потрчаше и Аћим и Марија, која, узгред, надневши се над потоком, брзо поправи косу и отре зној са лица. Грабећи ко ће прије, прелетише преко неравне, стрме пољанице, спотичући се, гуркајући, подврискујући.

— Ево их!...

(Наставиће се).

Светозар Ћоровић.

МАЛА ШАЛА.

Ведро, зимско подне... Јак је мраз, све пуца, и у Нађењке, која ме држи под руку, покривају се сребрнастим ињем коврџице на слепоочницама и маље на горњој усни. Ми стојимо на високом брегу. Од наших ногу до равне земље пружа се стрма површина, у којој се огледа сунце као у огледалу. Крај нас стоје мале сањке, опшивене црвеном вуненом тканином.

— Провозајмо се до доле, Надежда Петровна! молим је ја. Само једанпут! Уверавам вас, остаћемо здрави и читави.

Али се Нађењка боји. Сав простор, од њених мајушних каљача па до подножја залеђеног брега, чини јој се страшна, неизмерно дубока провалија. У ње умире душа и застаје дисање кад гледа доле, кад јој ја само нудим да седне у саньке, а шта ли ће тек бити ако се она одлучи да полети у провалију! Она ће умрети, полудеће.

— Молим вас! говорим ја. Не треба да се бојите. Та разумејте, то је малодушност, кукавиштво!

Нађењка на послетку попушта, и ја јој по лицу видим да она с опасношћу по живот попушта. Ја је намештам у сањке, бледу, уздрхталу, и обухвативши је руком заједно с њом пуштам се у провалију.

Сањке лете као куршум. Ветар, који просецамо, хуји, звижди нам у ушима, чупа одело, од љутине страшно штипа, хоће главу с рамена да обори. Од силног ветра нема снаге да се дише. Рекао би сам нас је ђаво обухватио својим шапама и с хуком носи нас у пакао. Околни предмети сливају се у једну дугачку пругу, која као стрела лети. Рекао би: сад, сад, још само један тренутак, — и ми ћемо погинути!

— Ја вас волим, Нађа, говорим ја полугласно.

Сањке почињу јурити све лакше и лакше; хујање ветра и зврјање сањки већ нису тако страшни, дисање више не застаје, и на крају крајева ми смо доле. Нађењка ни жива, ни мртва. Бледа је, једва дише... Ја јој помажем да устане.

— Ни за што на свету нећу други пут возати се, говори она гледећи ме јако отвореним, пуним ужаса очима. Ни за што на свету! Умало нисам умрла!

Мало доцније она долази к себи и већ ми упитно загледа у очи: да ли сам ја рекао оне четири речи, или су јој се у хуци вихора причуле? А ја стојим крај ње, пушим и пажљиво загледам своју рукавицу.

Она ме узима под руку, и ми се дуго шетамо поред брега. Види се та јој загонетка не да мира. Да ли су речене те речи, или нису? Да, или не? То је питање частољубља, части, живота, среће, питање врло важно, најважније на свету. Нађењка нестрпљиво, тужно, проницљивим погледом загледа ми у лице, одговара бесмислено, очекује нећу ли ја отпочети разговор. О, каква је борба на том милом лицу, каква борба! Ја видим, она се бори сама са собом, хтела би нешто да каже, о нечем да запита, али неможе речи да нађе, њој је мучно, страшно, квари јој радост...

— Знате ли шта? говори она, не гледећи у мене.

— Шта? питам ја.

— Хајде још једном да се просањкамо.

Пењемо се по степеницама на брег. Опет ја намештам на сањке Нађењку, бледу и уздрхталу, опет летимо у страшну

провалију, опет хуји ветар и зврје сањке, и опет ја, кад најјаче и с највећом хуком јуре сањке, полугласно говорим:

— Ја вас волим, Нађењка!

Кад се сањке зауставе, Нађењка погледа на брег, по ком тек што смо се просањкали, затим ми дуго загледа у лице, ослушкује мој глас, равнодушан и хладан, и она сва, сва, чак и њен муф и башлика, сва њена мајушна особа изражава крајњу недоумицу. И на лицу јој је написано:

— У чему је ствар? Ко је изговорио *оне* речи? Он, или сам ја само пречула?

Та неизвесност узнемирује је, изводи је из стрпљења. Сирота девојчица не одговара на питања, мршти се, готова е да заплаче.

— Хоћемо ли кући? питам ја.

— А мени... мени се допада ово сањкање, говори она црвенећи. Како би било да се још једном просањкамо?

Њој се „допада" сањкање, а међутим седајући у сањке опет је, као и пре, бледа и једва дише од страха и дрхтавице.

Ми се и по трећи пут спуштамо, и ја видим како она гледа у моје лице, пази на моје усне. Ја мећем мараму на уста, кашљем и кад стигнемо на средину брега, уграбим прилику да прошапћем:

— Ја вас волим, Нађа!

И загонетка остаје загонетка. Нађењка ћути, размишља о нечем... Ја је водим с клизалишта кући; она гледа да лакше иде, успорава кораке и све очекује нећу ли јој ја рећи те речи. И ја видим како њена душа пати, како се она силом уздржава да не рекне:

— Не може бити да их је ветар говорио! И ја нећу да је то ветар говорио!

Сутрадан ја добијам писамце: „Ако данас пођете на клизалиште, дођите по мене. Н." И од тога дана ја почињем сваки дан ићи на клизалиште, и летећи на сањкама, ја сваки пут полугласно изговорим једне исте речи:

— Ја вас волим, Нађа.

Убрзо се Нађењка навикава на ту реченицу као на вино или морфин. Истина, летети с брега страшно је као и пре, али сад страх и опасност дају особиту драж речима о љубави, речима које су као и пре загонетка и које муче душу: Непрестано се сумња на двојицу: мене и ветар... Ко је од

нас двојице изговорио те речи, она не зна, али очевидно њој је то већ свеједно: ма из каквог се пехара пило, — свеједно, само нека се опије.

Једном одем око подне сам на клизалиште. Кад се помешам у гомилу, угледам како брегу долази Нађењка, и како очима тражи мене... Затим се бојажљиво пење по степеницама на врх... Страшно је да се сама сањка, о, те још како страшно! Она је бледа, просто као снег бела, дршће; она баш као да иде на губилиште, али ипак иде, иде не осврћући се, одлучно. Она је извесно наумила да на крају крајева огледа хоће ли се чути те чудне, драгосне речи, кад мене не буде. Ја видим како она, бледа, с отвореним устима од ужаса, седа у санке, склапа очи, и опростивши се за увек с овоземаљским светом, креће се с места... Жжрр... зврје сањке. Чује ли Нађењка оне речи, ја не знам... Ја само видим како она устаје из сањки изнемогла, слаба. И види се по њеном лицу да и сама не зна је ли штогод чула, или није. Страх, док се наниже возила, одузео јој је моћ да чује, да распознаје, да разуме...

Настао је пролећни месец мај... Сунце постаје милије. Наш ледени брег тамни, губи свој сјај и напослетку топи се. Ми се више сањкамо. Сирота Нађењка нема где да слуша оне речи, а више их нема ко ни изговарати, јер се ветар не чује, а ја се спремам у Петроград, на дуже време, а може бити и на свагда.

Некако пред полазак, дан два раније, седим ја пред вече у маломе врту, који је од дворишта, где је Нађењкин стан, одвојен високом оградом са гвозденим шиљцима... Још је добро хладно, око ђубришта има и сад снега, дрвеће је мртво, али већ мирише пролеће, вране лежући на седало гласно гачу. Ја прилазим огради и дуго вирим кроз њу. Видим како Нађењка изиђе на спољне мале степенице и управи тужан, сетан поглед на небо. Пролећњи ветар дува јој право у бледо, измучено лице. Он је подсећа на онај ветар који нам је онда на брегу хујао, кад је она чула оне четири речи, и лице јој постаје жалостиво, жалостиво, а једна суза котрља се низ образ... И сирота девојчица пружа обе руке, рекао би моли тај ветар да јој опет донесе оне речи. А ја, сачекавши да дуне ветар, полугласно говорим:

— Ја вас волим, Нађа!

Боже мој, шта се учини од Нађењке! Она цикну, осмехну се целим лицем, пружи руке у сусрет ветру, сва срећна, радосна, тако лепа.

А ја одлазим да слажем ствари за пут...

То је давно било. Сад је Нађењка удата. Њу су удали, или је она сама пошла — то је свеједно — за секретара племићског старатељског суда, и сад већ има троје деце. Оно, како смо заједно ишли на клизалиште, и како јој је ветар доносио оне речи: „ја вас волим, Нађењка“, није заборављено; сад је то за њу најсрећније, најтужније и најлепше сећање у животу.

А мени је сад, кад сам постао старији, чак неразумљиво зашто сам ја то говорио, зашто сам се шалио.

А. Чехов.

(С руског превела С. Ђ. Г.)

ПРОЛЕТЊЕ ВОДЕ.

XLII (Крај.)

Овај пут се убрзо претворио у стазу и најзад сасвим изгубио пресечен јарком. Сањин посаветова да се врате, али Марија Николајевна рече: „Не! Хоћу у брда! Јашимо право као што лете тице!...“ И натера коња да прескочи јарак. Сањин га прескочи такође. За јарком се простирао луг, у почетку сув, затим влажан и најпосле сасвим мочаран; вода је пробијала свуда, правећи барице.

Марија Николајевна је нарочито пуштала коња по тим барицама, смејала се и понављала: — Хајде да „будемо несташни!“

— Знате ли — упита она Сањина: — шта је лов по мочари кад се снег топи?

— Знам — одговори Сањин.

— Ујак ми је био ловац — продужи она. — У пролеће сам често ишла са њим у лов. Ах, дивно ли је! Ето, зар ово сада није лов по мочари?... Ја само једно видим: ви сте прави Рус, а узимате Талијанку. Но, то је већ ваша брига. Шта је ово? Опет јарак? Хоп!

Коњ га прескочи, али шешир Марије Николајевне паде

и коса јој се расу по плећима. Сањин хтеде да скочи с коња и подигне шешир, али му она викну: „Не дирајте, сама ћу!“ Ниско се наже са седла, дршком од бича закачи вео шешира и заиста! дохвати га и метну на главу. Косу не намести, и узвикујући опет потера коња у галоп. Сањин је летео поред ње, поред ње прескакао јаруге, ограде, потоке, упадао, извлачио се, јурио низ брдо, уз брдо и гледао ју је све време у лице. Да чудног лица! Као да је цело отворено: отворене очи пуне жуди, светле, дивље; и усне и ноздрве су отворене а дишу чежњом... поглед је упрла преда се и чинило се да јој душа хоће да освоји све што јој очи виде — и земљу и сунце и небо и сâм ваздух; а жали само што опасности има мало — јер би их све победила! „Сањине!“ виче она, „овако је и у Биргеровој *Леонори*. Само ви нисте мртви, а? Нисте?... Ја сам жива!“

„Разигра се снага у јунака...“

То није више амазонка што лети на коњу, то скаче млади женски кентаур, полу-звер и полу-бог — а спокојан и чедан предео чуди се што ли га гази ова бујица помамног весеља?

Марија Николајевна заустави најпосле свога упрсканог и у пену огрезлог коња; он се нихао под њом, а Сањинов снажан и тежак хат дисао је испрекидано.

— Па? Зар није дивно? — упита Марија Николајевна неким чудним шапатом.

— Дивно је — усхићено се одазва Сањин.

И он је био сав узрујан.

— Чекајте, то још није све! — Она пружи руку. Рукавица јој је прсла.

— Рекла сам да ћу вас одвести у шуме, у брда... Ево их, брдâ! — Заиста! брда, обрасла високом шумом, почињаху на двеста корачаји од места куд долетеше чили јахачи... — Гледајте, ево и пута. Да одахнемо мало — па напред. Само ходом. Треба и коњима дати одмора.

Кренуше. Снажним покретом руке Марија Николајевна забаци назад своју косу. Погледа рукавице и смаче их. — Руке ће ми на кожу мирисати — рече она — али вама то не смета? А?... Марија Николајевна се смешила — и Сањин се смешио. Ова бесна трка као да их је зблизила и спријатељила.

— Колико вам је година? — упита она изненада.

— Двадесет и две.

— Није могуће! И мени је такође двадесет и две. Лепе су то године. И кад се саберу, старост је ипак далеко. Али, нешто је врућина. Јесам ли се заруменила?

— Као ружа.

Марија Николајевна обриса марамом лице. — Само до шуме да дођемо, а тамо ће већ бити хладовина. Стара ли је ова шума, као стари друг! Имате ли ви другова?

Сањин се замисли. — Имам... само мало. Правих — немам.

— А ја имам праве, само не старе. Ето и то је друг — коњ. — Како пажљиво носи човека! Ах! та овде је ванредно! Збиља ја прекосутра путујем у Париз?

— Да... збиља? — прихвати Сањин.

— А ви у Франкфурт?

— Неминовно у Франкфурт.

— Па, ако — нека је са срећом! Али је зато данашњи дан наш... наш... наш!...

Коњи стигоше пред ивицу шуме и уђоше у њу. Широка и мека сен шуме прикри их са свију страна.

— О, та овде је рај! — узвикну Марија Николајевна. — Дубље и даље у хлад, Сањине!

Коњи лагано кретоше „дубље у хлад“, ржући и клатећи се по мало. Стаза по којој корачаху скрену изненада у страну и одведе их у доста узан теснац. Тежак мирис вресе, папрата, борове смоле и увелог лањског лишћа као да је застао и задремао баш ту. Из пукотина мрког и крупног камења бијла је оштра свежина. С обе стране стазе штрчали су округли брежуљци обрасли зеленом маховином.

— Станите! — узвикну Марија Николајевна. — Хоћу да седнем и да се одморим на овој кадиви. Помозите ми да сјашем.

Сањин скочи с коња и притрча јој. Она се наслони рукама на његова рамена, лако скочи на земљу и седе на брежуљак од маховине. Он је стајао пред њом, држећи рукама узде обеју коња. Она подиже очи к њему...

— Сањине, умете ли да заборављате?

Сањин се сети јучерашњице... у колима: — Је ли то — питање... или прекор?

— Од како сам, никога ни у чему нисам корила. А верујете ли ви у чаролије?

— Како?

— У чаролије. О томе се, знате, у нашим песмама пева. У руским народним песмама?

— А! ви о томе говорите... — отеже Сањин.

— Да о томе. Ја верујем. . и ви ћете поверовати.

— Чаролије, врацбине... — понови Сањин. — Све је могуће на свету. Пре нисам веровао, сад верујем. Сам себе више не познајем.

Марија Николајевна промисли се и окрете се. — А мени се чини да ми је ово место познато. Видите, Сањине, да нема тамо, за оним широким храстом, један црвени крст од дрвета? Не?

Сањин прође неколико корачаји у страну. — Има.

Марија Николајевна се осмехну. — Е добро. Знам где смо. Још нисмо залутали. Шта то лупа? Дрводеља?

Сањин погледа у дубину шуме. — Да... тамо један човек сече суво грање.

— Треба наместити косу — рече Марија Николајевна. — Видеће, па ће ми замерити. Она скиде шешир и поче да сплиће, ћутећи и важно, своје дуге косе. Сањин је стајао пред њом... Њено витко тело јасно се обележавало под мрким борама чоје по којој су се по негде нахватала влакна маховине.

Један коњ се стресе изненада за Сањиновим леђима. Сањина и нехотице прође дрхтај целим телом. Све је било спутано у њему, нерви су се затегли као жице. Није узалуд рекао да сам себе више не познаје... Био је заиста опчињен. Све биће му је било прожето једном... једном мишљу, једном жељом. Марија Николајевна баци на њ један дубок поглед.

— Но, сада је све као што треба — проговори она намештајући шешир. — Нећете да седнете? Ето овде! Не, чекајте... не седајте! Шта је ово?

По површју дрвећа, по шумском ваздуху као да се расу неки глуви тресак.

— Да ли то грми?

— Чини ми се да грми — одговори Сањин.

— Ах, та ово је празник! Прави празник! То је још само недостајало. — Потмула грмљавина разлеже се по други пут, као да се уздиже и распршта .. — Браво! Bis! Сећате

се, причала сам вам јуче о *Енеиди?* И њих је у шуми затекла бура. Али треба се склонити. — Она се брзо диже. — Дајте ми коња... Подметите ми руку. Тако. Ја нисам тешка.

Као тица вину се на седло. И Сањин узјаши.

— Кући? — упита он несигурним гласом.

— Кући! — лагано одговори она и скупи узде. — Хајдете за мном! — заповеди му скоро грубо.

Она изиђе на друм и прошавши поред црвенога крста спусти се у низину, дође до раскрснице и скрену у десно, опет у шуму... Она је, очигледно, знала којим је путем ишла — а пут је водио све дубље и дубље у шуму. Она није ништа говорила, није се ни освртала; заповеднички је јахала напред, а он је послушно и покорно следовао за њом, без искре снаге у клонулом срцу. Киша је почела да капље. Она убрза ход коња; Сањин није заостајао. Најпосле, кроз тамно зеленило јелових жбунова, испод нагиба суре стене, помоли се убога чуварева кућица са ниским вратима у плетеном зиду... Марија Николајевна натера коња да продре кроз џбуње, сјаши — и, створивши се одједном пред уласком кућице, окрену се Сањину, и шапну: Енеј!

Кроз четири часа Марија Николајевна и Сањин вратише се у Визбадан у гостионицу, уз пратњу слуге који је дремао на седлу. Господин Полозов дочека своју супругу са писмом за настојника у руци. Погледавши је пажљивије, на лицу му се ипак показа незадовољство, и он чак промрмља: — збиља сам изгубио опкладу?

Марија Николајевна само слеже раменима.

Тог истог дана, кроз два часа, Сањин је у својој соби стајао пред њом немоћан, изгубљен...

— Па куда ћеш? — упита га она: — у Париз, или у Франкфурт?

— Ја идем тамо где ћеш ти бити, и бићу с тобом док ме не одагнаш — одговарао је он у очајању и почео љубити руке своје владарке. Она трже руке, метну их на његову главу и увуче свих десет прстију у његову косу. Лагано се играла том невином косом и обавијала ју око прстију. А сама је стајала сва исправљена, на уснама јој је ликовала победа

змије, а очи велике и светле, скоро беле, изражавале су само немилосрдну тупоћу и засићеност победе. Јастреб што канџама раздире ухваћену птицу, има такве очи.

XLIII

Ето чега се сећао Димитрије Сањин, када је, превргћући у тишини кабинета своје старе хартије, нашао међу њима крстић од граната. Испричани догађаји јасно су се низали један за другим у његовој памети... Али дошавши до тренутка кад се он обратио Г-ђи Полозов са таквом понижавајућом молбом, кад јој се бацио под ноге, кад је почело његово ропство — није хтео више да се сећа. Не зато што га је памћење изневерило — о, не! знао је он, врло добро је знао шта је следовало после тог тренутка, али стид га је гушио још и сада после толико година; бојао се оног неодољивог презирања сама себе, које би га сигурно обузело — он није у то могао да сумња — и поплавило би као вал сва друга осећања, кад не би заповедио успоменама да ћуте. Али ма колико је терао од себе те успомене што су се низале једна за другом, ипак није могао да их угуши. Сећао се одвратног, плачљивог, лажљивог и бедног писма послатог Ђеми, писма које је остало без одговора... Да дође к њој, да јој се врати после такве обмане, такве преваре — не! не! толико му је још остало поштења и савести. А уз то, изгубио је сваку веру и свако поштовање према себи: није смео да јамчи ни за шта више. Сањин се сетио и тога, како је затим — о, срама! — послао Полозовског лакеја по своје ствари у Франкфурт, како се плашио, како је мислио само о једном: у Париз, што пре у Париз! Кад се по наредби Марије Николајевне улагивао и удварао Иполиту Сидорићу, бивао љубазан са Денхофом, на чијем је прсту опазио исти онакав прстен од гвожђа, какав је и њему дала Марија Николајевна!!! Још горе, још срамније успомене излажаху му пред очи... Слуга му пружа посетницу, а на њој је име Пантелеона Чипатоле, дворског певача Њ. Кн. В. Херцега Моденског! Он се крије од старца, али у ходнику не може да избегне тај сусрет. Пред њим је раздражено лице испод седог уздигнутог ћуба; старачке очи горе као жеравице и чују се грозни узвици и проклетства: Maledizione! чују се страшне речи: Codardo infame traditore! Сањин затвара очи, стреса

се, опет и опет бежи од мисли — и ипак види себе у дормези,[1] на узаној клупици спреда... На горњим удобним местима седе Марија Николајевна и Иполит Сидоровић; четворка коња јури сложним касом по визбаденској калдрми — у Париз! у Париз! Иполит Сидоровић једе крушку коју му је он, Сањин, очистио, а Марија Николајевна гледа га и смешка се оним осмејком — њему заробљенику већ добо познатом — осмејком сопственика, господара...

Али, Боже! тамо, на углу улице, близу изласка из вароши, није ли то опет Пантелеон? И ко је то са њим? Зар Емил? Да, то је он, онај усхићени, одани дечко! Није ли његово срце ту скоро било пуно пиетета према омиљеном хероју, према идеалу? а сада, то бледо и лепо лице — толико лепо да га је и Марија Николајевна опазила и провирила кроз прозор кола — то племенито лице пламти злобом и презирањем. Очи, које тако личе на *оне* очи, као да су се упиле у Сањина, усне се стежу... и изненада отварају да увреде.

Пантелеон пружа руку и показује Сањина — коме? Тартаљи која стоји поред њега и Тартаља лаје на Сањина. И лавеж честитог пса звучи као страховита увреда... Гадно!

А даље, живот у Паризу и сва понижења, све муке роба који не сме да буде ни љубоморан, не сме да се потужи и кога најзад бацају као изношено одело...

После — враћање у домовину, отрован, опустошен живот, ситне бриге, ситни послови, горко и бесплодно кајање, и исто толико бесплодан и горки заборав... Казна, али тајна казна сваког часа, стално, као мали, но неизлечиви бол, као отплата по пару дуга који се избројати не да...

Чаша је препуна — доста!

На какав се начин сачувао крстић који је Сањину дала Ђема, зашто га он није вратио, како се десило да није ниједном дотле наишао на њ? Дуго је седео занет мислима и ма да је био научен искуством кроз толики низ година, ипак није никако умео да схвати како је могао оставити Ђему коју је тако нежно и страсно волео ради жене за коју није имао

[1] Пространа путничка кола у којима се може сваватп.

Прим. прев.

ни мало љубави?... Сутра дан, зачудио је све своје пријатеље и познанике: казао им је да путује у иностранство.

Друштво је било у недоумици. Сањин је остављао Петроград усред беле зиме, пошто је узео ванредан стан и намештај и претплатио се на представе талијанске опере у којој је узимала учешћа главом Г-ђа Пати — главом, главом, главом Г-ђа Пати? Пријатељи и познаници били су у недоумици; али људима у опште није својствено да се дуго баве туђим стварима, и када се Сањин кренуо на пут, дошао је да га испрати на железничку станицу само кројач, Француз, и то у нади да добије ненаплаћени рачун — „pour un saute-en-barque en velours noir, tout á fait chic“.

XLIV

Сањин је објавио својим друговима да путује у иностранство, али им није назначио куда: читаоци ће се лако сетити да је отпутовао право у Франкфурт. Благодарећи свуда постављеном железничком саобраћају, он је стигао на четврти дан после поласка из Петрограда. Није био тамо после 1840 године. Гостионица „Бели Лабуд“ стајала је на истом месту и радила добро, и ако се није сматрала за гостионицу прве врсте. Цејл, главна франкфуртска улица није се много променила; али не само да није ништа остало од куће Г-ђе Розели него и улица у којој је била посластичарница није више постојала. Сањин је лутао као онесвешћен по местима некад тако познатим, где му је сада било све туђе. Пређашње зграде су ишчезле и замениле су их нове улице, украшене огромним непрекидним кућама и елегантним вилама; чак и варошки врт у коме је било његово последње објашњење са Ђемом разгранао се и променио тако да се Сањин питао — да ли је то заиста онај исти врт? Шта је требао да ради? Како и где да се обавести? Тридесет година прошло је од оног доба... Зар је то мала ствар! Кога год је запитао — нико није ни чуо имена Розели; сопственик гостионице саветовао му је да се обавести у јавној библиотеци, где ће већ наћи старе новине; али од какве ће му користи оне бити, ни сам газда није умео објаснити. Сањин у очајању, запита га о Г. Клуберу. То му је име било добро познато, али ни ту Сањин није имао среће: елегантан помоћник уздигао се и прогрмео као велики капиталист,

затим је пропао, банкротирао и умро у тамници... Та вест, у осталом, није нимало огорчила Сањина. Али почео је већ да сматра свој пут непромишљен... Једном, прелиставајући франкфуртски календар с адресама, наиђе на име фон-Денхофа мајора у пензији (Major a. D.). Он одмах узе кола и пође к њему. Зашто је *тај* Денхоф морао бити баш *онај* исти Денхоф и како му *онај* Денхоф може саопштити макакве податке о породици Розели? Све једно: утопљеник се и за сламку хвата.

Сањин је затекао код куће мајора у пензији фон-Денхофа, и одмах видео, да је тај седи господин који га прима његов бивши противник. И овај га је познао, чак се обрадовао његовом доласку: подсетио га је на младост и младе несташности.

Сањин је сазнао од њега да се породица Розели одавно већ преселила у Америку у Њу-Јорк и да се Ђема удала за једног трговца. Он, Денхоф, има пријатеља такође трговца, коме ће сигурно бити позната адреса мужа, пошто овај има врло много послова с Америком. Сањин је замолио Денхофа да оде код тог познаника, и — о, радости! Денхоф му је донео адресу Ђеминог мужа Г. Јеремије Слокома — Mr. J. Slocum, New-Jork. Broadway, № 501. — Само, ова је адреса била од 1863 године.

— Надајмо се — узвикнуо је Денхоф — да је наша бивша франкфуртска лепотица још жива и да није напустила Њу-Јорк! А збиља, — додаде он — шта је с оном руском дамом што је, сећате ли се, гостовала у Висбадену Г-ђа фон Бо... фон Болозов — је ли жива?

— Не — рече Сањин: — она је давно умрла.

Денхоф подиже очи, али приметивши да је Сањин окренуо главу и намрштио се, не додаде више ни речи — и оде.

Тога истог дана Сањин је послао писмо Г-ђи Ђ. Слоком у Њу-Јорк. Говорио јој је у том писму да пише из Франкфурта, куда је дошао само зато да нађе њен траг; он врло добро зна у колико мало има права на то да му се она одазове; није ничим заслужио њен опроштај, али га одржава у нади само мисао да је она у срећном животу којим живи давно заборавила на његово постојање. Додао је да се одлучио да јој се јави услед случаја који је и сувише живо пробудио у њему успомене из прошлости. Испричао јој је свој усамљени

живот без породице, без радости; преклињао ју је да разуме узроке који су га побудили да јој пише; преклињао је да не дозволи да он однесе са собом у гроб болно сазнање своје кривице давно пропаћене, али још не искупљене, и да га обрадује макар само кратком вешћу о своме животу у том новом свету у коме је ишчезла. „Написавши ми ма једну реч — завршавао је Сањин своје писмо — ви ћете учинити добро дело достојно ваше прекрасне душе, а ја ћу вам благодарити до последњег даха. Зауставио сам се овде у гостионици „Бели Лабуд“, (ове је речи подвукао), и чекаћу, чекаћу до пролећа ваш одговор“.

Послао је писмо и почео да чека. Читавих шест недеља провео је у гостионици, није скоро излазио из собе и ни с ким се није састајао. Нико му није могао писати ни из Русије ни одакле. То му је годило; кад би дошло писмо на његове име, знао би да је то *оно* које чека. Читао је од јутра но мрака и то не часописе већ озбиљна дела, историске списе. И та дуга читања, то ћутање, скривен живот пустињака, све је то хармонисало са његовим душевним расположењем. Већ и зато хвала Ђеми. Али да ли је жива она? Хоће ли одговорити?

Стиже најпосле једно писмо с американском марком из Њу-Јорка на његово име. Рукопис адресе на коверти био је енглески... Он га није познао и срце му се стеже. Одмах се није решио да отвори куверту.. Погледа на потпис — Ђема! Сузе му грунуше из очију: само то, што је потписала име без презимена било му је јемство за мирење, за опроштај! Он разви танак лист плаве хартије. Једна фотографија исклизну оданде. Журно је подиже — и обамре: Ђема, жива Ђема, млада онаква какву ју је он знао пре 30 година! Исте очи, исте усне, исти тип целог лица! На полеђини фотографије стајало је: „кћи моја Маријана“. Писмо је било врло нежно и просто. Ђема је благодарила што није посумњао у њу, што јој се обратио. Није сакрила од њега да је преживела тешке тренутке после његовог бегства, али је одмах додала да ипак сматра и сматрала је њихово познанство за срећу, пошто ју је само оно омело да постане жена Г. Клубера, и тим самим било је узрок — ма и посредно — браку са садањим њеним мужем, с којим живи потпуно срећно у изобиљу и задовољству, ето већ двадесет осам година: њи-

хова кућа позната је целом Њу-Јорку. Ђема је писала Сањину да има петоро деце — четири сина и једну осамнаестогодишњу кћи која је сад вереница. Њену слику она му и шаље, јер по општем нахођењу кћи јој врло личи на мајку. Жалосне вести Ђема је оставила за крај писма. Г-ђа Леноре је умрла у Њу-Јорку, где је дошла код ћерке и зета и доспела да се порадује срећи своје деце и забави са унучићима. Пантелеон се такође спремао у Америку, али је умро пред сам полазак из Франкфурта. „А Емил, наш мили непрежаљени Емил погинуо је славно за слободу отаџбине у Сицилији, куда је отишао у броју оне „Хиљаде“ коју је предводио велики Гарибалди. Ми смо сви искрено оплакивали смрт нашег врлог брата, али плачући, поносили смо се њиме, поносићемо се вечито и чуваћемо му светао помен. Његова узвишена, честита душа била је достојна мученичког венца!“ — Изразила је затим жаљење што је Сањинов живот текао тако рђавим током, желела му је пре свега покоја и душевног мира и говорила је да би га радо видела, мада сазнаје како је мало вероватан такав састанак.

Не покушавајмо да опишемо Сањинова осећања за време читања писма! Задовољавајући изрази за таква осећања не постоје: она су дубља, јача и неодређенија од речи... Музика би их само могла изразити.

Сањин је одмах одговорио и послао као поклон вереници — „Маријани Слоком од непознатог друга“ — један крстић од граната у дивној огрлици од бисера. Овај поклон, ма и врло скупоцен, није га осиромашио: за тридесет година, после свог првог боравка у Франкфурту, доспео је да стекне прилично богатство. Почетком маја вратио се у Петроград, али, вероватно, на кратко време. Чује се да продаје сва своја имања — и спрема се у Америку.

Баден-Баден. — 1871.

Иван Тургењев.

(Са руског превела О. Г.).

ПРОЉЕЋЕ.

Пјевала је зима своју пјесму стару,
Прамињ'о је снијег и весело плео
Од сребрних нита свој широки вео
И распростир'о га свуда по Мостару.

У засједи цуре чекале су момке —
Нанулā се клепет чуо по сокаку,
Падале су груде по сваком јунаку
Уз дрхтави смијех и радости громке.

И ти некуд пројђе у махалу, сама,
Покрила те зима чистим пахуљама,
Па по теби трепте к'о сјајни лептири.

Само твоје лице покрит' није хтјела,
И ја видјех како, испод сњежног вела,
Радосно и златно прољеће ме вири...

Алекса Шантић.

ЦВЕЋЕ ОВОГ ПРОЛЕЋА.

Звуче оштри звуци из металних труба
Судбоносним пољем где крваво вече
Долази да свежи траг покоља истре.

Ту осветна бура и смрт прође груба,
После дуге, страшне и свирепе сёче,
Преко Ибра, Лаба и Ситнице бистре.

Прелили смо чашу очајања пуну;
И скупљеним бёсом петвековног гнева
Раскинули тврде и челичне ланце;

Напунили земљу срцима што труну
За гажену прошлост о којој се пева,
И појили крвљу равнице и кланце.

Погажена трава, и села се дӣме...
Над свемоћни понор у коме се коље,
Сатире и пали, и руше и веша,

Прође овом земљом у Судбине име,
Мирно, мртво оста историјско поље,
И прострт је тужно свуда леш до леша.

А сутра ће преко нових барикада
Костију из рата што нӣшти и мрви
Обасјати сунце новог величанства

Сунцокрете наших пожутелих нада,
И црвене руже наше топле крви,
И кринове беле нашег достојанства.

Сима Пандуровић.

БЛАГОТВОРНО ВЕЧЕ.

На прозору. — С поља дах сутона плине,
Дах сутона летњег с мирисима трава,
Бујних, дивљих ружа из парка и шуме;
Дах сутона струји и улази у ме
Као дивна нека мелодија плава
Са распукле, старе, прашне виолине.

Слази сутон, слази, једнако, полако,
На кровове трошне старих кућа ови',
Штоно немо стоје далеко од града,
Ту где покој влада, ту где покој влада.
Мала соба моја већ у мрак се ови.
И мени је чудно, чудно, чудно тако.

Већ и вече пало; прозирно и меко
По небу су дрхтат' многе звезде стале
Многе звезде, звезде, неизбројне звезде.
Трепере и дршћу и у бескрај језде
Низ пучину плаву бисерне и мале,
А град сјајан плива, у долу, далеко.

Сва је душа моја неком слатком боли
Испуњена сада с овог ретког часа.
О, велики Боже! — и „Ave Maria“
Милосна се, снена, по зраку таласа —
Док се душа тиха блаженством умија
И скрушено моли, и скрушено моли.

Фиренца. Владимир Черина.

АЛБАТРОС.

Често, да би се забављали, мрнари ухвате албатросе, огромне птице мора, који прате — к'о равнодушни сапутници — лађу што клизи по бурним вртлозима.

Чим их спусте на под, ови краљеви небесног плаветнила, незграпни и постиђени, отпуштају жалосно своја велика бела крила да се као весла вуку поред њих.

Овај крилати путник, како је неспретан и млитав! Он, до малочас тако диван, како је смешан и ружан! Један му дражи кљун земљаном лулом, други представља, храмајући, немоћног који је мало пре летео!

Песник је сличан краљу облака који се дружи с буром и руга стрелцу; свученом на земљу усред хајкања, његова исполинска крила му сметају да иде.

Шарл Бодлер.

(С францускога превео Е. Н.)

ИЗ НАШИХ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА.

III Шекспиров „Цимбелин“ и народне приповетке.[1]

Сем „Млетачког трговца“ и „Магбета“ има још једна драма Шекспирова која се слаже с нашим народним приповеткама; то је „Цимбелин“.

Радња ове драме, која слика прве ратове Британаца

[1] Видети „С. К. Гласник“, IX, 1903, 353—363, и XII, 1904, 1061—1068.

с Римљанима, под Августом, доста је сложена; нас се тиче један овећи део њен. Британски краљ Цимбелин има кћер из првог брака Ајмоџену, и пасторка Клотена; он жели да се ово двоје узму. Клотен је, међутим, неуман и никакав, и Ајмоџена не изабере њега него Постхумуса, племића одарена свим врлинама. Краљ, разјарен, прогони Постхумуса из земље. Раставши се од своје жене, која му дâ диамантски прстен а он њој гривну, Постхумус приспе у Рим, дође у кућу Филарија, пријатеља свога оца, и на првом почетку учини пред Филаријем, случајно, једну опасну опкладу с Јакимом, пријатељем Филаријевим. Јакимо је тврдио да су све жене неверне. Постхумус, судећи по својој жени, која је била образац верности, тврдио је обратно. Опклада је била оваква: ако Јакимо задобије љубав Ајмоџене и поднесе доказе тога, добија за то диамантски прстен од Постхумуса; ако не, даје десет тисућа дуката. Јакимо отпутује из Рима, дође у Енглеску, с препоруком Постхумусовом уђе у његову кућу, и покуша да добије љубав Ајмоџене. Одбијен, он смисли да превари свога противника у опклади. Замоли Ајмоџену да може сместити свој сандук, тобож пун драгоцености, у ње. Она пристане, и сандук буде унесен у њену спаваћу собу. Кад ту ноћ Ајмоџена заспи, из сандука изиђе Јакимо — он је само и био у њему, а никакве драгоцености —, не напада Ајмоџену, код које није могао имати никаква успеха, али ухвати том приликом све што му је могло послужити као доказ да је заиста уживао љубав њену. Он тачно попише све предмете по соби и како су распоређени, забележи још како Ајмоџена има на левој сиси један младеж, и, уза све то, украде јој гривну коју је она на руци носила, ону гривну коју јој је муж при растанку дао. С тим подацима и обележјем он се врати у Рим, и нађе Постхумуса. У једној, врло вешто вођеној сцени, он хвалисаво испприповеда Постхумусу и Филарију како је добио и колико је уживао љубав Ајмоџене. За доказ тога, он најпре најтачније опише њену собу; Постхумус у томе виде само његово добро памћење, али не сматраше то као доказ о неверности Ајмоџене. Јакимо покаже онда гривну, ону гривну која је Ајмоџени имала да буде најдража успомена на мужа, и Постхумус се тад поколеба. Али после помисли да гривна може бити и украдена, и као

последњу сумњу, каже то Јакиму. А Јакимо, триумфујући, дода само:

> Хоћете л' можда јоште доказа каквих јачих?
> На њеним груд'ма, ево, има и један младеж,
> Што тако гордо стоји на томе слатком месту;
> И, живота ми мога, љубио сам га дуго.

Тиме Јакимо успе да потпуно увери Постхумуса о неверности његове жене, и тако добије опкладу. Постхумус, очајан, напише писмо свом слузи Пизанију да Ајмоџену убије; њој пак јави се просто, и јави јој да је у Милфордхевну, не у Риму више. На то последње писмо, Ајмоџена се одмах одлучује да напусти двор, и пође мужу, заједно с Пизанијем. Кад су приспели у близину Милфордхевна, Пизаније јој саопшти налог свог господара. Не хтедне је убити, него само пошље Постхумусу њену крваву мараму, као знак њена тобожњег убиства; њу, међутим, преобуче у мушко одело. Тако преобучена, она доживи доста догађаја, нарочито како је тад већ почео рат између Британаца и Римљана. Постхумус је за то време ратник, и он доживи много. У последњој сцени комада где краљ Цимбелин ликује што је победио Римљане, све главне личности комада су ту око њега. Ту је и Постхумус, Ајмоџена, Јакимо. Ствар се том приликом потпуно обелодани, Јакимо призна кривицу, Постхумус позна Ајмоџену и увери се о њеној верности.

Као и код „Млетачког трговца", и у „Цимбелину" је Шекспир узео туђ предмет. Узео га је, како се обично мисли из Бокачова „Декамерона" (II, 9), где је прича о опклади скоро сасвим иста као и у Шекспира, наравно примењена на друга лица. Али сем Бокачове новеле и Шекспирове драме, има још пуно најразноврснијих дела која исту ову приповетку садржавају. Ту су неки стари француски романи, шпанске драме, талијански и мађарски епови, руске билине, грчке песме, скотске баладе, немачке књиге, народне приповетке многих народа, а Шекспирово и Бокачово дело само су „два најславнија дела нашег циклуса". И у свима тим књижевним делима и народним приповеткама ствар се своди на опкладу о верност жене, и свуда је историја и опклада у главним цртама једна иста. Све је то један циклус приповедака, познати „циклус о опклади", који је на страни много и специјално

проучаван, више и дубље но онај којем припада „Млетачки трговац“.[1]

У нас тај циклус није ближе проучаван, нити су дубље хватани његови трагови по нашој народној традицији. Колико знам, свега је Г. Т. Маретић, говорећи о једној нашој народној песми (коју ћемо даље познати), нашао да она припада овом циклусу.[2] Ми ћемо сад покупити и прећи четири версије наше, једну приповетку и три народне песме, међу којима и она Г. Маретићева.

Приповетка се зове „Правда не гине“, и забележио ју је Г. Н. Кашиковић.[3] Био човек пијанац, каже она, па све што имао продао за ракију, „а жена му била добра и лијепа“, па имаде срећу да по једном сну нађе „магазу пуну дуката“. Не казујући ништа мужу о тој магази, она га је једнако опомињала да не пије него да се врати послу, и давала му је новаца тога ради. Муж се услед тога одиста поправи, и ускоро „изиђе први трговац у своме мјесту“. Једном дође с трговином у Стамбул, и споречкавши се нешто с ђумругџијом око прегледања робе, овај му пребаци да је сву ту робу његова жена „стекла на непоштењу“. Услед тога, свађа и напослетку опклада; опклада је слична Шекспировој, она је још у присуству кадије, као у Шекспира у присуству Филарија. „Ако ми докажеш, каже трговац, ђумругџији, да је моја жена таква, ево ти сва роба те сам је донио“. „Доказаћу“, одговори овај, и пође у град где је трговац боравио. У граду он распита о жени трговчевој, и начину како да до ње дође. Једна комшиница трговчеве жене учини му, за хиљаду дуката, ту услугу. Купи један сандук, затвори ђумругџију унутра, однесе сандук жени трговчевој и замоли је да сандук у ње остане до у јутру; објаснила јој је да то чини због тога што јој је кућа изгорела (чак је сама запалила кућу тога ради), и што јој је

[1] Главна расправа: *G. Paris,* Le cycle de la gageure, Romania, XXXII, 1913, 481—551; сем тога *Köhler,* Kleinere Schriften, I, 211—214, 581, 588, III 165; *А. Н. Веселовскій,* Южнорусскія былины, XI. Алеша бабій пересмѣшникъ и сюжетъ Цимбелина, Сборникъ И. А. Наукъ, XXXVI, 1885, 381—401; и др.

[2] *Maretić,* Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici. Rad, 97, 1889, страна 107; *Maretić,* Naša narodna epika, Zagreb, 1909, страна 225. Пор. *Св. Сшефановић,* Дело, XLI. 1906, 423; *П. Пойовић,* Преглед српске књижевности, I изд. 1909, II изд. 1913, § 61.

[3] Босанска вила, XI, 1896, 353.

у сандуку „сав адиђар“. Жена трговчева прими сандук, хтеде најпре да га остави у магазу, али, на молбу оне жене, склони га у своју спаваћу собу. Ноћу, док се жена свлачила, ђумругџија, кроз једну рупу у сандуку умотри јој младеж на десном бедру. Кад је она заспала, он изиђе из сандука и пође њеној постељи, „али, нуто чуда, духну некакав вјетар и избаци га напоље из собе“. Три пута је тако било, и ђумругџија, осујећен у својој намери, понесе из њене собе „сахат, низ бисера и огру дуката“, да бар има доказа да је био у ње. Врати се после у Стамбул. Пред кадијом, похвали се трговцу да је преластио његову жену. Као доказ, покаже му најпре сат, а трговац, не сматрајући то за неки доказ, примети само: „сахат на сахат море бити налик“. Ђумругџија покаже онда „огру бисера“ — приповетка на овом месту није добра; требало је показати „низ бисера“, па „огру дуката“ —, а трговац: „огра на огру море бити налик“. Најзад, као што Јакимо остави да помене младеж напослетку, тако и ђумругџија дода: „кад свему томе не вјерујеш, је ли истина да ти је у жене на десној бедри младеж?“ Трговац тада призна да је опкладу изгубио, уступи сву робу ђумругџији, а сам остане пуки сиромах. Најзад узе продавати шербет по цариградским улицама. После дужег времена, написа жени писмо и у писму рече само ово: „шта уради, женска главо, да од Бога нађеш“? На то писмо, жена му се, исто као Ајмоџена, преобуче, учини се као неки делија, „па крене пут Стамбола“. Уз пут, имаде доживљаје, и учини пријатељство с једним харамбашом, којега доведе у Стамбул. Нађе ту и свога мужа шербеџију; не каза му се, али дозна од њега целу његову историју с ђумругџијом. Нађе после и ђумругџију, и на гозби једној, коју му је заједно са својим харамбашом приредила, опије га и успава; харамбаша му тад, по њеној заповести, удари на тело усијани „мухур“. После свега, она оде мухур-саибији, и тужи ђумругџију. Овај призна, и мухур-саибија га осуди на вешала, а имање његово дâ трговцу и жени његовој. И други кривци су кажњени, она жена што је помагала ђумругџији и још једно лице. Као што се види, приповетка садржи све што је у Шекспира (тако је и у Бокача); чак су и неке појединости чудно сличне. Наравно да приповетка нема оног достојанства и озбиљности које има драма; приповетка се креће у сасвим другом кругу људи, малом и простом.

Народне песме садрже други облик приповетке о опклади. „Жена се претвара да попушта наваљивању љубавника, али место себе ставља другу жену нижега сталежа", а љубавник одиста искрено мисли да је добио жену и опкладу; такав је тај други облик, и њему припадају три наше песме.

Прва је песма „Ибрахим и Марко", црногорска, из Бјелопавлића, а забележио ју је Сима Милутиновић;[1] лепа је и вешто састављена, кад се сама за се узме; о њој је Г. Маретић говорио. Краљевић Марко и Накић Ибрахим пију у Цариграду, па Накић узео хвалити своју сабљу, а Марко онда похвалио своју жену:

„Љепше има а мудрије нејма:
„Не би ми је нико преварио".

Без ближег објашњења, песма казује како њих двојица одмах учине зарок, и то пред царем:

Ако Турчин превари љубовцу,
Е љубовцу Краљевића Марка,
Да му узме вјереницу љубу,
И високе дворе на Прилипу,
Па Маркову главу и оружје;
Ако ли је Туре не превари,
Да му Марко главу посијече
И узме му свеколико благо.

На Маркову коњу и са његовим оделом и оружјем, појави се Ибрахим пред Марковим дворима у Прилепу. Анђелија, Маркова љуба, спази га. Збиља мудра и која се ником не да преварити, досети се шта је, те нареди својој робињи Росанди да га прими место ње, а сама се и не појави пред њим. Росанда учини, и Ибрахим „ону ноћцу боравио ш њоме", мислећи да је боравио с Анђелијом. Сутрадан, при растанку, одсече јој са главе плетеницу, и понесе собом као сведочанство о учињену делу. Дође у Цариград, нађе Марка, вади плетеницу, и говори:

„Сад устани, Краљевићу Марко,
Да ти добру посијечем главу".

Марко се не брани, Накић му везује руке и „хазр му је окинути главу". У то бане Анђелија,

[1] Певанија, 1837, бр. 81.

Све обукла мушко одвјело,
Запалила чибукли симсију,
Под капицу вргла плетеницу.

Ослови Накића, и кад овај помене како је преварио Маркову љубу, она чибуком дигне капу, те „плетенице обје испадоше“, као доказ колико је нетачно било тврђење Накићево. Марко онда прекине „сиџим“ којим је био везан, посече Накића, и још једног везира који је био ту, и пуно Турака око њега, и оде с верном љубом у Прилеп.

Друга се песма опет тиче Марка, само је место Турчина Србин, Ђура Големовић; то је „Марко Краљевић и Ђура Големовић“, из једне збирке Л. Николића, доста искварена песма.[1] Опет песма почиње како јунаци пију вино, Марко и Ђура Големовић. Најпре Големовић говори о својој жени како је:

„Врло лепа, ал' је неразумна:
„Мог'о би је сваки преварити“.

На то Марко:

„У мене је врло груба љуба,
„Врло груба, ал' је мудра љуба:
„Не може је нико прева ити“.

Големовић одмах на то Марку:

„О што хоћеш да се окладимо
„Да ћу твоју преварити љубу?“

Опкладе се, „врло лудо, баш о русу главу“. Марко да Големовићу коња, оружје, одело, рукавице као што је у оној песми дао Накићу. Кад Големовић дође пред Марков двор, угледају га Маркова мати и жена Анђелија, па се мати обрадује а жена ништа. Свекрва то пребаци снаси, али јој Анђелија, мудра као и Накићева жена, одговори да то није Марко, и ако је све Марково на њему; она је, у осталом, невештином певача, постала сувише мудра па погодила чак да је то нека опклада која се тиче Маркове главе („а ово је велика опклада, хоће Марко изгубити главу“, каже она после). Улази Големовић, Анђелија га дочекује, и он се према њој понаша као да је он Марко; црта врло неприродна, пошто би свака

[1] *(Л. Николић)*, Краљевић Марко у осам народних песама, Нови Сад, бр. 3.

жена у таквом случају могла видети да то није њен муж, а некмоли неће овако мудра као Анђелија. По вечери, под згодним изговором Анђелија се за мало удали од Големовића, који је већ легао у постељу, а пошље своју робињу Кумрију место себе; робиња, за награду, пристане. Големовић буде с Кумријом у ложници, и у јутру, да би понео „обележје“, одсече „обе плетенице“ њене, и узме јој златну бурму. Али те плетенице Анђелија је ставила Кумрији у косу а коса је остала Кумријина, а бурму јој је госпођа такође дала. Уз то, Анђелија је одмах све јавила писмом Марку, и предложила му да, ваљда за казну, ожени Големовића Кумријом; као што се види, Анђелија се не преоблачи, нити иде мужу, цела сцена познања сврши се преко писма. Кад Големовић приспе са својим обележјем, Марко му прочита писмо. Големовић, видевши да је изгубио опкладу а не могући се оженити Кумријом пошто је већ жењен, убија се сам.

Трећа и последња песма је „Љуба Јанковић Стојана“ из збирке Милана Осветника (Др. Александра Митровића); она је пренесена сад са Марка на Стојана Јанковића, и такође је искварена[1]. „Пили вино тридесет банова“, каже се у њој; међу њима Стојан Јанковић и Крушевац Иван. Сваки „у вину“ хвали своје, ко ђогина, ко оружје, ко мајку, ко сестру, само Стојан Јанковић, „он не хвали од свога никога“. Иван Крушевац му то, онако загрејан од пића, пребаци — у све ове три песме опклада као да долази услед пића —, и онда Стојан похвали своју младу љубу:

„Колико је мудра и паметна,
„Свију би вас тридест преварила“.

На то Иван одмах:

„Хајдемо се, бане, окладити,
„Да ћу љубу твоју преварити“.

Учине одиста опкладу. Стојан клади љубу, дворе и благо у двору; Иван не клади ништа. Стојан још дâ Ивану свога коња, одело и прстен, и Иван пође на пут. Кад је дошао „на погледу двора“ Стојанова, види га љуба Стојанова и изиђе преда њ; он јој каже да ју је Стојан (песма га каткад

[1] *М. Осветник*, Разне српске народне пјесме, сакупио по Боци Которској и околини дубровачкој Милан Осветник, Н. Сад, 1888, бр. 19.

назива Јанком) поздравио да му дође у Крушево (у песми каткад Крушевац). Још кад је Ивана из далека спазила, Стојанова љуба, као и Анђелија у прошлој песми, помисли да је то нека „пријевара“ и опклада („ако се је Јанко опкладио“, каже она). Дозове своју робињу, каже јој:

„Ми смо исте слике и прилике,
„Истога смо струка тананога,
„И истога лица бијелога“,

него да робиња место ње оде с Иваном у Крушево. Робиња, којој је госпођа обећала да ће је „удомити“, преобуче се, узе венчану хаљину госпођину на се, узјаши с Иваном на коња, и оде у Крушево. Стојанова љуба, по савету брата који је калуђер, обуче на се калуђерску ризу, и оде такође у Крушево пре Ивана. „Кад ето ти Крушевац Ивана“; не носи никакво обележје ни доказ, него правце води робињу и виче Стојану: „ево теби твоје љуби драге“. Стојан му одмах каже да му то није љуба већ робиња, и, не зна се зашто, прихвати се за сабљу да погуби Ивана. Стојанова љуба — за коју сви и даље држе да је калуђер — спречи то, него предложи да се Иван ожени робињом. То и буде, Стојан још и кумује, а после оде свом двору „и одведе своју љуби драгу“.

Павле Поповић.

ЦРКВЕ И ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА.

(3)

На положају београдско-карловачког митрополита Мојсеј Петровић је умео да очува и љубав народну и да остане лојалан према Бечу, — што је, мора се признати, нарочито у оно време, врло тешко било за главара цркве. За овај посао као да га је нарочито оспособљавало богато искуство, стечено у прошлости, кад се, као изасланик и представник пећских патријарха под Турцима, бавио народно-црквеним пословима час у Цариграду, час у Босни, час опет у Београду и Темишвару. „Он је“, као што професор Драг. Павловић у Мојсејевој карактеристици добро примећује „чинио утисак мудра дипломате, који попушта али не напушта“. У једној

седници српске Адиинистрације 1724 тврдило се за њега „да га народ воли као идола свог, и да би врло опасно било бирати другог митрополита“. Из једног писма Гринвалдовог, главног контролора (Raitrath) у Србији, видимо да се митрополиту обраћају сељаци из свих крајева, тужећи се на своје невоље, и да се он живо интересује за судбину њихову. И ако се није слагао са гувернером и председником српске Администрације, принцом Александром Виртемберршким, који је и сувише веровао митрополитовим противницима, он је ипак умео да очува према себи добро расположење и осталих чланова Администрације и бечких дворских кругова. Кад је 1730 тражио тапију од своје непокретне својине, граф Марули, спроводећи његову молбу, препоручује Дворсквм Ратном Савету да из обзира према митрополитовој корисној и ревносној служби одобри његову молбу. Ко зна да ли би се у опште питање о сједињењу митрополија решило на начин који је тренутно задовољио и Двор и народ, да бечки дворски кругови нису имали вере у Мојсеју Петровићу и да га нису ценили као човека углађена и умерена, али при том стална и одлучна.

Колико се митрополит Мојсеј био заложио да у истини буде достојан бранилац своје цркве и свога народа, то је показала његова борба са централном управом око тумачења народних привилегија, која је постала све интенсивнија што се више организација новоосвојених земаља приближавала своме крају. Нарочито су власти у Србији и Банату тражиле да се опште народне привилегије, у интересу државног ауторитета, поткрешу и да им се да тумачење које би учинило крај и одвише либералном примењивању привилегијалних права, нарочито на земљишту београдско-банатске митрополије. Други пак разлог са кога су Администрације могле доћи у сукоб с црквом, био је фискалне природе. Нарочито српска Администрација је хтела да умножи финансијске приходе и чинило јој се да јој томе смета српска црква, што сама узима многе дације, које би могле ићи у камералну касу.

Све ово изазвало је жељу меродавних кругова у Бечу и Београду да се привилегије које је цар Леополд I српском народу дао, а цар Јосиф I потврдио, у неколико измене и сузе до извесне мере, бар онолико у колико се не би могле „злоупотребити“.

Већ 1724 позове Дворски Ратни Савет Српску Администрацу да му предложи начин како би се могле Србима сузити привилегије, а да они то не и не осете. Српска Администрација поднесе опширан извештај о томе. Субделегација, која је имала да проучи овај предлог, препоручи Дворским Већима да привилегије протумачи тако како би отуда било користи, прво, за државну власт, којој су дотле биле везане руке према српској цркви, друго, за католичку цркву, која је у Србији и Банату требала да буде владајућа црква, а која то у ствари није могла бити због привилегисаног положаја српске православне цркве, и треће, за државну касу, која је због извесних одредаба у дипломи цара Леополда I трпела штете због тога што су митрополит и владике па и свештеници били ослобођени дажбина и што су оставину Срба, умрлих без тестамента и без законитих наследника, наслеђивали митрополит и владике.

Овај предлог Субделегације, који је у главноме усвојен од Дворских Већа, имао је девет тачака, око којих је трајала борба мал не по века и више. Питање о употреби старог календара решено је тако да се Србима, где сами живе, признаје да могу светковати празнике по своме календару и да нису дужни светковати католичке празнике; где пак живе у заједници са католицима, да су дужни светковати велике католичке празничне дане (festa decretalia и festa majora). Односно избора митрополита, остављено је народу слобода бирања, али су три изабрана кандидата имала бити предложена цару, од којих је он једнога потврђивао. На исти начин утврђен је избор владика. Подизање цркава није могло бити слободно, као што је дотле било по гласу привилегија. Грађење нових цркава може се само допустити кад то цар одобри. Иначе се оправке на црквама могу допустити ако су обичне. Митрополитова јурисдикација имала се сузити. Дотле су свештеници могли бити заштићени од гоњења власти, јер нису потпадали под јурисдикацију Администрације. У кривичним споровима сада би најпре свештеник био осуђен од световног суда, па би тек онда предат био духовном суду да га рашчини. У грађанским споровима пак, ако је свештеник тужен због каквог стварног преступа, судила му је Аминистрација, ако пак због чега личног, владика или митрополит. Како се у Србији увећава број католика то би требало за њих сачувати

турске џамије и забранити Србима да их узимају без допуштења. Митрополит је имао тражити допуштење од Администрације кад би пошао на пут по својој епархији или митрополији. Администрација, и кад би одобрила каноничну визитацију, морала би се старати да митрополита и његова изасланика прати каква званична поверљива личност. Кад је који Србин православе вере умро без наследника и без тестамента, њега је по уобичајеном праву, које је по гласу привилегија остало неповређено, дотле наслеђивала црква. По предлогу Субделегације имало би имање оних који су умрли без наследника припасти држави. Ако би тај умрли био црквени главар или службеник, онда је једна трећина припадала држави, једна трећина митрополиту, а једна трећина цркви где је умро. Државној власти вазда је било криво, што је митрополит дотле сматран као глава народа (caput nationis) и што је према томе, позивајући се на привилегије, решавао политичка, административна и општинска питања или се тога ради како представник целога народа обраћао с молбом захтевима и представкама Дворским Већима, па и самоме цару. Сад му је изриком било забрањено мешати се у светске ствари, и упућен је да се бави само црквом и црквеним стварима. Материјално оштећени били су деветом и последњом тачком поменутога предлога митрополит и свештеници, који су дотле били ослобођени од извесних дажбина и уживали разне бенефеције. По новом уређењу имали су и свештеници да плаћају порез на земљиште, а да се ослободе десетка. Даље нису више имали права на сечење и употребу шума, па ни на бесплатно увожење вина. Митрополит је место десетка и других прихода имао до сада ово: сваки оборкниз плаћао му је по 2, а сваки кнез по 1 дукат годишње. Димница од 12 крајцара имала је и даље остати, а попови место ње примали би две мерице жита од дома, и допуштено им је да узму платно које се при крштењу носи. Даље су свештеници имали од сваког венчања по 1 царски талир или 1 фор. 30 кр., од сахране 18 крајцара, а за сечење колача 12 крајцара. Овом приликом препоручено је Администрацији да никако не допушта бракове између католика и православних.

Овај предлог Субделегације, око којега се развила жива борба између Дворских Већа и српског народа за све време

митрополитства Мојсеја Петровића и његова наследника Вићентија Јовановића, наишао је на потпуно одобравање царево, али ипак зато није одмах потврђен, сигурно због тренутних политичких неприлика.

Но и ако није ступио у живот, највише власти у Банату и Србији ипак су по њему поступале, што је, разуме се, произвело незадовољство у народу и велико трвење између највиших власти у земљи и митрополита Мојсеја. Нарочито је српска Администрација тада чинила све могуће да навикне народ на ове новине, не обзирући се на његову осетљивост према свему што је вређало његову цркву и његове обичаје. Није, дакле, чудо што у то доба народним жалбама није било краја и што је сам митрополит у више прилика морао улагати протест против самовоље Администрације и њезиних чиновника.

Како би се ово питање већ једном решило и како су, без сумње, по државну политику опет наступиле згодније прилике, цар потпише оних десет тачака, што су му га Дворска Већа већ много раније биле поднеле на потврду. Тако изиђе 1 (12) априла 1727 царска декларација, која је имала да замени привилегије и царево обећање у конфирмационој дипломи Мојсејевој. Она је достављена и митрополиту Мојсеју са наредбом да је има саопштити народу у Банату и Србији; овоме би опет стављено у дужност да се царској вољи има покоравати.

Незадовољство у целом народу било је услед тога превршило меру. Сви Срби без разлике сталежа и занимања захтеваху да се „декларација" опозове и кривљаху дотле омиљеног митропвлита Мојсеја, да је он био саучесник у овом делу. У свима епархијама, па чак и у оним, којих се за сад није тицала царска декларасторија (то су биле епархије у карловачкој митрополији) поче се јављати узрујаност, која се распростре на све слојеве народа, на варошане, трговце, сељаке, свештенике, па чак и на саме војнике. На састанку народних првака 7 јуна у Карловцима, на коме су из Србије учествовали епископ ваљевски Доситеј Николић, биров, (кнез) београдски Гаврило Рашковић, оберкнез смедеревски Марко, оберкнез пожаревачки Милан, и обркапетан Вук Исаковић од Црне Баре, би решено да се митрополиту Мојсеју учини представка и да му се чак припрети народним неповерењем,

ако не би урадио шта треба да се у Бечу одустане од овог новог и неправедног тумачења народних привилегија. Он отиде у Беч и тамо учини све што је могао, да се понова протумаче привилегије. Но ни његово двогодишње бављење и мољакање у Бечу није имало никаквог резултата, јер нова „деклараторија“, која је изашла у јануару месецу 1729, а у којој су учињене неке измене, готово се ни у чему није разликовала од пређашње декларатоније. Зато српски народ у Србији оста и даље у опозицији, и кад гувернер принц Александар виртембершки митрополита и народне старешине из Србије позва у Београд да им се јавно обзнани царска деклараторија, они се томе противише наводећи: да они зато што су народне привилегије дароване свима Србима, а не само Срима из Србије и Баната, не могу примити деклараторију, па зато моле да им се допусти да се могу на општем народном сабору о томе договорити.

Цар им то не допусти одмах, него им тек после многог мољакања Мојсејева, који се тога ради задржаваше у Бечу, одобри састанак народног сабора, на коме би заступљен сав српски народ. Овај сабор, важан већ и по томе што су се први пут на земљишту данашње краљевине Србије и у њезиној престоници Београду били стекли народни представници из свих српских крајева, отворен је 21 маја 1730 у Београду, и држао је свега седам састанака у присуству царског комесара потпуковника Геслинга.

Сабор је најпре, после подужег говора комесаровог, молио Митрополита за опроштење због познате представке народне, у којој му се пребациво немар и издајство, па је после овог јавног измирења, каје нам даје лепу и слику и ако само тренутне слоге између народа и свештенства, дебатовао о појединим одредбама царске деклараторије, побијајући их и молећи цара да им остави привилегије неокрњене, или да им новине, предвиђене у деклараторији, сведе бар на најмању меру. У исто доба би митрополиту стављено у дужност да поднесе цару сам лично, у пратњи народне депутације, молбу сабора. Митрополит Мојсеј извршио је вољу народну, отишао је у Беч и предао је молбу цару Карлу VI, али није дочекао одговор на њу. Болан преболан, он се врати у Београд, и ту умре 27 јула 1730.

Смрт Мојсејева била је велики удар за народ у тадаш-

њој Србији. Нарочито је Београд имао узрока да зажали за њим, јер се умрли митрополитит био сав заложио да ову варош, која му је била место рођења и његова резиденција. начини средиштем српског црквеног и културног живота, Њему као да није сметало што је Београд по народности био подељен на две вароши, немачку и српску. Он, шта више, као да је имао намеру да јачањем српског живља у културном погледу паралише све оне умишљаје којима се ишло на то да Београд буде временом искључно немачка и католичка варош. Док је био жив, он је свесно и у главноме успешно радио на религиозно-културном унапређењу народа у Србији и Београду поред све борбе час са власницима, који су вечито страховали од Срба, час са самим народом, који још из турскога времена беше огрезао у немару и празноверици, и који је тек ваљало лечити од злих обичаја и варварских навика.

Већ је речено колико се митрополит Мојсеј Петровић трудио да изнова сазида митрополитску резиденцију и здање за школу и да обнови Саборну Цркву у Београду, у којој је ваљало свима силама бранити права српског народа и православне цркве. Он је имао кад да мисли и о увођењу нижих и виших школа, оснивању свештеничког семинара, реорганизацији црквених власти, поправци цркава и манастира, моралној и материјалној поправци стања народног, па, најпосле, чак и о подизању српске штампарије.

Шта је митрополит радио да се народу и свештенству да могућност да се школује, о томе ће бити помена доцније. За сада је доста ако се овде утврди да су прилике у народу и свештенству за време Турака биле очајне и да се у томе погледу на крају Мојсејеве управе опажао знатан напредак, и ако митрополит није могао остварити све оно што је био замислио. Тек је његовом заслужном последнику, Вићентију Јовановићу, било суђено, да удари темеље уређењу српске цркве и народној просвети.

Но и оно што је Мојсеј урадио, било је доста, кад се узме у обзир она подивљалост нашега народа у Србији под Турцима на крају XVII и у почетку XVIII века.

То нам најбоље објашњава наредба митрополита Мојсеја од 2 децембра 1724, за коју Димитрије Руварац мисли да је по својој садржини идентична са говором што га је ми-

трополит држао на народном сабору 1730 у Београду, а у коме говори о многоженству, како је исто запрећено и божијим и црквеним законима, а уједио и засебном на њ управљеном наредбом царевом, те да се свакоме ваља клонити тога преступа, иначе ће му се судити за главу. Из овог митрополитовог говора види се јасно да се у народу још за време Турака беше укоренила полигамија, па је толико ушла у народни обичај да је било тешко изобичајити је. Исти је случај био и са обичајем да се на гробове не меће знак крста, што би се могло правдати страхом од Турака. Даље је митрополит тражио од народа да свештенике, који пређу из Турске, не сме примати без допуштења његова или његова заменика, као и то, да се стане на пут обичају отимања девојака и венчавање у Турској. Припретивши да се такви бракови неће признавати и да ће се кривци подвргавати заслуженој казни, митрополит наређује да се брачници имају у цркви трипут огласити. Даља његова наређења јесу: да се нарочито при венчању узима обзир на исповест и причешћивање брачника; да се стане на пут јавној прошњи и да се сиротињи помогне на други начин, нарочито оној која из стидљивости само ноћу проси; да нико не сме правити последње завештање без сведока; да се даће укину, а у место њих да се новац подели сиромасима и да сваки по могућству приложи што на читање литургије (доцније је митрополит дозволио даћу, али тако да на њој не буде ништа сем чорбе и једног јединог јела и да нико не сме попити више од три чаше вина), да опадачи вере, поста и крста, као и они који се не исповедају и не причешћују, имају доћи у затвор, да су оцеви и газде дужни своје синове, кћери, слуге, слушкиње и осталу чељад недељом и празником слати у цркву; да се сви строго казне они који по старом обичају (опет из турског доба) светкују петак и раде у недељу; да недељом и празником месарнице и бакалнице могу бити отворене до литургије, остале продавнице да се могу тек после литургије отварати; да се у молитвене дане не држе зборови и договори у општинским и варошким кућама или по судницама; да се деца не крсте у приватним кућама него у цркви, и, напослетку, да деца не сме остати некрштена дуже од осам дана. У исто доба наредио је митрополит да свештеници морају носити свештеничке „једнообразне“ хаљине и

подједнаке поповске капе и да морају поткресивати браду и бркове, па и косу очешљати „како би изгледали као људи и свештеници а не као животиње из шуме“.

Народ је ове митрополитове уредбе сматрао као верске новотарије. Он им се дуго противио као уредбама, којима се иде на то, да се православни народ поунијати. Може се мислити колико је митрополита, који је иначе важио као стуб православља и као искрен бранилац свога народа, морало болети ово сумњичење и колико га је у опште морало труда стати док је у народу искоренио све ове зле обичаје. И ако му ово није испало за руком одмах, то је ипак још доживео да су му посланици на мало час поменутом сабору признали труд и изјавили да ће све учинити да се његове наредбе, будући се „потпуно слажу са божјим и црквеним законима“, у народу тачно извршују.

Кад је већ реч о раду митрополитову на пољу црквеном и културном, не сме се муком прећи ни преко његова покушаја, да се у Београду оснује српска штампарија, у којој је гледао најјаче средство за ширење просвете у народу.

Видећи како је с великим трошком скопчано штампање књига у Римнику, у Малој Влашкој (ову је романско-словенску штампарију 1705 основао православни римнички владика Антим Иверинулу), молио је цара да може основати српску штампарију у Београду. Митрополит Мојсеј се с правом надао да ће му се ова молба уважити, и ако је знао да су покушаји, које су пре њега још за време цара Леополда I. у истој ствари чинила патријарх Арсеније Чарнојевић и митрополит Исаија Ђаковић, остали без резултата. Мотивација његове молбе ишла је у прилог аустријској политици. Наводећи како је поручивање и најмањих буквара из Москве скопчано са великим трошком, њему се, без сумње, чинило да ће овај навод нагонити Дворска Већа да усвоје његову молбу не толико због мањега трошка, који их се није ни тицао, колико због тога, што би се тиме стало на пут уношењу књига и црквених утвари из Русије. Решењем Дворског Савета од 17 марта 1730 би митрополитова молба одбачена. У њему се каже да би српска штампарија у Београду била колико непотребна толико и излишна (so ohnnöttig als überflüssig), пошто слична штампарија већ постоји у Трнави код Пожуна (у Горњој Угарској). У исто доба изиђе упут-

ство, по коме се сва српска за штампу спремљена дела могу штампати у трнавској штампарији пошто најпре пређу обичну цензуру. Но како је ова штампарија била у рукама словенских унијата и под надзором католичке цркве, то се митрополит реши да понови молбу и да питање о оснивању српске штампарије у Београду унесе у „петиционалну и граваминалну“ представку Народног Сабора, држаног 1730 у Београду, о коме је била реч на другом месту. Жеља митрополитова није се испунила. Он је понесе са собом у гроб.

Митрополит Мојсеј Петровић умро је у Београду у старој својој резиденцији 27 јула 1730. Његово тело сахрањено је 1 августа у београдској Саборној Цркви под великим трулом. На његов погреб похитали су са свих страна народни прваци, владике, свештенство и мноштво народа из Србије, Срема, Бачке и Баната. Изгледа да је то била ретка манифестација народне љубави према покојнику, јер се о њој помиње и у извештају Српске Администрације цару. Нарочито је у овој тужној свечаности учествовала Србија. Београд је био пун народних посланика из унутрашњости. Готово сви капетани, оберкапетани и остали официри српске милиције били су се искупили око мртвог тела митрополитова, над којим је београдски поп Партеније прочитао последњу вољу његову и свечано проклео оне који је не хтедну извршити.

Тело митрополитово лежало је у београдској Саборној Цркви све до 1739, када су Аустријанци морали оставити Београд. Тада је оно по жељи народа, који је био прешао у Аустрију, пренесено у манастир Крушедол, где је наново сахрањено и где и данас лежи.

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

ДОСАДА БУДЕ.

Сва створења, ма шта Вергилије рекао, не воле живот опором жељом. Многи, а неки зато што су га сувише волели, налазе да је он сувише тешко бреме за њихову уморну душу. Они не помишљају да учине крај свом животу: то би било сувише романтично; али су престали да маштају о оном преко-

гробном животу где се Ја преобрази, оплемени и обесмрти, о ономе животу којим се заноси, у вечери после дугога труда, младо човечанство задовољно само собом. Они живе, пристајући на празну своју улогу у бескорисном делу историје, они живе животарећи. Понекад, да би прекинули једнолику поворку дана, они се пењу у кулу од слонове кости, у кулу своје мисли; посматрају ту вечну и непокретну раван ништавила, у којој се стапају прошлост и будућност, — толико је жива и покретљива црта што раздваја јуче од сутра невидљива очима које нису више надахнуте лепом љубављу живота. Затим, кад је избио час једења и пословања, они слазе у живот као што се неверна стража мири са спавањем и са снивањем. Слазе да понављају гесте предака, да подражавају став савременика, да се помешају у покрете несвесне гомиле: иду да играју комедију живота. Играће је до краја, до последњег даха, када ће се предати смрти с истом удаљеном безбрижношћу с каквом су се предавали животу. Ја познајем таквих људи-сенки. Они гледају своје пријатеље како се узнемирују, како хоће, предузимају, боре се, воле, страдају, као што младић, при првом разочарању, гледа своју сестрицу како се заноси луткама. Понекад, под приливом нежности, њихова малаксалост ојача у привидну радост. Али та радост. састављена из самилости и праштања, летимична је. Живот треба поднети; и они га подносе. Па ипак, једнога дана, кад предузму да буду логични, подбадани болом и гађењем, они га почињу мрзети.

Аристократије, пре свега, подлежу овој болести.

Парије Индије, робови грчко-римски, пролетери модерних народа, пук, једном речју, укљештен нужношћу, приморан да ради да би могао јести, он има толико задовољстава која жели, толико добара забрањених му да узима, да не може да схвати ништавило живота. Богатство је стална нада сиромаха. Завиђење богаташу и жеља да обогати подстрекавају његову енергију. Имајући најпре пред собом непосредну сврху да не умре од глади, а затим другу, даљу, али која опија, да пробије врата благостања, он не може познати дубоко гађење. Бедне радости, у којима ужива зато што су га скупо стале, појачавају и драже његове прохтеве. Он хоће да живи, јер хоће да ужива више но што је уживао. И та фикс идеја о зиду који треба прескочити, о зиду који затвара

химерични рај богаташа, можда је једини разлог животу већине створења, једини бич који гони на посао укупно стадо робова које ми одликујемо називом човечанства, једини покретач троме и неразмрсиве наше економске машине. Али, та нада, ниска или племенита, бар је моћан подстрек рада и развија укус за пословање. То је со коју многи држе за простачку; али, каква је да је, за већину просечних непаца, она је довољна да саопшти прохтеве за живот.

Што се тиче становника унутра позлаћене ограде, они су срећни ако је немилосрдна борба која им је донела богатство успела да уништи њихове способности за филозофију. Изгладнели, пред њима се сад пресипа торба пуна хране; засићени, они имају нову и дубоку постељу да спавају. Сви ласкавци овога света су на услузи њиховим ћудима. Све завиђење које изазивају обавија их у неку блиставу маглу. Они су господари. За светину, они су заузели место богова. Они владају светом који је пао њима пред ноге. Од сада, могу уживати читавим својим срцем, целим својим желуцем. Кад је матори бик, враћајући се с паше, праћен својим двором од крава, појео своје мекиње и напио се бистре воде, пружи се на свежу сламу, па дува, прежива, дрема. Он је задовољан; не мисли о ништавилу живота. Па и човек који је способан само за осећања телесних радости, кад утиша свој инстинкт, не понавља у себи вечито „чему?“ мудраца. Како би о томе и мислио? Он већ спава.

Ала је сумњиво да ће његов син наследити ту животињску мирноћу. Место предака, овај има културу. Он је зарана седео код ногу свију педагога на гласу. Слушао их је: умели су лепо говорити, пријатно га забављати, ласкајући жељи која се већ помаљала, сујетној његовој намери да постане Мецена. Затим су коњи потиснули књижевност. Ово ново интересовање му је дало, за неко време, осећање опасности и лепу илузију рада. Међутим су наскоро друге бриге освојиле његову мисао, бриге раскалашније и заморније. Али гозба брзо досади. Кроз некокико месеца засићености он је виђан како с једним пријатељем проучава историју и озбиљно истражује како је једна филозофија никла из других, проучава развитак разних начина осећања, желећи да ту нађе разлоге живота. Залуду! Историја, то разматрање поља с рушевинама, ретко има друго дејство: она преображава ни-

стинктивно гађење у пиронизам, сем ако је човек претходно почео у свом срцу вишу неку наду.

Једнога дана, пружен на постељи, он је испитао своју савест. Он је рекао сам себи: Ја имам двадесет и пет година. Досад сам био срећан, јер тако каже, и завиди ми на томе, цео свет. Па ипак, ја нисам ништа учинио. Удешено је да ћу ја заменити оца у његовој банци. Ја ћу онде бити бескористан, али ће моја сујета бити задовољена. Послови су ми досадни. И каква је ту сврха, одиста, ређати, до краја својих дана, два ступца цифара, и покретати и небо и земљу да би се повећала нека разлика међу њима? То је добро само за безазлене који верују у богатство! Али, шта да се чини после тога. Ја сам уживао радости које као да су довољне мојим друговима. Хвале моје кравате; кажу да умем познати вредност коња, правити комплименте, повести котиљон. А потом?... Мени је досадно. Засићен таквим животом, ја друкчи и не схватам. Никаква сврха ме не узбуђује. Мени је досадно и ништа ново неће доћи да прекине очајну молотонију тога живота. Шта рекох? Оно ће бити све безбојније, досадније. А онда, чему и живот?

Од тога дана, он се често срета са својим пријатељем, историчарем.

Како ли се они разумеју, ова два млада човека у којима се братиме, у озбиљном и жалосном пријатељству, две елите модернога друштва? Један имањем, други знањем, они су богати обојица; обојица су жртве свога богатства; и исто разочарање им не да, једноме као ни другоме, да живе срећни посред људи. Шта му вреди да се бори, том финансјеру? Све оно што ближњи његови очекују од борбе, он већ има. Је ли паметно трчати без изгледа на добитак, трчати ради трчања? „Ви бар можете, рекне он понекад свом пријатељу, очекивати славу“. Благо оном ко може да верује тако што, одговара историчар. Некада, сама помисао на славу ме је опијала. Ја сам волео живот. У науку сам веровао као какав мисионар у свога Бога. Мене је тресао дух неки који се био уселио у мене. Сада изучавам без страсти, без циља, да утучем досаду. Одсада ја незнам за немир који подстрекава на истраживање и узбуђење кад се решење нађе. Јер знам да изван бедних истина о појединостима, нема ништа више да се нађе, ништа што умирује, ништа темељно, апсолутно, вредно.

Ја који стварам туђу славу, ја знам колико је слава празна. Мој је занат да анализујем нашу културу, и ја знам да је култура само лепо белило, које се лако отире, на грубим образима наше врсте. Ја знам, авај! да су и саме идеје тек прорачунати накит помоћу кога прохтеви појединаца и група лакше свет обмањују. Ја завидим једноме од мојих ученика, сељачкоме сину, који у своје учење уноси страст с којом, свакако, његов отац ради на заокружењу своје земље: свака нова тековина му доноси радост тврдице. За мене, откриће нове мрвице знања нема ништа више интереса но изналазак новога каквог јела. Удобност планете је зар тиме повећана! Шта значи то? Прави човек не добија тиме ништа. Наука би била царица кад би човек био нешто ниже од човека. За стадо животиња, она би била божанска, јер би се, помоћу ње, живот у торини стално улепшавао, богатио, олакшавао. На несрећу, ми смо људи. И не само да наука не одговара на питања која ми судбини постављамо зато што смо људи, него нам одузима наду да ћемо одговор икада наћи. Ваша је несрећа у томе што имате, а моја у томе што знам. Кад не бисмо имали ни богатство ни знање, ми бисмо радили да то стечемо. Ми бисмо били витези који се, са заносом, крећу да освоје себи даму. Ми не бисмо знали, јер је још не бисмо сагледали, да је она ружна, и нема, и глува. Имали бисмо пред собом задатак и живели срећни".

Ова приповетка, и ако банална, објашњава судбину аристократија: оне су у опадању чим се задовољи амбиција која их је водила. Оне умиру од своје победе. Тену, после Стендала, није било тешко показати како плитка досада, фатална досада брзо квари крв код потомства победилаца, преображавајући њихову племениту и топлу крв у крв плаву, ретку, истанчану. Од мене је далеко и помисао да жигошем ту досаду. Јер је она управо обележје човекова достојанства, доказ да је за њега закон да самога себе надмаши, упутство да себи тражи надљудске разлоге за живот, јер ће без тога изгубити сваку радост.

Али тачан тренутак када досада постаје социјална чињеница, осећање целе једне класе, јесте критичан тренутак. То је један од оних кратких застоја, рекао би Бајрон, кад судбина мења коње. И ти ће коњи бити бели или црни; водиће у смрт или

у живот, према томе како то одлучи колективна воља. Зато ова група, нагрижена немиром, треба пошто пото нову какву амбицију, да накнади засићену амбицију. И она ће је наћи, или ће угинути.

У ова времена изгледа да елита нашег народа тражи реч која ће значити наредбу. Слична Јеврејима у невољи, ево је где тражи пророка. Она је као она Шекспирова личност која зауставља мимопролазника на улици и пита га, уносећи му се у лице: „Реци ми, пријатељу, немаш ли на расположењу један идеал или и два?“ И она поуздано налази, зато што тражи. Него, према томе да ли је крепка или нервозна, елита налази идеал енергије или идеал уздржљивости, надчовечански разлог да се живи, способан да освоји цео народ и да га опије, — или нечовечан сан уништења који ће бити само дивинизовање њене досаде, један од оних старачких снова што се јављају код заморених раса које довршују уништење моралних сила тиме што чине да ове буду пасивне, које доводе до врхунца покварености гомила тиме што им омразе идеал.

II

Има томе двадесет и пет векова, у време Сократа и Конфуција, живео је у Капилавасту младић коме је све, — сјајно порекло, богатство, његова култура и смисао за праксу живота — намењивало да буде срећан. Царски син, њему је тежња за влашћу, тај лепи сан младалаштва, била не само допуштена, него управо наређена. Јер ускоро, он је требао да завлада древном земљом Сакија, над целим оним пространим углом који се спушта, богат шеницом и пиринцем, цвећем и текућим водама, с огромних зидина Хималаја до Ганга, до Бенареса, светога града Индијанаца. А дотле он се забављао игранком и стварима љубави, песништвом и ратничким играма. У његову двору блистао је дивни луксуз аријанскога Индустана. Његов отац био је украсио свој двор најлепшим девојкама из касте ратника. При једној витешкој утакмици, кад је лаком својом снагом однео победу, он је освојио награду победе: лепу Јасодару. Он јој је понудио своје срце; она му је дала сина, Рахулу. Али ето где једнога дана, посред те веселе вреве, досада дође и усели се у његову душу.

Да ли је млади царевић био жалостивне нарави, као што

то често бива код царевића који су изнурени доколицом? Или је он од природе имао ону немилосрдну видовитост која напрасно излази животу у сусрет, иштући од њега да нам натури своје разлоге, а добија од њега само признање о илузорној таштини и ништавилу свега? И једно и друго, може бити. Једно је поуздано: пред четвороструком симболичном визијом старца коме су године одолеле, болесника и лешине пустињака, он ја изрекао своје фатално: „чему све то?“ А једно вече, Киса Гобами, девојчица, на први поглед планувши страшћу за њем, славила је у ватреној химни блаженство оца, матере и невесте тако савршеног човека. „Бедно дете!“ рече неосетљиви царевић. Он увиде да га ништа више не може узбудити. Велико гађење, подвостручено самилошћу према универсалној пажњи, загорча му сада чак и оне радости, толико таште и толико слатке, које земља штеди за своје љубимце.

Цар међутим хтеде да лечи свога сина. Заводник због љубави према сину — и ако беше роб тврдичења и сладострасти — он се заветова да ће му избити из главе сваку мисао или га навести на порочан живот. Гозба постаде свакодневни гост царевих дворова: борбе и параде после владарских племенитих послова, свете поворке, лакомислене игранке, које воде заборави и распусном безумљу. Али, посред све ове пријатне вртоглавице, предестинирани остајаше с опором својом видовитошћу. Једне ноћи, пошто је трупа одабраних играчица играла за њега игре, најобесније, најзаносније, силно изазивачке, њему дође мисао да их види још једном. На простиркама од сафиана, оне спаваху пијане и уморне. Малочас бљештаху младошћу, беху преображене радошћу, а сад тешка засићеност која прати гозбе бацила је доле као жртве. Он нађе да су ружне. Његово одвише мудро око предвиде трулљење и костур. „Има ли што истинито под свеукупном комедијом!“ рече он себи. И изиђе. Уморно своје чело наслони на позлаћену ограду терасе. Били су посред лета: далеке планине су се руменеле у зори; јутарњи источни ветар јецао је у дивоским боабабима. Дивно буђење дана! А ипак, срећни свет се показа видовитоме као кућа захваћена пожаром. Одсудан тренутак! Он је створио одлуку. Он трчи у посебне своје одаје. Баца последњи поглед на своју жену и на свога

сина. И одлази, на коњу, праћен слугом. Убрзо врати натраг и једнога и другог. И Готама, син Сакије, остаде сам.

Одсада, он ће бити сам „да би освојио истину“. Јер он хоће да сазна и да разуме! Хоће да сазна последњу реч бедне комедије коју игра против своје воље, коју сви играју са тупом свешћу животиње.

Он одбацује одело царевића. Облачи обично одело просјака пустињака: три крпе платна у боји црвене земље, једна чаша од дрвета, један нож, један појас, једна цедиљка за цеђење воде са извора. Ето га, опремљен према обредима мудраца, будући Буда, Сакија Муни, пустињак из царске куће Сакија, предак Вертера, Ренеа и свих оних који мрзе живот; али предак енергична срца, одлучан да нађе узрок своје беде и да се лечи, па ма шта га стало, изучавањем, тучењем свога тела, смрћу!

Док лепа Јасодара, у двору Капилаvaсте, плаче за младим својим аскетом, док реже своју косу и облачи просто одело удовице, заборавни муж њен седи при ногама Алара Каламе, славнога брамина. Он одгонета свете књиге рода свога, Веде од две тисуће лета, и Браиманас и Сутрас, новијега порекла, замршену смесу епских приповедања, задахнутих ратничком неком веселошћу, мрачних или ведрих мита, богословских препирака, граматичарских коментара, — часне списе, чије безбројна наслагања нових и нових слојева дају у изводу васцели живот предака, од ратничког силаска с висоравни Памира, тога крова на згради света, до јалових сањарија свештеничке касте у спокојним њиховим становиштима на обалама Ганга. Он призива у памет, с пожутелим свитцима на коленима, прве Аријанце који жељаху да умру посред борбе, али још више чежњаху за животом од „стотине јесени“. „Бедни људи, рече он у себи, они се радоваху живљењу“! Он боље разуме потомке ових јунака, разнежене тропским климатом и дуготрајним миром, кад узвикују у Багавад Гити, том чистом бисеру ведијских химни:

О Кришна, ја не желим ни победу, ни царевину, ни насладе. Какво добро имамо од царевине?... Какво добро од наслада, па чак и од живота?... Јер ја не видим да би што могло одагнати тугу која изједа моја чула, све и када бих имао пространу царевину без непријатеља на земљи, па чак и царевину самих богова.

Млади пустиња јекну, узбуђен до утробе овим уздисањем за ништавилом што га шаптаху његови претци, тужним уздисањем уморне аријанске расе на које ће, једнога дана, да одјекне „таштина над таштинама“ семитске расе. Одиста ово су били његови родитељи, кад су умели увидети да је све обмана. Он не рече себи да је ова мудрост, може бити, само мртав плод позне јесени, последњи плод дрвета које се суши исто онако као и ситничарски обреди, нејасне и укочене доскочице које саплећу живот брамина. Не! Освештана својим пореклом, ова филозофија је у његовим очима још једанпут освештана тиме што његовој души позајмљује глас и реч.

Али онда, ако је истинито само ништавило, ако је само оно вечито, зашто се усамљавамо да живимо? Чему те непрестане жртве боговима које вређамо тиме што им приписујемо несавршенство бића? Чему побожни обреди којима се хоће да обезбеди боље будуће отеловљење, као да би живот подигнут за један ступањ престао да буде зло? На место жртава и добрих дела, зашто не коренита смрт?

И он оставља Алара Каламу и његову школу брамина. Јер мудрост која се ту учи, магловита је, колебљива, а изнад свега противречна, пошто наизменце уздиже не-биће и склона је жељи за живот. А он, Готама, он воли јасну логику. Њему нису требали учитељи да га науче како је живот страдање, како је живот несрећа над несрећама. Њему треба једно: лек, лек од битнога зла које се зове живот. Он је Капилавасту оставио само зато да ово нађе. А то, овај лек, свештена класа не познаје.

Тражећи боље учење, овај „хаџија истине“ стиже у пустињу где петорица бонза, у самоћи, укроћаваху своје страсти. Он се се задиви њиховој ревности и придружи им се.

„Шест дугих година, кажу Свете Књиге, Бодисатва навикаваше своје тело и вежбаше дух свој у најстрожијим делима аскетскога живота. На крају крајева, он узимаше дневно у себе само по једно зрно конопља, кушајући да тако преброди океан рођења и смрти, и да стигне на обале ослобођења... Беше изнурен, и његово тело беше слично увелој грани. Али глас о његовој светлости оде по околним крајевима, и народ долазаше из великих даљина да га види и прими његов благослов. А Блажени не бејаше срећан. И он

из тога увиде да усмрћење не гаси жељу, жељу живота, жељу бића".

Најзад, заронивши дубоко у празнину аскезе, једнога дана, пошто се онесвестио услед прегарања хране, он би обасјан с више.

Сакија Муни, дакле, који узалуд искаше, кроз дуге године, од брамина и аскета лека свом страдању, нађе га најзад сам. Од сада, он је сам себи довољан; постао је свој господар. Довршено је његово хаџијање. Он сада *зна*. Он зна последњу реч људске комедије. Нашао је велики лек. Он је у истину Буда, „Обасјани".

Шта зна он? Ствар је сасвим проста. Свакако, његови ученици ће убрзо имати, за израз и за саопштавање његове мисли, читав један посебан и сложен језик, у коме ће да се обнови казуистика и сколастика Веда. Геније се откупљује тиме што има наследнике који га вулгаризују: изражавајући га, они га умањују; кадећи му, они га скривају од погледа наших; штитећи га, они га маскирају. И све то они чине у побожности срца свога.

Али посред будистичког лабиринта, зиданог од стрпљивих и суревњивих обожавалаца, — либиринт магловитих спекулација, ситних закона, легенада, — станује човек, човек срчане душе, проницава и јасна духа, који је практичан, и презире системе. И тај човек, стално заузет вечитом фантазмагоријом универсума и пролазношћу ствари, уздише за великим миром. Његова мисао је заморена привидностима; његово срце је преморено страдањем. Чујте га:

Погледајте около вас, вели он; и посмотрите живот Све је пролазно и ништа не траје.

Ту је рађање и смрт, развијање и вењење, спајање и распадање.

Слава света је слична цвету: у пуном цветању изјутра, он вене под жегом дана.

Са којегод стране да погледате, свуда је журба и гурање, грамзива јурњава за задовољствима, страх од самртних мука.

То је трг са таштинама, и пламен жарких жеља.

У овом свету, све се преображава, све измењује:

Све је обмана.

Зар нема ништа стално? У немиру васионе, зар нема места одмора где би смућено наше срце могло наћи мира?

Зар нема ништа вечно? Зар страх никад неће престати? Ватрене жеље зар се неће угасити?

Ах, када ће дух моћи бити миран и тих!

Колико лепоте у овој чежњи за одмарањем! Али колико и малаксалости у њој! Зар није то задихана химна древне касте ратника, победничке пред две тисуће година, а која се од тада крњи, јер нема разлога да живи, ту, на обалама Ганга, под разблудним и тешким небом, које слаби живце и успављује? Како је разумљиво што су нежни и уморни синови индијске аристократије били први ученици мудраца, што су они били ти који су, први, чули његове речи!

Шта су оне световале? Просто смрт, и ништа друго. Разумејмо, не груба смрт какву ће моћи схватити неки ученик Хегезида и Шопенхауера, и за чије постигнуће је довољно мало отрова на врху од ножа. Не, та смрт, за Индијанце само је привидна; она само одводи у други један свет живота горег но што је претходни, јер је биће у њему богатије у жељама, жедније радње, живље но икада; она не завршује ништа, јер се последице својих дела не могу избећи, пошто ова дела фатално постају принцип који организује ново једно отеловљење; и то, без краја, без прекида, за увек. Не, царски излазак из живота, за Буду, значи смрт битну и корениту, смрт која једном за увек разбија вечити ланац половних отеловљења, смрт коначну. То је херојска сврха коју он препоручује ревности нових присталица својих:

Ако моје очи блистају, узвикује он, ако ми је чело ведро, то је зато што сам постигао ослобођење угушивањем себе; зато што сам постигао нирвану.

Јер сада, за Буду, непријатељ јесте Ја, не само духовно Ја, себично и мрско, него и само начело наше истоветности, психолошко Ја, личност, ми сами.

Свесност о Ја, објављујем, заслепљује очи духа и скрива истину. Она је порекло заблуде, извор обмане, клица греха.

Ја рађа себичношћу. Нема никаквога зла које не извире из Ја. Нема неправде која не би била створена утврђивањем нашег Ја...

Ја заводи насладама. Ја обећава вилински рај. Ја јесте вео Мара чаробника.

Али насладе нашег Ја су без стварности, његов рајски лабиринат води у пакао, и његова лепота која вене распаљује пламене жеље која никад не може бити задовољена. Ко ће нас ослободити од тираније тога Ја? Ко ће нас спасти од наших беда?

Али, он није противан залуталој свести; него свести као таквој, самоме нашем Ја. Држите Ја! Пошто се оно угуши за увек, долази спасење, највиша срећа, нирвана.

Пре свега, узвикује он, научите да разликујете Ја од истине! Личност која изгледа да је биће оних који милују своје Ја, није ни вечно, ни бесмрт, ни необориво.

Не тражите личност, него истину!

Бити, имати свест о себи, значи бол, обмана, зло. Највиши напор, ослободилачки напор у томе је да се престане бити.

Зар не запрепашћује, у једноставности свог нихилизма, будистичка визији света? Из огромне равни без граница, ћудљивошћу Мара, кушаоца, издигао се пешчани брежуљак. Свако зрно песка је дошло до свести о самоме себи; страсно прегнуће га подстрекава да се пење на више, да стигне на врхунац. Стигавши онамо, оно мучи себе сама, јер и даље жели, а не може више ништа. На том празном брежуљку живота, ту је љута борба између подузетнога атома који долази да умногостручи своје биће и отровнога даха вечитог обмањивања који га, наизменце, диже и обара, играјући се његовим надама. И борба ће трајати, бесмислена, болна, без коначнога пораза, без одлучне победе, без краја, сем ако једнога дана зрно песка, засићено таштином, замоли за милост и стане чезнути једино за непокретном несвесношћу толиких и вечитих мука. Онамо, на пучину растројених Ја, никада не слази вихорни ветар брежуљка. Онде дрема једино трајно биће које је вредно жеља, не-биће.

За Буду, истина, истинско биће, јесте не-биће. Жеља не-бића јесте верски принцип будизма.

Осећања савршена ученика су честита, мудра, просечна, ни испод, ни изнад златне средине. Па ипак, једно од ових осећања се не колеба, не пузи, једно од ових осећања смело и весело узлеће, а то је чежња за отпочинком у не-бићу. Сам Буда, пророк *средње стазе*, узвикну једнога дана, помишљајући на ослобођење које ће да понесе људима: „Не

тежим ја за врховном царевином. Ја хоћу да постанем *буда*, обасјани, и желим учинити да васцели свет пропева у радости!“ Његова религија, философија као и етика, јесте химна вечноме ништавилу, Богу-ништавилу.

Таква беше величанствена успаванка под којом паде у смртно снивање жалосна досада Аријанаца на Истоку.

(Свршиће се.)

Гастон Риу.

(С францускога превео В. С.)

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Трубадур. Опера у четири чина. Написао Салваторе Карамано. Музика од Ђузепе Вердиа. Превео Милан Димовић. Први пут у Српском Народном Позоришту, 24. априла 1913.

Ђузепе Верди није никада био проблем. Његов таленат ретке величине није имао и снагу револуционара. Отуда и сви нови моменти у његовој уметности нису резултати некога нарочитога проучавања, него спонтани израз, по готову последњи гест, читавога развоја чисто оперскога стила, природна последица и крајњи резултат његов, последња реч у језику којим су почели говорити Талијани у Обнови. У истоме правцу се даље не може ићи. Ни сам Верди то није могао. И ако упорно, и по крви и темпераменту, Талијан, и ако можда највише од свију својих саплеменика везан за своју груду и дубоке њене традиције, ипак пред крај свога живота, у једно доба када је, искусан и зрео, погледао за собом и око себе, он је променио вером. Вагнер, горостасни и богати Вагнер, потајно и нечујно, дотакао се и раскошне уметности славнога Вердиа. Само што је тај додир био срећа и за уметност и Вердиа. Не као епигон, не као оне планете које сјаје сјајем сунца око кога се крећу, него као самосвојна и силна природа, Верди се обогатио. Прожман основном идејом Рихарда Вагнера, он ју је изразио на свој, посве оригиналан начин, остао вечито снажно Ја, непромењиво исти геније. А данас више нико не спори да је Верди поред Вагнера несумњиво најјачи драматичар свога доба, једно од оно неколико историјских имена која су забележена у развоју музичке драматике. Па опет, — једно име које се нерадо слуша у данашње дане, од како је музичка

уметност, пречишћена и прекаљена, постала највиши симбол уметничког савршенства и чистоте, беспрекорно јасна и одређена, лишена свега што би је чинило слугом, и подигнута високо да оданде зрачи лепотом. Јер осим „Отела“ и „Фалстафа“, две драме које су кореном дубоко у нашем добу и нашем схватању, целокупна продукција Вердијева је у знаку самовољнога жртвовања логике израза ради апсолутне музичке лепоте, нагласити ваља, *чисто талијанске музичке лепоте.* А да је ово заиста тако, доказује славно тројство талијанскога маестра: „Риголето“ „Трубадур“ и „Травијата“. Оно је последњи одјек једнога немогућег стила, верни израз једног националног укуса, који је за неко време претио да поплави свет. Типично и карактеристично на овим делима. писаним за позориште, јесте: упорно истицање облика Арије, дакле мелодије „an sich“, на штету драме и њенога логичног уметничког развоја. Арија, шаблонизирани музички облик, не може да прими у себе сву слободу и разноликост драмскога израза. Она је сачувала у себи од свога првобитнога, концертантног карактера, највећи део, и све тежње реформатора, од Монтевердија, па преко Глука до Бетховна, нису могле да уроде плодом; јер је немогуће музичко-драмску реформу извести реформом музичких облика. У драми има сцене, сцена је разноврсна, она је услов за музичку обраду, од њенога развоја зависи разноликост музичког израза. Треба из партитуре избрисати облик који спутава, и ослободити музичара несносних окова, упутити га на драму и њене захтеве. А Верди, и ако драматичар, остаје при Арији, пише музичку драму арије ради. „Текст и сцена су за традиционалну талијанску оперу само прозор иза кога драмски композитор излаже своју аријску робу“ каже Пфол. У томе је баш „Трубадур“ најтипичнији. Ту је све Арија. „Леонора кокетира при речи „смрт“ са лакоћом шеве; Манрико, трубадур, је оваплоћена Арија. Он би запевао Арију кад би узео и нокте да чисти Ацучена опева грозу спаљивања вештице Аријом пуном осећања, а Луна се копрца у мрежи од Арија као мува кад се ухвати у пауково ткање. Укратко, Трубадур је, каже Пфол, опера апсолутне Арије“. А Ханзлик, велики поборник апсолутне музичке лепоте, сравнио је ову оперу са чивилуком на коме место капута висе Арије. Да је овај драмски сиже узео Аријама да изрази какав Меркаданте, не би нико могао да издржи ни први

чин. Али генијални Верди је успео да на много места развије музику рођену из ситуације, а онда кад је она недрамска, тако очаравајући импулсивну да је поред свих недостатака као стилска целина, „Трубадур", поред „Травијате" и „Риголета", и данас још остао на репертоару, да ствара уживања публици и тиме буде један од оних комада „за касу" који помажу позоришту а одмажу на пољу озбиљнога култивисања уметности. Јер оно, и ако не тако банално, али ипак „tintillazione degli orecchi", како је још Хајнрих Шиц карактерисао ариозну музику талијанске опере, за нашу публику нарочито је незгодно. А гиздава мелодија и живи ефекти не компликованога, али по изгледу врло тананог и са пуно грандиозне снаге изведеног ансанбла у Трубадуру су таман толико јаки да нашу публику заведу. Ја држим да ће ово да се примети одмах идуће премијере. „Ђамиле", дивна опера Бизеова, за нашу публику после Трубадура значи ће минус. Нико неће моћи да осети интимну драж ове непретенциозне партитуре. А то ће да буде штета коју ће више осетити они који буду после нас дошли, него ми, очевидци једне лепе воље да се и у нас створи музички живот.

Али поред свега тога што ова опера није требала да добије место у репертоару нашег позоришта, она значи један успех. Успех за све који су нам је спремили и дали. Г. Димовић је показао да уме да преводи оперско либерто. Управа је документовала добру вољу да да места и оперском репертоару. Г. Бинички је, одмах да кажем, са много пажње извео ову, по изгледу лаку, а на нашој позорници још тежу него што је она у ствари, партитуру. Тежу због тога што је сав драмски израз у колико га има у „Трубадуру", не у симфонијској обради оркестра него у партијама солиста, у вокалном делу уопште. То је најкарактеристичнија особина чисто талијанскога оперског стила. Талијан друкчије карактерише од Немца. Тежиште талијанске музике је у мелодији, немачке у хармонији. Отуда је Немцу хармоника средство за карактеристику, док је Талијану мелодија све и сва. Оркестар прати, он је ритмичка и хармонска помоћна основа. Када се зацрвени ваздух од пламена ломаче на којој треба да спале јадну Ацучену, Манрико црта својим мелизмима лизање ватре док би Немац у оркестру развио прави бес пакленог огња. („Feuerzauber" од Вагнера). Зато је та опера на нашој позорници

још тежа него што је у ствари, јер осем Г-ђе Спасић и госта Г. Фејфара, наши певачи су више од природе гласом обдарени него певачи који су систематски образовали свој глас. А када је, поред свега тога „Трубадур“ био једна од оних представа у нашем позоришту која се сме убројати у лепо опремљене, онда је успех нашега врло скромног оперског персонала још већи. Ја се радујем што то могу да констатујем, што могу да кажем да је Г. Бинички држао у рукама све конце у оркестру и на бини, сигурношћу једнога капелника који не стиже, као код нас, да диригује оперу два пута у три године. Да је Г-ђа Спасић уложила сав труд и вољу и успела да изради тако неуједначену партију Леоноре, некада можда не увек у тону дворске даме, графице од Саргасте, али увек сигурна музички да и онда када поједини делови не одговарају тежини њенога гласа, ниједнога тренутка у нама не поколеба уверење да је она, свесна тешког задатка, уложила сав труд али, као једина код нас не може да буде и за лак национални репертоар и за субрету и колоратурну и драмску певачицу. Недостатак могућности да специализира једну певачко-драмску врсту није њена кривица. Г. Турински, наш лирски тенор, доказао је и ове вечери да, ако хоћемо да дајемо оперу у којој има херојски — тенор да пева, треба да га и имамо. Све лирске моменте је извео са пуном нежношћу једнога лепог гласа, преко тога није могао даље. Али ако се у нас озбиљно намерава неговање оперског репертоара прва је потреба спремити наше људе, које већ имамо у позоришту, а нису стигли да се образују, за тај посао. То важи за Г. Туринског, који ће једнога дана да посустане под теретом који би, да се спремао, могао лако и дуго носити, а још више за Г-ђу Арсеновић. Она је толико изненадила да је неопростив грех њен чисти и свеж орган не образовати. Њена Ацучена је била жива Циганка која из пуне душе пева лепотом једнога ретког гласа. Њен гипки mezzo-sopran је био више него у стању да задобије. И да је код нас плана, Г-ђа Арсеновић би за две године постала певачица од имена. Ја се усуђујем да кажем да је она била у целом ансанблу најбоља, јер је била на своме месту. Гост Г. Фејфар, члан Словеначког Гледалишта у Љубљани, бољи је певач него глумац. Али местимично је имао да се бори са висином која му не лежи добро. Баритон му

је мек и гибак, али ипак не толико јак да би при јачем изразу могао да избегне форсирање. Г. Туцаковић и Г-ђа З. Поповић су своје епизодне партије добро извели. Оркестар је имао ту срећу да буде партија једнога ансамбла у коме је све тежиште у вокалном делу. Режију је имао Г. Андрејев. Отуда је једним махом прекинуто са старим традицијама и унесен је живот на позорницу. Хор, који воли да пева из пуних груди и ако је у стању да да̂ и лепе нијансе и живље драмске акценте, није био крута слика која гледа у диригента. Био је у радњи. А тиме је у целој музичкој драми изведена синтеза свију фактора који представљају и целина имала ону округлину која је неопходна. Само ту још није постигнуто све. Има још што шта да се допуни, нарочито да се она форсирана природност ансамбла углади и постане спонтана. Али свуда се осећа труд, велики и хвале достојан. Штета је само што је уложен за „Трубадура“, чија популарност не стоји у сразмери са чисто уметничким квалитетима. А да је и сам Верди био далеко од тога да ово своје дело сматра за врхунац своје уметничке потенције, за дело које уопште *значи* нешто, доказ су његове речи које је рекао једноме пријатељу при изласку из Миланске „Скале“ после једне Вагнерове опере: „Пријатељу, сада тек видим да све оно што сам до сада створио не вреди ништа“. Суд је био и сувише строг, али он је био у толико срећнији, јер је маестро, свестан не увек искреног и потребног ефекта у своме стилу, у „Трубадуру“, на пример, од хора „кад скрије мрак“ и оне дескрипције падања мрака пред њим преко № 5 Сцена и Романса (увод), Allegro agitato mosso „Хајд, иди“, до хора у сцени пред манастиром „у мрак“ и, „све муке овог света“, у логору који је пун велико-оперских реминисценца, Miserere и на послетку № 22 (терцет), напустио све и убрзо после зрелије „Алде“ нашао себе у „Отелу“ и „Фалстафу“. Дакле, „Трубадур“ је био за Вердија мртав, али ипак толико јак да поред протеста који је против њега дигао сам његов творац остане и даље на позорници, и дође и до Београда. Куда ли ће са наше позорнице да се крене?

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Предаја Скадра. — Српско-бугарски спор.

Докле су представници Сила у Лондону већали о томе како ће краља Николу наморати да одустане од опсаде Скадра, — јер блокада није била помогла, — Скадар се предао престолонаследнику Црне Горе, Данилу, који је био главни заповедник опсадне војске. Последњи град турске империје, који се јуначки бранио пола године, следовао је примеру Солуна, Јањине и Једрена. На тај начин царевина је на свима линијама и од свију балканских савезника тучена. Предајом Скадра коначно решено је о Турској у Европи: да не може више постојати. Рат је, најзад, завршен турским поразом у Европи, али и у Азији. Данас се може говорити само о прошлости силне царевине: о садашњости не. Може се говорити и о будућности царевине у Азији. Ће још може имати ако сада следује, толико пута у прошлим годинама даваним саветима за њено реформисање. На овоме истоме месту било је више пута казано, кад се говорило о реформама за Стару Србију и Маћедонију, да се оне могу реформисати ако се цео рад турских власти буде заснивао на принципима једнакостима и законитости. То исто и данас вреди за азијске области царевине, у којима има Арапа, Јермена, Курда, Друза, Грка. Ако турске владе узму та начела за своју основу, па позову у помоћ европске чиновнике, онда се остатак некада силне царевине може организовати у једну јаку азијску државу другога реда. Прошири ли се надлежност вилајетских власти, уведе ли се практична управа, избаце ли се све сметње преживеле турске рђаве и корумптивне администрације, а упрости административни апарат и обезбеди чиновништво од самовоље, биће наде за будућност. Ако се томе дода равнотежа у буџету, и то не новим наметима него мудром управом и коришћењем природних богатстава царевине, отварајући олакшице и помажући искрено и озбиљно трговачка и индустријска предузећа, напредну земљорадњу; ако се још уведе обавезна и практична јавна настава, онда ће се још поправити Турска. Ако ли иде својим садањим током, онда боља судба не чека ни азијску Турчку него европску. Европске

Силе ће јој помоћи као некад у Европи да се или опорави или ...упропасти.

И ако је Скадар предао Есад-паша Топтани од Тиране, ипак тиме нису тешкоће биле савладане. Напротив, тешкоће су се одмах појавиле, јаче него икад до сада. Аустро-Угарска се одмах јавила енергичним протестом, који је захтевао одмах евакуисање Скадра. Конференција Амбасадора у Лондону је одлучила, после неколикодневног саветовања, да Скадар остаје аутономној Албанији и даље. На Цетињу је учињен корак на сам дан Ускрса, према коме се Црној Гори ставља до знања да предаја Скадра не мења решење и да га војска мора у најкраћем времену предати команданту заједничких флота. Аустро-Угарска и Италија су почеле мењати погледе о начину како да се Црна Гора нагна да напусти Скадар, ако не хтедне попустити, као што је са Цетиња поручивано. Једна војничка експедиција била је комбинована на случај да Европске Силе у своме одлучивању покажу попустљивост. Немачка је морала помагати свога савезника, а Русија је са своје стране чинила корак у Бечу да се не пренагљује и доводи ствар до рата, који се могао испрести у недогледан слом европскога мира. Ствар је донекле компликовало сумњиво држање Есад-паше (који се после предаје Скадра повукао са свом војском својом и оружјем у Тирану и припремао аутономију Арбаније под султановим суверенством) и анархија која је почела отимати маха после повлачења српске војске из северних предела будуће Арбаније. Присебност амбасадора Сила у Лондону много је допринела да се питање не расправља одмах једном одвојеном акцијом Аустро-Угарске и Италије, или само Аустро-Угарске.

Одговор Црне Горе на корак великих Сила није био негативан. „Влада црногорска сажаљева што не може да прими просто знању акт Сила о северној и северо-источној граници Арбаније и што су Силе у опште доносиле одлуку пре него су и њу питале о ограничавању Арбаније, коју су савезници својом војском ослободили испод турскога ропства и којој су они дали независност... Како је политичко развијање балканских држава дубоко повређено стварањем нове арбанашке државе, то и стварање нове границе између њих може постати извршно само после закључења мира између Турске и савезника. Свака мера коју Силе предузимају да се евакуишу

опсађена места и окупиране покрајине, као и обустава непријатељстава, јесте повреда неутралности, то јест као повреда права зараћених страна да могу вршити ратне операције на целој територији турско-арбанашкој, па, дакле, и самовољно ограничавање основице за преговарање за мир. Црногорска влада жали што не може, из тих разлога, да прими знању ограничавање између Црне Горе и Арбаније, а нарочито што не може усвојити уређење питања о Скадру и земљишта око њега, чије је ограничавање очигледно на чисту корист једне, још не постојеће државе, а против намере Сила, и на суву штету Црне Горе и њених животних интереса". — Велике Силе су одлучиле да блокирају црногорску обалу те да на тај начин нагнају Црну Гору да напусти опсаду Скадра, али Црна Гора, без намере да пркоси вољи Европе, већ свесна своје националне дужности, одбила је да се покори одлуци Сила која је Црну Гору лишавала једне вароши и територије коју је цео народ у Црној Гори сматрао као неопходне. Зато је црногорска влада, договорно са својим савезницима, одговорила да задржава себи право да, у току преговора са Портом, расправља са Силама питања о границама Албаније. У томе је дошла предаја Скадра. Црногорска влада хита да изјави да тај нови догађај није никакво ново изазивање Сила или пркос њиховом решењу о судбини Скадра; капитулација Скадра је само природна и логична последица претходнога стања ствари, војничка операција извршена на основу пуне и целокупне слободе акције коју је црногорска влада толико пута тражила у току рата, а увек на основу начела међународнога права. — Влада Црне Горе је приморана да скрене пажњу Силама на манифестације које су се догодиле при уласку црногорских трупа у Скадар, које су само доказ да је праведно, раније, у Лондону брањена теза о расположењу духова у Скадру. Топао и једнодушан пријем који су сви друштвени редови, ма којој вери припадали, учинили црногорској војсци; изјаве оданости и привржености скадарског арцибискупа, свештенства и првака католичких као и муслиманских, најбоље утврђују какво је расположење у Скадру, који би желео да се присаједини Црној Гори, видевши од тога и политичке и економске користи. Ти несумњиво докази које је пружио народ такви су да могу изменити из основа одлуке донесене на недовољно провереним подацима.

на основу свега овога што је изложено црногорска влада изјављује да остаје верна својој одлуци да у току преговора дискутује са Силама питање о границама Арбаније и да и о Скадру разговара онда кад савезници почну претресати питање о будућим границама Арбаније.

За овим одговором следовао је одмах и други, којим се обеснажава решење владе да буде непопустљива у питању о Скадру. У томе одговору већ се говори о накнади за Скадар. Ова одлука Краља Николе и његове владе учинила је те су и одлуке Амбасадора у Лондону биле нешто друкчије. Лондонска конференција Амбасадора је донела одлуку да се не предузима противу Црне Горе ни колективна ни појединачна акција. У исто време је примила да треба Црној Гори за Скадар дати и неку накнаду и у територији и у економском погледу. То становиште није примила Аустро-Угарска, али је ипак одлучено да се Црној Гори стави у изглед накнада као награда за то што се покорава одлуци Сила. У идућем прегледу биће изложено како се ствар са Скадром и због Скадра развија. Сви су изгледи да ће се свршити неповољно по Србе.

Између Срба и Бугара води се још полемика о будућим границама у Маћедонији. Срби имају да се боре противу две основне особине својих суседа које су најрељефније исказане у овим двема анегдотама, које треба испричати пре него што изложимо српско становиште у овом спору.

Некоме Бугарину дође један силан и моћан човек и рече му: — „Слушај, учинићу ти што зажелиш, али знај, да ћу твоме суседу учинити још једанпут толико колико теби". Бугарин је дуго премишљао, па онда је одговорио томе човеку: — „Ископај ми једно око".

Два бугарска трговца за столом у једној великој кафани читају бечке новине које су пуне повољних новости за Бугаре а неповољних за Србе. — „Ама, што смо морали улазити у савез са Србима; да смо сами ратовали боље би било, не бисмо имали ову свађу..." — „Не будали, одговори други, знаш ону нашу: кад хоћеш да пређеш несигуран мост удружи се и са ђаволом, а чим пређеш преко моста, удри га ногом у леђа.."

Одкако је рат понова отпочео, пише се много о односима српско бугарским и о учешћу Србије у овом рату. Али

највише се дискутује о постојећем уговору, који предвиђа уређење нових односа. Бугарска тражи испуњење уговорних одредаба, позивајући се на правило да су уговарачи дужни уговорне одредбе да испуне до словца. Србија доиста признаје ово правило, али се у исто време позива и на друго: „rebus sic stantibus“, којим се прво коригује. Државе закључују међу собом уговоре за извесне догађаје, који могу наступити; ови су обично условни, за извесне прилике везани уговори. Ако се пак прилике у току времена или обртом догађаја измене, онда се морају и уговори изменути. Ово друго правило препоставља се већ прећутно при стварању државних уговора (види о томе Бизмаркове „Мисли и Успомене“, II св., 258 ст., и Ф. од Листа, Хефтера, Блунчлија); јер тачно извођење уговорних одредаба не може се тражити у случајевима где су се односи изменули у корист једне стране и очигледно на штету друге стране.

У овом случају изменули су се односи у корист Бугарске, и то једним добрим делом учешћем Србије, која за ово учешће формално није била обавезна, него је то учинила само на бугарски захтев, и учествовала добровољно, имајући пред собом у очима опште интересе савезника. У историјском погледу многи ће моменти балканскога рата бити ускоро изнесени у њиховој правој боји, и онда ће се видети да Балкански Савез не би постигао оне успехе које данас има да забележи, да се Србија била ограничила само на испуњење својих формалних обавеза.

Србија и Бугарска налазе се после заузећа Једрена у скоро истом положају, у коме су се налазиле Француска и Шпанија после споразума о Мароку. Овај споразум, то се увидело, иде на штету Француске, пошто је померио односе који су раније били утврђени између Француске и Шпаније. Тиме што Бугарска добија Тракију са Једреном, наступа таква измена односа, да Бугарска са оним што данас тражи добија у земљишту два пута толико колико Србија и скоро још један пут толико колико је и сама данас велика. И да ли се онда само по себи не намеће ревизија српско-бугарског уговора?

Србија, дакле, тражи ревизију једног уговора, који је за њу очигледно штетан и иде против њених животних интереса. Али ревизија овога уговора није само из овога раз-

лога потребна, већ је она и у интересу Балканскога Савеза. Савез је само онде могућ кад је за све савезнике приближно једнако користан. То јест, кад он и животне интересе свих савезника подједнако штити. На овом основу постоји Тројни Савез и руско-француски Двојни Савез. Сем овога у савезничким односима играју улогу и односи њихових снага, који треба увек да су приближно једнаки, тежећи да очувају равнотежу. За савез балканских држава ово начело равнотеже нарочито је од значаја, јер историја балканског полуострва указује на два значајна фактора; један је, што оно никад није била етничка целина, те с тога се није никад могла образовати једна национална држава, други је да је сваки балкански народ чим је ојачао, показивао тежњу да остале доведе под своју зависност. Исто се понавља и сад. Тек што се Бугарска осећа нешто ојачалом, она већ тражи да задобије хегемонију над осталим народима.

Несразмерно територијално повећање Бугарске значило би поремећење равнотеже, тиме ускоро и опасност по Србе и Грке, а и немогућност да се одржи Балкански Савез. Не треба заборавити да је Србија, пре осталих, истакла начело: Балкан балканским народима; Бугарска се дуго опирала да прими ово начело, док најпосле, после разних узалудних и неостварљивих оријентација, није њему приступила. Тек су онда склопљени савези између Србије и Бугарске, Бугарске и Грчке и Грчке и Србије. Сви они почивају на начелу приближно подједнаке снаге и осигурању будућег развијања Срба, Бугара и Грка као и одржању равнотеже међу њима. Тиме, дакле, што Србија тражећи ревизију српско-бугарског уговора она у ствари тражи да се овај уговор прилагоди новоствореним приликама које се у првом уговору нису могле у тој мери предвидети, а које, без такве ревизије, представљају очигледну штету по Србију и немогућност да се одржи Балкански Савез. Србија жели одржање српско-бугарског савеза, који је основа целог четворног Балканског Савеза.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Српска Књижевна Задруга, 142. Антологија новијих хрватских приповједача, књига I. Београд, 1912.

I

Одмах ћу да кажем: да ова књига не задовољава. И није могућно да задовољи своју сврху антологија једне занимљиве, доста богате и нада све разнолике новелистике, ако јој је одређено свега неких десет штампаних табака. Кад се Г. Бранко Дрекслер, састављач ове антологије, прихватио овога посла и са мном разговарао о избору новела и аутора, и кад смо почели да пребирамо, ја сам одмах казао да је немогуће саставити добру антологију добрих, карактеристичних и репрезентативних хрватских новелистâ и њихових новела у књизи од десет табака. Г. Дрекслер је покушао да задовољи лепу намеру и табачно ограничавање Српске Књижевне Задруге, али није успео и није могао успети да задовољи стварну сврху коју је оваква књига имала да постигне.

У предговору се он сам изријеком жали што ова књига није тачно оно што јој наслов каже, јер да је у опште тешко наћи савршене новеле, а због ограниченога простора нису могли ући у књигу многи вриједни приповиједачи, (Г. Дрекслер их наводи 11). Из истога разлога могла је од свакога аутора да уђе само по једна новела и то мањега опсега, док овеће новеле, биле оне и највећи рад којега приповиједача, нису могле ући.

Дакле: једна антологија, која је и онако ограничена на литературу послиједња два деценија, а у којој није заступљено бар 11 новелиста који су вредни, у којој су само мање ствари, док су веће, па биле оне и најбоље, морале да изостану, у којој су заступљена два старија писца (Новак и Ј. Козарац) и један писац који није никакав новелиста, него пјесник (Назор) и према томе у којој је заступљено 7 новијих (и Ј. Турић би спадао заправо међу старије) новелиста са 7 новела — није и не може да буде права и добра антологија.

Г. Дрекслер, да учини бар нешто, дошао је још и на ту идеју да нарочиту пажњу обрати на то да се у књизи одрази разноликост тема и локалних колорита у хрватској

новелистици, као и разноликост технике, стила, правца, садржаја, идеја „и других карактеристика“.

Све би ово доиста морало да се одрази у једној антологији новије хрватске новелнстике, која је занимљива баш својом разноликошћу, али ништа од свега овога се не може дати на самих 160 страница, кад је знатно опсежнија морала да буде антологија новије српске лирике, што ју је издала „Матица Хрватска“. Ово је тако јасно да је с тим рачунала и „Српска Књижевна Задруга“, пак је означила ову књигу као I дио „Антологије“. Али кад је тако, требало је ови целу ствар основати и започети већма систематски. Требало је да се Српска Књижевна Задруга реши на то да у опште редовитим својим годишњим издањима из хрватске литературе даде антологијски карактер и да на неколико година узастопце предвиди цео материјал, па да састављач антологије тај материјал систематски, по добрим критеријима, разреди и уреди. На овај начин добила би наша литература једно велико, потребно, корисно и солидно дјело, које би послужило и критици и српској публици и страним пријатељима наше литературе и чији би пандан српске новелистике морала да изда „Матица Хрватска“.

Ова „прва књига“ није уређена као „прва књига“, него као засебна књига, и ово јој је основна мана, јер услед тога не садржава ни целовиту слику, ни најбоље, ни најкарактеристичније радове свију добрих хрватских новелиста. Састављач је хтио да даде немогуће много на малом простору и због тога књига нема праве вредности ни као целина ни као мален скуп савршених ствари. У њој нема критерија.

Ово је опћенито о књизи. У појединости је, баш због свега што је речено, тешко и улазити. Од укуса и схватања састављача зависи сам избор. Не би била умесна дебата о томе зашто је састављач узео ову, а не ону радњу, акопрем би се и у овом погледу могло да доста оправдано приговори избору новела код Новака, Ивана Козарца и нарочито Лисичара, који има бољих и занимљивијих малих ствари него што је она која је узета за ову антологију, и акопрем не спада овамо никако Назоров „Дивић град“.

Било би другачије и боље да је састављач, видећи да је везан простором, и знајући, да ће књига добити на чело број „I“, у ову књигу сабрао најбоље и највише карактери-

стичне новеле, рецимо, психолошкога, правца, без обзира на локалне, стилске и остале особине. Или да је пак узео за мјерило социолошки елеменат. Овако би књига добила неко значење.

Најбоље би било да се поступало онако како сам мало прије казао: да се ова едиција засновала на широј систематској основици. И како још није касно да се тако настави, казаћу како себи замишљам овакву публикацију.

II

Новија хрватска новелистика почиње где престаје Шеноино доба, дакле у осамдесетим годинама, и може да се подели у три мања раздобља, која падају у три деценија које обухвата ово новије доба: у раздобље и писце осамдесетих година (Војновић, Ковачић, Турић, Драженовић, Козарац, Ђалски, Тординац, Кумичић, Новак), у раздобље и писце деведесетих година (Лесковар, Трешћец-Борота, Ливадић, Осман-Азис, Цар-Емин, М. Погачић, Милан Шеноа, Трухелка) и у раздобље и писце првога деценија овога вијека (И. Крниц, А. Матош, J. Косор, Д. Шимуновић, Н. Андријешевић, супрузи Милчиновић, Л. Костенић, Бего, Лисичар, Иван Козарац, И. Нехајев-Цихлар, и т. д.). Свако од ових раздобља и генерација писаца имаде своје засебно значење, своје карактеристике и своје одлике. Писци осамдесетих година су просечно социјални и хуманитарни новелисти реалистичкога правца писци деведесетих година су психолошки новелисти, пред крај деценија нешто симболистичкога и декадентнога смјера, као што су и почетку превладавала цртања регионалних проблема. Писци првога деценија XX вијека губе јединственост ознаке и школе, више су индивидуални, мало систематични, више артистични, а мање тенденцијозни, више интуитивни него ли идеолози или психолози.

Али се новија хрватска новела одликује и стварном разноликошћу. У сваком раздобљу имаде за оно раздобље карактеристичних: сеоских, маловарошких, елитних новела, имаде фолклористичких, социјалних, опћих и регионалних, имаде их реалистичких и артистичких, имаде психолошких и симболичних, а напокон има извјесна карактеристичност и доста јак жанр цртица и скица. Имамо напокон типичну славонску, загорску, приморску, граничарску, босанску и дубровачку но-

велистику. Јер је хрватска литература најразноликија и најача баш у новели, и јер је новела у хрватској литератури одлучно доминантна била све до најновијега времена.

Антологија новије хрватске новеле морала би да води рачуна о свим овим моментима и да примјерима и тумачењима даде цјеловиту и верну слику естетски најбољих, али уједно и најзанимљивијих и најзначајнијих хрватских новела. Критерија код састављања овакве антологије треба да буду естетика и књижевно-хисторијска заједно, а поред тога да се пази и на разноликост теме, средине предмета и на занимљивост садржине.

Чини ће се многима да је одвише све ово захтјевати. А ипак није. Јер у послиједња три деценија штампали су хрватски писци око 1000 новелистичких радња, од којих би се могло узети које двије стотине у критично читање у сврху пребирања материјала за антологију. У само антологију би могло и морало ући педесетак новела које имају вредност и значење да репрезентују не само поред оном нашом публиком која чита ћирилицу, него и пред страним свијетом хрватску модерну новелу, њене занимљивости и њене писце. А у педесетак новела може да се огледа све оно што сам прије споменуо да би се имало да огледа. Састављач би, напослијетку, могао да се ограничи на новелу сама два послиједња деценија, и ако би било жељети да овакво једно лепо подузеће буде потпуно, па било и нешто веће опсегом, ма се продужило се издавање и неколико година. Публика би добивала сваке године разнолике и добре књиге и упознала би систематски најважнији дио литературе другога дијела свога народа.

Техничка диоба антелогије имала би се провести са гледишта литерарно-хисторијског тако да се радови групишу по ауторима и то хронолошки (ако би ушло више радова од једнога писца), а аутори по месту које запремају у еволуцији хрватске новеле. Групе аутора би се дијелиле по раздобљима којима припадају. Да издање буде критично и информативно требало би, поред општега увода, карактеризовати и хитеричко-критички приказати свако раздобље, а онда свакога писца, додати све нужне биографске и библиографске податке. При крају свакога раздобља требало би напокон и табеларно и критички регрупирати уврштене новеле према са-

држини, правцу и средини, а поред уврштених навести и у кратко приказати остале вредније и важније новеле исте врсте које нису уврштене. Оваква, ћирилицом штампана, антологија хрватске новеле, а латиницом српске новеле, била би од велике литерарне, културне и националне вредности. Она не би користила само публици, него и писцима, јер би многе на много-шта упозорила, јер би успоставила континуитет у развитку једне и друге гране литературе и омогућила толики контакт да би унификација обају грана била убрзана. „Српска Књижевна Задруга" и „Матица Хрватска" имају задатак да ово дјело изврше. Ово је дјело вредно да му свако од ових друштава посвети по једну књигу за време од четири до пет година. А овакав један програм може и састављачу антологије да одреши руке, да му даде згоде за самосталан рад за који се неће моћи пред оправданом критиком бранити исто тако оправданим говорима.

М. Марјановић.

———

Јов. Н. Томић: О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку, Београд, 1913. —

На основу старих и нових докумената, Г. Јован Томић је израдио ову књигу, која има све особине једне добре расправе, о питању поарнаућавања Срба у Старој Србији. Г. Томић је утврдио да поарнаућавање почиње у XVII веку, када Срби покушавају да се ослободе турскога ропства. Верујући у силу Рима, Млетака и Беча, Српски Народ се почео дизати противу Турака, био помагач од неоцењиве вредности, мећући на коцку све. Привремени успеси хришћанских војски заносе Србе надама краткога века. Хришћанске војске се убрзо повлаче, остављајући Србе на милост Турака, који све предају мачу или исламу. Тако је било од 1630 до 1655, тако исто 1685, 1687, 1688, 1689; овако је било и у XVIII веку, када долази сеоба Срба под патријарсима Чарнојевићем и Шакабентом, после чега је настало још веће поарнаућавање Срба. Г. Томић је, чини ми се, разбио опште уверење да су се са патријархом Чарнојевићем одселили у Угарску сви Срби из околине које су нам највише данас спорене, Пећ—Призрен—Ђаковица. Он тврди да су Срби из тих страна и Љуме баш помогли Турцима да прогоне хришћанску војску због тога што их је она увек остављала на вољу победилаца кадгод

су уз њу пристајали. Он, даље, утврђује да су са патријархом Чарнојевићем прешли преко Саве у Банат, Бачку и Срем Срби са Косова, из Новопазарскога Санџака и старе Кнежевине Србије; Љума, Призрен, Метохија остали су пуни Срба које су поарнауђавале сила и невоља, и који и данас живе у тим местима као Арнауташи, чувајући пуно традиција своје старе вере и народности. Г. Томић је, сем овога, изнео да Арбанаси нису имали националне свести до пре педесетак година, већ само култ патриархалнога живота, независнога и слободнога. Идеја о једној националној држави је унесена споља и раширивана најсигурнијим путем, путем верске пропаганде. Цела је расправа врло интересантна, и да је раније изишла на јавност, а нарочито да је отишла у Европу пре три месеца, била би може бити од великога утицаја на целокупни резултат Арбанскога Питања.

Ин.

Koledar pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu. 1913.

Ово је прва књига којом се јавља нови музеј у Спљету, у намери да за сад само заинтересује публику и власти за значај и вредност ове установе. Ни један чланак у њој не бави се прикупљеним стварима у музеју, — а то и не треба да буде пре него што се збирка попуни, — и зато се сви чланци крећу у општем правцу.

Мени је мило што сам лане имао прилике да изблиза прегледам овај музеј, — и уверио се да је он већ сад знатна културна тековина, а за будућност може му се прорицати једно од првих места на Балкану.

Први чланак је у овој књизи управника овог музеја инжињера Г. К. пл. Тончића: „Покрајински музеј за народни обрт и умјетност у Спљету“. Месеца јула 1910 године била је у Спљету приређена изложба занатлијско-уметничке школе, чији је управник баш Г. Тончић. За кратко време послали су добри људи толико ствари домаће радиности да се читава зграда напунила. Ту је било огромно благо народних рукотворина са смишљеним мотивима и толиким новим елементима уметности из разна подручја, да се лако могао у свести реконструисати читав рад и живот Далматинаца. И при свем том посета је била слаба. Али поред све немарности публике

постигло се главно: пролазно је постало трајним. Изложбени објекти сачуваше се за музеј, за будући етнографски музеј у Спљету.

Далмација је својим географским положајем врло чудна земља: уз море се продужила далеко са севера на југ, те је талијанском утицају био отворен сав простор, а исто толико Византији са сува, и поврх тога морепловством на све обале у мирно доба. У Старом Веку и Јелини су допирали у Јадранско Море до Хвара и Виса, и на овим и другим острвима стално се насељавали. Италија је преносила западњачки укус, а Византија свој и источњачки. Међу тим у XII веку развила се у Италији арапска уметност за неколико године, а у Палерму је постао главни расадник арапске везиљске вештине. То време затекло је у Србији на управи знамените Немањиће. Из овога града су, и арапског порекла, и чувене немачке државне инсигније, а како се и шта примало тада у Србији још није расправљено. Извесно је толико: да се у Далмацији, нарочито у женском везу, ипак очувао претежно словенски карактер.

Спљетски музеј врло је паметно придружен занатлијско-уметничкој школи, јер ће за прво време и да служи само овом заводу за обрасце. Етнографски груби објекти, као: ралице, плугови и т. д. зато још нису нашли овде места,

Други чланак написала је Г-ђа Јелица Беловић-Бернађиковска: „Наши народни орнаменти“. Од факата интересоваху ме два народна орнамента које је својеручно израдила грофица Катарина Франкопан Зрињска. Уз ове орнаменте насликана је десна испружена рука и два пара очију, један врх других. Ови гаталачки знакови, по Г-ђи Бернађиковској, налазе се прилично и по везеним записима Босне и Херцеговине, а ми у нашем музеју немамо никако натуралистички представљених очију у везу, а имамо их стилизованих. Исто тако занимљива је белешка: да је код пољске аристократије у XIV веку био обичај да се сватовима разделе пешкири, као што се и у нас чини, али највише породици, часницима и пријатељима.

Г. Ђуро Калик написао је: „Прилог једноличном називљу женских ручних радња“ И овај је рад богат примерима, али пошто оскудевају слике, речима се не може јасно представити какав је који део одела по кроју. Било би корисно да је

писац тачно навео бар неколико села где се поједини назив одела чује, а оно како писац лично мисли да је најправилније српски рећи потпуно може да изостане, јер је баш то с научне стране врло важно: ако је једној ствари име туђе, да и она није из туђине пореклом? Ето на пример, Срби и Хрвати чарапе зову и калцима, а оба су имена страна, па и саме бјечве нису првобитно значиле праве чарапе него доколенице, јер се и далматинске сукнене доколенице овако кажу; а ми знамо да за плетене чарапе сазнало тек у XVI веку. Развиће праве чарапе чини ми се да се најјасније опажа у језику и код наших Влаха, који су у свему бескрајно конзервативни. Њихове чарапе су од сукна сашивене и зову их калчунама, а овакве „чарапе“ до XVI века једине су биле код романских народа, а од њих су их усвојили редом други народи. Иначе су обојци најстарији обув за ноге и никад им се постанак не може сагледати, јер без сумње иду у прадоба људског развића. Шта више, обојци су у неким српским крајевима још и сад једини обув, а чарапа нема, на пример у Банату; или их само појединац носи, и то од новијег времена. И овде је згодно навести да наши Власи обојке зову објеље, а то нас име много опомиње на бјечве. Чак у иначе богатој Мачви до Другог Устанка није било код сељака чарапа. Сад су међутим чарапе по свима српско-хрватским крајевима, где су се одомаћиле, најкарактеристичнији део за распознавање не само срезова, одакле је ко, него врло често у сваком селу нешто су друкчије чарапе по боји и шарама. Иста се овака разлика виђа и код обојака, на пример: банатски граничари као и Сремци носе црвене обојке с црним пругама, а у Горњем Банату (целом Диштрикту) као и у Бачкој беле.

Др. Лујо Маци: у чланку „Поглед на народну ношњу с гледишта хигијене и практичности“. као лекар подврже одело прегледу са здравствене стране и у претежним случајевима налази да је добро и згодно. Опажања су му врло тачна, а из силе факата види се да се с народом уживео, и да га добро познаје.

Паулина пл. Богдан: „Индустрија, које нестаје“. Чланак је достојан озбиљне етнографске пажње с двојаког разлога: што је ова дама набројала и јасно описала и са две слике илустровала ткачку и везиљску радиност на југу Далмације,

која је са свим на умору, а и стога што је од те лепе домаће радиности, особито са свиленим концем, приредила себи збирку, те је колико-толико прошлост фиксирана. Сад свилу тка само једна једина госпођа на Каналу, а у Цавтату биће биће ткаља више, али не свилом. Кад се зна да је негда дубровачка раша била на гласу, зар није ред да се и јасно искаже речју, сликом и примерком како се не би заборавило. За мене бар, народна радиност исто је толико важна као и политичка историја, јер сачињава битни део културне историје. Интересно је што су Дубровчанке имале термин за клеповање и звале га „камилић“; женски пâс зове се на конавлима тканица као и у Шумадији; и тако даље нижу се све чисти наши називи, док мало има талијанских.

Др. Ф. Д. Марушић пише „О бојењу вуне травама“. Леп задатак, али чланак је требало да буде више методски. После, мало помаже кад се наводе само имена биљака а не каже се главно: како се боје спремају и како се њима масти. Ово треба да буде и у мерама тачно као и у начину. Други је недостатак што се не каже у којим се селима или градовима тако ради, а где је што сведено само на једног човека или мало људи и жена да им се и име помене, као што је учинила Г-ђа Паулина Богдан. Може нас занимати и околност што писац вели да свако ткање има посебан начин бојадисања, из чега произилази уметничка индивидуалност у утанчаном укусу. У Србији је код бољих варошких старих бојаџија потпуна тајна прављења боја, тако да ја нисам ништа могао докучити од једног старог београдског бојаџије како је он боје кувао и слагао, ма да је он одавно напустио занат, а анилинске боје са свим потисле биљне. Он увек вели: „заклео сам се да тајим...“

Последњи чланак је од Франа Иванишевића: „Народна ношња у Пољицама“. И ту је сам опис јасан, али му, пошто сликама није ништа представљено, вредност пада.

Општи утисак ове публикације врло је добар, а посао заслужује да се продужује. Да проћа буде већа додат је календар и шематизам. Имена свију чиновника и места где су, добро су дошла за дописивање ради научног обавештавања и евентуалне набавке ствари.

Овде вреди констатовати: да сад већ с овим новим музејем у Спљету има их седам, док у Србији свега четири —

ако се она мала археолошка збирка у Пожаревцу сме музејем назвати. У Спљету се сада зида монуметална грађевина за музеј, а у Сарајеву је већ готова музејска зграда, која је стала преко милион круна.

Сима Трojановић.

Ал. Пиленко: Около Болгарской Войны. Изданіе газеты „Вечерное Время".

Писац се брани одмах у почетку против критике коју су издржали ови његови извештаји „Новом Времену" са бугарског бојишта, означени од многих као да су сувише личног карактера. Заиста, ови извештаји ратног дописника „Новог Времена", сувише се врте око тога како је он путовао, где је спавао, како се хранио, а премало говоре о свему ономе другом што се зове рат. У ономе што доносе још су уз то безбојни и нимало оригинални. Може бити да је оригинално то што је министар унутрашњих дела, када му се Г. Пиленко јавио, при поласку на бојно поље, лично телефонисао у Загору за коње и кола за Г. Пиленка (страна 10 и 11); што је Г. Пиленко у Загориноћио код милионера Златарева (стр. 16), и т. д. Оригинално је, свакако, и то што Г. Пиленко има чудновату срећу да уз пут срета војнике који *сви* знају руски, а велосипедисте који говоре француски и немачки (стр 33), а, чудновато, не знају руски? Као занимљиву епизоду бележи Г. Пиленко како му је један мајор изјављивао захвалност Бугара Русима, што су их научили да се боре „по суворовски", са „Ура, што је прекрасно оружје". Дописник је извадио блок да ове речи забележи. Мајор моли да запише и његово име, како би сваки знао ко је те речи казао. Г. Пиленко то чини. Име је мајору: Јаковљев (стр. 59)! И тако иде даље.

Г. Пиленко срета и једног милионера који пешачи као поручник са својом четом, и страшно је тиме задивљен (стр. 61). Писац тврди даље да од сваких десет бугарских војника девет зна шта је то „кореспондент" и да је „Ново Време" највећи руски лист (стр. 141). Г. Пиленка прати на путу Г. Генадијев; његове депеше шаљу се исплаћене; поште га кредитирају каваљерски; Г. Гешов прекида министарску седницу да га прими; Г. Пиленко плаче у једном месту, јер није имао добру собу за спавање (стр. 30). И слично.

О борбама има врло мало у његовим извештајима. Има неколико ситница, по причању бугарских официра. Тако се прича како су нека бугарска одељења при нападу већ на 1000 м. запевала „Шуми Марица“ и трчала на нож. Кад су стигла на 100 м. Турци су побегли. (Стр 38 и 39). Том приликом било је војника који су били рањени на пет места у руке и груди, али су ипак даље трчали! На другом месту (стр. 53) каже се да је међу бугарским борцима било тридесет хиљада университетлија!...

Да би се овај дневник брата Руса из бугарског рата правилно оценио, треба још напоменути да српску војску помиње само два пута. Једном, када налази у разбацаној турској архиви писмо једног турског официра који пише да су Турци продрли у Србију и када, при повратку са Чаталџе, обилазећи Једрене, ноћива у Бујук Исмаилу где је „расположена какъ разъ сербская дивизія“ и страхује да би Срби могли да попусте и да му дођу Турци у госте (стр. 214) „что на язьикю вѣжливыхъ корресnондетмовъназавается „сосредоточеніемъ къ резервамъ“, каже он духовито. Одатле стиже он, пошто ипак Срби нису попустили, здрав и жив у Мустафа-Пашу, и оставља је, а да ни једне речи нема о српској армијској команди у томе месту и о српским војницима и официрима, које је морао ту сретати на сваком кораку...

Г. Пиленко је ипак на једном месту озбиљно оригиналан, то је тамо на завршетку књиге где описује беду и неред код транспорта бугарских рањеника. Он не може, поред свих својих девера, милионара поручника и војника који знају сви за „Ново Време“, а да не истакне суровост бугарских војних власти и другова војника и официра према сиротим рањеницима...

Књиге овакве врсте не могу користити ником, а најмање онима за чији интерес су писане. М. Пр.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Preporod“. — Недавно је било речи у „Српском Књижевном Гласнику“ о новим српско-хрватским омладинским листовима, и том приликом је скренута пажња на покрет који

се све више осећа у новом нараштају. Тај покрет, изгледа, проширује се на цео Словенски Југ, и код Словенаца је од новембра 1912 покренут „Preporod“, „покрајинско гласило југословенске напредне омладине у Словеначкој“. Лист излази једанпут месечно у Љубљани, и претплатна цена му је 2 круне годишње. — Идеал листа је Југословенство, нарочито приближавање Србохрватству — онаком како га широко и напредно схвата најмлађи нараштај србо-хрватски.

Сам лист је врло добро уређиван, и потпуно одговара постављеном циљу. Од нарочитог интереса су озбиљни чланци „Zakaj hočemo biti Jugoslovani?“, „Naš kulturni krst“, „Misli k problemu jugoslovanskega narodnoga zjedinenja“, „Misli o našem narodnom problemu“. Српско-хрватским стварима и књижевности обраћена је нарочита пажња, „Preporod“ о њима стално и са разумевањем говори, и од првога броја предлаже да сваки словенски омладинац научи читати ћирилицу. Известан број чланака штампан је на српско-хрватском језику (М. Бартулића „Ujedinjena nacijonalistička omladina u Dalmacjii“; „Medju nama je silni Perun bog“ од „Југословена Босне и Неретве“; „Lanci“ i „Politika epikurejaca“ од Славка Г.). Из расправе Др. Милована Миловановића „Срби и Бугари“ преведен је један део, „O narodnom ujedinenju Srbov in Bulgarov“; прештампане су песме Алексе Шантића „Косовка“ и Вељка Петровића „Верујте прво!“ и „Црвена песма“; опширно се реферише о „Beogradu bez maske“ Владимира Черине о четвртом певању „Smrti Majke Jugovića“ од Иве Војновића и о књизи словеначког лекара Др. Ивана Орежана „Med ranjenimi srbskimi brati“.

Н.

Један историјски докуменат. — У париском часопису „Le Politique étrangère“ (№ 3, 1913) штампао је Г. Др. Гргур Јакшић занимљив историјски прилог „Un vieux projet de revanche turque contre la Serbie“. У доба Наполеона 1806, д'Обињоск (d'Aubignosc), француски војни интендант у Франкфурту, упутио је де Талејрану, француском министру спољних послова, један меморандум о српско-турским односима. Тај меморандум је сачуван у архиви француског Мистарства Спољних Послова, и Г. Јакшић га сада први пут објављује. Занимљиво је мишљење д'Обињоска о српским устаницима: „Срби преставља један знатан народ који се на своме огњишту бори за свој живот и слободу, њих очајање задахњује, дуги отпор храбри, и они су морали за ове две године стећи искуства и извесно образовање. Та потреба: победити или умрети чини Србина надмоћнијим над турским војником, кога никакав непосредан интерес не подстрекава. Ако Турци нису у стању да ставе на супрот Србима трупе тако добро дисциплиноване и са тако јаком одлучношћу у нападу у рату, они имају већи број којим могу деловати против побуњеника и лако попуњавати дневне губитке...“

Н.

ПРОСЛАВЕ.

В. М. Гаршин. — Пре двадетет и пет година, 24 марта 1888 године, трагично је свршио свој живот, скочивши у наступу лудила низ степенице, даровити руски приповедач Всеволод Михаиловић Гаршин. У данима балканске борбе за ослобођење, треба споменути и њега, јер је и он пре тридесет и шест година проливао крв за балканску браћу. Гаршин није много писао, јер су му много сметали врло јака меланхолија и нервни напад који су се понављали врло често од његове двадесет и друге године, 1879, до смрти. Свих двадесет његових приповедака одликују се оскудицом радње и спољашњег сликања лица и предмета, док је сва пажња обраћена на унутрашњи свет њихових јунака; у њима је уметнички, јасно и живо представљено како су мислили, осећали, шта су све преживљавали у својој души. Нарочито се одликује осећајна страна. У опште, Гаршин је најбољи представник правца у руској приповетци осемдесетих година, који је реакцији правцу шесетих година, пуног полета и одушевљења. Док је овај сав био обузет посматрањем народног живота, социјалних и економско-политичких погодаба његових, дотле се осамдесетих година јавила апатија. разочарање. Јунаци тог правца су неспособни за рад и за паметно уживање живота; они су или песимисти, Хамлети, или сензуалисти. Најбоље од Гаршинових приповедака, „Четири дана“, „Кукавица“, „Црвени Цвет“, „Attalea princeps“ и „Оно чега није било“, представљају унутрашњи живот самог писца, његова осећања, сумње, рефлексије. Две прве се односе на руско-турски рат 1877 године. Понесен реком словенофилског покрета и одушевљења за југословенску ствар, будући врло осетљиве импресивне природе, Гаршин је бацио испите друге године рударског института, па је као добровољац полетео да се бори за ослобођење своје браће. Учествовао је у две битке, одликујући се код Ајаслара, где је и рањен. Али, под свежим утисцима ратних страхота, лежећи у болници, он се истрезнио од заноса и одушевљења, па је написао „Четири дана“, језовит опис мука једног рањеног војника, који је четири дана лежао међу лешевима, као гласан протест против разрачунавања међу народима међусобним убијањем својих најбољих синова. Од других приповедака, у којима писац не износи непосредно своје доживљаје, одликују се: „Надежда, Николајевна“, „Сусрет“ и „Уметници“. У њима се најбоље огледа душевно стање руског друштва осамдесетих година.

М. С. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 10. — 16 мај 1913.

ПЕЧАЛБАРОВА ЖЕНА.

Незнам јој крштено име. Ван села где је рођена, и махале где је одрасла, сумњам да и други ко зна. Она је своје девојачко име „сахранила на очеву прагу“ кад је пошла и удала се за Трајка Ђелиног.

У кући код младожење кад је као невеста дошла, имала је само свекрву. Печалбарски рад, одвојен од куће, по варошима и удаљеним земљама, убио је задругарски живот. Један зарадио више, други мање; овај купио жени кондуре од „видела“, другој криво што је *њен* заостао на печалби и није дошао ове јесени кад га је она очекивала, и ето свађе и деобе.

И Трајко је, као многи „нашинци“, радио из малена зидарлук у Влашкој, и слао мајци новаца оданде. Кад му је било осамнаест година, она, без знања његова, испроси за њега девојку из села, здраву, вредну, лепу, поштену, *њу*, из угледне домаћинске куће. За време од две године, колико је прошевина била, свекрва је давала с времена на време новаца код њених родитеља све до 1.200 гроша, колико је уговорено било да за њу дâ, а она је спремала рухо за себе и дарове за рођаке и пријатеље Трајкове. Кад је била свадба, треће јесени после просидбе, рођаци и пријатељи Трајкови били су задовољни даровима, а и он њоме.

Те зиме проведоше они време, као младенци, у пуном задовољству и расположењу да се с раног пролећа растану

на дуго, неодређено, несносно, тешко време, као што то чине сви „нашинци“, нагнани животном потребом. Пошто би вечерали и мало уз разговор са мајком поседали у кући око огњишта, старица би намерно прилегла колико да отпусти своју децу да иду и спавају, јер се добро сећала својих младеначких вечери, како јој је непријатно било оно дуго време после вечере када је остајала да двори старије, док су они у празним разговорима дуго седели. Трајковица би свекрву покрила, подавила ћебетом одасвуд, наместила лепо узглавље, запретала пепелом ватру на огњишту, заврнула лампу да мало светлуца, па су одлазили у своју оделиту ложничку собицу. Старица би пролешкарила мало, па устајала полако, распретала ватру и уз преслицу седела поред огњишта, обично, док први певци кад запевају... А и двоје младих ретко да би пре заспали. Поред мале плехане топле пећи, седели су, пекли, кестење, одабирали крушке, јабуке, дуње што им мајка од јесенас припремила и по тавану оздо и полицама наређала; разговарали и причали једно другоме, — она о своме девојаштву, о другарицама које су хвалиле њега да је леп, стасит, и њој на томе завиделе; он опет о раду и животу своме на печалби, у Влашкој. Трајковица би га пажљиво слушала и непомично посматрала ведрим погледом својих граорастих очију, и запиткивала о многим ситницама, — како он живи *тамо*, где спава, је ли у друштву са којим од „нашинаца“, или сам; има ли кревет и је ли му широк, велики... ко му распрема постељу, ко пере рубље, доноси воде... Таква је питања чешће понављала, а затим, као изненада, запитала га гласније:

— А зашто.. зашто остају тамо многи нашинци, и напуштају *своје* овде на дому?!

Он би застао погледом на њој као премишљајући нешто, поћутао мало, па зловољно, испрекидано одговорио:

— Не знам... тако... неће... научили... ко зна!

Једно вече беше отишао на Заслуг славе Светога Атанаса код свога друга у селу са којим је био род, а с којим је заједно радио у Влашкој. Жени рече да ће доћи после вечере и посела, и она је лешкарила будна на постељи, ослушкивала и често задржавала дах да раније по ходу осети његов долазак и отвори му пре но што би он и закуцао на врата. Доцкан у ноћ осети она његов бâт, брзо скочи, онако

у спаваћем оделу, без бохче, са спуштеним дугачким витицама поред рамена и облих прсију, и сачека га, са жишком у руци, на вратницама. Нешто расположен, а не напит — пиће није пио... ретко, — или можда задовољан пажњом њеном, он је при сусрету загрли и пољуби, да се то чуло можда и у кући где је мајка спавала. Трајковицу као да неко поли хладном водом. Прво јој се снага најежи, задрхта, а после је пријатна лакоћа и свежина обузе; погледа на кућна врата, па се окрете њему и стидљиво прошапта:

— Зашто ово... овако... и овде?...

Њена чиста, неоскврњена душа одвајала је непорочну наклоност од пожудне страсти. Она је сматрала да су овакви поступци дозвољени међу супрузима само у њиховој ложници, на постељи, у мраку или полумраку. Она је знала само за ону супружанску узајамност са божјим благословом, и то зато, да би жена постала мајка и извршила онај одређени ред дужности материнства, без којега би за њу био живот пуст, празан и чемеран.

Трајко примети њену узнемиреност, и гласно се насмеја:

— Ха-ха-ха!... Смејем се, знаш? вели јој, придржава је за руку, па се спусти на постељу; — Чудне сте ви овамошње жене!... много чудне!

— Зашто! каже му она благо, и гледа га својим отвореним сјајним погледом.

— Видиш, поче он озбиљно као да јој се исповеда — тамо где ја радим, у Влашкој, тамо ништа није стидно!... ма с којом женом, девојком, не само да је пољубиш, него... Ето ја, — радим ја, на пример, на скели, зидам или малтеришем с поља, са улице; свет пролази, и други раде поред мене, зидају, а жене и девојке носе нам малтер. Сваки радник има своју што само њему доноси. Не знам зашто, али се често у јутру отимају, обично млађе жене и девојке, која ће преко дан мени да доноси. Нарочито летос једно мало, онисско, али лепо и окретно као веверица... Сагнем се ја, на пример, захватим малтер а она, тек што је изручила шафољ у корито, зграби ме позади, па цмок, цмок, љуби по десет пута по коси, лицу, свугде!... А девојка је млада, још недорасла, лепа... лепша него, — не лепша, али рецимо, као ти...

— А мајстор? упита Трајковица и на глатком челу почеше јој се боре набирати.

— Мајстор? — ништа! Каткад викне: — Еј ви, доста то цмакање, опустите руке: рад, брже рад! Често и он кад је добре воље, ако је која пошишкава, уштине је, или... оно *мало* што ти кажем да се око мене врзаше, поглади по коси, шали се с њиме и пита је: какав би му бошчалук дала да ме он прекаили да је узмем за...

— А ти?

— Ја ништа!... Покад... Ја радим, гледам си посао.

— А она?!

— Она му обећава везену кошуљу, свилене мараме, чарапе... сијасет! — Да га узмем, каже, и замотам у ову марамицу, па ставим у недра и ту, увек ту, док сам жива, да га носим, па кад ми буде воља да га одвојим и љубим, љубим, љубим, па опет сакријем у недра, тако је леп!

— И свет што пролази ту, улицом, гледа!... и људи слушају!?...

— Ништа, — гледају! Тамо је све ништа... Одем једанпут код њене куће... нисам био сам. Одем — не сећам се какав сам посао имао, и мајка јој ту. Седимо за столом; оне кувају каву. И кад мајка јој устаде да узме шоље са ормана, она ту, пред мајком: цмок! Љуби! И да је види она, — ништа, чини се невешта...

Трајковица се стресе као да је прође телом дрхтавица, и узвикну:

— Срамота!

— Зашто? упита озбиљно Трајко.

Она поћута, па додa:

— И оне живе!... И њих земља храни, и сунце греје!...

— Живе, одговори Трајко расположено. — Кажем ти, тамо је све ништа... Неверујеш?

Она се замисли, слеже раменима па устаде и стави неколико цепчица дрвета у пећ, и опет се спусти на постељу. Није могла да појми никако како то да девојка сама иде од своје куће и ради са туђим непознатим људима који јој нису род, и да „тако чини“ на улици, пред светом, па и пред мајком која се чини невешта! Али помисао на многе печалбаре из села што су давно тамо заостали а овде запоставили своје на дому, снужди је, разнежи, и она дубоко уздахну:

— Зашто да не верујем! каже. — Ето братучед ти Вељко, и други, сигурно су тако...

— А, Вељко? — он има Влахињу, Цинку-Влахињу, издржава је, има с њоме двоје деце и девојче.

— И није га стид ни жао своје дечице овде? Па Вељковица, каква жена!

— Ништа; заборави човек тамо на све. Тамо је, знаш, све слободно; тамо венчања нема: коју хоћеш узми, промени, напусти, нико те ни кара ни хвали! Кад се роди дете, подај попу четири динара, и он га крсти и не пита чије је и од кога, — само му име запише. Многи нашинци, од постаријих, имају тамо синове велике, кћери удате — па ништа! По коме дође одавде син, види тамошњу „мајку“, „браћу“, заједно с оцем, — и ништа!

Трајковица га је пажљиво гледала право у очи, а лице јој је долазило све блеђе и блеђе. Дође јој помисао да му рече: „а ти?“, али се наједанпут трже и упита:

— А млађи?... сигурно и они... не сви, али, рецимо као Никола наш, Јевта?...

— Никола је од пре имао једну попову... попова кћер, одиста! Летос није држао ни једну него онако, „вучки“, где нађе дрпне!... А Јевта, Јевта. — Ту Трајко заста, погледа значајно жену, па обори очи, и преда се на постељи спази како једна буба-мара мили лагано к њему. Погледајући њу, он настави живље: — Јевта је, знаш, летос од неко доба узео оно *мало* што ти кажем. Да знаш колицно је! — Оволико, и показа руком за метар од постеље. — Али искра, окретно као срна... лепо! Узео јој био стан, подаље, да ми не дознамо. — Ама знаш какво је! Бело као шећер, коса руса као копрена... видра!... Једнога празника одем у кафану где се обично сви нашинци скупљамо. И Јевта ту. Седимо тако, а већ време ручку. Јевта пође; ми, са Стојаном Радиним, полако, поиздаље за њим, те оп! код њега. *Оно* се мало изненади, али нас лепо дочека.

— Шта ти је ово, бре? каже му Стојан, пошто пописмо кафу. Јевта се спрва узврпољи, poћута мало, па вели:

— Ето, што видиш... као многи други... Сигурно два века ће да се живи!

А виђаше се, неправо му би што му уђосмо у траг.

— Знамо, али шта ће ти ово, оволицно, мајмунче! Њему криво, ама ћути. А оно одиста мало, право мајмунче, али лепо као зрела бресква. Ту нас послужи слатком, кафом, тапшући

уситњено ножицама. А кад примети да ми српски нешто лоше о њему разговарамо, накостреши се, поче попреко, оштро да нас погледа, нарочито Стојана... И после смо му досађивали, те га оно, мајмунче, како га назва Стојан, одвуче негде на крај вароши... Немој ти опет ово Јевтовици...

Трајковица беше прихватила крај десне витице своје, расплетала је и уплетала при крају, а лице јој застирао све мрачнији осенак сете. Осећала је као да јој се по лицу хвата нешто прљаво и лепљиво, те подиже руке и пређе по њему као да се умива, па уздахну:

— Сирота Јевтовица!... Да је бар оста живо оно детенце!...

Она је знала из разговора са другарицама за многе нашинце, и млађе и старије, који су радили у Влашкој да нису као што треба: слушала је и раније да по који од њих има и тамо жену, децу, издржава их, и ако долази по кад и овамо, дома, — али све то није могла да верује. Није хтела да верује другарици за овако што и кад би јој се она заклела у брата, те јој си чудила како она може тако простодушно да верује и чак у брата да се заклиње. И за оне нашинце што раде у Београду знала је: — знала је да носе млеко по господарским кућама, да имају разговоре са господарским измећаркама, „јађупкама са широким фистанима“, али ипак ови долазе редовно дома на годину, две, највише три; не троше на те измећарке, већ, напротив, оне их чувају и дају сваки дан кад ови донесу млеко, колача и друге слаткише што спремају за своје господаре.

Пред Трајка, на постељу, била је допузила од некуд бубамара, и полако милећи пужала се њему на колено. Трајко јој подметну длан, и ова се попе по њему на врх кажипрста. Он хтеде да је покаже Трајковици, али је опази замишљену где је управила поглед на плетеницу своје косе коју је при крају нервозно расплетала и плела, а на пошироком јој и равном челу навлачиле се и развлачиле неколике кривудаве бо́ре. Посмотри је тако, а њен промењен изглед ражали га, те одбаци бубицу са прста, насмеши лице пријатно, и запита је:

— Шта?... мислиш нешто, а?

— Мислим, онако... на Јевтовицу и... *оно*.

— Које?

— Оно, како зваше: ђаволче?

— Мајмунче.

— Свеједно.

— Хм!... Као да овде женске нису онако, баш!... — добаци он промењеним, храпавим гласом.

Трајковица баци плетеницу преко рамена, и управи отворен поглед њему право у очи.

— Овде!... Боже сачувај!... За коју си чуо?!

— Никоја, баш?!

— Боже сачувај!... Кад би се по несрећи којој десила таква грешка, силом, она би се удавила, обесила сама.

— Не знам!?

— Кажем ти. Слушала сам одавно, једва памтим, да је нека млада жена из Ђурђеве Махале отишла у поље да бере пасуљ... па прошли туда турски војници — осрамоте је... Онога часа се удавила у реци... овој нашој реци!

— Луда!

— Е!... Зар да живи осрамоћена целога свога века? Како би се она умешала у друштво, на оро; како отишла у цркву? Зар жене овде, којима су мужеви заостали по десетпетнаест година на печалби, зар да су оне... Боже сачувај! И она се прекрсти, и ућута, као да је пренаглила у нечем, а лице јој обли румена павлака.

То њено свеже руменило са превлаком чедне узбуђености и бледоће на њеном милом лицу изазва у њему чежњиво расположење, и он је прихвати за обе руке које беху вреле као у грозници.

— Можда! — каже јој љубазно. А тамо све су, — не све, али...

— А ти? наједаред, нехотице, излети јој питање од чега се прену и уплаши да није много нешто згрешила.

— Ја, ја. . Ја нисам... Не дао Бог, каже он испрекидано и поче да се премешта на постељи као да му беше неподесно седиште.

Она, не скидајући поглед с њему, прште у весео, нешто усиљен и љубазан смех, хотећи тиме да га извуче из непријатна положаја и да му каже како га она пита само „онако“, шали се с њиме, а она њему верује, све верује, јер треба да му верује! И сама се наже к њему, прихвати обе његове руке, принесе своме лицу и поче их по њему миловати, стидећи се

ипак саме себе да на њих припије пољубац. А затим их окваси сузама што јој потекоше из влажних очију.

⁂

Три зимња месеца прођоше као три медене кратке ноћи када се тренутци у младеначкој чистој и неоскврњеној души дубоко урезују на доживотна неизгладљива сећања, да се и теретна старост са драгом чежњом опомиње на то изгубљено и неповратно доба.

Освану март. Кукурек се помоли по окопнелим пропланцима, наговештавајући печалбарима да је време њихова поласка. Како се ова последња ноћ пре поласка учини Трајковици кратка, кратка као трен ока! Сутра дан, од рана јутра, кад пиштољ из Горње Махале објави њихов полазак, беле поворке полазника и пратилаца у стајаћем руху почеше се кретати из махала једна за другом полако, свечано, суморно, налик на спровод, да се изван села све прикупе у заједницу на растанак, као при цркви на „последње цјелованије“. Свежа младићска и невестинска лица за ноћ свенуше као мразом спарушене руже. Постарији, лишени синовље потпоре, у оронулости, невољом и оскудицом нагнати на трудан рад у туђини, тромо, неспретно корачају погнуте главе, опуштених бркова, удубљених очију, са безизразним погледом на бледоземљастом, избраздалом лицу. По који од млађих „накитио се црвеником“, отима се, чини се весео, шали се, и добацује невестама:

— Ето, време почело да се облачи, каже им. — Можда ће и киша, а то је све због ваших јада и прикривених суза!... А његово мршаво, бледо лице, са испалим јабучицама и модрим колутовима око влажних очију, очито казује тежак, прикривен бол за своје рођене и мио завичај који га, оскудицом нагнати, немилосрдно отискују од себе да далеко, у туђини, тражи живота и себи и својима... Невесте се стидљиво и усиљено смеше, али ти осмејци су превучени сенком туге и суморности.

(Свршиће се.)

Лабуниште, у Дримколу.

Анђелко М. Крстић.

ДИВЉАК.

(4)

Лаке, господске кочије, у којима су била запрегнута два разиграна, виловита вранца, са исплетеним гривама, ишарани од пјене која их попанула, прелетише испред њих. Кочијаш, висока, стасита људина, у новој ливреји, са цилиндром на глави и бијелим рукавицама на рукама, морао је устати и сав се превити унатраг док их зауставио. Господин секционшеф фон Хофман, средовијечан, просјед господин, кратковрат, омален, трбушаст, са подбухлим образима и помућеним очима, извуче се из кола, застаде покрај њих, и, наклонивши се, пружи руку госпођи началниковици. Она, зарумењена, са поносито уздигнутом главом, подиже се са сједишта, и опирући се о понуђену руку, лагано сиђе. Стигоше и друга кола са началником, Јованком и љепушкатом госпођом де Фабијани, женом некаква чиновника са жељезница. Господа Милојевић, Плетикосић, Станишић докаскаше за њима на големим, сипљивим парипима, који су били мокри од зноја и потпуно малаксали.

— Франц!... Узмите ствари из кола! — достојанствено нареди Љубица Јовану, па узе господина барона испод руке и крену према уређеним столовима. Началник приђе госпођи де Фабијани; остали се окупише око Јованке.

— Охо!... Овде ванредно лепа! — узвикну фон Хофман приступајући тополи и гледајући више на постављене боце и тањире него на поток и траву око њега. — Ванредно!...

— Ach, mein Gott! .. Дивно је!... — усклику и Љубица, све се јаче наслањајући на њега и као у заносу неком упола склапајући очи. — Особито!...

— Ви често овако забава проводите? — запита он замуцкујући и као на силу смишљајући реченице.

— Често... Врло често....

Началник, као човјек коме се све бриге о главу разбијају, збуњен, узнемирен, поче се врпољити, окретати, тражити нешто...

— Али Франц!... Камо јело?... запита отегнуто и некако пјевајући. — Ми смо гладни...

— Одмах, милостиви господине, — узвикну Јован иза леђа му, клањајући се до земље. И да се још боље додвори додаде јаче — Sofort!

Марија, која је у широкој прикраткој сукњи лепршала између столова као лептирица, изнесе боце са пивом. Поче точити. Непрестано се старала да се што чешће очеше о начелника; неколико га пута хотимично обнаженом мишицом дохвати по образу.

— Изволите... Молим. .

Донесоше и јело. Барон погледа по столу и задовољно зашишта. Опазивши да има и шунке и ајвара, сардина, сира, хладне пилетине, гушчетине, свињетине, торта и воћа, весело климну главом и, окренувши се Љубици, протепа:

— Љубазно домачица!...

— Молим, опробајте, — понуди Љубица шапатом, успијајући уснама. — Служите се...

— Изволите ви...

— Молим, молим...

Госпођа де Фабијани, заклоњена за лепезу, пришапта нешто начелнику и он се гласно засмеја. Засмеја се и Плетикосић, за оближњим столом, и ако заправо ништа чуо није. Многи их погледаше.

— Господин Богдан пуно весело, — лијено отегну барон, преко залогаја. — Весело чловјек!...

— Он се може да смије и вицевима који ни мало нијесу духовити, — избаци Љубица јаче и не гледајући на госпођу де Фабијани.

Овећи, зеленкаст скакавац излети из траве и, запријевши ногама о сто, искочи Јованци на раме. Она се диже, цикну. Цикну и Марија и, покривши уши рукама, сакри се за тополу. Милојевић и Плетикосић остадоше са својих мјеста. Диже се читава хајка на свакавца...

— Јао! — прошишта госпођа де Фабијани жалостивно и поче се бранити лепезом. — Јао!... Гоните...

— Не бојте се!...

— Јух!...

— Умирите се, госпођо... Скакавац је ипак мање насртљив од мога мужа, — избаци Љубица као у шали, накрививши главу према началнику. — Франц! .. Понудите госпођи чашу воде!...

Милојевић се поново врати Јованци, сједе, и пушку двоцијевку прислони уз кољено.

— Сад више не смије доћи! — кресну весело.

— Али сте се и ви били препали, — пецну га она, поправљајући укоснице.

— Ја?... Боже сачувај!...

— Устукнули сте...

— Па... кад сте цикнули као да је бомба пала!...

— Јуначе!...

По столовима као да заиграше црни лептирови: немирно лишће тополино осјенчи потрпежњак. На грану, више глава им, спусти се један голуб, загугута, и хитро слети на траву, покрај потока. Они заграјаше. Голуб изви главом, рашири крила, која меко зашумише, зазвиждаше, и изви се, издиже, оде, утону у чисто и свијетло плаветнило дана.

— Јух, кад би имала крила! — заносно ускликну госпођа де Фабијани и склопи руке као на молитву.

— Побјегли би од тако несносна каваљера! — хитро упаде Љубица.

Начелник је пријекорно погледа.

— Мени се не чини да сам толико несносан, — рече.

— Госпођу си толико заситио твојим причама да од јела готово ништа ни окусила није.

Лагани шал, којим се била огрнула, паде јој с плећа. Господин барон покуша да се дигне са столице, застења, накриви се, али га Плетикосић претече. Брзо дохвати шал и опет огрну Љубицу.

— Хвала, — одговори она хладно и поново се окрену барону. — Зашто не пијете? — запита га тихо.

— Ја сам већ пијано, — одговори он испрекидано, припињући јој се. — Пијано од ваша близина.

— Ја нијесам знала да моја близина тако успављује, — осијече она јаче.

— О... молим...

И начелник се приближи барону и, опирући се о столицу забринуто рече:

— Збиља, да не заборавим... Већ сам, према вашем савјету, купио нека земљишта око станице...

— Купити још... Одмах, — кратко осијече барон.

— Али су приметно скупи...

— Ништа зато... биће скупља...

Јованка се изненада засмија и, тапшући рукама као раздрагано дијете, поче се сагињати и тражити нешто испод стола.

— Шта је?... Шта је?... — брзо запиташе неки, и, одигнувши потрпежњак почеше завиривати под сто.

— Тражим срце Господина Милојевића, — живахно узвикну она. — Каже да га је изгубио.

— Нека се сјети: је ли га икако и имао, — отегну Љубица, жмиркајући и разбацајући и куглице од хљеба што их је направила, по трави.

Сви се засмијаше. Милојевић поруменн, постиђен промуца нешто и нагло устаде иза стола.

— А ето и Младена! — узвикну Станишић зачуђено па и сам устаде. — Гдје ли је он био?...

— Но...

И началник набра обрве, намргоди се.

— До ђавола!...

На некаквој мршавој, старој, изнемоглој кљусини, која је једва одизала чворасте, искривљене ноге, помоли се Младен иза оближњих топола. Обучен у суро ловачко одијело, са пушком преко леђа и са читавом руковијети пољског цвијећа око широког, изгужваног шешира. Три-четири убијена зеца висе му низ седло и окрвављеним главама туку коња по знојавим бедрима. Читав чопор паса оптркује око њих, врти се, ускакује...

— Сад ће амо! — узвикну неко негодујући. — Ето га!...

И збиља, опазивши их, Младен заустави коња. Брзо сјаха, привеза га за оближње дрво и, одбацивши пушку у траву, упути се столовима.

— Знам да Вам нијесам пријатан, па ћу зато и свратити мало, — повика још издаље, поздрављајући их шеширом. — Здраво!

Готово нико не отпоздрави. Сви као да се упустише у неки живахан, занимљив разговор, који им, тобож, сметао и да га опазе и да га чују. Младен се ни мало не збуни. Брижљиво покупи нешто цвијећа са шешира, укити га у киту и, дубоко се наклонивши, пође према Јованци.

— Смијем ли вам понудити, госпођице, овај букет? — тихо запита, весело је гледајући. — Од дивљег човјека, дивље и цвијеће!...

— Хвала вам...

И, сва порумснивши, Јованка прихвати цвијеће и спусти га у крило.

— Видимо се понекада у башти, комшије смо, а још вас никада нијесам закитио...

Па, дохвативши столицу, сједе поред ње и, гледајући јој у сочне, црвене усне, прошапта:

— Мора да вам је необично досадно у оваком друштву?...

— Напротив...

И она застаде, ућута. Није знала, нити јој могла пануги на памет шта би још рекла, и ако је и желила и хтјела још штогод да каже.

Погледавши испод ока Љубицу и барона, Младен се скупи и заћута за час. Ћутали су и остали. Затим се окрену великом, косматом псу, који је оптркивао унаоколо и превртао се, преметао по трави:

— Граф!... Миран буди!...

Плетикосић се гласно накашља; началник, све се више мргодећи, поче точити вино. Госпођа де Фабијани наже се према Станишићу и поче га нешто распитивати; Марија и Франц сашаптаваху се.

— Зашто сте ућутали, господин-бароне? — запита Љубица јаче, старајући се да увуче у разговор барона, који је лијено, као дријемајући гледао час у Младена час у Јованку. — Ви сте иначе врло разговорни.

— Бојим се да не би био досадан...

— Ко се сувише боји да не буде досадан, постаје најдосаднији, — осијече она живље.

— О-о!.. Лепо комплимент!

Она дохвати једну ружу и, играјући се њоме, лако га пошкаклљи по лицу.

— Пробудите се!..

— Хоп!... Граф хоп!... — узвикну Младен бекријски, и, искрививши се, баци на пса читаву киту цвијећа. — Хоп!...

Наклонивши се Јованци, шапатом запита:

— Који вам је од ове двојице аристократа симпатичнији?...

Јованка не могаде да савлада смијех, па брзо покри уста јаглуком и као да поче кихати у њега.

— Мој ипак има нечег аристократског у себи... Бар је више сличан грофовима и баронима из романа...

— Ах!... Ја волим романе! упаде Јованка живо, тек да нешто рекне.

— Збиља?...

— Много.

— И радо их читате?

— Кад год доспијем...

— Ја, на против, волим да их преживљујем, — лако уздахну он.

Па, осмјехнувши се, додаде:

— Биће времена... Проживићете и ви који...

— О...

— Само пазите да свршетак не буде баналан као у ваше снахе... Најгори су романи са баналним свршетком...

Љубица, која је поново прекинула разговор са бароном и пажљиво их посматрала, нагло устаде:

— Најбоље ће бити да мало прошетамо, — рече одлучно. — желите ли?

Дошавши до Милојевића пакосно шапну:

— Треба да се стидите!... Чак и господин Поповић изгледа спретнији од вас...

Госпођа де Фабијани узе началиика испод руке и, живо му причајући, повуче у страну. Дигоше се, и ако преко воље, и остали.

— Мени је врло жао, што вас не могу пратити у шетњу, рече Младен Јованци клањајући се. — Надам се да ћемо наскоро имати прилике опет се разговарати...

Дошавши до Љубице изазивачки је погледа, преко рамена. Она се брзо окрену и, поруменевши, приљуби се уз барона. Милојевић прогунђа нешто, и приступи Јованци.

(Наставиће се.)

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

Посвета Коклену.

Хтео сам да посветим овај спев души Сирановој.

Али, како је она прешла у вас, Коклене, то је посвећујем вама.

Едмон Ростан.

Лица:

Сирано де Бержерак.
Христијан де Невилет.
Граф де Гиш.
Рагно.
Ле Бре.
Капетан Карбон де Кастел-Жалу.
Кадети.
Лињер.
Виконт де Валвер.
Први маркиз.
Други маркиз.
Трећи маркиз.
Монфлери.
Белроз.
Жодле.
Кињи.
Брисај.
Један наметљивац.
Први мускетар.
Други мускетар.
Један шпански официр.
Први коњаник.
Други коњаник.
Вратар.
Један грађанин.
Његов син.
Један кесарош.
Један гледалац.
Један гардист.
Бертранду, свирац.
Један калуђер из реда Капуцина.
Два свирача.
Песници.
Колачарски момци.
Роксана.
Сестра Марта.
Лиза.
Продавачица слатких пића.
Мајка Маргерита из реда Исусоваца.
Дружбеница Роксанина.
Сестра Клара.
Једна глумица.
Једна субрета.
Пажеви.
Цвећарка.

Светина, грађани, маркизи, мускетари, кесароши, колачари, песници, Гаскоњски кадети, глумци, свирачи, пажеви, деца, шпански војници, гледаоци (људи и жене), прециозе, глумице, грађанке, калуђерице, и тако даље.

Прва четири чина догађају се 1640, а пети чин 1655 године.

ПРВИ ЧИН.

Представа у Бургоњској палати.

Дворана у Бургоњској палати, у години 1640. То је нека врста просторије за лоптање, нарочито удешена и украшена за представе.

Дворана је дугачак правоугаоник; види се косо, тако да једна од његових страна чини позадину која полази од прве кулисе, десно, до

последње кулисе, лево, и ту се, под углом, састаје са позорницом која се види у дну.

С једне и с друге стране те позорнице у дну, дуж кулиса, намештене су клупе. Завеса је начињена од два ћилима који се са стране развлаче. Над огртачем Харлекиновим види се краљевски грб. Са позорнице воде у дворану широке степенице. С обе стране тих степеница налазе се места за свираче. Ред свећа на рампи.

Са стране два реда галерија: горњи ред је подељен на ложе. У партеру, који је у ствари сама позорница, нема седишта; у дну партера, дакле спреда, десно, неколико клупа, једна виша од друге, а испод степеница, које воде у горња седишта и од којих се види само почетак, налази се као нека врста бифеа; на њему стоје мали светњаци, судови са цвећем, кристалне чаше, тањири са колачима, боце, и т. д.

У дну, у средини, под галеријом са ложама, улазак у позориште. Велика двокрилна врата само се у пола отварају, кад гледаоци улазе. На оба крила тих врата, као и у више углова и изнад бифеа, прилепљене су црвене листе, на којима стоји написано: *Клориза*.

Кад се завеса диже, дворана је у полутами и још празна.

Лустери су спуштени на сред партера, спремљени да се упале.

Прва појава.

Публика долази мало по мало. Коњаници, грађани, лакеји, пажеви, кесароши, вратар, и тако даље. Затим маркизи, Кињи, Брисај, продавачица слатких пића, свирачи, и тако даље.

С оне стране врата чује се жагор од гласова. Један коњаник уђе журно

Вратар.

(Идући за њиме).

Еј! Паре за карту!

Коњаник.

Ја не плаћам!

Вратар.

Како?

Коњаник.

Ја сам Краљев гардист!

Вратар.

(Другом коњанику који улази).

А ви?

Други коњаник.

Исто тако!

Вратар.

Ал'...

Други коњаник.

Мускетар!

Први коњаник.

(Другоме).

Још два часа до почетка.

Празно све... За флере́ прилика је ретка.

(Боре се узаним мачевима, које су донели).

Један лакеј.

(Улазећи).

Пст...

Други лакеј.

(Који је већ ушао).

Је л' шампањ?

Први лакеј.

(Показује му карте, које вади из грудњака).

Карте! (Седа на земљу).

Хоћеш?

Други лакеј.

(Седне такође). Што да нећу!

Први лакеј.

Вади из џепа парче свеће, запали га и прилепи за земљу).

Придигох од газде кришом ову свећу.

Један гардист.

(Цвећарци која се приближава).

Кад раније дођеш, видиш, то ми годи!...

(Обгрли је око струка).

Један од бораца.

(Погођен мачем).

Так!...

Један од карташа.

Треф!...

Гардист.

(Хоће да пољуби цвећарку).

Једном само!...

Цвећарка.

(Отимајући се).

Видеће се!...

Гардист.

(Водећи је у помрчину). Ходи!...

Један човек.

(Седне на земљу крај других, који су донели по нешто за јело).

Ко раније дође, може лепо јести!

Један грађанин.

(Водећи сина).

Ево места, сине, овде ћемо сести!

Један од карташа.

Адут!...

Један човек.

(Вадећи испод огртача боцу вина, седне такође).

Пијаницу Бургоњска палата
На... (Пије).
Бургоњац мами!

Грађанин.

(Своме сину).

Већ ме гроза хвата!

(Врхом од свога штапа показује на пијаницу).

Пијанице...

(Један од бораца, узмичући, гурне га).

Борци...

(Посрне међу карташе).

Коцкари..

Гардист.

(Иза њега, једнако досађујући цвећарци).

Та стани!...

Грађанин.

(Хоће брзо да уклони сина).

Страшно!... Некад, сине, у тој је дворани
Даван Ротру!

Млади човек.

Корнеј!

(Улази гомила пажева, држећи се за руке, играјући фарандолу и певајући: тралалалалала, и т. д.):

Вратар.

(Оштро пажевима).

Мир! К'о каква деца!

Први паж.

(С увређеним достојанством).

Тако не сме нико на нас да се бреца!

(Брзо другоме пажу, чим је вратар окренуо леђа).

Дај канапа!

Други паж.

Ево и удице ове!

Први паж.

Ала ће се озго власуље да лове!

Један кесарош.

(Збирајући око себе више младића сумњива изгледа).

Овамо, шатравци, скупите се ближе,
Да вас ја научим шта све да се диже...

Други паж.

(Довикујући осталим пажевима, који су се већ попели на галерије).

Еј! Баците једну дуваљку и мени!

Трећи паж.

(Озго).

Ево ти и грашка!

(Дува и обаспа га грашком).

Грађанин.

(Своме сину).

Све глумци чувени

Играће сад, сине!

Млади човек.

(Своме оцу).

Оче, какво дело

Дају то?

Грађанин.

„Клоризу“.

Кесарош.

(Својим помоћницима).

Опрезно и смело...

Грађанин.

(Своме сину).

Монфлери, па Жодле, Белроз...

Млади човек.

Писац?

Грађанин.

Славан!

(Иде даље, ослањајући се на руку синовљу).

Један гледалац.

(Показује другоме једно узвишено место).

Гле, мог места кад је „Сид“ први пут даван!...

Кесарош.

(Пропраћајући своја упутства покретима прстију).

Мараме, сатове..

Неко.

(Виче са горње галерије).

Шта с лампама раде!...

Грађанин.

(Враћа се, своме сину).

Име му је Баро.

Кесарош.

(Као горе).

Чипке...

Продавачица.

(Појави се иза бифеа).

Лимунаде...

(Граја на вратима).

Један пискав глас.

Места!...

Један лакеј.

(Чудећи се).

Гле, маркизи!... Откуд овог пута
У партеру?

Други лакеј.

Само на два-три минута!

(Улази гомила малих маркиза).

Један маркиз.

(Видећи дворану још пола празну).

Поранисмо данас к'о ћифте, пре света!
Кога ћеш да газиш? Коме да се смета?
Пих!...

(Сретне друге племиће, који су ушли мало раније).

Гле, Кижи, Брисај!

(Грле се свечано).

Кижи.

Здраво!... Ал', без шале,
То је страшно што се лампе већ не пале!

Маркиз.

Мани! Зар човека то не једи, кажи!

Други маркиз.

Ево лампаџије, да ти јед ублажи!

Дворана.

(Поздрављајући долазак лампаџије).

А!...

(Купе се око лампаџије, који пали лустере. Неколико лица већ заузело места на галеријама. Лињиер улази у партер, руку под руку са Христијаном де Невилетом. Лињиер, немарно одевен, тип је отмене пијанице. Христијан, елегантно обучен, али мало старомодно, расејан је и гледа у ложе).

Друга појава.

Исти, Христијан, Лињиер, затим Рагно и Ле Бре.

Кижи.

Лињиер!

Брисај.

(Смејући се).

Трезан!...

Лињиер.

(Полако Христијану).

Би л' познанства хтели?

(Христијан мане главом, у знак пристанка. Лињиер га представља).

Барон де Невилет!

(Здраве се).

Дворана.

(Поздрављајући дизање првог упаљеног лустера).

А!..

Кижи.

(Брисају, посматрајући Христијана).

Леп човек, је ли?

Први маркиз.

(Који је то чуо).

Тхе!...

Лињиер.

(Представљајући Христијану).

Господа Кижи, Брисај...

Христијан.

(Клањајући се).

Мило ми је!

Први маркиз.

(Другоме).

Леп, само по моди одело му није!

Лињиер.

(Кижиу).

Господин се скоро из паланке крену.

Христијан.

Пре двaестак дана напустих Турéну.
Сутра мислим већ да ступим у кадете!

Први маркиз.

(Посматрајући лица која улазе у ложе).

Председница Обри!

Продавачица.

Млека...

Свирачи.

(Удешавајући инструменте)..

Ла...ла...

Кижи.

(Христијану, показујући на дворану која се пуни).

Гле'те.

Већ се пуни!

Христијан.

Видим!

Први маркиз.

И то лепим полом!

(Помињу даме које, раскошно одевене, улазе у ложе. Шаљу им поздраве, које им оне враћају са осмејком).

Други маркиз.

Гемнē...

Кижи.

Боа-Дофéн...

Први маркиз.

Ах, њу памтим с болом!

Брисај.

Шавињи...

Други маркиз

Због ње ми срце пуно рāна!

Лињиер.

Гле, господин Корнеј дош'о из Руана!

Млади човек.

Своме оцу).

Академичари где су?

Грађанин.

(Показујући на групу људи).

Шест је свега:
Боаса и Бурдон, Буди, иза њега
Поршер, Бурзеј, Арбо. Њима ти се диви,
Јер ће име њино вечито да живи!

Први маркиз.

Мир!... Већ се и наше прециозе виде
Ено Касандасе и Бартеноиде!
Ах, Иримедонта гледа по дворани...

Други маркиз.

(Очаран).

Изврсно им стоје ти надимци страни!
Маркиже, знаш их све?

Први маркиз.

Знам их све, маркиже!

Лињиер.

Поведе Христијана у страну).

Драги мој, та дама никако не стиже!
Ја сад морам ићи: страшна жеђ ме гуши!

Христијан.

(Молећи га).

Не, станите! Ви ми олакшајте души!
Певајући песме, ви морате знати
Име тој због које душа моја пати!

Капелник.

(Удара штапићем о пулт).

Господо свирачи!

Продавачица.

Сока од малина...

(Свирачи почињу да свирају).

Христијан.

Стрепим да не буде претерано фина!
Јер, како се данас пише и говори,
Мене буни. Бог ме за војника створи!...
И што немам духа, највише ме пече!
— Празна ложа, десно, ту је свако вече!

Лињиер.

(Хоће да иде).

Збогом!

Христијан.

(Задржавајући га).

Не, не!...

Лињиер.

Морам, мучи ме жеђ нека.
Уз то, Д'Асуси ме у кафани чека!

Продавачица.

(Пролазећи испред њега, са послужавником на руци).

Воде?

Лињиер.

Пих!

Продавачица

Млека?

Лињиер.

Брр!...

Продавачица.

Тамјанике?

Лињиер.

Стани!...

(Христијану).

Остаћу још мало!...

(Продавачици).

Деде, душо, кани!...

(Седне испред бифеа. Продавачица му сипа тамјанике).

Гласови.

(У публици, при уласку једног омаленог, гојазног човека, доброћудна изгледа).

Рагно!...

Лињиер.

(Хрпстпјану).

Славни кувар! Јунак наших дана!

Рагно.

(У празничном оделу посластичарском, прилази журно Лињиеру)

Молим, да ли негде видесте Сирана?

Лињиер.

(Представљајући Рагноа Хрпстпјану).

Колачар глумаца и свију поета.

Рагно.

(Збуњено).

И сувише части...

Лињиер.

Већ му хвала смета!...

Рагно.

Да, господа ова код мене се хране...

Лињиер.

На кредит!... Сем тога, песник је без мане!

Рагно.

Кажу.

Лињиер.

За добар стих...

Рагно.

Признајем да волим...

Лињиер.

Пружите им торту...

Рагно.

Не, тортицу, молим!

(Наставиће се.)

Едмон Ростан

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

Новембарски ветар завијао је на махове и већ три дана шибао густо насељено предграђе, на које су се већ навлачиле прве сенке ноћи. Водене барице светлуцале су под газним светиљкама. Црно блато, које је од корачања људи и коња постало житко, покривало је тротоаре и средину улице. Радници, са алатима на леђима, и жене које се враћају од ашчија носећи порције говеђине на једном тањиру поклопљеном другим, корачали су под кишом, извијајући леђа, у суморном ставу теглеће марве.

Господин Годе-Латерас, утегнут у своме црном оделу, пео се са људима из народа блатавим путем који води врху Монмартра. Под кишобраном који је, изнемогао од некадашњих служина, подрхтавао на ветру као крило крупне рањене тице, господин Годе-Латерас високо је дизао главу. Како му је вилица била испала напред а чело забачено,. лице му је без муке заузимало водораван положа, и очи су могле, не дижући се, кроз рупе на свили, да виде почађало небо. Корачајући час са грозничавом журбом, час са замишљеном спорошћу, он уђе у један црн и блатав ћорсокак. прође поред плеснивих летава оголеле грабове алеје засађене поред купатила, и, после једног тренутка устезања уђе у једну ашчиницу. где су људи, обучени као он, у црну, танку и излизану чоју, ћутећи јели у атмосфери млаке масти, с којом се мешао отужни мирис рубља из близине купатила.

Господин Годе-Латерас поздрави госпођу на каси својим начином који се састојао у забацивању главе уназад, са озбиљним осмејком. Затим, обесивши о куку свој сјајни и борама избраздани шешир, седе пред један мали сто од масног мрамора и заглади косу покретом који је обично пратио његова размишљања. Газ, који је горећи шуштао, осветљавао је вунасту косу тога човека, његово мулатско лице, чија је кожа, упола изапрана снегом и водом европских зима, изгледа прљава. као и збрчкане руке, чији су пљоснати нокти на врховима имали беле пеге.

Не позвавши келнера, не погледавши на касу, он извуче из џепа једне новине које поче да чита сасвим од врха. Једва је прекинуо читање да поједе комад телеће главе која се већ

била јавила, у порцијама, пред свима ћутљивим и са судбом измиреним гостима. Ови су један за другим ишчезавали у мраку и киши. Један једини, крезуб и суморан, још се задржавао на сувом грожђу. И мулат, испразнивши своју бочицу, на чијем дну остао је талог од вина и коре, избриса уста, сави сервнету, а новине метну у џеп, покретом борца који пристикује противника, подиже се, узе шешир и учини корак према вратима. Већ би загазио у влажну ноћ, кад један мали модар човек, из кога одасвуд као да је избијала маст, испаде из једних споредних врата, поцрнелих од масних руку, и храмљући, упути се у собу. Господин Годе Латерас поздрави газду гостионице својим поздравом у повлачењу.

— Добар дан, господине Годе, рече масни човек. Баш рђаво време, и врло нездраво! Збиља, господине Годе, кад бисте ми сутра могли дати један мали део суме, учинили бисте ми задовољство. Ја нисам човек који воли да вас узнемирује, ви то добро знате; али имам једно велико плаћање ове недеље.

Господин Годе-Латерас одговори нагласком беседничким и детињастим у исти мах, не изговарајући *р:* да њему дугују новаца, да ће неизоставно још сутра ићи да потражи извесну суму од свога издавача или редакције новина, да одиста не зна како је могао заборавити рачун гостионичарев, и како је то ситница једна.

Масни човек није изгледао засењен овим обећањем. Он продужи тужним гласом:

— Не заборавите ме, господине Годе. Лаку ноћ, господине Годе.

И сад дође ред да и господин Годе-Латерас уђе у помрчину, по којој је киша градила пруге, у којој су се расули, сви до последњег, мршави гости Купалишног ћорсокака. Сви путеви земље стајали су отворени пред њим. Он узе пут ка брежуљку који је бура опседала и јогунаста киша топила. Један вихор хтеде ишчупати мулата; један подмукли замах ветра дохвати му кишобран оздо и нагло га окрете. Господин Годе-Латерас васпостави првобитну удубљеност те домаће направе: али свила, процепљена са свију страна, залепрша се као црна застава на оголелим шипкама. Под тим накарадним и жалосним покривалом, господин Годе-Латерас пео се степеницама уличице Котен, претвореним у водопад.

Чуо је само пљаскање ђонова по води и тајанствене дијалоге ветра. Нејасне сенке једног издавача и једног уредника новина, видљиве само за њега, бежале су далеко пред њим. Он пређе осамдесет степеница и заустави се пред неким малим вратима више којих је висио фењер, намигујући као болесно око и чија је гвожђарија шкрипала. Ушавши у кућу он плашљиво умаче крај ложе вратареве.

Али неколико удараца закуцаше о преграду и вратише га. Са неком врстом стрепње он отвори стаклена врата. Оштар глас, ни мушки ни женски, који је долазио из једне постеље објави му да на ниском орману има једно писмо за њега.

Он узе писмо, сиђе низ пет лепљивих степени и уђе у своју собу. При првој светлости свеће подозривим оком разгледа коверту писма.

Јер већ одавно пошта му није донела никакву срећу. Али кад је сломио печат и почео да чита, он откри своје беле зубе у безазленом осмејку. Његова детињаста природа, спарушена од беде, развеселила би се при најмањем милосрђу прилика. У овом тренутку он је био срећан што живи.

Преврну све џепове да покупи прашину од дувана помешану са корицама хлеба и прамењем вуне, и тиме напуни своју кратку лулу; затим, са осећајем чулног задовољства, угуравши се у прљаве покриваче свога канабета које је служило и као постеља, он поче полугласно да певуши писмо које му је изазвало осмејак.

Драги господине,

Ја сам на пролазу у Паризу са својим сином Ремиом кога водим из Бреста где се школовао. Мислио сам да га ви приправите за пријемни испит за Универзитет. У васпитању, као и у осталом, ја сам присталица напредних идеја. Хоћете ли доћи да с нама ручате сутра у 11 часова у Гранд-Хотел, да се споразумемо?

Ваш одани

А. Сент-Лиси.

Пошто је довршио певање тога писма, Господин Годе-Латерас запали лулу и уви се у дим и у снове. Какав осмејак судбине то неочекивано писмо! У Паризу, пред крај Царства, он је код неке знатне личности из демократског света упознао господина Сент Лиси, које му је чак био учинио посету. „Било је то, мислио је мулаг, било је то у време кад сам ја писао чланке за *Велику Светску Енциклопедију*

Ја сам онда становао у лепој намештеној соби једног хотела у Сенској Улици. Морам још имати и карту тога љубазног посетиоца. Пруживши мршаву, црну руку, он са камина дохвати једну стару кутију зе цигаре, пуну хартија које поче да претура.

Неко је при селидби, без сумње, у ту кутију одједном сручио сву садржину полако пуњене фиоке, јер оне хартије на које је прво наишао биле су најстарије. Он извади писмо из једне коверте која му је изазивала далеку и збуњену успомену. „Ах! помисли он, то је писмо од мог јадног брата који продаје каву у Сен-Полу. Њега, ето, Париз није привлачио, њега није кушала Идеја, као мене“. И господин Годе-Латерас прочита на случај:

„*Морао си из новина дознати да је циклоп прешао преко Бурбона и уништио све што је засађено. Ја сам предузео ђубрење гуаном. А ти, пискараш ли још увек по париским лажи-новостима?*

— Несрећник! несрећник, промрмља господин Годе-Латерас, налакћен на своме јастуку. И отворивши друго писмо од исте руке он опет прочита:

„Новаца ти не могу послати јер, како је кава обилно понела, сав капитал који имам на расположењу морао сам употреб.ти да је што више накупујем, док је пијаца претрпана производом ниске цене. Разумећеш, дакле, како ми је немогуће да ти новац пошљем. Диран, који се вратио из Париза, рекао ми је да се трпаш у јавне скупове и гунгуле на булеварима. Добићеш разбијену главу, а пријатељи ће ти рећи да си био у служби полиције Кад ти досади та улога звекана, врати се на Бурбон. Чуваћеш моје дућане. То је занат ленштине који теби потпуно пристаје“.

— Да чувам његове дућане, какво хуљење! узвикну господин Годе Латерас.

И одбаци безбожно писмо. Дно кутије било је претрпано позивницама на грађанске укопе, позивима на суђење, на преслушавање, рачунима, хартијицама изрезаним из новина. На једној од ових која је на другој страни имала слику ноге на клупици, уз оглас за неговање ноге, он прочита ове редове који пробудише један осмејак на његовом детињастом лицу.

Један од наших најспособнијих духова, један од најсмелијих пионира напретка, господин Годе-Латерас, Креол са острва Бурбона, довр

шава своју велику књигу: *Како ће црна раса препородити друштво.* Један од главних одељака појавиће се убрзо у *Књижевном Левку.*

Авај! помисли господин Годе-Латерас, кад је чланак требао да се појави, *Књижевни Левак* издахну. Колико листова умиру тако у цвету своме!

Најзад нађе једну шаку посетница и међу њима ону коју је тражио. Он је пажљиво размотри и прочита:

АЛИДОР СЕНТ-ЛИСИ,
АДВОКАТ.
Бивши министар Просвете и Мрнарице, народни посланик, председник уметничког одбора хаитског.
Париз, Гранд-Хотел.

У диму који је пунио собу, господин Годе-Латерас представљао је себи џиновског мулата који је долазио са Хаити пун злата и осмејака. Затим угаси свећу и заспа.

Било је скоро девет часова и киша је још падала кад бледи дан уђе у собу; то је био одвратан одблесак светлости која се упрљала неколико пута пре него је дотле дошла. Соба је имала изглед само на један слепи зид суседне куће, која је са својих пет малтерисаних спратова надвишавала све кровове уличице. Тај зид од камена неравног, избразданог, испуцалог, зеленкастог, кроз који је пробијала вода и који се завршавао једном галеријом од цигаља и терасом у талијанском стилу, дизао се пет или шест метара изнад собе господина Годе-Латераса и одлазио је у вечиту сенку. Прозор је од зида био растављен само глибовитим пролазом широким два корака, засејаним лишћем од салате, љускама од јаја и остатцима од дечјих змајева. Пошто се пробудио, мулат погледа окна низ која се цедила вода и подиже тешке ципеле чији су ђонови на паркету били оставили влажан траг. Он их ипак обуче, и, пошто је довршио своју упрошћену тоалету и дочепао остатке свога кишобрана, изиђе из собе. Пролазећи поред ложе, из које је излазило неразговетно мумљање:

— Госпођо Александр, рече он, ја се старам о вашем малом рачуну.

Он се испе за још десет највиших степеница уличице

Котен, газећи реку блата, прође поред запуштене фасаде Швајцарске Колебе и споредних одељења цркве Народног Завета. На углу уличице Лепик он нагло застаде да не би прешао преко две сламчице које је киша унакрст слепила на тротоару, пред радњом једног шпедитера. Пошто је отклонио ту опасност (јер није сумњао да згазити крст предсказује несрећу), он поврати своју очеличену душе и подиже своју узвишену главу. Он је ишао напред као интелектуални завојевач ка срцу Париза, и високо носио скелет од осам шиљака свога разореног кишобрана, који је личио на компликовано оружје каквог дивљачког ратника.

II

Господин Алидор Сент-Лиси, син једног богатог трговца из Порт-о-Пренса, свршио је права у Паризу и вратио се на Хаити да присуствује свечаностима, при којима је Сулук крунисан за цара под именом Фаустина I. Како је био помешане крви и богат, могао се свачему надати од Његовог црног Величанства. Он храбро пође у лице опасности, и у царском дворцу обрати на себе пажњу својом марљивошћу у подражавању црне политике суверенове Поставши главни државни тужилац код царског суда у Порт-о-Пренсу, он без злобе нареди да се пушкарају неколицина његових суграђана. Прими од цара портфељ министра просвете и мрнарице; али, видевши како у мраку расте одлучна опозиција, он узе одсуство и оде да се прошета по Француској.

Из Париза он срдачним писмима пристаде уз револуцију која прекрати крваве забаве црнога царства, и врати се на Хаити да постане народни посланик. Прво му је дело у седници било да поднесе предлог „у циљу“ подизања покајничког спомена посвећеним душама жртава тираније. Неколиким од тих жртава некадашњи управник судова одиста је дуговао гроб.

Предлог је изнесен пред скупштину, ствар је била изгласана, и грађанину Алидору Сент-Лиси стављено у дужност да се побрине о извршењу тога народног дела. Господин Алидор схвати сву корист коју је могао извући од тог председниковања. Чим би се почело пушкарати на острву, он је узимао пасош и одлазио да од париских уметника тражи какав план покајничког споменика. Он је Париз обожавао због малих позоришта и политичких кафана. После двадесет година уметнички одбор још је био у животу.

Господин Алидор Сент-Лиси био је тада врло леп мулат, огроман и витак. Носећи сигурно своје широко бакарно лице, он је, упркос спљоштеном носу, имао господствен израз, нарочито откако му је врх чела, почевши ћелавити, сијао се као јасна бронза. Не понижавајући се ишта да крије од своје снажне старости, он је носио кратко маказама поткресану проседу браду. Будући кицош, волео је беле прснике и плитке лаковане ципеле, и заливао се мирисима опојним и отужним у исти мах.

Тако намирисан, са главом и вратом који се сигурно издизао из жакета енглеског кроја, он се шетао уздуж и попреко по својој хотелској соби, очекујући наставника, док му је син цртао човечуљке по корицама једне књиге и док је послужитељ постављао крај ватре сто за три особе.

Намештај је био претрпан моделима, нацртима, скицама, фотографијама, плановима, потпуно свршеним цртежима, цртежима у боји, цртежима у детаљу споменика за памет жртвама тираније. На једном столићу била је мала пирамида од обојеног гипса, покривена златним палмама, а на столу за писању један стуб од печене земље и на врху нека врста крилатог мајмуна, са овим натписом на подножју: *Генију црне Слободе.* На камину, прислоњена уз огледало, била је фотографија која је представљала црницу како стоји поред једног саркофага и ставља на њ замотуљак хартије, са овим простим речима: *Уметнички одбор, председник господин Сент-Лиси.* Ништа више.

На земљи, једна саливена полуотворена рука, џиновска рука, излазила је из једне завесе, која је била рукав њој сразмеран, и она је у шаци држала ову хартију: *Детаљ израде План 17. Е. D.*

Три мале златножуте земичке лежале су на сервиетама. Господин Сент Лиси погледа на часовник. Било да му је сјајна кора хлеба намазана беланцетом пробудила апетит, било да се бојао чекања, његове кадифене очи које се до малочас у благој светлости кретале под мало отежалим капцима, одједном синуше дивљим сјајем. Али опет постадоше умиљате кад се господин Годе-Латерас појави иза завесе на вратима коју је уклањао послужитељ. Најпре се видела само једна брада поврх дуге јабучице која је извирила из беле памучне кравате: господин Годе-Латерас поздрављао је.

— Мој син, Реми, рече господин Сент-Лиси представљајући младића, који се, решивши да остави скицу недовршену, приближи разглављеним лењим ходом.

То је био леп младић, врло чисте маслинасте боје лица. Очи у којима се огледала досада кретале се десно и лево, и његова месната сенсуална уста као да се су нудила случају.

Седоше за сто. Господин Сен-Лиси био је два пута шири од господина Годе-Латераса. Мулат са Хаити имао је топлу, позлаћену боја лица која је изгледала још богатија поред те боје рђаво обрисане чађи којом је други био замрљан. Мулат са Бурбона био је слабачак, отрцан, упрскан блатом. Али израз безазлене емфазе и детињасте гордости што му је био урезан на лицу, улевао је оно сажалење помешано са симпатијом које осећамо према изученим псима и несрећним генијима.

О послу ради кога су се састали говорило се између пржених бубрега и зашећереног грашка. Господин Годе-Латерас наведе на објашњавања.

— И тако, драги мој, рече он своме будућем ученику, тапшући га по рамену, ми ћемо дакле потражити дипломе на старом университету.

И, на тај начин намамљен на удицу, господин Алидор проговори, нехатно мрвећи свој хлеб:

— Као што сам вам писао драги Годе, муке сам имао да нађем вашу адресу. Него Брант... Знате, Брант, кројач, пронашао је савршено неочекивано. И он вас је, изгледа, тражио.

— Могуће, рече господин Годе-Латерас начинивши у ваздуху покрет као да нешто хоће да отклони.

— Као што сам вам писао, ја рачунам на вас да овога дерана спремите за испит, и да од њега створите човека.

Господин Годе-Латерас усправи свој струк уз наслон столице, лице доведе у водораван положај, и рече:

— Пре свега, драги мој Сент-Лиси, ја вам морам учинити своју исповест. Кад се начела тиче, ја сам непоколебив Ја сам човек од гвожђа, кога ломе али не савијају.

— Знам, знам, рече господин Сент-Лиси, продужујући да мрви хлеб.

— Васпитање које ћу дати господину вашем сину биће у основи слободно.

— Знам, знам...

— Ја ћу га спремити да славно положи пријемни испит. Ја ћу га мање спремити за универзитетског одликаша, а више за законодавца Хаитске Републике. Та шта је мени стало до оног старог педантног вешца што се зове универзитет!

Некадашњи министар, човек речит али практичан, даде обрвама знак да тако не говори пред својим учеником. Али слободни наставник, занет узвишеношћу својих сопствених идеја, повика:

— Универзитет, то је монопол! Универзитет, то је механичка настава! Универзитет то је непријатељ! Рат Универзитету!

Затим, спутивши руку на раме младом мулату, који је био више равнодушан него зачуђен, рече:

— Драги мој, ако вас ја спремам за испит, ја ћу вас научити основним истинама. И кад се, изишавши из мојих руку, будете појавили у Сорбони пред испитивачима, пре ћете ви бити њихов судија него они ваше. Кароу и Тајандјеу ви ћете моћи рећи: „Ја имам начела, а ви их немате. Мој дух је образовао Годе-Латерас, тај човек од гвожђа“. А! она господа, мене ће познати једнога дана!

За време тога говора, млади Реми, врло спокојан, вадио је кришом из шећернице комад шећера и трпао у своје џепове.

Господин Алидор је по природи био склон да ужива у речитости; тако спремање за испит изгледало му је лепо, али опасно. По карактеру врло тврдоглав, он није хтео да се окане идеје да свога сина повери Креолцу са Бурбона.

— Реми, рече он, нехатно извлачећи златник из џепа иди доле купи цигаре, и реци да су за мене.

Оставши сам са својим гостом, он је и даље мрвио хлеб и ћутао. Он је имао нарочити начин ћутања који је био тајанствен и уливао поштовање. Затим, благим гласом јаког човека, он разјасни будућем наставнику да се тиче припреме за испит, а то ће рећи предузећа у основи практичног, да треба дословце ићи за програмима, и да је у главном много више речи о грчком и латинском него о основним истинама.

— Сасвим, сасвим, одговори гвоздени човек.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ђ.).

БИЈЕЛИ ДАНИ, НОЋИ ТАМНЕ...

I

Бијели дани, ви једнако након ноћи сјате тамних,
тамне ноћи, ви једнако рађате се с дана бијелих —
а ја и вас к'о и прије — сад очима гледам пламних,
а сад тешке склапам вјеђе уморнијех изнад зјена.

И с једнаког трудан сјаја, и с једнако трудан таме,
бројим дане, бројим ноћи, којима се живот трати —
ал' ме дани увијек нови, увијек нове ноћи маме,
к'о да мене нетко кличе и далеко некуд прати.

И ја идем путем старим — к'о да стазе иштем нове,
гдје и друге ноћи слазе, и гдје други дани сију —
а на путу увијек истом видим широм земље ове
да једнако дани ничу и једнако увијек мрију.

II

Бијели дани, тамне ноћи — дајте срцу дрхтај нови,
к'о од санка да се прене и к'о с новог јекне гласа —
и живота стрyјом ширном као галеб лак заплови
кад се њише морем сињим што се пјени и таласа.

Дајте срцу пламен нови — да се, меко, с њег' прекали,
свим што живи да се млади и прегори све што мрије;
дајте сузи која пере а к'о живи огањ пали,
дајте крви што се чиста за идеал сваки лије.

Дајте тихо што се сјаји кано осмех зоре ране,
дајте громко што к'о муња из облака мутних стреса —
па кад свега, свега сито што му земља дала — стане,
дајте срцу, земље ситом, да закуца на небеса...

Марин Сабић.

БУЂЕЊЕ.

Чини ми се: данас све пева у мени
Као сто славуја у априлску зору; —
Игра сваки дамар, крв јури и пени
Лудо као поток кроз старинску гору.

У душу се страсно упијају звуци
Неке чудне песме коју не чух давно;
Моћ осећам силну у клонулој руци,
Вером надахнућа пламти око тавно.

Да л' то младост пала сада васкрсава,
Пробуђена сунцем и мирисом крина?
Ил' се буди чежња што у груд'ма спава
Засићена, као после многог вина?, —

Ја не знам. И само кад у сутон дана
Сусретну ме тајом та два плава ока,
Ја задрхћем као тополина грана,
И сла̂ма ме жудња страшна и дубока

Под тим огњем живим. Да л' опазиш тада
Кроз мој поглед душу која тихо моли:
У уморно срце зашто дираш сада
И у стару рану што давно не боли?...

Милутин Јовановић.

ХАЛУЦИНАЦИЈА.

Ја те никад нећу видет', жено чудна,
Онакву каквом те моја машта створи, —
Ма да за тим моја душа вечно будна
Једном чежњом страшном и пла̂меном гори.

У часима без сна, у ноћима бдења
Осећам ти очи са чудесним сјајем,
И поглед пун светог бола и трпљења
Разлива се сваким мојим осећајем.

У души ми стрепњом свака дршће струна
Кад ослушнем лаки шумор твојих крила,
Тад кап крви свака у мени је пуна
Неке чудне сласти. И к'о мека свила

Невидљиве твоје загрле ме руке,
Чујем шапат као одјек с океана,
Што га ветар враћа у скровите луке
У сумрачје сваког задушничког дана.

О, па ко си, реци? Зашто дахом ледним
Твој пољубац сваки к'о гробница дише?
Зашто душа моја тихим болом једним
За тобом сад чезне све више и више?

Милутин Јовановић.

ЛАМАРТИНОВО ПУТОВАЊЕ КРОЗ СРБИЈУ 1833 ГОДИНЕ.

У августу 1833, млада Србија имала је једног ретког госта: велики француски песник Ламартин, који је дотле био објавио све најважније збирке својих стихова и стекао светску славу, обишавши, с владалачком помпом, света хришћанска места, враћао се у своју отаџбину кроз наше крајеве. Са тога занимљивог пута, који је трајао више од годину дана, он је донео собом у Париз, у свом пртљагу, поред осталога, велику гомилу бележака о својим успоменама и утисцима, и издао их две године касније као „Пут на Исток“.[1]

Белешке које се у том путопису тичу Срба,[2] не садрже никаквих нових података о стању и историји наше земље онога времена, и извештаји других далеко мање значајних путописаца који су тих година пролазили Србијом, као што су Пирх[3]

[1] *Успомене, утисци, мисли и пејзажи за време једног пута на Исток (Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient*, 3 vol., 1835). Издање којим смо се ми служили штампано је, као I и II свеска Ламартинових целокупних дела, у Франкфурту 185[illegible].

[2] У нашем издању II св., стр. 283—314.

[3] Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, превео Д. Мијушковић (Београд, 1899).

и граф Боа ле Конт,[1] пружају драгоценији извор за корисна обавештења. Ламартин је свој пут уопште предузео више као песник и филозоф: његова књига је пуна ванредно живописних и богатих описа, преливених раскошним источњачким сунцем, и занимљивих и оригиналних мисли о великим религиозним и историјским проблемима човечанства, али нам, по правилу, не износи потпун и веран опис крајева кроз које је њен писац прошао, личне догађаје који су му се на путу десили, ситне утиске и опаске о животу, наравима и људима. Ипак, и ако без велике документарне вредности, као и цела његова књига, његове белешке из Србије имају за нас особитог интереса, и заслужују с пуним правом да буду познате, из другог разлога: по дубокој симпатији за тек пробуђени српски народ и искреној вери у његову сјајну будућност, које је посведочавао један велики човек.

Ми ћемо, у овом приказу, унети мало реда у Ламартиново расејано причање, и, на неколико места, да бисмо избегли честа понављања и амплификације, зауставићемо бујице његове речитости.

Ламартин се кренуо из Цариграда на пут кроз Балкан 23 јула (по новом) 1833. Познато је с колико је праве источњачке раскоши и сјаја велики песник обилазио Оријент: за путовање морем, он је био закупио нарочиту лађу, с четири топа и шеснаест људи посаде, и снабдео је сваковрсним намирницима, читавим арсеналом пушака и сабаља и једном великом библиотеком; по Сирији и Палестини, ишао је праћен поворком слугу и пратилаца и караваном магараца, мазги, коња и камила, засипајући турске поглавице скупоценим даровима, купујући све што би му се допало: ћилиме, оружје, арапске хатове. За пут до Београда, за себе, своју жену, једног пријатеља и слуге (друга два пријатеља који су га пратили оставили су га у Цариграду, а његова десетогодишња кћер, коју је такође водио, умрла је у Бејруту), он је најмио у Стамболу петоре кочије запрегнуте са по четири коња; уз то, шест јахаћих коња, за случај да путеви не допусте возити се колима, и потребан број мазги, за пренос постеља, кујне, сандука са књигама и осталог пртљага! Поворци је

[1] *Србија у години 1831* (Писма Грофа Боа-ле-Конта де Рињи-у министру иностраних дела у Паризу), саопштио Стојан Новаковић („Споменик Српске Краљевске Академије“, XXIV).

био придодат и један тумач који је знао српски, и два Татарина који су имали дужност да иду напред и извештавају власти о Ламартинову доласку, како би се побринуле за преноћиште и храну. Може се претпоставити, и ако Ламартин нигде не говори о томе, колико је огромно узбуђење морао изазивати свуда на свом пролазу кроз Балкан тај велики и богати караван странаца, у доба када су се путници тако ретко усуђивали заћи у ове крајеве. Путовање до Београда требало је да траје двадесет и пет дана, али се продужило на четрдесет, због непредвиђеног задржавања.

Предео од Цариграда до Једрена, скорашње разбојиште, није се нимало допао Ламартину: „Ничег нарочитог, ничег живописног; огромно пространство равница без станова и без дрвета... Пут траје тако пет дана. Ми не сусрећемо никог; то наличи на пустињу сиријску“.

Прошавши кроз Једрене и Пловдив, Ламартину се десило да се опасно разболи у једном убогом бугарском селу, Јеникеју, и ту је остао скоро двадесет дана, лебдећи често између живота и смрти, на једној асури, у једној кукавној уџерици без прозора, са земљаним подом. Бугари, које је ту имао прилике изближе да позна, учинили су му се људи „прости, питоми, вредни“; у скорој будућности, он је предвиђао њихово ослобођење: „Они презиру и мрзе Турке; они су потпуно зрели за независност, и образоваће, са својим суседима Србима, основ будућих држава европске Турске“.

О путу преко Софије и Пирота до Ниша, немамо никаквих података; крај Ниша, Ћеле-кула, споменик турског варварства и српског пожртвовања за слободу, изазива у бележнику ову топлу страницу:

„За четири дана лагана хода, час кроз лако приступачне планине, час кроз ванредно плодне, али пусте долине и равни, ја стигох у равницу око Ниша, последње турске вароши готово на самој граници Србије; био сам измакао на коњу, за једно по сата, испред каравана. Сунце је жегло; од прилике на једну миљу од вароши, ја угледах једну широку белу кулу где се уздиже усред равнице, блистајући се као пароски мрамор: стаза ме је к њој водила; ја јој приђем ближе, и давши једном турском детету што је ишло са мном мога коња да га придржи, седох у хлад од куле да мало отпочинем: тек што сам сео, кад, подигавши очи на споме-

ник у чијем сам хладу био, видех да су његови зидови, за које ми се учинило да су саграђени од мрамора или од белог камена, начињени од правилних слојева људских лобања. Те лобање и та човечја лица, огуљена и побелела од кише и сунца, облепљена с мало малтера, образовала су потпуно славолук који ме је заклањао од сунца; може их бити на петнаест до двадесет хиљада. [Наведени број је претерано увећан:[1] Ламартин је уопште имао наклоност — као што ће се и у овом чланку видети на више места — да увећава, улепшава и поетизује све што би прошло кроз његову уобразиљу]; на некима је још заостала коса, и лепршала се на ветру као лишај или маховина; јак и свеж поветарац дувао је с планина, и продирући у многобројне шупљине глава, лица и лобања, изазивао је у њима жалостивно и тужно звиждање. Никог није било ту да ми објасни тај дивљачки споменик: дете које је држало за узду два коња играло се ситним отпацима лобања што су се распадале у прах испод куле; ја сам био тако посустао од умора, врућине и дремежа да сам заспао наслонивши главу на тај зид од одсечених глава. Кад сам се пробудио, ја видех око себе караван и више турских коњаника који су дошли из Ниша да ме допрате у варош; они ми рекоше да су то главе петнаест хиљада Срба које је поубијао паша у последњем српском устанку. Ова равница била је поприште смрти тих храбрих устаника, и овај споменик њихова гробница. Ја поздравих оком и срцем остатке тих јуначких људи, чије су одсечене главе постале камен темељац независности њихове отаџбине. Србија, у коју ћемо да ступимо, сада је слободна, и песма слободе и славе одјекивала је у кули Срба који су умрли за своју земљу. Ускоро ће и сам Ниш бити њихов: нека сачувају овај споменик! Он ће научити њихову децу шта вреди независност једног народа, показујући им по коју су је цену њихови оцеви откупили“.

Пошто је пробавио један дан у Нишу, за који налази да је налик на Софију и без и мало интереса, Ламартин је продужио без икаквих сметњи пут до Београда, цариградским друмом, који је ишао преко Алексинца, Ћуприје, Паланке и

[1] Упоред. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 800: (Кула „има у наоколо 50 редова глава, а у сваком по 17, дакле свега 952 главе“

Гроцке, — места која Ламартин никако и не помиње — пробијајући се кроз густе, црне, непрегледне шуме што су притискивале сву тадашњу Србију.

„После Ниша, улази се у лепе планине и у океан српских шума. Те дивље шуме пружају се свуда у недоглед, остављајући само места за веругања једног широког друма, који је недавно просекао кнез Милош, независни поглавар Србије. Читавих шест дана ми залазимо у тај величанствени и вечити хлад, не видећи ништа друго до бескрајне редове огромних и високих букових стабала, таласе лишћа које ветар њиха, брдске и планинске дубодолине једнолико обрасле својим столетним храстовима.

„Ја сам често наилазио усред тих нетакнутих шума, у дубоким кланцима где човек не би слутио да има других становника до дивљих зверова, на гомилице младића и девојака где иду путем певајући заједно своје народне песме, од којих би нам тумачи превели по коју реч. Они би за час прекинули своје песме да нас поздраве и виде при пролазу; затим, кад бисмо замакли, они би наставили свој пут и своје песме; и мрачни сводови ових столетних храстова, литице које су оивичавале планински поток, дрхтале су и ориле се од тих отегнутих песама с монотоним припевима, које су обећавале дугу срећу овој земљи. „Шта то кажу? запитах једног дана тумача, који је разумевао њихов језик. — Господару, одговори ми он, они кажу ствари тако глупе, да то не вреди да се понавља Францима. — Ако, преведите ми ви тачно речи које они певају у овом тренутку. — Па добро, они кажу: „Нека Бог благослови воду Моравину, јер је она потопила непријатеље српске: нека Бог умножи жир храстова шумадијских, јер је свако од ових дрвета по један Србин“. — А шта хоће да кажу тиме? — Господару, они хоће да кажу да су за време рата Срби налазили заклона иза стабала ових храстова; њихове шуме биле су, и још су, њихова утврђења; свако од ових дрвета је за њих бојни друг; они их воле као браћу; због тога, када је кнез Милош, који влада сад њима, посекао толико дрвета да просече, кроз те шуме, дуге путеве низ које сад идемо, стари Срби су га врло често проклињали. „Сећи храстове, говорили су они, то значи убијати људе“. У Србији, дрвета и људи су пријатељи“.

Народ по тим планинама чинио се Ламартину добар, по-

носит и срећан, и нарочито, радан и сав прожет тежњом за напретком:

„Пролазећи кроз ту величанствену самоћу где за време толиких дана хода око види, ма на коју страну да погледа, само једнолико и мрачно нихање лишћа храстовог дрвећа што прекрива долине и планине, прави лисни океан кроз који не пробија чак ни оштар врх минарета или звоника; силазећи с времена на време у дубоке кланце где тутњи река, где се шума мало склања да остави места ком обрађеном пољу, којој лепој новој дрвеној кући, стругарама, воденицама које се зидају на речним обалама; видећи огромна стада што их воде младе и лепе девојке господствено одевене, где излазе из редова великих дрвета и враћају се увече кући; децу где излазе из школа, свештеника где седи на дрвеној клупи на вратима своје лепе куће, старце где улазе у општинску кућу да већају, или у цркву, — мени се чинило да сам усред шума северне Америке, у тренутку кад се рађа један народ или установљава једна нова колонија. Лица људи сведоче о питомости нарави, о учтивости једне старе цивилизације, о здрављу и имућности овог народа; слобода је исписана на њиховим ликовима и у њиховим погледима. Бугарин је добар и прост, али се осећа да он, и ако је готов да се ослободи, још носи остатак јарма; има у држању његове главе, и у начину његова говора, и у скрушеној резигнацији његова погледа, успомена на Турчина и видљива бојазан од њега; он опомиње на Савојце, онај добри и красни алпијски народ, коме недостаје једино достојанственост лика и речи, која облагорођује све друге врлине. Србин, на против, опомиње на Швајцарца из малих кантона, где су чисте и патријархалне нарави у потпуној сагласности, на лицу пастиреву, са слободом која ствара човека, и мирном одважношћу која ствара јунака. — Девојке наличе на лепотице из кантона луцернског и бернског... Нарави су чисте као код народа пастирских и побожних. Њихов је језик, као и сви језици словенског корена, хармоничан, музикалан и ритмичан. Међу њима има мало неједнакости у имању; благостање је опште; једина раскош је у оружју“.

Тај добри народ, који је и данас сачувао највеће поштовање према странцима, указивао је необичноме путнику свуда у пролазу најсрдачније гостопримство; у сваком селу, њему

се одређује најлепша кућа; чим где год приспе, сеоски свештеник и сви најугледнији људи долазе му на поклоњење и разговор, као каквом кнезу који обилази своје земље. Ламартин даје жив опис једне такве сцене из околине Јагодине:

„Ми смо се дивили у једној српској колеби једној младој мајци која је дојила своје близанце, и чије се треће дете играло на земљи крај њених ногу јатаганом свога оца. Сеоски поп и неколико најугледнијих домаћина стајали су у кругу око нас и говорили нам просто и одушевљено о све већем народном благостању под владом слободе, о шумама које су се крчиле, о дрвеним кућама чији је број растао по долинама, о многобројним школама пуним деце које су се отварале по свима селима: сваки од тих људи, пропињући се иза оних који су стајали испред њега, изгледао је поносит и срећан због дивљења које смо и ми сами показивали; њихове су очи севале, њихова љубав спрам отаџбине натеривала им је пламен у образе, као да су слава и слобода свију били дика свакога. У то се врати са рада муж лепе Српкиње код које смо били на конаку, поздрави нас с оним поштовањем и у исто време оном господственошћу покрета који су урођени примитивним народима; затим се изгуби у кругу сељака и слушаше са осталима попову причу о борбама за независност. Кад поп спомену битку код Ниша и тридесет застава које су три хиљаде горштака отели од четрдесет хиљада Турака, отац искочи из круга и, узевши из наручја своје жене своја два дивна детета које подиже у вис, узвикну: „Док жене буду рађале овакве детиће, биће слободних Срба у шумама шумадијским!“

Шуме се пружају све до Гроцке. Последње падине планинске што се спуштају ка „краљу река“ Дунаву, учиниле су се Ламартину као „један од најлепших положаја на свету“. Одатле предео постаје „сув, необрађен и пуст“, и ускоро се указује Београд, завршна тачка Ориента:

„Београд, толико пута рушен бомбама, налази се на једној узвишеној обали дунавској. Кровови његових џамија су избушени; бедеми испроваљивани; делови вароши ван бедема. напуштени, прекриљени су гомилама развалина; варош, налик на све турске вароши, спушта се у узаним и кривудавим улицама ка реци. Земун, прва варош у Угарској, блиста

се с друге стране Дунава са свим сјајем једне европске вароши; црквени торњеви уздижу се спрам минарета".

Приморан да оде врло брзо из Београда, Ламартин је морао одбити љубазне позиве кнеза Милоша да му буде гост; на тај смо начин изгубили један занимљив портрет кнежев.

„Кад смо дошли у Београд, док се одмарамо у једној малој гостионици, првој коју смо нашли у Турској, кнез Милош ми шаље неколико од својих доглавника и позива ме да проведем који дан у утврђењу (?) где он борави, на неку миља од Београда [по свој прилици у Топчидеру]. Ја се опирем њиховим наваљивањима, и поручујем чамце за прелаз преко Дунава. У четири часа, ми силазимо на реку. У тренутку кад смо хтели да се укрцамо, видим једну гомилу коњаника, одевених готово по европски, где дојури на обалу: то је брат кнеза Милоша, српског поглавара [несумњиво Јеврем], који долази од стране свога брата да ми понови његову молбу да останем неки дан код њега. Ја живо жалим што не могу да примим тако љубазно понуђено гостопримство; али је мој сапутник, Г. де Капмас, озбиљно болестан од пре неколико дана; једва га држе на коњу: прешно је за њ наћи мира и удобности које ће пружити једна европска варош, и лекарску помоћ у болници. Ја разговарам по часа с кнезом, који ми се чини човек колико образован толико љубазан и добар; ја поздрављам у њему и у његовом племенитом народу блиску наду на независну цивилизацију, и спуштам најзад ногу у чамац, који нас преноси у Земун".[1]

У Земуну, Ламартин је провео десетак дана у карантину, и ту је, на доколици, заинтересован и загрејан за земљу коју је тек био прошао, написао последњу главу своје књиге, „Белешке о Србији":

„Тек што је човек изишао из ових планина у којима се развија један нов и слободан народ, он жали што га дубље не познаје; волео би да живи и да се бори с њим за његову независност која се рађа; и тражи са љубављу одакле је

[1] Двадесет година доцније, када се „дар за нетачношћу", којим се Ламартин увек одликовао, развио код њега до огромних размера, он је, демантујући своја ранија причања, тврдио у својој „Историји Турске" (*Histoire de la Turquie*, 1855, t. VIII, p. 271) да му је „указано гостопримство у кнежевској породици" у Београду.

произашао и какву му судбину спремају његове врлине и Провиђење“.

Опширни историјски податци које он ту износи, онако како каже да су му их у Земуну причали његови „београдски пријатељи“, тичу се борбе за независност и владавинâ Карађорђа и кнеза Милоша. „Седећи под једном липом, на трави над којом лебди дивно и благо сунце ових крајева, уз оближњи жубор брзих дунавских валова, на догледу лепих обала и зелених шума што служе Србији као бедеми према Угарској, ови људи, у оделу полу-оријенталском, причају ми просто догађаје у којима су сами узели толико учешћа“. Ламартин наводи да је доцније додао тим причањима „опширније и аутентичније“ појединости узете из бележака једног ранијег француског путника, Адолфа де Карамана, који их је „прибрао за време једног боравка код кнеза Милоша“.

Међутим, оба та тврђења само су, мало одвећ велике, „песничке слободе“ Ламартинове: ти Срби „покривени ранама“ који, уз „оближњи жубор брзих дунавских валова“, причају историју своје земље, узети су једино ради лепшег ефекта; белешке о Србији Адолфа де Карамана[1], оскудне и штуре, не садрже никаквих историјских података. Као главни, и једини, извор за обавештење о историји Србије, Ламартину је послужило велико и лепо дело Ранкеово „Српска Револуција“,[2] које је изишло неколико година раније.

Обавештен на тако добром извору, Ламартин није могао овде тврдити, као доцније у својој „Историји Турске“,[3] да се Карађорђе родио у једном селу у околини Нансиа, и „да се научио рату и патриотизму у револуционарним борбама Француске 1792 године“; али је, брз и непрецизан у послу као што је био, починио велики број ситнијих нетачности. Ипак, српски читалац ће му их радо све опростити, ради пријатељског тона којим су ове стране писане. Лепа и племенита душа, ватрен апостол слободе и напретка, државник који је десетак година доцније у више махова предлагао у Француској Скупштини укидање турске царевине, Ламартин

[1] М. Ђ. Милићевић, *Белешке о Србији које је оставио гроф Адолфо од Карамана у октобру 1829 године* („Споменик Српске Краљевске Академије“, XVII).

[2] Ranke, *Die serbische Revolution*, 1829.

[2] *Histoire de la Turquie*, t. VIII, p. 264.

није могао не затреперети причајући херојске напоре за слободу српског народа. „Историја овог народа, узвикивао је он, требала би да се пева а не да се пише. То је једна поема која још није готова“.

Али су од много већег, и актуелног интереса, Ламартинови погледи на будућу судбину Србије у којима се често, с видовитошћу једнога пророка, наслућују велики догађаји који се одигравају у наше дане. Одушевљен његовом историјом, велики песник, који је показивао да је у исти мах и оштроуман политичар, предсказивао је младом и енергичном српском народу најлепшу политичку будућност:

„Ако тај народ, као што се нада и жели, постане језгро једног новог словенског царства... Европа ће видети једну нову државу где се издиже из развалина Турске и прекрива оне простране и лепе пределе што се пружају између Дунава, Јадранског Мора и Балкана. Ако се разлике у наравима и у народности одупру јако овом стапању, видеће се, бар у Србији, један од елемената оног савеза слободних држава под европским протекторатима који су одређени да попуне празнину што ће је оставити у Европи и у Азији нестанак турског царства“.

И, мало даље: „Будућа судбина турског царства одлучиће о будућности ове [Кнежеве] породице и овог народа; али природа изгледа да му намењује да узме моћног учешћа у великим догађајима који се спремају у европској као и у азијској Турској“.

И последњи редови бележака о Србији, који су у исти мах и последњи редови „Пута на Исток“, јесу опет срдачни акценти Ламартинових поздрава лепој српској земљи и његове вере у српски народ:

„Путник, као ја, не може да се уздржи а да не поздрави тај сан жељом и надом; он не може да остави, без туге и без благослова, оне огромне дивље горе, оне планине, оне равнице, оне реке, које изгледа да излазе из руку Творчевих и мешају бујну младост земље с младошћу народа. Кад он види оне нове српске куће где се помаљају из шума, уздижу крај обала потока, пружају у дугим жутим линијама у дну долина; кад чује из даљине лупу стругара и воденица, звук звона скоро освећених у крви бранилаца отаџбине, и мирну или убојну песму младића и девојака што се враћају с пољског рада; кад види оне дуге поворке деце где излазе из

древних школа или цркава, чији кровови нису још довршени; израз слободе, радости и наде на свима устима, младост и полет на свима лицима; кад помисли на огромне физичке користи које ова земља осигурава својим становницима; на благо сунце које је обасјава, на њене планине које је покривају хладом и штите као природна утврђења; на ову дивну реку Дунав која се савија у лук да је опаше; најзад, на оно Јадранско Море које ће јој дати ускоро пристаништа и морнарицу, и приближити је тако Италији; кад се путник сети уз то да је, пролазећи кроз тај народ, примио само знаке предусретљивости и поздраве пријатељства; да му ни у једној колеби нису затражили награду за своје гостопримство; да је свуда био дочекиван као брат, припитиван за савет као мудрац, саслушаван као пророк, и да ће његове речи, покупљене лакомом радозналошћу свештеника и народних старешина, остати као клица цивилизације у селима кроз која је прошао, — он не може да се уздржи да не погледа последњи пут с љубављу на пошумљене обале и џамије у развалинама, с пробушеним минаретима, од којих га дели широки Дунав, и да не каже у себи губећи их из вида: „Ја бих волео да се борим с овим народом који се рађа, за плодоносну слободу!“[1]

С. П.

---

[1] За „коментар“ својим белешкама о Србији, Ламартин је, као што је познато (B. V. Yovanovitch, *La Guzla de P. Mérimée*, с. 424), прештампао у доцнијим издањима свог „Пута на Исток“ неколико српских народних песама из збирке „дивљег дунавског цвећа“ Г-ђе Елизе Војар, пропративши их овом напоменом:

„Наши читаоци ће нам бити захвални што их упознајемо с овом јуначком књижевношћу. То је једна убојна поезија која опева, с пиштољем у руци и ногом на узенгији, љубав и рат, крв и лепоту, црнооке девојке и посечене Турке. Њена одлика је љупкост у снази, и сласт у смрти. Кад би требало наћи за ове песме какву аналогију или слику, ја бих их упоредио с оним источњачким сабљама димискијама, чија оштрица сече главе а чији рез се блиста као огледало“.

Избор донетих песама оправдава донекле ову необичну карактеристику: „Златан нож“ („Бог ником дужан не остаје“, Вук, II, 5), „Отмица лепе Иконије“ („Женидба Тодора од Сталаћа“, Вук, II, 81, у Напомени). „Стојан Јанковић“ („Женидба Стојана Јанковића“, Вук, III, 21), „Марко Краљевић и Вила“ (Вук, II, 37), „Марко Краљевић и Арапин“ (Вук, II, 65), „Прстен прави залог верности“ („Прстен је залог праве љубави“, Вук, I, 684), „Кушање“ („Цетињка и Мали Радојица“, Вук, I, 738) и „Славуј у ропству“ („Природна слобода“, Вук, I, 655).

ЦРКВЕ И ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА.

(4)

После смрти Мојсејеве живо је настављена борба око сједињења митрополија и тумачења народних привилегија. Већ приликом самога избора новога митрополита Вићентија Јовановића, на сабору у Карловцима 1731, поновило се све оно што се десило на изборном сабору од године 1726. Дворска Већа решила су и овом приликом да се Србима не допусти избор једног митрополита, него да се нагоне да себи изберу два митрополита, то јест једног за карловачку, а другог за београдску митрополију. Расцеп који је тада владао међу владикама и у вишем свештенству због постављења темишварског владике Николе Димитријевића за администратора митрополије, ишао је у прилог централној управи у Бечу, која је царском комесару ђенералу графу Локателију дала нужна упутства како има да се влада на српском конгресу. Сабор је, упркос жељи владика, којима је било по вољи да буде два митрополита, изјавио царском комесару да неће да бира два митрополита, јер се тобож боји увећаних трошкова. Царски комесар, видевши да се не може силом одупрети саборској вољи, и држећи се инструкције која му је налагала да попушта, али само поступно и опрезно, изјави да цар пристаје да народ себи изабере једнога митрополита, али да овај *мора* бити митрополит карловачки, иначе да може, као и његов претходник, као администратор управљати митрополијом београдском. Сабор не хтеде ни на ово да пристане, тврдећи да је митрополит Мојсеј изабран и потврђен као београдско-карловачки митрополит, и да је по томе јавно признато сједињење обеју митрополија. Узалуд се ђенерал Локатели позивао на извештај ђенерала О' Двијера, који је био комесар на сабору од године 1726, узалуд се пред народним изасланицима клео војни комесар Штадлер, негдашњи комесаров секретар, да је својим ушима слушао како је Мојсеј Петровић проглашен за митрополита карловачког; народни посланици су тврдили да су они чули противно, и да су они у народу причали да је митрополит Мојсеј изабран за митрополита над обема митрополијама. Они су ту своју тврдњу поновили и писмено, а међу њима и посланици из

Србије: Јоасаф игуман манастира Манасије, Ђирило Марковић презвитер из Београда, оберкнез Коста, Чеша капетан из Гроцке, Радивоје кнез из Београда, Стојан Вучковић, Огњан кнез пожаревачки, Георгије Грк из Гроцке, Доситеј Николић владика из Ваљева, Леонтије игуман из Драче, Тодор Станисављевић поп из Шапца, Вук Исаковић оберкапетан из Црне Баре, Станиша Марковић оберкапетан из Крагујевца, Сима хаднађ из Ваљева и Стојан кнез из Палежа.

После толике навале од стране посланика, комесару није ништа друго остало, него да се обрати Дворским Већима за нова упутства. Због спољних прилика аустријски државници нису могли ићи у крајност, зато комесар доби упутство да и у овом питању попусти, те да Срби изберу кога хоће за старешину над обема митрополијама, али са ограничењем да овај избор има да важи само за сада, а да ће се на идућем изборном сабору бирати два митрополита. Сабор не хтедне ставити у протокол ово ограничење, него је молио да се приступи избору како он мисли да треба. Тако буде 22 марта 1731 једногласно изабран за митрополита београдско-карловачког Вићентије Јовановић, дотадашњи епископ арадски, јенопољски и великоварадски. Нови митрополит тек је потврђен 13 јула 1731. Све дотле заступник гувернера Србије, граф Марули, не хтедне признати изабраног митрополита, нити му издати заоставштину митрополита Мојсеја Петровића.

Дошавши на управу српске цркве, Вићентије Јовановић се одмах даде на посао. Народне ствари биле су доста замршене, па је ваљало много и вредно радити да се опет доведу у ред. Данас, кад о њему и његовом раду имамо драгоцених података, може се смело тврдити да је то био човек способан и вредан.

Он је пре свега покренуо питање о митрополитским дохотцима и тражио је да може узимати десетак у натури од народа и да се на свагда у потпуну својину српским митрополитима уступи добро Даљ, или у место тога да еквивалент у суми од 38.675 форината. После подуже дискусије која се водила између митрополита и Дворских Већа, решила је влада овако: Србија је митрополиту имала давати 6.000 форината, Славонија 3.000 фор., Банат пак по старом начину, то јест 2 дуката од оберкнеза, а 1 дукат од кнеза; сем тога уступљен му је Даљ, који се сматра као царска донација Ми-

трополитима, али је за њега имао плаћати 1.300 форината порезе на земљишта.

На сабору сазваном у Београд 1732, на коме је требало прочитати конфирмацију митрополитову и царску „деклараторију“ од године 1729, нови митрополит је успео да се већало о претрпљеним неправдама и о томе шта да се ради, па да се од народа отклоне све последице саме деклараторије. Овај народни сабор, важан у многом погледу, решио је да цару поднесе представку о штетности оних девет тачака у царској резолуцији, овластивши уједно митрополита да ову представку поднесе цару лично. Овом петицијом покренуо је Вићентије Јовановић наново сва она питања која су била предмет борбе између народа и Дворских Већа за време Мојсеја Петровића. Митрополит и депутација, у којој је било владика и народних посланика, крену се почетком 1734 у Беч. Ту је митрополит све могуће чинио да приволи владајуће кругове на измену, или бар темељиту коректуру деклараторијских наредаба.

Митрополит је тога ради ишао и цару у аудијенцију, а није пропустио ни једну прилику да се не види и не разговори о своме послу са свима истакнутијим државницима, па чак и са тадашњим бечким кардиналом и са језуитима, који су имали утицаја на извесне дворске кругове. Ствар се није коначно решила и тумачења су била и даље на дневном реду. У Бечу учињено му је само толико да је цар потписао српске привилегије са тумачењем које је било блажије и за српски народ корисније од деклараторије из године 1727 и 1729, али које зато ипак није могло потпуно задовољити Србе. Око тога је дошло на сабору, држаном у Карловцима јула месеца 1735, до крупних речи. У опште је овај сабор био слика и прилика раздора и неслоге који су тада владали међу појединим слојевима народа. С једне стране беху у завади митрополит и владике, с друге владике и народни посланици. И сам митрополит био је у незгодном положају. Јер је народ, не имајући успеха, с њиме почео бивати незадовољан.

Од тога времена па све до краја његова живота имао је Вићентије Јовановић да издржи борбу, које с власницима које са незадовољницима у народу и међу епископима. Што је био упорнији у одбрани народних права, то су званични кругови од њега све више зазирали; што је више радио на томе

да искорени зле навике у народу и да поправи стање свештенства, а у цркви и у пастви да уведе нов ред, то је изазивао све веће незадовољство у народу, који га је најпосле, без правог разлога, кривио што се није заузимао за побуњенике у Угарској и за капетана Перу Сегединца, који су допали затвора и смртне казне.

Не мање бриге и патње имао је митрополит у Србији и у Београду, где су војне и камералне власти вршиле незаконитости, па чак и насиља и поред зајемчених права и привилегија српске православне цркве, не допуштајући оправку манастира и цркава, гонећи попове и калуђере, ударајући намет на свештенство и црквена добра, не допуштајући мешовите бракове и противећи се подизању нових православних цркава, као на пример цркве у Ваљеву, које је било седиште експлозије ваљевске и културни центар у западној Србији.

И поред свих тешкоћа којима је митрополит Вићентије Јовановић, нарочито у доцније време, био изложен, он је свесно и стално радио на напретку свога народа и своје цркве. Његовој окретности у томе погледу није било примера. Куд год се погледа по архивама, свуда се наилази на трагове његова рада. Кад није могао ништа постићи у Бечу, он би се, без сваког устезања, обраћао руском двору са молбама и представкама, и ако је знао да ће му се за то у Бечу замерити. Тога ради одржавао је преписку са архиепископом новгородским, који му је био искрен пријатељ. Тако на пример, у акту од 1 августа 1736 моле митрополит Вићентије и остали потписници (оберствахтмајстор Вук Исаковић, оберкапетани и капетани Секула и Витковић и београдски „штотриктор" Хаџи-Гавра Рашковић) царицу Ану да им она помогне да могу окончати зидање Саборне Цркве у Београду и подићи школу У исто доба моле царицу да прими светске људе у војну академију а свештенике у манастирску академију ради вишега образовања, и најпосле траже од ње да им пошље црквене и школске књиге и одежде.

У погледу цркве може се његов рад слободно назвати реформаторским. Он је нарочито на то мотрио да се све уредбе које су остале иза Мојсеја тачно врше. У томе погледу био је савестан до крајности и преко мере строг. Свештенике који су били навикли на ориентални немар од

чега их није могао изглечити ни митрополит Мојсеј, натеривао је често пута осетним казнама на вршење дужности, на пристојно понашање и на чистоту на телу и у ношњи. Да ово није била мала ствар може се веровати, кад се зна, да је било свештеника неодевених и прљавих по целом телу. Митрополит је, као што нам казују архивски извори, будним оком пратио живот и обичаје свога народа, нарочито у Србији, и све је чинио да га ослободи злих навика и да га излечи од многобројних сујеверства. Кад су се 1732 у Медвеђи појавили „вампири“, митрополит је похитао да томе злу за време стане на пут. Ова његова тежња да сузбије случај штетне празноверице у народу још боље илуструје случај који се 1734 године десио у Хасан-пашиној Паланци, где су становници протерали из места старицу Миољку, матер паланачког свештеника Петра Нинковића зато што је тобож неком Стевану Грбавчевићу умрло дете, а пре тога помрло је још неколико друге деце „које од богиња, које од болести“, и што та смрт није од Божје воље, него да су вештице децу помориле. С тога Стеван Грбавчевић, са још неколико људи, ухвати попову матер и још неке бабе, те их по једну везаше и бацаху у воду, мучећи их, да се увере „јесу ли заиста са ђаволом у договору“. Митрополит је одмах све учинио да се ова ствар извиди, умолио је обркапетана Станишу Марковића да Паланчане силом војне власти натера да издаду бабу и да је оставе на миру. Кад и ово није помогло, митрополит је образовао комисију за извиђај. На крају би решено како је то митрополит захтевао, али да с попом не може остати мати, јер свет још верује да је вештица. Али их је митрополит ипак на крају натерао да признаду да попова мати није вештица него да је само обеђена.

Али му је поред свега тога главни рад био уређење црквених власти за чији се састав, делокруг и одговорност дотле није знало. Од Вићентија је потекао први пројект о уређењу архиепископске консисторије, која се касније називала апелаторијом, и о установљењу епархијских судова. Осим познатих правила за монахе и свештенике, издао је и правила за протопресвитере, у којима се окружним протама одређује делокруг и прописује шта имају да раде преко целе године у цркви и ван ње у округу. За мирско свештенство и калуђере прописао је одећу, од прилике онакву каква је у карло-

49*

вачкој патријаршији остала до данашњега дана. У опште се много бринуо за свештенике и њихов напредак. Нарочито је много полагао на то да му београдско свештенство буде на броју и да се парохијске дужности врше тачно и брзо. За време његове управе вршили су у Београду парохијску дужност прота Кирил и пароси: Станко Пантелејмновић, Димитрије Владисављевић, Јован Стојшев, Живан Милованов, Павле Миливојев и Марко Јанковић. Радо и озбиљно је вршио каноничку визитацију, било лично, било преко својих егзарха, који су му морали редовно подносити извештаје о свему шта су где видели и наређивали. У циљу упознавања своје паства и преговарања са епископима, често је путовао у Карловце, Варадин и Темишвар, а још чешће у Будим и у Беч ради народних послова. Тада је од своје стране много трошио на репрезентацију и давао богате бакшише („дишкреције"), хотећи тиме импоновати свету с којим је долазио у додир, и како би постигао циљ ради којега је долазио у царску престоницу. Са те своје навике био је познат у Бечу и уживао велико поштовање, нарочито из почетка, кад је још био у добрим односима са дворским круговима.

Митрополит Вићентије служио се као митрополит београдски и архиепископ српски (1731—1737) истим грбом и печатом као и претходник му Мојсеј, али већих димензија и богатије израде и са натписом око грба, који је гласио:

† Vicentius J. (Joanović)
D(ei) G(ratia) Metrop(olita) Beligrad (ensis)
Ex Tot(ius) Natio(nis) Rascianor (um) Archiepiscopus.

На српском печату, који је сачуван на документима из тога времена има овај натпис:

† Викентиј (Иоановић)
М(илости) Б(ожјом) Митро(полит) Београд(ски) и Всего
Народа Христиан(скаго) Архиепископ.

Овај Вићентијев грб увео је званично као грб српске карловачке митрополије патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабент (1737—1748), кад је 1737 дошао у Београд, па се отуда преселио у Карловце. Данашњи грб српске патријаршије није од тога доба променио свој облик, сем што се на њему налази нов натпис.

Ма колико да је у доцније време био у затегнутим служ-

беним односима са гувернером и члановима Српске Администрације, митрополит Вићентије им је у Београду ипак ишао у кућу и примао њихове посете. Том приликом се облачио у богато свилено одело, које је светским кројем одударало од обичних поповских мантија. Много је полагао на помпу архијерејске службе и на црквено пјеније, које је реформисао, издржавајући нарочите „певчике“. У београдској Саборној Цркви често су држане у његовом присуству црквене беседе. Омиљен му је беседник био малоруски јеромонах Синесије Залуцки, којега и Јован Рајић помиње. Кад је неки руски хаџија, Симеон Христијан, на путу у Јерусалим свратио у Београд и ту пред Митрополитом изговорио једну беседу, он му је раздраган поклонио еванђеље, задржао га и именовао за главног проповедника. Много је полагао на то да му се чине почасти које његовом високом црквеном рангу припадају, а нарочито од стране грађанских и војних власти, које нису пропуштале ни једну прилику а да његовом црквеном и световном чину — био је царски саветник — не укажу прописане почасти. Има у бечкој архиви наредаба из онога доба, у којима се војном команданту прописује како да му се као митрополиту постави почасна војна стража. Из извештаја Београдске Администрације опет види се, да је он за представнике власти у Београду увек био „Еминенција“, и ако само шизматична.

Када се све ово узме у обзир, онда ће се разумети и оно његово наваљивање да се доврши грађење Сабороe Цркве и митрополитске резиденције, које су му требале да документује важност његова положаја као „главара славне илирске народности“ и митрополита и архиепископа српске и „валахијске“ цркве у хабсбуршкој монархији.

Но баш ова жудња за титулама и достојанствима била је за њега фатална, јер га је нагнала да на се прими издржавање такозваног „илирског“ или српског хусарског пука, који је царским патентом установио 1734 сопственик тог пука пуковник Магнус Хелдорф. Овај пук се регрутовао у српским крајевима и то, по тадашњем обичају, врбовањем. У њему је служио, како нам у архиви нађени руковски спискови казују, и велики број Срба из Србије, а нарочито Београђана. Већи део пука опремљен је у Београду, а ту су, у градској шивари, израђивани и мундири за коњанике. Хелдорф, не има-

јући довољно пара да издржава пук, понуди га митрополиту Вићентију кад се овај бавио 1735 у Бечу. Митрополит се испрва противио да на себе узме терет и одговорност која је била скопчана са издржавањем ове регименте али га на крају на то наговори, управо наметне му је народни пуномоћник (пленипотенциар) у Бечу Јосиф Јамбрековић, понајвише из личних интереса. Митрополит, очекујући да ће се тиме препоручити цару и принцу Јевђенију, и да ће се тако успешније свршити народни послови, прими се сопственишства овога пука, али без права да се пук назива по њему. Пук је и даље задржао свој стари назив (илирска или српска регимента), али му је за сопственика после Магнуса Хелдорфа 1737 био постављен влашки кнез Рудолф Кантакузен, који је тада служио у царској војсци. Тако је овај пук био под влашћу човека који са Србима није имао никаква посла, и ако су сву бригу и све терете око издржавања морали сносити митрополит и Српски Народни Сабор. Сва добит од тога била је у томе што су фактички сопственици овога пука (то јест митрополит и српски народ) имали утицаја на постављење чинова од потпуковника на ниже, и што су доцније командовали овом региментом српски официри: потпуковник Рајко Прерадовић и оберкапетан из Црне Баре (потоњи врховни заповедник српске милиције) Вук Исаковић, који је 8 августа 1735 на сабору карловачком изабрат за „обриста“ и „команданта“ илирског пука. Овај српски коњички пук, чије је заставе освештао у Будиму 1735 митрополит Вићентије, борио се храбро за време рата са Француском на Рајни и Мозели, и ако се у његовим редовима јављаху немири због интрига неких официра. 1736 премештен је илирски хусарски пук у Италију, па је после рата 1740, због Кантакузенових смутња, али највише због рђавих државних финансија, сасвим укинут.

Илирски хусарски пук био је за српски народ, а особито за митрополита прави извор беда и невоље; али се ни он ни сабор не хтедоше лишити ове части, него су шта више молили да се не дира у пук, кад је Дворско Ратно Веће хтело да га делимице укине.

Али поред свега тога митрополит код „владајућих“ је пао у немилост. Самртни му је ударац задао његов сукоб са владикама, који му се не хтедоше покоравати, доказујући да

су и они и митрополит једнака браћа по Христу. Не признавајући његову митрополитску власт, коју је он, на своју сопствену штету и сувише истицао, они су против њега ковали завере и бунили народ. У овој борби, у којој ни једна ни друга страна није имала право, Вићентије се показао одвише страстан и ауторитативан, и ако је држање бечког владике Висариона Павловића, који је митрополита оцрњивао код народа и прост свет дизао на буну против њега, било за најстрожу осуду. Хапшење овога епископа, на што је митрополита натерала војна власт, ма колико да је било акт митрополитове самоодбране, шкодило му је и упропастило кредит и код онога дела народа који је дотле уза њ стајао. Двор, незадовољан његовим држањем у црквеним питањима, упустио га је чим је видео да је његов углед и у народу уздрман. Кад су га упустили и дворски и војни кругови, кад падоше на њега дугови којих се никад није могао курталисати, нарочито, због силних трошков око издржавања хусарског пука и руских учитеља, његова енергија попусти у толикој мери да је на крају вољно пристао на то да му се за живота постави тутор у особи темишварског владике Николе Димитријевића. Његово коадјуторство — јер сад се Димитријовић није звао администратор него коадјутор — значило је, да је митрополит Вићентије жив сахрањен. Болестан и под теретом ове силне борбе, неповерења и понижења, клонуо је сасвима и умро наскоро затим, 6 јула 1737, у Београду, у 48 години свога живота. Његово тело сахрањено је у Саборној Цркви, поред тела Мојсејевог, па је отуда — као што је већ један пут поменуто — 1749 пренесено у манастир Раковац у Срему, где његови кости и сада почивају.

Вићентије Јовановић био је сасвим нова појава у нашој цркви, која је дотле живела у традицијама грчко турске образованости. Као свештеник из кола оних који нису своје порекло водили из времена турског господства, он је у оно доба важио као човек новога кова. Био је образован и у понашању отмен као прави западњак, што га је у први мах чинило симпатичним све док се неби испољила његова страсна природа, која га је доцније доводила у све веће незгоде, па на крају чак и сурвала.

Упоређујући га са његовим предходником Мојсејем, може

се казати, да је његов положај био куд и камо тежи од положаја старог митрополита. Узроци су томе били: сасвим нове верске, политичке и друштвене прилике, али још куд и камо више разлике у карактерима оба црквена достојанственика. Мојсеј је у Бечу, чак и у најнеповољнијим приликама, сматран као persona grata. Од Вићентија се одмах зазирало. Стари Византинац Мојсеј, рођен у Београду за време Турака, употребљен као виши црквени достојанственик у мисијама пећске патријаршије искључиво на Балкану а већ и по својој природи прилагоднији и препреденији, био је прошао кроз цариградску школу, у којој је дотерао до највишег савршенства одкад је по народним и његовим личним пословима долазио у додир са бечким круговима.

Вићентије Јовановић, мање оријенталац, а више западњак, био је за оно време, као што је већ речено, човек прилично образован, имао је необичну јаку вољу и знао је шта хоће, као и његов предходник. Уз то је у своме понашању и према власницима и према народу, умео бити „господствен“. Али су му иначе сметала његова остала својства која су потицала из његове страсне, нагле и жучне природе. При том је био осетљив и ауторитативан до крајности, па је сваки час наилазио на препреке и тешкоће, чак и онда кад их у ствари није било или кад би се могло уклонити без по муке. Уз то је волео спољашњи сјај и репрезентацију, што га је стало много новаца и бацило у дуг. Жудња за титулама, која је била израз његова незајажљива славољубља, доводила га је често пута у сасвим неоправдану сумњу код власника, да тежи за недозвољеном влашћу, код Срба да је непоуздан бранилац народних интереса. Зато је он — који је у томе погледу био потпуно исправан — власницима изгледао опасан, а народу сумњив, те су га први кривили да шири православље и гони унијате у Малој Влашкој, други пак да је лабав према православљу и да хоће да поунијати народ. Није, дакле, никако чудо што је његов корисни рад за цркву и народ, од првога дана његове управе, био испуњен тешким борбама час са власницима, час са народом, које су се свршавале како кад, са успехом или неуспехом, па чак и са потпуним поразом.

Но поред свега тога његов рад је оставио у црквеном и културном животу српскога народа дубоке трагове, који

се неће никада изгубити, јер га карактеришу као прегаоца и реформатора на пољу црквеном и просветном.

Ово се нарочито може тврдити за Србију, којој је у томе погледу на самом почетку аустријске владавине недостојало све. Али као да су се Вићентијевом управом највише користили Срби Београђани, којима је он, као што то сведоче архивска акта, живо притицао у помоћ кадгод би их сналазили каква невоља од власти, и на које је, јамачно, у првом реду мислио, кад се био одлучио на темељну реорганизацију виших и нижих школа у Београду. То је он сматрао било најјаче средство којим би се народ из примитивних, управо варварских прилика, у којима је дотле живео, могао подићи на виши ступањ људске културе и цивилизације.

(Свршиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Вукова Преписка. Књига шеста. (Државно издање). Београд, 1912. 8⁰, стр. XXVI, 807; цена 12 динара).

Српска Држава почела је испуњавати дуг према једном од својих највећих синова и једном од најзначајнијих људи у целом српском народу, када је од 1891 почела издавати целокупна дела Вука Ст. Караџића. То издавање у опште ишло је без много система и доста споро, и још ни данас, после двадесет и две година, оно није довршено. Једино што је брже ишло са издањем никада необјављене велике преписке Караџићеве, која је још један доказ његове велике енергије и невероватне активности, и из које се најбоље види да је он био централна личност српске књижевности у првој половини XIX века, као што је Доситеј Обрадовић био на крају XVIII века. 1907 изишла је прва свеска *Вукове Преписке*, 1908 — друга, 1909 — трећа и четврта, 1910 — пета, а 1912 — шеста. О појединим од тих свезака било је опширније речи у нашој и словенској науци (о првој свесци написао је нарочити чланак Г. Др. Александар Белић у „Српском Књижевном Гласнику“, 1908, књ. XX). Чињене су примедбе у појединостима, што се тиче самога начина издавања, али цео свет је

био сагласан у врло великој вредности ове преписке, која боље но ишта осветљава живот и рада Вука Караџића, целу прву половину XIX века у нашем књижевном и културном животу, и која је од велике користи и историчарима словенске филологије у опште.

Но не може се рећи да је свака свеска од подједнаке вредности, и да је све што се налази у појединим свескама суво злато. При издавању је узет хронолошки критериум, и Караџићева преписка доношена је према томе када је започета са појединим личностима, у колико се то зна по сачуваним писмима. Тако су раније свеске, које се поглавито тичу Караџићева рада од 1814 до 1830, од прилике, много значајнија но потоње свеске, где је преписка са мање важним личностима, и из доба, када је Караџић посвршавао главне своје послове. У I свесци била је преписка са Симом Милутиновићем, Савом Текелијом, Стефаном Живковићем „Телемаком“, Платоном Атанацковићем, Димитријем Фрушићем, а што јој нарочити значај даје то је обилна и добро сачувана преписка са Јернејом Копитаром, који је био од пресуднога утицаја по духовно развиће Караџићева и цео правац његова рада. II свеска, врло богата садржајем, од важнијих ствари има преписку са Јаковом Гримом, Димитријем Давидовићем, Лукијаном Мушицким, Јаковом Ненадовићем, Павлом Соларићем, Ђорђем Магарашевићем, Милошем Обреновићем, Григоријем Гершићем. III свеска је мршавија: од важнијих ствари ту је преписка са руским консулом у Дубровнику Јеремијом Гагићем, земунским трговцем Василијом Васиљевићем, Јованом Гавриловићем, потоњим намесником у Србији, Руским Библијским Друштвом, А. С. Шишковом, Руском Академијом Наука, П. А. Кепеном. У IV свесци занимљивија је преписка са Јованом Хаџићем, са Василијом Поповићем, кнезом нахије чачанске и шураком Кнеза Милоша, Јосифом Миловуком, трговцем у Пешти, једним од првих књижара и издавача српских, игуманом Самуилом Севастијаном Илићем из Карловца, издавачем Доситеја Обрадовића, Димитријем Владисављевићем, српским учитељем из Трста, Димитријем П. Тиролем, списатељем из Темишвара, а нарочито са Већеславом Ханком и Павлом Ј. Шафариком. У тој свесци налази се и једно Гетеово писмо Караџићу, писано у Вајмару 20 децембра 1823. У V свесци пажњу заслужују писма Ј. Фатера, професора у Хале, Тереза фон Јакоб

(Талфј), једне од најранијих преводитељки српских народних песама, Димитрија Милаковића, прво трговца у Дубровнику, потом секретара Његошева Игњата А. Брлића, славонског родољуба и граматикописца из Брода, Адама Драгосављевића, учитеља и списатеља, једног од најранијих и најубеђенијих „Вуковаца“, Јована Ст. Поповића, Вилхелма Герхарда, немачког, и Џона Баурннга, енглеског преводиоца српских народних песама, Јеврема Обреновића, брата Кнеза Милоша.

Али поред тих писама има много мање значајних, каткада сасвим безначајних, које је, ради уштеде у простору, довољно било саопштити регистарски, у изводу, као што је издавач и почео радити од VI свеске.

* * *

VI свеска је интересантна. У њој је преписка са личностима и друштвима, са којим је Караџић ступио у додир од 1831 до 1835, дакле у доба када су главни послови његови били свршени, и када је он већ заузео своје велико место у српској књижевности. Ипак, и тада Караџић почиње водити преписку са личностима млађим, али који су доцније стекле име. Тако у овој свесци је преписка са Његошем, Јоксимом Новићем Оточанином, песником некада слављене „Лазарице“, са Вуком Врчевићем, који је за југозападне крајеве наше био оно што је Милан Ђ. Милићевић био за Србију, и који је толико подражавао Вука Стеф. Караџића да се потписивао: Вук Стеф. Врчевић. Затим, у овој свесци је већа преписка са Др. Јованом Стејићем, Маријом Поповићевом из Будима, „Пунктаторком“, будућом женом Симе Милутиновића, са патријархом Јосифом Рајачићем, са Јустином Михаиловићем, из Вуковара, једним од највећих „јотиста“, са Димитријем С. Момировићем, Србином официром у руској служби, и тако даље.

Да се види каквих ствари све има у овој књизи, неколико узгредних примера.

Сачувано је 16 писама измењаних између Караџића и Његоша, писаних у времену од 1833 до 1851. Међу осталим стварима занимљиво је Његошево неповољно мишљење о „Историји Церне-Горе“ Симе Милутиновића: „оно није историја, но само препис грамата, а видићете кад је добијете и станете читати шта вреди, и да историја не може се назвати“. У једном писму са Цетиња, писаном 1 фебруара 1847, Његош

се исповеда своме пријатељу, и читаоцу изгледа да чује владику Данила у „Горском Вијенцу“: „Бог и ја сасвим знамо моје положеније. Паклена се мрежа разастире — стари су се ђаволи бојали крста, данашњи се боје свободе — да је човјек постојан што би требало да је, ја бих јој најусрднији жрец био, али ми кад и кад крвава и тврда борба досади, те проклињем час у који је скочила ова искра у наше горе, из гомилах пепела величине Душанове, рашта и она није умрла ђе се огњиште србско угасило, но се припела на гору, те бјеска и довукује на себе громове злобе и зависти, како златна игла потресне стријеле облачне. — Не, Боже ме сачувај, ја сам највиши грешник на земљи, када што противу ње помислим; она једина нас одваја од проче животиње. Е! да је груба маса дивљине, злобе, тиранства и глупости слијепе не окружава, ово би била најсветија, најсилнија одаја душевно-електрическога телеграфа“. О Бранку Радичевићу, Његош, 1851, суди овако: „Бранко је приличан прољетњем лепиру који лети са цвјета на цвјет“.

О почетку књижевнога рада Јоксима Новића Оточанина знало се до сада мало; из ове преписке добијамо неколико нових података. Новић је ступио у преписку са Караџићем 1835, и од првог писма почео му говорити: „ја сам ваш ђак“, и одиста то је први наш романтичарски писац „Вукове школе“. Он, у буквалном смислу речи, учи Караџићеве списе о језику и проучава народне песме. „Ви сте ми огледало, пише он Караџићу, па сам се по вама владао“, „ви сте ми очи отворили и пут показали“. Он преводи на немачки српске народне песме из Караџићевих збирки, и узалудно тражи немачког издавача. У народном стиху он опева „српску историју, почевши од Потопа до данашњега времена“, чак и Наполеонове ратове, његова „честитија времена, осим конзулата и царовања“. Поетичну легенду на коју је Караџић сврагио пажњу српских писаца још 1829, у *Даници*, и коју је Јован Илић испевао у свом спеву *Пастири* (1868), Јоксим Новић певао је још око 1837. Обично се сматра да је *Лазарица* (1847) релативно најбоље књижевно дело Новићево; сам он сматрао је да му је *Душанија* (1863) „од свијех понајбоља“.

О једној од најзанимљивијих женских појава код нас у првој половини XIX века, Марији Поповић, „Марији Будимкињи“, „Пунктаторци“, доцније жени Симе Милутиновића

Сарајлије, ми смо до сада мало знали. Из целога једнога низа њених писама Караџићу ми је сада боље познајемо. Она је млада, доста лепа, и сиромашна. Јадно време била је у Будиму модискиња („маршандемоде", — marchande de mode, — како се тада говорило, и од чега је постала реч „машамода"). Изгледа да је интересовање за књижевност код ње из рана пробудио Лука Милованов, један од најранијих уметничких песника у новој српској књижевности, писац првог српског трактата о версификацији „Опита настављења к србској сличноречности и слогомјерију или просодији". Пре но што ће умрети, он је њој тај рукопис оставио, са аманетом да га сачува и преда Караџићу. Она је 1831 јавила Караџићу за тај рукопис, молећи га, као „искрена пријатеља" покојникова да га изда. Караџић је од ње примио рукопис, и издао га у Бечу 1833, заблагодаревши у предговору и њој. Она особито цени Караџића, и сматра га као „истиног просветитеља и некористољубивог ревнитеља србског књижевства". Још од јесени 1835 почиње се говорити о њеној удаји за Милутиновића. 17 септебра пише она Караџићу: „сад мислите кога ми младожењу казали! Г. Милутиновића! Истина да је то празан разговор, али ако што од тога буде, то ћу вам, кад буде, јавити..." И ако је од зиме боловала од груди, кашљала и често крв бацала, роман са фантастичним песником *Сербианке* продужавао се. 30 марта 1837 пише она Караџићу: „Кад је Г. Милутинович октобра у Пешти био, нагледао и мене; ја сам се мом новом познанству врло обрадовала, са тим више што сам се оног нашег разговора од пре три године тако опоменула као да је јуче било!!! Како је у собу корачио, познала сам га да је Милутинович, по оном описивању. Али да ће ме исти Милутинович просити, то ни у сну нисам снила, а камо ли да сам тако што помислити могла! Доста да је тако, и да је мојој мами по вољи, да сам му реч дала чекати на његов повратак и да на њему никакве мане (до неки', мени смешни' обичаја) што се његове персоне и карактера тиче не налазим, јесте истина, а да би се за њега с *вољом удала*, то је највећа истина!!! Смејте ми се и чудите ми се, али све је тако као што вам кажем, и није другојачије". Али у својој љубави она остаје практична, и распитује се да ли Милутиновић може да издржава породицу: „може ли Милутинович овог терета својски се примити, и није ли она плаћа

коју сада има, само Gnaden-Gehalt; ако то буде, то је врло рђаво. Мени се досадило од туђе *ћуди* зависити — а туђ посао као удата нећу у руке да узмем, само, Боже сачувај, случаја који се предвидети не да, ал' другојачије заиста не. Ово је требало да сам му све казала, али ни речи нисам умела проговорити!". О томе браку подељено је било мишљење у кругу Караџићевих пријатеља. Ђорђе Ћирјаковић, књижар из Новог Сада, пише 1838 године: „Сима Милутиновић био је у Сербији, и сада [се] опет у Будим његовој Пункталорки враћа (једно лудо, друго јошт луђе)". Јустин Михајловић из Вуковара пише 1839: „Мацу сам Симину видио, и дуго се он њом забављао. Красно и лепо женско! Штета што се за Симу удала". Када се 1840 Милутиновић бацио у вртлог политичких борби у Србији, писао је Караџић: „Чубро је Чубро. Жао је и мени сироте Маце".

Караџић је био оштар на перу, и оцењивао је људе без устезања и обзира, и његове карактеристике појединих људи су често исто тако живописне колико и тачне. Ево како он пише о Никанору Грујићу, у једном писму из 1848: „Да није калуђер, он би могао бити ваљан човек; али овако чини ми се да од њега неће бити ништа. Говорећи ово не мислим да му смета мантија или чин калуђерски, него мислим што најљепше вријеме свога живота мора провести у ропству, и то робујући не тијелом него духом. Изнајприје је, још у манастиру Кувеждину, робовао за црну хаљину, потом за црвен појас, па за браду, па сад робује за крст и манастир, пак ће послије робовати за митру; па кад и то изробује (и ако изробује), онда ће некима робовати за Сириг и Даљ [патријаршка имања], а своје ће млађе нагонити да они њему робују..." Караџић је предвидео оно што се одиста десило: црквене амбиције уништиле су код Грујића књижевне способности, и пакрачки владика угушио је „Срб-Милутина".

Издавач *Вукове Преписке*, Г. Љубомир Стојановић добро, је учинио што је уз песме која је сам Караџић писао, или која се њему лично писана, уврстио и писма других личности која се њега тичу. Међу таквим писмима која су уврштена у ову свеску, од особитога значаја је писмо Ђура Даничића, писано у Бечу 22 априла 1848, и упућено Јустину Михаиловићу, једноме од најглавнијих Вуковаца у Срему Можда никада Да-

ничић није тако отворено казао своје мишљење о вери и народности као у том писму писаном бурне 1848 одмах после мартовског покрета код Мађара, и на неколико дана пред почетак српског мајског покрета. Михаиловић, извесно у једном тренутку љутње, рекао је да жали што се налази у држави у којој је, што је у православној вери „а не у којој паметнијој", што је члан српског народа а не другог ког народа „где паметни коло воде". Даничић му даје занимљив одговор. У погледу вере, Даничић говори тако да то његово писмо, са онако неповољним схватањем православља и са онолико готовости за мењање вере, да је пало у туђе руке, било би врло опасно оруђе против Караџића, који је био 1847 издао свој пред *Новога Завјета*, и због тога у црквеним круговима српским оптужен да је у служби римске пропаганде У исто доба ту Даничић истиче своје радикално схватање народности. „И ја бих волео да смо у слободнијој држави и у паметнијој вјери, али члан другог којег народа никад не бих зажелео бити, па да се сто пута на свијет родим. Оно обадвоје може човјек промијенити кад год хоће, и *ја мислим да треба да промијени*, — али народност не може и не смије човјек никад промијенити... јер су држава и вјера уредбе људске, а народност је уредба Божија. До људи стоји хоће ли се ко у овакој и у онакој вјери и држави родити, али у коме ће се ко народу родити не стоји до људи. Оно су случаји, али ово име *свете*, или (ако хоћете) *природне*, али (можда најбоље само) *своје* узроке". „Ако у народу коме има како зло, ја мислим да оно зло није изишло из народности, па зато да не треба народ затиснути, као да оно зло из ње не извире, него треба тражити на другом мјесту извор ономе злу, па њега ваља загатити". Зло у српском народу долази од „нашијех старешина или коловођа или глава"; те треба оборити и растерати, и поставити нове и боље, а тих има.

Даничић ставља народност не само изнад вере но и изнад слободе; он је прво националист, па после либерал. „Помислите шта би било да су Срби на Косову народност изгубили мјесто слободе! Слобода се може кад год добити, кад се изгуби, али кад се народност изгуби, никад се не може добити. Народност без слободе може остати на свијету, али слобода без народности не може се ни помислити. Ја волим бити

Србин, па макар роб био, него друге народности, па да би ме смејста за цара узели...“ Даничић је зато да сваки народ има пуно право самоопредељивања. Како практично схвата Даничић решење српскога питања? Он у опште говори као националан револуционар, али практично, што се тиче Срба у Аустро-Угарској, као триалист. „Народ српски ни зашто друго није на овоме свијету него да буде народ српски“, али у Аустрији треба да се сједине „Далмација, Хрватска, Славонија и остала Србадија по Маџарској“. Са разних гледишта све те Данчићеве политичко-националне идеје могу се дискутовати, али његово мишљење, врло одсечно казано, карактеристично је по „Вукову партију“ и по стање српских духова у 1848.

*
* *

Издавању *Вукове Преписке* чињене су замерке. Ситничари и научни парчетари, они који не виде даље од слова и који „од дрвећа не виде шуму“, свом тежином своје слоновске учености и јалове „акрибије“ бацили су се да пабирче — у овим хиљадама страна штампаних најразличнијих рукописа! — грешчице у препису, омашке у тексту и местимичне нетачности у регистру. Они нису видели оно што је главно: да тих неколико хиљада писама откривају целу снажну личност Вука Караџића и обасјавају сав српски живот у првој половини XIX века. Какав диван материјал је ту за потпуну биографију Караџићеву, у рукама историчара који уме да чита и који зна како се ти послови данас раде! Ни о једном српском писцу данас се не може тако потпуно и свестрано писати. За познавање прве половине нашега XIX века, за наше културне прилике и књижевне нарави, за интимну историју тога времена, за „васкрсавање интегралног живота“ те периоде, ми немамо многобројнијих, поузданијих и драгоценијих података. У нашем добу у науци се све више цене и у књижевности све радије читају напосредни „људски документи“, аутобиографије, мемоари, преписке. У томе погледу ми немамо веће тековине, богатије ризнице и занимљивијега штива но што је огромна *Вукова Преписка*, чији значај ће изгледати све већи у колико се наша наука и књижевност буде развијале, и у колико се буде одмицало од доба у којем су ти документи писани. J. С.

ВОЈНИ ПРЕГЛЕД.

Oberstleütnant Jmmanuel: Der Balkankrieg 1912/13, Berlin, Mittler und Sohn, 1913.

I.

Ово дело о балканском рату, од кога су до сада изишле три свеске, (у две књиге), заслужује нашу пажњу пре свих других. Једно стога што није од оних обичних брошура, новинарских и других, писаних под личним утисцима, тенденциозно и полемично, пригодних књига и књижица о овоме рату, него је писано као стручно војничко дело; друго, што је писац Немац, пруски потпуковник, добар и познат *стручни војни писац* немачки, који ужива глас и на страни; и, треће, што је ово дело први већи стручни рад о рату који је досада изишао, а написан је са планом, према захтевима како се таква дела пишу, са тежњом да има трајну вредност.

Прва књига, која је у исто време и прва свеска, садржи мало историје Балкана, узроке рата, преглед војних снага балканских држава у очи рата и опис ратишта. Писац тражи узроке рату у историји Балкана од Косовске Битке амо, и доста добро приказује догађаје на Балкану — старије и новије — који су морали неминовно довести до овога рата. Улога Србије и српског народа у тима догађајима могла је јаче да се истакне, када се зна да су Срби на Балкану први развили заставу борбе за ослобођење и да су се у томе циљу ратовали све до најновијег времена. Уз то је писац требао да нагласи и нарочито тежак положај који је заузимала Србија, на капији Турске. Да је то учинио, правилније би и праведније оценио *резултате* њених напора, не потцењујући нас и не истичући испред нас наше суседе, који су, налазећи се на повољнијем положају, са мање напора и жртава, могли и морали постићи више него ми.

Ни један Немац, па ни војник Имануел, не може да одвоји Српство од „пансловенства“ (стр. 7.). Борба за ослобођење градова од Турака 1867, као и наши устанци и ратови седамдесетих година, резултат су само страсне чежње народне за потпуним ослобођењем Србије и ослобођењем тада још заробљених Срба. Признајући, ипак, да је у овоме рату нацио-

нално одушевљење дало крила Балканцима, писац ставља и том приликом Бугаре испред нас, када каже, да је одушевљење било велико „нарочито у Бугарској“ (стр. 29). Не замерамо му за ово што каже за Бугаре, јер знамо и сами да је одушевљење за рат било код њих велико. Мислимо само да се могло видети и казати да је било и код нас, ако не јаче, а оно нимало мање него код наших савезника.

Има у историјском делу прве свеске још неких тврђења која не одговарају стварности. Тако, на пример, да су се у Косовској Битци борили против Турака уз Србе, Власи и Бугари (стр. 2); да је Србија 1885 била „јако под руским утицајем“ (стр. 13). Јачу него ове замерке изазива тврђење да је рат те године показао на страни Бугара „надмоћност ратних способности“ (стр. 13). Ко мало дубље уђе у студије политичке и војничке стране тога рата, зна добро да Србија није била тада под утицајем руским, као и то да нас није надјачала „ратна способност“ бугарска, него наше дуго чекање на граници, мали број војске са којом смо ушли у рат, нерасположење народа за рат, и т. д. Имамо разлога да верујемо да ове погрешке од стране писца као што је Имануел, потичу из необавештености, а не из каквих других побуда. У осталом, зашто да се чудимо што се на западу нема још увек права слика тога рата? Сами смо томе узрок. Руси су могли већ после неколико година да даду Европи велико службено дело свога ђенералштаба о рату са Јапаном, и ако су били побеђени, а ми нисмо стигли за двадесет и седам година да то учинимо о рату са Бугарима! Ко нам је крив ако се на западу о томе рату не знају и не читају и наши извори?

Што се тиче осталих делова ове прве књиге, изнесено је стање код војски на Балкану у очи рата приближно тачно. Ни Имануел није се могао отети да о Бугарима има мишљење које су они о себи у Европи створили, ни борити се против рђавог гласа који је нама створен. Снагу Бугарске прецењује, а нашу потцењује, и по броју трупа и по квалитету. Види се да не зна за наше прекобројне пукове I позива, ни за многе и многе претекле и прекобројне ван формација. О јачини наше нове артиљерије није такође довољно обавештен. На неколико места задржава се на политизирању наших официра, али ипак, када се све узме, доста повољно оцењује нашу војску. Није му измакло да је наша

војска постала од 1903 „народу симпатична“ (стр. 36) и да се знатно дигла у погледу дисциплине, обуке и осталих припрема. Понавља то када каже да се последњих година опажа у нас у војсци „општи полет“ (стр. 40). О грчкој војсци говори симпатично, прецењујући њен број и истичући недораслост њене организације. Да тежи објективности доказ је његово признање француској мисији, која је у Грчкој на челу реорганизације војске (стр. 45). Црногорску војску потцењује када тврди да је њен највећи број 30.000 и када каже да она долази једва у обзир за оперативне задатке већег обима. Иначе је оцењује правилно.

О турској војсци говори опширније, што је и разумљиво. О њој има највише података, а и дужност му је да прикаже све њене слабе стране, како би помогао да се ослабе оптужбе које се дижу због турског пораза — не увек с разлогом — против немачке војне мисије у Турској. Поред свих података чини и овде грешку када каже да је отпор према Србима и Грцима био „доста слаб“, а најбоље трупе да су биле у Тракији? (стр. 48). Када је ово написао, није читао књигу свога немачког друга Хохвехтера,[1] из које се добро види каквог су квалитета биле тракијске трупе! Као мане турске војске износи: растројство у официрском хору, опадање верског одушевљења код Муслимана, примање хришћана у војску, недовршену реорганизацију коју су ометале политичке прилике и неповерење према немачкој мисији, спорост мобилизације, спора концентрација, док признаје да је војска имала довољно и модерног оружја и муниције. Све је ово тачно.

По Имануелу, бројеви трупа способних за операције, са којима су могле да располажу балканске државе у *тренутку објаве рата*, били су: Турска 350.000 (200.000 у Тракији, и 150.000 у Маћедонији); Бугарска 350.000; Србија 172.000; Грчка 115.000; Црна Гора 25.000; свега савезници 662 000 према турских 350.000; ту није урачунао транспорте на мору и у Азији, са којима Турци, по писцу, могу да дигну свој број, највише, на 500.000. Није урачунао ни Арнауте.

[1] У идућем броју приказаћемо ту књигу. Ово схватање о вредности тракијске војске Имануел је у другој књизи потпуно напустио у корист турске вардарске војске која је била према Србима.

М. Пр.

Имануел се старао да буде и у овоме рачуну тачан. Ако то није постигао, узрок је у немању података. То показују друга и трећа свеска његове књиге, у којима је изнео бројеве приближније стварном стању.

Опис ратишта, којим се завршује прва свеска, кратак је и тачан.

II

Друга књига, (друга и трећа свеска), описује операције на војиштима од објаве рата до првог примирја.

Стратегијски развој снага и план операција по војиштима приказује тачно. Број српских трупа није тачан ни овде. Није чудно када видимо да писац рачуна јачину српског батаљона на 850 пушака, док је батаљон имао преко 1000. Та грешка износи код саме III армије 6000 пушака мање! По Имануелу, источна турска војска према Бугарима (тракијска), без једренске посаде, у почетку је износила 72 000 људи, турска вардарска војска према Србима 84 000, а група према Грцима 14 000 стр. 16). Рачунати су само борци. Број снага је према ономе у првој свесци знатно измењен.

Опис ратних догађаја отпочиње са операцијама на тракијском војишту. *Бугари* наступају са три армије: II (Иванов) на Једрене, I (Кутинчев) источно од Једрена у правцу простора Једрене — Кирк Килисе, III (Димитријев) још даље источно са задатком да заобиђе турско десно крило код Кирк Килисе. Према једренској посади (Шукри-паша), јакој око 40.000, има Иванов око 65.000, а против турске тракијске војске (Абдулах-паша), јаке 72 000, наступају Кутинчев са 63.000 и Димитријев са 53.000. Свега у битци код *Кирк Килисе*, без Једрена, 116.000 Бугара против 72 000 Турака.

Турци, сазнавши за наступање Бугара, прелазе такође у офанзиву, коју је наредио Назим-паша, министар војни, као врховни командант свих турских армија, а против које су били командант тракијске армије Абдулах-паша, као и Муктар-паша, командант његовог десног крила. Турци су потучени. У почетку отступају у реду, но убрзо у највећој паници. Узроци пораза су: мањи број, и, поглавито, паника и неуређеност у сваком погледу. „Ретко је једна војска у горем стању вођена у борбу“ (стр. 29) каже Имануел за турску војску у овој битци, *одустајући потпуно од свога тврђења у првој свесци*

да је ова војска била најбоља снага турска. Писац усваја потпуно мишљење Хохвехтера о квалитету ових турских трупа (стр. 24). Признаје да су Бугари показали физичку и моралну надмоћност свога војника у борби, али додаје о њима: „додуше до правог напада дошло је само на појединим местима", а за Турке да су напуштали положаје „пре решења" (стр. 29). Гоњења није било, што је штетно по Бугаре, јер да су гонили могли су постићи потпуно уништење турске војске (стр. 30). Узрок је у њиховој замарености, а, може бити, и у томе, што су Бугари били величином свога успеха изненађени (стр. 30).

Битка код *Лиле Бургаса* (и Бунархисара) доноси Турцима још јачи пораз, и ако су се овде ојачали на десном крилу са два резервна корпуса Узроци су још већи неспоразуми између Назима и Абулаха, неуређеност трупа и никакав морал војника. Муктар одбија код Бунархисара Бугаре, али га захвата паника која долази са центра и левог крила, где су и овај пут напуштани положаји пре решења (стр. 35). Бугарски напад је био искључиво фронталан, без икаквог маневара, и показао је у свој јачини моралну и физичку снагу бугарског војника, његово велико ратно одушевљење, готовост за нападање, силину напада и равнодушност према губитцима, али је био напад који „не уништава непријатеља". И у првој и у овој битци обухват није изведен. Што је непријатељ рано одступио, не оправдава Бугаре, јер је обухват требао да буде спремљен благовременије. Настаје питање: да ли је бугарско водство „у довољној мери обучено" да употреби снаге у право време, на правом месту, за потпуно уништење непријатеља. (Стр. 41 и 42).

Због тога што су код Луле Бургаса ударали само на фронт, омогућили су Бугари турској војсци да се спасе на утврђене положаје на *Чаталџи*, а ослабили су се и заморили тако јако да су тек после *две недеље* стигли пред Чаталџу, где о неком маневару није више могло бити ни помена, а имала само да се разбија глава о утврђени фронт! У овоме је био и узрок продужењу рата, у времену, у коме су остале савезничке војске довршили били већ своје операције — сем код Скадра и Јањине. Бугари су дошли на Чаталџу са 126.000 људи и око 550 топова против турских 84.000 и 280 топова. Први дан напада имали су слаб успех на десном крилу, на центру никакав, а на левом неуспех, други дан помакли су

се мало напред. трећи дан већ су сустали у нападу, а преко ноћи напустили су бојиште и повукли се натраг. Резултат је био да су Турци „одбили нападе бугарске на целом фронту“. (Стр. 58). После је дошло одмах примирје, изазвано замором, који је „учинио и Бугаре склоним“ да прихвати примирје (стр. 58). Утицала је и колера која се појавила и код Бугара.

Опсада *Једрена* описана је тачно, у колико се има података. Каже је да је западни и северни фронт најјачи, и да су на њ дошле две српске дивизије. (Стр 63 и 66). Снага њихова рачуна се на 25.000; то не изненађује, када се зна необавештеност писца о јачини наших формација. Узрок што Јевренe није заузето пре примирја, налази Имануел правилно у „недостатку јаче артилерије“ (стр. 66), не улазећи у испитивање ко је крив што је тај недостатак постојао. Додирује у кратко још операције дивизије бугарске долином *Струме* и заробљење малог Јаверовог кора код *Мерхумли*. Опис догађаја код Бугара овим се завршује, а прелази се на операције Срба.

Српски операциони план изнесен је тачно. Писац га сматра као „план за напад који је у велико замишљен“ (стр. 71). Распоред и кретање армије приказује правилно. Истиче да је I армија до *Куманова* превалила за четири дана само 36 км. што објашњава тешким тереном и потребом великог осигуравања бокова код свих бокова код свих колона. По Имануелу налази се турска вардарска војска, у тренутку објаве рата, са јачим одељењима према граници, а са главним снагама VII корпус (Фети) у Скопљу, VI корпус (Џавид) у Велесу и V корпус (Кара-Саид) у Штипу. Када I армија стиже пред Куманово, III армија је заузела Приштину, а II армија линију Кратово—Страцин. На турској страни креће се Фети самостално на Куманову, камо се упућује и Џавид: Кара-Саид остаје у Штипу (стр. 74). Срби су били добили утисак да су код Куманова јаке турске снаге, и I армија се спрема за одбрану, што значи да су они турску снагу знатно preценили (стр. 75). Турци су први дан нападачи. Пошто су и преко ноћи одбивени, отпочиње I армија сутра дан рано ујутру напад, који успева на десном крилу и центру потпуно, а на левом крилу, где је Дунавска Дивизија I позива, мање. Ту су нашила 3—4 турска батаљона са нешто митраљеза, који су иступили испред II армије и са границе, не имајући намеру да заобиђу

Дунавску Дивизију, код које је тај случај знатно прецењен. Против њих развијена је коњичка дивизија и део Дунаваца II позива. Да је II армија узела учешћа у борби, ова турска одељења дошла би у врло рђав положај. Ова, у ствари, ситница утицала је много на битку, јер је спречила заопкољавање Фетија са истока, што му је могло донети потпуну пропаст. Имануел не бележи само наше грешке, него истиче и све што заслужује похвалу. За српску пешадију има само лепих речи, а одаје признање и артиљерија. За коњицу каже да је дала слабе резултате у извиђању, али је корисно деловала у заштити бокова и залеђа. Турцима замера што VI и V кор нису стигли у битку. Признаје да су енергично нападали. За битку каже да је „велики успех српског оружја“ („ein grosser Erfolg der serbischen Waffen“), не само у моралном погледу, него и зато што је потучена главна снага турске вардарске војске коју је престављао Фетијев корпус. Истиче да није било гоњења. По његовом рачуну било је у битци, други дан, до 70.000 Срба према око 34.000 Турака Командант турске армије, Зеки-паша, налазио се за време битке у Штипу.

О операцијама III армије нема довољно података, због чега и не бележи важност крваве борбе на Мрдарима, ни значај борбе код Феризовића. Пошто је објаснио долазак Тимочке I и Дунавске II на Једрене, додељивање Недићеве дивизије I армија и одлазак III армије ка Призрену и даље у Албанију, прелази на операције I армије ка Битољу. Бележи у кратко борбу десне колоне код *Кичева* и средње код *Прилипа*. Застој после тих борби оправдава замором, рђавим временом и потребом да се примакну позадњи делови. За наш план *битољске битке* каже да је био напад на турски фронт и обухват оба крила. Све ово је тачно, а тачан је и опис битке. За Недићеву дивизију, којој „припада главни удео у решавању битке“, каже да је њено надирање према турском левом крилу било „врло успешно“. „У силном надирању развила је она цео Џавидов корпус, а тиме лево крило целог непријатељског положаја“ (стр. 86). По Имануелу, Турци су имали у битци, на јаким спремљеним положајима, целу вардарску армију, V корпус на десном, VII корпус у центру, VI корпус на левом крилу, уз то две редифске дивизије у резерви позади средине. Тачно износи и број и распоред наших дивизија у битци На завршетку описа каже за битку да је „дело српске војске

које је достојно поштовања" „achtenswerte Leistung des serbischen Heeres" „Имало је да се одбаци отпоран непријатељ са јаког добро спремљеног положаја и савладају тешке теренске препреке. И Турци су добро тукли. Они нису подлегли само бројној надмоћности него и бољем водству и умешности храбре српске војске, *која је овде дала највећи успех целог балканског рата*". (Стр. 87). За Грке каже да су закаснили за битку чему је узрок задржавање око Солуна и храбар отпор турске дивизије код *Банице*, која је заштићавала вардарску војску према југу.

После описа ових главних догађаја код Срба, а пошто је још забележно и гоњење разбијене турске војске према Ресну и Лерини, црта Имануел рад *Грка*. Одаје похвалу брзом кретању Грка ка Солуну, њиховим успесима код *Серфиџе* и *Јенице Вардара*, где су са знатно јачом снагом тукли Таксим-пашу, који је имао око 18.000 људи. Заузеће Солуна, три недеље после објаве рата, за Имануела је „сјајан успех" грчког оружја (стр. 92). Предају 25.000 Турака код Солуна без борбе тумачи бедним стањем одбранбених срестава и тиме што се та војска, због надирања Срба и Бугара са севера, морала осећати изгубљеном. Оцртавши у кратко мање борбе у Новопазарском Санџаку и похваливши брзо кретање наше III армије ка Скопљу као „брзо маршовање које заслужује признање" (стр. 98), додирује само у неколико речи — свакако због немања података — тешки прелаз те армија преко Албаније ка мору. Неуспехе Грка у Јужној Албанији оправдава њиховом слабијом снагом, а мале успехе *Црногораца* код Скадра „тешкоћама на које наилази и најхрабрија милиција када мора да заузима тврђаву коју правилно бране трупе састављене једним делом од активне војске" (стр. 106). Потпуно цернирање тврђаве види он тек по доласку Срба у Љеш. Улогу *грчке флоте* у балканском рату одаје у пуној мери заслужено признање.

Завршујући другу књигу истиче још једном важност битољске битке, када каже да је до примирја дошла под утицајем борби на Чаталџи и код Битоља (стр. 17). Пошто је изнео јачину војски за време примирја, своди ратне догађаје овако: — Брзим ударцима победили су Бугари код Кирк Килисе и Лиле Бургаса „рђаво спремљене и потпуно изненађене Турке". Ослабљени губитцима, гонили су полагано

и страдали са својим нападима на Чаталџи. „Више успеха имали су Срби и Грци“. Код Куманова и Битоља тукли су и разбили Срби турску вардарску војску, док су други делови српске војске заузели Санџак и обалу на мору код Драча, а две дивизије отишле на Једрене. Грци су бацили слабе турске снаге са границе и дошли брзо до Солуна. За борбу око Јањине отишли су, после, са целом снагом: сва острва у Јегејском Мору су узели и потпуно одржали власт на мору (стр. 121).

III

Последња — четврта — свеска Имануеловог дела изићи ће када се закључи мир. Са овим што је изашло до сада можемо бити потпуно задовољни, а бићемо, свакако, и са четвртом свеском, јер ратни догађаји од првог примирја до закључка мира, које ће та свеска свеска описати, немају ничега у себи што би могло да измени његово схватање о нашој вредности.

Имануелова књига велика је утеха за нас. Она показује да стручни војни писци, већ сада, док се још све потпуно о рату и не зна, *налазе истину*, зато што је *траже*. Ми ништа друго од Европе и не захтевамо, него да тражи и налази истину о нама. Срби су у пуној мери свесни грешака које су с њине стране чињене, и недостатака које је показала наша војска у овоме. О свему томе даће и они сами у своје време озбиљну стручну критику. Али, Срби су свесни и важности и вредности улоге српске војске и српског народа у овоме рату.

Имануел се у другој књизи ослободио заблуде у којој се налазио у првој свесци, где је тврдио да је на тракијском војишту била најбоља турска војска.[1] То мишљење променио је у корист турске вардарске војске за коју каже да се тукла добро. Тиме, а и оним што је казао о држању наше војске и о вредности и важности наших битака, поди-

[1] За оцену те војске нека послужи и овај пример: Млад, интелигентан, озбиљан турски официр из Јаверовог корпуса, који су Бугари заробили, причао ми је да је корпус имао око 30.000 људи, од којих је само један пук био активна војска, а остало II и III позив. После првог дана борбе побацао је већи део људи тога корпуса оружје и разишао се кућама (војници су из Тракије), тако да је од целог корпуса остало у строју само око 10.000 људи, колико је и заробљено! М. Пр.

гао је улогу наше војске у рату праведну висину. Његове речи да је наша битољска битка „највећи успех целокупног балканског рата“ дају нам потпуно задовољење за све оне неправде које нам је учинила извесна страна штампа у својим оценама наше улоге у рату, а и најјачи аргуменат против тврђења са извесних страна, која заслуге за успехе у рату хоће да превуку на страну једног савезника, потцењујући заслуге осталих савезника.

Ова прва већа стручна студија о рату вели нам да требамо само да имамо стрпљења, па ћемо брзо дочекати да истина изиђе потпуно на видело. Војни стручни писци раде као научници. Њихова дела су као медецинска дела. Они не знају за политику ни за тенденцију. Они држе у рукама планове, карте, упоређују бројеве, рачунају време и студирају хладно ток свега што се догодило, управљајући се само према законима стратегије и тактике.

Ако у Имануеловој књизи има места за која нам се чини да су могли бити за нас праведнија, не треба му замерити. То је последица необавештености. Његова књига, у осталом, кратак је преглед ратних догађаја, писан, на основу непотпуних података, ради прве хитне стручне информације немачке јавности. За оно што би у њој, у првој свесци, могли назвати неком предрасудом према нама, криви смо и сами, у неколико, када смо у недавној бурној прошлости пунили Европу сензацијама о себи, а после, када смо се отпочели препорођавати, пропустили да обавестимо ту исту Европу довољно о нашем препороду.

Дужност нам је да Европи кажемо више о Србији, него што то чинимо, непоучени још увек искуством из прошлости. Не треба никада заборавити да су Балканци у Европи, а ипак далеко од ње, да је она, сем тога, сувише господска, сувише забављена својим великим пословима и бригама, да би могла да долази к нама по сваку ствар која јој је потребна за правилно оцењивање нашег живота.

Имануел је, променивши на основу чињеница своје мишљење о тракијској турској војсци у корист вардарске војске, и оценивши праведно вредност ратне улоге Срба и Грка, показао да се није дао тиранисати нарочитим расположењем које је имао у првој свесци за Бугаре. Промена је настала код њега услед чињеница, догађаја на ратишту, у колико их

је могао сазнати. Да би он и сви други стручни писци добили праву слику о рату, треба да знају *све*, све елементе, све чињенице које су деловале у овом рату. А од кога ће моћи сазнати онај њихов део, који се односи на нашу војску, ако не од нас?

Када се рат заврши, први посао мора нам бити да издамо велико, опширно, званично дело нашег ђенерал-штаба о раду српске војске у рату, не сакривајући грешке које смо чинили. А не би, може бити, касно било ни данас да издамо такво дело и о рату 1885, у коме ћемо изнети наше податке и узроке које ми знамо да наведемо за наш тадањи неуспех, а у којима лежи истина о томе рату Тим делом разбили бисмо већ једном заблуду, у којој се налази свет од 1885 до данас при оцењивању наше ратне, државне и народне снаге. Садашњи тренутак, када су ту заблуду у темељима пољуљали наши успеси у балканском рату, згодан је за једну такву искрену исповест.

Истину, стварност, факта, треба изнети пред Европу; то нека буде наша реклама. Ту потребу доказује већ и појава ове прве стручне књиге о балканском рату, јер, у колико у њој има грешака о нама, то је само због тога што писац није имао довољно тачних података о догађајима.

Капетан Милан Прибићевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Крај скадарског питања. — Границе Албаније. — Део турског државнога дуга који би могли примити балкански савезници после мира.

Скадарско питање се решило. Краљ Никола је упутио Сер Едуарду Греју овакав телеграм о томе питању: „Моја влада је у својој ноти од 17 априла изложила разлог своме држању у питању Скадра. Ово држање је инспирисано непоколебљивим начелима правде. Ја још једанпут са мојим народом проглашавам своје право освећено историјом и освојењем. Моје достојанство и достојанство мојега народа не допуштају ми да се покорим изолованим наређењима, и зато судбину Скадра предајем у руке Сила“. Како се влада Митра

Мартиновића није сложила с овим решењем, већ је била зато да се не попушта па макар дошло до рата то је поднела оставку. Краљ је оставку уважио а владу је образовао генерал Јанко Вукотић, који је од 1907 до данас играо видну улогу само у унутрашњој политици Црне Горе. У среду 1 маја извршена је предаја Скадра међународним трупама, које су под командом енглескога адмирала блокадне флоте. Историја ће имати да оцени да ли је морало да се сврши са Скадром овако како се свршило.

Велике Силе су саопштиле савезницима, пред предају Скадра црногорској војсци, решење о границама будуће државе Арбаније. Та граница на северу је уз Бојану од њенога ушћа па до села Корице, које се налази на десној обали. Одатле је граница гребен брда које раставља Бојану од Скадарскога Језера. Тарабош остаје Албанији. Код села Зогаја, које остаје Арбанији, пресеца Скадарско Језеро до отоке Лукени Хотит и иде међом која дели Хоте и Груде од Кастрата и Климента, тако да племена Хоти и Груди припадну Црној Гори, а ова друга два Албанији. Одатле је стара турско-црногорска граница која дели Куче од Кастрата до области Плав и Гусиње. Одавде је граница косом и вододелницом између Лима и Дрима, тако да Плав и Гусиње припадну Црној Гори, и излази гребеном планине око Ђаковице, која остаје изван Албаније. Одавде иде опет косом до Белога Дрима, а онда Белим Дримом до на неколико километара од Призрена: одатле иде тако да цео стари срез љумски остане Албанији. Даља је граница високи Кораб. Доња Река дебарска остаје Албанији, а Река ван ње: северно од Дебра граница се спушта на Црни Дрим, тако да варош Дебар остане изван Албаније. Гранична линија се повлачи до села Лукова, а одатле водомеђом Дрима и Шкумбе. Струга и Охрид остају ван граница Албаније а граница се завршава на западној обали језера код села Лина.

Једна од погодаба за мир са Турском коју истичу балкански савезници јесте и ратна оштета. Повериоци Турске, и ако су и наука и практика признали законито право на ратну оштету, не слажу се са тим, јер налазе да је у материјалној немогућности да Турска плаћа ратну оштету. Повериоци налазе даље да су савезници дужни да плате и један део дуга, онај део

дуга који стоји у сразмери са делом освојенога земљишта. Савезници мисле да они не морају правно бити обавезни да исплате икакав део државнога дуга Турске царевине, рачунајући да ће отоманска империја остати и даље као међународна чињеница, као дужник који је закључио дугове раније и за своју корист. Савезницима и дуга практика иде у прилог. Кад су Ломбардија и Млетци присаједињени Италији, Италија није примила на себе никакав део дуга. Године 1878 ни Русија, ни Румунија, ни Аустрија, нису узеле никаквога удела у дугу ове исте турске царевине за заузете турске провинције у Азији и Европи.

Врло је вероватно да ће преобладати мишљење поверилаца Турске, међу којима су најзаинтересованији Французи, Немци и Енглези. За тај случај врло је важно питање колики удео савезника треба да буде у томе дугу и на које зајмове треба да се простире то учешће. Савезници ће у томе случају заступати овако своје становиште.

Балкански савезници не могу примити, при одређивању суме турскога државнога дуга коју треба да плате, начело: да део тога државнога дуга буде сразмеран онолико колико су приходи освојених области у сразмери са целокупном сумом државних прихода. Нико не може утврдити да су турски државни зајмови чињени и употребљени и за унапређење свих турских области у опште. Нико не говори о томе да су савезници наследили један део царевине, него сви говоре о штети коју ће имати повериоци. У практици има неколико примера који дају право савезницима у овоме. Последњи је пример Италије; турско-талијански уговор из 1912 године има одредбу по којој се Италија обвезује да положи Управи Државних Дугова у Цариграду ону суму новаца која је равна суми прихода коју је Управа Државних Дугова примала из Триполиса и Киренаике. Кад је острво Крит добило своју аутономију, онда је имало да исплати Управи Отоманских Државних Дугова суму од милион и по динара, која је била равна суми прихода са Крита претвореној у капитал.

Полазећи са овога становишта, треба од целокупних државних дугова Царевине одбити најпре оне зајмове који не служе за залогу прихода од окупираних области, јер повериоци немају шта изгубити у вредности њихове залоге. После тога треба одбити и оне зајмове који су употребљени

на сасвим оделите сврхе, а који немају везе са окупираним областима (грађење багдадске железнице), па ма приходи од окупираних области и даље били у залози за те зајмове. Залога турских поверилаца може бити умањена кад је реч о оној суми која представља приход одређен за сада заузете турске области и колики је обични и изванредни ануитет од зајмова који су тим приходом огарантовани. Кад се израчуна сума тога и капиталише (путем рачуна интерес на интерес), онда ће се наћи онај део државнога дуга Отоманске Империје који би могла Бугарска, Грчка, Србија и Црна Гора да приме на себе да исплате повериоцима. Сума тога дела дуга овако се може наћи.

Турски државни дугови I категорије су уређени Мухарем Ирадом (то је ирада од 8 децембра 1881, 28 мухарем 1299, којом се уређују односи између отоманске владе и поверилаца на страни сопственика обвезница државних дугова. На основу те ираде делегати поверилаца на страни прибирају сами приходе намењене за покриће државних дугова и троше их за исплату интереса и ануитета до коначне исплате. Овом ирадом је утврђено да се ова права не могу приватним уступити суме тих дугова, која је износила на дан 1 марта 1912 године 49,975.854 турских лира. Дугови II категорије, начињени после Мухарем-Ираде, којима управља Управа Дугова, износили су на дан 1 марта 1912 године (ово је датум турске буџетске године) суму од 35,924.394 турских лира. Најзад, сума дугова III категорије, којима не управља Управа Државних Дугова, износила је тога истог дана 46,282.016 турских лира. Ти сви дугови представљају суму од 3,040.192.072 динара.

Дугови уређени Мухарем-Ирадом су овако распоређени. За исплату ануитета служе приходи који су на дан 1 марта 1912 износили 4,769.614 турских лира бруто, а нето 3,977.659 турских лира. За исплату ануитета и интереса довољно је 2,157.375 турских лира, што значи да има сувишка у суми од 1,802.284 лира. Од овога сувишка држава је примила 75%, а 25% су били одређени за повећање ануитета, што чини 455.871 турских лира. Од целокупне суме овога бруто прихода прибирано је из окупираних области (Архипелаг и Албанија, без Родоста и Галипоља) 1,030.308 турских лира, или 881.461 турских лира нето. Да се изнађе сума која у истини

служи за редовно и ванредно покриће ових дугова уређених Мухарем-Ирадом треба утврдити однос између овога чистога прихода и суме потребне за отплату ануитета, интереса и осталих трошкова ових дугова. Тај однос представља суму од 13,315.275 динара; та сума представља у исто време и мањак залоге за зајмове уређене Мухарем-Ирадом.

Дугови који су закључени после Мухарем-Ираде, а подвргнути су руковању Управе Дугова отоманских износили су 35,924.394 турских лира. Од ове суме треба одвојити суму која није гарантована каквим приходима од окупираних земаља. Те су суме: Зајам Османије од 1890 годину у суми од 3,263 700 турских лира; зајам за багдадску железницу, I серија, у суми од 2,353 978 турских лира; и зајам за багдадску жељезницу серија II и III у суми од 9,967.166 турских лира. Како ови зајмови нису служили за потребе окупираних области турских, то њихов збир треба одузети од целокупне суме дугова ове друге категорије, и сума од 20,339.550 турских лира представљаће капитал за чију исплату ануитета, интереса и другога треба годишње 992,150 турских лира. Чист приход за ову исплату износи годишње 1,226.008 турских лира; а део на окупиране покрајине износи 246.033 турских лира. Према томе сума од 199.102 турских лира служиће за годишњу исплату ових дугова. Сума од 4,579.346 динара представља стварни мањак у залози дугова ове друге категорије.

Трећа врста дугова је зајам тако зване „Царине 4%“ од 1902, коме су служиле као залога прихода од царине у Једрену и у Солуну. Тај зајам је представљао 1 марта 1912 године капитал од 8,108.000 турских лира. За исплату ануитета, интереса и осталога за овај зајам потребно је 390.000 турских лира. Једна трећина, око 130.000 турских лира долази за ову сврху на приходе из окупираних покрајина. Другим речима за 12,990.000 динара биће умањена залога за овај зајам треће категорије.

Према свему што је до сада изнесено, може се овако закључити. За дугове прве категорије, кад се 60,086 258 динара, колико је годишње потребно за ануитет, интерес и друго, смањи са 13,315,275 динара, дакле, са 22,16%, онда би на целокупни дуг од 1,149,444.642 динара, имало да дође на савезнике (заједно с Албанијом) сума од 254.716,927 динара.

За дугове прве и друге категорије, кад се 82,905.608 динара, колико је годишње потребно за исплату ануитета, интереса и друго смањи са 17,894.621 динара, то јест са 21,58%, онда би на савезнике имала да дође за дугове обе категорије сума од 349.003.472 динара. За дугове прве, друге и треће категорије, кад се сума од 90,775.708 динара колико је годишње потребно на исплату ануитета, интереса и друго, смањи са 20,888.761 динара, то јест са 22,73%, онда би на целокупне турске дугове могло доћи на савезнике свега 409,990.126 динара.

Инострани.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„На старим огњиштима“. — Г. Алекса Шантић је један од оних наших писаца који имају највише заслуге за обнову родољубиву поезије наше, и било је природно што су историјски догађаји од 1912 и 1913 изазвали цео један низ родољубивих песама његових. Неке од тих песама појавиле су се у „Српском Књижевном Гласнику“, неке у сарајевском „Народу“. Све те песме, са неколико нових, изишле су сада у засебној књизи, под насловом „На старим огњиштима“ (Мостар, 1913). Мањем делу песмама могле би се замерити што им је у импровизацији облик нешто занемарен, и што се у њима јављају опет оне „песничке слободе“ којима је Г. Богдан Поповић у овом листу у своје време онолико замерио. Али у целини то су прекрасне родољубиве песме, писане са искреним одушевљењем и са високо свечаним акцентом. У збирци се нарочито истичу песме „Куманово“, „Косовка“ и „Пред Битољем“. Л.

„Балканска равнотежа“. — Питање о деоби освојених територија данас више но ишта занима јавно мнење у балканским земљама. Српско мишљење о том питању изнесено је у врло доброј расправи Г. Др. М. Ђ. М., „Балканска равнотежа“, писаној са познавањем предмета, јасно, мирно и убедљиво.

К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 11. — 1 јун 1913.

ПЕЧАЛБАРОВА ЖЕНА.

(Крај.)

И Трајковица, у свечаном невестинском руху, са свекрвом, у гомили жена, матера и сестара полазникâ, враћала се дома после опроштаја са рођацима и Трајком, коме је при растанку стидљиво пољубила руку, ћутећи... Уз пут се и преко воље чинила весела, али у грудима је осећала да јој се оданде нешто откинуло и излетело, и у тој празнини се нешто тешко комеша и непријатно је прижиже. По која од старијих, средовечних жена застала је, обазрела се назад и ставила шаку изнад очију да још једном, ако може, одвоји пажњом у гомили сина, или домаћина, који је у реду, непримећен, на кирицијском коњу далеко већ одмицао. За њу је било стидно обазирати се... Идући полако за свекрвом, њој би поглед чешће застајао на утиснуте трагове кондура по влажном путу, и она је у помисли одабирала његов, Трајков траг, и зажелела, кад би смела и да је сама, да пољуби то место, или узме од оне земље где је он згазио, па да носи, увек носи са собом. А кад би се намерно отргла од тих мисли, запазила је поред себе другу снуждену мајку, из своје махале, где погнуте главе, са светлуцавим траговима још непресахлих суза, изнемогло се клати и промиче поред ње. Њој је давно муж отишао на печалбу и тамо остао, и сада одвојила од себе и свога недорасла јединца, да и он можда, као отац му, за мало

па заборави и њу и друге своје на дому. Трајковицу би њен изглед гануо; осетила би у себе да је њој ипак боље, али је после обузимала тешка суморност, која као да је прелазила са те снуждене и невољне мајке на њу. И она би дубоко уздахнула, пренула се и обазрела око себе да у друштву жена, пратилаца и свекрве ко не примети... Трајко јој се обећавао да ће се уздржавати од свега; он неће заборављати своју стару мајку која га је у сиротињи и удовиштву подигла, и њу, Трајковицу, што му је увек и у свему послушна била; он ће *сваку* тамо, ма каква била, одгурнути, па и мистријом ударити, ако покуша, на скели, ма где, да га цмаче као *оно*. . *Оно !*... Он јој је обећавао и заклињао се да ће доћи друге, најдаље треће јесени; он се неће повести и угледати на оне који су тамо заостали, толико заостали да свет њихове овде жали и оговара. — А *мајмунче !*... оно „сниско, али лепо" мајмунче, о ком је *он* причао оне вечери... оно што се не стиди пред светом на улици, па и пред мајком у кући, која се чини невешта, да цмаче и милује туђе људе који су везани за другу! И поглед би јој застао на „удовице са живим мужевима" које су биле ту, у гомили пратилица, у овешталом стајаћем руху, јер је стидно за њих да облаче ново одело кад су их мужеви на печалбе тако давно заборавили. Неће ли некада и на њу тако друге погледати !...

...Неће, — бар до прве јесени кад ишчезоше за њу мајчине слутње, јер јој се нађе детенце, и то мушко. Њеној радости не би краја. Она се осећала пресрећном што је постала мајком, и то са још мушким дететом! Њена душа је била препуна највише милине што је живот може дати. Њој је сад ретко долазила помисао на Трајка, на његов рад и живот на печалби, и на непристојне „јађупке" тамо. Шта јој се сад све то тицало! У осталом, Трајко је обећао да ће доћи друге, најдаље треће јесени. Па и ако прође више, па шта! Она је сад мајка; њу је Бог обдарио дететом и здрављем! А то је све што је она од њега желела. И она му се, захвално, у постељи после легања, шапутајући, молила. Њена брига је од тад била да слуша сверкву, да ради, пази и негује своје дете. Са мајком као да су се надметала која ће боље да га придржи, окупа, преобуче. Трајковица је то чинила под видом да помогне и одмени мајку, јер је стара; ова пак, да су старице пажљивије, обазривије, да умеју боље да

повију, да при љуљању певају, тепају како ће порасти велики, бити добар радник, ићи на печалбу и слати баби новаца да она себи купи антерију и зубун.

Али баба то не дочека. Идућег пролећа она умре, и Трајковица, жалећи своју добру свекрву, оста сама, са малим Степаном, да кућу кући.

⁂

Пролећа и јесени пролажаху. Трајко је с времена на време слао новаца дома, али писма су почела стизати све ређа и краћа, колико да наговести по коме је колико шта послао. Треће јесени место доласка његова доби Трајковица фотографију, његову слику, са писмом у коме се изговарао да не може доћи због слабе зараде, а и болести, јер се био истрошио за лекове. Њој, посматрајући на слици његово пуније, беље, веселије лице но што га она знала, била је мало чудна ова његова болест. Идућег лета, за овим, не би ни писма. С јесени кад почеше да долазе печалбари, стиже од њега нешто новаца и кратко писмо у коме жали што не може доћи и ове јесени због предузећа некоје зграде, јер је постао тога лета *мајстор*, предузимач, па надничари скупи, рад недовршен, новац непримљен... Идуће јесени сигурно ће доћи...

Али се по селу поче шапутати да је и Трајко већ ступио у ред „изгубљених“, како су напуштене на печалби звали. Дознало се после и за Јевту, да је тога лета пао са скеле и сломио ногу, те га *она* његова „јађупка“, напустила, јер није могао да је издржава, и дошла код Трајка да му носи малтер. После се већ знало да је *она* нека мала, сниска, али лепа; да више не носи малтер него је Трајко издржава са једним дететом, које је имала са Јевтом, а доцније добио још двоје са њоме.

Па ипак је Трајко и даље слао новаца и по које писмо дома, а и Трајковица одговарала, али и она укратко као и он: да је добила тад и тад толико новаца; да су дома здрави и живи; да Степан расти, да је велики, и већ пошао у школу. По неколико пута би Трајковица понављала девојчици, која јој писала писмо, да му пише да га „поздравља Степан: велики је, расте, почешће пита своју маму: имам ли ја, мама, свога тату, и зашто га ја не знам?“

— Али, стрина, то сам већ два пута написала, кажи

што друго! — рекла би јој девојчица. која је можда четири пута те речи поновила у истом писму.

— Ако, мила, ако, додала би Трајковица, — немам шта друго. Ово нека је од његове, Степанове, стране. Нека зна и *он*, тамо, да и „ми“ нисмо — хтела би да јој рекне: пусте, али би застала у бојазни да девојчица како, код својих, дома, не изусти, па се то по селу после разгласи и да јој се смеју, те би додала: — да има велика, одрасла сина.

Најтеже је било за њу оно јесење доба око Митров-дана, када почињу да долазе печалбари из Влашке. Ред би тада био да код поједине ближе рођаке оде на добродошлицу, али је унапред осећала непријатност што ће ту имати. Поред жена у кући био је још и покоји човек из села, па се стидела њихова подругљива осмејка да за Трајка упита, кад је сваки знао *све* о њему, — и она није одлазила. Она је за те две-три недеље, док време доласка печалбара не прође, облачила још старије одело; избегавала сусрет на путу са долазницима, јер је требало да се позравља с њима и упита што за *тамо* и за Трајка; раније или доцније одлазила је на чесму, но обично, да не би је која од другарица запиткивала шта је чула о Трајку, хоће ли долазити ове јесени, или неће, те да ли јој је послао новаца, и колико..

Ако би који од печалбара, рођака, сврагио код њене куће да јој преда послат новац од Трајка, или онако на виђење, она је гледала тада, ако би га при доласку спазила раније и било лепо време, да му изнесе столичицу у двориште и ту сачека, па малом Степану нареди да приставу џезву за кафу на огњиште, да гост види како она има већ велика, одрасла и добра сина, и ако би после сама скувала и послужила га... Узалуд би овај од ње очекивао запиткивања, жалбе и поговоре због Трајка што је тако дуго *тамо* изостао, она би му, после уобичајена поздрава и кад би јој предао новац, само рекла:

— Како сте тамо?... Је ли здрав?

— Здрав је, Трајковице, здрав, — одговара овај, погледајући у страну од њена озбиљна отворена погледа. — Добро ради. . Само, знаш, такве су године дошле, не може да се заради да преостане за долазак овамо.

— Само да сте живи и здрави, додаје она хладно, и гост би из њена проницљива погледа осетио да је много обишао истину, те би се мало збунио и додао:

— Доћи ће, Трајко, доћи ће... Он је добар радник. — А да би се приближио нешто више истини умешао би и себе: — Доћи ће... Знаш, та ви већ жене знате како је тамо! Кад човек застане више од две-три године на печалби, ода се после, — не само он: и ја, сваки од нас, — мало више трошковима, заборави како се овде живи и шта је дома оставио... Доћи ће... Трајко је вредан — каже он, и устаје да се што пре опрости и удали.. А она ни да реч срцбе каже на Трајка! После овога обузимала би је мора, узнемиреност, те није могла ни да ради, ни да седи — осећала је у грудима да се нешто давно скупљано и прибирано као у клупче раскравило и разлило по целоме телу, те је прижиже и пече, док се опет за неко време не склупча и падне на своје првашње место, испод ложичице. Примљен новац би тада завезала у какву крпицу, пљунула на њ и бацила га у кутњу камару као нешто одвратно. У тој суморности, и ако није хтела никако да мисли на то, — излазило би јој пред очи оно гнусно *мајмунче*, у црним, „јаћупским“ фистанима, гологлаво, са чупавом разбарушеном косом, оштрим мачјим погледом и ситним, шепутљавим лицем, намазаним смрдљивим „белилом“.

У тој узнемирености тада и дете би без узрока изгрдила, па и за уво повукла; по који крчаг отишао би у парчета на буњиште; по кући би летеле разбацане и испретуране ствари, — и све тако, док време захлади. После пак, као у инат *некоме*, узела би бачен новац из камаре, замолила брата да с њоме иде на пазар, у варош, и тамо накуповала много непотребних ствари: детету кондуре и антерију, ако је имало да те зиме прође; себи зубун, јелек, да и њих спакује поред других у ковчегу, који је био пун неношена руха.

Кад би је, после неког времена, та мора као редња болештине прошла, — она је прихватала посао: ишла је у друштву жена у планину за дрва; спремала што треба за зимницу; олепила поразбијана окна на прозорима артијом, јер је зима наступила а дани захладнели; плела детету чарапе и слала редовно и на време у школу, и љутила се много сама на себе што је била толико „пакосна“ да тако *лошо* мисли о своме Трајку, кад је он њу, кад беше дома, толико пазио! Колико је њих тада у селу њој завидело због његове стаситости! Најзад, шта! и ако има *тамо неку*: човек је, угледан, наочит, па нека се отимају о њега колико хоће, само кад јој

га не могу за свагда отети! — Он је њен, венчан; оне арамије само је поткрадају... Зар је мало жена овде у селу чији су мужеви по петнаест-двадесет година остајали тамо, па опет после дошли. Њеноме Трајку тек десета година од како је тамо, и он јој шаље новаца, мало истина, али ипак шаље. Ко зна како је и њему тамо у туђем свету без својих! Можда није онако баш као што свет овде за њега говори?... Можда је изгубио у радњи пошто је постао мајстор, па сад ради под другим. Размишљала је и мучила себе још за много шта. — Зашто да она овде потроши и за оно што јој није било потребно а он, тамо, ко зна, да ли има све потребне намирнице за зиму... Ако је и изостао више, можда му је која од овдашњих завидљивих жена учинила *чини* онда, при испраћају на печалбу. Зар није сама крива што му није ставила при поласку тада гранчицу дрена у пазухо, за здравље, и пришила соли и бела лука у појас да му се *чини* не остваре?

Да би се отргла од тих мисли које су је мучиле, одлазила је затим у своју собицу и потражила у ковчегу, међу својим невестинским рухом, Трајкову слику, коју јој је давно послао и дуго је загледала и посматрала. После би прострла постељу, — онако баш исто као оне зиме кад беше *он* дома, — па вадила из ковчега једну по једну хаљину, све Трајково „зетовско“ одело; дуго посматрала доламу и гуњче; џемадан откопчавала и закопчавала и руком гладила као да га чисти или милује; пажљиво посматрала чакшире, нагледала учкур на њима да нису мољци искварили — и зарицала се да ће гледати како било да *му* с пролећа отправи „чини“...

А кад дође пролеће, опет ништа! — Једна јој, још из девојаштва другарица, сама тражила пређе да их у три воденице, на три камена, по три пута окрене и од њих Трајковица да сплете и пошаље чарапе њему, по коме од печалбара што ће тог пролећа да иду тамо, да би му се „памет окренула за овамо. Није хтела; бојала се да се по селу не разгласи, па да је после оговарају.

Тога лета ни писмо, ништа од њега! Око Митров-дана почеше по селу, као обично сваке године у ово доба, да нагађају који ће од печалбара те јесени доћи, — а то све мислило се према женама које су тада почеле да облаче новије одело да би их тако затекли мужеви кад дођу, јер, после облачити се у ново одело, стидно је. А и оне нису сигурно знале.

Некој, можда, муж писао; другој само напоменуо да стави који товар више грожђа за вино, или да исхрани и угоји боље прасе; некоја пак по сну што је сама уснила и протумачила на *његов* долазак, те обукла нов зубун...

И Трајковица једне ноћи, баш у очи Митров-дана усни као да беше на некој ливади... ливада као њена. некошена, зелена, по крајевима нешто увела, а на среди извор, чист, и бистар. Она је дошла по воду, па стала ту да захвата шаком са врела да се умије. Али, за чудо, не може да подигне руке и пљусне воду на лице!... и још, по захваћеној води у прегршти гамиже пуно ситно, ситно труње. Наједанпут стаде пузити из траве велики, дугачак смук, и заплете јој се око ногу. Она претрну, и вриснуо од страха, да и дете поред себе пробуди, — па се усправи на постељи и стаде још онако сањива да понавља и тумачи сан:

— Ливада са извором, бистрим, то је добро, мисли она у себи, — неко задовољство; умивање — скора радост. Али оно труње у шаци, шта ће да значи? А смук, око ногу, посигурно *он,* — помисли, са неким расположењем и зебњом, на Трајка. — Зато можда овога лета не посла писмо, ни паре?... Ко зна, може *који* од печалбара и раније доћи... данас је пак празник, снови се испуњују до подне, или, после подне, а путнику се не зна време! — рече у себи, па устаде, распрете ватру на огњишту, и стави воде у ђугуму да се утопли за дете да га измије и окупа. — Како ли би се Трајко обрадовао, помисли, кад би случајно дошао и видео да има оволика, израсла сина, па да га после годину-две поведе и са собом на печалбу!

Напољу се било разданило и сунце високо одскочило кад јој дође и брат, старији од ње, и заста је тако расположену. Она га пресрете добродошлицом, додаде му столичицу, поред огњишта, пристави џезву, па, да би дала одушке своме задовољном предосећању, поче разговор о печалбарима и помену Трајка.

Он је погледа, замишљен, па погна главу и зловољно рече:

— Остави га... Не поменуло му се!

— Зашто? упита га она плашљиво.

— Тако... каже он иућута. Па прихвати машице, и поче шарати и повлачити браздице по пепелу на огњишту.

— Да није што лошо, бато?!

— Није; није ни добро... Пише човек, ето... три писма летос... и сад...

— Шта пише?... Ко?

— Ето, *он*... неће те више... Не требаш му, каже... Можеш да се... Неће те за жену...

Она заста, погледа брата укочено као да није добро разумела, па се и прибра и запита:

— Да није што друго лошо, бато?... Да није, Боже сачувај, болестан, или... умро?!

Он је погледа чудновато:

— Камо да је то... то би још приличније било, па нека му опусти *ово*, — и удари љутито машицама по огњишту. — Доста си му робовала и свој век сатрла да му се *ово* не угаси, — и џарну јаче у ватру да се и углевље распрште... — Да му служиш *Свет' дан*, пазиш и живе и мртве његове!... Поћута мало, па подиже главу, загледа је право у очи и настави блаже: — Отац нам је покојни оставио, сестро, и имање, и свашта. Узми дете, па ћемо да живимо...

Њу сад тек нешто врело жацну у ложичици, прође јој нека ватруштина кроз тело и зину да нешто нагло проговори, али је реч застаде у грлу. Постаја мало, а затим полако изусти:

— Има ко на очевом имању, бато... Будите живи ви тамо... Дао Бог, пуна кућа. — И прихвати дете своје.

Он као да пречу, накашља се, и настави:

— Још си здрава... није време прошло... Биће и прилика, амо би хтела... има добрих људи...

Она привуче дете к себи, и утаче му се у реч:

— Остави, бато, тај разговор... Само нека је *он* жив, па ма и не писао... Да није болан или, Боже сачувај, умро!... Какав је да је, он је мој... мени је у део пао... Доћи ће!... бато, он, доћи ће!... Колико је њих тамо нашинаца као он!... Остареће, бато, изнемоћи ће, потражиће макар кад овамо *своје*... као многи што су... Боже, причувај ми *ово*, — прекрсти се Трајковица и загрли малога Степана, а из влажних очију откидоше се крадом неколике капље и падоше на његову главицу.

— Мама, болан тата, мама — болан? пита дете и обисну јој се око врата.

— Болан, чедо, болан!...

Лабуниште, у Дримколу.

Анђелко М. Крстић.

ДИВЉАК.

(5)

VI

У плавичастој, свиленој собној хаљини, која се припила око виткога јој струка и још јаче истицалу облину једрих кукова, лешкарила је Љубица на широкоме, мекоме дивану. У руци је држала растворену књигу коју није читала, нијемо гледајући према прозору, гдје се, на лакој лимуновој грани љуљала ластавица и, утурајући кљун под пола раширено крило, тријебила перје. Ни опазила није кад у собу уљезе Јованка и лако јој приступи... Јованка је изгледала збуњена, застиђена, смућена; непрестано се мијењала у лицу и, не смијући отворено да погледа. играла се крајем везене танке бошче и умотавала га око прста. Љубица, пренувши се, погледа је и гледаше дуго, испитујући. Затим се лагано помаче и указа јој руком да сједне поред ње, на диван.

— Позвала сам те, — рече полугласно, — да се с тобом озбиљно разговорим. Ти, ваљда, знаш о чему?...

— Не знам, — замуца Јованка пригушено, као спремајући се да заплаче.

Љубица се придиже, помилова је по коси и нежно запита:

— Откуда се ти познајеш са Поповићем?

— Па... ето... Сретали смо се каткад у башти, — одговори Јованка испрекидано, врпољећи се, освр̂ћући се, обарајући главу.

— Каткад?...

— Врло ријетко.

— А зашто си с њим јуче онолико разговарала?...

Јованка се покуњи, сакри лице у бошчу и отегнуто одговори:

— Он... он ми сам приступио... И сам ме запиткивао..

— Али и ти си радо одговорила, нагласи Љубица оштрије.

Јованка скупи усне и, узвијајући гаравим обрвама, мазно одговори:

— Па... кад је интересантан!...

— У толико је гори и опаснији! — нагло узвикну Љубица, и измахнувши руком одбаци књигу у страну. — Због

тога га се и треба бојати, и ти... ти се не смијеш више с њиме састати...

— Али...

— Нипошто !...

Руку, којом је држала бошчу, узе јој у своју и снажно поче стезати.

— Не знаш га ти какав је, — прошапта пригушено, уносећи јој се у лице. — Не знаш ти колико је несталан, превртљив, обијесан, груб...

— А мени се чини...

— Своје је срце згазио, па ће згазити и туђе, свачије, — проциједи Љубица кроз зубе и сијевну очима.

— Зар ?...

Јованка се нагло отрже, изви и, погледавши Љубицу пажљивије, спусти јој главу у крило. Бичеви коврџаве косе разасуше се по свиленој собној хаљини, обнажене пуначке руке нехотице се обавише око струка Љубичина.

— Оклен то знаш ? — запита меко, њежно, улагујући се. — Оклен знаш ?...

— Слушај !... Испричаћу ти причу једну о њему, *истиниту* причу... По њој ћеш га најбоље познати.

Намјестивши се удобније, Љубица јој спусти руку на главу и, лако је чупкајући за косу, поче причати :

— Била тако једна дјевојка, млада, лијепа, богата, јединица у оца... Може бити да је као јединица била нешто и размажена, — сви су барем говорили да је размажена, — али, вјеруј ми, имала је топло срце, пуно милости и љубави према свакоме... Случајно се познала она и са Поповићем... И ако је у омладинским круговима био доста виђен и истакнут, ипак се о њему причале чудновате, ни мало ласкаве приче. О његову бјежању и изгонима из школе, о тумарању по свијету знала су причати и дјеца ; поред тога се говорило како је расипник, инаџија, бекрија... Ма да је долазио у сва друштва, дјевојке из бољих кућа избјегавале су га. Управо, оне су га морале избјегавати, макар и преко воље, јер им родитељима било је неправо да се друже с њиме... „Упропастиће толику очевину, па ће оставити и жену и дјецу“, већином су говорили старији, а поред таких прорицања ко би пустио својој кћери да се заљуби у њега ?... Али *она*, као за инат читаву свијету, баш је желела да се упозна са тим

чудом... Хтјела да се састане с њиме, разговори... И упознала се... Сједели су на једној забави, једно близу другога, и узгред, измијењали неколико ријечи.

— Она се прва јавила? — запита Јованка немирно, вртећи се. — Је ли?...

— Пусти ме да причам, — рече Љубица јаче и лако је удари по устима. — Пусти ме да кажем шта је било на игранци која је настала након забаве... Пошто се очеви уклонишише у друге собе, жељни да се уз чашу вина састану и разговоре; пошто се матере, тетке и стрине повукоше да се до миле воље наругају туђим дјевојкама и њиховим хаљинама, момци и дјевојке окупише се, измијешаше потпуно. Читава дворана се ускомеша, оживи, узаврије... Једини *он* био је осамљен... Измакнуо се у страну, прислонио се уза зид, и, чупкајући час једни час други брчић, суморан и намргођен, мрко гледао на све. А *њој* се ражали.

— Колико пати, сиромах, у овом часу, — мислила је, — кад гледа друге како се забављају, а он не може, не смије тако се забављати?,.. Колико то мора болити?... Млад, здрав као и сви други, жељан састанка и друштва дјевојачког, а то га друштво немилосно одбија, гони, одбацује само зато што се о њему причају разне приче, које је може бити неко и измислио!...

И, прије него се почело са игранком, она се, ни сама не знајући како, одлучи, па му весело приступи и осмјехујући се иза лепезе несташно запита:

— Зашто сте сами, господине Поповићу?...

— Тек кад сам сâм осјећам да вриједим за двоје, — окреса он суво готово и не гледајући на њу. — Иначе ми пада курс за половину, трећину, четвртину, према томе колико је друштво...

— — А кад бих вам се ја придружила? — запита она жива, играјући се лепезом. — Шта тада?...

— Отац би вас сигурно истукао...

Она се гласно засмија, и, приближивши се, такну га лепезом по лицу.

— А ја баш хоћу да с вама играм! — викну јогунасто, изазивајући. — И дошла сам, ево, да вас позовем, кад ви нијесте нашли за вриједно да позовете мене...

Многи већ бијаху обратили пажњу на њих двоје... Неки са стране, и зачуђено и подругљиво посматрали, неки почели

застајкивати да им ослушну разговор. Једна дјевојка, пролазећи поред њих, погледа их с подсмијехом и, приљубивши се јаче уз риђокосог мршавог младића који ју је водио, прошапта му нешто. Поповић то примјети и, угризавши се за усну, лако задрхта.

— Извините, али ја нијесам лутка да се са мном играте, — отегну некако пакосно, хладно, одмичући се од зида, — мени, опет, као мушкарцу, срамота би било игратисе с луткама...

Па се лијено окрену и оде, ишчезну из дворане.

Она је остала сама, запањена, изненађена, понижена, са опруженом руком у којој је држала лепезу и са једним глупим, неисказано глупим осмијехом на уснама. Тек осјетивши на себи читав пљусак злобних, пакосних погледа, као да се прибра, освијести мало... Образи јој се зажарише, запламише, очи се засвијетлише и напунише сузама... Дође јој у исти мах и да бризне у плач и, уједно, да врисне, да плане и изгрди све око себе. Неколико момака, који јој се и прије удварали и даноноћно оптрчавали око кућа, склепташе се око ње, опколише је. Хотећи, зар, да загладе читаву срамоту почеше се клањати, удваравати, ласкати... Она им и не одговори... Само их презриво погледа, окрену се од њих и прође поносито, са уздигнутом главом... Одмах је отишла дома...

Дошавши у собу, није имала када ни да се свуче... Збацила је хитно огртач са себе, потрчала према намјештеној постељи, и, паднувши главом на мирисаве јастуке, ударила у плач, у силан, хистеричан плач... Размажена, научена да јој се све, — често и најчудније, — жеље испуњавају, доживила је ето, да јој неко јавно, пред очима толиког свијета, једну жељу одбије, одбаци је, осрамоти... Њу, којој се толики момци клањали, умиљавали, улагивали као понизна пашчад, одгурну, отисну од себе озлоглашени момак један, кога остале дјевојке нијесу готово ни гледале!... Као јогунасто дијете, кад му неко најљепшу и најмилију играчку отме, тако је и она јецала, увијала се, ваљала по постељи, чупајући одијело на себи, кидајући, гужвајући га... Чинило јој се као да још и сад гледају је како стоји онако постиђена, запањена, окамењена. Као да још чује пригушене, оштре подругачице и пакосне примедбе разних тетака, стрина.. Гледају, шапћу, ругају се, а она стоји слаба, немоћна, потпуно немоћна и, као човјеку који је посрнуо на сред улице, глуп, неописано глуп осмијех игри јој око усана.

У љутини докопа један јастук који је тобож жуљио и снажно га баци према прозору на коме су стајали лонци са цвијећем. Баци и бисер са грла на мали, округли сточић и, онако уплакана, са влажним образима и распуштеном косом, поче ходати по соби. Два-три пута принесе руку устима као да би да уједе саму себе, да сама себи нанесе што јаче болове. Затим нервозно поче цијепати меки свилени јаглук, којим је брисала сузе, и гристи, кидати га зубима...

— Рашта сам му приступала?... Рашта сам му приступала? — поче прекоравати сама себе, грдити се, проклињати. Изненада баци и јаглук под ноге, и, немилосно газећи, тапкајући, из гласа поче викати:

— Дивљак!... Бекрија!... Нитков!... Безобразник!...

Па поново удари у плач, сједе на столицу и немоћно опусти руке у крило...

— А ругали ми се, ругали, ругали! — промуца малаксало, јецајући. — И сјутра ће само о мени говорити... Само о мени...

— И шта ће Мила Тошовићева?.. — отегну након краће почивке. — Како ли ће све она окитити?...

Затим лијено збаци горње хаљине са себе, полако отвори прозор и, полуобучена, застаде да се расхлади... Студен вјетар уштипну је за лице, осјети како јој суши сузе на образу, како мили, шкакљи је по врелим прсима. Отргнуту гранчицу једну нанесе према прозору, удари њом о стакло, те склизнувши низ њега паде на лонце са цвијећем...

— Хахахаха! — засмија се она ненадно и као полупијана поче поигравати на мјесту. — Хахаха!...

Узевши гранчицу са два прста одиже је и поче носати по соби.

— И он ће најпошље овако да падне! — викну узбуђено, још се превијајући од смијеха. — Овако ћу га ухватити!...

И, ударивши ногом о тле, одлучно осијече:

— Покорићу га!... Доћи ће ми!.. Посрнуће, паднуће ме овако... овако...

Читаве ноћи није заспала. Узбуђена, раздражена, немирна вртила се у постељи непрестано, превртала се с бока на бок. Неколико пута палила је свијећу, и, запаливши, не знајући ни сама зашто, поново је гасила... Узимала је и књигу да чита, и брзо је одбацивала... Дизала се каткада, сједала

на постељу и говорила гласно, у помрчини, као да се с неким препире, инати... И непрестано је наглашавала како ће се осветити, смрвити га... На сваког другог заборавила је, а мислила је само о њему... Да га покори, да згази, — то, то је сад једино желила!...

Али како?... Како?..

Отада се готово почела наметати у сва друштва у којима је и он био... Лијепа, млада, богата, дочекивана је љубазно у свачијој кући; она је најрадије ишла у оне гдје је знала да ће њега наћи или се с њим сусрести. Наравно, гдје год се срели, одмах је почињала и кавга. Разговарајући са другима и, тобож, не гледајући на њега, она је увијек избацивала јетке и опоре шале и пошалице на његов рачун; он, да не остане дужан, био је још безобзирнији. Напошљетку би отворено, окренувши се једно другоме, почели се препирати, пецкати, инатити...

— Како сте дрски! — ватрено би узвикнула она каткада, тргајући ланчић од часовника који јој висио преко прсију. — И како сте сурови!...

— С болом у души признајем да сте ме ипак надмашили, — одговарао је он мирно, одбијајући димове и цупкајући ногом.

— Има ли икаква начина да вас човјек дотјера, укроти, упитоми?...

— Кад се удате, можда ћете мужа укроћавати пољупцима. На мени, до душе, то нико није покушавао, а сумњам да би и успјело...

Обично су се морали мијешати други да их разваде, да даду други ток разговору. Један његов пријатељ, згодно, наочито момче, — без каква већега талента, али окретан и добар рачунџија, — држећи увијек страну њојзи, покушавао је каткада да их смири, да барем увуче у какву игру, где би обоје, хтјели не хтјели, морали и више ћутати и правити се љубазнији једно према другоме... У једној таквој игри, са залогама, — ово морам нарочито напоменути, — осуђени су били обоје — да се пољубе.. И то је изазвало грохотан смијех!... Када се, да се покоре осуди, подигоше са својих мјеста и стадоше једно према другоме, изгледали су као два непобједива хрвача који хоће да подијеле мегдан. Она се исправила, подигла главу и, поносно чекају да он *први* при-

ступи, гледала га оштро, пркосно, изазивачки; он, са мало погнутом главом, некако дивље, посматрао је испод ока, испод замршених бичева косе, а лијеви образ све му јаче подрхтавао и треперео... Неки од посматрача почеше га соколити, тапшати... А то као да га наљути, распали!... Брзо, изненадно, живо, као у страху да се не би одбранила, измакла, рашири обје руке, приступи јој, и, обухвативши око струка, измахну њоме, лако одиже и приви, стегну на снажне, широке прси. Пољубац пуче... Затим, нагло је спустивши, прије него се и могла одмакнути, пољуби је још једном, мушки, ватрено, плахо... Сви заграјаше, закликташе, завикаше!... Он, са чупавом косом која му се сва расу по лицу, блијед и усплахирен, измаче се, повуче у крај; она, збуњена и зарумењена, покри очи рукама и, ситно цикнувши, хитро као поплашена птица истрча из собе...

— Боже!... Лијепе ли игре!... — кликну Јованка заносно, склапајући руке на прсима. — Зашто се и сад тако не игра?...

Љубица узнемирена, задихана диже се и пође по соби. Обје руке прислони уз образе који су јој горели; мале, румене ноздрве шириле јој се још више, очи се овлажиле, па се блистају као орошени зумбули.. Неколико пута прошла је по соби, а да ништа није прозборила, нити је могла прозборити... Једанпут одмахну руком као да хтједе све да прекине, одбаци... Ипак се некако стиша, савлада, опет се врати дивану, и, ухвативши је за крај као да клону, посрну на њега. Пригрливши Јованку, штипну је за образ, и лагано настави:

— Помирили се нијесу ни након тога. Кавге, препирке, инат, настављали се и даље, каткада још са већом жестином. Једино се могао примјетити да је нове кавге више заподијевао он, него она. Сад је и пристајао за њом, ишао, тражио је, само да је може дражити, изазивати... Чак је почео долазити у неке куће у које прије није ни завиривао... Наравно, она је то одмах и опазила... Неколико дана просто није знала шта да ради од радости!... Пјевала је, скакала, бјеснила по кући!... Оца, кад је долазио на ручак, грлила је, љубила и вукла га, окретала у ковитлац, тражећи да игра с њом заједно, да се весели; слушкињама по кући правила је триста неприлика и сметала им при раду; слугама дијелила дуван и опијала их, наређујући да пјевају, поцикују, да узнемиравају суседство.

— Почео је, почео се ломити! — говорила је сама себи смијући се, смијући као луда и чешће застајући пред огледалом. — Имам га!... Имам!... Имам већ!...

И, да га потпуно сломије и скрха, поче га са већом жестином дражити, пркосити му. Поче се, тобож, покаткада и уклањати испред њега, сакривати; поче се више забављати с другим момцима, којих је увијек и одвише било око ње. Макар што су јој сви, — али сви без изузетака! — били досадни, макар што су њихови комплименти били мрски и несносни, правила се према свима љубазна, најљубазнија... Смијала се ни најлупље шале, снисходљиво одговарала на најлуђа питања...

Он, испочетка, као да се зачуди томе, изненади се... Кашње се поче љутити... Као да је силом тражио узрока, да макар кога наљути, увриједи, изазове; ако га није могао наћи, тада је вријеђао и без узрока — само да се искали... А у колико је постајао бјешњи и раздражљивији, у толико се она све више и више веселила... Наскоро га, одједанпут, нестаде из друштва. Њојзи јавише да је отишао на другу страну и да обилази око других девојака...

— Охо! — задовољно избаци Јованка и засмија се. — Тако ваља!...

Али *она* је осјећала, да он неће дуго издржати у туђем друштву и да ће се наскоро повратити, — настави Љубица јаче и опустивши руке на крило дубоко уздахну. — Само је неколико момака, који су јој били најдосаднији, на згодан начин растјерала, и *он* се опет појавио... Није, додуше, хтио испочетка ни да се наклони, ни да је погледа; кашње, на прву њезину ријеч, распалио се и почео одговарати, пецкати... Тада, да му се освети, ишчезну и она из друштва. Није излазила нити се појављивала кроз неколико дана... Он је узнемирено одлазио из куће у кућу, обилазио све, тражио је... Узалуд!... Причају да тих дана умало није дошло до туче између њега и неких његових другова... Био је толико раздражен да није дозвољавао никоме ни да говори с њиме; ко би се ипак усудио да му се јави или га ослови, тај је обично настрадао...

(Наставиће се.)

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(2)

Лињиер.

Ето, скроман тако оста целог века!...
За триолет даје...

Рагно.

Хлепчић!

Лињиер.

(Озбиљно).

Ал' од млека!...
Позориште воли...

Рагно.

Лудо, идеално!

Лињиер.

Улазницу плаћа колачима стално!
Дед', на пример, данас шта вас место стало?

Рагно.

Десет пита с месом, гибанице мало!
(Осврће се на све стране).
Баш нема Сирана! То ми чудно пада!

Лињиер.

Што?

Рагно.

Монфлери игра!

Лињиер.

Да, збиља, та клада
Играће Федона. Ал' шта се то теле
Тиче сад Сирана?

Рагно.

Нисте чули? Веле
Да је Монфлериу, страшно љут на њега,
Забранио игру.

Лињиер.

Испијајући већ четврту чашу).

Лепо! — Али чега...

Рагно.

Па Монфлери игра!

Кижи.

(Који се одвојио од своје групе и приближио њима).

Много он и мари!

Рагно.

Дођох баш да видим како стоје ствари!

Први маркиз.

Ко је тај Сирано?

Кижи.

О њему глас кружи

Да је вичан борац.

Други маркиз.

Племић?

Кижи.

Него!... Служи

У гарди.

(Показујући на једног племића који иде по дворани, као да тражи некога).

Ал' његов пријатељ ће знати

О њему вам више података дати.

(Виче).

Ле Бре!

(Ле Бре им прилази).

Вама поглед за Сираном блуди?

Ле Бре.

Страхујем!...

Кижи.

Он није од обичних људи?

Ле Бре.

(Нежно).

То је ретка душа!

Рагно.

Сјајан стихотворац!

Брисај.

Физичар!

Ле Бре.

Музичар!

Кижи.

И одличан борац!

Лињиер.

Какав је тек споља!

Рагно.

Збиља, ја сам мњења
Да није за слике свечаног Шампења;
Настран, плах и ћудљив, вечно жељан свађā,
Он би био дивна убојичка грађа
Што је икад нашла Каловљева рука:
Шешир с перјаницом од три вита струка;
Грудњак с пешевима; а када корача
Огртач му остраг диже врх од мача
Гордо, к'о реп петлов. Од свих Артабана
Што Гаскоња роди до данашњег дана,
Поноснији, њему пулчинелска jäка
Држи нос, — не, то је носина, још кака!...
Крај тог носорога кадгод прође неко,
Он узвикне: „Ала тај оде далеко!...“
Мисли: „Скинуће га ако има стида...“
Али га Сирано никако не скида!

Ле Бре.

(Тресући главом).

У нос нек' му гледа к'о би мрети хтео!

Рагно.

(С патосом).

Паркиних маказа мач му један део!

Први маркиз.

(Слежући раменима).

Неће тај ни доћи!

Рагно.

О, немојте рећи!
Ево, ја се кладим у котлет пилећи!

Маркиз.

(Смешећи се).

Лепо!...

(У дворани чују се узвици дивљења. Роксана се појављује у својој ложи. Седа напред, њена дружбеница иза ње. Христијан, који баш томе тренутку плаћа продавачици, не опази је одмах).

Други маркиз.

(Са пригушеним узвиком).

Ах, господо! Зар не очарава!
Погледајте само!

Први маркиз.

Као бресква права,
Уста к'о јагода!

Други маркиз.

Уз то свежа тако
Да срце, изблизу, назебло би лако!

Христијан.

(Подигне главу, спази Роксану и зграби живо Лињера за руку).

То је!...

Лињиер.

(Гледајући).

То?...

Христијан.

Да чујем! Брже! Већ страх поче
Да ме хвата!

Лињиер.

(Срчући полако своју тамњаницу).

Мужа нема још. Сироче.
Магдалена Робен, иначе Роксана.
Прециоза...

Христијан.

Збиља?

Лињиер.

Рођака Сирана.

(У томе тренутку улази у ложу један врло елегантан господин, с орденом Крста на прсима, и, стојећи, разговара неко време са Роксаном).

Христијан.

(Дрхтећи).

Онај човек?...

Лињиер.

(Кога вино почиње већ да хвата, жмиркајући).

Хе!... Хе!... Граф од Гиша то је!
Зет је Ришељеу. Да би жеље своје
Остварио лакше, јер је воли, смера
Да је дâ за неког шмокљана Валвéра.
Она се противи... Ал' Гиш добро стоји,
Зато га се проста грађанка и боји.
Ал' у једној песми ја открих ту бруку,
Те због тога он сад мучи грдну муку!
Крај је општар... Чујте...

(Устане посрћући, и, с чашом у руци, хоће да пева).

Христијан.

Не! Лаку ноћ желим!

Лињиер.

Куд?

Христијан.

Идем Валверу.

Лињиер.

Добро, ал' вам велим:

Убиће вас!

(Намигује му на Роксану).

Ено, сад баш у вас гледа!

Христијан.

Видим!

(Стоји као запањен. Гомила кесароша, видећи га тако унезверена и отворених уста, приближи му се).

Лињиер.

Одох! Жеђ ми више мира не да̄!

(Оде посрћући).

Ле Бре.

(Који је обишао дворану, враћа се и говори умирено Рагноу).

Не спазих Сирана!

Рагно.

(Не верујући).

Нису посла чиста!

Ле Бре.

Можда му до руку није дошла листа!

Дворана.

(Лупа нестрпљиво).

Нек' се почне једном!

Трећа појава.

Исти, сем Лињиера; Граф де Гиш, виконт де Валвер, затим Монфлери.

Један маркиз.

(Опази Гиша, који је изишао из Роксанине ложе и пролази кроз партер, опкољен сувише услужним племићима, међу којима је и виконт де Валвер).

Гле, граф Гиш са свитом!

Други маркиз.

(Са омаловажењем).

Гаскоњац!...

Први маркиз.

Ал' гибак, умешан и питом!...

Хајд'мо к њему!

(Упуте се према Гишу).

Други маркиз.

(Посматрајући огртач Гишов).

О, да дивне боје нове!
„Споменак“ ил’ „Здравац“, како ли се зове?

Гиш.

„Болесни Шпањолац!“

Први маркиз.

Тачно! Сва је нада
Да ће у Фландрији Шпанија да страда!
За тај успех ваша заслуга ће бити!

Гиш.

Хајд’мо сад на бину!

(У пратњи свију маркиза и племића упути се на позорницу. Осврће се и зове).

Хајд’, Валвере, и ти!

Христијан.

(Који све ово слуша и посматра, задрхти при помену Валверова имена).

Валвер!... Идем да му бацим усред лица...

(Гурне руку у џеп и нађе на руку једнога кесароша који се баш спремао да га опљачка. Окрене се. Кесарош јаукне, али га Христијан не пушта).

Рукавице тражих...

Кесарош.

(Са плачљивим осмејком).

Место рукавица
Ви сте нашли руку!

Промењеним гласом, тихо и брзо).

Открићу вам тајну,
Пустите ме!

Христијан.

(Држећи га непрестано).

Шта то?

Кесарош.

Једну личност сјајну
Лињиер је пецн’о стиховима својим.
Сто људи ће, — и ја међ њима се бројим, —
Ове ноћи да се у заседу скрију...

Христијан.

Сто зар?

Кесарош.

Стó!

Христијан.

А знаш ли на заповест чију?

Кесарош.

(Достојанствено).

Званична је тајна!...

Христијан.

Где се напад спрема?

Кесарош.

На капији Нелској. Њему спаса нема,
Опомените га!

Христијан.

(Пусти му руке).

Ал' где да се нађе?

Кесарош.

Обиђите крчме: ту, код „Златне Лађе“,
Код „Последњег Гроша“, или „Гренадира“,
Код „Славине“, „Грозда“, „Петла“, код „Кондира“.
Јавите му писмом о нападу руље.

Христијан.

Отрчаћу одмах. — Сто на једног!... Хуље!...

(Посматра Роксану погледом пуним љубави).

Њу остављам!...

(Бесно, гледајући Валвера).

Њега!... Ал' опасност прети
Лињиеру!...

(Оде журно. — Граф Гиш, виконт Валвер, маркизи и остали племићи ишчезли су иза завесе, да би заузели своја места на клупама на позорници. Партер је сав пун. На галеријама и у ложама нема такође ниједног празног места).

Дворана.

(Лупа нестрпељиво).

Кад ће једном већ почети!...

Један Грађанин.

(Чија власуља, закачена удицом једнога пажа са горње галерије, полети у вис)

Ух, власуља моја!

Весели узвици.

Ај, ала је ћела!...

Грађанин.

(Бесно, претећи песницом пажу).

Хуљо!...

(Смејање и узвици, испочетка јаче, затим све слабије. Одједном завлада потпуна тишина).

Ле Бре.

(Зачуђено).

Што се намах стиша сала цела?

(Један гледалац шапће му нешто).

А!...

Гледалац.

Тврди се тако. Ту је, ал' се крије.

Разни гласови.

(У жагору).

Кардинал!... У ложи!... Збиља?... Јесте!.. Није!...

Један паж.

(Озбиљно).

Богме, сад ни оком не сме да се трене!

(На позорници чују се ударци. Све се умири. Запета пажња).

Глас једнога маркиза.

(Иза завесе).

Усекните свећу!

Други маркиз.

(Промоли главу кроз завесу).

Столицу за мене!

(Једна столица лети преко глава, из руке у руку. Маркиз је дочека и нестане га иза завесе, пошто је најпре бацио неколико пољубаца у правцу ложа).

Један гледалац.

Мир!...

(На позорници се поново чују три ударца. Завеса се развлачи. Призор: маркизи седе раскалашно с једне и с друге стране. Завеса у дну позорнице представља плавичаст пастирски предео. Четири мала кристална лустера осветљавају позорницу. Тиха и нежна музика виолине).

Ле Бре.

(Полако Рагноу).

Да л' ће изићи Монфлери на бину?

Рагно.

(Такође полако).

Хоће. Он почиње у првоме чину.

Ле Бре.

Богме, ја се више не надам Сирану!

Рагно.

Мени оде котлет!

Ле Бре

Мени душа дáну!

(Чује се пастирска фрула. Монфлери се појави на позорници, незграпан, у оделу планинског пастира; шешир му окићен ружама и на-

кривљен на једно уво. Дува у мешнице, украшене тракама. У партеру опште пљескање).

Монфлери.

(У улози Федона, клања се).

„Благо оном који, далеко од двора,
„У изгнанство горко сам себе примора,
„Који, од Зефира кад се љуљне грана...“

Један глас.

(Из средине партера).

Хуљо, зар ти нисам за пун месец дана
Забранио игру?

(Опште запрепашћење. Сви се окрећу. Гунђање).

Дворана.

Шта?

(По ложама устају да виде).

Кижи.

Он!...

Ле Бре.

(Ужаснуто).

О, страхоте!..

Глас.

Торњај се са бине!... Чујеш ли ме, скоте!

Дворана.

(Увређено).

О!...

Монфлери.

Али...

Глас.

Ни речи!

Разни гласови.

(Из партера, из ложа).

Мир!... Пст!... Лакше!... Тише!..
Монфлери!... Нек' нико не смета му више!..

Монфлери.

(Несигурним гласом).

„Благо оном...“

Глас.

(Све више претећи).

Гаде, шта с тобом да радим?
Да ли да ти шуму по леђима садим?...

(Над главама види се једна рука како витла штапом по ваздуху).

Монфлери.

(Све слабијим гласом).

„Благо...“

Глас.

Марш !...

Партер.

А !...

Монфлери.

(Једва чујно).

„Благо...“

Сирано.

(Искочи из партера, стане на једну столицу, прекрштених руку, са шеширом набијеним на чело и спремним за бој, накострешених бркова, грдна носа).

Љут сам, гром и пак'о!...

(Његова појава изазове сензацију).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(2)

Он га запита да ли је већ кога поучавао. Одговор је био неодређен. Морало се прећи на питање о новцу.

Некадашњи министар замоли наставника да прими плату од двеста динара месечно.

Али господин Годе-Латерас, главом потпуно искренутом учини покрет као да одбацује те ситнице.

Рене се врати са цигарама. Један врло леп, витак човек, коме је златна брада падала на груди, уђе са њим у собу и не скиде мали мек шешир, који је носио као капицу на своме косматом потиљку.

— Добро дошли, Лабане, рече господин Сент-Лиси, не дижући се. Хоћете ли једну цигару?

Али Лабан, не одговоривши ништа, извуче из џепа лулу од ћилибара и морске пене и дуванкесу са грбом Бретање. Затим обиђе собу, стручњачки промотри фотографију која је стајала на камину. Најзад, бацивши искоса поглед на стуб од печене земље:

— Који вам је димничар, рече он, — добавио овај модел сулундара?

Затим се окрете позлаћеној пирамиди, направи се радознао, намигну оком, и рече:

— Заборавили су да пробуше рупу за бацање марјаша.

Ови нису разумевели. Он додаде:

— Врага! шта ова направа може друго бити него касица за штедњу.

— Шта ћете? философски одговори господин Сент-Лиси. Ја узимам оно што ми дају. А ви, Лабане, јесте ли ми ви донели свој план?

— Радим на њему, одговори вајар. Баш сам јуче у једном медецинском листу читао један од најзанимљивијих чланака о *pigmentum-у* црне расе. А јутрос на Волтеровом Кеју, код једног мог пријатеља антиквара, купио сам једну расправу о геолошком саставу Антилских Острва.

— А шта ће вам то? упита господин Сент-Лиси, потпуно збуњен, и ако је познавао свога човека.

— Ако хоћу свој план скулптуре да остварим, одговори Лабан презривим тоном, пре но што и дирнем глину, ја треба да прочитам петнаест стотина свезака. Све је у свему. Усамљено обрађивати макакав предмет, то је извештачен и погрешан начин... Гле! то сте ви, Годе, каквим случајем? Ја вас нисам био спазио.

Мулат са Бурбона, налакћен на мрамор камина и са десном руком завученом између два дугмета свога реденгота, горко се насмеши.

Запаливши лулу, вајар продужи:

— Ја, ја нисам снага природе, животињска снага. Ја нисам као тица која је излегла оног мајмуна тамо (и својом лулом он је показивао на Генија црне Слободе). Ја сам интелигенција, савест, и ја уносим мисао у своју скулптуру.

Господин Алидор Сент-Лиси одобри главом. Али је наваљивао да од вајара добије прост нацрт, скицу коју је хтео однети одбору. Морао је путовати на Хаити кроз једно осам дана.

Лежећи на канабету, Лабан је био изгубљен у дубоком размишљању.

Најзад, пошто је отресао пепео са лулу и пљунуо на застор, он се загледа у шару на таваници, и рече:

— С каквим правом ми стварамо бића маште? Фидијас или Микел-Анџело, или тај и тај начине фигуру која има привидност живота, намеће се очима, урезује у машту. То је Партенонска Атина, Мојсије, или Анијерска Нимфа. О њима се говори, о њима се снева. И ево још једног бића на свету! Шта ту оно хоће? Оно хоће да збуни духове, исквари срца, заведе чула и тера шегу са публиком. Свако уметничко дело, свака творевина људског генија опасна је илузија и грешна варка. Вајари, сликари и песници су величанствени лажови и узвишени лупежи, ништа више. Ја који вам говорим, ја сам шест месеца као животиња био заљубљен у Антиопу, из Четвртастог Салона. То ће рећи да је читавих шест месеци онај зликовац Кореџио терао шегу са мном. Познајете ли ви мога пријатеља Браншиа моралиста? Он је ружан, али није свестан тога. Он зна грчки да изазива чуђење у свима кафанама, и читао је Хегела. Живи о једној земички и пије воду по чесмама на угловима улица. Кад доврши свој тичји обед, пише узвишене ствари по парковима, или, ако пада киша, под колским капијама. Кад му падне на памет, дође у моју радионицу да спава. Чак је једне ноћи на зиду написао врло оштроуман и учен коментар Платоновог диалога *Федона*. Такав је Бранши. Прошле године ја му позајмим фрак и одведем једној руској кнегињи чију сам бисту требао правити. Али ту је бисту она хтела у мрамору, а ја сам је видео само у бронзи. Човек може да оствари само оно што види, и биста није била начињена. Кнегиња је тражила тражила професора књижевности за своју кћер Федору, која је била врло лепа. Ја предложим Браншиа, кога приме. Због моје препоруке и његовог бедног изгледа, плате му месец унапред. Он купи две кошуље, најми намештену собу и сазнаде за кобасице. При шестој лекцији, док је објашњавао склоп Хомерове епопеје, он бесно уштину стас госпођице Федоре, која побеже, пуштајући оштре крике. Моралист је чекао, готов да своју погрешку поправи. Да се тражило, он би се оженио својом племенитом ученицом. Али га избацише из куће. Увече сам га нашао у својој радионици. „Авај! повика он плачући, мене је Сен-Пре упропастио. О, Јулијо! О, Жан-Жаче!“ — Тако дакле, Русо је свој величанствени и страсни роман написао и створио своју:

Јулију, љубавницу пуну слабости која је славно пала,

слмо зато да мога пријатеља Браншиа наведе на једну глупост.

Господин Алидор Сент-Лиси заустави зевање. Његов син, држећи образе обема песницама, слушао је као у позоришту. Господин Годе-Латерас, ватрена ока, испупчених прсију, спремао је одговор који ће да смождн. Али Лабан се диже, приближи се сточићу, узе један број новина, и, док је један комадић цепао да поново запали лулу, он је, по нагону страсног читача, пратио оком наштампане редове.

— Збиља, Сент-Лиси, упита он, да ли ви верујете у демократију?

На те речи, господин Годе-Латерас, усправљајући се, испусти узвик сличан сувом праску пиштоља који се запиње. Али некадашњи министар одговори само загонетним осмејком.

Лабан даде своју исповест. Он је волео аристократије. Хтео је да буду јаке, величанствене и плаховите. Оне само, говорио је, учиниле су да уметности цветају. Он је жалио за господственим и свирепим наравима војничког племства.

— Како је само кукавно ово наше доба! додаде он. Лишивши политику њених неопходних пратилаца, ножа и отрова, ви сте је учинили безопасном, тупавом, глупом, брбљивом и ћифтинском. Зато што нема једног Борџију, друштво умире. Ви нећете имати ни статуа у стилу, ни мраморних палата, ни речитих и узвишених блудница, ни вештачки изрезаних сонета, ни концерата у вртовима, ни златних пехара, ни изредних злочина, ни опасности, ни авантура. Бићете срећни простачки, глупо, да скапате од те среће. Нека тако буде!

Већ од неколико тренутака господин Годе-Латерас правио је ситне, искидане покрете као човек који се једва уздржава.

— Дивота, повика он, дивота! Ви имате много духа, господине Лабане. Али знајте, има исмевања која су хуљења.

Он узе свој шешир, стеже руку своме ученику, и одвуче у предсобље господина Алидора, коме је имао неколико речи да каже.

Лабан чу звецкање новца, и господин Алидор се опет појави.

— Како је наиван! рече Лабан. Али није рђав.

— Пст!... учини други. И каза неколико речи на уво Лабану, који одговори:

— Да сам знао да вам је потребан наставник, био бих вам послао свога пријатеља Браншиа, моралиста, Идем натраг у *кварт*. Збогом.

Он је тако означавао прави кварт, Латински Кварт.

Господин Сент-Лиси замоли вајара да Ремиу, који није познавао Париз, нађе пристојан хотел у близини Ликсамбура.

Већ су Лабан, гладећи своју светлуцаву браду, и Реми, чије је тело по особини расе изгледало расклиматано, силазили један уз другог низ углачане степенице хотела, кад господин Сент-Лили, нагнувши се над ограду, дозва свога сина и рече му:

— Бојим се да не заборавим, зато ти одмах кажем да ја свакако нећу ићи да обиђем ђенерала Телемака. Али, ако му ти одеш у посету, мени неће нимало мрско бити, а мајци ћеш учинити задовољство Телемак станује у Курбвоа, близу касарне. Збогом, збогом.

III

Реми се врло нејасно сећао своје родне куће у Порт о Пренсу, оног господског дома у стилу Луја XVI, у коме је било пуно осакаћених статуа и полузбрисаних слика, оне оштећене, развањене терасе засађене бананима, тешких махагонских наслоњача са главама сфинкса, у којима је он спавао у хладу, у тешком подневном ћутању; доњу варош, сјајну, шарену, занимљиву као велики базар, и дућан куме Оливете. Колико је пута, сакривен иза сандука, крао црници банане или сапотиље! Матере се сећао, јер су њене жарке очи, заповеднички глас, жудна уста и величанствене бронзане груди, које су се победнички дизале из хаљине од белог муселина, урезали своју слику у детињску успомену. Колико пута видео је како она, сва прожета јаким мирисом, главе забачене уназад, влажних очију, својим кратким и презривим одговором, доводи изван себе господина Алидора, који је једнога дана скочио на њу шкрипећи зубима, и штапом ударио по најлепшим раменима Антилских Острва,

Него, Реми је видео још многе друге ствари. Видео је бомбардовање и паљевину Порт-о-Пренса, пљачкање, покоље погубљења, и опет покоље и погубљења. Он је видео своју куму Оливету како премлаћена лежи окружена провањеним бурадима, између убица мртвих пијаних од вискија.

Од прилике у то доба, после дуге вожње по мору, он се једне вечери искрца у једну варош величанствено осветљену. Француска му се одмах допала. Њега оставише у Нанту, у једном пансиону улице ди Шато; тамо је животарио једноликим и досадним животом и вукао се из клупе у клупе непрестано цвокоћући. За време дугих лекција сисао је зашећерено воће и цртао карикатуре. Ученици су, сваког четвртка и недеље, двоје и двоје у дугачком низу, излазили у шетњу под старе брестове на обали Лоаре, широке и плаве. Он није волео те изласке по ветру и киши. Да би их избегао, пренемагао се, те су га одводили у болесничку собу, где би се под покривачима купио у клупче као змијски цар у стаклету у музеју. Али кад је требао скочити преко зида и отрчати на други крај вароши да се купи рум од кога су ноћу, у соби за спавање, правили пунч, мишићи његових ногу били су од челика. За учење се није много кидао, исцртао је по свешчицама слике свију професора, прешао у највиши разред, није научио ништа, заборавио је све, и сад су га послали у Париз и поверили старању господина Годе-Латераса.

Три су недеље како је господин Сент-Лиси на мору, а учитељ је већ отпочео своје педагошко дело, вадујући ученика по крововима омнибуса од булевара Сен-Мишел на врх Монмартра и од Мадлене до Бастиље. Затим је ишчезао за осам дана. Лабан је Ремиа сместио под кров једног врло доброг хотела у улици де Фејантин, и овај је устајао у подне, одлазио да руча, шетао се по сунцу, и, како је у њему остало нешто од дивљака, посматрао стакларију по дућанским излозима, а око пет часова малим гутљајима испијао свој вермут. Он је помало заборављао свога наставника, ишчезлог већ од осам дана, кад му господин Годе-Латерас, преко телеграма, означи састанак у два часа на мосту де Сен-Пер.

Тога дана био је мраз и Сеном је дувао оштар северац. Реми се, заједно са једним стражаром, шћућурио уз ливено подножје једне од четири гипсаних статуа, и грчећи се, у досади, пружио покаткад врат да види како на мосту Сен-Никола искрцавају једну лађу натоварену воловским роговима. Чекао је већ по часа и спремао се да оде у најближу кавану, кад се, избивши наератаоца Лувра, Господин Годе-Латерас појави са портфељем под мишком.

— Данас сам вам заказао састанак, рече он Ремиу, да

купимо основна дела. Не тичу ме се Вергилије и Цицерон, који вам могу бити потребни, а које ћете без муке наћи код књижара из улице Кижа. Ја ћу се постарати само за важне књиге, према којима ћете ви образовати своју човечанску и грађанску савест.

Они убрзо дођоше на Волтеров Кеј и уђоше у један књижарски дућан.

— Имате ли дела Прудона, Кинеа, Кабеа и Ескироса? упита Г. Годе-Латерас.

Књижар је имао та дела. Он их је, пред очима купаца, метао на гомилу, коју је Сент-Лиси са запрепашћењем гледао где узима размере куле.

— Господине, безазлено рече он књижару који је већ укрштао канап, додајте дењку још два-три романа Пол де Кока. Један сам почео читати у Нанту, и врло ме је занимао. Али наставник ми га је узео.

Књижар одговори достојанственим тоном да не „држи" романе, и већ их је канапом хтео везати, кад га Г. Годе-Латерас заустави. Предомислио се; он ће од свог ученика узајмити прве две свеске Француске Историје од Мишлеа, да нешто истражује. На тротоару стискоше један другом руку. Затим, пењући се на свој омнибус, Г. Годе-Латерас повика:

— Проучавајте Кинеа вечерас! на посао!

Његова црна силуета за један тренутак дизала се изнад свију на крову; затим се измеша са профилима обичних људи који су се возили седећи на двостраној клупи.

Вече се било спустило. Реми, слабо расположен да се врати у собу где су га имала чекати основна дела, упути се булеваром Сен-Мишел ка Билјеу.

Био је већ дошао до маварских врата јавнога бала, кроз која су, пред полукругом пажљивих радника и радница, студенти, трговачки помоћници и девојке гомилама улазиле, кад на другој страни улице, испод једног фењера, опази златну браду Лабанову. И поред иња које је прахом засипало дрвеће, и ветра који је повијао пламен гаса, вајар је читао један чланак из новина.

Сент-Лиси приближи се читачу.

— Опростите што вас прекидам, рече он, јер мора да врло занимљиво то што читате.

— Ни најмање, одговори Лабан мећући новине у џеп. Механички сам читао нешто доста глупо. Хоћете ли са мном код *Мршаве мачке?*

Они се зауставише на најскученијем, најмаснијем, најцрњем, најдимљивијем и најсмраднијем месту улице Сен-Жак и уђоше у један дућан покривен малим столовима, чије је дно сачињавала једна стаклена преграда превучена белим завесама. На зидовима, на прегради, на самом плафону било је слика. То су већином биле нескладне и дречеће скице чије јасне боје лепршале су под светлуцањем двеју газних светиљки у густој атмосфери дима од лула. Сент Лиси који је веома волео сликање, улазећи примети оно што је највише падало у очи, једног гаврана на снегу, једну голу стару жену с главом доле, комад говеђег меса на новинама и нарочито једну мачку на крову чија се мршава силуета, извијена у лук као средњевековни мост, оцртавала између димњака, на огромном риђем месецу. То дело, једног младог импресионистарног сликара служило је као фирма радњи. Млади људи пили су и пушили око столоваа.

Једна мала дебела жена, брижљиво очешљана, са великом белом кецељом која се преко груди надимала као једрила, погледа Лабана нежном живошћу својих очију у којима као да је неколико зрнаца барута непрестано бацало искре. Она затражи од вајара мачку од печене земље коју је он обећао дати да је метне у излог између чинија са киселим купусом и куваних сувих шљива.

— Ја мислим на вашег мачора, о хранитељко Виргинијо, одговори Лабан, али га још не видим довољно мршавог и довољно изгладнелог. У осталом, прочитао сам до сад само пет или шест свезака о мачкама.

Виргинија, измирена с дугим чекањем, увери Лабана да је то врло љубазно што је довео новог пријатеља, рече да су Г. Мерсје и Г. Дион ту, па ишчезе иза стаклене ограде, у близини неке чесме, јер се ускоро чуло како шкрипе чаше које је прала.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ђ.).

РАТНА ПЕСМА.

Имамо земље доста и одвише, —
Треба почети сад с другога краја;
Што топ и пушка у лету добише,
Стопу по стопу сад плуг нек' осваја.

Још пуста поља орлушине плаве,
И још крв капље с испражњена коша, —
Доста је борбе! Ако је до славе,
Имамо су чим изаћ' пред Милоша!

На посао сада? — Ко трагове крви
Избрише свежом преораном грудом,
И ко помогне Роду овом први,
И тиху срећу унесе му у дом, —

Тај ће му бити и отац и мати;
И када сваком даде шта је чије,
Тад ће тек земљу ову својом звати.
Јер земља ова још ничија није.

Скопље. М. Ћурчин.

РАЂАЊЕ РУЖЕ.

Те ноћи сву ноћ пјеваху славуји
бескрајну пјесму о жудњи што згара;
у цвјећу пуном жара,
с ганућа преста бујна крв да струји!

Животом цвјећа живљаше те страсне
ноћи твоје бијело,
младачко, топло тјело,
с неке божанске сродности и чуда!
Грцаше с цвјећем пуно жеђи красне,
као тијело младе
убаве Ореаде. —

И док мој шапат плах попут пелуда
врелог падаше, твој врисак пун жуда,
најљепши врисак с пољупца отета,
у крвав цвјет процвјета
пред зору рану на вјетру што хуји!

Задар.

Мирко Королија.

ИЗ НАШИХ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА.

IV. Биргер и наше приповетке.[1]

Свак зна ваљада, бар по преводима Љ. Ненадовића и А. Шантића, ону чувену баладу „Ленору“ од Г. А. Биргера.

Иза тешких и страшних снова, Ленора, млада вереница Виљемова, прене се и узвикне:

„Преварп л' ме̇, пл' премину,
„О Виљеме?...“[2]

Од како је пошао на војску — овде се црта епизод из седмогодишњег рата кад је Фридрих Велики разбио Аустријанце под Прагом 1757 — Виљем јој се није јавио, и Ленора не зна шта је с њим. Мир се закључио, војска се враћа, и све старо и младо изишло да дочека војнике; и Ленора је ту. Свак види свога, само Ленора не може да нађе Виљема, нити на њена питања и један војник уме да дâ одговора. Слутећи да је погинуо, Ленора чупа косе, пада на земљу, криви Бога ради своје несреће. Мати је такву нађе, теши је, богобојажљиво умирује, али она остаје тако очајна и избезумљена све до мрака. Ту ноћ, одједном се пред Лենориним двором чује топот коња, један коњаник силази на вратнице, алка закуца и кроз врата се зачују речи:

„Дај, отвори, чедо смерно —
Да л' још на ме мислиш верно?...“

То је Виљем; прича јој своје путовање и војевање, дошао је да је води собом, сто миља далеко. Она се чуди тако далеком путу, али је он уверава да ће брзо стићи:

[1] Видети С. К. Гласник, XXX, 1913, 1 мај.
[2] Стихови се овде наводе у главном по преводу Г. Шантића.

„Гледај, гледај, месец сија,
„Мртви брзо јашу; и ја...
„Одјахаћу брзо, брзо...“

Она изиђе, узјаше с њим на коња, обгрли га рукама. и сад почиње један бесан трк: лете поља и њиве испред њихових очију, и грме мостови под њима. Виљем је пита:

„Бојиш ли се? Месец сија,
„Мртви брзо јашу; и ја...
„Бојиш ли се драга, мртвих?“

А она одговара:

„Ах, не, ал' остави се њих.“

Пролазе тако брзо, махнито, вртоглаво, наилазе на једну пратњу, па на некакво чудно, као врзино коло, и сви од пратње и кола полете брзо за њима. а он час по пита: „Бојиш ли се? Месец сија...“, а она, као и раније, одговара: „Ах не..“ Виљему се већ чини да чује петла, већ осећа јутарњи ваздух: „ту смо, ту смо“, говори он. Улазе у гробље, и гле одједном

„С коњика се рухо расу,
„И к'о трула крпа пада,
„Без косе му теме оста.
„Лубањом му глава поста.“

И пропне се коњ, и намах нестане под земљом с мртвим Виљемом и умирућом Ленором, а по месечини духови играју и певају:

„Трпи, трпи, вени, гини,
„Ал' штуј Бога на висини:
„Твом је телу дош'о крај —
„Боже, души милост дај!“

Познато је да је Биргер узео предмет за своју баладу из народне традиције. Једна девојка, слушкиња, певала је једанпут неку песму у којој се говорило како месечина сија и како мртви брзо јашу, и у којој драган пита драгану да ли се боји;[1] Биргер је то чуо, и по томе створио своју баладу

[1] Стихови те народне песме гласе:

„Der Mond scheint so helle,
„Die Todten reiten schnelle.
„Graut Liebchen auch?“ —
„Wie sollte mir denn grauen?
„Jch bin ja bei dir.“

Та традиција не постоји само у Немаца, него се слична прича или песма налази, у разним видовима, у многих народа; има варианата старо-класичних, старо-скандинавских, шведских, данских, енглеских, маџарских исландских, холандских, и пуно словенских. То је познати „циклус о Ленори“, који је свестрано изучаван дуго времена, почевши од 1773 кад се Биргерова песма први пут појавила.

У том изучавању дошло се најзад и до наших приповедака. Први који је нашао једну нашу, управо хрватску приповетку овог циклуса, јесте В. Волнер (1882), и иначе врло заслужан за цело изучавање бајке о Ленори.[1] За њим је И. Сазоновић (1893), који је дао једну од најпотпунијих студија о овој бајци, нашао још пет приповедака, четири хрватске и једну српску.[2] У исто доба (1893), Г. Н. Андрић указао је на још једну српску приповетку.[3] Читајући радове Г. Андрића, Г. М. Медић (1896) сетио се једне приче коју је у детињству слушао, и забележио је као нову варианту приче о Ленори.[4] Г. И. Шишманов, који је као и Сазоновић, дао исцрпну студију о нашем циклусу (1896), али више о групи песама о

А код Биргера:

„Sieh hin, sie h-r! Der Mond scheint hell,
„Wir und die Todten reiten schnell“ —
„Graut Liebchen auch? Der Mond scheint hell,
„Hurrah! Die Todten reiten schnell!
„Graut Liebchen auch vor Todten?
„Ach nein, doch lass die Todten.“

[1] *W. Wollner*, Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie, Archiv für slav. Philologie, VI, 1882, стр. 239—269. Приповетка на коју је указао, јесте *M. Valjavec*, Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici, II изд. Загреб 1890, бр. 46.

[2] *И. Созоновичъ*, Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзіи, европейской и русской, Варшава, 1893, стр. 1—251. — Приповетке: *R. F. Plohl Herdvigov*, Hrv. nar. pjesme i pripoviedke, u Vrbovcu, I. Вараждин, 1868, бр. 22 и 23; *R. Strohal*, Hrvatskih narodnih pripoviedaka knjiga I, Nar. pripovijedke iz sela Stativa, Ријека, 1886, бр. 20 и 21; *F. Krauss*, Powrot umarlych na swiat, Wisla 1890, IV, стр. 667.

[3] *N. Andrić*, Bajka o Lenori, Vienac 1893: то исто Agramer Zeitung, 1893, стр. 530 и д., 600 и даље, бр. 24—25; реферат о раду Сазоновића, Јавор 1893: Iz hrvatske književnosti, II, Novi prilozi Lenorinoj bajci, Hrvatsko Kolo IV, 1908, str. 8—22. — Приповетка: Девојка и два мртваца, забележио је Дамјан Прерадовић, свештеник, Летопис 137, 1884, стр. 118.

[4] *М. Медић*, Нова варијанта приче о Ленори, Бранково Коло, II, 1896, стр. 350—351.

мртвом брату него о правом циклусу Леноре, указао је на још две српске приповетке.[1] Г. Ђ. Поливка, реферишући о двема збиркама наших народних приповедака и тражећи параделе овима, нашао је још две, једну хрватску и једну српску.[2] Г. А. Гавриловић у својој збирци приповедака (1906.) забележио је једну нову, и у пропратној белешци убројио је у циклус Леноре (он је још зове: Леонора)[3]. Г. В. Ћоровић (1911), у свом прегледу збирака нашега фолклора, приметио је да у једној има прича нашег циклуса.[4] Свега је, дакле, досад нађено четрнаест наших народних приповедака истога предмета с Биргеровом баладом.

Све се те приповетке своде у ствари на једно, и ми ћемо их уједно и изложити, да не бисмо четрнаест сличних приповедака једну за другом досадно причали.

Неке, додуше, имају нарочити почетак, као неки увод у праву приповетку. Тако се у једној прича да је јунак приповетке ванбрачно дете које удави своје родитеље, и излаже се цела историја родитеља и њихова брака (Мразовић). Или се приповетка казује у двоје, тј. две су јунакиње у место једне (Гавриловић). Или су то два јунака, управо два вампира (Ћудина: ова је приповетка, уопште, врло различна од осталих).

[1] *И. Шишмановъ*, Пѣсеньта за мъртвия братъ въ поезията на балканскитѣ народи, Сборникъ за нар. умотворения, XIII — 1896 — Приповетке: „Варење мртвачке главе“, из бос. Петровца, забележио Богдан Милановић, Босанска Вила, IX, 1894, стр. 171: *G. Chiudina*, Canti del popolo slavo, Firenze, 1878: Il vampyro.

[2] *Polivka*, Paralele nar. pripovijetkama u Strohalovu Zborniku II, Zbornik za nar. život i običaje, VIII, 1903, стр. 166 и даље; *Исти*, Zeitschrift des Vereins für die Volkskunde, 1905, св. 2, стр. 230—231. — Приповетке: *Strohal*, Hrv. nar. pripov. knj. II, Karlovac 1901, бр. 10; *Milena Preindlsberger Mrazović*, Bosnische Volksmärchen, Innsbruck, 1905, бр. 15.

[3] *А. Гавриловић*, Двадесет српских народних приповедака, Београд, 1906, бр. 9.

[4] *В. Ћоровић*, Српске нар. пјесме, библиографски преглед збирки, С. К. Гласник, XXVII, 1911; в. стр. 676. — Приповетка је у *Милан Ђ. Станић*, Драгачевка, 1872, бр. 18. Г. Гавриловић, нав. дело, стр. 63—4, вели: „У Драгачеву је забележена и у календару *Драгачевцу* 1873 штампана кратка причица“ (наводи укратко садржај): она је такође из нашег циклуса. Нисам могао доћи до овог календара, али држим да је приповетка на коју г. Гавриловић указује, иста која и у „Драгачевци“ Станићевој; приповетке се слажу, а и скупљач им је исти.

Али на страну тај почетак, код свију приповедака, ствар се своди на оно што је у Биргера, у главном. Момак и девојка су ту, и они су верени, или се бар воле; негде су то муж и жена (Плол-Хердвигов бр. 22, Гавриловић). Обично момак оде на војску; ређе, оде на пут (Прерадовић, Мразовић, Милановић), или се његово удаљавање из места не помиње (Краус). Момак на војсци или на путу умре, и о њему нема никаква гласа. Девојка тужи за њим, плаче, или га куне. На њене сузе долази јој мртав вереник (Плол Хердвигов бр. 23, Мразовић), или јој дође иначе, као вукодлак, на пример (Краус, Плол-Хердвигов бр. 22, Гавриловић); сем две приповетке (Мразовић, Гавриловић), момак увек долази кући девојчиној. То је све као и у Биргера.

Није у Биргера један мотив који је у већини наших приповедака. Девојка, наиме, жељна да види момка, обраћа се врачарици за савет како ће моћи да га види; негде је то поп кога за савет пита (Строхал I бр. 20 и 21). Врачарица обично светује девојци да оде на гробље, и да нађе мртвачку главу или кости (Ваљавац, Прерадовић, Строхал II бр. 10) и да је кува. Негде је то глава с мало земље (Прерадовић), или глава коњска (Станић). Каткад, уз то кување, иду друга бајања (Медић, Гавриловић) и песме (Строхал I бр. 20 и 21, Милановић). Услед тих бајања, више него услед девојачких суза, јавља се момак девојци у нашим приповеткама.

Момак долази обично о поноћи, на белу коњу, на врану коњу, једанпут (Плол-Хердвигов бр. 23) и на колима са четири коња. Или се девојци чини да је коњ, а то је мртвачки сандук (Прерадовић). Неки пут, момак и није на коњу (Мразовић). Кад он долази, увек је месечина; у једној приповеци (Плол-Хердвигов бр. 22), баш тада настаје месечина, а дотле је била тмина. Само у две приповетке (Строхал II бр. 10, Ћудина) не помиње се о месечини.

Момак позива девојку да пође с њим, и она се обично опире, изненађена тако чудним доласком; само једанпут (Плол-Хердвигов бр. 23), она је „весела“ због тога. Она пође с њим, одмах; један пут (Мразовић) пође она тек другу ноћ, кад јој се он по други пут јави. Она пред полазак обично понесе своје ствари од куће, често понесе клупче конаца, трубу платна, или слично.

Путовање њихово скоро је увек на коњу, где девојка узјаше с момком. У једној приповеци (Строхал I бр. 20), они јашу „тако јако брзо да више јаче нису нити могли“; још у једној (Строхал II бр. 10), јахање је такође „брзо“. Пут је обично до првог гробља, ређе до петог (Плол-Хердвигов бр. 23), или до гробља у момкову селу (Прерадовић). На путу, они не срећу никакву пратњу, нити врзино коло, нити икога уопште; само у једној приповеци (Мразовић), четрдесет Цигана, које су срели, прате их.

Разговор за време путовања је као и у Биргера. Он њу пита, и то неколико пута да ли ју је страх, а она обично одговара да није. Разговор је често у стиху. Питање његово гласи (Ваљавац):

„Лепо месец свити,
„Мртев коња јаше, —
„Је ли те кај страх?“

Или (Строхал I бр. 20; слично и бр. 21):

Мисец свити к'о по дану,
„Мртви јашу по лагану, —
„Је ли тебе, душо, кај страх?“

Или (Станић):

„Сија месец као дан,
„Мртав човек коња jâ, —
„Ој, девојко, је ли тебе страх?“

Или (Милановић):

„Мјесечина сја, —
„Зар те није, душо, страх
„С мртвим телом путовати?“

Или, што је најчешће (Прерадовић, Медић, Краус):

„Месечина сја,
„Мртав коња jâ,[1] —
„Је л' те, душо, страх?“

Њен одговор је: „кај би ме било с тобом страх?“, или сличан (Ваљавац, Плол-Хердвигов бр. 23, Строхал I бр. 20 и II бр. 10, Гавриловић). Каткад је, као и питање, у стиху; на пример (Медић):

„Како би ме било страх
„Кад ја с драгим путујем?“

[1] Каткад погрешно: „Мртав коњ *и* ја“.

Или (Прерадовић):

„Како би ме било страх?
„Код тебе сам жива ја“.

Ређе нема одговора (Милановић).

Кад су на гробљу, само у једној приповеци (Строхал I бр. 20) говори се како је с вереника месо отпало, а остало само кошће“. Она често тад види да је он мртвац.

Свршетак није као у Биргера Нигде девојка не пропадне у гроб, заједно с момком. У једној причи (Гаврило вић), момак пусти девојку кући, просто. У једној опет, петли запевају, „момак одлети на свом коњу“, а девојка се помоли Богу и врати кући (Станић). У свима другим, она утекне кад види шта је чека. Она се спасе тим што њега пусти прво, па, кад се гроб склопи, она утекне сама (Плол-Хердвигов бр. 22). Или се спасе тим што му да клупче конаца или трубу платна, па, док он то одвија, она умакне (Краус, Мразовић). Најчешће се скрије у капелу на гробљу, или кућицу поред гробља; често се и за то служи преваром с одвијањем платна или конца. У капели је скоро увек несахрањен мртвац; некад се ствар прецизује, па је мртвац старац (Строхал I бр. 20, 21), или девојка (Медић). Каткад је уз мртваца и неко жив: баба (Строхал I бр. 20, 21), мати (Строхал II бр. 10). Момак гони девојку, долази до капеле, и тражи девојку од мртваца. Мртвац обично хоће да је дâ, али је увек спречен да то учини: баба удара мртваца метлом (Строхал I бр. 20), мати удара мртву девојку шибом (Строхал II бр. 10), итд. У то кукурекну петли, те момак оде а девојка остане.

Девојка обично умире те ноћи, или се тад од страха разболи па доцније умре. Понеки пут остаје жива и здрава, те оде кући, али јој треба више година док дође до куће (Ваљавац, Строхал I бр. 20). Једном се и удаје после тога (Плол-Хердвигов бр. 22).

Сем ових приповедака, које су нашли испитивачи од Волнера до Г. Ћоровића, има још четири приповетке које им нису биле познате. Ми ћемо их сад, сваку засебно, изложити.

Прва је „Мјесечина сја, мртав коња jā“, из Босне.[1] Момак и девојка воле се, „и задело једно другом ријеч ја мртво ја

[1] *Jvo Šajnović*, Kola, narodni život i običaji, Zbornik za nar. život i običaje, III, 1898, 258—9.

живо узети се." Он умре од болести; она тужи годину дана јако. Једну ноћ, док је она плакала, у њену собу „упаде инсан на бијелу коњу, пуки онај њезин момак." Вели јој: „устај опремај се, покупи све своје па хајде са мном." „Куд ћу, вели она, с тобом кад си умро?" „Немај ти бригу осим устај: јеси ли задала ријеч поћи за ме, мртва, жива?" Путовање је на коњу, по месечини, као обично. Његова је песма: „Мјесечина сја, итд." као у Прерадовића. Њен је одговор: „није ме страх". На гробљу, кад је његов гроб „зјан'о", и драги јој рекао: „Сјахуј, цуро, вођека је моја кућа", девојка „се осијети шта је". Сад, позната превара с додавањем руха и одвијањем „два клупка потке". Код првих петлова, гроб се склопи, и она се спасе. Приповетка ова има и један додатак који друге немају, а који је с њом неоргански везан. Кад је девојка сељанима испричала шта јој се десило, они пођу с поповима на гробље. Ту се читају молитве, отвара се гроб, кад унутра „мртац лежи кō је и укопан, а њезино (девојчино) рухо крај њега." Крај њега је и једна жива кокош. Један је прободе глоговим коцем, али само једанпут не два пута, како је требало: „нећу, каже једном ме је мати родила."

Друга је приповетка „Варење мртвачке главе", опет из Босне.[1] Момак и девојка „вољели се". Његов одлазак у рат и смрт тамо, бабин савет да вари мртвачку главу, — све као и другде. Он се јавља као „блијед делија на коњу." Његова је песма: „Мјесечина сја, итд", као и у малопређашњој приповеци; њен одговор: „а што ће ме бити страх кад ја с тобом идем?" Пред отвореним гробом, он сиђе и позове њу; „изгледао је као прави мртвац". Она му „стане бацати комад по комад рува." У то петао запева. „Сад би свему крај: он оде вјечити санак снивати, а она једница се избави."

Трећа је приповетка „Грудва земље", из Љубовије у Србији, врло слична „Варењу мртвачке главе", поводом које је и записана од Димитрија Глигорића са примедбом: „Љ. Ненадовић има од Биргера песму под насловом: Леонора, сличну овој причи".[2] Разлика је: што девојка кува „грудву земље" место мртвачке главе, и што пред гробом додаје момку „клувак" место „рува": сам је Глигорић те разлике забележио.

[1] Босанска Вила, VIII, 1893, стр. 339.
[2] Босанска Вила, IX, 1894, стр. 170.

Четврта је приповетка „Једна страшна ноћ“, из збирке Љ. С. Василијевића, из Босне такође.[1] Она је пунија и дужа, док су прве три кратке. Момак и девојка су „заљубљени“. Он оде не у рат, него „у другу државу“. Не умре тамо на путу, него код куће, при повратку. Девојка не зна да се он вратио, ни да је умро; то зна баба, којој се она обратила за савет. Бабин савет је откопати нов гроб мртвацу осећи ножем главу, и кувати је. Момкова песма: „Мјесечина сја, итд“, као и у три пређашње приповетке; њена одговора нема. Кад девојка, уплашена што јој момак дере хаљине, утекне, он је вија дуже но обично: до „изоране њиве“, па до шуме, па преко поља, најзад до „сеоске ћелије“, капеле. Сцена у капели постоји овде, а нема је у прве три приповетке. У капели је мртвац; кад момак с поља тражи девојку од њега, овај покушава да је дâ. Кад петли запоју, девојка се ослободи оба мртва. Сутрадан, она је сва „бијеле косе као у бабе“; на крају, оде кући.

Павле Поповић.

ЦРКВЕ И ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА.

(Крај.)

*
* *

Треба да се за часак обазремо и на просветне прилике у овом периоду историје Београда.

Школа је у српском народу било и до тога времена, како под турском, тако и под аустријском влашћу, али су оне имале најпримитивнији облик. Таквих школа, у којима се тек за нужду учило читање богослужбених књига, било је по епископским резиденцијама и манастирима и при гдекојим парохијским црквама, тако на пример у Пећи, Будиму, Карловцима, Ваљеву, па и у Београду. Такву школу је затекао митрополит Мојсеј кад је 1713 сео на епископску столицу у своме месту рођења.

Прво му је дело било, кад је избором народа и потврдом царевом постао митрополит сједињене београдско-карловачке

[1] *Љ. С. Василијевић,* Српске народне приповјетке, I, Тузла, 1907., стр. 13.

митрополије, да протури на карловачком сабору од 1726 одлуку по којој је сваки епископ у својој епархији имао да установи сталну основну школу.

Ова саборска одлука доиста је и остварена, и ако ове нове школе нису још биле организоване. Таква је школа била и београдска, којом је управљао „даскал“ Стеван.

Ова српско-словенска школа, коју је доцније заменила руско-словенска школа којом су управљали наставници из Русије. била је већ напреднија од досадашње, имала је боље свештеничке и световне учитеље и сматрала се као јавна установа о којој се сем епископа имала бринути и општина. Али су учитељи у овим школама ван Београда и Карловаца били уопште људи примитивне културе. Једини је међу њима био поменути даскал Стеван, за кога се могло рећи да је дорастао своме позиву; из његове школе изишло је неколико васпитаника, који су доцније као учитељи служили у унутрашњости Србије.

Главни циљ овој школи био је: да се деца науче читању богослужбених књига, црквеном појању и лепом и коректном преписивању црквених књига. Резултати овакве наставе, узевши у обзир квалификацију учитеља и наставни план — ако га је уопште било — нису могли бити сјајни

Митрополит Мојсеј је већ израније помишљао на стране инструкторе, којима би се могло поверити организовање српских школа кад већ у самом народу није било зато довољно образованих људи. Он је при томе нарочито узимао у обзир материјално стање у ком се српски народ тада налазио и опасност која му је претила од језуитске пропаганде, па се 1720 обратио цару Петру Великом са молбом за помоћ, које у црквеним књигама, одеждама и утварима, које у новцу ради подизања цркава и школа. 1721 наново се обраћа Петру Великом писмом у коме слика јадно просветно стање српског свештенства и народа и моли цара да му пошље два искусна учитеља. Цар одобри ову молбу и нареди што треба, али се дуго није нашао нико за ову мисију, и ако је овим учитељима била одређена плата из руске државне касе сваком по 200 рубаља годишње. По другом тражењу, пошто се већ постављени учитељи Тарас Постников и Иван Каркопољски одрекоше поверене им службе, закључи Синод 2 јуна 1724 да се у Србију за учитеља словенског и латин-

ског језика пошље Максим Суворов, који је био синодски преводилац и важио као искусан и образован човек; у исто доба одредио је и 300 рубаља за грчког учитеља, којега је митрополит такође захтевао. Уз то добије митрополитов секретар Малаеско 70 граматика, 10 речника на три језика и 400 буквара.

Суворов је са својим братом Петром — који му је доцније био помоћник у учитељском послу у Београду и Карловцима — стигао Маја 1726 у Карловце, где је одмах отворио прву „славенску“ школу, па је ускоро после тога отишао у Београд, где је 2 Фебруара 1727 започео своје предавање словенског језика. У београдској школи имао је 50 ђака, које је учио „десјатословију и писанију с придодатком дјетеј аритметики.“ Али је ова школа трајала само до 8 септембра исте године, па је онда распуштена, нешто због бербе, а нешто због тога што су му се ђаци, и не дочекавши распуст, разбегли својим старим српско-словенским учитељима. Суворов се доцније преселио у Карловце, где је од тада стално живео и држао школу, која би се, сумње нема, лепо развила, да није долазило до честих и непријатних сукоба између руских учитеља и митрополита.

Историја карловачке школе и даљи рад и живот њезиног првог руског инструктора Суворова, који је до краја свога бављења међу Србима водио непрекидну борбу са митрополитима, епископима, егзарсима, туторима и општинама, не улази у оквир ове књиге, па зато нећемо о томе ни говорити. Доста ће бити да се констатује да је његов рад, ма колико да је Суворов био немарљив и нетачан, ипак уродио плодом, нарочито од када је митрополит 18 октобра 1727 издао проглас на епископе и прваке народне, у коме им саопштава како мисли да уреди ниже и више словенске, латинске и грчке школе у Београду, а за сада им је само темељ ударио у Карловцима. У исто доба постарао се митрополит Мојсеј и за издржавање сиромашних ученика. У карловачком двору одређене су нарочите собе за становање ђака, а то је требало да буде и у Београду, чим буде готова нова резиденција, која се зидала на месту старога двора, који је порушен због фортификација. Са овим митрополитовим „интернатом“ ударен је темељ доцнијем „благодејању“ и данашњој семинарији у Карловцима.

Суворовљеву школу похађали су већином одраслија деца и зрели људи, који су већ прилично знали читати и писати по дотадашњем српско словенском начину. Главни наставни предмет био је читање. Као помоћно средство за обучавање у читању, служио је руски буквар Теофана Прокоповича. Ова књига је управо инаугурисала доба „славено-сербске“ књижевности. Из тих буквара научила су српска деца читати и писати руско-славенским језиком и правописом, који је мало по мало сасвим истиснуо из цркве и књига стари србуљски језик и правопис. Поред ових предмета учило се у новој школи бројање и рачунање (аритметика), веронаука и појање. Таква школа била је и нова београдска школа, која је заменила стару словено-српску школу даскала Стевана. Из ње, као и из школе карловачке, изишло је много ученика који су у брзо прихватили школски рад од својих инструктора, те као „нови учитељи“ ширили у српском народу нову просвету и заснивали нове школе место старих српско словенских школа, које су почеле све то више опадати, док нису на крају сасвим ишчезле.

Поред српско-словенске школе и нове руско-словенске основне школе постојала је у Београду и грчка школа, којој је митрополит Мојсеј поклањао нарочиту пажњу, сматрајући је као институт за више образовање оних што су свршили српску основну школу. Ова његова брига око напретка грчке школе нарочито је била оправдана у времену у коме се још није могло мислити на установљење средње и латинске школе у Београду, каква је постојала у Карловцима за време рада Суворова.

Грчка школа постојала је већ за време турске владе. Како је митрополит Мојсеј био Београђанин, и како је изврсно знао грчки, то је допуштена претпоставка, да је овај језик научио баш у београдској грчкој школи. После заузећа Београда под принцом Јевђенијем ове школе сасвим је нестало. Митрополит, имајући личног искуства у томе и уверивши се колико је Србима на Балкану, а нарочито српском православном свештенству, вредило знање грчког језика, живо је настојавао да се ова грчка школа на ново установи и грчки учитељ постави.

Први грчки учитељ за време Мојсејева митрополитства био је „даскал“ Герасим, од 1720—1722. Његова плата била је мала; једва уз стан и храну годишње 50 форината. И -

гледа да је резултат његова рада био добар, што се види из изјаве пожаревачког свештеника Јована Савића, рођена Београђанина, приликом његова свештеничког испита 1733: да је, пошто је научио српски код митрополитовог егзарха Николе Димитријевића, прешао у грчку школу, те „код даскала Герасима учио грчки читати, писати и говорити по грчки, и граматику начел бил", нашто његов испитивач егзарх Максим Ратковић примећује: „Читал књиги словенскија и греческија доста добро за невољу. Појати гречески и сербски самогласно зна. Писати обојим језиком может".

После даскала Герасима дошао је за учитеља у грчкој школи неки поп Константин, за којега Суворов у својим извештајима прича да је био свештеник у Цариграду, али се услед турске силе био потурчио, па се, вратив се у Србију, опет покрстио. Знао је само грчки читати и писати. Плату је добијао од митрополита, за три и по године само 103 форинта, и сваке суботе „полторак" од сваког имућнијег учитеља; сем тога му је било дозвољено да при извесним богослужењима може ићи с тасом по цркви. Њега је 1728 заменио неки Грк из Солуна, Никола Логиотат. Он је служио без уговора и добивао храну у митрополији. Није дуго остао, јер се морао селити из старе резиденције, када је ова порушена ради грађења фортификација. Доцније дошао је за учитеља српске деце у грчком читању, писању и језику неки Србин ђакон, а после њега, већ за време митрополита Вићентија Јовановића, јеромонах Анатолије из Свете Горе.

Ова грчка школа остала је до краја основна или „тривијална" школа, и ако је митрополит Мојсеј мислио да је претвори у средњу школу, па је тога ради 1722 преко свога секретара Малаеска тражио од Петра Великог помоћ за издржавање једног грчког учитеља. Цар Петар I одобри ову молбу, али се царско решење није извршило, тако да је митрополит 1727 морао из нова тражити помоћ од цара Петра II и молити Синод да му се изда годишња плата за грчког учитеља. Митрополит Мојсеј је умро, те није доживео да му се испуни жеља односно грчке школе.

Узвишењем Вићентија Јовановића на престо београдско-карловачке митрополије (20 марта 1731) јавља се не само у црквеним него и у школским питањима нова, свежа струја,

која оживљава и наставнике и ученике, и нејакој српској просвети даје нове хране и нова полета.

У циљу темељите реорганизације свих школа, које је његов предходник установио, но које се нису могле одржати на висини истинских просветних завода, Вићентије се био обратио почетком 1733 архиепископу кијевском Рафаилу Заборовском са молбом да му овај пошље неколико нових учитеља из Кијевске Академије који би хтели учити децу словенском и латинском језику и философским и богословским наукама место Суворова, са којим је био за увек раскрстио, и монаха и приповедника при београдској цркви Синесија Залуцког, који је само привремено вршио дужност управитеља српских школа. У прогласу што га је Митрополит том приликом издао обећао је да ће богословима и философима који се буду латили овога посла и са своје стране давати награду, и то богословима по 200 форината, а философима 180 форината годишње, а сем тога „доволноје препитаније“. Услед овога прогласа јавише се после дуготрајног преговарања многи који су били вољни да пођу у Србију, од којих је митрополит кијевски одабрао њих петорицу: Емануила Козачинског, Петра Падуновског, Трофима Климовског, Георгија Шумљака и Јована Мјенацког. После њих дођоше у Београд Тимотеј Левандовски, Јован Ластовицки, Петар Михаиловски и још неки њихови академски другови.

Сви ови нови наставници, који се искупише у Београду па се отуда разиђоше по разним школама у пространој београдско-карловачкој митрополији, били су људи способни, марљиви и издржљиви, којима српска просвета дугује захвалност. Њихов рад је за оно доба био од великог значаја, јер се њиме успело те су ницале школе на све стране. Нарочито школе у Београду и Карловцима послужиле су као расадници, у којима је одгајен велики број учитеља нижих и средњих школа, који су доцније, а нарочито за време управе митрополита Павла Ненадовића, били главни помагачи овога на раду око препорођаја цркве и школе српске Најспособнији међу новим руским инструкторима био је, без сумње, Козачински, који је 1736 године проглашен за ректора свих школа у београдско карловачкој митрополији и који је скупа са својим друговима остао у српском народу све до после смрти Вићентијеве и до доласка Патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте.

Митрополит Вићентије Јовановић обухватио је био у свом просветном програму све врсте наставе од најниже до највише. Нарочито му је, тако се бар чини, лежала на срцу средња школа, којој је био задатак да спреми свештенике и учитеље који би у народу што боље могли вршити поверену им дужност. Оснивање латинских школа у Београду и Карловцима, — тада највиши ступањ јавне наставе, — била је, у главноме мера црквено-политичка, добро смишљена и оправдана, кад се зна, колико су католички калуђери у Варадину, Темишвару и Београду рачунали на то да ће њихове иначе добро уређене латинске школе похађати и српска деца, и да ће на тај начин бити могуће поступно их у циљу унијаћења навикавати на обреде римске вере.

Тако је у то доба и Београд добио, поред српске и грчке основне, нарочите појачке школе („псалто с певчиками") и вишу српску или латинску школу која се назва „Великом Школом" или „Академијом". Сем тога је митрополит у Београду (у исто доба и у Карловцима) имао нарочите учитеље за поучавање оних неуких свештеника који нису знали ни читати ни писати, а који су и иначе били необразовани. Ову, такозвану „клерикалну школу" надгледао је сам митрополит, трудећи се на све могуће начине да своје у правом смислу речи подивљале сеоске свештенике припитоми и да их спреми за њихову свештеничку дужност о којој дотле нису имали правога појма.

За врховног надзорника школа и генералног викара и свога намесника у Београду поставио је митрополит Вићентије 1732 арадског владику Исаију Антоновића, а школе мале и средње ставио је под специјални надзор окружних протојереја.

Добар организатор, Вићентије није жалио ни труда ни трошка, да ове просветне установе одржи по сваку цену, и поред извесних тешкоћа на које је наилазио у власничким круговима и у самом српском народу. Природно је, дакле, да га је морало ожалостити што је баш у центру своје митрополије, у Београду, наилазио на немар и равнодушност српских родитеља, услед чега школе остадоше пусте. Вреди да се овде забележе важније његове речи из пастирске посланице, коју је 5 јула 1734 упутио Београђанима, видећи да српској школи и просвети баш од њих прети највећа опасност. „. . . . Сами добро знате" — ово су његове речи —

колико сам бриге и трошка поднео ради школа, учитеља, књига и осталих просветних потреба, све ради вас и вашега добра, да не би у чему оскудевали и по страним местима за вашу децу науку тражили. Али, не само да ни због тога благодарни нисте, нити ми у чему помогосте, него ево и децу, коју у школу на науку дадосте, безразложно узесте натраг, те сав труд и трошак мој на школе и учитеље пропаде без икакве користи вама и вашем подмлатку; а учитеље за то не могу кривити, јер нису они криви, него ви, те смо сваког по уговору морали исплатити. Но ја нипошто нећу допустити да општина услед ваше непослушности пропадне без трага, па с тога захтевам да се школе понова напуне децом и налажем сваком који је имао сина или питомца, па га узео из школе грчке, латинске или словенске, да га одмах поново пошаље тамо, да бар унапред „пагубе“ и вама и нама не бива, и да се ваша деца не лише ове најдивније књижевне вештине. А ако не послушате и у року од четрдесет дана не учините што заповедам, лишићу вас потпуно сваке црквене службе, и никад вам то опростити нећу.“

Ова митрополитова филипика имала је добро дејство на Београђане, јер се отада почеше заузимати за школу почеше децу шиљати у њу. Већ 8 јуна 1734 био је у митрополитској резиденцији у Београду састанак општинских првака, међу којима се помињу велики биров Српске Вароши Антоније Јовановић и 15 кметова. У разговору што су га ови представници српске општине имали са егзархом Павлом Ненадовићем и архиђаконом Вићентијем Стефановићем због зидања нове саборне цркве у Београду и трошкова око тога, била је реч и о школама. Овом приликом су кнез и кметови обећали да ће онога који има за школу децу, а неће да их да у школу, или је дао па их опет из школе узео, затворити и силом га на то принудити. Уз то закључише да не плаћа варош целом сумом магистра, као што је био предложио егзарх, него да сваки који има деце у школи плаћа за школу онолико колико митрополит одреди, а да се деца сиромашних родитеља издржавају од школске кутије, у којој ће се купити милостиња за издржавање школе.

Питање о издржавању школа било је у оно доба веома тешко и сложено, јер је народ био сиромашан и уз то научен да даје само на цркву. Сваку и најмању дажбину за издржа-

вање школе сматрао је као излишну, па је ваљало употребити стога нарочите мере да се скупи за овај циљ онолико новаца колико је било нужно да се могу плаћати учитељи, фамулуси, школске зграде и потребни школски прибор. Митрополит Вићентије, видећи да нема да се нада помоћи са стране (он се тога ради био обратио Дворском Ратном Савету и лично принцу Јевђенију), реши се да у договору с народом пропише начин како ће се прикупљати средства за подизање и издржавање школа. Правила о томе вршена су строго и важила су за целу митрополију, па и за Србију и Београд.

Главни извор за издржавање школа биле су — као што смо мало час видели — школске кутије. О томе где и како да се скупља новац прописао је митрополит 12 маја 1733 нарочита правила, која су важила све док су Вићентијеве школе постојале. У њима се напомиње како је сваки српски православни хришћанин дужан да прилаже за школе, а сваки који умире да се у свом тестаменту сети школа. У правилима која је 15 октобра исте године прописао за црквене туторе, митрополит наређује на који се начин има прикупити школски новац и о њему водити рачуна, затим, како треба при сачињавању тестамента увек да се нађе по један тутор уз свештеника или проту, који ће настојавати да се тестатор сети школе. Тестаторима који су остављали цркви и школи има се звонити „во всја тјажкаја“, сви свештеници тога места имају да га прате до гробља, а звона да звоне све док га не спусте у гроб, тело пак оваког добротвора има да се сахрани што ближе цркви, шта више и под самим звоником. Кутија школска имала је бити свуда и на сваком месту, а о празницима ношена је по цркви. Она је била под митрополитовим и намесниковим печатом; њени приходи нису се смели ни нашта иначе употребити. Протама и свештеницима ставља се у дужност да на то пазе.

Али се Вићентије није зауставио само на томе. Како је био неуморан кад је ваљало остварити какву нову и корисну мисао, он је 12 новембра исте године издао протама у Београду и осталим местима у својим епархијама потребна упутства како ће моћи прикупити што више милостиње за школску кутију. Даље наређује где и како да се набављају, запечате и раздају кутије, и какви имају изгледати формулари по ко-

јима ће свештеници о томе у одређеном времену подносити извештаје. Прота који не изврши ове наредбе како треба, казниће се са 12 форинти глобе; свештеник који не послуша проту, такође са 12 форинти глобе у корист школске касе.

Но сви ови приходи од којих су се издржавале школе долазили су само од добровољних прилога и нису имали карактер редовних дажбина, и ако се митополит трудио да натера народ на редовно давање ове милостиње. Зато је од кутија била слаба корист. Тако се у Београду 1734 није у школској кутији нашло више од 25 форинти и 50 новчића, а 1735 само 33 форинта и 5 новчића. Дача Дрендавилов, бакалин, који је 1736 у Београду 1736 вршио дужност „црквеног сина“, прикупио је те године 189 форинти, одневши у томе рекорд. Али је зато приход идуће 1737 знатно подбацио, а већ 1738 није било више ни кутије, јер се митрополит међутим био „у вечност преселио“, а у Београду су се онда већ осећале последице ратнога стања у коме се налазила Аустрија према Турској.

Највећи део издатака на школе подмиривао је митрополит Вићентије из својих доходака. У рачунима који су нађени после његове смрти (1737), утврђено је, да је на школу, учитеље и ученике дворске (ту је без сумње и „благодејање“ из којега је доцније требало да се развије пројектовани семинар), за нешто више од пет година, од 1 Јула 1731 до 1 Октобра 1736, само у Београду, издато 6811 фор., даље а за „нову школу“ и за магистре 564 форината и 43 новчића, и за поправљање школе у Београду 70 форината и 12 новчића, не рачунајући овамо издатке за школе у Карловцима, Вуковару и осталим главним местима у архидиецези београдској и карловачкој. Ове суме у оно време представљале су велику вредност.

Ови бројеви казују много, јер се из њих види колико је тада, кад још није била пробуђена народна свест и кад још није било богатих народних фондова и завештања, требало добре воље, истрајности и истинског патриотизма, да се одржи и однегује младо дрво народне просвете, усађено у нову земљу по којој су дотле газила копите турских спахија.

Истина, плодови овога рада ишчезли су готово сасвим, кад је Београд опет пао у турске руке. На крају двогодишњег рата са Турцима претрпела је царска војска 23 јула 1739 потпуни пораз у знаменитој битци код Гроцке, а већ 18 септембра

1739 закључен је између цара и Порте уговор о миру, чија је последица била предаја Србије и Београда Турцима

Пре тога, некако ускоро после смрти Вићентијеве, 1737, дошао је пећски патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента у Београд у пратњи калуђера и народа из околине своје старе резиденције. Патријарх је био пошао из Патријаршије 27 јула 1737, а стигао је у септембру месецу у Београду, где га је у име српске јерархије и народа дочекао бачки владика Висарион Павловић.

Он је ту по жељи народа остао све до гроčанске битке, па је са свештенством подворницима и једним делом народа прешао у Карловце, где га већ 17 августа 1739 налазимо као стварног главара српске цркве у карловачкој митрополији.

Са падом Београда и сеобом патријарха Арсенија IV из ове вароши у Карловце, нестало је и сједињене београдско-карловачке митрополије, а с њоме и руских учитеља и новоснованих српских и латинских школа. У просветном и културном животу нашега народа настаде застој, који је трајао неколико година.

Што је у Србији и у Београду настао прекид у томе, није никакво чудо, јер се под Турцима није могла неговати просвета. Уз то је становништво, које је дотле сачињавало српску општину у Београду, било већим делом још пре закључења београдског мира прешло на ону страну Саве, тражећи себи ново уточиште и нови завичај. Али што је после овако свесно и живо започетог рада у Београду, у карловачкој митрополији, у којој нису могли сметати Турци, настао прекид и мртвило, то је свакојако за осуду и само се може протумачити ниским ступњом образовања и културе онога свештенства што је са пећским патријархом Арсенијем IV Шакабентом дошло из турских крајева. Десет и више година дрмала је ова нова јерархија карловачком митрополијом, која се дотле већ била привикла новијем реду и напреднијим обичајима. Патријарх и епископи који су с њиме дошли из Турске, нашли су у Београду и доцније у Карловцима сасвим нове просветне и културне прилике, које нешколованим балканским свештеницима нису могле годити. Сем тога је српски народ услед дугог ратовања и нове сеобе био осиромашио у толикој мери да се за први мах није могло ни мислити на то да се одрже и прошире просветне установе, засноване у

приликама релативно погоднијим, него што су биле ове из времена поновљеног „опште народног страданија“, после победе Турака над Аустријанцима код Гроцке и после предаје Београда Турцима (1739). Зато је и могао, као што Рајић, прича, патријархов архиђакон Јован Ђорђевић, казати руским учитељима кад му се јавише и од њега заискаше плату: „Идите к ономе ко вас је дозвао и најмио и од њега иштите плату своју, а нама нисте од потребе!“

Ово жалосно стање у карловачкој митрополији много се доцније изменило доласком чувенога Павла Ненадовића на управу карловачке митрополије, и темељним и корисним радом овога митрополита који је био себи поставио за циљ да доврши реформацију српске цркве и школе, започету у Београду за време његових учитеља и добротвора Мојсеја Петровића и Вићентија Јовановића.

Но ма колико да је ратним догађајима од 1737—1739 и доласком пећског патријарха Арсенија IV за тренут угушен пламен који се био разбуктао у Београду у трећој и четвртој десетини XVIII века и обећавао да ће својом светлошћу озарити васколики српски народ, ипак доба од 1717 до 1739 означава велики напредак у српској цркви и школи.

Тодор Стефановић Виловски.

ДОСАДА БУДЕ.

(Крај.)

III

И колико болних душа успављиваше она кроз двадесет и пет столећа!

Љубавници прегорни до смрти, чемерни филозофи уништења, звали се ви Шопенхауер, Леконт де Лил, Леопарди или Жан Лаор, благосиљајте далекога Буду! И ви којих је, авај! тако много, што живите мрзећи живот, — погребни хоре, тако леп и тако тужан, велике светске литије, — певајте божанскога пустињака! Он је ваш учитељ. Било да ваш глас има тон изазивачке охолости, или да се ломи у јецајима, да скандира, озбиљан и дубок, речи мудрости, или да беззлено жубори своју тугованку, химна је иста, и он ју је створио.

Не призивајте друго име. Он једини има право на ваше обожавање. Свакако, од онда, од Буде, многи су мудраци отварали школе да ослобађају људе од природне им љубави за живот. Али шта су ново они донели? Разлоге? То је мало. Један разлог више или мање, шта то значи за човечанство! Зар му није довољна једна страст?

Одиста, треба отићи души којом отпочињу филозофије: под тврдом и разним бојама замазаном кором наилази се на једну страст. Страст жестока, истрајна, крепка, сковала је сав систем и влада њиме. Није оружје из речи и формула, у које она воли да се облачи, никада очарало или одбијало од ње људе; она сама је то чинила. Само она је активна. Само она ствара и раствара свет. Нека умре она, њеном смрћу умире и систем, као шупље оружје, разбијено, од тада ствар непотребна, — у најбољем случају храна за критичаре, те скупљаче разних врста оружја. Јер свака жива идеја јесте страст страст, то је човек.

Да, поштујте Буду, велики песимисти! Жар којим изгоревате, сагоревао је најпре његово срце. Не снебивајте се што сте само ученици. Ретки су, у току столећа, људи који су добили позив да као извидница уђу изнад људских крајева Без сумње, то је доста: тако мало велике тајне довољно је за живот.

Сувише, зар учитељ и ученик нису равни међу собом? Геније и дете, зар нису једнаки пред вратима мистерије? Јест, да би стигао онамо, први је с муком прокрчио трњак на прилазу, док је другоме остало да без муке иде за њим. Међутим, она су затворена, за једнога као и за другога, та кобна врата која пркосе насртању охолости, глува за бес Титана, послушна једино пред срчаношћу љубави, пред благом силом коју дете има заједно са генијем.

Али обоје су имали прегнуће које тријумфује; врата се, за часак, отшкринуше. Човек, унезверен, гледа. А дете! Његов безазлени поглед је претекао престрављени поглед учитеља. Он је видео, да, бистрим, прâвим и чистим погледом, дете је видело оно што је видео учитељ.

Јер религија није у тражењу, него у имању. Она даје своје благо раднику из једанаестога часа као и раднику из првога. Она не зна за знање; не зна за незнање. Она зна само вас, само мене, наша истинска бића, голе наше

душе. Прва чежња, прва глад човека који се буди на нови живот, она се нуди свима, толико материнска, тако једноставна, да је и сисанчад разумеју. Она је Бог који се предаје, и кад се саопштава једноме, он то чини да би се свима свима саопштило.

Да, поздравите у Буди свог учитеља, сви ви, уморна срца, која сте за увек изгубили љубав за живот.

Али ми, већина аријских чета на Западу, који смо Бога познали у другој школи, а не код Буде, и који волимо живот. да ли ћемо и ми ући да чезнемо за уништењем, да се успављујемо лаганим ритмом будистичкога појања?

Такво обраћање нити се може желети, нити је вероватно.

Не зато што бисмо ми више од Буде поштовали данашње просечно човечанство. Геније, и онај који је највише изван природе, ако га ставимо у поређење с обичним стадом, чини увек да морамо признати површност, беду овога. Он може бити без здравога разума, може да нема право насупрот свима, и чак да буде опасан за многе, али остаје велики, већи него сви, из разлога што је једнога дана видео како је иза вела тајанствености, прешла сенка Бога. И зато, ми овде не пресуђујемо ствар Буде, него своју. Куда ми идемо? Да ли се налазимо у очи дана када ћемо жезао света предати божанскоме брамину?

Пада у очи, пре свега, да је наше време радено и борбено. Ми имамо мало времена да посвећујемо сновима. Наше време не познаје лепе туге које недавно, почетком последњег столећа, изједаху отмено леновање романтичара. Ако елегантни отпатци друштва, у мирису сакристија или будоара, тврде да живе у времену декаденције и приносе у цвећу жртве богу Ништавила, радена нација иде даље својим путем. За њу је то зора, зора опорога радног дана.

Наше време воли живот са свим једноставно, инстинктивно, не тражећи сложене разлоге те љубави. Њему није смешно ако буде гануто туговањем Ифигеније. Оно не осећа радост која се може имати у не-бићу. За великога Индијанца, основно зло је живот; за нас, напротив, живот је битно добро, добро којим треба брижљиво управљати, које треба повећавати по цену свих напора, свих борби. Битка на све стране, из љубави према животу. Расе, народи, класе, личности, сви,

хотећи да живе, бесомучно се утркују, Држати се, одупирати се, освајати, тиме је све заузето; одрећи се, тога се свако ужасава.

Оно што је сушта очевидност, не доказује се. Ипак, ако треба доказе, ево их. И најпре, пре личности, групе.

Погледајте Европу: она се понекад усправи, једнодушна, и мржње које је растрзају, утишају се по споразуму, на саму помисао о жутој опасности. Јер она, упркос свему, има свој посебни понос. Она је свет довела у ред Она верује у цивилизацију. Она неће да је „варвари“ превазиђу. Она се и сувише воли, а да би признала своје опадање. И они се воле, с разлогом или без, сваки на свој начин, племенито или грубо, сви ти делови Европе, државе. Ужасавање од ишчезнућа, страх од назадовања, изнуђава од њих све могуће жртве. Оне се оружају до зуба; удружују се с народима које презиру; народ из 1789 кљука златом бирократски деспотизам; мире се два столетна непријатеља; два пријатеља по рођењу се за часак омрзну: и све то зато да би се постало већи и и да се не би умрло. Ни само XV столеће не виде код нас тако силовито буђење националне свести. Изгледа, пре но што се преобрази у шире једно осећање, сваки патриотизам се прибира у размишљању о својим успоменама и још се једанпут опија својом рођеном лепотом. Народи, рашчеречени, које су држали за мртве, одају потмули неки и жилави живот. Народи који то никад нису били, с узбуном се пробијају на светлост живота и прете да разбију и највеће царевине. Свака држава држи да је потребна за напредак. Све говори о својој мисији у свету. Једна од њих иде дотле да се сматра као богом изабрана да скупи у један сноп целу једну расу. И овај препород народности није ограничен на Европу. У самој Азији, која је дремала хиљадугодишњим сном, Јапан је почео да буди ударањем у бубањ. Будистичка спаваоница се напрасно буди и мало по мало ослобађа од својих снова о Ништавилу. Сама Индија, данас, има своју опозицију властима и своје шовинисте.

Али, још јасније него народи, класе су постале свесне себе самих. Без стајаће војске, без заставе, оне живе од сада на ратној нози, распоређујући два своја противничка табора, од једнога до другог краја цивилизованог света, мерећи се између два сукоба изазивачким погледима, радећи

само под заштитом примирја за које се незна колико ће трајати. Грабљива и једна и друга, свака потпомаже свој нагон читавим арсеналом од идеја. Свака има свој одред економиста који јој пружа аргументе. Тек, у главном, прохтев буржоазије и прохтев пролетаријата се служе истом чаробном речју; они кажу: моје право. Моје природно право, допуњава се овај; моје стечено право, додаје први. Да ревносних љубавника правде! На несрећу, пошто би то извикано право имало за дејство да се један обогати опљачкавши другога, тај разговор двојице траје вечито. Тако да на послетку обојица почну, сваки са своје стране, мислити да је неоспорно само једно право: позитивно право. И, засукавши рукаве, стиснувши песнице, они прекидају препирку.

Ако ствари хладно разматрамо, наше друштво једва се разликује од онога рудиментарнога друштва које је дало прве бароне и од онога, новијег, које конквистадорима даде краљевине у Јужној Америци, а кондотијерима пједестале. И свакако, избор би био тежак ако би требало одлучити које је од ова три друштва било најсиловитије. Ко је прошао кроз највише битака: Харимен, који отпоче као незнатан чиновник у банци, па накупи четир милиарде, постаде кнез Wal-Street-a, краљ железницâ, који, пре но што ће издахнути, конферише са Пјерпон-Морганом како да предупреди финансијску кризу коју ће вест о његовој смрти несумњиво изазвати, — или онај разбојник са царскога друма у IX столећу, који је приморавао сељаке у тихој каквој долини да му зидају кулу; који је, мачем у руци приграбио себи дужности суђења и заштите над околином, заокружавајући област своје тираније ударцима песнице, крађом и отимачином, и постајући тако родоначелник какве краљевске гране? Кад све срачунам, ја финансјеру дајем првенство. Ако јуначко дело барона има крепку простоту и безазлени цинизам јуначких народних песама, успех милиардера претпоставља гипкост духа и истрајност у смелости, што га изједначује с највећим освајачима. Ја знам да је овај само обичан Одисеј. Али модерни Одисеј има да порази више непријатеља, који су сасвим другаче нерањиви но Ахили из почетка Средњега Века. У осталом, у наше дане и нема више места за Ахиле. Ударци нису више довољни па да човек извојује себи баштину. Свет није више толико пластичан. Ис-

црпљена је ризница народнога пожртвовања која је плаћала рачуне за прохтеве обесне господе; сахрањена је блага трпељивост малих људи, сакривац господске дрскости, која се измиривала са сваким новим ропством као што се сељак у лето мира са градом; угашена је вера у божанско право великаша. Данас најобичнији грађанин подешава своје захтеве према захтевима највећих кнежева и хоће на свој начин да проживи судбину једнога Пизара или Сфорце. Све је то лавче које се сматра за лава. Зато, у утакмици прохтева, која је одиста постала свеопшта, колико данас смели људи морају да буду речити, чврсти, добри стратези, да би ућуткали дивље ове звери, скресали им зубе и канџе.

Далеко је од нас VI столеће Индијанаца!

Историја, малаксала од рата и нереда, понекад допушта себи, као Творац у *Књизи Постања*, дан одмора. Епоха Буде била је један од тих тренутака дубокога мира. Староседелачка племена на Гангу била су коначно пала под аријским вихором који се некада спустио на њих с Памира. За границама, нема непријатеља. У земљи, вера — једина сила која је икада темељно градила и једина сила без које се ништа не зида, — умела је да хијерархизује чете победника, и да сваку класу сабије у непроменљиве границе: на врху брамини; у средини ратници; доле трговци и ратари; и, изван сваке касте, чучећи у најодвратнијем ропству, крњотине од побеђених племена. Једни су имали само да владају; други само да страдају. Индија је била савршена, по узору на животињско друштво поредак у њој био је строг; а ток дана, фаталан и без потреса; укус живота, вечито исти, тако да никада не дође опора каква амбиција и утакмица и да рељефа његовој досади.

Али што је, на крају крајева, елита брамина стала да се знојн у досади, на неосвојивоме свом Олимпу, то доказује да људским државама не треба желети механичко савршенство. Кад нас читава историја не би уверавала да је слобода прва потреба човека и његов најмилији раскош, историја Индијанаца сама би била довољна да нас убеди како су друштва противна иницијативи осуђена на смрт, — на смрт напрасну, ако су грађани још способни за какву побуну, — на смрт полагану, на смрт губитка снаге и од узетости, ако је верски страх угасио и саму помисао на буну.

Друштво потекло из године 1789, на против, укинувши привилегије, дало је законитост свакој иницијативи. Борбени дух, којим су у феудалном друштву бивали надахнути само привилегисани, данас се уселио у све. Борба је постала свеопшта, у ширини и у дубини. Продирање оздо је ужасно; а још ужаснија је отпорност оних који су стигли на врхунац. Никад друштвена стабилност није пристајала на толико личне нестабилности. Ниједна епоха није освајачу пружила толико блага и славе. После дугих столећа верности јединим потомцима властеле, срећа, разведена од племства, обнавља свиту својих љубимаца. Нека дођу претенденти! Она се никога не отреса. Она прима сав свет. И зато: туците се, млади атлети! Ја сам победиочева!

Зацело, социјална гужва на коју подстрекава такав поредак има понекад паклени поглед; али, утеха је у томе што они који су осуђени да се хрву бар воле живот бесомучно, док га освајају тако тешком борбом.

Не, наша епоха није епоха малодушности и досаде!

Тако исто, досада, гађење од живота које може постати жеђ не-бића, никад није болест целога друштва: то је привилегија или невоља елите. VI столеће Индијанаца је имало врло млако бйло; ипак, оно је Буди дало сасвим мален број правих ученика. Па ако је учење мудраца касније постало популарно, то није било због нихилистичкога му надахнућа. Природни егоизам гомилâ открио је само поузданије средство за спасавање живота у овом новом учењу, што, у ствари, није било у намерама учитеља; он је хтео дати само начин за освојење не-бића, за највише самоумртвљење. Учење је победило не будући схваћено, и баш зато што та нису разумели.

Јер човечанство хоће да живи и ретка је очемереност животом.

Али из тога што слепа љубав живота доприноси победи у свирепим сударима социјалне гужве, не излази да је досада неопходно знак слабости.

Досада, болест кукавица, кажу; не, болест неустрашивих који су жртве своје немилосрдне видовитости. Зато што су овај човек, богат имањем, и онај други, богат знањем, стигли на врхунац људскога живота, могу они, и само они, схватити његову досаду. Нека их задовољен човек осуђује из

низине осредњег узвишења на коме се он безбрижно извалио, преживајући успомене на ситне своје победе, они, несити пењања, познају мрачну страву кад се гази по последњем врхунцу. Они су засићени од свега што их је пре тога привлачило и чиме се још наслађава стадо простака. Они су искапили пуну чашу земаљских наслада. За њих, од сада, свет је само велика празнина, црно ништавило. А ипак, њихова душа, као да је предодређена за непознати неки напитак, и жедна је више него икада.

Лудаци! узвикује свет пред таким људима. Не би ли их, на против, требало звати јединим правим мудрацима? У вртоглавом кретању расе према тајанственој сврси која је привлачи и коју она не зна, да нису они, ти лудаци, авангарда, управо заустављена у неустрашивоме свом полету, и обузета ужасом пред немим вратима од туча која јој затварају пут, а кроз која би се можда стигао у нади људски живот?

Али је критичан тренутак кад неко створење о целом земаљском животу изјави да је „таштина над таштинама“. Стигавши на границе света, оно сад станује у некој врсти неутралне земље која ретким својим становницима не пружа ни побуде за рад, ни предмете љубави, ни разлоге за живот, ништа; сем жалосне утехе да нису више жртве обмане. Живот, у овој земљи досаде јесте жива смрт. И разумљиво је што су логични духом, као Буда, хтели да сврше с том глупом и погребном фантазмагоријом. Да, тренутак је критичан! Тренутак највише дилеме: или остати у овој пустињи која раздваја земљу од неба, лишен и једнога и другог, или покушати улазак у надљудски свет. Јер је немогуће натраг се вратити: људскога света је нестало.

Скептици хоће од ове пустиње да створе рај. То је знак да они у њу никад нису улазили. Ма шта они рекли, они бескрајно уживају у земаљском благу које само привидно презиру. И само је игра духа кад они изговарају „чему све то?“ мудраца. Они су аматери досаде, а не њене жртве. Јер ове, или се убију, или актом вере саме себе превазиђу. Трећи се излазак не може наћи. За прве, Бог нека им прими душу! Али други! Шта ли се то десило у њима, те нам је немогуће, ако смо их срели, да сумњамо у бесмртну величину човека? То ће требати да нам рекне неко од њих. Јер залуду наша епоха показује неверицу, она маже своје лице да нико не би

видео како она пости и плаче. Она је религиозна у потаји. То ће се видети када нови неки Августин буде имао узвишену скрушеност да јој сасвим гласно проповеда поклоничко путовање своје душе. Каквим крицима радости ће она примити ову исповест, она, толико изморена својим лицемерством, која само очекује генијално какво сведочење, па да се отворено преда привлачности Бога.

Та књига ће нам казати како се догађа прелаз од основне досаде у радост којој нема краја. Она ће нам рећи зашто ови људи, посред свог разочарања, и у самом тренутку када схватаху ништавост амбиција које их воде, не хтедоше да потврде банкротство света и своје властите банкротство, него су, противно Буди, у пркос свему, рекли животу: Да! И тек што су изјавили велики овај споразум, чудесна врата надљудскога живота се широм отворише пред њима. И досаде није више било.

Најславнији људи вере су прошли кроз ову пустињу угашених таштина.

Зар није она једини пут којим се стиже вишој религији? Докле се год земаљском благу признаје нека реална вредност (а та су добра нарочито она која немамо у нашој власти), религија је више или мање увек у томе што ми пристајемо да их будемо лишени, јер рачунамо на будућу накнаду: у главном, небо волимо, јер безазлено завидимо земљи. Сасвим је друго нешто религија оних који су, с пуним убеђењем, и једанпут за свагда изјавили речи Проповедникове. Они свету више не завиде. Ужасна јурњава, и можда потребна, људи за богатством оставља их мирне. Они су искусили таштину свега тога. Додуше, једнога дана, гладни, они ће поћи да освајају свет; јер су они из расе освајача, и немају ништа заједничко са сањалима који јуре за химерама. Али пошто свет већ освоје, они и не помишљају да владају над ништавилом, те се одричу власти. Откривши најзад једину истинску вредност, они полетеше да је освоје: „Вечност, вечност, ето једине важне ствари; остало не вреди ни једнога погледа, ни једне мисли“. (Речи Ламнеа бароници Коти.)

Међутим, они нису бескорисни. Они преображавају свет у исто време када га и одржавају. Додуше, једини посао који вреди у њиховим очима јесте израда бесмртних узоритих дела; али они знају да је једини начин на који се у томе успева:

марљиво носити све одговорности живота. Они признају вечито значење свакој епизоди свакодневне борбе. Они се бију с више жилавости и полета но други. Они дају утисак да су више људи но остали људи. Пошто своју божанску статуу морају да подигну на једном могућем пједесталу, на земаљском животу. са његовим обвезама, жалостима и стварним радостима, статуа после посвећује пједестал. Лепи парадокс. Они који су без опозивања изјавили „таштину над таштинама,“ они дивинизују земљу.

Несумњиво да их овај нараштај броји, тих људи вере, колико год и сваки други. Истинска и дубока туга савршене елите тежи некој вишој вери. Али, противно индијанскоме друштву VI столећа, разочарање ове елите није убило у њој хришћански инстинкт о вредности личности. За Буду, личност је била несрећа над несрећама; за њу, то је највиша вредност. Она неће отићи у школу великога брамина. Она је на путу к ономе кога никада нисмо именовали, и ако му дугујемо све наше, људске и надљудске, разлоге живота, ка Исусу који је обоготворио личност.

Гастон Риу.

(С француског превео В. С.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Лазарево Васкрсење. Четири главе једне просте историје, која се зачудно свршава песмом. Написао Иво Војновић. Редитељ Г. Чекић. (Први пут 15 маја 1913).

Последњи велики догађаји оставиће дубоког трага и у нашој књижевности, која је увек била одјек народних тежња. Епски призори који су се одиграли широм балканских долина и кршева, од Куманова до Битоља и Драча, и од Једрена до Скадра, морају наћи свога Омира који ће их овековечити у народној успомени; славне жртве наше, наши знани и незнани јунаци, морају имати своје достојне барде који ће њихове подвиге предати захвалном дивљењу будућих поколења. Мада мач још није враћен у корице, већ се на све стране шире одјеци те џиновске борбе, и већ се стварају, кристализују главне црте велике епопеје.

Рат је уздрмао и наше Позориште. Његов репертоар од мобилизације, док је још радило, кретао се од *Балканске Царице* и *Отаџбине* до *Старог каплара*, који је недавно васкрсао из позоришне прашине са шајкачом на глави. У тешком положају у коме је била, управа је тражила начина да у исти мах прилагоди Позориште догађајима, и да га сачува од финансиске кризе. То међутим није било лако, јер је и у тако пригодном репертоару управа имала везане руке, због одласка већине глумаца. Ипак, цео тај родољубиви репертоар није губио своје уметничко достојанство, и није силазио до пригодне алегорије и „живе слике“.

Прва пригодна премијера после рата, то је симболично *Лазарево Васкрсење*, јер како сâм његов писац каже: „Тај вечни Лазар то је народ наш“. Писац је песник *Југовића Мајке.* Зар није природно да народно васкрсење поздрави песник који је опевао косовску трагедију, који је предосећао и призивао велики дан спасења и покајања? Пошто је у прва три певања опевао злокобну косовску ноћ, он четвртом кличући поздравља зору што разгони мрак; пошто је опевао Југовића Мајку, он сада опева данашњу српску мајку, „мајку свих Лазара“, која је за њега оличење душе народне, права осветница Косова.

Лазарево Васкрсење има за подлогу један истинит догађај: смрт усташа Лазара Кујунџића, учитеља. Али оно што је песника више узбудило од саме те смрти, то је држање Лазареве мајке. Доведена пред синовљи леш, да би спасла његову децу од крвне освете арнаутске, мајка, достојна сестра Југовића Мајке, пориче да је то њезин син.

И ту мајка тврда срца била...[1]

Да прослави ту надчовечанску јачину, то језиво мајчино средство за одбрану српске нејачи, песник је написао ову драму. А пошто један гест, макако био драматичан, није довољан да испуни целу драму, песник је, „занесен слободним летом пјесничке инспирације“, ставио „Лазареву смрт и мајчину жртву у посебан оквир сценичне и сликарске расвјете“, раширио тај узани оквир, дао му залеђе — средину, окружио главне

[1] Да ли је песнику позната она друга српска мајка из првог устанка која дахији нуди своју кћер место свога заробљеног сина, да би сина понова вратила у борбу за народно ослобођење? (В. *Поменик* М. Ђ. Милићевића).

личности споредним, унео своје визије лица и ствари, и све то заогрнуо симболистичким и пантеистичким велом, који му је тако омиљен и који он увек око својих дела испреда.

И ево како је ствар развио у четири „слике“.

Прва приказује Лазареву школу, у околини Призрена, пред устанак. Скромна учионица: табла и неколико клупа. За столом, учитељ Лазар; пише на глас матери писмо, пита за своју децу, коју она чува откако су остала без мајке, умирује је, обећава доћи до Преображења. Међутим, он је неспокојан: зулуми бесне на све стране, његови другови губе стрпљење, гоне га да устане на оружје. Али „одозго“ непрестано стиже порука: чекајте! И ма да и њега пече исти бол, Лазар их стишава, преклиње да чекају обећани знак. А дотле, да се утеши, прикупља око себе децу, и у њихове младе душе улива заветну мисао. Док се он забавља с децом, један тајанствен човек улази неопажен и на табли нацрта уречени знак: крст и број 1912... Одушевљење, спрема; Лазар се прашта са Косаром, једним девојчетом које је његова мати спасла од Цигана, и које га воли. Она носи Лазаревој мајци писмо, и узима на душу његову децу.

Стара Лазарева кућа, двориште у зеленилу и сунцу. Смирај летњега дана. Лазарева мати Стана и Косара простиру рубље, и страхују. Лазар, који је на челу побуне, намамљен је у заседу, и опкољен у једној кули од Арнаута; њихов ага долази с пратњом његовој кући да му покоље чељад за крвну освету. Стана уверава агу да је њен син још у Сиринићу, у својој школи, и нуди се за таоца. Арнаути је везују и одводе сину, да га на њене очи уморе. Косара остаје сама с децом.

У заседи иза стена, Арнаути вребају Лазара око старе обрване куле, ропћу против аге што им не дели плен, час пуцају, час играју с хանџаром, и потпаљују кулу са свих страна. У том ага доводи Стану, и заповеда, у десетерцу, који чудно звучи у његовим устима: „Развежите Лазареву мајку!“ Најзад, кад ватра обујми кулу, Лазар се појављује на вратима, чађав и крвав у диму и пламену; погођен агиним хитцем, он пружа руке према мајци, узвикне: „Децо моја!“ и пада, испробадан и онакажен од кивних Арнаута. Мати је клонула, окамењена, молећи се Богу. На агино питање, она пориче да је то њен син, и да би га ипак могла целивати, развија пишчеву мисао да је она мати свих који гину, дакле и мати

свог непознатог. Најзад, она пита агу има ли мајку, и успева да га тиме гане. Он наређује да се Лазарев леш баци на ломачу, а Стану пушта у слободу.

Очевидно, ова сцена, која је Г. Војновићу била тежиште драме, промаша жељени ефект, због своје развучености, и због уношења једног другог елемента: мајчиног апела на агино саучешће, на његову душу. Њено нагонско порицање претвара се овде у речиту тираду, коју у таквој ситуацији није кадра спасти никаква поезија, и никакав симбол. Ова је слика и иначе сва сувише сурова, а сцена пушкарања и сцена с лешем по готову физички неиздржљива.

У четвртој слици, мајка се враћа кући. „Ноћ ведра и тамна без мјесеца. Велика тишина. Тек на часове зацвили далеко у пољу штурак... и још даље други одговара... и онда је мук још дубљи .. јер је у толикоме покоју прозборило најситније створење, а чује га се као да је то глас васионе природе.“ У такву ноћ се враћа мајка сама, носећи у срцу бол свих мајки, и пада изнемогла на праг Лазареве куће, и отвара најзад своју патничку душу. „И звијезде, и штурак, и ноћна птица, и Косара... све је то сад уздржало свој дах. Тмина и шутња васиона“. И кад мајка упире поглед у небо: „Нешто је чудно морало бити у црној зеници свемира, да је Стана хитро спустила главу и пала ничице на земљу... И тад у ноћи нѐ би другог гласа до плача те старице — и те земље.“

Ал' ту мајка одољет' не могла...

Она оплакује јунака, дели с Косаром свој бол, исповеда јој своје порицање, и оне обе беже с децом у планину, у слободну српску земљу, у дедовину, испред сутрашњег арнаутског беса.

Кућа остаје пуста, у тајанственом велу ноћи... Али убрзо: „Свијет снова, придворје Вјечнога Свијетла до кога допиру само очи Пјесникове, раствара се пред нама...“ Са свих страна ничу, лепршају се гласови, „шушкави као лишће у првоме повјетарцу зоре“, и душе мртвих ствари извлаче се из бунара, из јоргована, из старе липе, из куће; „бела литија сањених појава“, „беле прамовите душе мртвих ствари“ лутају у тмини, шапућу, траже становнике опустелог дома, вапију за осветом. Одједном, из угашеног кандила у анђеловим рукама бљесне натприродна светлост, и на мах „надзе-

маљски звуци бризну с висина“, цео се обзор расветли: нестаје ограде, кућице, земље, ноћи... „На врх горе, у божјем сунцу, стоји сам Христос... загледао се у свемир... пак гласом који је Осуда и Слава: „Лазаре, гради вон...“ Сва звона вјечности у један мах зазвонише, топови затутњаше, и величајни хорови божанских и људских поколења запјевају: „Благословен грјади во имја господне!... Осана!...“ Испод брда заталасала се војска, развили барјаци, забљештале сабље, пушке, топови; коњаници језде, трубље зову...“ Народ васкрсава.

То је драма. Њој морају да се учине озбиљне замерке, маколико то било непријатно кад је реч о Г. Иву Војновићу.

Пре свега, требало би бити на чисто с питањем да ли се сувише свежа данашњица даје изнети на позорницу. Догађаји које песник износи сувише су нам блиски. Они су предигра једне драме чија величина искључује сваки оквир, сваку сцену, можда чак свако уметничко препроизвођење и тумачење, макако оно било надахнуто, поетско и симболично. Заиста, изгледа нам тугаљиво, неприкладно, немогућно, скучити у мали бински оквир још недомашне догађаје наших дана.

То је и сам песник осећао, и да та „кришка живота“ не би била сувише сирова и крвава, он се потрудио да је прелије извесним симболизмом који му је урођен као сликару и визионару, у жељи да тој „простој историји“ дâ дубљег и општег значаја. Али отуда је наступило неизбежно колебање у утиску драме, и то нескладно укрштање реализма и симболизма оставља на гледаоца мучан утисак нечега вештачког и усиљеног.

Затим, сâм предмет, лишен радње, није давао грађе за четири дуга чина. И ако дирљива и узвишена, можда баш зато, историја је сувише једноставна да би се дала рашчланити у четири главе. Као гест Нушићевог Кнеза од Семберије, и гест Лазареве мајке, само је један драмски фрагмент. Пренет на сцену, драмски реализован, тај акт моралне јачине губи своју непосредност и драматичност, нарочито кад се онако компликовано интерпретира као што смо видели.

Најзад, или можда пре свега, писац не познаје средину из које узима драму, ни њен оквир. Отуда су његовој стваралачкој машти подсечена крила, и отуда је она принуђена да узима своје мотиве из друге, треће, *туђе* руке. Отуда су његови

усташи иронични и говоре новинарске фразе;[1] отуда су Арнаути оцртани сувише упадљивим бојама: они непрестано реже, сикћу, шкргућу зубима, колутају очима, тако да њихова појава најзад постаје карикатурална и неиздржљива; они везују жену, мада се то код њих сматра за срамоту...

Али свему је томе дéлом крив и симболизам којим песник заогрће своје личности. Отуда је Косара, иначе занимљива и доста успела личност, сувише пантеистички расположена за једно сеоско девојче; отуда мајка сувише говори песниковим језиком; отуда и арнаутски ага говори у десетерцу, и ниже читаве литаније место да одмах разбије врата, у другом чину... Најзад, цела она метерлинковска „песма“ чудно изгледа у овом убогом старосрбијанском селу.

Па ипак, и поред свих ових недостатака, *Лазарево Васкрсење* је дело пуно полета и књижевних својстава. Ипак се кроз све сметње пробија велики песнички таленат Г. Војновићев, и његово се дело *чита* са узбуђењем.

Али на позорници оно губи скоро сав свој Stimmung, нарочито на нашој позорници, чија су средства тако оскудна. Г. Грол нам је то у осталом сам рекао, на овоме месту, у свом живописном приказу премијере *Смрти Југовића Мајке* у Прагу. Зато је о режији боље не говорити. Видели сте како су примитивно тумачене песникове визије, чији смо ми опис нарочито извадили из заграда у тексту, да рехабилитујемо песникову замисао. Видели сте, на пример, како у трећем чину Арнаути играју и певају незаклоњени, под самом кулом са чијих мазгала сипа ватра!...

Г-ђица Поповић у улози Стане има став и узвишену простоту патриархалних јунакиња. Г. Милутиновић је бујан Лазар, Г. Гавриловић увек добар ага. Г. Златковић је искрено тумачио улогу усташа-аскета Јована. Г-ђица Бандић је умела наћи дирљивих акцената у тешкој улози Косаре; њен је напредак осетан, и на њу се после ове улоге могу полагати озбиљне наде.

Миодраг Ибровац.

---

[1] „Стара блудница Европа“; „старе методе“; „војте целивају руке џелату“...

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Мир. — Српско бугарски спор

Да допунимо раније документе о питању мира између Балканскога Савеза и Турске.

Предлог Сила о медиацији за закључење мира између Турске и Балканских Држава, гласио је овако: „Линија Енос-Мидија треба да буде као основа за преговоре а не као дефинитивна линија; уступање острва у Архипелагу од стране Турске допушта се с тим да уступање зависи од одлука које ће се донети за понеко од тих острва; Силе су готове да саопште пројектовану северну и северно-источну границу Арбаније, а јужна и јужно-источна граница саопштиће се чим буду утврђене; Силе сматрају да нема места да се још сада изјасне о принципу ратне оштете, пошто је решавање свих финансијских питања остављено техничкој комисији у Паризу у којој ће узети учешћа изасланици зараћених страна". — Балканске државе дале су одговор којим су тражиле да Силе пристану на принцип ратне оштете и задржавајући право да дискутују питање о острвима и коначно уређење границе у Тракији и целој Арбанији.

Силе су поново одговориле да не примају никакве резерве односно граница Арбаније и Јегејских Острва, позивајући балканске државе да обуставе непријатељства и одреде изасланике за закључење мира. Балканске државе, не верујући да им се неће допустити да дискутују о питањима која се тичу њихових животних интереса, примиле су тај одговор и упутиле делегате у Лондон да преговарају о миру.

У Лондону се догодило неколико ствари. Најпре су се издвојили Бугари с изјавом да су готови да потпишу мир без осталих савезника. Грци и Срби нису могли потписати одмах због питања о острвима и границама Арбаније. Кад је амбасадорска конференција у Лондону одлучила да ће балкански делегати имати у париској конферанцији за регулисање финансијских односа са Турском само саветодаван, а не и решавајући глас, Бугари су се, на врат на нос, пожурили да се солидарише и не потпишу мир. Тада је Сер Едуард Греј интервенисао на један нё баш гостољубив начин, и у суботу, 18 маја по подне, потписан је уговор о прелиминар-

номе миру, који гласи: „чл. I. Од дана измене ратификација овога уговора, настаће мир и пријатељство између Њ. Ц. В. Султана од Турске с једне и Њ. В. Суверена Савезника с друге стране, као и између њихових наследника и следбеника, њихових држава и поданика на вечита времена. — Чл. II. Њ. Ц. В. Султан уступа Њ. В. Савезничким Владарима све територије своје царевине на европскоме копну на запад од линије која је повучена од Еноса на Јегејскоме мору па до Мидије на Црноме Мору — осим Албаније. Тачну трасу границе Енос-Мидија одредиће међународна комисија. — чл. III. Њ. Ц. В. Султан и Њ. В. Владари Савезници изјављују да предају Њ. В. Цару Немачкоме, Њ. В. Цару Фрањи Јосифу, Председнику Француске Републике, Њ. В. Краљу Енглескоме, Њ. В. Краљу Италије и Њ. В. Цару Рускоме, — бригу за уређење граница Арбаније и свих других питања која се односе на Арбанију. — Чл. IV. Њ. В. Султан изјављује да уступа Њ. В. Суверенима Савезницима острво Крит и одриче се у њихову корист свих права суверенства и других која је имао на томе острву. — Чл. V. Њ. В. Султан и Њ. В. Владари Савезници изјављују да поверавају Њ. В. Цару Немачке, Њ. В. Цару и Краљу Аустро-Угарске, Председнику Републике Француске, Њ. В. Краљу Енглеске, Њ. В. Краљу Италије и Њ. В. Цару руском, бригу да одлуче о судбини свих отоманских острва у Јегејскоме Мору, изузев острва Крита и полуострва Св. Горе. — Чл. VI. Њ. В. Султан и Њ. В. Балкански Владари предају уређење финансијских питања која потичу из рата и из територијалних уступљења горе поменутих међународној комисији у Паризу којој су делегирали своје изасланике. — Чл. VII. Питања о ратним заробљеницима, правосуђа, народности и трговини уредиће се нарочитим конвенцијама...“

Кад је у Сен-Џемскоме Двору потписан овај прелиминарни уговор, Сер Едвард Греј држао је говор у коме, сем честитања и комплимената којима су донекле поправљени ранији поступци енглескога министра, има и две значајније реченице: „...Ми знамо да има за решавање још нерешених питања докле се не дође до потпунога мира, али се надам да ће овај садашњи мир олакшати уређење тих других питања и повећати, за вас све, интересовање свих сила... Од свега срца желим да овде закључени мир донесе опште умирење, како би свака држава могла да поправи своју снагу тако силно начету,

да унапреди своју територију, да обезбеди благостање и срећу свога народа и напредак свога народнога живота". Затим је бугарски делегат Др. Данев учинио ову изјаву: „Силе су 31 марта ове године дале уверавања да ће будућа бугарско-турска граница ићи од Црнога Мора источно од Мидије, реком Ергене до Муратли, а затим између Решана и Малгаре вододелницом до Јегејскога Мора на Ерице источно од Еноса." Завршио је напоменом да су Силе раније обећале да ће Савезници у међународној комисији у Паризу имати исту улогу као и делегати Сила. Уз ово рекао је неколико пунонадежних ствари за Турке.

Српски делегат је захвалио влади енглеској и Сер Едварду Греју на заузимању у питању о миру.

Црногорски делегат је учинио ову изјаву: „Ми закључисмо мир, јер друкчије не могосмо, и ми смо дубоко разочарани условима под којима је мир наметнут. Наша земља је учинила више жртава него икоја друга, па су нам одузети сви плодови победа. Европа је поступала као с децом које шибају. Енглеска је играла главну улогу у Скадарскоме Питању, зато је ми сматрамо као нашега дужника. Ми рачунамо на њу да добијемо неке мање измене у арбанаској граници за зиратне земљу, а и отворен пут између Пећи и Подгорице".

Грчки делегат је изјавио да рачуна да ће, чим се обнове дипломатски односи с Турском, повратити се у живот сви уговори и конвенције раније закључене. Исто тако је изјавио да Грчка рачуна да ће се и Дарданели одмах отворити.

Турски делегат је примио у начелу ове изјаве колико се тичу Турске.

Тада је Др. Данев тражио да се потпише протокол по коме прелиминарни уговор о миру постаје извршан од дана потписа не чекајући на ратификацију, како је то дошло из ненада. Српски и грчки делегати нису потписали тај бугарски предлог.

Мир се закључио са Турском, и тешкоће, врло велике, јавиле су се између Бугарске и Грчке, и између Србије и Бугарске, због деобе територије. Бугарска тражи данас и од нас и од Грка сву заузету територију од линије Енос—Мидија па до Охридскога Језера. Другим речима, она тражи да будућа граница између Србије и Бугарске буде линија која би

пошла више Егри-Паланке па до села Лина на Охридском Језеру, тако да вароши: Егри-Паланка, Кратово, Кочане, Штип, Велес, Прилеп, Крушево, Дебар, Битољ, Охрид припадну Бугарској. Будућа граница пак према Грчкој требала би, по захтеву Бугарске, да иде јужно од Касторије на Исток, тако да Корица, Касторија, Хлерин, Воден, Караферија, Солун, остану Бугарској. Кад би се ти бугарски захтеви претворили у квадратне километре, онда би ствар отприлике овако стајала: Бугарска тражи за себе 87.000^2 км; за Србију 26.000^2 км; за Грчку 11.000^2 км и за Црну Гору 7.000^2 км. У рату с Турском бугарска војска је отприлике освојила 59.000^2 км; српска 60.000^2 км; грчка 30.000^2 км; црногорска 7.000^2 км. Србија и Грчка траже при деоби овакву приближну деобу освојених територија: Бугарској 61.000^2 км; Грчкој 27.000^2 км; Србији 36.000^2 км; Црној Гори 7.000^2 км. Бугарска је досада имала 96.345^2 км; Грчка 64.657^2 км; Србија 48.550^2 км; а Црна Гора 9.200^2 км. Према садашњем тражењу Бугарске требала би будућа Бугарска да има 183.000^2 км површине, а Србија 75.000^2 км; Црна Гора 16.000^2 км; а Грчка 76.000^2 км. Према мишљењу Србије и Грчке, будуће територије требале би да буду тако подељене да Бугарска има 156.000^2 км; Грчка 92.000^2 км (без Крита и острва); Србија 85.000^2 км, а Црна Гора 16.000^2 км. Бројно стање становника пре рата је овако било: Бугарска је имала 4,340.000 ствновника; Србија 2,970.000 становника; Грчка 2,631.000 становника, а Црна Гора 270.000 становника. Према ономе што предлажу Србија и Грчка број становника са новим имао би да буде овакав: Бугарска 6,600.000 становника; Грчка 3,500.000 становника (без Крита и острва); Србија 4,100.000 становника. Своје захтеве Србија заснива, сем осталих разлога, о којима може бити речи доцније, и на цифрама о поднесеним жртвама. У почетку и за време рата мобилизовано је које бораца које небораца и коморе, у Бугарској 450.000 људи; у Грчкој 150.000 људи; у Србији 402.000 (у почетку рата 310.000 војника, а затим 50.000 војника III позива и 42.000 људи — комор̧џија); у Црној Гори 45.000 војника. За издржавање војске и остале потребе за војску за 200 мобилних дана утрошено је, рачунајући с главе на главу 5 динара приближно, у Бугарској: 450,000.000 динара; у Србији 402,000 000 динара; у Грчкој 250 000 000 динара; а у Црној Гори 45,000 000 динара. — У рату са Турском била је овака приближна сраз-

мера у губитцима (убијених, умрлих од рана и болести, инвалида): Бугарска 40.000 људи; Србија 21.000 људи; Грчка 6.000 људи; Црна Гора 8.000 људи. Ако се сваки човек рачуна по 15.000 динара, онда је изгубила: Бугарска 600,000.000 динара; Србија 315,000.000; Грчка 90,000 000, а Црна Гора 120,000.000 динара. По оваквоме приближноме рачуну рат са Турском коштао је: Бугарску 1.050,000 000 динара; Србију 717,000.000 динара; Грчку 340,000.000 динара, а Црну Гору 165,000.000 динара. Ако би се жртве које су савезници поднели за време рата поделиле на квадратне километре, онда би рачун био овакав. Према ономе како Бугарска тражи деобу освојене територије: сваки квадратни километар коштао би у новцу Бугарску 12.000 динара; Србију 27.000 динара; Црну Гору 23.700 динара, а Грчку 30.100 динара; а у људима би коштао квадратни километар: Бугарску 0·46; Србију 0·80; Црну Гору 1·1; а Грчку 0·55. Према ономе како Србија и Грчка мисле да треба извршити деобу освојених територија, сваки квадратни километар коштао би у новцу: Бугарску 17.000 динара; Србију 20.000 динара; Црну Гору 23.700 динара, а Грчку 14.000 динара; а у људима коштао би квадратни километар: Бугарску 0.65; Србију 0.60; Грчку 0.22, а Црну Гору 1.1.

У овим приближно израчунатим цифрама лежи разлика у погледима између савезника; у њима лежи и сва тајна садањих тешкоћа између њих.

Нарочите тешкоће постоје између Србије и Бугарске због тога што постоји између њих један уговор. Речено је већ раније у „Српском Књижевном Гласнику“ да је томе уговору главна база чување старе и равнотеже снага између Србије и Бугарске, да се без ње није могао ни замислити између Србије и Бугарске један овакав уговор. Кад смо већ на математици, да до краја употребимо математику баш за наш спор и за тај уговор. Ако Србија добије што ревизијом тражи онда добија око 10.000² км. више него што би јој припало по савезноме уговору, као накнаду за изгубљених 15.000² км. у Арбанији. Кад би Србија добила тај простор у Маћедонији Бугарска би значи добила око 10.000² км. мање него што је предвиђено у савезноме уговору; али, у замену за то мање Бугарска добија одприлике 17.000² км. у Тракији и приде Једрене, што није предвиђено у савезноме уговору. Да није Бугарска добила

Тракију и Једрене и да нема других разлога да се ревизија тражи, да се, дакле, по уговору деоба врши, опет би Србија (стара и нова територија) износила само 50% од Бугарске (старе и нове територије). У цифрама би по томе уговору овако изгледало: Србија старе територије 48.000² км. + 26.000² км. нове територије = 74.000² км.; Бугарска старе територије 96.000² км. + 53.000 км. нове територије = 149.000² км. Размера иста као и до рата; т. ј. Србија мања за половину од Бугарске.

Србија тражи данас исправку савезног уговора на основи сличнога рачуна о равнотежи, а према рачуну који је горе изложен. У противноме случају, то јест ако би било онако како Бугарска тражи, равнотежа је поремећена а са њом и цела садашњост и будућност балканскога савеза. Равнотежа је била главни raison d'être Балканског Савеза; у равнотежи лежи опстанак Савеза.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Солун и Балканско Питање, од *Др. М. А. Тодоровића*, Београд, 1913. Издавач: Г. Кон. Цена 0 80 д.

У бившој Европској Турској од свију градова најважније место заузимали су, по своме географском, економском и политичком положају, Цариград и Солун. За балканске државе Солун је био важнији и од саме престонице. Сви балкански храшћани, који су се тако дуго борили о превласт у Маћедонији, нарочито су настојавали да у Солуну ојачају што више свој положај. Бугарска је полагала право на Солун да би омогућила извођење својих империалистичких планова на Балкану. Грчка је доказивала да Солун припада њој историјски и етнографски. После српско-аустро-угарског спора Солун је постао главна извозна артерија Србије. Услед тога солунско пристаниште добива изванредно велику важност за Србију.

Од како је грчка војска заузела Солун, веома живо расправља се питање о томе коме ће он припасти коначно у својину. У прилог своје тезе Бугари истичу, у главном, исте разлоге које су износили и пре рата.

У ово доба највећег интересовања о судби Солуна Г. Тодоровић објављује свој рад. У њему је врло прегледно изложио значај Солуна са економског гледишта за Грчку, Србију и Бугарску. Писац је дао и исцрпне статистичке податке о обрађеној земљи, као и о усевима који се гаје у Старој Србији и Маћедонији, досадашњим главним извозним и увозним областима солунског пристаништа. У исто време он износи и перспективе будућности Солуна према томе ако би припао Грчкој, Бугарској или Србији, или ако би остао у кондоминиуму сва три савезника. Према пишчевим истраживањима, Солуну би била најбоље обезбеђена будућност ако би остао у кондоминиуму или припао Србији. Тада би се с простора од 50—70.000 км² стицали производи на солунско тржиште. Ако би остао Грчкој или припао Бугарској, његово економско залеђе не би износило више од 25—30 000 км². С обзиром на увоз и извоз Србије, у упоређењу с увозом и извозом њених Савезника преко солунског пристаништа, писац утврђује да је оно за Бугарску и Грчку „један луксуз“, док за Србију представља насушну потребу.

Ако би се пак имали у обзир искључиво интереси самих грађана Солуна, онда би он требао да остане у кондоминиуму Грчке, Србије и Бугарске. Тада би свака од ових држава упућивала, у колико би јој материјалне прилике дозвољавале, своје производе на страна тржишта преко солунског пристаништа.

Како се у софијској штампи врло много претреса питање о уступању Бугарској Велеса, Прилепа и Битоља, самим тим и питање о Солуну било би решено у њену корист. Г. Тодоровић износи разложне политичке мотиве на супрот бугарској тези. Кад би Бугарска прекорачила на десну обалу Вардара, она би постала толико моћна да би довела у питање опстанак Савеза. С друге стране, повлачећи се из Албаније, Србија се лишила једне од својих најдрагоценијих ратних тековина и тиме поштедела своје Савезнике много већих ратних заплета. Неоспорно, за ту велику личну жртву и огромну услугу Савезу, она с правом има тражити „да јој Савезници на другој страни даду одговарајућу накнаду“. Ова се накнада, ма и делимично, постиже тиме што вардарска долина има безусловно остати у својини Србије, чиме ће јој се посредно обезбедити и посебне привилегије у солунском пристаништу.

М. Ђ. М.

Mit den Türken in der Front, in Stabe Mahmud Muchtar Paschas. Mein Kriegstagebuch über die Kämpfe bei Kirk-Kilise, Lüle Burgas und Cataldza. Von G. von Hochwaechter. Berlin, 1913.

Књига описује догађаје на турско-бугарском војишту од првих сукоба до првог примирја, а то су борбе код Кирк Килисе, Лиле Бургаса и прве борбе на Чаталџи.

Пошто није могао да нађе армијску коњицу, којој је био додељен, јер није била тамо где му је речено да иде, а борбе су већ биле отпочеле, ушао је Хохвехтер у штаб Махмуд Муктар Паше, команданта III армијског кора. Сем писца били су у фронту „реформери“ пуковник Вајт и потпуковник Лосов, а после их је још примљено. Потпуковник Јанов, пуковник Боб, потпуковник Регистер, мајор Леман, авиатичар потпоручник Кнерцер и гроф Прајцинг, имена су тих нових које нам саопштава писац. Свакако их је било више. Своје тврђење да су Турци били према „реформерима“ закопчани, писац брзо побија сам када говори о усвојеном Лосовом предлогу о пекарницама (стр. 11), о своме извештају (стр. 35) који подноси министру војном, а што даље све чешће о Vortrag-има које држи нас министру, час шефу ђенералштаба! По писцу Немци су изабрали турске батеријске положаје на Чаталџи. Гроф Прајзинг је ишао три пута са патролом у извиђање, а Лосов је командовао пуком у контра-нападу код Деркоса. Вредно је да се истакне да Хохвехтер за време операција иде два пута у Цариград у немачко посланство где држи свакако такође „Vortrag“. После одступања ка Чаталџи каже му немачки посланик како мисли да Турци могу енергичном офанзивом да поправе ствар (стр. 75). Хохвехтер је истог мишљења и моли Муктара, који иде на дан два у Цариград, да поради за продужење рата (стр. 77)!

По мишљењу Хохвехтера, узроци турских пораза су у овоме: што се Абдулах-паша, командант армије и министар војни, врховни командант, нису слагали, што железница није ваљала, трупе биле рђаво храњене, муниције у борби никада довољно, што старешине нису имале иницијативе, санитет био ужасан, и, поглавито, што је било у војсци много редифа међу којима је било и сакатих и слепих и људи који нису знали ни пушку да отворе, а имали су уз то старешине обичне грађанске чиновнике без војничке спреме и ауторитета! Маршо-

вање редифа по њему „изгледа као сеоба народа“ (стр. 18). За време борбе код Кирк Килисе редифи шетају и заостају (стр. 22). У III кору две дивизије су сам редиф, а у трећој мања половина (стр. 21). Батаљон је имао 1/5 активних војника, 2/5 рекрута, 2/5 редифа (стр. 23). Редифи су свуда бежали без праве борбе, стварајући панику, која је захватила целу војску. Те панике су главни узрок и поразу код Кирк Килисе и код Лиле Бургаса. Главна Команда, несигурна у редифима који су бежали, узела је за заштиту против њих чету из школе за гађање (стр. 38.) Бежање трајало је и тамо где од Бугара није било ни гласа. Једном приликом при бежању хтели су редифи и Хохвехтера да свуку с коња. Око 10.000 редифа враћено је после пораза код Лиле Бургаса у Азију као потпуно неупотребљива војска! Против панике борило се револвером, корбачем, стрељањем, но све узалуд. Чак и на Чаталџи било је код редифа панике. Ту је једном Муктар „једног штабног лекара и више бегунаца корбачем својеручно јако изударао“, што је грофа Прајзинга, који је био присутан, очевидно одушевило (стр. 93.) Свакако, зато што је у томе видео да је прави пруски дух ипак продро у турску војску... После опет једном морао је Муктар „у разним приликама да употреби свој корбач, чак и једног вишег артиљеријског официра ударио је у лице.“ (Стр. 95.)! Када је стање било такво да су више официре морали ударати корбачем у лице, да би се натерали на вршење дужности, онда, заиста, уз толике и такве редифе, морала је да буде лако и брзо побеђено „елита турске силе“, како неки називају турску војску која је била према Бугарима.

Хохвехтер тврди да ових пораза, и поред редифа, не би било да су Турци прикупљенији дубље у Тракији дочекали Бугаре, и осуђује што су они са сваком војском, несконцентрисани довољно, прешли у офанзиву.

На неколико места описује он страхоте са рањеницима, ужасе када је избила колера, гладовање трупа, и т. д. Бугарима замера што нису енергично гонили, ни после Кирк Килисе, ни после Лиле Бургаса, и што су стигли на Чаталџу тек четрнаест дана после Лиле Бургаса. По њему, они су, код Лиле Бургаса, на десном турском крилу, први дан потучени од Муктара, а на Чаталџи добро бивени и одбивени. Према Муктару оставили су 4 батерије, а да Муктар ту није

рањен баш у тренутку када је спремао велико наступање од Деркоса у бугарски леви бок, доживели би Бугари чак и катастрофу. На Чаталџи било је и код Бугара гладовања, а косила их је и колера. Како су Бугари споро гонили износи се овај пример: при одступању после битке код Бургаса остало је III кору 6 батерија у блату, по које Муктар сутра дан шаље нешто коњице, два батаљона и 400 бивола, они их за 36 часова напора довлачи, а за све то време о Бугарима нема ни трага ни гласа (стр. 80).

Муктара приказује овај дневник као јунака, што се и види из описа како је рањен. Други дан борбе на Чаталџи јури Муктар, рано ујутру, у магли, у пратњи само пет официра свога штаба (међу којима је и писац) и једног јединог ордонанса (!), у *најпредњу* линију. Падају куршуми. Сретају редифе које беже, враћају их натраг, пројуре у галопу испред њих, и ту набасају на бугарско одељење које их са 20 корака одстојања заспе куршумима. Пашу погоде два, два официра штаба су рањена, ордонанс погине, Муктара узнесе на леђима неки мали болесни војник, кога после љубе ђенерали који дочекују рањеног јунака. Војсци која има таквог ђенерала може се само честитати. Рећи ће се, може бити, да се није излагао било би боље, и шта је добио с његовим излагањем? У војсци у којој су такве панике, у којој се виши официри морају тући да би вршили службу како треба, мора ђенерал да се излаже. Уз доказ јунаштва, овај догађај показује како се код Турака слабо извиђало и осигуравало, о чему, у осталом, има у овој књизи још примера.

Пошто су Бугари одбивени закључено је примирје, по мишљењу Хохвехтера, више по потреби Бугара него Турака. Писац је узео одсуство и отишао у Немачку, завршујући свој дневник са изјавом љубави за Турску. Видимо га где плови дивним Босфором, довикујући Турској свој последњи „Inschallah“.

Додаћемо још овде на крају да су Турци, по Хохвехтеру, код Кир Килисе имали у борби свега четири армијска кора, а код Лиле Бургаса један више, који није управо ни учествовао. Према овоме, турска снага је била иста као према Србији, када се турској вардарској армији придодаду Арнаути. Каквог су квалитета биле трупе према Бугарима, видели смо напред.

Књига Хохвехтера чита се лако. Има лепих описа панике, колере, рањеничких невоља. То је једна је од до сада најзанимљивије написаних књига балканског рата, рађена, како се чини, доста објективно, па је треба прочитати, тим пре што говори о борбама о којима се код нас мало зна.

Књига је лепо штампана, има 4 карте бојишта у прилогу и 13 лепих слика у тексту. Преведена је већ и на француски. Изишла је у Берлину ове године, а цена јој је, у тврдом повезу, 5 марака. М. Пр.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Јарани“ — У збирци „Књиге Матице Српске“ (број 44) изишла је овећа приповетка Г. Светозара Ћоровића „Јарани“ (Нови Сад, 1913; 8, стр. 263). И ова приповетка посведочава сталан напредак у приповедачком раду Г. Ћоровића. Занимљиви садржином, добро саграђени као приповетка, управо као роман, „Јарани“ иду у најбоље књижевне производе Г. Ћоровића. К.

„Срби и Бугари у Балканском Рату“. — Иначе обилна литература о Балканском Рату 1912-1913 обогаћена је једном новом нумером. Један од познатих публициста и политичара српских објавио је књигу под горњим насловом, која је у издању Геце Кона недавно изишла у Београду. Већи део књиге сачињавају прилози и четири раније објављена новинарска чланка, Цела књига има сасвим новинарски карактер, нема јединства у излагању, одвећ је неповезана. Поред тога писана је на брзу руку, обичним новинарским речником и сувише полемичким стилом. Од већег значаја и интереса је упоредан чланак: „Лиле-Бургас—Чаталџа и Куманово—Битољ—Драч“. Уз књигу иде и карта територије Старе Србије, Маћедоније и Албаније коју је освојила српска војска. Х.

ЧИТУЉА.

Џон Лобок, (1834 † 1913.) — У 79 години живота, умро је један од највиђенијих представника науке у Енглеској, Џон Лобок, човек велики умом и карактером. Колико је Енглеска, која је тако богата великим и славним људима, ценила свога заслужног сина, најбољи је доказ у томе што му је дала лордовску титулу, и тиме је хтела да награди човека који је својим научним радовима унапредио науку. Као представник поли-

тички био је колико либералан толико и независан, те је с тога уживао леп глас и код народа и интелигенције. Кад се 1865 године кандидовао за посланика, није могао чак и мирни и повучени Дарвин а да му не пожели „успех у избору и политици “

Лобок се није спремао за научника, он је то постао, јер је имао јаку вољу за рад, коме се могао посветити са свом снагом, јер је материјално добро стајао. Он је у почетку радио у банкарској радњи свога оца, а по смрти очевој, 1856, наставио је сам исту радњу. 1870, изабран је за либералног посланика у парламенту, а 1880 као парламентски заступник лондонског универзитета, на коме је раније био као вице канцелар. 1890 био је председник Лондонског Окружног Савета, затим председник Етнолошког и Ентомолошког Друштва; председник Антрополошког Института, и подпредседник чувене British Association

Рад Лобоков је разноврстан, на: зоологији, физиологији и археологији. Нарочито су пчеле и мрави били предмет његовог брижљивог и свестраног испитивања. Прво и готово најважније дело његово јесте „Преисторијско доба“ (Prehistoric Times), 1865, које је дочекало неколико издања и преведено на више страних језика. Ово је дело популарисало Лобока у научном свету, и он се ту — у највећем јеку борбе противу Дарвина — одважно изјаснио за Дарвинове идеје, са којим је био и у личном пријатељству, све до смрти Дарвинове. А колико много полагао на стручну критику његову, сведок су Дарвинова писма, у којима му вели: да ће му бити „благодаран за сваку умесну примедбу“. — и: „не бринем за рецензете, али ми је стало да чујем мишљење Ваше, Хукерово, Хекслијево, Лајелово и т. д “. После пет година (1870) од издања првог дела, долази друго важно дело „Постанак цивилизације“ (The origin of civilisation and the primitive condition of man). А 1874 излази му „Постанак и метаморфоза инсеката“ (On the origin and metamorphoses of insects). 1875: „Британско дивље цвеће посматрано у односу према инсектима“ (On British wild flowers considered in relation to insects). — 1878: „Односи између биља и инсеката“ (Relations between plants and insects). 1882: „Уметност пчела и зоља“ (Arts bees and wasps). И ово је дело дочекало девет издања и више превода. 1886: „Цвеће, плод и лишће (Flowers, fruits and leaves). 1888: „Разум, инстинкт и интелигенција код животиња (On the senses, instincts and intelligence of animals). 1887: „Задовољство у животу“ (The pleasures of life). То одлично дело, у српском преводу Г. Драгомира Јанковића, изишло је 1910 у издању Српске Књижевне Задруге. Д. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXX, број 12. — 16 јун 1913.

НОЋНИ ПРЕПАД.

Лежао сам на бедном кревету, склепаном од полутрулих врата са неке напуштене турске куће у Евџилеру, и пушио. Пушио сам већ двадесету цигарету и испијао не знам коју чашу вина, покушавајући да разгоним чамотињу и неку чудну меланхолију, која ме је притискала као олово. Сан никако није хтео да се смилује на измучене живце, и ја сам се невољно превртао по постељи. Слаб пламичак лампе кроз прљаво стакло једва је осветљавао мрачну и суморну земуницу. Тежак задах на влагу и на нешто труло, као у костурници, тровао је плућа и сваљивао се на груди као мо̀ра. Мој посилни Аксентије, завијен у свој шињел и згрчен као пас, лежао је близу самих врата и спавао. У своме болесном бдењу чуо бих с времена на време његов глас: говорио је у сну.

На пољу је била у велико ноћ.

Ох, те новембарске тракијске ноћи: кад дува црноморски ветар, пљушти киша и студен нам мрзне срж у костима!... Те ноћи, у којима са страхом и слутњом полазимо на предстражу, у гробни мрак, у неизвесност, — лутајући по клизавом и мокром земљишту. Ветар нас немилосрдно шиба својим леденим замахом и оштрим као игле кишним капљицама; ноге упадају до чланака у блато и воду; стропоштавамо се у напуштене турске ровове; очи напрегнуто гледају у мрак

густ као тесто. Те страшне ноћи, дуге као година, у којима наши војници у својим рововима дрхћу од влаге и зиме, цвиле као мала деца, нервозно се трзају од ненадне светлости рефлектора, приљубљују се уз мокре и смрдљиве ескарпе редута, — и најзад, сломљени, измучени и промрзли, падају у летаргичан сан, из кога се многи не буди...

Тек је двадесет пети дан опсаде и ми већ почињемо да осећамо убиствено дејство те грозне војне. Док смо прошлих, октобарских дана прелетали као орлови са Црнога Врха на Овче Поље и маршовали Кратову и Кривој Паланци, — рат нам је изгледао као један фантастичан, заносан и никад не сниван сан. Наше младе душе опијале су се победама; груди су нам пуном снагом дисале ваздух маћедонских гора, и у фијуку граната и манлихерових зрна ми смо слушали тајанствену, давно очекивану, а вечито лепу песму Слободе...

И после тог заноса, после једног ратовања које нам је личило на јуначку епопеју, довели су нас овде у опсаду, под суре грудобране турских форова, у земљу загађених во̏да̄, земљу без шума и опустелу, у царство маларије, колере и тифуса... Требало је познати ипак све страхоте рата: оно невидљиво чудовиште које нечујним корацима корача преко људских лешева, гаца по локвама крви, и својим полипским рукама сеје смрт по рововима, земуницама и пољским болницама...

Ситна, густа киша ударала је по земљаном крову моје земунице, и ја сам слушао како ветар бесно дрма крилима војничких шатора, којима су покривене влажне рупе за становање. Чинило се као да невидљиве руке хиљадама прутова шибају по мокром и дебелом платну. И кроз ту немирну ноћ, која собом у овим нездравим пољима доноси мучење за душу, несаницу и тешке слутње, — чуло се хрипање, дубоки кашаљ и јечање по нашем логору. Изгледало је да у овој ноћи духова и привиђења хиљаде сахрањених људи буде се у својим гробницама, и да се из њих разлеже потмуло клопарање костију и мртвачких сандука. И поред свију грозота које собом стварају топови и бајонет, ипак на живце најстрашније утиче, кад ноћу чујете ово хрипање и кашаљ тих живих сахрањених људи. Из сваког шатора и земунице трепери јадна светлост лојане свећице или примитивне лампе, шушти натрула и мокра слама, чује се пригушен разговор или мукла, суморна песма, —

а изнад свега потмуло одјече болесни, сурови кашаљ који као да цепа прса, промрзла и разлупана контузијама, ветром и ударцима кундака...

Неколико снажних и неспретних удараца руком по вратима, тргли су ме из халуцинације. Аксентије се тромо подиже са свога лежишта, подиже скакавицу на вратима и уз неизоставну псовку, која се тицала *псећег времена*, провлачи чупаву главу напоље.

— Кој' си ти, бре?, — пита он сањивим и промуклим гласом.

— Ордонанс из батољонског штаба. Нека ваш командир одмах иде команданту. Хитна заповест! — чујем одговор из тамне ноћи, испрекидан фијуком ветра.

Узео сам сабљу и револвер, навукао шињел и изишао.

Саплићући се о шаторске конопчиће, клизајући и упадајући у воду по ровчићима око шатора, посрћући под лудим ветром, — дошао сам најзад до командантове земунице. Врата су била на пола отворена и светлост једне лампе осветљавала је простор испред те кућице направљене нешто боље но што су остале. Пред вратима је стајао један ордонанс коњаник из дивизијског штâба, држећи коња за узду. Био је сав мокар: вода се цедила с његовог шињела, улопаног блатом чак до бедара; плава капуљача сакривала му је лице, и ја сам видео само два мрачна ока, која су гледала тупо и резигнирано.

Унутра су већ стајала остала три командира чêтâ. Звецнух мамузама и поклоних се команданту. Он је седео на својој постељи, пушио и био је приметно блед. У руци је држао депешу на црвеном бланкету.

— Господо, наређено је да ноћас наш батаљон изврши једно рекогносцирање у правцу Екмекчикеја-Могиле. Време тог препада одредиће се телефоном. Звао сам вас да се договоримо о начину извршење, — рекао нам је командант и извукавши из торбе карту тврђаве и околине, руком нас позва ближе.

Глава нагнутих над карту, премештајући се нервозно с ноге на ногу, пушећи и пијући коњак, којим нас је командант нудио, ми смо држали један мали ратни савет. Неколико кратких напомена, одређивање правца свакој чети, уговорени знаци, — и наше саветовање било је готово.

— Идите својим четама, припремите људе и чекајте.

Писак моје пиштаљке биће знак за полазак. Сад је тачно једанаест часова, — сравните! Нека нам је Бог на помоћи. Дајте да се поздравимо, ми се у овој поганој ноћи више нећемо моћи да видимо.

Ја сам зачуђено гледао тога плавог мирног човека, који иначе није никад био сентиметалан. Његове плаве очи гледале су те вечери некако тужно и болећиво у нас четворицу, и рука његова топло и снажно је стискала наше, кад смо се праштали.

Отишао сам својој чети и позвао оба водна официра и подофицире. Наредио сам да се људи без велике ларме избуде и да се спреме за покрет.

— Нека седе у својим земуницама у пуној спреми и са оружјем. Немојте им говорити ништа о нападу. На знак командантове пиштаљке изведите своје водове на линију нашег главног положаја. Одатле ће се чета развити за покрет.

Нисам хтео нарочито да обавештавам своје војнике шта ћемо ноћас радити. Знао сам да дуго чекање, неизвесност и запетост од очекивања изнурава до последњих граница и ствара страшну малаксалост воље. Живци тих људи и иначе су искидани од дугога бдења на предстражама, стално трзани експлозијама граната и шрапнела којима нас противник обилно засипа, — и нашто онда да им још и ја стварам неколико страшних часова, који претходе поласку у смрт?!..

Поставио сам стражара пред земуницом и завукао се понова у тај мемљиви гроб живих мртваца.

И тад је дошло оно што је немогуће описати ни испричати. Настали су минути дугачки као сати, а сати се отезали као вечност. На одмор се није могло ни мислити. Цигару за цигаром сам механички пушио, палећи једну на ватри друге. Кидао сам листове из ратног блока и писао писма; прегледао по стоти пут свој револвер, шетао погрбљен у ниском простору и наређивао Аксентију шта да ми спреми у торбу.

— Метуо сам завој за ране, флашицу коњака и муницију за револвер. Друго ви ништа и не треба. Ово је да Бог сачува! Од како дођосмо у ово једренско поље, не дадоше нам још да се одморимо. И за кога све то?! Сигурно ће твоја њива, Аксо, бити већа ако ови Бугари добију Једрене! Ако ти не треба, хоће! Него се ви пазите, господине поручниче! Немојте као прошли пут. Кад легну војници, ле-

зите и ви; сигурније је, брате! — слушам како верни човек из свога угла срдито гунђа. Молим вас да ноћас поведете и мене собом. Ја ћу као ордонанс, тамо крај вас. Требаће вам можда нешто, а кој' други може да вас послуша боље од мене? Немојте ме остављати овде, — и његов глас се лагано разнежавао, док ме је гледао молећивим очима...

О, то чекање пред борбу увек је страшније но сами ужаси борбе! Визије, слутње, питања: шта ће бити, — замарају мозак и душу и растрзавају живце...

Незнам колико сам дуго пробденисао, и ваљада заморен, опијен дуваном и оним коњаком, — задремао сам на постељи. Није то био сан, здрав и снажан који крепи удове и душу, — већ болесна халуцинација, после које се устаје отечених очних капака, са главобољом и малаксалим телом.

Писак пиштаљке, оштар и отегнут, као крик барске шљуке, који одјекну логором тајанствено и кобно, дирну ме чини ми се у мозак. Скочих са постеље и погледах у часовник: три после поноћи.

Бацих на себе шињел и прописну спрему, и излетех напоље.

Тамо се већ у густом мраку и мртвачкој ноћи осећао покрет две стотине људи. Пригушене команде подофицира, трескање оружја, звецкање чутурица и грубе псовке мешали су се са пљуштањем кише и жалосним завијањем ветра. Људи су се саплитали и падали преко ашова и пијука, сложених у логору чете после јучерашњег утврђивања; чуло се пригушено кашљање и болно стењање оних који су се при паду убили.

Постројио сам чету у водној колони и кренуо, полако и пипајући, напред, главном нашем положају. Дошли смо до стрељачких ровова и спустили се у њих. Требало је остати ту до даљег наређења.

Сео сам на један сандук са муницијом позади својих људи, и дигнувши јаку од шињела, очекивао. Лево и десно слушао сам како се примичу остале чете, и чуо како капетан *Бригада* ласка својој чети.

— Ви сте гарда Наполеонова. Са вама ћу ноћас узети на јуриш Шајтан-Тарлу, па макар га бранила цела армија.

Но кад му предњи редови почеше падати преко гомиле ашова и наслаганих ле́са, тад се пљусак псовки изли на *гарду Наполеонову*.

— Кокошари левачки, мечке сељачке! Дижите се из тог блата и тих рупчага, иначе ћу вас све стрељати!, — грдио је пуним грудима честити *Бригада*, који је ипак имао највише љубави за своје људе и једну лудачку храброст у срцу.

Ситна кишица падала је одмереним темпом и ветар се лагано стишавао. Осећао сам како ми капа и шињел отежавају од воде. која се у њих упија. Испред себе, у рововима, слушам шапат војника, који нагађају циљ ове ноћне узбуне.

Шта ли чекамо сада, Боже мој?

Тамо испред нас далеко, где су нам предстраже, засветли по који пут пламен прикривене ватрице. зачује се отегнути узвик кога залуталог војника или усамљени пуцањ пушке. Какав стражар. усамљен и уплашен слутњом или привиђењем, гађа из своје пушке негде у густи мрак...

Најзад, ненадно и као електрична варница нагло засветли десно од наших положаја један румен и жућкаст колут светлости. То је далеко, чак тамо где се Марица подмукло и нечујно провлачи кроз редове врба, топола и бескрајних дудињака. Затим се разли по ноћи топовски пуцањ, отегнут и потмуо као подземна тутњава. После њега други. трећи, четврти, — док са те стране не загрме једна развучена, непрекидна канонада.

Код нас се осети намах комешање. Слутили смо да ћемо сад и ми напред.

Три отегнута писка из пиштаљке, који су нам пролетели крај ушију као звук Јерихонске трубе, јављали су нам: да кренемо.

Као авети, нечујно и опрезно, изађоше из ровова две стотине људи. Спуштајући се благом косом у поток Кара-Смаил, развијали су се моји водови у стрељачке стројеве. Како је била ноћ непровидна и терен без иједне уочљиве тачке, људи су ишли чврсто збијени један уз другог̂а. Напред смо тек наслућивали наше патроле, које су се као дивље мачке пробијале кроз мрак. Чули смо шљапкање цокула по барицама и довикивање вође патроле, које је личило на шапутање духова.

— Пст! Држи право, тамо су предстраже!...

Заборављали смо тада на сав умор, на неспаване ноћи, на болове у ногама, прсима и промрзлим рукама. Пушке се

грчевито притезала уз бедра и дрхтавим рукама пипао се оштар као змија нож, да би се уверило стоји ли добро учвршћен на цев.

По неком урођеном нагону свако од нас осећао је да ће иза овога доћи један страшан олуј, који ће нас завитлати, треснути као поносите борове и развејати наше снове, надања, очекивања, као сапунске мехурове.

Прошли смо линије наших мртвих стража, где су нас чекале мрачне, тамне гомиле, у којима никога не распознавасмо. Био је то наш први батаљон. И у брзом пролазу дозивасмо по имену другове своје, рођаке, комшије са села. Неми стисак руку, топла жеља за успех, загрљај са оданим пријатељем, — били су можда последњи опроштај. Опроштај уграбљен као пред смрт!...

На фронту стражарских одељења заустављају се дуги стрељачки стројеви наши, чутурице се мећу у торбице да не звецкају, чује се отварање затварача на пушкама и шкрипа шаржера који своје метке спуштају у магацине пушчане. Пешеви од шињела загрћу се, шајкаче се набијају на уши, притежу се пређице на цокулама и кајиши на опанцима.

Дотрчава до мене ордонанс, усплахирен, задуван.

— Јесте ли ви командир четврте чете? Наредио је командант да кренете напред.

Не видим му лица, — видим само једну тамну људску прилику и чујем његов шапат.

Полазимо напред.

Од прилике смо на четири стотине метара од турских предстража.

Тамо код њих не види се ништа, чујемо само звецкање ножа код њихових стражара.

Прикрадамо се као змије, пузећи и ослањајући се левом руком на мокру, блатњаву земљу. Вероватно прелазимо преко какве њиве, јер осећамо како нам се оштра стрњика забада у дланове и нешто топло, густо капље из наших прстију.

Покушавамо. да не пустимо од себе ни уздаха. Кашаљ угушујемо још у самим грудима; вучемо се по земљи да не бисмо ногама газили по стрњици, која пуцкара.

— Стој! Пст! Пст! Лези доле!

Три кратка пуцња, али не из пушке, и у небо сукнуше млазеви црвене светлости од ракетли.

Опазили су нас, осетили.

Турске предстраже ракетлама су јављале форовима да се ми приближујемо.

И тад као огромно сунце блесну са фора Карађоз-Табије рефлектор. Његова силна светлост, ненадна и издајничка, засену нам очи, збуни нас.

Лежећи на мокрој њиви, припијали смо се уз земљу својим телима, износећи пушке *на готов с'*

Тад испред нас прсну нешто огромно, забљешта бенгалском светлошћу, учини нам се да гром пуче и засуше нас читаве гомиле земље, песка и камења. Преко наших глава полетеше парчад гранате са фијуком од кога нам се крв у жилама следи.

После прве гранате долетела је друга, па онда читав рој...

Како само знају овако тачно одстојање и место где смо?!

— Напред!

Један узан, али бескрајно дугачак пламен севну испред нас, као да из земље излази. Њихова пешадија отвара брзу паљбу.

Рефлектори, једни са фора а други са минарета Селимове Џамије, светле трајном, јаком светлошћу и ми видимо испред нас како се црни злогласна и крвава *Могила*.

Десно од нас, тамо где је наша Дунавска дивизија, артиљеријска канонада постаје све бешња.

Око нас ршти земља од хиљаде турских зрна, граната и шрапнела.

Према светлости рефлектора видимо како поједини рањени војници стиснутих зуба привијају ране.

Осећа се задах, онај карактеристичан задах људског меса и крви, — који удара на нешто кисело, устајало.

— Нико пушку не сме опалити. Удрите само ножем. Трком, марш!

И без реда, у гомилама, са лудом брзином коју ствара близина смрти и нагон самоодржања, сјурише се чете, водови и десетине, турским рововима.

Тад нисам видео ништа испред себе. Грчевито сам стезао у руци револвер и измешан са војницима јурио напред. Чуо сам око себе дивљачко, животињско јаукање, грозну псовку и звук ножа који се зарива у меко месо људско и шкрипи ударајући у ребра или рамена.

Чуо сам још последњи пут једну експлозију, која ми је потресла све живце и мозак. Затим сам осетио да ме нешто гуши, налик на запаљени сумпор, и један силан потрес бацио ме је на земљу...

Кад сам отворио очи, већ је било почињало да свиће. Далеко тамо преко многобројних једренских минарета, на истоку, оцртавала се на хоризонту једна бела, млечна пруга.

— Одступили су, господине поручниче, одступили! Ено их горе, где се укопавају, — чујем крај себе глас мога по силног Аксентија. Вас је само убила земља, хвала Господу! Ево вам мало коњака, — и његова топла сељачка рука приноси ми устима стакленце са снажним пићем.

И као последњи одјек крвавог ноћног похода, чула се још по која пушка или је који усамљени топ слао смрт из своје дуге цеви оним гомилицама непријатеља које су се пркосно држале на неколико стотина метара од нас.

Негде у мојој близини један болничар је ножем парао чакшире моме трубачу Јанку, да му привије размрскану ногу.

— Не мари то ништа, побратиме, — теши га болничар.

— Море, кад је глава остала читава, а ногу нек носи ђаво! Него имаш ли цигару дувана? — И шкрипање зуба Јанкових хоће да сакрије јаук, који му се отима из груди, док му младићско, свеже лице облива мртвачко бледило...

Милутин Јовановић.

ДИВЉАК.

(6)

Једне лијепе ноћи, кад је уљегла у своју собу и, узевши књигу, пошла према љуљашци-столици да чита, застаде узгред према прозору и немарно погледа напоље, на улицу. И учини јој се као да на другој страни, на ивици широког тротоара, стоји мушка прилика и непрестано блене у прозоре. Примаче се, погледа боље. Познаде Поповића. Њој дође да врисне од радости, да викне и узбуни читаву кућу, те нагло, не оклијевајући, одгурну лагану завјесу и прихвати за штекавицу да отвори прозор... Њега за час нестаде... Нестаде га као да утону у воду, као да пропаде. Није могла видјети ни куд је измакао, ни како је измакао.

— Ломим га !... Ломим ! — с поносом прошапта она, и, не размишљајући много, сакри се за завјесу. Одлучи да га чека. Била је потпуно увјерена да ће се наскоро повратити, да ће опет доћи на своје мјесто... И није се преварила... Кроз непун четврт сата ето га опет: са натученим шеширом до очију, са узврађеном јаком од капута. Окрену се према прозору, прислони се леђима уз улупљени канат мале, затворене берберниице и нијемо гледаше, само гледаше у прозоре.

Она, немирна и усплахирена, хитно се одмаче од завјесе, зграби свој танки огртач који јој био пребачен преко ониске столице, и, не бринући се о томе хоће ли кога узнемирити или пробудити, стрча низа степенице. Приступи вратима. Лагано, да не би чуо шкрипе и опет измакнуо, отвори их, провири и нечујно, тихо, на прстима притрча му.

— А откуд ви овдје, господине Поповићу?... — весело запита, старајући се да му испод широком искривљеног обода на шеширу сагледа лице и велике, лијепе, свијетле очи његове.

Он стрекну, задрхта, смете се.

— Ви ? — промуца некако постиђено, поплашено, сагињући се и скупљајући. — Ви ?...

Па се брзо исправи, намјести јаку и дубоко се послони.

— Опростите, — рече прибраније, — ако сам вас узнемирио. Био сам на сијелу и *сасвим случајно* отуда прошао...

Ријечи „сасвим случајно“ нагласи јаче и као да се спремаше да пође даље.

— И ја сам сасвим случајно сишла, — дочека она јаче, па му се унесе у лице и препријечи му пут. — Сишла сам и не надајући се да ћу вас овдје затећи...

Он увуче руке у џепове, устресе раменима и набусито избаци:

— Ругајте се колико хоћете, али ја и опет велим да је било случајно... Нијесам, ваљда, свратио ради вас...

— Боже сачувај !.. Ја и не мислим о томе, — живо дочека она и гласно се засмија. — Како би ви и могли свратити амо ради дјевојке с којом се увијек свађате и коју сте, на једној игранци, чак и одбацили, понизили...

Он, као убоден, брзо одскочи унатраг, нарогуши се.

— Ја никог нијесам одбацио, ни понизио, — осијече оштро. — Ја само нијесам дозволио да *мене* понижавају, да се играју са мном.

— А ко вас је то хтио понизити, молим лијепо ?... Зар ја?...

— Јест, ви...

И, накрививши главу промукло, као режећи, додаде:

— Видјели сте ме осамљена, видјели како ме друге избјегавају, па. . па ви, најљепша и најбогатија, хтјели сте, тобоже, да ме одликујете. А у ствари сте хтјели да се покажете великодушном и да ме извргнети поругама...

— Поругама ?...

— ...па да кажу како се пропињем на високо, како сам бацио око на вас, и тако даље...

Није му дала да доврши. Лукаво, као мачка кад јуриша на миша, прискочи му, и, залепивши уста руком, протепа меко:

— А, искрено вам кажем ја на то : нијесам ни помишљала... Мени се, гледајући вас, у истину ражалило.

— Сажалење више вријеђа него и најжешће погрде. — окреса он жестоко и опет устукну. — Молим вас, не спомињите више ту ријеч...

Она се осмјехну и ђаволасто добаци :

— Па... свиђели сте ми се и зато сам приступила... А ви ме одбацисте ! Пхи !...

Он нагло раскопча капут, забаци шешир унатраг и, исправивши се, готово рикну:

— Свиђео се ?... Вама ?

И, приступивши, снажна је ухвати за мишице и стегну, затресе њоме.

— То !.... То ми поновите.

— Па шта, ако и поновим ? — отегну она пркосно. — Шта тада ?...

— Даћу вам сатисфакцију... — какву хоћете...

— Добро... Свиђали сте ми се !...

Он застења, зашишта, размахну рукама, зграби је, одиже, — баш као онда при игри, — одиже готово на рамена. Макар што се бранила, отимала, праћакала, стезао је све јаче и плахије, и љубио, љубио, љубио без престанка и без одмарања. Изморивши и њу и себе, на рукама је донесе до врата, спусти је на праг и измакну се, побјеже низ улицу...

— Благо њој !... Благо њој ! — закликта Јованка раздрагана, ваљушкајући се по дивану. — Је ли ико од ње срећнији био ?...

— Куку њој !... Ту ноћ никада заборавити неће, — уз-

викну и Љубица. Осјетивши сузе у очима, узе са стола чашу воде, и пресавивши се преко прозора, запљусну се по лицу. Затим, отирући се марамом, сједе и опет поче:

— Отада се, кроз неколико мјесеци, састајали чешће. Заједно су били готово сваке вечери у разним друштвима, по кућама. Препирке се, додуше, понављале и опет, али не више са оном жестином и са оном оштрином... Неколико пута, кад је полазила сама, старајући се да други не опазе, пристајао је за њом и пратио је кући... И увијек је кушао да је што дуже задржи на улици и да се опет „као и оне ноћи“ разговори с њоме. Али се, сада, она бојала тога, измицала се. Чинило јој се као да још једнако осјећа топлину његових пољубаца на својим образима, као да је дах његов непопустљиво опија и надражује, а руке његове као да једнако стежу, обвијају, ломе... Осјећала је, знала је добро да се више не би могла бранити, пркосити му, дражити га, нити би могла одољети кад би и опет онако стао преда њу, зграбио је, ухватио... Пустила би се, клонула, малаксала... И мјесто да она њега скрха, да се *освети*, он би скрхао и сломио њу, покорио је потпуно.

— А тада?..

Зар се не би могао подсмјехнути и оставити је?... Не би могао, онако необуздан и дивљи, — ако је *истински* не воли, а то јој никада јасно казао није, — пошто се насити и пошто види да ни она ништа друго дати не може него и остале, и оне најобичније дјевојке, презрети је чак и још, са пакосном хвалом, указивати читаву свијету на своје успјехе и на своју жртву?...

— Ни пошто!...

И кад је он, стојећи крај врата, прислоњен раменом уз канат, пружао руке и тражио, захтијевао, молио да још остане, да му се не измиче, она би га само лако штипнула за нос, нагла се, пошкакљила га својом косом по челу и хитно, брзо улазила у врата, сакривала се. Кашње је, са необичним задовољством, вирила кроз завјесе, посматрала како још стоји на улици. Стоји и блене, гледа у прозоре. И није се одмицала, није одлазила у постељу све дотле док напошљетку неби натурио шешир на очи и лагано, са обореном главом, кренуо низ улицу, и изгубио се у помрчини.

Кашње је, — и опет отворено не казујући воли ли је

или се само игра и шегачи, — постао још насртљивији и безобзирнији. Најприје покуша да све момке који су је опкољавали и удварали се, растјера, одвоји од ње. Поче поново да изазива са пријетњама, увредама. Поче јој нападати и оца чак и ругати се, јер је, случајно, штитио једнога од тих момака... А њу то раздражи... Исте вечери, из пркоса, приступи томе момку и поче се с њиме шалити, забављати.

— Госпођица је, како изгледа, нерасположена, па је нашла лакрдијаша да је развесели, — рече јој Поповић гласно, пролазећи поред ње и мрко је гледајући.

— Напротив. Лакрдијаш јој додијао, па тражи озбиљније друштво, — оштро одговори она и окрену се од њега.

Не одговори јој. Застаде мало, чупкајући брчиће, и као да размишљаше о нечему. Затим се нагло окрену и оде.

За неколико дана није се јављао. Кад се распитала, казаше јој како се опет почео наметати другим дјевојкама, тражити их. Она се осмјехну.

— Стара пјесма, — рече поцупкујући, — која се још неће допјевати.

И одмах натјера оца да у својој кући одржи велико сијело. Натјера га да позове готово све момке осим њега, Поповића... И пријатеља његова позвао је, само да кашње може потанко испричати како се забављала и како се веселила она.

— Немилосни сте према њему — рече јој пријатељ, а по лицу му се познаје да баш ни њему није непријатно што Поповића нема. — Нијесте *овако* требали да гоните инат...

— Кад он гони, гонићу и ја, — хладно му одговори она.

— А ако би се покорио?,..

— Ко се покори, све му се опрашта...

Нестрпљиво је чекала неколико дана: хоће ли доћи? Није дошао. Самовољан, својеглав, није се хтио покорити дјевојци која га је тобоже увриједила. Ни пролазио јој више није покрај куће... Међутим га и затворише...

— А тада? — запита Јованка јаче. — Је ли му се тада покорила она?... Је ли га обилазила?...

— Док је био у затвору, његов пријатељ долазио јој сваки дан, — мирније настави Љубица. — Она му је преко пријатеља, слала и понуда, препоручујући, из ината, да се не зна од кога су. Једино у жељи да *њему* угоди ни с ким се другим није ни дружила осим са пријатељем му. С њиме

је излазила и у шетњу, с њиме и са оцем похађала познанике, сијела, забаве. И ето, ради тога, завади се и са пријатељем. Поче га, из тамнице, грдити, проклињати. Поче му писати писма, поручивати. Овај, изненађен, пође да се објасне, да се разговоре, али га није хтио ни примити нити саслушати. Напошљетку му поручи да су и задње везе између њих попуцале, те да више не могу бити ни другови ни пријатељи.

— Шта ли је ово?... Шта хоће он од мене?... Зар да ме од читава свијета одвоји? — узвикну она забринуто, осјећајући да ће, ако се настави тако, имати триста мука и непријатности с њиме. — Или ћу кидати једном, или га потпуно смирити, припитомити!...

Чим су га пустили из тамнице, она учешћа шетње са пријатељем. Поче се извозити у колима, приређивати излете. Надала се и вјеровала је тврдо да, — ако је и мало воли, — неће моћи издржати овај несносни инат и да ће, макар и љутит и распаљен, ипак јој дотрчати и отворити срце, исповједити се... Опет се преварила.. Мјесто да дође, врати се, приступи, он, из злобе или из освете, здружи се са Циганима и Циганкама, те са њима поче бјеснити, бекријати. Нарочито испред њезине куће пролазио је с њима, хотећи је, зар, потпуно понизити и обрукати.

— То ли му је љубав! — повика она увријеђена и, очајно ломећи прсте и рођено месо гребући оштрим ноктима, ишла је по кући, лутала, не знајући шта ће да ради и како да се очува и избави од бруке и срамоте. — Читаву свијету он хоће да покаже како су му и црне Циганке милије и пријатније од мене и како је, *за љубав њима*, *сам* одбацио *мене!*

Плакала је, ломила се, пиштала. Проклињала га и надала му се. На вратима, за отшкринутим канатом, по читаву ноћ чекала га. Излазила на улицу и, дрхћући од студени, пазила: стоји ли, гледа ли у прозоре?...

Напошљетку, након узалудног очекивања, плану, распали се:

— Ако је скрхао и сломио и љубав и све, — викну, — остало ми је још барем тијело... Оно вриједи и продаћу га другоме као што се и роба продаје, уз погодбу... И свак ће чути да сам *ја прва* оставила, одбацила *њега*, а не *он мене!* ..

И, да освета буде још жешћа, његову *пријатељу*, који је једнако обилазио око ње и једнако се наметао, сама пружи руку и рече одлучно:

— Бићу ваша!...

— Јао! — цикну Јованка и скочи уплашено. — Јао, како си... како је могла?...

Љубица не одговори. Приступи прозору и, поднимивши се руком, наслони чело на стакло и дуго гледаше напоље. Враћајући се, опет погледа Јованку и тихо прошапта:

— Не треба да ти причам више... Није занимљиво... Пошто се обећала другом, вјерила се. Он је рикнуо тобоже као рањен лав и почео јаукати. Оставио и Циганке и неколико пута трчао да је тражи, да моли... Није га хтјела примити... Казала је, да је боли глава... Тад га и нестало и није се јављао све... до ономадне...

Док је говорила задње ријечи, начелник је већ био ушао у собу. Заставши код врата и гледајући их избаци весело:

— Љепота!... Сва земљишта покрај станице која сам ономадне и јутрос покуповао, прексутра ће вриједити осам пута више...

— Шта је? — запита Љубица нехајно и окрену се. — Каква земљишта!...

— Па она о којима ми господин барон говорио... И ако је он знао прије месец дана, прексјутра ће се тек свакоме објавити да их држава купује ради проширења станице... Наравно, мени ће платити осмоструку цијену!...

Обгрливши је око паса, заносно додаде:

— Још два овака посла, па смо милионари!...

VII

— Откако си дошао, отада ни мира немам, — љутио се Никола за вечером, снажно лупајући виљушком о тањире и, без икакве потребе, премјештајући чаше с једнога мјеста на друго. — Ја управо не знам ни ко је домаћин у овој кући: ја или твој мајмун...

— Што се мене тиче, ја бих свакако теби дао првенство, — мирно преко залогаја одговори Младен. — Због тога се немој бунити.

— Али како да се не буним, болан, кад ми читаву кућу преврну?... Кад жена чисти прашину, пристаје и он за њом

да чисти и ломи, разбија што год дохвати... Кад уљезе у кухињу, све наопако преврне, измијеша јела... Покраде шећер, покраде воће... Јабуке сакрили на ормар, а он се испентрао и почео јести... Кад смо га потјерали почео нас бомбардовати јабукама... Умало ми није око избио...

— Све је то шала, — дочека Младен тихо, климајући се. — Он зна да си и ти неки шаљивчина.

— До ђавола, — плану Никола, кога је Младенова мирноћа необично дражила, — такве ми се шале не свиђају!.. И зар је шала кад твој папагај кријешти по читав дан и говори ријечи од којих бих и ја поцрвенио, а кокоши и голубови гучу, какоћу и цијучу без престанка... Сва ми авлија кријешти, лаје, какоће... Стид ме од комшилука!...

— Куку!... Шта ли ће свијет казати? — зајаука и домаћица, која је често устајала и односила празне тањире. — У земљу пропадох од стида!...

Младен је брзо прекиде:

— Први вам је комшија началник, а он и тако не зна шта је стид... Зар и о њему водите рачуна?...

— Ти вазда грдиш началника, а вазда му обилазиш око куће, — осијече Никола оштро, точећи вино у чаше. — Кад је такав, зашто пазиш на њега?

— За инат...

Никола испи чашу до дна. Отурући големе, опуштене бркове убрусцем, подругљиво избаци:

— Због жене...

Младен не одговори. Само се завали на столицу и прстима поче добовати по столу.

— А узалуд ћеш облијетати око ње, — додаде Никола јаче, узмахујући главом и намигујући. — Сад је бацила око на барона и сваке се вечери састаје с њиме... Многи је већ и зову госпођа Хофман.

— Куку њој! — уздахну домаћица полугласно.

Тањир који је лежао под Младеновом руком, изврну се, паде, разби се у комаде. Он нагло устаде, одгурну столицу и, не проговоривши ријечи, зграби шешир. Оде из собе. Никола потрча за њим да га зовне, заустави, али он се већ бијаше дочепао авлијских врата и закрочио на улицу. Снажно залупи канат и застаде пред вратима.

— Госпођа фон Хофман!...

И ако је прије неколико дана видио како се забавља и сашаптава са бароном, ипак је сам себе варао и обмањивао да то није озбиљно, да је само из ината. Николина напомена пецну га, опржи, убоде. Није могао више с њиме остати у соби, а да га не напане, не увриједи, не удари. Није ли га баш сам Никола хтио понизити, наругати се?... Није ли оним хтио казати! „видиш ли колико си ситан, јадан?... Свакога воли, сваком приступа, а само тебе одбија и презире?...“

Младен одхукну и, окренувши се према кући, стиснутом шаком попријети Николи... Затим пође...

— Ено га! — готово на глас викну, опазивши у помрчини, пред начелниковом кућом, једну људску прилику, која је издалека сличила једној големој бундеви. — Он је!..

Познаде барона. Стојао је на улици, онако трбушат, кратковрат, са рукама у џеповима и дебелом цигаром међу зубима. Гледао је изнад себе у високи, широм растворени прозор, на коме је, наслоњена на топле, пернате јастуке а огрнута laким исплетеним шалом, стајала Љубица. Док се поред главе јој, као подерана заставица, лепршао један крај завјесе и ударао је по свиленој, распуштеној коси, она је говорила нешто, причала, а меки, звонки глас разлијевао се, дрхтао и топио у помрчини. Слушајући, Младен осјети како га нешто пошкаклји под грлом, по прсима као да се прели млаз студене воде, лака дрхтавица обузе га... Једним широким, злобним погледом обухвати их обоје и, испрсивши се и раширивши лактове, као да хтједе јурнути, кидисати.

— Змијо! — шикну пригушено, пакосно, стењући.

И као шегрче које је разбило туђ прозор, окрену се и потрча, побјеже без обзира. Бјежи, трчи, иде, а глас онај, јасан, топао, мекан тлас непрестано му звони у ушима, одлијеже и као да се руга, руга..

— Змија! — узвикну и опет дочепавши се своје баште и уморан, немоћан паде по тлима, а велика кудрава коса разасу се по трави, помијеша се с њоме. Мокра, овлажена трава накваси му чело, образе руке... То као да га освијести мало... Опет се подиже држећи се за расцвјетани лехандер који га засу ситним мирисавим цвијетом, стресе се и некако постиђено погледа унаоколо. Припази: гледа ли га когод?... Није било никога.. Само подаље, у начелниковој башти, ширила се поносно и као ругала се голема, расцвјетана ружа, Љу-

бичина ружа како су је звали, а цвијет један, као крупно црно око нечије, наклањао се према њему, Младену, и као намигивао.

Љутит, раздражен, злобан прескочи преко ограде и приближи се ружи. Голим рукама прихвати за танке, крхке гранчице и немилице поче кидати, тргати, чупати. Оштре, искрив-љене бодљике, као бранећи се, забадале му се у месо, шарале му руке; топла крв циједила се низ прсте и низ дланове, а он је, не осјећајући болова, само тргао, кидао, газио без престанка.

(Наставиће се).

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(3)

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Исти, Сирано, затим Белроз, Жодле.

МОНФЛЕРИ.

(Маркизима).

Зашто допуштате да ме вређа тако?

ЈЕДАН МАРКИЗ.

(Немарно).

Играјте!

СИРАНО.

Дебељко, ако нећеш лепим,
Вилице ћу теби рукама да чепим!

МАРКИЗИ.

Доста већ!

СИРАНО.

Маркизи боље нека ћуте,
Да сад не испрашим и њима капуте!

СВИ МАРКИЗИ.

(Скоче).

А!... То је сувише!...

СИРАНО.

(Монфлерину).

Смрвићу те, штене!

Један глас.

Ал'...

Сирано.

Напоље!...

Други глас

Откуд...

Сирано.

Зар он још ту блене?

(Загрће рукаве).

Па ја нећу вазда̂н с тобом да се борим:
Касапницу сад ћу од бине да створим!...

Монфлери.

(Прибравши све своје достојанство).

Када се ја врећам, *Талија* се врећа!

Сирано.

(Врло учтиво).

Пре би вас котурном мунула под леђа,
Да јој указасте ту част и ту срећу
Да вас види глупа и налик на врећу!
Али ова Муза за вас ништ' не хаје!

Партер.

Монфлери!... Што комад даље се не даје!...

Сирано.

(Онима што вичу око њега).

Милост мачу моме! Нико и не слути
Да он са̂м излети, ако се наљути!

(Круг око њега бива све шири).

Гомила.

(Повлачећи се).

А!...

Сирано.

(Монфлерију).

Доле са бине!...

(Гомила се поново приближује, гунђајући. Сирано се живо окрене)

Коме није право?

(Гомила се опет повлачи).

Један глас.

(Певајући у дну позорнице).

Господин Сирано
Тиранисати зна.
Ал' ма се не ман'о,
Клориза нек' се да̂!

Цела дворана.

(Певајући).

Клориза нек се дâ!...

Сирано.

Однеће вас ђаво,
Ако се још једном чује глас те песме!

Један грађанин.

Јесте ли ви Самсон? Зашто да се не сме?

Сирано.

Хоћете ли да вам вилице искривим?

Једна дама.

(Из ложе).

Страшно!

Један господин.

Грозно!

Један грађанин.

Брука!

Један паж.

Ах, ја му се дивим!

Партер.

Монфлери!... Сирано!...

Сирано.

Не дижите вику!

Партер.

(Дере се).

Уа!... Бее! Ксс!... Циха!... Иаа!... Кукурику!...

Сирано.

Ја...

Један паж.

Мјау!..

Сирано.

Захтевам да престане лупа!...
Позивам на двобој цео партер скупа!
Хајд, делије! Редом свакога ћу звати,
Записаћу име и број ћу му дати! —
Напред! Ко сад хоће да започне листу?
Ви? Не! Ви? Не! Ви? Не! Првог дуелисту
Достојна ће почаст од мене да стигне. —
Ко жели да умре, нека прст свој дигне!

(Тишина).

Или стид ваш, можда, мој голи мач дира? —
Нигде прст, ни име? — Сад већ немам мира!...

(Окрене се према позорници, на којој стоји Монфлери, дрхтећи од страха).

Желим да не видим овај оток више.
Не прође ли, мора...

(Метне руку на мач).

Да се оперише!

Монфлери.

Ја...

Сирано.

(Сиђе са столице, седне у средину круга, који се направио око њега, и завали се као да је код своје куће).

Месече пуни, још нам отуд зрачиш,
Ал' кад пљеснем трипут, ти да се помрачиш!

Партер.

А!...

Сирано.

(Ударајући у руке).

Један!

Монфлери.

Ја мислим...

Један глас.

(Из ложе).

Останите!

Партер.

Како?

Не сме!...

Монфлери.

Мислим да је...

Сирано.

Два!

Монфлери.

... сад боље ако...

Сирано.

Три!

(У томе тренутку Монфлери се изгуби, као да је у земљу пропао. Бурно смејање и звиждање).

Дворана.

Их, кукавицо!... Та врати се, лудо!...

Сирано.

(Завали се задовољно у столицу и прекрсти ноге).

Ако сме, нек' проба!

Један грађанин.

Е, ово је чудо!...

Где је тај управник?

(Белроз се појави и поклони се).

Ложе.

А!... Белроза ево!

Белроз.

(Елегантно).

Славна ..

Партер.

Не! Не! Жодле!

Жодле.

(Појави се, уњкајући).

Олоше и плево...

Партер.

А!... А!... Врло добро!

Жодле.

Нек' не виче нико!

Онај чији трбух волите толико...

Партер.

Кукавица!

Жодле.

Моли....

Партер.

Што га претње плаше?

Једни.

Нек' дође!

Други.

Не!

Један млад човек.

(Сирану).

Шта је разлог мржње ваше?

Сирано.

(Љубазно, непрестано седећи).

Два су, жутокљунче, сâм довољан сваки.
Primo: што стихови, као перце лаки,
Код њега се вуку. Уз то страшно виче.
Secundo: — ал' то се вас ништа не тиче!...

Стари грађанин.

(Иза њега).

Ал' ви нам буните представу *Клоризе!*
Ја...

Сирано.

(Окрене столицу према њему).

Мазгове, ништа савест ме не гризе,
Јер Баровљев комад ни паре не вреди!

Прециозе.

(У ложама).

Ју, наш Баро!... Драга, зар вас то не једи?
Страшно!...

Сирано.

(Окрене столицу према ложама, галантно).

Лепе госпе, цветајте и сјајте,
Песницима занос за стихове дајте,
Ваш осмејак нека чак и смрт залуди, —
Ал' ниједна нека о стиху не суди!

Белроз.

Знам, ал' ко ће нама штету да намири?

Сирано.

(Окрене столицу према позорници).

Једва нешто мудро! — Да Теспису вири
Кроз огртач рупа, ја то нећу дати!
(Устане и баци кесу с новцем на позорницу).
Ево кесе ове, управо ће стати!

Дворана.

(Запањено).

А!...

Жодле.

(Подигне брзо кесу и одмерава је руком).

Лепа сумица, како ми се чини:
По ту цену увек *Клоризу* прекини!...
(Звиждање у партеру).
Ма тад дочекали све нас звиждућући!

Белроз.

Испразните салу!

Жодле.

(Публици).

Изволʼте сад кући!

(Светина почне да се разилази. Сирано задовољно посматра. Али се гомила опет заустави, слушајући призор који долази. Даме по ложама биле су већ устале и огрнуле огртаче, али сад и оне застану да чују, и напослетку опет седну.)

Ле Бре.

Еј, лудо!...

Један наметљивац.

(Приближи се Сирану).

Монфлери!... То ће ужас бити!
Знате ли да њега херцег Кандал штити? —
А ко је ваш патрон?

Сирано.

Нико!

Наметљивац.

Нико?

Сирано.

Нико!

Наметљивац.

Какво крупно име...

Сирано.

(Нервозно).

Чујте, нисам свикʼо
Да понављам трипут!

(Метне руку на мач).

Ево, ко ме штити!

Наметљивац.

Морате се некуд ван вароши скрити!

Сирано.

Тхе, како се узме!

Наметљивац.

Кандал зло злим враћа,
Дуга му је рука!

Сирано.

Али ипак краћа
Од моје, још кад се...

(Показујући на свој мач).

ово дода руци!

Наметљивац.

Не мислите...

Сирано.

Мислим!

Наметљивац.

Ал'...

Сирано.

Кући се вуци!

Наметљивац.

Ал'...

Сирано.

Одлази!

(Пауза).

Што ми нос гледате сада?

Наметљивац.

Ја...

Сирано.

(Пође к њему.)

Шта вам на њему тако чудно пада?

Наметљивац.

(Одступајући).

Ваша Милост греши...

Сирано.

Је ли мек, па клима

Као сурла?

Наметљивац.

Ја...

Сирано.

Ил' брадавицу има?

Наметљивац.

Ја...

Сирано.

Или је кукаст?

Наметљивац.

Ја...

Сирано.

Ил' мува стоји?

Ил' у феномене може да се броји?

Наметљивац.

О!... Ја га не гледах, не, тако ми свега!

Сирано.

А што, молим, нисте гледали у њега?

Наметљивац.

Ја сам баш...

Сирано.

Без сумње, гадан вам изгледа?

Наметљивац.

О!

Сирано.

Ил' му је боја нездрава и бледа?

Наметљивац.

О!

Сирано.

Ил' бисте, можда, други облик хтели?

Наметљивац.

О!

Сирано.

Што вам се лице мршти сад? Шта жели?
— Ил' би лепши био да је краћи, тањи?

Наметљивац.

(Муцајући).

О!... Ваш нос је мали, нико нема мањи!

Сирано.

Шта? Како? Зар опет понижење ново?
Мој нос мали?

Наметљивац.

(Очајно.)

Боже!...

Сирано.

Носина је ово!...
Слушај, шупљоглавче, кривоноси гаде,
Ја уживам што ми Бог ту израст даде;
Јер велик нос увек као доказ служи
Да човека ништа не каља, не ружи,
Да је учтив, храбар, уман и пун части.
Теби, хуљо, неће такав нос порасти,
Јер то лице твоје, од ког' ми се гади,
Које ће сад рука моја да поглади...

(Опали му шамар.)

Наметљивац.

Ај !. .

Сирано.

Нема лиризма, духа ни поноса,
Шаренила, сјаја, речју, ни по носа !

(Ухвати га за рамена и обрне, ударајући га од натраг ногом.)

Ко ни ово што сад моја чизма гази !

Наметљивац.

(Бежећи.)

У помоћ !

Сирано.

(Онима око себе.)

Нек' добро сваки од вас пази,
Коме смешна дође ова израст моја.
Ако би тај био племићскога соја,
Њему ће од напред, још јаче и теже,
Челик, а не кожа, белег да зареже !

Гиш.

(Који је са маркизима сишао са позорнице.)

Досадан је много !

Валвер.

(Слежући раменима).

Разметљивац прави !

Гиш.

И сви ћуте !

Валвер.

Зар баш нико да се јави ? —
Ја ћу да му бацим неколико стрела !

(Пође према Сирану, који га посматра, и дрско се испрси испред њега).

Хм... ваш нос је грдан... носекања цела...

Сирано.

(Озбиљно).

Тачно.

Валвер.

(Смејући се).

Ха !...

Сирано.

(Мирно).

То само ?

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(3)

Разговор онда пређе на естетику. Дион је поезију сматрао за „природан и преисконски“ језик.

Мерсје одговори оштро:

— Првобитан и природан језик није стих него крик. Први људи нису узвикнули:

Јест, ја у храм његов ступам, Вечног да обожавам.

Они су говорили: Ху, ху, ху! ма, ма, ма! куик! У осталом, јесте ли ви математичар? Не. Е онда, узалудно је с вама расправљати. Ја расправљам само са противницима који знају математичку методу.

Новодошавши седоше за један сто већ заузет двојицом гостију којима Сент-Лиси би престављен. Креол сазнаде да је Г. Дион млад, мршав и плав, лирски песник, а Г. Мерсје, мали, црн, са наочарима натакнутим на носу, нешто врло неодређено и врло важно. У пивари је било топло и Сент-Лиси, осетивши се сасвим угодно, насмеши се, месната уста раширише му се, док је Виргинија, посматрајући га кроз преграду својим изазивачким оком, налазила да је врло леп и врло отмен, и дивила се његовим мрким и сјајним образима, сличним металу њених судова које је она тако лепо рибала. Као све љубавнице које старе, Виргинија је била врло чиста.

Песник Дион упита Лабана, са благошћу сладуњавом и пакосном у исти мах, шта је било са епископом Гозленом.

И одиста, код Мршаве Мачке, од неког времена, много се говорило о статуи епископа Гозлена, коју су, веле, поручили код вајара Лабана за једно удубљење нове варошке куће. Без доказа, Лабан је признавао да му је поруџбина била дата, али он епископа Гозлена није видео како стоји у једном таквом удубљењу. Он га је видео само како седи у својој епископској столици.

Сент-Лиси попи чашу пива.

— Знате ли, рече млади Дион, да оснивамо часопис. Мерсје ми је обећао један чланак. Је л' те, Мерсје? А ви, Лабане, ви ћете водити рубрику уметности. Господине Сент-Лиси, надам се да ћете нам и ви нешто дати. Ми рачунамо на вас у колонијалном питању.

Сент-Лиси, који је толико ствари видео, није се чудио. Он је пио, њему је било топло, био је срећан.

— У очајању сам што вам не могу учинити услугу коју ми тражите, одговори он. Али ја долазим из Нанта где сам био у пансионату, и нисам обавештен о колонијалном питању. У осталом, ја не пишем.

Дион је био запрепашћен. Он није разумевао како се може не писати. Али се сети да су кресли чудновати људи.

— Што се мене тиче, рече он, ја ћу за први број дати моју *Зверску Љубав*. Позната вам је моја *Зверска Љубав*?

Престар, погурен, свео с негдашњих беда многих,
Бескрајно ја хоћу да блудим по ноћи витица твојих.

— То сте ви написали? узвикну Сент-Лиси са искреним одушевљењем. То је врло лепо!

И он испразни чашу. Био је очаран.

— Само имате ли новаца за ваш часопис? упита скептични Лабан.

— Зацело, одговори песник. Баба ми је дала триста динара.

Лабан је био приморан да ућути. У осталом, он је прелиставао неке купусаре које је тога дана купио, видевши их изложене на огради кеја.

— Врло занимљива ствар, рече он посматрајући малу књижицу са искрзаном црвеном ивицом. Једна расправа од Сомеза. — *Salmasius*, — о зеленаштву — *de usuris*. Даћу је Браншиу.

Онда се сетише да Бранши вечерас није дошао код Мршаве Мачке.

— А шта ради тај јадни Бранши ди Тик? упита песник Дион. Пада ли још пред ноге руским кнегињама? Мора нам и он дати чланак за часопис.

Сент-Лиси упита Лабана да ли је то баш онај Бранши ди Тик, професор књижевности, о коме је једном било речи у Гранд-Хотелу.

— Баш онај, младићу, рече Лабан. Видећете га. Знајте да се он зове просто Клод Бранши. Његов нос врло дуг у осталом, нервозно подрхтава и пати од једног необично чуд-

новатог таласастог кретања; отуда надимак који смо му дали. У осталом, Катон Утички[1] и Бранши ди Тик су два стојика.

— Господине Сент-Лиси, рече песник, ја ћу вам прочитати своје стихове да бисте могли изрећи све примедбе пре штампања.

— Не! не! завика Мерсје, чије се мало округло лице згрчи испод наочара. Ви ћете му стихове читати кад будете сами.

Лабан потврди да је поезија узвишена чудовишност, величанствена болест. За њега, једна лепа песма само је леп злочин, ништа више.

— Дозволите, одврати Мерсје намештајући наочари. Докле сте ви дотерали са математичком анализом? По вашим одговорима видећу могу ли ја дискутовати с вама.

Празнећи нову чашу, Сент-Лиси је мислио у себи:

— Моји нови пријатељи су врло чудновати, али врло пријатни.

Ипак, како савршено ништа није разумевао у препирци која је постојала врло жива, он напусти замршени конац разговора и бацаше по сали наивне и смеле погледе. Иза стаклених врата преграде спази Виргинију како га стреља очима препуним љубави, бришући своје црвене руке.

Он помисли:

— Врло пријатна жена.

Попивши још једну чашу, он се учврсти у тој идеји и том осећају.

Пивара се празнила мало по мало. Оснивачи часописа остали су сами око плитица које су узимали испод пивских чаша и ређали у две гомиле сличне порцеланским кулама у каквој кинеској вароши.

Виргинија се спремала да спусти плехани покривач на излогу, кад се врата отворише да пропусте једну дугу бледу фигуру, обучену у кратак летњи жакет чија је јака била подигнута. Он је унапред истуривао огромне ноге равне и кукавно обувене.

— То је Бранши! повика дружина. Како сте, Бранши? Али Бранши остаде мрачан.

[1] Игра речи: *Caton d' Utique*, Катон Утички, и *Branchut du Tic*. Примед. Превод.

— Лабане, рече он, волим веровати да сте ви из непажње однели кључ од свога атељеа, и да вас ја пуким случајем нисам на овом месту нашао, ја бих ноћ неоспорно провео напољу.

Бранши је говорио са цицеронском отменошћу. За време док је, патећи од нервозног грчења, колутао страшним очима и мицао носом од врха до ноздрва, из уста су му текли благи и чисти звуци.

Лабан даде свој кључ и замоли за опроштење. Али Бранши не хтеде пити ни пива, ни каве, ни коњака, ни шартрезе. Ништа не хтеде пити.

Кад му Дион затражи један чланак за свој часопис, моралист се дуго даде молити.

— Узмите, рече Лабан, његов коментар на Федона који је угљеном исписан по зиду мог атељеа. Даћете да га препишу, сем ако више волите однети мој зид штампару.

Бранши обећа чланак кад су престали да му га траже.

— То ће бити, рече он, једна студија нарочите врсте о филозофима.

Он се накашља беседничким кашљем, узе једну празну чашу, стави је преда се и лагано продужи:

— Ево моје тачке гледишта. Има две врсте филозофа: они који стоје иза моје чаше и мене, као Кант. Ви разумете тачку гледишта.

Дион је разумевао тачку гледишта. Бранши је могао продужити:

— Кад је рече он, филозоф иза моје чаше, знате ли шта ја чиним?...

У том тренутку, угасивши једну газну светиљку и спремајући се да угаси другу, Виргинија обавести господу да је дванаест и по и да треба одлазити. Бранши, Мерсје и Лабан прођоше испод већ спуштених врата. Оставши сам у мрачном дућану, Сент-Лиси дочепа Виргинију око паса и пољуби је неколико пута где је стигао, у врат, у уво. Виргинија се за тренут опирала, затим се расплину и растопи у наручју мулатовом.

Међутим, Бранши, на тротоару, говорио је Лабану:

— Да ли ћу узети чашу и метнути је иза филозофа? Не. Да ли ћу узети филозофа за...

— Зар ви нећете с нама, Сент-Лиси, викао је песник Дион, који је имао намеру да целим путем креолу декламује стихове.

Али Сент-Лиси не одговори.

IV

Тога јутра падао је снег. Пригушена лупа кола долазила је до прозора Мршаве Мачке и ту потмуло изумирала. Модрикаст одблесак оштро је осветљавао слике обешене о зиду и насликаним фигурама давао изглед лешева. Седећи у пустом дућану, пред једним малим столом, Реми је гутао бифтек са кромпирима, док га је Виргинија, стојећи пред њим, непомична, руку склопљених на својој белој кецељи, посматрала очима светитељке.

— Је л' те да је мек? говорила је она са заносом. Је ли вам доста? Има у кујни још један леп комад хладног росбифа: хоћете ли га? Ви не пијете.

Он је јео, он је пио, она га је побожно посматрала. Она је говорила:

— Дала сам вам тај гриерски сир; по њему су избиле капље; добар је. Г. Потрел је много волео такав сир.

А Реми је јео. Виргинија му донесе још воћа и компота. Затим, пошто је дуго била утонула у мистично дубоко размишљање, она уздахну:

— Можда нисам имала право што сам овако поступила. Ви ћете бити као и други, господине Сент-Лиси. Сви су људи једнаки. Али ја, ја нисам жена као што их толико има. Ја кад се осетим привезана, то је за цео живот. Причала сам вам о Потрелу како је са мном поступио? Руку на срце, да ли се требало тако понашати? Човек коме сам чинила све могуће услуге... Рубље му крпила; у ватру бих била скочила за њега. Он је имао духа, талента, и све. Али он је само један незахвалник.

И уцвељене очи госпине дизале су се ка слици Мршаве Мачке, као да њу хоће да узму за сведока Потрелове незахвалности.

Њене широке груди уздигоше се, а сва три подбратка задрхташе; она додаде пригушеним гласом:

— И кад човек помисли да ја не знам волим ли га још! Ако ме напустиш и ти, и ти, ја не знам шта ћу радити. Дођи вечерас, драги мој... Чиме вас могу послужити, господо?

Ова последња реченица, избачена са осмејком тицала се двојице гостију који баш тад уђоше.

Сент-Лиси се осећао срећан. На испиту је свечано пао. Али он се грејао покрај свих пријатељских пећи, смејао својим крупним чулним смејом, забављао се оним што види и чује, и ни о чем се није бринуо. Рђаво сакривано одликовање које му је доделила Виргинија донело му је поштовање гостију Мршаве Мачке. Жене извесним знаком обележавају човека кога изаберу.

Атеље Лабанов био му је још пријатнији од собе Виргинијине. Али пећ никад није била подложена. Ремиу је то било криво, јер је већ помало цртао и почињао да слика. Лабан је говорио:

— Овај деран има нагон цртања. Он нема идеја, али има руку. Ја збиља верујем да треба бити глуп као Потрел па моделисати тако добро као он.

Г. Годе-Латерас је с добром вољом покушавао да отргне свога ученика. Он је покаткад, око подне, на крову омнибуса, силазио са висина Монмартра, дахћући улазио у собу свога ученика и узвикивао:

— Проучавајмо Тацита! Храбро!

Он је декламовао са емфазом: *Nox eadem Britannici necem atque rogum conjunxit.* Затим се заплео у неку граматичку тешкоћу из које се извлачио врло неодређеним примедбама о великом писцу, који је, говораше он, усијан жиг утиснуо у чело тиранā.

Кад би тако лекцију завршио, дизао се, и дочепавши отменим покретом две или три свеске Прудона или Кинеа, које су нетакнуте спавале на орману, метао их под мишку говорећи како хоће да чини нека истраживања. Реми их никад више није видео. После неколико месеца, од огромног дењка остало је само неколико распарених свезака. Једнога дана Реми их узе и однесе да прода једном књижару из улице Суфло. И никад више није било говора о основним књигама.

V

Време је протицало. Г. Годе-Латерас долазио је и покаткад давао лекцију своме ученику. Мршава Мачка није испуњавала сву душу Ремиа, који је радо остајао у својој соби, занимајући се грицкањем егзотичних слаткиша купљених код једног бакалина креоца из улице Тронше. Откако је настало благо време, Реми је, сваког јутра, отварао прозор и гледао на улицу. Њему је било задовољство да посматра каскање коња, који су му изгледали танка врата, дуга тела и широких сапи. Од жена које су пролазиле сасвим доле, испред врата хотела, он је видео само горњи део шешира, косу, и сукњу остраг надигнуту, и покаткад трбух испод браде. Примећавао је грациозно нијање или смешно цупкање свију тих створова који су ишли својим лаким или трновитим путем. Он се забављао тим ишчезавајућим појавама живота и тај свој призор није кварио никаквим рефлексијама Јер ни једна дубока мисао није још била проклијала под његовом густом косом. Али највише га је занимала кућа која је према њему ширила своју фасаду од новога камена, на сваком спрату пробијену са по пет прозора. Кроз полуотворена окна он је могао спазити делове тапета, древнарију трпезарије, крајеве позлаћених оквира и углове намештаја. Све то, умањено даљином (јер је улица била широка), узимало је за њега сразмере и пријатност играчке. Лица која су се кретала у тим преградама личила су му на лутке изванредне финоће. Довољно је било да се каква запрепашћена глава појави на таванском прозорчићу на крову и сунцу изложи ћелаву лубању или жмираве очи, па да креолца баци у дугу веселост или га наведе да начини дванаестине скица које је цепао. За неколико дана он упознаде цео тај мали свет који се кретао на неколико метара од његовог прозора, у великој каменој котарици. На балкону петога спрата неки капетан у пензији (мора да је то био) сејао је жито у једном сандуку. У средњим спратовима послуга је по прозорима излагала простирке од животињских кожа. Покаткад, Реми је виђао како пролази метла испред намештаја заспалог под навлакама према белим испупченим шарама на зиду. У приземном спрату, један чиновник агенције писао је без одмора стојећи за високим столом за писаћем.

Али поглед Ремиа највољео је да падне у собе четвр-

тога спрата. Он тамо никад није видео ништа чудновато, нити тајанствено; ништа што би улевало страсне мисли, ништа због чега би се младићу крв попела у слепоочнице. Прозори са четвртог спрата разликовали су се од других само по једном кавезу канаринки и једном врло малом лонцу цвећа. У стану коме су ови прозори давали светлост седела је једна госпођа која је већ била прешла четрдесету, спора и радна, врло мирна и чије се спокојно лице јављало сад на једном сад на другом прозору, увенчано остатцима лепе косе по средини раздељене белим сувише широким раздељком. Њена кћи, још дете у кратким хаљинама, имала је лепу косу своје матере, али јасније плаву и сјајнију, бујну и богату, једном врло фином линијом подељену у две масе. Она се кретала као дечко и није знала куда да дене своје руке и своје ноге.

И не опажајући, Реми уђе у интимност те две особе и заинтересова се за једнолике послове њиховог живота. Знао је час обеда и час учења, време кад се иде у шетњу, и кад се уноси кавез с тицама, дане кад се оружа свескама и књигама да се иде на предавања. Знао је да госпође сваке недеље, у једанаест часова, излазе са молитвеником у руци. У све остале дане седмице, у десет часова пре подне, девојчица је седала пред пиано, чија је бакарна дршка сијала близу прозора позлаћеног салона. Реми је видео две мале црвене руке, две руке девојчице, како брзо прелећу по диркама и свирају гаме које он није чуо. Али она није дуго остајала седећи на столичици пред инструментом. Стала би на прозор, а, кад би овај бивао затворен, подизала би белу завесу, са простодушном смелошћу гледала на улицу и наслањала на окно свој мали нос, чији би врх, спљоштивши се, побелео; затим би је нестало; без схватљивог разлога, као што тица прне. Обе, и мати и кћи, имале су детињске очи, отворене и јасне, очи без снова, које као да су говориле: „Ништа није помутило, ништа неће помутити наш мир пун љубави.“ Мати, без сумње одавно удовица, показивала је најсавршеније спокојство. Њена доброта дебеле жене испољавала се у благим покретима без миловања и у њеној брижљивости без узнемиравања. Госпођица је била нагла. Зар се госпођица једнога дана није усудила да отвори прозор, нагне се на балкон и даје знаке двема својим другарицама с којима је учила катехизис или посећивала предавања, и које су пролазиле улицом?

И ни мало није изгледала збуњена кад је мати увукла натраг у собу и, како је Реме разумео, послала служавку да дозове девојчице, које се попеше и рекоше једна другој без сумње врло смешне ствари, јер су се све три смејале из гласа. И, преко широке улице, њихов смеј допирао је до ушију Ремиу, као једва приметно прштање бисера који се претура.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ђ.).

ВЕРА.

Тада дохвати се очију њихових говорећи: По вери вашој нека вам буде. — И отворише им се очи.

Матеј IX. 30, 31.

Глас је Господњи над водом, Бог славе грми.

Псалам 28, ст. 3.

Благо народу који зна трубу поклич.

Псалам 89, ст. 15.

Господе, да ли чујеш горде тру̑бе?
Видиш ли Веру што гробљима гази
И химну кличе, у снегу и влази,
Док сенке сумње видике јој ру̑бе?

Видиш ли чете што не знају стати,
Што, онемеле, у сутону све̑сти,
Сен снаге скупив у челичне пе̑сти,
Стег у крв боду, где се очај јати.

О, пошљи муње, но за сенку слӓве
Оне ће дати отупела чула
И мрети свесно крај дедовских кула.
Дӓ. Пошљи клетве и безверје стрӓве.

Јер претимо ти, о Боже бо̀го̑ва̑,
Што смехом плаћаш млаз крви хѐро̑јске.
И тебе ове смрвиле би во̑јске
У врлетима Маркових до̀мо̑ва!

.... Како си поштен, ти, згажени крине!
Речи су твоје од псалма гордије,
Очи су твоје од славе гордије.
Како си велик, ти незнани сине,

Пред чијом руком падају ордије!

М. Бојић.

РАЗВЕЈАНЕ ВАТРЕ.

Кроз векове дуге пале се̑ и тр̑ну
Ватре људске моћи, вере и сазна́ња,
На њима се греје ум пун покаја́ња̄,
И, застрашен, њима ноћ разгрће црну.

И ватре се гасе тихо или с пр̏ском
И нове се дижу к'о хи̑мна ра̀зда̂ња̄,
А сав стари блесак у пепелу сања,
Разочаран таштом гордошћу и ла̏ском.

Мисао умрлу прах незнања заспе,
Али авет њена, подсмехом презре́ња,
Срами охол идол младих поколе́ња́,
Што чезне да стару лаж из себе распе.

То је вечно иста прича исте па̀тње:
Обучен у исти облак искуше́ња,
Звездар тражи жудно изворе спасе́ња,
И клоне и чека дан смрти и пра̀тње.

Умрла је слава херојства и ска̏ске,
А спомен немоћи, Молох свих времена,
Ждере нове жртве, којима је цена
Обешчашћен ловор и клик глупе пра̏ске.

Бог истине само пепелиштем лу̑та,
Где мисао људска смрвљена се зга̂ра:
Он је увек ту, кад гробље се отвара
И просипа сузе од кута до кута,

Он, гробар џиновских угаслих ва̀та̂ра.

М. Бојић.

РАТНА ПИСМА.

НАШ НАЈВЕЋИ ЈУНАК.

1.

Дан још, два, кратко време само, па ће велики балкански рат за ослобођење, „страшна панахида што окове кида...“, ући у историју. Као велико брдо дићи ће се у њој, као планина стојати кроз векове видна човечанству. Ни тада неће мировати, него ће живети с нама. Наука, песма, прича, роман и вали музике што запљускују срца, узеће овај силни и страшни догађај за предмет својих напора, и задуго неће бити мира српском перу, ни српском срцу, ни српском мозгу од сећања и осећања и размишљања поводом ових дана.

Писаће се о овом рату; почиње већ да се пише. А чиме може да се почне, сме да ли се другим почне ако не њиме, о њему, о јунаку његовом, српском сељаку? Не може и не сме ни са чиме другим.

Све величанство овога рата, оно страшно и силно што је рат донео, само је у томе што су његов ток и резултат као чудо највеће пали на наша срца и мозгове, укочивши нас оковима што се зову изненађење. Јер, само по себи све што је рат донео, чудо није требало ни могло да буде, јер ново није било ни за наше главе ни за наша срца. Напротив, било је само оно што смо желели да буде, што смо желели кроз векове, сањали, надали му се, ишчекивали га. Па опет је дошло као чудо. Дошло је зато што нисмо веровали да ће доћи тако брзо и у тако страшној јави оно што смо гледали у сну. Желели смо, али нисмо веровали.

А како смо и могли веровати кад нисмо осећали снагу своју, кад нисмо видели снагу своју, кад нисмо знали снагу нашега сељака!

Последњих десетак година у најмлађој генерацији наше интелигенције почело је храбро да се пробија на пут право схватање о нашем сељаку. Местимице, као пре десетак година у Хрватској, избило је на површину свом силином љубави и вере, но догађаји нервозне садашњице, дневне трзавице, затрпавали су га, а сметали му да се зацари широм целог српског друштва. Са сумњом дочекано је то схватање као

срачуната демагогија или као наивно идолопоклонство. А није било ни једно ни друго.

Био је то устанак против свих дотадањих схватања, потпуно ново, најновије схватање о селу и народу у њему, створено данима од јуче и данас, без икакве везе са свима прошлим схватањима.

Није то било ни схватање доброг Павла Марковића Адамова, са његовим наивним сеоским сликама, ни свих оних многих њему ближих и даљих вредних мајстора, оних наших лепих, али исто тако лажних и смешних слика и прича са села, у којима звекћу само ђердани, само се румене образи, преливају се пуни амбари и држе љубавни разговори између сељанака и сељака. Није то било схватање ни оног идеалистичког и романтичног омладинског покрета са његовим звекетом чаша и јеком убојних песама, тако далеких од сељака и села. Ни оно новије није било, које је одлазило у села не испитујући их, као политичка револуција; ни оно што је доносило из народа наше новије црте и цртице, у којима пуцају само копче на набреклим прсима девојака, беласају се дојке и гризу вратови, ни оно најновије славонско-хрватско, у коме нема ниједне снаше која се не подаје. О не, ни оно најновије није било, оно што је са неких страна отпочело улазити као просвећивање народа у села — са мишљењем да је сељак дете а село дечје игралиште, да сељаку науку треба давати као што се даје детету млека у кашичици.

То схватање било је бунтовничко, револуционарно из основа, потпуно своје, ново, најновије, са силном вером у снагу народа, онаквог какав је у стварности, схватање које је овај рат оправдао, освештао, доказао, утврдио за дуга времена. Но оно се налазило ретко посејано у нашој интелигенцији. Ретка је, зато, била и вера у снагу расе и народа. Вера појединаца у великом друштву, у друштву демократском које заглушује и најлепше ствари хуком својег живота, као да није ни постојала. Била је поред ње само невера. А зато што је било невере, морали су природни догађаји појавити се као чудо.

2.

Рат је смрт. Рат значи умирање. Иде се или стоји се и добива се куршум у сред чела или у сред срца, и човек

издахне, а ни гласка од себе не даје. Рат значи јуриш данас, јуриш сутра, јуриш у смрт. И значи: тешке кише, блато, ветрове, снегове, маршеве који терају сузе на очи, значи: глад и жеђ, спавање на камену, у снегу, у води, у блату.

Сваки рат има од тога много, а колико је морао да има овај брзи страшни рат у планинама без путева, са војском у којој многи оста без шињела и шатора? Модерни рат тражи велику физичку снагу, али и душевну, а пре свега јаке живце, од челика, дебеле као конопце. За све ово што тражи рат сељак је диван војник, јер он има живце мирне, стрпљење силно. Он је навикнут на глад, на камен, на ноћ, на пут без пута, на свако зло. Човек из вароши, из фабрике и канцеларије, сав је несређан када падне киша, и мора по блату улицом; сељак се понајчешће радује киши, за њега је она благодат. Он не тражи постеље, он спава на голој њиви код стоке, на путу под колима, он живи на сувом лебу и код куће, а што је главно он умире лако, покорно и понизно. Није сваки сељак такав. Онај на западу постао је већ мекан, али наш балкански сељак је такав, зато се он онако брзо кретао преко планина, у ноћи као и на дану, зато је подносио дане без хране, лежао на камену, а што је главно налетао на куршум, у јуриш, примајући смрт као што прима град који му код куће потуче њиве, као нешто што је над њим, ван његове моћи, као нешто што се не да избећи и мора се примити. Наш сваки војник готово је сељак, а онај ретки који је из фабрике и канцеларије још увек је близо сељаку. Наша цела војска може се назвати сељачка. Она је зато и страшна била, и биће још за дуго овако страшна.

Но, то је само материјални део војничке снаге нашег сељака, онај који доноси његово тело и душа из природе, онај општи део, оно сељачко опште што је наш војник имао. Уз ту снагу имао је он и још своју специјалну *српску,* која је уз ову од њега створила чудо, брдо, планину! То је снага о којој би се дале писати гомиле књига, па се опет не би описала...

... Јесте ли видели небо када се отвори и проспе све воде своје на земљу? Јесте ли видели оне потоке и поточиће како са свих страна долазе, са свих страна, сваком стазом и стазицом, јаругом и јаружицом, и отуда где нема никаквог корита, кроз плотове, кроз трње, баштама, ливадама, низ шљи-

вике, журе, хучу, ломе се, све веће и јаче доле у долине, где се слевају са стотину снажних шумова и хукова у онај велики, силни, потмули вртлог горских потока, који тутње даље према даљинама у магли, где нема већ ни потока ни река, где је вода постала море, од којег из магле и даљине допире шум таласа као пуцањ топова? Јесте ли видели снег кад почне да сипа, сипа, сипа и не престаје? За дан један тамо, где ништа није било, брег је, где је увала била, планина је! Јести ли видели ветар када дође изненада са облаком који се провали, плотове и кровове носи, џиновске храстове обара? Где је свет и тих мир био јуче и цвркут птица и мирис цвећа, данас је пустош.

Са свих страна су долазили, свима путовима и путићима, стазама, и онуда где путева нема. Поцепана, стара одела на њима, лица обријана и необријана, кошуље чисте и прљаве, на леђима торба, у сиромаха голе руке, али срце у сваком, оно велико народно сељачко срце српско, које тако мало познајемо, а тако много треба да волимо...

Пуни и здрави, кошчати, мршави и изгладнели, многи међу њима и болесни, долазили су са свих страна сељаци Србије, као киша што пада из неба и снег. Као поточићи и потоци слевали су се са свих страна и слили се у оно силно и страшно море људи што је зашумило у таласима великим као брегови на границама према југу, према Косову, Скопљу, Призрену, шумило дан-два и разлило се и прелило преко граница, крвљу својом потопивши сваки пут и сваки кут Србије давне и старе, оне Србије из сна! Број је то био пре свега који је запрепастио, број који је изненадио, па воља у сваког иста, идеја у сваког иста, као кап из неба што је иста, као сви они милиони капи што иду с њом. Силне хиљаде сељака су такође ту. Нису звани сви да дођу, али су ту били са овима што су звани и дошли. Пратили су их мислима из својих села. Једна идеја у тих милиона дала је онај шум, онај хук бесни мора, дала је оне таласе који су преплавили и потопили, бацајући крваву пену у небо, и Копаоник, и Рујан, и Скопску Црну Гору, и Шару планину, и албанске кршеве до мора, и прилипске и битољске планине, превалили, јер су већи били од планина!

Не, идеалисали нисмо никада о њему. Они у најмлађој нашој генерацији, са великом вером и љубави својом за се-

љака, никада га нису идеалисали. Знали смо да је у већини неписмен; да не уме још добро да обрађује своју земљу; да није сваки обавештен о држави, народу, Српству; да здравствено не стоји свуда славно; да је заостао у култури; да је многи и многи сиромах; да има и порока код њега. Не, није он сваки могао да каже, а многи ни да зна управо зашто долази тако хитно, тако одлучно, тако пожртвовано, и каква је корист од тога за њега? Многи може бити није ту корист видео, многи се о свему негативно изражавао, али то је био наш сељак кога смо знали, такав какав је: пун пожртвовања, брат наш из броја десет милиона сељака што вековима живе по шумама и гудурама балканским, на раскрсници двају светова, у кућицама својим као мученици, поцепани на пет царстава, вечно патећи се, трпећи, подносећи све невоље са силном снагом једне расе коју нико и ништа не може да уништи, са дубоким инстинктом националним, са културом својом, српском, оном што су је сковали векови робовања, у којима се сва енергија сабила у душу, певајући у мраку ропства о светлости српског царства. Ту, у мраку и несвести, а ипак у инстинктивној свесности, која, ако не зна, наслућује, ту је то небо наше народне снаге било у које смо гледали и зато били занесени. Оно нас није преварило. У једном замаху дигло се оно са земље, на којој је лежало, изнад наших глава високо, и потоп је био ту, поплава, пролом облака, вихор и олуја, море снаге. То је наш сељак како га знамо и волимо.

Уз то је деловало и ново време.

Било их је ту међу њима, који су били часници по својим општинама и селима, угледнији људи који су знали књигу, политику и државне потребе. Било их је многих неписмених, који су били на разним зборовима и предавањима, са којих су у своја села однели на својим од домаћих брига погнутим плећима и бриге опште народне и државне. Онај који српског сељака не познаје, не слути колико много озбиљности и дубине има у њиховим мислима и како је смешан многи наш господин који у сваком нашем неписменом сељаку види дивљака или дете. Ново време Србијино, њена нова култура, отворила је на многом месту у мрачном простору народне душе прозор, а толико прозора колико је било, дало је довољну количину светлости на којој је могло и морало да

дигне главу и букне мирисом и снагом све оно што је, успавано мраком, лежало у народној души у сну.

Разни су елементи који су донели Србији победу у великом балканском рату, низ је чињеница, снага, енергија, но најјача снага је, прва и најзаслужнија снага, наш сељак. Он је први чинилац наше победе у рату.

3.

Око 20 септембра, када је мобилизација тек отпочела, требали сте се наћи тамо негде на граници, где су куће раштркане, где су само планине и шуме, где нема новина, ни музике, ни говора, ни манифестација, ни ђака, ни жена, ни шума варошких улица, ни хуке жељезничких станица. Ничега нема што је могло да изазове одушевљење, да створи расположење. Ту да сте се нашли негде сами на путу, као електричне струје пролазили би вам кроз душу и срце звуци песама што су одјекивали с десна и с лева, повици и покличи што су се чули од туда из даљине, где су групице млађих и старијих људи, у опанку и гуњу, са шубарама, журиле свака својом стазом, али све ка једном циљу: у место мобилизације. Ко је ту стварао одушевљење? Ко је наређивао тим људима да, сусретајући вас, дижу шубаре у вис и кличу поздраве са лицем разиграним радошћу? Ко? Душа народна, сељачка душа, снага народна. Оно велико вечно *српско* што живи у нашем сељаку.

Било је трупа које су биле у борби већ са мртвима и рањенима за собом, у времену када су дошле прокламације са објавом рата. Ко им је могао прокламације читати, кад су трупе из куршума ишле у куршум, из борбе преко дана у ноћ на предстражу? Њему, сељаку српском, није била потребна прокламација. Од границе мале, старе Србије, па преко велике, нове Србије, до Битоља, Елбасана и Драча, колико је њива и ливада претрчао, уз колико се брегова успео, слабо обучен, гладан, са товарем на себи, а са куршумом према себи! Колико шанчева је узео, колико битака издржао, а да му није ни један распаљиви говор држан, ни једно лупање старешина у прса пред њим изведено? Њему, српском сељаку, нису биле потребне прокламације, ни говори, ни параде. Он је ишао напред, неуморно, погрбљен под својим теретом као што погрбљен иде над својим плугом и јуче, данас и сутра

орући своју њиву, тешко и мучно, али са љубављу и разумевањем.

Као вихор и олуја дошла је војска српских сељака на Арнаутлук. Око пуних кућа, које су напуштене биле пре сахат два, трчале су мачке, шуњали се пси, бежали чопори коња, блејале овце и рикала говеда и јата кокошију прелетала преко плотова. На путевима стајали су сломљена кола пуна ствари, на њивама у још свежим браздама плугови из којих се једва стигло испрегнути волове. То је била провала облака, вихор, гром из ведра неба у сред дана. Увече, када су таласи људи што су надирали са севера, после борби преко дана, застајали на брдима да дахну душом, огреју се и заложе хлебом, главу наслоне на камен како би сутра устали свежи да наставе орање, сејање, стварање нове српске државе, виђало се исто само мало друкчије. Десно и лево на брдима гореле су ватре, море огњева, море пламенова лизало је у небо, стубови пламенова лево и десно куд око допре. Ту где су били пламенови дотле је дошао вихор, ту је лежао српски сељак на тврдој земљи. Ту се одмарала војска српских сељака, а са њом се одмарала освета, наплата, божја казна непријатељу за сва недела, за све покоре што их је од њега подносило племе тога сељака кроз векове!

Са сељаком српским ишао је и његов во. Није вукао плуг, али је вукао топове; није вукао џакове семена, али је вукао муницију; није вукао дрљачу, али је вукао хлеб, мостове, мотике, секире, болнице, рањенике. На све стране, у свима правцима турске царевине, ишао је сељак српски напред, пушком крчећи путове, а за њима његов во, вукући све потребе рата. И Драч их је видео, и Призрен, и Битољ, и Кратово, и Косово, и Ћустендил, и Пловдив, и Једрене. Тамо негде далеко грмела је битка, ту је сељак српски газио преко воде до врата, трчао уз планине велике као Јастребац, киша је падала, ветар је шибао, а позади, у позадини, серпентинама планина, путевима проваљеним, у ветру и снегу, кроз маглу, путем уским, уз брдо, верале се стотине кола, газиле хиљаде волова са великим роговима, из Мораве, Мачве, Стига, отуда из мале Србијице. А на свима путовима било је исто. Пао је Битољ; испијен, блед, обрастао брадом, смрзнутих ногу одмарао се с пушком у логорима један сељак, али је други сељак већ вукао заробљену турску муницију у Велес. Гореле су мале ватре

тамо у бивацима, сушиле се кошуље и чистиле пушке, а битољским пољем шкрипале су стотине великих српских кола воловских са хиљаду волова, крупних, белих и црних, сивих. са великим роговима. Јуче су напред ишли, данас натраг. Није то био сељак само што је прекрилио као потоп Турску И његов во је био с њим. Њих двојица што код куће хране Србију, њих двојица дошли су амо да је прошире. Овај рат био је поплава, прелив сељачке снаге преко граница, сеоба целог српског села. Моба је то била. Дигло се село да сврши један посао.

И као што стари долазе да виде како на њиви млади раде, како ору и копају, колико су узорали и окопали; као што деда и бака полагано гегућу кроз шљивике и ливаде до орања и копања да виде шта им раде деца, како стоји посао, тако су и овде за јаким волом и снажним сељаком, полазили и стизали њихови стари, и мушки и женски. Кроз цео Арнаутлук су пролазили, безбрижно као да иду кроз своје хатаре, са штапом у руци, све истим путем као њихови млади, и сви пешице, са торбама на леђима, као да им у селима својим носе ручак на њиве. Путовали су недеље, месеце, нашли се са својима и враћали су се кућама. И на Једрене су долазили, и до Драча и Љеша. До опкопа су стизали једренских и скадарских, и под куршумима поздрављали се са својима.

Па опет, и ако је тако, има их који се још чуде, питају, не знају ко је победио у овоме рату? Има их који кажу: није он знао; зар је он знао, он, сељак, зашто иде и како иде: ишао је што је морао! Има нас којима је душу помутила Европа, култура и цивилизација, у вртлог свој захватила, наше очи заслепила да не виде свој народ.

(Свршиће се.)

Капетан Милан Прибићевић.

ЕСТЕТИЧНА ПИСМА ИЗ РИМА.

Tibi dilectissimae.

Сјећате ли се, госпођо, разговора што га имасмо за нашег посљедњег виђења? Сјећате ли се сјетне примједбе којом дочекасте моје ненадно саопћење да се поново спремам на пут у Италију? Било је то прошле јесени, на оном красном излету у дубровачку Ријеку, кад се оно устависмо да гледамо како се „скалината“ старе, ловором и вињагом обрасле Соргове палаче, госпарском љенивошћу спушта у бистре валове морске. Бујни смоквосади, зелени маслињаци и живописне „ville“ дубровачке властеле, којима је насељена она сунцем обасјана обала, блистаху се најљепшим октобарским бојама, а у зраку владаше свјежа и кристална ведрина, те је све око нас изгледало насмијано и као умивено скорашњом кишом. Ви се, госпођо, око себе обзирасте као у неком заносу, и не могасте чисто да се нагледате сликарских љепота оног тихог и идилског приморског краја. У неки ћете мах, и као попуштајући неком унутрашњем нагону, полуозбиљно добацити: „Поново на пут! Или се зар не сјећате више што каже стара Тостијева романца? „*Partir... c'est un peu mourir!*“ И у исто доба стадосте да полугласно пјевушите ону слађану мелодију, у којој је италијански *maestro* излио сву њежност и носталгичност своје музикалне душе.

Не спомињем се сада тачно што вам на то одвратих, али се разговор дуго вртио око питања: зашто се човјек, кад инокосан путује, маколико га иначе занимала мјеста која обилази, осјећа некуд брижан, рекао бих готово тужан? По вашем мишљењу, госпођо, то долази отуда што човјек који се на пут креће, мора напрасно и за извјесно вријеме да претргне све везе које га везују за сродне душе и за постојбину, те се у њему разбуди неко чудно осјећање; осјећање осамљености и душевне пустоши. Разговарајући тако, не могосмо за дуго да се у мислима сагласимо. Натежући одовуд-одонуд, ми се најзад сложисмо у компромису: да је путовање доиста једно лагано умирање, али само у толико, у колико је лагано умирање и сам живот. Кретао се чешће са свога огњишта или увијек рођену граду чепао, човјек непрестано откида по једно парче од своје будућности. Сваки

дан који прође однесе собом по један уштипак нашега бића. Могло би се према томе казати да смрт и није конац живљења, него конац умирања.

Али ако је смрт наша неминовна *дужност*, живот је, с друге стране, наше неоспорно *право*. Па кад је то тако — кад је свака људска работа, најкрупнија као и најситнија, завјетована неизбјежној пропасти — зашто човјек не би настојао да живи што потпуније, што интензивније, множећи непрестано своје утиске, па ма због тога морао понеки пут и страдати? Живот не сачињавају минули часови, него гајени осјећаји. *Осјећати* значи *живјети*. Ја не завидим, према томе, људима који се хвале што су неосјетљиви, што им је срце увито у кожи од добоша. Ако ријеч срећа у опће нешто значи, онда су само они људи срећни који страдају ради својих осјећаја, својих сензација, који живо осјећају утиске с поља и у њима уживају, као што неки гурмани уживају у јелу и пићу. Јер човјек треба да анализује сваку своју емоцију, било тужну или радосну, те да јој се преда до краја, хоће рећи, до најакутнијег блаженства или до најљућег бола.

Partir... c'est un peu mourir! Па нека је и тако. Кад се већ мора поступно мријети, а ми умиримо по мало свуда; умиримо и овдје, у овим великим средиштима живота, за којима смо тако дуго чезнули у маловарошкој чами и самотињи; умиримо посматрајући ремек-дјела умјетности и природе, уживајући у љепоти, пјанећи се оним истим бојама, цртама и звуцима којима су толики други људи, прије нас, своју идеалну жеђу гасили! Свијет је голема, увијек раствopeна књига, коју треба чешће прелиставати. Ко се ријетко са свога огњишта миче, тај из те књиге није прочитао него тек гдјекоју страницу.

Разумијете ли ви сада, госпођо драга, зашто је путовање, зашто је напрасито прекидање свакидашњих обичаја и душевних навика једна неминовна потреба? Разумијете ли ви, сада, зашто сам ја поново морао доћи овамо, у ову чаробну Италију, у овај судбоносни Рим, који сам обилазно већ толико пута? Моје немирно, у неку руку захукано појимање живота, мој скиталачки инстинкт и она пуста, вама добро позната чежња, која ме гони да се упознајем са читавим животом (у времену и у простору) и да сам непрестано у дотицају са читавом љепотом и читавом историјом свијета,

— све ме то скупа нагнало да опет једном напустим мекушачки живот, на који ме осудише немилосне прилике.

Осјетио сам нову силну, неминовну жељу да опет обађем „гробље из којега се рађа живот“, и ево ме поново на путу к Вјечноме Граду.

I

Рим, 2 јуна, 1911.

Ако ишта може да у духу зближи два сродна бића која је судба раставила у простору, то је зацијело повратак и боравлење у мјестима која су се раније скупа обилазила, па посматрање живих и мртвих ствари у којима су наше очи некад заједнички уживале На дугом путу из Јакина у Рим, пролазећи кроз планинске крајеве које смо отраг петнаест година заједно пропутовали, што сам друго знао, што ли могао радити, но једино у прошлост гледати, стварајући пред собом слику ондашњих прилика и оживљавајући у себи разне утиске што их заједно имасмо на оном нашем незаборавном „Voyage à Cythère“?

Човјечје око — рекао је један оглашени сликар — то је дивна справа за дестилацију, којој је средишњи казан људски мозак. Али кемијска справа, колико год савршена била, не даје опет сама собом добра кемичара. То сам ја најбоље осјетио, пролазећи кроз пусте, ма да у својој запуштености живописне предјеле, на домаку Вјечнога Града. Толико спомињана „campagna romana“ — та класична пустара усред најпитомије људске насеобине — није могла да ме загрије и одушеви као онда, кад сам је, госпођо, посматрао у вашем друштву, а под свјежом импресијом тек прочитаних бесмртних страница Шатобрианових *Мученика*. Суморни крајеви, преко којих жељезница јури, нијесу доиста налик на оне бујне и зелене ливаде по којима су некад поигравала ждребад и преживала бијела стада, за којима се Хорације тако радо обзирао, путујући у носиљци ка своме тибурском љетниковцу! Данас по тим пустим пољима шврљају зецеви и гладне лисице. Човјек по њима узалуд погледом тражи слику људског живота и људске провртности; опустошена ледина је тек на махове покривена самониклим дрвећем, које из земље ниче и на њој труне по самој сили природног нагона. Али је том паразитном рашћу намијењена опет зато једна велика

улога: оно својим ријетким зеленилом кити класичне остатке водовода̑ и оних разрованих гробних хумака, што тако рјечито говоре души која је кадра да их запиткује. У тим гробовима је сахрањена римска душа, остатци свију генерација које је стара *Roma quadrata* поступно рађала. Свеједно! Има часова кад је путниково око непримљиво и, тако рећи, слијепо за све што се у његовој мрежици огледа, те оно у најконкретнијим стварима назире само утваре које су спољашњи предмети, бог зна којим укрштајем мисли̑, нагло тргли из дријемежа у забитности душе. Успркос крилатој прози Шатобриановој, као што, уосталом, и упркос ремек-дјелима од Микеланђела, Рафаела и читаве елите див-умјетника који су се у Риму својим генијем прославили, изгледа као да ће моје мисли овога пута — и против моје воље — бити испуњене много више оним што је скровито и невидно, но оним што се види и, тако рећи, може да опипа руком.

Стигавши у Рим, и након ритуалне посјете *Римскоме форуму*, отишао сам пјешке до негдашњег љетниковца кнезова Боргеских, који је данас претворен у варошки парк и назван *Villa Umberto I.* Отишао сам да се нагледам оних красних, стољетним храстовима осјенчених алеја, по којима смо некад, возећи се у колима, просипали толико младеначке обијести и толико безбрижног радовања што смо живи. Али сам ја, бојим се, пролазницима морао изгледати као неки чудак што се креће аутоматски, без воље и без циља, или какав мјесечар. Узрок је томе, госпођо, била ваша слика из „времена онаго", која ми је пред маштом лебдила у тако живој представи, да је све остало на мојим очима губило цијену и, у неку руку, ишчезавало. И док је свијет мимо мене пролазио у веселим поворкама, ја сам непрестано гледао наше рођене силуете, како пролазе у колима и раздрагане погледе упиру у зелене висове Монта Марија, које је у тај мах озаривало сунце на смирају. Шврљајући тако насумце по оном чудном сплету вијугастих шетница, пут ме случајно изведе на нови камени мост који је римска опћина недавно озидала, да ово омиљено шеталиште приспоји са старом варошком променадом на *Пинчу*. Преваливши мост, допадох убрзо на терасу поврх пијаце „del Popolo", на ону фамозну терасу с које странци најрадије посматрају римске „смираје" и јединствени поглед на чаробну Варош (Urbs).

што се унаокруг прострла са својим палачама и куполама, са својим горостасним стубовима и мисирским обелисцима, над којима се читавим стасом узвисило Петрово кубе, заоквирено у позадини зеленим височима Јаникула и Монта Марија. И ако призор што га отуд моје очи угледаше не бјеше за ме никаква новина, ја сам га опет дуже времена посматрао с очитим узбуђењем, и душу је моју обузимало неко осјећање поноситог задовољства што опет могах да погледом обујмим тај — као што га згодно назва један старински писац — „компендиум свијета“. Мисао да сам опет у Риму, и да пред собом гледам прослављени град „на седам брегова“, годила је мојој души. Једно ми само бјеше криво: што не могах да својој радости, као некада, конкретна израза дам, стежући ћутке вашу меку, пријатељску руку. Та мисао, и једино та мисао, кварила је моје унутрашње расположење и реметила тупим акордима устрептталу лиру моје душе.

Но не потраја дуго и сунце наже падати за танке кипарисе Монта Марија, боје у зраку почеше да се лагано гасе, и ја се ријешим да оставим чувену „пасеђату“ и повратим у град, сишавши низ монументалне степенице што се испред цркве *Trinità dei Monti* спуштају на поплочену раван *Piazza di Spagna.* Одатле ћу једном побочном улицом изићи на *Corso*, главну артерију старог папинског Рима, а и данас, као што знате, једну од најживљих улица римских. Силан свијет гуши ту не баш најпространију улицу од јутра до мрака, највећма страни путници што се овдје стекоше ради јубиларних изложаба. У тој налози се чују сви језици образованих и полуобразованих народа. Варош је сва искићена заставама, а главе улице, нарочито *Corso* и *Via nazionale*, обљепљене су шареним плакатима, у којима се препоручују разне изложбе и све што може да заслади боравак међународној публици. Рим је, да прослави педесету обљетницу народног уједињења, приредио ништа мање но четири разне изложбе у великом стилу: археолошки преглед римских старина у Термама Диоклецијановим, један културно-историјски осврт на прошлост града Рима у ротунди Сант' Анђело, једну етнографску изложбу разних италијанских покрајина и велику експозицију савремене међународне умјетности у тако званој *Vigna Cartoni.*

Што се ове последње изложбе тиче, она је, у колико

чујем, и сувише *модерна* за љубитеље Рима и његових класичних и латинских традиција. Све је, веле, у њој раскошно и тако удешено да се човјек мора често да заблене од чуда, али управо стога оно што се посјетиоцу на тој изложби нуди, понајвише је у опрјеци с духом и традицијама старих мајстора дивне Хеладе и хуманистичког Рима.

Ја не имадох, разумије се, још времена да те разне изложбе разгледам. Али се ви, госпођо, већ домишљате што ће мене у Риму, и овог пута, највећма занимати. Та ви знате већ, како сам ја малко *a priori* склон да у овој класичној средини сваку ствар, а поготово умјетност, посматрам *sub specie aeternitatis*, а то значи: са гледишта важности што је ствари имају за вјечност.

Знајте, међутим, да сам синоћ, вратив се кући, застао ваше писмо, у ком ми обричете ваше „благодарно признање", ако и надаље будем вашу „самоћу веселио" мрвицама својих римских импресија. Ваше ми је признање, госпођо, драгоцјено, ви то добро знате; али бих ја у овај мах волио да ми, као награду за моје епистоларно ћеретање, пошаљете стручак вријеса и китицу газијâ из ваше градине...

За вријеме Хомера, цвијеће је на Олимпу расло под ногама живолазних богиња. Увјерен сам да се то исто и данас збива у неким крајевима нашег Приморја — у онима барем по којим гази ваша лагана ножица.

Марко Цар.

ЕДМОНДО ДЕ АМИЧИС.

Било је то између 1866 и 1870 године. Италија је била завршила низ ратова, вођених за уједињење, које се већ било постигло; и, док су духови још увек били управљени ка Риму, млада Држава се консолидовала. Њен живи симбол била је нова италианска војска, у којој се први пут стицаху Италиани из свих крајева Италије, и која је већ имала своје успомене славне и тужне: победе 1859 и 1860, оштру борбу против реакције и хајдучије, бескорисну храброст 1866. Де Амичис, тада тек што је прешао двадесет година, отпоче објављивати, најпре у једном војничком листу, а затим помало свуда, чланке

и скице који су се тицали војничкг живота и тежњи тих дана. То га учини познатим; он поче добивати похвале, подстицања за нове радове, једном речи, наиђе на врло велики пријем. — Шта је тај његов први књижевни рад, који је сабран у збиркама: *Војнички Живот*, *Успомене из 1870-71*, *Приче?* Какав положај, какав дух открива писац у њима? Шта је био осетио и приметио, што је кретало његову уметност?

Ми, који их читамо после толико година, налазимо да је де Амичис, у свима тим написима, узимао перо да послужи неким одређеним идејама. Те његове слике, те његове приче јесу, у ствари, апологија. И морал аполога састоји се у учвршћивању веза које имају да стегну војску за народ и овај за њу, у откривању, испод војничке униформе и суровости дисциплине и касарне, срца човека и грађанина. У једним написима је глас умерене либералне странке, која је хтела да обори световну власт, задржавајући ипак поштовање које се дугује религији; у другима је забринутост патриота пред извесним подвајањима која су се показивала, или којих се бојало, између разних покрајина Италије; у другима, опет, види се човек који воли добро, који гледа симпатичним оком отпочети рад нове Италије на пољу народног образовања. *У Војничком Животу*, у једној сличици: „Посилни", описује се љубав, уздржљива и дубока, између једног официра и једног простог војника. „Регрут" напомиње новим војницима да се не узнемире и не осете рђаво због оштрог тона и грубог држања њихових старешина. „Једна медаља", наставља тај исти мотив и додаје му нежни лик војникове мајке, лик који се враћа, са сигурним ефектом, у неколиким другим сликама. „Каменица" је протест противу гомиле, која у варошким нередима вређа доброг и јадног војника. „Официр на стражи" приказује последице и грижу савести због прегрешења прописане дужности. „Кармела," „Китка цвећа" су историје и приче војничке нежности. Неколике приче из рата и о смрти на бојном пољу спајају херојство са добротом и нежношћу: многе стране посвећене су причању о сажаљивој и човечанској улози војске, за време колеричне епидемије 1867 године. Стране, као ове последње, које потпуно иду у историју, чине већи део збирке *Успомене из 1870-71*. „Ово је књига — вели писац у предговору — у којој се говори о отаџбини, о рату, о студијама и то

се говори са младићском ревношћу и вером: зато је посвећујем омладини, у нади да ће је читати не без користи: у различном облику, она вели читаоцу једну једину ствар: — воли своју отаџбину, и ради.“ У њој се описују битке код Солферина и код Сан Мартина; инаугурација костурнице три војске на тим крвавим пољима (у томе писац добија повода да разлије своје осећање хумане симпатије); улазак италианске војске у Рим. Ту се опрашта са привременом престоницом, Фиренцом, трудећи се да ублажи по неку распру, искрслу између Пиемонтеза и Тосканаца; ту се откривају нежна осећања према старој савезници, Француској, због њених несрећа 1870-71. Давање награда ученицима фирентинских школа, ширење модерне куртуре, моралне опсервације и проблеми, чине предмете осталих *слика. Приче* су далеко од правих прича: оне се могу назвати *угледне* приче. Поменута „камила“ поучава, једним страшним примером казне једног војника који је послушао да избегне војничку обавезу. У њој су приказани: рђав војник, напојен рђавом демократијом, који наноси љагу и убија поверење војсци, сејући мржњу; стари војнички капелан, који осећа и проповеда другима све што је племенито у животу војника; младић непослушног карактера, али не природно покварен, који стоји нерешљив између страсти и дужности, и на кога имају утицаја супротне сугестије његове околине. „Тврђава“ слави јуначко постојанство једног жандарма кога су ухватили и муче разбојници. „Велики Сан“ сања о спонтаном измирењу папе са Италианима, ушлим у Рим, и опометености и немоћном гневу клерикалаца, наклоњених језуитима. „Фурио“ је низ опсервација и примера, који се односе на васпитање младића; „Алберто“ је стара историја неправедно подозреване невиности, која се најзад открива и триумфује. И тако даље.

Све ове моралне намере и опомене измешане су и поплављене множином описа, пуних слика, пуних ватре и живости. Де Амичис описује маршеве војника под жарким сунцем или на звезданој ноћи; епизоде битака у којима је учествовао или испричаних му од других; изглед поља; породичну нежност; гомиле и метеже; *camaraderies* и обешењаштва младих официра; призоре очаја; комичне типове. То су тачни, врло јасни описи, као што је увек тачан и јасан стил писца, који изгледа да се стално обраћа популарном и младићском

удиторијуму. Де Амичис се увек држи изнад ствари које описује, и не пушта никада да га оне занесу. Његов дух управљен је идејама које хоће да пренесе на друге; одкуда у њега нешто симплицистичко и прозаично. Ниједна од његових личности или од његових узбуђења не стоји за себе: толики описи не дају нам да осетимо један уметнички центар који све ствара. Он је уметник у појединостима: моралист инспирацијом и целокупношћу. И као што његова уметност није дубока и независна, тако и његова мисао не излази изван познатога, обичнога, лако примљивога, шта више: примљенога. Своје идеје, он налази у средини: то су идеје „добромислећих“, здрав морал, али морал ситног живота, који се приказује као аксиом, а не као борба и проблем. И ако је писац патриотског буђења, ипак нема политички ум. И најзад, ако се толико интересује војском и о њој говори, ипак војска и њени контрасти не буде у њега никоју од оних бура које су створиле, на пример, код једног другог војника и уметника, код Алфреда де Вињиа, писца *Војничког ропства и величине.*

II

Али и познат морал, психологија обичних ситуација, посматрање свакодневног живота, морају да имају своје писце. И ако де Амичисова муза није једна од божанских Пјерида, нити муза високе философије, она је ипак госпођа за поштовање: доброћудна Муза Педагогије. — Али, кад уђоше Италиани у Рим, кад се окрену пажња са војске и опаде опште интересовање за њу, свршивши своју васпитну мисију у тој сфери, де Амичис се нађе, за неко време, немајући шта да каже. Његове описивачке и уметничке моћи биле су појачане: он је био извршио дуге студије говорног језика у Тоскани и прелиставао речнике, и, изучавајући речи, био је научио предмете и изгледе ствари: био се извежбао да даје јасан и тачан облик свему ономе што му је излазило сваки дан пред очи. Како да употреби у будуће ове своје описивачке моћи, лишене циља? Како да одговори — да кажемо и то — очекивању публике, која је хтела од њега друге књиге, честите и забавне, као оне у којима је толико уживала? Да је де Амичиса узнемиравао уметнички демон, он би дао живота оним неодољивим сугестијама, и онда би ућутао, као што умеју да заћуте јаки уметници. Да је био мислилац, и

даље би се занимао претресањем проблема које стварност пружа мислиоцу. Али он, међутим, није био ништа друго до моралист, васпитач, коме је понестао, за тренут, аудиториум. Описивач на доколици, он се креће на пут *quaerens quem devoret* или *quid describat*. А за описиваче на доколици има увек готов „путопис“.

Ја не говорим о путопису који је дело географа, историчара, етнографа, природњака: књига у којој се резултати, добивени различитим истраживањем, излажу у биографском реду у коме су се приказали истраживачу, који је, у тим случајевима, путник. А не говорим ни о путопису научника или уметничког критичара — подврста претходном — у коме се излажу испитивања књижевника или археолога, и изучавају се на местима где се налазе, у земљама у којима су створена или судбином донесена, дела фигуративне уметности, везујући извршена посматрања за некорисне проблеме или теоријске системе. Нити, најзад, правим алузије на оне лирске или сатиричке изливе уметничких душа, једног Стерна или једног Хајнеа, који случајно узимају облик исцепканог путописног причања. Али, ко није ни научник ни песник, а има нешто дар компилатора и неки дар пријатног и живог писца, може увек да напише неколико књига, више или мање пријатних за читање, причајући који свој пут, начињен са Бедекером у руци, зачињавајући га причама, које су се догодиле или су измишљене, историјским прегледима, описима места и лица. И овде не надахњује нити Муза високе фантазије нити Муза високе науке: циљ је поучити другога, *написати књигу*, дати састав за читање, из кога се научи, случајно и без нарочитог труда, што-шта о обичајима, о земљи, о страној уметности.

На тај начин, Де Амичис није био тражен од свога предмета, већ је он сâм ишао да га тражи, као што нам, наивно, он то толико пута казује, говорећи нам, и у путописима и у другим књигама, о својим обавезама према издавачима, о бележнику, стално отвореном за белешке које записује, о бризи о стварима које треба да каже. И најпре је путовао Италијом; затим је ишао у Холандију, у Париз, у Лондон; пратио је изванредно италианско изасланство цару у Мароко; посетио је, најзад, Цариград. Свако од ових путовања дало је по једну књигу: *Шпанија*, *Холандија*, *Успомене из Париза*,

Успомене из Лондона, *Мароко*, *Цариград*: књиге које имају исте мане, исти карактер књига из војничко-патриотског круга. Као што у првима није било дубине моралне мисли, тако у другима недостају Де Амичису култура историчара и осећање политичког писца, који уме да интуира и продре у прилике економске, моралне, друштвене, интелектуалне, једног народа. О некима од земаља које је видео он много говори о уметности; али, он уметност види само као књижевник, који прича животе уметника, и излаже предмете њихових дела, диви им се зато што је прочитао да су то дивне ствари: велика топлина одушевљеног стила, оскудна критичка интелигенција. Историја, друштвене прилике, уметност, носе у његовим књигама трагове материала, — прикупљеног са разних страна, стављеног у главе и дигресије, — који се даје на кашику оним читаоцима које лако обузима досада. Прва глава *Холандије* даје јасан преглед телурске историје те земље, коју су њени становници готово отели од мора; и завршује се: „Све ове ствари ја сам претурао у глави, да бих пробудио своје љубопитство, једног лепог летњег јутра, у Анверу, пењући се на лађу која је имала да ме носи низ Схелду у Селанд, најтајанственију покрајину ниских земаља“. Овде је психолошка ситуација у слабој вези, јер пењање на брод са географским изводом у глави, као да се иде на гимназијски испит, не изгледа много спонтано; али педагошко средство је нађено. И да би привукао љубопитство и дивљење, описивач претерује призоре које је видео. Ко је прошао неком од земаља које је де Амичис описао, свеж после читањи његових књига или са њима у својој торби, могао је приметити оно што је у њима претерано и манир. Бољи од осталих по тачности, јесте, може бити, путопис *Мароко*, коме је добродошла корист која се добија од путовања у друштву, од измене опажања и од неке врсте колективне контроле другова. Излишно је рећи да све ове књиге имају редовне добре стране облика де Амичиса и да садрже утиске и рефлексије деликатно изложене, живе описе и грациозно испричане анегдоте. Са путописима стоје у вези *Књижевни портрети*, који, са неким мањим списима, причају о посетама учињеним Додеу, Золи, Ожјеу, Дими, Деруледу, Верну, Сарду-у, Руфиниу, Кастелару, и другима. Истом периоду продукције, основаној на историји, на географији и биографији, припада књига *На вратима Италије*, у којој се описују вароши, замци и

поља Пиемонта, Пинерола и Финестрела, валдеске долине и Кавурова Рока, са успоменама на историјске догађаје који су се тамо десили.

III

Али, на крају овог дугачког низа путописне и друге разноврсне књижевности, де Амичис, поставши зрелији духом, поврати се својој првобитној инспирацији, моралној опсервацији; и то јој се врати са бољим методом, остављајући за собом и новеле и скице и сваковрсне приче. Капитално дело, које он тада написа, биле су две свеске, под насловом: *Пријатељи*. То није дело фантазије и индивидуације; нити ту треба тражити нешто као *De amicitia*, какав филозофски трактат о пријатељству. „Не намеравам да говорим — вели писац — о идеалном пријатељству, већ о оном јадном свакодневном пријатељству, непоузданом као време, покретном као ваздух... Као што под пријатељима не подразумевам само оне који то име заслужују, већ све оне којима ми имамо обичај да дајемо ово име, и са којима одржавамо спољашње односе пријатељства.. Ето те пријатеље желим окушати да анализем и насликам". Де Амичис пружа низ општих представника или типова, класификујући их од прилике, не именујући никада лица о којима говори, која на тај начин морају да стоје тако у ваздуху, између апстракције и индивидуалности. Ту пролазе испред вас пријатељ *укротитељ*, дипломат, пријатељ који се апсорбује, љубоморни, ледени, експлозивни, брутално искрени, тешки, помирљиви, неотесани, мефистофелски, почасни пријатељ, камелеонски, пријатељ женидбом преображен, пропали и недостојни. Затим говори о пријатељицама, анализујући тешкоће пријатељства са женама, лаки прелаз пријатељице у љубазницу, пријатељицу која се одупире овом прелазу: жену у које је осећање комичнога јаче од љубави; једину могућну пријатељицу: жену седих коса; удаљену пријатељицу. Он затим анализе ситуације, прављење и кварење пријатељства, његово јачање и слабљење, задовољство и немир, понос, оговарање, препирке, преписку, несрећне случајеве, смрт; најзад, рођаке пријатеља, удаљене пријатеље, пријатељицу странкињу, непознате пријатеље. „Нећемо извесно урадити некористан посао, — вели писац. — Претражујући по свима угловима нашега срца, пробудићемо фантоме удаљених пријатеља, емоције детињства, заборав-

љене случајеве нашега првог младићства, успомене на наше слабости и погрешке, које су нам одавна ишчезле из свести, и по којима ћемо боље упознати саме себе. Прегледајући наше љутње и наше срдње, аналишући наше ситне свакодневне муке, ми ћемо у некима од њих тако сагледати ситничарство и несмисленост, да ћемо направити напор да их се ослободимо; а код других, у истом тренутку, када будемо открили њихову смешну страну, осетићемо да их више немамо...“ Књига личи на Гоциев *L'Osservatore* или на његове енглеске моделе. Гледиште је гледиште човека од срца, од смисла, од искуства: читалац јасније види извесне односе, који су му, баш због самог њиховог понављања и фамилиарности, делом остали тамни. Ту се де Амичис приказује у у својој најискренијој природи, одбацивши сваку маску, као и сваки фантастични и књижевни украс.

За *Пријатеље* се везују мањи списи истог рода, међу којима су конференција о *Вину* (1881) и друга о *Анонимном Писму* (1895). Ми ћемо се зауставити на једној одличној књизи, *Срце*, објављеној 1886 и намењеној ученицима виших разреда основне школе, — заслужно, врло срећној књизи; — само зато да поменемо да њоме де Амичис отпочиње свој прелаз са студије живота буржоазије и образованих класа ка животу народа. Тако је он проширивао круг своје васпитне функције, не измењујући ипак битно карактер, већ откривен у његовим ранијим списима. И један од најтежих и најтужнијих проблема народа нове Италије, вечито растећа емиграција, појављује се у његовој наредној књизи, *На Океану* (1889). То је прича о путу који је он учинио, из Италије у Америку, на једном броду, који је носио хиљаду и пет стотина емиграната. Празном животу путника прве класе, ставља се на супрот, у описима те књиге, тужни, узбудљиви, очајни призор сиротиње последње класе, меса Италије баченог на туђинску пијацу.

С друге стране, стање народа одвело је де Амичиса да посматра народну школу и судбину учитеља основних школа. Из те средине написао је он новеле, скице, чланке, говоре: *Радничка Учитељица*, *Једна драма у школи*, *Љубав и Гимнастика*, *Дечији Књижар*, и толике друге; и једну потпуну, обилну књигу: *Роман Једног Учитеља* (1890). У овој последњој књизи, он тежи да изложи сва питања дидактична, мо-

рална, политичка, друштвена, која се покрећу у животу учитеља основних школа. Као што је у *Срцу* испричао једну годину школског живота једног ученика трећег разреда општинске школе у Италији, тако у овом *Роману Једног Учитеља* прича о првим годинама кариере једног учитеља: искуству које овај има из свога рада додаје се искуство које му саопштавају другови, са којима се среће или који га посећују, или које добија из писама која му долазе од осталих другова са других страна Италије. Са обичном бравуром, де Амичис набраја и представља најразличније типове учитеља и учитељица, председника малих општина и сеоских школских одборника, надзорника и надзорница, ученика и ученичких породица; ту се, даље, виде избори и опозивања учитеља. утицајем сеоских одбора, насиља и злоупотребе месних малих тирана, помоћ и остављање судбини од стране школских власти, испити, давање награда, течајеви за усавршавање, и тако даље. Ту је исцеђен сок не знам коликог броја школских листова; исцепкана дневна хроника ту је сведена на вешто подељену и колорисану слику. Примећено је, у овом роману, нешто што личи на Золу. Као да је Золин, звони завршетак у коме су изнесене мисли и осећања јунака који је присуствовао, у гомили учитеља са свих крајева, у Турину, о школском одмору, низу педагошких конференција: „И последње речи референта наставе одјекивале су у његовој свести. Да, он је присуствовао једној војсци, и могао се сматрати поносним што јој припада. Та војска имала је мана, али то су биле мане његове земље: била је рђаво наоружана, рђаво нахрањена, али то јој је више служило на славу, но на срамоту. У њеним редовима било је неспособних и плашљивих војника, као у свима војскама; али, имена ми божјег, била је у њој и легија јунакиња и јунака, пред којима би се свако, и најотменије чело, могло приклонити Он је видео своје дечаке, као и дечаке свих својих другова, присутних конференцијама, као и децу свих италианских учитеља, једну множину која је покривала врло простране поље, прошарано светиљкама, које се таласало до последње тачке до које је поглед допирао, и испуњавало небо неизмерним шуштањем океана: он је видео милионе малих лица и малих руку, управљених ка њима, који су тражили светлости, доброте, заштите, пријатељства; и он је обећавао све то, заклињући се из дубине

душе, постале гигантском под једним осећањем очинства, које је пригрљавало целокупну нову генерацију његове Отаџбине...“ Има Золе, несумњиво; али Золе апостола, Золе из последњих романа.

И одавде се рађа де Амичис социалист. Он је јавно приступио социалистичкој странци 1891, у доба најачег замаха, који је кренуо Турати. Овај последњи, својом *Друштвеном Критиком*, увео је и одомаћио у Италији идеје немачког социализма. и интелектуалном формом, коју је умео дати или очувати овоме покрету, привукао многе интелектуалце, уметнике и професоре. Било је тада људи који су били неповерљиви према де Амичису: у главном социалистичком немачком часопису подсетише да је ова социалистичка принова био квинтесенција буржоазије, да је био приповедач војничког живота, да је његова конверсија наступила без унутрашњих борби, без очајних противности, да се она родила из потребе да се обнови сопствени књижевни материал.[1] Војнички писац. де Амичис? Писац књига из војничког живота лишених сваког одушевљења према рату, у којима се војник сводио на народ и буржоазију, услед пљескања народа, најмање милитаристичког на свету, као што је италиански; благи описивач војске уједињене Италије, рођене или препорођене револуцијом — какву би трагичну конверсију требао да претрпи он, он, који никада није имао строгог и личног система политичких и економских идеја противу кога би се могао бунити, већ само душу, нежну и жељну добра, којој је сада отварао пута у новој материји, која је била зауставила његову пажњу? Социалист де Амичис био је стари де Амичис, мада је писац учинио напредак; скице из радничког живота нису биле ништа друго до скице из војничког живота. И, у првим годинама социалистичке ревности, он је дао говоре, конференције, причице, апологије, у циљу пропаганде: *Посматрања о друштвеном питању; Радници, на изборе! Први Мај; За идеју; Непријатељима Социализма.* Али није може бити без разлога што његово обећано дело, под насловом: *Први Мај*, и толико пута објављено, није никада угледало света. У социализму, сувише велики број и сувише сложених проблема из философије и из

[1] Впли. De Amicis und Sein Sozialismus, у „Neue Zeit“, год. X. (1891-92), бр. 46.

морала, из права и из економије историје и технике, гомилало се и гомила се; и нити је дух де Амичиса био способан да их савлада, нити су малициозни италиански социалисти, васпитани у аристократској и презирној критично-сатиричкој Марксовој школи, били публика која се могла са малим задовољити.

Од скициране књиге нешто је може бити употребљено у последњем већем де Амичисовом делу, *Кола целог света*. Његова катедра васпитача пренесена је овде у трамвајска кола. Књига је просто саграђена, као путописи, као *Пријатељи*, као: *На Океану*, *Срце*, *Роман Једног Учитеља*. То је дванаестомесечни дневник посматрања о најразновrснијим лицима свих друштвених класа, свакојаких ћуди, на којима може човек да се сретне на трамвајским линијама у Турину, лица код којих се погађају темпераменти, навике и начин мишљења по држању и речима, који се онако узгред приме. А писац се осмејкује, узбуђује, вајка, хвали другога, опомиње, увек са својом доброћудном философијом.

(Свршиће се.)

Бенедето Кроче.

(С талијанског превео М. Р.)

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Стварање националних држава и национално питање.

Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakuldsa és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912.

И друштвена наука, као готово сви социално-психични феномени, подлежи закону развоја услед временски условљеног пооштрења надражаја и подстрека — било психичне, било материјалне природе. У културним наукама, а напосе у друштвеним, стварност и свакодневност антиципује расправљање њихових крупнијих проблема. Но на брзо преузима наука од стварности и свакодневности дотични проблем и у њезиној светлости укаже се сложенијим, али и детерминираним било био-психичним било економским моментима. Тако је прво у Аустрији и то од једног и физичног и психичног мелеза, упола понемченог пољског Јеврејина, градачког

професора покојног Лудвига Гумпловича постављена теорија о *Rassenkampf-у*, о расном бићу класних борби.[1] Само у Аустрији, где и прошлост и данашњица показују Гумпловичевој тези веома сличне облике класних и националних спорова, могло је бити дато такво објашњење једног опште културног феномена као што су борбе друштвених и националних скупина. Наравно да је и овде безобзирна генерализација носила у себи клицу блиске смрти. У Аустрији се морао један од најумнијих вођа немачке социалне демократије, Ото Бауер, изјаснити о проблему: народносно питање и социална демократија,[2] и покушати да нађе научне основице за склад између та два најмоћнија фактора данашњег друштва: класно и народносно осећање и свест. — Сада узима у другој половини Монархији, на класичном тлу народносних питања и борби, интелектуални вођ младе мађарске и опште угарске демократије, Др. Оскар Јаси, доцент универзитета у Коложвару, потпредседник мађарског *Социологијског Удружења* и дугогодишњи уредник угледне социолошке смотре, друштвеног органа *Huszadik Izásad-a (Двадесети Век)*. Јасијево дело је једна од оних књига које морају бити написане, не само из индивидуалне, унутарње приморaности него из колективне потребе. Строго научно дело, али уједно и програм мађарске демократије — како је Јаси замишља — у народносном питању.

По наслову *(Стварање националних држава и народносно питање)*, могло би се мислити да расветљује унутарње, узрочне везе између стварања и развоја хомогених националних држава и националних области дуж угарске границе (Румунија, Србија и чешка национална област) и живљег народносног покрета, изоштравања народносног питања у Угарској. То очекивање не би одговарало садржини дела. У њему се на првих 237 страна говори о: 1) улози националне мисли код примитивнијих народа и у развоју античких држава, 2) слом средњевековног света и стварање модерне националне државе и 3) народносно питање у ужем смислу и проблем асимилације. Народносна питања (у ужем смислу, то јест у хетерогеним државама) од друге половице XIX века окрећу

[1] Ludwig Gumplowicz: Der Rassenkampf. Soziologische Untersuchungen. Innsbruck, Wagner. 1883. (2 издање 1909).

[2] Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Wien, Volksbuchhandlung, 1907.

се око асимилационих тежња и могућности претапања. Све народносне политике, од зелене Ирске до Урала, од Финске до Барселоне са чудним каталонским „проблемом", имају један циљ: отклонити „опасности" националне хетерогености државе, убрзати стапање разнородног живља и стварање једне јединствене државне идеје, развити осећање националне заједнице. У Средњем Веку вођена је политика „консолидовања државе" огњем и мачем, данас законима, указима и расписима.

Ослањајући се на излагања Саре Сејмон („Social Assimilation", у „American Journal of Sociology," 1901, V.) и модификујући њезине категорије „аристократске" и „демократске" народносне политике, разликује Јаси *феудалну* народносну политику и народносну *политику индустриализма.* Као пример прве спомиње: Русију, Немачку, Угарску; Белгија Швајцарска, Сједињене Државе, Аустрија и Енглеска из дана у дан све се више ближе идеалном типу друге. Феудална народносна политика, то је систем репресија, насилног асимиловања (или бар покушаји тога), денационализација јавноправним институцијама, угушивање још у заметку сваког самосвојног културног покрета народности. Држава („државна народност", нација, „владајуће племе") троши новац и време на донкихотску борбу против језика, који изједначује са националним бићем. Ова феудална политика не може имати никаквог успеха у асимиловању, примери: Данци, Пољаци и Елзашани у Немачкој, све народности Русије, западно од Волге, и народности у Угарској. Међутим та народносна политика кочи цео развој земље, онемогућује ширење културно-материјалних идеја, покрета и установа. У отрованој атмосфери народносне борбе и прогањања не може се доћи ни до какве културне солидарности у целом становништву; у Угарској, на пример, не може да се дође до заједничке борбе потиштених, како Мађара тако и народности, против феудалних племића и цркве. „Где државна моћ почива на историјској, за војничке чињенице има за владалачка даровања везаној аристократији; где особину јавног живота не одређује ступањ продуктивности него чињеница рођења; где су сви високи положаји и позиви у искључивом поседу федуалне аристократије и њезиних савезника; где су искључени из законодавства и целог јавног живота шири слојеви; где целу духовну атмосферу испуњују историјске успомене и класна са-

мосвест, где нема смисла и осетљивости за хиљаде проблема економског живота, и где национална политика има само једну тежњу: сачувати историјске класе друштва, — ту може по природи ствари бити само једна реакција према буђењу националне свести народности: тежње и покушаји насилног и безобзирног утапања, што потпомаже шовенска идеологија, својим тамјанисањем прошлости, презирањем садашњице и слепим обожавањем својих домовинских установа. То је феудалним класама тим милије, што је погодно средство да се одврати пажња народа од његових тегоба и невоља и управи на „заједничког непријатеља“, на „националну опасност“. Али пошто решење народносног питања значи подешавање просветних, административних и правосудних установа према културним потребама народности, а те потребе су се услед буђења самосвести знатно измениле: у конзервативној, феудалној држави не само да недостаје гипкости духа према презреном народу страног језика, него се опиру најодлучније (то јест феудални аристократи) сваком озбиљном покушају реформисања, то остварење реформи немогуће је без повреде њихових „историјских права“, која су пак основна мисао целог државног „поретка““. (Стр. 235).

Други систем је тако звани индустријски. Он је могућ тек у развијенијој новчаној привреди, и то прво зато што држава добива више средстава за просвету, администрацију и правосуђе, која при национално диференцираном друштву и званичењу много више стају него где влада феудална национална политика, где је и наставни и звавични језик искључиво државни. Живљи промет, индустриализација земље довешће до измешања народности, разбацаће појединце по страним језичним областима и створиће безброј „острва“, „анклава“ које се морају асимиловати мору, у без притиска, без нарочитих мера. Дакле: laissez faire, laissez passer. Као примере наводи Јаси: Сједињене Државе, Швајцарску и Белгију.

Ову Јасијеву теорију народносне политике прима и Акиле Лорија, уносећи је у своје дело Le basi economiche della costituzione sociale. (IV издање). Чини нам се да је Лорија само због економске заснованости Јасијеве асимилационе теорије учинио спомена о њој, да је хтео истаћи је као нов доказ у прилог свог историјског економизма, не испитујући

дубље премисе Јасијевог закључка: да је народносна политика знатним делом економско питање и да ће асимилација пратити у стопу индустриализацију Угарске. Јер колико год је први део, то јест оцртавање и објашњавање феудалне народносне политике тачан, толико је други део недовољно развијен, па и нетачан. Пре свега Јаси у целом свом делу нигде не разликује оштро између *народносног питања* и *националне борбе*. Па онда: зар је швајцарско решење народносног питања дело „индустријске народносне политике“? Овде не може бити говора о *post hoc ergo propter hoc*, јер је „решење“ народносног питање Швајцарске пре сваке индустриализације земље. Много дубљи историјско-психолошки моменти, на чврстој подлози географске формације земље, довели су до тако повољног решења. Исто тако је површно спомињати Сједињене Државе као пример асимилационог процеса индустриализма. У Сједињеним Државама не стоје националне скупине једна према другој са својим историјским доживљајима и племенским тежњама, него појединац дошљак који је раскрстио са завичајем, родбином и народом. Обескорењен и усамљен стоји један према милионима, и кад је јоште дошао са оранице и сам постао фабрички радник, зар није психолошки разумљиво да уз силну метаморфозу свега свог живота лакше прими, као нешто што иде уз ту метаморфозу целог свог бића, и туђ језик, туђе назоре, да се денационализује? Олако су се претопили у Јенкије усељеници пре педесетих година када је у Европи тек почео народносни покрет. Данас иде већ теже, нарочито где су се усељеници појединих народа централизовали на извесна места, као што је случај са Чесима, Пољацима, па и Србо-Хрватима и Словенцима. Има већ видовитих људи у Унији који предсказују „словенску опасност“ и виде блиске народносне борбе. Но најнесрећнији је пример Белгије. Баш после Јасијева дела поплавише књижарски трг и смотре чланци и расправе са једним Leitmotiv-ом: административна и политичка деоба Валонаца и Фламанаца. А августа 1912 прва тачка Валонског Националног Конгреса у Лиежу гласила је: „Оцепљење од Белгије?“ Нема сумње „да све јаче демократизовање јавног живота одузима акутну оштрину народносном питању“ (стр. 203), али то још никако не може значити да демократизовање јавног живота *решава* народносно питање. Јасно је да

већ услед ограничености душевних енергија не може у добу јаког демократског покрета бити много духова за расправљање народносног питања. Но то важи само дотле док демократска идеја није победила. Чим јој је превласт осигурана долази до империалистичних тежњи у економски снажним државама, до нових националних или религиозних борби за империалистичну политику у немоћним државама.

Узмимо да у Угарској победи демократија што скорије, разуме се помоћу народности. Доследно свом *научном* програму, морала би 1) подржавати школе и 2) дати народностима наставу, управу и судство са њиховим језиком. Секуларизација црквених добара, комадање великашких латифундија, оснажило би готово искључиво мађарског сељака. И онда би почео рад на економском дизању земље, на индустриализацији Ердеља и словачких крајева, који су нарочито погодни за индустрију. Народносна интелигенција могла би ступати у државну службу без одрицања своје народности. Виша мађарска култура придобила би их, и мирна асимилација ишла би својим током. Тако замишља група идеолога Нову Угарску, и ти видици помаљају се кроз статистичке ступце Јасијеве књиге.

Мађарски сељак био би оснажен, готово у истој мери румунски и русински. Мађарски капиталисти, пунокрвни Јевреји и помађарени Немци, дизали би фабрике; словачки, румунски и српски „беземљаши“ постали би фабрички пролетариат. Сумњам да би се тај фабрички пролетариат асимисловао Мађарима, јер не би лако остављао свој рођени крај, и индустрија би морала да дође к њему. Нарочито у српској скупини не би могло доћи до јачег одилажења у фабрике, јер је ту још потребно пољопривредних радних снага, које нису лошије плаћене од фабричких. Централни Банат је већ и сада у доста јакој мери индустриализован (цигљарство, фабрике скорбута, шећера, ћилима, ливнице гвожђа, фабрике собног намештаја, итд.) па имамо прилике да се уверимо како мало утицаја имала индустриализација на националну свест нашег живља, али тим горег на његову физичку и моралну конституцију. Само „изучени радници“, пословође и надзорници, који нису везани за породицу у месту за јоште који ланац земље или кућицу, одилазиће и у мађарске области и асимисловаће се. Градови су већ сада у мађарским рукама, као што је то Јаси

нарочито брижљиво и савесно расветлио. Румуни су довољно крепка раса да се неће претопити. Они данас освајају мађарско-сикуљска места у југоисточном углу Угарске, систематски истискују и угушују мађарски живаљ дуж угарско-румунске границе. Имао сам прилике две године да посматрам ту румунску притајену, муклу колонизацију, дисао сам атмосферу дако-романства у Ердељу, и не могу себи да представим да ће демократска Угарска брже излечити своје Румуне од њихових народних „заблуда". Словаци су, нешто ослањајући се на Чехе а нешто својим искуствима у Америци, постигли знатно виши ступањ културе достигли но што је онај на ком су били пре тридесет година. Познаваоци прилика говоре о њиховом „невероватном културном дизању". У кратко: демократска Угарска долази доцкан, како за Словаке тако и за Румуне, са гранчицом народносног мира. Шест милиона Словака и Румуна неће се асимиловати. Румуни ће продужити своје продирање у мађарске области у правцу Великог Варада и преплавиће мађарска острва у Ердељу. Виша просвета и слобода народности у демократској Угарској створиће и народносног трговца и занатлију, народносног чиновника, тако да и градови у народносним крајевима морају добити више народносно обележје.

Но све је то још доста далеко, да не кажем немогуће. Пре свега какве нам гарантије пружа Јаси и његова група за трајност народносног мира и правице? Јаси одбија териториално решење с политичним аутономијама у смислу Поповичијеве Gross-Österreich, „Аустријских Сједињених Држава". Ни Ренеров принцип културне аутономије не ужива његове симпатије. Шта ће вам посебне гарантије? пита се Јаси. Ми демократи и дух демократске Угарске, јамчимо за народносни мир и правицу. То је можда идеално, али недовољно. Један искусан аустријски политичар, Станислав Мадејски од Пораја, бивши министар и дугогодишњи члан парламента поставио је као принципе решавања народносног питања у *Аустрији*:

1) Утврдити основаним законима права народности.

2) Одредити компетенцију између парламента и круновинских сабора за народносна права.

3) Установити народносни савет код врховног судишта, који ће бдити да народности, нарочито мањине, не буду оштећене у законом загарантованим народносним правима.

4) Утврдити принципе за решавања будућих народносних потреба да не би мањине биле мајоризоване у народносном законодавству.[1]

То је minimum реалне подлоге за решавање народносног проблема у Монархији.

Међутим за Јасијем не стоји цела мађарска демократија него само једна група идеолога, поштених научењака и политичких дилетаната. Пре непуну годину дана дошла је до извесног отуђивања Јасијеве групе од велике мађарске сељачке демократије под вођством властелчића Јушта. Разлог је био дволично држање Јуштове штампе у народносном питању. У престоници су писали у духу толерантне Јасијеве политике, а у великом броју покрајинских органа, који долазе у руке мађарском сељаку, до крајности шовенски. Шта би тек било кад не буду више требали помоћ народности против феудала, кад економски оснажен мађарски сељак буде чуо пригушен јаук своје браће Сикуљаца (а свагда ће их бити који ће му оштрити слух и причати о језовитостима дако-романске најезде, или ће га плашити од козачких копита која ће му потрти усеве и винограде)? Баш побеђени феудали и католички клир агитоваће против народносног мира у мађарској сељачкој маси. Нарочито је значајно за Јасијеву обазривост према Словенима у мађарском демократском табору да није ни једном речцом додирнуо питање Хрватске. Свакако зато не да би морао или одбацити или побијати *noli me taugere* мађарске политичне идеологије: „доктрину свете круне“.

Једновремено са Јасијевим делом написао је Ото Бауер у 6 свесци, 1912 године (V), социално-демократског научног часописа *Der Kampf* чланак *Услови народносне асимилације*. То је за сада најбољи напис о тој теми. Бауер је формулисао неких шест „закона“ националног асимиловања. За наше расматрање долазе два - три у обзир: „Господске класе асимилују се владајућем племену где долазе у живи додир са његовом господском класом и уделују у државној власти; господска класа владајућег племена асимилује се подвргнутој народности само ако у подвргнутој народности нађу себи социално сродну господску класу..., али кад или докле подвр-

[1] Die Nationalitätenfrage in Österreich und ihre Lösung Wien, 1899.

гнута народност нема своје господске класе него се састоји само из сељака, малограђана и радника, уопште јој се не асимилује страна господска класа која је у народносној области настањена. Шта више у овом случају асимилују се туђој — господској — мањини ови чланови народносне већине који су се попели у господску класу (пошто је та туђа *национална мањина* за њих *класна* већина)" Словаци нису никада имали своју националну управу као ни Румуни, њихова господска класа асимиловала се од увек туђој — мађарској. Ми Срби док смо имали свој посебан јаван живот имали смо и господске класе, данас сваки ко дотера до среског начелника денационализује се. За немачке трговачке градове у мађарској области важи Бауерово: „Народности које су носиоци новчане привреде у средини племена са натуралним газдинством, сачувају своје национално обележје; они се асимилују у тој мери у колико народност око њих прелази к новчаном газдинству". Исто важи и за трговачко племе ердељских Јермена, и сад у најновије доба почиње важити за ердељске Сасе према Румунима. „Пролетерски усељеници из аграрно-натуралних области лакше се асимилују, пролетарски досељеници из индустријско-капиталистичног средина теже — у колико је економски развој њиховог завичаја виши, у колико је боље квалификације њихов рад, у колико су на вишем степену културе".

Овај „закон" асимилације треба да је полазна тачка за нашу српску демократску политику. Потпомагати угарску демократију, напосе мађарску, има за нас само тако смисла ако напоредо радимо на културном дизању наше народне масе, ако грозничавим радом развијамо у нашој народној области културни живот у духу нашег племена, ако што интензивније испредамо везе с културом свеколиког Српства. Наша српска демократска политика у Угарској не сме бити санкилотско ружење и клеветање „грофова, барона и њихових чељади", нити раздор с епископатом или ма којом групом у нашој средини. Ако за времена отклонимо могућности асимиловања нашег племена мађарском у новој демократској Угарској, онда можемо мирне душе потпомагати Јасијеву народносну политику. Иначе не. Први посао морао би бити спасти она острва у мађарском мору око Будима и Печуја и Дунавом на више, која ће се асимиловати и у феудално Угарској, а још брже у демократској.

Јаси нам је дао поред једног доброг прегледа стварања западних националних држава још и изврстан историјски развој угарских народности, плиме и осеке моћи појединих племена, критику мађарско-националне политике и — што нам је од највеће вредности — повода да ми, Срби у Угарској, промислимо о будућности, да се сетимо да није више наша мисија бити културоносцем у јужне српске крајеве, да се што брже прикључимо свежем културном животу Српства, а имућност и цивилизованост нашег сељаштва омогућити најинтензивнији удео у нашој општој српској култури.

Мирко М. Косић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Деоба заузетих територија.

Питање о деоби оних предела који су задобивени у рату са Турском ушло је у врло оштру фазу. Оно прети да доведе до оружанога конфликта између Бугарске с једне стране и Србије и Грчке с друге стране. Свака од ових држава неће у своме држању и схватању да попусти.

Србија има уверење да њен уговор о савезу са Бугарском не може важити, јер су прилике и стање у свакоме погледу измениле тај уговор, и да се он не може узети као основа за опредељивање будућих граница на Балкану. Србија тражи да поред оне територије која јој по уговору припада, добије и накнаду у новим територијама. То Србија тражи као накнаду за све обавезе које Бугарска није испунила за време рата, а на које је била дужна по уговору, као накнаду за оне жртве које је Србија поднела за Бугарску, а није на то била уговором обавезна; као накнаду за оно што је Србија у рату противу своје воље, а због недовољне потпоре од стране свога савезника, Бугарске, изгубила у територији и приморју; као накнаду за оно што Бугарска добија у Једрену и целој једренској области, која се сматрала приликом преговора о уговору о савезу као област која не може улазити у какве савезничке комбинације. Своје тражење Србија овако образложава. Војном конвенцијом је утврђено да је вардарско војиште главни објекат рата, и зато се у њој предвиђа да обе стране тамо

пошаљу најмање по 100.000 људи на случај рата. Одмах чим је рат био већ у изгледу, бугарски главни генералштаб тежи да се ослободи ове своје обавезе и тежиште рата хоће одједном да премешта на маричко војиште. И не само да то тражи, него се стара да од српске војске добије потребну потпору за то војиште. Кад је српски генералштаб пристао да помогне бугарскоме, он није тражио никакве обавезе да шаље на маричко војиште своје трупе. Напротив, он тражи још увек да бугарска упути бар неки део трупа на вардарско војиште. Један споразум утврђује обавезу Бугарске да пошаље једну дивизију да оперише под командом српске војске у правцу Скопље--Велес—Штип, с тим да је може повући кад српска војска заузме ту линију. Место ове дивизије Бугарска на ту страну шаље једну бригаду у правцу Султан Тепе—Кочане—Штип, а друге две бригаде упућује на Серез и Солун. Дакле, од обавезе да пошаље 100.000 војника, Бугарска своди на то да шаље два пука пешадије. И тако је Србија морала примити на себе да сама ратује противу Турака на вардарском војишту и на тај начин употребила двапут већу снагу, управо сву снагу да спречи турску офанзиву која је имала за сврху разбити српску војску и упутити се у Софију. Потпуни успех на Куманову не би био могућан да је Србија остала само на ономе што јој је војна конвенција са Бугарском налагала да пошље на вардарско војиште. Сем овога, Србија је одмах после Кумановске Битке, ничим обавезна на молбе и наваљивања Бугарске, пристала да пошаље две своје дивизије под Једрене, и послала их. Овде је Србија погрешила што није одмах покренула питање о накнади; садашњи поступци Бугарске јасно показују да није требало имати обзира. Одласком српских трупа под Једрене завршена је и ратна акција, јер су Турци тражили мир. У Лондону Турска је била готова закључити мир са балканским савезницима и уступити целу Стару Србију и Маћедонију. Бугарска је захтевала Једрене и Тракију са толико исто настојавања са колико је пре тога, у познатоме вагону на тракијскоме ратишту, хитала да закључи примирје. Кад је закључивала примирје изјавила је својим српским и грчким савезницима, који су захтевали да се с тим не жури, да ће Бугарска сама закључити примирје; у Лондону Бугарска је изјавила да ће сама ратовати и даље са Турском, ако савезници закључе мир пре него Бугарска добије Једрене и

Тракију. Рат улази у нову фазу, то је рат Бугарске за свој рачун, у коме Србија даје на тракијском војишту данак у новцу и крви, и задржава неколико месеца сву своју војску у пуној ратној опреми. За те нове неуговорене обавезе Србија је мислила накнадно непосредно тражити накнаду, о чему је и бугарску владу обавестила. Највећа жртва Србијина била је у томе што је морала да се одрече свога слободнога излаcка на Јадранско Море, већ освојене територије, ради којега је она у главноме и ратовала. Србија је увек сматрала да јој треба један слободан и независан излазак на море како би обезбедила своју економску, а тиме и политичку независност. Србија је на томе радила тридесет година. И то одрицање Србије није било својевољно, него силом спољних прилика и да би се избегао један рат који би могао довести у питање сву тековину Балканског Савеза задобивену у последњем рату са Турском.

Бугарска стоји опет на томе да уговор о савезу важи и да га Срби морају испунити; Србија нема право ни на какву накнаду, већ има да уступи освојене земље које су насељене Бугарима. То своје гледиште бугарска влада овако брани. Накнадним споразумима између главних штабова Србије и Бугарске, који су постигнути после потписане конвенције, Бугарска није била дужна дати 100.000 војника за вардарско војиште, него само једну дивизију, што је и учинила. А сама природа обавеза је таква да је Србија била дужна слати војску у Тракију. Тракијско ратиште је Бугарска морала сматрати као важније што је Турска присуством талијанске и грчке флоте у Јегејскоме Мору била лишена могућности да своје трупе из Азије упути на маћедонско војиште, него је морала да их упути на маричко војиште. На маћедонскоме војишту биле су сразмерно слабе турске трупе, које је бугарска војска још у почетку рата била одсекла од главне снаге турске. И те турске трупе имале су против себе удружене српске, грчке и црногорске трупе. Да је Бугарска одвојила од својих трупа 100.000 војника и упутила их на вардарско војиште, то би било несрећно по све савезнике. И кад је Бугарска сатрла главну турску силу на Лиле Бургасу, Бунар-Хисару, а зауставила на Чаталџи и Булаиру азијску резерву, Бугарска је учинила више него што јој је била дужност. Даље, и ако Бугарска не сматра да је била обавезна да помаже Србију да добије

јадранску обалу, она је ипак била вољна да то учини, а одлуку да се одрече јадранске обале Србија је донела без знања савезника. И ако Србија губитак Јадрана сматра као велики, зар Силистрија, Чаталџа и Мраморно Море нису губитци за Бугарску? Жртва Србијина нема великога значаја после спајања српско-црногорскога и после обећања Србији датог од Сила да ће добити трговачки излаз на Јадранско Море. Бугарска налази да Грчка нема права да учествује у деоби територија које су у спору између Србије и Бугарске. Бугарска сматра да сва територија која је заузета у рату заједничком акцијом долази у заједницу, а да се подела Маћедоније има извршити по линији која полази северно од Криве Паланке, па готово правом линијом, до Охридског Језера. Политичка сврха рату није било освајање него ослобођење бугарских и српских сународника испод турскога јарма. Маћедонија је за Бугаре не res nullius него део живога народнога организма и колевка бугарске културе, за слободу у њој водили су Бугари борбу која их је стала већих жртава него што су Србију стале жртве које је поднела да заузме Маћедонију. Бугарска је подносећи двапут већи ризик рата од осталих то учинила само због браће у Маћедонији Ако је уступила један део Маћедоније назвавши га спорним, Бугарска је то учинила у интересу опет браће своје желећи да учини што пре крај њиховим патњама под Турцима. И зато Бугарска свом снагом устаје противу сваке помисли о ревизији уговора о савезу, па било да се деоба изврши поново између Срба и Бугара, било између сва четири савезника.

Грчка остаје при своме становишту, које је у томе: да Солун мора заједно са потребним хинтерландом остати у њеним рукама, а да на десној обали Вардара мора имати границу са Србијом а никако са Бугарском, чије намере бивају сада очигледно све горе и претеће. Полазећи од тога: да је грчка војска без ичије помоћи узела Солун, да је својом снагом узела што држи у рукама, да је својом флотом помогла да се изврши дело савезника онако повољно, да је најзад на путу да изгуби велики део арбанске обале и део Епира, — Грчка има права, крвљу плаћена, да задржи све територије са Солуном и на тај начин обезбеди своју будућност. Попусти ли у томе, она би своју будућност врло много компромитовала.

Поводом тога што су односи бивали између савезника, а нарочито између Србије и Бугарске све гори. Руски цар

је упутио један телеграм краљевима Петру и Фердинанду. У томе телеграму се поред осталога, налази и ово место:... ..сазнајем да се балканске државе спремају за братоубилачки рат који би био у стању да помрачи славу коју су заједнички задобиле.. Уговором о савезу оба су народа оставили Русији да донесе одлуку о свакоме неспоразуму који би се тицао уговора и додатих конвенција. Ја тражим од Вашега Величанства да останете верни обавезама које сте уговорили и да се обратите Русији за решење садашњега неспоразума између Бугарске и Србије, сматрајући дужности судије не као прерогативу већ као мучну обавезу од које се не бих могао ослободити. Сматрам да имам дужност ставити до знања Вашем Величанству да не могу остати равнодушан у случају рата међу савезницима. Полажем на то да истакнем да ће она држава која би отпочела рат остати и одговорна за њега пред словенском ствају, и да ће Русија имати према евентуалним резултатима такве злочиначке борбе потпуну слободу“.

После ове депеше Велике Силе су учиниле корак у Београду, Софији и Атини у сасвим пријатељској форми, а у намери да се атинска, београдска и софијска влада позову да своје спорове расправе мирним путем и да се у томе циљу изврши распуштање војске. Како је влада Србије била већ предала бугарској влади ноту, истовремено кад и грчка влада, позивајући је да сведе одмах, и у исто време кад и она, број своје војске на четвртину целокупне војне снаге, то је она у томе смислу дала одговор Силама. Нота којом је позивала Бугарску да демобилише три четвртине њене војске, садржавала је и позив да се сва питања расправе, после распуштања војске, између четири државе које ће представљати њени министри председници. Једновремено с овим стигао је и позив руского министра спољњих послова за сва четири министра-председника да дођу у Петроград и тамо покушају споразумети се о спорним питањима. На ноту Србије и позив из Петрограда дошао је из Софије један услован одговор који се не може не сматрати као негативан одговор. Бугарска је своју војску сконцентрисала на српској старој и новој граници, а тако исто и на грчкој новој граници — где се сваки час догађају појаве које могу довести до рата. Рат, можда, има да одлучи најзад ове спорове који се пола века воде између три балканска народа. Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dvadeset pjesama Mavra Vetranovića. Priopćuje *Dr. Pero Kolendić.* (Preštampano iz „Gradje“ knj. 7. Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu). Zagreb. Tisak Dioničke Tiskare. 1912.

Predstava „Triju kralja“, u Šibeniku godine 1615. Priopćio *Dr. P. Kolendić.* (Preštampano iz 9 knj. „Gradje“). U Zagrebu 1913. Tisak Dioničke Tiskare.

Г. Колендић је врло вриједан радник на пољу испитивања и проучавања дубровачке литерарне историје. Од писаца XVII вијека изгледа да му је Мавро Ветран*ов*ић (тако га увијек биљежи Г. Колендић, јер је нашао да се дубровачки калуђер једном управ тако потписао!) прирастао срцу. Њега је дуго и дуго проучавао, и труд му је имао лијепа успеха. Ако се не варамо, и докторска дисертација Г. Колендића била је о Ветрановићу. Још знамо ове његове радове: „Tri doslije nepoznate pjesme Dum M. Vetranića Čavčića“, Дубровник 1905; Ветрановићев „Orfeo“, „Nastavni Vjesnik“ 1908, sv. XVII; „Vetranovićevi oblici“ у извештају которске гимназије за годину 1910. Сада нам Г. Колендић износи још двадесет пјесама Ветрановићевих.

У бечкој дворској библиотеци (Supll, 4472) налази се један рукопис из друге половине XVI вијека, а у њему је много до сада нештампаних ствари. У томе се рукопису спомиње име Ветрановићево само уз *Абрама.* Г. Колендић доказује да су све пјесме тога рукописа, осим једне Кабожићеве и Држићеве *Хекубе*, Ветрановићеве.

Најприје се Г. Календић обазире на метрику и упоређује је с метриком до сада познатих и објелодањених Ветрановићевих пјесама. Упоређивање је врло тачно, савјесно, и до скруполозности марљиво израђено. Елисијом, синерезом, рефлексом старога *ѣ*, па деклинацијом доказано је да су то Ветрановићеве пјесме. Али не само форма, него и садржина одава писца тих пјесама, нашега Дум Мавра. Док је у метрици број облика који превлађује више пута довољна пробабилност да се упозна ауктор, то је нешто теже с погледом на садржину и схватање писца, јер, бар у оно вријеме, пјес-

ници су више-мање пјевали увијек исти предмет, увијек употребљавали слична. а и једнака поређења, а и мисли један од другог позајмљивали без велика зазора. Па ипак је Г. Колендић, и са тог стајалишта, знао да своје закључке прикаже сасвим убједљивима.

Неке паралеле могао је додуше и изоставити, јер сличних је много и код других дубровачких пјесама; могао је изоставити и с разлога што су сувишне, кад нам је већ изнио неколико сигурних и објед.ьивих, као на примјер:

Тер рпјека од Нила, нп морска пучина
не бп ме одмпла од мојпјех злобштина

према

од Нпла тер рпека нп воде остале
не бп ме до впека од гнуса опрале

или

од Нпла сва рпека ку не бп одмпла.

Па онда

стојећп такмено од труда у пупку
јак тпце прасквено повпто у клупку

према

стојећп такмено од вода у пупку
јак тпце прасквено повпто у клупку.

гдје је разлика само у једној јединој ријечи,

Овакових и сличних примјера, који не могу никако доћи у сумњу, навео је Г. Колендић много.

Сјем тога, по безбројним карактерним цртама Ветрановићеве поезије као и по језичном благу, Г. Колендић сматра „дефинитивно ријешеним питање аукторства саопћених пјесама“.

*
* *

Друга радњица је једно саопћење о неком, доста интересном процесу у Шибенику из године 1615. Тај процес нашао је Г. Колендић међу актима бискупа Аригони, у архиву шибенске бискупије. Докуменат, и ако крњ, важан је с тога што говори о једној српско-хрватској црквеној драми коју су представљали колудрице племићске у доба кад млетачка влада не бијаше још поталијанчила све пучанство у нашим приморским градовима. Текст те представе „Трију краља“ непознат је, а по документу се може знати да су улазили: анђео, гласница, три краља, Ируд, Дјевица, Исус и Св. Јосип. Представљале су кћери племићких шибенских породица: Вранчића, Теодосио, Крижанчића и Дифнића.

Др. Франо Кулишић.

Oberstleutnant v. Fleck: Über den Balkankrieg 1912. Wien, 1913, Leidel und Lohn.

Ова мала књига од 29 страна даје преглед догађаја на ратишту до првог примирја, не улазећи у опширније излагање операција и тактичких радњи на бојним пољима.

Писац, аустријски потпуковник, тврди да Србија у очи рата није била довршила потпуно своје ратне припреме, али признаје да се радило и код нас „вредно и са разумевањем“ (Стр. 1). Истиче се *потпуна* спрема Бугара, и каже да се, узев у обзир бугарску спрему, и Србија могла осећати спремном за рат (Стр. 1 и 2)? Писац рачуна, за акцију на мору, у корист савезника, на италијанску флоту; о грчкој флоти је мишљења да није у стању да одржи надмоћност над турском (Стр. 2)? Колико су, ова тврђења била пророчка видели смо из догађаја, па није потребно доказивати заблуде писца. Фон Флек сматра тракијско војиште главним и замишља на њему већ у почетку рата, 160.000 до 180.000 Турака, док му је маћедонско војиште споредно, са једва 120.000 Турака. Флеку је главно да се сломије снага у Тракији; по њему операције у Маћедонији не треба да се протегну западно од Скопља; у маћедонској турској војсци наслућује дезертерство и сва друга зла, јер се та војска „тек јужно од Скопља наслања на своје муслиманско становништво“, док свега тога не налази у Тракији, и ако је и она пуна Грка и Јермена (Стр. 3—7)? Догађаји су и у овим тврђењима поучили писца бољему. Број бораца је код савезних држава, по Флеку, овај: Бугарска 236.000 пушака и 800 топова, Србија 180.000 пушака и 500 топова, Грчка 80.000 пушака и 400 топова, Црна Гора 31.000 пушака и 100 топова (Стр. 7).

Износећи стратегијски развој војски и операцијске планове, како је у истини рађено, мишљења је да српски улазак у Ново-Пазарски Санџак „није био без политичке храбрости“ (Стр. 21), а за наше операције у опште, да су биле „добро постављене“ (Стр. 28). По Флеку, Турци су се код Кирк-Килисе тукли добро и одступили после битке уређено, противно маћедонској војсци која је била рђава (Стр. 23)? Ово упорно подцењивање турске маћедонске војске и њеног војишта које чини — да ли само оно? — да писац има за кумановску и битољску битку само неколико речи, као и истицање турске тра-

кијске војске, не може ни Флек, поред најбоље воље, да одржи до краја. Говорећи о битци код Лиле Бургаса, налази ненадано у турској тракијској војсци „беду, оскудицу у свему, па и у води и храни“, та војска је сада наједном „пасивно тупо оруђе“ и налази се после битке „у најнеуређенијем бежању коме није било задржавања“ (Стр. 26). Писац нам не објашњава ничим наглу промену код ове војске за неколико дана. Добра војска, поред све бројне и моралне надмоћности непријатеља, не клоне никада тако нагло. За догађаје на Чаталци има писац само неколико обичних речи. Избегавајући речи „битка“ и „Чаталџа“, каже о борбама на Чаталџи наивно и невино само оволико: „познато је да је покушај офанзиве према Цариграду после три дана напуштен и да је од тада на тракијском војишту мирно“ (Стр. 27). То је све што Флек каже о борбама на Чаталџи!

Добро је из оваких књига што више наводити, јер навођена места кажу нам сама најбоље шта треба о књизи да мислимо.

Вреди још истаћи да и овај писац који показује и сувише јасно своје наклоности, као и своје ненаклоности, признаје наш рад у војсци од Анексије до рата. Наш кратки рад у војсци од 1909 до 1912 опажен је у Европи на свима местима, и признат. То нека нас утврди још јаче у нашој одлуци да сада после рата поновно прегнемо на рад у војсци. Јака војска значи јака држава. Рад у војсци стиче већ у миру признање и поштовање.

М. Пр.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Сапутници“. — Г-ђица Исидора Секулић, од првих својих радова, објављених у „Српском Књижевном Гласнику“, обратила је на се пажњу. Известан део својих најбољих радова, махом штампаних на овоме месту, прикупила је у књигу „Сапутници“, која је сада изишла у укусном издању Г. С. Б. Цвијановића (Београд, 1913; 8°, стр. 175; цена 2 динара). У овој збирци су: „Буре“, „Чежња“, „Самоћа“, „Носталгија“, „Умор“, „Туга“, „Главобоља“, „Лигурија“, „Мучење“, „Глечер“, „Круг“, „Новембар“, „Растанак“, „Иронија“, „Лутање“,

„Питање“. О овој интересантној књизи, написаној књижевно и карактеристичној у многом погледу, која у пуној мери заслужује пажњу и књижевне публике и књижевне критике, биће опширније речи у овом часопису. Л.

„Песме“. — У последње време јавио се велики број збирки стихова, које су махом израз или наивног одушевљења или књижевних спекулација, и готово све без икакве књижевне вредности. Једна од књига које се издвајају из те гомиле јесу „Песме“ Г. Миливоја Павловића. Прво су изишле у симпатичној спљетској „Biblioteci za Naciju“, латиницом. Али цензура је била немилостива, и готово половина књиге изишла је са белим листовима („zaplienjeno“), па и то издање је конфисковано. Писац је сада издао, ћирилицом у Београду потпуно издање. Збирка, написана „без великих амбиција, онима који су гинули и онима који ће гинути без великих амбиција“, карактеристична је по борбено и широко национално расположење које се све више оцртава у најмлађем српско-хрватском нараштају. Дах искреног младићског одушевљења бије кроз целу књигу. Стихови су тачни и правилни, и на неколико места има речитијих акцената. Н.

Две књиге о Краљевићу Марку. — Најпопуларнији јунак народне епопеје постао је симбол народне снаге, и више но икада, данас када је српска застава пободена у његовом Прилипу, он је жив у целом српско-хрватском народу. Иван Мештровић у уметности направио је од њега један симбол, а песници су га узели као оличење неисцрпне и увек младе народне енергије. У популарној књижевности јавиле су се сада две књиге о њему. У Београду је изишла збирка свију добрих народних песама о њему, под насловом „Краљевић Марко“. Штампана у 30.000 примерака, врло јевтина (214 страна са 0,20 дин.), са илустрацијама хрватског сликара Г. Мирка Рачког, — она је преплавила новоослобођене крајеве наше, тамо где је народни херој некада живео и мачем правду делио. Г. Срета Ј. Стојковић, писац „Лазарице“ прикупио је све народне приповетке и анегдоте о Краљевићу Марку, поделио их по предмету и пропратио потребним објашњењима и примедбама. Та књига носи наслов „Краљевић Марко. Збирка народних приповедака“ (Београд, 1913; 8°, стр. 102; цена 1 динар). — Обе књиге, добро опремљене, долазе у своје време, и врше корисно свој задатак. Н.

„О Женама“. — Познате Шопенхауерови идеје о женама преведене су још једном на српски. Тај превод Г. Милана Вујаклије „О женама“ изишао је у издању Г. С. Цви-

јановића. Шопенхауер је увек интересантан, бар као писац, и увек се може читати. Али је у страним књижевностима било за превођење бољих и кориснијих ствари но ови парадокси песимистичкога филозофа. Н.

Забавна Библиотека. — У размаку од неколико недеља, изишла је и друга књига „Забавне Библиотеке“, коју је покренула Краљевска Земаљска Тискара, у Загребу. То је „Viktorija“, роман од Кнута Хамсуна. У роману се износи љубавна историја млинаревог сина Ивана и властелинове кћери Викторије. У свом роману „Пану“, који је прошле године изишао и у српском преводу, у издању књижаре С. Б. Цвијановића у Београду, Хамсун је испевао песму природи; у „Viktoriji“, песму љубави. И у једном и у другом роману, Хамсун описује своје доживљаје. У истој књизи налазе се још и шест Хамсунових новела: „Kraljica od Sabe“, „Robovi Ljubavi“, „Utvara“, „Osvajać“, „Gospođa iz Tivolija“ и „Aleksandar i Leonarda“. Цена је књизи 1 круна. Г.

„Светозар Марковић“ — Руски публицист Г. Владимир Викторов-Топоров штампао је у руском часопису „Голосъ Минувшаго“ (1913, № 3) расправу: „Светозаръ Марковичъ. Страница изъ исторіи общественныхъ движеній въ Сербіи“. На основу српских дела Г.Г. Слободана Јовановића и Јована Скерлића, Г. Викторов-Топоров је изнео живот Светозара Марковића, изложио главне његове идеје и судбину њихову у Србији. Нарочита пажња је поклоњена руском пореклу тих идеја и руском утицају на духовни развитак данашње Србије. Писац истиче колико је некада био велики руски утицај на Јужне Словене, и жали што се „сваке године све више и више увеличава провалија која одваја руску друштвену мисао од друштвене мисли југо-словенских народа...“ Н.

„Српско-хрватска читанка“. — У Гешеновој збирци изишла је „Serbokroatische Gramatik“ од Г. Др. Владимира Ћоровића. У истој збирци, и од истога писца, изишла је књига „Serbokroatisches Lesebuch mit Glossar (Berlin und Leipzig, 1913). Из српско-хрватске књижевности дато је десетак састава од разних писаца. Све речи су акцентоване. На крају књиге налази се речник речи које се налазе у овој читанци. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.